

DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14167

Zakarpats'ka oblast' Memorial Book

Sefer Zikhron kedoshim li-Yehude Karpaṭoros-Maramuresh

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund

David and Barbara B. Hirschhorn Foundation

David and Barbara Margulies

The Nash Family Foundation

Harris Rosen

David and Sylvia Steiner

Ruth Taubman

Original publication data

AUTHOR Rozman, Shelomoh.
TITLE Sefer Zikhron kedoshim li-Yehude Karpatyos-Maramuresh : le-hantsahat zekher ha-kehilot ... ha-hayim ha-Yehudiyim ba-'ayarot uva-kefarim, te'ur makif 'al tekufat ha-Sho'ah.
IMPRINT 880-03 [Rehovot : h. mo. l., 1968]
DESCRIPT 12, 32-543 p. ; ill., ports. ; 25 cm.
SUBJECT Jews -- Ukraine -- Zakarpats'ka oblast' -- History.
Zakarpats'ka oblast' (Ukraine) -- Ethnic relations.
Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Zakarpats'ka oblast'
ADD'L TITLE Rozman, Shelomoh.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ס פ ר

זכרוּ קדושים

לייהודי
קרפטורוס-מרמורש

להנצחת זכר

הקהילות הקדושות, העתיקות והמפוארות, פועלות הרבניות וחצרות
של האדמו"רים, חדרים, ת"ת ומוסדות תורה. החיים היהודיים
בעיירות ובכפרים. תיאור מקיף על תקופת השואה הרגעים האחרוניים
של אבותינו הקדושים בצל העקדה.

מאת :

שלמה רוזמן

כל הזכויות שמורות בורי המחבר
אלט ריעש פון דעם דאודיקו בוד געהשרן דעם מחבר

ALL RIGHTS RESERVED

COPYRIGHT 1968

RAEBI S. ROSMAN
1243 - 55th STREET
BROOKLYN, N. Y. 11219
853-0070

את הספר אפשר להشتן:
שלמה רוזמן רחוב בר-אילן 1 — המשרד: רח' הרצל 170 ת.ד. 120
רחובות ישראל.

- * -

SHLOMO ROZMAN 1. BAR EILAN STREET
OFFICE: 170 HERZL STREET P. O. B. 120
REHOVOT — ISRAEL

דער מחבר

נאר דער באפּרײַאָונָג פֿון די לאגעָן
אוישוּיז, בִּירְקָאנָזִי, בּוֹנָא, דָּאָרָא, נַאֲרְדָּהְיוֹן.

מן התוכן

פרק ראשון

— דער אידישער צענטר — אורים בגשמיota, ריין ברוחניות
— צושפראיט איבער קלינע ערפער, צוזיט אויף די לאזעס
— אייזן אין דער „ווערבאוינע“ — גשטאלאכרט מיט'ן
איידישקייט — יגע כפים אייזן — דאס איגענע שטיפל מיט'ן
וירטשאפט — אشتיל רואיג לעבן אין די פרייערדיגע זורות
— איגענע רפואות מיט היימישע סגולות — נישט אסימילרט
אוון נישט מאדי'אריזירט — קלינע דאגות וועגן עולם הזה.

פרק שני

— גдолוי הדור על כס הרבנות — רבנים באפעסטיגן דאס
איידישקייט — ישיבה גдолה אוון ישיבה קטנה — רבנים
מרי דאטרא אין חסידישע הייף — דער כבוד פונעם רב איז
געשעט בעים עולם — בית הרב — דער בעל הבית צו
געבינדן צום רב — שבת'דיקע ווארמען דרישות — די מגידים
זענען מחייה נפשות — דער דרשה ניגון וועקט די פארשלאפענע
הערצעער, — דברי נחמה ברענגען צו פרישע כוחות —
אללע קהילות געווען בבחינות עם לבדד ישכון — ארשימה
פון רבנים מיט דיאינים אומגעקומען אף קידוש השם.

פרק שלישי

— מאראמאריש-קארפאטנروس דאס וויגעלוי פון חסידות —
די ערשטע תלמידי בעל שם שטאמן פון די קארפאטן בערג
— טלטולי הדורך איבער די בערג אוון פרימיטיווע וועגן צום
רבי — טויזנטר פיסגייערס אוון רײיטער שפאנגען קיין
וויזשניץ — ספורי נפלאות פון צדיקים ביי אכזית
חלה מיט א גזאלצענעם הערינג.

פרק רביעי

בית קאסוב וויזשניץ — דער בעל שם טוב טראקט וועגן
מאראמאריש קארפאטנروس — רבי יעקב קאפל חסיד גיבט
אכטונג אויף דעת שיינעם גארטן — די געבענשטע פועלות
ומעשימים פון שושלת בית וויזשניץ האדמורי"ם הצדיקים : רבי
מענדעלוי קאסעוווער — רבי חיים קאסעוווער — רבי מענדעלוי

מן התו芬

וויזניצער — רב ברכ וויזניצער — רב ישראל וויזניצער
זוק"ל ממשיך השרשת הזהב כי'ק מרן אדמו"ר רב חיים
מאיר האגר שלייט"א.

פרק חמישי

— אגרויס ליכט באלויכטעט גאנץ אונגארן — רב משה
טייטלבוים, בעל „ישמח משה“ — על כס הרבנות שייניאווע,
איהעל — אין קאמפף קעגן די משכילים — דער „ייטב לב“
ער שיינט אוון ער ליכט — די שטאט סייגט אוייגעבליעט
אין דער תקופה פונעם „קדושת יואט“ — עצי חיים —
סייגטער רב איין תקופת השואה — ממשיך השולת מרן
האדמו"ר מסאטמאר שלייט"א.

פרק ששי

— תפארת בית מרדכי מנדרונה — אדמו"ר רב מרדכייל
נדווערנער מפורסם אלס גטליכער מענטש — זיין התנהגות
אוון בעבודת הקודש — דער גרויסער אהוב ישראל — אויסס
געציכענט אין דער מצוה פון צדקה, הכנסת אורחים —
פון זיינע ישועות האט מען זיך נאכדרצילט אומעטום —
זיינע הייליגע קינדרער פארשפראיטן חסידות נאכין הסתלקות
— ממשיכי שולת בית נדווערנער אודים מוכלים מכבשנין
האש.

פרק שביעי

— סאפיקע באלייכטעט אונזער סביבה משך פון 70iar —
דער מיסיד השולת האדמו"ר רב יוסף מאיר — די הבתחות
פון צדיקי הדור — אין דער ישיבה פון מהר"ם א"ש —
אין סאפיקע ווערט מען געהאלפן — דער צוויטער מנהיג
מרן רבבי יצחק אייזיק זוק"ל — פון מונקאטש קיין סעליש
— די ישיבה „בית יוסף“ — דאס שווערע לעבן אין די
אונגארישע ציטון — הכנות צו גיין אויף קידוש השם —
אדמו"ר שלישי בבית סאפיקע האדמו"ר רב יעקב יוסף
וויס שלייט"א.

פרק שמיני

— מונקאטש דער גראסטער חסידישער צענטער — רבינו צבי אלימלך שפירא שטעלט אוועק דעם פאסטען יסוד פון בית מונקאטש — תקנות תמכין דאורייתא — רבינו שלמה שפירא באקעמאפט די פריעע ערלעמענטן — שו"ת,,שם שלמה'' — רבינו צבי שפירא א גרויסע פרזעניליכקייט אין דער חסידישער ווועלט — געוגרינדעת דעם זעלבסטשטענדיגען כולל מונקאטש פון צעהן בעצירען — די תקופה פונעם ,,מנחת אלעזר'' באקעמאפט מיט שארפקייט א יעדען נייעם איינפער — א לוחם קעגן די פריעע שוהLEN מיט גימנאיזיעס — מונקאטש אחר ההורבן — ממשיך השושלת האדמו"ר רבינו משה יהודה ליב שליט"א.

פרק תשיעי

— חזרים מיט תלמוד תורה'ס — וואונדרברבאָרַע מלמדים, גרויסע תלמידי חכמים — שכיר למود פאר די חזר אינגלעך חזרים אין דער לענג פון די גאסן — דאס קול התורה הילכת ביז שפערט ביינאקט — ביי די 4 יאר שוין א חזר אינגעלאָ מלמדים לערננע תורה מיט מסירות נפש — הונגעריקע מתמידים — תינוקות של בית רבן אויף קידוש השם.

פרק עשרי

— טاطע מאמע האפן אויף דעם גליקליכן טאג שייקן דאס קינד אין דער ישיבה אריין — בני ענינים שטייגן אין לערננע — בחורים פון צאלרייכע אורתשאפטן באַלעגרן די באָ שטאצינען — חדש געלט, וואכן געלט, טעג עסן — דאס קול התורה אין די געדיינגען קווארטירן — די באַרימטע ישיבות אין אויבערלאָנד — בין הזמנים אין דער הײַם — אַחזר בחור — דער שעור גייער — שיטת הלימוד — בלאט לערננע — דאס ישיבה ליכט בעשטראלט די גאנצע סביבה — ישיבה בחורים מאכן פייןע שידוכים — די רשיימה פון ישבות ערְבָּם דעם חורבן.

פרק אחד עשר

— פריליכע בעטעמ'טע שבתים — דערשלאגנע דערנידעריקטעה
ששת ימי המעשה — אידישע וויבער פארפארט צוגרייטן די
פיינע מאכלים — אוירימע לייט מאכן הלואות אויף שבת
הווצאות — די נשמה יתרה באלייכט דעם אויסגעמאטרטן
גוף — ווינגענדיגע תחינות ביי די ליכט בענטשן — קבלת
שבת מיט הויכבאגייסטערונג — אורה צו דער שעודה
— זיסע איינגעגעמנע טענער ביים מעביר סדרה זיין — שמחות
ביי אידן — אשלום זכר, אבר מצוה, — אז דער ליבער
שבת קודש גיט אווועק.

פרק שניים עשר

— אין די סליחות טאג — פארשראקנע פנימ'ר מאימת يوم
הדין — ערב ראש חודש אלול — יום כפור קטן — תהילים
זאגערס מיט א רחמנות'דיקע שטימע — נשים צדקנות איבער
די תחינות — מבענטק נאכ'ן פריליכן זימער — דאס גיין
אויף קבר אבות — מיט די לאמפטרנס אין האנט צו די
סליחות.

פרק שלושה עשר

— בעל תפילות מיט אללע מעלות טובות — באגייסטערט
פון די שיינע נסחאות התפילה — דער אויפרוף צו תשובה
פאר תקיעת שופר — חסידים דאוונען ביי זיירע רביס —
ווארנדערבראע שיינע ניגונים צו די פיותם.

פרק ארבע עשר

— סוכות דער פריליכסטער يوم טוב — די דפנות מיטין סכך
פון היימישן מאטראיל — פארפוצט מיט געפארבט פאפיר
פון די يوم כפור ליכט — דאס ליכט פון די סוכות שיינט
אין די פינסטערע געלץ — הוועננות פון די וווערבז ביימער
— אפריליכער טומעל שמחת תורה ביינאקט — הוייכע
פריזן פאר אתה הראת...

מן ה תוכן

פרק חמישה עשר

— אדר די ענדע פונעם ווינטער — אויפגעהרט לערנען
ביינאכט אין די חזרים — די „משנכנס“ טעוועלץ — אסתר-
תענית אויף דער נאכט — המן תאשן — גראגערס, לארפּן
— פריליכע פארשטעלערס — לוסטיגע זינגערט — דער פורים
רב.

פרק ששה עשר

— די הכנות צום פשח — כשרין די וואסר מלן — באקה הייזער
צו באקן די מצות — וועלגעערעס — קנטיר, רעדלאָר, שיבער
— אויסגעקלכלטע הייזער — די שיינע סדרים.

פרק שבעה עשר

— אידישע טעכטער פלאג זיך פון קינדוויס אוייס אין דער
פרעמד — די שדכנים — אינטעלגענטע מײַידליך זוכן דוקא
א ישיבה בחור — א החטונה דאס גראסטע געשעניש — די
מאראשאליקן מיט זיינער גראמן.

פרק שמונה עשר

— אידישע פרנסות ארדינט ערליך און כשר — מיוויל נישט
פארלאזן די הימים צו זוכן גאלדנע גליקן — דער האלץ מסחר
— עבוזת השדה — קראמערס און געווולבערט — מיליכי
קערס אויף די סאלאשעס — פרוכט הענדלאָרָס — בעלי-
עגלות — בעקעריען — קצבים — גלעזערס — זוטערס —
שניעידערס — שיסטערס — טישלערס — שמיין — בהמה
סוחרים — בהמה טרייבערס.

פרק תשעה עשר

— זומער שנות תרכ"ץ — די טשעכישע מאבליזאציע —
טרוייעריך מראות ביימס געזעגען — אומזוסטיקע מילדי
טערישע הכנות — דער נאצישער אולטימאטום — הסכם
מיניכן — אונגארן פאדערט די קאראפאן — דער באשלוס
פון ווינער קאנפערען — א אוקראינייש רעגירונג אין חוסט

מן התו בן

די סייטשן פלאנירן מאכון א פאגראם — דער אויפשטיינד
אין חוסט — אללע טשען פארלאזן קאראפאטנروس.

פרק עשרים

— דאס אונגארישע מיליטער איז משלים צו באזען גאנץ
קאראפאטנروس — א ווארט קבלת פנים פאר די באפריערס
— דער סוף פון די סייטשן — מ'האפט אויף בעסערע צייטן
— אונגארישע סוחרים שניידן אויסס די האלצן פון די
וועלדער — די געשעטען גיינן גוט, בודאפעסטער סוחרות
— ימי המנוחה דוויירן נאר א קורצע צייט — אונגארן
גרייט צו די אנטיסעמיטישע גזירות.

פרק עשרים ואחד

— אידישע פרנסות וווערן חרוב — הילפֿ פון דער „אומזשא“
פאלקס קאכן פאר הוונגעריקע — א גויישער שותף „שטרוייד
מאן“ — רעגיירונגס בעאמטער העזען דעם פויער — אונגאריש
מיליטער רייסט דיבערד און פיאוט — ארבייטס באטעליאנען
— „מוניקה סאזאָד“ — מסירות נפש פארן כשרן קעסל
— עבודת הפרך אין די וועלדער — סאדיסטייש טראפעס
— הוונגעריקע חדר אינגלץ — אויסטגעפלאגט אידישע מאמעס

פרק עשרים ושניים

— בי די שווארט ליניעס — פרישע אסינטירונגען — צוואנגס
ארבייטער אין דער אוקראינע — מעלה צעליך — בשורות
איוב פון פוליאן — הילפֿ פאר פוילישע פלייטי חרב — דער
חוק פון שאפן דאס בירגערכט — דעדעקטיוון געפינען
אויס שקר בלבוליס — אונגארישׂן חוקרים מיט דער דיטשער
געסטטאָפֿא — פרנסות פונעם שווארץ מסחר.

פרק עשרים ושלשה

— דער ראשית פונעם חרובן — אלטער קהילות פון דער
ווערכאווינע וווערן חרוב ונחרב — קיינער האט נישט געזוכט
אפתח הצלחה — אין פארזיגעלטן וואגן בי דער חוסטער
באן שטאָציאָן — אוונזער טראנספארט קיינו יאסין — א נאכט

מן ה תוו פן

מיט דעפארטירטער אידן ביי דער גרענץ — דער אינציגער
ニツォל געווארנער טראנספֿאָרט — חוסט אַער וָסֶם בִּישְׁרָאֵל.

פרק עשרים וארבעה

— אַעדות פֿוֹן אַפלִיט וּוּגָן דיַי דעפארטירטער טראנספֿאָרטן
— צוועלְפֿ טויזנט קְדוּשִׁים אַין קָאמִינִיךְ פָּאָדָאלְסָק — שִׁירָוֶת
אַידָּן וּוְאנְדָּעָרָן אַיבָּעָר בְּעָרָג, וּוְעָלְדָּעָר — אַיְדִּישׁ קִינְדָּעָר וּוּרָן
אַרְוָם גַּעֲיָגָט מִמְּקוֹם לִמְקוֹם — אַרְיָבָּעָר, „דְּגִיעָסְטָעָר“ אַיז
אַלְלָעָס הַפְּקָר — דְּבָרִי מַסְּרָר פֿוֹן אַונְגָּרִישָׂן אָפִיצִיעָר —
אַוקְרָאַינִישָׂע רְוִיבָּעָרָס בָּאַהוּילָן אַלְלָעָס — בִּינְעָר פֿוֹן דיַי
קְדוּשִׁים צּוּשְׁפֿרִיט אַיבָּעָר דיַי פָּעָלְדָּעָר.

פרק עשרים וחמשה

— חַרְפָּת הַרְּעָב אַין אַיְדִּישׁ הַיְּזָעָר — לְעַבְנָסְמִיטָל גַּעֲטִילָלָט
אוֹף קָאָרְטוֹן — לְחַם עַדְשִׁים — פְּרָנְסָה קוּוָּלָן וּוּרָן
גַּעֲמִינְעָרָט — שְׁטוּבָּזָאָכָן מִיטָּמִידְלָעָךְ שְׁטוּפִיר וּוּרָט אָוִיסָּט
פָּאָרְקָוִיפְּט — נַאֲצִישׁ גְּרוּילָ פְּרָאָפָּאָגָאָנְדָע — סְכָנָתָ נְפָשָׁוֹת
דוֹרְכָּגַיְן דיַי גָּאָס — הַוְּנָגְעָרִיקָע מְלָמְדִים מִיטָּפָּאָרְשָׁמָאָכְטָע
תַּלְמִידִים — צְוֹוָאָנְגָּס אַרְבִּיטָעָר בַּיִּים רְוִיסְיָן פְּרָאָנְט —
אַכְּבָּר אֲחִים פֿוֹן קָאָרְפָּאָטִישׁ קְדוּשִׁים — אַקְּול פֿוֹן אַונְטָעָר
דָּעָר עַרְד — הַאֲנָט גְּרָאָנָטָן קְלוּבָּן פֿוֹן דָּעָר עַרְד מִיטָּ דיַי
בְּלוֹיזָע הַעַנְט — רְוִיסְיָע אַרְמָמִי גַּעֲבָלִיבָּן שְׁטִיָּן אַונְטָעָר
דיַי קָאָרְפָּאָטָן בְּעָרָג.

פרק עשרים וששה

— אַונְגָּרִישָׂעָר פְּרָעָזְדָּעָנְטָה אַרְטִי אַין הַיְּטָלָעָרָס נְעַץ —
דִּיְּטָלָאָנְד בָּאָזְעָצָט גָּאנְץ אַונְגָּרָן — אַרְכִּי רֹצֶח אַיְיכָמָאָן
ימַיְּשָׁ אָוָן זַיְן בְּלוֹטִיגָּע אַרְבִּיט — דָּעָר יְוָדָעָנְרָאָט — דיַי
גַּזְוָרָה פֿוֹן טְרָאָגָן דָּעָם גַּעַהְלָן שְׁטָעָרָן — דָּעָר לְעַצְטָעָר סְדָר
אַין דָּעָר הַיִּים — פְּאַרְשְׁפֿרִיט פָּאָלְשָׁע שְׁמוּעָות צָו בָּאָרוֹאָיָגָן
דָּעָם עַוְלָם — דיַי הַכְּנוֹת אַין גַּעֲטָא אָרִיָּן.

פרק עשרים ושבעה

— דָּעָרְפָּעָר, שְׁטָעָט, בְּלִיבָּן פְּאַרְיָתוּמִיט — סְהִעְרָשָׂט אַטְוִיט

מן התו פון

שטיילקี้יט אין דער סביבה — מאמעס פאכן פאר א יעדן
קיינד א עקסטער פעל — פונעם בית המדרש אין דער
געטוי ארײַן — דירות אין די בהמה שטעלער — דאס ערשטער
באגעגניש מיט די ס.ס. — קינדערלך פלאגן זיך און ליידן
הונגער — בלוטיגע טרערן בייס אפשערן די גרויעַ בערד
אוּן פיאוֹת — זקנִי תלמידי חכמים זוכָן רמזים וועגן עתיד
— מوطערס פרובירן טרייסטן די קליעַן קינדערלך.

פרק עשרים ושמונה

— די ביטערע שאלה איך ? — וווען די וועלט האט געשוויגן
— קולות פון חרטה — די תביות צו באמאරדיין אלעל
שטרעקס וועלכע פירן קיינ אושויז — צושמעטערן די
גאָז קאמערן אוּן כבשני אש — דער חסידישער ארטיזאן —
פארנארט דעם עולם ביז צו דעם שאטן פון די עקדה פלאמו.

פרק עשרים ותשעה

— לעצטעה הכנות צו דער רייזע — דער עולם איז רויאָג
ווײַ שטיילע שעפֿעלך — אַנאָכט פֿאָרְבָּרָאָכְט אַיְן אַפְּגַּעַרְעַנְטָן
קלוייסטער — דער מאָרָש פֿוּן גַּעֲטֵי צו די וואָגָאנָען —
באָצְוּוֹנְגָּעָן אַיְן נַעַץ פֿוּן די שליחי השטָּן — קאנְצְעַטְרִירֶט
אַיְן חַוְּסְטָעָר צִיגָּל פֿאָבָּרִיך — דער רַעַש בייס פֿאָרְלָאָדָעָנָען
אַיְן די בהמה וואָגָאנָען — דעם לעצטן קבלת שבת אַיְן
די פֿאָרְזִיגְעַלְטָע וואָגָאנָען.

פרק שלושים

— בי דער שטאָצְיאָן קְרָאָקְיִי — אַוְוִיסְעַ שַׁילְד מִיט שְׂוֹוָאָרָצָע
אותיות „אַוְישְׂוִיז“ — הוכיע קוּיְמָעָנָס שְׁפִּיעָן פֿלָאָמָן פֿיְיעָר
ס.ס. בלוט דארשטייק הונט עפֿעָנָען מִיט רַצְחָה די וואָגָאנָען
— דַּאֲקְטָאָר מַעֲגָעָלִי פֿאָרָאָרְטִּילְט מִיט זִיְּן פֿינְגָּעָר די
קרבָּנוֹת — זִיְּף מִיט אַוְתִּיּוֹת ר.ג.פ. — דער רַיְחָן גָּאָז אַיְן
די באָד רַוְּמָעָן — גַּעַשְׁטְּרִיְּפֿטָע הַעֲפְּטָלִינְגָּס קְלִיְּדָעָר — לִיל
שבועות תש"ד נַעֲבָן די קָאָלְכְּ-אַוְוּוּנָס.

מן התוכן

פרק שלושים ואחד

— איינגעקייצטע נומערן אויף דער לינקער האנט — „ארבייט מאכט פריי“ — פארשטיינקען „מאטשאָר“ וואסער — אַ מושטער לאגער פאר דער וועלט — רויט בלויטיגע ערץ בייס בלאָק 11 — שטראָפֿע בונקערס — וויסענשאָפֿטס בלאָק נומער 10 — אוישויז אַ מקור פון אלערליי קראָאנקִיטן — דאס לעבען אַין פרויינּען לאגער — אַידישע טעכטער הפקֿר פֿאָר די סָאָדִיסְטָן.

פרק שלושים ושניים

— אַ חַלְקָ פֿוֹן אָוּנְזָעַרְטָרָן וְוּרָן פֿאָרְשִׁיקְט אָפֿ רְיִמְעָן וְוְאָרְשָׁאוּר גְּעַטּוֹי — עֲבוֹדַת הַפְּרָץ אַין דָּעַר קְוִילָן גְּרָאָבָן, „יְאָוִוְישְׁעוּווִיךְ“ — אָרְבִּיטָס לאָגָעָר בּוֹנָא, מְאָנוּווִיךְ — דָּרְיִי שְׁטָאָקְעָדִיקָע בְּעֶטְלָץ — בְּעֶטְלָץ בְּאָוְשְׁטְרוּי זַעַק פֿוֹן הַאַלְץ שְׁנֵיכְעַצְךְ — בְּגַל בְּרֶעֶטְלָץ — די לאָגָעָר קָאָסְט — מְוֹזִיק קָאָמָאנְדָע בַּיִס לאָגָעָר טְוִיעָר.

פרק שלושים ושלושה

— צְוקְלָאָפֿטָע אַוּן צְוִיבְּלִיטָע הַעֲפְּטִילִינְגָּעָן אַין קְרָאָאנְקָן הוּוֹי — דָּעַר גְּרוֹיסְעָר בְּטָחָן אַין השִׁיְּתָה אַין די שְׁוּעָרָעָ צִיְּטוֹן — מְסִירָות נְפָשָׁ פֿאָר תְּפִילָין — אַין דָּעַר רְיִיעָן תְּפִילָין לִיְגָן — די פְּאָרְ-אָרְבִּיטָרָס הַעֲלָפָן די דִּיטְיָשׁ אַוְיְזָעָרָס — שְׁוִידְעָרְלִיכְעָ יְסָרִים פֿוֹן די נְגָשִׁים — די קָאָבָל קָאָמָאנְדָע אַיז מְקָצָר פֿאָר טְוִיזְנָטָר לִיְיָט זְיִיעָר לעבען.

פרק שלושים וארבעה

— עֲנְגָּלִישָׁע, אַמְּעָרִיקָאַנְיָשׁ עֲרָאָפְּלָאָנְעָן צָאָזָכָן דִּיטְיָשׁע פְּאָבְּרִיקָן — די אַיְינְצִיגָּע שְׁמָחָה בַּיִס פְּלִיגְגָּר אַלְאָרָם — קְרִיגָּס גַּעַפְּאָנְגָּעָן אַין בּוֹנָא פְּאָבְּרִיק — אוֹיְשְׁוִיךְ וּוּרְטָס בְּאַמְּבָאָרְדִּירָט — אַצְּיָּיל אָפְּעָל אַיְנָעָם זָאָנְטָאָגְדִּיקָן טָאג — סְעוּדָות פֿוֹן פְּאָרְפּוֹוְילְטָעָ שְׁמוֹצִיגָּע קָאָרְטָפָל שְׁוּלָעָץ.

פרק שלושים וחמשה

— סְלִיחָות טָעַג אַין די קָאָנְצָעָנְטְּרָאַצִּיאָנָס לאָגָעָן — איינְגָע

מן התו בז

קינדער שרדי אש — עקסטערע קינדער بلاךן אין אוישוויז — סוד הקיום אין די פארניכטונגס לאגערן — אינגעלאץ ווערן פארנארט ראש השנה צום אפעל פלאץ — בלוט מסחר פון די שלעכטע בלאך אלטערסטע — מאי חזית זדמא זידז' סומק טפי — די לעצעט בעש פון אונזערע קינדערליך פאר דער עקדה.

פרק שלושים וששה

— ראש השנה ברענט פריש האפנוןגען — ונתנה תוקף ביימ שלעפן צעמענט זעלץ — יומ כפור תפילות בי די שוערטע ארבײַטן — אין די הענט פון די ס.ס. ביי א פלייגער אלארם — א מעשה מיט א הייפטל קרויט — ברויט פאר מאכארקע משא ומתן אין די לאגערן.

פרק שלושים ושבעה

— די קראנקע פונעם קראנקעהיז ווערן ארייבערגעשיקט קיין אוישוויז — קאראפאטישע שאരית הפליטה איזן בי דער שעלאקצייע — אתה הראת ביימ וואשרום — שמחת תורה געזעגעnen זיך די אויסגעקליבנע „מווזלמעגען“ — דער טראנספארט פון אונזערע קדושים.

פרק שלושים ושמונה

— אידישע תפנות צו דערלעבן א נקמה — קנאלו פון קאנאנען אוון גריילץ פון די אויפרייסונגן — די זאנדער קאמאנדע מאכט אין אוישוויז א אויפשטיינט — דער אויווען נומער צוויי ווערט צושמעטערט — דער גורל פון די געציילטע ניצולים — די ס.ס. ווארפֿן א חדז אויף פרויען וועלכע האבן געאָרבייט בי דער פירמע קרוּפֿ — 4 אידישע טעכטער פאר אָוָרטִיְילַט — דער גזּוֹר דיַן ווערט אויסגעפֿירט ערְבּ דער באָפֿרִיאָוָנג.

פרק שלושים ותשעה

— אין דער „אסיאן צייט“ — קאלטער נעכט, נעלדייגע טאג — יגענטליך און דער מוירער שוללע — פארפֿרִוּעָרֶנֶע

מן הtoutן

און פרגליווערטע קערפערס — הונדערטער עראפאלאנגן
באדען די הימלן — די קרייגס געפאנגענע פארלאזן זיערעד
לאגען.

פרק ארבעים

— הטעות צו פארלאזן דעם לאגען — טראנספארטן מאישירן
קיין דיטשלאנד — א חלק קראנקע זענען זיך מצטרף
דער וועג אייז באדעקט מיט טויזנטר פיסגיירס — שוואכע
און קראנקע בליבן אין די שאנצן — דרייסיג טויזנט
מענטשן ווערן אומגעבראכט אין א וואלד — דורכאנגעס לאגען
גלייוויז — לעבדיקע סקעלעטן אין די בהמה וואגאנען.

פרק ארבעים ואחד

— די גיהנום ריעז פון גלייוויז — די יסורים אין וואגאן
דערפֿרִין ביז צו משוגעת — די שניען פאטשן גראד אין
פֿנִים אַרְיָין — געגעסן שניי אויסגעמישט מיט רוייך און
טשאָד — די אויסגעמאָטערטע פֿאַרְהוֹנְגֶּרטָע ווערן פֿאָר
פרוייערן אין די וואגאנען.

פרק ארבעים ושנים

— נאך די שוערע טלטולי הדריך אין לאגען „דאָראָה“ —
טויזנטר טויעט אין די וואגאנען — סאניאטארן נעמן צו מיין
ברוזער — צרות פון דעם אנטלאָפֿענען העפטלינג — א
גרויסער ציל אָפֿעל בחצות הלילה — בייעז שמעק הונט
זיכן די טרייט פון די אנטלאָפֿענע — אַתְּלִיה פֿאָר הונדערט
רָוּסָן אלְץ נקמה.

פרק ארבעים ושלשה

— א ניצוץ האפֿנוֹג אָסָ פֿוֹרִים תש"ה — פרישע סעלעקציעס
פון שוואכע — געבראכט געווארן אין אָטוּיטן לאגען —
דער לאגען אין פֿלאָמן — אין די אַיִינְגְּעַבְּרָאָכָּע שְׂפִּיז
מאָגָאַזִּינָן — ס.ס. שטעלן אָוּז צו דער וואנט צו דערשיסן
— נס הצלחה אין דער לעצעטער מינוט — קיפעס הרוגים אין
לאגען הויף.

מן התוכן

פרק ארבעים וארבעה

— ארכי רוחח היטלער ימ"ש בענאנגען זעלבסטמאָרד — נקמה אין די לאגער מענטשן פאר דער באָפריאַיאָונג — אַ פרוּעַן לאגער אָומְגַעֲבָרָאָכֶט — קִיפָּעַס מִתְּהֵם אִין נַאֲרְדָּהָאוֹן — דאס שארית הפליטה אִין טָאג פָּוּן דָּער באָפְּרִיאַיאָונג — באָפְּרִיאַיט גַּעַוָּאָרָן דָּרָךְ די אַמְּעָרִיקָאַנְשָׁע טְרוּפָן.

פרק ארבעים וחמשה

— פָּאָרְנִיכְטוֹנְגָּס פְּלָאָנְגָּן עָרְבָּן דָּער באָפְּרִיאַיאָונג — די אוַישׂ ווַיְצָעַר באָפְּרִיאַיטָּע לְאָגְעָרְנִיקָּעָס — די ס.ס. מאָכָּן חָרוֹב בְּלָאָקָּנוֹן, פָּאָרְבָּרָעָנָּעָן מַאֲגָזִינָּעָן — נֵס הַצָּלָה אִין אוַיְשָׁוִיךְ די לעַצְטָעַ מִינְוֹת — סְצַעַנְעָס פָּוּן שְׂוִידְעָרְלִיכָּע בִּילְדָּעָר.

פרק ארבעים וששה

— סָאָנִיכְטָאָרָן שְׁלָעָפָן פָּאָרְוּאוֹן דָּעָטָעָפָן פָּוּן אָונְטָעָר די חָרוֹבּוֹת — אַיְבָּעָר די צְוָאָקְעָרְטָעָשׂ שְׁטָרְעָזָעָר — מִילְּיָטְרִישָׁעָ פָּעָלְדָּס שְׁפִּיטָּאָלָּן — קְרָאָנְקָעָ גַּעֲבָרָאָכֶט אִין לאגער זָרָא — בְּעָרָגוֹן בְּעָלוֹן אָמְקוֹם פָּוּן שְׁמוֹץ אָוֹן פִּין — אָוְנְגָּאָרִישָׁע סָאָלְדָּאָטָן בְּלִיבָּן רַוְצָחִים אָפִילָו נָאָץ דָּער באָפְּרִיאַיאָונג — לאגער קְרָבָנָות אִין אָמְצָבָן פָּוּן גְּסִיסָה.

פרק ארבעים ושבעה

— פְּלִיטִים לְוִיְּפָן אַרְוֹס זָוְכָן קְרָבּוֹיִם אִין די לאגערוֹן — אַת אַחֵי אַנְכִּי מַבְּקָשׁ — אִין די חָסְטָעָר וּוַיְסָטָעָ גָּסָן — אַסְּצָן גַּעַלְיְבָנָעָ יְרוֹשָׁוֹת — פּוֹסְטָעָ הַיּוֹעָר — אַטְוִיטָטְשִׁילְקִיָּיט אִין אַלְלָעָ יְשֻׁוּבִים.

פרק ארבעים ושמונה

— קָאָרְפָּאָטְנוֹרָס וּוּעָרֶט אַחֲלָק פָּוּן רְוִסְלָאָנד — אָוְנוֹזָעָרָע בְּחוֹרִים די גְּבוּרִים פָּוּן דָּעַם טְשָׁעָכִישָׁן לְגִיּוֹן — חָרוֹב גַּעַוָּאָרָעָנָע קְהִילָּות אִין סּוֹדָעָטָן — דִּיְתָשָׁן וּוּרְעָן פָּאָרְטָרִיבָן אִין לאגערוֹן — שְׁרִידִי חָרָב פָּוּן קָאָרְפָּאָטְנוֹרָס פְּרָאָבִירָן זִיעָר מְזָל אִין טְשָׁעָבִיִּי.

מן התו פן

פרק ארבעים ותשעה

— אלול ציט איבער די חורבות פון די ישובים — ווי אהין
זאל איך גיין? — פלייטים וואנדערן מיט זיערעל כליה הגללה —
אין די די.פי. לאגערן — רבענעם ארגאניזירן אויפסניא א תורה
לעבן — אודים מוצלים ווערן ישיבה בחורדים.

פרק חמישים

— קארפאטישע פלייטים אין רומעינע — זוכן א וועג קיין
ארץ ישראל — פארשטעהרטס פון ממשלות באזוכן די.פי.
לאגערן — איילענאלע שיפן „תל חי“ — „החיל העברי“
— „הגנה“ — הגנה שיף מיט 2800 מעפילים אין א סכנה
— ושבו בנים לגבולם — שרידי השואה בויען די חרוב
געווארנע הים על טהרת הקודש.

דברי פתיחה

די צוויתע וועלט מלחהה, פון שנת תרצ"ט — תש"ה (1945 — 1938) איז געווען אַשערקליכע בלוטיגע קrieg, אַשווידערליךע תקופת, וואס איז נישט געווען זייט די וועלט שטייט. ווי פיעל מען וועט שריבין און פֿאָרְצִיִּילְן לדורות וועגן יונע שׂווערעד צייטן, וועט מען אלץ נישט דערגרונטעהונג צום סוף פֿונְגָע טיפן ים צרות, טיכן טרען, בלוט און שוויס, יסורים מיט פֿלאָגענִישׂן וואס מענטשן האבן זיך אָונְגָעַלִיטַן.

פֿיל מלחות זענען פֿאָרְגָּעָקְמָעָן צוישן די פֿעלְקָעָר, הצד השור שבם, בידע צדדים האבן ביים סוף באצאלט אַטְיְעָרָע פֿרִיאַז, ס'האט גָּעָאָסְט פֿיל קרבנות בנפש וברכוש. אויך די ערשות וועלט קrieg האט מיטגעבראכט פֿיל פֿורענִיות אויף די אַיְירָאָפֿאָעָשׂ מְדִינָות, אַטְיְיל פֿון זיי זענען פֿאָרְקָלְעָנְדָרְט געווארן, נײַע הערשערס זענען אויפֿגָעַשְׁטָאנְגָּעָן, און הכל האט זיך גְּעַנְדָּרְט די מאפע פֿון אַיְירָאָפֿאָע.

אבער די צרות פֿון דער ערשותער וועלט מלחהה זענען געווען כטפה מן הים קעגן די ביטער יארן פֿון דער צוויטער וועלט קrieg, ווען דער דיטשער שטן המשחית האט אויפֿגָעַקָּאָכְט גאנץ אַיְירָאָפֿאָע און גָּעָפָאָרְבָּט מיט בלוט די מקומות ווי זיין טמאָדֵיקְר פֿוס האט נאר אַרְיִינְגָּעַטְרָעָטן. אין די אַמְּאָלִיקָע מלחות זענען געווען די הויפֿט סְכָנוֹת אויף די פֿלְעָצָעָר ווי דער פראנט האט זיך דערגענטערט, מיטן לעבן זענען געווען אַיְינְגָּשְׁטָעָלְט די זעלגער ביי די שוואָרָם לְגַיְעָס, אַבער אין דער קְרִיג האט גַּעֲהָרְשָׂט אָמִן אַכְוֹרוֹת אויף יעדן שריט און טרייט. אַמְּבָול פֿון שְׂוִידְרִיכְעָס יְסָוִרִים האט זיך אַרְאָפְּגָעָלוֹת אויף די קעפְ פֿון מענטשן, בעה די נאַצְיִישׁ מְלָאָכִי חְבָּלה האבן חרוב גַּעֲמָאָכְט אַחֲלָק וועלט און אַומְגָעַבְרָאָכְט מיט שְׂרָעְקְלִיכְעָר אַכְוֹרוֹת מַילְיאָנָעָן אַנְשִׁים נְשִׁים וְתָף.

שׂוֹאָרְצָע וּוְאַלְקָעָנָס האבן באָדָעָקְט די הַיְמָלֵן פֿון אַיְירָאָפֿאָע אין יאָר 1938, ווען די נאַצְיִישׁ חֵיה רְעוּה האט זיך אַרְוִיסְגָּעַבְרָאָכוֹן פֿון אַיר שְׂטִיְיג, און אַוְגָגָעָפְּאָנְגָּעָן זיך צְוָשְׁפְּרִיְיטַן אַיבָּעָר פֿרְעָמְדָע לְעַנְדָּעָר. בעה הַהְיָה, האט דער

גריסעל צורר היהודים היטלער ימ"ש געמאכט דעם „איינשלוס“ איינמאירשרט קיין עסטריך און די מדינה צוגעהלאסן צום דיטשן ריך. ענגלנד, פראנקריך און אנדרע דעמאקראטישע לענדער האבן זיך צו דעם אלעם צוגעוקט, זיך גישט אונגערפן אווארט, נאר געתאגען מיט הארצלאז' רואיקיט פון א זיט און געשוויגן, זיך האבן זיך נישט געוואלט מישן, און געלאות און עסטריך זאל ווערן איינגעשלינגען אין מoil פון דער נאצישער חייה.

דאס קוקן און שויגן פון די דעמאקראטישע פירער אין מערב אייראפע האט דערפירות צו דעם איז נאציס האבן בעקומען אלץ גראעסערן אפעטייט, און ס'טאט זיך געליסט צו פארברעטען די דיטשע גרענען. אין סעפטעמבער 1938 האט דער נאצישער דיקטטור געקיקט אולטימאטום פאר דער טשעכ-סלאוואקישר ממשלה און שטראונג געפאדערט עם אגבען די סודעטן, דער פראוינץ וועלכער איז געווען חלק פון דער טשעכישער רעפובליק. דארט האבן געוואינט רייכע דיטשן, גורייס פאבריקאנטען, סוחרים, גיטבאזיצערס, זיך האבן נישט געליטן צרות אונטער דעם טשעך, די ממשלה האט זיך נישט אונטערדריך, אדרבא זיך האבן נהנה געווען פון אלע פריווילגיאט פינקט ווי אללע אנדרע בירגער, און טראצדעט האבן זיך געוואלט באפריטט ווערן פונעם טשעכישן על. פון די סודעטן האבן ארויסגעשפראצט טויזנטר נאציס ובראש זיער „פירער“ קאנראד האנגליין, די דזאינע נאציס האבן געהלמייט און געווארט אויף דעם טאג ווען זיך וועלען ארויסטריבן דעם טשעך, זיך קעונען פראאייניקן מיטן דיטשן ריך, צו לעבן אונטערן שאטן פונעם „האקען-קריז“.

פון די סודעטן איז געפנט געווארן דער קוואל פון אללע צרות. די סודעטישע דיטשן האבן געבראכט דעם חורבן אויף דער יונגער טשעכ-סלאוואקישער רעפובליק, וועלכע האט זיך געגרינדעט נאך דער ערשטער וועלט מלחה. די נאציס האבן געגרבן מיט פארשידענע מיטלן אונטער די יסודות פון דער טשעכישער רעפובליק, זיך האבן געהאלפן פאר זיערן חברים אין בערלין פירן אנטיסemitיש גרויל פראפאגאנדעס קעגן די טשען, און באשולדיגן זיך מיט פארשידענע שקר בלבולם.

מיום ליום איז די פאליטישע לאגע געווארן אונגעשטרענונג, דער ריח פון פולווער האט געשמיינט אין דער ליפט, און איז די סכנה האט זיך נישט אונגטען האט די טשעכישער רעגירונג נישט געהאט קיין אנדרע ברירה ווי צו מאכן מאבליזאציע, זיך האבן איינגעריפן אללע מיליטערישע כוחות, איש על מהנהו

ויאיש על דגלו, זיין גרייט צו באשיצן דאס גאנצקייט פון דער טשעכסלאואקיישער רעפובליק.

פאר דער רותענישור באפעלקיינונג אין קארפאטארוס האט דער דייטשער „פֿירער“ ימ"ש צוגעאיגט דאס ווי באלאך ער ווועט פֿאַרטיג וווערן מיט די סודעטען ווועט ער אוועקררייסן קארפאטארוס פונעם טשעך, און עס געבען אמתנה פֿאַר די איינזואוינגרעס זיין זאלן אויפֿשטעלן אַזעלבּעַטְשְׁטְּנְדִּיגּעַ מִדִּינָה מִיטְּנָן נָאמֵן „זָאַרְפָּאַטְּסָקָּא-אָקְרָאַינָּא“. אַוְיףּ דַעַם חַשְׁבוֹן אַרְוִיףּ הָאַט ער אַין אַוְנוּעָר סְבִּיבָה אַיְנְגָּפְּלָאָנְצָט זַיְגָּע שְׁלִיחִים וּוּלְכָּעַ הָאַבָּן גַּעֲפִירֶט אַנְטִיסֻמִּיטִישׁ פֿראָפְּאַגְּנָדָע אַונְטָעָר גַּעַהַעַצְטָט דַי פֿוּירָן קַעַגְן דַעַם אִיד אָונֵן קַעַגְן דַעַם טשעך, זיין הָאַבָּן בָּאוּוֹפְּנָט דַי גּוֹיִים מִיטּ גַּעוֹעַר, אַרְגָּאַנְזִירֶט דַי בָּעוֹסְטָע, „סִיטְשָׁן“ רְוִיבָּרֶס, דַי מַרְיַדָּה הָאַט זִיךְ אַוְנְגָּהָוִיבָּן, אַין דַי גַּאֲסָן הָאַט גַּעַהַילְכָּט דָאַס קוֹל „טְשָׁעָכִי וּוֹעֵן“ — טְשָׁעָכִן אַרְוִיס!

אין סעפטעMBER 1938 אַיְזָן צוּשְׁטָעָרֶט גַּעַוָּאָרֶן דָאַס רְוַיְגָּע שְׂטִיל לְעַבָּן אַיְזָן אַוְנוּעָרָעַ יִשְׁוּבִים. פּוֹנְ דַעַמְאַלְט אָוָן וּוּיְטָעָר הָאַט זִיךְ אַנְגָּהָוִיבָּן דָאַס גִּיהְנוּם לְעַבָּן, דַעַר יִם צָרוֹת מִיטּ יִסְׁוּרִי שָׁאָול, דָאַס אִידִישׁ לְעַבָּן אָוָן פֿאַרְמָעָגָן אַיְזָן גַּעַוָּאָרָן הַפְּקָר פֿאַר דַי בָּלוֹט דָאַרְשָׁטִיקָע שָׁוֹנָאִים, בֵּין צָום גַּרְוִיסָן חַוְּבָן וּוֹעֵן אַטְּיַיל בְּלִיעַנְדִּיגּע אִידִישׁ קְהִילָות זַעַנְעָן אַבְגָּוּוֹיִשְׁטָט גַּעַוָּאָרָן אָוָן דַי אַוְנְגָּהָרִישׁ רְעַגְּרָוָן הָאַט זִיךְ פֿאַרְטְּרִיבָּן קִיְּין גַּאֲלִיצִיעָ אַבְעָרָן צְוִוִּיטָן זִיךְ פּוֹנְעָם טִיךְ „דְּנִיעַסְטָעָר“ דָאַרְט זַעַנְעָן זִיךְ אַוְמָגָּקָומָעָן אַוְיףּ „קִידּוֹשׁ הַשָּׁם“ אָוָן דָאַס רַעַשְׁטָט גַּעֲפִירֶט קִיְּין אַוְישׁוּזִי.

אין דַעַר צִיִּיט פּוֹנְ דַעַר טְשָׁעָכִישׁעָר מַאֲבִילְיוֹאַצִּיעָ הָאַבָּן אַיְזָן קָאַרְפָּאַטָּן-רְוִיסְלָאָנד אַיְנְגָּרִיךְט צָום מַילִּיטָעָר סִי אַיְזָן אָוָן סִי גּוֹיִים, יַעֲדָעָר הָאַט זִיךְ גַּעַאיִילָט צַו זִיךְ רַעַגְּעַמְעַנְטָט, דַעַר רַעַש אִיז גַּעַוָּעָן גַּרְוִיס, סָאַלְדָּאַטָּעָן הָאַבָּן זִיךְ גַּעַדרִיכָט אַיְזָן אַלְלָעָ זַיְטָן גַּעַמְאָכָט מַעַנְעַבָּר מִיטּ אַלְעָרְלִיּוּתְּלִי מִשְׁחָיתָה, אַלְלָעָס אַיְזָן גַּעַוָּעָן צְוּגְּגָרִיךְט צַו דַעַר מַלְחָמָה, גַּעַוָּאָרָט הָאַט מַעַן נָאָר אַוְיףּ אַבְּאָפְּעָל וּוֹעֵן אַנְצָוְהִיְבָּן. אַבְּעָר דַעַר מַלְחָמָה סִיגָּנָאָל הָאַט זִיךְ פֿאַרְזִוִּימָט צַו קָאָמָעָן, פָּאָרוּוֹאָס? וּוְיִיל דַעַר גּוֹרֵל פּוֹנְ דַעַר טְשָׁעָכָלָאַוְאַקְּיִישָׁר רְעַפּוֹבָּלִיק אַיְזָן נִישְׁטָגָעָן אַפְּ-הַעֲנָגִיק אַיְזָן דַי מַילִּיטָעִירִישׁ כּוֹחוֹת, אַלְלָעָס הָאַט זִיךְ גַּעַקְאָכָט אַיְזָן אַוְיסְלַעַנְדִּישׁ פְּאַלְיִישָׁעָ קַעַסְלָן דַי דַעַמְאַרְקָרָאַטִּישׁ פֿרִירֶר אַיְזָן מַעַרְבָּ אַיְרָאַפָּעָה אַפְּגָעָ-זִיגְלָט דַעַם גּוֹרֵל פּוֹנְ דַעַר טְשָׁעָכִישׁר רְעַפּוֹבָּלִיק.

אין 27-טן סעפטעMBER 1938 האט היטלער ימ"ש געשיקט דעם באויסטן אולטימאטום פאר דער תשכישער רעגירונג צו פארלאון די סודעטען זיין אולטי- מאטום האט זיך באדארפט ענדיגן דעם אנדערן טאג צוויי זיגער נאכמיינאג, אין דעם טאג האט דער רושע בעקומען אַרייו פונעם אַמעריקאנישן פרועידענט רוזוועלט, ער זאל זען צו לעזען די פראגע פון די סודעטען בדרכי שלום און נישט אַרײַנְשְׁלִידְעָרָן די גאנצע וועלט אין אַמלְחָמָה.

ニישט ווארטענדיג בייז דער אולטימאטום וועט זיך ענדיגן, האט דער ארבי רוחח היטלער ימ"ש, אַינְגָעַלְדָּעַנט קיינן מינכן די פֿירְעָרְפֿון די מדינות ענגלאנד, פראנקрайיך, אַיטָאַליַּעַ צו פֿאַרְהָאנְדְלָעַן וועגן זיינע תבייעות קלפי תשעכ- סלאווקי. אין דעם משא ומתן האבן זיך באַטְיִילְגָּט: ענגלאנד — נאוויל תשעמבערליין; פרוקרייך — עדווארד דאליאדא; אַיטָאַליַּעַ — מוסעלני דִּיטְשְׁלָאַנד דער נאצִי פֿירְעָרְפֿון זיין אויסערן מִינְיסְטֶרְעָרְפֿון רֵיבָעַנְטָרָאָפֿ ימ"ש. דער סוף אייז געווען או אללע האבן מסכימים געווען נאכעבן די פֿאַדְרָוְנְגָּעָן פֿון די נאצִים בנוגע די סודעטען.

אווי אייז אין 30-טן סעפטעMBER אונטערגעשריבן געווארן דער באויסטער „הסכם מינכן“. דעמאַלט אייז צוֹשְׁנִינְטָן געווארן די יונגע דעמאָקְרָאַטִּישׁ רֵעַפְּבָּלִיק, אוון פֿון תשעכ-סלאווקי אייז אוועק גערזיבט געווארן די סודעטישׁ אַומְגָעָגָנָט. אַבער דער הסכם האט נישט מצליח געווען אוַיְצָזְמִינְדָּן אַוְעָלָט מלחהה, סייאַנו נאָר געלונגען דערוּיִיטָרָן די סְכָנָה אוּרְפֿ אַיאָר שפֿעַטְעָר. דעמאַלט שיין האט די וועלט פֿאַרְשְׁטָאַגְעָן דאס ענגלאנד מיט פראנקрайיך וועלכָע האבן מפקיד געווען תשעכִי פֿאַר דער נאצִישׁ היה, נישט מכבד געווען זיירע הבטחות בכתב בעל-פה, אוון געצווינְגָן די תשעכִן זיך לאָזָן באַרוּבָן אַירָעָ שְׁתָחִים, די צוּיִי מדיניות וועלן טיער בעצאלן פֿאַר זייר פֿאַלְשָׁן פֿאַלִּיטִיק, אוון זיִי אלְיאַן וועלן נאָר זיין פֿון די נאצִישׁ קְרָבָנוֹת, טועם זיין דעם זעלבן טעם וואָס די תשעכִן.

או די תשעכישׁ מאַבלְזִיאַצִּיעַ האט זיך גַּעֲנִידִיגַּט, האבן די גוּיִים אין קְאַרְפְּאַטְרָוְסְּלָאַנד גַּעהַפְּט אַז אַז גַּעֲקָומָעָן די צִיִּיט אַרְוַנְטָר וּוְאַרְפָּן דעם יָאָר פֿון די תשעכִן, אוַיְפְּשְׁטָעָלָן די צוֹגְעָזְגָּט וּלְבְּסְטְּשָׁעַנְדִּיגַּע מִדְגָּה, גַּעֲזָעָן האבן זיִי וּוְיאַזִּי די תשעכישׁ רֵעַפְּבָּלִיק צְוָפָאַלְט זיך, זיִי האבן פֿאַרְלָאַרְן די סודעטען, אַונְגָּאָרָן גְּרִיִּיט זיך אוּרְקִי אַיְנְשְׁלִינְגָּעָן חַלְקִים פֿון קְאַרְפְּאַנְרוֹסְּלָאַנד, דעריבער האבן זיִי אוַיְסְגָּעַנְצִּיט די צִיִּיט צו פֿאַרְוּירְקְלִיכְן זייר חָלוּם.

פארלאוונציגיך זיך אויף הייטעלערס הבטחה, איז זיי וועלן ירשנען דעם טשעד
האבן די אוקראינייש פירער אויסגערוףן אויף אונזער געגענד אלס א ניע
מדינה מיטין' נאמן „זאקארפאטסקא אוקראינא“, חוסט אייז געווארן די הויפט
שטאט. די „סיטשען באנדעס“ האבן געארבייט מעשיים, פרישע בעלי בתים מיט
אנטיסעמיטישע פלענער קעגן דער אידישער באפעלקערונג. מיט עטליכע חדשים
שפערער איין דער גאנצער חלום אוועק געפליגן, הייטעלער האט געשענתק
קארפאטן-רוסלאנד פאר זיינע חברים די אונגאָרַן אלץ מתנה און אנערקענעונג
פאר זיינער פרײינטשאָפט.

די ערשתע סימנים פון דער צוויטער וועלט מלחהה האבן זיך געוויזן
וועזנו דיטשלאנד אין געקומען מיט פרישע תבייעות און דאסמאַל צו פויין.
ענגלאנד מיט פראנקריך האבן געהבען ערבות, געהאפט פאר דער גאנצקייט פון
די פולילישׂ גרענצען, זיין האבן ערקלערט או ווער סייעוט פּוּבִּיזֶן צו טשעפָּן
פּוּלִין, וועלן זיין קעגן עם איסטרופן אלחמה און געבן פּאָר פּוּלִין די בעסטע
AMILITURISHׂ הילָה. אבער זיין האבן שוין דעמאַלט פֿאָרְשְׁפֿעְטִיגְט, היטלער ימְשֵׁשָׂ
האט געלאָכָט פּוֹן זיין אויס זיינער הבוחות. נאך אין דעם-23-טֵן אויגוּסְט אַזְּן
אָונְטְּרָגְּעָשְׂרִיבָּן גַּעֲוָרָן צוֹוִישָׂן מְלָאָטָאָוָן רִיבְּעָנָרָאָפָּן דִּיטְּשָׂעָר-רוּסִישָׂעָר
הָסָּכָם אַיְן וּוּלְכָן רְוּסְלָאָנד הָאָט זיך פָּאָפְּלִיכְּטָעָט נִישְׁתָּפְּגָע זַיְן אַיְן דִּיטְּשָׂעָר
אַיְנְטְּרָעָרָסָן. דער אָוּפְּמָאָד מִיטְּזָן רָוָס הָאָט צּוּגְעָבָרָאָכָט דָּאָס פּוּלִין אַיְזָן גַּעֲגָרִיפָּן
געווֹרָן פּוֹן דיטשלאנד, עַס הָאָט זיך צּוּפְּלָאָקָעָרָט פֿיְיָעָרְקָעָ שְׁלָאָכָן, אִידִישׂ
זְוּלְגָעָר אַיְן דער פּוּלִישָׂעָר אַרְמִיָּה האָבָן גַּעֲקָמָפָט וּי לִיְבָן קָעָגָן דִּי נָאָצִים,
אָבָעָר נאך אָחוֹדָש צִיְּט אַיְזָן פּוּלִין באָזִיגָט גַּעֲוָרָן פּוֹנוּס דִּיטְּשָׂעָן שְׁטָאָרָקָעָרָן
מִילְּעָד.

על דעמאָראַטישׁע לענדער האָבן זיך אויפֿגעַכְאָפְט ווי פּוֹנְעָם שלאָף.
מייאָט אַנְעַרְקַעַט אוֹ בֵּין אִיצְט האָט מעַן שְׁלַעַכְט גַּעהַנוּדְלַט מִיט דֻּעַם נַאֲצִי
פִּירְעָר די וּוֹיכַע דִּיפְלָאַמְּאַטְישׁוּ וּוּרְטַעַר האָבן נִישַׁת גַּעהַלְפָהּ, דָּאס דִּיטְשׁוּ
מִילְיטָעָר אִיז מַנְצֵח אָוִיףּ אלְעָ פרָאנְטוּן, אָונֵן דַּעַר הַסְּכָם מִיטּ רָוְסָלאָנד האָט פְּרִיּוֹ
געַמְאָכֶט דֻּעַם וּוֹעֵג קִין עַגְלָאנְד אָונֵן קִין פְּרָאנְקְרִיךְ.

דעם-2-טן סעפטעMBER 1939 האט ענגלאנד און פראאנקריך ערקלערט קרייג קעגן דיטשלאנד מיט ווינע שותפים. דאס גאצישע מיליטער איז אבער געזוען פיל בעסער צוגנורייט צוAMLחמה, שוין מיט יארון פריער האבן זיין ארארגאנזינירט זיעידרע סאלדאָטן און אלע איינהיטן אויפגערטיסטעט מיט די

מאדרנסטי כלי משחית. דעריבער האבן די דיטשן געבראכן אללע פראנטן פרגענגןען אין אלע זיין. אוי זענען איינגענוןמן געווארן די לענדער פראנקייך; בעיגיע האלאנד, און דער פראנט האט זיך דערגענטערט צו בריטאניע.

אין שנות ת"ש אין ענגלאנד געתמאנען אליאן קעגן די נאצישע לענדער, און זיעיר פירער מיט טשערטלן בראש האבן באשלאסן פארשפארן דעם וועג פארן דיטשן שונא קיין לאנדאן, און קעמען מיט גבורה בייז צום לעצטן טראפן בלוט. די דיטשע „לוופט-וואפֿע“ האט באזוכט כמעט יעדען טאג די גראיסע שטעה. אין ענגלאנד, געווארפן שרעליכע באםבעס, אונגעמאכט א געוואטליקן חורבן אין לאנדאן, אבער זיי האבן נישט מצליה געווען צוברכן דאס ענגלישע פאלק.

פולין איז צוטילט געווארן צוישן דיטשלאנד און רוסלאנד לויט זיעיר בשותפות/דיקן אופמאך פונעם 28-טן סעפטעט בער 1938. אויסערדים האט רוסלאנד באזעצעט די מדיניות ליטע; לאטווע, אסטוניע, טילין פון פינלאנד און רומנייע. זייט דאמלס האט היטלער ימ"ש געקוקט מיט זיין בייז אוג אוף סטאלינען, עם נישט פרגינען דאס גאנצע הערשאפט, ער איז געווען אומרויאג פון די ברייטע גרעניצן פון ראטפאראנד. אין אשינעם טאג האט דיטשלאנד מבטל געווען דאס פרינטשאפט מיט סטאלינען, און פלוצים אומפאההאפט אונגערייפן אין דער לענג פון אללע רוסישע גרעניצן אין מורה.

אערך פון אינס אהאלב מליאן דיטשע סאלדאטען, טויזנטר טאנקן אייראפלאנען האבן געתטורט אוף דער רוסישר רויטר ארמי, די קלעפֿ זענען געווען פעסטע. שוין אין די ערשטע וואכט האבן די רוסן געמוות מאכן א רוק צג, דער שונא האט זיך געשטיסן אלץ טיפער אין רוסלאנד, בייז די „ווערמאכט“ האט זיך דערזון בי די טויערן פון מאסקווע. די רויטע ארמי האט ג'קעמעט מיט שווייס און בלוט. אוף יעדן שטיקל ערדים, און מיט העלדישע כוחות פראברט צוריק האלטען די דיטשע זיגערס, אבער זיי האבן נישט געקענט ביישטינן קעגן די אומנאטוריליכע מנצחים.

אייבעראל ווי דער דיטשער שטיוול האט ארינגעטרעטן אין רוסלאנד, דארט איז צומארגנס געווארן אחורבן והרס. גאנצע דערפער ווי ס'האבן געוואוינט און געארבייט שטיל רואיג די רוסישע איינזואוינערס, זענען מיט אכוריות

אַפְגָעָמֶקֶת גֻּוֹוָאָרֶן פַּוִּינְדָּר דָּעֵר עָרֶד. בְּלִינְדִּיגָּעַ יְשֻׁוּבִים זַעֲנָעָן אַפְגָעָוִישַׁת גֻּוֹוָאָרֶן, פַּעֲלָדָעֶר זַעֲנָעָן פַּאֲרְבָּרְלָעֶט גֻּוֹוָאָרֶן, טַוִּיזְנְטָעֶר טַוִּיזְנְטָרֶר רָוּסֶן זַעֲנָעָן פַּאֲרְשִׁיקֶת גֻּוֹוָאָרֶן אַיְן דִּי פַּאֲרְגִּיכְטוֹנוֹגֶס לְאָגָעָרֶן, קְרִיגָּס גַּעֲפָאָגְגָּעֶץ זַעֲלָנְעֶר זַעֲנָעָן פַּאֲרְשָׁקָלָאָפֶט גֻּוֹוָאָרֶן אָוָן גַּעֲמוֹזֶת אַרְבִּיטִין עַבְוֹתָה הַפְּרָךְ בֵּין צָוָם לְעַצְטָן טַרְאָפָן חַיָּות.

רוסישע קאמיסאָרוֹן, הויכע רעג'ירונגס בעאמטערס, זונען אַיבּערעגעגן בענונג אַין דֵי בלוטיגע הענט פֿון די געסטאָפָא, זִי געפֿיניגט אָוּן דערנאנָאָךְ ברוטאָל דערמאָרעדעט געווֹאָרָן. אַין דֵי הונדערטער קאנֶצְעַנְטְּרָאָצְיָה לאָגָעָרָן וועעלכָע זונען געווֹעָן צוֹשְׁפְּרִיטָאָיבּער גאנֶץ דִּיטְשָׁלָאָנד זונען אָומְגָעָקוּמָעָן פַּילְטוּזְוּנְטָרָה רוסישׁע זעלנָר פֿון הָוָנָגָר אָוּן דָּאָרְשָׁטָה, געווֹעָן תְּמִיד די ערְשָׁטָע זִי פִּינְגִּיגָן אָוּן נִישְׁתָּאַיְינְמָאָל האָט מַעַן גַּעהֲאָנָגָן רוסישׁע הָעְפְּטָלִינְגָן לעַנִּי כָּל הָלָאָגָעָר בִּירְגָּעָרט, לְמַעַן יִשְׁמֻעוּ וַיַּרְאָו.

אוון איזו אין יעדער מדינה ווי די נאצישע קרייגס פארברעכער האבן ארינגעטערעטען איין פארפינסטערט געווארן דאס לעבען, יומן איין ארויס פרישע גזירות, די פארמעגנס זונען צועגרובייט געווארן אוון אוועק געשיקט קיינן דיטשלאנד, דאס לעבען אייז געהאנגן כהוט השערה, טייןכן בלוט איין פרגנס געווארן, אוון טויזנטר זונען געבראכט געווארן קיין דיטשלאנד אלץ שקלאפען, פארן נאצישן טויזנט יראיינן רייד.

— * —

היליגע קהילות אין קראפטנורסנאלנד, הי"ד.

וְיֵצֶר גַּפְינֶט מֵעַן דָּעַם שְׁרִיבָעֵר צֹ פָאָרָאַיְבִּיגָּן לְדוֹר דָּרוֹת דֵּי אָמְבָּא-שְׁרִיבָלִיכָּע פְּלָאָגָעָנִישָׁן פּוֹזָן דֵּי טִיעָרָע אִידָּן, אֲוֹנוּעָרָע עַלְטָעָרָן אִין דֵּי טְרָאָגִישָׁע אָאוֹרָן וְיֵינוּמֶת מֵעַן דָּעַם מְשֻׂוָּר עַר זָאַל שְׁרִיבָן שְׁרִיבָן קִינָה אַוְפָּזָן אַכְוּרִוָּתָן/דִּיקָן

טויט פון אונזערע עלטערן שוערטער און בריער, וועלכע האבן איסגעהייכט זיינער גשומות אין די גאו קאמערן, אויף די טוינטער קארפאטישע אידן וועלכע זענען פארטירבן געווארן קיין גאלציע, אויף זיינער ביינער וועלכע ליגן אין דער טיפעניש פונעם טיך „דנייעטער“ אויף די פארטירקענט בעינער וואס זענען נאך עד היום פארשפֿרייט אויף די גאליציאניש׷ פעלדרה, אויף די בערג אש וואס שטיין נבען בירקאנוי-אושוויז, אויפֿן עם הא' וואס איז געאגגען מיט ברען מקדש השם זיין.

מיר שאירת הפליטה אידן, זענען אין די לעצטּ צואנציג יאר געשלאגן געווארן מיט דער מכח פון שכחה, מיר פארגען ביודעים ובלא יודעים, בכונה ושלא בכונה, וואס ס'האט פאסירט מיט אונזערע משפחות. וואס מיר אלין האבן דער כגעעלבעט אין די טראגיש׷ יארן, יעדר איגנער איז טרוד על המהיה ועל הכללה, מ'יאגט, מ'פֿלאגט קראנקערהייט, שוואכלערהייט כדי צו פֿאָרגרע-ערן דאס פֿאָרמעגן, פֿאָרבעסערן דעם עזזטען, מיר דער מאגען נישט פֿאָר זיך אלין און נישט פֿאָרין דור העtid, וויאזוי אונזערע עלטערן האבן ג'לבעט און אומגעקומען אויף קידוש השם. דאס ניע דור וויסט בכל נישט וווער זיינער משפחות זענען געווען, די זיינעס, באבוס און קרובים נאכווען זיין ריפֿן זיך, וויאזוי זיין האבן אמאָל עקזעטירט אויף דער וועלט און וויאזוי זיין זענען צו דער עקדה געפֿרט געווארן.

היכפֿ נאך דער באפריאוֹנג פון די דיטש׷ פֿאָרניכטונגס לאגערן, האב איך מיך אָרומגעטראָן מיט דעם געדאנק צו פֿאָרכִיְיכְּנָען לזכרון די אללע פֿלאָגְנִיש׷ און צרות פון אונזערע אידן, צו וועלכע איך זעלבסט בין געווען אָשֶׁר. דער צילן וויאזוי מיר האבן זיך געפֿלאָגט איז די אָוִיש׷וּצָע לאגערן, די גבורה פון די קארפאטיש׷ אידן זיינדיג איז די טיזוּליש׷ הענט.

אבער וויסענדיג איז אין יונע טרייעריך צייטן, בעט איך האב זיך משתחף געווען אין די צוּיִ לויות פון אונזערע קדושים, בין איך געווען זיינער יונג, — בי די פֿופֿצֵן יאר בין איך דער אָרְטִירְטְּ געווארן צו דער גאליציאניש׷ גרענץ, און בי די זיבצֵן יאר געווארן אָבִיגָּעָר איז אָוִיש׷וּצָע — האב איך זיך באָרְעַנְטְּ דאס אָזַי אָרְצְזּוּיְגְּטָעָ אָרְבִּיטָט איז נישט פֿאָר מִיר, זאלן קומען אָנדְרָע פֿלִיטִיָּה, מיט מעָר פֿעָאִיקִיטָן, מיט מעָר גַּזְאָמְלָטָן אָמְטָרִיאָל אָן ווּסְקָ זִין אָין דער אָרְבִּיטָט.

נאר אבער אווי ווי כ'האט געזען דאס ביז היינטיגן טאג האט זיך נאר
גישט געטראפֿן דער ריכטיגער סופֿר, וואס זאל אויפֿשטעלן אַפאַסענדע מצבה
פאר די קדושים, און עטיליכע שרייבערס זעגען נכשַׁל געווארן מיט זיירע שרייב
פעדרעס, זיי האבן פאַרקרימט, פאַרדריט און דערנידעריקט דאס געשטאלט פֿוֹן
אונזערע טיערעד ערליךע אידן, פֿאַרְשְׁמוֹצַּט דאס קהילה לעבן פֿוֹן חֶשׁוּבָה
שטעט, מוציא לעז געווען אויף צדיקים וחסידים, האבן מיר באַשְׁלֵסְן אויף
שריבֿן אַקלִינְגַּעַם חַלְקַ פֿוֹן די אלְלָעַ פֿאַסְּיְרוֹנְגַּעַן אַזְן לִידְנִישַׁן אַין יָעַנְגַּע
פֿאַרְכְּטְּעָרְלִיכַּע צִיְּתָן, אַונְזָעָרְ צִיל אַזְן אוֹיפֿוּרְקָעָן דאס רַעַשְׁטָלְ פֿלִיטִים, די
גַּעֲרָאַטְּעוּלְטִי פֿוֹן די הוֹפְּנָס אַז אַז פְּלָאמְן פֿיְיָרְ מְקִים זַיְן די מְצֻוֹת עָשָׂה
ולא תעשה:

זוכַּר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עַמְּלָק . . . . . לֹא תְשַׁכַּח

גַּעַד עַנְקָ:

די אָומְבָּאַשְׁרִיבְּלִיכַּע פֿלָאָגְעָנִישַׁן אַין די גַּעַטָּאוֹיסִים, וּוְיאָזִי די אָומְ-
זַעַטְיקָע מְעַרְדָּעָר, די דִּיְתְּשַׁעַסְסָ. אַזְן זיְעַרְעַה הַעַלְפָעָרָס, די
אָוְנְגָּאַרְיִישׁ „טְשַׁעַנְדָּרָס“ האָבָן פֿאַרְפָּאַקְט אַזְן פֿאַרְשְׁלָאַסְן אַין בַּהְמָה
וְאַגְּאַנְגָּעַן צָו 150—100 נְפָשָׁות, אַנְשִׁים נְשִׁים וְתִּףְ, קִין טְרָאָפְּ וְוְאַסְעָרָ,
קִין בַּיְסָעָל לְוָפְט, אַזְן גַּעַפְּרִיט בַּאוֹוָאַכְט מִיטְ רַוְיְבָר בַּאנְדִּיטָן קִין
אוַיְשְׁוּזִין-בִּירְקָאָנוֹי, פִּילְ האָבָן נִישְׁט אַוְיסְגָּהָאַלְטָן די צְרוֹת, דָעַט
דָאַרְשָׁט אַז שְׁטִיקָעָנִישַׁ אַז אַוְיסְגָּהָאַנְגָּעַן אַין וְוְאַגָּאָן.

גַּעַד עַנְקָ:

דָאַס אַנְקָוּמָעַן קִין אוַיְשְׁוּזִין, וְוַעַן די סָסָ. האָבָן זיך מִיט רַצִּיחָה
אַרְיִינְגָּעָרִיסְן אַין די וְוְאַגָּאַנְגָּעַן, גַּעַשְׁטוֹיסְן מִיט די שְׁטִיוּזָעָלָ, גַּעַפְּאַטְשָׁטָטָ-
גַּעַשְׁלָאַגְּן מִיט דִּיקָע שְׁטַעַקְנָס אַיְבָּעָר די וְוְיִתְּקָעָ קָעָפְּ, אַיְבָּעָר די
פְּלִיצְעָס, דָעַט גַּרְעַסְטָעָן טִילְ גְּלִיךְ אַפְּגָעְטִילְט פֿוֹנְגָּעָם עַוְלָם, אַלְטָעָ-
מְעַנְגָּר אַזְן פְּרִוְיָעָן, קְלִינְגַּעַ קִינְדְּעָרָלָקְ מִיט זיְעַרְעַה מְאַמְּעָס אַרְיִיפְּ-
גַּעַשְׁלִידְעָרָט אוַיף די לְאַסְטָ מְאַשְׁגָּנָעָן אַזְן זַיְן אוּוּקְגָּעְפִּירָט אַין די
גָּאוֹ קָאַמְּעָרָן.

גַעַד עֲנָק:

די ערטער ווי אונזערע עלטערן, שוערטער און ברידער האבו זיך
מוסר נפש געווין אויף קידוש השם, לאмир דערמאגען וועגן דער
שוערטער ארבייט און דערנערונגס נארמע אין קאנצענטראצייע לאגער,
וועגן הונגער טויט, און געשוואלענע העפטלינגען וועלכע מ'האט
זוי אויף וועגלעך ארויסגעפֿרֶיט הינטער די לעקטוריישׁ דָּרוֹטָן אוֹן
געשאָסָן, ווייזוי מ'פְּלָעָגָט אַרְוִיסְנָעָמָן פָּוֹן די באָראָקָן מענטשָׁן אוֹן
דעמאָנְסְטְּרִירֶט אוֹף זוי פָּאַרְשְׁדִּינָעָן מַעַטְאָדָעָן פָּוֹן הַרגְּגָן, שִׁיסְעַנְדִּיגָּ
איַן הָאָרֶץ, איַן קָאָפָּ, איַן אָוָגָּ, איַן מָוִילָּ, איַן שְׁלִיכָּ.

גַעַד עֲנָק:

דאָס זיפֶּן פָּוֹן די הַונְּדָעָטָעָר טַוְינְגָּטָר פָּאַרְשְׁקָלָאָפְּטָעָ, „הַעֲפְּטָלִינְגָּעָן“
בֵּי די שֻׁוּעָרְסְּטָעָ אַרְבִּיטָן, די גִּסְיָה קְרָעָכֶן פָּוֹן אַונְזָעָרָעָ חֲבָרִים
די „מוֹזְלָמָעָנָעָר“ בָּעָת זוי זעָנָעָן אַוִּיסְגָּעָלְבִּין גַּעַוּאָרָן צָו שִׁיקָּעָן
איַן קָאָלָכָּ-אוֹיְוָן אַרְיָין.

גַעַד עֲנָק:

די יַעֲמְדֵלִיכָּעָ קְוִלוֹתָ פָּוֹן אַוְמָגְלִיקְלִיכָּעָ אִידִּישָׁעָ טַעַכְתָּעָר אַיִּן
„וַוִּיסְעַנְשָׁאָפְּטָס-בָּלָאָק“ דָּאָרָט ווי מַעְרְדָעְרִישׁ דִּיְתָשׁ דָּאָקְטוּרִים
הָאָבָן מִיט גְּרוּיָה אַכְּרוּיָה גַּעַשְׁנִיטָן שְׁטִיקָעָר פְּלִישָׁ מִיט גַּאנְצָע
אָבָרִים לְעַבְדִּיקָעָרָהִיטָּ, אוֹן בָּשָׂעָת מַעַשָּׁה זִיךְ גַּעֲקוֹוִיקָט, גַּעַלְאָכָט
איַן די אַוִּיגָּן הַעֲרָעָנְדִּיקָּ דָּאָס וּוּיִ-גַּעַשְׁרִיָּ פָּוֹן די גַּעַפְּיִינְגְּטָעָ.

גַעַד עֲנָק:

די קְלִיְינָעָ קִינְדָעָרְלָד בָּעָת זוי זעָנָעָן אַוְוַעְגָעָרִיסָן גַּעַוּאָרָן פָּוֹן
זַיִּעְרָ מַוְתָּעָרָס בְּרוֹסְטָ, אוֹן די דִּיְתָשׁ פָּאַרְבָּרָעְכָּרָסָהָאָבָן זוי
גַּעַטִּיטָמִיט „פִּינָּאָלָי“ אַיְנְשָׁפְּרִיצָן, וּוּלְכָעָ מִהְאָט אַרְיִינְגָעָשְׁתָאָכָן
גְּרָאָד אַיִּן הָאָרֶץ אַרְיָין.

געד ענק:

די טיעווליישע ארבײַיט פון די ס.ס. פראפעסארן, צו מאכן ברוטאלישע אפערציינגען, געשניטן הענט, פיס, לונגען, אָרוּיס-. גענומען דאס הארץ, אויסגעצאנט דעם מות, פֿאָרָאָוּמְגְּלִיקְט פֿיל טויזנטר מענער און פֿרְוִיעָן מיט די רינגן שטראָלן, כהנה וכהנה צרות ויסורים שאין לתחאר ואין לספר.

פאר אונז שאരית הפליטה אידן אודים מוצלים מכבשי האש, זענען נאך אלץ נישט פֿאָרָהִילְט געוווארן די ווינדן, פון אונזערע צוּבָּרָאָכְּבָּעָן הערצער טראָפְט בְּלוּט, וויסענדיג דאס טויזנטר דִּיטְּשׁוּ מְלָאָכִי חְבָּלָה, וואס זִיְּעָרָעָן הענט זענען פֿאָרָשְׂמִירֶט פון דעם רײַין פֿאָרָאָגְּעָנָעָם בְּלוּט לְעָבָן נאך אויך דער ווועלט. די אָוּמְזְעָטִיקָע מְעָרְדָּעָר פון מִילְּיאָנָעָן ווּרְעָן באָפְּרִיט נאך עטלייכע יאָר חְפִּיסָּה, פֿיל הוֹיכָע ס.ס. אָפְּיִצְּרָן, קְרִיגָּס פֿאָרָבְּרָעָכָר זענען באַהֲלָלָנוּ אֵין פֿאָרָמְעָגָעָנָס.

נאך אבער מיר גלייבן באָמוֹנה שלמה, אָז דאס בְּלוּט פון די מִילְּיאָנָעָן קְדוּשִׁים וְטוּהוֹרִים אֵי נִישְׁטָהָה הַפְּקָר! די אללע פּוֹשְׁעִים וְמַרְצָחִים ווּלְעָן קְרִיגָּן בעצאלט כְּגֻמּוֹלָם הַרְעָה, אָזְוִי וּדְעָר „אוֹר הַחַיִּים“ הַקְּדוּשָׁה זָגָט אָז פְּרָשָׁת צו אויך דעם פְּסָוק „וְלַבְשׁ הַכֹּהֵן מְדוֹ בְּדָ“ —

„כִּי כָל נְפָשׁ שְׁחוֹרָגִים הָאוֹמוֹת מִיְשָׁרָאֵל עַל קִידּוֹשׁ שְׁמוֹ יְתָ‘
הַקְּבָּה רֹשֶׁם מְדָמוֹ צְוָת הַנְּהָרָג הַהוּא בְּמַלְבּוֹשׁ וְאָתוֹ יְלַבּוֹשׁ
יּוֹם נִקְםָ בְּלָבְוּ....“

יעדעס נְפָשׁ וְוָאָס די אָמוֹת הַרְשָׁעִים הַרְגִּינָן פון אִידִישׁ קִינְדָּעָר אויך קִידּוֹשׁ הַשֵּׁם, צִיכְּנָת אויך הַשִּׁיחָה פון דעם בְּלוּט דאס גַּעַשְׁטָאָלָט פּוֹנָעָם אָוּמְגָעְקָוְמָעָנָעָם אויך אַמְלָבּוֹשׁ, אָז דאס קְלִיָּד ווּעַט עַר אָוְנְקְלִיְּדָן אֵין טָג פּוֹן נִקְמָה.

מִיר בָּעַטְנָ זִיד צּוֹם אַיְינְצִיגָּן בּוֹרָא כָּל הַעוֹלָמִים :

אָבִינוּ מֶלֶכְנוּ, נָקוּם לְעִינָנוּ נִקְמָת דָם עַבְדִּיך הַשְּׁפּוֹךְ

דאש ספר האבן מיר געשריבן און אידיש, אויף דער זעלבער שפראך ווי מיהאט גערעדט אין דער אלטער הים, מיר זאלן זיך דערמאגען ביים ליאנען אין „מאמע לשונן“ אין דער שפראך וואס אונזערער קדושים האבן גערעד אין דער אלטער הים, אין דעם לשונן וואס מיר האבן געלערנט דאס חומש אין רשי אין חדר. עס איזו ביי מיר קיינ ספק איז ס'געפיגען זיך איזו ספר אסך פעלערן און גרייזן, נאך אכבר איך האף איז דער ליינער וועט מיך דז זיין לך זכות, וויל די טרדות הזמן דער שרעקלייכער עבר האט משפיע געווען אויפין שרייבן.

אין די ערשות פרקים ווערט איבערגעגעבן אקלין בילד פונגס אידישן לעבן אין קארפאטנורולאנד פאר דער צוויטער וועלט מלחהה. איך וויססGANZ גוט איז דערמיט איזו מען נישט יוצא ידי חובה, יעדער פרק פאר זיך איזו א גרויסער למוד לדורות, און מאקען שרייבן פון דעם עניין אGANZ ספר, יעדער חסידיישר הויף, יעדע ישיבה איזו פאר זיך אעקסטערע מלוכה, יעדע שטאט און אפילו דער קלענסטער יישוב איזו אעקסטערע מסכת, אבער מיר האבן נישט די יכולת פארלייפיג אויפויקלען די בריטиш ירידעה, מיט דער האפנונג איז סייעלן קומען גרעסער עשריבערם משלים זיין די מלאכה, און מוסיף זיין כהנה וכחנה.

דער זכות פון אלע קדושים, רבנים, גאננים, צדיקים, דיינימ, ראשי ישיבות, חסידים ואנשי מעשה, תלמידי חכמים, שוחטים, סופרים, מלמדים, חזנים, בני ישיבות, תינוקות של בית רבן, זאל אונז ביישטינן צו געהאלפן ווערן מיט אלעם גוטן, ונזכה לראות בביאת גו"ץ בב"א.

שלמה בן אברהם צבי ז"ל
מק"ק ליפשען—קארפאטז'וֹס

“זֶבְרוֹן קָדְרוֹשִׁים”

פרק ראשון

דער אידישער צענתר — אוירום בגשיות, ריך ברוחניות — צושפראיט איבער קליגע דערפער, צויזיט אויף די לאזעט — אידן איין דער „ווערבאוינען“ — ג'שטאלציגרט מיטין אידישקייט — יגיע כפים אידן — דאס איגענען — שטיפל מיטין ווירטשאפט — אשטייל רואיג לעבן און די פדריגונג דורות — איגענען רפואות, היימישע סגולות, נישט אסמלורט און נישט מאדייריזטורט — קליגען דאנט וועגן עולם הזה.

קארפאטנロסלאנד איין געווען א מדינה וועלכע האט זיך גערגעניצט מיט פיר לענדער: אונגארן, רומנייע, פולין, טשעטלואואקיי, דארט איין געווען א גראיסר אידישער צענתר, ווי דאס אידישקייט האט געלוויכטן פון א יעדען שטעתל און פון א יעדען קליגען ישוב. די דאייגע סביבה איין געווען זיינר אוירים בגשיות אבער ריך אין רוחניות.

פון דור דורות זענען אידן געועסן שטיל רואיג און געשפינען די אידישע קייט על טהרת הקודש. מען האט זיך מוסר נפש געווען אויף יעדער קליגער זאך וואס האט א שכנות צו אידישקייט, ערצזון קינדער און איניקילד, אלס גראיסע תלמידי חכמים, יראים ושלמיים, חסידים ואנשי מעשה, געזען זייל זאלן זיך פירן אווי ווי א איד באדאף זיך פירן.

איין דער וואכן זענען אידן געווען וואונדרבראע בעלי מלאה, פעל ארבײיטער, געשעפטס ליטט, גראיסע מומחים צו אללעם, אפייל מיהאט דאס נישט געלערנט און די פאכשולן, נאר אללעס פארשטיינען פון דער ישיבה אויס און פון דעם חדר אויס. אויף דעם שטיקל ברויט האט מען זיך זיינר געללאגט, געהארעוועט אויף יעדער פרוטה. דאס איז געווען איין דער וואכן, אבער איז ס'אין געקומען דער שבת קודש, איז נישט געווען צו דערקענען אונזערע אידן, ממש ווי די בני מלכים, מיהאט אונזקגעווארפן די פארשמירטע פארלאטטע ציגענע מלבושים, זיך אונגעטען קאפטן שטריימל, און דערמיט אויגעלאכט די אידישע צורה.

ביז צו דער ערשותער וועלט מלחהה האבן די אונגעארן ג'הערשת אין די קארפאטן, אבער באָלד ווי די קרייג האט זיך גענדיגט, אין אקטאַבער 1919, האבן די פירער פון קארפאטנروس זיך פֿאָרגלייכט מיט טשעסלּאוֹזָקִי אָונְ גַּעֲשֵׁרְבִּן אַין אונגעואר אַהֲסָכֶם זיך צוּשְׁלִיסֶן צוּ דָּעַר נִיעֻר טְשֻׁכִּישָׁר רַעֲפּוֹבְּלִיק. דַּעֲמָלֶט אַיְזָן מַאֲרָאמָוֹרִישׁ צּוּטִילְט גַּעֲוָאָרְן אַיְזָן צּוּיִי טִילְל, אַיְזָן חָלָק אַיְזָן גַּעֲבְּלִיבָּן בַּיִּרְוָמָנִיעַ אָונְ דָּעַר אַגְּדָעָרָרָר חָלָק אַיְזָן אַרְבָּעָרָר צּוּמָּשָׁעָר אָונְ זיך גַּעֲרוֹפָּן פָּאָד-קַאָּרָפָּאָטָּסָקִי רָוָס.

אין קַאָּרָפָּאָטָּוּסָלָּאָנְדָּה האָבָּן גַּעֲלָעָבָּט בְּעֵרֶךְ הַוְּנְדָּעָרָת טְוִוִּיט אִידְן, זַעֲכִיזַּק פְּרָאָצְעָנָט צּוּוִיִּיט אָונְ צּוּשְׁפְּרִיט אַיְזָן דַּעֲרָפָּעָר, אַיְבָּעָר לְאוּסָע, אָונְ אוּפָּיְזִיךְעָד בְּעֵרֶג ווי מַהְאָט עַס בַּיִּ אָונְ גַּעֲרִיפָּן די „וּוּרְכָּאָוּוּנִיעַ.“

פִּילְּ יִשְׂבִּים זַעֲנָעָן גַּעֲוָעָן זַיִּעְרָ פַּאָּרְשְׁטִיפְּט אָונְ פַּאָּרוּוֹאָרָפָּן, די זַוְּעָגָן פְּרִימִיטִיוֹן, אַרְוּמָגָעָרִינְגָּלְטָ מִיטָּ גְּרוּסָע וּוּסָעָרָן אָונְ בְּלָאָטָעָס, גָּאָרְ סִידְן וּוּינְטָעָר וּוּעָן דָּעַר שְׁנִיְּהָאָט אַלְלָעָס בְּאַדְעָקָט אָונְ דיּ פְּרָעָסָט האָבָּן דיּ מַאְטְשָׁאָרָעָס פָּאָרָ-פְּרָוִיְּעָרָן, דַּעֲמָאָלָס הָאָט מַעַן גַּעֲקָעָנָט מִיטָּ אַשְׁלִיטָן לִיְכְּטָעָר אָהָיָן צוּ קָוּמָעָן.

אַיְדִּישׁ זַעֲנָעָן גַּעֲוָעָן דִּי מַעְנְטָשָׁן, טִיעָרָע אִידְן, אַנְשִׁים בָּעֵלי צָרָה, גַּעֲטָרָאָגָן שִׁינְגָּע בְּעֵרֶד אָונְ פְּיָאָות, דָּאָס רָוב תְּלִמְדִיְּיָחָכָמִים וּוּאָסָהָבָן אָסְךְ יָאָרָן גַּעֲלָעָרָנוֹט אַיְזָן דיּ בְּאַרְיִמְטָעָ יִשְׁבִּותָ, גַּעֲוָעָן וּוּיְזָנִיְּצָעָרָ, סִיגְעָטָעָר, סָאָטְמָעָרָעָר, נָאָדוּוּרָעָנָעָר, סָאָפִּינְקָעָר, מַוְּנָּקָטָשָׁעָרָ חָסִידִים, גַּעֲפָרָן צוּ צְדִיקִים אָונְ זַיִּכְעָדָן צוּ קָוּמָעָן. גַּעֲרָת אַיְזָן חָסִידִישׁ הַיִּתְ.

אַיְדִּישׁ זַעֲנָעָן גַּעֲוָעָן דִּי וּוּיְבָעָר, אָונְ גַּעֲשְׁטָאָלְצִירָט מִיטָּ דָּעָם אַיְדִּישִׁקִּיט, מַהְאָט נִישְׁטָגָעָיסָט פָּוּן פַּאָּרְשִׁידָנָעָ מַאְדָעָרָנָעָ קָלִידָעָר, נִישְׁטָגָעָוכָט צוּ קַוְּיִפְּן מַאְדָעָרָן מַעְבָּל מִיטָּ אָסְךְ שְׁטִיבָעָר, דָּאָס וּוּאָס דיּ טָאָכָטָעָר הָאָט גַּעֲוָעָן בַּיִּ אִירָמָאָמָעָה הָאָט זַיִּ אַיְנָגָעָפִּירָט בַּיִּ זַיִּ אַיְזָן שְׁטוּבָ.

דָּאָס אַיְדִּישִׁקִּיט הָאָט זַיִּ דַּעֲרָקָעָנָט אַיְזָן יַעֲדָעָן וּוּינְקָעָלָעָ, אַיְזָן שְׁטוּבָ אַיְזָן הוּאָתָה אָונְ אוּפָּיְזִיךְעָד. מַאְיָזָן גַּעֲגָנוֹגָעָן אַיְזָן דיּ גָּאָסָן פָּרִיְּ מִיטָּ דָּעָם טְלִיתָ אַיְזָן דיּ פְּלִיאִצָּעָס, מִיטְּיָן קַאָפְּטָן שְׁטְרִיְּמָלָ, אָונְ קִינְגָּעָרָהָאָט נִישְׁטָגָעָרט אַבָּעָר אַוְּסָגָעָלָאָכָט, מַהְאָט גַּעֲפָרָאָוּעָט שְׁבָתִים אָונְ יָום טּוּבִים, הַכְּנוֹת לְפָסָחָ גַּכְּשָׁרָת מִילְּן, גַּעֲמָאָכָט בָּאָקָהִיּוֹר פָּאָרָ מְצָוָּת, סּוֹכָהָתָ גַּעֲבוּיָּתָ פָּרִיְּ צוּ זַיִּ גָּאָסָן,

זכרון קדושים

געשטעלט עירובין ארום שטעטל, מען האט גערעדט אידיש און געלשיגגען יעדערס
ווארט אויף אידיש.

קארפאטישע אידן האבן זיך מפרנס געוווען פון יגיעת כפim, א'יעדר
גראשן איז געוווען פאָרפלאָגט און ערליך פאָרדינט. ס'איז נישט געוווען א
אַרְבִּיֶּט אָז אַיְדֵז אַל זַי אַוְעֲקוֹוָרְפָּן אָז נִשְׁתְּ וּוּלְזַן זַי אַז אַיְרְ צַוְּרִין,
מענטשן זענען געוווען פֿעָאיָג צַוְּ אַלְלָעָם אָז זַי נִשְׁתְּ גַּעַשְׁעָמָט פָּאָר קִיְּבָעָם.

אווי האט מען ג'ארבייט אויף דער פרנסה אין די וועלדער

אין קארפאטראס האט מען געקבנט טרעפּן יגיע כפֿים אידן זיצענדיג אוון קלאָפּן קייפּעס שטיינער מיט שווערעה האמערים בי דִי ווועגן, אַדער אַרבִּיטְן עבודת השדה אין דִי פֿעלדער מיט דִי ברײַטָה טליתהָם קטניַם, אַדער פֿאַרענדיַג מיט פֿעד אָוֹן ווֹאנָאָן, שלעפּן האַלְץ אָוֹן אַנדערע משאות אָוֹן אַונְטָר ווֹעֲגֶנְסָה עוֹסָק וַיַּן בְּתוֹרָה.

אָידָן זענען גָּעוּוֹן סָוחָרִים, גָּעוּוֹלְבָּעָרִס, גָּעהָט וּוּרְצָהִיּוֹר, טְרָאָפִּיקָּאנְטָן, גָּעֵפִּירֶט פֿאַרְשִׁידְעָנָע גָּעֵשְׁעָפְּטָן מיט גָּרוּיס הַצְּלָחָה. אֹוִיסְעָרְדָּעָם האָט מעַן עוֹסָק גָּעוּוֹן אִין אלְלָע פְּאָכְּן: מֵאַיְזָן גָּעוּוֹן טִישְׁלָעָרָס, שְׁנִידְעָרָס, שְׁמִידָן, גָּלוּזָעָר, דְּרוּטָעָרָס, מַעְקָלָעָרָס, בְּהָמָה טְרַיְּבָעָרָס, בָּעֵל עֲגָלָהָס, בְּלַעֲגָנָעָרָס, קָאַלְכָּבָרָעָנָעָרָס, מיט פִּיל אַנדְעָרָע מְלָאָכָהָס. דָּעָר עֵיקָר צָו בְּרַעֲגָעָן דִי פְּרָנְסָה אַהֲיָם אוּףּ דָּעָם כְּשִׁין אַופּן.

פָּאָר דָּעָר עַרְשְׁטָעָר וּוּלְטָ מְלָחָמָה, אִין דָּעָר צִיּוֹת וּוּן קָאַרְפָּאַטָּרָס האָט גִּיהֻרָת צָו עַסְטְּרִיךְ-אָוְנְגָּאָרָן, אִין דָּעָר עִיקָּר הַכְּנָסָות פּוֹן דָּעָר באַפְּעַלְקָעָרָוָג גָּעוּוֹן פּוֹן האַלְץ אַרְבִּיטָה, וּוּלְכָעָס מִיהָאָט גַּעֲשִׁיקָּת אוּףּ חֹזְ-לְאָרֶץ, אוּיךְ פּוֹן דִי פִּינְעָן פְּרוּכָּתָן. דָּעָר האַנְדָּלָס פָּאַרְקָעָר אִין גָּעוּוֹן מיט פּוּלִישָׁע שְׁטָעָט, גָּאַלְצִיעָה, טְרָאָנְסִילּוֹוָאָנִיעָה, אָוֹן אָידָן האָבָּן צּוּבִּיסְלִיךְ באַצְוִינָה. וּוּן דִי טְשָׁעָכָן האָבָּן אִיבְּעָרְגָּעָנוּמָעָן דָּעָם פְּרָאוּוֹינִיעָה, אִין גָּעוּוֹרָן קָאַרְפָּאַטָּרָס אַסְבִּיבָה, פּוֹן גְּרָעָנִיצָן רִינוֹגָס אִין אָרוֹם, דָּעָר מַסְחָר אִין מִתְּאָמָּאָל באַגְּרָעָנִיצָט גָּעוּוֹרָן, מְעַנְטָשָׁן זָעָנָעָן צּוּרִיקָעָקוּמָעָן פּוֹן דָּעָר מְלָחָמָה, פּוֹנָעָם גַּעֲפָאָנָגָעָנִישָׁ אָוֹן גַּעֲפִּינָה אַחֲרָוב גָּעוּוֹרָנוּ הַיִּם, דִי פֿעלְדָעָר פִּיסְטָעָפָרָוָאָקָסָן מיט וּוּלְדָעָגָרָאָוָן דָּעָרָנוּרָה, קִיְּין שָׁוָם מַקוּר פּוֹן אִפְּרִישָׁע פְּרָנָסָה, אָוֹן דָּאָס אָוּרִימִקִּית האָט זִיךְרָאָן פָּאַרְשְׁטָאַרְקָעָרָט אָוֹן מְשִׁפְּיעָ גָּעוּוֹן סִי אוּףּ אִידְיָישָׁע קִינְדָּעָר אָוֹן סִי אוּףּ דָּעָר באַפְּעַלְקָעָרָוָג.

על פִּי רֹוב זענען גָּעוּוֹן אִידְיָישָׁע הַיּוֹזָר גַּעֲבוֹיט אִין מִיטָּן דָּאָרָה. גָּעוּוֹוִינְטָה האָט מעַן אִין אַאיְגָּעָנָר דִּירָה, דָּעָרָנוּבָן גָּעהָט אַגְּרָטָל פָּאַרְזִיָּט, מיט פֿאַרְשִׁידְעָנָע יְרָקוֹת: צִיבָּעָלָס, קְנָאָבָּל, רַעֲטָעָכָּר, אַיְגָּרָקָס, מִיְּעָרָן, פָּעַטְרִישָׁקָעָן, גְּרִינְעָ בּוֹנְדָלָךְ, אַגְּרָטָן מיט פְּרוֹכְטְּבִּימָלָר, וּוּי סְאַיְזָן גָּעוּוֹאָקָסָן דִי פִּינְעָן עַפְּלָ, בָּאָרָן, פְּלוּיָמָן נִיס, קָאָרָשָׁן, אָגְרָעָשָׁן... אַגְּנָצָן זּוּמָעָר האָט מעַן טָקָע גָּעהָט גְּרִינְצִיָּג אָוֹן פִּירָוֹת בְּשִׁפְּעָ.

פּוֹן דִי עַטְלִיכָּע בְּהָמוֹת אָיִן שְׁטָאָל האָט מעַן גָּעהָט מִילְךָ אוּףּ אִיְיָגָן

גערויך און אפילו צו פארקוויפן. אין הויף האבן זיך געוואקסן עופות, הינער, גענגן, קאטשקס, אינדיקס. אויסערדעם איז געוווען בירושה אדרער צוגעקייפטע ערליך שטיקלר פעלד, וועלכע יעדער פלעגט אלין צו בשארבייטן. דאס שטיקל ווירטשאפט באזאם מיטן מסחר אדרער מלאה האט צובייסליך געבענונגט פרנסה אין שטוב.

די וואוינונגען זענען געבויט פון האלץ, דער דאר באדעקט מיט דראאניצס אדרער שיינדלן. נגידים האבן זיך שפער איבערגעבויט שענערע הייזער בעסער אויסגעארבייט פון רווייט געברענטני ציגל, באדעקט מיט טשערעפ אבער מיט ערערני אין פארשידענע פארבן. אבער עס האט נישט געפעטלט אין די אורימע ישובים הייזער וועלכע זענען פארבליבן פון די פרייערגע צייטן, איינס געקאלכט, איינס געמאלטערט, איינס פון נאקווטע העלצער אלין, איינס האט געהאט אהייכן שטרויינט דאר מיט קלינגע פענסטערליך און איינס אקרआט פארקערט.

אויסער דעם שלאך צימר, האט דאס פאדערשטע צימר געדיגט אלס קאך און עס צימר, דארט איז מען כמעט דעם גאנצן טאג געוזסן, איבערהויפט אין די ווינטערדייגע קאלטער טאג. יעדער בעל בית וווען ער האט זיך אויפ- געובייט אהייז האט אויך געלאות אויסמוירן איזוון פון ציגל, ווי די וויבער פלאגן באקן ברויט, חלות לבבוד שבת, געריקט טשולנט און פסח געהאכן גוטע קיגלן.

געבן איזווען איז געוווען צוגעמוניערט אַשפּוֹר צו קאכן דאס עס און הייצן די שטיב. בעלי יכולת — על פי רוב אין די גרויסע שטעט האבן געהאט אין הויז אַברִיך אויסגעארבייט פֵּין פון האלצערנע ברעטער, אבער דער המון אורימע ליאט האט געטרעטן אין די צימערן אויף אַבְּוִידָן אויסגעשמירט מיט געלן לויים וואס מײַהאָט געברענgett פון די בערג. דעס מעבל איז געוווען מיטל מעסיג, וווײַט פון די מאדעס, קיינער האט נישט געהאט דעם יצר הרע נאכגין נאך די פארשידנע לעצטער מאדעס, און אויף דעם אויסגעבן דאס שווער פאר- פלאגט געלט.

אין די געבערג געבן וואלאווע, וואלאויז, ביסטרע, טארן, מיידאן, איז געוווען אַהֲבָשָׁע קבוץ אידן, וואס האט געליבט פון אַרְבִּיטִי בֵּי די האלץ פָּאַבְּרִיךְן, דארט האט מען עסוק געוווען אין די וועלדר צוגרייטן די אללע האלץ-

מאטראיאלן צו ליפערן קיין אויסלאנד. מהאט געגענט באגעגען אידן מיט לאנגע בערד און פיאות פארקארצלט די ארבל פונעם העמד און זעגן הויכע דיקע בוקס, שפאלטן די בריטיע דעטבז, זיך מטפל זיין מיט די לאנגע סמערבקי קלע策ר פאר די זאג פאבריקו, אדער טעסן מיט די בריטיע האקלך שליפערס צו די באן שטרעקס, שפאלטן קלאפעט האלץ, אנדערע פלאגען שלעפּן מיט פערד און וואגן ברעטער, שליפערס, קלאפעט האלץ, טעלעפאן שטאנגן צו די באן שטאציאנען.

אידן זעגען געוווען האלץ סוחרים, שריברס, מעקלערס, דער עיקר צו ברעגען פרנסה אין שטוב ס'זאל זיין פון ווי צו קויפּן פאר דער שטיב קינדרלן לחם לאכול ובדג לבוש.

אונזערע זידס און עלטער זידס האבן פון אנטיסמייטום קינמאָל נישט געוויסט. דער איד מיט דעם גוי האבן זיך מער וויניגר פארשטיינען אינער דעם צויזיטן, געוווען שכנים מיט דער דירה, שכנים מיט די פעלדער, געהאנדעלט פארקופט און געקופט, און אינער האט נישט مكان געוווען דעם צויזיטן. דער גוי האט נישט مكان געוווען דעם איד מיט זיין אידישקייט און אודאי נישט מיט זיין עשירות, און ווידר דער איד האט נישט مكان געוווען דעם גוי מיט זיין גוישקייט.

מײַז געגעגען פררי אין דער גאס, געפארן איבער די וועלדר, צוישן די הויכע בערג אלין און פחד, געשטאלצירט מיט דעם אידישקייט, געדאוןנט מיטן טלית און תפילין פררי אין דער הים אדער איטערוועגנס, קינער האט נישט געשפּעט אבער געלאכט, אדרבא אゴי האט געוויסט איז אוי דארף עס צו זיין בי איד. את אוזי האט מען געלעבט בשולם ובשלוה, מען האט זיך אפגעגען כבוד, און דער איד האט געהאט אומעטס אווארט. און איז געוווען אנגעזען אין זיין סביבה לה.

די אידישע קייט האט זיך אוזי געשפּינען מדור לדור. דאס שטראנגע אידישע קהילה לעבן האט געהאט אקים אדאנק די רבנים מרוי דאתרא פון די יישובים וועלכע האבן געהאט אגעוואלטיקע השפה אויף יעדען אינען. יעדער רב איז געהאלטן געווארן אין זיין אורתשאפט בכבוד גדול, און זיין ווארט איז געוווען געשעצעט און אינגעעהאלטן זיינע באפעּן מיט גראיס דרך-ארץ, אוזי או ס'האט זיך נישט געטראפּן אינער וואס זאל זיך טרייען איבערטראטען דעם רביס אווארט.

ר' אפרים פישל פיישר ז"ל — ווישעוווע — מיט זיין פאמיליע
א משפה אין דער מאראמארישער הימ

דאש שטרענגע אידיש קהילה לעבן האט גורם געווען או אין די קארפאטן
אייז שווער אונגעקומען פאר די פארשידנע פארטיען צו שטעלן א פוס אוון זיין
טעטיג. יעדע נייע אופגעקומען זאך, וואס די רבנים האבן באהויפטעט או ס'אייז
נווגד צו אידישקיט אפילו נאר כחוט השערה, האט מען דאס מיט אללע כוחות
אוועק געשטוטיסן, אין אידישע שטיבער האט מען נישט געטראפֿן פון די פּוֹסְלָע
ספרים, אוון נישט אריינגעבראכט א נישט כשר צייטונג.

א איד האט נישט געהאט א פולע שטוב מיט קאמיען, מיט געזעלנס,
פארשידנע מאדרונע בעל מלאות, אבער מיט שטודענטן אין דער הימ. א טאטעה
או ער האט געהאט א שטוב מיט קינדערליך האט געהארוועט ביום ובלילה זיי
געכאוועט אוון געצאלט גראיס שכר למוד, אוון אוזי זוי זיי האבן זיך נאר אביסל

אינטערגעוואקסן אוועק געשיקט אין די יישובות וווײיטער לערנען. פשוט מען האט נישט געוואלט באווארנגען קינדרער מיט אַתכליט, פון זי מאכען אַנוֹזְנִינְיעָרֶס פישקהלן, פראפעסארן, אידן האבן געהאט גרויס בטחונן אוון געוויסט או הַשִּׁיָּת האט געהאלפֿן פָּאָר אַנוֹזְנִינְיעָר טָאטָעָס אוֹן זִיְּדָס צָו לְעֵבָן אַשְׁטִיל רֹאִיג אִידִיש לעַבָּן, ווּעַט עַר אָוִיד הַעלְפָּן פָּאָר די קִינְדָּעָר, זָרָגָן בָּאַדְאָרָף מַעַן נָאָר זִי זָאָלָן בְּלִיבָּן עַרְלִיכָּע אִידָּן.

מענטשן האבן געוויסט וויאזוי צו לעַבָּן אוֹיף דָּעָר ווּעַלְט, מיט גרויס געדולד אוֹן רֹאִיגִיִּט, זִיךְרָן נִישְׁתָּרָה ווּרְגָּרְוִוִּין אוֹיף יַעֲדָעָן קְלִינְיקִיִּט אוֹן נִישְׁתָּרָה אַיְנְרִיִּסְוּן ווּעַלְטָן, מַהְאָט זִיךְרָן מִסְתְּפָק גַּעֲוָעָן מִיט דָּעָם בַּיְסָעָל ווּאָס מַעַן האט געהאט, נִישְׁתָּרָה געהאט גרויסע אוֹיגָן, אַיְנְשָׁלִינְגָּעָן די ווּעַלְט. מַהְאָט נִישְׁתָּרָה געוויסט פָּוֹן אַוִּיפִּילְעָרְלִיְּיָה מַאֲכָלִים אַין טָאגּ, אוֹן מַעַן אִיז נִישְׁתָּרָה נַאֲכַעְגָּנָגָעָן די לעַצְטָע מַאֲדָעָס, טָוִישָׁן יַעֲדָעָסְמָאָל דִּירָוֹת מִיט מַעְבָּל, יַעֲדָעָן טָאגּ טְרָאָגָן אַנְדָּעָן מַאֲנְטָל אוֹן יַעֲדָעָן צִיְּטָא אַנְדָּעָר בְּגָדָה.

מַהְאָט אוֹיף זִיךְרָן נִישְׁתָּרָה גַּעֲצִוְגָּן מִיט דָּעָר גַּעֲוָאָלָד די סְךְ דָּאָגוֹת, די מָהָרָה שָׁוֹרָה מִיט צְרוֹת. בָּאַלְדָּו וּסְאָאַזְנָא אַוִּיפְגָּעְבָּוִיט גַּעֲוָאָרָן דָּאָס הַאַלְצָעָרָנָע שְׁטִיבָּל, האט מַעַן געוויסט אוֹן דָּאָס אִיז עַס! זִיךְרָן גַּעֲוָאָנָשָׁן זָוְכָה זִיךְרָן עַס בָּאַנְצָּזָן אַסְךְ יַאָרָן. קִינְנָעָר האט נִישְׁתָּרָה גַּעֲלָעָרָט פָּאַרְגָּרָעָסְעָרָן אַמְּלָד די דִּירָה. מַהְאָט נִישְׁתָּרָה געוויסט פָּוֹן אַסְךְ שְׁטִיבָּעָר מִיט צִימָעָרָן: אַגָּסְטָ-צִימָרָה, אַשְׁלָאָפָּ-צִימָעָרָה, אַוְאוִינָּ-צִימָרָה, אַקִּינְדָּעָרָ-צִימָרָה, אַבָּאָדָעָ-צִימָרָה אַבָּעָר אַוְעוֹרָאָנָדָעָה מִיט נִי מַאְדָעָרָנָעָה מַעְבָּלָס, טִישָׁן בְּעַנְקָלָה, אַזְוִי שְׁטָאָפָּי מִיט אַזְּלָכָעָ פְּעַדְעָרָן, וּוּיְנִיקָּעָר געהאט פָּוֹן אלְלָעָם אוֹן ווּיְנִיקָּעָר יְסָרִים מִיט דָּאָגוֹת אַרְוָגָן אוֹיף דָּעָם קָאָפָּה. מַהְאָט אַבְגָּעָלָעָט די ווּעַלְט מִיט כְּבָוד, אוֹן סְהָאָט זִיךְרָן קִינְנָעָר נִשְׁתָּרָה גַּעֲלָעָרָט פָּאָר דָּעָר צִיְּטָא, אוֹן גַּעֲלִיטָן פָּוֹן קְרָאָנְקִיָּתָן מִיט מִיחּוּשִׁים.

אוֹיבָּמַהְאָט מִיט שְׁוֹוִיָּס פָּאַרְדִּינְטָן דָּאָס שְׁטִיקָל בְּרוּיטָה, האט מַעַן אַבָּעָר גַּעֲשְׁפִּירָט אַטְעָם אוֹן יַעֲדָן בִּיסְן עַסְן. מַהְאָט גַּעֲגָעָסְמָן מִיט אַפְּעַטִּיט אַוְן גַּעֲוָעָן גַּעֲזָוָנָט, זִיךְרָן גַּעֲשְׁפִּירָט אַיְן די כּוֹחוֹת. מַהְאָט נִשְׁתָּרָה געוויסט פָּוֹן דָּאַקְטָוִירִים אוֹן מַעְדִּיצְיָנוֹן, אַיְנוֹ דָּאַקְטָאָר אַיְן גַּעֲוָעָן אוֹיף עַטְלִיכָּעָ דָּעְרָפָעָר, אוֹן זָעַלְנָס וּוֹעֵן מַהְאָט עַמְּגַרְוָפָן אוֹיף אַוְוִוִּיטָה, קִינְנָעָר האט עַמְּגַרְוָפָן בָּאַדְאָרָפָט, וּוֹיְלָל מַהְאָט געהאט צו אלְלָעָם הַיְמִישָׁע רְפּוֹאָתָה מִיט סְגָולָה, אוֹן מִאָיָז גַּעֲוָעָן גַּעֲזָוָנָד אוֹן שְׁטָאָרָק, קִינְנָעָר האט נִשְׁתָּרָה געוויסט אוֹסְפָּאָרָהָאנְדָן צּוּקָעָר, מָאָגָן, אַבָּעָר נִירָן

זכרון קדושים

קריניקיטן. מאייז אלט געווארן, געהאט אינייקלך מיט אראיאנייקלך אוון פון
קאפ שמערכץן אבער ציינובייטוג זיך נישט געוויסט צו באקלאגן. מאייז געתשאָרבּן
מיט אללע ציין אין מויל.

ס'האט זיך קיינער נישט אסימילרט אוון ס'האט זיך קיינער נישט
מאדריזירט. מען האט זיך נאכגעריכטעט נאך דעם טאטען אוון נאך דעם זידן,
ובדרך כלל האט מען זיך משותדל געווען צו פירן בדרך הישר, אוזי און די
עלטערן זאלן באציען נחת מיט פריד, מאנסבלין האבן זיך נישט געריפּן הערּן,
ווײַבעָר זענען נישט געווען פֿרּוּעָן, אַקְוּטְשָׁעָרְטָה האט נישט געהיסן אַשְׁאָפּעָה,
אַמְלָמְדָה האט נישט געהיסן לעער אַדְעָרָה פֿרְאַפּּעָסָה.

טייערעד בעל תפילות אייז געווען בי אונז, מיט זיינער פֿעַסְטָע שטימעס
פלעגן זיך צונעמן יעדערס אַבר, אַבער ס'אייז קיינעם נישט אַינְגַּעַפְּאָלִין זיך לאוֹן
רוּפּן קאנטָאָר, מען האט זיך נישט גַּעַנְדָּרֶת דעם נאָמָן מיט די מלבושים,
קיינעם האט זיך נישט געשעט מיטּוֹן נאָמָן, מיט די בְּגָדִים אוון מיטּוֹן
אִידְישָׁקִיט.

פשוטע אייזן, ערליך אַידָּן, תלמידי חכמים, חסידים ואנשי מעשה,
וואס האבן וויניג געגעבן אויף ענייני עולם הזה, ס'האט נישט אַינְטָעַרְעַסְטָרָט
די אַסְטָרָעָלִי שטיבער, אַסְטָרָעָלִי מלבושים, אַסְטָרָעָלִי מאכלים, נישט
באָדָרְפּּטָה משרותים, אַדְעָרָה קעבִּינָס, באָדָינְטָעָה, אללעס אייז מען געווען אלְּין.

— * —

פרק שני

נדולי הדור על כס הרבנות — רבנים באפעטונג דאס
אִידְישָׁקִיט — ישיבה נדולה אוון ישיבה קטנה — רבנות
מרי אַטְרָא אַין חסידיש האיף — דער כבוד פונעם רב אייז
געשעצעט בײַם עולָם — בית הרב — דער בעל הבית צו
געפֿינְדָן צום רב — שבת' דיקען וואַרְמָעָן דרישות — די מנידות
זענען מחרה נפשות — דער דרשָׁה ניגון ווקט די פֿאַרְשָׁלָאָפּּנָע
הערצער — דברי נחמה ברענגן צו פֿרְישָׁע מוחות — אללע
קחלות בבחינת עם לביד ישבּוֹן — רבנים אוון דיינִים
אַומְגַּעַטְמָעָן אִירָףּ קידוש השם

קארפאטּרָום האט זוכה געווען דאס אין אללע אִידְישָׁע קהילות סי אייז

די גרויסע שטעת, סי אין די קלינגע ישבים, זונען געוועסן על כס הרבנות גדוולי הדור, גאנונים וצדיקים, וועלכע האבן געשמש אויף דער וועלט מיט זיינער גרויסקיט און לומדות. די דזאיגע ערליךע אידן האבן אויפגעעהיבן דאס אידישע לעבן ברוחניות מדרגה למדרגה. אינגעפלאנצט אין אידישע הערצער אהבתה הבודא, יר"ש, און אהבתה ישראל.

לאנג אין די רשמי פון די ארזי הלבנון, פון די קהילות קדשות. זיינער פיל אין דא צו שרייבן וועגן זיינער גרויסקיט אין תורה, וועגן זיינער פועלות ומעשים לטובה הכלל והפרט, וועגן זיינער התנהגורות און שיטה אין לענגען, נאר אבער ספעהלט אויס דער ערליךע סופר וואס זאל זיין גראנטליך בקי אינעם עבר פון אונזערע הייליגע קהילות, כדי צו פארשריבן פאר די שפערעריגע דורות וויאזוי עס האט אויסגעזען אמאָל אַרְבָּ בִּישְׁרָאֵל.

איך בין מודה, או נישט איך בין דער פעאייגער מענטש, זיך אַרְיִנְגָּלוֹן אין דער פארצווייגטר ארביזיט. וויניג צייט האב איך געהאט צו קעגען לענגען אונזערע גדוילים, נישט געהאט ווען זיך בעקאנט מאכן מיט די קהילות אין די פארשידנע קרייזן.

אַיר נאָך מײַן בר מצוה, האבן שוואָרצע כמאָרעס זיך פארשפרײַט אויף אונזערע הימלן, ס'חאָבן זיך אַנגעפֿאנְגָּען ביטערע גוּרָות קעגן אַידָּן, די שיינע קהילות זונען צוּשְׁטָעָרט גָּלוּוֹאָרָן, גאנצע דערפֿער אַידָּן זונען אַפְּגָּוּוּישָׂט גָּלוּוֹאָרָן, טוּזְוָנְטָר אַידָּישׁ מְשֻׁחָתָה זונען דורך די אַונְגָּאָרִישׁ נְאָצִיסָּט גָּלוּוֹאָרָן צום טײַר „דְּנִיעֶסְטָרָה“ פון ווי ס'איין ליידער נישט צוּרִיךְ גַּעֲקוּמָן נאר גַּעֲצִילְטָע פְּלִיטִים. איך וויל נאר פָּאָרְצִיכְּנָעָן לְזֹכְרוֹן עַטְלִיכְּעָ שָׂוֹרוֹת, וויפַּיל עס אין מיר נאָך גַּעֲבְּלִיבָּן אַיְנְגָּעָרִיצָּט פון די קִינְדְּדָרִישׁ יָרָן.

או די גרויסע שטעת ווי למשל: אַונְגָּוֹאָר, בערגסאָז, חָוְסָט, מָוְנְקָאָטָשׁ, סְעִילִישׁ, דְּוִיהָא, בִּילְקָע, אַגְּוָו. דָּאָרָט ווי עס האבן גָּעוּוֹאָינְט פִּיל תַּלְמִידִי חֲכָמִים מיט חֲסִידִים, אַיְזָן שְׁטָעָנְדִּיגְּ גַּעֲזָעָן על כס הרבנות גדוולי התורה, וועלכע זונען גַּעֲזָעָן בְּקִי בְּנְגָלָה וּבְנְסָתָר, רְבָנִים וואס האבן די אַידָּישׁ ווועלט באָגְלִיקָט מיט

זכרון קדושים

זיערעד פיל' חבורים אויף תורה, עסוק געוווען אין שאלות ותשובות, געפירות גראיסע ישיבות, גאנונים וצדיקים מיט טויזנטער חסידים, וואס האבן באלאכטןGANZ אונצע מדיניות מיט זיער פרזונליכקייט. די דזיגע אroi לבענן האבן מתקן געוווען פיל' תקנות, גדרים וסיגרים צו פארפאטעטיגן די אידישע מויער, נישט אריניגלאז או רוחות רעות זאלן פאראדעבן און צוברען דעם שטאַרְקָן בּניַן.

הרה"ג רבי יוסף צבי דושינסקי זצ"ל

באים געזעגענען זיך פון הוסט צו פאהרען קיין ירושלים אין שנת תרצ"ג

אין פיל א/orים קהילות האבן די רבנים פרובירט אויפשטיעלען א ישיבת, אבל זי האט נישט געהאט א קיומ, וויל דער מצב הפרשנה פון די אורימע אידן איז געווען שוער, און זי האבן נישט געהאט די מעגליכקייטן צו זאלטן בי זיך א בחור עט געבן עסן טאג, נאר אין געציילטע קליניע ישובים האבן עקזעטען טירט ישיבות מיט א היבשן קיבוץ פינגע בחורים. אין די דאיזיג עסיבות קטש זי זענען נישט געווען מפוזט, האבן די ישיבה בחורים זיינט פלייסיג געלערנט, אפשר נאכמער ווי ערגייז אנדערש, וויל דאס שטילקיט פונעם דערפעל, דאס מסירות פונעם רב וועלכער האט זיך אפגעבען מיט יעדן בחור עקסטער, האט געהאלפן צו פארשטארכערן דאס התמדה לעננען.

אין די גרויסע שטעת ווי למצל אונגוואר, בערגסאו, חוסט, מונקאטש, סעליש, זענען געווען די מפוזטס-דייק יעיבות וועלכע האבן זיך געפירת צענדליך יארן. אהיין האבן זיך פארזאלט הונדערטער ישיבה בחורים סי פון דער געגנד און סי פון די אויטלענדיזע שטעת. נאר עטליכע יאר לערנען זענען די בחורים א הימ געפערן און געווארן שפערטער רבנים, שוחטים, דינינים, סופרים ומלאדים, און יעדער אין זיין אורט האט אריגנונגדרינגגען דאס אידישע ליכט.

אונזער רבעים זענען על פי רוב געווען חסידים. אויסער זיינט איגענען יהום האבן זי געשטאמט מגוז הצדיקים וגאננים. געווען תלמידים פון די באריימטע ישיבות און משמש געווען די גдолוי הדור. באזונדערס האבן זי זיך אויסגעציצינט אין דער מדה פון ענה, אנטאלפן פון כבודים, נישט געוכט און זיינט נאמן זאל מפוזט וועין אויף דער וועלט. אפטמאל פלאט מען זי געפיגען אויף אשbatch ביה די צדיקי הדור, געשטאנגען אין זיטט, און געשעפט תורה און קדושה ביה די מנהיגי ישראל.

ニישט אין איעדען דארף אין געווען א אויפגענאמענער רב. פיל אורימע דערפליך האבן נישט געהאט יכולת צו אויסהאלטן ארב, די קהילות זענען געווען צונגעשלאָסן צו דער גרעסערער שטאט, און דער רב הגליל האט זיך אינטער-רעסירת וועגן די ענייני הקהילה. באָלד אבער ווי דאס קהּל אין גרעסער געווארן, ס' אין נאר צוגעקוּמען עטליכע טלחימ, מענטשין האבן זיך דערשלאגן צו בעסערע פרנסות, האט מען געבראָקט ארב און עט באָוועץ אין ישוב.

గראיס אין געווען דער כבוד פונעם רב. ער אין געווען דער טאטע

זכרון קדושים

פון דער קהילה, זיין ווארט איז געוען ווארט, זיין פסק דיין איז אינגעטלטן געוערן בכל פרטו ודקדוקו. עס האט זיך קיינער נישט געועאגט צו ענדערן זיין פסק אבער איבער טרעטן זיין אוארט. אונ נישט נאר מותך יראת הכבוד האט מען רעספערטירט דעם רב הקהילה, נאר פשוטו כמשמעו מען האט עם ליב געהאט בלב ונפש אהבה שאינה תליה בדבר, יעדער האט זיך פאר-טרויעט צום רב מיט זיין פריואט עניינים, וויסענדיג איז ער איז זיין בעטער פרײנט.

בית הרב איז שטענדיג געוען אופען פאר יעדען איגעט סי' בייטהג און סי' ביינאכט. מען האט נישט באדרפט קודם באשטעלן אוויזיט, פרייער צו וויסן טאן או מען וויל זיך מיטין רב באגעגעגען, וווען מיאז אריינ-געקומען איז אלץ גוט געוען, די צייט האט געפאסט, און דער רב האט עם מקבל געוען בסבר פנים יפות, און זיך צוגעהרט צו יעדענט בקשה מיט גראיס אינטערעס.

אידן האבן זיך נישט גערירט אשפאן וועגס — סי' אין ענייני מסחר, סי' אין משפחה עניינים — בייז ווי לאנג זיי האבן זיך נישט שואל עצה געוען מיטין רב. האט מען געהאלטן ביי א שיזוד פארין זיך אדרער פאר דער תאכתר, וויל מען האבן די הסכמה פונגעס רב, מ'פארצ'ילט עס אלעלס פינקט, ווי פיל נדן מען נעטט, אדרער ווי פיל נדן מען גיבט, ווועגן יהוס המשפה, ווועגן א פרנסה פארין אינגענמאן, און ווי דער רב הייסט אזי בלייבט עס.

אונזערע רבנים פלאגן זיך אפגעבן מיט זיעירע בעלי-בתים סי' אין רוחניות/דייקע עניינים, און סי' אין גשמיית/דייקע עניינים. עס האנדולט זיך וועגן א פרנסה, איד געפינט זיך איז עט צרה, סי' איז פארשטאפעט געוערן דער קוואל פון פרנסה, מען דרייט זיך שוין ארום עטיליכע ואוכנס בטל, די חובות וואקסן מיום ליום, מ'ווייסט נישט ווי מען זאל אונהייבן, כי באו מים עד נפש, דעמאלאט איז אויך דער רב אדרעס, ער גיט א עצה וואס צו מאכן, ער ניצט אויס פארשידענע קשיים צו שאפן א שטיקל עקזעשטען, ער טרייסט דעם צוקריישטן איד, און ווען מג'יט ארויס פון בית הרב דערפילט מען א מין ווארכקייט, פריישע כוחות זענען מיטאמאל צוגעkomען, ממשיך זיין צו טראגן דעם יאך פונגעס גלוֹת.

הרב שלמה אליעזר וויזל זצ"ל אב"ק טערגנווע

א רב פארצייטונג האט געזוכט ער זאל האבן „לחם לאכול ובדד ללבוש“ זיי האבן זיך אויסגעצייכנט אין דער מדה פון להסתפק במועט. ער האט נישט געריסן פון דער קהילה דאס הויכע שכירות, נישט געקומען אלץ מיט פרישע חביעות, ווי פיל מען האט געהאט האט מען זיך דערמיט אײַגעטעלט אין געוווען צופרידן. אפילו אין די שווערטצע צייטן, ווען ס'האט ג'פעלט אין אידישע הייזער דאס שטיקל ברויט, געפינען מיר נישט או אונזערס ארב זאל זיך אויפהייבן אוין זיכן בעסערע גליקן, אדרבא ביין צום דעפארטירן זענען די רבנים געזען אויך זיינער אורתט, מחזק געוווען אידישע קינדער, אוין זיך געטיעלט מיט דעם גורל פון כלל ישראל.

מאכט אaid א שמחה, אבר מצהה, א חתונה, א שבע ברכות נעט דער רב אטייל אין דער שמחה, ער אין זיך ממש מה צוגראדנס מיטין בעל השמחה, מטרינקט באזאם להיים, מיזאונשט זיך אײַינער דעם צוויטן שפֿע ברכות, דער רב זאגט תורה מענינה דיומא, אוין ער אין ממש דעם עולם מיט פריליכע ניגונים.

זכרון קדושים

גאָר אַסְטַּה האָבָן די רְבִנִּים אוּפְגַעְתָּאָן מֵיט זַיִעֲרָע פִּיעַרְדִּיקָּע דְּרָשֹׁות. נִישְׁתָּאָמְזָוֶסְטָ פְּלָעָגָן אִידָּן לוֹפָן מֵיט גְּרוּוּסָחָק צַו הָעָרָן אַדְרָשָׁה. די דְּרָשֹׁות זְעַנְעַן גְּעוּוֹן אָזְוִי וּוְאַנְדְּעַרְלִיךְ שִׁין, אָז אִידָּן האָבָן גַּעֲקָבָן זִיכְן שְׁעהָזָן אָזְנָן נִישְׁתָּאָמְזָוֶסְטָ פִּידָּה, זַיִעֲרָע פֻּעַרְלְדִּיגָּע וּוְעָרְטָרָה האָבָן אוּפְגַעְפְּרִישָׁט די דְּעָרָגָן דְּעַרְקִיטָּע אָזְן צַוְּקִירִישָׁטָאָן אָזְן פָּאַרְשָׁאָפָּט אַמִּין תְּעֻנוֹגָ רָוחָנִי. אָזְנָן נִישְׁתָּאָמְזָוֶסְטָ דְּקָאָ אָסְטַּה אָזְנָן יְוָם טָוב אִיז דְּעָרָגָן גַּעֲלָאָפָּן הָעָרָן אַדְרָשָׁה, נָאָרָ אַפְּלִוָּאָן דְּעָרָגָן וּוְאָכָּן, אַרְיָב סָאִיז אָונְגָעָקוּמוּן אָרְבָּאָדְרָעָ אַמְּגִיד אָינָן שְׁטָעָטָל, הָאָטָמָעָן בָּאָלָדָלָלָל אָלְלָעָס אָוּוּקָ גַּעֲלִיגָּט אָזְנָן אַזְיִיט אָזְנָן גַּעֲגָנְגָעָן הָעָרָן דָּעָם. רב דְּרָשָׁוֹן.

אָזְנָן די פָּאַרְוּוָאָרְפָּנָעָ דְּעַרְפָּעָר, פְּלָעָגָט דָּאָס אָוּקְוּמוּן פָּוָן אָרְבָּאָדְרָעָ אַמְּגִיד מָאָכָּן זַיִעֲרָע אָגְרוּיָּן רְוַשָּׁמָּן אִיזְפָּרְעָ אַיְזָנָעָם. פָּוָן הוּאָזָן צַו הָעָרָן הָאָטָזָרָאָרְבָּעָגָעָפְּרִיטָאָסָטָאָן אָזְנָן אִילְּזָן זִיךְן צַו קְוּמָעָן צִיְּטָלִיךְ כְּדִי נִשְׁתָּאָמְזָוֶסְטָאָרְפָּעָלָן אַמִּגְוָוָתָ פָּוָן צַו הָעָרָן די דְּרָשָׁה.

פָּאַרְנָאָכָטָס נָאָךְ מְנָחָה אִיזְשָׁוּן דָּאָס בֵּית הַמְּדָרָשָׁ גַּעֲפָקָטָ, אַלְלָעָ שְׁטָעָט זְעַנְעַן בָּאוּצָעָט, אַפְּלִוָּאָן דְּעָרָגָן וּוְיִבְעָרָ שֵׁיל אִיזְשָׁוּרָ צַו גַּעֲפִינְגָּעָן אַלְיִדְיָג זִיךְן פְּלָאָזָן. קִיְּגָעָרָ פְּעָלָט נִשְׁתָּאָ, די בְּעֵלָי בְּתִים פָּעָרְטִיגָּן זַיִעֲרָ פָּעָלָד אַרְבִּיאָט אָסְטָרָ פְּרִיאָרָ, דְּעָרָ בָּעֵל מְלָאָכָה לִיְגָט אָוּוּקָ זִיךְן וּוּרְקָצִיגָּ, דְּעָרָ גַּעֲוּוּלָבָעָר פָּעָרְטִיגָּט שְׁנָעָלָל מִיט דִּיְקָוָנִים אָזְנָן שְׁלִיסָט דָּאָס גַּעֲשָׁעָטָ, יַעֲדָרָ וּוְילָאַרְיִינְכָּאָפָּן אַיְדִּישָׁ וּוְאָרטָ, צַו מְחִיהָ זִיךְן דָּאָס נְפָשָׁ.

וּוְאָס אִיגְּנָטָלָקָה האָבָן אַיְדִּישָׁ קִינְדָּעָר גַּעֲוָאָלָט הָעָרָן בַּיִּ דְּעָרָ דְּרָשָׁה ? אָזְנָן די טְרָאָגִישָׁ יָאָרָן, זַיִעֲנְדִּיגָּ פָּאַרְפָּלָאָגָט צַו זִיכְן דָּאָס שְׁטִיקָל בְּרוּוּטָ, צַוְּרָאָכָן אָזְנָן צַוְּקִירִישָׁעָטָ פָּוָן די בִּיטְעָרָ גְּזִירָהָ, טְרָאָגְלָנְדִּיגָּ די גָּלוּתָהָאָט אַיְדָעָרְאִיְבָּרָ גַּעֲוָאָרָט אִיזְפָּרְעָ אַטְּרִיאָטָ וּוְאָרטָ, מִהְאָט גַּעֲוָאָלָט הָעָרָן פָּוּנָעָם רָב וּוְאָס וּוְעַט זִיךְן דְּעָרָ סּוֹףָ, אָפְשָׁר וּוְעַט עָרָ אָוְנוּוּיְזָן אִיזְפָּרְעָ אַלְכָטָ פָּוָן הַאָפְעָנוּגָן אַיְן דְּעָרָ צַוְּקָוּנָפָטָ.

אִידָּן מֵיט זַיִעֲרָע קִינְדָּעָלָקָ שְׁטִיפָּן זִיךְן צַו גַּעֲבָן שְׁלוּם דָּעָם רָבָ, אַקְוּשָׁ אַיְן דְּעָרָהָאָטָ, אָזְנָן די וּוְאָס קָאָגָעָן נִשְׁתָּאָ צַו קְוּמָעָן, וּוְילְלָן כָּאַטְּשָׁ כָּאַפְּנָ אַבְּלִיק אִיזְפָּרְעָ דְּעָרָ לִיכְטִיגָּרָ צָוָהָ, בְּכִחְנָתָ „וְהִי עִנְיקָ רְוָאָתָ אַתְּ מַוְּרִיךְ“.

די דְּרָשָׁה האָב זִיךְן שְׁטָעָנְדִּיגָּ אָוְנוּגָהָוִיבָן מֵיט אַפְּסָוָקָ פָּוָן דְּעָרָ סְדָרָה,

מיט אַשְׁיִינָעַם נִיגּוֹן, וּוּלְכָרַה האַט תִּיכְפּ צְנוּעָמָעַן אַיעֲדָעָס אַבָּר. דָּלְרָנָאָר גִּיטָּע עַר אַרְיבָּעָר דְּרְשָׁנָעַן בְּדָבְּרֵי אַגָּדָה, אָוָן וּוּעָן דָּעַר רַב פָּאנְגָּט אָוָן מִיט זִינְעָ פְּלָאָם-פְּיִיעָרְדִּיגָּע רַיְיךְ צַו רַופָּן דָּעַם עַולְמָ צַו טָאָן תְּשֻׁוָּה, גִּיסְן זִיךְרָעָן פָּוּן דַּי אַוְיָגָן, עַר וּוּינְט אָוָן דָּעַר גָּאנְצָעָר עַולְמָ וּוּינְט מִיט, עַר שְׂטָעַלְט פָּאָר דָּס בְּיַלְד וּיְזַיְּזַי מִזְוְעָהָט אַוְיס אַיְס אַיְדִּישְׁקִיִּיט; עַר צִיְּגָט וּוּאָס מִידָּרָף מַתְּקוֹן זִיְּן, אָוָן אַלְלָע וּוּרְטָעָר זַעַגְעָן מִיט גָּרוּס לִיבְשָׁאָפֶט וּיְ אַטְּאָטָע שְׁטָרָאָפֶט זִיְּן קִינְד.

צָוָם סּוֹף טְוִישָׁט זִיךְרָעָן דָּעַר נִיגּוֹן, אָוָן עַס שִׁיטָּן וִיךְ דְּבָרִי נְחָמָה, וּוּרְטָעָר וּוּאָס שְׁטָאָרָקָן אַיְדִּישָׁע הָעָרָצָעָר, עַר לְאֹזֶט נִישְׁטָּאָרִינְגְּפָאָלָן אַיְן יָאוֹש, עַר גִּיט הָאָפָעָנוֹגָג פָּאָר יְעָדָעָן אַיְדָאָפְּילָו עַר אַיְן שְׁוִין שְׁטָאָרָק דָּעְרוּוּיְטָעָרָט אָוָן גָּאנְץ זִינְדִּיגָּ, אָוָן עַר בְּעַנְשָׁט דָּעַם עַולְמָ מִיט בְּרָכוֹת כְּפָלוֹת וּמְכָפָלוֹת, וּבָא לְצִיּוֹן גַּהְאָל.....

דָּס אַיְן טָקָע דָּעַר סָוד פָּוּן וּיְ הָאָבָן אַונְזָעָרָע עַלְטָעָרָן גַּעַשְׁעַפְט כְּחוֹתָה אַוִּיסְצּוֹשְׁטִיָּן דַּי שְׁוּעָרָעָ צְרוֹת, דַּי בִּיטְעָרָע גּוֹזְרוֹת אָוָן רְדִיפָּות, אַיְן דַּי פִּינְסְטָעָרָע יָאָרָן. דַּי צְדִיקִים מִיט זַיְּעָר פָּעָרְלִידִיגָּן מוֹילָה הָאָבָן אַרְיִינְגְּבָרָאָכָט אַיְן דָּעַם צְוָרָאָכָעָנָעָם לְעַבְנָן פִּילָּטְרִיסְט אָוָן הָאָפָעָנוֹגָג, בְּתוּחָן וּאַמּוֹנָה, זִיךְרָעָן גַּעַשְׁטָרָאָקָט דַּי פָּאָרוּוּיְטִיגָּטָע הָעָרָצָעָר, גַּעַמְוָנְטָעָרָט דַּי שְׁוֹאָכָע אָוָן מִיאָוָש'/דִּיקְעָעָמָעָן, זִיךְרָעָן זָאלָן זִיךְרָעָן גַּיְשָׁט פָּאָרְלִירָן אָוָן גַּלְיְיבָן אַיְן יְשֻׁוֹתָה הָ.

וּוְעָר סְ'הָאָט נִישְׁטָּאָרָעָגָע גּוֹזָעָן מִיט וּוּאָס אַמְּינָן שְׁמָחָה אַונְזָעָרָע טָאָטָעָס אָוָן זִידָס הָאָבָן אַוִּיפְגָּעָמָאָכָט זִיעָרָאָרָוִים בִּיטְלָן אָוָן גּוֹגָעָן זִיעָרָה חְרוּמָה פָּאָרָן בָּאָדָעָר דָּעַם דְּרָשָׁוֹן, דָּעַר האַט אַיְן זִיךְרָעָן לְעַבְנָן נִישְׁטָּאָרָעָגָע גּוֹזָעָן וּוּאָס אַפְּרִילְיִיךְ פָּנִים הַיִּסְטָה. מִיהָאָט נִישְׁטָּאָרָעָגָע שְׁאָלוֹת אַוְיָבָדָעָרָט רַב נִעְמָט דָּס גָּעָלָדָעָר זִיךְרָעָן אַדָּעָר עַר גִּיטָּפָּאָר אַיְשָׁבָה, מַעַן האַט לִיבָּדָעָרָט רַב, מַיְאָזָה הַוִּיצְצָוְפְּרִידָן פָּוּן זִינְעָטְרָעָגָע וּוּרְטָעָרָע, אָוָן מַיְאָזָה מַוכְן וּמַזּוֹמָן אַוְוָעָקָצָוָן פָּוּן זִיךְרָעָן אַיְן אַפְּילָו דָּעַם לְעַצְמָן גַּרְאָשָׁן גַּעַלְטָה.

הַיִּנְטָה אַיְן שְׁוּעָרָצָוָן צַו פָּאָרְשְׁטִיָּן, וּוּיְאָזָיָה האַט דָּעַר אַמְּאָלִיגָּעָר רַב צִיְּתָה גַּעַהָאָט אוֹיפָה אַלְעָמָעָן, מַעַן האַט עַמְּגַעְפִּינְגָּעָן שְׁפָעָט בַּיִּנְאָכָט זִיכְעָנְדִּיגָּע עַל הַתּוֹרָה וּעַל הַעֲבוֹדָה, גָּאנְץ פְּרִי האַט שְׁוִין דָּס לִיכְטָג עַבְרָעָנָט אַיְן זִיךְרָעָן שְׁטוּבָה, אָוָן דָּעַר רַב זִיכְטָה אַיְנְגָעְבָּוִיגָּן אוֹיפָה אַהוּפָן סְפָרִים, בִּיטְאָג דַּי תּוֹרָהָס הַאלָּטָן אָוָן שְׁאָלוֹת פְּסָקָנוֹן, בִּים פָּאָר לְעַרְגָּעָן אָוָן פָּאָרְהָעָרָן דַּי יִשְׁבָּה בְּחָורִים, בִּים שְׁעוֹרָמִיט דַּי

זכורון קדושים

מו

בעלי בתים, ועל כלום מטפל זיין בארכי העיר, בשירות, חיזוק הדת, טהרת המשפחה,
גמilot חסדים א.ז.ו.

יעדר טרייט פונעם רב אין געוווען געמאסטן אוֹן געוווען
דעָר מושטער פֿוּן אלְלָעַ מִדּוֹת טֻבּוֹת, דָּעָר וּוּגָג וּוּיְיָרַ פֿוּן תּוֹרָה וּירְאַת שֵׁמֶם,
טָאַטָּעַ מַאֲמָעַ פְּלָעָגַן זִיךְ וּוּאוֹנְשָׁן אוֹן זִיכְרָיָרְ קִינְדָּזָלָאָמָלָ דָּרְגָּרִיכְן דִּי מַדְרָגָה
פֿוּן זִיכְרָיָרְ רָבְּ. בַּיְּ יַעֲדָעְ זַאֲךְ וּוּאָסְ אַיְידָהָאָט גַּעֲוָאָלָטְ מַאֲכָעָן הָאָטְ מַעַן זִיךְ
קוֹדָם גַּעֲמָאָכָט אַשְׁטִיקָלְ חַשְׁבָּוֹן הַנֶּפֶשְׁ, וּוּאָסְ וּוּעָטְ דָּעָרְ רָבְּ דָּעָרְצָוְ זָאָגְןְ. אַפְּגָלָוְ
דעָרְ פְּשָׁוְטָרְ אַיְידָהָאָט אַוְירְ גַּעֲזִיטָעָרְטְ פָּאָרָןְ רָבְּ, זִיךְ אַוְיפְּגָעָפְרָטְ קָעָגָנוֹןְ
עַמְמִיאַטְ גְּרוּוּסְ דָּרָקְ אַרְצָוְ.

אין שְׂנָתְ חַרְכָּןְ, זָעָגָנוֹןְ דִּי אִידְישָׁעְ קְהִילָּותְ אַיְןְ אַוְגָגָאָרְןְ צָוְ שְׁפָאַלְטָןְ
גַּעֲוָאָרְןְ אַיְןְ דְּרִיְ חַלְקִיםְ. דָּעָרְ עַרְשְׁטָעָרְ חַלְקָ אַיְןְ גַּעֲוָעָןְ דִּי קְהִילָּותְ הַחֲדִידָוָתְ,
אַוְנְטָעָרְ דָּעָםְ נַאֲמָןְ,, אַרְטָאַדְאָקְסִישָׁעְ אַיְדָןְ,, דָּאָסְ זָעָגָנוֹןְ גַּעֲוָעָןְ דִּי עַרְלִיכָעְ אַיְדָןְ,
וּוּלְכָעְ האָבָןְ מַדְקָקְ גַּעֲוָעָןְ אַיְןְ גַּעֲהִיטְ אַלְלָעְ מִצּוֹתָהְ, זִיךְ גַּעֲפִירָטְ עַלְ טָהָרָתְ
הַקּוֹדֶשְׁ, וּוּיְ דָּעָרְ שְׁוֹלָחָןְ עַרְוּךְ שְׁרִיבָטְ.

דעָרְ צְוּוֹיְטָעָרְ טִילְ זָעָגָנוֹןְ גַּעֲוָעָןְ אַיְדָןְ וּוּאָסְ האָבָןְ גַּעֲנוֹמָעָןְ אַרְאָפָגִיָּןְ
פֿוּן דָּעָםְ דָּרָקְ הַתּוֹרָהְ, זִיךְ האָבָןְ זִיךְ אַגְּגָהָוִיבָןְ צָוְ פְּרִיןְ וּוּיְ גּוֹיִיםְ, קְלִיְדָןְ זִיךְ
וּוּיְ גּוֹיִםְ אַיְןְ בְּכָלְ לְעָבָןְ וּוּיְ גּוֹיִםְ. דִּי פְּרָקִיְ עַולְ האָבָןְ זִיךְ גַּעֲרָוּפְןְ,, נִיאָוּגִיםְ"
אוןְ גַּעֲגָרְוּבְןְ אַוְנְטָעָרְ דִּי יִסּוּדָותְ הַתּוֹרָהְ.

דעָרְ דְּרִיטָעָרְ טִילְ האָבָןְ גַּעֲהִיסָןְ,, סְטָאָטוֹסְ-קָוָןְ אַיְדָןְ,, דִּי חַבְרָהְ האָבָןְ
זִיךְ נִישְׁתְּ מַצְרָףְ גַּעֲוָעָןְ צָוְ דִּי פְּרִיעָרִיגָעְ דְּרָעְמָאנְטָעְ קְהִילָּותְ, נַאֲרָגָרְעָןְ אַ
עַקְסְטָעָרָעְ גַּעֲמִינְדָעְ, זִיךְ האָבָןְ גַּעֲזָאָגְטְ שְׁלוֹםְ עַלְיָ נְפָשָׁיְ, סִיחָאָטְ זִיךְ נִישְׁתְּ אַינְטָעָרְ-
סִירָטְ אוֹ דָאָסְ אַיְדִישָׁקִיטְ אַיְןְ אַיְןְ אַסְכָּהָ, נִישְׁתְּ גַּעֲוָאָלָטְ אַטְיָילְ נַעַמְןְ אַיְןְ דָּעָרְ
מַלְחָמָתְ הָיְ וּוּאָסְ דִּי עַרְלִיכָעְ אַיְדָןְ האָבָןְ אַוְגָגָעָפְרָטְ מִיטְ דִּי מַחְבָּלִיםְ.

פֿוּן דָּעָרְ צִיְיטְ אַנְ וּוּיְטָעָרְ האָבָןְ זִיךְ צְוָפְלָאָקָעָרָטְ גְּרוּוּסְעָ מְלָחָמָתְ צְוּוֹשָׁןְ
דִּי קְהִילָּותְ, דִּי גְּדוּלִיְ הַדָּורְ דָּעָרְ הַיְלִילְגָּעָרְ יִשְׁמָחְ מִיטְןְ הַיְלִילְגָּןְ חַתְםְ סּוּפָרְ
זִיכְלָהָאָבָןְ זִיךְ גַּעֲנוֹמָעָןְ מִיטְןְ גְּרָעָסְטָןְ בְּרָעָןְ צָוְ בָּקָעָמָפְןְ דִּי דָאָזִיגָעְ פָּאָרְ-
דָאָרְבָּעָנָעְ, פָּאָרְקָלְעָנָעָרְןְ זִיכְרָהָפָעָה אַיְןְ בָּאָפָעָסְטָיָגָןְ דִּי חָוָמָתְ הדָתְ.

אין דָּעָרְ הַיְסָטָאָרִיעְ פָּוּנָעְ אַוְגָגָרִישְׁןְ אַיְדָעָנָטָוָםְ אַיְזָ פָּאָרְשָׁרְבִּיןְ דִּי גְּרוּוּסְעָ

זכרון קדושים

מלחמות וואס די צדיקים האבן אנגעפירות קלפי די „גיאולוגס“ אויף יעדען שריט און יעדען טרייט האבן זי געמאכט גדרים וסיגים, זי מרחיק זיין פון קהיל עדת יראים.

די קהילות הקדשות אין קאראפאטורים האבן נישט געליטן פון דעם פילוג, און דאס אחדות האט געהערשט בייז צום סוף. די חומת הדת איז געווען גוט פארפעסטיגט, און סייז נישט געווען מעגליך איז די שלעכטן ווינטן זאלן זי קאנען צו שפאלטן.

די האראוואנייע פון די רבנים האט געגעבן געבעונשטע פרוכט, אידן זענען געווען אונגעזאפט מיט תורה און מיט יראת שמי, דאס חסידות איז געווען טיפ אינגעוואורצטל, און ווי באלאד מיהאט דערשעמקט איז יהדים קליבנו זיך מאכן נייע זאכן, שליחים פון די פארשידענע פארטיען גרייטן זיך צו שטעלן אדריסת רגלי, האט מען זיך באלאד אַקעגן געתשלט, דערשטייקט די ניע פלענער און פארטירבן מיט בושה די אומגעריפגע געטט. אויף אונזערע קהילות קאנן מען זאגן איז זיך זענען געווען בבחינת „עם בלבד ישכון“...

זקני תלמידי חכמים זענין געשטאנען ביי דער רעכטער האנט פונעם רב, און זיינער השפה איז געווען אימבאגרעניצט, אללעס האט זיך געפירת לפי רוח ישראל סבא, יעדער מנהג וואס איז געליבן מאבותינו, האט מען עם וויטער ממשיך געווען, אבער יעדע פרעמדע זאך, אַפרישן מנהג האט מען אויסגעשפיגן.

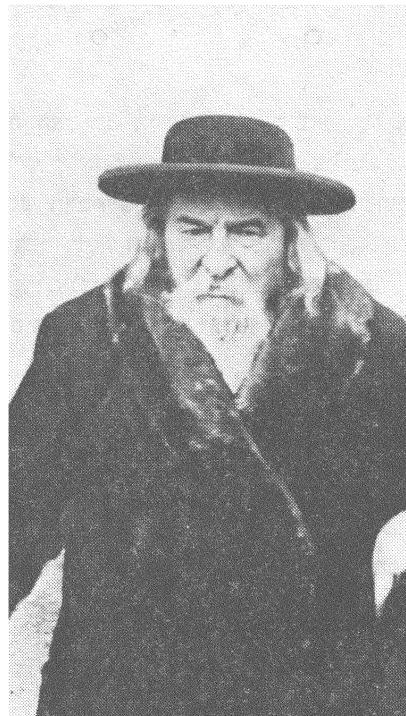
אפיקו איז די לעצעט יארן, ווען עס האבן זיך אַרוםגעדריט איז אונזור געגענד פארשידענע פארטוי שליחים, געוואלט אַטובה טין דעם ישב, מסית ומדיח געווען די יוגענד, האט מען זיך פארטירבן פון יעדען אורטשאפט, און נישט געוואלט הערן פון זיינער פלענער. די פרישע קהיל פארזארגערס האבן ביי אונז נישט מצליה געווען, זיינער געדאנקן און פלענער האבן נישט געללאגן ווארצלאן, קיינער האט פון זי נישט געוואלט הערן, און איז זיינער בעז זענען געפאנגן געווארן עטליך גרוּפָן גאַסן אַינְגָן אַבער אוֹרְיָמָעָן יְתּוּמָם, וועלכע זענען געווען שוואָך ביי דער דעה און ג'חלומט אויף אלִיכֶּט לעבן.

און איז סייז געקומען דער ביטערער גור הדין, אללע הייליגע קהילות זענען אַופְּגָעָמָעָקָט געווארן, די רשעים האבן פארשפארט איז די געטאָים און

זכרון קדושים

פָּנִים דארט געפִירט אין די אוישויזער קאַלכּ-אוֹיְוָעֶן, זענען די רבנים געגָאנְגָעֶן אויף קידוש השם, נישט פֿאַרְלָאָזֶט זַיִינְרָע קְהִילָות, נישט גַּעֲזָוֶת זַיִינְרָע אַדְעָר אַנְטְּלוֹיפָן, זַיִינְרָע גַּעֲטִילָט מִיטָּן שְׁרַעְקָלִיכָּן גּוֹרֵל פָּנִים כָּל יִשְׂרָאֵל, אָוֹן אויף די צְדִיקִים אֵין גַּעֲזָגֶט גַּעֲוָאָרֶן דַּעַר פָּסּוֹק :

„בְּחִיּוֹת וּבְמוֹת לֹא נִפְרֹדוּ“....

צורת אדמו"ר הג' הכהן הי"ד ר' יוסף אלימלך כהנא זצוק"ל

אבדק"ק אונגווואר (אוזהאראד) שמסר נפשו עכ"ה באויישוויז, י"י סיוון תש"ד

אין די ראמען פָּנִים דִּיעּוֹן פְּרָקָן, אין וועלְכָן מִיר זענען דָּן וועגן רבנים אָוֹן גָּאוֹנִים וְרָאשִׁים יִשְׂבּוֹת זְצִילָהָלָה מִיר פָּאָר אַחוּבָה קְדוּשָׁה אַרְיִינְפָּאָסָן

עטליכע שורות וועגן הרהגה"צ רבי משה גראינツויג זצ"ל הי"ד, אב"ד פון אונזער קהילה קדושה ליפשע.

ליפשעך רב איין געווין אנערקענט אלס אינגעער פון די גראטטע רבנים אין אונזער סביבה. ער אלילין, מיט זיין גראיס עניות האט זיך געהאלטן קליאין און נישט ראיי צו פארנעמן ארבענות שטעלע פון אגרוייס קהילה און האט זיך דערפֿאָר אויסגעקליבּן דאס דערפֿאָל ליפשע צו זיכן על כס הרבענות מיט דער האפֿנוּג און די טרדות וועלן זיין קלענער און ער ווועט האבן די מעגליכקייט זיין אינגעאנַן אריינגעטאן אין לענגען.

ליפשעך קהילה האט עם אויגגעומען מיט גראיס פרײַד און כבוד. אידין האבן זיך געשעט גליקליך או מ'האט זוכה געווין צו אוז גראיסן גאָן און צדיק, אינגעער פון די בעטטע תלמידים פונעם הייליגן "קדושת יו"ט" סייגטער רב זצ"ל, ער זאל ווערין דער רוחני און מדריך זיין דעם עולם. טאָקע באָלד איין נשנה געוווארן אינגעאנַן דאס פֿני הײַסְבּוּבּ, ער האט מיסד געווין אַשיינַע ישיבה אין וועלכער ס'האט זיך פֿאַרוֹאָמְעַלְט אַהיַבְשָׁעֶר קְבוֹץ גְּרָעָסְעָרָע בְּחוֹרִים און פְּלִיְּסִיג גַּעֲלָעָרָט. די תלמידים זענען טאָקע שפֿעטער אויסגעוואָקסן גראיסע תלמידי חכמים.

רבי משה גראינツויג זצ"ל איין געווין דער בעטטער ביישפֿיל ווי איזו אייד דארף ליב האבן תורה און דארף זיך כסדר באַמיינַע צו שטייגען אין תורה ועובדת השם. ער איין אויך געווין אַמוסטער ווייזוּי אַרב דארף זיך פֿירַן איין זיין פרוּנְגַּלְיכִּן לעבן, געהאט זיין לומדים מופֿלְגִּים מצוינִים בתורה ויר"ש, מהנַּח געווין טעכטער לשם ולתפארת וועלכע זענען אויסגעצִיכִינַט אין גוטע מידות און אַידְלָקִיט. ער איין געווין דער גראיסער אהוב ישראל, בעל לב טוב, און אויך געווין מיט אַיעַדְן פְּשָׁטוֹן אַיד פרײַנְטְּלִיך און היימיש.

די שיינַע תפֿילות פון שבת און יומ טוב זענען געווין ממש מהיה נפשות. זיינַע פרײַלִיכִע ניגונִים און מאָרשְׁן פֿלְעָגָן זיך צוּגִיסְן אין אַיעַדְן אַבר און אַריינגעבראָקט שמחה אין אַידְישׁע הערצער. אין די יַמִּים נוֹרָאִים פֿלְעָגָט דער ליפשעך רב מאָכן אויפֿצִיטְעָרָן אלְלָעַ מְחֻפְלָיִם, מיט זיין פֿעַטְעָר שְׂטִימָע, מיטין פְּלָאָם פֿיְעָרְדִּיגְן דָאָוָעָנָעָן, מיט די דְבָרִי התעָרָרוֹת פָּאָר תְּקִיעָת שּׁוֹפֵר, מיט זיינַע בְּכִיּוֹת האט ער דעם גאנַצְן צְבּוֹר צְוּגְעָבָרָאָקט אַין אַהיַכְעָבָגְעָנָג אַין אַמוֹרָאַדִּיקָע דְבָקּוֹת אַון צוֹ תְּשׁוּבָה שְׁלָמָה.

זכרון קדושים

נא

אדמו"ר מליפשא איז געוען באויסט אלס גורייסער בעל דרשן, אין די לעצטער פאר יאר ער בערב החורבן האט ער זיך באזעצעט אין דער שטאט חוסט, און זיין בית המדרש איז געוען געפاكت מיט מתפללים מטלחה ומשמנה פון חוסטער אידן. מיט זיינע פייערדיגע דרישות פלעגט ער מעורר זיין טויזנטר אידן צו תשובה ומעשים טובים. ווען ער פלעגט שטיין אויף דער בימת און דרישען האט זיך דערקענט איז זיין לכטיג פנים א מין דבקות און איראת הרוממות, זיינע פלאם פייערדיגע ווערטער זעגען געוען דורךדרינגען מיט הייליגן ציטער און מיט גראיס געווין פלעגט ער מוסר'ן דעם עולם און געבעטן נישט אפטרעטן פו דעם וועג פון אונזערע עלטערן.

אונזער רב איז קיומאל נישט געוזען פארשלאָסן איז זיינע ד' אמות אפגעאונדערט פון מענטשן. ער איז אַרומגעפֿאָרָן איזן די קאָרָפְּאָטִישׁע ישבים באָזֶכֶת אַחֲיָנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מיט דעם ציעל אויפֿהָיָבָן קָרְנָה תּוֹרָה אָוֹן אִדְישָׁקִיט, מהנה זיין די צוקריישעט אידן מיט זיינע פערלדיגע דרישות.

אייבעראל ווי ער איז געקומען, „מצא בקעה וגדר בה גדר“ ער האט באָלד אויסגעפֿינָען איז אַיְדָעָן אַוְרְטָשָׁאָפָּט וואָס מִידָּרָף מַתְקָן זיין אָין וואָס דער עולם איז געכָאָפָט געוואָרָן, און באָלד אַרְיָין אַין בֵּית הַמְּדָרָשׁ צָום גַּעֲפָקָטָן עַולְם, אָוֹן שָׁאָרָף גַּעֲמָוָרִיט זיינע צוּהָרָעָר, ער פְּלָעָגָט אַנוֹוִיָּזָן מיט שִׁינְיָן מְשָׁלִים דָאָס גַּרְוִיסְקִיט פָּוָן אַיְדָעָר עֲבֵרָה וואָס מְבָאָגִיט מיט דעם קְלָעָנָטָן אַפְּנוּיָגָט פָּוָן דעם דָרָךְ תּוֹרָה. אַלְלָעָס אַיז גַּעַגְּאָגָעָן מיט אַשְׁיָּנָעָם נִיגָּוֹן מיט גְּרוּיסָט לִיבְשָׁאָפָט, ווי אַטָּאָטָע שְׁטָרָאָפָט זיינע קִינְדָּעָר, דָּעֵרְיָבָעָר הַאָבָן חָמֵיד זיינע דרישות גַּעַמָּאָכָט אַגְּעוֹוָאָלְטִיקָן רָוּשָׁם אוּפְּפָּז עַולְם.

ס' אַיז אַנְגָּעָקוּמוּן דִּי בִּיטְעָרָע יַאֲרָן ער בערב החורבן, אַיז גַּוִּירָה יַאֲגָּט די אַנְדָּעָרָע, ער יַאֲרָן פּוֹנָעָם גָּלוֹת דְּרוֹקָט, בְּשָׁרוֹת אַיּוֹב קְוֹמָעָן פָּוָן אַלְלָעָע עַקְוָן מְדִינָה, אִדְישָׁ בְּלָוט וּוּרָט פְּאָרָגָאָסָן אַיז דָּעָר אַוְקָרָאָינָע, עַס פָּאָדָעָרָט זִיךְ אַטְרִיסָט וּזְאָרָט, אַוְיךְ דָּעָמָלָט וּוֹעֵן דִּי וּוֹעֵגָן זָעָגָעָן בְּחֻזְקָתְּ סְכָנָה גַּיִּתְּ ער אַרְוִיסָּץ צָו זִיְּנָעָר בְּרִידָעָר, ער רֹופְּט דָעָם עַולְם צָו תְּשֻׁבָּה, זִיךְ נִישְׁטָּפָּאָרְלִינוּן אַיז די טְרָגִיְּשׁוּ צִיְּתָן, אָוֹן גִּיבְּטָה אַפְּעָנוֹנָגָג פָּאָר אַיְדָעָן אַיְינָעָם.

ער אַיז גַּעַעַן דָּעָר גְּרוּיסָעָר בְּעַל יְסוּרִים אַלְלָעָע זִיְּנָע יַאֲרָן, אָוֹן ער האט אַלְלָעָס בעהאָלְטָעָן אַפְּיָלוּ פָּוָן זִיךְ בְּנֵי בֵּית. אַידְ האָב זִיךְ מִיט אַונְזָעָר רב גַּעַטְרָאָפָן אַיז דָעָר חָסְטָעָר צִיגְּעָלָפָּאָרִיךְ, מִין פָּאָטָעָר עַהְהָה האט מִיךְ גַּעַפְּרִיט

עם אויפוצען כדי זיך פון עם געזעגענען, אידער מועלט אונז איגוואגאנירן קיין אוישויז. אם פון צער האט זיך אנגעהן אין זיינע אויגן, צוקענדיג ווי אוזי זיין קהילה גרייט זיך צו מקדש השם זיין אין אוישויצער קאלכ-אויענס.

און אוזי פארציאלית זיין טאכטער די רבנית פרידה אושרי וועלכע אין געליבן לפלייטה פון די אוישויצער כבשני האש.

„אין וואגן קיין אוישויז האט דער טאטע גוט געויסט ווי אהין מפירת און געמאכט אללע הכות צו קידוש השם. אבער אונז האט ער מהזק געווין, און געטריסט נישט זיך מאיש זיין“. ווען זי אלס אינגע טאכטער האט געוינוינט פאָרָן קאמען קיין אוישויז, האט ער געזאגט, קינדרער וואס ווינט איר! איך וועט גארניישט פעלן... איר וועט בליבן לעבן נאָן חורבּן...

ערב שבועות תש"ד, האט ער זיין גרויסע נשמה אויסגעהויכט אין אוישויז און א羅יף מיט שטארם אין הימעל באזאָם מיט אללע ליפשער קדושים וטהורים, אנשים נשים וטף, הי"ד.

שמות הרבניים והධיניות שנחרגו על קידוש השם הי"ד

מק"ק קאָרפֿטוּרּוּם

הרה"ץ יצחק אייזיק ויס זצ"ל — אב"ד דק"ק באראגראקווש

— ★ —

הרה"ץ יצחק אייזיק פריש זצ"ל — אב"ד דק"ק באראגראקווש

— ★ —

רב אברהם שלמה הירש זצ"ל — אב"ד דק"ק באראגסאס

— ★ —

רב אהרון צבי קאָסְטַנְבּוּיָם זצ"ל — דומ"ץ ק"ק טוסאילק

— ★ —

רב אהרן פֿאָלְבּּרְמּוֹן — אב"ד דק"ק גאויז

— ★ —

רב אשר שטיינמץ זצ"ל — רב דעדב ספרדים באראגסאס.

— ★ —

רב אשר זליג גריינצוויג זצ"ל — אב"ד דק"ק דאלהא

זכרון קדושים

- הרב בן ציון ויס זצ"ל — אב"ד דק"ק ראסזיגוּר
— ★ —
- הרב דוד יצחק רוזנוואסר זצ"ל — אב"ד דק"ק אוובעראפאשא
— ★ —
- הרב חיים סופר זצ"ל — דמ"ץ דק"ק מונקאטש
— ★ —
- הרב חיים צוקר — ראב"ד דק"ק באראגנסס
— ★ —
- הרב חיים יהודה גולדנברג זצ"ל — רב בק"ק סואליוּוֹא
— ★ —
- הרב חיים יצחק אייזיק האלברגשטיין זצ"ל — רב דק"ק סלוטבינה
— ★ —
- הרב חיים נחום אדלר זצ"ל — רב דגליל ק"ק סארדייניה
— ★ —
- הרב יהושע שרייבר זצ"ל — דומ"ץ בק"ק נאדיבאראוניה
— ★ —
- הרב יואל וואלייצ'קאר זצ"ל — אב"ד דק"ק טראסיפה
— ★ —
- הרב יוסף אלימלך כהנא זצ"ל — אב"ד דק"ק אונגוואר
— ★ —
- הרב יחזקאל מרדכי וויזל זצ"ל — אדמו"ר פאלאני קאבלעツקיי-קיריהאו
— ★ —
- הרב יעקב כהן פרידמן זצ"ל — דומ"ץ דק"ק חוטט.
— ★ —
- הרב ישראל מנחם אלתר הופמן זצ"ל — אב"ד דק"ק באנדיקובייז.
— ★ —
- הרב ישראל צבי הלוי רוטאנגר זצ"ל — אב"ד דק"ק קווטוגי
— ★ —
- הרב מאיר אסטריאיכר זצ"ל — דומ"ץ דק"ק אונגוואר
— ★ —
- הרב מאיר זאב כ"ץ זאלצער זצ"ל — דומ"ץ דק"ק מונקאטש
— ★ —
- הרב מנחם וויס — דומ"ץ דק"ק מונקאטש
— ★ —

זכרון קדושים

הרבי מנחם מענדיל מרוגליות זצ"ל — אב"ד דק"ק הארינטש

— * —

הרבי מרדכי שפירא זצ"ל — אב"ד דק"ק בירץ-בראגסאס

— * —

הרבי משה ברוידי זצ"ל — דומ"ץ דק"ק אונגוואר

— * —

הרבי משה גריינצוויג זצ"ל — אב"ד דק"ק ליפשע

— * —

הרבי משה דויטש זצ"ל — אב"ד דק"ק גאניטש

— * —

הרבי משה וירצברגער זצ"ל — דומ"ץ דק"ק אורשאואו

— * —

הרבי משה אריה רוזנברג זצ"ל — אב"ד דק"ק ראנדואנקא

— * —

הרבי נטע שלמה שליסל זצ"ל — דומ"ץ דק"ק מונקאטש

— * —

הרבי נפתלי הרצל וויס זצ"ל — דומ"ץ דק"ק ווילחאווייז

— * —

הרבי נפתלי מנחם אדלר זצ"ל — אב"ד דק"ק טערעדעניע

— * —

הרבי נפתלי צבי וויס זצ"ל — אב"ד דק"ק בילקע

— * —

הרבי נתן נטע וויס זצ"ל — אב"ד דק"ק טרעבוישאן

— * —

הרבי צבי הירש שריבר זצ"ל — אב"ד דק"ק באראונה

— * —

הרבי צבי זאב גאלדבערג זצ"ל — דומ"ץ דק"ק בערעהסאס

— * —

הרבי שלום נח לאנדוי זצ"ל — אב"ד דק"ק ווערטצקי

— * —

הרבי שלמה יצחק כץ שיינפעלד זצ"ל — אב"ד דק"ק טיסאיילאך

— * —

הרבי שלמה ישראל קלין זצ"ל — אב"ד דק"ק סאלאש

— * —

זכרון קדושים

הרב שמואל גרינוואולד זצ"ל — אב"ד יורא דומ"ץ סאלאש

— * —

הרב שמואל שמלקי רוזנבוים זצ"ל — אב"ד דק"ק ביטשעף

— * —

הרב שמואל ויזנר זצ"ל — דומ"ץ באטאי

— * —

הרב שמעון וויס זצ"ל — אב"ד דק"ק ווישק

— * —

רישימות הרבניים והרדיינים שנחרגו על קדוש השם מק'ק מרמרוש
הרה"צ אדמו"ר רבי אליעזר זאב רוזנבוים זצ"ל — אדמו"ר מקרטשניף

— * —

הרב אברהם חיים ריינמאן זצ"ל — אב"ד קרעתשניף

— * —

הרב אברהם ישכר אייזיקזון זצ"ל — אב"ד פולין ריסקיווע

— * —

הרב אהרן כהנא זצ"ל — אב"ד ביסטרא

— * —

הרב אהרן בערגפעלד זצ"ל — דומ"ץ ריסקיווע

— * —

הרב ברוך האגער זצ"ל — אב"ד אויבער ווישוי

— * —

הרב יוסף בעק זצ"ל — סיגעט דומ"ץ

— * —

הרב יחזקאל ווילדמאן זצ"ל — אב"ד סיטשעל

— * —

הרב יעקב ישכר דוב רוזנבוים זצ"ל — סיגעט אדמו"ר מסלוטפינע

— * —

הרב יצחק בעק זצ"ל — אב"ד מאסיף

— * —

הרב יצחק אייזיק עפשטליין זצ"ל — אב"ד פערטורי

— * —

הרב יעקב ישכר יהודה טיטלבוים זצ"ל — אב"ד סיגעט

— * —

זכרון קדושים

הרבי יקוטיאל יהודה גראס זצ"ל — אב"ד בערבעשט ודומ"ץ סיגעת

— * —

הרבי מנחם מענדיל א' האגער זצ"ל — אב"ד בארשא

— * —

הרבי משה קיזעלניך זצ"ל — אב"ד רוזאולוי

— * —

הרבי משה ישראאל פעלדמאן — אב"ד דראגמערשט

— * —

הרבי נפתלי הורוויז זצ"ל — אב"ד בודיעשט

— * —

הרבי פינחס שפירא זצ"ל — אדמי"ר מקעכנייע

— * —

הרבי צבי כהנא זצ"ל — אב"ד סטרימטערע

— * —

הרבי צבי הכהן כהנא זצ"ל — אב"ד ספינקא

— * —

הרבי שלמה דוב העלער זצ"ל — ראב"ד סיגעת

— * —

הרבי שמואל בנימין דאנציג זצ"ל — סיגעת

— * —

פרק שלishi

— מאחר מאדריש-קארפאטנרים דאמ ווינגלי פון חביבות — די

ערשטע תלמודי בעל שם שטאמו פון די קארפאטן בערג —

טלאולי הדריך איבער די בערג און ברימיטוועז ווועגן צום רבוי

טיזונטרא פיסניערטס און ריאמער שפאגען קוינו וויזשניז — ספרדי

נפלוות פון צדיקות בי א בזית חלה מיט א געזאלצענעם העידינג.

די שיטות פון חסידות פונעם הייליגען בעל שם טוב, וואס האט אריין-

געבראכט לעבעדייגקייט מיט התלהבות צו תורה לערנען וקיים המצוות, אייז

געווען איינגעווארכט טיף טיף בי אידן, און פארשפראיט אין אללע דערפער

און זייטיקע יושבים, ווי נאר אידישע קינדער האבן עקזעטעןרט אין די קארפאטן.

זכרון קדושים

בז

מאראמאריש און קאראפאטROSS זענען געווען דאס וויגעלַי פון חסידות. וווען דער בעש"ט האט געוואוינט איזן קיטעוו — אין זייןע אינגעַיאָרֶן — פֿלְעַגְטָעָר ווּאַנְדְּרָעָן אוֹיף די הוייכע בערג איזן קאראפאטROSSלאָנד, פון דארט האט ער צום ערשותן מאָל געזינגעַן „צמָה נְפָשִׁי לְךָ אֱלֹקִים“ דאָרט געקלאָנט אוֹיף גלוֹת השכינה, און זיי געהיליקט מיט זיין השתקפות הנפש.

צווישן די גרויסע בערג פון דער ווּרְקָאוּוּנָעָ, נישט ווּיטַ פון די דערפֿער לאָפֿישָׁנוּעָ טָאָרָן, האט רְבִי יִשְׂרָאֵל בְּעַשְׁתִּירְבָּטְזָן זִיךְרַתְבָּוֹד גַּעֲוֹעָן נָאָר אַיְדָעָר ער איז נְתָגָלָה גַּעֲוָאָרָן פָּאָר דָּעָר וּוּלְטָן, און גַּעֲשָׁפָּן תּוֹרַת הַחֲסִידָהָן. יַעֲדָעָר באָרג אָוֹן טָאָל דָּעַרְצִיְּלָט סּוֹדוֹתָן פָּוֹן אִים, און זְקָנִי חֲסִידִים פְּלָעָגָן פָּאָרְצִיְּלָן אָז זַיְהָאָבָן גַּעֲפִילָט אַהֲילְגִּיקִיטָן, ווּעַן זַיְהָפָּלָעָגָן ווּאַנְדָּרָעָן אַיְבָּעָר די בערג אָוֹן בְּרִיְּטָעָ פָּאָלָאָנוֹס.

דאָס روּב אִידָּן אַיְן קאָרָפְּאָטְרָוְסִישָׁן פְּרָאוּוִינְץ זענען געווען חסידים אָוֹן געפָּאָרָן צָו צְדִיקִים. וּויַעֲשֵׂה אַיְזָן בְּעַקְאָנְטָן שְׁטָאמָן די עַרְשָׁטָעָת תְּלִמְדִידָה בְּעַל שֵׁם פָּוֹן די קאָרָפְּאָטָן בערג, זַיְהָזָעָן: רְבִי נְחָמָן הַאֲרָאְדָּעְנְקָעָר, רְבִי מְשָׁה קִיטְיוֹעָר, רְבִי נְחָמָן קָאָסָאָוָעָר, רְבִי קָאָפָּל קָאָלָאָמִיָּעָר, זַיְהָאָבָן פָּאָרְשָׁפְּרִיטָן דָּאָס חֲסִידָהָן אִין דָּעָר גַּאנְצָעָר אָוּמְגָעָנְגָּד.

סְאַיְן שְׁוִין אָזְוִי גַּעֲוָעָן אִינְגָעָפִירָט פָּוֹן די פְּרִיעָרִיגָּעָ יִאָרָן, אָז דָּעָר זַיְדָעָ, דָּעָר טָאָטָעָ אָוֹן דָּאָס אַיְנִינְקָל זענען גַּעֲפָּאָרָן צָו זַעְלָבָן רְבִי. בְּדַרְךְ כָּלָל האט אַחֲסִיד זִיךְרַתְבָּוֹד גַּעֲוָאָרָן אָוֹן גַּעֲוָעָן צָו פָּאָרְכְּרָעְנְגָּעָן די יִמְמִים נוֹרָאִים אִין רְבִינְסָהוּיפָּט, דָּאָרט פְּלָעָגָט עַר הָעָרָן אַפְּיְיָרְדִּיק דָּאוּוּנְעָן, תּוֹרָה בַּיִּי די טִישָׁן, אָוֹן מְקֻבָּל גַּעֲוָעָן הַדְּרָכָה וּיְאָזְוִי זִיךְרַתְבָּוֹד אַגְּאָנָץ יָאָר. די חֲסִידִים וּוּאָס זענען גַּעֲוָעָן צַוְּגָעִינְדָּן צָו זַיְעָר אָוּרְטָשָׁאָפָּט אִין די הַיְּלִיגָּעָ טָעָג, פְּלָעָגָן אַנְשָׁטָאָט דָּעָם זִיךְרַתְבָּוֹד אַרְיִינְכָּאָפָּן אוֹיף אַשְׁבָּת חָנוֹכָה, שְׁבָת שִׁירָה, שְׁבָת נְחָמָן.

די פָּאָרְצִיְּטִיקָעָ חֲסִידִים, האָבָן זַיְעָר מְחַשֵּׁב גַּעֲוָעָן צָו פָּאָרָן מְקֻבָּל פְּנִים זַיְהָזָעָר רְבִי, נִישְׁטָט קוּקָעָנְדִּיגָּ אַוֹיף די גְּרוּסָעָ הַזְּכָאָתָן אָוֹן שְׁוּעָרָעָ טְלְטוּלִי הַדָּרָךְ. מְפָאָרְצִיְּלָט אָז דָּעָר רְבִי רְ' לִיבְמְפּוֹלָנָה — אַתְּלִמְדִידָה פּוֹנָעָם בעש"ט — האט גַּעֲטִיְּשָׁת דָּעָם פְּסָוק „וְהִזְדַּעַת לְהָם אֶת הַדָּךְ יַלְכוּ בָּהּ“ (שְׁמוֹת י"ח, כ') אָז דָּאָס וּוּאָס חֲסִידִים שְׁפָאָנָעָן צָו פִּיסְמָעָר לְעִיר אָוֹן פָּוֹן דָּאָרָף צָו דָּאָרָף, בֵּין זַיְהָזָעָר זְכָה מְקֻבָּל פְּנִים זַיְהָזָעָר רְבִי, דָּאָס אַיְזָה גַּעֲוָאָלְטִיקָעָ עֲבוּדָה,

זכרון קדושים

און וואס אלץ דער וועג איז שווערער, די פלאגענישן מיט שטערונג זענען גראעסער,
אייז אבער דער שכט פיל מעדרער, ולפום צערא אגרא.

איידען אין דער אמאלייגער שטאט מונקאטש מיט די רענצלאך
איין האנד, שפאנגען שנעל, אפשר צום רבינס הויף.

חסידים זענען מוסיף אין דעם עניין, איז דער הייליגר רבבי ר' ישראאל מרוזשין
זצ'יל האט געזאגט, דאס אווי ווי דאס עוליה רגל זיין קיין ירושלים איז געווען

א גראיסע מעלה, או אידן פון פארשידגען מדינותו האבן זיך צואמגעטראפַן און געווואָרַן פֿאָרְאִינְיַקְט, עַמְּ אֶחָד וְלָבְּ אֶחָד, אֹזֵי אַוְיךְ וְוַעֲן מִקּוּמַת זִיךְ צוֹאָס אֵין רְבִּיס הַוִּיחָדָה, מִבְּאָגָעָגָנְט זִיךְ אַוְנְטָעָר וְוַעֲגָנְס, וּוּרְעַט מַעַן צוֹנוּיפֿגָעָשָׁמָּאלְצָן בְּכִיחַנָּת חַטִּיבָה אַחַת, אוֹן דָּאָס אֹזֵי חַשּׁוּב וְוי דָּאָס עַולָּה רֶגֶל זַיִן אֵין דָעַר צִיִּיט וְוַעֲן דָּאָס בֵּית הַמִּקְדָּשׁ אֵין גַּעַשְׁטָאָנָעָן.

ווער קען דען אפshaצן די גוואלטיךע שמחה וואס אונזערע זידס האבן געהאט בשעת זיין האבן זיך געגריט אין וועג ארין, מיט וואסערע פריליכע ליבטקייע אויגן מיהאט איינגעשפאנט פערד און וואגן, מיט געומען דאס ביסל צידה לדרכ דהינן: טענגערי מעל, קען, פירות, מעלייען אדרע קארן ברויט, אין איין סאקסע. תלית און חפלין אין דער צויעיטער סאקסע און זיך אווועק געלאות איבער די גראיסע בערג, איבער די ברײטער פאלאנגעס אין דער ריכטונג פון מערב גאליציע, צום אסעווער רביע צום זידיששויבר רביע, אדרע קיין סאנן.

די נשעה אלין איז געוען זיער שוער, די פרימיטיווע וועגן פיל מיט גרייבר, מיט גראיסע שטיינער, משפאנט בארג ארויף בארג אראפ, צוישן די וולדער וועלכע זונען בחזקת סכה. אווי פלעט מען זיך מיטשן וואכען און אפיילו חדשם, נישט דערגעסן, נישט דערשלאפן, אבער אלעלס איז כדאי געוען, וויל איידן האבן געוויסט דאס אט. געפינט מען זיך ביים רבּי מײַוועט שלום נעמן און איבערגעבען דאס קוויטל מיטין פְּדוּזָן, און זיכער געהאלפּן ווערטן איעדר איניגער מיט וואס ער באדראָפּ.

וועי אווי ס'האט אויסגעזע די נסיעה צום וויזשניצער רבּי, פון דיא דערפֿער
איין מאראמאריש-קארפאטּוּס, פֿאַרץ-יְיִלּוּטּ הּ. אָפְשָׁאוּן איין ספר בֵּית יִשְׂרָאֵל :

„מ'אייז זיך צווניפגעקומווען אוון מ'האט זיך פארזאומאלט איז די בתהי מדרשימן אויף אללע דערפער. ס'זינען זיך צווניפגעקומווען חברותאָס אוון חברותאָס באשmissען די נסיעה קיין ווינשנץ אום רבבי אויף ראש השנת-.

„יידען וואס גיעין ארום תמיד אנה געלד אין קעשגען און גיבן זיך איבערהויפט וויניק אב מיט דיני מומונות, מיט געלד זאכען, טראגען נאר דעם שוערין יאך פון גלוט און טויגן נישט פאָרדינען די פרנסה פארן בניי איבערן גאנצ'ן יאָר, האבען שוין געהאט זיעירע בעקאנטער גוים מיט וועגוויזער אין די וועלדעַר, מַהְאָט זיך צוֹנוּפֶגֶעָפֶקֶט אַין וְעַקְל אַין אַין די סַאֲפֶקֶעָס אַבִּיסֶל

צידה לזרך מיט די בגדי יומ טוב, די שטיוועל האט מען צונזעגעבענידען בי
די אויערלעך און אריבער געווארפערן איבער די פלייצעס, מלאות איבער וויב און
קינדר ער אין דער הים און מאגייט.

„און און מאגייט גיינע גאנצע ישובים, גאנצע דערפער און סזוערן באדעקט
אלע קארפאטן מיט פיסגיאירס און מיט רײיטערס אויף פערד. סליידיגט זיך
אויס גאנץ מאראמווערש. סגיאין אלטער ייידען, סגיאין יונגעלייט, קעסטקיינדרער,
טאטעס מיט קינדרער, איזידעםעס מיט שווערין, שכנים מיט קרובים און גוטע פריינד
מיט בחורים וואט האלטן שיין פאר א חתונה בקרוב, פארן שיין אויפן מהותנס
שפיען און טראגן שיין דעם שטרויימעל קאפטן צו מנין. סגיאיט אלעס ווער סטוויג
נאר רירן מיט די פיס, און נאר וויבער מיט קלינינע קינדרער און קראנקע מיט
שוואכע, וואס פארכטן זיך אויסלאן אוזו וויט, בליבן פון דער זיט די בערג,
באים ארעמקייט און בי די שטיבער אין דער הים.

„פארשפריט און באדעקט זייןען געוען אלע קארפאטן, אלע פיסוועגן
צווישען אלע קארטשעס און דעMBERעוועס אונטער די ביימער און לעבן די
וואסערלך אין דער גאנצער צייט פון אלול און סליקות — מיט עובי דרכיכים,
פיסגיאירס מיט רײיטערס מיט סאקפאס, און שטיוועל אויף די פלייצע אלעס האט
געשויצט פאר מידיקיט, אלעס האט געפילעועט און געאיילט יעדער האט
געוואלט וואס פריער אנציען ביין קיין וויזנץ.

„יידען וואס האבן געוואוינט אין דער, „מארא"ער סביבה, אין פאלענער
געגענט זייןען אריבען, „קאפילאש" (יבער 2400 מטען הויך) איבער די קארפאטן
קעム און איבער פוילישע ישובים מיט מקומות, יידען וואס האבן געוואוינט אין
ראכיוו, יאסין און באגדאן זייןע אויפגעאנגען ביים, „יאבלענעץ" אין דער
זיט פון דרום אין איזואיר בי די האלצערנע דיזן, מאין אווק געגעגען א
ganצען טאג ביון מאין אנגעקומען צונא שטיבל און ארין, דארט האט געוואוינט
און אלטער ערלעכער גוי מיט וועם. יידען האבן זיך שיין געקענט פון יארן
לאנג.

„יידען פון דער דיבערווער, „רייקא" פלאגען אויף גיין אין צפון זיט פון
דער טיס פון בעדעוווליע, ניאגעפ, ביליווארע און ווילכאויז בי איבערן
קאמענעץ קיין גאניטש איבער דער רייק און האבן גערוט און קאלין און אין
דיבערווער בי סאמע גוטע ברידער און חסידי וויזנץ, אויף די שטאלאנבויזדעםיס

זכרון קדושים

אין די פרישע אטאוועס, דערנאר ארייבער דער „באבראָקָא“ ביזו ברישער איבערן „פאנטער“. א טיל איבער דער „גראָפָע“ (אלעס גראָיסע פֿאַלאָנְגָעָס) ביזו מיאוּ אָראָפֶג עַקְוּמָעָן קִיּוֹן מֵיקָאַלִיטְשָׁעָן. דָּאָרָט הָאָט מַעַן זִיךְרָאָרִיבְּרָעָר גַּעֲלוֹאָזֶת אִיבְּרָעָר דָּעָר בְּרִיךְ אִיבְּרָעָן „פְּרָאָט“ אַיְן גַּעֲדָכְטָעָו וּוּלְדָעָר מִיט סְמֻעָרְעָקָע בִּימָעָר אָוּן אַרוֹיף מִיטָּן בָּאָרְגָּו וּוּיְטָעָר.

גִּמְזוֹת אַדְמוֹרָה הַצָּהָק רְשַׁכְּגָהָה נְקַשְׁתָּאָר
 וּבֵין יְשִׁירָאֵל הַאֲלֵין דְּצַלְלָא
 טַוְוִזְנִיכְאָ : בְּזַרְךְ הַיְלָכוֹ : עַמְּה הַהָּאָגָּדָה
 הַמְּפִצְנָרָם בְּגַשְׂעָן טַהָּרָה מַשְׁהָדִיטָּלָא
 הַאֲבָדָה גָּאַנִּיטָּש . וְגַהְגָּהָה הַעֲסָקָה כְּמַפּוֹרָחָה
 רְמַשְׁהָ (טַעַטְשִׁיכָּה) וְזַעֲנַפְעָלָדָא
 מַעַיְן אַוְסָטָה יְצָאוֹ .

„באָרְגָּג אַרוֹיף בָּאָרְגָּג אָראָפֶג, בָּאָרְגָּג אַרוֹיף בָּאָרְגָּג אָראָפֶג, פָּזָן אַיְן זַוְאַיְרָאָרָס אַיְן אַנְדָּעָרָן זַוְאַיְרָאָרָיְן, צַוְּיִשְׁעָן פָּאָר פְּלָאַנְטָעָטָע וּוּלְדָעָר אָוּן בִּימָעָר מִיט הַיְמָל אָוּן וּוּסָעָר, צַוְּיִשְׁעָן נַאֲקָעָטָע לִיְמִיקָּעָ בעָרָג מִיט פָּאַשְׁיקָע וּוּזְעָנָס, צַוְּיִשְׁעָן פְּרָבְּלָאַגְּדוּעָטָע וּוּגָעָן אָוּן אָוּמְנִיטִיקָע שְׁלַעַנְגָּלְדִּיקָע שְׁטָעָגָן אָוּן וּוּיִיסְטָגָט וּוּאוֹ דָּאָס אַלְעָס לְאַזְטָה זִיךְרָאָרִיבְּרָעָר אָוּן וּוּאוֹ דָּאָס הָאָט אַמְּהָל אָוּן עַק אָוּן סָוף.

זכרון קדושים

שטומע בימער מיט בלעטעריקע צויאיגען, שאקלען זיך און ברומען,
פייפן און זישמושען, ס'זוייסט קיבער וואס זי זאגן און וואס זי ווילן, וואסערליך
אין די פלאנגיינעס איילן און קומען און קיבער ווייסט נישט וואויהין זי לוייפן
און וואס זי ווילן און אפשר איז דאס זיער גוסח התפילהה, זאגן אויך אציננד
סליחות בצבור אויף זיער בימערישן לשון און לאויבן איזוי גט".

אויך זענען געווען חסידים וואס האבן חדשם פריר געשפורט א קרוינע
צו א קרוינע, געקרגט פון עסן, פון קלידיונג, אבי צו האבן אויף שפערן פארן
צום רבי אויף די ימים גוראים.

באים וויזשניצר חסידים איז שווין געווען אמין חזקה צו דינגן א
ספעציגלן צוג, פארן אויף ראש השנה צום הייליגן וויזשניצר רב, רב יישראל
האגער זוקל, וועלכער האט זיך נאך דער ערשותער וועלט מלחהה באזעט אין
גוראסווארדיין אללע גרעניצין זענען גיעפנט געווארן, אידישע דגלים האבן
געפלאטערט און באצירת די וואגאנגען, איזון זיגגן, דאוועגען מיט מנין, מ'עסט
די הימישע מאכלים פון די סאקס, מיטרינקט לחיים און מיזונשט זיך א גוט
געבענטש יאר.

אויך די שטטעט סייגט, מונקאטש, סאקמאָר, סעליש, חוסט... פלעגן שטענדיג
זיין איבערפֿילט מיט הסידישע אידן.

וויי שיין זענען געווען דיבגע חסידישע ישבים מאראמאַריש ! ווי שטארק
און מעכטיך זענען געווען דיבגע חסידישע באצירקן קארפאטרוסלאנד !

אפטמאָל איז געקומען ארבּי אדרער אן איזניעקל פון ארבּי אויף א שבת
אין ישוב ארין.

בעת ההייא האט דאס גאנצע דארף פושט געווען די וואנדיג איסגעלאשנו
צורה און זיך אינגעעהילט אין א יומ-טובדייגע פרײַליכע צורה. יעדר איז פלאזים
פרײַליך און גוט אויפגעלייגט, אללע גאָסן פונט דארף וווערז באלאגערט מיט
חסידים, עס וווערט אַוַּרְמָע שטיימונג, מ'כאָפּט זיך צוֹנוֹיף איזן אַרְעָדָל, מִילְּיָגָט
איין האנט אויף דעם אנדרונס פְּלִיאַצָּע, די אנדערע האנט אונטערן אויער, אַטְּיַל
שטעקן ארין די האנט אין גארטל, מיטאנצע אַרְקִידָהַלְעָא אַוְוּרֶט נישט מיד
זינגענדיך, „וְתַהֲרֵ לְבָנוֹ...“

זכרון קדושים

עס זונען אונגגעקומען טרויעריגע צייטן, די שועערע אוּן ביטערע טאג פוגעם ערַב החורבן. אויף די אללע וועגן אוּן פיסטעהן ווי חסידים האָן מאָל געשפאנט צו זיערע רבייס, האָט די גרויליקע נאָצישׁה חיַה אַראָפֿגעשְׁטעלט אַיר טמאֶזְיקָן פֿוֹס. אונגאָרִישׁ אָוּן נאָצִישׁ מִילִיטָרָרָגִימָנָטָן האָן זיך פֿאָרָ- שְׁפִּירִיט אַיבָּעָר בערג אוּן טָאל, אוּן עַס אֵיזְ סְכַנְתָּ נְפָשָׁות פֿאָר אַחֲסִידִישׁן אַיד זיך ווַיְיַזְן זַיְן אֵין די אוּיגָן.

בשורות איוב קומען פֿוֹן אללע עַקְוָן פֿוֹן דָּעָר מִדְיָה, אֵין גּוֹרָה יַאֲגָט נאָך די צוֹוִיטָע, די לאָגָע אֵין שְׁרָעְקָלִיךְ מִבְּית וּמִבְּחוֹץ. סְפָּלָגָט דָּעָר הַנוּגָּעָה, דָּאָס אָוּרִימְקִיָּת, קִיְּין לִיְּטִישׁ מְלֻבּוֹשׁ, קִיְּין פְּרוֹטוֹה בֵּי דָּעָר נְשָׁמָה, יִסּוּרִים פֿוֹן די זַיְן אֵין מַוְנָּקָא סָאוֹאָד, פֿוֹן די פָּאָרְשִׁיקְטָעָ מְשִׁפְּחוֹת צָום טִיךְ דְּנִיעָסְטָעָר צְרוֹת אָוּן אַעֲךָ, צְרוֹת אָוּן אַסּוֹף.

אוּן אֲפִילָו אֵין דָּעָם טְרָאִיגְּשָׁן צּוּשָׁטָאנָד, זַעַצְן זיך חַסִּידִים באָזָם בְּחַבּוֹרָה אַחַת, בֵּי אַמְלָה מַלְכָה, בֵּי אַכְזִית חַלָּה אוּן אַשְׁטִיקָל גּוֹזָאַלְצָעָם הַעֲיִינָגָה אוּן מַהְיִיבָּט אוּן צוֹ פָּאָרְצִיְּלָן סְפּוּרִי נְפָלוֹתָן פֿוֹן די צְדִיקִים, באָלָד וּוּרָעָם מַעַן אוּיסְגָּעָטָוּן פּוֹנָעָם בְּיַטְעָרָן מַצִּיאָות, מִשְׁוּעָבָט אֵין אַנְדָּעָרָר וּוּלָט, אֵין די צִיְּטָן וּוְעָן אַיד האָט גַּעֲקָאָנָט סּוּבָּל זַיְן דָּעָם עַל הַגָּלוּיוֹת. אִידָּן שְׁלִינְגָּעָן אַיְדָעָס וּוְאָרָט וּוְיַאֲמָדִיצִיָּן, סְיוּוּרָת לִיכְתָּעָר אַוְיפְּזָן הָאָרֶץ, סְדָאָכָט זיך אֵן די וּוְאָנָדָן וּוְעָרָן פָּאָרְהִילָּט.

וּוּבָאָלָד דָּעָר סִיפּוֹר וּוּרָעָט פָּאָרְטִּיגָּ, וּוּאָקָסָט אָוִיסְ פְּלֹצִים אַחֲסִידָ, גִּיבְט אַגְּשָׁרִי מִיטָּה לְעַצְטָעָ שְׂוֹאָכָע כּוֹחוֹת „אִידָּן זַיְּתָ אַיְּךְ נִישְׁתָּמִיאָשׁ“ עַר גִּיט זיך אַשְׁטָעָל אוּיפְּ מִיטָּה דָּעָר האָנד אַוְנָטָעָרָן אוּיָעָר אָוּן מִיטָּ פָּאָרְגְּלִיסְטָעָ אַוְיָגָן פָּאָנָגָט עַר אָוּן זְינָגָן מִיטָּה תַּלְהָבוֹת, מִיטָּ אַפְּלָאָם פִּיעָר זַיְן רְבִינָס נִיגָּוֹן... שבשפְּלָנוֹ זָכָר לְנוּ... אָוּ... אָוּ...

דָּעָר גַּאנְצָעָר עַולְמָ זִינְגָּ מִיטָּ אִים, פֿוֹן די אוּיגָן קוּילָעָרָן זיך הַיִּסְעָ טְרָאָפָּן טְרָעָרָן, בְּלוֹטִיגָּע טְרָעָרָן, סְיוּוּיְגָעָן די הַיּוֹעָר, די שְׁטִינְגָּעָר, די בִּימָעָר, די בערג פֿוֹן דָּעָר חַרְבָּ גַּעֲוָאָרָנָעָר הַיּוֹם.

פרק רביעי

— בית קאפסוב וויזשנין — דער בעל שם טוב טראכט ווועגן מאָראָמַארִיש קָרְפָּאַטְ�זֶרֶט — רַבִּי יַעֲקֹב קָאָפָּל חַסִיד גַּבְּתָה אַכְּטוֹנָג אַיִף דַעַם שַׁיְגָנָעַם גַּאֲרַטְּן — דֵי גַּעֲבעַנְשְׁטָע פֻּעַולָה וּמְעַשְׂרִים פָּוּן שְׁוֹשָׁלָת בֵּית וויזשנין האָדָמוּרִים הַצְּדִיקִים: רַבִּי מַעַנְדָּעַלִי קָאָסְעָוָעָר — רַבִּי חַיִים קָאָסְעָוָעָר, — רַבִּי מַעַנְדָּעַלִי וויזשניזער — רַבִּי בְּרוּךְ וויזשניזער — רַבִּי יִשְׂרָאֵל וויזשניזער זְצָוקְעַל מְמַשִּׁיחַ שְׁוֹרְשָׁת הַחַבְּ בְּקָ מְרַן אָדָמוּר רַבִּי חַיִים מָאוּר הַאֲגָעָר שְׁלִיטָה".

אין ספרי תולדות החסידים וווערט פֿאָרְצִיְילָט וויאָזָוי דער בעל שם הקדוש האָט זיך מתבודד געווען אין די קָרְפָּאַטְּן בערג אַלְאָגָע צִיטָט אַיִדָּעָר עַר אַיְזָן נְתַגְּלָה גַּעַוָּאָרָן פָּאָר דָעַר ווּעַלְתָּ. אין די דָאָרְטִיכָע ווּלְדָאָרָ, אָונְטָאָר די שאָטָאנָס פָּוּן די הוַיְכָע בִּימָעָר, שְׁפָאָצְיְרָעָנְדִיגָא אַיְבָעָר די בְּרִיטָע פֿאָלָאָנוּס. האָט עַר גַּעַלְעָרָגָט מִיט זְיַינָע עַרְשְׁטָע תַּלְמִידִים תּוֹרָת הַחַסִידָות.

תַּלְמִידִי הַבְּעָשָׂט פֿלְעָגָן ווְאַנְדָּעָרָן צְוִישָׂן די קָרְפָּאַטְּן בערג, באָזָוכָט די ווִיְיטָע יְשָׁוּבִים אין דָעַר "וּוְעַרְכָּאָוִוְעָ", זיך גַּעַפְּינָעָן מִיט די האָרְאָפָּאָנְשָׁע אִידָּן, זַיִד מַחְזָק גַּעַוָּעָן אין אַיִדְישָׂקִיט. גַּעַלְעָרָגָט מִיט זַיִד תּוֹרָה אָוָן חַסִידָות. זַיִד גַּעַהְוִיבָן פֿוֹנוּס רָוּחָנִיות/דִיקָן שְׁפָל המַצָּב מִמְּדָרָגָה לְמִדְרָגָה.

חַסִידִים פֿאָרְצִיְילָן; אַז ווּעַן דער בעל שם הקדוש האָט פֿאָלָאָזָן קִיטְעָטוּ בַּיִי די קָרְפָּאַטְּן, האָט עַר מִיט זְיַינָע תַּלְמִידִים גַּעַוְאַנְדָּעָרָט אַיִף די הוַיְכָע בערג אַיְן אַרְאָפָּגָעָקוּקָט אַיִף מַאָרָאָמָארִיש ווָאָס לִיגְט צּוֹפִיסָעָנס פָּוּן די קִיטְיְ�וּעָר בערג, עַר האָט זְדָר פֿאָרְטָרָאָכָט, צּוֹגְעָרָפָן זַיִן תַּלְמִיד רַבִּי יַעֲקֹב קָאָפָּל חַסִיד אָוָן אִים גַּעַזְגָּט: „אַשְׁיַׁגְעָר גַּאֲרַטְּן, רַיְּ קָאָפָּל, גַּיבָּ אַכְּטוֹנָג אַיִף דַעַם גַּאֲרַטְּן“. אָוָן זַיְנָט דַעַמְאָלָט האָט עַר אָוָן נַאֲך אִים זַיִן זַיִן רַבִּי מַעַנְדָּעַלִי קָאָסְעָוָעָר זְצָוקְעַל פֿאָרְשָׁפְּרִיט תּוֹרָת הַחַסִידָות אַיְן מַאָרָאָמָארִיש.

איָן מַשְׁךְ פָּוּן דָעַר תָּקוֹפָה — הַוְנְדָעָרָט אָוָן פֿוֹפְצִיגִיג יַאֲר — האָבָן אָדָמוּרִי וְצִדְיקִי בֵּית קָאָסְוָבָן-וּוְיְשָׁנִין אַפְּגָעָהִיט דַעַם גַּאֲרַטְּן „מַאָרָאָמָארִיש“ עַמְּגַמְּאָכָט פָּאָר דַעַם גַּרְעָסְטָעָן אַיִדְישָׂעָן צְעַנְטָאָר, אַרְיִינְגְּבָרָאָכָט דָאָס תּוֹרָה לִיכְטָ אַלְלָע אַונְזָעָרָע דָעַרְפָּלָעָר אָוָן שְׁטָעָטָלָה, מַדְרִיךְ גַּעַוָּעָן טְוִיזְנָטָר אַיִדָּו

זכרון קדושים

לתורה ויראת שמי', זיין מהוק געוווען אין עובדת ה', אריינגעבראכט אחדות צוישן אידן, אהבת ישראל אין אידישע הערצער.

וואו שין אין געוווען דער חסידיישער גארטען מאראמאריש. אללו פלאנצונגען האבן געליביט, די פירות זענען געוווען גוט און זיס, ס'איין געוווען א תענוג צו קוקן אויף דעם שיינעם גארטען, בייז ס'איין געקומען די נאצישע מערדערישע האנט, און עם אינגעטונגקען אין בלוט, אויסגערטין די טיעערע נטיעות, חרוב געמאכט די שיינע קהילות, די בתיה מדרישים, ישיבות, חדרים. און היינט שטייט דער גארטען ליאדיג און פארויסט.

אדמו"ר רבי מענדעלֵי קאסעווער זצוק"ל האט אנטגעפאנגען זיין געלבענטשטע פעולות ומעשים אין גאלציע און מאראמאריש בשנות תק"ג אין דער צייט זענען אונזערע אידן געוווען צוועית און צושפראיט איבער די פרימיטיווע דערפער, געלפלאגט מהבוקר עד הערב אין די וועלדר, געארבייט שווער, מיט שווייס, אין די פעלדער כדי צו ברענונג און די מהיה וככללה אין שטוב אריין.

איידן זענען געוווען אורדים בגשמיות, געלבעט אין גראיס דחקות עד אין לשער, ארוםגעגאנגען מיט בלאסע פנימיר און פארקניטשטע שטערנס, פארזארגט און פאלבענט און די יארון לייפן אדארך און מהאט גארנישט געטאָן, מהאט נישט געזאָרגט פאר דער וועלט און מהאט נישט געזאָרגט פאר יונער וועלט. נאך דער ארבײַט איזו מען געזעסן צוישן די פוייערישע שכנים, פארבראכט די צייט פוסטער, מיט דברים בטלים ושיחת חולין, מהאט געפילט אדורשת צו הערן אדבר תורה, מען ידען וויאזוי איד באדארך זיך צו פיהרין בין אדם למקום ובין אדם לחברו.

רבי מענדעלֵי קאסעווער זצוק"ל האט באזוכט די מאראמארישער קאר-פאטישע ישובים, זיך צוועקופט צום שוווען לעבן פון אהינו בני ישראל, און געטראכט וויאורי מותקו זיין די גייסטישע לאגע. ער האט אויפגעטאן גראיסע זאָכן, אריינגעבראכט אידיש חיות אין אללו קהילות, אין דעם דארף האט רבי מענדעלֵי געבראכט א גוטען מלמד און אויפגעשטעלט א תלמוד תורה, אין א צוויתין ישוב באזעצעט אחסידיישן שוחט, געהאלפֿן בויען בתיה מדרישים, אויפגעשטעלט מקוואות, געבראכט ספרים וואס איזו געוווען דעמאָלט א יקר-

המציאות, מקשר געווונן אין איד צום צויזטען, חדות און אהבת ישראל, געוזרגט און אין דערפעל זאל אויסעהלפֿן דעם אנדרען בעת הצורך.

נאך דער פטירה פון רבּי מענדעלע Kasusoor אין שנות תפ"ו, אין געוווָרַן זיין זין אַדְמוֹרַ רבּי חיים Kasusoor דער יודש און מלָא מקום, דער גִּיסְטִיגָּעֶר שְׂפִּיעָרֶר פון מאראמאריש. בית Kasusoor און געוווָרַן אַתְּורה צענטער און סְהָבֵן אַנְגָּהָבוּבָן צו שטראמען הונדרטער און טויזענטער מאראמארישער אַידָּן, אויף אַשְׁבָּת אַוִיכָּפָּה אַיְם טָובָן, און געוווָרַן חַסִּידִים, פרימע אַידָּן. בעת דער שוחט פון דעם דערפעל אין געפָּאָרָן צום רבּי, זענען מיט געפָּאָרָן אלָס פרישׁע מענטשן, און ווער עס האט נאר איינמאָל אַיבָּעָר געטראָעָן דעם רבּיָּס שוועל, אין געוווָרַן צו עם מקושר בעבותות של אהבה.

רבּי חיים Kasusoor האט געקעמאָפְּט מיט די ערשטע מאראמארישער דערפערירשע אַידָּן זַיִן זַיִן פון זַיִךְ אַרְנוֹנְטְּרוֹוָאָרְפָּן די פּוֹיְרִישָׁע טְרָאָגָע, משנה זַיִן זַיִעַר לְבּוֹשָׁה, זַיִךְ קְלִיְּדָן וַיִּסְפָּאָסְטָ פָּאָר אַפְּרוּמָעָן אַידָּן. ער האט געשית קאָפְּטָעָנָעָס, די שוחטים האָבָּן פָּאָרְשְׁפָּרִיט שְׂטְּרִימְלָעָן און די האָרָפָּשָׁנָע אַידָּן האָבָּן מיטאָמָאָל בעקאמען אַשְׁיְגָע לְיכִתְּגָע חַסִּידִישׁ צָוָה.

דער הייליגער Kasusoor צדיק אין געווונן באַרְמִיט אלָס גַּרְוִיסָּעָר בעל מופת אין זַיִן דָּוָר, אַונְן בֵּין הַיִּנְטָ פָּאָרְצִילָן חַסִּידִים וּוּעָגָן זַיִן רֹוח הקודש אַונְן אַסְךְ סִיפּוֹרִי נְפָלוֹת. וּוּעָן חַסִּידִים פְּלָעָגָן קָאָמָעָן צו עם מיט זַיִעָרָע בְּקָשָׁת, אַיְזָה די ערשטע שְׁאָלה גַּעֲוָעָן, וַיִּזְיַיְּהָ אָבָּן גַּעֲנָכְטִיגָּט, וּוְיאָוִי האָבָּן וּוְיְזִנְצָעָר חַסִּידִים זַיִי בעהאנדעָלָט אַונְטְּרוּוּגָנָס בְּנוֹגָעָ לְאַכְּלָה וּשְׁתִּיה. ער האט גַּעֲלָעָנָט אַז אַידָּן זַיִן זַיִךְ לְיעָבָּה אָבָּן אַזְיְגָעָמָעָן בְּרוֹדְעָרְלִיךְ דעם חבר אַז גַּוטָּעָן פְּרִיְּנָט, די טְיַיְּרָ זַאל זַיִן אַפְּעָן פָּאָר אַוְרִימָעָליָט בְּכָל עַת וּבְכָל זָמָן.

אדְמוֹרַי לְבִּית וּוְיְזִנְצָעָר אָבָּן שְׂטְּעָנְדִּיגְג גַּעֲזָרְגָּט אַיְהָבָּן מַעְלָה אַדְמוֹרַי לְבִּית וּוְיְזִנְצָעָר אַידָּן אַז צום מַעְרְסְּטָעָן האט אוּפְּגָעָטָאָן אַדְמוֹרַ רבּי מענדעל זַצְוקְלַ דער בעל צְמָח צְדִיק, מִיסְדָּשׁ שְׁוּשָׁלִת בֵּית וּוְיְזִנְצָעָר. גְּלִיְּדָ מִיטָּן אַיבָּעָר נַעֲמָעָן דָּאָס רְבָּנוֹת אַז וּוְיְזִנְצָעָר, האט ער פְּאָרְלִיְּגָט פְּיַעַל כּוֹחוֹת צו מַאֲכָן זַיִ פָּאָר אַעְיר וָאָם בִּישְׁרָאֵל, אַתְּוָה צְעָנְטָעָר פָּאָר די צְזָקָונְפְּטִיגָּע דָּוָרוֹת.

זכרון קדושים

רבי מענדעלֵי וויזניצער האט פארגעצעט דִּ אַרְבִּיטֶט פֿוֹן זַיִן פָּטָעֶר אָוֹן זַיְדָעַ, זַיְךְ אַינְטָעֶרְעֶסְטֶר וּוּגָגַן דָּעַם מְצָב הַרוֹתָנִי אַיְן אַלְלָעַ דַּעֲרֶפְּלָעַ, בָּאוּצָט שַׁחַטִּים גַּעֲבָרָאַכְט טִיעָרָעַ מְלָדִים, אָוֹן גַּעַשְׁטָאַרְקֶט דָּעַם עַולְמַט לְתוֹרָה וְאַמְנוֹנָה, דִּי דַּעֲרֶפְּרִישָׁע אַיְדַּן וּוּלְכָעַ פְּלָעָגַן קָוּמָעַן וּוּאָךְ נָאָךְ מִיטַּס וּיְעַרְעַע בְּקַשְׁוֹתָה, פְּלָעָגַט דָּעַרְ רַבִּי מְדָרִיךְ זַיִן צַו אַהֲבָת רְعִים וּדְבוֹקָחָרִים, גַּעַהְיִיסְן זַיְךְ צְוָנוֹיְפְּקָאָמָעַן צַו אַסְעוֹדָת מְצָהָה, צַו אַמְלוֹהָ מֶלֶכָה, עַסְן בָּאוֹזָם, זַיְנָגָעָן בָּאוֹזָם, אָוֹן נַאֲכָהָעָרָמָאָכָן אַרְקִידָה טָאנְצָעָן מִיטַּ אַפְּלָאָם פִּיעָרָ, וּוּיְילָ דָּאָס בְּרַעְנָגָט צַו אַהֲבָת יִשְׂרָאֵל.

אַחֲסִידִישָׁעָר אִיד אַיְן מַאֲרָאמָאַרְישׁ וּוּאָלָט זַיְךְ נִישְׁתְּ גַּעֲרִירָט אָן זַיִן רַבִּיס וּוּסָעַן אַפְּלִילּוּ אֲשָׁפָאָן וּוּגָגַן. בַּיּוּם רַבִּי אִיז גַּעַשְׁלָאָסְן גַּעַוּוֹאָרָן שִׁידּוֹכִים, אַוְיְסְגַּעְלִיכְטָלְלָעַ טָעָנוֹת וְחַבְיוֹתָה, עַם גַּעַטְרוֹיְעַט אַלְלָעַ גַּעַלְטָ פְּקָדָנוֹת, אָוֹן אַפְּלִילּוּ אַרְוִיְּפְּטְרִיבָן דִּי בְּהָמוֹת אַיְן דִּי פְּאַלְאַנְיָנָעָס, דִּי שָׁאָף אַוִּיפְּ דִּי סָאַלְאַשָּׁעָס, אָוֹן אַנְדָּעָרָעָ עֲנֵנִי מַקָּח וּמַמְכָּר הָאָט מַעַן זַיְךְ קָוְדָם בְּעַרְאָתָן מִיטְּזָן רַבִּי, אָוֹן זַיִן זַוְּאָרט אִיז גַּעַוּזָן הַיְּלִיגָּ.

אִין תְּקוֹפָת הַגְּשִׁיאָות פֿוֹן אַדְמוֹן"ר רַבִּי מַעַנְדָּעָלִי וּוּזַיְנִיצָּעָר גַּעַפְּיִגְעָן מִיר שָׁוִין דִּי עַרְשְׁטָעָ קַאְרְפָּאַטְשָׁע וּוּזַיְנִיצָּעָר חַסִּידִים, אָוֹן פְּרָטִים וּוּגָגַן מַנְהָגָ צַו אַרְגָּנִיזָרָן זַיְךְ שִׁירָוֹת שִׁירָוֹת פֿוֹן הַוְּנָדָעָרָטָעָר קַאְרְפָּאַטְשָׁע חַסִּידִים פָּאָרָן צֻוְּמָ רַבִּי אַוִּיפְּ רָאֵשׁ הַשָּׁנָה.

עַס אִיז אַינְטָעֶסְטָאָנָט דָּעַרְ סִיפּוֹר פֿוֹן אַעֲבָרָ אָוֹרָת, וּוּגָגַן זַיִן בָּאָגָּעָנִישׁ מִיטַּ דָּעַם רַבִּי רְ' מַעַנְדָּעָלָס אַחֲסִידָה אִין אַוִּוִּיטָ דַּעֲרֶפְּעָל אִין שָׁנָת תְּרָכְ"ט — תְּרָכְ"ל, וּוּיְ עַס וּוּעָרָט פָּאַרְצִיְּלָט אִין סְפָר „**זכרון אברהם**“:

„אַמְעָנְטָשׁ מִיטַּ אַקְיָלָעְכְּדִיקָה לְהַטְּעָלָ אַוִּיפְּזָן קָאָפָה, בְּרִיְתָעָ הוּיְזָעָנָס דָּעָקָן צַו זַיִן לִיְבָה, דִּי לְאַנְגָּעָ אַרְבָּעָ כְּנָפָות שְׁלָעָפָן זַיְךְ בֵּין דִּי קָנִי, זַיְצָט אַוִּיפְּזָן אַהֲיָפְּן שְׁטִינְגָּרָה, גַּעֲבָרָאַכְט פֿוֹן דָּעַרְ רִיקָּא, אָוֹן קָלָאָפְּט זַיְיָ אַוִּיפְּ שְׁטִיקָעָרָט מִיטַּ אַיְיָזָרָנוּם הַאָמָעָר. וּוּגַן אַיךְ בֵּין צְוָגוּעָקָאָמָעָן, שְׁטָרָעָקָט עָרָמָר אַוִּיס זַיִן אַוִּיסְגָּעָאַרְבִּיטָעָהָן, וּוּלְכָעַ אַיְרָעָ פִּינְגָּעָרָזָעָן גַּעַוּזָן אַרְוָמָגָעָוָוָיָקָעָלָט מִיטַּ אַשְׁמָאָטָעָ, אָוֹן גִּיטַּמְרָא אַבְּרִיטָן „שָׁלֹום עַלְיכֶם“.

„זָאָג אִיךְ צַוְּעָם, אַנְטְּשָׁוְלְדִּיגָּמָרָ מִיר מִיְּן לִיְעַבְּרָהָר אָוִיב אִיךְ

זכרון קדושים

שטער דיר אין מיטן דער ארבײַט, איך פאָדעָר די זאלסט מיר אַפְּטִיַּלְן אַרְבַּיִט בֵּי דָעַם „הָאנְטַן“ שְׂטִינְגֶּר, הָעַלְפָּן דֵּיר דָעַם הוֹיפָּן קְלָאָפָּן. דֵּיר חַסִּידִישָׁעָר „שְׂטִינְגֶּר קְלָאָפָּעָר“ עַנְטַפָּעָרְט מִיר : „סְאַיִן קִיְּזַן פָּעָלָעָר! איך אַרְבַּיִט בְּקַבְּלָנוֹת אָוֹן איך אַלְיַין בֵּין דֵּיר מַוְשָׁל אַוְיף מִיְּנָעַ מִינּוּטָעָן. אֲגַב אָיוֹן עַר מַוְסִּיף, פֿוֹן וּוְאַגִּיט זַיִיט אַיר פֿוֹן פּוֹילִין?...“.

„...אַיך פָּאָר אַיְדָעַס יָאָר מִט מִיְּנָעַ חַבְּרִים, מַקְבִּל פְּנִים זַיִן דָעַם רַבִּי רַ' מַעְנְדָעָלִי וּוּיְזָנִיצָעָר. זַיִן גּוֹטְקִיִּט, זַיִן קָלְסָטָר פְּנִים טִיט זַיִךְ נִשְׁטַח אָפְּ פֿוֹן מִיְּן זְכָרוֹן, די גִּיגָּנוֹם קְלִינְגָּעָן תְּמִיד אָיִן מִיְּנָעַ אַוְיעָרָן, אַוְאָרָט וּוּאָס גִּיטָּס פְּנוּנָם רַבִּי לְעַכְּרָעָט דָּאָס הָאָרֶץ, וּוּלְכָעָס אָיוֹן זַיִעָר פְּאַרְבְּעָנָקָט, איך צַיִיל שְׂוִין די מִנּוּטָעָן אַגְּנָץ יָאָר, אָוֹן וּוּאָרָט וּוּעָן אַיךְ וּוּלְ צְרוּיק זַוְּכָּה זַיִן פֿאָרָן צָוָם הַיְילְגָּעָן צְדִיקָּ.“.

„...עַטְלִיכָּע טָעָג פָּאָר רַאֲשָׁה הַשָּׁנָה נַעֲמָן מִיר זַיִךְ צְנוּנִיף יְהִידִּי סְגָולָה פְּנוּנָם גַּאנְצָעָן גַּלְילָא אָוֹן מַעַן פָּאָרָט קִיְּן וּוּיְזָנִיצָא. מִיר פֿאָרָן נִשְׁטַח מִט דָעַם אַוִּיסְגָּעָטְרָעָטָנוֹם שְׁטָרָאָז, מִיר הַאָבָּן אַעֲסְטָעָרָן וּוּגָן צְוִוִּישָׁן די בעָרָג.“.

„...דָּרִי הַוְּנְדָעָרָט מַעֲנְטָשָׁן קָאָמָעָן זַיִךְ צְוֹזָאמָּה, אַלְלָעָט בְּעַלְאַדְעָנָט מִט סָאָקְפָּעָס, אַנְגָּעָפָּאָקָט טְעַנְגָּעָרִי מַעְהָלָ, שְׁאַפְּעָנָעָם קָעָן אָוֹן מִט טְלִית אָוֹן תְּפִילִין. מִיר לִיְגַּן די גַּאנְצָעָן צִידָה לְדָרָךְ אַרְוִיפָּ אַוְיף די פָּעָרָד אָוֹן דֵּיר עַולְםָ רִיְתָן צְוּוִישָׁן הַוְּיִיכָּעָ בעָרָג אָוֹן אַיבָּעָר שְׁפִּיצְיָגָעָ פְּעַלְזָן שְׂטִינְגָּעָר. פֿוֹן דֵּיר הַיְּירָן וּזְהָתָן זַיִךְ אָוֹן די דָעַרְפָּעָרִישָׁע שְׂטִיבָּלָךְ וּוּיְ קְלִינְגָּעָן קָעָרְנְדָלִיךְ, דָאָס אָיוֹן בעָרָג וּוּיְ דֵּיר שְׁנִיְּ וּוּרְטָ נִשְׁטַח צְוָלָאָט אַפְּיָלוּ בְּתַקְוֹפָת תְּמוּזָה...“.

„...נַעֲבָן דָּרָךְ יָאָסִין אָיוֹן דֵּיר וּוּגָן גְּרִינְגָּעָר צָו רִיְתָן. אַוְיךְ מִט רְעוּאָלָוּעָרָס זְעָנָעָן מִיר בְּעוֹוָאָפָּעָנָט קְעַמְפָּן מִט די וּוּאָלָס רְוִיְבָּעָרָס. אַוְנְטָעָרְוּעָגָנָס עָסָן מִיר „מַאְמְלִיכָּעָ“ וּוּאָס מִיר פָּאָרָקָאָן פֿוֹן טְעַנְגָּעָרִי מַעְהָלָ, דֵּיר „טָאָקָאָן“ שְׁוּיָּמָט אָיוֹן פּוֹטָעָר אָוֹן שְׁאַפְּעָנָעָ קָעָז... אָה!.... אָה!... פְּשָׁוֹט אַטְעָם גַּן עָדָן.“.

אדמו"ר השני בבית וויזניץ איז געווען הרה"צ רב ברכז האגער זוק"ל, דער איינציגער זאהן פונעם רב ר' מענדעלע, זיין נשיאות האט זיך אנטגעפאנגען ערבע ראיין חדש חשוון שנות תרמ"ה נאכין הסתלקות פון זיין הייליגען פאטער.

ער האט ממשיך געווען די שרשורת הפעולות ומעשים פון די פריערדיגע רביס אוון טויזנטר חסידים פון דער גאנצער סביבה זענען געקומען צו פארן, מקבל זיין הדרכה אוון שעפן תורה אוון קדושה פון דעם רב ר' ברוכל, אוון ווער עס האט באדרפסט אישועה איז בי אים באאל געהאלפן געווארן.

זיין התנהגת איז געווען מיט גראיס צניעות וענווה. אפילו ווען ער איז שוין געווארן באריםט איבער דער וועלט, געזעסן על כס האדמו"ריות האט דער רב מישיק געווען זיינע בעהאלטען דרכים, נישט געוואלאט זאגן תורה בי דיאטיישן, מסרב געווען די ערשטע ציטטען צו געמנן קווייטליך פון זיינע חסידים, גאר אבער די טויזנטר חסידים האבן צו דעם התנהגות נישט געוואלאט מסכימים זיין, זיין האבן עם נישט געלאות במנוחה, אוון עם מטריד געווען מיט זיירע בעקשוט אוון געבעטן אברכה וישראל.

פונקט ווי אללע אדמו"רי בית קאסוב וויזניץ, האט דער רב ר' ברוך זוק"ל זיך אויסגעצייכענט איז דער מדה פון פורנות בי צדקה טילן. איינמאל איז געקומען צום רב ר' אפגעקומענער גביר אוון געבעטן עם העלפן חתונה מאכן אטאכטער, נעמט דער רב זיין טבאק פושקעלע אוון גיבט עס פאר דעם חסיד אלס סגוליה צו הצלחה. דערצווישן האט ער אריניגעלאיגט 200 רובבעל איז דער פושקע, זייר פיין עם געזעגענט אוון געוואונשען שפער ברכה והצלחה.

ווען דער אפגעקומענער גביר איז געקומען אויפֿ זיין קווארטיר אוון שענט דאס טבאק פישקעלע דערזעהט ער דאס געלט אינזוייניק. ער לויפט שנעל צום רב עס אומקערן דעם סכום, אבר דער רב וויל אפילו נישט הערן אוון זאגט צו דעם חסיד, "איך זעה או מיין ברכה איז שוין מקומים געווארן".

הרה"צ אדמור רב ברכז זוק"ל איז נפטר געווארן כי כסלו חרטנ"ג. נאר זיין פטירה איז ארוויס זיין החשוב ספר, "אמרי ברוך" על התורה.

איז שנות תרמ"ה האט קארפאטורוס זוכה געווען באלייכטער ווערן פונעם

זכרון קדושים

גראיסון ליכט, אין אנקום פון כ"ק אדמוייר הרהגה"ע רבוי ישראל האגרר זוק"ל, אלס מרא דאטרא קיין בעדעוווליע. חסידים הארץילן או דער בעל שם הקדוש האט געזאגט פאר זיין הסתלקות: „הונדרט יאר נאך מײַן געבעווען וועל איך נאכאמאל קאמען אויף דער וועלט אוון מײַן נאמען וועט דאסמאָל אויך זיין יישראָל“. יודעי חן האבן געזאגט אוון די כוונה איז געווען צום הייליגען „אהוב יישראָל“.

מייט דעם אנקומען פון רבוי ישראָל קיין בעדעווולע האט נישט נאָר די קהילה אויפגעבליט, נאָר די גאנצע סביבה, וויטע שטעטלך אוון דערפֿלער האבן בעקומען אנדער פנים. שוין דעמאָל ווען דער רבוי איז נאָך געווען אַינְגֶּעֶרְמָאָן האבן זיך צו עס מתקשֵר געוווען הונדרטער אידן פון דער סביבה, דעם רביס הויף איז געווען פיל מיט חסידים וועלכע זענען געקומען מייט זיירע בקשוט, אוון געוואָלט געבענשׂט ווערן מיט אַברָּכה וִישׂוּה.

ニישט אלאנגע צייט האט געהאלטען די שמחה פון בעדעווולער אידן אוון קאָרָפֿאָטִישׁע וויזשניצער חסידים, אין שנת תרמ"ח האט אַדְמוֹיר זַצּוּקָל געמוות פֿאָרָלָאָזָן זיין קהילה אוון אַנטְלוּפָן פון דארט.

געשען איז דאס בעט טויזענטער וויזשניצער חסידים זענען געקומען צום רבוי אויף אַשְׁבַּת זיך משתחף זיין אין דער שמחה ברית מלְהָה. בי' דעם „שלום זכר“ האבן פֿלוֹצִים 40 וּשְׁאַנְדָּאָרָן אַרְוָמְגָעָרְגָּעָל דעם רביס הויף אוון געוווכט דעם רבוי עם אַרְעָסְטִירָן. דער באָפָּעהָל איז געקומען פון בודאָפָּסְטָן נאָכְדָּעָם ווי מען האט קעגן רבוי אַרְיִינְגָּעָבָן אַמְּסִירָה אוֹ גַּעֲמַפְּטָן קעגן די פֿרִיאָע שׂוֹהָלָעָס אוֹן פֿאָרְשָׁפְּרִיט שְׁנָאָה צוֹ דער אַונְגָּאָרִישׁעָר שְׁפָרָאָכָע.

דער רבוי איז באָלָד אַנטְלוּפָן פון בעדעווולע מיט ר' מַרְדְּכַי חָנָא. אַגאנצע נאָכְט זענען זיי געגאנגען אַיבָּעָר די ווּלְדָעָר אוֹן פֿעלְדָעָר צוֹפִים, בי' זיי האבן זיך דערזעהן אין בִּיטְשָׁקְיוֹן בי' דעם וויזשניצער חסיד ר' יַודְלָעָר ווּלְכָעָר איז נאָך גַּעֲפָרָן צום רבוי ר' חַיִּים קָאַסְעָוָעָר. נאָכְזָן ברית האט די גאנצע משפחָה פֿאָרָלָאָזָן בעדעווולע.

בַּיְּ דַּי דַּרְיִ אַוְן דַּרְיִיסִיג יָאָר האט אַדְמוֹיר זַצּוּקָל אַיבָּעָר גַּעֲנָאָמָעָן דאס נְשִׁיאָרָת אוֹיף בֵּית ווִיזְנִיצִיּוֹן, אוֹן זַיִן הַשְּׁפָעָה אַיִּזְרָאָרָעָט גַּעֲוָאָר אַוְיף צַעְנְדְּלִיגָּע טויזענטער חסידים, צום וויזשניצער רבוי האבן געשְׁטָרָאָמָט

זכרון קדושים

חסידים פון גאליצייז, בוקאווינגע, אונגארן, מאראמארייש—קארפאטאורוס, און איעדר חסיד איז אוייפגעגעמען געוווארן מיט אפאטערליךע ליעבע, מיט גראיס פרייןנטשאפט.

און אוזי פארצ'ילט דער מחבר פון ספר „בית ישראל“ וועגן דער נסעה קיין וויזשנץ אויף ראש השנה.

„יעדו האבן זיך צונגיפגעטראפען אויפן וועגן און אונטער די ביימער, בי די קרטשעס און בי די קערנעצעס. גוטע פרייןנט, קרובים, מהותנים מיט בלויו באקאנטע פון אמאליקע צייטן. מיהאט געמיילט ברויין, מיהאט געזאגט לחיים, מיהאט זיך גע-וינטשן כל טוב, מזאל זיך האבן אויסגעבעטען אגוט יאר און האבן געפּוּלְטִיט כל היישועות מיט רפאות און גיינע מיטן רבִי אַקָּעָגָן מִשְׁיחָן.“

„...משיסט און מעדרצ'ילט עובדאלעך פונעם רבִי רֵי זיסע מיטן רבִי רֵי הערש מלך, פונעם רבִי רֵי מענדעלע און פונעם רבִי רֵי ברודל און פונעם בעל שם טוב. מ'באצ'יכנט זיך אויף אشتיקל פאפיר וואס מיהאט מזוכיר זיין ביהם רבִי אדר צו באראטן וועגן עפּעס אשיידוך און מהויבט זיך אויף מג'יט וויאטער...“

„...אלול איז געוווען דער איינצייקער חודש אין יאר וואס איידן האבן אוועק געליגט אלע ענייני עולם הזה, אלע געשעטען מיט דאגות פרנסה, מלואט איבער ס'וויב מיט די קינדרער אין דער הימים און מאיז געגאנגען צו וכען אתקון הנשמה ביהם רבִי אין וויזשנץ. מאיז געגאנגען מתקון זיין וואס מיהאט פאראדארבען אין די פאראגאנגען פאהר זינדייך יארן, אויף דעם עולם השפל. ...יעדו זיינען געגאנגען איז געגאנגען, שמיינדייך און ריזנדייך איינער מיטן אנדרן, בו איבער די „רעקיטעס“ ביזマイין ארaabגעקומען איבער די בערג פון יונער זייט און מיהאט גערוהט בי מאשקען אין בנקי, תחתית ההר...“

דער וויזשניצער רבִי איז געוווען דער אמרת'דייקער „אהוב ישראל“ אין

זכרון קדושים

זין דור, און חסידים פארצ'יזילן או ער איז מוכן ומזומן געווען בכל עת ובכל זמן ויד משפט וויאן בי צו דער עריך אוייפהיבן איד פון זיין שפלות. דערפֿאָר איז קיינן ואונדער או טויזנטר טויזנטר אידן פון אללע קריין האבן געציגן קיינן ווישניע, געפֿיגען דארט הילף צו זיערט שוערט און ביטערע פראַבלעָמֶן.

טראָצְדָּעָם וואָס דער,, סְכָּא קְדִשָּׁאָ'' איז געווען טרוד מיט טויזנטר בקשות, איז איעדר יהיד אויפֿגענוּמָעָן געווארן מיט אַפְּטַעֲרֵלְיכָּעָ לְיעַבָּע אָזָן גְּרוֹיסָס פְּרִינְטְּשָׁאָפָּט, ער האט געפֿיגען די פְּאָסְעָנְדָּע ווּוְרְטָעָר צו דעם פְּשָׁוּטָן דָּאָרְפָּס אַיד, זיך מיט עַמְּ אַוְיסְגָּעַשְׁמִיטָה, אַוְיסְגָּהָעָרְטָה מיט גַּעַדְוָלָד זִינְגָּע בְּקָשָׁות, אָזָן נִשְׁתָּאִינְגָּמָּאָל בְּיַיְמָה קְוּוֹיטָעָל לִיְגָּעָן האט דער רְבִי מִיטְגָּעוּוִינְט, זיך מְשַׂתְּחָה געווען בְּצָרָת הְפָרָט.

צווישן דעם שטראָם חסידים ואַנְשֵׁי מעשה, רבנים פון אללע לענדער, פְּלַעַגְן קָאָמָעָן אַסְדָּה אַרְאָפָּאַשְׁגָּעָן מַאְרָאָמָרְיִשְׁעָר אַידָן, אַוְרִימָלִיָּה מיט זִיעָרָע פִּינְטָלָךְ צְרוֹת, אַידְיָשׁ מַאְמָעָס מיט פְּאָרְבִּיטְעָרְטָע הָעָרְצָעָר, דָּעָר עֹלָה הָגָלוֹת דָּרוֹקָט, די פְּרָנָסָה אַיְזָן צּוּבָּרָאָכָּעָן, מַדְרִיָּת זיך אַרְוָם ווּאָכָעָנָס — חֲדָשִׁים בְּלִי מְזוֹן וְמְחַיָּה, אֲפִילּוּ אַוִּיפָּה שְׁפָעָן צָוָם רְבִי אַיְזָן נִשְׁתָּאָסְגָּעָן, חסידים וואָס שְׁפָאנָעָן מיט זִיעָרָע טָאָרְבָּעָס אָזָן סָאָקְפָּעָס צָוָס רְבִי, אָזָן וְאָרְטָן שְׁוִין קוּס אַוִּיפָּה דָּעָר מִינְגָּות ווּעָן זַיִן ווּעָלָן קָעָנָעָן אַוְיסְגָּיָסָן זִיעָר בִּיטָּעָר הָאָרֶץ פָּאָרָן רְבִי.

אָבָּעָר ווִיבָּאָלְד מִירִירָט נָאָר אַן די קָלָאָמְקָעָ פָּוָן דָּעָם רְבִינָס טִיעָר, מִיכָּאָפָּט נָאָר דָּעָם עַרְשְׁטָעָן בְּלִיק אַוִּיפָּה זַיִן הַיְּלִיגָּעָר צָוָה, ווּוְרָט שְׁוִין לִיְכָתָעָר, אָזָן ווּעָן דָּעָר רְבִי בְּיַיְמָה גַּעַזְגָּעָנָעָן ווּוְאָנְשָׁת — „אַזִּיס לְעַבָּן אַוִּיפָּה דִּירָה“ שְׁפִירָט מַעַן טָאָקָע אָמִין מַתְּקוֹת אַיְזָן אלְלָע אָבָּרִים, דָּאָס בִּיטְעָרְנִישׁ ווּוְרָט פָּאָרְשְׁוּיְנְדָעָן מַעַן דָּרִיָּת זיך אַוִּיס צּוּרִיק אַהֲיָם גַּעַהְאַלְפָעָנָעָר.

וּוְעָר עַס האט דָּעָם ווּוְיְשָׁנִיצָּעָר רְבִי גַּעַזְעָהָן נָאָר אַיְינָמָּאָל אַיְן לְעַבָּן, ווּוְעָר עַס האט אַיְבָּעָרְגָּעְטָרְעָטָן זַיִן שְׁוּעָל, דָּעָר אַיְזָן צוּם צּוֹגְעַבְּיְנְדָעָן גַּעַוָּרָן מיט אַקְשָׁר בְּלִיְגָּתָק.

וּוְעָר ער האט נִשְׁתָּאָסְגָּעָן דָּעָם כְּבוֹד מְלָכִים וואָס אַוְנוּרָעָ אַידָן פְּלַעַגְן אָפְּגָעָבָן פָּאָר אַדְמוֹר זִצְׁקָעָל בְּעַת ער אַיְזָן אַרוּסְגָּעָפָּאָרָן אַוִּיפָּה אַשְׁבָּת אַיְן אַשְׁטָעָל, דָּעָר האט קִינְמָאָל נִשְׁתָּאָסְגָּעָן וואָס כְּבוֹד הַתּוֹרָה הַיִּסְט. בַּיְיַיְלָעָן

באן שטאציאנען ווי דער רביה האט באדארפט אדוּרְכַּפָּאָרֶן, פֿלְעָגָן זיך פֿאַרְזָאַמְלָעָן טוֹיזָעַנְטָעָר חסִידִים מְקַבֵּל פְּנִים זִין דָעַם ربִי, אָפָּן אֲבָלִיק אוּפִי זִין הַיְלִיגָּעָר צָורה, אוֹן זיך שְׁטוֹפָן צָום רְבִיס וּוְאָגָן, גַּעֲבָן עַם שְׁלוּם עַלְיכֶם.

טוֹיזָעַנְטָעָר אִידָּן, אֲנָשִׁים נְשִׁים וְטַף הַאָבָן זיך פֿאַרְזָאַמְלָעָט בְּשֻׁעְרֵי הָעִיר אַנְגָּעָקְלִילִיד דִי בְּגָדִי יּוֹם טָוב, אוֹן גַּעֲוָאָרֶט אוּפִין רְבִי בְּחַרְדָּת קָודְשָׁ, אִין אלְלָע פֿעַנְסְטָעָר האט מעַן אַנְגָּעָצִינְדָּעָן לְעַכְתָּ, שִׁירָוֹת שִׁירָוֹת חֲסִידִים הַאָבָן גַּעַשְׁפָּאָנוֹט מִיט בְּרַעַנְגְּדִיקָע פְּאַקְלָעָן, כְּלִי זָמָר הַאָבָן גַּעַשְׁפִּילָט, מִהָּאָט גַּעַטְאָנְצָט אַרְוְנָגָס אִין אַרְוָם דָעַם רְבִיס פִּיאָקָעָר, אוֹן אַלְאַנְגָּעָ רְיִיעָ מִיט וּוּעָן, רַיְעָרָס, פִּיאָקָעָר, פִּיאָגִיְּעָרָס הַאָבָן בְּאַלְיִיט דָעַם רְבִי אוּפִי זִין אַכְסָנִיא מִיט פְּרִיְּלִיכָּע פְּשִׁימְיעָר.

די שְׁטָאָט פֿלְעָגָט זִין שְׂוֹוָאָרֶץ פָּוָן די טְוִיזָעַנְטָעָר חֲסִידִים, וּוּלְכָע זָעָנָעָן גַּעַקְוּמָעָן מִקְרוֹב וּמִרְחָוק, חֲסִידִים פֿלְעָגָן דִּינְגָּעָן סְפָּעַצְיְּלָעָ צָעָגָעָר, די גַּרְעַנְצִיעָן זָעָנָעָן גַּעַפְעָנָט גַּעַוָּאָרָן, אוֹן אַלְס פָּאָס האט גַּעַדְעִינְטָן אַשְׁטִיקָעָל פָּאָפִיר אוּפִי וּוּלְכָן סְאַיְּז גַּעַוָּעָן אוּפִיגַעַשְׁרִיבָּעָן אוּפִי לְשָׁוֹן קָודְשָׁ, טְשַׁעַכְיָשׁ, רְוּמְעָנִישׁ — וּוּזְשִׁנְצָעָר חֲסִידִים, קָאָרְפָּאָטוֹרָס — בָּעַת הָהִיא זָעָנָעָן אַלְלָע אַכְסָנִ�וָּת גַּעַוָּעָן גַּעַפְאָקָט, מעַן אַיְּז גַּעַשְׁלָאָפָן אוּפִי די שְׁטָאָלָן בִּיְדַעְמָעָר, אוֹן אוּפִי די אַוְבָּעָרְוִיָּגָן הִיִּ, סִי בַּי אִידָּן אוֹן סִי בַּי גּוֹיִם.

איַן שְׁנַת תְּרִיעָה האט אַדְמוֹר זְצָקָעָל פְּאַרְלָאָזָט וּוּזְשִׁנִּיאָן זיך באַזְעָצָט איַן דָעַר שְׁטָאָט גְּרָאַסּוֹוָאָרְדִּיָּן, וּוּלְכָע אַיְּז גַּעַוָּעָן אַיִּיר וְאַם בִּישְׁרָאָל, אַשְׁיַׁינְעָ אַרְגָּאַנְיוֹרְטָעָ אַשְׁכָּנְזִישׁ קְהִילָה אִין טְרָאַנְסִילּוֹוָאָנִיעָ. צָו די מאַסְנָז וּוּזְשִׁנְצָעָר חֲסִידִים הַאָבָן זיך זִין דְעַמְּלָט מְצַטְרָף גַּעַוָּעָן טְוִיזָעַנְטָעָר נִיעָז חֲסִידִים פָּוָן טְרָאַנְסִילּוֹוָאָנִיעָ אַיְּז אַסְך פָּוָן די אַשְׁכָּנְזִישׁ „מְתַנְגָּדִים“ זָעָנָעָן גַּעַוָּאָרָן מְקוֹשָׁר צָום רְבִי בְּלָבָב וּבְבָנְפֶשׁ.

מְרוֹן הַקָּדוֹשׁ, דָעַר סְבָא קְדִישָׁא אַיְּז נְפָטָר גַּעַוָּאָרָן בְּ/ סִיּוֹן שְׁנַת תְּרִצָּה אַיְּז גְּרָאַסּוֹוָאָרְדִּיָּן. זִיְּט דְעַמְּלָט האט זיך אַנְגָּעָהוּבָּין צָו פְּאַרְוּוֹאַלְקָעָנָעָן אַיְּז אַוְגָּזָעָר סְבִּיבָה, עַס הַאָבָן זיך אַנְגָּעָפָאָנָגָעָן אַיְּז קָאָרְפָּאָטוֹרָס די בִּיטְעָרָע יָאָרָן פָּוָנָעָם עֲרָב הַחוּרְבָּן. בַּיּוֹם יְיָ אַדְרָת שְׁשָׁ"ט, נָאָך פִּילְהַשְׁתְּדָלָות אַיְּז בַּאֲמִיאָנָגָעָן, אַיְּז מְרוֹן הַסְּבָא קְדִישָׁא זְצָקָעָל גַּעַבְרָאָכָט גַּעַוָּאָרָן קִיּוֹן אַרְצָיָה יִשְׂרָאָל. דָעַר צִיּוֹן פָּוָנָעָם רְבִי גַּעַפְיִינְט זיך אַיְּז בְּנֵי בָּרָק אַיְּז בֵּית הַקְּבָרוֹת „שְׁוּמָרִי שְׁבָתָה“. טְוִיזָעַנְטָר

זכרון קדושים

ויזשניצער חסידים קאמען צום „ארציזיט“ ב' סיון, מתפלל זיין ביום אהל פונעם גראסען „אהוב ישראל“.

נאכ'ן הסתלקות פונעם „סבא קדישא“ האבן ממשיך געווען זינען קינדרער אדמו"רי וצדיקי בית וויזשניז צו פארשפֿרײַטֶן תורה און חסידות, מרחיב זיין גבול הקדושה, מקרב זיין אידישע קינדרער לאביהם שבשמי.

הרהגה"ץ רבינו מנחם מענדל האגער, דער ווישוער רבוי זוק"ל אין געווען אגדול הדור, איש האשכולות ורב פעלים, אעלטנער מתמיד, געלערנט בייטאג און ביינאכט, מרביץ תורה געווען ברבים, און אללע זינען מינוטען זענען געווען קודש פאר דעם כל ישראל.

וישוער רב האט זוכה געווען צו האבן די גראעסטע ישיבה אין אונגעראן, רומעניע, מעהר ווי פיר הונדרט בחורים האבן געלערנט אין ווישוער ישיבה צווישן זיין אס' גדולים וועלכע זענען שפֿעטער מפֿורסם געווארן אלס גורייסע לומדים, האבן פֿאָרגֿעָמָן גֿרֿוּיסֿעָ רֿבֿנָוּת שְׁטַעֲלָעָס אין דער וועלט, דער אעלטנער מתמיד האט פֿלוֹצִים פֿאָרָלָאָזִט זיין שטוב און קהילה, גענאמען דעם ואנדער שטעken אין זיין האנד בעוצט מדינות בין קיין אמריקא אייז ער אונגעקאמען, זאמלען געלט אויפֿשטען דעם שיינעם ישיבה בגין, געבן מגיליקיט פֿאָר די הונדרטער בני עניימן קענען לעונען תורה במנוחה ובשולות, נישט באדרפן זיך וואלגעראן אין די געדיינגען קווארטירן, עסן טאג בי די בעלי בתים.

וישוער רב זצ"ל אין געווען אoisגעצייכנער רעדנען, זינען דרישות האבן געדיירט דריי-פיר שעה און דער עולם אייז קיינמאָל נישט מייד געווארן צו הערן זינע פֿערְלְדְּגָעָן ווערטער. אלס מרא דאתה האט ער זיך אונגעבען מיט אללע קהילה עניינים, ג'פסקיט שאלות, געפֿירט דין תורה, מפֿשר געווען צווישן פֿאָרָשִׂידָעָנָעָ פֿאָרָפֿלְאָנְטְּעָטָעָ קְהָלָעָנִים, באוועצט שווחטים און אויפֿ-געטען אין חיזוק הדת אין זיין גאנצען גלייל.

אדמו"ר רבינו מנחם מענדעל ווישוער רב זצ"ל אין נפטר געווארן מוצאי שבת י"ג בטבת תש"א. מלא מקום אייז געווארן זיין זיך ברוכ'ל וועלכער אייז אומגעקומווען אויף קידוש השם. ממשיך שושלת ווישוער בארכנו הקדושה אין זיין אדמו"ר רבוי חיים יהודה מאיר האגער שליט"א, וועלכער

זכרון קדושים

אינו בחסדי ה' ניצול געווארן פון פארשידענע אונזענטראציינס לאגערן, און נאך פארשידנע טלטולים זיך באוועצט אין תל-אביב.

הרהגא"ץ רבוי אליעזר האגער אינו געוווען דער דרייטער זאהן פון וויישניצער רבוי אויפַ עם האט דער סבא קדישא אוזי געוזאגט: „וואוּן מײּוועט מיך פרעגן לעתיד לבוא ווער ביזטן? וועל איך ענטפערן, דער פאטער פון רבוי אליעזרל בין אייך.“

אין זיין ישיבה אין וויישניצ' האבן געלערנט 150 פינע בחורדים, און די ישיבה אין געוווען אשיינער תורה פעטונג, וואס אדמוי"ר זוצק"ל האט אויפַ געשטעטל מיט שווערער מי און מיט אויסערגעווויניג'יכע אונשטרענונגונגען. זיין לייעבע צו א יעדען תלמיד אינו געוווען לא שעור, און ער האט פאר זיי געוזארגט מערער ווי די איגעגען עלטערן.

די וויישניצער ישיבה, „בית ישראל دمشق אליעזר“ אינו אריבער אין שנות ת"ש קיין גראסואורדין. וווען דער רבוי איז אונגעקאמען קיין ארכ' ישראל האט ער זי אויפסניאי מיסד געוווען אין תל-אביב, פון דארט נאך זיין הסתלקות אינו וויישניצער ישיבה אריבער קיין בני ברק אינו וויישניצער שכונא, און געווארן איינע פון די גראעסטע און בעסטע ישיבות בארץנו הקדושה.

וועגן זיין געבענשטע פעולות ומעשים איז דא זעיר פיל צו שריבין, מיר וועלן דא נאך דערמאנען או איז שטח פון הצלחה אין מקופת השואה האט אדמוי"ר רבוי אליעזר/ל אויפגטען געוואאלטיקע זאכען, און א יעדער שאירת הפליטה אייך, וואס איז ניצול געווארן פון, „טראנדניזטראה“ וויסט פארצ'ילן וועגן זיין וואנדערבראער מעשים. טויזענטר אידן זענען אפגעראטעוועט געווארן פון דעם שרעקליכון לאגער אדאנק דעם רביס הילף. ער האט געללאפט אליאין על פתחי הנדייבים און געבעטן שנעלע הילף, פון זיך האט ער פארקויפט אללעס וואס ער האט נאך פארמאוגט, אפילו זיין גאלדענעס זיגער וועלכער ער האט בעקומען פון זיין שוער אלס מתנה צו דער חותונה האט ער פארקויפט, און מיט דעם געלד געהאלפן אידישע קינדר ער אין דעם לאגער.

כ"ז ניסן תש"ד, האט דער רבוי זוכה געוווען אנקאמען קיין ארכ' ישראל. באולד האט ער אונגעפאנגען זיין געבענשטע פעולות ומעשים, מיסד געוווען אין תל אביב די ישיבה, און ממשיך געוווען עוסק זיין אין ענני הצלחה, און

געועקט אידן זעהן מציל זיין דאס שארית הפליטה מצפראני הנאצ'ים. טויזנטער ווייזניצער חסידים פלעגן קאמען צום רבי אויף א שבת, צו הערן זיינע פלאם פיערדיגע דרישות און תורות, גהנה זיין פון זיינע מתיקות/דיקע תפילות.

הרהגה"ץ אדמו"ר רבי אליעזר זוק"ל אייזנסטלק געוואָרַן כ' אלול שנת תש"ו, זיין אהל אייז אויף דעם הר הזיתים אין ירושלים, און זיינע תלמידים און חסידים פון אללע עקן ארץ ישראל קאמען אהין מתחפל זיין איין טאג פון דעם יארצ'יט. ער אייז געוען אספרא רבה איבערגעלאָזט צענדייגע כתבי יד וועלכע זענען פאַרלויערַן געוואָרַן איין דער צוּיִיטער וועלט מלחהָה, נאָך זיין פטירה אייז געדראָקַט געוואָרַן זיינע ספרים „דמשק אליעזר“ על התורה — „דמשק אליעזר“ אויף תהילים.

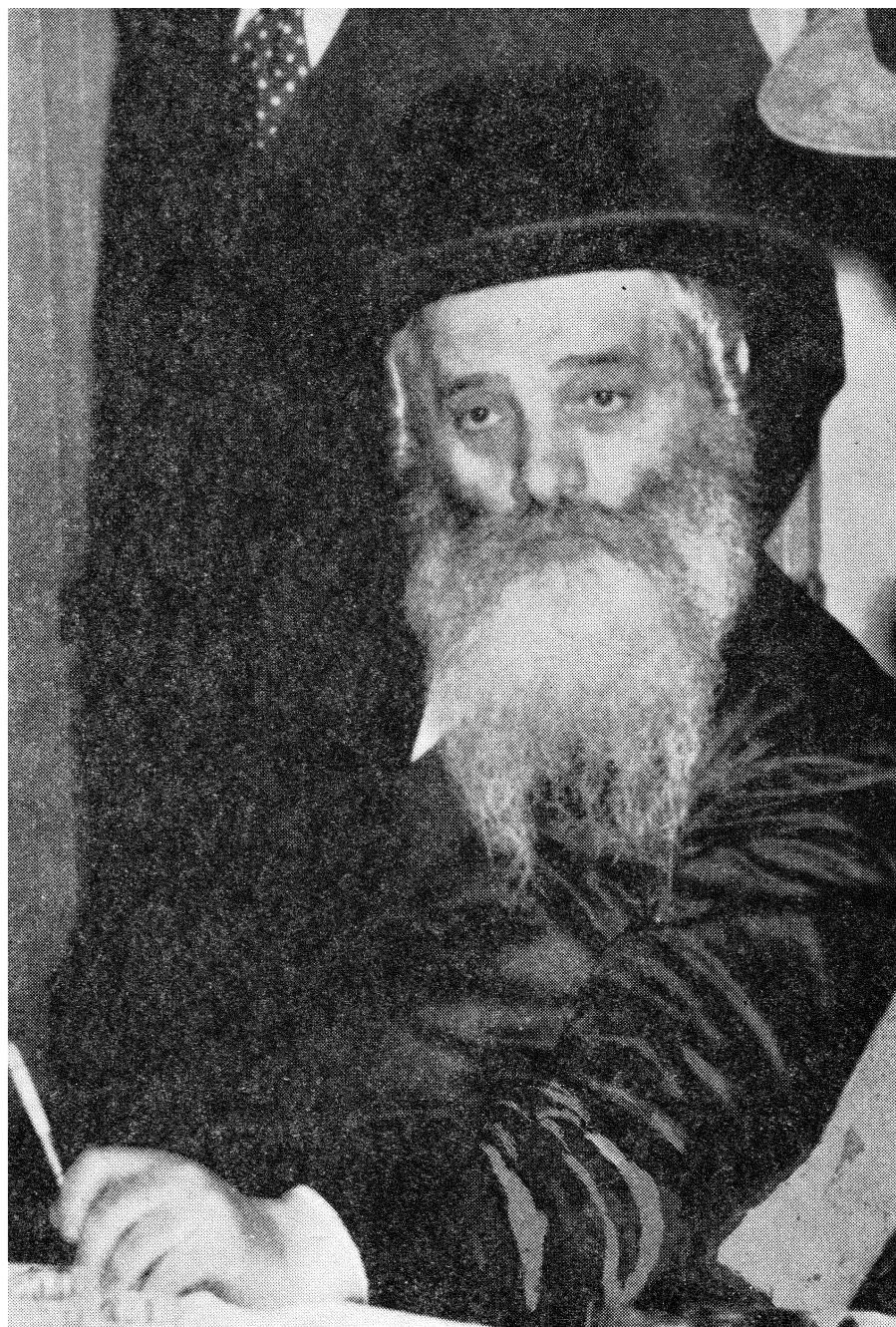
אדמו"ר הרהגה"ץ רבי ברוך זוק"ל האט זיין ערשות רבנות שטעלע אַנְגַּעַנְמָעַן איין פֿאַלְיִין—מְאַרְמָאַרִישׁ, נאָכָהָר אייז ער אויפֿגַעַנְמָעַן געוואָרַן איין דער השׂוֹבֵהָר קְהִלָּה קְוֻצְמָאָן—בּוֹקָאוּווֹנָעַ, פון דארט אייז ער געוואָרַן מְרָאָ דָאַתָּרָאָ איין סערעט.

איין דער בלוטיגער צוּיִיטער וועלט מלחהָה איין דער רבי פֿאַרְשִׁיקַט געוואָרַן קִיְּין טְרָאָנְסְּנִיסְטֶרֶה, איין דעם שְׂוִידְעֶרְלִיכְעַן לְאָגָעָרָהָט ער זיך געפֿלָגָט צוּיִי אַהֲלָבָה יָאָר. איין משְׂךְ פון דער צִיִּיט אייז זיין שְׂטוּב געוואָרַן אַצְעַנְטָעַר פון הִילְפָּה פֿאַר טְזִוְּעַנְטָעַר אָמְגְּלִיקְלִיכְעַ אִידְעַן, ער האט אויף-געשטעט מיט מסירות נפש אָקוּד צוּ טְיִילָן עַסְּן פֿאַר הַנוּגְעָרִיקָע, מְחִיה זיין אַדְיִישׁעָ קִינְדְּעָרָלָךְ. רְבִי בְּרוּכָל זְקָעַל האט מְחוֹזָק גַּעֲוָעַן די לְאָגָעָר מְעַנְטָשָׁן, זַיִּי גַּעֲטָרִיסְט אָוּן גַּעֲגַבָּן האָפְּעָנוֹנָג נִישְׁט אַרְיִינְפָּאָלָן איין יָאָשׁ, נִישְׁט פֿאַרְלִירָן דעם בטחון איין השִׁיִּת.

נאָך דער באָפְּרִיאָנוֹג אייז גַּעֲוָעַן זַיִּן ערשות שריט עוֹלָה זַיִּן קִיְּין אַרְץ יִשְׂرָאֵל, אָוּן אוּפְּשָׁטָעַלְן די הָרָוב גַּעֲוָרָנָעַ מְסוּדָות הַתּוֹרָה פון סערעט — וּוִיזְנִיצְיָה. ער האט באַשְׁלָאָסָן אוּן דער חַסִּידִישָׁר צענְטָעַר באַדָּרָף אוּפְּ-געשטעט ווערָן איין חִיפָּה, אָוּן אַרְיִינְבָּרָעָנָגָעָן דעם אוֹר הַתּוֹרָה וְהַחֲסִידָות איין אָסָר אַדִּישׁעָ הַיּוֹעָר וּוּלְכָעָ האָבָּן זיך פֿאַרְפְּרָעָמְדָעָט אָוּן דער וּוֹיִיטָעָט פּוֹנָעָם דָּרָךְ הַתּוֹרָה.

דער וּוִיזְנִיצְיָר צענְטָעַר איין חִיפָּה רֹופֵט זיך „משְׁכוֹן יִשְׂרָאֵל — רָמָת

זכרון קדושים

הרהגא"ץ כ"ק מרן אדמו"ר מוויזניץ שליט"א, בני ברק

זכרון קדושים

ויזשניץ" און היינט שטייט שוין אשיינער שכון אין וועלכען עס וואוינען צענדייגע חסידישע משפחות, מוסדות התורה בלען דארט לשם ולתפארת. אין דער ישיבה „יחל ישראל“ לערגען בהתמדה פינע בחורים, די תלמוד-תורה איז אונגעפילט מיט טיירע חדר קינדרער, און דאס קול התורה קלינגט און צושפריט זיך איבער דער גאנצער שטאט.

אדמו"ר רבי ברוכ'ל מסערעט—ויזשניץ איז נפטר געווארן ב' חשוון. אלס מלא מקום איז זיין הרב אליעזר האגער שליט"א וועלכער איז ממשיך אין חיפה צו פארגראעסערן און פארשטארקערן די מוסדות התורה.

דער אינגסטער זאן פון אדמו"ר רבי ישראל זוק"ל ויזשניצער רבי, איז געווען רבי שמואל אבא זוק"ל, ער איז געווען אגרוסער בעל יסורים, און נפטר געווארן אינגעראהיט ט"ו חשוון תרצ"ח.

משיך שושלת בית ויזשניץ איז כ"ק מרן האדמו"ר רבי חיים מאיר האגער שליט"א, דער באלייטער מנהיג ישראל, ויזשניצער רבי אין בני ברק.

אין שנת תר"ע איז דער רבי שליט"א אויפגענאמען געווארן אלס מרא דarter אין וילכאביין, אשיינע באוואויסטה קהילה אין קראפטורס. זיין נאמען איז באולד באריםט געווארן אלס גודול ביישראל אין אלעל' ארוםיגע ישבים און עס האבן זיך ארום אים גענומען זאמלען חסידים פון גאנענט און פון וויט.

עטלייבע יאר איז מרן שליט"א געזעסן על כס הרבנות אין וילכאווין, אדאנק אים איז דאס אורט געווארן מפורסם פאר א מקום תורה וחסידות. דאס רבנות האט דער רבי געפירות מיט תקייפות נישט אפשטעלנדיג זיך פאר קיין שם זיך. די גראטער דין-תורות פון דער סביבה זענען אין זיין בית דין שטוב פארהאנדעט געווארן. קטש אדמו"ר שליט"א גיט פוסטריט אין דרך פון אבותחו הקדושים און איז אויסגעצייכענט אין אהבת ישראל, אבער אויב עמיצער האט זיך אויפגעפירט שלא על פי התורה אין עניini משא ומתן, אדער געמאקט קרייג און מחלוקת צוישן אידן, איז ער ארוייס קעגן עם מיט גראיס שארכקיט.

שפער האט דער ויזשניצער רבי שליט"א געטילט זיין צייט, 7
חדשים אין גראסוארדין נבען זיין הייליגען פاطער, און נאר 5 חדשים געזעסן

על נס הרבנת אין ווילכאויז. שוין דעמאלאט האט, ער אנטגעפריט בחכמה ובתבונה דאס וויזשניצער מלכות, און געשטאנגען לימיין הסבא קדיישא. אין דער זעלבער צייט האט דער רבוי אויך אנטגעפריט מיט זיין קהילה און געוזארגט דערפאר או אלץ זאל אנגיאין ווי עס באדארף צו זיין.

נאכ'ן הסתלקות פונעם סבא קדיישא זזוק'ל אין שנות תרצ'ו, אין דער רבוי שליט'א געוואָרַן דער מסיך השושלת אין גראָסּוֹאַרְדִּין. טויזענטער וויזשניצער חסידים האבן געשטראמט אין וויזשניצער רביס הוויף להסתופף בצלו, צוישן זיי רבנים וגדוּלי תורה, וועלכע זענען געקומען שעפן תורה און קדושה, הערן זיינע מתקות'דיקע תפילות, און מקבל זיין עצה והדרכה בעבודת ה'. אין דער וויזשניצער ישיבה קיין גראָסּוֹאַרְדִּין זענען געקומען אַסְטְּרֵבָּן בְּחָרוּבִּים פֿוֹן מַאֲרָמָאַרְישׁ — קָרְפָּטָנְרוֹס, וויל דער נאמען וויזשניצער ישיבה אין געוואָרַן ווי מאָגְנַעַט וואָס האט געציגן צו זיך אַיְדָעַן פֿעָאַגָּעַן תלמיד.

נאָר אַבָּעַר נִישְׁט אַוִּיפָּךְ לְאַנְגָּה האָבָּן גַּעֲדוּיֶּרֶט דֵּי יְמִי המנוחה והשלוחה אַיְן וויזשניצער רביס הוויף. זיינט דֵּי אַונְגָּרַן זענען אַרְיִינְגְּעָקָאמָעַן קיַין טְרָאַנְסְּיְלוֹוָאַנְיָע, אַיְן שְׁנַת תש'א, האָבָּן זיך אַנְגַּעַפְּגָעַן דֵּי בִּיטְעָרָעָ צְרוֹת, דֵּי יְסָרִים אַיְן אַעֲקָה, דֵּי שְׂוִידְעָרְלִיכָּעָחָקָה פֿוֹן דָּעָרָ צוֹוִיטָעָר וּוּלְטָ מְלָחָמָה. בְּיַמִּים רְבִי שליט'א פִּיהָרֶט זיך נָאָר ווי בְּזַוְּאַיְצָט, דֵּי זַעַלְבָּעָ שְׁיִינְעָ טִישָׁן שְׁבָת אַוְן יוֹם טּוֹב, דֵּי פְּרִילִיכָּעָנִיגָּנוּמִים סִיִּים דְּאוֹעָנְעַן אַיְן סִיִּים טִישָׁ, דֵּי פְּלָאָם פִּיעַרְדִּיגָּעָה תורה/ס, אַבָּעַר אַיְן חַלְּהָרֶשֶׁט אַבְּהָאַלְטָעָנָעָר פְּחָד, אַוִּיפָּךְ דֵּי פְּנוּמִיךְ זַעַהַט זיך אַנְגְּרִיקִיט, אַיְדִּישָׁעָה העֲרָצָעָר זענען פָּאַרְוּיִיטָאָגָט, פָּאַרְוּוֹאָס ?

וּוְיל דָעְמָאָלָט זענען שוין אוֹסְגָּעָרִיסְן גַעֲוָאָרַן פֿוֹן זַיְעָרָעָ דְּיִמְּן, טְוִיזְנְטָר טְיִיעָרָעָ וויזשניצער חסידים פֿוֹן קָרְפָּטָנְרוֹס, זַיְיָ דָעְפָּטְרִיטָט בֵּין צָוָם טִידָא, "דְּנוּיְסְטָעָר" קיַין קָאַמְּעָנִיךְ פָּאַדָּאַסְק, אַיְן דָאָרָט זַיְיָ אַוְמְגָעְבָּרָאָכָט. טְיִיעָרָעָ פִּינְעָ אַיְנְגָּעָלִיטָה, גַעֲוָיְזָעָנָעָ יִשְׁיבָה בְּחָרוּבִּים, זענען מָאַבְּלָזִוִּירָט גַעֲוָאָרַן אַיְן דֵי אַונְגָּרַן אַרְבִּיטָס בָּאַטָּאַלְיאָנָעָן, אַיְן "מוֹנְקָא סָאוֹזָד" גַעֲוָאָרַן פָּאַרְשִׁיקָט צוֹ דֵי פְּרָוָנְטָעָן, גַעֲפָלָגָט בֵּין דֵי שְׁוּוֹרְסְטָעָ אַרְבִּיטָן, פָּאַרְפּוּיוּרָן גַעֲוָאָרַן אַיְן דָעָר טְיִעְפָּר אַוְרָאַיְנָע, דָעָר רבִי שליט'א האט יְמִין יְמִין זַיְיָ צְוָגָהָרָט צָוָם ווִיְגָעָשָׁרִי פֿוֹן דֵי מַאְמָעָס, דֵי אַיְנְגָעָ פְּרוּוֹעָן, אַיְן זַיְיָ הָרֶץ האט גַעֲבָלָוְטָעָט פֿוֹן דֵי צְרוֹת שְׁלָאָהָיָנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.

זכרון קדושים

ווען א שטראָם פון שרידי החרב פון דעם פולישן אידענטום האט זיך אריינגערטין קיין רומעניע, און געוווכט אַמְקֹומַ מִקְלֶט, האט מרן שליט"א געהאלטן בי זיך אַסְטַ פְּלִיטִים, און געזאָרגט אוּס זאל זיַי גָּרְנִישֶׁט פָּעָלָן. בַּיּוֹם רַבֵּי אַיִן בֵּית הַמְּדֻרְשׁ הַאֲבָן זיך גָּדְרִיֶּת אַסְטַ „טָמֵר וּגְעַלְמָ“ אַיְדָן, נִשְׁתַּקְעַנְדִּיג אָז דָּאָס אַיְזָן פָּאָרְבּוֹנְדָּעָן מִיט סְכַנְתַּ נְפּוּשָׁה.

ויזשניצער רבִי שליט"א האט זוכה געווען בחסדי ה' ניצול ווערן פון די נאצְיִשְׁע גַּעַל, ממש אין די לעצטַע מִינְטוּעָן אַיְזָן עַר אָוֹן די גָּאנְצָעַ משְׁפָחָה גַּעֲרָאַטְעָוּעַט גַּעַוּאָרָן פון דער גַּרְאָסּוֹאַרְדִּיְגָּעָר גַּעַטָּאוּי, אַיְזָן אַיבְּרָגְּעָלְעָבָט די שְׂוִידְעָרְלִיכָּעַ תְּקוֹפָה אַיְזָן רַומְעָנִיעַ, קָודֵם אַיְזָן אַראָד אַיְזָן נַאֲכָתָר אַיְזָן בּוֹקָרָעָשֶׁט.

אויף די יַמִּים נָורָאִים שָׁנַת תש"ה האט זיך דער רבִי אַומְגָעַקְעָרָט קִיְּן גַּרְאָסּוֹאַרְדִּיְגָּעָר פון זִינְגַּע גַּלוּת פְּלִעְצָעַר, אַוְן גַּעֲפִינְגָּעַן די שִׁינְגָּע שְׁטָאמַט, די עִיר וָאָם בִּישְׁרָאֵל, חַרְבוֹ וּנְחַרְבָּב, אַידְישָׁע הַיּוּרָר צּוּבָרָאָן אַוְן צּוּקְרִישְׁעַט, בָּאָרוּבִּיט אַוְן לִיְדִיגָּ פָּוּן טַוִּזְנְטָעַר אָנְשִׁים נְשִׁים וּטְף, וּוּלְכָעַ זַעַנְגָּע אַמְגָעְקָומָעַן אוּפְּ קִידּוּשׁ הַשֵּׁם אַיְזָן אוּיְשָׁוִיךְ. אַדְמוֹרָ שליט"א אַיְזָן בָּאַלְדַּ צַוְּגָעַטְרָעָטָן צַוְּ דָעַר מְלָאָכָה, אַוְיפְּשָׁטָעַלְן אַוְיפְּסָנִי זַיִן בֵּית הַמְּדֻרְשׁ מִיט דָעַר יִשְׁיבָה, מַחְדָשַׁ זַיִן מְלָכָות בֵּית וּזְיַוְשְׁנִיצָה.

בעת ההיא האבן זיך לאָנְגָזָאָם אַומְגָעַקְעָרָט די פְּלִיטִי הַחֲרָבָן פון די לאָגָעָרָן, אַוְן נִשְׁתַּקְעַנְגָּע אַיְזָן דָעַר הַיִּם קִינְעָטָם פָּוּן זַיִינְרָ מְשָׁפָחָה. אַידְישָׁע קִינְדָעָרָה האָבָן גַּעֲוָאנְדָעָרָט מִעִיר לְעִיר, זַוְּכָעָן קְרוּבִּים, גַּעֲפִינְגָּעַן אַוְרָת וּזְיךָ באָזְעָצָן אַוְן בּוּעָן די הַרִּיסָּות הַמְשָׁפָחָה. זַיִי האָבָן זיך אַרְמָגְעָדְרִיטָּ פָּאָרְבִּיטָּעָרָט אַוְן פָּאָרוּיִיטָּאָגָּט, קְרָאָנָק אַוְן שְׁוֹאָר, צּוּקְרִישְׁעַט אַוְן צּוּבָרָאָן אוּפְּ שְׁטִיקָלָעָר, סִיְּ בְּגָשְׁמִיוֹת אַוְן סִיְּ בְּרוּחָנוֹת, עַס הַאָבָן גַּעֲפָהָלָט אַטְרִיאִיסָט וּוּרָטָה, וּוּרָעָעָס זַאֲל מִיט די אַומְגָלִיקְלִיכָּעַ רִיְדָעָן, זַיִי מַחְזָק זַיִן אַיְזָן זַיִינְרָ טְרָאָגִישָׁעָר לְאָגָעָ.

ויזשניצער רבִי אַיְזָן גַּעַוְואָרָן די אַדְרָעָסָע פָּאָר טַוִּזְנְטָעַר פְּלִיטִים, די קִינְדָעָרָה פָּוּן די וּזְיַוְשְׁנִיצָה כִּסְּדִים, אַחֲלָק זַעַנְגָּע אַרְיִין אַיְזָן דָעַר יִשְׁיבָה, זַיִךְ גַּעֲזָעָצָט לְעָרָנוֹן, גַּעַוְואָרָן פִּינְגָּע יִשְׁיבָה בְּחוֹרִים, וּוּלְכָעַ זַעַנְגָּע שְׁפָעָטָעָר גַּעֲקָמָעָן קִיְּן אַרְץ יִשְׂרָאֵל אַיְזָן זַיִךְ באָזְעָצָט אַיְזָן וּזְיַוְשְׁנִיצָה שִׁיכָּן, אַנְדָעָרָע זַעַנְגָּע אַרְיִין אַיְזָן פָּאָרְשִׁידָעָן רַעֲלִיגָּעָזָע מְסֻדָּות. הַוּנְדָעָטָעָר אַיְדָן האָבָן בְּעַקְוּמָעָן פָּוּנָעָם רבִי עַצָּה וּהְדֻרָּכה כְּלַפִּי זַיִינְרָ צּוּקְנִיפָּט, עַר האָבָן זַיִי מַחְזָק גַּעַוְועָן, גַּעֲבָעָנְשָׁטָן

און געווואונשען, און ווער עם איין פון עם ארויס איין געווואן גאר אנדרערש, לעבענדיק און פרייל.

שווין תיכף נאך דער באפריאוונג האט כ"ק מון אדמו"ר שליט"א געויסט און וויישביך וועט נישט געבעיט ווערן אויפסני אויף דער בלוטיגער ערדה, עס איין געקאמען די צייט פאָרוּירְקְלִיכֶן דעם חלום פון די פֿרַיעֲרְדִּינְגָּעַ אַדְמוֹרִים דער סבא קדישא, צמה צדיק, רביה חיים Kasusovor, זצוק"ל איבער פלאנצן וויישניז על אדמת ארצנו הקדושה. טויזענטער פֿלִיטִי חרב וועלכע פלאגען קאמען צום רביה וועגן עצה און אברכה, האט דער רביה שליט"א געהיסן זיי זאלן פֿאָרְן קֵיָּין אַרְצַּת יִשְׂרָאֵל, ער איין אַרְוֹם גַּעֲפָרָן אֵין אַלְלָעַ גַּרְוִיסָּע שטעט און געהאלטען דרישות און געפֿאַדְרָעַט עולה זיין לאַרְצַּנוּ הקדושה, פֿאָרְלָאוּן די צעבראָכָּנָע הַיָּמָן אֵין די גָּלוּת לְעַנְדָּרָה.

איין שנת תש"ז איין וויישניצער רביה שליט"א אַנְגַּעַקְאָמָּעָן אֵין די טויערין פון אַרְצַּת יִשְׂרָאֵל, מיט זיין אַנְקָאָם האט זיך אַנְגַּעַפְאָגָעָן אַנְיִיעַ תּוֹקְפָּה פָּאָר חַסִידָה וּוִיְשָׁנִיאַץ. דער ערשטער שריט זינער איין געוווען אויפֿשְׁטָעָלָן אַיִּיגָן ווַיְנִקְעָל, שאָפָן אַוְיְזָנִיכָּר סְבִיבָה, אַעֲנַטְעָר פָּאָר תּוֹרָה אֵין חַסִידָה לְשֻׁם וְלַחֲפָרָה, וויישניצער שיכּוֹן איין געוווען דער ערשטער חַסִידִישָׁעָר שיכּוֹן אַרְצַּת יִשְׂרָאֵל, אֵין דָאָרָט זענען אויפֿגָּעָנָאָמָּעָן גַּעֲוָאָרָן די שְׁחוּדִי הַשּׁוֹאָה, בעקאמען פִּינְעָה דִּירוֹת, אֵין אַדְאָקָּעָן דעם רביה שליט"א האבן אַסְטָּה שִׁיבָּה בְּחָוּרִים, נִיעַע עַוְלִים אויפֿגָּעָשְׁטָעָלָט אִידְיָעָה היְזָעָה עַל טְהָרָת הַקוֹדֶשׁ.

הוינט איין שווין שיכּוֹן וויישניז אַעֲקָסְטָעָרָע מְלִכָּה פָּאָר זִיךְ, אֵין דער ישיבה „בֵּית יִשְׂרָאֵל וְדִמְשָׁךְ אֶלְיָזָר“ לערבען 150—200 בחוריות מיט גרויס התמדה, אֵין כולַּ אַבְרָכִים גַּעֲפִינְגָּן זיך טִיעָרָע אַינְגָּלִיטִיט שְׁתוֹרָתָם אָוָמָּנָתָם, פון זַיִן זענען גַּעֲוָאָרָן מָוֵרִי הַוּרָאָה בִּישְׂרָאֵל, אֵין זַיִן שווין על כסא הרבנות. אֵין דער ישיבה קְטָנָה אֵין חֲדִירָה גַּעֲפִינְגָּן זיך טִיעָרָע חֲדָר אַינְגָּלָעָד. אַלְלָעָס אַיִּידִיש פּוֹנְקָט וּיְיִ אֵין דער אַמְּאַלְיָגָעָר הַיִּמְּ.

אַיְמָמִיטָן שיכּוֹן גַּעֲפִינְט זיך וויישניצער רבִּיס הַוִּיפְּ. חַסִידִים מְכָלָקְצָוִי תְּבִלָּקָאָמָּעָן פון וּוְאָךְ צַוְּ וּוְאָךְ צַוְּ צָוְם רַבִּי מִיט זִיעָרָע בְּקַשְׁתָּה אֵין נְהָנָה זַיִן פון רַבִּיס בְּרֹכּוֹת וַיְשָׁוּוֹת, צַוְּ דִּי סְלִיחָה, אויף די יְמִים נּוֹרָאִים קָאָמָּעָן טויזענטער חַסִידִים מְכָל חַלְקִי הָאָרֶץ אֵין פּוֹן חַוֵּץ לְאָרֶץ הָעָרָן דָאָשׁ שִׁינְעָה דָאָוָעָנָעָן פּוֹנְגָּס רַבִּי שליט"א. כְּמַעַט אַיְדָעָן שְׁבַת קָאָמָּעָן צַוְּ פֿאָרְן חַסִידִים פון דער פְּרָעָמָד

זכרון קדושים

פג

און באציען תענגט פון די שיינע טישן זואס דער רטט פירט, די שיינע ניגנים וועלכע זענען מחדה נפשות. די תורה'ס פונעם רביה זענען אדורכגעדריגגען מיט אהבת ישראל און אהבת ארץ ישראל.

דער מרא דאתרא פון וויישניצער שיכון אייז דעם רביס זון הרתגה"צ רביה משה האגרר שליט"א, אגרויס פרעוזניליכקייט, איש האשכלה ורב פעלים. ער אייז דער רוח החיה איין וויישניצער שיכון, זארגט אויז יעדרעס קליניקייט זאל געמאכט ווערן על פי תורה. ער אייז דער ראש היישוב, זאגט שעורים קבועים און פארהערט די בחורדים. רביה משיחלע אויז באלבט און מקובל אויף אללע תושבי המוקם, זיין דרישות ווערן געזאנט מיט גראיס פיער און התעדורות און ווירקען אויף אללע צוהערער.

וויישניצ האט אויך גראיס ענטערם חסידים אין הוּ לארץ. אין אמריקא געפינט זיך דעם רביס צוויטער זאהן הרה"ג רב מרדכי האגרר שליט"א ער האט אויגעשטעלט אקסטערע אידישע חסידייש קאלאני מיט מוסדות תורה, אין אשטוטעלע מאנסי געבן געוו-יארכ, אקסטערע וויישניצער מלוכה, און אידען לעבן זיך דארט פיין רואיג, מהנד זיערע קינדרע על טהרת הקודש, און אללע אנדערע שטוטלך בליען וויישניצער מוסדות תורה ומפעלי צדקה וחסד, עס שטייען שיינע בתיה מדרשים, מוסדות חנוך, און די שאירת הפליטה וויישניצער חסידים זענען ממשיך צו גיין אין די דרכים פון אבותינו הקדושים.

- * -

פרק חמישי

— אגרוים ליכט באלייבטען גאנץ אונגעארן — רבוי משה טייטלבוים, בעל „ירשות משה“ — על כמ' הרבנות שייניאווען, אויהעל — אין קאמפף קעגן די מיטזילום — דער „ווײטב לב“, ער שיינט און ער ליכט — די שטאט פוגעת אויגגעבליעט אין דער תקופה פונעם קידושת יו"ט, עצי חיים — אדרמור"ר מסיגעט אויז זיך מוסדר נפש פאר הנזלט נפשות אין די פיניכטערע צויאן — ממשיך השישולת מון האדמור"ר מנטמאמר שלטומ"א.

מיט הצעער הונדרט יאר צוריק, האט אויפגעשיינט אגרוים ליכט, וועלכער האט באלייכטען גאנץ אונגעארן, א ליכט וועלכער האט געשטט זיינע שטראלן אייבער מאראמאריש אין גאנץ קארפאטארוס. דאס אויז געוווען דער „אייחעלער“ רב און רב, רבוי משה טייטעלבוים זצוק"ל, דער „ישמח משה“.

רבוי משה טייטעלבוים אויז געביוין געוווארן אין דעם שטעטליע פשעמישלא אין גאליציאן. ער האט געשטאמט פון א חשבוער רבנישער משפחה פון גאנונים וצדיקים. נאך אלס קינד האט מען געוועהן או ער גיטט אין די פוטרטיט פון זיינע הייליגע עלטערן, געלערנט מיט גרויס התמדה אוון געדאווענט געלאנס ווארט בי ווארט מיט כוונה.

ווען זיין פאטער האט געוועהן ווי גרויס עס אויז זיין זונג חזק צו לערנען חווה, האט ער אים אוועקגעשיקט לערנען צו זיין ברידער וועלכער אויז געוווען רב אין קאלבאטאואר, אוון שפטער צו זיין פאטער פון מוטטערס צד, צום באריםמן סטריזושאווער רב.

בײַ די דריינצן יאר אויז שוין דער „ישמח משה“ געוווען מפורסם אלס עילוי, וועגן וועמען מיהאט אין דער גאנצער געגענט גערעדט אוון שטארק געלוייבט זיין בקיאות אין תורה. איינער פון די גרעסטע גבירים אין פרעમישל ר' ניסן וועלכער אויז געוווען א גרויסער למדן, אוון מפורסם אלס נדיב לב האט באקומווען דעם יונגען עילוי פאר א איידעם.

נאך דער חתונה האט זיך רבוי משה טייטעלבוים אוועק געוועצט לערנען מיט נאך מערד פלייסקיט ווי פרייער, ער אויז אוועקגעפארן אויף נאך דריינ

זכרון קדושים

יאר קיין טרייזאָו לערגעען, און זיין יונגע רביצין, די צדיקת שרה האט אים נישט געשטערט.

דרדי יאָר איז רבי משה געוויסן טאג און נאכט געלערנט מיט אויסער-געוויניליכער התמדה, געשטעגן פון טאג אלַץ העכער און העכער אין תורה. בּיְ דִי זִיבּעַצְנַן יֵאָר אָזֶה עַר אַיז צֹרִיקְגַּעֲקּוּמָעַן קִיְּין פֿרְעָמִישָׁל הַאָבָּן אִם שְׂוִין אַרְוָמְגַעְרִינְגָּלֶט פִּיל צַעַנְדְּלִיגָּע תַּלְמִידִים וּוָאָס זַעַנְעָן גַּעַמְוָעַן זִיךְ קוּוִיקְן מִיט זַיְין תורה.

רבי משה טיטלבוים איז בסך הכל אלט געוויסן זעקס און צואנצ'יק יאָר וווען ער איז אוייגענומן געוווארן אלַס رب אין שייניאווע. ער איז טאָקע נאָר געוויסן אַיְונגערמאָן, אַבָּער שְׂוִין גַּעַוְעָן גַּרְוִיסִין אַין תורה הַכְּמָה אָוָן צְדָקּוֹת פֿון אַלְעַלְעַל עַנְדְּעַר הַאָבָּן צַו אִם גַּעַשְׁרִיבְּן רַבְּנִים זִיעַרְעַ שַׁוְּעַרְעַ אַוְן פֿאָרְפֿלְאַנְטְּעַרְטָע שְׁאַלְוֹת.

דעָר הייליגער ישמח משה האט געלעבעט אַין דער תקופּה וווען ס'איָז אַונְגָּעָנְגָּעָן אַשְׁרִירִיט צְוִישָׁן חַסִּידִים אָוָן מַתְנָגְדִּים. רַבִּי מְשָׁה, וַיְיָ אָסְךְ גַּרְוִיסָּע רַבְּנִים פֿון זַיְין צִיטַט, אַיז גַּעַוְעָן אַמְתָּנָגָה, ער האט נִישְׁט גַּעַהְלָטָען פֿון די חַסִּידִים, ער האט גַּעַגְלִוְיבָּט אַז זִיךְ לְעַרְבָּעָן נִישְׁט גַּעַנוֹג אָוָן זַעַנְעָן מַבְטָל אָסְךְ דִּינִים פֿון שְׁוֹלְחָן עֲרוֹךְ, אַזְוִי הַאָט מַעַן אִים דֻּעָרְצִילְט וּוּעָגָן די חַסִּידִים אָוָן רַבִּי מְשָׁה טיטלבוים האט עַס גַּעַגְלִוְיבָּט. אַלְאַגְּעַ צִיטַט האט ער זִיךְ גַּעַהְלָטָן ווַיְיָט פֿון חַסִּידִים אָוָן פֿון חַסִּידִישׁ רַבִּיְּס.

אַבָּער וווען דער שייניאווער רב רַבִּי מְשָׁה טיטלבוים האט גענוּמָעַן פֿאָר אָן אַיְידָעַם דַּעַם יְוָנָגָעָן גָּאוֹן רַבִּי אַרְיִי לִיפְשִׁיזְנָ, הַאָט ער גַּעַוְעָן אָז וּוָאָס מַעַן הַאָט אִים בּּין אַיְצָט דֻּעָרְצִילְט וּוּעָגָן חַסִּידִים אַיז נִישְׁט אַמְתָּה. זַיְין אַיְידָעַם אַיז גַּעַוְעָן אַחֲסִיד אָוָן ער האט גַּעַזְוָעָן אָז ער אַיז אַלְמָדָן אָוָן אַצְדִּיק. דער אַיְידָעַם האָט אַרְוָף אִים מַשְׁפִּיעַ גַּעַוְעָן צַו פָּאָרְן צָום הַיְּלִינְגָּן לְוּבְּלִינְגָּר רַבִּי דַּעַם „חוֹזהָ“ אָוָן אלְיַיְינְן זִיךְ אַיְבְּרָצִינְגָּן אַיז דער גַּרְוִיסְקִיטָּה פֿון די חַסִּידִישׁ מַנְהִיגִּים.

ער אַיז באָלְד גַּעַוְעָרָן אַיְינְגָּר פֿון די אַנְגְּגַעְזְּעַנְסְּטָע תַּלְמִידִים אָוָן פֿרִינְגְּ פֿון חַוָּה, דער חַוָּה האָט אִים שְׁטָאָרָק מִקְרָב גַּעַוְעָן אָוָן אַפְּגַּעְגַּעְבָּן גַּרְוִיסִין כְּבוֹד, זִיךְ גַּעַפְּרִיט וּוָאָס ער האָט צּוּבָּאָקְמוּמָעָן אַזְאָ גַּרְוִיסִין אָוָן הַיְּלִינְגָּן צְדִיק אַיז זַיְין חַבְּרוֹתָא.

דריי און צואנצ'יק יאר איז רבּי משה געזען על כס הרבנות אין דער שטאט שייניאווע, דערנאר אין ער אויפגענו מען געווואָרַן אלס ربּ אין איהעל, אשטעל אין אונגאָרַן. באָלַד האָט ער מיסְד געוווען אַגרוּסֶע יִשְׁבָּה מיט הונדעָרטער תלמידים, אויך האָבָּן חסידים אַרְגָּעָהָיוּבָּן צו פֿאָרַן צו אַיִם, אַבעָּר אַלְגָּעָע צִיְּתָה האָט דער הייליגער ישְׁמָה משה נישְׁת געוואלט ווועָרַן רבּי, אָוּן אוועָק געשִׁיקָּט אַיִדָּן מיט זַיְעָרָע בְּקָשָׁות צו אַנדְרָע רְבִּיס.

נאָך דעם הסתלקות פֿוֹן דעם חווָה מלובְּלִין אָוּן דער קָאוּשָׁנִיצָּעָר מגִיד, האָט ער בְּדִילִית בְּרוּירָה מסְכִּים געוווען צו נָעֵמָן אוּיך זַיִך דעם עלְּהַאֲדָמוּרִיּוֹת. אַשְׁרָאָם פֿוֹן טַוִּיזְנֶטֶר חסידים האָט אַנְגָּעָהָיוּבָּן צו קָוּמָעָן צוֹם אַיְהָעָלָרָרְבּ, אָוּן ער האָט זַיִ מְדֻרִיךְ געוווען אוּיפּֿזֶן דְּרָךְ פֿוֹן חַסִּידָהָט, טַוִּיזְנֶטֶר אַיִדָּן זענען געקוּמָעָן מיט זַיְעָרָע פְּרָאָבָּלָעָמָן אָוּן בְּקָשָׁות, אָוּן דער גּוֹרִיסְעָרְבּ צְדִיקָּה האָט זַיִ געהָאלָפָּן מיט זַיִן חַפְּילָה, מיט זַיְנָעָלָגָע אָוּן גּ—טְלִיכָּעָע עַצּוֹת. ער פְּלָעָגָט פֿאָר אַסְךְ אַיִדָּן גַּעֲבָן קְמִיעָות, אָוּן מִיהָאָט שְׂוִין גַּעֲוִיסְטָט, אָוּן ווּעָרָע עַס באָקוּמָט אַקְמִיעָן פֿוֹן דעם „ישְׁמָה משה“ האָט באָלַד אַישְׁוּהָן.

אַ בִּיטָּעָרָן קָאָמָּפָּה האָט רבּי משה אַונְגָּעָפְּרִיט קָעָגָן די „מְשִׁכְלִים“ ווּלְכָע זענען אוּיפְּגָעָשְׁטָאָנָעָן אָיִן יַעֲנֶר צִיְּתָה. די דָּאָזִיגָּע אַיִדָּן האָבָּן גַּעֲוָאָלָט אַיְנָפְּרִין, „רַעַפָּרָעָמָן“ אָיִן דעם אַידִישָׁן לְעָבָן, זַיִי האָבָּן זַיִך גַּעֲוָאָלָט אַוְיסְגָּלִילִיכָּן מיט די גּוֹיִים, רַעַדְן ווּי די גּוֹיִים, קָלְיִידְן זַיִך ווּי די גּוֹיִים, אָוּן לְעָבָן ווּי גּוֹיִים. דער אַיְהָעָלָרְבּ רַבְּ צְוָאָמָעָן מִיטְּנָן „חַתְּמָה סּוֹפֶרֶר“ זַזְוקָלָה האָבָּן קָעָגָן זַיִי אַוְיסְגָּרִיפְּטָן אַמְּלָחָמָה אָוּן גַּעֲקָלָמְפָּט מִיטְּ תְּהַלְּבָהָתָּה דְקָדוֹשָׁה, מַתְּהָקָן גַּעֲוָוָן תְּקָנוֹתָה, גְּדָרִים וּסְיִיגִים, אָוּן דער כָּלָל יִשְׂרָאֵל זַאֲל זַיִך דַעֲרוּוִיטְעָרָן פֿוֹן די פְּאַרְדָּאָרְבָּעָנָע אָוּן פֿוֹן זַיְעָרָע פְּרָוּנְגָּעָן.

די באָמיָאָונָגָעָן פֿוֹן די היילִיגָּע צְדִיקִים, דער אַיְהָעָלָרְבּ רַבְּ אָוּן חַתְּמָה סּוֹפֶר האָבָּן גַּעֲטָרָאָגָן פִּירוֹתָה. זַיִי האָבָּן גַּעֲרָאָטוּוּט דָאָס אַונְגָּאָרִישָׁע, מַאְרָאָמָּאָרִישָׁע, קָאָרְפָּאָטְרָוָסְיָשָׁע אַיִדְנָטוּם פֿוֹן אַגְּיִיסְטִיגָּעָרְיִידָה. עַרְלִיכָּע אַיִדָּן האָבָּן גַּעֲשָׁעָפְּטָטָרְפָּרְיָשָׁע כּוֹחוֹת זַיִך מַתְּחַזְקָה גַּעֲוָעָן שְׁטִינָן פְּעַסְטָקָעָגָן די אַפְּגָעָמְדָעָטָע אַיִדָּן אָוּן זַיְעָרָעָרְבּ. רבּי משה טִיְּטְלָבוּיִם האָט אַיְנָגְעָפְּרִיטָט אַרְשִׁידָעָנָעָה תְּקָנוֹתָה, כְּדִי נִשְׁתָּ צוֹ דָעָלָאָוָן אוֹ אַיִדָּן זַאֲל זַיִך מַתְּרָחָק זַיִן פּוֹנָעָם דְּרָךְ הַיִּשְׁרָאֵל, וּוָאָס מַפְּלָעָגָט זַיִך פִּירָן אַיִן די פְּרִיעָרִיגָּע דָוָרוֹתָה. אָיִן זַיִן צִיְּתָה האָט טָאָקָע אַיְדִּישְׁקִיטָט גַּעֲבָלִיט מִיט דער פּוֹלָאָרְפָּרְאָקָט אַיִן דער גַּעֲצָעָד סְבִּיבָה.

זכורו קדושים

פז

זיין גאנץ לעבען איז געועען געהיליקט פאר תורה און אידישקייט. זיינע דרישות זענען געועען פלאם פיעער, ער פלאגט שארף מוסרין זיינע צוהערער, און אנווייזן אויף יעדן מינדעסטן אפנוייג פון דרכ התורה, פון עולם הזה האט ער כמעט נישט נהגה געועען, זיעיר וויניק געגעסען און געללאפן אלע טאג און נעצט זענען געועען קודש צו לערנען אליאין און מיט אנדערע, צו פירען די קהילה, העלפען מענטשן מיט עצות און חפילה, גאנץ באזונדערס האט ער זיך אויסגעצייכענט אין דער מצות צדקה, גAMILות חסדים און „מתן בסתר“.

די ער הייליגער ישמה משה האט געהאט גורייס אמונה אין בית המשיח, ער האט געהאפט איז אט.. אט.. קומט משיח. וווען מען האט אים אמאל פאר- געללאגן צו טוישן זיין ענגען אורימע דירה אויף א גראטערע, האט ער געוזאגט: צו וואס דארף איך אידיה, איז באלאד קומט שוין משיח.. אידיער ער איך נפטר געווואָרַן האט ער געוזאגט:

„וואָן איך וואָלט געוויסט, איז איך וועל איסלאָבּן די יאָרָן און
משיח ווועט נישט קומען, וואָלט איך עס זיעער נישט געקענט
אויסהאלטן, איך וואָלט אוועק פון צער א סך פריער.“

שבת כ"ח תמוו שנת תרי"א, איז דער ישמה משה נסתלק געווואָרַן, ער האט איבערגעלאָוט א גרויסע רוחניות/דיקע ירושה, זיינע הייליגע ספרים „ישמה משה“ אויף תורה, נבאים וכותבים, „השיב משה“ אויף הלכה, ש"ת, „חפלה למשה“ אויף תהילים.

נאָך זיין פטירה האט איבערגענוּמען דאס פירן זיין עדה אידין זיין אינציגער זוּן רבִי אלעוזר ניסן זצוק"ל. א צוּוִיטָע קִיטְּפָן צְדִיקִים איז אַרְוִיסְגָּוָאָקְסָן פון זיין אַיִדְעָם דער מהבר פון „אַרְיֵי דֶּבֶּי עִילָּאֵי“ רבִי אַרְיֵי לִיבִּ לִיפְשִׁיצָן, אַקִּיטְּ וְאַסְּ האָט זיך געציגן אַיְן גָּלִיצִיעַ בֵּין צוֹם חֻרְבָּן.

איָן יאָר תְּקַסְּחָח אַיְן גַּכְבִּירָן גַּעֲוָאָרַן רַבִּי יְקוֹתַיָּאֵל יְהוָדָה טִיטְלָבִּים דער הייליגער „יטְבָּלְבָּ“. בֵּי דִי פִּיר יָאָרָי, האָט זיין פָּטָעָר, דער דְּרָאָהְבִּיטְשָׁרְרָבְּ רַבִּי אלעוזר ניסן זצ"ל, דער בָּן יְחִידָה פָּנוּעָם הייליגן ישמח משה געשיקט אַקוּיטְּ צוֹם הייליגן „חוֹות“ קִיְּן לוּבְּלִין. וווען דער לוּבְּלִינְגָּער רַבִּי האָט אַבְּרָגָעָלִינְטָן זיין גַּעֲמָעָן האָט ער געוזאגט: „ער שיינְגַּט אַיְן ער לִיְיכְּטָ ער ווועט באַלְיִיכְּטָעָן די ווועלט“. .

זכרון קדושים

נאר אלס קליאין קינד האט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין קלוגשאפט. שכל
הישר און שארפּן קאָפּ. בי דִי צען יאָר האט אַים זײַן פֿאָטער גַּעֲשִׁיקְט צוֹם,, ישמח
משה'', און דארט האט ער באָקּומָעָן חַנוֹךְ וְחַדְרָכָה. זײַן זִידָעָה האט אַים גַּעֲהִיטָן
וְוי אַוְיגּ אֵין קאָפּ. גַּעֲלָעָרְגַּט מִיט עַמְּ יוֹמָם וּלְילָה, אָונָן עַמְּ מַדְרִיךְ גַּעֲוָעָן צוֹ
זײַן אַמְּנָהִיגּ יִשְׂרָאֵל.

נאר דער חתונה איז דער הייליגער, „יִתְבּוֹלֶבּ“ גַּעֲוָעָן אָונָן גַּעֲלָעָרְגַּט
צְרוֹאָמָעָן מִיט זײַן שְׁוֹועֵר רְבִי מִשְׁהָ דָוד אַשְׁכָּנוֹי זַצְלָה, דער טַאלְשָׁוָאָרָרְךָ רְבָּ.
אֵין הוּא הָאַט גַּעֲהָרְשֶׁת גְּרוּיִיסָנִים נוֹיִט אָונָן דְּחָקּוֹת, דָאסּ הָאַט זַיִן אַבְּעָרְנִישְׁתָּאָרְטָה
אֵין לִימּוֹד הַתּוֹרָה, וּוַיְנַטְּעֵר אֵין דִי בְּרַעֲנְדִּיגָעְ קַעַלְטָן וּוֹעֵן סְאַיִן נִישְׁתָּאָרְטָה
אַשְׁטִיקָעָלְהָאַלְץָ צַוְּ פָּאָרָהִיכְזָן אֵין דער דִּירָה, זַעַנְעָן זַיִן גַּעֲוָעָן אַינְטָעָרְךָ
קַאָלְדְּרָעְ אָונָן גַּעֲלָעָרְגַּט בְּקָדוֹשָׁה וּבְתָהָרָה.

דער „יִתְבּוֹלֶבּ“ פְּלָעָגָט שְׁפָעָטָעָר דְּעַרְצִילָן, אֵז דָעַם אַיִנְצִיגּן חַעְנוֹגּ,, עַולְםָ
הַזָּהָה הָאַט ער גַּעֲהָאַט בְּיִ זַיִן שְׁוֹועֵר, אֵז וּוֹעֵן ער פְּלָעָגָט אַיְפְּשִׁיטִין אֵין דִי
גְּרוּיִיסָעְ קַעַלְטָן אָונָן גַּיִן אֵין מְקוֹה הָאַט ער שְׁוֹין אַלְעָמָל גַּעֲפָנוּן דָאסּ אֵין
אַיְפְּגַּעְבָּרָאָכָן, וּוֹיֵל זַיִן שְׁוֹועֵר אֵין דָארְטְ פְּרִיעָר גַּעֲוָעָן.

דָאסּ עַרְשָׁטָעְ רְבָנָותָהָאַט דָער „יִתְבּוֹלֶבּ“ אַוְנְגָעָנוּמָעָן בְּיִ דִי פִּינְפִּסְקָ אָונָן
צְוֹאָנְצִיקּ יִאָר אֵין סְטְרָאָפְּקָאוּן. גְּלִיְיךָ מִיטְין אַיְבָרְגָעָמָעָן דָאסּ רְבָנָותָהָאַט ער
בָּאָלְדָ אַיְפְּגַּעְשְׁטָעָלָט אַיְשִׁיבָה מִיטְ הַגְּדָעָטָרְבָּרְ בְּחוֹרִים, אָונָן זַיִן נָאָמָעָן אֵין
בָּאָרִימָטְ גַּעֲוָאָרְן אַיְבָרְ דָער וּוּעָלָט.

אֵין יִאָר תְּרִיְאָ וּוֹעֵן זַיִן זִידָעָ דָער „יִתְבּוֹלֶבּ“ זַצְלָה אֵין נְפָטָר גַּעֲוָאָרָן
הָאַט מַעַן אַיְם אַיְפְּגַּעְנוּמָעָן אָלָסּ רְבִי קִיְיָן אַיְהָעָל. פָּזָן אַיְהָעָל אֵין ער אַוְעָקָ קִיְיָן
גַּאֲרַלִּיךָ וְויָ ער הָאַט אַיְפְּסָנִי אַוְנְגָעָנְגָעָן מְרַבְּבִיךָ תּוֹרָה צַוְ זַיִן, אָונָן זַיִן נָאָמָעָן
אֵין מְפּוֹרָסָם גַּעֲוָאָרָן וּוָאָסָם אַמְּלָאָ מַעַרְ אָונָן מַעַרְ.

פִּילְ חַסִּידִים הַאֲבָנָן אַוְנְגָעָהוּבָן צַוְ פָּאָרְן צַו אַיְם מִיטְ זִיְעָרָעְ פְּרָאָבְלָעָמָעָן אָונָן
בְּקָשָׁוֹת. נאר דער פְּטִירָה פָּוֹן זַיִן זִידָעָ דָער דְּרָאָהָבִיטְשָׁעָרְךָ רְבִי אַלְעָזָר נִיסְן
זַצְלָה, בְּשָׁנָת תְּרִטְמָזָן. אֵין דָער „יִתְבּוֹלֶבּ“ אַיְפְּגַּעְנוּמָעָן גַּעֲוָאָרָן אַוְיָף זַיִן פְּאָטָעָרָס
אוֹרָטָן, דָארְטָן ער פָּאָרְבָּלִיבָן בְּלוֹזָן צַוְיָיָה יִאָר, שְׁלִיחָהָם פָּוֹן סִיגָעָט זַעַנְעָן גַּעֲקָוָמָעָן
אָונָן עַמְּ אַיְפְּגַּעְנוּמָעָן אָלָסּ זִיְעָרְךָ רְבִי. גַּעֲוָעָן אֵין עַס אֵין יִאָר תְּרִיְיָה.

זכור קדושים

פט

סיגעט די הייפטשטאט פון מאראמארעש איז געוען אער ואמ בישראאל. סיגעט איז געוען באריםט מיט איהרע רבנים, דינימ, ראשי ישיבות, לומדים מובהקים, שוחטים, סופרים, מלמדים תינוקות, וועלכע פארגעמען אגרויס אורת אין דער אידישער געשיכטע.

סיגעט איז געוען מפורסם מיט איהרע צאל רייכע בתה מדרשים און קלוייזן, פון וועלכע דאס קול התורה פלעגט הילען ביום ובלילה, דארט פלעגט מען געפינען די טיערעד אידן זיצן פארטיפט אין ש"ס ופוסקים, איבער חסידיש'ה ספרים, אפילו די געשעפטס ליטט, די פארפלאגט בעלי מאלהש, האבן זיך אפעריסן פונעם על הפלנסה און קובע געוען עתים לתורה, זיך געזעצעט זאגן תהילים מיט גראוס דביקות און כוונה. ווי שין איז געוען צו זעהן די מראה פון די אמאלאגט טיערעד ישיבה בחורדים, ווי זיס איז געוען צו הערנו די שיינע גمرا ניגנונים פון אללע ווינקעלך איז די בתה מדרשים.

מיט דעם אנקומען פון „ייטב לב“ קיין סיגעט האט נישט נאר די שטאט סיגעט ווידער אויפגעבליט, נאר אויך די קלינגע דערפליך ארום דער סביבה, האבן באקומוון אן אנדער פנים.

א שטראמ פון הונדרטער און טויזענטער תלמידים, האט אונגעוויבן צו שטראמן איז דער ישיבה פון הייליגן „ייטב לב“, בחורים פון אללע ישובים איז מאראמארעש, פון אללע דערפליך איז קאראפאטנרוסלאנד האבן זיך פארזאמעלט קיין סיגעט צו שעפּן תורה ויראת שמים, טויזנער חסידים פלעגן קומען וואך נאר וואך צו שעפּן תורה און קדושה פון דעם הייליגן מנהיג ישראל. סיגעט די הויפט שטאט פון מאראמעאריש איז געוואREN דער גראסטער צענער פון תורה און חסידות, אהין פלעגן קומען באריםטע רבנים, גאנונים, רביהם פון חסידים, פון גאנץ אונגעארן איז גאליציע להסתופּ בצלו און בעטיען א ברכה און א ישועה.

דאס דאוועגען פון „ייטב לב“ האט ממש געשפאלטן הימלן. מיט גראוס התעוררות און געווין פלעגט ער מיט זיין פעסטער שטמע מאכען אויפציטערן אללע מתפללים און צוהערער. פינקט ווי זיין זידע דער „ישמח משה“ זצ”ל, איזוי פלעגט אויך דער „ייטב לב“ זצ”ל האלטן פיערדיגע דרישות איז די ימים נוראים, וועלכע זענען געוען דורךדריגען מיט הייליגען ציטער. פיל גראיסע רבנים איזן צדיקים פלעגן קומען קיין סיגעט זיך לערגען אדרך איז עבודת הבורא יתברך.

ער פלעגט צו זארגן פאר די פשוטה דארפס אידזן, און ער האט זיך תמייד משתדל געווען און אינטערעסיט וועגן זיעיר פרנסת. צו יעדען תלמיד און חסיד האט ער זיך באציזונג מיט פאטערליךע ליבשאפט און יעדען אידס צער האט אים גערירט בין אין די טיפענישן פון הארץן. מיט זיינע תפילות און ברוכות פלעגט ער העלפן פיל קראנקע און אומגאליקליךע, פון זיינע מופתים האט מען זיך נאכדערציילט אומעתום.

דעך הייליגער „ײַטְבּ לְבָ“ איז נפטר געווארן פרײַטאג צו נאכט פרשת שופטים ו' אלול תרמ"ג ווען ער האט געהאלטען אין מיטען דאוועגען ביי די ווערטער „ובצל כנפיר תסתירני“. בימ לעבען האט ער געדראקט זיינע ספרים „ײַטְבּ לְבָ“ אויף דער תורה, און זיין ספר „ײַטְבּ פֿנִים“, נאך זיין פטירה האבן זיינע אייניקלך געדראקט זיינע ספרים ש"ת אבנִי צדק“ און „רב טוב“.

דעך סייגעטער רב דער הייליגער בעל „ײַטְבּ לְבָ“ זעל איז געווען דער מנהיג ישראל אין דער מדינה, פון זיין ישיבה זענען אויסגעוואקסען באריםטע רבנים, גרויסע גאננים און צדיקים, פיל זענען געווען מנהיגים אין מרוי דאתרא אין די קהילות הקדושים קראפאנטנולדאנד, זי האבן אריאנגעבראכט פיל אידיש חיוט איזן די פאראוארפנען ישבים, מחניך געווען דורות פון תלמידי חכמים חסידים ואנשי מעשה לשם ולחתפאהרט.

אדמו"ר הכה"ק מrown חנניה יומ טוב ליפה, דער זיין פונעם „ײַטְבּ לְבָ“ איז געבייערן געווארן אין שנת תקצ"ז, דעם ערשותען טאג שביעות. שוין פון קינד-ווינו אין האט ער אנטגעהויבן צו רatan אין זיינע הייליגע עלטערן, ער האט פלאם פיערדיך געדאווענט, געלערנט מיט גראיס התמדה, און די גאנצע סביבה האט וועגן עם געויסט, נאכדרציילט פון זיין גרויסקייט אין תורה, וועגן זיין אפגעהיטענקייט מקיים זיין מצוות ומע"ט, און או ער גייט פוסטריט אין די דרכים פון זיינע הייליגע עלטערן.

בii די אכט און צוואנץיך יאר איז ער אויפגענומען געווארן אלס מרא דאתרא אין טעטש, און משך פון גיינצן יאר געפирט די קהילה קדישה, אויפגעהויבן דאס אידישקייט איזן קראן תורה אין דער גאנצער סביבה. נאך דער פטירה פון זיין הייליגן פאטער דער „ײַטְבּ לְבָ“ זוק"ל איז רביה חנניה יומ טוב ליפה אויפגענומען געווארן קיין סיגעט אלס מליא מקום.

זכרון קדושים

דעך „קדושת יום טוב“ איז געוען אגרוייס פּרַזְעָנְלִיכְיִיט, אײַנֶּער פֿוֹן די גַּדוֹלַיִ הַדּוֹר. טוֹיזָנְטָר פְּרִישָׁע חַסִּידִים האָבָן עַמְּ אַרְוֹמָגְדָּרִינְגָּגָלֶט אָוּן גַּעֲקוּמָעָן שְׁעַפְּן תּוֹרָה וְחַסִּידָה, הַוְּנְדָּעָרְטָרְעָר טִיעָרָע יִשְׂבָּה בְּחַוּרִים זַעַנְעָן צַו אִים מְקֻשָּׁר גַּעֲוָוָרָן, אָוּן ער אַיז גַּעֲוָעָן חַשּׁוּב אַין דַּעַר גַּאנְצָעָר מִדִּינָה, אַיְנֶער פֿוֹן די רַאֲשִׁי הַמְּדָבָּרִים. אַין סִיגָּעָט האָט אַדְמוֹר זַצְלָל גַּעהָאָט זַיִעָר אַסְךְ שְׁוּוּעָר אַוְיפָּגָאָבוֹן, זַיִעָנְדִּיגְג דַּעַר אַיְנָעְרָקָעְנְטָרְעָר מְנַהָּגָה פֿוֹן אַיְדָן אַיבָּעָר דַּעַר גַּאנְצָעָר סְבִּיבָה, אָוּן הַוְּנְדָּעָרְעָר פְּרָאָבָּלָעָמָעָן זַעַנְעָן גַּעֲלָגָעָן אוּפְּיךְ זַיִנְגָּעָ אַקְסָלָעָן, טוֹיזָנְטָרְעָר חַסִּידִים זַעַנְעָן גַּעֲקוּמָעָן צַו בְּעֵטָן אַברָכָה וִישְׁוּתָה.

דעך סִיגָּעָטָרְעָר ربּ רַבִּי חַנְנָיה יוֹ"ט לִיפָּא זַצְלָל פְּלָעָגָט אַין דַּעַר צִיְּיטָן פִּינְקָט וַיְיִזְרָעָלְעָר, באַקְעָמָפָעָן אַיְדָעָ פִּירָחָה קַעַגְן אַידִישְׁקִיטִיט, נִישְׁתָּאָפְּט שְׁטָעַלְנְדִּיגְג זַיְקָ פָּאָר קִיְּוָן שָׁוָם זָאָר. מִלְּט דַּעַר רַעֲפָרְמִיסְטִישָׁע באַוּעָגָונָגָה, האָט דַּעַר „יִיטָּב לְבָבָן“ גַּעֲפִירָט אַמְּלָחָמָה בֵּין ער האָט זַיִי דַּעֲרוּוּיְתִּעְרָט פֿוֹן די עַרְלִיכָּע אַיְדָן, ער האָט אוּפְּיךְ גַּעֲקָעְמָפְּט מִיטָּסְמִירָות נְפָשָׁ גַּעַגְן די אַידִישָׁע שְׁוּלָלָעָס וּוּלְכָע זַעַנְעָן אַנְגָּעָפִירָט גַּעֲוָרָן דַּוְרָךְ פְּרִיעָרָא אַיְדָן.

אוּפְּיךְ אַין דַּעַר צִיְּיט פֿוֹנוּם, „קדושת יוֹ"ט“ זַצְוקָל האָט די מִמְּשָׁלָה פְּרָאָבִירָט אַיְנְפִּירָן פָּאָלָקָס שְׁוּלָעָן אַין גַּאנְצָ מאַרְאָמָארִישׁ, וַיְיִדְעָקָשׁ קִינְדָּעָר זָאלָן קַעַנְעָן לְעָרְגָּנָן וּוּלְטָלִיכָּע לִימָודִים. די פְּרִישָׁע פְּאַרְזָאָרְגָּעָרָס האָבָן אַבָּעָר גַּעֲוִוִּיסְט אֹז זַיִי וּוּלָעָן נִישְׁתָּמְצָלָה זַיִן בֵּין המָוָן עַמְּ, וּוּילָא אַיִד האָט זַיִד נִישְׁתָּגְּרָירָט אַשְׁפָּאָן וּוּגָס אַן דַּעַם רַבִּיס עַצָּה, דַּאָּרְבָּעָר האָבָן זַיִי פְּרוּבִירָט מְשִׁפְּעָ זַיִן אוּפְּיךְ סִיגָּעָטָרְעָר ربּ ער זָאלָ מסְכִים זַיִן.

סְפָּעַצְיְּעָלָעָלָע שְׁלִיחִים מִטְּעָם הַמִּמְּשָׁלָה האָבָן זַיִד באַגְּעָגָעָנָט מִיטָּין הַיְּלִיגָּן „קדושת יוֹ"ט“ אָוּן עַמְּ גַּעֲגָבָעָן צַו פְּאָרְשָׁטִין אֹז לְטוּבָת דַּעַר זַקְוִיפְּט פֿוֹן די קִינְדָּעָר פְּאָדְעָרָט זַיִד לְעָרְגָּנָן לִימָודִי חֹולָן, וּוּילָא וָאָס פָּאָר אַעֲתִיד קַעַנְעָן די תַּלְמִידִים דַּעֲרוּוּאָרְטָעָן אוּבָּר זַיִי וּוּלָעָן אָפִילָו נִיטָּקָעָן אַוְנְטָרְשָׁרִיבָּן זַיִעָר נָאמָן.

וַיְיִסְעוּרָט פְּאַרְצִיְּלָט, אַיז דַּעַר הַיְּלִיגָּעָר, „קדושת יוֹ"ט“ זַיִד גַּעֲזָעָסְטָן רְוַאיָּג אָוּן אַוְיסְגָּעָהָרָט זַיִעָר טָעָנוֹת, אָוּן נַאֲכָהָר זַיִי גַּעֲגָבָעָן אַתְּשָׁוּבָה פֿוֹן פִּיר וּוּרְטָעָר :

„מַה-דָּאָר, מַה-דָּאָר,
מַכְלָ-שָׁכָן, מַכְלָ-שָׁכָן.“

מה-דאָר ווען די טיעערע חדַר אִינְגֶּל גַּיְעָנָן נִשְׁתָּאֵין דַּעַר פֿאַלְקָס-שָׁולָע,
און זענען נישט אַין אַפְּרַעְמָדָע סְבִּיבָה, זענען זַיְנִיט וֹיַּעֲסֵב אַדְּאָרֶפֶט צַו זַיְן,
מַכְלָשָׁן וּוֹעֵן זַיְן וּוֹעֵלָן זַיְן דָּאָס רֹוב פּוֹנוּם טָג אַין אַפְּרַעְמָדָע שָׁוֹל אַון פְּטָרִין
זַיְיָעַר צִיְּתָן פָּאָר אַנְדָּעָר לִימְדִים, וּוֹאָס קָעָן שַׁוִּין דַּעַמָּלֶט פּוֹן זַיְן וּוֹעָרָן. דַּעַר
סִיגַּעַטָּר רֹב הָאָט נִיטָּמְסִיכִים גַּעֲוָעָן, אִידְיָשָׁע קִינְדָּעָר זענען נִשְׁתָּאֵין גַּעֲגָנְגָעָן אַין
שָׁוֹל, אַון אלְץ אַיְזָה גַּעֲבָלִיבָן וֹיַּפְּרִיעָר....

אדמוֹר הָגָהָק מְרוֹן חֲנִינָה יּוֹם טּוֹב לִיפָּא, אַיְזָה נִפְטָר גַּעֲוָאָרָן בַּיְּדֵי אַכְּטָ
אוֹן זַעֲצִיק יָאָר, אוֹר לִיּוֹם בֵּי עַרְבָּה אַדְּרָתָה. נִאָר דַּעַר פְּטִירָה הָאָבָן זַיְנָעָ
זַיְן גַּעֲדָרִיקָט דָּאָס סְפָּר „קִדּוּשָׁת יוֹ"ט“ בַּיְּהָ.

נִאָר דַּעַר פְּטִירָה פּוֹנוּם, „קִדּוּשָׁת יוֹם טּוֹב“ הָאָט אַיְבָּעָר גַּעֲנוּמָעָן דָּאָס
פִּירָן זַיְן עֲדָה הַקְדִּישָׁה, זַיְן אַדְמוֹר רְبִי חַיִּים צְבִי זַצְוקָל דַּעַר מַחְבָּרָ פּוֹן
סְפָּר, „עֲצֵי חַיִּים“ עַל הַתּוֹרָה. עָר אַיְזָה נִפְטָר גַּעֲוָאָרָן אִינְגָעָרָהִיט אַיְזָה קְלִיְינָוָרְדִּין
וְיַּשְׁבָּט תְּרֵפָ"ט, אוֹן אלְסָה מַמְלָא מָקוֹם אַיְזָה גַּעֲוָאָרָן הַרְהָגָהָק אַדְמוֹר יְקֻוְתִּיאָל
יְהָוָה, סִיגַּעַטָּר רֹב אַיְזָה תְּקוּפָת הַחוֹרְבָּן וְהַשּׂוֹאָה.

אַיְזָה זַיְן תְּקוּפָה, וּוֹעֵן די אָוְנְגָאָרִישָׁע רְשָׁעִים הָאָבָן אַוִּיסְגָּעְטִילָט גַּעֲבָרְעָנְטָע
צְרוֹת פָּאָר אִידְיָשָׁע קִינְדָּעָר, גַּעֲדָרִיקָט גַּעֲוָאָרָן פּוֹן די בְּרוֹטָאַלִישָׁע חַוקִּי רְשָׁעָ
דַּעַמָּלֶט הָאָט סִיגַּעַטָּר רֹב אַוִּיפְּגָעָטָאָן גַּעֲוָאָלְטִיקָע זַאֲכָן, סְפָּעְצִיעָלָהָט עָר זַיְךְ
אַוִּיסְגָּעְצִיכִינְט אַיְזָה פְּעוּלָהָט הַצְּלָה. בַּיְּזַיְּקָא אַיְזָה שְׁטוֹב הָאָט עָר גַּעֲהָאָלָטָן 30 פּוֹיְלִישָׁע
שְׁרִידִי הַרְבָּ, זַיְן גַּעֲגָבָן צַו עָסָן אַיְזָה דַּעַר יִשְׁיבָה, אַיְינְנָעָר פּוֹן די רְשָׁעִים הָאָבָן אַוִּיךְ
אִים מַלְשִׁין גַּעֲוָעָן, סִיגַּעַטָּר רֹב אַיְזָה גַּעֲבָרָאָט גַּעֲוָאָרָן אַיְזָה דַּעַר תְּפִיסָה, זַיְן לְעָבָן
אַיְזָה גַּעֲוָעָן אַיְזָה אַגְּרוּסָעָר סְכָנָה, נִאָר פָּאָר אַסְךְ גַּעֲלָת אַיְזָה גַּעֲלָנְגָעָן עַמְצָא צַו
בְּאָפְּרִיעָן.

אדמוֹר רְבִי יְקֻוְתִּיאָל יְהָוָה זַצְוקָל אַיְזָה אַוִּיסְגָּעְטִילָט אַוִּיךְ קִידּוּשׁ הַשֵּׁם
בָּאוֹזָם מִטְּדַע גַּאנְצָעָר קְהִילָה קִדּוּשָׁה סִיגַּעַט, עִיר וָאָם בִּישְׁרָאֵל.

די דִּינָאָסְטִיעָ אַון די שְׁלַשְׁלַת הַזְּהָבָ פּוֹן „בֵּית סִיגַּעַט“ אַיְזָה מַשְׁמִיךְ כְּקָמָרָן
הַרְהָגָהָק רְבִי יוֹאָל טִיטְלָבָוִים שְׁלִיטָאָ גַּאֲבָ"ד דִּירְוָשָׁלִים עִיהָק הַחֲרָדִית, דַּעַר
סָאַטְמָעָרָעָר רְבִי, וּוֹאָס הָאָט זַוְּכָה גַּעֲוָעָן בְּחַסְדֵי הָהָרָן נִצְוָל וּוֹעָרָן פּוֹנוּם שְׁרָעְקָלִיכָּן
לְאָגָעָר בְּעָרָגָן בְּעָלוֹן, בַּיּוֹם כְּיָא בְּכַסְלִיוֹ שָׁנַת תְּשָׁוָה.

זכרון קדושים

אין שנת תרע"א האט קארפאטורוס זוכה געוען או דער רב שלייט"א זאל אויפגענאמען וווערן אלס رب אין איינע פון די השוב'סטע קהילות אorschיווע. שוין דעמאלאט אין די איינגע יארן אין דער רב מפורסם געוווארן אלס גאון אדייר און אלס פאפלווערר הסידישער מנהיג.

מייט זיין אונקומען קיין אורשיווע האט אויפגעבליעט דער גאנצער ישוב, און זיין השפעה האט דערגריכט אין דער גאנצער סביבה. הוגדרטער תלמידים זענען מקושר געוווארן צו עם בלב ונפש, טויזונטר חסידים זענען געקאמען פון וויטענס שעפן תורה און חסידות, בעטן אָ ברכה וישראל, צוישן זיי פיל ז肯ני חסידים ואס פלעגן פארן צום הייליגען „יייטב לב" און קדושת יי"ט זצוק"ל. פון אורשיווע איז סאטמערער רבוי אויפגענומען געוווארן אלס רב אין קראלע, שפערטער אין דער שענטשטער קהילה סאטמאלר אָ עיר ואָם ביישראַל.

די אללע פעולות ומעשים ואס מרן מסאטמאָר שליט"א האט אויפגעטאן אין דער תקופה פון זיין זיצן על כס הרבנות און סאטמאָר, זיין פאַרץוויזיגטער אָרבײַט אין די ביטערע מלחמה יארן בין צום דעפארטערן, דאס אללעס אָס הכל פון זיינער וואנדערבאָרעד פעולות וועלכע מיר זענען דאס נישט מסוגל אָפשאָצֵן כראוי, און אָודאי איז אָומגעגליך דאס מבטא זיין אָין עטיליכע שורות, מיר קאנען אָזוייפיל שרייבן או כ"ק מרן שליט"א האט זיך גערעכנט אלס רבן של ישראל, און די גרעסטע רבנים וגאננים פון די אָרוםיגע מדיניות פלעגן פארן צו עם זיך שואָל עצה זיין און געוווארט צו הערן זיין חוות דעת אויפֿ פֿאָרשיידענע שאלות און פֿאָר-פלאנטערע עניינים.

קיין סאטמאָר זענען געפֿארן לערנען הונדערטער ישיבּה בחורדים פון מאראמאריש און קארפאטנרטולאנד, און דער רבּי האט אָידען עקסטער געהאלטען ווי אָיאיגן קינד. די תלמידים רובם כולם בני ענאים זענען בעזאָרגט געוווארן מיט אללע זיינער באָדערפֿעניש״ן, כדי צו קענען שטייגן אָין לערנען במנוחה ושלוחה.

פון סאטמערער ישיבּה זענען שפערטער אָרוּיס אָס גְּדוֹלִים וועלכע האבן פֿאָרנגאָמען פֿאָר דעם חורבן די גרעסטע רבנות שטעללעס אָין טשעכּסלאָזָאָקיי, מאראמאריש קארפאטנרטולאנד אָון טראָנְסִילוֹאָנִיע, צוישן זיי דִּינִים, ראשִׁי ישיבות, שוחטים, סופרים, און טיינער בעלי בתים, גרויסע לומדים, חסידים ואָנְשִׁי מעשה.

דאס גראיסקיט פון אדמו"ר מסאטמאאר שליט"א באשטייט דאס ער אין פון די שרידיג אוניג וגדולי הדור וואס האלט זיך פעסט בי זיין אלטע שיטה און וויל פון איר נישט נאכלאון אפלו כחות השורה. ער לאזט זיך נישט ביינן פונגעם דרכ איז וועלכן אבותינו הקדושים זענען עוגאנגען אלעל יארן. סאטמערער רביע שמייכעלט נישט פאר קיינעם, און חנפערט נישט פאר קיין שום מענטש אויף דער וועלט, זיין שיטה איז קלאר און ריכטיג, הרחבת גבול הקדושה, צו פירן א הונדרט פראצענטיק אידיש לעבן.

ביהט סאטמער איז דער „מגדלור“ צו באלייכטן טויזנטר אידישע הייזער זיין וויאז דעם דורך היישר. סאטמערער רביע פאדערט ספאציאל פונגעם שאירת הפליטה אידענטום צו גיין פוסטריט איז וועג פון אבותינו הקדושים, נישט פרגען פון טאטע—מאמע ויאוי זיך האבן אפגעפרט זיירע יארן, מדקך געווען צו היטן תורה ומצוות און מקפיד געווען האלטן אלעל מנהגים טובים, זיך דערמאןען פון זייר מסירות נפש אויף קידוש השם, און זיין ראוי ממשיך זיין די גאלדענע קיט.

אדמו"ר שליט"א טראצדעם וואס ער האט פאר זיך אסדר היום מלא וגדווש, זיצט יומם ולילה על החורה ועובדת השם, מרביץ תורה פאר הונדרטער בחורדים איז זיין ישיבה, טרוד מיט טויזנטר בקשות פון חסידים מכל קצו תבל, וועלכע קומען נהנה זיין מעצחו וברכתה, איז ער אויך דער מוסטער פון „איש המעשה“ און טראגט אויף זיך א שוווען על פון צענדליך מוסדות תורה ומפעלי צדקה וחסד.

תיכף נאך דער באפריליאונג און זיין אנקאמען קיין ירושלים, האט דער רביע שליט"א מיסד געווען די ישיבה,, יטב לב דסטמר" אונגעורייט א מקום קליטה פאר די תלמידים פלייטי חרבי און שרידים פון די לאגערן. סאטמערער ישיבה איז געווען א הימ פאר צענדליך קילעכידיגע יתומים, זיך באזרגט ב蓋מיות וברוחניות, און שפערט געהאלפן זיך אויפשטעלן בתים נאמנים בישראל.

פון א צנוועת'דייק התחלה מיט א קליעינע צאל בחורדים, האט זיך די ישיבה בעזה"ת פארברעטערט און היינט שטיען שוין אויגעובייט איז ירושלים די גראיסע סאטמערער בניינים : „ישיבת יטב לב“ א בית המדרש מיט א מוקה, חדרים מיט תלמוד תורהיס, אשולע פאר מידלעד און די רעשת ארגאניזירטער מוסדות. איז דער ישיבה געפינען זיך פינע ישיבה בחורדים לערגען פלייסיג און ווערין

זכרון קדושים

ערצוייגן לffi שיטת האדמו"ר שליט"א, די הדרים זונען געפאקט מיט די שיינע אינגלעך וועלכע דערמאנגן אונז דאס געתטאלאט פון דעם חדר אינגעעל אין דער אלטען הימ. זייערע זיסע טענער ביים לערבגען חומש רש"י צוטראגן זיך איבער דער שטאטע אונז זונגען מהיה נפשות.

די ערשותע תלמידים, ניגולי השואה אונז ישיבת "ילטב לב" דאטטמר ירושלים ביים סיום פון מפקת שבת — שנת תש"ז בהשתתפות הרהנה"ץ רב חנניה יו"ט ליפא טויטלבוים זוק"ל — אדרמו"ר מסאובר.

אין בני ברק האט דער רבבי אויפגעבעיט א קרייה נאמנה, א עקסטער סאטטמערער ווינקל מיט שיינע מוסדות תורה. אין דער ישיבת לערבגען דערוואקסענע בחוררים דאס רוב פון די איזומיגע יישובים, די הדרים זונען פארשפריט איבער בני ברק, אונז א סך עטלען זיין צו געבן פאר זייערע קינדער א חנוך על טהרת הקודש שיקען די אינגלעך אין סאטטמערער מוסדות. קהילת סאטטמער האט אויפגענאמען א איגענעם רב הרה"ג רבבי אברהם שלמה כי' שליט"א אב"ד ריסקיועע, אונז דער שכון איז א מושטער פאר א תורה לעבן בארץנו הקדושה.

דער גראָעטער אוֹן שענְסְטֶעֶר קְבּוֹץ סַאֲטְמָעָרָעָר חֲסִידִים גַּעֲפִינְט זֵיר הַיִּנְטָא
איַן בְּרוֹקְלִין — וּוּילְיאַםְסְבּוֹרָג. וּוֹן אַדְמוֹ"ר שְׁלִיטָא אַיְזָן אַנְגָּקְוּמוֹן קְיִין אַמּוּרִיקָא
הָאָת עַר גַּעֲפִינְעָן דֵּי שִׁירִי שִׁירִים פֿוֹן אָנוֹזְעָרָע אַיְדָן שְׁקוֹעָ רָאַשָּׂם וּרְוּבָם אַיְן דֵּי
בִּזְנָעָס וּקְנִינִי עַולְם הַזָּהָה. דָּעַר עַולְם הָאָת פָּאָרְגָּעָסְן פֿוֹן דָּעַר אַלְטָעָר הַיָּם, פֿוֹן
דָּעַר שְׂוִידְעָרְלִיכָּעָחָקָה, מִיהָאָת גַּעֲיָאָגָט אוֹן גַּעֲפָלָאָגָט פָּאָרְגָּרְעָסְעָרָן דָּאָס פָּאָרְמָעָגָן
מִיט נָאָך עַטְלִיכָּעָדָלָאָר.

טִיעָרָע חֲסִידִישָׁע אִינְגָּעָלִיָּיט הַאָבָן זֵיר דָעָרְוִיְּטָעָרָט פֿוֹן חֲסִידָות, נִישְׁתָּחָווּ
גַּעֲוִוִּיסְט צֹו עַפְנְעָן אָסְפָּר, קְוּבָּע זֵין עַתִּים לְתוֹרָה, אוֹן בְּכָל גַּעֲוָאָרָן פָּרָעָמָד פֿוֹן
אַיְדִּישְׁקִיִּיט, דֵּי קִינְדָּעָר הָאָת מַעַן גַּעֲוָוָתָן צֹו לְאָוָן לְעַרְנָעָן אַיְן דֵּי „קָאַלְיְדוֹן“ זֵין
בַּעֲוָאָרָנָעָן מִיט אַתְּכִּילָה צֹו זֵיְעָר צָוקָוָנָפָט.

דָּעַר רָבִי שְׁלִיטָא אָתָּה תִּכְף בַּיּוֹם אַנְקָאָמָעָן קְיִין וּוּילְיאַםְסְבּוֹרָג
זֵיר גַּעֲנוּמָעָן בּוּיָעָן דָּעַם חֲסִידִישָׁעָן תּוֹרָה צְעַנְטָעָר, אוֹן אַנְגָּהָוִיבָן מִקְרָב
זֵין דֵּי מַאֲסָן הַיְּמִישָׁע אַיְדָן, אַוְיפְּסָגִי אַוְיפְּלָעָבָן דֵּי עַצְמָות הַיִּבְשָׁוֹת. סְאַיְן
אוֹיְפְּגָעָשְׁטָעָלָט גַּעֲוָאָרָן סַאֲטְמָעָרָעָר מַסְדָּוֹת הַתּוֹרָה וּמַפְּעָלִי צְדָקָה וּחְסָדָה לְשָׁם
וּלְתִּפְאָרָת וּוּלְכָעָה הַאָבָן מַשְׁפִּיעָ גַּעֲוָעָן לְטוֹבָה אַוְיָף פִּיל טְוִיזְגָּטָעָר אַיְדִּישָׁע
קִינְדָּעָר.

איַן סַאֲטְמָעָרָעָר יִשְׁיבָה, דֵּי גְּרָעָטָעָר איַן אַמּוּרִיקָע, לְעַרְבָּעָן 800 בְּחוֹרוּרִים,
איַן דֵּי רְעַשְׁתָּמָסְדָּוֹת הַתּוֹרָה, יִשְׁיבָה קְטָנָה, חֲדָרִים תְּלִמְדִידָה אַוְן מִידְלָעָד
שְׁוּהָלָעָס זְעַנְעָן זֵיר מַתְּחַנֵּן לְפִי שִׁיטָה הַמִּיחָדֶה פֿוֹנָעָם רָבִי טְוִיזְגָּטָעָר קִינְדָּעָרָלָךְ,
אוֹן הַיִּנְטָא נָאָך עַטְלִיכָּעָדָוּעָר אַרְבִּיסְטָס יָאָרָן הָאָת אַדְמוֹ"ר שְׁלִיטָא זֵכה
גַּעֲוָעָן צֹו זְעָהָן אַסְמָן בְּרָכָה פֿוֹן זֵין גַּעֲבָנְשָׁטָעָר פְּרוֹכָט. אַלְגָּיוֹן פֿוֹן טְוִיזְגָּטָר
חֲסִידִים, דָּעַר דָּוָר הַעֲתִיד פִּיהָרֶת זֵיר וּוּ דָעַר רָבִי הַיִּסְטָה, זְעַנְעָן מַקּוֹשָׁר צָום
רָבִי בְּלָבָן וּנְפָשָׁ, אוֹן בּוּיָעָן אַיְדִּישָׁע הַיְּזָעָר עַל אַדְנִי הַיְּהָדָה לְפִי רֹוח יִשְׁרָאֵל
סְבָא.

מַרְוָן מַסְאָטָמָאָר שְׁלִיטָא אַיְסְגָּעָלְעָרָנְטָה אָת אַיְסְגָּעָלְעָרָנְטָה דָּעַם עַולְם וּוְיָזָויִי מַקְיִים
זֵין דֵּי מַצְוָה פֿוֹן צְדָקָה גַּעֲבָן אוֹן שְׁטִיצָן מַסְדָּוֹת תּוֹרָה וּחְסָדָה. עַר אַלְיִינְן טִילְלָט
אוֹיסָ גַּרְוִיסְעָ סְוּמָעָן גַּעֲלָט צֹו הַעֲלָפָן אַוְרִימְעָלִיט, אוֹן אַיְזָן לְאַחִיסְמָךְ וּאַחִיעָזָר
פָּאָר פִּיל אַנְדָּעָרָע מַסְדָּוֹת תּוֹרָה וּוּלְבָעָר וּוּנְדָנָן זֵיר אַוְן בְּעָטָן וּיְיִן הַלְּהָ. בְּעַזְוָנְדָעָרָט
איַן דָּעַר רָבִי עֹסֶק אַיְן „מַתָּן בְּסָתָר“ אוֹן פִּיל חַשְׁוּבָן גַּצְרָכִים זְעַנְעָן נְהָהָ מַנְדָבָת
לְבוֹן, סַאֲטְמָעָרָעָר רָבִי אַיְן אַדְרָעָס פָּאָר כָּל בְּנֵי יִשְׁרָאֵל, וּוּרְעָ עַס קָאָמָט צֹו עַם
מִיט אַבְקָשָׁה, גַּיְיט נִשְׁתָּאָרוּס מִיט דֵּי לִיְדִיגָּע הַעֲנָט.

זכרון קדושים

הרהגה"ץ כ"ק מרן אדמו"ר מסאטמאר שליט"א

זכרון קדושים

מ'פארצ'ילט או דער באויסטער בעל תפילה פון ירושלים ר' יעקב פעטער איז געווען אין אמריקה און געומען שמייגי עצרת דאוועגען בבית מדרשו של אדמו"ר שליט"א. פרעוגט עם דער רבוי וואס לײינט מען היינט ענטפער רבוי יעקב וואס הייסט; היינט לײינט מען די פרשה „עשר תשער... און וואס לײינט מען היינט אין ארץ ישראל איז ממשיך דער רבוי צו פרעוגן, ענטפערט ר' יעקב בי אונז אין ארץ ישראל לײינט מען „וזאת הברכה... זאגט דער רבוי שליט"א, וויאזוי איז דאס דא „עשר תשער“ און דארט „וזאת הברכה“ זעהט שוין רבוי יעקב איז דער רבוי וויל עפֿעס זאגן, בליבט ער שטיל און וויל הערן וואס דער רבוי מײינט מיט דער שיחה. ריפט זיך אן דער רבוי: „אויב מען וויל און אין ארץ ישראל זאל זיין „וזאת הברכה“ דעםאלט דארף מען זאגן און משפיע זיין און אידן זאלן דא אין אמריקה מקיים זיין דעם „עשר תשער.“

אויב מיר זעהן איז די סאטטערער מוסדות תורה בליען אין ארץ ישראל, איז טויזנטר אידען בארכנו הקדוש זענען נהנה און וווען געהאלפֿן פון פארישידגע מפעלי צדקה וחסד, איז דאס דערפֿאָר וויל כ"ק אדמו"ר שליט"א האט מהנד געווען טויזנטר חסידים ואנ"ש מקיים זיין הלכה למשעה דעם פסוק „עשר תשער“ צו געבן אבודערליך האנט אויסהאלטן די ישיבות וחודרים, בארכנו הקדושה.

אויבכטיגער מפעל צדקה וחסד איז געשהפֿן געווארן אין אמריקה פון סאטטערער רבוי שליט"א, צו שיקען הילפֿ פאר פיל נויטבאָדערפֿיגע אידען וועלכע ווואהנען עד היום איז די קאָרָפֿאָטִישׁוּשׁ ישבים. איז איד קאָרָפֿאָטִורָס וואס געפֿינט זיך איז אַנוֹיט, ער איז קראָאנְק געווארן, אַזְקָן אַשׁוֹאָכָר, אַלְמָנָה מיט אַשְׁוָבָּקִינְדֶּרְךָ, בָּאַלְד וַיְיַ שְׂרֵיבָּן אַבְּרִיעָפָּךְ צָוָם רַבִּי וּוּרְתָּן זַיִתְכָּפָּקְטָּה טִיעָרָעָ פָּאָקָעָטָן, אַגְּוֹוָאָלְטִיקָּעָר אַזְצָר זַיִךְ דָּעָרְמִיט צַוְּ דָּעָרְכָּפְּן דָּאַשְׁׁתִּוְתָּ.

שווין עטיליכע יאָרָן וַיְיַ עַס פִּיהָרֶת זַיִךְ דָּעָרְנִוְתִּיגְעָר מִפְּעָל צְדָקָה וְחֶסֶד, עַס אַזְיַעַר לְאַגְּגָה דִּי רְשִׁימָה פָּון דִּי נְצָרִיכִים, אַזְנִי וּוּרְתָּן אַלְסְגָּרְעָסְעָר, וּוּיל וּעְרָע עַס וּוּנְדָעָט זַיִךְ מִיט אַבְּקָשָׁה וּוּגָן הַילָּפָּךְ וּוּעָרָט אַנְגָּעָנָאָמָעָן. הַוְּנְדָעָטָר אַיְדָן זְעַנְעָן דָּאַנְקָבָאָר דָּעָם רַבִּי שליט"א וּוּלְכָעָר הָאָט נִשְׁתָּחָטָאָר אַיְדָן זְיִינְרָע אַיְדָן אַזְיַעַר דִּי קָאָרָפֿאָטָן בְּעָרָג, ער הַעֲלָפָּט זַיִתְכָּפָּקְטָּה צַוְּ פָּאָרְלִיכְּטָרְעָן דָּעָם עַל הַגָּלוּת, אַזְנִי גִּיבְּט זַיִתְכָּפָּקְטָּה וּדְדוֹד מִיט גּוֹטָעָהָפָּעָנוֹגָג.

דאָ דָאַרְפָּאָר אַזְיַעַר דָּעָרְמִיט וּוּרְתָּן אַזְנִי בִּים וּוּדָעָר פָּון דִּי סַאָטְטָעָרְרָעָר מִסְדָּות שְׂטִיעָן אַנְשָׁי יְקָרִי הָרוּחָה וּרְבָּ פָּעָלִים, ר' יְזָפָּף אַשְׁכָּנָזִי דָּעָם רַבִּיְסִיס גְּבָאִירִי לִיפָּא

פרידמן, מנהל הישיבה ומתיבתא תורה וידראה אין אמריקא, הרב ליפא שווארץ
מנהל ישיבת יטב לב ירושלים, אדאנק זיירע באמייאונגען ווערט די ארבייט פאר-
געזעצעט און פארשטיינערט מיטום ליום.

— *

פרק ששי

— תפארת בית מרדכי מגדרובנה — אדרמוייר רבוי מרדבלי^ו
נדוווערנער מפורהם אלס ג-טיליכער מענטש — זיין התנהגות
אין עבודת הקודש — דער גרויסער אהוב ישראל — אוימגע-
ציעבענט אין דער מצוה פון צדקה, הקמת אורחים — פון
זייןיע ישועות האט מען זיך נאכדערציילט אומעטום — זייןיע
הייליגע קינדער פארשפריטן הסידות נאכין הפתלקות —
גמשיכי שושלת בית נאדוווערנער אודיט מוצלים מכבשני האש.

ביז צו דער תקופה פונעם גרויסן חורבן, ביז אין שאטען פון די עקיודה
פלאמען אין אוישווייז, האבן טויזענטער אידין פון אונגארן, טשעכיז,
רומעניע דערמאנט מיט גראיס יראת הכהוד דעם נאמען פונעם הייליגען צדיק
רבוי ר' מרדכייל נאדוווערנער זוק"ל, פארציזילט פאר זיערע קינדער און
אייניקלעד וועגן זיין גראיסקיט, זייןיע הייליגע דרכיהם און התנהגות, וועגן
די סך מופתים און גראיס ישועות וואס זיין אלין האבן בי עם געהאט, און
ויאזוי די מאסן פלאגן געהאלפן ווערן פון זייןיע ברכות.

הרבות הצדיק המפורסם מרן רבוי מרדכי מנדווערנער זוק"ל אין אנגעקאמען
קײַן קאראפאטורס פון גאליציע, ער האט געוואוינט באופן אָרְעִי אֵין עטליכע
ישובים, אַשְׁטִיקָעֶל צויט אֵין חֹסֶט, אָוּן נאכָהָעֶר אויפגעשטעלט דעם חסידישן
צענטער אין בישטינע.

זיין התנהגות און עבודת הקודש, זייןיע פעולות ומעשים לטובת הכלל
והפרט, זיין געוואלטיקע השפעה אויפ טויזענטער חסידים ואנשי מעשה, אויפין

זכרון קדושים

פשותין המון עם, איז אוממעגלאיך פארשטייבן איז אפרק, ס' איז דא זיעער אסך צו שרייבן, איעדר סיפור, איעדר ווארט וואס איז ארויס פון זיין הייליג מוויל איז אלימוד לדורות, די חשבה ארביטט וועלן אודאי אויף זיך נעמען זיינע אייניקלער, ממשיכי השושלת של בית נאדוарנע, וויל זיי זענען פעהיג צו געבן אגענוי אפשאצונג פון די געבענטשט פועלות ומעשים פון צדיקי בית נאדווערנע.

מיר מזון זיד מסתפק זיין איז דיעזען פרק צו ברענגן עטליכע פרטימ וועלכע מיר האבן מלקט געווין פון די ספרים „מאמר מרדיי“, אונ „תפארת מרדיי“ כדי די שאירת הפליטה אידן און זיעערע קינדרער זאלן האבן א שטיקעל האנונג ווער דער רבִּי מרדייל איז געווין און וואס ער האט אויפגעטען איז קארפאטורוּם.

— „זיין הייליג התנהגות און זיין פיהרונג איז געווין פרעם דער ריבִּי איגן פון פיעל מענטשן. אאנצען טאג איז ער געווין פארשלאסן איז שטוב, די פענטער פערהאנגען, נאר א קליען ליכט האט אינוייניג געליכט.

— „על פי רוב איז דער רבִּי פערטיג געוואָן מיטן דאָוועגען שפערט בײַנאכט, אונ ער האט נאר געגעסן איינמאָל איז טאג און נאר מאָכלים וועלכע ס' איז כמעט אוממעגלאיך געווין דאס צו עסען. אנדערער האט דאס בכלל נישט געקאנט טעם זיין.

— „קארטאפעל וואס איז איבערגעבליבען פון א סעודת מצוה, די זופ געמייט מיט וואסער און זאלץ, אסך מאָל פלעוגט דער רבִּי מרדייל דאס געבען צו אַרפּואה. אַפְּטמאָל פֿלעוגט שטײַן דאס עסן אויפּין טיש און ער האט זיך נישט צוּגערירט צום מאָכל. אַזְּוֵי האט זיך צוּנוֹיגענאמען איז זיין חדר סעודות פון א גאנצער וואָר בִּז עַשְׂקָה.

(תפארת מרדיי ס' י"ד)

זענגן זיין התנהגות בנוגע לאכילה ושתיה האט אַדְמַוִּיר זֶזְקָעַל אָזְוִי
געזאנט בל"ק :

זכרון קדושים

„איך האב מיר אויסגיהאריויט מיין גוף, ער זאל זיין צופרייעדען
ווען מען ליגט אין איהם ארין, און וואס מליגט אין איהם
ארין זאל ער זיין צופרידן.

(מאמר מרדכי עמי קי"ג)

ווײַ ס'איַז בעקאנט פֿלעגט דער הייליגער רבִּי ר' מְרָדְכָּלִי דְּאוּנְעָן
זְיִיעָר שְׁפָעַט. פֿאָרֶן דְּאוּנְעָן האַט ער גַּעַזְגַּט מֵיט אַנְגָּן פֿוֹן התעוֹרָה
אָוּן דְּבִיקָּה, וּוּלְכָּעָר פֿלעגט אוּפְּצִיטָּעָרָן הַעֲצָעָר אָוּן מְעוֹרָר זְיִינָן אַרגָּש
פֿוֹן קְדוּשָּׁה:

— „רבשׂע לִיבּוֹדִיגָּעָר מֶלֶךְ לִיבּוֹדִיגָּעָר בָּאַשְׁעַטָּה,
אַיךְ האַב מִיךְ פָּעַרְשְׁפִּיטִיגָּט, אַבְּלָא אַתָּה יְדֻעָּ אֹז
אַין קָאָרטָן האַב אַיךְ נִישְׁתְּ גַּעַשְׁפִּילָט, אַין תִּיאָתְרָהָוֹת
בֵּין אַיךְ נִישְׁתְּ גַּעַוְוִיָּהָן, אַיךְ האַב נָאָר דִּיקָּ
גַּעַדְיָעָנט לִיבּוֹדִיגָּעָר מֶלֶךְ, לִיבּוֹדִיגָּעָר בָּאַשְׁעַטָּה.
(תפארת מרדכי ס' כ"ה)

כ"ק מְרוֹן אַדְמוֹר זְצָקָן לֵין גַּעַוּעַן מְפּוֹרָסָם פָּאָר אָג—טְלִיכָּן מְעַנְטָשָׁן
טוֹזְוָנְטָעָר חַסִּידִים פֿלְעָגָן קָוּמָעָן קִיּוֹן בִּישְׁטִינָעָן וּוּאָר נָאָר וּוּאָר, עַס זְעַנָּעָן
גַּעַקְוָמָעָן גַּרְוִיסָּע אַידָּן, בָּאַרְיָמְטָעָרָן רְבָנִים אָוּן תְּלִמְדִיָּהָכָמִים, צֹ שְׁעָפָן פֿוֹן
דָּעָם אַיִשְׁ אַלְקָוִים תּוֹרָה אָוּן צְדָקוֹת, עַס האָבָן גַּעַשְׁטָרָאָמָט טְוִיזָעָנְטָעָר סְתָמָן
אַידָּן, אַוְנוֹעָרָעָ פְּשָׁוֹטְיָעָר אַוְיָף וּוּאָס ער האָט נָאָר בָּאַדָּרָפָט. דִּי גַּרְוִיסָּע
יִשְׁוָּעה, אַיְדָעָר עַקְסְּטָעָר אַוְיָף וּוּאָס ער האָט נָאָר בָּאַדָּרָפָט. דִּי גַּרְוִיסָּע
אָוּן גַּעַהְוִיבָּעָנָע חַסִּידִים האָט דָּעָרָבָן רְבִּי דָּעָרְהָוִיבָן צֹ שְׁטִיגָּן אלָס הַעֲכָר אָוּן
דָּעָרְגָּרִיכָּן צֹ הַעֲכָרָעָר מְדָרְגָּות אַיְן תּוֹרָה וּבְעָדָות הָהָרָה, דִּי פְּשָׁוֹטְיָעָר עַרְלִיכָּעָר
דָּעָרְפָּעָרִישָׁע אַיְן פֿלְעָגָט דָּעָרָבָן צְדִיקָּהָעַלְפָּה מֵיט זְיִינָן קְלִיגָּעָר עַזְוָתָה אָוּן
חַפְּילָה צָוָם אַוְיְבָעָדָשָׁטָן.

אַדְמוֹר זְצָקָן לֵין גַּעַוּעַן דָּעָר גַּרְוִיסָּעָר אַוהָב יִשְׂרָאֵל, אָוּן עד פֿלְעָגָט
זִיךְרָה מְוֹסֵר נְפָשָׁת זְיִינָן צֹ הַעֲלָפָעָן פָּאָר אַיךְ אַיְן זְיִינָן בִּיטְעָרָעָר לְאָגָע. אַיְדָעָן
אַיְן אַונְזָעָרָעָמָר מְקוֹמוֹת זְעַנָּעָן קִיְּנָמָאָל נִישְׁתְּ מֵיטָעָרָבָן צֹ פָּאָרְצִיָּילָן וּזְעַנָּעָן
דִּי פִּיעָל טְבוֹבָות אָוּן יְשֻׁוּבָה וּוּאָס זְיִי האָבָן גַּעַהְוָאָט גַּעַפְוָעָלָט בִּים רְבִּי ר' מְרָדְכָּלִי. מֵיט דָּעָר קְלָעָנְטָעָר זָאָר אַיְן מַעַן שְׁוִין גַּעַלְאָפָן צָוָם רְבִּי אָוּן טָאָקָע
בָּאָלָד אֲהֵיָם גַּעַקְאָמָעָן אַגְּהָאַלְפָעָנָעָר.

זכרון קדושים

דער רבִּי רֵ' מַרְדְּכָי זֶצְוֹקְלַהֲט אָמָּל גַּעֲזָגֶט בְּלִיק;

„ווען עס קומט אריין צו מיר איד, זאגן מיר אויס די שיברגלען פונעם דאך, וואס ער האט געטאן מיום חולדו ביין היינט, האט דאך מיר דאס געשאדעת צו „הבת ישראל“ האב איך געבעטען דעם אויבערשטען אzo ער זאל מיר דאס צו נעמען, האב איך דאס געפועטליט, אבער ווען איך טוע מיר אzo די ברילען, זעה איך נאך היינט איך

(ארבעה איזום)

איינמאָל זענען געקומען צום רבִּי אַגְּרוּפָע אַינְגָּע בחורדים, זיך בעקלאגט או ביים אַסְּעַנְטִירָנוּג צום מִילְּטָעָר, איזו דער דָּקְטָאָר אַגְּטוּר — ער נעמט געלט און באָפְּרִיְּט — אַבער דער „מַאיָּאָר“ איזו זַיְעַר אַשְׁלַּכְתָּעָר, ער לאָזָט נישט אַרְוִיס פְּרִיָּי קִיְּן אַיְינָם, אַיעֲדָר אַיְינָר איזו ביי עם רָאוּי צו זַיְן אַזְּלָנָעָר. האט דער רבִּי זַיְן גַּעֲנַטְפָּעָרָט „אַיהֲרָ דָּאוּנָעָט דָּאָך זַיְכָּר אַיעֲדָעָן טָאָג זַאָגָט אַיהֲר דָּאָך „הַמְּאִיר לְאָרֶץ“ דאס הַיִּסְטָט דער „מַאיָּאָר“ זַאָל גַּיְין איזו דער ערְּדָן.“.

„צדיק גוּוֹר וְהַקְּבָּה מַקִּים“, בִּינְאָכְלָת איזו דער אַופְּצִיעָר גַּעֲרִיטָעָן אוֹיף זַיְן פָּעָרָד, פְּלוֹצִים האט זיך דאס פָּעָרָד דָּעַרְשָׂרָאָקָעָן אָנוּ דער „מַאיָּאָר“ אַיְן אַרְאָפְּגָעָפָּאָלָן אָנוּ גַּעֲבְּלִיבָּעָן לִיגְעָן אַטְוִיטָר.

אדמוֹר הרה"צ זֶצְוֹקְלַהֲט איזו געווען אוֹיסְגַּעַצְיִיכְעָנֶט אַיְן דער מצוּה פָּוּן צְדָקָה, אַלְלָעָ זַיְנָעָ הַכְּנָסָות וּוְאָס פָּלָעָגָן אוֹיסְמָאָכוּן שָׁוּעוּרָעָ הַונְּדָעָרָטָעָר אָנוּ טַוְוָעַנְטָעָר האט ער באָלְד צוֹטִילָט פָּאָר אַרְיִמְעָלִיט, קִיְּנָמָאָל האט ביי עם נישט גַּעֲנַעַכְטִיגָּט אֲפִילָוּ פְּרוֹתָה אַחַת.

בעזאנְדָּעָרט האט ער מקִים געווען די מְצֻוָּה פָּוּן הַכְּנָסָת אָוָרָחִים, גַּעֲגָעָבָן יּוֹם יוֹם צוּ עָסָעָן אָנוּ טְרִינְקָעָן פּוֹנָעָם שְׁעַנְטָעָן אָנוּ בְּעַסְטָעָן, פָּאָר הַונְּדָעָרָטָעָר עֲנֵיִם וְאֲבִיּוֹנִים, וְועָן אַפְּרָעָמְדָעָר מְעַנְטָשָׁה האט זיך גַּעֲפָגָעָן אַיְן דער סְבִּיבָה. פָּלָעָגָט ער שְׁטִיְּן אָנוּ קָוָקָן צום רְבִּיסָה הוַיְּפָאָר אַפְּרָאוֹאַגְּדָעָרָטָעָר, גַּעֲמִינִיט אָזָר דער רבִּי פְּרָאוֹוִיט אַחֲתוֹנָה וְעַהֲנְדִּיגָּה די סְךָ אַרְיִמְעָלִיט עָסָן אָנוּ טְרִינְקָעָן.

דער רבִּי רֵ' מַרְדְּכָי הַאֲט גַּעֲהָאָט אַגְּרוּסָע הַשְּׁפָעָה אוֹיף די דָּעַרְפָּעָרִישָׁע

אויסגעפֿלאגט אידען, און ער האט זיך מקרב געוען לאביהם שבשמיים. קיין בישטינע פֿלעגן שפאנען דראטערס, שיסטערס, שניעדרס, סוחרים למיניהם, אללעס תמיות/דיקע אידן זיך פֿלעגן זיך זוימען אסך צייט ביים רבין, געהרט אDAOועגען, געשעפט יראת שמם, געלערנט וואס חסידות הייסט, און געווארן מקשר צו בית נאדווערנעם בעבותות של אהבה, און או זיך האבען זיך אומגעקערט אהיים, דערשפֿירט וואס כבוד התורה הייסט, האבען זיך געשיקט זיינערע בחורדים לערדנען אין די בארייטע ישיבות, און פֿון די בני עניים, אין שפֿעטער אויסגעוואקסען די טיינערע ישיבה בחורדים, גורייט לומדים וועלכע האבען פֿאַרְלִיכָּט די גאנצע עסביבה.

דאס אורימקייט אין מאראמאריש און קאָרְפְּאָטוֹרוֹס איז געוען גרויס. מהאט געהארעוויט און געפֿלאגט בין מהאט דערזעהן פרײַטאג צוניגגעשטעלט די שבת הוצאה, אַגְּנֶצְעָה וואך פֿון זונטאג ביַז פרײַטאג האט מען געלעבט אין דחקות און נויט, און געוען אסך פֿלעצעער זשענדנע כמעט אשטייקעל ברויטי, נישט געהאט זיך צו פֿאַרְדִּינָען אויף אַלְיִיטִישׁ בגד פֿאַר זיך און פֿאַר דער שטוב קינדערלך.

דער הייליגער רבי ר' מרדכי האט דאס אללעס געוזהו, זיך צוגעהרט צו די טויוונטער בקשות פֿון אַידִישׁ קינדער, וועלכע פֿלעגן צו אים קומען, און ער האט זיך זיינער מצער געוען מצרתן של אהינו בני ישראל, ער האט געטיטישט;

„הא לחמא עניא די אַכְּלִי אַבְּהַתְנָא“... „הא“ איז אלשוו פֿון געבען (הא לכמ זרע, ויגש מ”ז—כ”ג) מיר בעטן פֿונְגְּעָם רבש”ע „הא לחמא“ גיב אונז פרונטה, ווארום „עניא“ דאס אורימקייט, „די אַכְּלָו אַבְּהַתְנָא“, אונזערע עלטען האבן זיך שוין דערפֿון אנגעגען „די זהותר“.

אדמו"ר הרה"ק מרכז רבי מרדכי מונדבורג איז נסתלק געוערן א' סוכות שנת תרנ"ה. צו זיין אهل וואס געפֿינט זיך איז בישטינע, פֿלעגן פאהרן אידן פֿון אללע אַרְוְמִיגָּע מדינות, מתפלל זיין און בעטן ישויות מיט רפואות.

קה

זכרוֹן קדוֹשִׁים

הרה"צ האדמו"ר רבי ישראָל יעקב זאָק"ל — חוּט

זכרון קדושים

נאר זיין הסתלקות האבן ממשיך געוווען צו פארשפריעטן חסידות
נאדווערנע זיין היליגע קינדער הרובנים הצדיקים המפורסםם:

הצע"ק רבי איציק לייפער זצוק"ל — האדמו"ר מסטנישלאו
 הצע"ק רבי מאיר זצוק"ל — אדמו"ר מקרעטשניף
 הצע"ק רבי בערצי זצוק"ל — אדמו"ר מסאקסער
 הצע"ק רבי ישראאל יעקב זצוק"ל — אדמו"ר מחוסט
 הצע"ק רבי אהרן משה זצוק"ל (אבדק"ק זולין) — האדמו"ר מלאנציגט
 הצע"ק רבי יוסף זצוק"ל — אדמו"ר נירעההא

הרהצה"ק אדמו"ר רבי ישראאל יעקב לייפר זצוק"ל האט ממשיך געוווען
שולחת נאדווערנע אין הווט. זיין נאמען אייז געוווען מפורהם אלס גראיסער
צדיק און היליגער מענטש. פון זיינע מופתים האט מען נאכדרציילט אומעטום,
און טויזנטער חסידים און סטם טיירע אידן זענען צו עם געפערן פון נאענט
און פון זיינט מיט זיירע בקשוח און פראבלען.

בימים ההם, האט הווט זוכה געוווען צו וווען אויר ואמ בישראל,
איינע פון די שענסטע און השוב'סטע קהילות אין טשעכיז, אונגעארן. אין
חווט האבן געוואוינט טיירע ערליך אידן, בעלי תורה ויר"ש, עיר מלאה
חכמים וסופרים, נשים נדייבים לב וועלכע האבן געהאט אפענע טירן פאר
אורימעליט און יישיבה בחורדים, געשטייצט מיט אבריטיע האנט מיסדות
התורה, אויסגעעהאלטען מפעלי צדקה וחסד, אין די צאל רייןכע בתיה מדרשיט
האט געהרטש שלום ואחדות און דאס קול התורה האט זיך געהרט יומם
ויללה, חווטער בעלי בתים און דער המווען עם האבן זיינער מכבד געוווען דעם
רבי ר' ישראאל יעקב און מזוכיר געוווען זיין נאמען מיט יראת הכלוד.

אבל נישט נאר דוקא חסידים האבן זיך געווונדעט צו אדמו"ר זצוק"ל
נאך הילף, אויך די אשכנוישע בעלי בתים, און אפלו מתנדדים זענען צו
עם געקומען אין עטה צרה, און ער האט איעדען געהאלפן מיט עצות און
תפילה, ווי סאיין בעקאנט האט דער רבוי עסוק געוווען אין רפואות, וווען
אידן פלעגן קאמען צו עם פאר אקראנקען האט ער זיך אויך פארשריבן א
רפואה און דער חולה האט טאקע באלאג געהאט ארפואה מיט אישועה.

בעזאנדענס האבן אים ליעב געהאט און געאכטערן די מאסן אידן פון

זכרון קדושים

די וויטש פארשטוטע דערפלעך. דער רבי ר' ישראל יעקב איז פאר זיין געווען ווי אן אייגגענער פאטער, ער האט פאר זיין געזארגט און זיך איביג-טערעסירט וועגן זיעיר פרוסה, איעדען אידס צער האט אים זיעיר באירט. און ער האט זיך משתדל געווען צו העלפונג מיט זיינע תפילות און מיט זיינע קליגע און ג—טליכע עצות.

אדמו"ר זצוק"ל איז געווען מפורסם אלס איש קדוש און גרויסער בעל מופת. אויף די ימים נוראים פלאגין זיך פארוואמלען חסידים פון אללע אונזערע ישובים, צו הערין זיינע שיינע תפילות און גבעגענט וועגן פון זיינע ברכות. הרה"צ אדמו"ר רבי ישראל יעקב זצוק"ל איז נסתלק געווארען ט' אדר שני שנת תרפ"ט, אלס מלא מקום איז געווארן זיין זין דער רבי ר' שמואל שמעلكי ז"ל.

דער הייליגער רבי ר' שמעلكי איז געווען מפורסם אלס גдол בתורה און א גרויסער פועל ישועות, טריונטער חסידים פלאגין שטראמן צו עט להסתופף בצלו און נהנה זיין פון זיינע עצות און ישועות. דעת כוח צו בענטשן אידישע קינגדער האט ער נאך בעקממען פון זיין זיידע דער רבי ר' מרדכייל נאדווערנער זצ"ל בי וועמן ער איז אויפגעוואקסן געווארן אינגעראטיב.

מאַפְּאַרְצִיְּלָט אָז וּמָעֵן דָּעַר רְבִי רֶ' שְׁמַעְלָקִי אִיז גָּעוּעָן אֲקִינְדְּ פָּוֹן פִּינְפִּיְּ אַרְאֵל זְעַנְעָן צַו עַמְּגֻּעָמָן מַעֲנְטָשָׂן אָז גַּעֲבָעָטָן ער זָאַל זַיִּי בְּעַנְטָשָׂן, זַיִּי הַאֲבָן עַמְּגַעְבָּן אַ, „זַעֲקָסְעָרְלַי“. אָז ער האט אַיְעָדָעָן גַּעֲוִוִּינְשָׂן דָּעַרְצָוִוִּישָׂן אִיז אַרְיִינְגְּעָקָאמָעָן דָּעַר רְבִי רֶ' מַרְדְּכָיְילִי פָּוֹן זַיִּן חָדָר מִיחְדָּש אָז זַיִּי צַוְּגָעָקוּט וּוְיָזָוִי מַעֲנְטָשָׂן וּמַעֲרָן גַּעֲבָעָנְשָׂת פָּוֹן זַיִּן אַיְנִיקָּעָל, האט דָּעַר רְבִי רֶ' גַּעֲשָׂמִיכָּעָלָט אָז גַּעַזְגָּט: „שְׁמַעְלָקִילִי דִּי מַאֲכָסְט מִיר קָאַלְיָעַ דִּי פְּרִיאַן, דָּעַר הַיְלִיגָּעָר רְבִי רֶ' אַז עַקְסָעָרְלַוְוַעְט מַעְן מִיר נִשְׁתְּגַעְבָּעָן אַרְיִינִישָׂן“. דָּעַר הַיְלִיגָּעָר רְבִי רֶ' מַרְדְּכָיְילִי זַצְלָה אַת אוֹפֵח אַיְם גַּעַזְגָּט בָּזָהָל: „מִיְּנִין שְׁמַעְלָקִילִי וּעַט זַיִּן אַגְּוָעָר בְּעַנְטָשָׂר, זַיִּנְעָר בְּרָכוֹת וּוּלְן מַקִּים וּוּרְן“.

דאָס דָּאוּנְגָּעָן פָּוֹן אַדְמוֹ"ר זַצְלָה אִיז גָּעוּעָן מִיט גְּרוּוּס הַתְּלָהֶבֶת, אֲשֶׁר לְהַבָּה, אָז זְקִנִּי חָסִידִים וּוּלְכָעָ פְּלָעָגָן פָּאָרָן צַו זַיִּן זַיִּדָּע, פְּלָעָגָן צַוִּישָׂן זַיִּי שְׁמִיסָּעָן אָז דָּעַר רְבִי רֶ' שְׁמַעְלָקִי אִיז דָּעַר אַנְדָּעָרָעָר רְבִי רֶ' מַרְדְּכָיְילִי, ער דָּאוּנְגָּעָן אַזְוִי וּמִי דָּעַר רְבִי רֶ' מַרְדְּכָיְילִי זַצְוקָל. מִיט זַיִּן שִׁינְגָּר פָּעָסְטָעָר

זכרון קדושים

שיטימע האט ער געוועקט אידישע הערצער צו תשובה, איז אסך איזן האט ער
מרקם געווען לאביהם שבשים.

דעך רביה ר' שמלקי זצ"ל איז געווען דעם איש האשכלהות, אסך דין-
תורה'ס זענען בי עם אפגעהאלטען געווארן, ער האט מפער געווען צוישן
די בעלי דין'ים אזי איז בידע צדדים זענען ארוויס צופרידן און פריליך. ער איז
געווען אגרוייסער אהוב שלום ורודף שלום, תמיד געהאלפן אידישע קינדרער,
מיט זיינע עצות און ברכות, און קטש ער איז געווען ער גרויסער מתמיד,
ニישט מבטל געווען אפללו רגע פון זיינע שעורים, האט ער זיך דאך צוגעהערט
מיט פאטערליךע ליבע צו די טויזונטער בקשות פון די צעבראכנע אידן, וועלכע
ער האט אייביג מחזק געווען און ארײַנגעבראכט אמונה ובטחן זיך זאלן זיך
ニישט מייאש זיין.

הרה"צ אדמוני רבי שמואל שמלקי זצוק"ל איז נפטר געווארן מוצש"ק
פ' שלח כ"ז סיון תרצ"ה, זיין אهل געפינט זיך איז בישטינע נעבן זיין פאטער
דעך רביה ר' ישראל יעקב און זיין זיידע דעם רביה ר' מרדכייל נאדווערבער
זצוק"ל. נאך אים האט ממשיך געווען שושלת נאדווערנעם אין חוסט זיין ברודער
דעך רביה ר' ישכר בערל בי צום דעפארטירן קיינו אוישווי. ער איז געזען
על כס האדמו"ריות אין דעם ביטערער חקופה, ווען צרות און ליידענישן האבן
זיך געשיט אויף אידען אן אסוף און אן אעקל, ער האט זיך צוגעהערט צום
ווײַיגעשריי פון טויזונטער אידישע צעבראכנע הערצער, וועלכע האבן געלוטעט
יום יומ פון די ביטערע חוקים און גוירת הרשע.

דעך רביה ר' ישכר בערל זצוק"ל איז געבראכט געווארן קיינו אוישווי
מיט די חוסטער טראנספארטן, פון דארט איז ער אונגעער לאגער
בונה—מאנוויז, און נאכיהער אומגעקומען אויף קידוש השם, הי"ד.

נאך דעת גורייסן אוישווייצער חורבן איז געליבן לפלייטה דעת רביה ר'
שמעלקיס איזן, אדמוני רבי אהרן משה לייפער שליט"א, חוסטער רביה איז
ברוקליין וועלכער איז ממשיך די קייט פון תפארת בית מרדכי, פיל קאראפאטישע
שארית הפליטה אידן, קינדרער און אייניקילד פון נאדווערנער חסידים, זענען
ווײַיגעטר געווארן צו אים מקושר, און קאמען להסתופף בצלו.

הריה"צ כ"ק מרן אדמו"ר רבינו מאיר זצוק"ל אין געוווען דער מיד השושלת פון ,,בית קראטשניף'', ער האט פארשפרײַיט חסידות ל'פי שיטת נאדווערבנע צוישן טויזנטער אידן אין מאראמאריש.

דער רבינו ר' מאיריל האט געהאט אספֿעַצְיָעַלְן דרכ אין חסידות, ער האט געהאלטן או ס'איין נישט פארהאן פשורת בי עבודת השם, און אחסיד הייסט גאר דער יוניגער וועלכער פִּיהַרְתֶּן זיך בדרכ אבותינו הקדושים, און נויגט נישט אפ פון דעם אויסגעטערעטנען וועג אפללו כהוט השערה, אדמו"ר זצוק"ל אין אלעל זיינע יארן געוווען ערנסט און שארט, ווי ס'האט עדות געוואגט אויף אים זיין זיין הריה"צ אדמו"ר רבינו אליעזר זאב: ,,אין מישך פון מײַן גאנץ לעבען האב איך דעם טاطע געוועהן אפשר דריי מאהיל אינגןאנצען א,,שמײַיכָל" געבען" .

וועגן זיין התנהגות, זיין צדקות, פרישות, קדושה וטהרה איז דא זיעער א סך צו שרייבַּן, בין היינטיגען טאג הערנן מיר אין די תורות פון זיינע אייניקלך פנינים יקרים, וואס איז אלימוד לדורות. ווען איד פלאגט ארין קאמען צום רבינו ר' מאיריל און ער האט נישט געהאט די בורך און פיאות, האט ער זיך צו עם געבעטן בזזה"ל: ,,גי אrosis פון מײַן שטוב, גלייבסט מיר איז איד קוק דיך אן, שאדט עס מיר צו מײַן נפש" .

ער איז געוווען א אויסער געוווענַלְיכָעַר,, אָוֹהָב יִשְׂרָאֵל" אבער א גרויס ליבשאפט האט דער רבינו אroiַס געווויזן פאר די פשוטה ערליך מאראמארישער אידן, און זיך פאר זיי מוסר נפש געוווען צו העלפן איעדען עקסטער מיט וואס ער האט באדראפט. מאסן צובראכענע אידן מיט פָּאַרְפָּלָאַנְטָעַטָּע פָּרָאַבָּלָעַמָּן האבן געשפאנט קיין קראטשניף, א יעדען איז דער רבינו מקבל מיט א פָּאַטְּעַרְלִיכָּעַ ליבע, בסבר פנים יפות, ער וואונשט, געזעגנט מיט ווארמע ברכות און פועלט איס פאר אידישע קינדער ישועות מיט רפואות. און איז איז האט אדמו"ר זצ"ל געמיישט די גمرا: ,,בתר דאיבעיא" נאכַן דאוועגען,, חד"ר איז שיין,, פְּשָׁתָה" דאס פשנטנות.

דעם כוח צו פועלין ישועות פאר אידישע קינדער האט ער בעקammen פון דעם הייליגן רבינו ר' מרדכי זצוק"ל, און איזי ווערט פָּאַרְצִיְּלַט איזן ספר ,,אַרְבָּעָ אַרְזִים": ...,, אַמְּאַלְתָּהּ דַעַרְתִּי ר' מאיריל געקריגן אַלְיָהּ בַּי זַיִן טاطע דער רבינו ר' מרדכי, האט ער אויסגעלאזט בי דעם פסוק,, בָּרוּךְ טָנָאָךְ וּמְשָׁרָוֹתִיךְ" האט דער רבינו ר' מרדכי זיך אַנְגָּעָרְפָּן,, טְנָאָךְ" געבענשט בייזו

זכרון קדושים

מייט די טענות וואס די האסט גיטענהייט, „ומשאROTיך“ וואס די האסט איבער-
געלאזט, פארגעסן אוון נישט איין זינגען געהאט, זאלסטו אויך געבענט ווערן.

אדמו"ר הרה"צ רבי מאיר זוק"ל אייז נפטר געווארן כ"ט סיון זיין
ציוו געפינט זיך און קראטשניף.

הרה"צ אדמו"ר רבי אלעזר זאב ראנזבויים זוק"ל האדמו"ר מקרעטשניף

אדמו"ר השני לבית קראטשניף אייז געווונן כ"ק מראן הרה"צ רבי אליעזר
זאב זוק"ל. בעת זיין פاطער האט אים מסמיך געווונן צו ווערן רבי האט ער

אימ געוואונטשן ביימ טריינקן לחיים: „לחיים, יהי רצון או דער אויבערשטער זאל דיר פאלגן.“.

שווין באולד פון אינגערהייט אויס איין אדמו"ר זוק"ל מפורסם געוווארן אלס גרויסער בעל מופת אוון פועל ישועות. אוון אווי פארצ'ילט זיין זין כ"ק מרן אדמו"ר מקרעטשניף שליט"א:

„איך האב א סך מהאל געהרט פון דער מאמע ע"ה דערצ'ילן די מעשה, דער טאטע האט א שטיקל צייט געוווינט איין „מיאלען“ ער אייז געהאט אמאל געקאמען צום זידע דער רביה ר' מאירל' קיין קראטשניף, אוון עס איין געהאט אנטקומען אידיעה אוון סייז געשעהן אמגיפה רח"ל, דארט ווי דער טאטע האט געווואוינט. דער טאטע האט זיך אングערופן צו דער מאמע ע"ה, או ער מוז צוריק פאהרן, די מאמע האט געמאכט אגעוואלד, ווי וועל איך פאהרן מיט פיצלעך קיגדער. האט דער זיידע, דער רביה ר' מאיר'ר געואגט: או ער וויל פאהרן, פאהר, אוון האב נישט קיין מורה, ווי דער טאטע אייז געקומען צו פאהרן, זענען אללע געשטאנען אוון געבעטן אוון געוויינט, ס'אייז געווען דעםאלט אסתה' חענית פאר נאכט, האט דער טאטע זיך אングערופן:

„וואס ס'זועט זיין ביז צו דער מגילה וויס איך נישט, אבער אווי ווי איך וועל איינמאל אפליעגען די מגילה, בין איך איך מבטיח או ס'זועט נישט פעהלן מעהר קיין אידיש קינד. וכך הוות.

כהנה וכהנה פארצ'ילן זיך אן אידישע קינדער עד היום הזה, וואס זיין אליאן האבן געזהו מיט זיערע איגעגען אויגן, וואס ס'האט פאסירט מיט אנדערע, במילא אייז קיין וואנדער או טויזענטער טויזענטער אידין זענען געקומען קיין קראטשניף, או יעדער איינער מיט זיין פראבלעמן אוון מיט זיין טארבע צרות.

אונזערע אידין האבן געויסט או דער קראטשניבור לרבי פיהטלט זיערע וויטאגן, אוון ער פארשטייט איעדען איד ווי ס'טוט עט ווי אוון וואס עס קלעטט עט ביימ הארץ, זיין האבן געליגיבט באמונה שלימה או דער רביה אייז

זכרון קדושים

בכוח זי' צו העלפן און א טובה טוען, וויל ער איז געוווען דער איש החסיד,
דער גרויסער אהוב ישראל, וואס א יעדעס קלינייקיט האט אים באրירט בין
צום טיעפעניש פונעם הארץ.

און אזי זאגט עדות כ"ק אדמו"ר מקרעתשניף שליט"א:

„דער טאטע האט געהאט געוזרגט פאר די אוירימע צובראכנע
איידן און פלעגט זאגן: פאר זי' דארף איך זארגן, וויל פאר די
נגידים זארגן שוין די גבאים... אדמו"ר רבי אלעזר זאב זצ"ל
אי' אויך געוווען דער גיסטיגער זארגער פאר אחינו בני ישראל.
ביי א געלגענהייט האט ער אזי געוזאגט: איך האפע צום
אויבערישטן איז די אלעל טאטעס וואס האבן אונגערירט די קלאמקע
פון מיין טיר, וועלן זיערע קינדרער נישט שטארבן איהן חשובה.“

דער כוח החפילה איז בי אים געוווען זיער גרויס, און אסך ישועות
האט ער ג'פועטל מיט זיין פלאם פיעיערגיגע חפילות. אמא לאט פאסטרט איז
אייד איז אריינגעפאלן אין אגרויס קריםינאל, און ביים פרוצעס האט אויף
אים געדורייט צו ווערן פאראורתילט אויף אסך יארן תפיסה.

נו, ווי לויפט מען איז עת צרה? ער איז תיכף אריינגעפאלן צום רבינו
ר' אלעזר זאב, בעטן אישועה וויל זיין לאגע איז זיער אביטערע. דער רבינו
הערט זיך איזן צום אידס צרות און ענטפערט אים איז פאליליפיג האט ער פאר
אים קיין שומ עצה, געהיסען ער זאל קומען אויף די ימים נוראים, אפשר וועט
ער ביים דאוועגען עטוואס פאר עם פועלן.

ס'אייז אדורך ראש השנה, רופט עס צו דער רבינו און זאגט איז ער זעהט
נאך אליך נישט וואס צו מאכין מיט זיין צרה, פרוביר קאמען אויף יומ כפור...
נאכין דאוועגען זאגט דער רבינו פאר אים, יא. איך האב געפינען פאר דיר א
עצה, זאלסט קויפן אשיינע קריין צום ספר תורה, וועסטו באלאג געהאלפן
ווערן, וויל אזי האבן מיר געוזאגט ביים דאוועגען, „יושב סתר, כתרו ישועה...“
דער אייד האט געפאלגת דעתך רבינו. און האט זוכה געוווען באפרית ווערן פון
דען גור דין.

וועגן זייןע הייסע תפילות. זאגט אדמו"ר מקרעתשניף שליט"א:

„ווען דער טאטע האט געדאוינט, און איי צוּגַעַקְמָעַן צו „היפות והפאר לחוי עולמים“ דעםאלט איי דער גראבער גארטל געווען א דורס געווייקט מיט שויסס. סיהאט געקאפעט פון א יעדערער האר טראפּן שויסס, איינער פון די גרויסע מקובליס האט געהאט געזאנגט אויפּן טאטענס דאוועגען „ס'איי ווי א שארף מעסער וואס שנידט הימלען.“.

עם זענען אונגעקאמען די פינסטערע צייטן, אונגארן האט באזעכט מאראמאריש און מיטגעבראכט גיזרות קשות ורעות אויף אידן. בעט היה אין דעם רביס חוויף געווען איבערפלט מיט פיל מענטשן פון נאענט און פון וויט וועלכע זענען צו אים געקומען בעטן אברכה און געהאלפן ווערן פונעם ביטערן שעבוד מלכות.

טייכן טרערן זענען פארגאנס געווארן איין רביס צימער, אדמו"ר זצוק"ל האט זיך צוגעהרט צום וויגעשריי פון עלטערן וועלכע האבן געהאט זיעערע קינדר ער אין „מונייא סאוזא“, צו די סך פאראורימטע אידן וועלכע זענען געלבלבן ביימס אונגאר בעירום ובחוסר כל, מיטגעפלט די וויטאג פון די משפחות וועלכע זענען פאראשיקט געווארן קיין גאליציע צום טיריך „דניעסטער“ און געשפירט דעם צער פון די טיעער אינגעלייט וועלכע זענען זיך געקומען געזעגענען פארין איינריין אין די אונגארישע ארבייטס באטאליאנען.

אין דער צייט האט אדמו"ר זצוק"ל מחזק געווען די אידישע צעבראכגע הערצער, זיך משתדל געווען צו העלפן מיט זיינע ג—טליכע עצות און געטሪיסט דעם עולם נישט אריינפאלן ח"ו אין יאוש, נישט פארלירן די האפנונג אין דער טראגיישער תקופה. זיינע טרייסט ווערטער און דברי חיוך ועדוד האבן משפייע געווען און זענען געווען פאר א סך אידן א, „עוגן הצלת“ אין די פאר- ניכטונגס לאגעrown, צו איבערלעבן די פיעל יסורים קשים ומרם.

ביים פארישפֿאַרְן אין די געטוויס, האבן אים געבעטן זיינע חסידים און מקורבים ער זאל זיך אויסבעהאלטען און נישט גיין באזאם מיט דעם עולם אין דער געטאוי אריין. אפילו דער גוישר גאנטער איז געווען מוכן ומזמן צו שאפן פארין רבּי א זיכער מקום מקלט, אבער אדמו"ר זצ"ל האט פון די אללע פלענער נישט געוואלט העрон, ער קאנן נישט איבערלאוּן זיינע חסידים, די טויזענטער

זכרון קדושים

טייערעד סיגעטער אידזַן, די מאסן גיעע כפֿים אידזַן, וועלכע ער האט איזַי ליעב
געהאט, און זיך אלין רاطעווען.

בימים כ"ז אייר איז אדמו"ר הרה"צ רבוי אליעזר זאב זטוק"ל אונגעקאמען
קיין אוישוויז מיט די סיגעטער טראנספארטן, און געשפאנט מיט גרויס החלហובות
מקדש השם זיין, באזאם מיט די טוייזענטער קדושים וטהוריים, וועלכע זענען
אומגעקומען אויף קידוש השם אין די כבשני האש.

משמש שושלת בית קראטשניף איז הרה"צ האדמו"ר רבוי משה דוד
ראזענבוים שליט"א, דער ניצול געוווארבער זיין פון צ"ק הרחצ"ה התק' רבוי
אליעזר זאב זטוק"ל.

אדמו"ר מקרעטשניף שליט"א האט דורכגעמאכט די אוישוויזער לאגערן,
איבערגעלעבט די שוידערליך תקופה, און זוכה געוען אויפשטען אויפשנוי
בית קראטשניף בארצנו הקדושה.

ווען דער רבוי האט זיך אומגעקהרט פון די לאגערן צו דער חרוב
געוווארבער הײַם, און געזהָן ווי גרויס דער חורבן איז, דער גראטער אידישער
צענטער איז חרוב ונהרב, האט ער געזאגט או קראטשניף קאן זיך נישט בויען
אויף דער בלוטיגער ערדר דאס חסידות מוז איבערגעפלאנצט ווערן איז ארץ
ישראל. ער האט בשום אופּן נישט געוואאלט הערן בעצט יידים ומוקרים זיך
באזען איז אמעריקא, צוישן די שרידים פון חסידי קראטשניף, און איבער-
געלאזט די גלוּת לענדער לצמיחות.

ביי זיין אנקום קיין אַרְצַן יִשְׂרָאֵל, האט אדמו"ר שליט"א געזוכט אויפשטען
בֵּית קְרַעְטְּשָׁנִיף אֵין אֲסְבִּיבָה וּוּמִקְאָן אוּפִיטָאָן פָּאָר אִידִישְׁקִיט אָוּן פָּאָר-
שְׁפָרִיטְן חֲסִידָהּ. בָּאֶלְדָּה האט ער געפֿינען דאס פָּאַסְיָגָע אָוָרְטָהּ דָּעָרְצָוּ דִּי שְׁטָאָט
רְחוּבּוֹת וּוּלְכָעָ אֵין באָזעָט מיט טוייזענטער מאָרָאָמָרִישְׁעָר אִידַּן, פָּוּן זַיִּי
אַסְךְ שְׁרִידִי הַשּׁוֹאָה, אֲסְבִּיבָה וּוּלְכָעָ האט זיך גַּעֲנוֹתִיגָּט אֵין גַּיִיסְטִיכָּן
פָּאָרָזָרְגָּעָר.

אדמו"ר שליט"א האט א גרויסע השפעה אויף דעם המן, איז משך
פָּוּן די אלְלָע יַאֲרָן שְׁטִיגָּט דִּי שְׁטָאָט רְחוּבּוֹת אֵין אִידִישְׁקִיט, אָוּן אַסְךְ מִשְׁפָּחוֹת
הַאֲבָן זיך צוֹרִיק אָמְגַעְקָרָת פָּוּן זַיִּעָרָע פְּרִיעָע דְּרָכִים, בּוּיָען אִידְישָׁע הַיּוּרָר

וועי איז דער אלטער היים. אדאנק דעם רבוי איז באפערטיגט געוווארן איז שטאַט
דעָר חנוך החדרדי, ווילְ דִ ערְשְׁטָעְ שאַלה פָוּן אַהיִמְישָׁן מענטש איז בַּיִם
רבוי, וועי אהין גיינע דיינע קידעדער לעוֹנוּן?

הרה"צ רבוי דוד משה רוזנבוים שליט"א
האדמו"ר מקרעטשניף — רחובות

אדמו"ר מקרעטשניף שליט"א האט מיסד געוווען די ישיבה „שער אליעזר"
צו פאראייביגן דעם נאמן פון זיין הייליגען פאטער הרהצה"ק רבוי אליעזר זאב

זכרון קדושים

צוק".ל. די ישיבה האט באנגייט א שיינעם בנין מיט אללו באקוועטליכקייטן. אין דער קראטשניעווער ישיבה זענען זיך מתחנן טיער בעחרים לתורה ויר"ש מוסר ומדות טובות לפי רוח ישראל סבא. אויך איז פארהאן א תלמוד תורה אין וועלכער עס הערט זיך דאס קול התורה פון די תינוקות של בית רבן, פונקט ווי אין דער אמאלייגער אלטער חיים.

ביהט קראטשניף איז מפורסם אלס אדרעס פאר אסיד אידן פון אללו קרייזן, וועלכע קאמען צום רבבי, ווער אויך אשבט אדרער איז טוב צו הערן אהייס דאוועגען און נהנה זיין פון זייןע תורהס ביי די טישן, און ווער מיט די בקשוט און פארשידענע פראבלעמן. ואך נאך וואך קאמען צו פאהרן אידן פון נאענט און וויטט, איעדר ווערט אויפגענאמען בסבר פנים יפות, דער רבבי הערט זיך איזן מיט געדולד צו איעדענס בקשה און איז זיך משתROL צו העלפֿן מיט זיין קליגע עצות, און פועלן ישועות פאר איעדען אויך וואס ער באדרף.

און אוזי טייטשט אדמו"ר הרה"ץ רבבי דוד משה שליט"א דעם פסוק אין דער מגילה: „נפשי בשאלתי“ פאר מיר בעט איך נאך דאס נפש דאס אידישקיט, „עמי בבקשתך“ און פאר אללו אידן בעט איך פאר זיער אללו בקשוט, געוננדט, פרנסה, נחת, ישועות ורפואה וככל מייל דיטיב.

אין אמריקא איז ממשיך פארשפראיטן נאדווערנער חסידות אדמו"ר הוזן בבית נאדווערנער הרה"ץ רבבי איתמר ראנזובים שליט"א, דער זיין פון רבבי ר' מאירל מקרעטשניף צוק".ל.

אין בני ברק האט נאדווערנער רבבי הרה"ץ רבבי חיים מרדכי ראנזובים שליט"א מיסד געווען אצענטער לתורה וחסידות לפי שיטת נאדוורנה, מיסד געווען די ישיבה „מאמר מרדכי“ צו פאראייביגן דעם נאמען פונעם הייליגן רבבי ר' מרדכי נאדווערנער צוק".ל.

אין כפר ATA, האט הרה"ץ רבבי צבי ראנזובים שליט"א, נאדוורנר רבבי מיסד געווען אשיינעם מרכז לתורה וחסידות, אויפגעשטעלט אשיינע ישיבה אין וועלכער עס זענען זיך מתחנן פינע בעחרים על טהרת הקודש. אדמו"ר מנדבורנה האט אגורייסע השפעה אין זיין סביבה, ספוציעל האלט ער אויך

דעם קשר מיט די שאarity הפליטה אידן פון דעם לאגער בוכנוואלד וועלכע זענען
מייט עם געוווען באזאם.

אדמו"ר מראהוב, הרה"צ רבוי אליעזר זאב ראנזבויים שליט"א, האט זיך
באוזצעט אין רמת גן, דארט בויעט ער אויף זיין חסידישען הויף, און איז
מששייך השרשות פון זייןנע הייליגע עטלערן, פארשפראיטן חסידות און אידישקייט.

— * —

פרק שבי עי

— ספינקע באלייבטעט אונזער שכיבת משך פון 70 יאר —
דער מיסיד השושלת האדרמו"ר רבוי יוסף מאיר — די הבתחות
פון צדוקי הדור — און דער ישיבה פון מהר"ם א"ש — איז
ספינקע וווערט מען געהאלפּן — דער צויזישער מנהיג מרדן
רבוי יצחק אייזיק זוקיל — פון מונקאטש קיון טעליש —
די ישיבה „בית יוסף“ — דאס שוערטע לעבען אין די אוננאריישע
צייטן — די הבנות אויף קידוש השם — אדרמו"ר שליש שביית
ספינקע — חאדמו"ר רבוי יעקב יוסף זווים שליט"א.

פון ספינקע האט אויפגעשיניינט אליכט וואס האט באלייכטן איז משך
פון 70 יאר גאנץ מאראמא裏יש-קארפאטנרויסלאנד. אדרמו"ר ספינקע האבן ארינן-
געבראלט דאס תורה לעבען און א סך אידישע הייזער, אונגצעינדען א פלאם פיעער
מייט א ברען צו חסידות אין טויזנטר אידישע הערצער. די הייליגע צדיקים האבן
געבלידעת אחסידישן לגיון, און מייט זיעער געבענטשט פועלות ומעשים אויפ-
געהייבן קרן התורה ויהודות אין דער גאנצער סביבה.

פיל טויזנטר אידישע היימן וועלכע זענען געוווען צוועיעט און צושפריאיט
אייבער גאנץ מאראמא裏יש און קארפאטן בערג, זענען געוווען געKENיפט און געBINDEN
צום רביס הוויף. פיל רבנים, לומדים, פלעגן אהיין פרון מקבל זיין תורה והדרכה,
לערנען דעם דרך ה' פילן א טעם איז חסידות לפי שיטת זידיטשוויב.

זכרון קדושים

פאר אונזערע עלטערן אין קאראפאטROSS האט חסידות סאנפינקע געהאט א בעצייל באדייטונג. דעם ריביס הוויך אין סעליש איזו געווען אדרעס פאר טויזנטר טיעירע אידן פון אללע זיטן, אין אללע ציטן. אהין פלעגט מען פארן אויף די ימים נוראים צו הען א פלאם פיעירדיג דאוועגען, אויף א שבת הגдол, שבת נחמו, שבת מברכין, הען אדבר תורה, אשיין דאוועגען, זיך אפלערנען וויאזי איד דארף אפלעבן זיינע יארן אין די פארשטייפט יעוביים, בין הרי הקרפטים.

קיין סעליש פלעגן שפאנען אידיישע מאמעס, זיך אויסטוויינען פארן צדיק זיירע ביטערע הערצער, בעטן פאר זיך און פאר דער משפה אברכה וישראל. צום סאנפינקער צדיק פלעגן פארן מאסן אידן זיך שואל עצה זיין וועגן ענייני פרנסה, חינוך הבנים, שידוכים, מיליטעריש אסענטירונגען, און הונדרטער אנדערע פראלבלען, וועלכע האבן געדrikט אין ביטען גלוות.

אין שנות תקצ"ח איזו געבעירן דער מיסד פון שושלט סאנפינקע, האדמוני'ה הגה"ק מרן רבוי יוסף מאיר זצוק"ל. זיין פאטער רבוי שמואל צבי איזו געווען ראש בית דין אין מונקאטש, מפורסם אלס גדול בתורה, אויסגעציגיכנט אין אללע גוטע מדות ומעלות, באטיבט פון אללע צדיקי הדור, זיין זידע רבוי אברהם איז געלביבן אינגעער יתום געוואקסן אין הויז ביימס הייליגן קאליווער צדיק האדמוני'ה הגה"ק מרן רבוי יצחק אייזיק טויב זצוק"ל, ער האט עם מגדל ומתרך געווען זיין זיינס א אייגען קינד.

צדיקי הדור, דער רבוי ר' הערשעל' רימנייהו, רבוי צבי יהודה רוזלער, רבוי צבי אלימלך פון דינוב זצוק"ל, האבן צוגעזאגט גרויסע הבתחות, עם געבענשט מיט פיל ברכות, און פארויס געזעהן זיין גרויסקיט, וויאזי ער ווועט באלייכטן ואוועלט. שוין אלס קינד האט ער זיך אויסגעציגיכנט מיט זיין שארפן מוח אויסערגעווונליכע התמדה און דארשת צו לערנען תורה. זיין פלאם פיעירדיג דאוועגען, זיינע הנחות האבן געוויזן או דאס קינד איז נישט אסתם אינגעלאַג.

אנפאנג ווינטער שנות תרי"ב, צו דער בר מצוה, פארט רבוי יוסף מאיר לערנען אין דער אונגווארער ישיבה, צום באריםטען גאון מהר"ם א"ש זצ"ל. שוין ביימערשטן שעור וווען אללע בחורדים ערשטווינט צו הערן דעם וויכוח וואס דאס אינגע בחוריל פירט אן מיטין ראש הישיבה. זיין אליאן וועלכע קומען

פונז די גראעטצע יישיבות, זענען נישט חופס די אללען היידושים פון זיער גורייסונג רבבי, אונז דא שטייט אבחורליך אבעד אלמדזן מובהק, אונז איז זיך מפלפל מיט דעם גאון הדור. באאלד ווערט רב ביי יוסף מאיר איינער פונז די בענטע תלמידים, מאין עס זיער מקרוב, אונז דער גאון אדייר הײיסט עס שטײַין נעבן עס ביי די שענער.

נאך דער פטירה פונגען מהר"ם א"ש זצ"ל קלובייט ער זיך אויס די ישיבה פונגען רבי ר' שמעלקי, דער בעל צורר החיים ז"ל אוון קאמט לערגנון קיין חוסט. ביבים אריבער טראטען די שועל פון זיין רביס צימער, האט דער רבי ר' שמעלקי אויסגערטן „ער וועט אמאָל זיין אַצדיק מפּוֹרֵסֶם, זײַן גָּמְן וועט דער גָּרִיכָּן ווַיִּתְּ...“ וכבר ננה.

בדער הייליגער,, אמרי יוסף" האט ממשיך געוווען דעם דרכ' החסידות פון זידיטשייב. ער האט אינגעפערט דעם זעלבן נסוח התפללות, די זמירות מיט דעם פיעיערדיגן דאוונגען, ווין בית המדרש אייז געוווען אצענטער פון תורה וחסידות, אוון שפעטער אייז עס שוין געווארן צו ענג אריינגעמנן אייז זיך דעם גאנצען עולם. אוון עס אייז אויפגעבעיט געווארן אני שיין בית המדרש לשם ולתפארת. איין רביס הוייף פלעגט מען ואך באגעגענונג מיט רבנים, שוחטים, חסידים ואנשי מעשה, דערפרישע תמיימות'דיקע יגיע כפים אייז, יעדער אײינגען מיט זיין עקסטערן פintel צרות.

דער ליליכט טורם פון סאפינקע האט געווארפּן זיין שטראלן, געפֿינען
די טיעירעד מאראמארישער אידן, זיי אויפֿגעהויבּן אוון געווויזן דעם ריכטיגן דורך,
געעלרגנטן וואזוי זיך אפּשאקלן פון גשמיוט אונז זיך מקרבּ זיין לעבודת ה'.
פון יאר צו יאר ווערט אלץ פֿאָרגֿרַעַסְעַרְטַּעַט דער צאל פון סאפֿינקעַר חסידים, זיי
קומווען צום רבּוי ווער צופּיס, ווער רייטענדיג אוףּ פערד, פון וויתט להסתוופּ
בצלאל קדשו אויףּ אַשְׁבַּת אָזֶן יוֹם טּוֹבּ. ווער ס'האָט נאָר אַיִינְמָאֵל אַרְיִינְגַּעַטְרַעַטְנָן
איין רבּיס' בית המדרש, ווער ס'האָט נאָר אַיִינְמָאֵל אַנְגַּעַרְטַּעַט איין דער האנט
פֿונְגּעַם הייליגּן צדיק, דער איין שיין צוֹגְעַבְּינְדַּן געווארן צו בְּית סאפֿינקע בעבותות
של אהבה.

אויב קין שאפינקע פלעגנו קומען אויסער לבנים, גאננים, לומדים, די מאסן פשוטיע אידז פון אללע עקו מאראמאריש אונ קאראפאטנרטס, איז דאס געוווען דערפאר וויל דער צוקריישטען אייד, הון בgeomiyot והן ברוחניות, האט

זכרון קדושים

געוויסט איז דער רבוי פארשטייט עם, דער רבוי שפירות זיין צדאות, און וועט זיכער געפינען אדרך עם אטובה צו טאן. מיט א פאטערליכע ליבע פלאגט דער רבוי צוהערן צו א יעדענס בקשה, זיך משתדל געווען טרייסטן און העפלן מיט א ברכה וישועה.

סאניגקער רבוי זצ"ל מיט זיין תלמידים

א ים טרערן אייז פארגאנן געווארן איז צימער פונעם הייליגן „אמרי יוספֿ“. אונזערע איידן האבן געהאט אויף וואס צו זיין, דער שעבוד הגלויות אייז געווען גורייס, דער יאך פון פרנסת האט געדראיקט, מיאטא געליטן פון צער גידול

בניהם, און הונדערטער טאג טאגלייכע פראבלעמן וועלכע פלעגן פארשאפען גענוק יסורים. איד איז אריין צום רבי פארצראה'ט פאר מריה שחורה'ט, פארזארגט, און פון דארט אroiיס אפריליכער, מיט אַלעכטיגע צורה, מ' איז געווען זיכער או מ'האט געפועטלט ביים רבי אישועה, מיהאט מיט וואס אהיכים צו פארן.

דער ערשטער סאפיקער רבי, מון רבי יוסף מאיר זוק"ל איז נסתלק געוווארן يوم ג' פרשת אחרי מות, ו' אייר תרס"ט. זעקס און דרייסיג יאר האט ער געפירות זיין הייליגע עדה אריינגעבראקט מאון איידן תחת כנפי השכינה, געהאלפּן פאר טויזנטר אורמייע מאראמאירישער קאראפאטישע אידן, און באלויכטעט דאס פינסטערנייש פון דעם גלוות איז אונזער סביבה. ער האט מהבר געווען דעם ספר „אמרי יוסף“ אויף תורה ומועדים, אפירוש אויף קבלה, און געשריבן פיל חידושי תורה.

אדמו"ר השני לבית סאפיקע איז געווען הרב הגאון הקדוש, מון רבי יצחק אייזיק זוק"ל דער אינציגער זיין פונעם הייליגן „אמרי יוסף“.

דער „חקל יצחק“ איז געוביירן אין שנת תרכ"ה, ווען זיין פאטער איז שווין געווען מפstras אלס גאנז וצדיק, און אלס באלייבטער מנהיג פון טויזנטר חסידים. נאכן הסתלקות פון רבי יוסף מאיר זוק"ל זענען אללע סאפיקער חסידים ממשיך צו פארן צו זיין מללא מקום האדמו"ר רבי יצחק אייזיק, איז רב"ס הויף פירט זיך אללעס ווי בי איצט, די זעלבע עבדה, אללע מנהגים און חפילותות לפי נוסח זידיטשוב ווערט וויטער אפגעהיט, משמר נכס ומשמר יצא.

אווי ווי ס'האט אויסגעבראכן די ערשטער וועלט מלחהה, נעט דער סאפיקער רבי זיין גאנצע משפחה און באזעט זיך אין מונקאטש, ווי זיינע עלטערן האבן אמאל געוואוינט. באאלד ווערט זיין בית המדרש אצענטער פון תורה וחסידות, מאון נײַע חסידים קומען צו הערן די היסע תפילות, זיך קויקין פון די שיינע תורה, און ווערן תיכף מקשור צום צדיק בכל לבם ונפשם. נאך דער מלחהה, באזעט זיך האדו"ר רבי יצחק אייזיק זצ"ל אין סעליש.

מאון איידן וועלכע פלעגן פארן צום הייליגן סאפיקר רבי פלעגן וויסן איז פינקט ווי ביים „אמרי יוסף“ אווי אויך בי זיין זיין רבי יצחק אייזיק זצ"ל ווערט מען געהאלפּן. די טויערן פון הויף שטייען אפען פאר איעדען צובראכענען איד, דער רבי איז מקבל בסבר פנים יפות, הערט אויס איעדען עקסטער, ווערט אשות צו איעדענס צרות, ער איז מתפלל און זיינע תפילות ווערן אנגענוומען,

זכרון קדושים

כג

ער וואונשט און זייןע ברכות ווערן מקוים — „צדיק גוזר והקדוש ברוך הוא מקיים.”

מ'פארציאלית או אלס קיננד נאר, איז אמאָל אַריינגעקומען אַשכּוֹן צום הייליגן „אמרי יוסף” און זיך פאָרקלאנט או זיין בן יחיד האט בי עם צוּבראָן אַפְּעַנְסְּטָעֶר. ענטפערט דער רבּי: אָזֶוי האט מײַזּוֹ זִין גַּעֲמָאָכְטַּעַט דערפֿאָר וועלן אַידְזּ צוּבְּרָעָכְן זִיןַע טִירָן!”?

אַיבָּעָרָאֵל ווי סַאֲפִינְקָעָר רַבִּי דָּעֵר הַיְּלִיגָּעָר „חַקְלִ יְצָחָק” אַיז אַנְגָּעָקוּמוּן האָבָּן זיך טַוְּזָנְטָר אַידְזּ פָּאָרוֹזָאָמְעָלַט בַּיִּדְעָר בָּאוּ שְׁטָאָצְּיָאָן, נַעֲבָּן פִּיאָקָעָר, גַּעֲבָּרָאָן טִירָן זיך קָעְנָעָן צָוְשָׁטוּיסְן צַוְּגָעָבָן אַשְׁלוּם עַלְיכָם, צַוְּגָעָבָן אַבְּלִיךְ אָרוּפּ דָּעֵר הַיְּלִיגָּעָר צָוָה. חַסִּידִים פָּאָרְצִיְּלָן בַּיּוֹ אַין הַיְּנִינְגָּן טָאָגּ וּוּגָן דַּי גַּרְוִיסְעַ יִשְׁוּעוֹת וּוּאָסּ מִהְאָט גַּעֲפִיעָלָט בִּים סַאֲפִינְקָעָר רַבִּי זַצְלָל, דַּי אַלְלָעַ סִיפּוּרִי פְּלָאִים בַּאֲדָרָפּוֹן פָּאָרְשָׁרְבִּין וּוּעָרָן לְדוֹרְדָוֹת, לְמַעַן יִדּוּ, דַּאס גַּרְוִיסְקִיטַּע אַיז הַיְּלִיגָּקִיטַּע פּוֹן אַדְמָוּר זַצְקָל.

הַרְהָךְ הַצְּדִיק אַדְמָוּר רַבִּי יְצָחָק אַיְזָיק זַצְקָל אַיז גָּעוּעָן מִפּוֹרָסָם אַלְס גָּדוֹל בְּתוֹרָה, אַיְינָעָר פּוֹן דַּי גָּדוֹלִי הַפּוֹסִיקִים אַיז אַונְזָעָרָעָץ צִיְּינָן. זִיןַע תּוֹרָהָס בַּיִּדְעָן אָוָן בַּיִּדְעָן שְׁלֹשׁ סְעוּדוֹת הָאָבָּן גַּעַשְׁמִיטָה. זִיןַע וּוּדְרָטָעָר זָעְנָעָן גָּעוּעָן פְּלָאִים פִּיאָעָר, גָּעְזָאָגָט גָּעוּוֹאָרָן מִיטּ גַּרְוִיסּ הַתְּעוּרָרוֹת, מִיטּ נַיְינָעָן זִידִיטְשָׁוִיבָר נִיגּוֹן מִיטּ הַתְּלָהָבוֹת דְּקָדְשָׁא. וּוּעָר עַס האָט נַיְשָׁט גַּעַהָעָרט אַדְאוּעָנָעָן יִמּוֹם נַוְּאָיִם אַיז סַאֲפִינְקָעָר, דַּי נַיְינָעָן נִיגּוֹנִים, דַּי פְּרִיאַלִיכָּעָמָרְשָׁן, דָּעֵר האָט אַיז זִין לְעַבְּנָן נַיְשָׁט טָוָעָן גָּעוּעָן אַטְמָע פּוֹן הַיְּסָע פָּאָרְכְּטָעָרְלִיכָּעָתְּפִּילּוֹת.

נַאֲך אַיז סַאֲפִינְקָעָר האָט אַדְמָוּר זַצְקָל מִיסְדָּגָעָן דַּי יִשְׁיבָה „בֵּית יוֹסְחָה” דָּעֵר רַבִּי אַלְיָזָר פְּלָעָגָט לְעַרְנוּן מִיטּ דַּי תַּלְמִידִים שְׁעָרָים קְבּוּעִים יָם יּוֹם, אֲפִילּוּ שְׁפָעָטָעָר וּוּעָן הַונְּדָרָטָעָר חַסִּידִים הָאָבָּן עַמְּטָרִיד גָּעוּעָן מִיטּ זִיעָרָעָע בְּקָשָׁות, האָט עַר נַיְשָׁט גָּעוּוֹאָלָט מְפִסְקָה זִין פּוֹן זִין לְעַרְנוּן, נַיְשָׁט מוֹתָר גָּעוּעָן אָרוּפּ דַּי שְׁעָרָים קְבּוּעִים. נַיְשָׁט אַיְינָמָל פְּלָעָגָן חַסִּידִים וּוּאָרְטָן שְׁעהָן מִיטּ גָּעוּגָעָנָעָן וּוּיְילָדָעָר רַבִּי אַיז גָּעוּעָן אַיז גַּעַלְעָרָנָט מִיטּ גַּרְוִיסּ עַמְּקָוֹת דַּעַם שְׁעוֹרָמִיטּ זִיןַע בְּחוֹרִים.

סַאֲפִינְקָעָר חַסִּידִות האָט זיך פָּאָרְפָּעָסְטִיגָּט אַיז דַּי חָרְבָּן יָאָרָן, אַיז האָט גַּעַהָאָט אַרְוָמְגָעָרִינְגָּעָלָט טַוְּזָנְטָר חַסִּידִים וְאַנְשֵׁי מְעַשָּׂה. דַּעַם רַבִּיס בֵּית הַמְּדָרָשָׁ

אין סעליש אין געוווען א צענטער פון תורה וחסידות, א אדרעס פאר טויזנטר אידישע משפחות צו בעקומען הילך און א טרייסט ווארט בעת צרה.

עס אין אנגעקומען די פינסטערע יארן, שנת תש"ש — תש"ד, אידישע קינדער האבן זיך געפינגען במצור ובמצוק, אם פון צרות האט זיך געשיט אויך בית ישראל אין די קאראפאטן און מאראמאריש, איעזן טאג מיט פרישע גזירות, אידן ווערן פארטריבן קיין גאליציע צום „דניעסטער“, מענער ווערן פארשיקט אין „מוניקה סוזאָד“ די פרנסות ווערן באַרוּבֿט, באָ מײַם עד נפש, ס'איַן נישטא אשטיקל ברויט אין שטוב, דאס אנטיסעמיטיזם וואקסט פון טאג צו טאג, צרות פון די גויעשׁ שעננים, פון די אונגארישע רשעים, און ווי אהין לויפט מען, צום הייליגען סאָפֿינְקָעֶר צדיק, דארט זיך אויסוועינען און אהיכים ברענגן אינשועה.

פסח שנת תש"ד: אגרויס השכות האט באַדעת גאנץ קאָרְפָּאָטְרָס, די גזירה פון פֿאָרְשָׁלִישָׁן אין די געטויס האט זיך אַנְגָּעוּהוּבָּן און געקוּמָן קיַּין סעלישׂ. פרײַטְאָג אַסְרוֹהָג, כ"ג ניסן תש"ד אַיְן דער סָפֿינְקָעֶר רְבִי הַקָּדוֹשׁ אַדְמוֹרָרָבָּי רְבִי יִצְחָק אַיְזָיק זִצְקָאָל אַרוּסְגָּעָנוּמָעָן פון זֵיַּן בֵּית הַמְּדֻרְשׁ אַיְן סעלישׂ אַיְן וּוּגָן צו דער עֲקָדָה.

אין סָפֿינְקָעֶר האט מען אַיְבָּיג גַּעַלְעָרְטָן וּוְיָזָוי אַיְד דָּרְךָ מִקְדָּשׁ שֵׁם שְׁמִים זֵיַּן. אַיְצָט זָעָנָעָן גַּעַקְוּמָעָן טָאגָן הַכְּנוֹת, זֵיַּן גְּרִיטָאָס אַיְף קִידּוּשׁ הַשֵּׁם.

וּבָיּוֹם י"ג בְּסִיוּן תש"ד, אַיְן דער רְבִי אַנְגָּעָקוּמָעָן קיַּין אוַיְשָׁוִיזָאָ, גָּלִיךְ גַּעַשְׁפָּאָנְטָמִיט זֵיַּן גַּאנְצָעָר עַדְהָ אַיְן דער רִיכְטוֹנָגָן פון די עֲקָדָה פְּלָאָמָן. אַיְן דָּעַם טָאג אַיְזָיק זֵיַּן הַיְּילִיגָּעָנְשָׁמָה מִיט שְׁטָאָרָם אַיְן הַיְּמָעָל אַרְיִין. דָּעַמָּלֶת זָעָנָעָן אוַיְיךְ אַוּוּק אַיְף קִידּוּשׁ הַשֵּׁם דָּעַר עַלְטָסְטָעָר זֵיַּן הַרְהָגָה"צָ רְבִי יִשְׂרָאֵל חַיִּים זְצָ"ל, זֵיַּן טָאָכְטָעָר שִׁינְדִּיל הַרוּוֹיִץ הַיּוֹ"ד. דָּעַר צְוִוִּיטָעָר זֵיַּן רְבִי נְפָתְּלִי צְבִּי וּוֹיִס אַבְּדָק"ק בַּיְלָקָע אַיְן אַוְמָגָעָקוּמָעָן אַיְן אוַיְשָׁוִיזָאָ אַיְף קִידּוּשׁ הַשֵּׁם בַּיּוֹם ט"ז סִיוּן תש"ד.

אדמוֹר הַשְּׁלִישִׁי לְבֵית סָפֿינְקָעֶר הַרְהָגָה"ג רְבִי יַעֲקֹב יוֹסֵף וּוֹיִס שְׁלִיטָאָ, דָּעַר עַלְטָסְטָעָר זֵיַּן פון רְבִי יִשְׂרָאֵל חַיִּים זְצָ"ל אַיְן מְשִׁיךְ צוֹ שְׁפִינְעָן די קִיטִּיט פון בֵּית סָפֿינְקָעֶר אַיְן נְיוֹ-יּוֹרָק. זֵיַּן בֵּית הַמְּדֻרְשׁ אַיְן אַמְּרָכָז פָּאָר די רַעַשְׁט

הרהגא"ץ האדמו"ר רבי יצחק אויזיק ווילס זצוק"ל דער סעפינקער-סעלישער רבי
אוועק אויף קידוש השם — י"ג סיון תש"ד הי"ד.

געבליבנע פליטים מבית ספאיניקע, אין און ארץ ישראלי בוייעט דער רב שיליט"א
מוסדות תורה לשם ולתפארת.

געבליבן איז אויך לפלייטה הרהגה"צ רב שמו אל צבי, שליט"א, אונ
פון רב אברהム אביש זצ"ל, ער געפינט זיך און ניו-יורק, אלס רב אין בייחמ"ד
„קהל בית יצחק“, איש רם הרוח ורב פעלים, באטיבט פון אללע חסידישע קרייזן.

— *

פרק שמיני

— מונקאטש דער גרענטער חסידישער צענטער — רב צבי
אלימלך שפירא שטעהט אוועק דעם פעסטן יסוד פון „בית
מונקאטש — תקנות תמכון דאורייתא — רב שולמה שפירא
באקענפַט די פְּרִיָּע עַל עַמְּנָטוֹן — שווית „שם שלמה“ — רב
צבי שפירא, גרויסע פרעוגניליכיות איז דער חסידישער וועלט
גענריינדעט דעם זעלבנטשטענדיגען כוֹלֵל מונקאטש פון
צעהן בעזירקען — די תקופה פונגעם „מנחת אלעוז“
באקענפַט מוֹטֶשׁ שאָרְפְּקִוִּיט אַיְדָעָן נִיעָם אַיְנְפִּיר — אַלְחוֹם
קענן די פְּרָע שׂוֹהָלָן מוֹטֶגֶןָזִיעִם — מונקאטש אחר החורבן
— ממשיך השרשת האדרמוי"ר רב משה יהודה לוי שיליט"א.

אין די ראמען פון דיעזען „ספר הזכרון“ איז שווער אריינפאָן אַבְּילָד
וועגן „מונקאטשער רבִּיס הַוִּיפָּה“, וויל אַפְּילָו מען זאל שרייבן אַגָּאנֵץ ספר
אייבער חסידות מונקאטש, קען מען אלץ נישט אייברגעבן פאר די שפֿעטערדייגע
דורות אָגָּנוֹי אָפְּשָׁצְׁנוֹג ווֹסָס „בית מונקאטש“ איז געווען פאר דער שטאָט
בפרט איז פאר קאַרְפְּאַטְּרוֹסָלָאנְדָּכָּלְלָן, מיזוועט אלץ נישט יוֹצָא זִין די הַחֲוֹבָה
הקדושה כלפי צדיקי ואָדָמָוּרִי בית מונקאטש.

דאָס חסידות איז געגָלָעָנְט צו אַבָּאָר מִים חַיִּים, ווֹאָס מַעֲרָעָר מִשְׁעָפֶט
פון דער ברינע אלץ מערער קוועטל צו פרישער וואָסער. ווֹיפְּיל מען ווּט זיך
אנשטרענָגָען צו שרייבן איז פָּאָרְאִיבִּינְגָּן מונקאטשער רבִּיס הַוִּיפָּה, אלץ מערער

וועט אroiפוקומען פריישע פועלות ומעשים, דאריבער דארף מען דא אונטער-שטריכן או די עטליכע דפים איין זיעזען פרק זענען נישט מעהר ווי אפרא-קלענערטע בילד, בבחינת מגלה טפח ומכסה טפחים.

ביז צום גרויסן חורבן איין מונגאטש געוווען דער גראסטער חסידישער צענטער אין קאראטאנטוז, דאס איין געוווען א שטאט ווי טוינטער איזן האבן געללאכטן די אידישע קיטט, און געפֿרט א הונדרט פראצענטיק אידיש לעבען. אידיש זענען געוווען די מענשן, אידיש זענען געוווען די פרויען, אידיש איין געוווען איעדרס ווינקלע פון דער שיינער שטאט. מונגאטש האט פארמאגט שיינע שוהלען און בתי מודרשיים, מקוואות, תלמוד תורהס, מוסדות צדקה וחסד, דארט איז געוווען א מקום אקסניא פאר צדיקים, רבים וגאנונים, אורת פון גרויסע לומדים, חסידים ואנשי מעשה יראים ושלמים.

הונדרטער שיינע חדר קינדע, מיט די לאנגע געקריזעטלע פאה/לך פלעגן אונפֿילן די גאסן און די יארדעם, געלאפען שיין פון פארטאגס אין חדר ארײַן צו לערנען און חורין בהתחמדת, נישט קווקנדיק ווינטער אויף די ברענענדיגע קעלטן און די טיעפע שניעען. זיירע זיסע קולות פלעגן הונדרטער פיינע אידיש חיוט און פריישע כוחות בי איזן. את דארט פלעגן הונדרטער פיינע איידעלע ישיבה בחורים שפאצ'ין מיט די גمراָס אונטער דער אורום, זיך מפלפל זיין מיט דעם גمراָ ניגון אין דעם שייעור פון דער וואָך, מהדש זיין חידושי תורה.

פאר עטליכע דורות איין שנות תקפ"ה (1825) איין אועקגעשטעלט געוווארן דער פעסטער יסוד פון בית „מונגאטש“. רבּי צבי אלימלך שפירא זצ"ל איין גערופֿן געוווארן פון גאליציע און אויפֿגעמאָן געוווארן אלס מונגאטשר רב און אב בית הדין. ער איין געוווען אַגרויסע פערזונליכקייט איין דער חסידישער וועלט, און אַנאענטער קרוב צום רבּי ר' אלימלך מליזונסק. איין די ערשתע יארן פון זיין אנקום איין מונגאטשר רב געוווען זיינער צופרידן פון זיין רבעות שטעללע, און אזי שרייבט ער איין „תקניות תמכין דאוריתא“:

... “איך בין מיט גט—ס הילף געקומען קיין מונגאטש, א שטאט וואָס האט קיין גלייכן ניט איין גאנצֶן לאנד מיט אַירע ערליך אייזן, וועלכּע דורךטען נאָך תורה און יראת שמיים.”

אבל נישט אויף לאנג האט אונגעהאלטן דאס רואיגע ליעגן, דער שלום
אייז צושטערט געווארן, און נאך פיר יאר האט ער געמוועט פאראלאוּן די שטאט
און גיין קיין דינוב.

רבי צבי אלימלך שפירא אייז נפטר געווארן ביום י"ח טבת תר"א, ער
האט איבערגעלאזט זיעער וויכטיקע ספרים אין אגדה, חסידות, און הלכה:
"מעין גנים" — "אגרא דפרקא" — "דרך פקודך" — "בני יששכר" — "אגרא
דכללה" — "מגיד תעולמה" — "והיה ברכה" — "ריח דודאים" — "חדשי מהרצ"א
אויף מסכת מגילה" — "דרך עדותיך" — "כלוי הרועם" — "דברים נחמדים" —
"ברכה מושלשת" — הוספה מהרצ"א לסור מרע" — "הגחות מהרצ"א על זורה"ק"
— "ליקוטי מהרצ"א על תנ"ך" — און "תקנות תמכין דאוריתא".

איין שנת תרמ"ב אייז אונגעקומען קיין מונקאטש הרהגה"ץ רבוי שלמה
שפירה צוק"ל. ער האט באולד זיך אריינגעלאיגט איין דער ארבייט צו פאר-
ברעטערן דעם יסוד און מוחוק זיין די חומת היהדות. ער האט פיעל כוחות
פארלייגט צו מאכן די שטאט פאר א תורה צענטער לשם ולחתפאתה.

רבי שלמה שפירא צ"ל אייז געוווען אגורייס פרזעניליכקייט סי אלס
גאון או סי אלס צדייק. איין משך פון די עלף יאר וואס ער אייז געוזען על
סס הרבנות האט ער מיטגעמאכט גרויסע מחלוקת און קעמעפנע מיט די פורקי
על עלעמענטן וועלכע האבן געווארט אונטערגראבן דעם יסוד פון אידענטום.

די פריעע עלעמענטן האבן געקוקט מיט בייזע אויגן אויף הדרים און
תלמוד תורה'ס, זיי האבן געווארט צוינגען עלטערן צו שיקען די חדר אינגלעך
איין די פאלקס שלולעס. אzo דער בעל, "שם שלמה" האט בעקומען אבאפעהיל
צושליסן אלע הדרים איין מונקאטש, איז ער באולד אוועק געפאוּן קיין בודאפעעס
און דארט געפועילט וויטער צו האלטן הדרים און מלמדים תלמידי חכמים
יראים ושלמים.

אדמו"ר רבי שלמה שפירא צ"ל אייז נפטר געווארן און שנת תרנ"ג
און זיין זאהן הרהגה"ץ רבוי צבי שפירא האט פארנווען דאס רבנות אין מונקאטש.

רבי צבי שפירא צוק"ל, ער בעל "דרכי תשובה" אייז געוווען ער
גלויסער גאון בנגלה ונסתר, אגורייס פרזעניליכקייט אין דער חסידיישער וועלט,

און זיין גאנט האט ג'שמט אין גאנצען יאנד. אין זיין ישיבת האבן זיך באלאד פארזאמעלט הונדערטער בחוריים פון אלע עקן אינן קראפאטראטסלאנד. אין יענע צייטן זענען נאך די אידן פון די פאשטייפטער דערפליך געווען וווײיט פון דער לומדיישע וועלט, און נישט געהאט דעם על צו שיקען דעם בחור אין א ישיבת ארײַן.

הרהגא"ץ רבי צבי שפירא זצוק"ל בעל „דרכי תשובה”

דאָס תורה ליכט פון מונקאטש האט געוווארפֿן אַירע שטראָלָן אויף די
ישובים און געצייגן דאס יונגע דורך קיין מונקאטש. פון דער מונקאטשער ישיבת

זענען שפעטער ארכיס טויזנטר בחורדים, וועלכע זענען געווארן מפורסם אלס רבנים, דיבנים, שווחטים, סופרים, אוון סתם טיירע בעלי בתים, מלאים וגודשים מיט תורה וחסידות.

אדמו"רי מונקאטש האבן זיך וויניק אפגונגבען צו פארגראעסערן זיעיר אייגענעם הויף, צו מערען חסידים ואנו"ש, זיך האבן געפילט אפראנטווארט-לייכייט פאר דערGANZUA MDINA, געהאלטן או זיך זענען שליחי צבור צו בווען אשטאָרָקָע מוייער אַרְוֹם די קאָרָפָטִישׁ קָהִלּוֹת, כָּדֵי שְׁלַכְתָּע וּוַיְגַּתְּן, די מתקני הדרת, די רעפארמייטישׁ עַל עַמְּנַטְּעָן זָאַלְן נִשְׁתַּחֲוֵן צו קְרִישָׁן בְּרוּחָנִיות אִידְישָׁע הַיּוּעָר. מבית דין של אַדְמוֹרִי מונקאטש אַרְכִּיס גִּין פִּיעָל תְּקָנוֹת, גָּדְרִים וּסְיִגְיִים צו פַּאֲרָפָעַטְּגָן דָּאַס אִידְישִׁקְיִיט בְּכָל אֶתְר וְאֶתְר.

אין דער צייט זענען די גָּדוֹלִי הַדָּוָר אֵין אָונְגָּאָרָן האַבָּן גַּעֲקֻמְפֶּט וְוי די לַיְבָּן קָעָגָן די פּוֹרְקִי עַול וּוּלְכָעַבָּן האַבָּן גַּעֲוָאָלָט אַרְיִינְדְּרִינְגָּעָן דָּעַם, „רַעֲפָאָרָם“ אָוּן לְעַבָּן גְּלִיְיךְ וְוי די גּוֹיִים, אָוּוּקְרִירִיסְן זִיךְ אָוּן אַנְדְּעָרָע פָּנוּעָם דָּרָךְ הַתּוֹרָה, בעת הַתְּהִיא זענען די אָונְגָּאָרִישׁ אַרְטָאָדָקְטִישׁ קָהִלּוֹת האַבָּן זִיךְ גַּעֲרָנְגָּעָלָט מִיטְ די מַחְבְּלִים די, „גַּעַלְאָגָן“ אָוּן נִשְׁתַּחֲוֵן גַּעֲלָאוֹת אָונְטָעָר גַּרְאָבָן די יְסָדוֹת פּוֹן די אלטע אִידְישִׁשׁ קָהִלּוֹת, אִיז שָׁוִין קָאָרָפָטָאָרוֹס גַּעֲוָוָן גּוֹט גַּעֲפָאָנְצָעָרט אָוּן צּוּגְעָרִיִּט נִשְׁתַּחֲוֵן אַדְרִיסָת רְגֵל פָּאָר די מַתְבּוּלִים, אַדְאָנָק דָּעַר פָּאַרְצְׁוּוֹיְגָטָעָר אַרְבִּיאִיט פָּנוּעָם הַיְלִיגָּעָן, „דָּרְכִּי תְּשׁוֹבָה“ זענען אָונְגָּוָרָע קָהִלּוֹת גַּעֲבָלִיבָן זַעֲלַבְּסָט שְׁטָעַנְדִּיגָּג בְּבָחִינָת „עַם לְבָדְדִּי שְׁכוֹן“.

פּוֹן די פָּאַרְזְׁוָאָרְפָּנָעָ דָּעַרְפָּלָךְ, פּוֹן די פָּאַרְשְׁטוּסָנָעָ יְשָׁוּבִים אֵין דָעַר „וּוְעַרְכָּאָוִוְינְגָּעָן“ הָאָט מַעַן גַּעֲקוֹקָט אֹוִיפְּ דָעַם, „פָּאָקָעָלָן“ וְוָאָס לִיְכִּט אֵין דָעַר שְׁטָאָט מַוְנְקָאָטָשׁ. אֵין שָׁנַת חֲרָסְזָן הָאָט דָעַר, „דָּרְכִּי תְּשׁוֹבָה“ גַּעֲרָנְגָּעָט דָעַם זַעֲלַבְּסָטְשְׁטָעַנְדִּיגָּן כָּוֹלָל מַוְנְקָאָטָשׁ וּוּלְכָעָרָה אָט גַּעֲהָעָרָשָׁט אֹוִיפְּ אַלְלָעָ צְעָהָן בְּעַצְּרִיקָעָן: בְּעַרְעָגָסָאָז, בְּיַלְקָעָ, בְּעַנְדִּיקָאָוִוִּז, הַאַלְמִין, וּוּאַלְאָוּ, וּוּעַרְעָצָקִי, חָוָסֶט סְעָלִישׁ, סְוּאַלְיוּוּ, קָאָסָאָן, מִיטְ זַיְעָרָע אַרְמִיקָעָ קְלִיְינָע דָעַרְפָּלָךְ. דָעַר צִיעָל אִיז גַּעֲוָוָן מַחְזָק זִיְין אָוּן הַעֲלָפָעָן בְּוּיָעָן חֹרְבָּות יְרוּשָׁלָם, אַוְיסְהָאָלָטָן תְּלִמְדִי חַכְמִים וּוּלְכָעָבָן האַבָּן זִיךְ בָּאָוּצָעָט אֵין אַרְץ יִשְׂרָאֵל אֹוִיפְּ דָעַר עַלְעָרָע יָאָר, גַּעֲוָוָרָן די מַוְנְקָאָטָשׁ הַיּוּעָר אֵין יְרוּשָׁלָם, הַיְמָעָן פָּאָר קָאָרָפָטִישׁ אִידְן וּוּלְכָעָבָן עַולָּה גַּעֲוָוָן קִיְין אַרְץ יִשְׂרָאֵל.

דער קשר וועלכער האט מקשר געוווען יעדע אידישע שטוב צו מונקאטש
איו געוווען די רבּי מאיר בעל הנס פושקע, אין וועלכע אידישע מאמעס פלאגען
ארײַנווארפֿען זייַערע לעצטער פרוטות אוֹן נאָבען אַיהֲר פֿאָרגֿיטְן הייסֶע טְרָעָרָן
אין אללע צִיטְַן אוֹן בֵּי אללע גַּעַשְׁעַנְגִּישָׁן אַין שְׁטוּב.

ווער עס האט נישט געזהָן מיט וואָס אַשְׁמָה מען האט אַיבָּעָר געגעבען
די פּוֹלָע פִּישְׁקָעָ פֿאָרִין גְּבָּאֵי הַכּוֹלָל, האט נישט געזהָן וואָס אַשְׁמָה הייסֶט בֵּי
אַיְדַּי. אַיְדַּע מְשֻׁפָּחָה אַפְּילָוּ די אַוְרִימְסְּטָעָ, האט גַּעַקָּאָרְגְּטָ פּוֹן אַלְלָעָם אַין
שְׁטוּב, אוֹן געגעבען צְדָקָה בְּסֶבֶר פְּנִים יְפּוֹת, וּוּפִילְ מִיהָאָט גַּעַהָאָט די מַעֲגִילִיכְקִיטָּ
אוֹן אַזְוִי האט כָּמָעַט כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל אַיְן אַונְזָעָר גַּעַגְעָנָט גַּעַהָאָט אַקְשָׁר מִיט בֵּית
מוֹנְקָאָטָשׁ, אַבּוֹנְד וּוּלְכָעָר האט גַּעַהָאָלְטָעָן בֵּין צּוֹם חָרְבָּן.

הרהגָה"ץ רבּי צְבִּי הִירְשׁ שְׁפִירָא אַיְן נְפָטָר גַּעַוָּאָרָן בַּיּוֹם בְּ 'דָחָג הַסּוֹכִוָּת
תְּרָעָ"ד. ער האט מְחַבְּרָ גַּעַוָּעָן די סְפִּירָם: „דְּרָכֵי תְּשׁוּבָה“ אַוִּיפּ שְׁולָחָן עֲרוֹךְ
יּוֹרָה דָעָה, „בָּאָר לְחֵי רַאֵּי“ אַוִּיפּ תְּקוּנִי זָהָר, „צְבִּי תְּפָאָרָת“ שׁוֹ"ת אַיְן פְּלָפּוֹל.

איָן שְׁנַת חָרְסָ"ד האט אַנְגָּעָפָּאָנְגָּעָן צּוֹ לִיְכִּינָן דָאָס לִיכְטָ פּוֹן הַרְהָגָה"ץ
רבּי חִים אַלְעָזָר שְׁפִירָא זְצּוּקָ"ל, קָדוֹם אַלְסָ מַמְלָא מָקוֹם פּוֹן זִין פָּאָטָעָר דָעָר בֵּעל
שְׁפָעָטָעָר זִיְּתָ שְׁנַת תְּרָעָ"ד אַלְסָ מַמְלָא מָקוֹם פּוֹן זִין פָּאָטָעָר דָעָר בֵּעל
„דְּרָכֵי תְּשׁוּבָה“.

שְׁוַיְן פּוֹן די עַרְשָׁטָע צִיטְַן האט דָעָר הַיְלִיגָּעָר „מְנַחַת אַלְעָזָר“ גַּעֲפִירָט
זִין נְשִׁיאָוֹת בְּרָמָה, נִישְׁטָן נְשָׁאָ פְּנִים גַּעַוָּעָן פָּאָר קִינְגָּעָם אוֹן נִישְׁטָ פָּאָרְשָׁוִיְגָן
אַפְּילָוּ די קְלָעָנְסְּטָעָ עַוְלָה. ער עַרְשָׁטָעָר שְׁרִיטָ זִיְּנָעָר אַיְן גַּעַוָּעָן צּוֹ אַרְגָּאַנְיוֹרָן
דָאָס שְׁטָרָעָנְגָּס רַעֲלִיגָּעָזָעָ קְהָלָה לְעַבְנָן אוֹן פָּאָרְפָּעָסְטִיקָן חָוָמָת הַיְהָדָה סִיְּ אַיְן
דָעָר שְׁטָאָט מוֹנְקָאָטָשׁ אוֹן סִיְּ אַיְן גַּאנְצָ קְאָפָּטָרָס, גַּעַוָּאָלָט אַיְן אַיְדִּישָׁעָר קִינְדָּעָר
זַאלְן זִיךְ הַאלְּטָן בֵּי דָעָר אַמְתָּה/דִּיגָּעָר אַיְדִּישָׁעָר אַמְנוֹנָה.

הַאַדְמָוָ"ר רבּי חִים אַלְעָזָר זְצּוּל אַיְן גַּעַוָּעָן אַגְּרָוִיס פְּרוֹזְעַנְלִיכְקִיִּיטָ, אַ
גָּאוֹן אַדְרָ בְּגָלָה וּבְנְסָתָר, אוֹן בָּאַלְבָּטָ פּוֹן אַלְלָעָר רְבִּיסָּן וּגְאוֹנִיס אַיְן זִין צִיְּטָ.
זִין הַשְּׁפָעָה אַיְן אַונְזָעָרָעָ קְרִיְיָוָן אַיְן גַּעַוָּאָקָסָן מִיּוֹם לִיּוֹם, אוֹן פִּילְ רְבָּנִים
מְרִי דָאָתָרָא הַאָבָּן זִיךְ אַרְגָּאַנְיוֹרָט צּוֹ אַרְבִּיטָן בְּשִׁוְתָוֹת אַיְן שְׁטָחָ פּוֹן חִיזּוֹק
הַדָּת וּהַרְמָתָּ קְרָן הַתּוֹרָה.

קלג

זכרון קדושים

הרהג"ץ רבי חיים אלעוזר שפירא זצוק"ל בעל „מנחת אלעוזר“

אין זיין חקופת איז מונקאטש געוווארן אַער ואמ בישראל, א תורה צענטער א אורט ווי דאס אידישקייט האט אַרוויסגעלזיכטען פון א יעדער אידישער שטוב, פיל לומדים זענען געזעסן יומם ולילה אין די בתה מדרשים און זיך פארטיעפט אין ש"ס ופוסקים, הונדערטער בחורים פון זוית זענען געקומען אין זיין ישיבה לרענען. א בחור האט זיך געשעצעט גליקלך או ער איז זוכה להסתופף בצלוי, זיך רעכגען אלס מונקאטשער ישיבה בחור, א תלמיד פונעם „מנחת אלעוזר“.

מונקאטשער רב איז געבענשט געוווען מיט אללע גוטע מדות ומעלות, זיין געשטעל האט פארשאפט כבוד און רעספערקט, גרויסע רבנים האבן זיך מיט איהם שואל עזה געוווען און געווארט אויף זיין חוות דעת, זיין ווארט איז אַנגענוומען געוווארן אַיבעראל, אַפְּיָלוֹ דִּי טשעכישע רעגירונג האט זיך מיט איהם גערעענט, געוווען מכובד בייל הייכע רעגירונג בעאמטערט, זיין ליכטיגע צורה, דאס פריליכע פנים האט צוגעציינן צו זיך דעת המון, און אַפְּיָלוֹ זיין גרעסטע מתנגדים האבן מודה געוווען אין זיין גרויסקייט.

רבי חיים אלעוזר שפירא זצ"ל אין געוווען אַרוויסגעצ'יבנער רעדנעער, צו זיין דרישות וועלכע פלאגן געזאגט ווערין מיט אַשיינע קלינגענדע שטימע האבן זיך פארזאמעלט טויזנטר צוהערער, און קינמאָל נישט מײַד געוווארן זיך צוהערען צו זיין פערלדיגע ווערטער. ער פלאגט זיינער שארכ' מוסרין דעם עולם און געוויזן אויף דעם קלענסטן אַפְּנוּיג פון תורתנו הקדושה, די בכיות בייל דער דרשה האבן צוּבָרָאָן אַפְּיָלוֹ דִּי פָּאָרְשְׁטִיְינְעֶרֶטָּע הָעֲרֵצָעָר, און פיל האבן נאכְהָעָר מהריה בתשובה געוווען.

אדמו"ר ממרקאטש איז געוווען דער גרויסער בעל תפילה, געהאט אַשיינע שטימע, דאס דאוועגען איז געוווען מיט התערורות און מתיקות, די ניגונים אויס-געצ'יבנער שיין ובפרט אין די ימים נוראים פלאגט ער דאוועגען פלאם פיערדיק, דער עולם פלאגט אַרְיִינְפָּאָלָן אַין הויכע באַגִּיסְטְּעָרָוָג אַין אַירָאָת הרומיות, אַין אַמְּרוֹאָדִיק דבוקות. בייל די טישן פירן שבת און יומ טוב האבן זיך געשטוייסן הונדערטער חסידים און געשליגן אַיעְדָּס ווארט מיט גראיס דארשט.

רבי חיים אלעוזר שפירא זצ"ל האט זיך געהאלטן פעסט בייל זיין דעה אַז די היליגע תורה באַדָּאָרָף אַפְּגָעָהִיטָן ווערין בכל פרטיה ודקדוקיה, און אַפְּיָלוֹ דער קלענסטער מנהג פון אַבּוֹתִינוּ הקדושים טאר נישט נאָכְגָּלָאָזָט ווערין. גיינדיג פּוֹסְטְּרִיט אַין דער שיטה פּוֹנָעָם הַיְלִיגָּעָן „חַתְּמַם סּוֹפֵר“ האט ער אויך

געהאלטען או „חדש אסור מן התורה“ יעדן ניעז זאך איז אסור מן התורה, דערפאר האט מונקאטשער רבּי נישט מסכימים געווען אויף פשרות, נישט געוואלט הערין פון ויתורימ, ער האט צוזאמגעגענו מען די גרויסע ربננים פון אונזערע קהילות כדי צו באקעמעפֿן מיט שארכפיקיט איעדען ניעעם איינפֿיר וואס איז נישט אויס-געהאלטן על פי תורהנו הקדושה.

ספֿעצייל איזו דער בעל „מנחת אלעוז“ ארויס קעמעפֿן מיט דער גרעסטער שארכפיקיט קעגן די פרײַע שוֹהָלָן מיט גימנאזיעס, איזן וועלכע ער האט געזהָן דעם גרעסטער אומגליק פֿאָר אידישען פֿאָלָק, אַסְכָּנָה פֿאָר דער אַמְתָּה/די גָּעָר אִדְיִשְׁעָר אָמוֹנָה. יאָרֶן האט זיך געפֿירט דער קאמפֿט, אָוָן סְאֵין דאָ דָרְבִּיבָּר זִיעַר פֿיל צו שְׂרִיבָּן, מִיר מְזוֹן זיך מְסֻתָּפָּק זִין בְּמוּעָט, אָוָן אַיבָּעָר גַּעֲבָן אִין יְעַנֵּעַ צִיְּטָן.

— * —

חברה „שומריו תורה“ דק"ק מונקאטש י"ז

א ז י פ ר ו ה ?

וְאַתָּה כִּי הַזְּהָרָתָו וְגֹרָ

וְאַתָּה אֶת נְפָשָׁךְ הַצְּלָת (יחזקאל ג' כ"א)

„אוֹ אַלְלָעַ יְדִישָׁע עַל טָעָרָן הַיּוֹ וְוָאָס גְּלִיבָּן אֵין דָרַח הַיְלִיגָּעָר תּוֹרָה אָוָן דָּבְּרֵי חָכָּוֹל מִיר וּוְעַנְדָּעַן זִיךְ צוֹ יְעַדְעַן פָּאָטָעָר אָוָן דָּמְטוּעָר מִיט דָרַח וּוְאָרְנוֹגָל לְמַעַן הַשֵּׁם וְתּוֹרָתוֹ נִישְׁט וּוְיִדְעָר אַרְיִינְצּוּפָּאָלָעָן אֵין דָעַם שְׁעַדְלִיכָּעָן וּוְעַג פָּאָן דִּי צִוְּנִיסְטִישָׁע שְׂוֹהָלָע אֲדָעָר גִּמְנָאָזִים. וְוָאָס אִיס פָּוּן אַלְלָעַ גְּרוּיסָע וּוְעַלְתָּס ربָּנָנִים גַּעֲסָרָט, וּוְיַיְלְפָוּן דָּרָט קִימָעָן אָרוּיס אַיְינְפָּאָכָע אָפִיקָּוֹרִיסִים וְוָאָס לִיְקָעַנְעָן אָב דִּי תּוֹרָה אָוָן שְׁפָעָטָעָן פָּאָן אַלְלָעַ מצוֹת הַשִּׁיִּית. זַיְיָ מְאַכְעָן לְצָנוֹת פָּוּן דָּבְּרֵי חָזְקָאָל אָוָן פָּעָרְגִּיפָּעָן יְדִישָׁע הַאֲרָטָץ מִיט כְּפִירָה וּמִינָּה רְלָל (מאסקענעבעלען תְּעַרְבּוּבָה אַוְיסְפְּלִיגָּע עַצְטָ).“

זכרון קדושים

די ערלטערן וועלין קינמאהָל נישט קענען פאַרלענפערין אויף
דעָר וועלט און אויף יונגערוועלט דעם גרויסען חטא וואס זיַּי
האבען בעגאנגען געגען די אונשולדיגע קינדער מיט דעם וואס
זַיִּי האבען זַיִּי פֿוֹן די תורה ואָמְנוֹן אָוּוּקָגָעָרִיסָעָן אָונְד זַיִּי
אָבָגָעָשָׂנִיטָעָן פֿוֹן יִדְיִישָׁע דָת ...

...מיר האבן שווין מעהר מאהָל אַנְגָּעוּוֹיְזָעָן אויף דעם גרויסען
פארלוסט וואס דאס יִדְיִישָׁע הויז לִיְדָעָת ווען מאן לאָזֶט די
קינדער שטודירען אַין זַאלְכָּע שׂוֹהָלָעָן אָונְד אָפָעָנְטָלִיכָּע
אַנְשָׁטָאַלְטָעָן וואס זַעֲנָעָן נִישָׁט אִינְטָעָר דעם צַוָּאָגָּס שׂוֹהָל
גַּעֲזָעָט זַוְיל זַיִּי בְּרִיגָּעָן דאס אָוְשָׁולְדִּיגָּע קִינְד צַוְּחָלָוּ
שְׁבָת קֹדֶש אָון מִנוּת חַיּוֹ אָון וּפִיטָּעָל האבען שווין פָּעָר -
לאָזֶט דאס יִדְיִישָׁע הויז אָון האבען מֵצָעָר גַּעֲוָעָן זַיִּיעָרָע עַלְטָעָר
לְ"עַ מִיט הַרְפָּוֹת אָון בִּישָׁוֹת רְ"לָ. דָאַהָעָר בָּאַרְעָכָנָעָט אַיִּיךְ
יעַצְטָ וְועָן עַס אַיִּזְנָאָר עַטוֹּאָס צִיְּטָ — שְׁפָעָטָעָר וְועָטָ דִּי
חרָתָה שווין נִשְׁתָּוֹן נַצְעָן — פִּיהָרֶת די קִינְדָעָלָךְ אָין דָרָךְ פֿוֹן
אוֹנוֹעָרָע אָבוֹת וְאָמְהָות וּבָכוֹת זַה וּוּעָט הַשִּׁיאָת הַעַלְפָעָן צַוְּ
זַעְהָן נַחַת פֿוֹן די קִינְדָעָר עַד בֵּית הַגּוֹאָל בְּבָ"א.

הברוה „שִׁימָרִי תּוֹרָה מַונְקָאָטָשׁ יִצְחָקְוּ“ העומדת תחת השגחת ב"ק אַדְמוֹנִי
הרב אַבְדָּקָה וְהַגְּלִילָה שְׁלִיטָה".

איַן שָׁנַת תְּרִ"צָּהָטָא אַדְמוֹנִי זַקְוָיל בָּאוֹכֶט אַרְצָה יִשְׂרָאֵל, מַחְפָּל גַּעֲוָעָן
אויף די מקומות הקדושים, בַּיִם כוֹתֶל מִעְרָבִי, מִעְרָתַה המכפלָה, קָבָר רָחָל,
אוֹן זַיךְ בַּיִם דָעָר גַּעֲלָגָנָהִיט אַינְטָעָרָסִיט צַוְּפָאַבְּרוּעָטָעָרָן אוֹן פָּאַרְשָׁטָאַקָּעָרָן
דַעַם מַונְקָאָטָשָׁעָר כּוֹלֵל בְּעֵיהָק יְרוּשָׁלָם. עַר האַט זַיךְ בָּאַגָּעָנָט פְּנִים אל פְּנִים
מִיט דַעַם סְ"ק מַהְרָשָׁא אַלְיפָנְדָרִי זַקְוָיל, וּוּלְכָאָר האַט עַם זַיִּיעָר מַחְשִׁיב
גַּעֲוָעָן אוֹן פְּרִיְנְטָלִיךְ אוֹיְפָגָעָנָמָן, בִּידָע צְדִיקִים האַבָּן אַסְטְּ צִיְּטָ פָּאַרְבָּרָאָכָּט
איַן דָבְרִי תּוֹרָה וְקָבָלה, וּיְעַס וּוּרְט גַּעֲבָרָאָכָּט בָּאַרְיכָוֹת איַן סְפָר „מְסֻעָת
יְרוּשָׁלָם".

הַרְהָגָה"ץ מַרְן אַדְמוֹנִי רַבִּי חִימָס אַלְעָזָר שְׁפִירָא איַן נִפְטָר גַּעֲוָאָרָן איַן
שָׁנַת תְּרִצְ"ז, אוֹן אוֹפְּרָה דַעַם כָּס הַרְבָּנוֹת בְּקָ"ק מַונְקָאָטָשׁ אוֹן גַּעֲקָמָעָן זַיִּן אַיִּדְעָם

הרתה"ג הרב ברוך יהושע ר宾גובייז שליט"א, וועלכער אין געווען דער מונקאטשער רב אין די שווערטשטע ביטערסטע יארן, ביוז צום דעפֿאַרטְּרִין.

הרב ר宾גובייז שליט"א אין דעפֿאַרטְּרִיט געווארן קיין גאליציע צום „דניעסטער“ אין שנות תש"א, באזם מיט זיין משפה, זיענדיג אָפֿוֹילִישׂער בירגער, אַבְּכָעֵר בחסדי ה' אין ער פון דער אָוקְרָאַינְעַ נִצְׁוֹל געווארן צוֹרִיך געַקְאַמְעַן מיט זיין משפה קיין אָונְגָּאָרֶן. מונקאטשער רב האט אין די רעשה מלחמה יארן זיינָר פִּיל אַוְיפֿגְּעַטָּן אין הַצְּלָה, געהַלְפָּן פָּאָר אָסְךְ אִידִישְׂעָרְקִינְדְּעָר אין די שְׂוִידְּעָרְלִיכְּסְטָע צִיטָן. זיינָו אַרְבִּיטְּ בְּאָדָּרָה אוּרְקָאָמָּל פָּאָר-שְׁרִיבָּן וּוּרָן, כְּדִי אַוְיפֿדְּעָקָן די פְּאַרְצְּוּיְגְּטָע אַרְבִּיטְּ אין שְׂתָח הַצְּלָה אוּרְקָעָם פָּאַרְטִּיוֹאָנִישָׁן אָפָּן. הרב ברוך יהושע ר宾גובייז שליט"א האט נאָרָ פִּיל טְּלְטוּלִי דָּרָךְ זִיךְ בָּאוּצָט אַין אַרְצְּ יִשְׂרָאֵל, געווארן דער רב הראשי אין דער שטאט חולון.

נאָכֵן בִּיטְעָרָן חָרְבָּן אין מונקאטשער רבִּיסְטְּ הוַיְךְ גַּבְּלִיבָּן פָּאַרוֹוִיסְטְּ, מֵהָאָט אַוְיפֿגְּעָהָעָרָט צּוֹ זַעַחַן דָּעַם חַסִּידִישָׂן עַולְמָן אַין שְׁטָאָט, זַיְּ שְׁפָאנְגָּעָן שְׁוֹיָן נִישְׁטָמָעָר צּוֹ מִיטְּ די פְּרִילְיִיכְּעָ פְּנִימִיר, עַס פָּעָהָלָן די הַנוּדְעָרָטָר יִשְׁיבָה בְּחוּרִים, די טִיעָרָע חַדְרָ קְנָדָעָר, דָּעַר אִידִישְׂעָרְקָהָמָן עַמְּ, סָאַיְן שְׁטִילְאָן פּוֹסְטָעָ, אַלְלָעָס אַיְן אַרוֹיְףְּ מִיטְּ שְׁטוּרָם אַיְן הַיְמָעָל, מַקְדֵּשְׁ הַשֵּׁם גַּעֲוָעָן אַיְן די אַוְישְׂוִיצְּעָרְקָאָלְכְּ-אוֹיְוָעָן.

די גַּעַצְּיִילְטָעָ תַּלְמִידִים, די רעשה גַּעַבְּלִיבָּנָעָ חַסִּידִים, וּוּלְכָעָ האָבָן זַוְּכָה גַּעֲוָעָן זִיךְ אַוְמְקָעָהָרָן מַעְמָךְ הַבָּכָא צּוֹ דָּעַר אַלְטָעָר הַיִּם מַונְקָאָטָשְׂ, האָבָן נאָרָעָ גַּעַכְּאָפְּטָ דָּעַם לְעַצְּטָן בְּלִיק אַוְיָף דָּעַם פְּלַאַץ זַיְּ זַיְּ האָבָן אַמְּאָל גַּעַלְעָרָנָט אַוְן חַסִּידָהָת גַּעַפְּאָרָאוּוּת, מִיטְּ הַאַרְצְּוּיִיטָאָג זִיךְ גַּעַזְעָגָעָט, גַּעַנְאַמְעַן דָּעַם וּוּנְגָדָעָר שְׁטָעָקָן זַיְּכָן אַוְרָת זִיךְ בָּאוּצָן אַוְן אַרְפָּסָנִי בּוּיָעָן די חַרְבָּ גַּעַוְוָרָנָעָ הַיְמָעָן.

טְּרִיאַיָּעָ תַּלְמִידִים פּוֹנָעָם, „מְנַחַת אַלְעָזָר“ האָבָן גַּעֲוָכְּט אַוְיפֿשְׁטָעָלְן צוֹרִיך „בֵּית מַונְקָאָטָשְׂ“, בּוּיָעָן אַוְיָף פְּרִישָׂעָ יִסְׁוּדָה אַלְלָעָ מַסְדָּות הַתּוֹרָה וְחַסְדָּ, וּוּלְכָעָ האָבָן אַמְּאָל עַקְוּסְטִירָט אַיְן דָּעַר אַלְטָעָר הַיִּם. זַיְּעַנְדִּיגְ בְּאַגְּלִיבָּט צּוֹ דָּעַר צַוָּאָה פּוֹנָעָם הַיְלִיגָּן, „מְנַחַת אַלְעָזָר“ אָז נאָרָעָ דָּעַר יְעַנְגָּעָר וּוּלְכָעָר וּוּעָט גִּיאָן פּוֹסְטָרִיט אַיְן דָּרָךְ פּוֹן אַדְמוֹרִי לְבִבְּנָה מַונְקָאָטָשְׂ, נִישְׁטָמָעָן פּוֹן דָּעַר אַלְטָעָר שִׁיטה כְּמַלְאָה הַנִּימָה, נאָרָעָ אַיְן רָאָיָ צּוֹ וּוּרָן דָּעַר מַמְלָאָ מָקוֹם, האָבָן מַונְקָאָטָשָׂר חַסִּידִים אַוְן תַּלְמִידִים גַּעַפְּיִנְגָּעָן פָּאַסְיָג

זכרון קדושים

דער צו זיין אייניקעל הרהga"צ מו"ה רבוי משה יהודה לייב שליט"א ווערין דער ממשיך השלשת.

דער יעצטיגער נשיא לבית מונקאטש האט איבערגענאמען די הנהגה אלס איינגערמאן, איז איז אין דער ערשטער צייט געשטאנען אונטער א שטארקען דרוק פון דער פאראצייגטער ארבייט, מיהאט אללעם געמיוז אונפאנגען מבראשית, עם האבן באדרפט געשאפן ווערין די מוסדות החורה, אויפגעשטעלט ווערין די ישיבה, בעת סייאט געפעהלט געלט, די פאסענדע מיטהעלפלערס צו פאראוירקליכן דעם גרויסן פלאן.

הרה"ג רבוי משה לייב רabinowitz שליט"א אדמו"ר מMONKAACH
פיהרט טיש אין ישיבת מנוחת אליעור ברוקלין

האדמו"ר רבבי משה יהודה ליב שליט"א האט פארלייגט פיל כהות אויפשטיינן אויפסנוי דעם בנין בית מונקאטש אויף די זעלבע יסודות ווי ס'אייז געשטאָגען אין די אמאַליגע ציטְן. ער האט מסיד געוווען די באַרְיכְּטָע יִשְׁבָּה ווועכלע פֿאָרָאַיְבִּיגְּט דעם נאמן פֿוֹן זַיְן הַיְּלִיגְּעָן זַיְדְּעָן דער בעל „מנחת אלעוזר“. אין דער יִשְׁבָּה לְעָרְנָעָן אַיְבָּעָר הַוְּנְדָּעָר טִיעָרָע דְּעָרוֹוָאַקְּסָעָנָע בְּחָוּרִים פֿוֹן די חַסִּידִישָׁע הַיִּמְּן, קִינְדָּעָר פֿוֹן די מַוְּנְקָאַטְּשָׁר שָׂאָרִית הַפְּלִיטָה אַיְזָן, אַוְיךְ אין דער יִשְׁבָּה קָטָנָה גַּעֲפִינָּעָן זַיְךְ אַהֲפְשָׁעָר צָאָל קִינְדָּעָר, זַיְיָ זַעֲנָעָן זַיְךְ מַתְּחָנֵד עַל טְהָרָת הַקּוֹדֶשׁ, לְתוֹרָה וִירְשָׁׁ מַוסְרָר וּמַדּוֹת טֻבָּות לְפִי רֹוח יִשְׂרָאֵל סְבָא.

די מַוְּנְקָאַטְּשָׁר יִשְׁבָּה גַּעֲפִינָּט זַיְךְ אַיְן בָּוָאָרָק — בְּרוּקְלִין, אָוָן אַיְן גַּעֲוָוָאָרָן אַגְּרוּוּסָר עַצְּנָעָטָר פֿוֹן תּוֹרָה וְחַסִּידָות, אַלְיִיכְּט טְרוּעָם פָּאָר אַלְלָעָ קַאְרָפְּאַטִּישָׁע אַיְזָן ווועכלעָ האָבָן גַּעֲהָאָט אַשִּׁיכָּוֹת צָו בֵּית מַוְּנְקָאַטְּשָׁר. דער רבִי גַּעֲפִינָּט זַיְךְ יּוֹם יּוֹם אַיְן דער יִשְׁבָּה, ער לְעָרְנָעָן שְׁעוּרִים קְבוּעִים מִיטִּ די דְּעָרוֹוָאַקְּסָעָנָע בְּחָוּרִים, אָוָן אַיְן מַשְׁגִּיחַ מִיטִּ אַפְּאַטְּעָרְלִיכְּבָּעָ לְיִעְבָּעָ אוּפְּךְ יַעֲדָעָן בְּחָוּר עַם מַדְרִיךְ זַיְין אוּפְּיַן חַסִּידִישָׁן דָּרָה, צָו שְׁטִיגָּן אַיְן לְעָרְנָעָן. וווער עַס קוּמֶּט אָרִין שְׁוֹין הַיִּנְּטָא אַיְן יִשְׁבָּת „מַנְחָת אַלְעָזָר“ וווערט שְׁטָאָרָק נַתְּפָעָל פֿוֹן די נִיְּיעָ אַיְינְרִיכְטוֹנוֹגָעָן אָוָן אַלְלָעָ בְּאַקוּוּמְלִיכְיָה אָוָן אַוְיךְ פֿוֹן די אַלְטָעָ יִשְׁבָּה סְדָרִים, מעַן פִּיהְלָט אַטְעָם אַמִּין וּוּאַרְמָקִיט פֿוֹן דער אַלְטָעָר הַיִּם.

די השפעה פֿוֹן בֵּית מַוְּנְקָאַטְּשָׁר פֿאַרְגְּרָעְסָרְט זַיְךְ מִיּוֹם לִיּוֹם. די אַמְּאַלְיָגָעַ חַסִּידִים קָאָמָעָן צָו פָּאָרָעָן צָוּמָרְבִּין זַיְךְ פֿוֹן אַלְלָעָ עַקְּוֹן מִדִּינָה לְהַסְּתָּופְּפָךְ בְּצָלָג, נַחֲנָה זַיְין מַעְצָהוּ וּבְרַכְתָּו, די שְׁרִידִי תַּלְמִידִי מַוְּנְקָאַטְּשָׁר האָבָן עַם מַכְתִּיר גַּעֲוָועָן אַלְסָמְשִׁיךְ הַשּׁוֹשָׁלָת, עַס וווערט אַיְפְּגָעְשְׁטָעָלָט ווּידָעָר די אַלְלָעָ מַסְדוֹת הַתּוֹרָה, נִיְּיעָ בְּתֵי מַדְרִשִּׁים, חֲדָרִים מִיטִּ תַּלְמֹוד תּוֹרָה/סָ, דָאָס קּוֹל הַתּוֹרָה הַיְּלָעָכְטָ וּוּיְטָעָר וּיְאַיְזָנָה אַיְן דער אַלְטָעָר חָרוֹב גַּעֲוָאָרָגָעָר קְהִילָה קְדוּשָׁה מַוְּנְקָאַטְּשָׁר.

מַוְּנְקָאַטְּשָׁר יִשְׁבָּה האָט אַוְיךְ בְּעַקְוּמָעָן אַטְּיִיעָרָן רָאַשְׁׁ יִשְׁבָּה, הָרָב מִשְׁה פֿעַרְלְשְׁטִיְין שְׁלִיטִיְאָ, גַּעֲוָעָנָעָר רָב אַיְן בֵּית הַכְּנָסָת „יִשְׁׁוּעָת יִשְׂרָאֵל“ אַיְן מַוְּנְקָאַטְּשָׁר, דער זַיְן פֿוֹנָעָם חַשְׁוָהָהָן רָאַשְׁׁ הַקָּהָל הָרָב שָׁאָול יְחִזְקָאָל זַיְלָ, וּוּמְלָכָעָר אַיְן גַּעֲוָועָן זַיְעָר בְּאַלְיָבֶט פֿוֹן דער מַוְּנְקָאַטְּשָׁר קְהִילָה, אָוָן חָשָׁב בַּיּוֹם מַנְחָת אַלְעָזָר זַיְוקָאָל.

הָרָב פֿעַרְלְשְׁטִיְין שְׁלִיטִיְאָ האָט חַיכְּפָּעָ נַאֲךְ דער צְוִוִּיטָעָר ווּעָלָט מַלְחָמָה זַיְךְ אַרְיִינְגָּעוּוּרְפָּעָן אַיְן עַנְיִינִי חַנּוֹךְ, גַּעֲוָאָרָן רָב אָוָן מַנְהָגָ פֿוֹן צְעִירִי אַגְּוָדָת

ישראל תל-אביב, מרבי' תורה געווען פאר דעם דור הצעיר, מדריך געווען אידישע בחורים לשם ולתפארה, שפעטער ממשיך געווען אלס מגיד שער אין מונטראיאל. אלס טרייער תלמיד פונעם „מנחת אלעוזר“ העלפט ער אויפשטעלן מוסדות התורה דבית מונקאטש, שפינען די גאלדענע קייט, און דערמייט פאראייביגן די קהילה קדושה מונקאטש.

— ★ —

פרק תשיעי

חדרים מיט תלמיד תורה — זואנדערבאָרע מלמדים, גרויסע תלמודי חכמים — שבר למود פאר די חדר אַינְגֶלעָר — חדרים און דער לענג פון די נאָסָן — דאס קול התורה הילכת בייז שפעט ביאנאָכט — כי די פֿיר יאָר שווין אַחדָר אַינְגָל — מלמדים לערנָען תורה מיט אַיבּערגעגעבענקייט — הונגערויקע מותמידים — תינוקות של בית רבנן אויף קידוש השם.

ס'האט נישט עקוועשטירט ביי אונזו אַקבּוֹץ אַידָן, וועלכער זאל געווען נישט זאָרגן אַיְינָאָרדען אַחדָר פָּאָר קינדער. יעדער אַיד אָפִילוּ דער אָוריַמְסָטָר וואָס האָט נישט געהאט אַסְקָּאָסָל אַפְּילוּ מזון סעודה אחת, האָט געהאלטן אלע זיינָע קינדער אַין די חדרים, און פָּאָר זַיִן געצעאלט שבר למוד.

אין שטוב האָט מען געלעבט קאָרג, זַיִן נישט פָּאָרגִינְעָן דעם בִּיסָּן אַין מוויל, אַדוּמָּגָעָאנָגָעָן אַין מלבושים וואָס מ'האט נישט דערקענט וועלכעס אַין די לאָטעס אַון וועלכעס אַיְזָן די סחרה, אַון געשפָּאָרט אַקרְוִינָע צוּ אַקְרֵוִינָע, האָבן גַּרְיִיט צוּ בעצָלָן פָּאָרִין מלמד זיַן שכירות.

חול המועד סוכות, אַון חול המועד פָּסָח, פְּלָעָגָן זַיִן שווין טאטעס אַפְּשָׁמִיסָן וועטן צוּ דִינְגָעָן פָּאָר אַמלְמָד אויף דעם צוקונפְּטִיגָן זַיִן, קודם האָט מען געזוכט אַז דער רבִּי אַלְיִין זַאל זַיִן אַגְּרוּיסָטָר תלמיד חכם אַון אַאמְתָּה/דִּיקָר בעל ירא שמיים, אויסערן קענען גוט לערנָען גمراָא תוספות, זַאל ער אויך קענען מהנד זיַן די תלמידים על טהרת הקודש, אַון זַיִן צוּ גַּרְיִיטָן ווערטן פְּלִיסִיגָּע ישיבה בחורים.

בימים שכר למוד צאלן האט מען קיינמאָל נישט געמאכט חשבנות, זיך אײַנשפֿאָרֶן עטליכע קרוינעם, האט מען געטראָפּן צו דינגעָן אַפְּינעם אַידלָן אַינְגָעַנְמָאָן, וואָס האט געפאָסְט זיין אַמְלָמְד, אַיז מען ניט געשטאָנָעָן אוֹיפִּין מָקָה, יעדער טאטָע האט זיך מַתְחִיבָּג גָּעוּעָן צאלן דעם סְכוּם, פָּאָרְלָאוּזְעַנְדִּיג זיך אוֹיפִּה השִׁיחָת אוֹ ער וּוּעָט הַעֲלֵפָן, אָוָן צו שִׁיקָּן פְּרָנוֹסָה בְּרִיחָה צו דַעֲקָן אַלְעָה הַתְּחִיבָּות, אַידָּן האָבָּן גַּעֲגְּלִיבָּט אַיְן מַאֲמָר חֹזֶל, "כָּל מְזֻונָּתוֹ שֶׁל אָדָם קָצְבָּין לוּ מַרְ"ה עד יוֹהָכֶל חֹזֶל מְהוֹצָאת בְּנֵיו לְהַתְּ"ת" וכ'ו'.

חַדְרָ קִינְדָּעָר אַיְן דִּי קָאָרְפָּאַשְׂיָשָׁע דַּעֲרָפָעָר שִׁין אַוּן קְלִינָּג,
גַּעֲלָעָרָנְט, גַּחֲזָרָת מִיט גְּדוּיָּת הַתְּמִדָּה, בָּוּ מַהְאָט זַיִן גַּעֲפִירָהָט
אוֹיפִּ אַזְוֹעָג פָּוּן וּוּלְבָעָן זַיִן האָבָּן זַיִן נִשְׁתָּחָן מַעַהָר צָוְרִיךְ גַּעֲקָעָהָרָט

איידישע קִינְדָּעָר האָבָּן זַיִן פָּאָרְמָעָרט אַיְן אַלְלָע דַּעֲרָפָעָר צו 150—
מְשָׁפָחוֹת עֲרָב דַּעַם דַּעֲפָאָרְטִירָן. דִּי גָּאָסָן וּעְנָעָן גָּעוּעָן פּוֹל מִיט דִּי חַדְרָ אַינְגָלָעָר,
אוּן דִּי חַדְרִים האָבָּן גַּעֲבָלִיט, פָּוּן דַּעֲרוֹיִיטָעָנס האָט זַיִן גַּעֲהָעָרט דִּי זִיסְעָ טַעַנְעָר

פון די ליכטיקע חדר אינגליך מ'האט געלערנט, ג'ת'זרט, געדאווענט, פארהערט
חוושש רשיי גمراה תוספות א.ז.ו.

א מלמד האט מען געיגגען אויף א זמן. דה היינו אויף א זימער אדרער
אויף א ווינטער. דער ווינטערדיינער זמן האט זיך אנגעהויבן ראש חודש חשוון און
זיך ג'עבדיקט ראש חודש ניסן, זימער האט זיך דאס חדר אנגעהפאנגען ראש חודש
אייר ביז אין די סליהות טאג.

ווײַ זענען געוווען די חדרים? אין די גרויסע שטעט זענען געוווען אויס-
גבויט שינייע בענינים פאר תלמוד תורהס מיט אלע באקוועמליכקייטן, אבער
אין די דערפער ווײַ די טאטעס פון די קינדער זענען געוווען אוירמע לייט,
פלעגט מען בדרך כלל לעונען אין בית המדרש, אחדר אין פוליש, אחדר
אין דער וויבער של, אחדר ביימ שוחט, ביימ שמש און ביימ מלמד, ס'איו
געוואָרָן חדרים אין דער לענג פון דער גאס.

דאַס אלעס איז געוווען גוט אין די וואָרמע חדשים, אבער איז ס'האט
אונגעראַיקט דער ווינטער, עס האָבן זיך אַרְבָּגָעָלָאָזֶט קָאַלְטָעָ רָעָגָנָס, די גָּרוֹיסָע
מאָראָסטָן הִיְבָּן אָן צוּ פְּרִירָן, דער פרָאָסְט באָפִיצְט דֵּי פָּעָנְסְטָעָרָס מִיט שִׁיְנָע
וַיְיִסְעָ בְּלוּמָעָן, אָוָן נַאֲכָהָר אָוָן דָּאָס גָּאנְצָעָ דָּאָרָךְ וּוּעָרָט באָדָעָקָט מִיט אַוְיִיסָן
טִיפָּן שְׁנִיִּי, דֻּעָמָאלָט גִּיְתָּאָרְבָּעָר דָּאָס חָדָר אִין די שְׁטִיבָּרָ פָּוּן די תַּלְמִידִים,
מִטְיִילָּט דָּעָם זָמָן אויף וּוְאַכְעָנָס, אָוָן יַעֲדָר מְעַנְשָׂה האָט באָדָאָרָפָט בֵּי זִיך
איַן שְׁטוּבָּה האַלְטָן דָּאָס חָדָר עַטְלִיכָּעָ וּוְאַכְעָנָס.

עס איז נישט אַזְוִי גְּרִינְגָּ גַּעֲווּעָן צוּ האַלְטָן אַחֲדָר בֵּי זִיך אַין דָּעָר
פְּרִיוֹוָאָט שְׁטוּבָּ. אִידָּן האָבָּן זיך גַּעֲווַיְנָטָרָט אִין אַיִּין צִימָעָרָל, דָאָרָט האָט מַעַן
גַּעֲקָאָכָּט, גַּעֲבָאָקָּן, אָן גַּעֲלָעָט מִיט דָּעָר גַּעֲבָעָנְשָׂטָעָר שְׁטוּבָּ קְלִיְנָעָ קְנוּדָעָרָל.
פָּוּנְדָּעָסְטָוּעָגָן אִין קִיְנָעָם נִישְׁתָּאָגָעָוּן עָנָגָ דָּאָס פָּלָאָץ, מִהָּאָט זִיך מַעַן צְוֹאָמָּ-
גַּעֲצָוִיגָּן אָוָן גַּעֲמָאָכָּט אַוְרָט פָּאָר די חָדָר אַינְגָּלָץ צוּ לְעָרְגָּעָן אַין דָּעָר גַּעֲהִיצָּטָעָר
וּוְאַרְעָמָעָר שְׁטוּבָּ.

איַן חָדָר האָט מעַן פָּאָרְבָּאָכָּט דָּעָם גַּאנְצָן טָאָג. פָּאָרְטָאָגָס פִּינְפָּאָז וּוְיִגְעָר
הָאָט מַעַן זִיך שְׁוִין גַּעֲפִינְגָּן אַין חָדָר ביִם שְׁעוֹרָ גַּמְרָא חָסָפָות, ס'הָאָט נִישְׁתָּ-
צְרוּיקָגָעָה האַלְטָן די שְׁטוּרָם רָעָגָנָס, די פְּרִישָׁ גַּעֲפָאָלָגָעָ שְׁנִיְעָן, די צִיפְעָדִיקָעָ-
פְּרָעָסָט, נַאֲכָהָר האָט מַעַן זִיך גַּעֲנוּמָעָן דָּאוּעָנָעָן, גַּעֲלָאָסָן וּוְאָרָט בֵּי וּוְאָרָט,

יעדר תלמיד זאגט א עקסטער קאפטיל, און דער מלמד איז משגיח או מען זאל נישט פארפעלן א וווארט אבער זאגן גריין.

ויבאלד מאיז פארטיג געווארן מיטן דאוועגען איז מען געלעפן א הײם אונגייסן עסן, און אוווק אין דער טשכיבישער פאלקס שוליע. דאס לערבנען אין דער גויסר שולע איז נאר געווען אַפְּקוּמָנִישׁ, אַנְגָּלָעָךְ האבן געזוכט זיך אַרְוִיסְדֶּרְיָעָן פָּוֹן דָּעַם לְעָרְגָּעָן, מֵהָאָט אַסְךְ טָעַג פַּאֲרְפָּעַלְתְּ מִיט פַּאֲרְשִׁידְנוּ תִּרְוֹצִים, און אוווק אין דער צִיְּתְּ צָרוּיק אַין חָדָר אַרְיָין חָרָץ דִּי גָּמָּרָא תּוֹסְפוֹת.

אין די ווינטערדייג חדשים איז דאס גִּין אַין חָדָר גָּאנְץ פָּרִי גַּעֲוָעָן פַּאֲרְבִּינְדְּן מִיט גָּרוּיסְטָסְטִוָּתְּ נְפָשָׁתְּ. אַין אָנוֹזָעָרָעָן מִקְומָהָה האט מען באַדָּאָרְפְּטָא אַפְּטָמָאָל שְׁפָאָנָעָן צּוֹפִים אַמְּהָלָךְ רָב בֵּין צָום חָדָר, דָוְרְךְ דִּי טִינְקָעָלָעָ גַּעַסְלָן, אַין וּוּלְכָעָן דִּי בִּיּוֹזָה הָוָנָטָן זְעָנָעָן נַאֲגָעָלָאָפָן אַון גַּעַהָאָלָטָן אַין אַיִּין בַּילָּוּן. פְּלָעָגָן טָאָקָעָ אַידִּיְישָׁעָן מַאֲמָעָס אַוְיְשְׁטִיְינָן גָּאנְץ פָּרִי אַין חָדָר קִינְדָּאָן בַּאֲלִיטִיְּן דָאס קִינְדָּאָן חָדָר אַרְיָין. מֵהָאָט אָנוֹגָעָצִינְדְּן אַחֲלָב לִיכְתָּא אַדָּעָר אַגְּלוּאָרְנָעָם לְאַמְּפָטְעָרָן אַוּן זיך גַּעַלָּאָוָת גִּין אַיְבָּעָר גַּעַרְטָנָעָר אַוּן פִּישְׁטָעָגָן נִישְׁטָקָעָנְדִּיגָּא אַוִּיפָּרְעָמָן דָעַר קָעָלָטָן גַּרְוִיסְעָן וּוּאָסָעָרָן אַין דִּי רַעֲגָנָס צִיְּטָן.

דער בעל הבית וואס האט גַּעַהָאָלָטָן בֵּי זיך אַין שְׁטוּב דָאס חָדָר, האט גַּעַוְוִיסְטָא אוּר דָאָרְפְּ זיך מַקְדִּים זַיִן, אַוְיְשְׁטִיְינָן בַּיּוֹם באַגִּינְ אָנוֹגָהִיצְן דָעַם אוּיוּעָן, מאָכָעָן רַיִן דִּי שְׁטוּבָן אַנְצִינְדְּן דָעַם נַאֲפָטָלָם, אלָלָעָס מַאָכָעָן פֻּעָרְטִיגָּן בֵּין סְ'וּעָלָן זיך צְנוּוֹנִיפְּקָומָעָן אַלְלָעָ תְּלִמְדִידָים פָּוֹן אַלְלָעָ עָקוּן פּוֹנָעָם דָאָרָה.

נאָכְמִיטָאָג האט זיך אָנוֹגָהִוִּיבָן דער סְדָר הַלְּמוּד פָּוֹן צְוִיִּי אַזְיִגְעָר אַון גַּעַדוּעָרטָן בֵּין אַכְטָן בַּיְּנָאָכָטָן. וּוּינְטָרָעָן אַיז גַּעַוְוָעָן פַּאֲרְבָּאָכָטָן אַשְׁטִיקָל הַפְּסָקָה דָעַרְ רָבִי זַאֲלָגִין דָאוּעָנָעָן אַין שִׁיל מְנָחָה מְעָרֵבָה. דָעְמָאָלָס אַיז גַּעַוְוָעָן שְׁוֹן וּשְׁמָחָה, מַעַן האט גַּעַוְוִילְדָעָוָעָטָן, גַּעַשְׁפְּרִינְגָּעָן אַיְבָּרָדָן דִּי גַּעַרְטָנָעָרָן גַּעַרְאָךְן אַוִּיפָּרְעָמָן דִּי בִּימָעָרָן, אַוְיְגָעְפְּרִישְׁטָן דִּי כּוֹחוֹתָן, נַהֲגָה גַּעַוְוָעָן פּוֹנָעָם רִיחָה השדָה אשר ברכוּה.

הַאָט מעַן דָּרְזָעָהָן דָעַם רָבִי פּוֹנְדָעְרוּוּיְטָעָנָס צָרוּיקָן קְוֹמָעָן פּוֹנָעָם דָאוּעָנָעָן, אַיז מעַן וּוּידָעָר אַרְיָין אַין חָדָר, שאָ, שְׁטִילָ, וּויָ דִי שְׁעַפְּלָךְ זיך באָזָעָטָן לְעָרָגָעָן אַון חָרָץ, קִינְנָעָר אַיז נִישְׁטָפָאָרְשָׁלָאָפָן.

זכרון קדושים

און חדר צו גיין האט מען אונגעפאנגען ביי די פיר יאר. די עלטערן פלעגן דאס ערשות מאל ברענגן דאס אינגעעלע אין חדר ארין אויף די פלייעס, אטייל האבן ארימגעוויקלט דאס קינד אין אטלית און אווי געטראגן צום מלמד. דער רביה האט דאס קליענטישיקע תלמיד למקבל געווען פונגעם טאטע און מיט פינייע רידליך עם געוויזן דעם אלף בית, און ביים פערטיגן מכבד געווען מיט אציקערל. אנדערע מלמדים האבן זיך נוהג געווען אונשמירין דעם א' — ב' טוביל מיט האנייק און דאס געגעבן דעם חדר אינגל צו לעקו.

ביי די זעם יאר האט מען שוין געלערנט גוט חומש רשיי, בעפער האט מען גילערנט עטיליכע פרשיות חומש מיט פסוקים רשיי, אבער שפעטער דיGANZUCH סדרה געקענט ישר והפה. אויך איז געווען אינגעפריט אין אונזערע חדרים צו לערנגן די סדרה פון דער וואך, יעדע וואך האט זיך אונגעהויבן אלס א נייע סדרה.

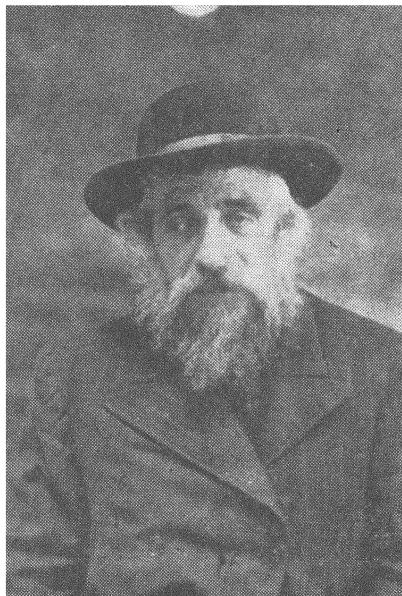
דער סדר הלמוד איז אווי געווען: זאנטאג, דינסטאג, האט דער רביה פארגעלאָרנט פרשת השבوع חומש רשיי מיט מפרשין, מיטוואָר האט מען ג'חרות וואס מ'האָט געלערנט די וואך, און דאנערשאג איז געווען דער פארהעה, צו קאנטראָלַּין ווי וווײַט דער תלמיד האט געכافت דאס לערנגן און מיט וואס ער האט פאָרברענgett די וואך.

אויסערדעם האט דער רביה געפֿאָדערט צו לערנגן אויף אויסווענדיג אלע ברכות, מודים דרבנן, ויהי בנסוע, דאס בענטשן, קדושה מיט כתר. די גראָעַר אַינְגַָלְךָ פְּלָעָגָן זיך לערנגן שרייבין און אויסלייגן פונגעם אידישן בריוושטעלער.

ווען מיאו שווין אַבִּיסֵּל גְּרוּסֶעֶר גְּעוֹוָאָרֶן, האט מען אונגעהויבן גمراָת תוספות לערנגן. אין די יארן האבן די מלמדים אוועק געשטעטלט דעם פונדאָמענט פון דעם צוקונופטיגן ישיבה בחור, זיין פְּלָעָגָן גְּעַבָּן אַבְּלָעָטְלָ גְּמָרָא אווי גוט צו פְּאָרְשְׁטִין, או נאָך פְּאָר דער בר מצוּה האָבָן די גוּטָעָן חָדָר אַינְגַָלְךָ גַּעֲקָאָנְטָ פְּאָרָן לערנגן אין די ישיבות ארין.

די מלמדים זענען געווען טיעירע ערליךע אידן, גרויסע תלמידי חכמים חסידים ובعلוי יראת שמים, זיעיר אַרְבִּיטָה האָבָן זיין געטאן באָמונה, פָּאָרְלִיְּגָט

כוחות מחנץ זיין געלונגענע תלמידים, אוועק געגעבען הארץ און לונג, יעדר
תלמיד זאל קומען צו א גוטן תכלית.

הר"ר צבי הכהן פלייך הי"ד.

מחנץ ומלמד ילדי ישראל בחדרים בק"ק באגראוויין, קוויזיאשד,
קאטלויש, عمل בעבודת הקודש במוסדות נפש, באמונה, ודאג
להחדור בקרבת תורה ויר"ש, מוסר ומדות טובות לשם ולתפארת.
מבר נפשו עק"ה באושוויז הי"ד — תש"ה.

א מלמד האט קיינמאל נישט געקטט אויפֿ דער זיגער די צייט זאל א
וועק גייל, נישט געציילט די שעהן, אדרבא, זיי האבן געלערטן מערכֿ ציט ווי
מען האט פון זיי געפֿאדרט, קיינמאל האט נישט פארפעטלט א מלמד פון צו קומען
אין חדר ארײַן, נישט קווקענדיק אויפֿ רעגןס, שביען, ווינטען, האבן זיי זיך
געשטעלט צום שער ציטליך, געווארט אויפֿ זיערע תלמידים אין חדר. האט
דער רבֿ געליטן פון קאָפֿ וווײַטָּאָג, צײַן וווײַטָּאָג, געהאט פֿיבּער אַדער אַנדערע

מייחושים, האט עס עם נישט מונע געוווען פון צו לערנען דעם טאג, זיין האבן נישט פארישטאנגען ווי איזי איזו מעגליך אין דער הים בליבין, און מבטל זיין תורה פון די צאן קדשים.

קאן דער תלמיד די גمرا תוספות, דאס חומש און רשיי, איזו דער מלמד א הוייכזופרידענער מענטש, ממש א שטיק היה איז עם צוגעוקומען, סוף סוף האט דאס קינד געהאט בי עס א תכלית, והיה או סאיין געוווען להיפך, דאס אינגעעל האט נישט געכאנט דאס לערנען, אדרער פשוט ער האט נישט געווואלט לערנען, פארברענגט די צייט מיט פושט שפילעריען, איז דער צער פונעם רבי געוווען זיינער גראיס, מהאט גוזעהן אויף זיין פנים ווי שטיט עס וויי, וויסענדיק ווייזוי שווער און ביטער דער טאטע פלאגט זיך צו פארדיינען צאלן שכר למוד.

און נישט נאר לערנען זיינע שעוררים קבועים האט דער רבי זיך משתדל געוווען, נאר אויך אין אנדעראע ענייני חנוך האט ער זיך געמיישט. ער האט אויך גוזארגט או אחרר אינגל זאל וויסען צו מאכען אליאין אברכה ביים עסען, געפרעגט אין דער הים אויב ער לינט קריאת שמע פארץ שלא芬 גיין, צו ער האט א כל依 אויף נטילת ידים ביים בעט.

אין בית המדרש פלאגט די תלמידים דאוועגען נבען זיינער מלמד, אפילה די קליניגטשיקע קינדערלך האבן שווין געוויסט או זיין דארפן אריינלייפן פונגעם בית המדרש הויף, איבערלאון דעם שפיל, און זאגן קדושה ברכה מיט דעם רבי. ווי שיין איז געוווען די מראה צו זעהן ווי איזו דער מלמד שטיט מיט א רינג קליניגע קינדערלך און זאגן באזאמ קדושה און ברכה.

אין די חזרים מיט תלמוד תורה האט מען אריינגעפלאנצט תורה און יראת שמים נאר פון אינגעערהייט אויס, אויב מען האט איז די שפערערע יארן געהאט אברען צו אידישקייט, זיך אויסגעצייכענט אין מדות ומעשים טובים, איז דאס אלעלס געוווען אדאנק די מלmedi תינוקות וועלכע האבן אוועק געשטעלט געווינטע יסודות פאר א שפערערדייג תורה לעבען, אויזו איז אפילה די קינדער וועלכע האבן נישט ממשיך געוווען לערנען אין די ישיבות, זאגען אויך פארבליבן ערליך בעלי בתים, תמיות/דיקע בעל מלאכהס און פרימע יגיע כפים אידין, זיך אליאין געפירות שיין אידיש און אויפגעשטעלט אידישע געבענטשעש דורות.

אורים זאגען געוווען די עלטערן, און אורים איז געוווען דאס שטוב לעבען.

זכרון קדושים

אונזערס אקיינד האט נישט געוויסט זיך מפנק זיין, ער אין געוווען צופרידן או ער האט געהאט וואס צו עסן וווען ער איין געלומען פונעם חדר, אין חדר ארײַן האט מען אמאָל יאָ מיטאגענוּמן אַיוזענט אַשטיַּקְל טענגערי בָּרוּיט מיט אַצְּיבָּעֵלִי, אָוֹן אַפְּטָמָאָל דָּאָס אַוִיכָּ נִישְׁתָּ, פָּוּנְדָּעָסְטָוּעָגָן אַיְזָעָגָן גַּעֲזָעָסָן בַּיִּ דָעָר גַּמְדָּא פָּאָרֶטְרִיקָעָנְטָעָרָהִיטָּ אָוֹן הַוְּגָעָרִיקָעָרָהִיטָּ אָוֹן גַּעַלְעָרָוָטָמִיט גַּרְוִיסָּהָתָה.

אוֹן קְלִיְּדוֹגָ ? אַ צִּיְּגָעָנָעָה הוּוֹן זָמָעָר, אַ וַיְנַטְּעָרָ מַעַנְטָעָלָג, גּוּמִי שְׂטִיוּעָלָךְ פָּאָרֶטְרִיקָעָנְטָעָר אָוֹן פָּאָרֶלְאָטָעָטָעָ שִׁיכְלָה, אוֹן טְרִיקְוִיְּזָלָךְ לְכָבָד וַיְנַטְּעָר, נִישְׁתָּ גַּעַהָאָט פְּלָהָהָמָדָר, עַטְלִיכְעָ פָּאָרָהָיָוָןָס, עַקְסְטָעָרָעָ גַּעַפְזָטָעָ שִׁירָ אַוִיכָּ שַׁבָּתָה, אָוֹרִים בְּגַשְׁמִיּוֹת אַבָּעָר אַוְמְשָׁעָצְלִיךְ רַיִּיךְ בְּרוּחָנִיותָ.

היינט אַיְזָעָגָן נִישְׁתָּ מַסְגָּול אַפְּשָׁאָצָן דִּי גַּעַוְאָלְטִיקָע אַוְצָרוֹת וְוָאָס אַ יְעֻדָּעָרָס חָדָר אַינְגָּעָל האָט פָּאָרֶמָּאָגָט, דִּי גַּרְוִיסָּעָ קַעַנְטָעָנִישָׁן אַיְן תּוֹרָהָ, דָאָס יְרָא שְׁמִים, דָאָס קְלִיגְקִיטָה, דִּי פִּילָּ גּוּטָעָ מְדוֹתָה, דִּי אַיְידָעָלָעָ גַּעַפְילָןָ, יָא אַוִיכָּ האָט אַוִיסְגָּעָזָעָן דָאָס גַּעַשְׁטָאָלָט פָּוּן דִּי תִּינְקוֹתָהָ שְׁלָבָיתָ רְבָןָ פָּוּן דָעָם קָאָרְפָּאָטִישָׁן פְּרָאוּוִינָץ, אַיְידָעָרָ זַיִּי זָעָנָעָן אַוְמְגָעָקָוּמָעָן אַוִיכָּ קִידָּשָׁהָ, דָעָרָ-טְרָאָנָקָן גַּעַוְוָרָן אִינְגָּם טִיךְ, "דְּנִיעָסְטָרָ" דָעָרְשָׁאָסָן גַּעַוְוָרָן אַיְן דִּי אַוְקָרָאָגִישָׁע וְוּלְדָרָ, אוֹן גַּעַבְרָאָכָט גַּעַוְוָרָן קִיְּנָן אַוִישְׁוֹיךְ אַיְן דִּי גָּאוּן קָאָמָעָרָן אַרְײַן.

פרק עשריר

— טאטע מאמע האפּו אויף דעם גליקליבּן מאג שיקו דאס
קינד איז דער ישיבה אריין — בני עניהם שטיגן איז ערנען
— בחורים פּון צאלרייבּן אורטשאפטן באלאגראן די באָן
שטאניאגען — חדש געלש, ואבן געלש, טאג עפן — דאס קול
התורה איז די געדיינגען קווארטירן — די באָרײַטע ישיבות
איז אויבערלאנד — בין הומנימ איז דער היים — אַחֲזָר בְּחֹר
— דער שעור גייער — שיטת הלמוד — בלאת ערנען —
דאָס ישיבה ליכט בעשטראלט די גאנצע ספּיבּה — ישיבה
בחורים מאכו פּוינע שדרוכִים — די רישימה פּון ישיבות ערָבּ
דעט חורבן.

יעדערער טאטע און איעדערע מאמע האבן געשטרעבט אלע זיעדרע
יאָרֶן או די קינדר ער זאלן ממשיך זיין צו ערנען איז די ישיבות הקדשות, דאס
אייז געוווען דער חלום פּון זיינער לעבן.

ווען דאס קינד האט זיך נאר געויגט איז וויגעלע, שוין דעמאָס האט
אַים זיין מוטער איינגעשלעפעט זינגענדיג דאס בעקאנטע לדעלע:

אונטער משה'לס וויגעלֵי
שטייט א גאלַדָּן ציגעלֵי
דאָס ציגעלֵי איז געפֿאָרֶן האנדַלָּן
ראָושִׁינִיקִיס מיט מאָנדַלָּן
דאָס איז די בעסטע סחרוה
משה'לי וועט ערנען תורה
תורה וועט ער ערנען, ספרים שריבּין
אַפרִימֶר אַיד אַיְבִּיג בְּלִיבַּן.

דאָס איז געוווען אַמְּנוֹן חִפְּלָה פּון אָנוּזְעָרָעָה מאמעס, או אַיר זִין זָאָל
אויפּוֹאָלְסָן אַתְּלִימִיד חַכְמָה. אָוּן וּוּאָס פְּלַעַגְנָן די אַידִישׁעָה מאמעס מַתְּפָלָל זִין
שְׁבַת בַּיִּדְךָ לִיכְתֵּבּ בענטשָׂן? או השִׁ"ח זָאָל זִין גַּעֲבָעָן קִינְדָּרָעָה צָוָם לְעָבָן אָוּן
צָוָם גַּעֲונָדָטָה, אָוּן זָוָכה זִין צָוָם בְּנִים וּבְנִים בְּנִים עֲסָקִים בְּתֹרַה וּבְמִזּוֹתָה.

עלטערן האבן טאג און נאכט געהאפט אויף דעם גליקליכן טאג, וווען זיעיר קיביד ווועט שוין זיין גענוג גרויס צו קענן פאללאון די שטוב און פארן לערנן תורה, און וווען דער טאג איז געקומען איז געווען אין הווין אן אמת'ער-יום-טובי, הגם די מאמע האט איננוויניג איז הארץ גבענט עזען און פארבר-גרונערהייט אמאָל געלאָזט אַטרער אַבער דאס איז געווען טרען פון שמחה, ניט חיליה פון ליזן אַדער שמערצן.

אַיבערגלאַיקלִיך האט די מאמע געהאלפֿן אַיר זיין אַינְפֿאָקָן זײַנע זאָכָען, אַיר הארץ איז געווען צופֿרִיך אָוּן געדאנקט השִׁיְּתָה, אָז זִי האט זֶוְחָה געווען צו דעם גרויסן טאג, וווען אַיר זײַן טראָעט אַריַּין אֵין דִּינְסָט, ווֹיְטָעָר צו טְרָאָגָן דעם אַידִישָׂן פֿוּן.

עס האט זיך כמעט נישט געפֿינְגָן אַידִישָׂע משְׁפָחָה, ווֹאָס זַיְכָן פָּאָר דעם קינְד אַנדְעָרָן תְּכִלָּת ווי לערנן אֵין אַישְׁבָּה, יַעֲדָעָר יַגְעַץ כְּפִים אַיךְ אַשְׁיסְטָעָר, אַשְׁנִיְּדָעָר, אַשְׁמִיד, אַבלְעָכְנָעָר, אַבעָּל עֲגָלָה, האט פֿוּן קְלִינְגְּרָהִיט אוּסְמָחָנָךְ געווען דעם זײַן ער זאל זײַן רָאוּי פָּאַרְזָעָצָן דאס לערנן איז דער ישְׁבָּה.

בֵּי אָנוֹנוֹ אֵין דער אלטער הַיִם האט מעַן נישט געשְׁקָט אַבְּחוֹר צו לערנן תורה, כדַי עַמְּ פָּאַרְזִיכְעָרָן מִיט אַליַּיכְטָעָר פְּרָנְסָה, נִיְּינָן! אָנוֹנוֹרָעָר עלטערן האבן דאס געטּוֹן, ווַיְיַל בֵּי זִי האט די גאנַצָּע ווּלְעָל אַוְיסְגָּזָעָן צו קלִינְיָן אַנטְקָעָגָן די אַידִישָׂע גִּיסְטִיקָע אַוְצָרוֹת, אָוּן זַיְעָר אַוְרָעָם אָוּן נִידְרִיךְ האט אוּסְגָּזָעָן אלִיךְ, ווֹאָס אֵין אוּפְּהָרָיָעָן זַיְטָ פֿוּן תורה.

דער אַמְתָּא אֵיז, אָז די פְּשָׁוטָע אַידְוָן האָבָן זיך נאָכְמָעָר אַנְגָּעָשְׁטוּרָעָגָט אוּוּעָקָשְׁקָן זַיְעָרָס אַקִינְד לערנן אָוּן אַישְׁבָּה, ווַיְיַל זִי האָבָן מָוָרָא געהאָטָע עַס זַיְךְ דעם בָּחוֹר נישט פָּאַרְגְּלִיסְטָן צו לערנן דעם פָּאַטְעָרָס פָּאָר, אַבעָּר ווּלְעָל ווּרטְשָׁאָפְּטָן בֵּי דער שְׁטִיבָה. נישט אַיְינְמָאָל פְּלָעָגָן די מַעְנְטָשָׁן טַעַנְהָן פָּאָר די קִינְדָעָר בָּזָה הַלְשָׁוֹן:

— “נישט גענָוק אָז אַיךְ האָב נישט זֶוְחָה געווען צו לערנן תורה אֵין די אַינְגָע יַאֲרָן, צוֹלִיב די טְרָדוֹת פֿוּן דער ערְשְׁטָעָר ווּלְעָל מלְחָמָה, גַּיִי די כָּאָטְשָׁ מִיְּן קִינְד אֵין דער יַשְׁבָּה, זַאל פֿוּן דִּיר אוּסְיוֹאָקָסָן אַמְעָנְטָשָׁן צו גַּט אָוּן צו לִיְּטָ.”

אונזערט א ישיבת בחור א גרויסער מתמודר געועפֿן פָּאַרטיפֿט אֵין
ימ התלמוד און וויניג געיזאָרגנט אויף עניין עולם הזה

אט פָּאַר דִּי מענטשָׁן אֵין ממש געגאנען אֵין לעבן או זיירט אַקינְד זאל
ווערָן אַישְׁיבָּה בְּחוֹר.

מ'אָן נישט משער זיין דאס גרויסע מסירות נפש וואָס די אַמְּאַלְיָגָע אַידָּן
האָבָּן געהאָט פָּאַר דער הייליגער תורה. מיט שׂוועע בִּיטְעָר כְּחוֹת האָט מען
געצָאַלְט דאס שְׁכָר לְמוֹד די קִינְדָּעָר אֵין חֶדְרָה, פָּוֹן אלְלָעָם האָט מען געַקָּרגָט
פָּוֹן עַסְנָה, פָּוֹן קְלִיְּדוֹנָג, גַּעֲלָעָט מִיטָּן בְּנֵי בֵּית אֵין גְּרוֹיס דְּחָקוֹת, אַבָּעָר פָּאַרְזָן
מלְמָד צָו בעצָאָלְן האָט גַּעֲמֹזָת זִין צָו דער צִיִּת. עַס האָט נִישְׁט פָּאַסְיָרָט אֵין
אַטָּאָטָע זָאל שְׁוְלִידִיג בְּלִיְּבָן פָּאַר שְׁכָר לְמוֹד, סּוֹף הַוָּמָן אֵין שְׁוִין גַּעֲוָעָן בעצָאָלְט
פָּאַר אלְעָזָל מְלָמְדִים בֵּין צָו לְעַצְּטָן גַּרְאָשָׁן.

האָט מען טָקָע זָכוֹה גַּעֲוָעָן צָו גַּעֲבָעָנְשָׁטָע פְּרוֹכֶט, צָו שְׂעָפָן אַסְדִּיש
נְחַת פָּאַר דער גרויסער פְּלָאָגָע. פָּוֹן דִּי בְּנֵי עֲנוּיִם זָעָנָן שְׁפָעָטָעָר אוַיסְגָּעוֹוָאָקָסָן

גרוייסע תלמידי חכמים, פון די באריםטע ישבות חוסט, סיגעט, מונקאטש, אונגגוואר סאטמאר, בערגסאו, סעליש א.ג.ו. פיל האבן באזעצע שיניע שטעהלעס אלס רבנים, דיןימ, שווחטים און שיניע בעלי בתים, טוחרים, פאבריקאנטן, גרויסע לומדים, חסידים ואנשי מעשה.

ווער עס האט נישט געוזען די באן-סטאנציעס נאך פשת און סוכות, האט ניט געוזען כבוד התורה, בחורים קלינגען און גרויסע זונגען געומען צו פארן אויף וועגן פון די צאלרייכע ארטשאפטען, פון דער „ווערכאוינע“ און באלאגערט די באן סטאנציע מיט רענץליך, פעליך, און רוקזעליך.

אנגעטין אין זיירע יומ טוב קלידער שטייען זיירע מאמעס און טאטעס און זוארטן אויף די באן, ואס דארף אווקפירן זיירע בחורים אויף א פרישן זמו אין די ישבות לערגען תורה. דערוויליל כאפט מען נאך א שםוס, זיירע פנימיר שינגען פון נחת, און יעדער שטאצלצרט מיט זיין ישיבה בחור.

ווען די באן רירט זיך פון דער שטאציאן, הערט מען נאך אלץ ווי די מאמעס זאגן אין זיירע זין; „בערעליז אלסט אהיים קומען אויף סוכות“ — „משהיליז אלסט פלייסיג לערגען“ — „חיימיקו זאלסט דיך נישט בוזן אין דער ריקא אין דער טיס, אדער אין דער دونא“ — „דודל פארגעס ניט צו שרייבן א בריוועלע דער מאמע.“

דער שוער אנגעלאדנעער צוג מיט אזי פיל בחורים איילט זיך שנעל, ער יאט און לופט, ארבייט מיט אלע כלים, דער לאקמאטיוו פיעט און שויצט, ס'דאכט זיך איז ער איילט זיך היינט מער ווי אלעמאל, כדי וואס גיכער צו פירן די טיירע בני תורה אין די ישבות ארײַן.

מאמעס שטייען נאך אלץ, מיט טרען אין די אויגן, הייבן די הענט און שרייען מיט אלע כוחות, מען הערט קויים וואס זוי זאגן, אבער דאס ווארט „תורה“... ווערט געהערט פון זייר מoil זייר דיבטליך.

דער כבוד תורה אין געוזען זייר גראיס ביי יעדען, און פאר א ישיבה בחור האט מען געהאט גראיס רעספערט. אין דעם אורתשאפט ווי ס'האט עקוועטירט א ישיבה, האט יעדער בעל בית געפילט א פליקט צו העלפֿן פאר אורימע ישיבה בחורים. מענטשן האבן אויף זיך מקבל געוזען צו געבן עסן טאג פאר

זכור קדושים

קנג

בחורים, צוגזאגט, „חודש געלט“ — „וואכן געלט“ און געוצט מהנה זיין דעם
בן עני אויף פארשיידענע ערלי אופנים.

אויך די ווייבער האבן זיינער געשעצעט דעם ישיבה בחור, וועלכער איין
געקומען איין שטוב עסן דעם טאג. זיי האבן געזארגט צו גרייטן איין דעם טאג
בעסערע מאכלים, און אפילו אײַנגעפאקט מינימזוננות און פירות, צידה לדרכ
אויף דער קווארטיר. מיט אַשעמעדיינן בחור האט מען זיך נאכמער מטפל געוווען,
זיך אומגעקוקט ער זאל ניט בליבן הונגעריק. „שעטט איך ניט בחור, פילט
איך היימיש“, פלעגן זיי עם פרײַנטליך בעטן.

ווײַסְאִין בעקאנט זענען איין די קאָרְפֿאָטִישׁע שטטעט נישט געוווען גראַיסֶע
עשיריים, איידן האבן געהאט פרנסה בריוות, במילא אוּ השִׁיחַת העלפֿט און מִפְּאָרְדִּינֶט
אויף לחם לאָכֵול וּבְגַד לְלֹבֶשׂ, איין מען מהויב אויך מפְּרִישׁ זיין פָּאָרָאַן
ישיבת בחור, האט מען טאָקָע נישט געמאָכָט אַסְטְּחַבְּנוֹת, נישט געוווכט תְּרוֹצִים
אוּ מִהְאָט אלֵין איין שטוב אַחֲדָר מִיט קִינְדֶּרֶלְךָ וּוְאָסְמִידָאָרֶף זַיִּי עַסְנָעָבָן
און שְׁכַר לְמוֹד צָאָלָן, נָאָר מִהְאָט מִוּסִיף גַּעֲוֹעָן צָוָם טִישׁ נָאָר אַבְּחָור, אָוּן
נישט נָאָר אַיִּין טָאג אַיִּין דָּעָר וּוְאָר, נָאָר עַטְלִיכָּע טָאג פָּאָר עַטְלִיכָּע בחורים
און תלמוד תורה אַינְגָּלָךְ.

די ישיבת בחורים וועלכע האבן געשטאָמֶט פָּוּן רַיְיכָע הַיְמָעָן, בעקומען
צוגעשית פָּעַקְלִיךְ אָוּן גַּעַלְט, אַדְעָר די ישיבת בחורים וועלכע האבן געויאַינֶט
איין דער שטאט, געגעסן אָוּן גַּעַלְאָפָּן איין דער הַיִּם, דער סָאָרט האט געקאנט
זִיצְׁן אָוּן לעַרְגָּעָן מִיט מַעַר מִנוֹחָה אָוּן שְׁלוֹת הַנֶּפֶשׁ, אַבְּעָר אַנְדְּרָעָש אָוּן גַּעֲוָעָן
מִיט דַּעַם בחור פָּוּן די אוּרִימָע דַּעַרְפָּעָר, געקומען אָוּן מעַן מִיט אַציְגָּן אַנְצְּעַגְּלָעָל
אַפְּאָר פָּאָרְלָאָטָעָטָשׁ שִׁיר, עַטְלִיכָּע הַעֲמָדָעָר אָוּן וּוּשׁ, בָּסְרַהְכָּל אַקְלִין פָּעַקְלִין,
פָּוּן מַזְמָנִים אָוּן דָּעָר טָאָש רַעַדְטָמָע בְּכָל נִישְׁט.

איין די גַּעַדְגָּעָן קוֹוָאָרְטִירָן אָוּן וּוּגְטָעָר גַּעֲוָעָן שְׁרַעְקְלִיךְ קָאַלְט, אָוּן
מִפְּלָעָגֶט גָּאנֵץ גּוֹט פְּרִירָן איין די קָאַלְטָע שְׁבַּט נְעַכְת, וּוּיְיל דָאָס בִּיסְעַל צְׂדָעְקָכְץ
הָאָט זַיִּינָר וּוּיְינִיגָּג אָוּנְגָּעוֹוָאָרָמָט. אָוּי וּוּי מעַן אָוּן פָּאָרְטִיג גַּעֲוָאָרָן מִיט די
שְׁעוּרִים, הָאָט מעַן אָנְגָּעָפָּאָנְגָּעָן זַיךְ זַאָרָגָן, מָאִין יְבֹא עָזָרִי, פָּוּן וּוּי נַעַמְתָּ מעַן
גַּעַלְט אוּפְּיָה אַפְּאָר שִׁיר, אוּפְּיָה אַשְׁבַּת מְלָבוֹשׁ. אַדְעָר וּוּי שָׁאָפָּט מעַן דָאָס סְכוּם
וּוּאָס סְמִידָאָרֶף קָאָסְטָן אַוְאָרְמָעָר וּוּינְטָעָר מָאָנְטָל.

אָפְּטָמָאָל הָאָט זַיךְ דָּעָר בָּחָור באָדָאָרֶפֶט צַו באָרְגָּן בַּיִּם חַבָּר עַטְלִיכָּע

פרוטות אויף מקוה געלט, פונעם אוריינט טאטע האט מען וויניג געקענט ערווארטן, וויל אין דער הימ זעגען געליבין אשטוב מיט ברידערלך און שוערטערלך וועלכע מידארף שפייזן און קלידן.

קומט דער פרײַטאג, נאך אואָך פֿלייסיג לערנען, לייגט מען די בושה אוועק אין אַזִּיט אָן מְגִיַּיט צו נְדַבְּנִים שָׁאָפָּן עַטְלִיכָּע גּוֹלְדָּן, צו האבן אויף די נויטיגסטע הווצאות. און אָו בְּחָוִרִים קָוְמָעָן אַזְּנַעַט אַגְּשָׁעֶפֶט אַרְיִיַּה, פֿאַרְשְׁטִיט שׂוֹין יַעֲדֵר אַיְינָעָר אָז מְבָדָאָרָף זַיִן נִישְׁתַּפְּרָעָשָׁמָן, אָז מְבָעַט אַנְדָּבָה גִּיבָּט מען בסבר פְּנִים יְפֹתָה, קִינְעָרָר פְּרָעָגָט נִישְׁתַּאְבָּרִיקָע שָׁאָלוֹת, יַעֲדֵר פֿאַרְשְׁטִיט די לאָגָע ברמוֹן קָל, מִי ווַיִּסְתַּפְּשָׁצָן דָּאָס גְּרוֹזִיסְקִיטָּה פָּוָן דָּעָר מְצֻוָּה צוֹ הַעֲלָפָן די בְּנֵי עֲנֵים זַיִן זָאַלְן קָעָנָעָן לערנען תורה, סּוֹפֶּה אַזְּנַעַט אָוֵר אַמְּאָל גַּעֲוָעָן אַיְשִׁיבָה בָּחוֹר.

אוריינט בחורימ האבן זיך פֿאַרְשְׁאָפֶט צוֹ עָסָן טָעָג, דְּהִיְנוּ יַעֲדָעָן טָאג אַזְּנַעַט ווַאֲך בַּיִּ אַנְדָּעָרָן בָּעֵל בֵּית. שׂוֹין חֹל המוֹעֵד זעגען די עַלְתְּעָרָן גַּעֲוָעָן אַזְּנַעַט דָּעָר שְׁטָאָט וּדְאָס קִינְד גְּרוּיִיט זַיִן צוֹ לערנען, אָן גַּעֲגָנָגָעָן בעטָעָן בַּיִּי די נְגִידִים צוֹ גַּעֲבָעָן פָּאָר זַיִעָר קִינְד אַטָּאג צוֹ עָסָן. אַזְּנַעַט גַּעֲלָגָעָן צוֹ פֿאַרְשְׁאָפֶן אַלְלָע טָעָג מָה טָוב וּמָה נָעִים, אַבְּעָר סְאִיז גַּעֲוָעָן אָסְך בָּחוֹרִים וּוּלְכָעָט עָסָהָט זַיִן גַּעֲפָעָלָט אַזְּנַטָּאָג, אַמִּיטָוָאָך, אַפְּרִיאַטָּאָג, אָן אַפְּיָלוּ צַוְּיִי טָעָג אַזְּנַעַט ווַאֲך, פְּוֹנְדָעָסְטָוּעָגָן האט דָּאָס נִישְׁתַּצְּרִיךְ גַּעֲהָלָעָטָן אַנְפָאָג זָמָן זַיִן זָעָצָן לערנען, אָן זָעָגָן עָסָן? האט מען זַיִן טָאָקָע גַּעֲפָלָגָט, עָפָעָס האט מען פָּוָן דָּעָר הַיִּם אַרְיִינְשִׁיקָּט, אַבְּיָסָעָל עַסְנוֹאָרג פְּלָעָגָט מען זַיִן קוּיפָּן, אָן דָּאָס רָעָשָׁת האט מען צַוְּגָהִינְגָּעָרט.

שְׁבַת אַזְּנַעַט די בְּתֵי מְדֻרְשִׁים האָבָן שַׁוִּין די גְּבָאיִם זַיִן אַרְוְמְשָׁפָאַצִּירָט צַוְּיִשָּׁן עַולְמָן, אַוְיסְגַּעְפִּינְגָּעָן אַלְעָל בָּחוֹרִים מִיט אַרְוּמָע לִיְּטָה, זַיִן חֹוקָר וּדוֹרֶש גַּעֲוָעָן אַוְיב זַיִן האָבָן ווַיִּצְּוֹעַן שְׁבַת, וּוּרְעַ נִישְׁתַּאְזֵן באָלְד אַונְגָּפָאָרָט גַּעֲוָאָרָן בַּיִּי אַבָּעֵל בֵּית. פִּינְעָ אַיְדָן האָבָן נִישְׁתַּאְזֵן אַוְיךָ כּוֹדִים נָאָר אלְיַיְן זַיִן מְטָרִיחָ גַּעֲוָעָן אָוָן גַּעֲבָעָטָן אַבָּהָר צוֹ זַיִן אוֹפָה שְׁבַת.

אוֹזִי אַשְׁבַּת גָּסָט פְּלָעָגָט אַרְיִינְגְּרָעָנְגָּעָן אַעֲנָגָשָׁבָת בַּיִּי דָעַם בָּעֵל בֵּית אַזְּנַעַט. בַּיִּים טִיש האט מען עַמְּכָבָד גַּעֲוָעָן מִיט אַקְּפִּיטָל זִמְרָות אָן זָאגָן אַדְבָּר תורה, פֿאַרְשְׁטִיט וְזַיִן אָז בַּיִּי דִי מְעַנְשָׁטָן וּוָאָס האָבָן גַּעֲהָרָעוּתָט די גַּאנְצָע ווַאֲך עַל המְחַיָּה וּעַל הַכְּלָלָה, ווַיִּנְגַּג צִיְּטָא גַּעֲהָאָט אַרְיִינְקָוָן אַזְּנַעַט

זכרון קדושים

קנה

ספר, איז בי זי דער שבת געען אַתְּנָגָג רוחני, און דעם טעם פונעם
שיינעם ניגון האט זי באלייט אַגָּנָצָע זואָר.

דער נאמן פון די יישובות אין קאָרְפֿאָטוֹסְלָאָנד איז געוווען באַרְיִמֶּט אוּף
דער ווועטל, און פיל עלטערן פון סלאוֹאָקי, אָונְגָּאָרָן, טְרָאָנִיסְלְוָאָנִיעָה האָבָּן
געשיקט זַיִּעֲרָעָה קִינְדָּעָר צַו אָנוֹן לְעָרְנָעָן טְרָאָצְדָּעָם וְוָאָס אַיְּזָן זַיִּעֲרָעָה אַרְטְּשָׁאָפָּט
זְעָנָעָן גַּעַוּעָן גַּוְטָע יִשְׁבָּוֹת. דַּעֲרָקָעָן האָבָּן פָּאָרְלָאָזָט אַסְּקָה בְּחָוּרִים די קָאָרְפֿאָטוֹן
אוֹן אַוּעָקָעָה לְעָרְנָעָן אַיְּזָן מְפּוֹרָסָם/דִּיקָע יִשְׁבָּוֹת וְוָי לְמַשֵּׁל: פְּרָעָשְׁבָּאָרגָן, טִירָנוֹגִי,
נִיְּטָרָא, קָאָשָׂוִי, אָונְסְדָּאָרָט, גָּלְאָנָּאָמָּא, שְׂוָרָאָן, סָאָרָדָאָל, טְוָפְּלָטְשָׁיָּוָן, הַעַלְמָעָז
סְעָרָעָד, מָאָגְנָדָאָרָט, וְוָי גְּרוּסָעָגָאָנוֹמִים וְצְדִיקִים האָבָּן מְרָבִּיצָה גַּעַוּעָן תּוֹרָה
פָּאָר די טּוֹיְוָנָטָר יִשְׁבָּה בְּחָוּרִים.

איַן די אוּבְּעָרְלָעְנְדִישׁעָ יִשְׁבָּוֹת האָט נִישְׁטָע גַּעַקָּאנְטָע יַעֲדָעָר בְּחוֹר אָרִין
קוּמָעָן לְעָרְנָעָן. דָּאָרָט פְּלָעָגָט מַעַן זַיִּעֲרָעָה קְלוּבָּן די תְּלִמְדִידִים, אַוְן נָאָר פִּינְגָּע
איַיְּדָעָלָעָה קִינְדָּעָר פָּוָן גַּוְטָע מְשָׁפָחוֹת האָט מַעַן מְקֻבָּל גַּעַוּעָן. דָּעָר עִיקָּר
גַּעַוְוִיכָּט האָט מַעַן גַּעַלְיִיגָּט אַזְּ דָּעָר יִשְׁבָּה בְּחוֹר זָאָל האָבָּן חַשָּׁק צַו לְעָרְנָעָן
אוֹן זַיְּן פָּעָאָג אַוְן פָּאָסָעָנְדָה מִכְּלָה הַבָּהִינָּות, די רַעֲשָׁט עֲנִינִים זְעָנָעָן גַּעַוּעָן אָ
טָפָּל, אַוְן אַלְיִין עַרְלָעְדִּיגָּט גַּעַוְוָאָרָן. אָוּנוֹעָרָעָה בְּחָוּרִים אַז זַיִּה האָבָּן פָּאָרְבָּאָכָּט
זִיבָּן—אָכָּט יָאָר אַיְּן די אוּבְּעָרְלָעְנְדִישׁעָ יִשְׁבָּוֹת, וּוּעָן זַיִּה זְעָנָעָן אַהֲיָם
גַּעַקְוָמָעָן אַיְּן זַיִּה נִישְׁטָע גַּעַוּעָן צַו דַּעֲרָקָעָן, אַגְּעוֹזָאָפָּט פִּיל מִיטָּהָר, אַיְּסָ-
גַּעַאְיִידָעָלָט, אוּיךְ גַּעַנְאָשָׁט אַיְּן מִילִּי דַּעֲלָמָא, פִּין גַּעַקְלִיְּדָעָט אַוְן גַּעַוּעָן צַו
גַּ-טָּ אַוְן צַו לִיְּטָה.

גַּעַצְוִינְגָּן סְפָּעַצְיִיל צַו פָּאָרָן לְעָרְנָעָן קִיְּין אוּבְּעָרְלָאָנד האָט עַס די אוּרִימָע
יִשְׁבָּה בְּחָוּרִים. זַיִּה האָבָּן גַּעַהְלָאָלָטָן פּוֹנָעָם אַלְטָן כָּלָל, אוּבָּי מַעַן וּוּיל קוּמָעָן
צַו אַגְּוָטָן תְּכִלִּית, נִישְׁטָע פָּאָרְבָּעְנְגָּעָן סְתָמָם די צִיְּתָן אַוְן זַיְּן גַּעַשְׁתָּעָרָט פּוֹנָעָם
לְעָרְנָעָן וּוּעָגָן גַּשְׁמִיוֹת/דִּיקָע עֲנִינִים, אַיְּזָן די בַּעֲסָטָעָה עַצָּה אַוּעָקָעָה פָּאָרָן אַיְּן אָ
וּוִיטָעָה יִשְׁבָּה, דָּאָרָט וּוּמִיקָּעָן קִיְּינָעָם נִישְׁטָע, נָאָר אוּיךְ אַזְּ אַפְּלָאָץ קָאָן מַעַן
זַיִּדְפָּן אַיְּן שָׁׂסָּוּס וּפּוֹסְקִים, קוּמָעָן צַו אַגְּוָטָן תְּכִלִּית, אַוְן אוּיסְטוֹאָקָסָן אָ
גְּרוּסָעָר תְּלִמְדִיד חַכָּם.

אַבְּחוֹר פָּוָן קָאָרְפֿאָטוֹן פְּרָאָוִינְץ אַיְּזָן גַּעַקְוָמָעָן אוּף אוּבְּעָרְלָאָנד מִיטָּהָר
גָּאָר אַקְלִיָּין פָּאָרְמָעָגָן, גַּעַלְט ? הַכִּיס רִיךְ וְאַיְּן בָּה, אַבְּעָרָמָהָאָט זַיִּד בָּאָלָר פִּין
אַיְּנְגָּעָרְלָעָנָט, די סְלָאָוָאָקִישָׁע אַיְּדָן זְעָנָעָן גַּעַוּעָן גַּוְתָּהָעָרְצִיקָּעָן נְדִיבִּים אַוְן

געגעבען אַ בְּרִידָעֶרְלִיכָּעַ האנט פאר די בני ענימ. טאג האט מען נישט געגעסען יעדער בחור און אויסנסנאם אורים אַדרֵר רַיֵּךְ האבן געגעסען אין בית התבשיל וואס איז אויסגעעהאלטן געוואוֹן פֿוֹן די שטאטישען נְדָבְנִים.

ס' ממש געוווען אַנְחַת מיט אַפְּרִיד צו זען וווען די ישיבה בחורים זענען אַהיַם געקוּמָעַן בֵּין הַזְּמָנִים פֿוֹן דָּעֵר יִשְׁיבָּה אַן אַיְנָעַר מיט דָּעֵם אַנדָּעָר האבן זיך מְפֻלְּפָל געוווען אַן געקוּקָט בֵּיִ דִּי גַּמְרָאָס אַן בֵּית הַמְּדָרָשׁ וווען אַשְׁטִיקָעַל חָסָפוֹת אַדרֵר אַרְשָׁיִ.

ראַשׁ השנה אַן יומָ כְּפֹרָה, האט מען די בעלי מנגנים מכבד געוווען זינגען אַשְׁיַׁינָּעַם מַאֲרָשׁ אַוִּיףְּ וַיַּאֲתִיו אַדרֵר אַוְאַלְכֵל אַוִּיףְּ הַיָּה נָא עַם פִּיפִוִּות, זַיְיָר פָּעֵטָע שִׁיבָּע שְׂטִימָע האט גַּעֲהִילָּכְט אַיְבָּעָרָן גַּאנְצָן בֵּית הַמְּדָרָשׁ אַן דָּעֵר עַולְם אַיְזָן געוווען הוַיְצָפְּרִידָן. שְׁמַחַת תּוֹרָה האבן זיך גַּעֲמָאָכְט לְסָטִיק אַן פְּרִילִיךְ, דָּעֵם פֿוֹן די הקְפָּות נִגְוָנוֹם האט מען גַּעֲשְׁפִּירָט נָאָךְ שְׁפָעַטָּעָר מיט עַטְלִיכָּעַ חדְשִׁים, די שִׁיבָּע נִגְוָנוֹם פָּלָעָגָט מען בֵּי אַלְעַ שְׁמָחוֹת זִינְגָּעָי, אַן-עַס האט אַרְיִינְגַּעַברָאָכְט אַשְׁטִיקְיָה, אוּפְגָּעַלְעָבָט דָּעֵם דַּעֲרָשָׁלָגָנָעָם פָּאָר-פָּלָאָגָטָן מְעַנְטָשָׁ.

טָאָטָעָס האַבָּן בָּאַצְוִיגָּן תָּעָנוֹג אַן גַּעַזְעָן פְּרִידְיָה בֵּי דִּי קִינְדָּעָר, אַיְזָן די עַטְלִיכָּעַ יָאָר ווָאָס מֵיהָאָט גַּעַלְעָרָנְט אַן דָּעֵר יִשְׁיבָּה האַבָּן זיך די בחורים אַינְגָּאנְצָן גַּעַנְדָּעָרָט, דָּאָרָט אַן דָּעֵר פְּרָעָמָד האַבָּן זיך באַקְוּמָעָן אַיְדָלָעָן פְּנִימָה, אַשְׁיַׁינָּעַ חַסְדִּישָׁע צָוָּהָה, אוּסְעָרְדָּעָם האַבָּן זיך זיך אוּסְגָּעַלְעָרָנְט אַן דָּעֵר ווּעָלָט רָעָדָן אַן שְׁרִיבָּן אַוְגָּאָרִישָׁ, טְשָׁעָכִישָׁ, גַּעֲפִירָט אַן דָּעֵר הַיָּם נַאֲכָהָר די קָאנְצָעָלִי אַרְבִּיְּטָן בֵּי דִּי נָאָטָעָר אַן די חַשְׁבָּוֹנָה בֵּי דִּי פִּירָמָס.

מֵיהָאָט גַּעַפְּנָעָן בחורים אַרְבִּיְּטָן מיט די יַאֲרָמָעָקָעָס אַוִּיפְּזָן קָאָפָּ, די פִּיאָוֹת שִׁין פְּאַרְקָעָמָט אַן פְּאַרְקְרִיזָלָט אַן מִיט די לְאַנְגָּעָ צִיצִית אַיְבָּעָר די קְנִיעָס, גַּעַרְעָנְט אַן גַּעַשְׁרִיבָּן, שְׁוּעָרָעָ חַשְׁבָּוֹנָה, פְּאַרְטָרָעָטָן גַּרְוִיסָעָ פְּאַרְבִּיקָן מיט גַּרְוִיס פִּינְקְטִילִיכִיקִיטָן, אַן יַעֲדָר אַיְנָעַר האט פָּאָר זיך גַּעַהָאָט גַּרְוִיס דָּרָךְ אַרְץָ.

וַיִּשְׁיַׁין אַן קָלִיגְּ זַעַנְעָן גַּעַוְוָעָן די טִיעָרָעָ יִשְׁיבָּה בחורים ווַיִּשְׁיַׁין זַעַנְעָן גַּעַוְוָעָן די פְּאַרְשִׁידָעָנָעָ גַּמְרָאָ נִגְוָנוֹם ווָאָס די בְּלָאָסָעָ בחורים/לִידָּר מיט

זכרון קדושים

געקרייזלטע פיאות און קוים-שפראצענדיקע חתימת ז肯 פלאגן זינגגען אין די
בתי מדרשים און זיך שאקלן ביי די שטענדערס מיט גראיס התלהבות.

בין הזמנים, או מיאט זיך צוועגענערפאָן אין דער היים, האט א
יעדר אינגעַר געהאט וואס צו פֿאַרְצִילֵן, וויאוּוַי דאס לערנען איז געווען דעם
ווינטער, ווי פֿיל בלאט גمراָה תוספות יעדר האט אַהֲרֹן גּוּבְּרָעָנֶגֶט, און
דערכו צוועגעבען אַחֲמָהֵלי און אַפְּרִילֵךְ ווערטל.

צוווי ישיבה בחורמים באַגְּעָגָעָן זיך, שמיסן צוישן זיך וועגן זיעער
ישיבה לעבן, זאגט אַינְגָּעָר צום צוויטן:

— „פֿוֹן מִינְגָּעָן טַעַגָּעָן“ בין אין אַרוּמְגָּעָגָאנְגָּעָן אַהֲנָגָעָרִיקָה,
אָוּמְעָטוּם גִּיבְּט מַעַן מִיר נָאָר קְשִׁוּת (קָאַשְׁעָ אַין דָּעָר מִילָּךְ)
און זיך קְרִיכָּן מִיר שְׁוִין פֿוֹן האַלְדוֹן.

ענטפֿערט דער צוויטער חבר:

— „חַבֵּר לְעָבֵן! בָּקָלָג זִיךְ נִישְׁטָה, מִיר אַיְזָה פֿיל עַרְגָּעָר, מִיר
הָאָדָעָוּתָה מַעַן מִיט תִּירּוֹצִים; דָא אַיְזָה דָעָר בָּעַלְעָבָּאָס קְרָאָנָּק,
דָּאָרָט אַיְזָה דִי בָּעַלְעָבָּאָסָטָע אָוּוּקְגָּעָפָּאָרָן, סְאַיְזָה שְׁוִין בָּעַסְעָר
צַוְּעָבָן פֿוֹן קְשִׁוּת ווי פֿוֹן תִּירּוֹצִים.“

אווי וויצלט מען זיך און מַמְאָכָּת פֿוֹן זִיךְ אַלְיָין אַגְּלָעָכְטָעָר. דָעָר שְׁמוֹס
צִיט זִיךְ ווַיְיָטָר:

— „אַיְזָה בְּרוּט עַסְטָו נִישְׁטָה?
ענטפֿערט עַר אִים, בְּלָא.“

פרעגט עַר אִים, וואס אַיְזָה דָעָר טִיטִיש, בְּלָא
זאגט עַר לִיְיָן אוֹיפְּךְ צוּרִיךְ דִי נוֹטְרִיקָן, אָפִילְוּ לְחַם בְּדוֹחָק,
און אַיְזָה מַוְסִּיךְ, בְּלָא מַיְנִיכְתָּא אוֹיךְ, בָּשָׂר לֹא אַכְלָתִי.“

דָעָר סְדָר פֿוֹן אַיְשִׁיבָה פִּירָן אַיְן אַוְנוּעָר גַּעֲונָנְד אַיְזָה אוֹיפְּךְ דָעָר
זַעַלְבָּעָר שִׁיטָה ווי אַיְן אָוּנְגָּרָן, סְלָאוּוֹאָקִיִּי, דִי יִשְׁבָּה האָט נִישְׁטָה גַּעַהָאָט אַ
סְפַּעַצְיָאָלָן רָאַשְׁׂוֹן יִשְׁבָּה, נָאָר דָעָר מְרָא דָאָתָרָא אַיְזָה גַּעַוּעָן דָעָר מְנָהָל הַיִשְׁבָּה,

פארגעלערגנט דעם שיעור, פארהערט די בחורים, און באזארגט אללע ישיבת באדרפנישן. דעם טיטל ראש הישיבה האט בעקומען דער בעסטער תלמיד פון דער ישיבה.

כמעט איעדען טאג האט דער רב פארגעלערגנט די שיעוריים. אויף די פלעצער ווי דער רב איז געווען פארנומען מיט דין תורה/ס, מאנטאג און דאנערסטאג, האט ער אין די טאג נישט פארגעלערגנט.

זו הערן די שעוריים קבועים פלאגין זיך אללע בחורים פארזאמלן אין בית המדרש, אבער די רעשת צייט האט מען געלערגנט אויף די קווארטירן. איינמאָל אין דער וואָך האט דער רב פארהערט די בחורים דעם שעור וואָך מהאט געלערגנט די וואָך 2–3 בלאת גמרא מספּות מיט אללע מפרשימ. יעדען חודש איז געווען אגרויס פארהער פונעם עיקר שעור, אין דער סוגיא וועלכע מען האט געלערגנט. אויך האט מען געלערגנט שעוריים אין יורה דעת, חושן משפט אורח חיים, געהיט יעדע מינוּט נישט פארברענגן פיסטען.

קאטש דער רב איז געווען באַלעסטיגט מיט הונדרטער פראבלעמן, די לאָסְט פון אַשְׁטָאַט אַידָּן איז געלעגן אויך זיינע פְּלִיאַצּוּס, טראצדעם האט ער שטענדיג געפֿינען צייט זיך אַינְטְּרָעֵסְרִין זועגן יעדן בחור עקסטער, אויב ס'פֿעהַלְט עם נישט עפֿעס סי' בְּגַשְׁמִיּוֹת אָזָן סי' ברוחניות, אַפְּטָמָל פְּלַעַגְט מען זעהן ווי דער רבּי שפָּאנְט באַזְּוִיכָן די בחורים אויך זיינען קווארטירן, זעהן מיט זיינע אויגן אויב מען לערנט פְּלִיסִיג, און וויאוּי בחורים פִּרְן זיך אויך.

א בחור וואָס איז אווק אין דער וועלט לערענען אין א ישיבת האט נישט פארברענגן די צייט מיט נאַרְישְׁקִיטֶן, ריכטיג ס'אַיז געווען זיינע פְּיַעַל דָּגָוֹת מיט טרדות, אבער דאס האט נישט פְּאַרְלָאַשְׂן דעם ברען פון תורה לערענען. עס זעגען טאָקָע געוזען טיערעד ישיבת בחורים בייטאג און ביינאָקט, פְּאַרְטִּיפְּט אַיְן ש"ס וופּסְקִים, אָזָן מְקִיּוֹם געווען דעם מאָמר חז"ל,, פָּתְּבָּלְחָאָכָל, ומיט במשורה תשחה, ועל הארץ תישן, והי צער תהיה".

דאָס ליבשאָפְט פּוֹנוּם בחור צו זיין רבּי איז געווען אַומְבָּאַשְׁרִיְבְּלִיךְ. די אללע יאָרָן האט זיך דער תלמיד מקשר געווען צום רבּי און מקבל געווען עצה והדרכה און אַדְרָך אַיְן חסידות. מהאט געדאווענט מיטִין רבּיִס גָּסָח, זיך געשטויסן הערן תורה ביי די טישן, געשטאנגען נאָעַט בַּיִם רבּי ביי אללע

קנט

זכרו קדושים

א חלק פון חונטער יישיבה בחורים הברום איזן „אנו רודת בחורים ב' איזר תרצ"ב

זכרון קדושים

דרשות, געטראינקען איעדערס ווארט מיט דורשת אוון אסך מאל געבליבן אויף די ימים נוראים צו הערן דעם רביינס פלאם פיעערדייג דאוועגען.

האט מען שוין פארלאוט די ישיבה, געוווארן אבעל בית, איז מען נאר אלץ געפארן צום רבּי אלס תלמיד אוון חסיד. זיך גזעגנט מיט אקויטל, אוון זיך מזוכיר געוווען מיטן גאנצען בני בית.

אין די ישיבות זענען געוווען דריי דרגות בחורדים.

(א) די אינגען בחוריימיליך וועלכע האבן וואס נאר פערטיג געמאכט דאס לערנצען אין די חדרים, אוון זיך גענוויטיגט אין הילף ביי די שעוררים. דריי-פֿיר תלמידים פֿלעגן זיך דינגען אעלטערן בחור ער זאל מיט זיין לערנצען גمراה תוספות. זיין זענען געוווען פֿטּוּר פֿון צו קומען הערן דעם רבּש שיעור ביים פֿאַרְלָעַרְנַעַן. זיין זענען געוזען אין דער קווארטיר דארט געלערנט ביי זיעער מלמד וועלכּן מ'פֿלעגט צו רופען „דער חור בחור“.

(ב) „שיעור גיעער“, דאס זענען געוווען די כתה בחורדים וועלכע זענען שוין געוחען זעלבסטשטענדיג ביים לערנצען. פֿאַרְשָׁטָאַנְעָן דעם שעור פֿון רבּ ביים פֿאַרְלָעַרְנַעַן אוון געקאנט אליאן איבער חורז. די בחורדים האבן זיך געפינגען אַפְּסִיגְן חֶבֶר, געדונגען בשותפות אַקוֹוָאַטִיר אוון באזאָם פֿלייסיג געלערנט.

(ג) די עלטערע בחורדים, די גבאים פֿון דער ישיבת. די אוּרִימָע פֿון זיין פֿלעגן זיך פֿאַרְדִּינְגָּעָן אלס „חוֹר בְּחָוּרִים“, געגומען שכּר למוד פֿון די קלענערע בחוריימיליך, האבן מעגליכקייט צו דען די הוצאות וואס אַישִׁיבָּה בחור האט שוין געהאט.

דעם עיקר טראפ האט מען געליגט אין די ישיבות אויף דעם „בלאָט לערנצען“ נישט אויף פֿלפּול. דהינו: צו לערנצען גمراה תוספות מיט אללע מפרשין גראינדליך, צו פֿאַרְשְׁטִיָּין די סוגיאָ ישֶׁר וְהַפּוֹרָג, געלאָן אוון פֿלייסיג.

פֿון די קאָרְפְּאַטְרוֹסִישָׁע ישיבות זענען אוּרִיסְגּוּוֹאָקְסָן גְּדוּלִי תורה, רבנים דיינים, מנהיגי קהילות קדושות. זיין האבן עוסק געוווען אין פֿאַרְפּלָאנְטָעַטָּע דין תורהס, אין אַינְטָעַרְעַסְאַנְטָעַ שאלות וועלכע זענען נולד געוווארן אין יענע

צייטן, באריםטע דרשנים, שוחטים און טיירע מלמדים. דאס רעהט טיל זענען געווארן סוחרים, געוועלבערס, ריככע בעלי בתה, אללעס מלא וגדווש מיט תורה וחסידות, און ג'שפט מיט זיירע מעשים טובים.

די הייליגע ישיבות אין אונזער פראוינץ האבן משפייע געווען אויף יעדען איד באשר הוא שם, אפילו דער בחור וועלכער האט נישט ממשיך געווען דאס לערנווען נאכין חדר, האט אויך געהאט אנדער פנים ווי ערגייך אנדערש, מידארף נישט פראגעסן או נישט יעדערס חדר אינגעעל האט געהאט פעאיקייטן צו לערנווען אין א ישיבה, זיי זענען געווארן פאכליטט, סוחרים, ארביזער, אבער זיי האבן זיך געפרט זיינער שטראונג אידייש, געדאווענט איעדן טאג מיט מנין, נישט משנה געווען פון דער אידיישער טראגע, געלערנט שעורים אין חומש רש"י, א פרק משניות, עין יעקב, און אויפגעשטעלט פינען אידיישע הייזער.

ביי די אכטצען — צוואנץיק יאר איזו שווין א בחור א הימס געקומען פון דער ישיבה חתונה האבן. די שדכנים זענען שווין נאכגעלאלפן און בעפלן די עלטערן מיט שידוכים, און די ישיבה בחורים האבן טאקע געמאכט פינוי שידוכים, אינגעראהייט חתונה געהאט און ביידע מחותנים האבן געוון נחת ביי די קינדער ביי אייניקלך און איראיניקלאך נאך ביי דעם לעבן אלין.

זכרון קדושים

די רשימה פון ישיבות אונ צאל תלמידים ערבית דעם דעפערטערן

250 — 230	בוחרים	אונגנוואר
" 60 — 50		ארשייעז
" 70 — 50		בילקע
" 60 — 50		בערעהגסאָז
" 60 — 40		בערעהזנאָ
" 40 — 35		דאויילַהָאָ
" 40 — 30		ווישק
" 130 — 100		חוּסֶט
" 220 — 200		מוֹנְקָאַטְשׁ
" 85 — 70		סְעִלִּישׁ
" 120 — 100		סָאַלְאַטוּינְגַּע
" 60 — 50		קָעָרָעַצְקֵי
" 65 — 50		קִירִיהָאָזָן
" 70 — 50		ראָכִיב

— * —

פרק אחד עשר

—פריליכע באטערמישע שבטים — דערשלאגגען דערנידעריקטען
ששת ימי המעשה — אידישע וויבער פאראפערעט צונרייטן
די פינגע מאכליום — אוירימע ליאט מאכון הלוואות אויף שבת
הוואות — די נשמה יתרה באלייכט דעם אויסונגמאטערטען
גוף — ווינגענדיגע תחינות בי די ליכט בענטשן — קבלת
שבת מיט הייב-באגייטערונג — אורה צו דער פעה —
זיטע אינגעגעמנע טענער פיהם מעביר פרה זיין — שמחות
בי אידן, אשלומ זכה, אבר-מנזה — או דער ליבער שבת
קורש גיט אועווק.

שבת קודש בי אונז אין דער אלטער הימים איז אפגעהיט געוווארן
בכל פרטיו ודקדוקיו, זיער וויניג ערטר האבן עקועסטירט פאר דער צויזיטער
וועלט מלחה, ווי מײַאל פראווען אַעלכע פריליכע באטערמיטי שבטים ווי
אין אונזערע דערפער און שטעלר.

היינט ווען מידערמאנט זיך אין יונע ציטן, וויאזוי אונזערע עלטערין
זענען געוווען „שומרי שבת“ דאס הייסט קויים געוווארט אויף דעם הייליגען
שבת, קומט אויך די געדאנקען וואס דער מדרש זאגט אין שייל השירים „שהורה
אני ונואה“ שהורה אני בימות החול, שווארץ בין איך אינדר-וואן, ונואה
בימים השבעת, און שיין אום שבת.

אין די כמארכע אסיען טאג, ווען די וועגן זענען געוווען צעוווקט
פון די רעגנס, בייזע קאלטער ווינטן מיט אַדריבגען רעגענDEL האבן פארטריבן
יעדען לעבדיגן נפש אין זיין שטיב, ווינטער אין די טיפע שנויין אומ-
ר罕נות'יקע פרעט, זענען אונזערע טאטעס מיט זידעס געוווען פארשפריט
או זיכען דאס ביסעל פרגסה, ווער אלס ארביעיטער אין די וועלדר, אדער
אלס בעל מלאכה און ריזענדער איבער די פארווארפנע ישובים, מישלעפט דעם
יעיך מיט אללע כוחות צו שפיין די גבעגענטשטער שטוב קליגנטשיקע קיבודערליך.

זימער אין די גרעטטע היצן, דרייען זיך ארום אידישע קינדער פאשמאכטער
און פארטריקענטער, אינטערוועגנס אויף די בהמה מארכן, איבער די פאלאנינעס,
אויף די לאנגע שטראזער אלס בעל שעלות, מילך טראגערס, בהמה טרייבערס,

זכרון קדושים

שדכנים מיט סטם אבינויים הצד השווה שביהם, יעדער אינגערא זיכט דעם גראשן
על מהחיה ועל הכללה.

א אידישער הויף אין די ששת ימי המעשה

אין די ששת ימי המעשה האט געבר אaid באדראפט אויסטהין פיל נסינוות. נישט אזי ליכט האט מען פארדיינט דאס שטייל ברויט. מאיו געווארן דערשלאגן און דערנידעריקט פון די גויי'ש רשיימ, דאס אידישע הארץ אין געועען צעוויטאגט פון די בזוננות וואס אנטיסיסיטן האבן אויף עם געווארפן, אזי וויט או נישט אײַנמאָל אין אוועק דער חشك פונעם לעבען, דער שעבוד הגלויות האט געדרייקט פעסט און אײַנגעבריגן דעם גוף אין דרייען.

אבל או מען האט זיך דערמאָנט אין שבת, מען האט זיך דערזען ביים דאנערשטאג האט מען דערפלט ווי אַשטרום פון ניע כוחות האבן אים א

זכרון קדושים

הויב געטאגן. אלץ איז געווארן ליכטער, ליכטיגער, אוון דער מענטש האט זיך געטראגן אוון געצוייגן צו זיין הים, צו זיין וויב אוון קינדרלך ווי אויף פליגלאן.

בעת ההייא, ווען ספֿלעגט איזן די געדאנקן ארויפקומען דער שבת מיט די ליכט, דאס וויסע טישטוק אוון די רײַנע שטוב, די שמעקענדיגע מאכלי שבת, דעםאלט פלעגן די אויגן שיינגען מיט לעבן אוון האפענונג, אוון דאס בלאסע פארשווארץ פנימ פלעגט ליכטן ווי פון אגוטער בשורה, מען האט קוים שוין געווארט צו קומען אהוים ארכופוארפן פון זיך די בגדי חול, די פארשמירטע ליימיגע בגדים אוון זיך אונקלידן מלבושי שבת.

וילט איהר וויסען וויאזוי ס'האט אויסגעזען אידישע מאמע איז אונזערע ישובים, נעטט דאס לעצטע קאפייטל פון ספר משלוי אוון קוקט ארין אין אשט חיל וועט איר געפינגען דאס בילד פון אונזערע ווייבער.

א גאנצע וואך האבן אונזערע מאמעס מיט די אלטער באבעס זיעיר שוער גערבייט איז שטוב. מ'האט באדרפט באזאָרגן דעם מאן אוון די קינדרלך מיט אלע זיינער באדערפֿענישן, קאָכן, באָכן, וואָשן די וועש, אויפּרויַַמְּן די שטוב, אוון פֿאָרְלָאָטָן די צעריסגע בעגדים, צודעם אללעם אויסגִּריַּטְן די קינדרער אין חדר ארין אַרְוִיסְהַעֲלֵפָן דעם מאן אין דער פרנסה, אַדְרָאַלְיַּין זיין די גאנצע פרנסה געבערן.

פון דאנערשטייג בי טאג בי פֿרִיטָאָג צו ליכט בענטשן האבן זיך געיאגט פון איין אַרְבִּיטָאָג צו דער צוויתער. עס האט זיך אונגעהַיְבָן מיטז לויפּן איין מַאְרָק אַיְנְקוּפּן בשר ודגים וכל מטעמים באָכן חלות אוון ברויט אויף א גאנצער וואך, קאָכן אוון רײַנגִיגֶן, באָזָאָרגָן דעם מאן אוון די קינדרלך מיט ארין העמד, ארבע כנפות, ערשת נאָכְדָּעָם ווי זיי האבן שווין פֿאָרְדִּיקְט דעם טשאָלָנט איין אוֹוּוּן, פֿערְטִּיג גַּעֲמָאָכָּט אוֹפְּבָּאָדָּן אוון פֿאָרְקָעָמָּן די קינדרלך אוון זיי אַיבְּעַרְגַּעַטָּאָן איין רײַנע שבת בעגדים, ערשת דעםאלט האבן זיי זיך אונגעַקְלִיְד אַיְן די שבת מלבושים, אונגעַטָּאָן אַשָּׁאָל אוֹפַּּיְּזָן קאָפּ צו ליכט בענטשן לכבוד שבת.

שווין פֿרִיטָאָג פֿאָרטָאָג האט זיך גַּעֲפִילְט אַיְן יַעֲדָעָר אִידִישָׂעָר שטוב או דער שבת קָדָש גְּרִיטָאָג צו קומען. די ווייבער זענען אויפּגַּעַשְׂטָאָגָעָן

זכרון קדושים

בҳשכמַה, אונז ביי דעם נאפעט לאָמֵפּ פֿאָרְקִנְגֶּעָטּ דִּי חַלָּות צֹוְגְּרִיִּיטּ דָאָס טַעְגָּעָרִי
אַדְעָרְ קָאָרְעָנְעַטּ מַעַל צַוְּ בָּאָקְּנוּ אַלְיְזָן בְּרוּוִיטּ אֲוִיפּ אַגְּנְצָעָרְ וּוֹאָרְ.

פֿאָרְזּן באָגִין האָט זַיךְ שְׂוִין דָעַר אַוְיְוָעַן גַּעַהַיִּצְטּ. דָאָס טַרְיקְעָנְעַטּ בְּקוֹאָוּעַ
הַאלְּצָחַטּ פֿלְאָקְּעָרְטּ, מַעַגְּמַטּ אַדוֹיִּסּ דָאָס חַלָּה טִיגְּ פָּוּן דִּי האַלְּצָעָרְנְעַטּ מִילְּטוּרָסּ, אַונְ
מִפְּאָנְגַּטּ אַן צַוְּ מַאְכָעַן דִּי חַלָּות. יַעֲדַע חַלָּה קְוּמַטּ שִׁין מִיטּ מַוְּן באָצְּרִיטּ אַין
מִיטּ אַיִּיעַרּ וּוֹאָסְעַרּ באַשְׁמִירַטּ, גַּעַפְּלָאָכְּטּן עַטְּלִיכְּעַ פֿלְעַכְּטַלְךְ, אַוְיִּזְוּן וּוֹאָנְדָעְרָבָאָרְ
שִׁין אַו זַיְּ הַאָבָּן גַּעַוְאָקְּסָן אַין דָעַר הַיְּךְ פֿאָרְזִידּ אַין דִּי בְּלַעַכְּנָעַטּ בעַקְעָלַדּ.

איַן פִּילְּ הַיְּזָעַרּ אַין דָעַרּ דָלוֹת גַּעַוְעָן אַבְּן בַּיִּתּ, דָאָס אַוְרִימִקִּיטּ האָט
גַּעַהַרְשַׁטּ אַין אלְלָעַן וּוֹינְקָעַלְךְ. אַבְּעָרְ אָז סַאיַּן אַנְגְּעָקְומָעַן דָעַרּ הַיְּלִיגְעָרּ שְׁבַּתּ,
איַן אלְלָעַסּ מִיטְאָמָּאָל אַוְיְגְּעָלְעָבְטּ גַּעַוְאָרְזּ, דָאָס האַלְּצָעָרְנְעַטּ שְׁטִיבָעַלְעַ אַין
שִׁין אַוְיְגְּרִוִּימַטּ גַּעַוְאָרְזּ, דִּי האַלְּצָרְנוּיּ בְּרִיךְ אַפְּגָעָוָאָשָׁן אַין אַוְיְסָגְעָלְאָנְצָטּ
וּוּי דָעַרּ פּוֹסְ-בּוֹידְן אַין גַּעַוְעָן פָּוּן עַרְדָּ, האָט מַעַן מִיטּ גַּעַהַלְעַ לִיְּם שִׁין אַיִּינְ
שְׁמִירַטּ, דִּי וּוֹעַנְתּ בָּאוֹיְשַׁטּ פּוֹנְגָעָם רְוִיךְ, דִּי שְׁפִּין וּוֹעַבְכָּץ באַקְעָרְטּ, באָוָאָשָׁן טִירְ
אַין פְּעַנְסְטָעַרּ אַין דָאָס אַוְרִימַעְ אַיְדִישַׁעַ שְׁטִיבָעַלְעַ האָט פּוֹלְצִים בעַקְוּמָעַן אַ
אַנְדָעְרָעּ צְוָהָרָ, סַאיַּן לִיכְטִיגְ אַון שְׁעַנְעָרּ גַּעַוְאָרְזּ וּוּי פְּרִיעָרּ.

איַן דִּי אַוְרִימַעְ הַיְּזָעַרּ האָט מַעַן אַגְּנָעָטּ וּוּאָרְ גַּעַלְעָבְטּ בְּצַמְצּוּמָ, אַבְּעָרְ
וּוֹעַן עַס האָט זַיךְ גַּעַהַנְדָעַלְטּ וּוֹעַגְן שְׁבַּתּ הַוּצָאָותּ, אַיִּזְ בַּיִּ קִינְגָעַם נִישְׁתּ גַּעַוְעָן
דָעַרּ פְּרָאָבְלָעַטּ פָּוּן וּוּי צַוְּ צַוְּנָמְנָעַטּ גַּעַלְטּ אֲוִיפּ, יַעֲדַעְרּ אַיְגְּנָעָרּ האָט זַיךְ
אַנְגְּעָשְׁטָרְעָנְגַּטּ אַין באָזָרְגַּטּ בָּשָׁרְ וּדְגִיםְ וּכְלָמְעָמִיםְ.

אַפְּילּוּ אַיִּזְ דִּי בִּיטְעָרְסְטַעְ צִיְּטַן פָּוּן שְׁנַת תְּשִׁ"שּׁ (1940) וּוֹעַן דִּי אַונְגָּרָן
הַאָבָּן צֹוְגְּרִוִּיבְּטּ אַלְלָעַ פֿרְנָסָותּ, מַעֲנוֹמְשַׁן הַאָבָּן זַיךְ אַרְוְמָגְדְּלִיּ אַגְּנָעָטּ וּוּאָרְ,
אוֹן צָום סּוֹףּ הַכִּיסּ רִיךְ וְאַיִּזְ בּוּ, מַעַן האָט נִישְׁתּ פְּאָרְדִּינְטּ אַפְּילּוּ פְּרוּתָה אַחַתּ,
פּוֹנְדָעַסְטוֹוֹעַגְן אוֹן מַעַן נִישְׁתּ אַרְיִינְגְּעָפָאָלְן אַיִּזְ יַאֲוִישְׁ, מַגְלִיבְטּ אוֹזּ עַס אַיִּזְ
פָּאָרְהָאָן אַגְּרוֹיסְעָרּ באַשְׁעָפְעָרּ אֲוִיפּ דָעַרּ וּוֹעַלְטּ, אוֹן אַזְוִי וּוּי עַרְ האָט נִישְׁתּ
פָּאָרְלָאָזְטּ בַּיִּזְ אַיִּצְטּ וּוּעַטּ עַרְ נִישְׁתּ פָּאָרְלָאָזּ וּוֹיְטָעָרּ.

אַיִּזְ וּוֹיִיסְטּ וּוּאָס דִּי חֹזְלָ זָאגְן : „בְּנִי לוֹו עַלְיִ וְאַנְיְ פּוּרָעָ...“ הַשִּׁיִּית הַיִּסְטּ
בָּאָרְגּוּן אֲוִיפּ שְׁבַּתּ הַוּצָאָותּ, אוֹן עַרְ וּוּטְ בְּעַצְאָלָן. אַנְדָעְרָעּ דֻּרְמָאָנְגָעּ אַוְיִּזְ
אַגְּמָרָא : „כָּל מְזֻנוֹחוֹתִי של אָדָם קָזְרָבִים לוּ מַרְאֵשְׁ הַשָּׁנָה חֹזּ מְהֻזָּאָותּ שְׁבַּתּ

זכרון קדושים

ויום טוב, שם מוסף מוסיפין לו... און אויף דעם סמך בארגט מען זיך ווי מקאן צו מאכן שבת ביד רחבה.

און אווי ווי ס'אייז אנטקומען דער פריטאג. סוף פון דער וואך, אייז שטיל געווארן דער אידישער האנדל אין די שטעהלך, יעדער איילט זיך צו פערטיגן די הכנות אויף שבת. ס'אייז שטיל דער פארקער פון די דערפער, יעדער איינגער ציט אהיים, סוחרים, בעלי מלאכהס, בעלי עגלה, אללעס איילט זיך וואס פריער צו זיין בי זיך אין שטוב.

פריטאג נאך צוועלף איזיגער האט זיך שוין געפילט אין יעדען אורטשאפט דאס אונקומען פונעם שבת. אידן האבן זיך אויסגעטען פון זיינער דערשלאגענקייט און וואכיגקייט און זיך אונגעטען אין פריליכקייט און צופרידענקייט.

די בעדרס האבן שוין צוגרייט די ווארמע מקוה, דעם שווץ מיט דער הייסער פארען, און דער עולם גייט אהין אויסצ'ו-ווארען די פאפרויירנע בעינער. באלאד ווי מאין ארוייס פון דער מקוה מיט דעם „גרעט“ אונטער דער אורים, זיך אויסגעפווצט אין די שבת/דיקע קלידער, אייז מיטמאל די מראה פונגעם פנים גענדערט געווארן, עס דערקענט זיך און מען האט מקבל געווען די נשמה יתרה.

די זעלבע צורה, וועלכע אייז מיט אשטייל ציט צורייך געווען באזרגט, פארשווארכט און פארקניטשט, האט מיטמאל אויפגעלויכטן, די איינגעבויגענע צוקריישעט פלייצע אייז גליך געווארן, ממש ווי נײַ געבורגען מענטש, ס'אייז נעלם געווארן די פיל דאגות, ס'אייז פארגענס געווארן די טרחות הזמן, מיארט אויף דעם גרויסן גאטס אויף דעם היילין שבת יומן המנוחה.

אין שטוב אייז שוין אללעס צוגרייט. מען פארויקט דעם „טשולנט“ איין אויווען, מ'פארקלעבט דאס ברעטל מיט ליט פון דער גאס כדי די ווארט זאל נישט ארוייס גיין, אויף דעם טיש אייז אויפגעשפראיט א וויס טישטר און צוגרייט די מעשנען ליעיכטערס צו צינדן די ליכט.

דעם זמן פון הדלקת נרות, דערקענט מען שוין פון דער זיין, מיטיט אפשרן ווי פיל צייט עס אייז צו דער שקיעה, קוקענדיג ווי הויר די זיין

זכרון קדושים

איו פון די בערג, קיינער באדרף ניט א זייגער, און קיינעם דארף מען ניט
דערמאנגען או ס'איו שווין דער זמן פון ליכט בענטשן.

בii די ברענאנדייגע ליכט שטייט די אידישע מאמע, זי פארשפראיט
אירע הענט אויף די אויגן, און זאגט די חפילות מיט תחינות. זי אייז מתפלל
אויף גוטע קינדרער, געונדט און פרנסה בריווח, אנדערע זונגען נאכדען מוסיף
תחינות פון ירושלים, דער סד הכל פון די אללע חפילות אייז הייסע טרערן
וועלכע טראפַן אָרוֹנְטָעֶר פּוֹנוּם אויף די מעשען אָדָעֶר האלעֲרָבָע
לייכטערס, און זיי באָנְעָצָן די „ליימלער“ איין וועלכע עס ברענאנע אייך א
שורה שבת ליכט.

פריאטאג צו נאכטס — אין בית המדרש אייז ליכטיג. אין דער לענג
הענגען די מעשען גרייסע לייכטערס, אָרוּם אָזָן אָונְגָעַשְׁטָקָט פִּיל
ברענאנדייגע ליכט, וועלכע לייכטן אָרוּס פון די פֿעַנְסְטָעֶר אָזָן באַלְיִיכְּטָעֶן די
אָרוּמִיקָע גַּעַלְךָ.

פון די היינער גײַן אָרוּס אִידָּן מיט שטרײַמלָך, מיט זשיפֿיצָעָס אָזָן
רעוזוואַלקעָס, אַלְטָע צְעַרְסְּעָנָע פֿאָרְלָאַטְעָטָע אָזָן אָפְגָּעְרָאַכְעָנָע קָאַפְּטָעָנָס
מיַּטְנָגְטָעָל אָזָן מיט אַשְׁמָעָק טָבָאָק צוּוַּישָׂן די פֿינְגָּעָר אָין שֵׁיל אָרִין.

פון אללע גַּעַלְךָ אַיבָּעֶר די גַּעַרְטָנָעֶר, אַיבָּעֶר אללע הַיְּפָךְ שְׁפָאנְגָּעָן
טָאָטָס מיט קִינְדָּעָר, זִיְּדָס מִיט אַיְּנִיקָּלָר אָוְנְהָאַלְטָעָנְדָּיג זִיך בַּיִּם קָאָפְּטוּן אָזָן
יאָגָּן מִיט גְּרוֹזִיסָע טָרִיט אָין בֵּית המדרש אָרִין.

איין בֵּית המדרש גִּיט דָאָס דָאָוּנְגָּעָן צוּ מִיט גְּרוּיסָה תְּהִלְבָּהָת אָזָן מִיט
פִּיל בְּעַנְקָעָנִישׁ, אַסְדָּס פָּאָלָן אָרִין אַהֲוִיכָע באַגִּיסְטָעָרָוָנָג אָין אַירָאַת הַרּוּמוֹת,
איין אַמְוָאָרָאַדְּיקָע דְּבָקָוֹת, מִיטָּאָנָצָט, מִשְּׁפָרִינָגָט, מִזְיָּגָט אָזָן מַעַן פָּאָנָגָט אָזָן
צַוְּזָגָן „הָוּדוֹ לְהָ“ כִּי טָוָב, כִּי לְעוֹלָם חָסְדוֹ...”

אַיְּדָעָר פּוֹסָק וּוּרְטָגָעָט מַעֲומָקָא דְּלָבָא, אַיְּדָעָר הָאָט זַיִן חַשְׁבוֹן,
וּוְיאָוִי עָרָהָט אַדְוָרָק גַּעַמְאָכָט די גַּאנְצָע וּוְאָרָה, וּוְוַיִּתְּסַרְעָא בְּאַדְרָף צַוְּ
דָּאָגָּקָן אָזָן לְוִיְּבָן הַשִּׁׁיתָּה פָּאָר די אלְלָעָ נְסִים גַּלְוִיִּים וּנְסִתרִים וּוְאָס אִיז מִיט
עַמְּגַעְעָן.. אוֹ. אוֹ. רַעֲבִים גַּם צְמָאִים... וִיצְעָקוּ אַל הָ בָּצָר לְהָם וּמִמְצֻוקָּתָהָם

זכרון קדושים

ווציאם... יעדערס וווארט איז אונגעזאפט מיט טרייער, יעדער פסוק קלעמעט ביים הארץ פאר וויטאג.

אבל דאס אללעס דוייערט ניט מעיר ווי געציילטע מינוטן, שפערטער וווערט מען אונגעפליט מיט האפעונונג צום בורא כל העולמים „וידרכם בדרך ישראה...“ מען איז זיכער דאס השיעית ווועט זיך נאך מרחהן ויין אויך כל ישראל, „יראו ישראלים וישמחו“ און שמחה דקדושה צושפריט זיך איז אלעל ווינקלען, עס וווערט היס איז יעדען אבר, מ'פילט וויאווי פרישע כוחות קלידין און דעם גאנצען גוף בבחינת וקיי ה' יהליפֿי כה.

ווי שיין זענען געווען די לכת דודי ניגונים, סי די פארציטיגע סי די נייע. חסידים פלעהן זיך אריבערכאנַן צו זיער רבּי אויף אשבת, און פון דארט מיטגעבראקט אַנְיָעֵם ניגון, באָלֶד האט עס דער עולם אויגענַאקט און געזינגען צו לכה דודי און ביי-אל אַדּוֹן. צו לא תבושי וווערט געזינגען אַ פרײַלְכּעַר מאָרש, יעדער העלַפְט מיט דעם בעל תפילה, דאס הארץ וווערט פרײַלִיךְ, די פִּסְחִין זיך, גרייט אַרוּסִין צו גַּיִן טאנצַן אַרְקִידָהַלְעַ.

ווען מ'פאנגעט אַן צו זאנַן מומור שיר ליום השבת, שפירות יעדער איינער ווי גלייך ער איז אַיְפְּסַנְיִי באָשָׁאָפָּן געווואָרָן. דער גוף ווֹאָס האט אַין די ששת ימי המעשה אַזְּוִי שׂוּ�עָר אַן בִּיטְעָר גַּעֲהָרְעָוָעָט, בחומר ובלבנִים, אַין פְּלַצְימִים געווואָרָן אוַיסְגָּעְלִיטְעָרָט. די נְשָׁמָת יְחִירָה האט אַרְיִינְגָּעְבָּרָאָקט פרישע כוחות, דאס היילְגִּיקִיִּט פּוֹנְגָּעָם שבת צושפריט זיך אויף אַיְדָעָן צוּקְרִישִׁין אַבר, אַן דאס התלהבות ביים דאוועגען וווערט אלְץ גַּרְעָסָעָר, רֹאָ דְשְׁבָתָה... אַיהוּ שבת.

אַין די פִּינְסְטְּעָרָע צִיְּתוֹן, אַו מען האט זיך דערמאָנט אַין די שבטים פון דער הַיִּם, אַין מען אוַיפְּגָעְמָוְנְטָעָרָט געווואָרָן. נִישְׁט אַיְינְמָהָל אַין די קאנְצְעַנְטְּרָאַצְיָאָנס לְאַגְּעָרָן, ווען די פְּלַאְגְּעָנִישְׁן האָבָּן זיך פָּאַרְשְׁטָאַרְקָעָרָט, מען האט שׂוֹין אלְין נִישְׁט גַּעֲוִיסְט אַוְיף וּוּעְלְכָעָר וּוּעְלְטָמָאֵין, אַין די טָעָג ווֹאָס אַין גַּעַוְעָן קָאַלְאַמְּטָנָע אַוְיפְּנָן הָאָרֶץ, די מְרָה שְׁחוֹרָה האט זיך מְשַׁתְּלָט גַּעַוְעָן עַס האט זיך נִשְׁט גַּעַוְיָין קִיּוֹן פִּינְקָן פָּוּן האַפְּנוֹנוֹג, דֻּעְמָאַלְטָה האט מען זיך דערמאָנט אַין דעם שבת אַין דער הַיִּם, אַין מִיט הַיִּסְעָה בְּלוֹטִיגָּע טְרָעָרָן זיך צוּגְעַזְיָגָעָן בֵּי דער אַרְבִּיתָאָלְכָה דָּחִי נִיגְזָן... תָּרוֹךְ אַמְּרָנִי עַמְּסָגְלָהָה... בּוֹאיָיָה... אַוְן טָקָעָן נְאַכְּדָעָם האָט מען גַּעַשְׁפִּירָט עַפְּעָס אַפְּאַלְיִיכְטָעָרָוָגָן.

אידזון גיין פֿרײַטאג נאכט פֿונָעם מנין, שטאטעלך... פֿאוּאליעַ... דערצִילנדיג אַינְגעַר פֿאָרֶן צוֹווַיְיטֵן וּוַיאָזַי די וּאָך אַיְזָן אַדָּרְכְּגַעְגָּנָעָן, אַפְּרִישׁ נִיעָס וּוָסּ מִ'הָּאָט אַט נָאָר גַּעֲהָרֶט אִינְטְּעַרְוּעָגָנס, אַנְדְּעָרָעָ חֲבָרִים שְׁמוֹסָן סְתִּמְמָה מְעַנְּגָנָא דְּיוֹמָא, קִיְּנְעָרָ יָאָגָט זַיְךְ נִישְׁטָם, סְאיַזְן דָּא גַּעֲנוֹגָ צִיְּטָ צַו שְׁפָאנְגָּן לְאַנְגָּזָם טְרִיטִיבֿיְיָ טְרִיטִיבֿיְיָ גַּעֲלָאָסָן אָוֹן רְוָאִיגָּ, נָאָךְ דיַ עַלְטְּעָרָעָ אַיְזָן גַּיְינָ בְּחַבְרוֹתָא די אַינְגעַלְיִיטְמִיטְ דיַ בְּחָרִים שְׁמִיסְעַנְדִּיגָּ אִין לְעַרְנָעָן, אַדְעָרָ פֿאָרְצִילְנְדִּיגָּ אַחְסִידִישָׁ וּוְאָרטְפֿוֹן זַיְעָרָ רְבִי.

וּוְעָרָ אַיְזָן מְסֻגָּל אֲפְשָׁאָצָן דיַ שְׁמָהָ פֿוֹן אַיְדָ וּוְעָנָ ערָהָאָט מִיטְגַּעַבָּרָאָכָט אַהֲיִים אַ „אָוָרָחָ“ אַוְיָףְ שְׁבָתָ.

אַיְן יָעַנְעַ שְׁוּעָרָעָ צִיְּטָן אָוֹ דָאָס עֲנוֹיוֹת הָאָט זַיְךְ פֿאָרְשְׁטָאָרְקָעָרְטָ, אַיְדָ הָאָט זַיְךְ אַרְוָמְגָעְדָּרִיטְ לְיִידְגָּ עַטְלִיכְעָחָדְשִׁים, ערָהָאָט שְׂוִין נִישְׁטָעָקָאנְט אַוְיסְהָאָלָטָן דָאָס דְּחָקוֹת אַיְן שְׁטוּבָ, הָאָט ערָגְעָנוֹמָעָן דָעָם וּוְאַנְדָעָרָ שְׁטָעָקָן אַיְן דָעָרָהָאָנְטָן, אָוֹן נִעְבָּדָ אַרְוָמְגָעְגָּנְגָּעָן אַיְבָעָרָ דיַ טְרִין בְּעַטְן נְדָבָותָ, פָּאָרָ פֿילְ אַזְּלָכָעָ אַוְרִימָעָ לִיְּטָ אַיְזָן אַוְיסְגָּעְקָומָעָן צַוְּ פֿאָרְבְּרָעְגָּנְגָּעָן שְׁבָתִים אַיְן דָעָרָ פֿרְעָמָה. דיַ דְּזִוְיגָעָ אַוְרָחִים וּעְנָעָן בְּכָל אַתְּרָ וְאַתְּרָ אַוְיְגָעְנָמָעָן גַּעַוְאָרָן בְּרוֹדְעָרָ-לִיךְ, יְעַדְעָרָ בְּעַלְיָ כְּולָתָה הָאָט זַיְךְ גַּעַפְרִידָ אָוֹ ערָ אַיְזָן זַוְּהָמָה זַיְין אַעֲנִי אָוֹן אַוְיסָעָרָ דָעָרָ מְצָהָ פֿוֹן עֲוֹנָגָ שְׁבָתָ וּוְעָטָ ערָמְקִים זַיְין דָיַ מְצָהָ פֿוֹן הַכְּנָסָתָ אַוְרָחִים.

דָעָרָ חָזָן נָאָר אַוְיסְגָּעָלָאָוָת עַלְיָנוּ לְשָׁבָח אָוֹן דיַ בְּעַלְיָ בְּתִים קְוֹקוֹן זַיְךְ שְׂוִין אַרְוָם אַיְן אַלְלָעָ זַיְיטָן פֿוֹנָעָם בֵּיתְ הַמְּדָרֶשֶׁ, אֲהָיִים נִעְמָעָן אַגָּסָט אַוְיָףְ שְׁבָתָ, וּוְעָרָ אַוְרִימָאָן אַדְעָרָ אַיְשִׁיבָה בְּחוֹרָ, אַדְעָרָ אַקְלִין תְּלִמְדָד תּוֹרָה אַיְגָעָלָ, וּוְעַלְכָעָ זַעְנָעָן אַרְיִינְגָּעָקָומָעָן פֿוֹן דָעָרָ סְבִּיבָה צַוְּ לְעַרְנָעָן אָוֹן עַסְפָּתָ זַיְיָ אַוְיסָ וְוִי צַוְּ עַסְפָּתָ שְׁבָתָ.

עַסְפָּתָ אַיְזָן גַּעַוְוָעָן אַמְּאָל אַיְזָן, טְיִיעָרָ אַיְזָן, הַיְּלִיגָעָ אַיְזָן, אַיְן דָיַ שְׁטָעָט אָוֹן דְּעַרְפָּעָרָ פֿוֹן קָאָרְפָּאָטְנְרוֹסָ, וּוְיִפְּלָיְמָעָן וּוְעָטָ פֿאָרְצִילְן וּוְעָגָן זַיְעָרָ מְעַשִּׁים טּוֹבִיםָ, וּוְעָגָן הַכְּנָסָות אַוְרָחִיםָ, וּוְעָגָן צְדָקָה אָוֹן מְתָן בְּסֶתֶר וּוְעָטָמָעָן אַלְץָ נִישְׁטָ דְּעַרְגְּרָוְנְטָעוֹוָעָן צּוּם סּוֹהָ.

אַיְדָ, אַפְּשָׁוּטְעָרָ אַיְדָ, אַשִּׁיסְטָעָרָ, אַשְׁנִיְידָעָרָ, אַבְּלָעְכְּנָעָרָ, אַסְׁוָחָרָ וּוְאָסָ אַיְזָן נְהָהָה מִיְּגַעַע כְּפִיו הָאָט שְׁטָעָנְדִּיגָּ גַּעַוְוִיסָט דָאָס עַרְבְּרִיךְ נִישְׁטָ אַנְטְּלוּיְפָן

פָּנִים דַּעַם בֵּית הַמְּדֻרֶשׁ אֲהֵים קִידּוֹשׁ מְאַכְןָ, נָאָר עַר בַּאֲדָרֶךָ וְדַי אִינְטְּעַרְעַסְיָרָן צַו עַס גַּעֲפִינְט זִיךְ נִישְׁת אַמְעַנְטְשׁ וּוָאָס הַאָט נִישְׁת וְוי צַו זִיכְן שְׁבָתָ, אָוָן עַם מִיטְּנַעַמְעָן מִיטְ זִיךְ.

איין אִידְישׁוּן הַיְיָזָעָר וּוַיִּסְטְּ מַעַן צַו וּוְאַרְטָן פָּנִים דַּעַר שַׁיל אַוִּיסְעָר דַּעַם טָאָטָע אָוָן בַּרְיִדְעָר אַוִּיפְ אַשְׁבָּת גַּאַסְטָ, אָוָן וּוְעַן עַר קְוּמָט אַיְן הַוִּיזְ וּוְעַר עַר אַוִּיפְגַּעַנוּמָעָן פְּרִיְנְטְלִיךְ מַמְשָׁ וְוי אַיְגְּעַנְעָר פָּנִים דַּעַר מַשְׁפָּחָה. „פִּילְט אַיְיךְ הַיְיָמִישׁ רַ' אַיְדָ“ — „שְׁעָם זִיךְ נִישְׁת בְּחָורָ“ מַאיְיוֹ מַהְנָּה דַּעַם אַוְרָה מִיטְן גַּאנְצָן הָאָרָךְ.

אָוָן נִישְׁת נָאָר אַוִּיפְ פְּרַעְמָדָע אַוְרִימָעָ לִיְיט הַאָט מַעַן זִיךְ אַוְמְגַעְקָוָקָטָ. בָּאָר אַוִּיךְ דַּעַם אַיְגְּעַנְעָם נַוְיְטְבָאַדְעָרְפִּיגְן אַיְד הַאָט מַעַן אַיְן זִיךְ גַּעַהְאָטָ, טָאָקָעָ וְוי דַי חֹזְלָ זָאָגָן אָז „עֲנֵנִי עִירְקָ קָוְדְמִים“. דַּעַר מְרָא דָאַתְרָא, דַּעַר שְׁוֹחָט אַדְעָר אַנְדָּעָרָע גּוֹטָע אַדְן פְּלָעָגָן זִיךְ פָּאָר אַיְנְטְּעַרְעַסְיָרָן וּוְעַגָּן מַצְבָּ פָּנִים דַי הַיְיָמִישׁ עַנְיִים וְאַבְיוֹנִים. מִיטְוָאָק-דָּאַנְעַרְשָׁטָאָג פְּלָעָגָן זִיךְ אַפְּשָׁמוֹסָן צָוְוִי אַנְשִׁים מְכֻובָּדִים צַו גַּיְינָן מְבִית לְבִתָּ צָוְנוּפְשָׁטָעָלָן אַוִּיפְ שְׁבָת הַוְּצָאוֹת פָּאָר אַוְרִימְעָלִיטָ אַדְעָר פָּאָר אַוְרִימָעָר אַלְמָנָה. פָּאָרְשִׁיטִיטָ זִיךְ אָז אַוְיְינָעָ חַשְׁוֹבָה אַדְן עַפְעָנָעָן בַּיִּ מְעַנְטָשָׁן דַי טִירָ, פְּרָעָגָט מַעַן נִישְׁת קִיְינָרָ אַיְבָּרְעִיקָּעָ שָׁאָלוֹתָ, נָאָר מְעַפְעָנָט אַוִּיפְ דָּאָס בִּיטְלָ אָוָן יַעֲדָר גִּיבְטָ מִיטָּ אַבְּרִיטָעָרָ האָנָדָ.

נִישְׁת קָוקָעָנְדִיק אַוִּיפְ גְּרוּיסָע רָעָגָן, אַוִּיפְ טִיפְעָ שְׁנִיְיעָן, נִישְׁת שְׁוִינְעַנְדִּיגָ זִיךְ אַיְן דַי בְּרָעַנְדִּיגָעָ פְּרָעָסָט, וְוַאֲרָפְטָ מַעַן אַרְוִיְף אַוִּיפְ דַּעַר פְּלִיצְעָ אַזְקָעָ אַדְעָר אַסְאָקָפָעָ אָוָן וְילָךְ, מְגִיְיט צְוֹזָעַנְגָעָמָעָן פָּאָר אַיְיָמִישׁ נְצָרָךְ. וּוְעָר עַס הַאָט בַּיִּ זִיךְ מְזָוָמָן גַּעַלְט נִיבְט אַשְׁיְנָעָ נְדָבָה, אַנְדָעָרָع גִּבְנָן אַבְּיסָל וּוְיִצְעָן, טָעַנְגָעָרִי מַעַל, בּוֹנְדָלָךְ, רִיבְלָךְ, אַיְיָרָ. לִיְדִיגְ לְאֹזֶט קִיְינָרָ נִישְׁת אַרְוִיסָט. יַעֲדָר וּוְיל זִיךְ מִשְׂתָחָף זִיךְן אַיְן דַּעַר מְצָהָה.

אַשְׁבָת הַאָט מַעַן נִישְׁת פָּאָרְבָּרְעָנָגָט לִיְדִיגְ, יַעֲדָע מִינְגָּוָת אַיְזָן גַּעַוּעָן טִיעָרָ. סְאַיְזָן גַּעַוּעָן מִקְומָוֹת וְוי מַעַן פְּלָעָגָט זִיךְ לִיל שְׁבָת צְוֹזָעַנְגָעָמָעָן לְעַרְנָעָן אַשְׁוּר חַוְמָשׁ מִיטְן אָזְרָהִים הַקְדוּשָׁ, אַנְדָעָרָע הַאָבָן זִיךְ צְוֹגָעָרִיטָ דַעַם שְׁוּרָ גַּמְרָא, אַדְעָרָ פָּאָרְהָעָרָט דַי קִינְדָלָרָ חַוְמָשׁ רְשָׁ"י, אַפְּלוֹ דַי פְּשָׁוֹטָה הַאַרְאָפְאָשְׁנִיקָעָס וּוּלְכָעָ זָעָנָעָן שְׁוִין אַיְנְגָעָשָׁלָאָפָן אַיְן מִיטְן עָסָן בַּיִּים טִישָׁ, הַאָבָן אַוִּיךְ זִיךְ גַּעַשְׁטָאָרָקָט אָוָן גַּעַנְוָמָעָן אָ „בֵּית יְהָוָה“ חַוְמָשׁ אַיְן דַּעַר הַאָנָט צַו לְעַרְנָעָן עַטְלִיכָעָ פָּסְקוּיִם חַוְמָשׁ רְשָׁ"י.

זכרון קדושים

שבת גאנץ פרי האבן זיך פון אללע שטובר ער געטראגן די זיסע אינגענעונגנע טענער פון מעביר סדרה זיין, שנימ מקרא ואחד תרגום, איינער מעיר מיטין טראפ און ניגון פון די טעמי און איינער וויניגער. נאכן מעביר זיין די סדרה האבן אידן זיך אכאפ געתאן אין מקוה ארין, אפילו ווינטער אין די גראסטע פרעסט. כד זיך קענען שטעלען פאר הש"ת נישט נאר מיט ארין הארץ צום דאוועגען, נאר אויך מיט ארינעם גות.

אידן אורגעהטאן אין די בגדי שבת, גיעין צו איזן פנטקט דארטן ווי עס זענען די בתה תפילות, די שולח, דאס בית המדורש, די קלוזין. מענער אין זידענע בעקעטשעס און שטרימלך, שטאנגען אונצעער מיט היטלך, אויף די פלייצעם אדער אונטער די אורעמס גרויסע טליתים, די פרויינ איזן זיערעד בעסטע שבת קלידער מיט פארקעטש שיטעלך און שטערנטיכלך אויף די קעפ און מיט צירונג די קלידער באצ'רט, די קינדר אין זיערעד שבת/דיגע אונצעגלך, גיעין מיט זיערעד טאטעס און טראגן די סיידרים אונטער די אורעמס, די שכינה רוחת אויף זיערעד לעכטיגע פנימר.

שבת און יומ טוב זענען די וויבער שלז, די עורת נשים, געווין פול מיט דאוועגערט. שבת נאכמיטאג האבן די פרויינ עסוק געווין ליינען דאס טיטיש הווש, די צאנה וראנה, זאגן תהלים און חתינות.

אויב מען האט געהערט טרייט פון אידן אויף דער גאס בליל שבת, האט מען געויסט איז מגייט ערגייז ווי אויף אשלומ זכר, האט זיך געטראפן אידישע שמחה איזן ישב, אברית, אCHANIM, אחתונה, איז יעדער איינער געווארן אמחותן, קיינער ווארט נישט אויף אספצעיעלן כיבוז, געונג איז דער שםש גיבט אקלאף אויף דעם „באלעמער“ און איז מודיע נאכין דאוועגען או ר' פלוני מאכט אשלומ זכר וויסט יעדער איינער איז מיט דעם איינלאדנען האט מען עם אויך געמיינט.

זענען עלטערן זוכה מאכין א „בר מצוה“ וויסט מען שיין עטליכע ואכן פריער איז וועלכן שבת דער אויפרוף ווועט זיין. די בר מצוה מאכט מען בי זיך אין שטוב.

נאך מוסף דאוועגען גיט דער עולם צום בעל שמחה אהיים אויף קידוש, סאיין דא געונג פלאץ אין שטיבעלע, „ולא אמר אדם צר לי המקום“ מישטוויסט

זיך אריין, ס'אייז דא ווי צו זיצן, פאר יעדען אייז גענגונג אנטיגעריט צו טעם זיין פון די ממתיקם, מעסט און מיטרינקט, מאזוואונשל דעם בעל שמהה הערצלייכע ברוכות. יעדער קווקט זיך אייז אינגען בר מצוה בחור, ווי גלייך ער וואלאט געווען זייןס א קרוב משפהה.

בײַ אבר מצוה האט מען נישט געוויסט פון די גראיסע מאלצ'יזן, פון די געדיינגענע האטעלן, פון שיקען איינלאדונגס קרטל, בילדער מאכן, מוזיק שפילן, קיין איינער האט נישט געוזוכט איבערשטיגין דעם צויעיטן, נאר מען האט זיך גאנגערכטעט און געקוקט אויף די פריערגע דורות. די זעלבע בר מצוה האט מען געמאכט פארין זידע און אויך פארין אייניקעל.

דעָר שענסטער און בעסטער שבת אייז געווען וווען מהאט זוכה געווען או דער רב ווועט האלטן אדרשת, דאס אייז געווען בדרך כלל אשבת תשובה, שבת הגדול. דאס בית המדרש אייז שטענדיג געען אונגעפאקט ביי דער דרשא און אויך די עזרת נשים אייז געווען פארפילט.

דעָר רב גיט ארויף אויף דער בימה, פאר דעם ארון הקודש, דרייט זיך אויס צו די ספרי תורה מhaftפל זיין א חפילה קאירה. וווען דער רב פאנגט און צו שיטן זיינע פערלדייג ווערטער זיצט דער גאנצער עולם צויגענויגלט. דער דרשא ניגון, זיינע הייסע טרעןן האבן גערירט די הערצער און ס'האט נישט גפעטלט הרהורי תשובה ביים עולם, און יהידי סגולת האבן זיך אונטער גענאמן צו פאסטען נאך עטיליכע תעניתים.

אונז איז ס'פארגייט שוין דער שבת קודש, די לאנגע שוטענס שלינגען איין די סביבה, ס'הערן זיך שוין ארייס אומעטיקע טענער פון דער מנהה תפילה, די שיינע ניגונים ביים שלוש סעודות, ווי אידן זיצן אין דער טינקעל און זינגען,, „בני היכלא דסיפין...“. ס'באווייז זיך שוין אין הימעל עטיליכע שטערן, דאמאלס וווען ס'זוערט אומעטיק אויף דער נשמה, געזעגנט מען זיך פונעם שבת קודש און מיזאגט מיט גראיס כוונה די תפילה:

גאט פון אברהם אונז, פון יצחק אונז, פון יעקב באheits דיין ליב פאלק ישראל פון אלים בייזין אין דינימ לוייב, או דער ליבער שבת קודש גיט אועעך, או די וואך זאל אונז קומען צו אמונה שלימה, צו אמונה חכמים, צו אהבת חברים, צו דבקות הבורא

ברוך הוא; מאמין צו זיין בשלש עשרה עקרים שלך ובגאולה
קרובה במהרה בימינו ובהתחלת המתים ובגבאות משה רבינו עליו
השלום.

רבותו של עולם, דוא ביסט דאר הנוטן ליעף כה, גיב דינען ליבע
יודישע קינדערליך אויר כה דיר צו לויבין און נאר דיר צו דינען,
און די וואך זאל אונז קומען צו גיזונד אונז צו מול אונז צו הצלחה
אונז צו ברכה אונז צו חסד אונז צו בני חי ומונגי לנו ולכל ישראל
ונגאמר אמן.

די תפילה אייז געפינען געוווארן בכתביו קודש פונעם הרב הקדוש רבי לוי
 יצחק מברדייטשוב זצוק"ל, בעל המחבר ספר „קדושת לוי“,AGRUISCH סגולה צו
הצלחה, צו זאגן אנשיים נשים וטף יעדען מוצאי שבת פאר הבדלה דריי מאל.

— * —

פרק שנים עשר

— אין די סליות טעג — פארשראקנע פנימיר מאימת יומ
הדין — ערבען ראש הוודש אלול — יום כפור קטן — תחילות
זאגער מיט אرحמנות' דיקע שטמע — נשים צדקהות איבער
די תחינות — מ'בענטקע נאכין פריליכן זימער — דאס גוינ
אויף קבר אבות — מיט די לאמאפ-שערנס אין האנד צו די סליות.

אוני ווי עס זענען אנטגעומען די אלול טאג, די ימי הרחמים והסליחות,
האט מען שיין מרגיש געוווען און די ימי נוראים ערנונגנערן זיך. דאס ערנטקיט
פונ דער צייט האט זיך ארויסגעוויזון דיטליך אויף מענטשענס פנימיר.

אידן זענען ארכומגעאנגען פארשראקן און פארזארגט מאימת יומ הדין,
בעל מדרגות האבן אנטגעפאנגען צו מאכען פאר זיך א חשבון הנפש, ווי מיאלאט
אין דער וועלט, מיט וואס מען האט פארבראכט דאס גאנצע יאר, מהריה געוווען
אויף וואס א אופן מען קאן מתקן זיין זיינערע מעשים.

ערב ראש חדש אלול, מען איילט זיך אין בית המדרש אריין צו מאכן יומ כפור קטן, מפאללאוט די ארבייט בי דער שטוב, אלע בעבודת השדה, דער עולם לויפט אין שול, קיינער וויל נישט שפטעיגן דאס מנין.

אפאילו די טיעריע יגיע כפים אידן, וועלכע האבן אגןץ יאר נישט געהאט די מעגליבקייט צו דאוועגען בצבור, את די הארפאשניקעס וועלכע פלעגן לייגן טלית און תפילין אין דער היים מיטן באגין און לויפן צו דער ארבייט, אבער אין אלול צייט האבן זיך מיט דער געוואלד אפגעריסן פון זיינער בעבודת הפרה, און אויר געקומען אין בית המדרש אריין, דערווארעמען זיינער נשמה און זיך מיט עפעס צוגרייטן צו די הייליגע טאג.

בעת ההיא, זונען אלע בתה מדרשים געווען אונגעפאקט מיט מתפללים אין מנין האט גענדיגט דאוועגען און דאס צוויטע האט באלאד אונגעפאנגען. די תפילות האבן אבער אנדעריש אויסגעזען זוי אגןץ יאר. דער שליח צבור פלעגת מעורר זיין דעם עולם מיט זיין זוינענדיגער שטימע, מידאווענט מיט גראיס כוונה, מיט מער התלהבות און לענגער זוי אלעמאַל. נאך דעם דאוועגען ווערט שטיל מיזוארט הערן דעם קול השופר... תקיעה... שברים... תרואה... לדוד ה' אוורי וישעי...

אייך נאכן דאוועגען איילט מען זיך נישט צו פאללאָן דאס בית המדרש. צום עמוד שטעלט זיך איינער פון די „תהילים זאגערס“, און מיט ארכמנות־דייגר שטימע הייבט ער און צו זאגן די מזמור תהילים... אשרי האיש אשר לא הילך בעצת רשעים... דער עולם מיט דעם תהילים זאגט וארט בי ווארט. אנדערע זונען משלים דעם „חוק לישראל“ דעם יומ מעמדות, ייחידי סגולה זונען אויף זיך מקבל צו פאסטען שני וחמשי, און די לומדים זונען מקדיש מער ציט פאר זיינער שעור תורה.

די אידישע מאמעס וועלכע האבן באזאם מיט זיינער תחינות זאגן, מיט די אסך פארגאָסגען טרערן, געוואקסן דורות פון תלמידי חכמים, טיעריע ישיבה בחורדים, פייןער ערליך פאָכליט, וועלכע האבן מרדק געווען במצוה קלה כבהתורה, די אלטער באבעס וואס פלעגן אגןץ יאר זיך אַרומטראָגן מיטן תהילים־אל און מיט דער צאנה וראנה, האבן און די אלול טאג אויר נישט געהאט קיין מנוחה, זיין זונען געווען באשעפטיגט מיט די נײַע תחינות פון די סליהות צו ענדיגען און גארנישט איבערלאָן, און דאן געוכט וויאוּי מ'קאן אריין-

כעפּן אַמְצָה פָּנָן צְדָקָתָה, גַּעֲבָנוּ אַמְתָּן בִּסְתָּרִי, כִּדְיַ אָוֵרֶךְ צֹוּ האַבָּן מִיטָּן וּוָסָן זִירֶךָ שְׁטָעַלְן צָוָם יוֹם הַדִּין.

די נשיים צדקניות האַבָּן יעדע פרײַיעַ צִיִּיט אוַיסְגָּעַנִּיצָט אוַיףַּ גַּוטָּע צְרוּעָקָן. אוַלְסָעָר די תְּחִינָות מִיטָּן סְלִיחָות זָאגָן האַט מַעַן גַּעֲהָאַט אַפְּלִיכְט אַפְּשִׁיקָעָן אַ “קָאנְטָעַלְעַ מִילְּךָ” צֹו אַוְרִימָעַ מְשָׁפָחָה מְחִיה זִין די פִּיצְלָעַק קִינְדָּעָרְלָךְ, אוַיףַּ אַ צְוִוִּיטַ פְּלָאַץ אַיְבָּעָרְלָאָזָן אַ “טָּאָרְבָּעַ” מִיטָּן קָאָרְן-וּוִיִּיךְ, טָעַנְגָּעָרִי מַעַל, קָאָרְטָאָפָּל, אַפְּשִׁיקָעָן פָּאָר אַיְדָן אַשְׁטִיקָעַל פְּלִישָׁ לְכֻבוֹד שְׁבָתָה, מִיהָאַט גַּעוֹוִיסָט אַזְּ מַעַן דָּאָרָף אַפְּשִׁיְּדָן פָּנָן וּוָסָן מְפָאָרְמָאָגָט אַונְן מְהַנָּה זִין דָּעַם נוֹיְטָפָּאָדְרָפָּיגָן בְּרוֹזָעָר.

אַפְּיָלוּ די פְּרוֹיְעַן וּוּלְכָעַ זָעַנְעַן נִישְׁטָ גַּעֲוָעָן בְּקִיאַ אַלְיָין צֹו אַוְיסְזָאגָן די תְּחִינָות, האַבָּן זִירֶךָ פָּאָרְזָאָמָלְט אַרְוָם דָּעַרְ רְבִיצָן אַדְרָעָר אַנְדָּעָרָעָאַשָּׁה חַשְׁוָהָה זִי גַּעֲבָעָטָן צֹו זָאגָן סְלִיחָות אַונְן תְּחִינָות בְּקוֹל רַם אַונְן אַיְדָעַ פְּרוַיְהָאַט אַיְנְדָעָרְשְׁטִיל נַאֲכָגָעָזָאָגָט מִיטָּן גְּרוֹיסָט כּוֹוָה אַונְן פָּאָרְוַיְיְינְטָעָ אַוְיכָן.

עַס לִיגְט אַמְיוֹן בְּעַנְקָעָנִישָׁ נַאֲכָן שִׁינְעָם זִימָה. אַין גַּודְרָעָן וּוְהָטָן מַעַן וּוְיִדְיָינְגָעַ פְּרוֹכָט בְּיִמְעָרָז זָעַנְעַן מְשָׁנָה זִיעָרָז צְרוֹה, די בְּלָעְטָעָר וּוּרְעָן גַּעַלְעָה אַונְן פָּאָלָן אַרְוָנְטָעָר, אַיְדָעָן טָאַג וּוּרְעָט דָּעַר בּוּם בְּאַהוּלָט, קָאָלְטָעָו וּוּינְטָן בְּלָאָזָן אַונְן שָׁאָקָלָן מִיטָּן די בְּיִמְעָרָז אָזָוִי לְאָגָג בֵּיזָן זִי בְּלִיְבָעָן אַיְבָעָר נָאָר מִיטָּן נַאֲקָעָטָעָ צְוִיְּגָן.

די בְּלָוְמָן בְּיִמְלָךְ, אַלְלָעַ יְרָקָות, דָּאָס גְּרָאוּ אַוְיףַּ די פְּעַלְדָּעָר, וּוּרְעָט גַּעַלְעָה אַונְן פָּאָרְוַיְיְאָגָעָט, די וּוּינְטָעָר פְּיִגְעָל שְׁפָאַצְּרָן זִיךְרָן שְׂוִין אַרְוָם, זִי זָעַנְעַן מְבָשָׁר אוֹ דָעַר קָאָלְטָעָר וּוּינְטָעָר מִיטָּן די גְּרוֹיסָעָ שְׁנִיְעָן חָאָלָטָן בּוּם אַוְנְקָומָעָן. די נַעֲשָׂתָן פָּנָן אַוְנְטָעָר די “סְטָרִיכִיכָּס” אוַיףַּ די בְּיִדְעָמָרָעָ, פָּנָן די שְׁטָאָלָן בְּיִדְעָמָרָעָ זָעַנְעַן פְּאָלָאָזָט גַּעֲוָאָרָן פָּנָן די פְּיִגְעָלָה, וּוּלְכָעַ זָעַנְעַן אַוְועָק גַּעַפְּלוּגָן אַין די וּוּרְמָעָ לְעַנְדָּעָר אוַיףַּ די וּוּינְטָעָר חַדְשִׁים.

אלָלָול צִיִּיט אַין אוַיךְ דָעַר מְנָהָג צֹו גַּיְינָן אוַיףַּ קְבָּר אַבָּוֹת. מַגִּיאִיט פָּנָן אַיְינְשָׁב צָוְיִיטָן אוַיףַּ די קְבָּרִים פָּנָן די עַלְטָעָרָן, מִיטָּן דָעַר תְּחִינָה אַוְנְטָעָר דָעַר אַוְרָים, צֹו בְּעָטָן דָאָס די צְדִיקִים וּצְדָקָנִיתָאָלָן זִין מַלְיִצְיָה יְשָׁרָ פָאָר וּיְיִעָּרָעָ קִינְדָּעָר אַונְן אַיְנְיִיקָּלָעָן.

אידישע קינדער האבן זיך נישט פרגעשטעלט וואס פאר א ביטערער גור דין עס הענget אויף זיי, צו פארברענט ווערין אין די אוישוועצער אויעווענס, און ניט האבן די זכיה או זיירע קינדער זאלן קאנען אמאל גיין אויף קבר אבות.

עס קומט און די סליחות טאג מיט דער טרייערגער מראה פון דער גאס, נאך איידער דער מארגן שטערן איז אונפונגאנען איז דאס גאנצע שטעלט איידן שיין געשטאנען אויף די פיס. איזן שכן וועקט דעם צויטין „שטייט אויף צו סליחות“... עס ווערט תינכט ליכטיג איזן די הייזער, מזוזארפט אויף זיך ארכיף איזן דער איילענש די מלובשים, מזועקט אויך אויף די קינדער צו גיין באזאם מיט דעם טאטע איזן בית המדרש ארין זאגן סליחות.

פון די טינקעליג געלך הערט מען די טרייט פון די מענטשן, איז איזן האנט האלט מען דעם „לאמפטערן“ פון וועלכן ס'שיינט א羅ויס דורך די פאר-רייכערטער גלווער אקליאין ליכט, צו פארטריריבן דאס פינסטערנייש, איז דער אנדרער האנט אהאנטור און אונטער דער אוררים טלית מיט תפילין און די סליחה, די קלינע אינגעליק שלעפן זיך נאך די טאטעס בייז איז דער מקוה און פון דארט גלייך איזן בית המדרש ארין.

או איידן זענען שיין צוריק געקומען פון דער מוקה, און זיך פארזאמעלט איז שיל, האט זיך דער בעל תפילה געשטעלט פארין עמוד מיט א פאסטער שטימע אונגעהולבן צו זאגן, „אשרי יושבי ביתך...“ און דעם קדיש אויף דעם ימים נוראים/דין נוסת. די סליחות רירן טיפ ביים הארץ, טראפן הייסע טרען גיסן זיך פון איידען אויג, און פאלן אויף די בלעטער פון דער אלטער סליחה וועלכע או שיין אונגעזאפעט מיט גענוג טרעדן פון די פריערדיגעiarן.

דער עולם שטייט איז די געפאטער שילן. עס זאגט זיך הייס, איז א יעדענס הארץ ברענט א פלאם פיער, דער סליחות ניגון צושפריט זיך איז בית המדרש, און פון דארט קלינגט ער אפ וויטט... „הנשגה לך והגופ פעלך... איז... איז... חישה על עמלך... און וווען מהאט גענדיגט מיטן זאגן איז מען מרגיש ווי ס'איו ליכטער געווארן אויף דעם הארץ, מאייז נאונטער צום באשעפער, און די תפילות וועלן נתקבל ווערן, א יעדער וועט געבענשט ווערן צום ניעיםiar מיט וואס ער באדראה.

זכורו קדושים

קעט

אין חודש אלול איילט מען זיך אין די דערפער צו פערטיגן די פעלדס
ארבייט, מברעכט אויס די מעלייען, מען שנייט די טרייקענע ביליעס צו פיטערן
דערמייט די בהמות וויבטער און אונטער צו שפריטין אין שטאל.

אנדעראע גרובן אויס פון דער עריך גאנצע קארטשעס מיט ריבליך, בארייטן
די בונדליך, קלוייבן צונזיף פון דעם גורטען די דינגעס, פערדייעס, איגערקס,
ושאר הירקות.

אקסענע וועגן אין די יארמעס געשפאנט גיעען אגאנצן טאג איבערן
דארכ און פירן די פינע הייען מיט די אטאועס, אלליעס וווערט פאראפקט אויף
דעם שטאלן בוידעם, סייאן זיין מיט וואס צו האלטן די בהמות ווינטער. די לאזעס
מיט די פעלדער בליבן לײַדיג, פֿרִי פֿאָר די בהמות צו פֿאָסן בְּזֵי עַס ווועלן נישט
קומען די וויסע פרעסט און אלליעס פֿאָרְפּֿרִין.

ובימי השליחות והר חמימים, זיענדיג פֿאָרְיאָגֶט אָוֹן פֿאָרְפּֿלָאָגֶט, דער דארפס
מאן מיט זיינע ארבייטן, דער שטאט מאן מיט זיינע געשעפטן, אין מען נישט
מסיח דעת פונעם יומן הדין.

דער שופר בלאון אין בית המדרש אַיְדָעָן טאג, וווקט אויף די הערצער
צו וויסען וואס פֿאָר יְמִים נוֹרָאִים מיט חֲפִילָה וְתְחִנוּנִים קומען באָלֶד אָן, אָוֹוִי
אוֹ עַס פֿאָרגִיִּיט מִשְׁ דָּעַר חַשְׁקָה צו לעַבְנָן אויף דער ווועלט.

— * —

פרק שלושה עשר

בעל תפילות מיט אללע מעלות טובות — באגייסטערט פון די
שיינע נסחאות התפילה — דער אויפרוף צו תשובה פאר-
תקיעת שופר — חסידים דאוועגענו בי זיינער רביען — וואינדר-
בארע שיינע נונגנום צו די פיותם.

אויף די ימים גוראים האט איעדעס בית המדרש געווען צו דינגען אבעל
תפילה כדת וכדין. אמאלייגע איידן האבן באגריפט ווי גראיס עס איין דער
פחדר אום ראש השנה און זיינער געציטערט פארץ יומ הדין. מען האט געויסט
או דאס איגענע לעבן און דאס לעבן פון זיינע קינדרער אויז אויף דער וואשאל.
דעריבער האט מען מדקך געווען אויסצוקוליבן בעל תפילות וועלכע זאלן זיין ראי
צו שטיין און בעטן פארץ צבור אין די הייליגע טאג.

טאקו דערפאר האט מען נישט געוזכת מאדרנצע החזנים מיט הוויכע
שווארצע קאפלך, די קאנטארס וואס זענען געווען מומחים צו פארצייען די ווערטער
און פאדררייען די פסוקים, אויפגונאמן האט מען נאר אוזא בעל תפילה שקולו
ערב ופרק נאה ומעורב בדעת עם הבריות, ערליךן איד וואס האט פארמאגט
אללע מעלות טובות וואס ווען פארלאנגט אין שלוחן ערוך. על פי רוב פלעגן
דאועגען די שוחטים מיט די מלדים, כדי מיט דעם בעל תפילה געלט האבן צו
שטייקלן די פרנסת וועלכע אויז געווען במצומס.

סיי דער בעל תפילה האט געדאווענט אויפין זיינער גענט נסח, סיי אויף
דעם סיגעטער, מונקאטשער, סאנקער אדרל סתם וועלט נסח, אלץ אויז דער עולם
גבלייבן באגייסטערט און געדאווענט מיט מער כוונה ווי אגאנץ יאר. מענטשן
האבן מיטאמאל פארגעסן פון אללע צרות און זיינטאגן, אללע דאגות זענען פאר-
שוינדן געוואן, מען פילט זיך ווי נײַע געבערין און די געדאנקן שוועבן איין
אנדרע עולמאות.

שטייען איידן באימה ופחד איין בית המדרש, דער טלית איריבערגעוויארפן
אייבערן קאָפּ, און העלפּן דעם בעל תפילה פון שחרית זיינען די שיינע תנועות
פונעם „המלך“... או — יושב... א — א — א — על כסא רם ונשא.
דער שיינער געזאנג מאקט א שטארקן רושם אויף די קלינגען קינדרער, זיין זילן

זכרון קדושים

בשום אופן זיך נישט ארכיס רירן פונגסם בית המדרש, נאר זיצן ביימס פאטער אויף דער שויס און הארכן זיך איז אין די שיינע תפילה.

אללעס געפיגנט זיך איז שול, די מוטטערס גרייטן אן פאר די קינדר ער געבעקס מיט פירות מיטצונעמן אין של אריין, וויל זיין זילן זיין ביימס גאנצען דאוועגען, נישט זיין געתטרט אויסזאגן אללע תחינות פונגסם מהזורה. די פיצעלך קינדרערליך לאזט מען איבער אין די וויגעלך מיט דער גראסערער טאכטער אדער מיט א הייטערן פון די גוייאישע שכנים.

פאר די תקיעות שטייט מען באימה ובירהה צו הערן די מוסט'דיקע דרשא פונגסם רב. באלאד ביימס אונהייב פאלט א פחד מיט א שרעק אויף יעדען איינעם. וווען דער רב פלאגט שרײַען מיט אהייעריך שטמע און רופֿן,, „שובה ישראל עד ה' אלוקיך...“ און געפאדערט מיזאל זיך מאן אחשבון הנפש, האט א דורכגענוּמן אָקָעלְטַ דֵּעַם גָּאנֶצְן גּוֹף, אָוּן זִינְעַ פִּיעָרְדִּיקַע דְּבוּרִים האבן באלאד געפואלט בי יעדען איינעם צו פָּאָרְבָּעְסָעְרָן זִינְעַ מעשימים.

כاطש דער עולם האט געפילט א מורה פארין יומן הדין, דאך איז מען נישט אריינגעפאלן איז א יאוש און פָּאָרְטְּרִיבָּן די פִּילְ זָאָרגָן, מיטאיינמאָל האט זיך צוקלינגען פריליכע מארשן, ויאתיו כל לעבדיך... לעדי עד ימלוך מלך עליון... די פְּנִימִיְּ זענען ליכטיג געווארן איז אַשְׁמִיכְלָהָט זיך באויזן אויף די ליפֿן וויל מהאט געהאט גרויס בטחון צו הש"ת או,, הַיּוֹם תָּקַבֵּל בְּרָחָמִים וּבְרָצָן אֶת תְּפִילָתֵינוּ. מען גרייט זיך אַהֲיִם גִּיְעָן אָוּן מען ווינשט זיך הארציג אָגוֹט געבענטשiar.

געוווזען איז חסידים ואס האבן בשום אופן נישט געוואלט איבערבליבן אין דער הים אויף די ימים נוראים, זיין האבן געפילט פאר אַחוֹב צו דאוועגען במחיצתו של הרבי, וויל זיענדיג נאענט צום רבִ מיט אַנְדָּעָרָעָ ערליך אידן וווערט דאס הארץ מער דערוועקט צו תשובה, און מ'האט א געלעגענהייט צו זעהן און צו הערן וואו דער רבִ דאווענט מיט התלהבות און דינט דעם אויבערשטן.

חסידים פון קאָרָפָאָטְרוֹסִישָׂן פְּרָאוֹיְנָץ זענען געפָאָרְן קִין וּזְשָׁנִיךְ, קִין סְעַלְשָׂ צּוֹם סָאָפִינְקָרְ רבִ, קִין בִּישְׁטָעָנָעָ צּוֹם נָאָדוּוּרָנָעָרָ רבִ, אַנְדָּעָרָהָ האָבָן זיך געפִּינְעָן אַין סִיגְעָטָ, סָאָטְמָאָרָ, מָוְנָקָאָטָשָׂ, חָוְסָטָ, אִישׁ עַל מְחַנְּהָוָה וְאִישׁ עַל דְּגָלוֹ.

ニישט לייכט האט מען זיך דערזען ביימ רביין. ערליך אידן, עלטערע ליט האבן זיך געהאט אַרומָגָדְרִיט אַגָּנְצָן זִמְעָר נִישְׁת פָּאָרְדִּינְט אַרְיְיטָן הָעָלָעָר אֵין דָּעָר קָעְשָׁעָנִי, פָּוֹן דִּי אַרְיִמָּע קִיבְּדָעָר האט מען נִישְׁת גַּעֲקָאנְט פָּאָרְלָאָגָן הַילָּפָ, פָּוֹן וּמְעַט מַעַן גַּעַלְט אַוִּיףָ הַזָּאוֹרָה הַגְּסִיעָה ? וּואָס מַאְכָּט מַעַן, אַחֲסִיד גִּיט זיך אֶבְּעָר דָּאָר אַעְצָה, מִפְּאָקָט אַיְין אֵין דִּי סַאְקָפָעָס דִּי בַּגְּדִי יּוֹם טּוֹב, אַשְׁטִיקָל מַעַלְיִיעָן בָּרוּיטָ, דִּי שִׁירָק אֶדְעָר דִּי לְעַדְרָעָנָע שְׁטִיוֹלָ צְנוּיָפָ גַּעֲבִינְדָעָן בַּיִּי דִּי אַוְיעָרָלָךְ אַרְיְבָעָרְגָעָוָרְפָּן אַיְבָעָר דִּי פְּלִיאִיצָעָס אָוָן וַילָּך.

די פְּרִיד וּואָס אַיְדָן הַאָבָן גַּעַהָאָט יּוֹם טּוֹב בַּיִּי זַיִעָר רַבִּי אֵין אֵין לְשָׁעָר וְאֵין לְתָהָר. גַּלְיִיךְ וּוי דָעָר חַסִּיד אֵין אַרְיִינְגְּעָלְמָן אֵין רַבִּינָס הַוִּיפָּה האט עָר זיך שְׁוִין דָעְרָפִילָט אֵין אַגְּהַוִּיבָעָנָר שְׁטִימָוָגָ, מַעַן האט פָּאָרְגָּעָסָן פָּוֹן דִּי וּוּיִיטִיגָע מִידָע פִּיס, פָּוֹן דֻּעָם צּוּבָרָאָכָעָנָם רַיְקָן, אָוָן פָּוֹן דָעָר בִּיטְעָרָר לְאָגָע אֵין שְׁטוֹבָ, דָאָרָט האט מען זיך גַּעֲטָרָאָפָן מִיטָלָעָתָ חַבָּרִים פָּוֹן דָעָר יִשְׁיבָה, מִיטָ בעְקָאנְטָעָ יִדְיִידִים, מִיטָ זְקָנִי חַסִּידִים וְאָנְשִׁי מְעָשָׂה, אָוָן סְאִינוּ קִינְעָם נִיטָ גַּעֲלָעָגָן אֵין קָאָפָ די טְרָדָות הַזָּמָן מִיטָ וּוּלְכָעָמָן טִיטָ זיך רַאְגָלָן אַיְבָעָרָן יָאָר.

נאָכָן רָאָשָׁה/דִּיקָן דָאּוּעָנָעָן, אֵין מַעַן גַּעֲגָנְגָעָן צּוֹ אַגְּוָעָנָעָן חַבָּר אַהֲיָם אֶדְעָר אַוִּיףָ דָעָר אַכְּסָנִיא אַפְּגָעָגָעָסָן דִּי סְעוֹדָה אַוִּיףָ גִּיךְ אָוָן זיך גַּעֲאַיִילָט פָּאָרְכָּאָפָן אַוְרָט בַּיִּים רַבִּינָס טִישׁ. חַסִּידִים זְעַנְעָן גַּעֲזָעָסָן אָוָן גַּעֲשָׁתָאָנָעָן, שָׁוָהָה נָאָךְ שָׁוָהָה, אָוָן גַּעֲוָאָרָט בַּיִּזְוֹן דָעָר רַבִּי וּוּעָט אַרְיִינְקָוָמָעָן פָּוֹן זַיִינָן חַדְרָהַמִּוְהָה, מָאָכוֹן קִידּוֹשָׁ אָוָן פְּרָאוּעָן דֻּעָם טִישׁ.

בַּיִּי דָעָר תּוֹרָה זָאָגָן זְעַנְעָן דִּי חַסִּידִים גַּעֲשָׁתָאָנָעָן קָעָפָ אַוִּיףָ קָעָפָ אַרְוָם רַבִּינָס טִישׁ, כְּדִי זיך גּוֹט אַיְינָהָרָן אֵין רַבִּינָס וּוּרְטָעָר, אָוָן זַיִי קָעְנָעָן אַיְבָרָ-זָאָגָן פָּאָר דִּי חַסִּידִים וּוּלְכָעָמָן זְעַנְעָן גַּעֲבָלִיבָן אֵין דָעָר הַיִּם. דָעְרָאָךְ האט מַעַן בעְקָומָעָן שִׁירִים פָּוֹן רַבִּינָס מַאְכָלִים, צָוְגָהָאָלָטָן דִּי נִיעָזָנָגָןִים, אָוָן אַזְוִי הַאָבָן אַיְדָן פָּאָרְבָּרָאָכָט בַּיִּזְוֹן שְׁפָעָט בַּיִּנְאָכָט, נִישְׁת גַּעַוְעָן מִיעָד אֶדְעָר שְׁלַעְפָּרִיקָ.

בַּיִּים צְוַיִּיטָן טִישׁ זְעַנְעָן גַּעֲבָלִיבָן נָאָר דִּי גַּעֲהַוִּיבָעָנָעָ חַסִּידִים, דִּי וּלְכָעָמָן האָבָן זיך נִישְׁת גַּעֲקָעָנָט אַוְפְּרִיָּיטָן פָּוֹנָעָם צְדִיק אָוָן זיך בִּשְׁת אַוְגָעָזָעָט פָּוֹן זַיִינָעָ וּוּרְטָעָר, דִּי פִּינָּעָ אַיְגָעָלִילִיט וּוּלְכָעָמָן זְעַנְעָן נָאָר גַּעַוְעָן אַוִּיףָ קָעָסָט בַּיִּים שְׁוּעָר, דִּי חַתְּן-בְּחוֹרִים פָּלָעָן זיך אַרְוּמְשָׁטָעָלָן אַרְוָם דֻּעָם רַבִּיסָ שְׁטוֹל אָוָן זיך צּוֹ הָעָרָן צּוֹ חַסִּידִישָׁע שְׁמוּעָן, וּוִיסְעַנְדִּיגָ דָאָס דִּי שִׁיחָה וּוּלְגָעָבָן אַחֲיוֹת אַוִּיךְ אַגָּנָץ יָאָר.

זכרון קדושים

אין די רעבישע הייפ פלעגט אויף די ימים נוראים געשאפען ווען צענדייגע
חסידישע ניגונים וואס זענען געזינגען געווארן צו די פיטרים פון שחרית און
מוסך, און דערנאך זענען זי צושפריט געווארן אין די אללע ערטר ווי חסידים
האבן געוואוינט.

אין דער שטאט מונקאטש אין געווען איינגעפירט דאס די צוווי שטאט
חונים ר' ואלף בראווערמאן — דער חון פון דער שול, און ר' חיים יוסף אידר
— חון פון בית המדרש הגדול, פלעגן צוגרייטן און לענגען די משוררים וועלכע
האבן געזינגען ביים מונקאטשער רביה הרא"ג הצדיק רביה אליעזר שפירה
וץ"ל, ווי סאיין בעקאנט אין דער הייליגער בעל מנהת אלעזר געווען ואאונדער-
ברער בעל חפילה, אין די וועלכע האבן גאר זוכה געווען צו הערען זינע
חפילות הערן נישט אויף צו לוייבן דאס דאוועגען אין מונקאטש ביים רביה.

או מען האט זיך אומגעקערט אהיים פונגסם רביה, אין מען אסך לייכטער
גענגגען די פיס האבן זיך געהויבן און געשפאנט בוריוזות. ביי דעם געזעגען
זיך האט מען אין קויטל ארײַנשעריבן די נויטיגסטע בקשוט און נאך מוסיך
געווען בעל פה כהנה וכהנה. דעם רביס ברכות מיט די עצוות האבן אללעס
פארהילט און מאיז געווען זיכער דאס אט אין מען א געהאלפגעער.

אידן זענען געווען מקורשר צו זיעיר רביה בלט וונפש, מען האט געליגיבט
באמונה שלמה אין גרויסקייט פונגסם רביה, מאיז געווען זיכער איז דער רביה
אייז א פועל ישועות, און אייז בכוח ממתק זיין גוירות קשות ורשות, דערפאָר
איין די הייליג עטיג, ימי הרחמים והסליחות האט מען געליגיסט זיך דערזען
ביים רביה און פועלן ישועות מיט רפואות פאר זיך און פאר דער גאנצער
משפחה.

פרק ארבעה עשר

—סוכות דער פרייליכטער יומן טוב — די דפנות מיטין פכד פון היומיישן מאטריאל — פארפוצט מיט געפֿאַרט פֿאַפֿוֹר פון די יומן כפור ליכט — דאמ ליכט פון די סוכות שיינט אין די פֿינְסְטְּרֶעֶר גַּעֲלָךְ — הוועננות פון די ווערבּע בּוּמְעָר — אַפְּרִילְיְמָעֶר טומעל שמחת תורה בי נאכט — הוייכע פֿרִיאַזְוּן פֿאַר אתה הראת.

סוכות אי געווונן אי דער אלטער הימן דער פֿרִיאַלְיכְּסְטֶר יומן טוב. די פֿרִיאַיד פון אנקום פון סוכות אי געווונן אָוִיסְעַרְגְּעֻווּיְגְּלִיכְּעַ. עלטערן, קילדער, גאנצע משפחות האבן דערוואָרט דעם יומן טוב סוכות מיט גראָיס אומגעָדוֹלְד.

נאָך ראַשׁ השנה אָוּן יומן כפור, נאָך די פֿילְהִיְּסְעַתְּפִּילְוִת, נאָך די שׂוּעוּרָע תעניתים איין די עשרת ימי תשובה ויום כפור, אי געווונן פול מיט האָפְּנָונְג אוֹ מְדָאָט זיך אַוְיסְגְּעַבְּעַטְן אָגּוֹט קוּוִיטָעַל צוֹם נִיעָם יָאָר, אָן דאס פרישע יָאָר ווועט פֿאַרְלִיְּכְּטְּעַרְן דעם שעבוד הַגְּלִיוֹת, די דאגות הַפְּרָנָסָה מיט אלְלָע בְּאַדְעַרְפְּנִישָׁן, אָוּן אָז סְאָיוּן גַּעֲקוּמָעַן יומן טוב סוכות האָט מעוֹן זיך געפֿילְט פֿרִיאַלְיך אָוּן זאָרגָלָן. אלְלָע עֲבִירָות האָט מעוֹן שְׂוִין גַּעֲהָט אַוְיסְגְּעַשְׁאַקְעַלְט מיטן ווְאָסְעָר פון די טִיכְּעָן ווּלְכְּעָן האָבָּן זיך פֿאַרְשְׁלָעַפְט אָין די ווַיִּיטְעַ רִיקָּעַס, אָין דער טִיפְּשָׁר טִיס.

אוֹ די טָאַטָּעָס האָבָּן זיך גַּעֲקוּמָעַן צוֹ דער מצוֹת סְוָכָה, באָלְד נאָך אוֹרֵך דער נאכט ווַיְמַהְאָט אוֹפְּגַּעַפְּאָסְט, זענען די קילדער געווונן אלְלָע פֿאַרְפְּאַרטָּעַט. קודם כל האָט מעוֹן גַּעֲשַׁלְעַט בְּרַעֲטָעָר פון וואָוּסְהָאָט זיך נאָר גַּעֲלוֹזָט, בעגל, גַּעֲזָגָט סְטוּפָעָס, אָוּן דער נאָך גַּעֲלָאָפְּן אָין די פֿעַלְדָּעָר בְּרַעֲנָגָעָן די טְרִיקָּעָנָע „בִּילְלָעָס“ מיט שְׁטָאַגְּגָעָן פון די „פֿאַסְנָאַשְׁנִיקָּעָס“, טִיטְשָׁקָעָס פון בּוֹנְדָּלְצָר מאָכָעָן די ווּנְגָט מיט דעם סְכָּה.

דאָן אי גַּעֲקוּמָעַן די צִיְּתָן צוֹ פֿאַרְפּוֹצָן די סְוָכָה: די ווּנְגָט פֿאַרְהָאַגָּגָעָן מיט ווַיִּיטְעַ לִילְעָכָר אָוּן אַוְיסְגְּעַשְׁנִיתְן שִׁינְעַן קִיְּטָן מיט בלומען פון די גַּעֲפֿאַרטָּעַ פֿאַפְּרִין ווּלְכְּעָן מְהָאָט אַרוֹנְטָעָר גַּעֲנוּמָעָן פון די לאָנְגָע יומן כפור ליכט.

זכרון קדושים

אוון או זי סוכה אוין געוווען פערטיג זי אוין שווין געשטאנען קאמפלעט
איין דעם הויף, האבן די אידישע מוטטערס אריינגעט��ן די לעכט וועלכע האבן
ארויסגעשטראלט אוין די טינקעלע גאסן. מ'האט געפיטלט דאס נאענטקייט צווישן
דעム צוויטן שכן, אמין ליבשאפט איינער צום צוויטן, ס'או געוווען אוים
טובדייק שטימונג וועלכע האט באזיטיגט אללע דאגות מיט צרות.

איין דערויסן פילט זיך שווין די „אסיאנדיגע“ צייט, די לופט אוין שארט,
ס'או שווין קאלט, אבער אינוייניג אין בית המדרש שטייען אוון דאוועגען
מיט אווארעמעקייט, מיט גראוס התלהבות, דער ספעציאלער יומ טובדייגער גושא
התפילה, אוין ממש מהיה נפשות, עם צוגייט זיך ממש אוין יעדען אבר.

חול המועד, אוין מען געפאוון פון אוין ישוב צום אנדרען, אדער אוין די
גרויסע שטטעט ארין חול המועד האלטן. מ'האט באווכט משפחות, זיך געפינגען
מיט אלטע בעקאנטער חברים, טיל זייןגען געקומען צו קרובים אלס געסט סתם
פארברענגען אנדרען וידער, מיטן געדאנק צו כאפן אחנן אדער אל כלה. אזעלכע
באווכן האבן זיך גאנץ אפט פארענדיקט מיט גוטע שידוכים.

די חדר קיגדר זענען געוווען פרײַ פון לרינגען, אוון האבן פערבראכט
דעם יומ טוב מיט שפילן זיך אוין ניס אויף דעם לוסטיגן אופן.

די צוויי וויכטיגסטע טילין פון דעם יומ טוב סוכות זענען געוווען הווענה
רבה אוון שמחת תורה.

הווענה רבה אוין מען אויפגעוווען אגאנצע נאכט אוין בית המדרש,
געליינט משנה תורה, געלערנט אוון געזאגט תהילים, מתחפל געוווען אויף א
גוט קווייטעל צום ניעים יאר. הווענה האט מען געבראכט פון די ווערבע בימער
„ערבי נחל“ וואס אוין געוווקסן בי אלאנו בשפע בי טיין זיך טיעכן וואסער.
שמחת תורה בי נאכט, די שולן, די בתי מדרשים, די חסידישע קליזון
זענען פיל מיט פרייליכן טומל אוון אינגעגעמעגען גערוויש, די פנימיער שיינגען
פון פרײַ, אלעמעננס אויגן גלאנגן, אלעמעננס הערצער פלאטערן, מיזנט זיך
שיין שטילערהייט, „שיישו ושמחו בשמחה תורה.“

ארום די ווענט, אויף די בענק, אויף די שטענדערס שטייען די חדר
קינדרע אוון ווארטן מאזל שווין אונהייבן די הקפות. בי יעדער הקפה זייןגען זיך

געגנונגען באלייטן די ספרי תורהס מיט אונגעציינדענע ליכט, אריינגעשטעלטע אין קאלירטע פאנען פון אייגענער אויסאראבעטעןガ, אללע האבן געזינגען און זיך געפּרײַט.

שולין ביהם פֿאָרְקוּפֿן „אתה הראת“ האט זיך אונעהויבן די שמחה, די בעלי בתים האבן צוישן זיך אונגעפאָנגען קאנקורירן און אַרְוִיפֿטֶרְבִּיבֵן די פֿרְיִיז, אַיעֲדָעָר האט געוואָלָט כָּאָפָּן אַמְצָה, אַוְן גַּעֲוֹעַן מֻכָּן וּמוֹזָמָן זיך צו לאָזָן קָאָסְטָן אַסְטָרְמָר וּוּי עָר אַיְזָן פֿאָרְמָעְגָּלִיכְט.

בַּיִּי דַּי הַקְּפּוֹתָן פְּלַעַגָּן גַּיְינָן קָודֵם דַּי עַלְתָּעָרָע אִידָּן, תַּלְמִידִי חַכְמִים אַוְן אַיְדָעָלָע אִינְגָּעָלִיטִיט, אִידָּן פָּוּן אַלְלָע עַלְתָּעָר אַוְן שְׁטָאנְדָן, הַאֲנָט אַוְן הַאֲנָט וּוּרָעָן גַּעַשְׁלָאָסָן, הָאָרֶץ צו הָאָרֶץ וּוּרְעָט דַּעֲגַעַנְטָעָרט, מִזְנְגָּט נִגְנוּנִים פָּוּן רְבִּיסִיס, פֿרְיִילִיכָּעָן מַאֲרָשָׁן, מִתְאַבְּצָט מִיט דַּעַר תּוֹרָה מִיט גְּרוּיסָה הַתְּלָהָבָהָה.

שְׁמַחַת תּוֹרָה בַּיִּי טָאג פְּלַעַגָּט מַעַן זיך לאָן וּוּאוַיל גַּיְינָן, מַאיַז גַּעַגְנָונגָעָן צו שְׁכָנִים, צו חֲבָרִים, צו גּוֹטָעָ פֿרִיאַנְט גַּעַטְרִינְקָעָן כְּדַת וּכְדַיָּן, בַּיִּז מַעַן האָט זיך גַּעַוְאָלָגָעָרט אַיְזָן דַּי שְׁאַנְצָן שִׁיכּוֹן, אַוְן נִשְׁתָּגָט גַּעַוְוִיסָט דַּעַם וּוּעָג וּוּי-אוּוִי זיך אָוָם קָעָרָן צְוָרִיק אַהֲיָם.

— ★ —

פרק חמישה עשר

— אדר איז די ענדע פונגס ווינטער — אויפגעהרט לערנעה
ביי נאכט איז די הדרים — די משנכנס טעוועלך — אסתה
תענית אויה דער נאכט — המן מאשן — גראנגערט, לארפּן —
פריליכע פארשטעלערט — לנטיגע זונגערט — דער פורים רב.

אווי ווי סאיין נאר אנגעקומען דער שבת מברכין ראש חדש אדר האט
מען שיין דערפילט או דער ווינטער איז שיין באלאג'ענדיגט. סאיין גראנגער
געוואווארן אויפּן הארץ וויסענדיג או מײַווערט פטור פון די ווינטערדייקע צרות,
פון די שניען, און די ברענענדיגע קעלטן, דער זומער פאנגט זיך אן צו
דערנענטערן.

ווארמע רעגנס האבן זיך אויפּגעלאוט און געוואשן דעם שניוי, די פאר-
פרויירגען טיכין זענען פֿאָרגאָסן געווארן מיט גְּרוֹיסָע ווֹאָסָעָן, וועלכע האבן
געשטראמט אין דער ריקא און איז דער טיס ארײַן. דאס דיקע איז אוףּ וועלכּן
די חדר קינדער פֿלעגן זיך גלייטשן אָגָאנֶן זוינטער מיט גְּרוֹיסָה תענג און
פייל פרײַיד, וווערט צו בראָן און צולאָזָע, די קרייהס איזו שוּוַיְמָעָן ווַיִּיט אָוּעָק
מיט די קָאָלָמִיטָנָע ווֹאָסָעָן. די זין פָּאנְגָּט אָן אָרוּסָטוּיְיָזָע אָוּאָרָם פרײַילִיךְ
פּוּסִים, זי שמעלצט דעם שניוי פון די דראָגעצע דעכּער, פון די היַףּ, כְּדֵי ווֹאָס
גִּיכּעָר אוּפּּדָעָן אָן ווַיִּיכּעָר מָאָכָן די פָּאָרְפּּרְוּעָרָנָע ערָה.

אויך די חדר קינדער זענען אין דער צייט געווען מלא' שמחה, קודם כל
אייז מען דעמאָלט באָפּרִיאַיט געווארן פונגס לערנעה ביי נאכט, מִידָּאָרָףּ שיין נישט
ויצֵן איז חדר בִּים נאָפְּטָה לְאָמָּפּ אָנוֹגָעָפּעָלָצָט מיט די ווינטער רַעֲךָ אָן צִיטָעָרָן
פּוּן קָעָלָט, מִבְּאָדָאָרָףּ שְׁוִין נִישְׁט מָוָרָא האָבָן אוֹ אַחֲיָם גִּיעָנְדִּיגּ ווּוּלְעָן שְׁלַעַכְּטָע
גּוֹעָשָׁע שְׁקָצִים נְאָכוֹוָרָפּּן שְׁטִינְגָּר אָדָעָר קוּילָן שניוי.

ראש חדש אדר פֿלעגט מען אָרוּס שְׁטַעַלְן אוֹיףּ דער ווֹאָנט אַ „משנְכָנָס“
טאּוֹל מיט גְּרוֹיסָע אוֹתִיות אִין פָּאָרְשִׁידָעָנָע קָאָלִירָן פּוּן אַיְגָעָנָר אָוִיס-אָרְבִּיטְוָנָגּ
משנְכָנָס אָדָר מְרֻבִּין בְּשְׁמָחָה, דאס שְׁטִיבָעָלָע אִיז טָאָקָעָ פרִילִיכּעָר גַּעֲוָוָרָן, אַ
קְּלִינִינִיקִיט, מען דערנענטערט זיך צו דעם יומָ טָוב פּוּרִים, וועלכּעָר האָט גַּעֲבָרָאָכְט
פְּרִידּ אָן פִּילְ האָפּּעָנָנָג אִין די שְׁוּוּרָעָ צִיטָן.

פורים איז געוווען אַפְּרִילִיכָּעֶר יומַן טָבַּ פָּאָר קְלִיָּין אָזֶן גְּרוּוּס, אִידִישׁ שְׁפִילִיכְתָּן פְּנִימֵיָר האָבָן גַּעֲשְׁטַרְאַלְט פָּוֹן שְׁמַחָה. עַטְלִיכָּע טָגַּ פָּאָר פּוֹרִים וְעַנְעָן דִּי וּוּיבָעֶר גַּעֲוָועָן טְרוֹד אָונְגְּרִיטִין מְמַתְּקִים, פָּאָר דִּי קְלִיְּנָעַ קִינְדָּעֶר אַיזֶן אַשְׁמַחָה מִיטָּא גְּדוֹלָה, זַיִּה הַעֲלָפָן דָּעַר מַוְטָּעָר אָונְגְּרִיטִין דִּי הַמַּן טָאַשָּׂן, דִּי קִינְדָּלָן מִיטָּא פְּלוֹדָעָנס צַוְּ האָבָן פּוֹרִים שִׁיקָּעָן מְשֻׁלָּוחָ מְנוֹת.

די אִינְגְּלִיכָּעֶר זְעַנְעָן באַשְׁעַפְטִיגֶט אָזֶן טְרוֹד צַוְּ מְאַכְּעָן דִּי לְעַצְטָעַ הַכְּנוֹת לְכֻכּוֹד פּוֹרִים. דָּא באַדָּאָרָף מַעַן צְוָקָלְעָבָן דִּי בָּעָרְד פָּוֹן קְלָאָטְשִׁי אוּיפָּךְ דִּי לְאַרְפָּעָן זַיִּר אַיְבָעֶר חַזְרַין דָּעַם פּוֹרִים שְׁפִילָּ, אוּיסְפְּעַרְטִיגָּן דִּי בְּגָדִים צָום פְּאַרְשְׁטָעָלָן, דָּאָרָט באַדָּאָרָף מַעַן אַוִּיסְפְּעַרְטִיגָּן דִּי „הַמַּן גְּרָאָגָּעָרָס“ זַיִּה באַשְׁנִיצָן אָזֶן באַפְּצִין כְּדִי כְּלִי זַאְל זַיִּין רָאוּי פְּאַרְטִיבָּן אָזֶן צְוָקָלְאָפָּן הַמַּן מִיטָּזִינָעַ צַעַן זַיִּן בַּיִּמָּן לִיְגָעָן די מַגִּילָּה.

שְׁוִין אַסְתָּר תְּעִנִית אוּיפָּךְ דָּעַר נַאֲכָת הַיְבָט זַיִּר אָזֶן צַוְּ רַעַשְׁעָן. די פָּאָר-שְׁטַעַלְטָעַ קִינְדָּעָרֶלֶךְ מִיטָּא מַאֲסָקָעָס אוּיפָּךְ זְיִיעָרָעַ פְּנִימֵיָר אָונְגְּעָקְלִיָּד מִיטָּא פְּאַרְשִׁידְעָנָעַ בְּגָדִים, האָבָן זַיִּר צְוָלוֹאָטָס אַיְבָעֶר דִּי גָּאָסָן אָזֶן גַּעַמְאָכָת לְעַבְּדִיגָּא אָזֶן לְוֹסְטִיגָּ. אָפִילּוּ עַלְטָעָרָעָ אַיְדָן, טָאַטָּעָס פָּוֹן שְׁוִין דָּעַרְוָאָקְסָעָנָעַ קִינְדָּעָר פְּלָעָגָן זַיִּר אוּיפָּךְ מִשְׁמָחָ זַיִּין אָזֶן פּוֹרִים אוּיפָּךְ פְּאַרְשִׁידְעָנָעַ אָופְּנִים.

איַן אלְלָעַ שְׁמַחוֹת פָּוֹן פּוֹרִים אָזֶן וְוָאָס מַעַן הַאָט אלְלָעַ גַּעַטָּאָן איַן דָּעַם טָאָגָן, האָבָן דִּי חַדְרָ אִינְגְּלִיךְ גַּעַנוּמָעָן אַחֲלָק בְּרָאָשָׁן. אוּיסְעָרָעָ דָּעַם קְלָאָפָּן אָזֶן גְּרָאָגָּעָרָן בַּיִּי דָּעַר מַגִּילָּה לִיְגָעָן, זְעַנְעָן דִּי קִינְדָּעָרֶלֶךְ גַּעֲוָועָן דִּי הוּאָפָּט פְּאַרְשְׁטָעָלָר, פּוֹרִים שְׁפִילְעָר אָזֶן דָּאָס טְרָאָגָן מְשֻׁלָּוחָ מְנוֹת.

וּוְעָר עַס הַאָט נִישְׁתָּ גַּעַזְעָן דִּי פְּרִילִיכָּעֶר פְּאַרְשְׁטָעַלְלָרָס פּוֹרִים בַּיִּ אָוּנוֹ איַן דָּעַר אַלְטָעָר הַיִּים, דָּעַר הַאָט אִין זַיִּין לְעַבְּעָן נִישְׁתָּ טָוָעָן גַּעַזְעָן אַטְמָס פִּין פְּרִילִיכְקִיטִּיָּה. מִיטָּזְוָאָס פָּאָר פּוֹרִים הַאָט מַעַן גַּעַזְעָן זַיִּר דִּי חַדְרָ קִינְדָּעָר חַזְרַין זַיִּר צַוְּ זַאְגָּן אַפְּרִילָּ, וּוּעָר בִּיחִידָה אַבָּעָר מִיטָּא אָחָר, אַלְלָעַ אַיזֶן גַּעַמְאָכָת גַּעַזְעָרָן מִיטָּא גְּרָאָס אָזֶן מִיטָּא טָעָם. פּוֹרִים שְׁפִילְעָר זְעַנְעָן גַּעַזְעָן פָּוֹן פְּאַרְשִׁידָנָעָן עַלְטָעָר פָּוֹן קְלִיְּנָעַ קִינְדָּעָר בֵּין עַלְטָעָר אַיְדָן, וּוּלְכָעָד האָבָן בָּאַזְיִיטִיגֶט דִּי דָּאָגָות וּוּעָלָ הַפְּרָנָה, אָזֶן עָוָסָק גַּעַזְעָן בְּשִׁמְחַת הַפּוֹרִים.

איַדָּן האָבָן זַיִּר פְּאַרְשְׁטָעַלְטָ פָּאָר גּוּיִם, אָונְגְּעָטִין זְיִיעָרָעָ בְּגָדִים, פָּעָלָצָן מִיטָּא דִּי טִיכָּעָנָעָ מְלָבוֹשִׁים, בְּחָוִרִים האָבָן זַיִּר צְוָזְמָעָנְגָּעָנוּמָעָן אָזֶן גַּעַמְאָכָת אָגָאנָץ

זיכרון קדושים

טעاطיר, געשליט ווי די בעסטע טעاطיר שפילערס, אויך האבן אינגען מיידליך זיך אונגעטען מסקעס מיט געפֿאָרבעטּ קלײַדער און מיט דעם אויסגעזען מאדנע געשטאָלְטּן, אַרוֹמָגָעָגָעָנָעָן אָוּן זיך לְוִסְטִיג גַּעֲמָאָכְטּ, אָוּן דָּעָרְוֵיְלּ גַּעֲמָאָכְטּ אַבְּיַסְעֵל גַּעַלְטּ.

א פּוֹרִים שְׁפִּילְ הָאָט כְּמַעַט יַעֲדָעָר גַּעֲקָעָנֶט זָאָגָן, וּוְעָרָע עַס הָאָט אַבְּעָר
נִישְׁתּ גַּעֲוִוִּיסְטּ וּוְאָס צָו זָאָגָן, הָאָט גַּעֲזִינְגָעָן בַּיִם אַרְיִין גַּיְן אַיְן אַשְׁטוֹב :

— הַיְינְט אַיְן פּוֹרִים מַאֲרָגָן אַיְן אוִיס
גִּיבְטּ מִיר אַרְיִינִישּ אָוּן וּוְאָרְפְּטּ מִיק אַרְוִיסּ.

דָּעָר אַמְתָּר יָם טָוב הָאָט זַד אָונְגָעָהָוִין בַּיִ נַאֲכָט צַו דָּעָר פּוֹרִים/דִּיגְעָר סֻעָּדָה. קָוְדָם כָּל דָּאָס פָּאָרְגָּעָנִיגּן פּוֹן זַיְצָן בָּאוֹזָם בַּיִם טִישׁ מִיט דָעָר אַנְצָעָר מְשָׁפָחָה, מִיטְּן זַיְדָעָ, מִיט דָעָר בָּאָבָּעָ, קָרוּבִּים אָוּן גַּוְטְּטָעָ פְּרִינְדּ, פָּעָרְבָּאָכְטּ בֵּין שְׁפָעָט בַּיִ נַאֲכָט מַתּוֹךְ מְאָכָל וּמְשָׁתָּה כְּבָרְכַּתּ הּ עַלְיוֹן. דָעָרְנוֹאָךְ דָאָס טָרָאָגָן אָוּן בְּרָעָנְגָעָן מְשָׁלוֹחָ מְנוֹתָה, וּוְאָס שְׁכָנִים אָוּן בְּעָקָאנְטָעָ גַּוְטְּטָעָ יְדִידִים הָאָבָּן אַיְגָעָר פָּאָרִין אַנְדָּעָרָן גַּעַשְׁקָעָטּ, דָאָס קּוֹל פּוֹן דִּי בְּרָעָנְגָעָרָס הָאָט פָּאָרְהָיִילִיכְטּ דִּי גָּאָסָן מִיט זַיְעָרָעּ גַּעַלְעַטְּרָס אָוּן גַּעַשְׁרִיְעָן.

אַיְדַּן הָאָבָּן גַּעֲקָעָנֶט זַד מִשְׁמָה זַיְגּ, אָוּן גַּעֲוִוִּיסְטּ וּוְיָאָזִי מַעַן דָּאָרָף דָעָם פּוֹרִים/דִּיגְעָן טָאגּ זַד אַוְיפְּפִירָן. עַס אַיְן גַּעַוּעַן פְּלָעַצְעָר וּוְיָיְמַעַן אַיְן זַד צְוּזָאָמָעָנְגָעָקָומָעָן פּוֹרִים אוִיפּ דָעָר נַאֲכָט, גַּעֲמָאָכְטּ אַגְּרָיְבָּעָנָעָם יוֹגָג פָּאָרְפּוֹרִים רָב אָוּן סָאיְן גַּעַוּעַן „לִיהְוָדִים“. דָעָר רָב הָאָט גַּעַשְׁטִיטּ מִיט פּוֹרִים תּוֹרָהָס זַד צַו הַאלְּטָן בַּיִ דִּי זַיְטָן פָּאָר גַּעַלְעַטְּרָס, צַו עַמְּ אָבָּן זַד גַּעַפְּינְגָעָן עַטְלִיכְעָ פָּאָרְשָׁוֹן וּוְאָס הָאָבָּן גַּעֲקָאנְטּ גּוֹט גַּרְאָמָעָן, אָוּן זַד הָאָבָּן גַּעַגְּרָאָמָט אָוּן גַּעַזְּאָגָט מִילְתָּא דְּבִּדְחָוֹתָא מְעַנְיָנוֹא דְּיוֹמָא בֵּין פָּאָר שָׁאָגָס, עַרְשָׁת דְּעַמְּאָלָט הָאָט מַעַן זַד אַוְמָגָעָרָט אַהֲיָם שִׁכְוָר.

— * —

פרק ששה עשר

— די הכנות צום פסח — כשרין די וואסער מולן — באק-
הייזער צו באקן די מזות — וועלגרערעס — קנעניר, רעדלה,
шибער — אויסגעקלטטען הייזער — די שיינע סדר נעלט

דער לאנגער קלטער ווינטער איז פארביי, סייז געלם געווארן דער
שניי מיט די פרעסט, די זיין באויזיט זיך אפטער, דער הימעל וווערט אויס-
געליטערט און בליער, די פעלדער מיט די גערטנער הייבן זיך אן צו באדען
מיט גריינס. ס'קומט דער שיינער פרילינג און מיט אים דער ליבער יומ טוב
פסח.

די הכנות צום פסח האבן זיך למעשה אנגעפאנגן באולד ווי פורם איז
פאריבער, כאטש עס איז נאך געווען אמאנאט צייט ביין צום זענן זיך צום
סדר, פונדעשטווועגן דאך האט דער עולם זיך גענומען צום פסח, מיהאט מורה
געהאט אפשר וועט מען נישט פערטיגן די ארבייט.

אין אללע פלאצעער ווי אידן וואוינען הייבן זיך אן פיבערהאפטע
הכנות. זעלבסטפערשטנדליך או קודם כל טראקט מען וועגן מצות. קיין
פארטאגע מצות צו קויפן איז נישט געווען על פי הרוב אין אונזערע ישובים,
אויסער אין די גרויסע שטעת, אבער דארט אויר פלאגט מען מדקדק זיין בי
ערליך אידן זיין אליין ביהם באקן די מזות.

אין די דערפער האט איד נישט געדاكت צו קויפן פארטיג געבאקנע
מצות, איעדער איינער האט געוואלט אליין מטפל זיין און העלפן צוגרייטן
דאס לחם עוני לבבוח פסח. מיהאט זיך געמאקט צייט צו גיין באקן די מזות
אין באקהויזן, לויט דער מספר נפשות אין שטוב.

אבער אפילו זייןדייג פאריאנט און פארפלאגט אין די פסח וואכן, האט
מען אלץ נישט פרגעען אין דעם אורימן ברודער, אין יעדען אורטשאפט איז
שוין געווען איינגעפירט פון יארן צו גיין מבית לבית צונזיפשטען געלט
אויף קמחא דפסחא. יעדער איינער גיבט מיט אבריטער האנט, כדי עס זאל
קײַן אין איד נישט בליבין און מצות מיט ווין אויף פסח.

זכרון קדושים

ס'אייז געוווען אידן וועלכע האבן מדקדק געוווען צו קויפן ווייז וועלכער אין אפעהheit געוווארן משעת קצירה, דאס פלעגט מען מאלאן מיט ריחים של יד, שטרענונגס אויפגעפאסט ביימ באקן, אללעס זאל געמאכט וווערן מיט אללע פרטימס כדת וכדיין, דער המון האט געקוייפט ווייז אונ פארן אין מיל דאס אפמאלאן, אויסגעזיפט אללע שמוץין, געקליבן איעדרס קערענדל ווייז עקסטער, ס'זאל זיך נישט פארמיישן אנדערע מין זרעד זיך אפמאלאן מיטן מצה מעל.

אין יעדען אורט אין געוווארן ג'כשרט עטליכע וואכן פאר פסח ואואסער מיל, אונ אהיין האט יעדער איינער געבראכט זיין בערעמענען — זעל פסח/דיקון ווייז אפמאלאן. ביימ כשרין די מיל איז געשטיאנען דער רב אונ משגיח געוווען איז אללעס זאל געמאכט וווערן איף דעם בעסטן אופן.

דאס באקן מצות פאר פסח איז בי אוננו געוווען אוף איז אופן: עטליכע טאג נאך פורים האבן עטליכע אינגעלייט געמאכט אショתפות, צוגעריגיט א פאסענד אורט פאר דעם „באקהוייז“, איז א גרויסע דירה, ווי ס'אייז אויך געוווען אויסגעמייערט א גוטער אויזוין.

ארום די ווענט פון איזין שטוב האט מען אויסגעשטעלט האלצערנע טישן, ברעטער איבערגעזיזיגן מיט בלער, צום קנעטען אוף זי די טיגלך אונ וואלגערן די מצות. נישט וויאט פונעם אויזוין האט מען אויסגעשטעלט אגרויסן טיש אוף וועלכנן בחורימ האבן גערעדעלט די מצות מיט איזערנע געצאקטע רעדלה. איז אוינקל פארהאנגען מיט א פורהאג איז געשטיאנען דאס פסח/קע מעהַל, דאס פסח/קע וואסער, אונ א גרויסער איזערנע בעקן ווי מהאט גענעטען די „מיירעס“.

באלד נאך פורים האט מען געדונגגען א „קענטיר“, א „רעדלאער“, אונ א „шибער“, דהינו דער איד וואס ועצעט די מצות איז אויזוין ארין, אונ גיבט אויך אכטונג דאס די שיינע קיילעכדייק מיזה זאלן אroiיסקומען גוט געבאקו אונ ניט פארברענט. חדר קינדר זענען געוווען: מעל געבערט, ואסער געבערט, אונ בעקן וואשערס.

די מצה פלאגט נאטירליך וווערן אויסגעארבייט מיט דער האנט, האט זיך דעריבער געפאדערט מענטשן צו דער אלבייט. די מצה וואלגערקעס איז די

באקהייזער זונגען געוווען אוריינט פרויען אוּן מיידליך וועלכע זונגען פון גאנץ פרי ביין אויף דער נאכט געשטאנגען ביי די טישן אוּן געוואילגערט די מזות אוּן זיי דערלאנגט צו די רעדלאער. די פארדיינט וואס זיי האבן ארייניגעבראכט פון באכן מזות, איי פאר אסך משפחות געוווען אגוריס הילף, ארייניצוברענגן דעם פסח אין זיערעה היימען.

טריקו בוק האלץ האט געלפאלקערט אין אוּווען, אוּ מהאָט נישט געקענט דעם אוּטעם כאָפַן פון דער גרויסער היִז, קיין פֿענטסטער האט מען נישט געפענט. דער „шибער“ איי געשטאנגען איַן דעם גְּרִיבַּן נְבָּעֵן דעם ברעננדיגן פֿיִיעֶר אוּן געריקט מיט דער לאָנגער לאָפְּאָטָעָה די מזות איַן אוּווען ארין, די שוויס האט זיך געגאָסן פון זיין פֿאָרְפְּלָאָמָּטָן פְּנִים, אוּן די קְפִּיטְלָךְ הַלְּ גַּזְאָגָט דערצְוָה מיט התלהבות דקדושה.

די אָרְבִּיטְבִּיט בַּיִם אוּווען איי געוווען מיט גְּרוֹיסָה אַחֲרִיוֹת, דערפָּאָר האט מען געשטעלט דארט אָרְלִיכְן אִיד וועלכער האט גְּעוּוֹיסְט אָפְּשָׁאָזְן זִין אוּיפְּגָבָעָ. ביי דער זְרִיזָה/דִּיקָּעָר אָרְבִּיטְבִּיט פְּלָעָגָן זַיְּ זִיךְ אָונְטָרְזִוְּגָעָן פֿאָשְׁידָעָן יָם טֻב נִיגּוֹנִים אוּן געוווען מְלָא שְׁמָחָה. נִישְׁתְּ אַיְמָנָאָל האט גַּעֲטָרָפָן אוּ דער שְׁבִּיעָר בַּיִם אוּווען האט גַּעֲמָאָכְט אָגְעָוָאָלְד אוּיפְּ דִּי רַעֲדָלָעָר דַּעֲרוּעָהָגְדִּיגְגָּז אוּ די מְצָהָה האט זִיךְ גַּעֲבָלְעָזָעָלְט אוּן איַן נִישְׁתְּ אַרְוִיסְגָּעָקְוָמָעָן אוּויְ שִׁין וַיְיָ עָרָה האט גַּעֲוָאָלָט.

אוּן אוּ אָבָּל בַּיִת איַן געשטאנגען אוּן פֿערְטִיג גַּעֲמָאָכְט אַיְינְפָּאָקָן די מזות איַן דעם געלפְּאָכְטָעָנוּם רִיטְלָךְ קְוִישָׁ, אוּן זַיְּ אָוִיפְּ וַיְיָ אַיְינְגָּעָן פֿלְיִצְעָס אַיְזָבָר אָרְבִּיטְבִּיט, האט מען גְּעוּוֹיסְט אוּ אָהָלְבָעָר פָּסָח איַן שָׁוִין דָא, סָאַז נָאָק גַּעֲבָלִיבָן צָו אָזָאָרְגָּן וַיְיָ אָוִיפְּ אָרְבָּעָ כּוֹסָות, בּוּרְעָקָעָס צָו מָאָכָן בָּאָרְשָׁט, אוּן שְׁמָאָלָץ.

אלְלָע אִידְיִישָׁה היְזָעָר האָבָן איַן יְעַנְעָ טָעָג בעקומוּן אָנְדָעָר פְּנִים. די וַיְיָבָעָר האָבָן אַלְיִין גַּעֲקָאָלְעָכְט די וּעְנָט אָוִיפְּ וַיְיָסָ, קְיִינְ רִיכְטִיגְעָ פֿאָרְבָּה האט מען זִיךְ גַּיְשָׁט פֿאָרגְּגָעָן. מִיטְרָאָגְט אָרוֹיס אַיְזָהָוָיְף אלְלָע שְׁטוּב זָאָכָן, מַבָּאָוָאָשָׁט בְּעָטָן, בְּרָעְטָלָן, שְׁאָפְּעָן. עַלְמָעָרָתָה, טִישָׁן, בְּעָנָק, מִקְּרָאָצָט אוּסָ די טִיגְגָּז מִילְטָעָרָלָךְ מעָן רִיבְּטָאָפְּ די גַּעֲשִׁירָן. אוּסָ זָאָל חַיְּזָר נִישְׁתְּ בְּלִיבָּן אָרְעָקָעָלָעָ חַמָּץ.

גַּאנְצָע טָעָג האָבָן זִיךְ גַּעֲוָאָלְגָּעָרָט די מַעְבָּלָן נְבָּעֵן די היְזָעָר. מַפְּלָעָגָט

זכרון קדושים

עסן אין חזר כדַי מיזאל חס ושלומ ניט אנטראגן קיין חמץ אין די נאר-וואס אויסגעקלעלכטעה הייזער. די מיידלעך פלאגן באפזען די ווענט מיט פארשידענע בילדער און בלומען פון קאלירטען פאפר.

פאר פשת פלאגט מען גיין כשרין די קלימ. נבען דער מקוה האט דער בעדר אונגעההייצט א גרויסן קעסל מיט וואסער, און א הין אויז דער עולם געאגונען כשרין זיעירע לעפל, גאפל, טעפלך און טעלער.

פאר די חדר קינדער זענען די פאר פסט טאג געוווען זיעיר אינטערעסאנטעה. ס'אייז געוווען בין הומנימ, יעדר אײינגער געפיגט זיך אויס וואס צו מאכן, אטייל העלפֿן פאר די מוטטערס איז שטוב דעם פסט מאכן, אנדערע ארבייטן בי די מצות באקן, אבער דער עיקר האפענוונג איז געוווען צו בעקומען אויף פסט א נוי מלבוש.

אין די סדר נעצט זיצט מען אויסגעזעצעט, משפחה-וויאו ארכום די יומ-
טלוב'דייך געדעקטעה טישן, די שכינה רועט אין יעדען ווינקעלע, דאס וויסע
טישטוק מיט די גרויסע ליכט באשטרילין א יעדענס פנים דער סדר טיש איז
אויסגעשטעלט מיט שיינע בלישטשענדיקע כלים און גוטע מאכלים. דער וויאן
פינקעלט פון די פלאשער, דאס אינגסטע קינד פרעגט די קשיות און אייבער שטעט
און דערפער צוֹטְרָאָגָן זיך בעקאנטעה הארכיקע ניגוניים פון דער הגדה.

פרק שבעה עשר

— אידישע מעכטער פלאגנו זיך פון קונדוויז איזס אין דער
פרעם — די שדנויים — אינטעלגענטע מירולדך זונן דוקא
אישיבת בחור — אחתונה דאס גראטער געשעניש — די
מארשליקן מיט זיירע גראבן

"קשה זווגו של אדם לקריעת ים סוף" — דבר מאמר חז"ל איז גוט געוווען צוגעפאסט פאר אונזערע אידן איז קאראפאט erosלאנד און אויך אין מאראמאריש, שועור און ביטער איז אונגעיקומעו פאר עלטערין חתינה מאכן קינד, נישט אינטמאל איז מען גראו געוואוָן פאר דער צייט פון די פיל דאגות וויאוּן צוֹאַמְעַנְשְׁטָעלָן דעם נדען און די רעשת החותה הוציאות, אסך נעכט זענען טאטע-מאמע נישט געשלפֿן ביז זוי האבן זוכָה געוווען צו דער מזילדיקער שעה פירן זיער זין אדר טאקטער אונטער די חופה.

אין די אוריינט הייזער, האבן שווין מידלעך פארלאזוט די הימס בי די
14—יאר, און אוועק זיך פלאגן אין דער פרעמאָד, זיך פאַרדיגנונג צו בעלי¹⁵
בהתים מאָן אלעללי שטוב אַרבײַטן, און דאס יגיע כפֿים געלט אַפְּגָעַשְׁפּוֹרֶט פָּאָר
אנֽדָן. די אַינְגָע טעכטער ווועלכָע האָן קוּיִם נָאָר גַּעֲנִידִיקְט די פָּאָלְקָס-שׂוֹלָע וְעַנְעַן
מייטאמאל גַּעֲוָאָרָן פְּעָאיָג צו קָאָכוּן, באָקוּן, רְויִמָּן, קִינְדָּעָר עַרְצִיעָן, אָן בְּכָל פִּירָן
דאָס גָּאנְצָע ווִירְטָשָׁאָפְּט.

געטל שאנפּ מעגלי-קיטייז זיך באזאָרגן מיט אַגוטען צוקונפֿט.

געעהרטש די דעם פון זיין אדער נאכטטען.
דער שידור איזו פאסענד פאר זיי, און ערשת דערנאך האט מען זיך געזעהן און
שידוכים אויסגעפרט געווארן דורך אשכנז, די עלטערן האבן קודם באשלאָן אויב
אנגעלטראָגן פאסענד שידוכים. בי אונז איזן דער אלטער הײַם, זונען דאס מייניטשע
בֵּין-הַדְּבָּרִים 18—20 יאָר האָבָּן שְׁוִין דַּי שְׁדָכִים גַּעֲלָאָפֶט אֵין דַּי טְּרוֹן,

זכרון קדושים

פֿינְקֶט ווּ אַיְדָע אַנְדָעַרְעַז זַאֲךְ אֵין פָּאַר אֹנוֹזֶעֶס אָאַיךְ אֹונְגָעָקְומָעַן
שְׁוּעוֹר, אֹזְוִי אֹירֵךְ אֵיזְ נִישְׁת לִיְיכְט גַּעֲוֹעַן צְוֹאַמְעַבְּרַעְנְגָעַן אַשְׁידָוָן. נִישְׁת דֻּעְרְפָּאָר
וּוַיְלְ מִיהָאָט וִיךְ נִישְׁת גַּעֲקָעַנְט פָּאָרְגְּלִיְיכְן מִיט דַּעַם נְדוֹן, נָאָר וּוַיְלְ מִיהָאָט
גַּעֲוֹוַיְגָן אָוָן גַּעֲמָאָסְטָן דַּעַם יְחָסָס, אֹוְיָב עַס פָּאָסְטָמְלָאָט
אִינְטְּעַרְעִסְרִיט אִין דַּעַר יִשְׁיבָה וּוּ דַּעַר חַתְּן בְּחָורְהָאָט גַּעֲלַעַרְבָּט, אָוָן אֹוְיָב אַלְלָעָס
אִין גַּעֲוֹעַן אִין דַּעַר אַרְדְּנוֹגָג, חַתְּן כְּלָה וּזְעַנְעַן וִיךְ גַּעֲפָעָלָה, אִין מַעַן אַרְיְבָעַרְגָּעָפָאָרָן
צָוּמָ רַבִּי בְּעַקְוּמָעַן זַיְן הַסְּכָמָה אָוָן בְּרַכָּה, אָוָן עַרְשְׁת דֻּעְמָאָלָט גַּעֲמָאָכָט דֵּי תְּנָאִים,
גַּעֲבָרָאָכָן דַּעַם טַעַלְעָר.

רִיכְכָּע מִשְׁפָּחוֹת, אִינְטְּעַלְעַגְּעַנְטָע מִיְּדָלָעָד, הַאָבָּן גַּעֲוָכָּט דַּוְקָּא דַּעַם "שִׁיבָה
בְּחָורָה. מִיְּדָלָעָד מִיט אָסְךְ גַּעֲלָט הַאָבָּן וִיךְ גַּעֲשָׂעַצְט גְּלִיקְלִיךְ חַתְּנָה צַו הַאָבָּן מִיט
גְּרוֹיסְעַ תְּלִמְדִי חַכְמִים, נִישְׁת קַוְקָעַנְדִּיגָּא אֹיְף זַיְן אֹוְרִימָעָן אָפְשָׁטָאָם. סְאַיְן
טַאֲקָע פָּאָרְגָּעָקְומָעַן אָז דֵּי נְגִידִים פְּלָעָגָן וִיךְ אַפְּרִיאִיסָּן פָּוָן וַיְיָעָרָע גַּעֲשָׁפָטָן
אָוָן אֹוְעָק פָּאָרָן צַו דֵּי בָּאוּסְטָע יִשְׁיבָות בְּרַעְנָגָעָן פָּוָן דַּאֲרָט אַחֲתָן פָּאַר וַיְיָעָרָע
שִׁינְעָ אָוָן גַּעֲרָאָטָעָנָע טַעַטְעָר.

אַחֲתָנָה אִין דֵּי אַמְּאָלָגָע צִיְּטָן הָאָט אַרְיְינְגָעָרָאָכָט שְׁמָהָ אִין לְעַבָּן
אִין גַּאנְצָעָן יְשָׁוָב. וּוּרְהָאָט וִיךְ נִישְׁת בָּאֲטִילְיקָט אִין דַּעַר שְׁמָהָ ? מְחוֹתָנִים,
פְּרִינְד, שְׁכָנִים, חֲבָרִים פְּוֹנְגָעָן חַתְּן, חְבָרִיטָס פָּוָן דַּעַר כְּלָה, אַלְצָן הָאָט וִיךְ גַּעֲגָרִיטָס
אָוָן יּוּמְ-טוּבְ/דִּיק וִיךְ אֹונְגָעָלִיךְ צַו דַּעַם גַּעֲשָׁעָנִישָׁ, צַו דַּעַר סְעוֹדָה הָאָט מַעַן
אֹונְגָעָרִיט כִּיד חַמְלָד, בָּשָׂר וּדְגִים וְכָל מְטֻעָמִים, מִיהָאָט אַלְיָין גַּעֲקָאָכָט דֵּי בַּעֲסָטָע
מְאָכָלִים, אָוָן גַּעֲבָאָקָן דֵּי פִּינְסָטָע גַּעֲבָעָקָסָן, וִיךְ אֹפְגָעָבָן מִיט אַיְדָעָן מְחוֹתָן
עַקְסְטָעָר עַר זַאֲל אַהֲיָם פָּאָרָן אַצְפְּרִידְעָנָה.

דֵּי כְּלָה אֹוְסְגָּעְפִּיצָט אִין אֹוְיִיס חַוְּפָה קְלִיְידָה, פְּלָעָגָט זַיְצָן אֹיְף אַהֲיָכָן
פָּאַטָּעָל, אַרְיְינָגָס אִין אַרְוָם בָּאַשְׁטָעָקָט מִיט דֵּי שְׁמַעְקָעָנְדִיקָע סְמַעְרָעִיקִי צְוִיְיגָלָה,
אַרְוּמְגָעָרִינְגָּלָט מִיט אַיְרָע נְאַעַנְטָסָטָע פְּרִינְטָע אָוָן חְבָרֶטְעָס, דַּעַר מְזָוִיק הָאָט
גַּעֲשָׁפִילָט אָוָן דַּעַר בְּדַחְן הָאָט גַּעֲגָרָאָמָט דֵּי טְרוּיְעָרִיגָּע גְּרָאָמָן, דֵּי כְּלָה זַאֲל גִּיסָּן
מִיט טְרָעָרָן פָּאָרִין גִּין צַו דַּעַר חַוְּפָה.

אִין אַדְרָבִיְאִיקָּעָר שְׁטוּב פְּלָעָגָט זַיְצָן דַּעַר חַתְּן אַרְוּמְגָעָרִינְגָּלָט מִיט
מְחוֹתָנִים אָוָן מְעַנְגָּר, בֵּי דַּעַם קְבָּלָת פְּנִים הָאָט דַּעַר מְאַרְשָׁאָלִיךְ גַּעֲרָבִיִּט זַיְנָע
שְׁטִיקָלָה, בָּאַזְיְנָגָעָן אַלְלָעָ מְחוֹתָנִים, אָoָן דַּעַרְצָוִישָׁן הָאָט מַעַן פָּעָרְתִּיג גַּעֲמָאָכָט
שְׁרִיְבָּן דֵּי כְּתוֹבָה אִין קַעְגָּנוֹאָרָט פְּוֹנְגָעָן רַב אַדְעָר אַנְשִׁים מְכוּבָדִים. נַאֲכָהָעָר הָאָט

מען געבראכט דעם חתנ צו באדרען די כלה און דאן האבן די אינטערפֿירערס
געפֿירט חתנ כלה א יעדן באזונגער צו דער חופה.

ויאווי ס'טאט אויסגעוּן אין אונגער פראוינץ אחתונה פֿאַרכִּיזְיָלֶט
הרב י. גִּינְגּוֹאַלְד בוה הלשון:

„אחתונה אייז געווען אין דארפֿ א געשעניש, פרײַנד פֿון נאענט און
ווײַיט זײַן זיך צוֹזָמָעַנְגָּעַקְוּמָעַן צוֹ דָּרָ שְׁמָחָת. אָן מַאֲרְשָׁאַלְעָק אֵין קִיְּנָ
חתונה ניט געפֿראֹוּט געווֹאָרָן. דער מַאֲרְשָׁאַלְעָק האָט גַּעַשְׂוִוִּיצְט דָּעַם גַּאנְצָעַן
טאָג צוֹזָמָעַנְשְׁטָעלְן גְּרָאָמָן פָּאָר יַעֲדָעַן גַּאֲסָט אָן אַיבָּרְהָוִיפֿט פָּאָר די מְחוֹתָנִים.
אָגְרוֹיסָן חָלָק האָט פְּאָרְנוּמָעַן דָּאָס באַזְוְנָגָעַן די כלָה. יַעֲדָעַן כלָה האָט גַּעַמּוֹזָט
פָּאָר דָּרָ חָופה באַזְוְנָגָעַן וּוּרָן. מִיסְטָעַן האָבָן זיך אַלְעָמָרְשָׁאַלְעָק בְּאַנְיִצְטָ
מיַט דָּעַם באַזְוְנָגָעַן מַאֲרְשָׁאַלְעָק הַיְּרָש לִיבָּס גַּאֲטְלִיבָּס גְּרָאָמָעַן, וּוּסָם כְּמַעַט
גַּאנְץ מַאֲרָאָמָרָעָש האָט גַּעַקָּאנְט. דער עַולְמָה האָט אוּיך מִיט גַּעַהְאַלְפָעַן דָּעַם
מַאֲרְשָׁאַלְעָק אֵין באַזְוְנָגָעַן:

כלָה לעבען, היינַט אֵין בַּיְּ דִיר אַטָּאָג וְיַיְּ יוֹם כְּפֹר אָן רָאַשׁ הַשָּׁנָה
איַבְּעַר דָּעַם זָלְסָט וּוּיְגַעַן אָן בְּעַטְעַן גַּט בְּרוּךְ הוּא מִיט גְּרוּיס כּוֹנָה
ער זָאָל נִיט בְּלִיבְעַן קִיְּנָן אלְמָן אָוֹן דָּה, פֿוֹן אִים, אַיְוְנָגָע אלְמָה,
זָאָל דָּרָ אַיְבָּעַרְשָׁטָעָר בְּרוּךְ הוּא דִיר שְׁעַנְקָעַן די גְּרוּיסָע מְתָנָה.

דָּרָ אַיְבָּעַרְשָׁטָעָר טִיט דָאָך אַיְבָּעַר דָּרָ גַּאנְצָעָר וּוּלְטָ רַעְגִּירָן
ער טִיט אַיְדָעַן באַזְוְנָגָעַן, פֿוֹן דָּרָ אַלְפָ בֵּין צוֹ דָּרָ תָּאוֹ, פֿירָן
איַבְּעַר דָּעַם זָלְסָט בְּעַטְעַן, דָו זָלְסָט חַלְילָה נִיט גַּיְינָן אוּףּ פֿרֻעְמָדָע טִירָן.

טָאַטָּע אָן מַאְמָע מִיט אַלְעָמָרְשָׁאַלְעָק זִיְגָעַן נִיט מַעַר אִימְשָׁטָאָנָד
וְיַיְּ דִיר צוֹ גַּעַבְעַן נְדוֹן, צִירְוָנָג אֵין שִׁין בְּעַט-גַּעַוְואָנָט,
אַבְּעַר דָּאָס שְׁטִיקָעַלְעַ מְזָל אָן גְּלִיק אֵין גָּאָר בַּיְּ גַּט אָן דָּרָ האָנט.

דא האָבָן די קְלָעַזְמָעָר אַרְוִיסָגַעְהַאַלְפָעַן דָּעַם מַאֲרְשָׁאַלְעָק אָן גַּעַנוּמָעַן
שְׁפִילָן, וּוּרָר מִיטָּן פֿידָעָל, וּוּרָר מִיט אַנְדָּרָעָ אַינְסְטוּרְמָעַנְטָעָן, וּוּרָר גַּעַקְלָאָפְּט
מִיט אַיְנְפָאָכָע שְׁטָאָרָצָעָן, בֵּין סְאָיו גַּעַקְוּמָעָן די צִיְיט פּוֹנָם אַיבָּרְבָּעָטָן, וּוּרָר
די כלָה גַּיְיט צוֹ צוֹ יַעֲדָעַן באַזְוְנָגָעַן אָוֹן בְּעַט זַיךְ אַיְבָּעַר, אֵין דָאָס פֿאַסִּירָט
עַרְשָׁט, וּוּרָר דָּרָ מַאֲרְשָׁאַלְעָק האָט אַזְוְנָגְהַוְיָבָעָן זִיְגָעַן גְּרָאָמָעַן:

זכרון קדושים

כלה לעבען, זאלסט פון דיין שטול אראפטראעטען
 אוון דיך מיט איעדען אמת'דייק איבערבעטען
 צוערט גי צו צו דיין ליבער טיעערער מיטער
 וועלכע האט דיך דערציגן אזי שוער אוון בייטער
 אוון מיט אלע פריננד באונדרער
 אפילו מיט די קלינגען קינדר.

צניעות'דייק אין באשיידן, בלאס אוון פארוינוינט אין די כלה אראף
 פון איר שטול אוון ארויפגעפאלן אויף איר מאמעס האלן, בידיע האבן זיך גוט
 שואיסגעווינט אוון דיך האט איר מוטער איבערבעטען. פון איר אין זי
 געגאנגען צו די איבעריקע קרובים, אלע האבן איר אנגעוואונטשן גליק אוון מול.

אויב די כלה אין געווען איתומה, האט דער מארשאלעך פאר איר געהאט
 א ספצעיעלן גראם, וואס ער האט פאר איר געזונגען מיט וויטאג, אוון אלע
 געסט האבן מיט איר מיטגעווינט :

כלה לעבן — קווק דיך ארום, וואס פאר אליכטיקיט אוון פרילילבקייט
 אין אין שטוב,
 אין דיין טاطע, אווי וויי... ליגט באגרaabען אין א פינסטערן גרייב.
 אין היינט גאנץ פרי אין געקומען א מלאר מיט א גורייסן שטעגן,
 א שטארקן קלאפ געטאָן אויף זיין קבר, אוון ער האט זיך געטאן
 דערשרעקען,
 וויל ער האט מורה געהאט, או מען טוט עם צום דין ווחשבון ווועגן.
 זאנט דער מלאר : איר טו דיך ניט צום משפט ווועגן, ניין, ניין,
 נאר דין טיעער קינד ווועט היינט מיטן זיוגן צו דער חופה גיין,

וויאן, וויאן, כלה לעבן, וויל דיין טاطע שטייט דאך דא בי דער טיר,
 אבער ער האט קיין רשות באקומוּן צוֹזְגִּין נאענט צו דיר,
 ער שייקט אבער זיין ברכה,
 פרנסה, שפע אוון הצלחה.

אכט טאג האט געדוויירט אחתונה, פריננד זייןען געקומען אין די שבת
 ימי המשתה, געוזעסען אין בגדי שבת אוון משמה געווען חתן—כליה. ערשת
 דעת אכטן טאג צום געזונגען אין געפראוועט געטאָרען א שמחה/לע, ס/האט

געונומען יארך, בין דער אבי הכהה איז געוווען אין דער גליקליכער לאגע אפזואלאן
אלע חובות, וואס די חתונה האט געקאסט.

— * —

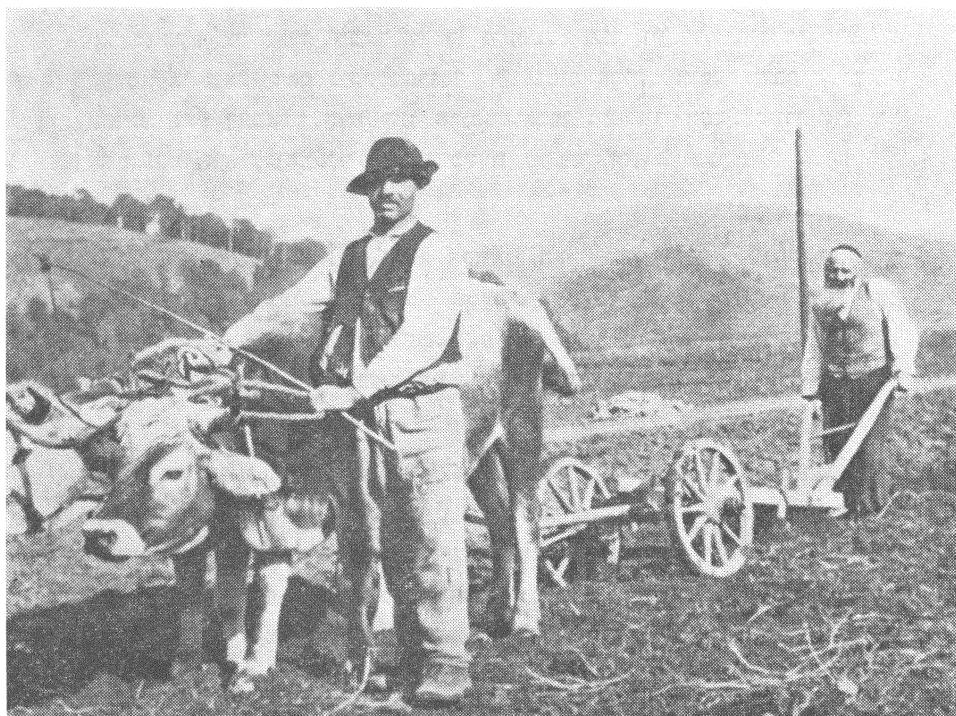
פרק שמונה עשר

— אידישע פרנסות פארדיינט ערליך אין כשר — מ'ויל נישט
פארלאזון די הויט צו זיין גולדנע גליקון — דער האלי מפחר
עבותה השדרה — קרעמערט און געוועלבערט — מליבקערת
אייפ די סאלאשעם — פרוכט הענדלערט — בעל עגלות
בעקעריען — קאמים — גלויזערט — הרוטערט — שנידערט
— שומטערט — טישלערט — שמיין — מהמה כוחרים —
בכמה טרייבערט.

איידער מיר וועלן אין דעם פרק פרוביון אויסראעכגען א חלק פון די
פרנסות פון וועלכע אבותינו ואבות אבותינו האבן זיך אמאל מצרפת
געוווען, איז מען מהייב אונטערשטוריין דאס די טיעירע איזן האבן עוסק געוווען
במשא ומתן באמונה, פארדיינט א יעדן פרוטה ערליך און כשר, געוווען גזהר
ニישט צוריין צו פרעמד געלט, זיך געהיט פון א גניבא, פון א שווינדען.

מיהאט געוויסט איז „כל מזונתו של אדם קצובים לו בראש השנה...“
און דאס פארדיינטיל וואס איז עם באשערט ווועט קיינער נישט צד כאפּן. נישט
איינמאל פליגט מען תאָן מלאכט וואס איז געוווען איבער די מענטשליכע
כוחות, נאר מיט דעם ציל איז דאס ביסל ריווח זאל זיין בצדק וביוישר.

די הייפט הכנסות פון דער אידישער באפעלקערונג אין דארף איז געומען
פון דל ארביטן אין די וועלכער עבודה השדרה, האלטן בהמות און עופות. איז
די שטוט האט מען באצויגן די חיונה אלס סוחרים, געשעפטס ליטט, גוטע
פאכְּלייט, און פון א קלינע אינדוסטרי וועלכע האט באדרפט צו באפרידיגן
דאס געבוריך פון דעם באפעלקערונג.

אידן אקען אויף זיינער פעלד

א קליענער טיל אידן, סי די וואס האבן געוואוינט אין די גראעסערע שטעהלע, סי די וואס האבן געוואוינט צויזיט און צושפריעט אוית די דערפלך האבן אין די לעצעט יארן שוין יא זיך דערזען מיט אשטייקל פארמעגן, געהאט פיין איינגגעארדגעט געשעפטן אווי או די פרנסה אין געווען בשפע, מיהאט געפירת א שיין נגידיש לעבען, אבער אחז דעם קליענעם פראצענט בעלי יכולת, האט דער רוב מנין און רוב בנין באדראפט שווער און ביטער הארוועען צו פאַרדינען דאס אשטייקל ברויט.

זכרון קדושים

אין די ששת ימי המעשה זענען מענטשן ארום געלא芬 יעדען תאג אין
יאר מהבוקר עד הערב, זימער אין די גראטטע היצן, ווינטער אין די גראטטע
קעלטן, צו שאפן דאס ביסעל פרנסה אין שטוב ארין, אויסער שבטים, ימים-
טוביים, וואס דעמאלאט האט מען אָרוֹפָגְעָוָוָרְפָּן פָּוָן זיך דעם שווערן יהך, זיך
אויסגערט און גזואמעלט פרישע כוחות ממשיך זיין וויטער.

פָּוָן דָּוָר דָּוָרוֹת, זִיְּתָ אֶבֶּוּתֵינוּ הַאֲבָן זיך באָזַעַט אין קָאָרְפָּאָטְרוֹס
הַאֲבָן זיך מְרַגְּשִׁי גְּעוּוֹעַ דִּי טִיְּטִשְׁ פָּוָנָעַם מַאְמָר חֹזְּלִיל „קָשָׁה מְזֻונָּתְיוֹ שֶׁל אָדָּם
כְּקָרְיעַת יִם סּוֹף“, אָוּנוּעָרָעַ זִיְּדָס הָאָט גּוֹט גְּעַדְרוֹקָט דָּעַר שְׂוּוּרָעָרָר יָאָךְ פָּוָן
דאָגָת הַפְּרָנָסָה, צָעַר גִּידּוֹל בְּנָים, אָוּן פָּוָן צָאָלָן שְׁכָר לְמַהְ.

פָּאָר דָּעַר עַרְשְׁטָעָר וּוּעָלָט מְלָחָמָה אֵין דָאס רֹוב אִידְן גְּעוּוֹעַן עֲנֵיִם
וְאֲבִינוֹיִם, פָּוָן דָּעַר פָּעַלְדִּס אָרְבִּיטִיָּה אָט מְעַן נִישְׁתְּגָעָה אָט מִפְּרָנָס זִיְּן
אוּוַיְיב מִיט אָשְׁטָוב קִינְדָּעָרְלַךְ, סּוּהָרִים, גְּעוּוּלְבָעָרָס פְּלָעָגָן שְׁטִיְּן אֵין גְּעַשְׁעָפֶט
אָוּן גְּעַהְעָפֶט אָוִיפְּ רְחִמִּי שְׁמִים, פָּאָכְּלִיָּה אַהֲבָן אָרוּסְגָּעָקוֹקָט אָוִיפְּ אָשְׁטִיקָל
אָרְבִּיטִיָּה צַו פָּאָרְדִּינָעָן עַטְלִיכָּעָ גְּרָאַשְׁעָנָס, זִיךְ פָּאָרוּאָרְפָּנָעָ יְשָׁוּבִים פְּלָעָגָט מְעַן
זִיךְ אָרוּמְדִירִיָּעָן מִיט דִּי לִיְּדִיגָּעָ קַעְשָׁעָנָס, זִיךְ גְּעַרְאָנְגָּעָלָט מִיטְּן דְּלוֹת, אָוּן
גְּעַזְוַצְטָעָט עַמְּ צַו פָּאָרְטִּיבִּן.

אָבָעָר טְרָאָצְדָּעָם אַלְלָעָם אַהֲבָן דִּי אָוּרִימָעָ אִידְן נִישְׁתְּגָעָה אַדְלָיכִים צַו
פָּאָרְלָאָזְן זִיְּעָרָעָ גְּעַבְוָרְטָס הַיְּמָן, צּוֹלִיב דָּעַר עַקְאָנָמִישָׁעָר שְׂוּוּרָעָרָר לְאָגָע. דִּי
וּוּעָלָט זָאָגָט זִיךְ אָוּוּרְטָל : „אָזְ דָּעַר וּוּאָרָם עַסְט זִיךְ אִינְן אִינְן מִינְטָ
עָר אָזְ קִיְּן זִיסְעָרָס אֵין שְׁוִין נִישְׁתְּגָעָ אָזְ... אָבָעָר אָוִיפְּ אָוּנוּעָרָעָ אָמָּלָגָעָ אִידְן
אִיזְ נִשְׁתְּגָל דָאס שְׁפִּרְכּוֹאָרְטָל, מִהָּאָט גָּאנְצָ גּוֹט גְּעוּוֹיסָט אָזְ עַס עַקְוּסְטִירָט
אָרִיכָעָ וּוּעָלָט, אָגָרוֹס אָמְעָרִיקָא אָזְ מְעַן קָאָן דָאָרָט זִיךְ יְלִיכָט מָאָכוֹן אָ
לְעָבָן, פְּרָעָגָט זִיךְ דִּי פְּרָאָגָעָ, פָּאָר וּוּאָס דָעַן הָאָט מְעַן זִיךְ אָוִיסְגָּעָלְקִילְבִּן צַו
בְּלִיבָן אֵין דָעַם אָרוּמְמָן מַאְרָאָמָרִישָׁ-קָאָרְפָּאָטְרוֹסָלָאָנָה, פָּאָר וּוּאָס אֵין מְעַן אַלְלָעָ
יָאָרָן פָּאָרְשָׁוֹאָרָצָט גְּעוּוֹרָן אָזְ גְּעַלְעָבָט אֵין גְּרוֹיסָ דְּחָקָוֹת וּעֲנֵיוֹת.

נָאָר דָּעַר תְּדוֹזִיךְ אֵין אָאיְנָפָאָכָר, אִידְן זְעַנְעָן גְּעוּוֹעַן גְּעַקְנִיפָּט אָזְ גְּעַבְיִינְדָן
צָוּם בֵּית הַמְּדָרָשָׁ, צָוּם מְרָאָדָתְרָא, צַוְּ רְבִּין, צַוְּ חֲבִרִים אָזְן שְׁכָנִים, עַס הָאָט זִיךְ
נִשְׁתְּגָעָלְסָט צַוְּ פָּאָרְלָאָזְן דִּי אִידְיִשְׁעָ סְבִּיבָה אָזְן גִּיְּן וּוְאַנְדָעָרָן אָוִיפְּ נִיעָזָרָתָרָה,
וּוּ עַס דְּרוּוּעָט אָגְעָפָאָר פָּאָר עַמְּ אַלְיִין אָזְ פָּאָר זִינְגָעָ קִינְדָעְרָלָךְ.

זכרון קדושים

א קליגנער חלק אוריינט ליט האבן נישט געגענט עומד בנסיון זיין אוּן זענען געפֿארן קיין אָמְרִיקָא וְשָׁאַר מִדְיָנוֹת הַיּוֹם צוֹוִיכָן גָּלִיקָן מִיט עֲשִׂירָה, וְוָאָס הַאָט זִיךְרָא אָוִיסְגָּלָאָזֶט מִיט דֵי לִיטִיט, נָאָךְ עַטְלִיכָּע יָאָרָן הַאֲרָעוֹעָן זענען זַיִי גַּעֲקוּמָעָן צָו עֲשִׂירָה, אַבְּעָר דֵי קִינְדְּעָרָלְךָ הַאָבָן זַיִי פָּאָרָלָרָן, זַיִי זענען אָוּוּק גַּעֲרוּסָן גַּעֲוָאָרָן פָּוּנוּם אִידִישָׁן דָּרָךְ, אוּן נִישְׁט גַּעֲוּיסָט פָּוּן שְׁבָתְּ, כְּשָׂרוֹת, טְהָרוֹת הַמְּשָׁפָחָה, וַיְתַעַּרְבּוּ בָּגּוֹים וַיְלַמְּדוּ מַעֲשָׂיהם.

אוּן אוּן אִידָּן הַאָבָן גַּעֲהָרֶט וְוָאָס סְהָאָט פָּאָסִירֶט מִיט דֵי יְהִידִים אִין דָּעָר וַוְעָלָט הַאָבָן זַיִי גַּעֲוָאנָט, וְוָאָת עַמְּלָנוּ — אַלְוּ הַבְּנִים" מִיר הַאֲרָעוֹעָן טָאָקָע אַיְבָּעָר דֵי מַעֲנְטָשְׁלִיכָּע כְּחוֹתָה, מִיהָאָט טָאָקָע נִישְׁט גַּאֲלָדָעָנָע גָּלִיקָן, אַבְּעָר דָּא זענען מִיר זִיכְרָעָר צָו בְּלִיְבָּן מִיט אִידִישָׁע קִינְדָּעָר.

דאָס ווּוַיְרְטְּשָׁאָפָּט — עֲבוֹדָת הָאָדָמָה

דָּעָר עִיקָּר فְּרָנָסָה קוּוָּאָל פָּוּן דֵי דָעַרְפָּעָרִישָׁע אִידָּן אוּן גַּעֲוָועָן דָּאָס שְׁטִיקָעָל וּוּוַיְרְטְּשָׁאָפָּט וּוּלְכָס אִיז אַרְבָּעָר בִּירוּשָׁה פָּוּנוּם זַיִדָּע, פָּוּנוּם טָאָטָע, אוּן שְׁפָעַטָּעָר פָּאָרְגָּרְעָסָעָר גַּעֲוָאָרָן פָּוּן דָּעָר אִיגְּנָעָר הַאֲרָאוֹאָנִיעָ, בֵּי דָעָר שְׁטוּב הַאָט מִעְן פָּאָרְמָאָגָט אַשְׁיָּינָעָם גַּאֲרָטָן אַוְגָעָפָלָאָנָצָט מִיט גָּוָטָע פָּרָוכָט בִּימָעָר, אַגְּרָטָל פָּאָרְזָעָצָט מִיט כָּל מִינִי יְרָקָות, דָעָרָצָו אִיז גַּעֲוָועָן עַטְלִיכָּע שְׁטִיקָלָד פָּעָלָד פָּאָרְזִיָּט מִיט קָאָרָן וּוּיִיךְ, מַזְלִיְּ, קָאָרְטָאָפָּל, לָאוּסָמִיט הַיּוֹם אוּן אַטְאָוָעָס צָו פִּיטָּעָרָן דֵי בָּהָמוֹת וּוּינְטָעָר אִין שְׁטָאָל.

מִיהָאָט אַרְיךְ גַּעֲהָלָטָן אַשְׁטָאָל מִיט עַטְלִיכָּע מִילְּךְ בָּהָמוֹת, אַפְּעָרָד אוּן וּוּאָגָן, צִיּוֹן, עֻופּוֹת, גַּעֲנָן, קָאָטְשָׁקָעָם, אַינְדִּיקָּס. יְעָדָעָר וּוּי פִּיעָל עַר הַאָט גַּעֲהָאָט יְכּוֹלָת אוּן כּוֹחַ צָו בְּעֲאָרְבִּיטָן. נָאָר אַבְּעָר פָּוּן דָּעָם וּוּוַיְרְטְּשָׁאָפָּט אַלְיָין הַאָט מַעְןָ נָאָר נִישְׁט גַּעֲגָעָנָט אָוִיסְלָעָבָן אוּן דָעָקָן דֵי גַּרְוִיסָע הַוּצָאָתָה, דָעַרְבִּעָר הַאָט מַעְןָ גַּעֲמוֹזָת וּוּכָן נָאָר אַבְּאַשְׁעַפְּטִיגָּוָגָן הַן אַמְּסָחָר וְהַן אַרְבִּיאִיט צָו דָעַרְשְׁטִיקָלָן דֵי פְּרָנָסָה.

הַאָלָץ מִפְּחָר

אִידָּן זענען גַּעֲוָועָן סּוֹחָרִים פָּוּן הַאָלָץ, מִיהָאָט גַּעֲהָאָט פָּאָרְבִּינְדוֹגָן מִיט גַּרְוִיסָע פִּירְמָעָס, גַּעֲקוּיפָּט גַּרְוִיסָע וּוּלְדָעָר, גַּעֲשָׁנִיתָן דֵי דִיקָע בּוּקָעָס, דָעְמָבָס, סְמָעָרָעָס, אוּן גַּעֲלִיפָּרָט דָאָס מַאְטָרִיאָל קִיּוֹן אָוִיסְלָאָנדָ.

אִידִישָׁע אַרְבִּיאִיטָר בָּאָזָם מִיט גּוֹים פָּלָעָגָן זעָגָן דֵי הוַיְכָע בִּימָעָר,

שפאלטן קלאפעטר האלץ, טענן שליפערס, ביי די זעגן אויסטאדיביטן פארשידגען מאטראיאלן, מענטשן פון די ארכומיקע יישובים, זעגן ערוף געפארן ווינטער אין די טיעפע וועלדר מיט פערד אונ שילטנס, פון דארט געבראקט צו שלעפן די דיקע העלצער צו דער האלץ-פאבריך שליפערס, ברעטער, קלאפעטר האלץ געפירות צו די באן שטצייאנען צו פאלאלדגען קיין אויסלאנד, אויסערדעם זעגן ערוף אונזינירז, שרייבערס, בוכהאלטרס וועכטרס, מאשיניסטן, מיט שאפערן.

געוועלבערט — קראמערט

איין די געוועלבער האט מען פארקופט אלדייג וואס מען האט באדארפט צום טעגליקן געברוייד. איין די דערפער זעגן די געוועלבן געווען צו געבויעט צו דער שטוב, די סחרואה געהאלטן סארטרט אויף ברײטער סטאולשס צו נויפ-געקלאפעט פון ברעטער. וווען א קונה האט געפנט די טיר האט באַלד געקליגגען דאס געלקל און אריגווערפן דעם געוועלבּר פונעם הויף אָדער די געוועלבּרַן פון דער קאָך, קומען אויספאָלַן דעם קונה, עס פארקופן אָקילוּוּ רוּיט אָדער ווִיס זאלץ, אַלייטער נאָפְט, אַבלעכל שמן, אָדער אַגְּזָאַלְצָנָעַם הערינְג.

איין די גרויסע שטעת זעגן שווין געווען די געשעפֿטן איינגעעריטשט אויף דעם מאָדערגעט אָפּן, שיינע געפארבע אָויסלאָגס, אויסגעשטעלט ל'מראית עין די סחרואה, אַינוֹוִינִיג געפֿאָקט מיט אָסְדֶּר כָּל מִינִי סחרוֹת, אהין פְּלַעַגְנָן קומען צו פָּרָן די דערפֿערישׂע געוועלבּר אַיְינְקְוּפּן אַלְלָעַס וואס מען האט באָדָּרָפּט.

די שענסטע געשעפֿטן איין די גרויסע שטעת זעגן געווען ביי אַיזַּן אַין די הענט. מ'האָט געהאָט שיינע געשעפֿטן פון קלַיְידַונְג, לעבענסמיטל, כלים, מעבלַן, גאָלַד מיט אַבְּגִים יְקָרָות, אַיְגַּעֲנִיטִימָר פון מאָדערגעט האָטָעלַן, פיינָע רעטהָראָאנְטָן אָזֶו. די דִּינָאָמִישׂע אַיְגָּעָלִיטָה האָבָּן זִיךְ גָּאנֵץ גּוֹט אוּסְגָּעָטוּגָט צו פִּירְן די אַלְלָע געשעפֿטן, זַיִּה האָבָּן נִישְׁתְּ גָּעַלְעַנְתָּ אַיִּן די גִּימָנָזְיָעָס, אַיִּן די אַנוּוּוּרְיוּטָעָן, מ'האָט אַלְלָע גַּעֲקֻעַנְתָּ פון חַדְרָ אַוִּיס אַונְ פון דָּעַר יְשִׁיבָה אָוֹס. אַיזַּן האָבָּן אוּיךְ פָּאָרָמָגָט אַיְגָּעָנָע פָּאָבְּרִיכְלָךְ פון מעַבְּלַן, צִיגְלָן, טְלִיתִים, וועבערְיִיעָן, דָּאמֵף מִילְּגָן, וְכָהָמָה וְכָהָנָה.

ווען די טשעַן האָבָּן באָזְעַט אַונְגָּעַר גַּעֲגַנְד זעגן גַּעֲקוּמָעָן אָסְךְ טשעכְּיִישׂע סוחרים אַונְ פָּאָבְּרִיכְאָנְטָן גַּעֲמָאָכְט אַיִּן שְׂכָנוֹת פּוֹנָעָם אַיִּד גַּעֲשַׂעַפְּטָן,

זכרון קדושים

געקלאפט די פריינן און אוועקגעריסן פונעם איד זיינער פיל קונגס. זיין האבן קונגארירט מיט וואס ס'האט זיך נאר געלאוט, און צובראכן פיל פרנסות פאר די אידישע געוועלבערס און געשעפטס ליט.

מיוליטיקערס

איבער די גרויע פאלאניגעס און בריטיע וועלדר זענען געווונן די „סַאַלַּאַשָּׁעַס“ פון טויזנטר שאָפ און ציגן, דארט זיך געזימערט, געגעסן די גריינע צוֹיִיגֶלֶך פון די בײַמְלֵך, געפֿאַשְׁעַט די גוטע פֿאַשְׁע און געטְרִינְקָן די פֿיְנָע קערנִיכְע ווֹאַסְעָרָן. אַידְן פֿלְעָן אַרְוִיךְ קְוִיפְּן די מִילְך מַאֲכָן גַּלוּפְּטָן קען און קאָכָן פון דער מאָלְקָן די פֿיְנָע עַרְדָּס.

גאנץ פרי האב זיך די פֿאַסְטְּעָכָר באֹזעט בּוּי די קלינע טירולך פון די קאַשְׁאָרָעָס אוֹיסְגַּעְמָאָלְקָן די מִילְך אַין האַלְצְעָרָנוּ אַמְפְּעָרָס אַרְיָן אָוּן באָפְּרִיטִיט די שאָפ צוֹ דער פֿאַשְׁע, דאס זעלבע אַין גַּעַמְכָּט גַּעַוָּוָרָן בּוּיְם צוֹרִיק קְוּמָעָן פֿאָרָן פֿאַרְשְׁפָּאָרָן די שאָפ אַין דער קְאַשְׁאָרִיךְ צוֹ גַּעַכְטִיגָּן. טַשְׁעַרְעָדִים שאָפ האָבן זיך גַּעַפְּטִיעָרָט אַין די שְׁטִילָעָ פֿאַלְאָנִינְס, ווי ס'הָעָרט זיך נָאָר דאס פֿיְפְּן פֿוּנָעָ רֹוָהָ מִיט זִין האַלְצְעָרָנוּם פֿיְפְּעָלָעָ, וועלכְּעָרָה הִיט זִין אָוּוּלְּךְ זָאָל נִשְׁתְּ קְוּמָעָן אָוּן פֿאַרְצִיקָן אַשְׁעַפְּעָלָעָ.

די ווֹיטְשְׁעָרָעָס אַין די בערג דַּעֲרָקָעָנָעָ שְׁוִין אַין דַּעָּר זִין אָוּסְאָיָן מִיטָּאָג צִיִּיט, מִידָּאָרָף אַיְנוֹזָאָמָּלָן די שאָפ, מִידָּאָרָף זִין גַּעַבָּן זָאָלָץ אָוּסְמָעָלָקָן, די מִילְך לְאָפָּן אָוּן מַאֲכָן קען מִיט עַדְעָ אָוּן זְשַׁעַנְטִיכְעָ. מְלִיגְגָּט אַוְעָק דָּאָס האַלְצְעָנָעָ פֿיְפְּעָלָעָ מִנְעָמָט דָּעָם בְּלַעַכְעָנָעָ טְרוּמִיְּתִיעָר אַין דַּעָּר האָנָט מִיהָוִיט עַמְּ אַרְוִיךְ אַוְיָף אַפָּס אָוּן מִבְּלָאָזָט סְתָמָ אַין די גְּרוּיסָע בערג אַרְיָן, לְמַעַן יְדָעו אָוּן דָּא אַיְזָאָסָלָאָש, אָוּן מַאֲכָט מַעַן קען מִיט בְּרִינְזָע.

בּוּיְם מָעָלָקָן האָט דַּעָּר אַיד מְשַׁגְּחָה גַּעַוָּוָן אָוּן די כְּלִים זָאָלָן זִין כְּשָׂרָה, די ווֹיטְשְׁאָרָעָס זָאָלָן נִשְׁתְּ מִישָּׁן זִיְּעָרָעָ כְּלִים, גַּעַבְּרָעָנָגָט כְּשָׂרָין לוֹפָ אָוּן אַלְיָין אַרְיָן גַּעַשְׁיָיט אַין גְּרוּיסָע האַלְצְעָנָעָ פֿעַסְטָר מִילְך דָּעָם לוֹפָ צוֹ מַאֲכָן קען. שְׁבָת האָט מַעַן אוּפְּגַּעַפָּסְט סְזָאָל גַּעַמְכָּט וּוּרָן כְּדָת וּכְדָן. דָּעָם קען מִיט דַּעָּר עַדְעָ האָט מַעַן פֿאַרְקוּיפְּט אַין די שְׁטִיעָט פֿאַר פֿרִיוּואָט מַעַנְטָשָׁן, פֿאַר אַידְישָׁע כְּשָׂרָעָ רַעַטְאָרָאָנָטָן אַדְעָר מִילְךָ האַלְעָם.

ס'זְעָנָעָן גַּעַוָּוָן מַעַנְטָשָׁן וּוָאָס האָבָן פֿאַרְדִּינְטָן פֿרְנָסָה פון פֿאַרְקוּיפְּן מִילְךָ

אין אידישע פריווארט הייזער, געקייפט האט מען די מילך ביהם דארפֿס פּוּזֶל,
אליאן געשטאנגען ביהם מעלאן אין כשריה כלם, מkapיד געווען אפריבּוּן די
הענט פֿאַרְצָן מעלאן, און די מילך האב מען געבראכט אין/^{שׁטָּאטַ פֿאַרְקִיְּפַטַּ} אַיעֲדָעָר פֿאַר זִינְגָּעָן קוֹנוּים.

פרוכט הענדעלערט

אויסער די אידן וואס פֿלְעָגָן שְׂטִיְּן אוֹיף דָּעַם מַאֲרָק אָוּן פֿאַרְקִיְּפַן
פארשידענע פֿירוֹת לאַחֲדִים, אַיז גַּעֲוֹעַן גְּרוֹיסָעַ סְׁוּחָרִים וּוּלְכָעַ האַבָּן גַּעַהַנְּדָעָלָט
מייט וּוְאַגְּאַנְגָּעַן אוּבִּים, נַאֲךְ אַיְדָעָר דָּעַר צוֹוּס אַיז אַרוֹס אוֹיף די בִּימָעַר האַט
מען גַּעַקְיִיפְטַּ דִּי סְׁעַדְעָר בֵּי די גּוֹיִים, אַגְּאַנְגָּעַן זְמָמָעָר גַּעַתְּיִיט דָּעַם סָוד פֿאַר
גְּנָבִים אָוּן מַחְבְּלִים אָוּן גַּעַהַאְפַט צּוֹ פֿאַרְדִּינְגָּן פּוֹן דָּעַם מסָחר.

אַיז דָּעַר זְמָמָעָר גַּעֲוֹעַן אַרְזָיגָעָר, קִיְּין גְּרוֹיסָעַ וּוּינְטָן, קִיְּין שְׁלָאָקָס רֻעָגָן,
אוּן די פֿירוֹת זְעַנְגָּעַן נִישְׁתָּאַרְנוּטָרְגָּעְפָּאַלְן גְּרִינְגְּרָהִיטַּ פּוֹן די בִּימָעַר, דָּעַמָּלָט
אַיז מעַן אוֹיסְגָּעְקָומָעַן מיְט שִׁין רִיחָן נַאֲכִין פֿאַרְקִיְּפַן די פֿרְוּכָּט, אַיז אַבָּעָר
גַּעֲוֹעַן אַשְׁלַּכְתָּעָר זְמָמָעָר אַשְׁוֹאָךְ גַּעַרְעַטְנִישָׁ האַט מעַן זִיךְרָה אַפְּגַּעַפְּלָאָגָט
אוּמוֹסָט אָוּן אַוְמְנִישָׁת.

בעל עגל'ה'

ס'אַיז גַּעֲוֹעַן בָּעֵל עֲגָלָהִס וּוָאַס פֿלְעָגָן זִיךְרָה באַשְׁעַפְּטִיקָן מַיְטָ פֿרְוּן פֿאַרְשְׁלִינְגָּן
פּוֹן די דָּעַרְפָּעָר אַין שְׁטָאַט אַרְיִין, אַדָּעָר פֿרְוּן מִיטְּזָן פֿיְאָקָעָר פָּאַסְאַושְׁעָרָן פּוֹן אָוּן
צּוֹ דָּעַר בָּאָן שְׁטָאַצְּיאָן.

אוֹיךְ פֿלְעָגָן בָּעֵל עֲגָלָהִס פֿאַרְצָן אַין שְׁטָאַט אַרְיִין גַּעַבְרָאַכְטַּ פֿאַרְשְׁיִדְנָעַ
זַאֲכִין צּוֹ פֿאַרְקִיְּפַן אָוּן באַשְׁטְּעַלְגָּנְגָּעָן פָּאַר סְׁחוֹרָה אַרְטִיקְלָן צּוֹ די גַּעַוּעַלְבָּרָס.
דָּעַר בָּעֵל עֲגָלָה אַיז גַּעַגְּאַגְּעָן אַיז שְׁטָאַט אַיז סְׁחוֹרָה אַיז גַּעַרְעַפְּטָן באַשְׁטְּעַלְבָּרָס
די סְׁחוֹרָה, אַחֲלָק אַיז גַּעַשְׁקָט גַּעֲוֹוָאָרָן אוֹיף קְרָעְדִּיט, פָּאַר אַטְּיִיל סְׁחוֹרָה האַט
מעַן באַלְד גַּעַמּוֹזָט באַצְּאָלָן. וּוּעַן מִיהְאָת פְּעַרְטִּיגָּ גַּעַמְאָכָט די קְנִיּוֹת, האַט מעַן
זַיִּי אַונְגַּעַפְּאָקָט אוֹיף דָּעַם וּוָאָגָן אָוּן גַּעַפְּאָרָן צְוִירִיק אַתְּיִים, יַעֲדָעָר גַּעַוּוּלְבָּרָעָר אַבָּעָר
סְׁחוֹרָה האַט בעַקְוּמָעָן זַיִּין פְּעָקָל, זִיךְרָה אַפְּגַּעַרְעַכְּנָת מַיְטָ עַמְּאָדָן בָּעַצְּאַהְלָת זַיִּין
שְׁכָר טְרָהָה.

דאָס روּב בָּעֵל עֲגָלוֹת האַבָּן זִיךְרָה גַּעַנוּמָן צּוֹ דָּעַם פָּאַר מְחוֹסָר בְּרִירָה. אַ
אַינְגָּעָר מָאָן אוּנְרָה האַט חַתְּוֹנָה גַּעַהַאְט אָוּן ס'אַיז נִישְׁתָּ גַּעֲוֹעַן וּוּי צּוֹ פֿאַרְדִּינְגָּן

זכרון קדושים

א גילדן, האט ער זיך פארין נדו קודם אויפגעבעיט זייןע ארבע דפנות, א שטיבעל מיט אשטאל, געקויפט א פערד און וואגן און ארויס גטריבן אויף דער גאס. „דארט ווי ס'לעבן אוזויפיל אידן, קיין עין-הרע, וועט נישט קענען גאנט אינען פלאץ האבן?“ אזאג געטונן צו זיך אליען און ס'נישטא וואס איבער צו טענהן מערכ.

א בעל עגלה זוכט פרנסטה

די סארט בעל עגלהס פלעגן ארבייטן וואס ס'האט זיך גאנר געלאוץ, געפירות שטיינגער צו די שטרעוזער, שליפערס מיט קלאפעטר האלץ פון די וועלזער, געאכערט די פעלזער, געלעפעט לאסטן מיט זעך מעלה, זעך צימענט, תבאות, עצטע האראפאשניקס און מקיים געוווען דעם פטוק „יגיע כפיק כי תאכל אשריך וטוב לך“.

בעקערט

אין די דערפערישע ישובים האט א בעקער נישט געהאט פאר וועמן צו באקן. איעדע בעלעבאסטע האט אלין געבאקן אין אייגענעם אויזון ברויט, פלוט, מיט געבקסן פארין געבוריך פון דער משפהה, אונ פאר די רותענישע פוייערן האבן זי אודאי נישט געהאט וואס צו פארקופן, דעריבער זענען כמעט אלעל בעקעריין געוווען אין די גוועט שטעת, דארט האבן זי געבאקן צו פארקופן ברויט, פרעוץן, בייגליך, קיפלן, אונ די פיניסטעה בעבקעקסן.

געלייזט האבן די בעקעריין א שיינע מטע אונ די טאג ווען ס'איו פרגעקוומען דער ואכנמאرك אדער דער יאר מארק, גוים פון די וועלדר און ארוםיקע דערפער האבן געשפאנט אין שטאט אריין, ווער צו פארקופן א פאר אקסן, קעלבלך, פערד, תבאות, אונ זיענדיג און שטאט נאכין ליאין א גוטן פדיון האבן זי גענאשט וויסע בילקלער, אייער קיכענס, אלין געגען און אויך מיטגענווון א הים א מתחנה פון דער שטאט.

קצבים

רייכע בעלי בתים האבן זיך פרגינען געבן צו ליאין דעם קצב אין מיטן דער ווחאך אויך, מהאט זיך ערלויבט צו עסן א שטיקל פלייש טליכע מאל אין די ואנדיגע טאג, אבער דאס רוב אידן, מער ווי א שטיקל פלייש, א שטיקל קישקע אדער א פום פון א בהמה לכבוד שבת, האט מען זיך נישט פרגינען, א סך א אורימע ליט האבן דאס אויך נישט געהאט.

דער אורימאן האט צוֹזָמַעַגְעַשְׁטָעַלְטַ דעם שבת מיט א ביסל „דרויב“, אבער געקייפט א לעמערן קעפל אין דער יאתקע, דאס האט מען אויסגעטריריבערט, אויסגעפֿצֶט, איבערגעעהקט און צוֹטִילִיט להצאיין, דאס פלייש אין דער אויף-דערנאנטיקער זיך און די בײַנער און טשאלנט אריין, א שטיקל עוף האט דער אורימאן געגעסן אויף א אידישע שמחה אדער ווען ער איז קראנק געוווען.

דאס איז געוווען דער חילוק פון א קצב אין שטאט צו א קצב אין דארף, אין די שטעת האבן די קצבים געהאט קונים, במלא האבן זיך זיך מפרנס געוווען בכבוד ובריות, אבער א קצב אין דארף האט שווער געלעבט, זיינע קונים זענען געוווען עניינים ואביונים, וויניג געגעבן צו ליאין, דעריבער האט ער באדרפט זוכען און שטאט ניעע קונים צו פארקופן זיך דאס פלייש.

זכרון קדושים

רנ

בלעכערט

די פאכלייט האבן געמאכט פרנסה פון אויס-ארבייטן פון בלעך פארשידנע זאכן פאר די בעלעבאסטיס געברוייך, וואסער טעלפלד, מילך קענדלאך, בעקלן, פענдельך סאמאווארן צו קאכן קאועע. ריבאייזנס, מיסט שויפלך.

אין די אינגערכטטע בעלעכעריעין פלעגט מען באשטעלן בלעכרכנע שפאלך צו ווארמען די שטוב ווינטער וואנגעלך צו באדן קינדרער, רינעם צו די דעך. ריביכע ליט פלעגן אויך באשלאגן דעם דאך מיט בלעך, און דאס אין געווען א שיינע הכנסה פאר די בעלעכערט.

גלעוזרים — דראטערט

זוי פלעגן זיך ארום דרייען פון דארף צו דארף מיט א קעטעל גלאז, בעגעלהך, א טעלפל קיט, צווענגלך מיט העמරלך, מיט דעם שנייד דימאנט צו שנידין גלאז און שייבן ארין שטעלן אין פענסטער, אדער אינזודראטן ערעדנע טעלפלך, קיגל רייןDELך, מיט צולעכטש חלה-AMILטערלה, וואס זיינען געראקט געווארן פון די גרויסע זומערדייקע היין תמו צייט אינדרויסן.

די בעלי מלאכה/ס פלעגן זיך אוועק לאזן צוישן אידן און גוים אין די זייטיגע דערפלך און אין די וועלדער ארין, רעפערירן און פארלאטן אללא שברי כלים אין די הייזער, מיהאט געארבייט פאר אביסל ריבילד, פאר אלטער באנדלאך, פאר עטלייכע פריישע אייער אדער פאר אשטיקל „סטעלניך“ פון די ביגען, די מוצא אין צו טינקען ראש השנה, אויסטר דעם לייזט מען אויך א ביסל מזמן געלט און מאָפַּאָרְדִּינְסְטְּ צו בעצאלן די חובות אין געוועלב, שכר למוד פאר די קינדרערלך, און אויף יומ טוח הוצאות.

טישלערט

די דערפערישע טישלערס האבן נישט באָדאָרט זיין גרויסע פאכלייט, וויל זוי זענען פטור געווען פון צו מאָן די מאָדרערנע מעבלן. אָיד אָז ער האט חתונה געהאט און אויפגעשטעלט זיינע די דפנות האט געקופט זייער אינפאכיג מעבל, און דערמייט געווארן א זיידע. קיינמאָל האט אָיד נישט אָרויסונגעווארפן אָשטיקל מעבל כדי עס טוישן אויף אָמאָדרונס אָבער א שענערס. אויסערדען זענען געווען די בו-טישלערס, געארבייט פאר די גייע הייזער טירן פענסטערס, געשטעלט בריקון, געמאכט פון ברעטער די ביידעמער, זוי אללאח האבן געמאכט שיין פרנסה.

א טישלער אין שטאט האט באדארפֿט זיין א גוטער פֿאַכְמָאַן, דארט פֿלעגן זיי אויסאָרבייטַן די טיעירע מעבלן פֿון די פֿאַרְשִׁידְנַע האַלְצַן, געוועזען גאנצע פֿאַברִיךְן מיט גַּרוּסֶע מאַשְׁינְעָרִיעַן, אַיְדָעַס יָאָר אַפְּרִישַׁע מַאֲדַע, שֵׁין באָפִיצַט אָוּן באַשְׁנוּצַט אַיְדָעַר שְׂטִיקַל אַרְבִּיטַע עַקְסְטַעַר.

שְׁמִידָן

אַשְׁמִיד האט זיך גַּעֲפָעָנֶט זיין „קְיוּנָע“ על פֿרְשַׁת דְּרָכִים, וַיְיַסְדֵּק ס'פֿלעגן אַדְוָךְ פֿאָרָן אַסְךְ בְּעֵלִי עַגְּלָהָס, אָוּן באַשְׁטְּעָלַן אַרְבִּיטַע. זַיִן האַבְּן באַשְׁמִידַט די פֿעַרְד, פֿאַרְאָכְטַן די צְעַבְּרָאַכְּנַע רַעַדְעַר, גַּעֲמָאָכְט אַקְסַן מִיט נַיִּי באַשְׁלָעַג, אָוּן אלְלָעַס וּוָאָס האַט אַשְׁיכּוֹת צַו אַרְבִּיטַע מִיט אַיְזַן.

דאָס וּוּרְקַע שְׁטִיבַל פֿון דַעַם שְׁמִיד אַיִּזְנָע גַּעֲוָעַן זַיִּעַר פֿרִימִיטִיוֹו, אָוּרִים אַיִּזְנָע וּוּרְקַע-צַיִּיגַע, אלְלָעַס באַדְאַרְפַּט מַאְכֵן מִיט די בְּלוּזְעַע הַעַנְטַן, דַעַם אַיְזַן האַט מַעַן אַנְגַּהְיִצְטַע מִיט דַעַם „בְּלוּזַזְאַק“ וּוּלְכַעְדַע אַיִּזְנָע גַּעֲשְׁטָאַנְעַן אַיִּזְנָע דַעַר קְיוּנָע, מִיט די פֿיַּס האַט מַעַן באַוּעַגְט דַעַם בְּלָאוּזְאַק צַו פֿאַרְשְׁטָאַרְקַעַרְן. דַעַם פֿיַּעַר וּוָאָס האַט גַּעֲבְּרָעַנְט מִיט האַלְצְעָרַנְט קוּילַן.

סּוּחָרִים

אַיְדַן זְעַנְעַן גַּעֲוָעַן סּוּחָרִים, גַּרְעַסְעַרְעַס סּוּחָרִים, קְלַעַנְעַרְעַס סּוּחָרִים. אַבְּעַר
סּוּחָרִים!

מַהְאַט גַּעֲהָנְדַלְט מִיט חַבּוֹאָה, מַעַהָל, אַיִּינָר, פֿלְאָקְסַע, פֿעַלְן, בְּהַמוֹת,
עוֹפּוֹת, פֿלְיִישַׁ, מַיְלָךְ אַזְוֹו. גַּעֲלַבְעַט האַט מַעַן בְּעֵיקָר פֿון די הַכְּנוֹסֹת וּוָאָס סּוּהָאַט
גַּעֲבְּרָאַכְט דַעַר טָאג אַיִן וּוּלְכַע סְאַיִזְפֿאַרְגְּעַקְוּמַעְן דַעַר גַּרְוִיסְעַר מַאְרָק אַיִּזְנָע
די שְׁטַעַט.

די גַּרְוִיסְעַ יְרִידִים אַיִן די שְׁטַעַט. וּוּלְכַע זְעַנְעַן פֿאַרְגְּעַקְוּמַעְן עַטְלִיכְעַ
מַאל אַיִן יָאָר זְעַנְעַן גַּעֲוָעַן אַגְּוּוֹאַלְטִיקְרַע פֿרְנָסַה קוּוָאַל פֿאַר אַיְדַן. אַיִן דַעַם
טָאג פֿלְעַגְן זַיִד צְרוּנִיפֿאַרְן טְוִיְונְטַר גַּוִּים אָוּן פֿאַרְשִׁידְנַעַן סּוּחָרִים פֿון דַעַר
סּוּבִּיהָה, גַּעֲוַעַלְבָעַר מִיט פֿאַרְשִׁידְנַעַן סּוּחָרִות, זַיִן האַבְּן אַוְיְפְּגַעַשְׁטַעַלְט שְׁאַטְרָעַס
אוּוִיפְּט די גַּאֲסַן פֿוֹנְעַם מַאְרָק מִיט סּוּחָרִות מִכְלֵה המִינִים, יְעַדְעָרָס וּוּינְקָלָע אַיִּזְנָע
גַּעֲוָעַן פֿאַרְנוּמַן אַיִן טָאג פֿוֹנְעַם מַאְרָק אָוּן קוּיִם האַט מַעַן זַיִד גַּעֲקָאנְט אַ
דוֹרָךְ שְׁטוֹפָן.

זכרון קדושים

עם איזו נישט געוווען א זאך וואס די באפעלקלערונג האט באדרפט האבן סי פאר זיעיר פרסענלייך געברוייך סי פאר זיעיר פעלד ארבייט וואס מען זאל אויף דעם מארך נישט קעגען בעקזען. די דערפערישע און די ואלדס פויירן פלאגן זיך גוט צוגרייטן צום יאר מארך, געבראכט פארקופין בהמות, פערד, עופות, און אלץ וואס זיין האבן ארויסגעבראכט פון די פעלדר, אידישע סוחרים האבן זיך געדרייט אין מארך און אינגעעהאנדעטל יעדער וואס ער האט באדרפט.

די גראעסערע קינדרער פונעם חדר, האבן אויך סוף זמן געוואלט עפעס גענין פונעם מאך, מישאקלט די בארן און מ'קאלפט די ניס. מ'רייסט און מ'קלובייט אויך די פינגע עפל, די געציטיגטע פלוימן אין די קישיל און מ'טראגט ארויס אופען מארך צו פאדרינען זיך ווער אויף ארעקל, ווער אויך א פאר הויזן מיט א פאר גומי שטיוועלך, מיזאל נישט פאפרוייערן ווערן אין דעם לאנגען ווינטער, וואס קומט אן. אנדערע האנדלן מיט סליהות און מהזורים, מיט אתרוגים און לולבים, מיט נוי יאר ווינטש קארטלה, אדער זיין העלפן זיעירע טאטעס צו שטיין אונטער דער שאטרע און פארקופין כל מיני סחרות.

שנידערס

איידישע שנידערס האבן בדרך כלל געהאט זיעיר פרנסת בכבוד. מ'איין געוווען מומחים צו מאכן מאדרענע בגדים. סי פאר מענער און סי פאר דאמען זומערדייג און ווינטערדייגע.

אין די הויפט גאסן זענען געוווען אינגעעריטשטע ווערכשטאטין, מהאט געארבייט מיט עטיליכע געוזלנס, לערן אינגלך, די קונים זענען געוווען פריצים, מיליטערישע אופיצירן, בעאמטערס, וועלכע האבן געמאכט טיירע בגדים. אויסער דעם האט מען געארבייט פאר דעם המז עם, מלבושים פון פארשידנע ציינע סחרות.

דערפערישע שנידערס זענען געוווען מומחים צו גיינ פאר די פויירן זיעיר באקלידיונג פון זיעיר אייגנער היימישער חורה, וואס איזו געוואָן אויסגעארבייט פון פלאקס, ביינואָל, געמאכט זיין העמדער און בריטע זומער הויזענס, ווינטער רעלך פון די דיקע טיכנע סחרה.

שנידערס זענען געוווען פינע אידישע אינגעלייט, א טיל האבן זיך

געונומען צו דער מלאכה ערשת נאכלעם ווי זיין האבן אין זיך אונגעונאפט אידישקייט אין חדר, אין בית המדרש, און ערליךע יאר אין אישיבת. דאס האט זיין באלייט זיעיר גאנץ לעבען, צו בליבען ערליךע אידן. דער גוסח התפללה, די ניגונים פון שבת און פון יומ טוב איז זיין געלעגן אין טעם און זיין האבן דאס מיטגעונומען מיט זיך אין דער ווועرك שטوب.

בײַ אַיעָדָעָן אַידָּଶׂׂעָר, ווי ס'הָבָן גַּעֲרָבִּיטַּ צְוֹוִיִּ-דְּרִיִּ גַּעֲזָלָן האט יעדער פון זיין זיענדייג ביַ דער אַרְבִּיטַּ אַיְפָּן הוַיכָּן בענקל געהאט דאס באָדערפּֿנְבּֿשָׁז זיך עפָּס צְצֻוּנְגָּעָן, דער בעל חְפִילָה אָוָן דאס מְחוֹזָר זְעַנְעָן עַם געלעגן אין קאָפּ. האט ער אַזְוִי גַּעֲזָוִגָּן דָּעַם נְגָוָן: כְּ-בְּ-קְ-רְ-תָּ אָוָן גַּעֲשָׁלָעָט דֵּי נְוָדָל מִיטָּן וּוַיְסָן פָּוָדָם פָּוָדָם רַעֲקָל אַדְעָרְ דֵּי הַוִּיזָּ, „רוּעוֹה עַדְרוֹ“ נאָךְ צְוֹוִי וּוַיְסָעָ פָּעָדָעָם... אֹו — אֹו — מַעֲבִיר צָאָנוּ — אֹו — אֹו — אֹו — תְּחַת שְׁבָטוֹ... אָוָן אַזְוִי אָיָז עַס גַּעֲגָנְגָּעָן אַנְגָּוָן/קְיָקָן וּוְאָרט אַפְּדָם, אַנְגָּוָן/דִּיקָן וּוְאָרט אַפְּדָם, בֵּין צָוָם סּוֹף האט ער אוֹסְגָּעָזָיגָן אַרְעָקָל אַדְעָר אַפְּרָהָר הַוִּיזָּ אָינְן אַגְּאָנְצָן וּנְתַחַת חָוקָה.

שיסטערט

שיסטערריי אָינְן גַּעֲוָעָן אַמְּלָאָכָה מִיט אַקְלִיְינָעָר בְּרָכָה. פָּוָדָם דָּעָר גַּוִּישָׁהָר באָפְּעָלְקָנְרוֹנָג האט מעַן געהאט זיעיר ווַיְנִיגָּג פָּאָרְדִּינְסָט. זִימְמָעָר אָינְן אַפְּוַיְעָר אַרְמוֹגָעָגָנְגָּעָן בּוּרוּוִיס, ווַיְנִטְעָר האט ער זיך אָוָן פָּאָר זִין גָּאנְצָ בְּיַיְתָּא גַּעֲקוֹיפָּט שְׁטִיקָלָךְ לְעַדְעָר גַּעֲמָאָכָט אלְיַיְן, „פָּאָסְטָאָלָעָס“ אַוְנְגָּעָפָּאָקָט שְׁמָאָטָעָס פָּאָרְדִּיט מִיט רִימְעַנְדָּלָךְ אָוָן וַיְלָךְ... אַפְּאָר שְׁטִיוּוּל האט מעַן גַּעֲמָאָכָט אַפְּשָׁר אַיְינְמָאָל אָינְן לְעַבְּנָן, דָּאָס גַּעַהְיָס וּוְיַי אַוְיָג אָינְן קאָפּ, אָוָן אַפְּיָלוֹ זָאָנְטָאָג וּוְעָן די ערלית אָינְן אָינְן זִין גַּעֲגָנְגָּעָן אַיְן קְלִוִּיסְטָעָר האט זִין גַּעֲטָרָאָג אַוְיָפּ אַקְסָל בֵּין צָוָם קְלִוִּיסְטָעָר, קָאָן מעַן זִיךְ שְׂוִין פָּאָרְשָׁטָעָלָן די גַּאֲלָדָנָע גָּלִיקָן וּוְאָסָא שִׁיסְטָעָר האט געהאט.

די טְשַׁעַכְיִישָׁע שָׁוֹךְ פָּאָרִיךְ, „בָּאָטִיאָ“ האט זִיעָר קָאנְקָאָרִירָט מִיט די שיסטערט. אָינְן די גַּעֲשָׁעְפָּטָן פְּלָעַגְטָן מעַן קָאנְגָּעָן קוֹיְפָּן אָסְד בִּילְיָגָעָר שָׁוֹךְ, אָוָן דָּעָר עַולְם האט גַּעֲזָעָט מְצִיאָות. אַוְיָסָעָר דָּעַם פְּלָעַגְטָן מעַן נִיצְנָן די גַּוְמִי שְׁטִיוּוּלָהָר, אָוָן זִיעָר ווַיְנִיגָּג פְּלָעַגְטָן באָשְׁטָעָלָן בֵּיַי נִיעָרְבִּיט. פָּוָדָם דָּעַם לְאָטָן אַדְעָר אַרְוִיפְּלִיְינָן אַפְּאָר הַאֲלָבָע זַוְילָן האט מעַן געהאט קְלִיְינָע הַכְּנָסָות, דָּעָרְפָּאָר זְעַנְעָן כָּמַעַט אַלְלָעָ שִׁיסְטָעָרָס גַּעֲוָעָן עֲנֵנִים וְאֲבוֹנִים.

זכרון קדושים

נאר א קוואל פון ווי אידישע קינדער האבן געשעט פרונטה אין מאראמאראש
און אין קאראפאטנוויס פארצ'ילט אונז ה. אפשרן בוזה הלשון:

— „מאראמאראש האט אויך גרויסע פאלאנינעם אין די בערג און
איידן ליען זיך ס'געלד אין די בענק באלאד נאר פסט. מישיקט א羅יס
מעקלערס מיט סוחרים פון דארף צו דארף, מ'קופט ציניגט פונגעם
פוייער יונגע עקסלעך מיט טעלצעעס און אלגאווער קעלבער, מ'טרייבט
דאס ארויף אין די פאלאנינעם מ'האלט דארט וויטשערעס מיט פאסטעכעס
זאלן אקט געבען אויף זיך. און אן דער זומער איז שין, די צייט איז גוט,
די פאשעם מאבען זיך, וואסערן זיינען ריין, וואקסט די בהמות פון טאג
צו טאג, קוקענדיק איז אעלעס אויפגעוואקסען, פון קעלבער וווערט טעלצעעס
אונ פון טעלצעעס קוען און פון עקסלעך גרויסע אקסען.

מ'טראגט ארויף איבערן זומער איעדע זואר זאלץ פאר די בהמות,
מ'טראגט ארויף מעליימעל פאר די פאסטעכעס צו עסען און דאס אללעס
קיטט אראב ערشت אסיען צייט, ס'ליחות טאג אהיים צורייך, וווען ס'הויבט
שווין און קאלט צו וועגן, צו שנייען אין וואלד און ס'דערקייטשעט שווין
דער בער מיטן וואלף אגאנצע נאכט, מען מוו שווין אנטזינדען גאנצע
ביימער און מיט פלאקערן, די חיות צו פארטראיבן.

— „ס'ליחות טאג איז שווין אלעמאָל יעדעס יאהר מאנטיג דעם
צויויטען טאג ס'ליחות דער גרויסער „באראהארהיצער מארק“ איז
„טיאטשאַוועַע“ אין די גאנצע ווועלט מיט סוחרים ליגן דארט, פון פעסט,
פון ווין, פון מערעשטורי, סוחרים פון אקסען מיט גרויסע שרייב-
טאולען געלד שטייען שווין אנגענרייט, מ'קופט, מ'צייכענען, מ'צאלט-
איין שווערע טויזענטער — און טרייבערס טרייבען אוועק און פארלאָד-
ענען אין די וואגאנען אויף דער גאנצער ווועלט.“

— „ס'איין ס'ליחות צייט איבער אלע גאסן, מ'טרייבט שווין אראפ
אללע בהמות פון די קאראפאטן פון די פאלאנינעם און פון די לאזען איז
דער לענג און איז דער ברײַט פונגעם שטראו איבער דער גאנצער זואר,
ס'האלט איז איז גיינע בי טאג און בי נאכט.

— „פאסטעכעס מיט וויטשערעס און טרייבערס, גיינע מיט די לאנגע

בחלוה סוחרים אויף דעם מארך

בײַיטשען קנאָקענדיך, אלעס טרייבט אָראָפּ פֿוֹן די וועלדער די בהמות,
אויפּוֹן אַסְיַעַנְדִּיקָעַן יַאֲרָ-מַאֲרָק אֵין שְׁטָאָדֶט אַרְיָין אֵין דָאַס מַעֲקָעַט אֵין

זכרון קדושים

מעריקעט סליגעט און פיסטיעוועט איבערן פריען שטראו און אידן בעלי
בתים פון די בהמות פאָרוֹן נאָד מיט וועגן היי, פול אַנגעפֿאָקט מיט
מעקליערס און סוחרים מיט שאָפּערס און מבניים און די אַנגעבֿינְדענע
סאָקּפּעס מיט צידה לדרכּ, הענגען אויף די בירפּעס אָרום און אָרום,
מְדָאוּעָנֶת מִיטְ'ן טְלִית אַיבָּעָרָן קָאָפּ פָּאָרְנְדִּיק, מִיטְרִינְקְט תִּיקְוָן, מַיוּינְשָׁט
זִיד אֲגִיטָן מַארְקָ פָּאָרְנְדִּיק, מַלְעָרָנְט אָפּרְקָ מַשְׁגִּיחָ מִיטְ'ן שִׁיעָר „חָקָ"
אויך פָּאָרְנְדִּיק...”

— „...מֵהָעֶרֶת נָאָר פָּוּן אַלְעָ זִיְּתָן אַוְיְפָן מַארְקָ; קָוָעָן דָּעוּעָן
קָעָלְבָּעָר מַעְרִיקָעָן אָוּן לְעַמְּעַר מַעְקָעָן אָוּן בָּעָקָעָן — גַּעַזְעַגְעַעַן זִיךְ מִיט
די בָּעָלִי בָּתִים אָוּן מִיט גָּאנְצָ מַאָרָאמְוּרָעָשָׁ-קָאָרְפָּאָטָעָן.

— „פָּוּן די מַארְקָעָן האָט דָּעָמָאלָס פְּרָנָסָה גָּאנְצָ מַאָרָאמְוּרָעָש אָוּן
קָאָרְפָּאָטָרָוס, אַלְעָ דָּעָרְפָּעָר אִין דָּעָרְ רְיִיעָ וּמִטְרִיבְּבָּשָׂט דָּוָרָךְ די בהמות
אוּיסָ די פָּאָלָאנִיָּעָס פָּוּן דָּעָר, „מַארָא”, — „איְזָא” — „דִּיבְּבָּוּעָר רִיקָּא” —
„דָּרָאָהָיְוּעָר רִיקָּא” — אָוּן פָּוּן „וּוְאָלָאוּעָר” גַּעַגְעַנְדָּלִיְּזָעָן גָּעָלָד. אִידָּן,
פָּאָרְדִּינְגָּעָן פָּאָשָׁעָס אוּיפּ די פָּעָלְדָּעָר, וּמִהָּאָט אַוְיְסָגְעָבָרָאָכָּן די מַעְלִיעָן,
אִידָּן גִּיבָּעָן לִיְּנָת לִילָּה, וּוְיְבָעָר קָאָכָּעָן אָוּן בָּאָקָעָן בַּיִּטְאָג אָוּן בַּיִּנְאָכָּט
גּוֹטָעָ אַיְעָר בַּיִּגְעָל, בַּיִּלְקָעָס מִיט מַעְלִיְּעָנָה בְּרוּיטָן אָוּן קְנִישָׁעָס אָוּן
לִיְּזָעָן גָּעָלָד.”.

— „קִינְדָּעָר אִינְגָּעָלָעָךְ מִיט מִיְּדָעָלָעָךְ נָעָמָעָן דָּאָס קִיְּשָׁעָל אָוּן
דָּעָר הָאָנָּד, מִשְׁאָקָעָלָט אָוּן בָּאָרָן, מִרְיִיסָּט אָוּן עַפְּעָל מִיט פְּלוּיְמָעָן אָוּן
מַגִּיאָט אַיְבָּעָר די גָּאָסָן פָּאָרְקוּיְפָּעָן. וּוְיְבָעָר שְׁטָעָלָן זִיךְ אַרְאָב מִיט שָׁאָטָרָעָס
אוּפָּהָן מַארְקָ מִיט זְוִיעָרָעָ אִיגְּעָרָקָעָס אָוּן וּוְיְצָעָנָה בַּיִּלְקָעָס אָוּן דָּעָר פּוּיְעָר
קְוִיְּפָט אָוּן עַסְטָ”.

— „אִידָּן לִיְּזָעָן גָּעָלָד, מַוכְּרִי סְפָּרִים בְּרַעְנָגָעָן אַרְוָבָּסְפָּרִים, סִידְרוּרִים
מִיט גָּמָרוֹת אָוּן צִיצִּית, אָוּן אוּזָה אִידָּעָן לִיְּזָעָן גָּעָלָד פָּאָרְגִּינְט מַעַן זִיךְ אָוּן
מִקְוִיְּפָט אִין אַלְעָס אוּפָּהָן וּוְיְנְטָעָר פָּאָר די קִינְדָּעָר אִין חָדָר אָרְיִין.
גַּעַוּעַלְבָּעָרָס פָּוּן שִׁיךְ מִיט שְׁטִיוּוּלָן אָוּן קִיטְשָׁמָעָס מִיט פָּאָרְטִּינְגָּעָ אַנְצּוּגָּלִיהָ,
אָוּן פָּאָסְטָעָלָעָס סְוּחָרִים שְׁטָעָלָן אוּיךְ אָרוּסָס די סְחוּרוֹת אָוּן דָּעָר פּוּיְעָר
אוּזָה בְּאָקוּמָט אִיצְטָ גָּעָלָד קוּיְפָט עָר אוּפָּהָן וּוְיְנְטָעָר אַבְּיְסָטָל, „פָּאָסְטָעָלָעָס”
כֻּלָּאָשָׁנִים אָוּן בָּאָטְשָׁמָאָגָעָס מִיט אַבָּאוֹאָנְקָעָס אָוּן סְזָוָעָרָט גָּעָלָד בַּיִּזְדָּעָן

קעשענעס מיט געל....

- * -

פרק תשעה עשר

וממער שנת תרע"ז האבן זיך פארשפריט שווארכץ כמאurus איבער די קארפאטישע הימלן. טאג טעגילד זונגען אונגעקומען פרישע ניעסן וועלכע האבן נאכמער פארשטארקערט דאס ניגעריקיט ביי מענטשן. מיהאט געליפט או ס'באדארף עפער געשן, אבער קייןער וויסט בישט וואס. כתות כתות מענטשן פלעגן זיך פארזאמלן און די גאסן און שטיין פאלטיזין, יעדער אינער אין א מומחה צו שאצן דעם וועלט פאלטיק, יעדער זאנט ארין אדעה מיט זיין ממיינונג לגבי דעת עתיד, און אויף די בלאסע פנימ'ר דאט זיך גוט דערקענט דער פחד פארן מארגן.

אידן פלעגן זיך צווארען קוממען ביי מנהה מעריב אין די בתוי מדרשים פארץ' דאוונען אוון פארצ'ילן די לעצעט ניעיסן וועגען דער אונגשטרענעגעגעט לאגען איז דער וועלט. פאלטיך וועלכע האבן קיון ציטונג נישט געזען פאר זיינערע איזיגן, אוון אראדייא אודאי נישט געהערט, האבן געויסט אללעס אוווי פינקטליך גלייך זיי זאלטן געוווען די גרעסטע דיפלאמאטן. די ציטונגגען האבן נאך געמאכט אגרעסערן טימעל, ניגעריך געמאכט דעם עולם אוון מושיך געוווען צו דער שפאנענדיקער לאגען. באָלד זוי די ציטונגגען זענען ארויס פון דער דורך זענען זיי צוכאפט געווארן פון די פארקייפער הענט.

געווונן איז עס אין אשבת נאך תשעה באכ, וווען אין אללע קארפאטישע שטוטט און דערפער אין אונגעקומען אָ באפעעל פונעם טשעכישן קriegס מיניסטעריום אוּ אללע מיליטערפליכטיגע מענער מיט אללע שטאנדידינער מזון זאפרט איינריין אָ יעדער איינער צו זיין קאמפאניע און צו זיין רעגימענט ווי ער געהרט.

אָ באקטער מיט דער פויק אויף דער פלייצע לוייפט אין די גאסן, פויקט און פויקט, און אָעכ, און אָסוח, ס'חיזה האט ער ממש אָרויס גענומען פאָר גראיס שרעק און הארצקלאָפֿעניש, מײַזעט ס'אייז שווין עכ וועלט, און מְיוֹוִיסט נישט וואָס ער וויל מְכַרְּזֵז וּמוֹדֵעַ זיין.

מייטאמאל זענען אָפֿגֿעַדְקַעַט געוווֹרֶן די גאסן מיט גְּרוּיסָע פְּלָאַקָּטָן, אָ „אוּפֿרְרִיךְ“ פאָר דער באָפֿעְלְקָעְרוֹג אָין קָאָרְפָּאָטְרָס צו זיין גְּרִיַּט צו אָקְרִיג, העלפָּן באַשְׁצִין די טשעכישע רֻעְפּוּבְּלִיקְ פָּוּן אִירָעְ פְּינַט. די זשאנְדָּרָעְ מיט די באָקְטָעָרָס אָן די באַשְׁוֹאַוִּירְנָעְ פָּוּן די דערפָּעָר זענען שווין פָּאָרְפָּאָרָעָט, שלעפָּן אָן רִיסְן, יָאגְן אָן טְרִיבִּין מְעַנְּטָשָׂן פָּוּן דער גָּסָס, פְּוִיעָרָן פָּוּן די וּוּלְדָּרָ, וֵידָּר צוֹזָאָמְעָנְפָּאָקָן וואָס גִּיכְעָר אָן זַיְקְ צּוּשְׁטָעָל צו זַיְעָר רַעֲגַעַמְעַנְתָּ.

מיט גראיס אָיבְּעָרָאַשְׁוָגְגָה האָבָן מְעַנְּטָשָׂן גְּהַעַרְטָה, דאס פָּאָלָק דָּאָרָף זַיְקְ גְּרִיַּטְן צו אָמְלָחָמָה! די טשעכישע רַעְגִּירָוָגְגָה אָטָט באַשְׁלָאָסָן נִישְׁטָן נַאֲכָגְעָבָן די פָּאָדְרָוָנָגָעָן פָּוּן דִּיְתְּשָׁלָאָנָד, זַיְקְ אָוּעָק גָּעָבָן די סְוּדָעָטָן, אָן פָּאָרָלָאָזְעָנְדִּיג זַיְקְ אוּפְּיַהְיָה די הַבְּתוּחוֹת פָּוּן אִירָעְ יְדִידִים — עַנְגָּלָאָנָד אָן פְּרָאָנְקָרִיךְ — דאס זַיְקְ וּוּלְדָּן קָוְמָעָן צּוּהִילְפָּה אָוּבָּה די נַאֲצִיס וּוּלְדָּן אַיְגָרִיךְ פָּוּן די טשעכישע דַּעְמָאָקְרָטִישָׁעָ רֻעְפּוּבְּלִיקְ, אוּפְּיַהְיָה דָּעַם סְמָךְ האָבָן זַיְקְ גַּעֲמָאָכָט אָמָּבָּלְעָזְיָרָוָגְגָה.

אָסְךְ צִיְּטָן צו שְׁפָעְקוּלִירְן אָן נִישְׁטָן גַּעַוּוֹן. מיט פָּאָרוּוַיִּיטִיגְטָעָה העדצָעָר האָט אָיעָדָעָר מְאָבְּלִיּוּרְטָעָר זַעְלָגָעָר זַיְקְ גַּעַנוֹמוֹן גְּרִיַּטְן אָין וּוְגָאָרִין. מְעַנְּטָשָׂן זענען אָרוּם גַּעַלְאָפָּן פָּוּן אִין גַּעַוּלָבָּה אָין צְוִוִּיטָן, אַיְנְגָעְקוּיפְּט, „צִידָה לְדָרְךְ“, קְלִידָוָנָגָה, עַסְנוּוֹאָרָג, טַאָשְׁקָעָס מִיטְ רַוקְזָעְקָלָה אָן אַנְדָּרָעָ מְטַלְטָלָיָן וואָס אָמְילִיטָעָר מְאָן בָּאָדָאָרָף אָין דָּעָרָ פְּרָעָמָד אָין קָרִיגָס צִיְּטָה. באַשְׁוֹאַוִּירְנָעְ פָּוּן די דַּעְרָפָּעָר האָבָן צְוּנוֹיְפְּגָעָכָאָפָּט די פְּעָרָד אָן וּוּגָן פָּוּן די שְׁטָאָלָן אָן צּוּגְגָרִיךְ פָּאָרָלָאָדָעָנָעָן די אַיְנְגָעְרוּפָּעָנוּ סָאָלְדָאָטָן אָין דָּעָרָ מְלָחָמָה אָרִין.

שְׁטָאָרָק טְרוּיְעָרִיךְ אָין גַּעַוּוֹן די מְרָאָה, ס'אייז אָגְלִילְפְּנִיְשָׁה פָּוּן טשעכישע זשאנְדָּרָעָן מיט לִיסְטָעָס אָין די הַעַנְתָּ, צְוֹזָאָמְעָנְגָעָטְרִיבָּעָנָעָ מְעַנְּטָשָׂן פָּוּן אלְלָעָ זַיְיטָן

מייט פֿעַק אויף די אקסלן וועגן פֿאָרָלָאָדָעָנֶט אויף די וועגן און אָפְגָעָרִיּוֹט. גוּם טְרֵיְנְקָעָן פֿוֹן גָּאנְצָעָ פֿלְעָשָׂר מְשֻׁקָּה אָוֹן זְיַנְגָּעָן מְלָחְמָה לִידָעָ, פֿוֹן די וועגן גְּעוֹזְעָגָנָעָן זַיִן זַיִךְ פֿוֹן דָעָרָ מְשֻׁפָּחָה, פֿוֹנוּם דָאָרָף, שְׁרֵיְעָן מִיטָּהִיזְעָרִיקָעָ קְוָלוֹת אָוֹן די גַּעֲבָלִיבָנָעָ גְּעוֹזְעָגָנָעָן זַיִךְ מִיטָּ וּוַיְסָעָ טָאָשׁ טִיכָּלָךְ אַיִן זַיְעָרָעָ העַנְתָּ.

דאָס אלְלָעָס האָט זַיִךְ אַנְגָּעָפָאָנָגָנָעָן שבָּת, באָלְד וּוְיְמַאיְזָ אַרוֹזִיס פֿוֹן די בתְּיִ מְדָרְשִׁים אָוֹן זַיִךְ גְּעוֹזָאָלָט זְעָכָן צַו דָעָרָ סְעוֹדָה. די אִידִישָׁ מְאָבְלִיזְיְרָטָעָ האָבָן זַיִךְ גְּעָפָאָקָט די זָאָכָן, אָוֹן גְּעוֹוָאָרָן פֿעָרְטִיגָעָ צַו דָעָרָ רְיִיוֹעָ. מְהָאָט זַיִךְ אַיִן דָעָרָ אַיְלָעָנִישָׁ גְּעוֹזְעָגָנָט מִיטָּ שְׁכָנִים, מִיטָּ גְּוֹטָעָ פֿרִינְדָע, אַנְגָּעוֹוָאָנָשָׁן אַיְנָעָרָ דָעָם צְוִוִּיטָעָן וּוְיְמַאיְזָ אַוְשָׁנָעָלָסָטָן צְוִירָקָיְמָעָן אַיִים גְּעוֹנְדָטְרָהִיטָיָה.

איַדְן האָבָן מִיטְגָּעָפִילָט דָעָם צָעָרָ פֿוֹן די אַיְנָגָעָרְפָּנָעָ אָוֹן גְּעוֹוִינְטָ בְּיִם גְּעוֹזְעָגָנָעָן זַיִךְ פֿוֹן אַגְּטָן בְּרוּדָעָרָ, אַדָּעָרָ אַשְׁכָּן, טְאָטָעָס מִיטָּ מְאָמָעָס האָבָן בְּאַלְיִיט זַיִיעָרָ זַיִן אַדָּעָרָ אַיְדָעָם אָוֹן גְּעוֹוִינְטָ, וּוַיְיָבָעָרָ בְּאַלְיִיטָן די מְעָנָעָרָ אָוֹן גִּינְזָרָ אַיְגָלָךְ, מִידִילָךְ, קִינְדָעָרָ קְלִינְעָ אָוֹן גָּאָרָ קְלִינְעָ גִּינְעָן אַרְוָם אַיְבָעָר דָעָרָ גָּאָס בְּאָרוֹוִיסָעָ אָוֹן צְוִירָסָעָן, הָעָלָפָן דָעָם טָאָטָן טְרָאָגָן זַיִין פֿעָקָלָן, נָוָ... פֿרָעָגָטָעָרָ דָעָרָ „קִינְדָעָרָלָךְ וּוְעָטָמָעָן זַיִךְ נָאָכָמָאָל זַיִן ? עָרָ וּוַיְינְטָ אָוֹן זַיִן וּוַיְינְטָן.

די הְוִיְפָט שְׁטְרָעָזָעָרָ זְעָנָעָן בְּאַדְעָקָט גְּעוֹוָאָרָן מִיטָּ הְוַנְּדָעָרָטָרָ וּוְעָגָן פֿוֹן אַלְלָעָ דְעָרְפָּעָרָ וּוְעָלְכָעָרָ האָבָן גְּעָפִירָטָ די מְאָבְלִיזְיְרָטָעָ מְעָנָטָשָׁן צַוְּ די בְּאָן שְׁטָאָצִיאָנָעָן. מִיאָגָטָ די פֿעָרָדָ צַוְּ לוֹיְפָן שְׁנָעָלָעָרָ, אַנְקוּמָעָן צִיְּטָלִיךְ אַיְדָעָרָ וּוְיְעָדָעָרָ בְּאַדָּאָרָ. עַס האָט זַיִךְ מִיטָּאָמָאָל גְּעָפִילָטָ אַיִן גְּאָנְצָעָן קָאנְטָ אַמְצָבָ פֿוֹן מְלָחְמָה, שְׁטָעָט אָוֹן דְעָרְפָּעָרָ זְעָנָעָן לְיִדְיָגָ גַּעֲבָלִיבָןָ פֿוֹן אַיְגָעָ מְעָנָטָשָׁן, אָוֹן סְהָאָט גְּעָמָאָגָלָטָעָ מְעָנָטָשָׁן צַוְּ דָעָרָ אַרְבִּיטָיָ אַיִן אַלְלָעָ פֿאָרָבִּיקָן, פֿילָ גְּעָשָׁפָטָן זְעָנָעָן גַּעֲבָלִיבָןָ גְּעַשְׁלָאָסָן, וּוְיִילָ די פֿרִויָהָאָט נִישְׁתָגְעָקָאנְטָ אַלְיִין זַיִךְ אַעְזָחָ גַּעַבָּן.

איַן די דְעָרְפָּלָךְ הְעָרָשָׁט אַמִּין שְׁטִילְקִיִּיט, די פֿעָלְדָעָרָ בְּעַרְבִּיִּיטָן נָאָר די אַלְטָעָ פֿוַיְעָרָן מִיטָּ די אַיְגָעָ שְׁקָצִיםָ, זַיִי אַיִלְעָן זַיִךְ עַנְדִּיגָן אַרְיִינְגְּרָעָנָעָן די תְּבוֹאוֹתָ אֲהֵיָם מְפַחֵדָ הַמְּלָחְמָה, פֿוַיְעָרָטָסָ אַרְבִּיטָןָ פֿוֹן גָּאנְצָ פֿרִיָּ אֲנֵץ צַוְּ דָעָרָ יָאָגָן אַלְלָעָ עֲבוֹדָתָ הַשְּׁדָה וּוְיִילָ דָעָרָ גְּאָנְצָעָרָ עַולְ פֿוֹנוּם וּוַיְרָטְשָׁאָפָטָ אַיִן אוּרִיךְ זַיִיָּ גַּעֲבָלִיבָןָ. אַיְבָעָרָ אַלְלָעָ וּוְעָגָן זְעָנָעָן פֿאָרְשָׁפְּרִיָּיטָ רְעָגִימְעָנָטָן מִיטָּ מִילְיטָעָרָ זַיִיָּ מְאָכָן מְעָנָעָרָ, עַס הְעָרָטָ זַיִךְ שִׁיסְעָרִיָּעָן אַיִן די בְּעָרָגָ, אַלְלָעָסָ אַיִן אוּרִיךְ גְּעָרִיסְטָעָטָ אָוֹן גְּרִיְיטָ צַוְּ גִּינְיָ אַיִן פֿיְיָעָרָ אַרְיִיןָ, קְעַמְפָעָן מִיטָּ דָעָרָ נָאָצִישָׁרָ חַיָּה

זכרון קדושים

און מציל זיין די טשעכישע אינגע דעם אקרטישע רעפובליק. געוווארט האט מען נאר אויף אAMILITURISHN באפעל.

אבער די אללע מיליטערישע הכנות האבן זיעיר וויניג געהאלפן. עט האט זיך באלאד ארכיסגעזין או די אללע פלענער מיט די קרייגס מיטלען קומען נישט אין באטראקט קעגן דיטשלאנד. די גאנצע טשעכישע מאבליזאציע אין געווען א-אומוזטיגע און זיַי האבן גארנישט געפועלט, וויל דער עתיד פון דער טשעכ-סלאוואקיישר רעפובליק ווענדעס זיך בכל נישט אין דעם רצון פונעם פאלק. די טשעכישע רעגירונג האט זיך אוק ארום געטאן או זי האט זיך נישט וואס סומך צו זיין אויף די אמאלאג יידידיים, ס'איין געוווארן קלאר דאס ענגלאנד מיט פראנקריך האבן בווד געוווען, זיַי האלטן נישט מקיים זיין זיינער שיניינ-הבטחות, זיַי זאגן שלום עלי נפשי, און וועלן נישט קומען העלפן טשעכוי בשעת מלחתה.

אין 27-טן סעפטעமבער 1938 האט דער דיטשלער נאצי היטלר ימ"ש געשיקט אולטימאטום פאר טשעכ-סלאוואקי, און אויפגעפערעדרט פראלאן די סודעטן, איבערגעבען דיעזען פראוינץ פאר די נאצים צו פארגרעסערן דעם דיטשן רייך, דער אולטימאטום האט זיך באדראפט ענדיגן צו מארגענס צוויי איזיגר נאכמייטהג. אין דעם וועלבן Tage האט היטלר ימ"ש בעקומען אבריוו פונעם אמריקאנישן פרעוזידעטן פראנקלין ראוועטלט און וועלבן ער בעט זיך צום ארבי רוצח זען צו לעזן די סודעטישע פראגע בדרכי שלום, און נישט ארײינשלעפּן די וועלט אין אמלחתה.

דעם צוויתען Tage, איידער דער אולטימאטום האט באדראפט זיך צו ענדיגן, האט היטלר גערופן צו א פאראהאנדלוגנס קאנפערענץ די 4 מדינות:

— ענגלאנד, פראנקריך, איטליה, דיטשלאנד. דעם 29-טן סעפטעםבער 1938 האבן זיך צו אומגעגעטראפּן אין מינכן: טשעטערליאן — ענגלאנד, דאלדיי — פראנקריך; מוסעלינע — איטליה; היטלר ימ"ש — דיטשלאנד. און כדי צו פאראמיידן אוועלט קרייג האבן זיַי ג'חתמעט דעם 30-טן סעפטעםבער אויפּן באואויסטען „הסכם מינכן“ און דערמייט געצווינגען די טשעכישע ממשלת מותר זיין לטובת דיטשלאנד און איר אפגעבן די סודעטן.

די סודעטישע אומגעגען און געוווען זיינער ארייכע סביבה, די דיטשלע

איינוחראיאוינערס האבן פארמאט גרויסע פאבריקן, פארשידגע געשעטען, רייכע ווירטשאפטן, אויך איז געווען דארט אומשעליכע גראבענס, און דאס אללעס האט משפייע געווען עקאנאמייש אויף דער גאנצער טשעכישער רעפובליק.

אבער דער הסכם האט נישט מצלה געווען אויסמיידן די צוויטע וועלט מלחהה, ער האט נאר מרחיק געווען די סכה פון דער וועלט קרייג נישט מעד ווי אויף איאר, און פאר דעם האט די דעמאקראטישע וועלט מקריב געווען אקרבן די איינגע טשעכישע דעמאקראטישע מדינה. דעם ערשותן אקטאבר האט דאס דייטשע נאצישע מיליטער ארײַנְמַאַשִּׁירֶת און באזעט די סודעטן.

ווען די ידיעות זענען אנטקומען צו אונז אין קארפאטрос, האבן קליגע אידן פראוייס געזאגט דאס מיט דעם אפגעבן די סודעטן האט זיך דער טשעך נאר נישט ג'פטוריט, איזן אקורצע צייט וועלן די רשיים קומען מיט פרישע תביועה, מײַז געווען זיכער דאס אונגארן וועט זיך אויפוועקן און פאדערן שטרענג איר צורייק געבן גאנץ קארפאטROS, צו פארברעטען אירע גרעניצן אויף די אללע שטחים ווי זיין האבן געהערשט פאר דער ערשטער וועלט מלחהה.

נאר עטלייכע ואכן האט געדווייטט די טשעכישע מאבליזאציע. איזו ווי ס'אייז באשלאן געווארן איזן ווין צורייק געבן טילן פון מורה טשעכ-סלאוואקיי פאר אונגארן, האבן זיך די אללע מאבליזויטע סאלדאטו אנטהויבן צו באMRIיען און צורייק קומען צו זיינער הימן.

אין נאבעמבער 1938 האט אונגארן איבערגענומען די שטעת: אונגוואר, מונקאטש, בערגסאו, און דעם זיך זאלן אפילו באדאָרְפֵּן שיסן איזן קויל. די רושט חלקים פון קארפאטנロס זענען פארלייפיג געבלבן ביימ טשעך, נאר אבער דארט איז שווין אויך די לאגע געווען פארגעפלט, די טשען האבן שווין אנטגע-וואוירן דעם חشك צו הערשן, ארגאניזירט פארטיזאניש גראפֿן האבן געראבן אונטער דער ממשלה, אינדרשטייל זיך פארביבן מיט די רעשת פיערטס פון די קארפאטישע שטעת, און געמאכט אללע הכוּנות מרחק זיין אינגןאנץ דעם טשעך פון די קארפאטן.

און איז די טשען האבן זיך דערזען ווי זיינער מדינה איז צווניגטן געווארן, און מען ריסטט פון זיין וויתער שטיקר, האבן זיין פארשטאנען דאס דער פֿאַרְפּֿלְאַנְטְּעַטְּעָר מצב וועט נישט لأنג דויערן, דאס באפעלקערונג קען אין

זכרון קדושים

או לאגע נישט עקזעטען, און זיין וועלן נישט רוען ביין גאנץ קארפאטראס וועט נישט באפריליט ווערין, דער��בֿער האבן די טשען פלאנירט צו פַּאֲרָלָאָזְּן די רשות געלביבנע שטחים וואס גיכער און בכבוד.

איין די עטליכע ווינטער חדשים איין געשאָפּן געווארן אַינְטְּרָעָסְאָגְטָר מצב איין אונזער אומגעגנד, וועלכער האט שטארק משפייע געווען אויף די איינְוָאוֹאוֹינְגָּרָס. מ'האט זיך פֶּלְצִים דערזען מיט נײַיְעָ גַּרְעָנְצִין, דערפֿער זענען אַפְּגָּרִיסְן געווארן פּוֹן די גַּרְוִיסְעָ שְׁטָעָט, און עס האט גַּעַשְׁטָעָרט צו פִּירְן דעם האנדָלָס פַּאֲרָקָעָר. מצד אחד האבן די מענטשָׁן פּוֹן די שְׁטָעָט גַּעַלְתִּין, ס'איין נישט געווען מעגליך צו בעקומון לעבענסמייטל, וואס איין ביין אַיצְּצָט אַרְיִינְ-גַּעֲבָרָאָכָט געווארן פּוֹן די דערפֿער, ומצד שני, דער דָּאָרָפָּס מאן האט נישט גַּעַקְעָנְטָר בְּרָעָנְגָּעָן צו פַּאֲרָקְיִפְּן די תְּבוֹאָות אוֹן די אַנְדָּעָרָע זָאָכָן וואס ער האט אַרְוִיסְגַּעֲבָרָאָכָט פּוֹן די פַּעַלְדָּעָר, אוֹן איין מיט אלְלָעָם גַּעַלְבִּיבָּן זִיכְּן איין דער היים מיט פִּיל פַּאֲרָדוֹס.

ס'איין געווען פֶּלְעָצָעָר ווי די גַּרְעָנִיךְ האט דָּאָרְגַּעְשָׁנִיטָן הַיְּחִיףְּ מיט גַּעַרְטָנָעָר, אַפְּגָּעָטִילָט בֵּי מענטשָׁן דעם הוֹיךְ פּוֹנוּנָם גַּאֲרָטָן, אוֹן דאס אַלְלָעָס האט אַרְוִיסְגַּעֲרוֹפָּן פַּאֲרָשִׁינְדָּן אַנְטִיסִימִיטָן מיט נַאֲצִישָׁע עַלְעַמְעַנְטָן זיך אַרְגָּא-נְיוֹזְרָן איין די וּוּלְדָר, פְּרָאָבִירָן שָׁאָפָּן מִילִּיטְעָרִישָׁע מִיטָּלָן מִשְׁנָה זִיְּן דעם מצב, אַרְוִיסְטְּרִיבָּן דעם טשען אוֹן אַוְיפְּשָׁטְעָלָן אַוְקָרָאַנִּישָׁע רַעֲגִירָוָג אַיְּן גַּאנְץ קַאֲרָפְּאָטָרָהָס.

די טשעכִישָׁע השפעה איין געווארן פּוֹן טָאג צו טָאג אַלְץ קַלְעָנָעָר אוֹן שְׂוּאָכָעָר. אַלְלָעָ רַעֲגִירָוָג בְּעָמְתָרָה האבן צוּבִּיסְלָק אַנְגַּעַפְּאַנְגָּעָן צו פַּאֲרָ-קוֹיְפָּן זַיְעָרָע זָאָכָן, זיך פָּאָקָן אוֹן אַהֲיָם פָּאָרָן. די נַאֲטָעָרָן איין די דערפֿער האבן מצמצם געווען די אַרְבִּיתָאָן פִּיל האבן גַּעַלְלָאָסְן די קַאֲנְצָעָלִיְּעָן.

איין די טשעכִישָׁע שׁוֹלְלָעָס האט מען נאָך מַמְשִׁיךְ געווען דאס לַעֲרָנוּן, די לַעֲרָעָס זענען גַּעַקְעָמָעָן לַעֲרָנוּן ווי ביין אַיצְּצָט, אַבְּעָרָמִיט זַיְעָרָס כְּמוֹרָנָע פְּנִימָה, מיט אַרְאָפְּגָּעָלָאָוָטָעָ קָעָפָּ, ס'הָאָט זיך דַּעֲרָקָעָנָט אוֹ זַיְיָ קַלְעָרָן נִשְׁתָּעָנְדִּיגָּן אַפְּיָלוֹ אַדְרִיטָל פּוֹנוּנָם יָאָה. מיט גַּרְוִיס פַּאֲרָבִּיטְעָרָוָגָּה האָבָָן זַיְיָ גַּעַוְוִיזָּן פָּאָרָ דִּי שְׁוָלָ-קִינְדָּעָר אוֹיף דָּעָר מַאְפָּעָ וַיְאַזְּוִי די טשעכִישָׁע רַעֲפּוּבְּלִיק אַיְזָעָבָּרָאָכָן געווארן, שְׁטִיקָעָר זענען פּוֹן אַיְרָ אַוְעַקְעָרְוִוִּיבָּט געווארן, אוֹן סְדָרּוּעָט אַסְכָּה אַפְּיָלוֹ אַוְיָה די פַּאֲרָקְלַעְנְעָרָטָעָ גַּרְעָנִיצָן.

די זשינדאָן האָבן נאָר ממשיך געוווען זיעיר דינסט אין די קאסטרונגס.
אַבער נישט מיט גוּזִיס חַשְׁק, זַיְ אַהֲבָן גַּעֲוִיסֶט דָּאָס סְמוֹזָ אֵין אַקוֹּרְצָעֶר צִיִּיט
געשען אַעֲנְדָּעָרְנוּגָג, אָוָן אַלְלָעָס גִּיטָּ שְׂוִין וּזְוּ נְעִילָה.

דעָר גּוֹי וּוּלְכָעָר אִין אַלְלָעָ יָרְדוֹן גַּעֲוּעָן אַפְּאַרְשָׁלָאַפְּנָעָר אֵין עֲגַנִּי
פָּאַלִּיטִיק, סְאִינוּ עַם גַּאֲרְנִישֶׁת גַּעֲוּעָן אִינְטָרְעָסָאָן וּוָאָס עַס טָוָט זִיךְ אַרְוָם
עַם, נָאָר גַּעֲזָאָרְגָּט פָּאָר זַיְנָעָ אַיְגָעָנָעָ עֲנִינִים, אִין פְּלוֹצִים לַעֲבָדִיגָּ גַּעֲוָאָרָן,
זִיךְ אַוְיְגָעָכָאָפָּט פּוֹנָעָם שְׁלָאָף.

וּזְיַ פּוֹן דָּעָר עַרְדָּה אָהָבָן אַנְגָּעָפָּאָנְגָּעָן אַרְוִיסָּ קְרִיכָּן פָּאַרְטִּיזָּאָנִישָׁע גַּרוֹפָּן,
וּוּלְכָעָה אָהָבָן זִיךְ גַּעֲרוֹפָּן "סִיטְשָׁן", זִיךְ אַנְגָּקְלִיְיךְ אֵין בְּלָאָ קְלִידָעָר, בְּאוֹאָפְּנָט
מִיטְ כְּלִיְ מלְחָמָה, בְּאַלְדָּה אָהָבָן זִיךְ אַרְומָגָעָדְזִיעָרָט אֵין אַלְלָעָ יְשִׁיבָים, מְאַבְּלִיזִירָט
אִין זַיְעָרָעָ רְיִיעָן דִּי אַפְּגָעָרִיסְטָעָטָע וּוְאָלָדָס גּוֹיִים, זִיךְ מְבָטָחָ גַּעֲוּעָן הָרִים
וּגְבֻּעוֹת, אַשְׁעָנָעָר אָוָן בְּעָסָעָר לְעָבָן, אַבְּיַ גִּיןְ שְׁלָאָגָן אָוָן פָּאַרְטְּרִיבָן דָּעָם
טְשָׁעָר, דִּי פּוּיְעָרָן אָהָבָן זִיךְ גַּעֲלִיבִּיט, זִיךְ גַּעֲפְּרִידָ צַוְּ אָהָבָן אַיְגָעָן לְעַנְדָּל,
וּוּרָן אַלְיַין בְּעַלְיַ בְּתִים, צְרוּבִּין אַיְדִישָׁעָ פָּאָרְמָעָגָןָס, אָוָן מִהָּאָט זִיךְ גַּעֲקָעָנָט
הָעָרָן שְׁרִיְעָן פְּרָאנָק אָוָן פְּרִיְיָ אֵין דִּי גָּאָסָן, "טְשָׁעָכִי וּוּזְעָן" טְשָׁעָכָן אַרְוִיסָּ.

אֵין דָּעָר שְׁטָاطָ חָוָסָט אָהָבָן זִיךְ גַּעֲפִינָעָן דִּי הָוִיְיפָט "פִּירְעָרָס" פּוֹן דִּי
סִיטְשָׁן בְּאַנְדִּיטָן, אֲהַיְן הָאָט גַּעֲשְׁטוּרָאָמָט שְׁטִיצָעָ פּוֹן אַוְיְסָלָאָן, נְאַצִּישָׁ שְׁלִיחִים
זְעַנְעָן אַנְגָּקְוּמָעָן זִיךְ לְעַרְנָעָן וּוְיָזָוִי צַוְּ מְאָכָן אַוְיְפָשְׁטוֹאָן, וּוְיָזָוִי פְּטוֹר
וּוּרָן פּוֹן דִּי טְשָׁעָכָן וּוָאָס גְּיַעַר. אֵין אַשְׁיִינָעָם טָאָגָ אָהָבָן זִיךְ אַוְיְסָגְרוֹפָּן
דִּי שְׁטָاطָ חָוָסָט פָּאָר זַיְעָרָ הָוִיְיפָט שְׁטָاطָ, גַּעֲמָאָכָט אַוְקָרָאִינִישָׁעָ מְמָשָׁהָ,
אֵין לְזָכָר דָּעָר שְׁמָחָה אָוָן גְּדוֹלָה אֵין אַרְוִיסָּ אַסְפָּעְצִיעָלָעָר „פָּאָסָט-סְטָעַמְפָּלָן“
וּוּלְכָעָר אֵין הִיְנָטָאָקָרָה המְצִיאָות.

אִידָּן זְעַנְעָן שְׁטָاطָ דָּעָרְשָׁאָקָן גַּעֲוָאָרָן, וּוּסְעַנְדִּיגָּ דָּאָס אַוְגָטָעָר דִּי
אַוְקָרָאִינִצִּיסָּ בְּעַהָּאָלָטָן זִיךְ דִּי נְאַצִּישָׁ שְׁלִיחִים אֵין פּוֹן זַיְעָרָעָ מְעַשִּׁים וּוּעָט
קִיְּין גּוֹטָס נִישְׁטָ אַרְוִיסָּ קּוֹמָעָן פָּאָר אִידָּן. גּוֹיִם פְּלָעָגָן זִיךְ דָּרְיִיעָן אֵין דִּי גָּאָסָן
וּוִי שִׁיכְוּרִים, אָוָן גַּעֲשְׁלִיגָן צָוְם אַיְדָ, דָּאָס אַזְוִי וּזְיִי קּוֹמָעָן צַוְּ דָּעָרָ מְאָכָט,
וּוּרָן זִיךְ דִּי בְּעַלְיַ בְּתִים אַוְיַף אַלְלָעָ אַיְדִישָׁעָ פָּאָרְמָעָגָןָס, אָוָן אַיְדִישָׁ בְּלָוט
וּוּעָט זִיךְ גִּיסָּן אֵין דִּי גָּאָסָן.

די נְאַצִּישָׁעָ פְּרָאָפָּאָנְדָּעָ הָאָט גַּעֲוִירָקָט מִיטְ דָּעָר צִיִּיט אַפְּיָלוֹ אַוְיַף

זכרון קדושים

די געלאָסגען און שטילע פיערַן, סוף האנדעלט זיך וועגן אַיגענע
מדינה און פֿאָרטֿרִיבּן דעם טשעך וואָס האָט אלְלָע יַאֲרֵן גַּעֲמִיטַשְׁעַט מִיטּ גְּרוֹיסֶע
שטילערהייט, זַיְיַ זַעֲגַע אַוְיד אַיבְּרָגְעַרְעַדְט גַּעֲוָאָרְן אָוּן גַּעַשְׁטִיצְּזַט דיּ סִיטְשָׁאָקָס
שטילערהייט. שאָיו גַּעֲוָאָרְן אַיבְּרָגְעַרְנִישׂ, גּוֹם אַיְדַּן פֿרִינְדְּ פָּוּן אלְלָע
זַיְיַעַרְעַ יַאֲרֵן, זַעֲגַע אָוְגְּטַעְרְגַּעְצִינְדְּ גַּעֲוָאָרְן מִיטּ שְׁנָאָה קָעָגַן דעם אַיְדַּ, אָוּן
מַהְאָט נִישְׁתְּ גַּעֲוָיְסַטְ פָּוּן וּמַעְמַן מִבְּאָדָרְפַּ זַיְיַ פֿרִיעַר צַו הַיְתָן.

ס'האָט אַגְּגָאָפְּט אַיְדַּן אַיְינָעָם אַפְּחַד מִיטּ אַצְּטִיעָרְנוּשׂ. אַיְדַּ האָט
מוֹתָא גַּעַהְאָט אַרְוִיס גַּיְזַן אַלְיַין אַיְן דָּעַר גַּאֲסַ, זַיְיַ מַשְׁתָּדְלַ גַּעֲוָעַן אַהֲיָם קְוָמָעַן
וְואָס פֿרִיעַר פָּוּן אָוְגְּטַעְרְוָעָגָנָס, כְּדִי זַיְיַ נִישְׁתְּ בְּאַגְּגָנָעַן מִיטּ דִּי שְׁקָצִים,
מַהְאָט זַיְיַ דָּעְרוֹיסְט אָז זַיְיַ פֿלְאָגְרִין אַוְיסְרִיבּן אַידְישַׂע גַּעַשְׁעַפְּטָן, פָּוּן גַּעַמְאָכְטָע
לִסְטָעַס צַו וּוּלְכַן רִיכְיַן אַיְדַּ זַיְיַ צְוָעַרְשַׂט אַרְיִינְבְּרָעָכְן אָוּן אַלְלָעַס באַהְוִילָן.
וּוּלְכַע עֲשִׂירִים אַוְמְבָרְעָנָעַן צְוָגָעָמָעַן דָּאָס גַּרְוִיסַּע פֿאָרְמָעָגָן. אַיְן חֹסֶט האָבָן
זַיְיַ אַפְּיַילְן באָפְּיַילְן אָז אַידְישַׂע טַוְיָעָרְן זַאֲלַן בְּלִיְבַּן אָפְּעַן בְּיִגְאָכָט, כְּדִי סִיאָל
זַיְיַ לִיְכְּטַעַר אָוְנְקָוּמָעַן דִּי בְּרוֹטָאַלִישָׂע מְלָאָכָת.

אוֹזֵי האָט זַיְיַ גַּעַשְׁלָעַפְּט דיּ לאָגַע עַטְלִיכְעַחְדָּים פּוֹנְגָעָם וּוַינְטָר שָׁנָת
תְּרִצְ"ט. קִיְּנָעָר האָט נִישְׁתְּ גַּעֲוָיְסַט וְואָס עַס וּוּעַט זַיְיַ אוֹיסְקָאָכָן, וּוֹיאָזְוִי וּוּעַט
מַעַן נִיצְׁול וּוּרְעַן פָּוּן דִּי הַיְמִישַׂע מַרְצָחִים, וּוּלְכַע האָבָן גַּעַשְׁאָרְפַּט זַיְיַעַרְעַ מַעְסָרָס
אוּן גַּעֲוָאָרְט אַוְיפַּ דָּעַם טָאגְ פָּוּן נִקְמָה. דיּ טְשָׁעַכְן וּוּלְכַע זַעֲגַעַן פֿאָרְבָּלְבָּן
אַיְדָעַר צּוֹלִיב זַיְיַ שְׁטָעַלְלָע, האָבָן לְאַגְּזָאָמָן אָז שְׁטִילְעָרְהִיט צְוָגְוִיפְּגָעָפְּאָקָט
אוּן גַּעַצְוִיגָּן קִיְיַן טְשַׁעַבְיִי. מִיטּ פֿאָרוֹנוֹגְטָעַ אַוְיִגְן האָבָן זַיְיַ גַּעַזְעַגְנָט פָּוּן
זַיְיַעַרְעַ אַידְישַׂע שְׁכָנִים, מִיטּ וּוּלְכַע זַיְיַ האָבָן זַיְיַ אַינְגָעָלָעַבְט גָּאָר פֿרִינוּטְלִיךְ
אַיְן דָּעַר תְּקוֹפָה פָּוּן צְוָאָנְצִיךְ יָאָר.

דיּ לְעַרְעָרָס אַיְן דיּ שְׁוֹלְעַלְעָס זַעֲגַעַן אַוְידַגְעָמָעַן זַיְיַ גַּעַזְעַגְנָעַן פָּוּן
זַיְיַעַרְעַ אַידְישַׂע תְּלִמְדִידִים. דיּ אַינְגָעַ קִינְדָּעַר האָבָן בְּאַלְיִיט זַיְיַעַרְעַ לְעַרְעָרָס אַיְן
גַּעֲוָעַן בְּאַרְיִתְ, זַיְיַ האָבָן גַּעַפְּלִיט אַיְן הָאָרֶץ אָז אַיְן עַטְלִיכְעַחְדָּס יָאָר שְׁפָעַטְעַר וּוּעַט
זַיְיַעַרְעַ גּוֹרֵל זַיְיַן אַוְיךְ דָּעַר וּלְבָעַר אָוּן נַאֲכִילַמְעַר טְרָאִיגִישַׂר.

דיּ „סִיטְשָׁן“ באַנְדִּיטְן האָבָן גַּעַהְאָט מִיטּ דָּעַר טְשַׁעַכְיִשְׁעַר מַאֲכָט אַלְטָע
חַשְׁבּוֹנָות, אָוּן אַיצְטַהְאָבָן זַיְיַ אַוְיסְגָּעָנוֹצְטַ דָּאָס גַּעַלְגַּעַנְהִיט זַיְיַ אַיְן זַיְיַ נּוֹקָם
זַיְיַן, אַיְדָעַר וּוּיְוִיטַע עַר האָט נָאָר גַּעַקְעַנְט. וּוּן דיּ טְשַׁעַכְיִשְׁעַר וּשְׁאַנְדָּרָן,
לְעַרְעָרָס, הַוִּיכְעַדְעַגְעַרְגַּג בְּעַמְטִיעָס, דיּ גַּאֲטָעָרָן אָז דִּירְקְטָאָרָן זַעֲגַעַן גַּעַפְּאָרָן

זו די באן שטאציאנו פון די דערפליך, האבן די אוקראינצעס זיין געוווארט צוישן די וועלדר, אונטער די בריקו, און זיין געמאכט אַרויבערישן „ברוך הבא“, צוגענומען דאס גאנצע געלט, דאס צירינג פון די פרויען, און ווער ס'האט דאס נישט געטראפֿן האט גענו מען קלידונג און פאָרשידנע מטלטילן.

פֿיל טשענן זענען געבליבּן מיט זיינער פֿאמְליעס נאָקִיט אָון בּוֹרוּוַיס, אָין זיך נישט געוויסט וואָס פֿאָר אַעֲצָה געבן אַין די פרעַס וּוּלְכָע האָבן געבענט אַין אָונזער סְבִּיבָה שׂוֹיָן אַין דָּעֵר צִיִּיט. עַד הַיּוֹם הַזֶּה, גַּעֲדַעַנְקָעַן די טשענן זיך אַזְוִי די קָרְפָּטִישׁ פֿוֹיְרָן האָבן זיך מיט זיין געוזגנט, אָון וּוּיאָזִי בָּאָרְבָּאַרִישׁ די „סִיטְשָׁן“ האָבן זיך בּעהָנְדָעַלְתַּ.

נאָר וואָס האָבן די נאָנדערע רַעֲגִירּוֹנָגָס בעמְטָעָרָס באָפְּרִיטַּט די קָאנְצָעַלְיִיעַן, זענען שׂוֹיָן די אַוקְרָאיְנִיעָר גַּעֲוָונָן בְּעֵלִים אוּפְּ זַיִינָר פֿלאָז, מִיטְאָמָּל האָט דאס אַנְטִיסְעָמִיטִים זיך צְשָׁפְּרִיט אָן אַיְדָעַן וּוּינְקָעַלְעַ; עַס אַיְזָה נישט געווּן מַעְגָּלִיך צַו דָּעַרְקָעַנְעַן די שְׂכָנִים פּוֹן אָמָּל, שׂוֹיָן נישט דאס פֿרִיגְדְּשָׁאָפְּט, אלְלָעָס אַיְזָה פֿאָרְגָּעָס גַּעֲוָוָרָן, אָגִוי קָוָמָט שׂוֹיָן נישט אָרִין צָוָם אַיְדָה זיך שָׁוָּאל עַצְּחָה זַיִינָן וּוּנְגָן אַיְדָעַר קָלִינִיקִיט זיך וּבַין אַיְצָט, עַר קְרוּיוֹזָט אָוִיס דָּעַם אַיְדָה, אָון אוּפְּ זַיִינָן פֿוֹיְרָן פֿנִים דָּעַרְקָעַנְט זיך וּבַיְדָה רַצְיחָה בּרָעַנְט אָון פֿיְיעָרט.

אָין חָסֶט, וואָס האָט גַּעַהְיִיסְן בַּיְדָה אַוקְרָאיְנִיעָר סִיטְשָׁן די הוַיֵּט שְׁטָאָט, האָבן זיך גַּעֲפִינְגָּן אַלְלָע „פֿירְרָעָס“ מיט מִילִּיטָּר לִיְּט, צוֹוִישָׁן זַיִינָן אָוִיך גַּעֲוָונָן אַדוֹאָקָאָטָן, לְעַרְעָס, הוַיְכָע דִּירְעַקְטָאָרָן אָון אַיְטָעַלְיִגְעַנְטָע גּוֹיִים. וּוּן הַיְטָלָעָר האָט צְוָעָרוּבָּת פֿוֹנָעָם טְשָׁעָר די סְוָדָעָט, האָט עַר פֿאָר די קָרְפָּטִישׁ פֿוֹיְרָה מְבֻטְחָה גַּעֲוָונָן צְוָעַמָּן פֿוֹנָעָם טְשָׁעָר קָרְפָּטָרוֹס אָון זַיִינְגָּן די מַעְגָּלִיכִיקִיט אַוְיפְּשָׁטָעָלָן אַיְגָעָנָן מִדְיָה מִיט דָּעַם נָאָמָן,, אַזְקָרְפָּטָסְקָא אַוקְרָאיְנָא“ אָון שְׁפָעַטָּר וּוּלְעָן זַיִינָן צַו בּעַקְוּמָן די רַוְּסִישָׁע אַוקְרָאיְנָע אָוִיך.

די סִיטְשָׁעָן האָבן גַּעֲוָאלָט באָוָרְעָנָן צוֹוִי זַאֲכָן, עַרְשְׁטָעָנס אָוִיס-אָרְבִּיטִין אַפְּלָאוּ פְּטוּר צַו וּוּרָן פֿוֹנָעָם טְשָׁעָר וּוּס גִּיכְעָר, זַעַן אָז דָּאָס מִילִּיטָּר זַאל זַיך רַיְמָן פּוֹן די קָאָסְעָרָנָס אָון פֿאָר זַיִינְגָּרָלָאָזָן דָּאָס גָּאנְצָע מַאֲנִיצְיָאָן. צוֹוִיטָעָנס פֿאָרוֹיְכָעָרָן אָז אָוְנְגָּאָרָן זַאל נִישְׁתָּמָאָכוּן הַלְּכָה לְמַעַשָּׁה, אָון בָּאוּצָען אוּיך די רַעַשְׁתָּחָלִיקִים פּוֹן קָרְפָּטָרוֹס, טָאָקָע דָּעַרְפָּאָר האָבן זַיִינְגָּר אַוְיפְּגָעָשְׁטָעָלָט

זכרון קדושים

זיעער רעהיגראג אין חוסט, און אויסגערטען או זיַּ רעהיגראן איבער דער ניעער מדינה
וועלכע ריפט זיך מיט איר ניעעם נאמן „זאקרפאטסקא-אוקראינה“.

דאס טשעכישע מיליטער וואס האט זיך געפינען אין חוסט, האט בעקומען
א באפעל פאללאן זיעער קאסערנס און דורך רומעניע זיך דערזען קיין טשעכיז.
די אללע רעהיגעטען האבן צווניגעגעמנן זיעער מיליטערישע אויפריסטונג,
געשטאנען מוכן ומזומן זיך לאונז אין וועג אריין, אבער די סיטשען זענען
געשטאנען גרייט אリンגס אין ארום און געפאנדרט און דאס מיליטער זאל אראפ-
ליינז דאס געווער, פאללאן חוסט, יא אבער אללעס פאר זיַּ איבער לאזן.

עס האט זיך געפירת אמשא ומטען צוישן ביידע צדדים, דערצווישן האט
געשטראמט הונדערטער ערלים, פון די ארוםיגע דערפער, קיין חוסט. אינטערוגנס
האבן זיַּ געריסן די טעלעפאנען און געווארטן אוחד אויף איידען איינעם.
אין חוסט האבן זיך פארנווּן די איזער גאט, געשטאנען אויף די שטאקייק הייזער
גרייט מיט די מאשיין געווער זיך שלאגן מיטין טשעכישן מליטער. סיטשן
זענען געוווען אויף דעם הויכן קלוייטער, אין די שולעם, אויף די ארוםיקע
דעכער, און געשאָן אין די מיליטעריש׿ קאסערנס אויף די זעלנער.

אווי ווי דער משא ומטען איז נכשַׁל געווארן, די אוקראינֶץ' האבן גישט
מסכים געוווען אַדְרֵיכָלָן דאס מיליטער אין וועג אריין, האט דער גענעראל
פרכי פרסונליך איבערגענומען די מיליטעריש׿ קמאנדע, און געגבּן אַבְּפָעַל
פרי מאָן דעם וועג מיט כוה, דאס טשעכיש׿ מיליטער איז באלד אַרוֹיס קעגן
די „סיטשן“, און ווען די קאנאָנען האבן געשפִּיגן פִּיעַר און געשתארענט אויף
די וואָלְדְּסָ גּוֹיִם, האבן זיך תיכְּפָּ גַּמְּאָכָּט אַפְּלִיטה אַיעְדָּר אַיְגָּעָר ווי ער האט
נאָר געקענט.

די אללע „סיטשען“ גבורים האבן זיך פארשטעקט אין די קעלערס ווי
די מייזלך, הונדערטער ערלים זענען געלאָפָן איבער די פְּלִיטִיט, גערינגעַלט גאָסָן
און לוייפענדיג אוועק געוווערטן דאס געוווער מיט די בלָאָע מאַנדָרָן, אַבְּיַ עַר
זאל זיך דערזען אַרוֹיס חוסט און בלִיְבָן בַּיִּים לְעַבָּן. די טשען האבן דעמאָלָט
גַּעֲלִיְגַּט די הענט אויף זיַּיעַר מְהֻיָּגִים, און זיך אַרוֹיס גַּעֲפִּירְט אַרוֹיס חוסט
און אללע אויסגעשאָסן אין די שאָנְצָן בַּיִּים לְהַרְפָּט שְׁטוּרְזָעָר, לְמַעַן יְשַׁמְּעוּ
וַיְרָאוּ. נאָר אַטְיַלְּה האבן געהאט מול און אַנְטְּלָאָפָן מְחוֹץ לְמִדְיָנָה, און אַיבְּרָגְעַלָּאָזָט
זיעער מלוכה אין חוסט.

אט אוזי און מיטאמאל צושמעטערט און צוקלאפט געווואן דער חלום פון די אוקראינישע מנהיגים, און זיי האבן פארשטאגען דאס גישט אוזי ליעיכט וועלן זיי פארוירקליכן דעם פלאן צו האבן אַײַגָּן לאנד. זיי האבן נילשט געוויסט אַז אַין דער צייט האט דער אַרְכִּי רֹצֶח הַיְתָלָעָר יְמִינָשׁ גַּעֲגַבָּן דעם קַאַרְפָּאַטִּישָׁן פְּרָאוֹוִינִיךְ אַמְתָּהָנָה פָּאָר אָונְגָּאָרָן, אַלְצְּ פְּרִינְטָשָׁאָפְּט אַז גּוֹת בְּרִידָעָר-שָׁאָפְּט.

ווען דאס טשעכישע מליליטער האט פֿאַרְלָאָזֶט די חַוְסְטָעָר קַאַסְעָרָנוּס, האבן זיי גַּעַזְאָרָגֶט נִישְׁט אַיבָּעָרָלוֹן אַסְמָן פָּוּן אַכְּלִי מְלָחָמָה, מיטאמאל האט זיך גַּעַהָעָרָט די גַּרְוִיסָע אַוְיְרִיסָעָנִישָׁן, די שְׁטָאָט האט גַּעַצְיָעָרָט, אלְלָעָ מַאְגָּאָוִינָעָן האבן גַּעַבְּרָעָנָט, אַז די קַאַסְעָרָנוּס זַעַנְעָן גַּעַבְּלִיבָן חַרְבָּן וְנַחֲרָב.

איידישע קַיְנְדָעָר זַעַנְעָן גַּעַשְׁטָאָנָעָן פָּוּן אַזְּיִיט גַּעַקְוּקָט אַז גַּעַשְׁוּגָן. מֵיהָאָט גַּעַוִיסָט אַז די דִּיְתְּשָׁע נָאָצִים קָאָכְן אַין קָעֶטֶל, אַז נִישְׁט אַזְּיִיט לְיעִיכְט וּוּלְעָן זַיְזַי אַונְטָעָרָגָבָן. מַעַן האט גַּעַזְעָן וְוַיְאָזְזִיְּזָה די אַוקְרָאַבִּישָׁע בְּאַגְּדָעָס בְּאַפְּעָסְטִיְּגָן זַיְזַי אַין די גַּרְוִיסָע וּוּלְדָעָר, זַיְעָרָע שְׂרוֹתָה וּוּרָעָן גַּרְעָסָעָר, פְּרִישָׁע מַוחְוָתָה קַוְּמָעָן צַו, די חַזְכָּה אַיְזָה שְׁרָעָקְלִיךְ אַז פִּיל גַּעַוּוֹר קָוָמָת אַרְיִין אַז די רְוִיְּבָעָרִישָׁע הַעֲנָט.

איָן די וּוַיְיָטָע דַּעֲרָפָעָר זַעַנְעָן זַיְזַי גַּעַוְוָאָרָן לְמַעַשָּׂה די הַעֲרָשָׁעָר, זַיְזַי פְּלָעָגָן זַיְזַי דְּרִיְּעָן אַיְזָן די גָּאָסָן פְּרָאָנָק אַז פְּרִיאִי, זַיְזַי אַוְיְגָעָלָאָכֶט פָּוּן די טשעכישע וּשְׁאָנְדָאָרָן, גַּעַוְוָאָרָפָן אַפְּחָד אַוִּיפָּא אַיְדָה, גַּעַפְּרִיט זַיְעָר אַנְטִיסְעָמִיטִישָׁע פְּרָאָפָא-גָּאנְדָע פָּאָר די פְּרִימִיטִיוּעָ גּוֹיִים, זַיְזַי פְּאָרְשָׁפָרָאָכָן צַו גַּעַבְּנָן אַיְדִּישָׁע פָּאָרְמָעָגָעָן, אַז גַּעַבְּרָדְרוֹקָט פְּהָנוּם טְשָׁעָק, וּוּלְכָעָר האט זַיְעָר בְּלָוט גַּעַזְוִיגָן.

איָן דַּעַם פְּאָרְצְׁוּוֹיְיִפְּלָטוֹן מַצְבָּה, אַיְזָה מיטאמאל גַּעַפְּנָט גַּעַוְוָאָרָן אַפְּחָח הַצָּלָה פָּאָר אַיְדָן. פָּוּן מוֹלֵיל צַו אַלְעָר, בְּסָודָה, האט זַיְזַי פְּאָרְשָׁפְּרִיט דָּאָס נִיְּיעָס, אַז די אָונְגָּאָרָן בְּעַקְוּמָעָן צְוָרִיק די רַעַשְׁתָּעָגְלִיבָּנָעָ חַלְקִים פָּוּן קַאַרְפָּאָט-רוֹס, אַז גַּעַבְּרָגָעָן אַז זַיְזַי וּוּלְעָן שְׁוִין נִישְׁטָמָן פְּלָאָגָן בַּיִּם אַיְדָה, נִישְׁטָמָן זַיְזַי אַונְטָעָרָדְרוֹקָט פְּהָנוּם טְשָׁעָק, וּוּלְכָעָר האט זַיְעָר בְּלָוט גַּעַזְוִיגָן.

די בְּשָׂוְהָה האט גַּעַבְּרָאָכָט פְּרִישָׁע האָפְּנוֹגָעָן, מֵיהָאָט גַּעַפְּילָט אַז סְאַיְזָה גַּעַשְׁעָן אַגְּרִוִּיס נָס מִיט דַּעַם קַאַרְפָּאַטִּישָׁן אַיְדָעָטָם, מֵיהָאָט נָאָר גַּעַבְּעָטָן אַז

זכרון קדושים

אין די לעצטע טאג זאלן די ווילדע פוייערן נישט נקמה נעמן אין די אידישע קהילות, און בארויבן אידישע פארמעגן.

דערצווישן האבן זיך דערגענטערט די פסח טאג. ווי געווינגליך זונען די הכנות געווען גראיס ערבע פסח ביי איזון, קודם באדרף מען קויפן דעם וויאץ לויפן אין דער מיל דאס מאלו, טראגן מעל אין באקהוין ארין, און ווער האט צייט זיך אינטערעסן מיט פאליטיק, איזון האבן גראיס אמונה, און גלייבן און אין דעם חדש וואס „ישועות בו מקיפות“ וועט השית' זיך מרחים זיין, און די רשעים וועלן נישט האבן אויף קינעם א שליטה.

די גוים ווי שטארק זיי זונען געווען פארביבן, אונטערגעעהצעט קעגן דעם איד האבן זיך דאר נישט געוואלט מזוחר זיין אויף זיערע הכנות, צו געמן גוטע פריזון פאר די פראודקטען וואס זיי האבן געבראכט אין מארק צו פארקויפן. זיי האבן מיטאמאל פרגען פון זיערע חולומות, פון א מדינה, פון דעם גון עדן ביי די „סיטשען“ און אזי ווי איעדעם יאר פאר פסח, האבן זיי געשפאנט און שטאט ארין, מיט סאקפעס אייער, עופות, קארטאפל, מיט רעשת זאכן, און געהאנדעטלט מיט די אידישע וויבער, ווי גלייך ס'האט גאר נישט פאסירט.

אין דער צייט האט דער טשער זיך ארויסגעפויצט פון קארפאטROSS,
באפרײַט דעם פרווארינץ פאר ניע הערשערס.

די טשענן האבן רעגירת אין אונזער געגענד 20 יאָה. אין משך פון דער צייט האבן זיי אויגעטאן גראיסע זאכן לטובת דער באפעלקערונג, פיל מעור ווי די אונגארן אין טוינט יאָר, דאס האבן איזון געוויסט און דאס גאנץ גוט אפגעשאצט. דער פאר האט מען טאקע געבענקט וווען זיי זונען אוווק.

קארפאטROSS ערבע דער צווײַטער וועלט מלחה, איזו ניט געווען צו דערקענען. די טשענן האבן אויסגעבויעט שיינע ברײַט שטרער, פיל בריין, געשטעלט באָן שטרעקס, געמאכט פאָרְיךָן און פלאנירט פיל וויכטיגע פלאנען אין דער צוקונט. אין אללע דערפער און שטעט זונען געווען טשעכישע שולן, רותנישע שולן, גימנאזיזעס און פאָך שולעס, און איעדעם קינד האט לוייטן געוזען באָדָרֶפֶט באָזוכן אין אָפָּלְקָס שולע, וווען ניט האבן די עלטערן בעקמגען גראיסע שטראפס.

אויב מן געפיגען בעולחט האט מען פראטנטיטרט. און על פי רוב האטעס געהאלפן. בכלל האט די טשעכישע מאקט זיך משתדל געוווען נוישט צו פיל אונטערדרליך דאס קארפאטישע באפעעלעונג. איד האט געהאט אמין הרגשה פון און חורין, מהאט געוויסט או דאס שטיבעלע, דער גארטן, די שטיקלך פעלד זענען אייגענס, קייןער ווועט דאס נישט אוועק רויבן, און צוביסלך האט מען געדרייט מיט דער וועלט.

אליאון געוואלט, די קינדער שיקען איין וועלכער שולע ער האט נאר געוואלאט, מען האט גישט געתשרט זיך צו פירן א-הונדרט פראצענטיק אידיש לעבען.

נאר אבער מ'דארף נישט פארהוילן דעם אמת, און נישט פארגענסן או
ס'האט נישט געפערלט צורות מיט קאָפּ-וּוַיְתָאָג פֿאָר אִידּוֹן בֵּי דִ טְשָׁעָכָן, נישט
שטענדיג איז מען געוווען צופרידן מיט די גאלדנע גליקן, נישט אללע אידּוֹן
האָבָן געלעקט האָנִיק פּוֹן זַי. דּוֹקָאָ זַיְיָ האָבָן געבעינְדוֹן אִידְישִׁיעָה הענט אַין עֲנוּניָּי
מסחר, און מיט פִּינְעָן רַיִד און מיט אהָבָת יִשְׂרָאֵל פְּנִימֵר האָבָן זַי זַיְעָר אַסְךְ
זַיְשָׁעָר פְּרָגָסָות צּוּבָּרָאָן, אַונְ פִּילְ גַּעֲשָׁעָפֶטְסְּ לִיְטְ פֿאָר אָרוּמַט.

ארוסים געועזין או בידיע זוכו זענען נישט געועזן ריבכיג.

טאקע דער ערשותער פרײזידענטן פראפעסאר טמאש ג. מסאסאריך איינ געוווען אינגעער פון די חסידי אומות העולם, אמת'דיקער אידן פריינד, ער האט שטענדיג פארשטיינען די אידישע לאגע, און ספֿעציג האט ער פארשטיינען די אידן אין קראפֿטָרֶס, וויל ער אלין האט געשטאַט פון אָוּרִימֵער משפה, דעריבער האט ער זיך משתדל געוווען צו העלפּן פֿאָרגֿרִינְגֶּרֶן דאס לעבן אין דער נײַיעָר רעפּוֹבְּלִיק.

זין תלמיד בענש האט געהאט אנדערע שיטה און דרכ איז הלכות דעמאקראטייע. ער האט גוט געקאנט זיין אייגן פאלק. ער האט געוויסט או די טשענו זונען זיעיר פיאגע ליט. אבער נישט קיין קעמעפערס איז אמלחטה.

זכרון קדושים

דערפֿאָר האט ער אָזֶן גַּעֲדרִיָּת מִיטֵּן פָּאַלִּיטִיק אַין דַּי באָזְצָטָע עַרְטָעָה, או דער טשעך זאל שטענדיג בְּלִיבָּן דער הַעֲרֵשָׁר, אֹון דער פָּרִימִיטִיוּועֶר גַּוִּי זאל טראָגן אויף זיך דעם על אָזֶן זַיִן אָונְטָעָטָעָנָג פָּאָר דַּי טשעָן.

זַיִן פָּאַלִּיטִיק האט הָוָנְטָעָרֶט פְּרָאַצְעָנְטִיק אָוִסְגָּהָהָאַלְטָן אַין קָאַרְפָּאַטְרוֹס. נָאָך וּוֹעֵן בְּעָנוּשׂ אַיְזָעָרָן אַיְזָעָרָן מִינִיסְטָעָר אַיְזָעָרָן מַאֲסָאַרִיקִיס צִיְּטָן, פְּלָעָגֶט ער זיך אַפְּטָמָאָל אַרְבִּיבָּרָכָאָפָּן קִיְּין קָאַרְפָּאַטְרוֹס מַחְנָן זַיִן דַּי „רוֹתָעָנִישׁ בְּרִידָעָר“ אָזֶן זַעַן מִיט וּוָאָס ער קָאָן זַיִן הַעֲלָפָן. בֵּי אַפְּלָקָס פָּאַרְזָאַמְּלוֹנָג אַין חָסֶט האט ער אַמְּאָל גְּעוֹזָאנְט:

— „מִיר וּוַיִּסְן אָז אִידָּן אַיְזָעָרָן קָאַרְפָּאַטְרוֹס גַּעֲפִינְגָּן זַיִן וּוֹי דַּי פִּיש אַיְזָעָרָן וּוָאָסָעָר, אָזֶן זַיִן נִיצְּנָן אָוִיס אַיְיָעָר יּוֹשָׁר, דָּעָרְבִּיבָּרָהָבָן מִיר בָּאַשְׁלָאָסָן אָוִיסְשָׁעָפָן דָּס וּוָאָסָעָר כְּדַי זַיִן זַעֲלָן בְּלִיבָּן אַיְזָעָר טְרִיקָעָנוּישׁ.“

נָאָך דִּיעּזָע וּוָעָרְטָעָר הָבָּאָן דַּי שְׁוֹנָאִי יִשְׂרָאֵל גַּעֲהוּבָּן אַקָּאָפָּ, אָזֶן זַיִן גַּעֲהָאָט אוּרִיךְ וּוּמְן סּוּמְקָץ זַיִן. דַּי טשָׁעָכָן הָבָּאָן אַיְיךְ מַקִּים פְּסָק גַּעֲהוּבָּן, אַיְזָעָר יְעָדָן דָּעָרְפָּל הָבָּאָן זַיִן גַּעֲמָאָכָט גַּעֲשָׁעָפָטָן נִעְבָּן דַּי אַיְדִּישׁ אָזֶן גַּעֲקָלָאָפָּט דַּי פְּרִיאָזָן, אַיְזָעָר דַּי שְׁטָעָט הָבָּאָן זַיִן אָוּעָק גַּעֲשְׁטוּסָן אַיְדִּישׁ סּוּהָרִים אָזֶן מִיט זַיִן קָאַנְקָאַרִירָט אַיְזָעָר לְאַלְעָלָ שְׁתְּחִיםָּ, אָזֶן פִּילְמְשָׁבָחוֹת זַעֲנָעָן גַּעֲבָלִיבָּן גַּרְוִיסָע בְּעָלִי חֻבּוֹת, זַיִעָר פָּאַרְמָעָגָן אָזֶן חָרָב וּנְחָרָב גַּעֲוָאָרָן אוּרִיךְ אַיְבָּיגָן.

דַּעְרָטָעָר זַיִן אָוִיסְגַּעַצְיִיכְעָנְטָן צּוֹ רִיסְיָן גַּרְוִיסָע שְׁטִיעָרָן, אָזֶן וּוִידָעָר אָזֶן גַּעֲטָרָאָפָּן גַּעֲוָאָרָן דַּעְרָאָדָּ, וּוֹי פִּיל מִהָּאָט אַלְעָז גַּעֲצָאָלָט שְׁטִיעָרָן אָזֶן נַאֲכָמָעָר צְוָגוּוֹאָקָסָן, זַיִן הָבָּאָן נִישְׁתְּפָרִי גַּעֲלָאָזָטָן קִיְּין שָׁוָם זַאְךְ פָּוּן מַכְסָן אָזֶן שְׁטִיעָרָן. דַּעְרָטָעָר זַיִן שְׁטָעָפָטָן אָרוֹסָס גַּעֲדָרִיָּת פָּוּן זַיִעָרָעָהָעָטָן, ער האט נִישְׁתְּפָרִי גַּעֲהָאָט קִיְּין הַכְּנָסָות אַיְבָּעָרָן יָאָר וּוּלְכָעָ זַאְלָן עַמְּמַחְיָב זַיִן צּוֹ צָאָלָן שְׁטִיעָרָן, גַּעֲשָׁעָפָטָן האט ער נִישְׁתְּפָרִי גַּעֲמָאָכָט, גַּעֲלָבָט נָאָר פָּוּן פָּעָלָד אַרְבִּיָּתָן וּוָאָסָעָר קָאָן שְׁוִין פָּוּן עַמְּפָאָרָלָאָגָעָן, הָבָּאָן זַיִן דַּי גּוֹיִם גַּפְטוּרִת מִיט אַקְלִינְגָן סּוּמְמָעָ גַּעֲלָט, אָזֶן זַיִן אָוִיסְגַּעַלְאָכָטָן פָּוּן דַּי טשָׁעָכִישָׁע בְּרִידָעָר.

אַיְזָעָר אַיְזָעָר דַּי רַוְּתָּנִישָׁר גַּוִּי גַּעֲהוּבָּן אַיְיָעָר, אַיְבָּעָרָן יָאָר פָּאַרְקוּיפָּט אַפְּאָרָקָסָן, עַטְלִיכָּעָ קַעְלָבָלָן, טַעַלְצָעָסָ, שָׁאָף צִינָן, עַופָּות, תְּבוֹאָה אָזֶן גַּעֲמָאָכָט

שוווערע טויזנטר, אבער די רעגירונג האט צוגעמאכט א אויג נישט געזען דאס אללעס, געוזכת האט מען נאר דעם איד, פון עם איז אמצוה ארויסרייסן דעם ביסן פונעם מוויל, און שיינדען די הייט פאר שטייער.

נאָר אַבּוּר מִיט דֻּעַם אַלְלָעַם האָט מעַן זַיְךְ צּוּבִּיסְלֵךְ צּוֹגָעָוִיִּינֶט, אַיְדֵן האָבָּן זַיְךְ נִישְׁט גַּעֲלָאָזֶט פָּוָן די אָוְנְטָעָרְדְּרִיךְעָרָס, סּוּחָרִים זַעֲנָעָן נִישְׁט גַּעֲזָעָסֶן מִיטְ די פָּאָרְלִיְּגַטְּעַ העֲנָט, מִהָּאָט מִיט זַיְךְ גַּעֲוָוָאָרְפָּן אִין אַלְלָע זַיְטָן, גַּעֲזָכְט פָּאָרְשִׁידָנָע מִיטְלָן וַיְאָזְוִי צַו קַעַמְפָן קַעַגְן דַּעַר טַשְׁעַכְיָשָׂר קָאנְקָאָרָעָנָע, אַוְן צָוָם סּוּפְּה האָט מעַן טָקָע מַצְלָה גַּעֲוָעָן, מעַן האָט שָׁוִין גַּעֲקָאָנָט צַו בִּסְלֵךְ צַיְעַן דֻּעַם אָוְטָעָם, אַוְן אַבְּיָסָעָל לִיכְכָּעָר לְעָבָן, האָט מעַן אַבּוּר נִישְׁט גַּעֲלָאָזֶט, עַס קַוְמָעָן אַרְיִין פְּרִישְׁעָה הָעֲרָשָׂעָרָס, אַוְן וּוּעָר וַיְיִסְטָה וְאָס זַיְךְ בְּרַעְנָגָעָן מִיט פָּאָר דַּעַר אַיְדִּישָׂר בָּאָפְּעָלְקָעָלָונָג.

— * —

פרק עשרים

— דָּאָם אָוְנְגָּאָרִישָׁע מִילִּיטָעָר אַיְן מְשָׁלִּים צַו בָּאוּזָעָן גַּאנְזָי קָאָרְפָּאָטְרוֹס — אַוְנְאָרָט קְבָּלָתְ פְּנִים פָּאָר די בָּאָפְּרִוּעָת — דַּעַר סּוּפְּה פָּוָן די סִיטְשָׁן — מִהָּאָפָּט אַוְיָף בָּעַפְּעָרָעָץ צִיְּטָן — אָוְנְגָּאָרִישָׁע סּוּחָרִים שְׁנִיאָדוֹן אַוְיָם די האַיְצָן פָּוָן די וּזְלָדָעָר — די גַּעַשְׁעַפְּטָן גַּיְעָן גַּוְתָּ, בָּוְדָאָפְּעָטָעָר סּוּחָרָות — די יִמְיָה מְנוּחָה דִּיְעָרָן נָאָר אַקְוַרְבָּעָן צִיְּת — אָוְנְגָּאָרָן גַּרְיָת צַו די אַנְטִיסְעַמְּבִיטִישָׁע גַּוְרוֹת.

אין 15-טָן מְעָרָץ 1939 האָבָן די דִּיְיטָשָׁן¹ אַרְיִינְמָאָרְשִׁירְט קִיְּין טַשְׁעָכִי, אַיְן דֻּעַם וּלְבָנָן טָאגְ האָבָן אוִיךְ די אָוְנְגָּאָרָן אָנְגָּעָפָאָנָגָעָן צַו בָּאוּזָעָן אַלְלָע אַיְבָּעָר-גַּעַבְּלִיבָּנָע שְׁתָחִים אַיְן קָאָרְפָּאָטְרוֹס. דָּאָס טַשְׁעַכְיָשָׂר מִילִּיטָעָר האָט פָּאָרְלָאָזֶט אַלְלָע קָאָסָעָרָנוּ, די חִילּוֹפִי תְּמִשְׁמָרוֹת אַיְן גַּעַשְׁעַן רְוָאִיג אַוְן שְׁטִיל, נָאָר אַוְיָף די עַרְטָעָר וּוי די „סִיטְשָׁן“ האָבָן זַיְךְ גַּעַשְׁעַפְּט זַעֲנוּן פָּאָרְגָּעָקָוּמָעָן גַּעַשְׁלָעְגָּרְיִיעָן.

צָעָן קִילְאָמָעָטָעָר פָּוָן חָוְסָט האָט זַיְךְ גַּעַפְּיִינָעָן דָּאָס דָּאָרָפְּ לִיפְשָׁע, וּוי סְאָיוּן

זכרון קדושים

געובייערן און געווואוינט דער שרייבער פון די שורות. אין דער תקופה בין מלכותות למלכות, בין איך געוווען אחדר איגגעל פון 12 יאר אלט. אין מײַן זכרון איז גוט אינגעקריצט די טרויעריגע לאגע פון יונע חדשים.

געוווען איז עס א שבת פאר פֿשָׁחַ, מ'האט געוויסט או דאס אונגאראישע מיליטער באדראף ארין קומען, וויל חוסט איז שווין געוווען באזעצעט. נאכמיטאג האט זיך דאס גאנצע דארף פֿאַרְאָמֶלְעַט איז דער לענג פֿוֹנְגָּם הויפט שטרואז, איעדעָר מיט אַרְוִיט-וּוִיסְ-גְּרִינְבָּעָם פָּאַן אַוִיכָּךְ זִין רֻעְקֵל, און מיזוארט מיט גְּרוּיסְטְּנִיגְעָרִיקִיטַּט. דאס מיליטער דאט באדראף צו אונז קומען פון „דאלאהאָ“ איבער די בערג, און די סיטשָׁן האבן פראַבריט זַיִן צוּרִיקְהָאלְטָן, און ארין מיט זַיִן אַמְּלָחָמָה. דאס קול פון די שיסעריריען האט זיך געהרט עטליכע שעה, ביין זַיִן האבן גובר געוווען און דארכְּעַבְּרָאָכְּן דעם וועג.

ווען די מיליטערישע טאנקען האבן זיך אַרְיִינְגְּעַבְּרָאָכְּן אַין אָנוּצָּר דָּרָאָף, זענען די אַידְּזָן געוווען די ערישטּוּ וועלכּעַ האבן זַיִן מְקַבֵּל פְּנִים געוווען מיט אַגְּוּוֹאַלְטִיקָּעָ שְׁמָחָה, באַגְּרִיסְטַּט די באָפְּרִיעָרָס אַון געטְנָצָּטַּט פָּאַר פְּרִיאִיד. דָּעַמְּאַלְטָה האט מען געמיינט אַז די אַונְגָּאָרָן האבן פָּאַר אַונְז גְּעַבְּרָאָכְּטַּט די יְשֻׁוָּה, קִיְּנָעָר האט זיך נִישְׁטָּפְּאָגְּשָׁטְּעָלָט אַז זַיִן וּוּלְּזַיִן אַזְוִי שְׁנָעַל זַיִן מַתְּחָבֵר זַיִן צו די דִּיְתְּשָׁעָ נָאָצִים, וּוּלְּזַיִן זַיִעְרָעָ גַּעֲטְרִיָּעָ תַּלְמִידִים אַון שָׂוְתִּפִּים צו דעם גְּרוּיסְן חָוְרָבָן, אַרְיִיסְטִיסְן די טִיְּעָרָעָ קְהִילָּות מִיטָּן וּוּרְצָל.

אונגאָרָן האט געפִּיעָרָט דעם גְּרוּיסְן נְצָחָן, סְאַיִן אַיר גַּעַלְגָּגָעָן צְרוּיקָ בְּעַקְוּמָעָן די אַלְלָעָ שְׁתְּחִים וּוּלְכָעָ זַיִן האט געפָּאַדְרָט פֿוֹנְגָּם טְשָׁעָר, עס אַיִן נָאָר גַּעַבְּלִיבָּן דָּעָר צְוּוֹיִטְעָר חָלָק מְאָרָמָאָרִישׁ, טְרָאָנְסְּיוֹלוֹאָנִיָּעָ בְּיִם רְוּמְעָנִיר אַין די הענט. אַונְז זַיִן האבן מְשִׁיךְ געוווען דאס אַוִיכָּךְ צו פָּאַדְעָרָן מיט עַטְלִיכָּעָ חדשים שְׁפָעָטָר אַיִן דאס אַוִיכָּךְ פון זַיִן באַזְעָצָט געוווארן.

זַיִעְרָ פִּיל אַידְּשָׁע סָאַלְדָּאָטָן זענען געוווען צוּוִישָׁן אַונְגָּאָרִישׁן מִילְּטָעָר אלָס, „שְׁטָאָנָּד-דִּינְגָּרָס“. מ'האט זַיִן מִיט זַיִן בָּאָלָד באָפְּרִיעָרָס אַון מְקַרְבָּ געוווען, אַסְּךְ אַינְגָּאָל זענען געוווארן אַינְגָּעָלִידָנָט צָוָם סְדָר אַיִן די פֿשָׁחַ נְעַכְתָּ. זַיִן אַינְטְּעָרָעָסִירָט וּוּלְגָן כָּלִי יְשָׁרָאֵל אַיִן אַונְגָּאָרָן, וּוּלְגָן קְרוּבִּים, חֲבָרִים, אַנְדָּעָרָה האבן חָוָקָר וּדוֹרָשָׁ געוווען, מה טִיבָּה של אָוֹמָה זוּ, וּוּיאָוִי בָּאָנָעָמָן זַיִן זַיִן כָּלְפִּי אַידְּשָׁע קִינְדָּעָר.

די ערשות שritten פון די מיליטערישע כוחות איז געוווען צויניפכאָפַן די סיטשן באנדיטן, וועלכע האבן געקעטפַט קעגן דעם אונגאר, זיי פֿאָראֹרטילּוּן אלס שונאים, אלס קְרִיגְס-פֿאָרְבְּרָעְכָּרֶס. אויף וועמען זיי האבן געליגט די הענט דער איז נישט אָרוּיס אַלְעַבְּדִיגְּעָר. קיפעס הרוגים פון זיין זענען געלעגן אין די וועלדער אָן צוּשְׁפְּרִיְּס אֵין די שאַנְצָן, אַבעָר דאס רָוב זענען זיך צוֹלָאָפַן אָוָן אַוְיסְגָּעָהִיט אֵין די טִיעָפַע וּוּלְדָעָר. נַאֲך עַטְלִיכְעָוָוָנָס זענען זיין אַהִימָּס גַּעֲקוּמָעָן שְׂטִילְעָרְהִיט, אַבעָר די אַיְדָן האָבָן זיך נִישְׁתְּגַעַרְיוּט זַיִן אַיבְּעָרְגָּעָבָן פָּאָר דַּעַר אַונְגָּאָרִישָׁעָר מַאְכָּט.

אַידִישׁע סַאלְדָאָטָן זענען גַּעֲקוּמָעָן מִיט בְּקַשׁוֹת מַעַן זַל זַיִן נַאֲר גַּעַבָּן די גַּעַמָּן פָּון די בְּלוֹט-דָּאָרְשְׁטִיגָּע אַוקְרָאַינְגָּעָם, וּוּלְן זַיִן שְׁוִין גַּעַמָּן נִקְמָה פָּון די חַבְרָה לִיְּטָט, זַיִן וּוּלְן זַיִן מַבָּעָר זַיִן פָּון דַּעַר וּוּלְטָט, אַבעָר אַיְדָן זענען בְּנִי רְחַמְנִים, גָּלוֹת אַיְדָן, פְּהַדְנִים הָאָט אַיְדָעָר אַיְינָעָר גַּעַשְׁוִיָּגָן, נִישְׁתְּגַעַרְיוּט גַּעֲוָאָלָט טְשֻׁעָפָן מִיט די באַנדִיטָן וּוּלְכָעָה האָבָן גַּעֲשָׁאָרְפָּט מְפַשְׁעָרָס חַדְשִׁים באַרוּבָן אַידִישׁע פָּאָרְמָעָגָנָס אָוָן אַידִישׁ בְּלוֹט פָּאָרְגִּיסָּן.

אָדָאנְק דַּעַם טָאָקָע זענען טְוִיזְגָּטָר סִיטְשָׁן, פֿאָרְבְּעָנְטָעָר רְשָׁעִים גַּעַבְּלִיבָן בְּיִם לְעַבָּן, אָוָן זַיךְ אַרְוִיסְגָּעְדָּרִיָּס פָּון טְוִיט שְׁטְרָאָפָע. מִיט עַטְלִיכְעָוָוָנָס זַיִן די גַּעַשְׁמָעָקָט האָבָן גַּעַמְאָכָט אֵין האָנְט מִיט די נְאַצְּיָשׁ וּשְׁאַנְדָּאָרָן, גַּעַזְוָכָט אָוָן גַּעַשְׁמָעָקָט זַיִן אַיְדָעָט זַיִן אָוִיס. מִיט זַיְעָרָע אַיְינָעָר הענט גַּעַרְכָּאָכָט אֵין די גַּעַטְוִיסָּס אַריִין, דַּעְמָאָלָט הָאָט מַעַן שְׁוִין גָּאנְץ גּוֹט חַרְתָּה גַּעַהָאָט פָּאָר וּוָסָמָעָן הָאָט גַּעַשְׁוִיָּגָן אָוָן פָּאָרְהִיט די רְשָׁעִים זַאלְן נִישְׁתְּגַעַרְיוּט וּוּרָן, אַבעָר דַּעְמָאָלָט אֵין שְׁוִין גַּעַוְועָן צַו שְׁפָעָט.

סְהָאָט זַיךְ דַּעְרָגְעָנְטָעָרָט פָּסָח שְׁנָת תְּרִצְ"ט, אַיְדָן האָבָן גַּעַפְּלִיט אָז די לאָגָע אֵיז אַבְּיַסְעָל פֿאָרְלִיכְטָעָרָט גַּעַוְוארָן, אָוָן מִיהָאָט זַיךְ גַּעַזְוָצָט צָום סְדָר מִיט גַּרְיְנְגָעָרָע הַעֲרָצָעָר. דַּעַר פְּחָד פָּון די סִיטְשָׁן הָאָט לְאַנְגָּזָאָם אַוְיסְגָּעוּפָט, דָּאָס אַונְגָּאָרִישָׁע מִילְּיטָעָר הָאָט פֿאָרְזִיכְעָרָט אָז סְזָאָל נִישְׁתְּגַעַרְיוּט פֿאָגְרָאָמָּן מִצְדָּקָה בְּעַוּוֹפְּנָטָע וּוּלְדָס גּוֹים, אוֹיף די זַיְיטָן פָּון די שְׁטְרָעָזָעָר הָאָט זַיךְ גַּעַוְואָלְגָעָרָט אַוְעָק גַּעַוְוארָפָן גַּעַוְועָר. פִּיל בְּלָאָעָמָנְדוֹרָן, אָוָן די גְּבוּרִים פָּון אַמְּאָל זענען שְׂטִילְעָרְהִיט צְוִירִיק גַּעַקְוּמָעָן אַהִימָּס, גַּעַוְועָן צְוּפְרִידָן אָז מְלָאָוט זַיִן לְעַבָּן.

זכרון קדושים

בעת ההיא האט ג'יעקבערט אין קאָפּ די שאלַה וויאֹוי וועלַן זיך די אונגעארן אויפּ-פֿירן כְּלַפּי דַעַם כְּלֵל יִשְׂרָאֵל אַין קַאֲרָפְּאַטְרוֹסָלָאָנְדָה, ווועט פָּאָר אַיד זַיִן בעסער ווַי בַּיִם טַשְׁעַר אַדְעָר עַרְגָּעָר. מִהָּאָט מַשְׁעַר גַּעֲוָעָן פָּאַרְשִׁידְנוּ הַשְׁעָרוֹת, גַּעֲמָאָכָט אַסְדַּחַבְּוֹנוֹת. מִהָּאָט זַיךְ אַוְיסְגָּלְיִיגְט צַו גּוֹטָן, אַוְן מַעֲנְטָשָׁן הַאָבָן גַּעֲשָׁאָצָט כְּמַעַט ווַי אַוְיכְּפָּעַר אָז פָּאָר אַידָן ווּאַרְטָ גַּוְיִיסָע גַּלְיִיקָן פּוֹן די אונגעארישע הערשערס, עַס קוּמָעַן יָאָרָן פּוֹן שְׁפָעָ אַוְן פרנְסָה בְּרִיטָה.

עלטערע מַעֲנְטָשָׁן הַאָבָן זַיךְ דָּעַרְמָאָנְט אַיְן די אלְטָע שִׁינְעָן צִיְּינָן פּוֹן אַמְּאָלָה, אַיְן קִיְּסָרְ פְּרָאנְץ יוֹזֻעָפָס צִיְּטָן, דָּאַמְּאָלָס הַאָבָן אַיְדָן גַּעֲהָאָט אַוּוֶרֶט אַיְן אַפְּנִים. מִהָּאָט גַּעֲלָעַבְּט אַיְן די קַאֲרָפְּאַטָּן בְּשָׁלוֹם וּבְשָׁלוֹה, אַיְינְגָּר מִיטָּן אַנְדָּעָרָן, אַוְן זַיךְ גּוֹט פָּאַרְטָרָגָן מִיטָּעָר גַּעֲנָצָעָר בְּאַפְּלָקְעָרוֹנָגָן פּוֹן די אַרְומִיקָע זִיְּטָן.

איַן יַעֲנַע צִיְּטָן איַן דָּעָר שַׁעַבּוֹד מְלָכִיּוֹת גַּעֲוָעָן צַו דָּעַרְלִידָן, אַוְן דָּעָר עַול הַפְּרָנְסָה אַיְן נִישְׁתְּ גַּעֲלָגָן אַוְיפּן קָאָפּ. מַאיְזָן נִישְׁתְּ אַרְוָם גַּעֲגָנְגָּעָן פָּאָר מְרָה-שְׁחוֹרָהָט, גְּרוּיָן אַוְן אַלְטָ גַּעֲוָאָרָן פָּאָר דָּעָר צִיְּטָן. די זְקָנִים הַאָבָן פָּאַרְצִילָט ווַיְאֹזִי דָּעָר קִיסְּרָ פְּרָאנְץ יַאֲזַעַף זַיךְ אַוְיְגַּעְפִּירָט מִיטָּעָר אַיְדָן, אַוְן דָּאָס אַיְן גַּעֲוָעָן אַמְּלָכוֹת של חָסֵד.

הַאָט מַעַן גַּעֲמָאָכָט אַסְעַנְטִירְוָנְגָּעָן אַיְן לְאָגָּדָה, הַאָט מַעַן צְוִישָׁן די אַיְדָן גַּעֲקְלִיבָן די זַעֲלָנְעָר ווַי די אַתְּרוּגִים פָּאָר סּוֹכּוֹת: אַ, „הַוִּיכָּעָר-קָוָקָה“ אַיְן אַפְּעַלְעָר אַ, „בְּלִיְּ-הַאָלָץ“ אַפְּעַלְעָר, אַ, קְרָאָפּ, אַפְּאָרָךְ, אַדְאָרְגְּרָוִינָה, אַדְעָר בְּלָאַט-פּוֹס אַוְן אַרְיְנְגָּנְדִּיק אַוְיָר מִיטָּקְרָאָמָּפּ-אַדְעָרָן, אַדְעָר אַשְׁבָּר מִיטָּמְעָרְדִּין אַלְלָעָס אַיְן גַּעֲוָעָן אַמְּיוֹשָׁה. אַפְּילָו אַיְשָׁ הִירָּא וְרַךְ הַלְּבָבָ, אַיְנְגָּרְמָאָן ווְאָס הַאָט נִישְׁתְּ גַּעֲקָעָנְטָ פָּאַרְטָרָאָגָן דַעַם גַּעֲשָׁמָאָק פּוֹנָעָם פּוֹלוּוּעָר אַוְן דָּאָס קּוֹל פּוֹנָעָם שָׁאָלָן אַוְן בְּלָאוֹן מִיטָּן קְלָאָפְּרָוִי פּוֹן די פִּילְ פְּעָרָה, הַאָט מַעַן בְּאַפְּלִיטִיט אַיְן צְרוּיקָ גַּעֲשִׁיקָט צּוֹם בְּנֵי בֵּית אֲהִימָּ. סְאַיְן טַאָקָעְ דָּעַרְפָּאָר גַּעֲוָעָן זַיִּעָר אַזְלָעְתָּנְחָהִיט, מִזְאָל זַעַן אַיְדִּישָׁן זַעֲלָנְעָר אַיְן אַדְאָרָה, אַוְן אַיְדָן הַאָבָן נִשְׁתְּ גַּעֲוָוִיסָט ווְאָס פָּאָר אַטְּעָם טְרִיפָּה/נְעָ קָאָסָט הַאָבָן בַּיִם מִילִּיטָעָר. (ה. אַפְּשָׁאָן).

וּוְעַן אַוְנוּעָר סְבִּיבָה אַיְזָה בָּאַזְעָצָט גַּעֲוָאָרָן פּוֹנָעָם אַוְנְגָּאָר, אַיְזָה די לאָגָע בַּיְיָ אַיְדָן סְפִּעְצִיעָל אַיְן די דָעַרְפָּעָר גַּעֲוָעָן זַיִּעָר אַשְׁוּעָר, די לְעַצְתָּעָחָדָשִׁים בַּיִם טַשְׁעַר, די מַאֲבִילְזָאָצִיעָ, אַוְן די תָּקוֹפָה שְׁבִין מְלָכָה לְמִלְכָה הַאָט גַּעֲבָרָאָכָט אַז אַיְדָן הַאָבָן אַוְיסְגָּלְיִיגְט זַיִּעָרָעָ לְעַצְתָּעָחָדָשִׁים אַז אַיְדָן בְּנֵי בֵּית,

רב

זכרון קדושים

האט מען געהאפט און אויסגעקוקט אויף א נײַער וועלט, געווארט אָז די נײַע
הערשערס וועלן זאָגן לטובת דעם קאָרפאטישן באָפֿעלְקָערוֹנְג, דער מסחר וועט
פארברעטערט ווערן, נײַע פֿאָברִיךְן וועלן גּעֲבֹוּיַּעַט ווערן, אָן סִוּוּט זִין ווי
צּוֹ פֿאָרְדִּינְעָן דעם טאג אָרְבִּיט, אָן אָקָּאָפּ ווּיְיטָאָג.

בְּחוּרִים לְעָרְנָנוּ אֵפֶּאָר זִיד קָאנָנוּ מְפֻרְנָס זִין פּוֹן זְיוּעָר יְגִיעָת כְּפִים (אוֹאָ)

זכרון קדושים

אין די ערשות ומער החדש האט זיך עפֿעַס יא געוועיזן אויך בי די איצטיגע אונגארן ווועט זיין מעגליך צו מאכן א בעסער לעבן, ס'זועט ג'עפֿנט וווערן פרישע קווועלן פון גראינגעער פרנסטה. מײַנְסְטֶרָס מיט אָזְשִׁינְיָרָן, סוחרים מיט בעאמטערס זענען אָנגָעָקָומָעָן זיך אויסקוקן די סביבה, געמאָסְטָן ווועלְדָעָר, פֿאָרְבְּרָעְטְּעָרֶט די שְׂטְּרוֹזָעָר, גַּעֲבּוּיַּעַט שְׂטָאָרָקָע בְּרִיכָּן, גַּעֲשְׁרִיבָּן אָן גַּעַצְּיִיכְּעָנָט, גַּעַפְּאָרָן קִין פֿעַסְט אָן צְרוּיק גַּעַקְּוּמָעָן, פֿירְמָעָס הָאָבָּן גַּעַפְּעַנְט זַיְעָרָע קָאנְצְּעָלִיעָן אָן ס'אי גַּעַוְּאָרָן לְעַבְּדֵיק אַנְיִיעַ תָּקוֹפָה אִין גַּעַקְּוּמָעָן אויף קָאָרְפָּאָטְרָס.

מייטאמאל אִין גַּעַשְׁאָפָּן גַּעַוְּאָרָן גַּעַנְּוֹק אַרְבִּיטְרָפָּאָר מַעֲנְטָשָׁן, טְּרוֹיְזְנְטָר אַרְבִּיטְרָפָּאָר הָאָבָּן גַּעַמְּאָכָּט פֿרְגָּוָה בְּיִי די שְׂטְּרוֹזָעָר, גַּעַקְּלָאָפְּט די שְׂטְּיִינְגָּר, גַּעַבְּרָאָכְּט דֻּעַם גַּעַמְּאָלְעָנָעָם שָׁאָטָאָר מִיט פֿעַרְד אָן וְאָגָּן, אַנְדָּרָעָגְּעָנָעָן זיך אִין די ווועלְדָעָר בְּיִי די נִיְּיעַ פֿרְמָעָס, מַגְּלִיכְּת אֹוִיס פֿעַלְדָּעָר צוֹ הָאָקָן נִיְּיעַ שְׂטְּרוֹזָעָר, יַעֲדָעָר אִין באַשְׁעָפְּטִיגָּט אָן מַפְּאָרְדִּינָּט, ווּעְרָסְחָטָאָט נָאָר כְּה אָן רְצָוָן גַּעַהְאָט צוֹ אַרְבִּיטְרָפָּאָר גַּעַשְׁעָפְּט فֿרְנָסָה מִיטְזָן פֿילָן מַוְיל.

דָּעָר עַולְם אִין נִשְׁתָּפָן די מְפָנוֹנִים, מַאיָּוּ נִשְׁתָּפָיל, אַיְעָדָעָר לוֹיְפָט צוֹ פְּאָרְדִּינָעָן גַּעַלְט, סְחוּרִים, גַּעַוְּעַלְבָּרָס, זַעַנְּעָן זַיְעָר באַשְׁעָפְּטִיגָּט בְּרָעְנָגָעָן די פֿרְיָשָׁע סְחוּרּוֹת, וּוַיְיַל אֹוִיב דָּעָר עַולְם הָאָט גַּעַלְט גַּלְיסְט זיך אָוִיסְגָּעָבָן, בְּמִילָא לִיְיָזָט גּוֹט דָּעָר גַּעַוְּעַלְבָּר, אֹוִיך דָּעָר בָּעֵל הַמְּלָאָכָה גַּעַנְּיסָט, מַפְּאָרְגִּינָט זיך שְׁוִין מַעַר אָוִיסְגָּעָבָן אֹוִיך קְלִיְּדוֹנָג, קְוִיפָּן אַנְיִי שְׁטִיקָל מַעַבָּל, מִיט די דָּעָשָׁט באַדְעָרְפָּנִישָׁן, דָּעָר עַולְם אָין טָאָקָע גַּעַוְּעָן צְוּפְּרִידָן פֿוֹן די אָונְגָּאָרָן, סְוּפָּס זַאָרָגָן זַיְיָ אַיְעָדָעָר זַאָל הָאָבָּן מִיט וְאָס צוֹ זַיְיָ באַשְׁעָפְּטִיגָּט, אָן לְאָזָן לְעַבָּן אַשְׁטִיל רְזָאִיגָּלְעָן, וּוְעַס פָּאָסְט זיך פֿאָר אַמְּלָכוֹת של חָסֶד.

אִין אַקְוַרְצָעָר צִיְּטָה אָט זיך אַבָּעָר אַרְוִיסְגַּעְוּזָוָן, אִין די אָונְגָּאָרִישָׁע מַוְשָׁלִים, הָאָבָּן זַיְעָר בְּעַהְאָלְטָעָנָה כּוֹנוֹנָה אָן אַיְיָגָעָנָע אַינְטָעָרָעָס, מַזְוָכָט נִשְׁתָּפָן די טָוָהָה פֿוֹן די קָאָרְפָּאָטִישָׁע בְּרִיגָּעָר, מַעַן מִינְיָט זיך אַלְיָין, נִשְׁתָּפָן וּוַיְסָעְנְדִּיגָּו וְאָס דָּעָר מַאְרָגָן קָאָן בְּרָעְנָגָעָן, נִשְׁתָּפָן זַיְן זַיְכָּעָר אֹוִיב זַיְיָ בְּלִיְיָבָן נָאָך די בָּעֵל בְּתִים אִין דָּעָם פְּרָאוּינָץ הָאָבָּן זַיְיָ גַּעַרְעָנָט אַנְשָׁטָאָט צוֹ גַּעַבְּעָן באַדְאָרָף מַעַן קָוְדָם כָּל נַעַמָּעָן, וְאָס מַעְרָעָר אָן וְאָס גַּיְכָּעָר.

וּוְבָאָלְד זַיְיָ הָאָבָּן באַשְׁעָפְּטִיגָּט די שְׂטְּרוֹזָעָר, פֿאָרְשְׁטָאָרְקָעָרֶט די בְּרִיכָּן, זַעַנְּעָן זַיְיָ אַרְיִין אִין די ווועלְדָעָר, זיך גַּעַנְּוּמָעָן אוַיסְהָאָקָן די טַיְיָעָר הָאָלְצָן אָן זַיְיָ גַּעַלְיָפְּעָרֶט קִין אָונְגָּאָרָן אָן אֹוִיך אַוְיסְלָאָנָה, רַיְיכָע אָונְגָּאָרִישָׁע פֿרְמָעָס

האָבָן גַּעֲבָרָאָכֶט שְׁוֹעֲרָעָר לְאָסֶט מַאֲשִׁינָּעָן אָוּן טָאג טָעַגְלִיךְ גַּעֲפִירֶט הַאלָּץ פָּוּן דָּעָר „וּוּרְכָאָכוֹיְנָעָ“ אָוּן פָּוּן אַנְדָּרָעָר וּוּלְדָרָעָר צַו דֵּי נַעֲנְסָטָע בָּאָן שְׁטָאָצִיעָס פָּאָרְלָאָדָעָנָט גַּאנְצָע לְאָסֶט צְעָגָר מִיטָּן מַאֲטָרִיאָל.

הוֹנְדָּרָעָטָר בָּעֵל עֲגָלוֹת, סֵי אִידָּן אָוּן סֵי גּוּיִם הָאָבָן גַּעֲפִירֶט פָּוּן דֵּי טִיעָפָע וּוּלְדָרָעָר דָּאָס הַאלָּץ, וּוּינְטָעָר אַרְוִיף מִיט שְׁלִיטָעָנוּס אָוּן גַּעֲבָרָאָכֶט צַו שְׁלַעַפְּן צַו דֵּי זָעָגָן לְאַנְגָּעָה קְלֻעָּצָעָר. גּוּיִים הָאָבָן גַּעֲבִינְדָּן „בָּאָקָאָרָעָס“ אָוּן גַּעֲשָׂוִימָן מִיט זַיִּי אַיבָּעָר דֵּי רִיקָּעָס. אַיבָּעָר דָּעֵר טִיסָּס וּוּיִיטָּס קִיןָן אַונְגָּאָרָן. דֵּי זָעָגָן פָּאָבָּרִיקָּן הָאָבָן גַּעֲרָבִיָּט בֵּי טָאג אָוּן בֵּי נַאֲכָט, אָוּן דָּאָס גַּעֲזָעָטָעָה הַאלָּץ מַאֲטָרִיאָל גַּלְיִיךְ פָּאָרְפָּאָקָט אַוִּיפָּט דֵּי לְאָסֶט מַאֲשִׁינָּעָן אָוּן אוּוּקְ גַּעֲשִׁיקָּט. דֵּי אַרְבָּיִיט הָאָט גַּעֲרָעָנָט אַוְנָטָעָר דֵּי הַעֲנָט, דָּעֵר שְׁטוּרָאָס הָאָט נִישְׁתָּעָרָהָט אַמְּגָּנוֹת, סְטוּטָזָוָן אַבָּהָלָה, וּוּי גַּלְיִיךְ זַיִּי זָאָלָן שְׁפָרוֹן אָוּן עַטְלִיכָּעָיָר אַרְוּם וּוּעָלָן זַיִּי מַוּן פָּאָרְלָאָן דֵּי קָאָרְפָּאָטִישָׁע אַוְמָגָּעָנָט.

סּוּחָרִים הָאָבָן פָּאָרְגָּרָעָטָר דָּעֵם הַאַנְדָּעָל פָּאָרָקָעָר, זַדְקָה פָּאָרְבִּינְדָּן מִיט בּוֹדָאָפָּעָטָעָר פִּירְמָעָס, גַּעֲפִירֶט אָוּן גַּעֲבָרָאָכֶט פָּאָרְשִׁידָנָעָ סּוּחָרוֹת, אַיְינְגָּעָקוּיפָּט אַיִּין אַונְגָּאָרָן טַעַקְסְּטִיל אַוִּיפָּט דֵּי בִּילְגָּעָ רִיזָּן, לְעַבְנָסְמִיטָל, תְּבוֹאוֹת, אָוּן וּוּרָע עַס הָאָט נָאָר גַּעֲהָאָט אַשְׁטִיקָּל חֹשֶׁש אַיִּין מַסְחָר אַיִּין אַיִּין אַקְוּרְצָעָ צִיְּתָה בְּתַعַשְׁר גַּעֲוָוָאָרָן. דֵּי צְעָגָעָר קִיןָן בּוֹדָאָפָּעָט זָעָגָעָן גַּעֲוָוָעָן פִּילָּמִיט אַיְינְגָּלִיטָה, מַאִין גַּעֲפָאָרָן בָּאוֹאָמָּה, גַּעֲמָאָכָּט פְּרִיָּמִינִיָּן צַו מְנָחָה אָוּן מְעַרְבִּיבָּה, גַּעֲדָאָוָעָנָט אַיִּין טָלִית מִיט תְּפִילִין גַּעֲטָרִינְקָעָן מְשָׁקָה, אָוּן דֵּי גּוּיִים דָּאָס צְוּקָקָן הָאָבָן גַּעֲפָלָאָצָט פָּאָר שְׁנָאָה.

זַיְעַנְדִּיק שְׁטוּרָאָק פָּאָרִיאָגָט אָוּן פָּאָרְטִיפָּט אַיִּין עַנְיִנִי מְסָחָר, באַשְׁעַפְטִיגָּט אַיִּין דֵּי גַּעֲוָוָלְבָעָר מִיט דֵּי פִּילְקָוְגִּים, לוּיְעַנְדִּיגָּצָוּ דֵּי פָּאָרְשִׁידָנָעָ אַרְבִּיטָן, הָאָט מְעַן נִישְׁתָּעָת צִיְּתָה זַיִּק אַשְׁטָּעָל אַפְּ גַּעַבָּן, זַיִּק אַוְמָקָוָקָן וּוּסָעָס טָוָט זַיִּק אַרְינְגָּס אָוּן אַרְוִם. קִיןָן צִיְּטָוָגָן צַו לְיִיְהָנָעָן אַיִּין נִישְׁתָּעָת גַּעֲוָוָעָן, קִיןָן נִיְּיעָס צַו הָעָרָן פָּוּן אַרְאִידָּיו אַיִּין אַוְדָאִי נִישְׁתָּעָת מַעְגָּלִיךְ גַּעֲוָוָעָן, וּוּרָע הָאָט דָעֵם לְוִקְסָסָה בֵּי זַיִּק גַּעֲהָאָלָטָן, אָוּן וּוּרָע הָאָט דָעֵם גַּעֲהָאָט אַיְצָר הַרְעָדָעָצָן, בְּמִילָּא אַיִּין דָעֵר קָאָפְּ גַּעֲלָעָן אַרְיִיבְּנָכָּפָּן נָאָך אַהֲנָדָעָטָר פָּעָנְגָּי, נָאָך אַגְּשָׁעָפָּט מַאֲכָן, אַוִּיפָּט שְׁפָעָטָר הָאָט מְעַן נִישְׁתָּעָת גַּעֲוָוָאָלָט זַיִּק זָאָגָן.

בְּעֵת הַהִיא הָאָט שְׁוִין דֵּי אַונְגָּאָרִישָׁע מִמְשָׁלָה בְּאַשְׁטָּעָטִיקָט אַשְׁוֹרָה מִיט גּוּיָרוֹת קְשָׁוֹת וּרְעוֹתָה, וּוּלְכָעָה הָאָבָן בְּאַדְאָרְפָּט צַו בְּאַטְרָעָפָּן אַלְסָ צַו עַרְשָׁת אָוּנוּ קָאָרְפָּאָטִישָׁע אִידָּן. דֵּי אַונְגָּאָרִישָׁע נַאֲצִיסָה אָבָן זַיִּק אַלְלָעָס גַּעֲלָרָנָט פָּוּנָעָם

זכרון קדושים

דייטש, און געוואָלט ווַיְיָזֵן אָז הִיטְלָעֶר האָט זִיךְרָנֶשׁ וּהָאָס צֹ שְׁעָמָעָן מִיט
זִיגְעַן תַּלְמִידִים, אָזֵן זַיְקָאנְגָּן שְׁוִין גָּאנְץ גּוֹט די בְּרוֹתָאַלִישָׁע מְלָאָכָה. שׂוֹוָאַצְּעָ
כְּמַאֲרָעָס הַאֲבָעָן בְּאַדְעָקָט אָנוֹנוֹעָרָע הַימְלָעָן, די צְרָה אִין נָאָר גַּעֲוָעָן אָז מַעַן
הָאָט נִישְׁתְּ גַּעֲוִיסְׁט אָפְשָׁאָצְּן אָזֵן פָּאַרְשְׁטִינָן אִין וּוּלְכָבָעָר לְאַגְּעָע מַעַן גַּעֲפִינָט זִיךְרָן,
אָזֵן קְלָעָרָן צִיטְלִיךְרָן עַצְׁתָּן וּוַיְאָוִי זִיךְרָן רָאַטְעוֹעָן, אָזֵן וּזִיךְרָן פָּאַרְבָּאָרָגָן, עד
יעַבְּרָ זַעַם.

— *

פרק עשרים ואחד

— אַיְדִּישׁ פְּרָנָסָות וּוּעָרָן חָרוֹם — הַוְּלָף פָּוּן דָּעָר „אַיְמָוָשָׁא“
— פָּאַלְקָטָם קָאָפְּצָן פָּאָר הַוְּנָגָעָרִיקָע — אַגְּוִישָׁר שָׁוְתָף —
„שְׁטְרוֹווַמְאָן“ — רַעֲגִירְוִינְגָּס בְּעַמְּטָעָר הַעֲצָן דָּעָם פּוֹיְעָר —
אָוְנְגָּאָרִישׁ מִילְּיָעָטָר פְּלִיאָקָטָן די בְּעָרָד אָזֵן פִּיאָוֹת — אַרְבִּיטָּס
בְּאַטְּמָעָלְיוֹאָנְגָּעָן — „מוֹנְקָא סָאוֹזָדָר“ — מְטִירָוֹת נְפָשָׁת פָּאָרָן
כְּשָׂרָן קָעָפָל — עֲבוֹדָת הַפְּרָד אִין די וּוּלְכָבָעָר — סָאַדְּסִטְּיָשָׁע
שְׁמָרָאָפָּס — הַוְּנָגָעָרִיקָע חָדָר אִינְגָּלָעָד — אַיְסָגָעָפָּלָאָגָּטָע
אַיְדִּישׁ מַאמְוָעָט

צְרוֹת אָז אָעָק, צְרוֹת אָז אָסּוֹפָהָבָן זִיךְרָנָעָן זִית שְׁנָת תָּשָׁ (1940). אַיְדָעָן טָאג אִין פָּאַרְעָפָנְטָלָק גַּעֲוָוָרָן פְּרִישָׁע גְּזִירָה, נִיעָע תְּקָנוֹת,
הַצָּד הַשׂוֹהָה שְׁבָהָם אָוּוּקְרוּבִּין די פְּרָנָסָות בֵּי אַיְדִּישׁ קִינְדָּעָר, אַרְוִיסְּרִיסְּעָן
דָּאָס שְׁטִיקָעָל בְּרוֹוִיט פְּוֹנָגָם מוֹיָל, מִיט די וּלְבָעָשָׁטָה וּוָאָס די הַיְּתָלְעָרִישָׁע
נָאָצִים הָאָבָן גַּעֲמָאָכָט קָעָגָן זַיְעָרָע אִידָּן. די אָוּנְגָּאָרִישׁ מִמְּשָׁלָה הָאָט באַשְׁטָעִיגָּט
אַרְיִיעָחָקִים וּוּפִילְפְּרָאַצְּעָנָט אַיְדִּישׁ אַרְבִּיטָר זָלָן אַרְבִּיטִין אִין די
פָּאַבְּרִיכָן, וּוּלְכָבָעָר סָאָרָט בָּעֵל מְלָאָכִיס קָאנְגָּעָן וּוּיְטָעָר מְמַשְׁיךְ זִין אִין זַיְעָר
פָּאָךְ, וּוּפִילְפְּרָאַצְּעָנָט סָוחָרִים זָלָן וּוּיְטָעָר פִּרְזָן זַיְעָר מְשָׁחָר, אָזֵן בְּכָל מִיט
וּוָאָס הָאָט אִיד אִיא רְשֻׁוֹת זִיךְרָן בְּאַשְׁעָפְטִיגָּן.

הָאָבָן אִידָּן גַּעֲהָפָט אַוִּיפְּרָעָר צְוִוקָּנוֹפָט פָּוּן דָּעָר שִׁינְגָּר וּוּלְטָן, אָז מַעַן
וּוְעַט זִיךְרָן קָעָנְגָּעָן פָּאַרְבָּעָסָעָרָן די פְּרָנָסָה, מִזְוָּעָט הָאָבָן מַעְגָּלִיכְקִיָּט צֹו פָּאַרְדִּינְגָּעָן

דאס ברײַט במנוחת וּבכְבוֹה, איז נישט גענוג אוֹ די אונגאָרֶן האָבָן די לאָגעַ
ニישט פֿאָרְבָּעֵסְעֶרט, נָאָר אַדְרְבָּאָסְיָאָן גַּעֲוָאָרֶן פִּיל עַרְגָּעָר.

די התחלת פֿוֹן דער אַנטִיסְעַמִּיטִישָׁר גַּוִּירָה איז גַּעֲוָעָן אָוּוּק נָעָמָן
דאָס עַרְלְוִיבָּעָנִישׂ בַּיִּדְיָוְתְּרָאָפִיקָּאָנְטָן אָוֹן וּוּעְרְצָהִיְּזָר.

אָגָוי אָז עַר האָט פֿאָרְדִּינְט אַקְרְוִינְעַ, עַר האָט זִיךְ אָוְמְגָעָקָעָרֶט פֿוֹן אָ
מָאָרָק, גַּעֲלִיוּזֶט פֿאָר תְּבָאוֹת אָדָעָר בְּהַמּוֹתָה, האָט גַּעֲפִילֶט זִין בְּאָדְעָרְפָּעָנִישׂ
אָרִיְּן גַּיְּנַן אִין אַידִּישׂ וּוּרְצָהִיְּן זִיךְ אָוְגָעָשָׁאָפֶט מַשְׁקָה, אָוֹן דָּעָרְפָּאָר גָּוֹט
בְּעַצְּאַלְמָט, אָזְוִי האָט זִיךְ גַּעֲפִירֶט זִין זִיְּדָעַ, זִין פֿאָטָעָר, אָוֹן עַר אָוִיךְ. מִיהָאָט
פֿוֹן דָּעַם מַסְחָר גַּעֲהָאָט فְּרָנָסָה, וּוּינְגָעָר אָדָעָר מַעְרָעָר, דָּעָר עִקְּרָסְיָהָאָט
זִיךְ גַּעֲדָרִיְּט דָּעָר גְּרָאָשָׂן בְּיָמָי אַזְּ. אָזְ מַעַן האָט מִיטָּאָמָאָל צַוְּגָעָנָאָמָן דיָ
פְּרָנָסָה, זַעַנְעָן טָאָקָעָ פִּיל מַשְׁפָּחוֹת אָוְמְגִילְקִילִיךְ גַּעֲוָאָרֶן, נִישְׁטָוּסָעָן צַוְּוָאָס זִיךְ
אוּיפְּסָנִי נָעָמָן.

דאָס רָוב וּוָאָס האָבָן בעַקְאָמָעָן אַעֲרְלְוִיבָּנִישׂ צַוְּהָלָטָן אַטְרָאָפִיק אָדָעָר
אַוּעְרְצָהִיְּן זַעַנְעָן גַּעֲוָעָן די אַמְּאָלִיגָּעָ זַעְלְגָּעָר פֿוֹן דָּעָר אַונְגָּאָרְשִׁישָׁר אַרְמַיִּי,
אוּפְּצִיכְרִין מִיטְ פִּיל אַוִּיסְצִיכְנִישׂ, גְּבוּרִים וּוָאָס האָבָן זִיךְ מְשַׁתְּחַפְּךְ גַּעֲוָעָן אִין
דָּעָר עַרְשְׁטָעָר וּוּעָלָט מַלחָמָה אָוֹן אַהֲיָם גַּעֲקּוּמָעָן פֿוֹן די פְּרָאָנָטָן אַיְנוּוֹאָלִידָן,
קְרִיְּפָן מִיטְ קָאָלִיקָּעָס, אָדָעָר פְּרוּוּישָׂן אַלְמָנוֹת וּוּעְלָכָעָה האָבָן פְּאָרְלוּרִין זַיְּעָר מַעְנָעָר
אִין דָּעָר וּוּעָלָט מַלחָמָה, מִיטְ זִיךְ האָט זִיךְ דָּעָר טְשָׁעָךְ אַלְלָעָ יָאָרָן גַּעְרָעָנָט,
מִכְבָּד גַּעֲוָעָן זַיְּעָרָעָ רַעֲכָטָן אָוֹן גַּעֲגָעָן זִיךְ אַסְדָּ פְּרִיְּוּוֹלִיגָּעָס. אַידִּישׂ עַסְקָנִים,
כָּלְ טָוָרָס אִין בְּוּדָאָפָּעָט האָבָן פְּרָאָבָּרְטָ מַשְׁפִּיעָ זִין אַוִּיפְּ דָּעָר אַונְגָּאָרְשִׁישָׁר
מִמְשָׁלָה מְבָטָל זִין דָּעָס גַּזְוֹעַץ, אַבָּעָר עַס האָט נִישְׁטָוּסָעָן גַּעְהָאָלָפָן, די גַּוִּירָה אִין
גַּעְבָּלְבָּן גַּוִּירָה אָוֹן אַידִּישׂ קִינְדָּעָר אָנְ פְּרָנָסָות.

די רְדִּיפָּות קָעָגָן אִידְן אִין קָאָרְפָּאָטוֹס, דָּאָס צְרוּבִּין פְּרָנָסָה, האָט
מִ טָּאָמָאָל גַּעֲפָנָט די אַוִּיגָּן פֿוֹן גַּוְטָעָ אִידְן אִין בְּוּדָאָפָּעָט, אַנְשִׁי מַעְשָׁה אָוֹן
רָאַשִּׁי קְהִילָּות האָבָן גַּעֲשָׁפִּירֶט אַפְּלִיכְט אַוִּיסְשְׁטָרָעָקָן אַבְּרוּדָעָלִיכְעָה האָנְדָן אָוֹן
שָׁאָפָּן אַפְּוָנָד צַוְּהָלָפָן פֿאָר אַוְרִימָעָ לִיְּטָ אָוֹן פֿאָר נַוְּיְטָבָּאָדְעָרְפִּיגָּעָ מַשְׁפָּחוֹת.

אִין דָּעָר צִיְּטָ זַעַנְעָן אַוִּיפְּגָעָשְׁטָאָנָעָן טִיְּעָרָעָ אִידְן, בְּרִיטָהָאָלְצִיקָּעָ
מַעְנָטָשָׂן, אָוֹן גַּעֲשִׁיקָּט הַילָּפָּאָר אַוְנוֹזָעָרָעָ קְהִילָּות. עַס אִין גַּעְגְּרִינְדָּעָט גַּעֲוָאָרֶן
אַמוֹסְדָּ מִיטְןָזָאָנָמָן „אָמוֹשָׁאָ“ מִיטְ דָּעַם צַיל צַוְּשִׁיכְן די בְּאָטְרָאָפָּעָנָדָעָ מַשְׁפָּחוֹת

וואס זיירע געשעפטן זענען געללאסן געווארן, עס איז געקבומען פעך מיט קליעדונג צו פארטילן אין די דערפער און דערמיט מיהה געווען נישט איזן אוּרִימָעַ משְׁפָחָה, וואס די קינדער האבן זיך געווינטערט צוריסן און צוּשְׁלִיסְׁן, נאקייט און באָרוֹוִיס.

ס'אייז אוּפְגַעַשְׁטָעלְט געווארן,, פֿאַלְקָס-קוּכְנַן" ווי מען האט געקבומע פרישטיק און מיטאג, און געטילט עסן אהיים פאר הונדרטער משפחות, און דערהאלטען בים חיוט פיל זקנימ און אלמנות. אין חוסט איז אוק געווען אזוי אַפְּאַלְקָס קָאָר, וועלכע האט מהנה געווען אוּסֶסֶר די היימישע אוּרִימָע לֵיטַ, הֻנְדְּרַטְעַר הַוְגַּגְעַרְיךָ אִידְן פֿוֹן די אַרְוָמִיגַע דַּעֲרַפְּעַר, וועלכע זענען געקבומען זוכן פרנסת אין חוסט, פֿיל תַּלְמֹוד תּוֹרָה אַיְגָלָר, יִשְׁבָּה בְּחוֹרִים, לעָרְבָּ-אַיְגָלָר וועלכע עס פְּלָעַג אִין דַּעַר קְרִיטִישָׁר צִיְּתַן פֿעַלְנַע עַטְלִיכָּע טַעַג אִין דַּעַר וּוֹאָךְ. אַבְּעָר די הַילְּפָן האט גַּאֲרָוִוִינְג גַּעֲלַעַט, טוֹזְנְטָר נְצָרְכִּים האבן זיך אַרְוָמָגְעָדָרִיט אַיבָּעָר שְׁטַעַט אָוֹן דַּעֲרַפְּעַר אָוֹן גַּעַשְׁלִינְגָעָן די סְלִינְגָעָן אַיךְ מְסֻתְּפָק גַּעַוְועַן מִיט אִין סְעוֹדָה אִין טָאגָן, אָוֹן דַּאֲס אַיְיךְ נִשְׁטָה צוֹ עַסְטָה צוֹ דַּעַר זַעַט.

די אַונְגָּאַרְיִישָׁע רְשָׁעִים האבן נִשְׁטָה גַּעַוְואָלָט בְּלִיבָּן הַוְנְטַעַרְשְׁטָעַלִיגָּפָן אַירָע נְאַצְּיִישָׁع חֶבְרִים, דַּעֲרַבְּעָר האָבָן זַיִם מִמְּשִׁיךְ גַּעַוְועַן אוּסֶסֶר אַלְלָעַ חֶוקִים מִיט גַּרְוִיס פִּינְקְטְּלִיכְקִיטָּה, נִשְׁטָה מוֹתָר זַיִן אַפְּלִילָה כְּחֹות הַשְּׁעָרָה, אָוֹן צִיְּגָן אַז זַיִם זַעַנְעַן טְרִיאַע תַּלְמִידִים פֿוֹן די דִּיְתְּשָׁע אַוְמָעְטִיקָה מְעַרְדָּעָרָם, אָוֹן פִּירָן זַיִד גַּאֲרָוִוִינְג די מִירַעַנְבָּעַרְגָּעָר גַּעַזְעָצָן.

מען האט נאָך נִשְׁטָה צִיְּתַן גַּעַהָאָט פָּאַרְזָאָרָגָן מִיט פְּרָנָסָות די אַיְינְצָעַלָּע אַבְּגַעַשְׁלָאָסָנוֹ גַּעַשְׁעַפְטָס לִיטָּה, אִין שְׂוִין אַרְוִיס גַּעַוְועַן דַּעַר צְוּוִיְּטָעַר חֶלְקָה פֿוֹן דַּעַם גַּעַוְעַץ, דַּתְּיִינְוֹ: אַלְלָע אַידִישָׁע גַּעַוְעַלְבָּעָר, אַידִישָׁע פָּאָרְבִּיךְן, וּוּרְקָ-שְׁטָאָטָן, מַאֲגָזְ�וִינְגָן, אַלְעָרְלִיךְיָי גַּעַשְׁעַפְטָן, סִיְּ פֿוֹן די שְׁטַעַט, סִיְּ פֿוֹן די דַּעֲרַפְּעַר מַוּן בֵּין צוֹ גַּעַוְוִיסָן דַּאֲטָום וּוּרְעָן פָּאַרְשָׁלָאָסָן אַרְוֹנְטְּעַרְגָּעָמָן דַּעַם שִׁילְט אָוֹן צּוּרִיךְ גַּעַבָּן דַּעַם „אַיְפָאָר“ דַּאֲס עַרְלִיבְנִישָׁ. דַּעַר אִיד אִין קָאַרְפְּאַטְרוֹס האָט פָּאַרְלּוּרִין דַּאֲס רַעַכְט צוֹ הַאלְטָן אַפְּגָעָן טִיר צוֹ דַּעַר גָּאָס, עַר טָאָר נִשְׁטָה עַסְקָן זַיִן אִין מִסְחָר, נִשְׁטָה אַרְבִּיאַטְן בֵּי זַיִן מְלָאָכָה, בְּקִיצוֹר פָּאַרְלּוּרִין אַלְלָע רַעַכְט אִין עַנְיָנִיְּ פְּרָנָסָה.

די גְּזִירָה אִיז נָאָר גַּגְרָה גַּעַוְאוֹרָן אוּרִיךְ אַוְנוֹעָר גַּעַוְועָנָה, אִין די שְׁטַעַט

פָּזֶן „מַאֲמָע לְאַנְדֵּס“ האט דאס געוזעך נישט הופס געוזען, און אללעס האט זיך געפירט ווי אללע יארן. וווען מיהאט דעם נייעם חוק מקבל געוזען אייז פאר אידען איינעם פינסטער געווארן אין די אויגן, דער עולם האט נישט געקענט תופס זיין וואס דא גיט פאר, מען האט זיך נישט געלאות גלייבן און אונגארן זאל זיך אזייל ברוטאליש באגין מיט שטילע איינוואויאינערס מיט געטרייע בירגער, מענטשן האבן זיך דאס נישט פארגעשטעלט אפילו און חלום.

אונגארן האט דן געוזען טיווינטער אידישע משפחות צו הונגער און גויט, צו אלעבן פון דחקות און אורהַמִּיקִיט, פֿאַרְשְׁטָאָפֶט אללע קוואָלִין פון פרנסה, און דאס אללעס געמאכט מרצון, קיינער האט די נישט געזויניגען צו דעם, און מיר באַדָּאָרְפָּן שטענדיג געדענקען און אונגארן אייז געוזען און איין מדרגה מיט די נאַצִּישׁע פֿירְעָס, געטאָפֶט פון אידען דאס דם התמצים און געמאכט צרות געבענטע און געברונטע.

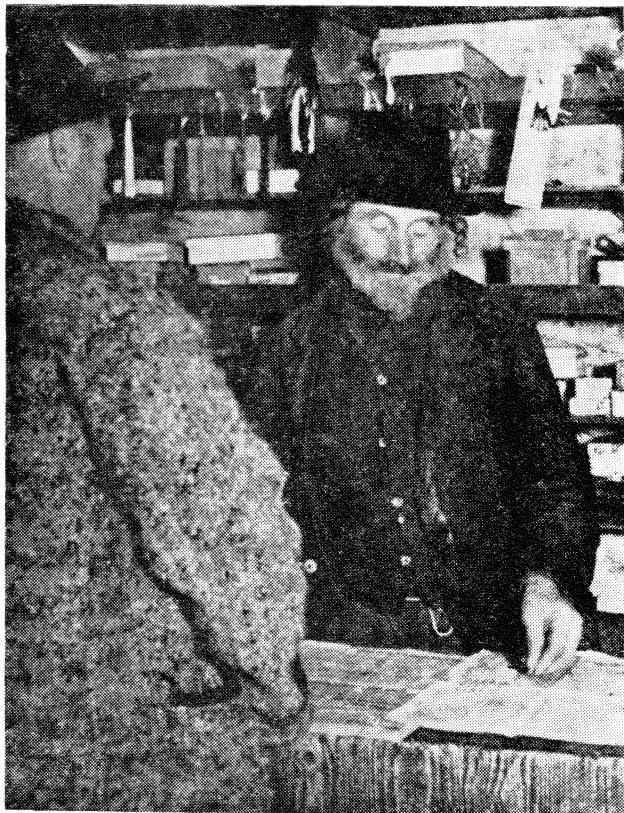
סְאיַן גַּעֲוֹאָרָן אָגְרוֹס קָאָכָעָנִישׁ, סְוחָרִים, גַּעֲוָעָלְבָּעָר, פְּאָכְּלִיָּט, פְּאָכְּרִיק אַרְבִּיטְעָר זַעֲנוּן אַרְוּם גַּעֲלָאָפָּן מִיט צּוּמִישְׁטָע קָעֵפֶן, נִישְׁט וּוּיסְעַנְדִּיגֶן וּוּאָס מַעַן זָאָל מַאְכָּן, צּוּ וּוּמַן זָאָל מַעַן זִיךְ וּוּנְדָעָן אָוּן פְּאַרְלָאָנְגָּעָן הַיְלָף, וּוּעָרְקָעָן מְשִׁפְיָעָן זַיְן אַיְן די הַוִּיכָּעָ פְּעַנְסְּטָעָר מְבָטָל זַיְן זְלִי גַּוִּירָה אַדְעָרָה קָאָטָשׁ זַעַחַן צּוּ פְּאַרְלִיְיכְּטָעָרָן. מַיְאָוּן גַּעֲגָנְגָּעָן פָּאָר דָּאָגוֹתִית אָוּן פָּאָר מָרָה שְׁחוֹרָהִיטֶן, צּוּ וּוּאָס קָאָן מַעַן זִיךְ אָוִיפְּסְנִי נַעַמְן אָרוֹיסְזּוֹכָן דאס שְׁטִיקָל בְּרוּיטָ פֿאָרְזָן בְּנֵי בֵּית.

אָוּן אַיְן דַּי אַלְעָ השְׁתְּדָלוֹת אָוּן בְּקָשׁוֹת צּוּ דַּעַר מִמְשָׁלָה האָבָן נִשְׁטָע גַּעַהְאָלָפָן, דַּי חָוקִי הַרְשָׁעָ זַעֲנָעָן וּוּיְטָעָר גַּעַבְּלִיבָן, האָט מַעַן אַנְגָּעוּהָיְבָן צּוּ זָוָן עַצְּוֹת וּוּיאָזִי מִזְאָל קָאנְגָּעָן וּוּיְטָעָר צִיעָן דַּעַם אַוְתָּעָם אָוּן אוּמְהָאָט נִשְׁטָע גַּעַפְּגָעָן אַנְדָּעָרָעָ עַצָּה, האָט מַעַן גַּעַמוֹזָת מַאְכָּן אַשׁוֹתָפוֹת מִיט אָגִי. גַּעַשְׁפְּטָלִיטִיט האָבָן אָרוֹיסְגַּעַזְוָכָט פְּאַרְלָעָסְלִיכָּעָ גּוֹיִם, אָרוֹיסְגַּעַנוֹמוֹן דאס עַרְלָוִיבָנִישׁ אָוִיפָּ דַּעַם גּוֹיְשׁן שְׁוֹתָפִסְטָ נַגְּמָן, אָוִיפְּגַּעַמְאָכָט דאס גַּעַוּולָבָן מִיט אָנִיּוּם שְׁילָט.

מִיט דַּעַר תְּחִבּוֹלָה האָט מַעַן וּוּיְטָעָר גַּעַהְאָנְדָעָלָט אָוּן גַּעַשְׁפְּטָן גַּעַפְּרִיט. דַּי שְׁחוֹרָה מִיטָּן גַּאנְצָן גַּעַוּולָבָן האָט גַּעַהְעָרָט פֿאָרְזָן אִידָּ, דַּעַם גּוֹי אִין גַּאֲרָנִיט גַּעַוּעָן אַינְטָעָרָעָסָאנְט וּוּאָס עַס טּוֹט זִיךְ אַיְן גַּעַשְׁפָּט, עַר האָט בעַקְוּמָעָן זַיְן

זכרון קדושים

לוין פאר דעם אויסגעבערגטן נאמן, און מעיר דארף ער נישט זאגן. אוני א שותה
האט זיך גערופן „שטרויי-מאן“ א באהאלטענער שותה.

אוריינט געשעפעטען אין די דערפער, קליענע הכנסות, אבער גרויטע הווצאות

די ערשות צייטן זענען בידיע צדדים געווען הוויפט צופרידן, דער איד
און ער קאן זיך וווײיטער רירן און פאַרדינען צום לעבן, דער גוי וווײידער איז
געווען א צופרידענער דאס ער בעקאמט א חלק פונעם ריווח בחנן. האט זיך
אבער געטראָפּן זײַער אַפְּטָמָאָל או די ערלים האָבּן עַם אָוְנְטָעְרְגָּעָהָעֶצֶט, עַם
איינגעָרְדָּעֶט או ער אלײַן אִין פֿעָאִיג צו ווועָרָן דער בעַל בֵּית אַוְיפּן גַּעֲוָעָלֶב
אונ פָּאָר ווֹאָס באַדָּרָפּ ער הַעֲלָפּן דָּעַם אִיד? האָבּן די שׂוֹחָפִים גַּעֲפָנֶט די

אליגן און אנגעהויבן ארכיס-עסן דעם איד, און געווארן אליגן אoisגעלערנטער געוועלבער מיט פערטיקע קוגנים.

ביז אין די צייטן האט דער רותנישער פרויער נישט געויסט ארכיס צייגן אספֿעַצְיָעַלָּע שנהאָה קעגן דעם איד. אידן זבעען געווען מיט זיי שכנים מיטין הוין, שכנים מיט די פעלדער און זיך שטיל דואָיג געלשבט אלָלָע אָרָן, דער פּוּיעַר פְּלָעַג אַרְיִינְקּוּמָעָן צוֹם אַיד אַין שְׁטוּב, עַמְּ פֿאַזְקּוּיפֶּט עַופּוֹת, בהמות, תְּבוֹאָהָת וְשָׁאָר יְרֻקוֹת, אַון מֵאַיִן גְּעוּעָן זִיכְּרָאָר אַז דַּעַר אַיד וּוּעַט עַמְּ נִישְׁתָּאָפְּנָאָרָן. דַּעַר גּוֹי הָאָט בְּאַדְאָרְפָּט אַעֲצָה אַיִן גְּעוּעָן זִיכְּרָאָר שְׁכַּנְּעָן די אַדְרָעָסָע, אַבְּרִיוֹו לְיִנְגָּעָן, אַבְּרִיוֹו שְׁרִיבָּעָן, אַפְּעַלְדָּקְוִיפָּן, אַפְּעַלְדָּפָּאַרְקּוּיפָּן, הָאָט מַעַן זִיךְּרָאָר מִיט דַּעַר אַיד, דַּעַרְיְּבָּעָר אַיִן נִישְׁתָּאָזְוִי לִיְכְּטָגְּעוּעָן פָּאָר די אָונְגָּאָרִישָׁע רְשָׁעִים אַרְיִינְדְּרִינְגָּעָן די שְׁנָאָה קָעָגָן אַיד, פְּשָׁוֹט עַס הָאָט זִיךְּרָאָר זִיךְּרָאָר גַּעַלְיִיגָּט אַוְפִּין שְׁכָל, דָּאס מַעַן דַּאֲרָף דַּעַר אַיד פִּינְטָהָבָן.

אַבְּעָר אַז מְטֻעָם הַמְּשִׁלְחָה פְּרִוְּט זִיךְּרָאָר גְּרוּיָל פְּרָאָפָּאָגָאנְדָּע כְּלַפְּיָ אַידָּן, אַון אַיְדָעָן פְּרִי מָאָרָגָן קְוֹמָעָן אַרְכִּיס פְּרִישָׁע גּוֹיָרוֹת, מִזְעַרְנִידְעָרִיקָּט דַּעַם אַיד בֵּין צוֹ דַּעַר עַרְד, מִפְּאַרְצִיְּלָט דַּעַם גּוֹי דָּאס רִיךְ אַוְיָף זִיכְּרָאָר חַשְׁבָּוֹן, אַז אַיד עַסְט אַוְיָף גּוֹיִשָּׁע הַאֲרָאוֹאָנוֹנָע, אַיד אַיִן שְׁוֹלְדִּיגָּא אַיִן אַלְלָעָץ, אַידָּן פִּירָן מַלְחָמוֹת אַזְוָן מַסְכָּךְ צְוִישָׁן די אָוּמוֹת הַעוֹלָם, דָּאס הָאָט לְאָנְגָּזָאָם לְאָנְגָּזָאָם מַשְׁפִּיעָגָן אַון עַרְוּעָקָט די אַלְטָעָגָן פָּוּן עַשְׂיוֹ צוֹ יַעֲקֹבְנָן.

די ערְשָׁטָע וּוּלְכָעָה האָבָן מַעַיְן גְּעוּעָן צִיְּגָן דַּעַם אַנְטִיסְעַמִּיטִישָׁען פְּרַצּוֹף זַעַנְעָן וּוּיְטָעָר גְּעוּעָן די אַמְּאָלִיקָע „סִיטְשָׁעָן“, די אַוְקָרְאִינְגָּר וּוּאָס מִיט אַיד שְׁטִיקָל צִיְּטָצְרוּק האָבָן זִיךְּרָאָר גְּעַפְּרִיט בִּיטְעָרָעָה שְׁלָאָכָּטָן קָעָגָן דַּעַם אָונְגָּאָר. בָּאָלָד וּזִיךְּרָאָר האָבָן דַּעַרְשָׁמָעָקָט אַז די אָונְגָּאָרִישָׁע רַעְגִּירָוָגָן זַוְּכָּת שְׁלִיחִים מְלָאָכִי חַבָּלה זִיךְּרָאָר הַעֲלָפָן אַונְטְּעַדְרוֹקָן די אַידָּן, האָבָן זִיךְּרָאָר פְּרִיאְוּוְילִיגָּא גַּעַמְּאָלָדָן, אַון מַבְּטִיחָה גְּעוּעָן טְרִיאָ צוֹ דִּינְגָּעָן די אָונְגָּאָרִישָׁע נַאֲצִישָׁע מְשִׁלְחָה.

וּוּי סְאִין בַּעֲקָאנְט האָבָן די רְשָׁעִים בַּעֲקָומָעָן גַּוטָּע פָּאָסְטָעָנס אַיִן אַלְלָעָץ רַעְגִּירָוָגָן קָאנְצָעַלְיִיעָן, זִיךְּרָאָר זַעַנְעָן גְּעוּעָן אַיִן שְׁטִיעַרְאָמָט, גַּעְאָרְבִּיט בַּיִּי די נָאָטָעָן, אַון אַוְיִסְגַּעַטְיִילָט פָּאָר אַידָּן גַּעְרָעַנְטָעָץ צְרוֹת, אַון גְּעוּוֹגָן אַידִישָׁ בְּלוּט, בַּיִּים אָונְגָּאָרִישָׁן מִילִּיטָרָה האָט מַעַן פָּוּן זִיךְּרָאָר גַּעַלְיִיטָן, אַון וּוּעָן אַידִישָׁ שְׁטָאָנְדָּ-דִּינְגָּרָס זַעַנְעָן מַאְבָּלְיִוְרָט גְּעוּוֹרָן אַיִן אַרְבִּיטָס בַּאֲטָאָלִיאָנָעָן, זַעַנְעָן

זכרון קדושים

די שקצ'ים געוווארן די גאנצע קנאערט, זיין האבן מ��HIGH געוווען און געהיט די איזישע צוואנגס-ארבייטער, געללאגן און געפיניגט אסך מעיר ווי די אונגארישע רשיים אליאן.

אווי ווי אידין האבן שווין נישט געהאט די רעכטן פון אמאל, אללע געשעטען זענען געוווארן בשוחפות/דיק מיטן גוי, האט מען צוביסליך פאלולוין די גוישע קוגנים, זיין זענען אריבער קויפן אין די געוועלבר וועלכע זענען געפנט געווואר דורך די גוים אדר עונגארן. די פרימיטיווע גוים אין די דערפער, וואס האבן אייביג געהאט אחש, טאמער בעהאנדעטל זיין דער איד נישט ערליך, אפשר נעמט מען בי עם טיעער פריזן, יצא או דער איגענער ברודער האט אויפגעמאכט א געוועלב, האבן זיין אויסגעניצט דאס געלעגענהייט און תיכף אריבער בי עם איינקויפן.

די קאנקרענץ אי געוווארן גרויס, דער פדיון אי פאַרקלענערט געוווארן, די גוישע קוגנים האבן געקוריוט איזישע געשעטען, און פאר איד האט זיך שווין נישט געלוינט צו האלטן אָוּפְעַנְע טיר. אויסערדעם האט די אונגארישע רענירונג אִיְפְּגַעַשְׁתְּעַלְט פָּאָר אָוּנְגָּרִישְׁעַ מִיּוֹחָסִים גַּעֲוָעֵלְבָּר מִיטְּ אַלְלָע בָּאַקּוּעַמְּ-לייכיַּטְּן, בִּילִיגְגְּ פְּרִיזְן, גּוֹטְטָע סְחֻרָה, אָוּן זיין האבן געציגן פִּילְּ קָוָנִים מִיטְּ פְּרָאָפָּגָאנְדָע אָוּן אַנְדָּרָע מִיטְּלָן, אָפִילְּ אִידְן אליאן, האבן באָזָּכְט אִין די געשעטען, כדי איינשפָּאָרָן עַטְלִיכְעַ פְּרוֹתּוֹתְּ בַּיִּ אַיְדָּעָרָךְ, וואס ס'חָאָט דַּעְמָאָלְט גַּעַשְׁפִּילְט אַרְאָלָע.

די שנאה קעגן איד אין געוואקסן מיום ליום. די אונגארישע משפחות, סיidi ניע געקומגע, סיidi אַמְּאַלְגָּע בִּירְגָּעָר, זענען געוווען די חלוּצִים צו פָּאָרְשְׁפְּרִיְּטָן דָּאָס אַנְטִיסְמִיטִיּוֹם אִין דָּעָר גַּאנְצָעָר סְבִּיבָה. מענטשן האבן מורה געהאט אַרְיִסְגִּיְּן פָּוּן דָּעָר שְׂטוּב בַּיִּ נְאָכְט, סְאַיְּן גַּעַזְוּעַן אַסְכָּנָה פָּאָרָן אִין די צְעָגָעָר, אַוְנְטְּעָרְגָּהָעָצְּטָע גִּמְנָאָוִיסְטִיּוֹשׁ שְׁקָצִים, אַדָּעָר סְתָּמָן חַוְּלִיגָּאַנִּישָׁע פּוַיְעָרָן האבן זיך אַרְוּם גַּעַדְרִיּוֹט אִין די גָּאָסְן; גַּעַוְאָרְפָּן שְׁטִינְיָנָר, נַאֲכָגְעָשָׁרִיגָּן פָּאָרְשִׁידָנָע נַאֲצִיּוֹשׁ וּוּרְטָעָר, אָוּן גַּעַלְלָאָגָן אַנְשִׁים זְקָנִים אָוּן יִשְׁיבָה בְּחוֹרִים.

דאָס אָוּנְגָּרִישְׁעַ מִילְּטָעָר פְּלָעָגְט זיך אַרְוּם דְּרִיעָן אִין די זַאֲנְטָאָגְדִּיקָע טָג אִין די שְׁטָעָט, שְׁפָאַצְּרָת אַוְיף די יַאֲרָדָעָס אָוּן גַּעַזְוּכָט צו מַאֲכָן נָאָר צְרוֹת אָוּן גַּעַשְׁלָעָג. האבן זיין גַּעַפְּינִיגָּן אִיד מִיט בּוֹרֶד אָוּן פִּיאָוֹת, אַיְשָׁיבָה בְּחוֹר, אַחֲדָר אָוּנְגָּעָל, האבן זיין זיך אַלְאָוּ גַּעַטְוֹן וּוּי די וּוּילְדָע הַוּנָט, אָוּן גַּעַלְלָאָגָן

געפליקט די לאנגע בערד און געקייזעלטע פיאות. נישט אינמאל האט פאסירט ווען דערפערישע אידן האבן זיך אומגעקערט פון דער שטאט האחים און באגענט דאס אונגארשע מיליטער אדרער די „פעדעריקע“ האבן זיך געקליגן טויט-קלעפַ און די אויפיצירן האבן דאס צוגעוקט און געקויקט זיך פון פיל נחת.

אויף די אללע צרות, אויף די סאדיסטייש מעשים, איז נישט געווין פאר וועמן זיך צו בעקלאגן, די פאלציזי מיט די ושאנדרון, אונשטאט זיך אריינימישן און בעשטרא芬 די שולדיגע שכזים, האבן זיך אינדרשטיל צו געהאלפן, אוחב מען האט שוין يا אמאל זיך אריינגעגעבן אַקלאגע, האבן זיך פון דעם אויסגעלאכט. דאס זעלבע איז געווין מיט די אונגארישע זעלנער, יומן יומן זענען מענטשן דורך זיך געשדייקט געוווארון, אבער קיינער האט נישט געקלערט דאס מעלהן וויל זיערט אויפיצירן אלין זענען אויך נישט בעסער געווין.

בדרכֿ כל האט איד זיך געהיט נישט צו באגעגעגען פנים אל פנים די ושאנדרון, איזן די ערשות חדשים זענען די „פעדעריגע“ געווין מער וויניגער איינגעעהאלטן, נישט אוריינגעוויזן עפנטעליך זיער לשעות אבער שפעטער האבן זיך אַרונטערגעגענומען די מסקע פונעם פנים, און געוויזן זיער בארארישקייט מלפני דעם איד.

די אונגארישע ושאנדרון זענען געווין פארברענטע רשותים, זיער סאדיסטיישער קוק האט געווארטן אימה ופחד אויפין מענטש. פיל פון זיך האבן קויים פערטיג געמאכט די פאלקס שלעלע, ניט געקבנט גוט לעזן און שדייבן, קויים אויסגעשטעלט אַראפארט צעטל, אבער וויאזוי ברענן פאר אַמענטש די ביינער, צו מאכן זיער קרבן פאר אַיביגן קאליקע, צו דעם זענען זיך געווין הזיפט מומחים. איזן דער גאס זיך האבן געהאט די קאסענס, האט איד זיך משתדל געווין נישט אַדורך גיין, זיך פון זיך מרחק געווין זיך פון פיער. אפטמאל האבן זיך אַריינגעשלעפט איד צו זיך, אויסגעטראקט אַשקר בלבול, און באָלד געשלאָגן מיט די דוייבערישע הענט און מיט די געוווּן.

אַפְּילו קלינע קינדער ווען זיך פֿלעגן דערזען די ושאנדרון גײַן איז דינסט מיט אויפגעפֿלאַנטצע געווערן, איז מען אַריינגעלאָפֿן אַין אַהוּף, געווארט בין זיך וועלן פֿאָרְשׂוּיְנְדָן וווערן. אַיבערהוּיפֿט דער יְעַנְגָּעֵר ווֹאָס האט מיט

זיך געהאט טריפה'גע סחרה, האט זיי געקרוייז זיי זאלן נישט לייגען די הענט אויף דער מחרה אונעמו באשטראפעו אונ דעראו מאכבל זיין מיט אומנתן יג.

טוויזנט מאל ערגרער זענען געווען די „פעלס-זשאנדרן“. די חברה ליט האבן נישט געקאנט סובל זיין איד, עכטעל מאלאכי חבלה, ערגרער ווי די ס.פ. בלוטדארשטייגע רשייעם, ווילכע האבן געהאט גוט פראקטיק ווייאוי צו פיניגן מענטשן. ווועגן זיירע מעשיהם איז דא פיל צו שריבין, און פיל אידישע קיביגדרער זענען דורך זי אופיך איביג פאר אומגליקט געווארן. און אווי האט מען געליטן גרויסע יסורים, געטראגן אופיך זיך דעם שוער יאך, קיביגער האט זיך בנישט בעקלאגט, אללעס מכבּל געווען באהבה, זיך געטרייסט מיט דער האפנונג אוֹן דאס אונגאריסיע גלוֹת ווועט פֿישט אופיך לאנג דויערט.

שׁוּעָרָע אָוֹן בִּיטְעָרָע צִיְּטָן הַאֲבָן זֶיךְ אַנְגָּעָפָאנְגָּעָן וּוֹעֵן סְאיִין אַרְוִיסָּא מִילְּטָעָרְישָׁר חָקָק, מַאֲבִילְזִירְן אַלְעָא אַידִישָׁע גַּעוּוֹזָנוּן וְעַלְנָעָר אַיְן סְפָעַצְיָעַלְעָא אַרְבִּיטִיס-קַאמְפָאַנְיָעָן מִיטִּיזָ נַאֲמָן „מוֹנָקָ-סָאוֹאָד“. דִּי עַרְשָׁטָע אַיְינְרוֹף צַעַטְלָעָן גַּעֲקוּמָעָן צַו דִּי עַלְטָעָרָע מַעֲנָשָׁן, דַּיעֲזָע אַמְּאַלְגָּעָמָע מִילְּטָעָר לִיְּתָ וּוּלְכָעָה הַאֲבָן נַאֲך גַּעֲדִינָּט בַּיִּם עַסְטָרִיךְ-אַוְנָגָארִישָׁן מִילְּטָעָר, אָוֹן בַּיִּם אַיְינְרוֹיקָן צַו שַׁעַר רַעֲגָעָמְבָּט זַעֲנָעָן זַיְיָ שָׂוִין גַּעֲוָעָן זַיְידָס.

קדם הआט מען געמיינט אוֹ מען וויל מיט זיי מאכּן עטלייכע וואכענס מעגעבער, אבער באלאד אייז מען געוואריר געווארן דעם אמרה. אלעל מעאליזיררטע ליליט זונען אוועק געשיקט געווארן אין די טיעפער וועלדרער ארבייטן ביים האלאז. בעקומווען האט א יעדער א האק אדער זונג אין דער האנט און אים מכבד געווען צו שניאידין די גרויסע דעמאווע ביימער, שפאלטן קלאפעטר האלאז, טען שלפערס, עבדות הפרק וועלכע אייז געזאגט פאר א געזונדטן יונג, נישט פאר שוואכע אייידעלל ליט וואס זונען נישט געווען רגיל צו אווינע ארבייטן, זעהט זיך אויס אוֹ קיין סך ניצן האבן די זעלנער זיי נישט געבראקט, וויל מיט עטלייכע וואכענס שפערס ער זונען זיי אלעל באפריריט געווארן.

א הימ געקומען איז מען נישט טויט נישט לעבעDIG, אויסגעומוטשעט, צערראכן, ממש נישט צו דערקעגען. אוועק פון דער הימ איז מען מיט א שיינע אידישע צורה, מיט בורד אונ פיאות, צוריק איז מען געקומען באשפטע, דואירט, קיין וכר פון אידיש געשטאלט, ס'איין שווער געוווען צו דערקעגען דעם

עלם, איעדר אין געוען גליקליך או מהאט זיך וויעדר דערזען אין דער הימס, אין אייגען שטיבעלע באזאם מיטין בני בית.

בעת ההיא, אין דער זעלבער ציטי, האט מען אללע אידישע טאנד-דינערס אויסגעטאן די מיליטערישע קלידער, צוגענומען זיינער געוער, און אנשטייט דער ביקס מיטין זעלב, האט מען בעקמען לאפאטה, אטשעקוָן, צו ארביזיטען בחומר ובלבנים. אויס סאלדאט, אויס מענטש, איד אין נישט גענוק געטררי, נישט באגלייבט פאר דעם אונגאַרישן קיניגרייך, פון איצט און וויטער באדראָף מען עם פארשקלאָפֿן צו ארביזיטן די שׂווערטען אַרבִּיטְּן, און דער אַוקְּרָאַינְּשָׁעֶר שִׂיגְּגִּץ דָּעֶר אַמְּאַלְּגָעֶר,, סיטש" דער גְּרָעָסְטָעֶר שׂוֹנָא פָּאָר אָונְגָּאָרָן, ער אין יא כָּשֶׁר, ער אין יא פָּאָרָלְּסְלִיךְ צו פָּאָרָטִיךְ דָּאָס אָונְגָּאָרָן שׂוֹנָא,, מאָעָ לְּאָנְדָּ. אלְּסָ סִימָן אוֹ מֵאָיָן דְּעָרְנוֹנְדְּעָרִיךְ גְּעוֹוָאָן, האט מען באָדָרָפְּט טְּרָאָגָן אָ, גְּעַלְּעָ בְּאָנְדָּ אָרוֹם דָּעֶם אָרְבָּעָלְּ פָּוֹנְעָם רְעָקָל, לְמַעַן יְדָעָ אָז מֵאָיָן אַידִּישָׁעָר אַרְבִּיזִּס-דִּינְעָר בְּיַם אָונְגָּאָרָן מִילְּטָעָר, מַהְיוֹם וְהַלָּא האט מען פָּאָרְלוֹיְרָן אָלְּלָעָ מִילְּטָעָרִיךְ רַעֲכָטָן, אָן אַיעָדָר גּוֹי, אַיעָדָר אָונְגָּאָרָן שׂוֹנָא צִיגְּנָעָר אָיָן מַעַר וּוּרְטָ אָן מַעַר חָשֶׁב וּדְעָר,, בִּידְיוֹ-זְשִׁידּוֹ".

בַּיְּ דָעֶר הַתְּחִלָּה פָּוֹן דִּי אָלְּעָ צְרוֹת, הַאָבָן מַעֲנְטָשָׁן אַוְיסְגָּעְלִיגָּט אָלְּלָעָ צו גּוֹטָן אָן זִיךְ אַלְּיַין גַּעַטְרִיסִיט :,,נו.. אֹוֵיב די אָונְגָּאָרָן מַאְבְּלִיזְיָרָן אִידָּן צו דָעֶר אַרְבִּיזָט, אִיז אַסְימָן אָז מַהְאָלָט אָנוֹנוֹ פָּאָר באָגְלִיבָּטָע בִּירְגָּעָר, אָן מִזּוּעָט נִשְׁתַּחַת רִיןְן די מְשֻׁפְּחוֹת אִין דָעֶר הַיְּמָן". הַעֲרָנְדִּיק וּוָסְסְטָוּן זִיךְ אָן פּוֹלִין, וּוְיאָזָוִי די דִּיטִּישָׁן פִּיןְן זִיךְ דָּאָרָט כְּלַפְּיָ אִידָּן, האט מען בַּיְּ אָנוֹנוֹ גְּזַוְּגָט,, גַּם זָוְ לְטוֹבָה" הַלְּוָאִי זָאָל נִשְׁתַּחַת עַרְגָּעָר וּוּרְטָן. אָבָעָר עַס אִין גַּעַוּעָן קְלִיגָּע אִידָּן, וּוּלְכָעָ הַאָבָן גַּעַוּעָן אִין דָעֶם נָאָר אַתְּחָלָה, אָן זִיךְ גַּשְׁרָאָקָן פָּוֹן די אָונְגָּאָרָן רְשָׁעִים בַּעַהֲלָתָנָעָ פְּלָעָנָעָר כְּלַפְּיָ אַידִּישָׁע קִינְדָּרָה.

די אָונְגָּאָרָן דָעָרִיךְ האט גַּעַוְונָג האט גַּעַהְאָט אִיר חָשְׁבוֹן. קוֹדָם אָוּעָק נַעֲמָן פָּוֹן דָעֶר הַיְּמָן די דִּינְאָמִישָׁע כּוֹחוֹת, מַאְבְּלִיזְיָרָן די אָלְּלָעָ אַרְבִּיזָט פָּעָאיְגָּעָ מַעֲנְטָשָׁן, זִיךְ פָּאָרְשָׁקָלָאָפְּן אָנוֹ צַוְּשָׁפְּרִיטָן אִין אָלְּלָעָ עַקְּן לְאָנְדָּ, אָן נַאֲכָהָעָ וּוּעָט זִיךְ גַּאֲרָר לִיְּכִיכְטָ אָונְקָוּמָעָן צְנוּוֹנְפְּקָלְבִּין זִיךְ יְעָרָעָ מְשֻׁפְּחוֹת אָן אָוּוּקְפִּירָן קִיְּוָן אַוְיְשָׁוּוִיךְ עַס אִיז קִיְּוָן סֶפֶּקָה, אֹוֵיב די אָלְּלָעָ אַגְּנָעָלִיָּט הַעֲטָן גַּעַוּעָן אִינְ-דָעָרָהִים בְּשַׁעַת מעַן האט קָאנְצָעָטָרָט אִין די גַּעַטְוִיסָה, וּוּאָלָטָן זִיךְ נִשְׁתַּחַת גַּעַוּעָן מִיטָּ די לִיְּדִיגָּע הַעֲנָדָה, טּוֹזְנָטָר אִידָּן וּוּאָלָט זִיךְ גַּעַבְּרָאָכָט אִין די וּוּלְדִינָר אָן זִיךְ מַצִּיל גַּעַוּעָן.

זכרון קדושים

מיט דער גזורה צו מאבליזירן די מענער אין די ארכיביטס באטאליאנגען, האבן זיין געוינגן עטליכע השובע פונקטען. ראשית כל זענען זיקרישעט געווארן כמעט אלע איידן אין אונזער סביבה, פון איעדר שטוב האט עפער אײַנער געפערלט, אוּן דער יוניגער אוּן געווען דער ברויט גבעער, האבן זיין טאָקע צו געבראָכט צו הונגער אוּן נוּיט, וווער זאל פֿאָרדינען אַגראַשְׁן צוּם לעבען? אָוִיסעֶרדעם אִין דער גוי באָפְּרִיט געווארן פון אַדִּישׁעֶר קאנְקָרָעֶן, דער געוועלְבָּעֶר; דער סוחר, האט שווין נישט באָדָאָרֶפֶט מְוֹרָא האבן אוּן דער אַיד ווועט עם שטיין אִין ווועג, וויל זיין געפֿינען זיך שווין אִין דער צוֹאנְגָּס-אָרְבִּיט.

כלפי זיינער חברים, די דִּיְתְּשָׁע נאָצִים אֵין בערלִין, האבן זיין געוואָלֶט אָרוּיסְצִיְּגָן אוּן זיין קענען שווין די מלָאָכה בעטער זיין זיין אלִין, אוּן זיינער חוקים כלפי איידן האבן זיך נישט מיט ווּאס צו שעמן אין פֿאָרגְּלִיךְ מיט די נִוְרְעָנְבְּרָגְּעָר גַּעֲזָעָן. אָונְגָּאָרָן האָב גַּעֲמָאָכְטָ פֿוּן אלְלָעַ,,סָאוֹזָאָדָן'' אַבְּיָת עַבְּדִים, אָוִיסְגָּעָנוֹצָט אַדִּישׁעֶר כּוֹחוֹת צוּ האָרְעוֹן בחומר ובלבנִים, אוּן דער שכְּרָאָן רִיוְתָה האָט גַּעֲשְׁטָרָאָמֶט אִין דער רַעֲגִירָוָנָס קָאָסָעָ אָרִין, אִין דער הַיִּם ווּידָעֶר האָבָן זיין באָרוּבְּט אַדִּישׁעֶר פְּרָנָסָות, גַּעֲזָוִיגָּן אַדִּישׁ גַּעֲלָט אַוִּיפְּטָ פֿאָרְשִׁידְנָעָ ערְּלִיָּ אַוְפְּנִים.

דאָס ערְּשָׁטָע יָאָר אִין נָאָךְ גַּעֲוָעָן מְעַגְּלִיךְ זיך צו פְּטָרָן פְּוֹנָגָעָם,,מוֹנָקָא-סָאוֹזָאָד'' אַטְיָיל צָוְלִיב גַּעֲזָוְנְדָהִיט אַבְּעָר אַנְדָּרָעָר גַּעֲמָאָכְטָעָ תְּחִבּוֹלָות, אִין אָונְגָּאָרָן דָּאָס הַיִּסְטָ אֵין,,מְאָמָעָ לְאָנְדָּ'' האָבָן זיך אַרְוִיסְגְּעָדְרִיךְ עַטְלִיכָּע,,מְיוֹחָסִים'' די ווּאס האָבָן גַּעֲהָאָט אַוִּיסְצִיְּקוֹנְגָּעָן פְּוֹנָגָעָם מְילִיטָעָ, הַעֲכָרָעָ אַפְּיצִירָן, בְּנֵי עֲשָׂרִים האָבָן גַּעֲהָאָט אַוִּיסְצִיְּקוֹנְגָּעָן דִּי דָּקְטוֹרִים מִיטָּ שְׂוּעָר גַּעַלְד, אַבְּעָר די אלְלָעַ פְּרִיָּי צָעָטָל זענען גַּעֲוָעָן נָאָר צִיְּטוֹוִיְּלָג, לְאָנְגָּזָם האָט מַעַן די חַבְרָה אוּיךְ אַרְיִינְגְּעָפָאָקָט אִין אָ,,סָאוֹזָאָד'' אִין זיין גַּעֲגָעָן טּוּם זִין דָעַם בִּיטָעָן טּוּם פְּוֹנָגָעָם טָבָוָר.

אַיעָדָעָר מְאָבְּלִיזְרָטָעָר ווּיבָאָלָד עָרָהָט בְּעֻקּוּמָעָן דָאָס אַיְנָרוֹף צָעָטָל, האָב באָדָאָרֶפֶט זיך זעלְבָּסָט בעזָאָרָגָן מִיט ווּארָמָעָ בְּגָדִים, ווּאָלְעָנָעָ קָאָלְדָּרָעָס, אַפְּאָר גּוֹטָעָ שִׁיךְ אַדְעָר שְׁטִילָוָל, ווּיסְעָנְדִּיגְ פְּרוֹוִיס דָאָס עָרָ ווּעָט באָדָאָרֶפֶט זיך פְּלָאָגָן חֲדָשִׁים אֵין די טִיעָפָע ווּלְדָעָר, אַדְעָר בֵּין די פְּרָאָנְטָן, אוּן זִין אַפְּגָעָרִיסָן פֿוּן דָעַר הַיִּם, פֿוּן דָעַר גַּאנְצָעָר סָבִיבָה. מְעַנְטָשָׁן האָבָן זיך אַיְנָגְעָפָאָקָט פָאָר די לְעַצְטָעָ פְּעָנְגִּיס אלְלָעַ זיינְרָעָ באָדָאָרֶפֶטָנִישָׁן אוּן אָפְּלוּ די יְעַנְגָּעָ ווּלְכָעָ האָבָן

געהאלטן אין טاش א פריי צעטל, זענען אויך נישט געווען דערמיט זיכער, אוון האבן אויך באזארגט א „רווקאך“ מיט זאכען, אויב מזועט דארפֿן איינריךן זאל דאס פעל זיין צוגעריגיט.

אין די גראיסע געדעפעט וועלדר פלאגען זיך די צוואנגס-ארבייטער
העלפּעו דעם אונגאר ארויסליפּערן האלץ פון קראפאטן-רוזלאנד

דאס לעבן אין די „ארבייטס-קאמפּאניען“ אין געווען שווער אוון ביטער
איידן זענען נישט געווען געוואוינט צו ארבײַטן אָזאלכע שׂווער אָרבייטן זיך
ברענען אָגאנצָן טאג אויף דער זין, הארעוון ביי שטיינער, בויען שטרזעער,
אוון ווערן באָנעצט אין די גראיסע שלאָק רעגנס אין די „אסענדייקע“ ציטְן,
ווײַגטער פרירן אין די שׂוֹצְנֶגְּרָאַבְּעָנָס ביי די פראנטן. אָפְּחַד אין געווען צו קוֹקוֹ
אויף די פֿנִיְר פון די אַיְדָעֵלי אַינְגָּעָלִיּּת, שׂוֹחְטִים, סּוֹפְּרִים, יִשְׁבָּה לִיְּט, וּעְלָכָע
האָבָן אין זַיְעָר לעַבְּן נִשְׁתְּגַהְתָּ אַהֲק אָדָעָר אַטְשָׁקָעָן אין דער האָנד, די
אונְגָּאַרְישָׁע נָגְשִׁים הָאָבָן וַיְיַאַכְּמַעְרְגַּעְתָּ אָוָן וַיְיַאַעַטְעַלְתָּ צוֹ די שׂוּעָרְסְּטָעָ

זכרון קדושים

רמז

ארבייטן, צום סוף זענען זי שוואך און קראנק געוווארן, און נישט דערלעבט
דעט טאג פון דער באפריאוונג.

די שוערט ערבייט האט געומוטשטעט פון איין זיט, און די דאגות פונעם
בני בית האט געדרייקט אויף דער אנדערכער זיט. מענטשן זענען אוועק פון
דער הים, איבערגעלאוט אפרוי מיט א שטוב קלינען קינדרלך, מידאך זי
געבן צו עסן, קלידן, שכר למוד צאלן, און איין הויז אונ נישט געלביבען קיין
גשפארט געלט פון וואס צו ציען דאס בייסעל חיונה, ממש פון ווי צו קויפן דאס
שטיקל טרייקענע ברוית.

די מומונים אויף די טאכטיסטען זענען געוווען די אונגארישע אופיצירן,
אייז געוווען א „סואזאָד“ ווי די אופיצירן זענען געוווען רואיגע מענטשן, זיך
גערכנט מיט א יעדענס מצב, נישט געוכט פיל אונטערדרוקן, אייז נאָר
געוווען צו דערליידן די צרות, מ'פֿלעגט זיך בעטן אויף עטליכע טאג אורוליב,
און אַהיַם פֿאָרֶן צום בני בית, זעהן די קינדרלך, זיך אלְיאָן אַיסְרוֹן, שלעפן
ווײַיטער דעם עול הגלות, אַבער ווי די מיליטעריש געגען געוווען נאצישע
רשעים, שלעכטן אַנטיסעמיטן, אייז געוווען ביטער ווי גאל, חדשים האט מען
ニישט בעקומען אַפרײַען טאג, זיַּה האָבָן מוסיף געוווען אַומְזְסְטִיגָעַ ערבייטן, און
געצְאָפְט אַידִיש בְּלוֹט.

איינס פון די שוערטסטע פראָבלעמן אייז געוווען איין „מונקאָ סואזאָד“ ממשיך
זיין עסן כשרע' קאָסט. אַידָן איין קאָרָפְּטָרָס האָבָן שטארֵק מקפיד געוווען
איין עניני כשרות, אַיעְדָּע אַידִישׁ שְׂטוּב האָט געפֿרֶט אַהונְדָּרֶט פֿראָצעְנְטִיקָע
כשרהָ קאָך אָוּן נזהָר געוווען בנוגע למאכְלִים אַסְוָרִים, הַיְנָט ווּן מַגְעִינְט
זיך אַונְטָרְעִין מלכּוּת הרשע, ווער ווּוִיסְט ווי לאָנג די צוֹאָנָג אַרְבִּיטָן ווּעלְן
דוּיעָן, האָט דעריבער פֿאָר אַיעְדָּע אַיד געבעירט אָוּן קאָפְט די שָׁאָלָה, וואָס
מאָכְט מען ווּעָגָן כשרהָ קאָסט. די ערְשְׁטָע צִיטִין האָט דער עולְם פֿרָאָבְּרִיט נִישְׁט
עַסְן זִיעָרָע טְרִיפְּנָעָ קאָסט. אַבְּיסָל גַּהְוָנָגָרט, גַּעֲלָגְבָּט מִיט טְרוּקָעָןָגָט
אַבער צום סוף אייז מען צוּבָּרָאָן גַּעַוָּאָרָן אָוּן נִשְׁט גַּקָּאָנְטָמְשִׁיךְ זַיְן.

כל זמן מאיז געוווען נאָעָנט פון דער הים, פֿלְעָגָט מען זיך אוועק
כאָפְן בְּרָעָנָגָן הַיְמִישׁוּ מַאֲכָלִים, אויך פֿלְעָגָן די אַידִישׁ קָהִילָות זַיְן בִּיהִילְפִּיג
פֿאָר די אַפְּגָעָהִיטָעָן לִיְּט, אָוּן זַעַחַן זיַּה פֿאָרְשָׁאָפְּן כְּשָׁרָהָ מַאֲכָלִים, אַבער אוּזִי
וּי מען האָט פֿאָרְשִׁיקְט דָּאָס רָוב סָאוֹדָן איין די טִיעָפָע וּוּלְדָעָר, אַינוּ דער

זכרון קדושים

אוקראינע בי די פראנטן, האט מען שוין קיין ברייה נישט געהאט און מען האט געמוות אנהויבן צו עסן זיירעツ קאסט.

אויף געציילטע ערטער האבן די אידישע אינגלך ארגאניזטור א „כשרן קעסל“ דהיאנו, אroiיסגענומען די פראדווקטן פון מאגאזי, און זיך אליאן געקקט די מאכלים, אויף פיל פראדווקטן האבן ווי געמוות מותר זיין, פון פלייש איז קיין רעדע. דאס אלעלס איז געווען אפהונגיק אין די אופיצין, אויב זיין האבן צו געלאות אזוי אווירטשאפט און צוגעהאלפֿן דערצ'ו, ייחדי סגולה איזן די ארביזטס באטאליאנוון האבן אלעל יארן נישט טעם געווען דעם טעם פון טרייפֿגע קאסט, זיך געפלאגט מיט טרייקנע מאכלים, און מיט גבורה און מסירות נפש זיך געהיט דאס איז זייר מוליל זאל נישט אריינוקמען אָדְבָּר אָסָּוָר, לִיְדָעָר האבן די ערליךע איזן נישט געקאנט אויסהאלטן בייז צום סוף, זיין זענען פון די פות געפאלן און געתטארכן אמות קדושים.

די אונגארישע נוגשים האבן פארשועערטרט דאס לעבן פון טאג צו טאג. אידן זענען פארשלעפעט געווארן אין די גרויסע וועלדר בעי דיאלץ ארביזיטן בייטאג און פרירן בי נאכט, אנדערע בי שטיין באגיען. האכן און גרובן די שטיינער סי לזריך און סי שלא לצורך, געובייט מליטערישע לוופט-פלעצער, גראבן בי די פראנטן די שוץן גראבענס און ליגן מליטערישע בריקן, אידישע רעגיימנטן האבן פארזיט פעלדר מיט די אויפרים מינעם, געשלאפעט קאסטען געווער, לעבנסמייטל פאר די זעלגער, כהנה וכחנה עבדות הפרד אן א שוער אן אַעֲק... אבער נישט נאר די ארביזיט האט פארקערצט די יארן מיט די טאג, די אונגארישע אונטער אופיצין, די שאפערס און וועכטערס האבן זיך אויסגעצייכענט מיט זייר רשות, די שלעגערס, בלוטצאפערט, סאדיסטן, האבן מוסיף געווען פון זיך אליאן ניע גזירות, און באשטראפט דעם עולם פאר א יעדע קלינייקיט מיט די ברוטאלישטט שטראפעס.

באשטראפט און געפיניגט האט מען פאר דער קלענסטער עבירה. עד היום הזה פארצילן די געווענע „טאבריסטן“ וועגן די סאדיסטייש שטראפעס, נישט איזן קרייפל איז פון די רשותים געלביבן, נישט איזן אושגעפֿלאגטער איד אויף זיינע רעשת יארן געלביבן אַקלִיקָע פון די ביטערע עונשים, איזינס פון די ביטערסטע עונשים איז געווען אונטערביבן דעם קורבן מיט שטrik, און עם אויפעהגען בי די פיס, וויבאלד מאייז חלשות געפאלן פאר יסורים, האבן זיין געהיסן גיסן אויף אים קאלט וואסער און זייטער געפיניגט. אבער ווער

זכרון קדושים

געדענקט נישט וויאזוי זי פלעגן באפעLEN דער גאנצער עולם זיך ווארטן צו ער ער אין די גראטען בלאטעס און מאראטען, נישט איינמאל נאר צענדיגע מאל, אלעלס מיטין מיליטערישן טאקט, פאלן און אויפשטיין, אין די רעגןס, אין די שנייען, נאר א שווערן טאג ארבײט, און דערצו נאכזובאקומווע פיל קלעפ מיט די געווערן.

וואו מיר האבן שווין פריער דערמאנט, האבן די אלעל צואנגס ארבײטער זיך באדרפט אליין באזארגן מיט קלידונג, וועש, שיך א.ג.ו. זענען טאקט נאר עטליכע חדשים ארבײטן בחומר ובלבנימ צוריסן געווערן די קלידער, די שוד לעכעריך, און מהאט שוין געזען אורימע ליט זענען געגאנגען צוריסן און צושליסן, געליגט א פלאט אוייף דער אנדער, בייז ס'אייז נישט געווען צו דערקענען וועלכעס אייז די אמאלייגע סחרה און וועלכעס אייז די לאטס, וואס מען האט פארמאט אין שטוב, א רעקל, א מאנטעל, א פאר הויזן, אלעלס האט זיך אויסגעלאוט און קויפן פרישע קלידער אייז נישט געווען פאר וואס.

א יעדער פארשקלאלפט מענטש האט זיך געמוות אליין זיבערן און ריין האלטן די זאגן. פארשטייט זיך וויאזוי דאס ריינקייט האט געקאנט אויס-זעהן בי פארפלאלגט מענטשן. איידן זענען געלאלפן אויף דער ערדר אונטער-געליגט אביסל שטרוי, אפטמאל האט מען דאס אויך נישט געהאט, איידן זענען באדעתט געווארן מיט כינים, און זיער אס זענען דורך זיך אוועק פון דער ווועלט.

דאס אייז געווען אמכה וועלכע מען האט זיך נישט געקאנט ביי קומען. ווי פיל מען האט זיך געריניקט, געוואשן, געוויבערט, האט מען די לייז נישט געקאנט מנצה זיין. נאר סיידן איז מהאט זיך ארייברגעכאמפט אויף עטליכע טאג אהיימ, האט מען זיך קוים אינגןץן מבער געווען.

ווען די מענער זענען אהיימ געקומען אויף די עטליכע טאג אROLIB האבן די וויבער געהאט נבעבע יענען ערבייט, קודם ארגעריסן אלעל שמאטעס, זיך געקאכט און געפערעט אין הייסן אוקריב, נאכיהער אריינגעלייגט איז א „באך פעלס“ ווי זיך האבן זיך געוואשן אין ליג, זיך געלאלפט מיטין „פראלניך“ אויף דעם טיך וואסער, און אווי קוים איז צרות מבער געווען די מכת הכנימ. ביי דער געלגענהייט פלעגן זיך אויפסנוי פאריכטן די צויסגע הויזן, דעם ווינטער

זכרון קדושים

ראק, געשטיקעלט אָרבַּעַל, פֿאָרְבִּיט דֵּי לְעַכָּר, אָנוֹ צוֹגָעָרִיט עַטְלִיכָּעַ פֿרִישָׁע
וועש אויף דֵּי נָאָעָנְסָטָעַ חֲדַשִּׁים.

אידן האבן געקרעכץ און געזיפצט פון דער שווערער אָרבִּיטֶיט, באָוַוִינַט
און פֿאָרְשָׁאַלְטָן דָּעַם טָאג ווֹאס מֵיאַז גַּעֲבוֹרָן אויף דַּעַר פֿינְסְטָעָרָר ווּלְטָט. פֿיל
הָאָבָן זַיְך אַינְגָאנְצָן מֵיאַש גַּעֲוָעָן, זַעֲהַנְדִּיק אָנוֹ דֵּי צְרוֹת וִיסְטוּרִים גַּעַמְנַט נִישְׁתְּ קִין
סּוֹף, ווֹאס אַלְץ שְׁפַעְטָר וּוּרְטָט דֵּי לְאָגָע פֿיל עַרְגָּעָר.

אויב אין די זומער טָאג הָאָט מַעַן גַּעַלְיטָן סִי פָּוּן דֵּי חַצְּזָן, סִי פָּוּן דַּעַר
שווערער אָרבִּיטֶיט, אַיְזָן אַבְּעָר פֿיל פֿאָכִיג עַרְגָּעָר גַּעֲוָוָרָן ווֹעַן דֵּי רַעֲגָנָס אָנוֹ שְׁגַּיְעַן
הָאָבָן זַיְך אַרְאָפְּגָעָלָאָזֶט. עַס הָאָט אַוִּיסְגַּפְּעָלָט גַּוְטָע שְׁטִיוֹלָט צַו בְּרִיזָן דֵּי וּוּסְעָרָן
און טְרַעְטָן דֵּי בְּלָאָטָע, מֵהָאָט זַיְך גַּעֲנוּטִיגְט אַיְזָן גַּוְטָע וּוּינְטָעָר רַעֲקָמִיט רַעֲגָן
מַאְנְטָלָן, וּוַיְיל אַלְלָעָס ווֹאס מֵהָאָט גַּעֲבָרָאָכֶט פָּוּן דַּעַר הַיָּם אַיְזָן שְׁוִין לְאָגָג צְרוּרִיסָן
גַּעֲוָוָרָן אויף פֿיְצָלָר.

און אָז מֵהָאָט זַיְך בְּאַדְרָפֶט מַסְתָּפֶק זַיְין מִיט דָעַם „יִשְׁ”, אַיְזָן מַעַן גַּעַקְוּמָעָן
אויף דַּעַר נַאֲכָט פָּוּן אַשְׁוּעָרָן טָאג אָrbִּיטֶיט, דַּאֲרְכְּגַּעַנְעָצֶט בֵּין צַו דֵּי בִּינְעָר, פֿאָרָ-
פֿרְוִיעָרָן דֵּי פִּס מִיט דֵּי אוּיְעָרָן, נִשְׁתְּ גַּעַהְאָט צִיְּט אָנוֹ אַפְּלָאָץ זַיְך זַעֲגָן
אַוִּיסְטְּרִיקָנָעָן אַדְעָר טְוִישָׁן אויף אַנְדָּעָרָע, הָאָט מַעַן גַּעַמְוֹזָט צַו מַאְרְגָּעָנָס זַיְך
אַנְקְלִידָן דֵּי גַּאֲסָע בְּגָדִים, אָנוֹ וּוּיְטָעָר שְׁלַעְפָּוּן דֵּי מַשְׁאָות אַיְזָן דֵּי פֿרִישָׁע רַעֲגָנָס.

טְוִיזְנְטָר מַעֲנְטָשָׁן זַעֲנָעָן קְרָאָנָק גַּעֲוָוָרָן, בָּאַקְוּמָעָן אַלְוָגָעָן אַנְטְּצִינְדוֹנָגָג,
אַנְגַּעַהוִיבָּן הָוָסָן אָנוֹ שְׁפִיעָעָן מִיט בְּלוֹט, פֿאָרְאִיטְעָרְטָע אַרְיְעָרָן, אַפְּגַּעְפְּרִוְּעָרָנָע
פֿינְגָּעָר פָּוּן דֵּי הָעַנְט אָנוֹ פִּס, רַעֲמָאָטָז אָנוֹ אַנְדָּעָרָע מַחְלוֹת, אָנוֹ צֻום סּוֹף הָאָבָן
זַיְיָ אַוִּיסְגַּעַהוִיכָּט זַיְעָרָע נְשָׂמוֹת וּוּיְטָזָוִיט אַיְזָן דַּעַר אַוְקָרָאַיָּע, זַיְעָר גַּוְפָּי אַיְזָן
גַּעֲבָלִיבָּן לִיגָּן אַונְטָעָר דֵּי גַּרְוִיסָּע קָאָלְטָע שְׁנִיְּעָן אָנוֹ אַפְּלָאָץ צַו קְבָּר יִשְׂרָאֵל נִשְׁתְּ
גַּעֲבָרָאָכֶט גַּעֲוָוָרָן.

דאָס רַעְשְׁטַעְלָע פְּלִיטִים פָּוּן דֵּי אַוְנְגָּאָרִישָׁע צְוָאָנָגָס אָrbִּיטֶיטָר, וּוּעַלְכָּע
הָאָבָן זַוְּהָה גַּעֲוָעָן מִיט גַּרְוִיסָּע נִיטִים בְּלִיבָּן בַּיִּם לְעַבָּן, הָאָבָן אויף זַיְך נִשְׁתְּ
קִין גַּאנְצָאָבָר, מַעֲנְטָשָׁן זַעֲנָעָן גַּעֲבָלִיבָּן לְוָגָן פֿעַלְעָרִיךָע, מַוְגָּן קְרָאָנָקָע, הָאָרֶץ
לִיְּדָעַנְדָּע, נְעָרוּעָן, אוּגָעָן, אוּיְעָרָן קְרָאָנָקָע מִיט פֿאָרְשִׁידָנָע בְּעַהְאָלְטָעָנָע מַחְלוֹת
וּוֹאס פָּלָאָגָן זַיְיָ אַיְזָן דֵּי יִאָרֶן נַאֲך דַּעַר בְּאַפְּרִיאָוָגָג.

זכרון קדושים

נישט מיט אסך בעסער האט אויסגעזען דער מצב אין שטוב, ביי דער פרוי מיט די קליניג קינדערלך, אידין אין אונגעור סביבה זענען קינמאָל נישט געווען די גרויסע עשרירם, ביי קיניגעם איזו נישט געלעגן געלט אין די בענק. איעדר האט געהאָט פיל הוצאות, באַדארפֿט טילֿן פון דער שבת חלה אָסּ מוציאָס צאלֿן פאר עטליכע קינדער שכְר למוד, בּמִילֿא איזו מען געווען אַגְּלִיקְלִיכְעֶר וווען מ'האָט זיך דערזען פרײַטָאג סֻוף ווואר, און מ'האָט מיט וואס די וואָך אַיבָּעֶר צוקאמען. מען האָט זיך זיעיר געלפלָגט אויף דעם שטיקעל ברויט פֿאָרִין בני בית, און וואס מ'האָט פֿאָרְדִּינְט איזו תִּיכְפְּ אַווּק, קעַן מען זיך שוֹין פֿאָרְשְׁטָעלְן וויאָוּס/האָט געקענט אַרְיסּוּזְהָן דאס לעבען איזו די אַידִישָׁע היְזָעָר, וווען דער ברויט געבער איזו שוֹין פֿילְ חֲדַשִּׁים אַווּק פון דער הַיִּם, און מען פֿאָרְדִּינְט נישט אָפְּלוֹ פֿרוֹתָה אַחַת.

אמת, די אונגאָרִישׁע רְגִירְוָנְג האָט געהאָט פֿאָר די משפחות אַמאַנְהִיטְלִיך געהאָלָט, אַבעָר פון דעם האָט מען געהאָנט קוּוֹפִּין דאס ברויט מיט זאלָץ. דער היְגָעָר איזו די היְזָעָר האָט זיך פֿאָרְשְׁטָאַרְקָעָרט, ער האָט זיך גוט דערקענט אַוִיף די פֿנִימֵר פון די אַינְגָע קינדער, ווועלכּעַ האָבָן פֿאָרְלִוִּין זיעיר לעבעדיַקְעָד פֿאָרָב.

אַידִישָׁע מאָמעס האָבָן נישט געהאָט פֿאָרְוָואָס צוֹ קוּוֹפִּין דאס בִּיסְעָל מילָך פֿאָר זיעיר פֿיצְעָלָך קינדערלָך, וווער ריִיך נאָך פון אַשְׁטִיקְל פֿוֹטָר אַבעָר אַכְּזִית בשְׁרָ, דאס איזו געווען בלְ יְרָא ובלְ יְמָצָא. אַרוּמְגָעָגָאנָן איזו מען צוּרִיסְן; צוּשְׁלִיסְן, קִיְּין גָּאנְץ הָעֵמָד, קִיְּין ווִינְטָעָר בְּגָד, קִיְּין רַעַכְתְּ קְלִידְלָפָר די מִידְלָעָך, מִיט געלפָּאַטְעָטָע גּוֹמִי שְׁטִיוּעָלָך מִיט גַּעַשְׁטִיקָעָלָטָע שִׁיכְלָך, ווּעְלְכָעַ זְעַנְעָן אַרְבִּיעָר בִּירוּשָׁה פון אַיְינְגָעָם צָומְ צוּיִינְטָן האָט מען זיך גַּעַוְוִינְטָעָרט עַטְלִיכְעָד ווִינְטָעָרט, מען פֿרָאַבְּרִיט אַיבָּעָר מַאֲכָן אַמְלָבָשָׂ פון דער מאָמעס קְלִיְּדָעָר, מען פֿאָרְבָּט לִיְּלָעָכָר צוֹ מַאֲכָן הוּוִזְעָנָס, אַיעָדָעָר שְׁטִיפְטָ מִיט דָעָר שְׁלַעַכְתָּר צִיטָ, שְׁלִינְגְּעַנְדִּיגָּ די טְרָעָרָן, צּוּקָּקָנְדִּיגָּ דעם שְׁרָעְקְלִיכְן דָלוֹת ווּעַלְכָעָר שְׁרִיטָ פון יְעָדָן ווִינְקָעָלָע אַיְן שְׁטוּב.

וּוְעָר איזו מְסֻגָּל צוֹ בָּאַשְׁרִיבָן די גְּרוּסָע צְרוֹת מִיט יְסָרִים ווּאָס די אַידִישָׁע מאָמעס האָבָן זיך אַנְגָּעָלִיטָן איזו די פֿינְסְטָעָרט טָעָג. פֿלְעָגָט אַווּק גִּין ווְאַכְּנָס מִיט חֲדַשִּׁים אָזָן דָעָר מַאֲנָן האָט זיך נִישְׁט גַּעַלְאָזָט הָעָרָן, קִיְּין בְּרִוּוֹ גַּעַשְׁקָט. קִיְּין אַוְרְלִוִּיב בעַקְוּמָן, דָעָר קָאָפְּ איזו אוּסְגָּעָדָרָט גַּעַוְאָרָן קְלִעְרָעָנְדִּיגָּ ווּעָגָן עַמְּ, סֻוף סֻוף איזו דָאָך אַמְלָחָמָה, אָזָן וּוְעָר ווִיסְטָ ווּאָס מִיט עַמְּ האָט זיך פֿאָסִירָט.

נישט איז נאכט זענען די קישענס אויסגעזוייקט געוווארן פון די הייסע בלוטיגע טרען וואס די נשים צדקניות האבן פארגאסן, באויבנט זיעיר ביטערן גורל, זיעיר אינגע יארן, וואס באדרפֿן אוועק גיין איזוי טראגיש.

ווער איז אומשטיינד צו פארגעסן די קארפאטישע צניעות/דיקע אידישע טעכטער, וועלכע האבן איזוי פיל געליטן פון צער גידול בנימ, אין די ביטערע יארן. אלין זענען זי געלבלון מיט אשטוב קינדערלך, אינס קלענער פונעם צוויטן, צוישן זי אולכע פיצלעך וואס האבן נישט ריכטיג דערקענט זיעיר פאטער, באדרפֿט זארגן זי זאלן האבן וואס צו עסן, ארויפֿווארפֿן אויף זי א מין מלובש, צאלן שכר למוד, זי אלין מהנד זיין אין אידישן וועג, און היטן זי זאלן נישט גיין אין גאס בטל.

די מוטטערס האבן מיט זיעיר איזיגן געמווט צו קוקן ווי די קינדער קומען פון חדר דונגעריך און זיך געמווט לייגן שלאפען מיט אלידיגן בויך, נישט פארווכט אשטיקל ברויט, געפֿרט דעם טאג מיט אביסל ווארמע ריבליך ייך אדען זיערן בארשט מיט אשטיקל ריבליך טאקוּן. און ויאזוי האט מען דעם שרעקליכן זוינטער אדרכגעשטוטיס? נאקייט, קיין ביסל האלץ צו פארהיעץן די שטוב, קיין ביסל מילך, נישט פארגינען צו געלבן אאי פאר א קינד איבער דער וואך, במילא זענען זי פארכיפֿלט געוווארן, געלביבן נאר הויט און ביין, פיל זענען קראנק און שוואך געוווארן, און זיך גענווג געללאגט ביין זי האבן מקדש השם געוווען אין די אויישויזער קאלכ-אויעונס.

האט די פורי נאר געהאט אמעגליכקייט צו שיין אפקל פארן מאן, מיט אביסל עסנווארג, האט זי דאס באולד אויפֿגעטריבן, פון ווי איז דאס געשפֿן געוווארן? זי האבן דעם איגענעם ביסן פון מoil אפגעשפֿאורת און דאס און מונקא סאוזאָד אוועק געשיקט. די צוקריישעט פרויען, וועלכע האבן פארליין דעם כה פון לעבען, אַרומגעגענגען פארמיישט אויפֿן קאָפּ, פאר פיל צרות, נישט געהאט אביסל כה מיטצושעלעפּן מיט זיך די פִּס פאר מידקיטי האבן נישט געריעט טאג און נאכט, געוצט מיטלן ויאזוי צו העלפּן פאר זיעירע מענער, פאָרגינגעָן דעם על השעבוד.

פרק עשרים ושניים

— בַּיְ דִּ שְׂוֹאָרֶם לִיְנֵעַ — פְּרִישָׁע אַסִּינְטְּרוֹנוֹגָן —
צְוֹאָנָגָן אַרְבִּיטָר אַיְזָן דָּעַר אַקְרָאִינָּעַ — „מַעַלְדָּע גַּעַטְלָךְ“
— בְּשָׂוֹרָת אַיּוֹב פָּוּן פּוֹלוּן — הַיּוֹלָךְ פָּאָר פְּרִילְיוֹשָׁע פְּלוּיְשָׁוּן
— דָּעַר חֻקָּפָן שָׁאָפָן דָּאָם בִּירְגָּעָרְרָעָפָט — דָּעַדְעַקְטָוּן
גַּעֲפִינָּעָן אֹוָס שָׁקָר בְּלְבָלּוּיָּם — אַונְגָּאַרְיוֹשָׁע חַקְרִים מִיטָּהָר
דִּיְוִישָׁעָר גַּעַסְטָאָפָּא — פְּרָנָסָות פּוֹנָגָעָם שְׂוֹאָרָצָן מִסְחָר

או די מלחה האט זיך צופלאקערט, דער דיטש האט מנץ' געווען שלא
על פי דרכ' הטבע, ער האט זיך שוין געפֿינָען איין די טויעָן פָּוּן מאַסְקוּעָן,
איין דער צִיְּטָה האָבָּן די דִּיְטָשָׁן גַּעַפְּאַדְעָרָט פָּוּן זַיְעָרָע אַונְגָּאַרְיוֹשָׁע שְׁתָפִים
צַוְּרָעָנָגָעָן נִיְּעָ אַרְבִּיטָס כּוֹחוֹת, זַיְ אַרְוִיסְקָיָן צַוְּ די שְׂוֹאָרָם לִיְנֵעַ,
זַיְן בִּיהְילְפִּיגְ פָּאָר די מִילְיטָעָרִישָׁע כּוֹחוֹת, אוֹוָף די אלְלָעָ ערְטָעָר וְזַיְן
הָאָבָּן כּוֹבֵשְׁ גְּעוּעָן. וַיַּדְעַר איין גַּעַוָּאָרָן אַטְוּמָל, די יַעֲנִיגָּע וְוָאָס הָאָבָּן
גַּעַהְאָלָטָן בַּיְ זַיְקָ פְּרִישָׁע צַעְטָל, הָאָבָּן בַּעֲקוּמָעָן אַיְנָרוֹף זַיְד שְׁטָעָלָן צַוְּ אַ
קָּמִיסִיעָ, פְּרִישָׁע דּוֹרְכוֹפָן דָּעַם גַּעַבְּלִיבְּנָעָם עַולְמָ, זַיְ אַיְנָשְׁלִיסָן איין די אַרְבִּיטָס
בָּאַטָּאַלְיאָנוֹן.

לוֹיטִין נִיְּעָם חֻקָּוּם וְוָאָס איין פְּאַרְעָפְּנְטָלִיךְ גַּעַוָּאָרָן, באַדָּרָף זַיְד אַ
יעַדְעַר אַיְנָגָעָר מַעַגְטָשָׁ שְׁטָעָלָן אוֹיפְּסָנִי צָוְם אַסְעָנְטְּרוֹנוֹגָן, דּוֹרְכָּגִין אַדְקָטָאָר
וְוִיזִּיטָ, פַּעַסְטַּשְׁטָעָלָן צַוְּ אַיְזָן ערְ רָאוּי וְזַיְן בַּאַפְּרִיטָס פָּוּן דָּעַר מִילְיטָעָרִישָׁע דִּיגְסָטָ
די רָעַשְׁטָ גַּעַבְּלִיבְּנָעָ גַּעַצְיְילְטָ אַיְגָעְלִיטָהָאָבָּן זַיְקָ גַּעַשְׁרָאָקָן פָּאָר דָּעַר נִיְּעָר
קָּמִיסִיעָ, וְוִיסְעַנְדִּיגָּ אַזְזַיְלָעָט זַיְן זַיְנָרוֹף זַיְד אַשְׁטְרָעָנָגָעָ, אַוְן עַס וְוַעַט נִישָׁט זַיְן
מַעְגָּלִיךְ בַּאַפְּרִיטָ וְוַעַרָן.

די חַבְרָה האט זַיְקָ אַבָּעָר וְנִשְׁתָּ עַלְאָזָט. וַיַּדְעַר פְּרָאָבִירָט פְּאַרְשִׁידָנָעָ מִיטָּלָן,
כָּדי וְוַעַרָן גַּעַפְּסָוּלִיטָ פָּוּן „מַאְנָקָא סָאוֹאָד“, אַטְיַיְלָהָאָבָּן זַיְקָ גַּעַמְאָכָט קְרָאָנְקָעָ
רוֹיטָע אַוְגָּן, אַהוִיכָן בְּלֹטָ-דָרָוקָ, אַנְדָעָרָהָאָבָּן זַיְקָ פְּעַלְעָרִיךְ גַּעַמְאָכָט די
פִּיסָּ, באַדְעָקָט דָּעַם גּוֹפָ מִיטָּ פְּאַרְשִׁידָנָעָ מְכוֹתָ, בַּעֲקוּמָעָן אַנְדִּעְרִיקָעָ וְוָאָגָ נָאָךְ
פִּילָּ תָּעָנִיתִים, נִשְׁתָּ עַשְׁלָאָפָן פִּילָּ נִעְכָּט כָּדי אַוִּיסְזָעָן שְׁוֹאָד אַוִּיסְגָּעָפָלָגָט,
אַבָּעָר וְוַעַט מַאְיָזָן גַּעַשְׁטָאָנָגָעָ פָּאָר די שְׁלָעַכְטָ אַונְגָּאַרְיוֹשָׁע דְּאַקְטָוִירִים האט דָאָס
גָּאָר וְוַיְנִיגָּ גַּעַהְאָלָפָן, באַלְדָּה האט מַעַן גַּעַטְיִילָט אַמִּילְיטָעָרִישָׁ בְּיכָלָ, אַוְן נַאֲכָגָעָשִׁיקָט
אַהֲיָם דָאָס אַיְנָרוֹף צַעְטָל.

בי די שוואָרָם לִינְיַעַט, גַּבְּלִיבּוֹ פֿאָרְפּוּזּוּרּוֹ אָונְטָעָרּ דִּי גַּרְוּסְפּעּ שְׁנֵיָעָן.
אָגְרוֹפּעּ צְוֹאָנָגּ אַרְבִּיטָעָרּ פֿאָרְשִׁיקְטּ מִיעָף אִין דָּעָרּ אָוקְרָאַינְגּ.

ליידיג זענען געווארן די שטעטלך און דערפלַך, ס'אייז נישט געווען אַידישע שטוב ווי ס'יאַל דארט נישט פֿעלַן עַמִּיצָעָרּ, אַדער דער פֿאָטָעָרּ פֿון די קִינְדֶּעֶרְלָךְ, אַדער אַזִּין פֿון די עַלְתָּעָרּן. ווייטער אַיז פֿאָרגָאָסּן גַּעוּוֹרָן טִיכְיָן מִיט הַיִּסְעָדָרָה טְרָעָרָן פֿון די אַלְטָעָמָםָעָס, ווֹאָס האָבָּן שְׂוִין דֻּעְמָאָלָט גַּעהָאָט עַטְלִיכְעָד קִינְדֶּעֶרְלָךְ אַבְּלִיזִירְטָעּ אַין די אַרְבִּיטִיסָגְּרוּפּוֹן. פֿון פֿילְ אַידִישָׁעָ צְוֹאָנָגּ אַרְבִּיטָעָרּ הָאָט מַעַן שְׂוִין לָאָגּ אַיְפְּגַּעַהָעָרָט צּוֹ בְּעַקְוּמָעָן אַלְעַבְנָס צִיכְיָן. ס'אייז אַדוֹרָךְ ווֹאָכָעָנָס מִיט חֲדַשִּׁים, אַוְן קִיְּין שָׁוָם זְכָר אַיז נִישְׁט דָא פֿון די פֿאָרְשִׁיקְטּ בְּחָורִים אוּפּ דָעָרּ אָוקְרָאַינְגּ.

די אַלְטָעָ צְוֹקְרִישְׁעַטָּע זִיְדָעָס אַוְן באָבָּעָס האָבָּן באַדָּאָרָפּ אַרְיִינְגָּעָמָן צּוֹ זִיךְרָאַין שְׁטוּב זַיְעַרְעָ אַיְנִיקָּלָךְ אַוְן זִיךְרָטְיִילְן מִיט דָעָם בִּיסְן בְּרוּיטָה. זִיךְרָאַין צַוְּגַעְקָוּט דָעָם צָעָרָ פֿון די קלִיְינְטְשִׁיקָעּ קִינְדֶּעֶרְלָךְ ווַיְאָזְנוּ זַיְ זַעְנָעָן וְשַׁדְנָעָן

זכרון קדושים

רנה

שבת אכזית חלה, איבדערוואן אשטיקל ברויט, אביסל מילך, און וויאזי זיין פרירן ווינטער אין די ברענאנדייק קעלטן.

פון דער צייט אן וויטער זונגען די גזירות און חוקים קעגן אידן אויס-געפירות געווואָרן מיט גראָיס זרייזות, איעדען טאג האט מען געווואָרט אויף אַנייעָר גזירה וועלכע איז שווין געוווען אונגעגרייט פון דער נאצִישׁר ממשלת. נישט גענוג אָז אלָלָע מענטשן זונגען שוין אַיבּערגענטפערט אין די הענט פון די מלacci חבלָה, אלָלָע פְּלאָגֶט שוין אין די אַרְבִּיטֶשׁ לאָגָרָן, ווערָן געהאלטָן ווי די עבדִים אונטער מיליטערישֶר אויפּוֹיכֶט, דָּארָפֶן די רְשָׁעִים האָלָטָן זַיְעָר בֵּין אָוג אויף דעם רעשטל, דהינו זקנִים ונסִים, צולְבִּיבֶן דעם האָבָּן זַיְעָר אַפְּוִילָן דאס אַיעְדָּר רָאַשׁ משְׁפָחָה פון שְׁטוּבָן, מאָן אָונָן ווַיְיָבָּה, באַדָּרָפֶן יַעֲדָן שְׁבָּת זַיְעָר מַעַלְדָּן בֵּין די פָּאַלִּיצִי אַדָּרָבָּי די זַשְּׁאַנְדָּרָן, זַיגְלָן אַשְׁרִיפֶט אָונָן באַשְׁטָעִטִּין אָז מען געפִּינְט זַיְעָר אַין דער הַיִם.

אַיעְדָּן שְׁבָּת נַאֲכִימִינָּג האָבָּן אלָלָע אַידָּן פּוֹנָעָם דָּארָף אַדָּרָבָּי דעם שְׁטָעָטָל זַיְעָר פָּאַרְזָאָמָּעָלָט בֵּין דעם פָּאַלִּיצִי אַמְּט אַדָּרָבָּי די זַשְּׁאַנְדָּרָן אָונָן געווואָרט בֵּין זַיְעָר ווּעָלָן די שְׁרִיפְּטָן זַיגְלָן. די כוֹנוֹה אַיז געוווען האָלָטָן דעם עַולְם אַין הַיִם אַרְעָסָט, צֻוְּבָּדָן אַיעְדָּן צַו זַיְעָר שְׁטוּבָן, נִשְׁטָּקָעָן פָּאַרְלָאָוָן די הַיִם נָאָר אויף עַטְלִיכָּע טָעָג אַיבּדָעָרוֹאָכוֹן, אָונָן אויף שְׁבָּת צְרוּיקָה קָומָעָן.

דאָס בֵּילָד, צִיְּגָן פָּאַרְזָן גּוֹי ווְיאָזִי אַידָּן זַונגען הַפְּקָר, אָונָן אַיעְדָּר אַונְגָּאָרִישָׁעָר צִיגְּגִינְעָר האָט אַרְעָכָט צַו טְרָעָטן אויף זַיְעָר, האָט אוּפִּיגְּעָמָּאָכָּט דעם קָאָפָּן פּוֹנָעָם פּוֹיעָר, אָונָן עַמְּגַלְעָרָט אַפְּרָק אַיז הַלְּכָוָת שְׁנָאתָ יִשְׂרָאֵל, אוֹוִי אַיז צֻוְּבִּיסְלִיךְ אֶלָּס מַעְרָפָּאָשָׁן געווואָרָן דָּעָר פִּינְק פָּוָן פְּרִינְטְשָׁאָפָּט, וּאָסָה האָט געהערשטָן צוֹוִישָׁן אַידָּן מִיט זַיְעָרָעָשָׁן שְׁכָנִים מַדּוֹר לַדּוֹר.

אוֹוִי אַיז מעָן גַּעַשְׁטָאָנָעָן אַין די ווִינְטָעָר טָעָג, אויף די קָאָלְטָעָ רַעֲגָנָס, אַין די שְׁנִיְּעָן מִיט ברענאנדייק פְּרָעָסָט, מִיט צְעָרִיסְנָעָ שִׁיךְ, קִיְּין וּוָרָום מְלָבוֹשׁ אויף זַיְעָר, גַּעַצְיָעָרָט אָונָן גַּעַפְּרוּיְעָרָן, גַּעַלְאָפָּט אַצָּאָן צָוָם אַנְדָּרָן, אָונָן די „פְּעַדְעָרִיאָגָעָ“ זַיְעָן זַיְעָר אַינְגְּוִינְג אַיז די קָאָסְעָרָנוֹס בֵּין די וּוָרָמע אַוְוָוָס, קָוּעָלָן מִמְּשָׁ קָוּקָעָנִיךְ דָּוָרָק די פְּעָנְסָטָר וּזְעָבָר מִשְׁטִיְּתָ פְּאָרְפְּרוּיְעָרָן אויף דָּעָר קָעָלָט. בָּאָקָלָגָן אַדָּרָבָּרָאָטָעָסָטָרָן אַיז נִשְׁטָּקָעָן צַו וּוּמָן, מַעַנְטָשָׁן האָבָּן זַיְעָר גַּעַשְׁרָאָקָן טְשָׁעָפָן מִיט די בִּיּוּצָה הַוְּנָדָט, אָונָן נִשְׁטָּקָעָן אַרְיִינְפָּאָלָן אַיז זַיְעָרָעָשָׁן מַעַרְדָּעָרִיאָשָׁעָה הענט.

א שרעקליכער סיגנאל איז אנטקומען פון אַרְבָּעֶר די פּוֹלִישׁ אָז
סלאוואקיישׁ גְּרוּנִיצָן. אַרְבָּעֶר די גְּרוּיסָע בערג אָז גְּדָעָכָטָע וּוּלְדָעָרָה, האט זיך
ארײַנְגָּערִיסָן אוּפָּק קָאָרְפָּאָטְרָס אַשְׁטָּרָם פְּלִיטִים אָז פָּאָרְצִילִיט בִּיטָּעָרָע בשורות
וּוָסָּדָס. נָאַצִּים האָבָּן גְּעַמְּאָכָט מֵיט אִידִּישָׁ קִינְדָּעָרָה. וַיְיָאָזִי זַיְיָ האָבָּן
חרָוב וּנְחָרָב גְּעַמְּאָכָט אלָע אִידִּישָׁ קְהִילָּות, זַיְיָ פָּאָרְשָׁפָּאָט אָז דִּי גַּעֲטָאָוִיסָּ
אוּן נָאָר אַקְלִינְגָּע פְּרָאָצָעָנָט אָז גַּלְוְנְגָּעָן זַיְיָ אָרוּיסָן פָּוּן זַיְיָרָעָן גְּנָגָל.

מען האָט דָּס עַרְשָׁטָע מָאֵל גַּעַהָעָרָט פָּוּן די ס.ס. אַוּמוּעָטִיקָע מַעְרָדָעָר, פָּוּן
קָאנְצָעָנְטָרָאָצִיאָנָס לְאָגָעָרָן, פָּוּן עַשְׂאָלָאָנָעָן מִיטָּקְרָבָנָה וּוּלְכָעָן זַעֲנָעָן גַּעֲפִירָט
גַּעַוּוֹרָן קִיְּין טְרָעְבְּלִינְקָעָ פָּוּן אַלְלָעָ עָקָן וּוּלְטָ, אַיְן יַעֲדָן וּוּאָגָעָן זַעֲנָעָן גַּעֲוָעָן
אַנְגָּעָפָאָקָט פָּוּן 120—150 אִידָּן, יַעֲדָר עַשְׂאָלָאָן האָט גַּעַהָעָט זַעֲצִיק זַעֲצִיק
וּוּאָגָעָן, אָז דִּי צָעָגָעָר האָבָּן גַּעַשְׁטָרָאָמָט אַהֲן נִשְׁתָּפָּעָ נָאָר בְּלוּזָן פָּוּן די
פּוֹלִישׁ שְׁטָעָט, נָאָר אוּיךְ פָּוּן דִּיְּטִישָׁלָאָנד, בּוּלָגָרָאָ, פָּוּן בּוּסָּאָרָאָבָּעָ, אָז פָּוּן
טְשָׁעָכָ-סָלָאָוָאָקָיִי.

די פְּלִיטִי חָרָב האָבָּן זַיְיָ פָּאָרְשָׁפָּרִיט אָז אָוּנוּעָר סְבִּיבָה, אָז וּהָנְדִיק
אוּן קָאָרְפָּאָטְרָס אָז נִשְׁתָּפָּעָ קִיְּין זַיְיָכָעָרָמָט מַקְלָט פָּאָר זַיְיָ, דָּעָר אָוּנָגָאָר וּוּעָט
אוּפָּק זַיְיָ לִיְגָן די הָעַטָּן, האָבָּן זַיְיָ גַּעַצְוִינְגָּן קִיְּין אָהָנָגָאָרָן, אָפָּשָׁר וּוּעָלָן זַיְיָ
דָּאָרָט זַיְיָ קַעֲנָעָן אָוִיסָהִיטָן אָז בְּלִיְבָן בַּיִּים לְעָבָן.

אַנְפָאָנָג האָט זַיְיָ די אָוּנָגָאָרִישׁ מִמְּשָׁלָה גְּעַמְּאָכָט וּוּי גְּלִיְיךְ זַיְיָ האָט
רְחַמְנָוָת אָז מִיטְלִילִיד מִיטָּי אָוּמְגָלִיקְלִיכָּבָע פְּלִיטִים, זַיְיָ האָט גַּעַפְנָט די טְוִיעָרָן
אוּן זַיְיָ פָּוּן זַיְיָ מַתְעָלָם גַּעֲוָעָן, אַבָּעָר אָוּפָּז וּוּינְקָ פָּוּן דָּעָם דִּיְּטִישָׁן נָאָזִי, אָז
כָּדי זַיְיָ פָּאָר זַיְיָ אַוְיסְפִּינְגָּן, האָט אָוּנָגָאָרָן גַּעַרְוָדְפָּט די פְּלִיטִים מִיטָּגָרִיסָּ
אֲכֹזְרִיוֹת, די פָּאָלִיצִיִּיִּלְעָגָט מַאֲכָן אָוּמְגָעָרָאָכָטָנָע, "רָאוּיעָס" צָוּוּפִינְגָּעָכָאָפָּט די
פּוֹלִישׁ אִידָּן אָז זַיְיָ פָּאָרְשִׁיקָט אָז דִּי פָּאָרְנִיכְטוֹגָס לְאָגָעָן.

אוּבָּא אִיד האָט גַּעֲגָבָן הַילָּךְ פָּאָר אָפּוֹלִילָשָׁן בִּירְגָּעָר, אָדָעָר עַמְּ בַּיִּ
זַיְיָ אָז שְׁטוּב גַּעַהָאָלָטָן, אָז דָּעָר יַעֲנִיגָּעָר בָּאָזָם מִיט זַיְיָ מִשְׁפָּחָה פָּאָרְשִׁיקָט
גַּעַוּוֹרָן צָוָּם "דְּנִיעָסְטָעָר", אָפִילָו עַלְתָּעָרָן וּוּלְכָעָה האָבָּן מַצִּיל גַּעֲוָעָן זַיְיָרָעָ
איִיגָּעָנָעָ קִינְדָּעָר, זַעֲנָעָן אָוּיךְ אָרְעָסְטִירָט גַּעֲוָוָרָן.

אִידָּן זַעֲנָעָן דָּאָר רְחַמְנָיִם בְּנֵי רְחַמְנָיִם, נִשְׁתָּפָּעָ קָוקָעָנְדִיק אָוּפָּק דָּעָר
גְּרוּוּסָעָר סְכוֹנָה וּוָסָּדָס דָּרוּוּעָט פָּאָר אָוִיסָהִיטָן אָפּוֹלִילָשָׁן אִידָּ, האָט מעָן זַיְיָ מַקְבָּל

זכרון קדושים

געווען מיט אפענען ארעם, מהאט די פלייטי חרב בעהאנדעלאט זוי די איגענען ברודער, באזארגט זיי מיט פאלטשע שריפטן, געהאלפן זיי מיט ארבייט, מיט דירות, און זיך משתחף געוווען אין זיעיר צער, געווייטיגט דעם גרויסן חורבן פון דעם פולישן אידענטום.

פון טאג צו טאג זענען אונגעומען פרישע ידיעות וועגן די סלאוואקיישע אידן. ישיבת בחורים זענען אחים געקומען פון די באריםטע ישיבות און פארצ'ילט וויאזוי די סלאוואקייש קהילות ווערן חרוב איינס נאך דער אנדרער. אדם אבער איין נאך געוווען אין די ערשות חדשים זוי די נאצ'ים האבן דארט גובר געוווען, דעם גאנצ'ן אמרת האט מען פון אונז בעהאלטן, ערשות נאך דער מלחמה איין. מען געוואר געווארן וויאזוי אללעס איין אפגעמעקט געווארן, און קיין זכר איין נישט געליבן פון די בליענדיקע קהילות.

נאך איעדו דאוינגען בי נאכט בליעבט דער עולם איבער אין די בתה מדרשים, זצענדייג ביימ בלאכענען אייואולע, צו באשmissן דעם וועלטס פאליטיק. מיט גראיס פחד הערט מען די נייענס וויאזוי דער דיטשער טייוול איין מנצ'ט די מלחמה שלא בדרך הטבע, וויאזוי ער שנידט שטייקר פון רוסלאנד, געמאט איין שטעת און מדיניות און זיך ערעדערישער שטיוועל טרעט, בליעבט נאך אפטון בי חורבן, עס כאפט אן אציטערניש, ווער וויסט וואס ס'וועט זיך נאך אפטון בי אונז, מיוואלט שוין אונגעומען די בי איצטיגע צרות באהבה, ס'זאל אבער נישט ערגער ווערן.

עם איין נישט צייט פטור ווערן פון איין גוירה רעה, איין שוין נאכ- געקומען די צוויטע, נאך אערגער. פלאצ'ים איין ארייס אגעזעך דאס איעדר איד דארף זיך שאפּן שריפטן מיט ציגנישן, או ער איין געוווען אונגארישער ביזיגער פאָר נײַנצען יאָר הוונדרט (1900), בקיזור האט די מכָה געהיין „ביזיגער- רעכט“. כדי צי ארייסבעקומען דיעזע שריפט האט מען געמווט אופיציאַן או דער זידע מיטן עלטער זידע זענען אללע געוווען געוביין איין אונגארן אדער קארפאטראָס, און מאין נישט ארייבער געקומען פון פולין, פון גאליציע, ווען נישט איין אחת דתו ווערן אועקגעשיקט קיין גאליציע, צום טיך „דנייעסטער“.

בדרך כלל האט מען זיך משדר געוווען פון איין דארף צום צוויטו, פון דער שטאָט אין דארף אדער פארקערט, דארט געלעבט און געשטארבן. זוי די גוירה איין ארייס האט זיך געטאן א געלוייפגעיש, ארייסזוכן באבעס מיט זידעס,

ברענגן צום נאטער זיעדר געבורטשינען, וויאזן זיעדר מאטריקלך, די הייראט-שיינען, דאס טויטנשין, איז אבער אלעלס נישט אווי לייכט גונגאנגען, אין די דארפֿס קאנצָעלִיעַן איז נישט אלעלס געוווען פֿינְקְטְּלִיךְ פֿאַרְשְׁרִיבְּן, נישט איעדר האט געריכטליך חתונה געהאט, איז געווארן אַזְׂדְּרִיעַנְׂשִׂי מיט די געמן, האט זיך געטאן אַזְׂכְּעַנְׂשִׂי מיט אַקְּאָפְּ דִילְעַנְׂשִׂי, גִּשְׁלַעֲפֵט עדות אויף יעדער קלינינקייט, געמאכט פֿאַפְּרִין אויף פֿאַפְּרִין, אלעלס געזיגעלט און באשטעטיגט פונעם נאטער, וואס האט זיך געלאות גוט בעצאַן פֿאָר אַיְדָעָר קלינינקייט.

די, דארפֿס קאנצָעלִיעַן בַּיִם נאטער זענען מיטאמאל פֿאַרְפְּילַט געוווארן מיט פֿאַרְשִׁידְעַנְׂעַ בעאמטערס, כדי אויספאָלְגָּן די סְקָ אַרְבִּיטָט, אלעלס אַנטִיסְעַמִּיטָן וועלכע האבן גוט געקאנט די מלאה צו צאָפְּן אַידִיש בְּלֹטַ.

מענטשן פֿלְעַגְן אָונְבְּרַעְנְגַּעַן פֿילְ טַעַג וּאָרְטְּעַנְדִּיגְ אַוִיף אַשְׁרִיפְּט, אַוִיף אָוָרִים צַיְגַּעַנְישַׂ, אַדְעָר סְחָם וּזְעַגְן אָונְטְּעַרְשִׁיפְּט פֿוֹנוּם נאטער. אַוִיב מען האט געמיינט או אַט... אַט... האט מען שוֹין עַפְּעַס אַין דָעַר האַנט, מִיהָלָט שוֹין אַוִיף אַשְׁטִיקְלַ דָרְךְ, אַיז גַּעֲקוּמָעַן דָעַר צַוְּיִיטָעַר בעאמטער אלעלס צַודְרִיכְט, גַּעֲוָכְט, פְּרִישָׁע פֿעַלְעַרְן, דָא האט נִישְׁתְּ עַשְׁטִימָט דָעַר נָאָמָן, דָא אַיז אַשְׁלַעְכָּטָעַר דָאָטָם, אויסגַעפְּינְגַּעַן או זַיְדָעַט האט נִישְׁתְּ גַּעֲרִיכְטִיךְ חתונה געהאט, די עדות גַּעַפְּסְוּלִיךְ, צום סּוֹף אַיז געוווארן או ער אלְיִין האט שוֹין נִישְׁתְּ גַּעַוְוִיסְט וּוִי ער האַלְט אַין דָעַר וּוּלְטַ.

נאָר אַבער נִישְׁתְּ אַיְדָעָר אַיךְ האַט זיך גַּעַדְוָלְד מיט די שְׁרִיפְּטָן. אַסְקָ מענטשן האַבָּן אלְיִין גַּעַוְוִיסְט אוֹ זַיְיָ האַבָּן נִישְׁתְּ וּוָסָן, זַיְיָ שְׁטָאמָן פֿוֹן פּוֹלְן, אַוְן זַיְיָ זענען טַאָקָע גַּעַוְועַן די עַרְשְׁטָע אַוִיף דָעַר רִיעַע פֿאַרְשִׁיקְט וּוּרְעַן קִיְּין גַּאֲלְצִיעַ. פֿילְ מענטשן האַבָּן אַנְגָּעוּהָיָבָן צוֹ מַאֲכָן שְׁרִיפְּטָן אוֹן גַּעַבְּלִיבָּעַן שְׁטָעָקָן אַין דָעַר מִיטָן, זַיְיָ האַבָּן נִישְׁתְּ נִישְׁתְּ גַּעַהָאָט מַעְגְּלִיכְקִיְּט צוֹ שְׁפְּרִיְּטָן אַזְׂוִי פֿילְ גַּעַלְט, בַּיִי זַיְיָ גַּעַוְועַן חַשְׁוּבָּר צוֹ צָאָלִי שְׁכָר לְמוֹדָר פֿאָר די קִינְדָעָר אַוְן בְּרַעְנָגָן דָאָשְׁטִיקְלַ בְּרוּחַט, שְׁפַעְטָעַר האַט זיך אַרוֹיס גַּעַוְוִיזָן אוֹ די אַלְלָעַ הַזְּאוֹת מִיטָן אַנְשְׁטַרְעַנְגָּוָגָעָן זענען גַּעַוְועַן אַוְמוֹסְט, וּוּילְ וּוּעַן די צִיְּטָ פֿוֹן דֻּעְפָּרְטִירָן אַיז גַּעַקְומָעַן, האַבָּן די אַונְגָּאָרָן זיך נִשְׁתְּ גַּעַוְוָאָלָט רַעֲכָנָעַן מיט די פֿאַפְּרִין, וּוּרְעַסְאָן גַּעַוְועַן אַוִיף דָעַר לִיסְטָע אַיז אוִיסְגַּעַוְוִיזָן גַּעַוְוָאָרָן, אַוְן די אַלְלָעַ פֿאַפְּרִין מִיטָן בִּירְגַּעְרַעְכָּטָן זענען נִשְׁתְּ וּוּרְעַס גַּעַוְועַן אַשְׁרָה פְּרוֹתָה.

זכרון קדושים

נישט וויניג פארפלאָג אידיש געלט איז אוועק גערזיבט געוווארן צו שאפּן דאס בירגערַעכּט; נישט איזן מײַדעלס נִדוֹ איז אַויפֿגעטוּישׁט געוווארן און ארין איזן די קעשענִיס פֿוֹן די אָונְגָּאַרְשָׁע בְּלֹת צָאָפּעֶרֶת. עַס איז גַּעֲקוּמָעַן יִדְיוּת וְוי פֿוֹן דָּעֵר וּוּרְכָּאוּנִינַעַן האָט מעַן אַרְנוֹנָאָט גַּעֲברָאָט לְאַסְטָה מַשְׁיָּוּנַע מִיטּ מַעֲנְטָשָׁן אָוֹן פַּאֲרָפָאָקָט אַיזן די וּוּגָאנָעַן, וּוּילְ זַיִּהְ אַבָּן נִישְׁטָה די שְׁרִיפְּטָן, דָּאָס האָט גַּעֲווֹאָרְפָּן אֲפָחָד מִיטּ אַשְׁרָעָק, מַעֲנְטָשָׁן אַבָּן גַּעֲשְׁרִיגָּן אוּבָּיךְ דָּאָס קָאָן מַצְּיל זַיִּן, באָדָאָרָףּ מעַן אלְלָעָס מאָן אָוֹרְוִיס בעַקְוּמָעַן די שְׁרִיפְּטָן. סַיאַז גַּעֲווֹאָרְן אֲבָהָלָה, מַיהָאָט פַּאֲרָקִיפְּט שְׁטוּבָּאָן, שְׁיִינְעָ שְׁטוּפְּרִין וּוּאָס אַיז גַּעֲווֹעַן אָונְגָּעָרְיִיסְטָּפָּר די כְּלָה מִידְלָעָר, גַּאלְדָּ מִיטּ אַבָּנִים טּוּבָּות וּוּאָס מַיהָאָט גַּעֲהָאָט בִּירוּשָׁה אֲדָעָר בעַקְוּמָן אלְסָ מַתְּנָה צַו דָּעֵר חַתוֹנָה, אַלְעָס אַיז אוּבָּיךְ אַוְיסָ-גַּעֲגָעָבָּן אוּבָּיךְ די פַּאֲרָשָׁאַלְטָעָנָה שְׁרִיפְּטָן. מַיהָאָט אַונְטָעָר גַּעֲקִיפְּט דָּעַם נַאֲטָעָר מִיטּ זַיִּיבָּע אָרוּיסָהָעַלְפָּעָרָס, אָוֹן גַּעֲהָאָפָּט צַו גַּעֲהָאָלָפָּן וּוּעָן.

אַיז דָּעֵר צִיְּט וּוּאָס דָּעֵר עַולְם אַיז גַּעֲווֹעַן טְרוּד צַו שאפּן די שְׁרִיפְּטָן, אַיז מַטְּפָּל גַּעֲווֹעַן אַיז די הוּיכָע פֻּעָּסְטָעָר אַפְּשָׁטוּיסָן דָּעַם זָמָן וּוּאָס אַיז נַאֲךְ גַּעֲבְּלִיבָּן צַו אַוִּיפְּצִיְּגָן דָּאָס „בִּירְגָּעָר-רַעַכְּטָן“ בָּעַת הָהֵא אַיז שְׂוִין גַּוְלָּד גַּעֲווֹאָרְן אֲפִירְשָׁע צָרָה.

אָונְגָּאָרְן האָט גַּעֲפָאָדָעָרָט פֿוֹן אַיזן אַוִּיפְּצִיְּגָן אוּ מַאיַּז אֲכְשָׁרְעָר אַיז בָּאָגְּלִיבָּטְרָ בִּירְגָּעָר האָט מעַן שְׂוִין מִיטּ שְׁוּוּרָעָר מִי אָוֹן גְּרוּיס גַּעֲלָט בעַקְוּמָעַן דָּאָס רַעַכְּטָן צַו בְּלִיבָּן וּוּאַוְינָעָן אַיז קָאַרְפָּאָטְרוֹס, מַאיַּז שְׂוִין גַּעֲווֹעַן אָונְגָּאַרְשָׁעָר בִּירְגָּעָר, באָדָאָרָףּ מעַן אַבָּעָר מַצְּרָףּ זַיִּין אַצְּיִיגָּעָנִישָׁ דָּאָס אַיז די יָאָרָן וּוּאָס דִּי טְשָׁעָנָה אַבָּן גַּעֲהָרָשָׁט, האָט מעַן נִישְׁט גַּעֲמָאָכָט זָאָן וּוּלְכָעָ זַעַנְעָנָה גַּעֲווֹעַן קָעָגָן די אָונְגָּאַרְשָׁע אִינְגָּטְרָעָסָן, מעַן האָט גַּעֲמָוֹת צִיְּגָן אוּ מַאיַּז נִישְׁט אָחָר אַיז דָּעֵר קָאָמָנוּסִיטִישָׁעָר פָּאָרְטִיִּי, מַיהָאָט זַיִּהְ נִישְׁט גַּעֲהָאָלָפָּן אַיז דָּעֵר עַרְשָׁטָעָר וּוּלְכָעָ מַלחָמָה.

מַיהָאָט גַּעֲקָעָנָט זַעַנְעָן עַיִּן בְּעַיִּין וּוּיאָזִי די מְלָאָכִי חַבְּלָה זַיִּין נַאֲרָסָתָם בְּלָבְּלִים, וּוּילְן אָרוּסִירִיסָן דָּעַם לְעַצְּטָן גַּוְשָׁאָן, צָוְרָעָכָן דָּעַם מַעֲנְטָשָׁן סְזָאָל עַם פָּאָרְגִּין דָּעֵר אַפְּעָטִיטָן פָּוּנָעָם גַּאנְצָעָן לְעַבָּן, אַזְּנָעָמָן נַאֲכָהָעָר זָאָל זַיִּהְ לִיְּכִיטָּאָנְקָוּמָעַן אַוִּיסְפִּירָן דָּעַם בְּרוּתָאָלִישָׁן פְּלָאָן.

אַיזן זַעַנְעָן באַשְׁוְלְדִיגְט גַּעֲווֹאָרְן דָּאָס אַיז יָאָר 1919 האָבָּן זַיִּהְ גַּעֲהָאָלָפָּן צָוּם קָאָמָנוּסִיטִישָׁן אַוִּיפְּשָׁטָאָנָד, גַּעֲגָעָבָּן הַילְּפָן אָרוּסִטְרִיבָּן די אָונְגָּאָרְן פֿוֹן

זְכָרוֹן קָדוֹשִׁים

קַרְפָּאֲטָרִים. דַּעֲדַקְטִיוּן הַבָּן זֶה גַּעֲדֵרִיט אֵין אַיְדָעָן וַיַּגְעַלְעַ, גַּעֲזָכְט
גַּעֲשָׂמָעְקָט, וַיַּאֲזָוִי צֹו גַּעֲפִינְגָּעַן אַלְלִילַת דָּם אַוִּיפָּאִידִישָׁע קִינְדָּרָ.

די אָונְגָּאָרִישָׁע גַּעֲהִימָּס פָּאַלִּיצִי אֵין גַּעֲוָעָן פָּאָרְנוֹמָן טָאג אָן גַּאֲכָט
צֹו צַוְגִּירִיטָן פְּלָעָצָר וּמָעָן זָאֵל פִּינְגִּיגָּעַן דִּי אַרְעָסְטִירָטָע קְרָבָנוֹת. זֶה אַלְיָין
הַבָּן גּוֹט אַוִּיסְגָּעַלְעָרָגָט דִּי מְלָאָכָה פָּוָן דִּי דִיְתְּשָׁע נָאָצִים, וַיַּאֲזָוִי בַּעֲשָׂטְרָאָפָּן
אוֹן פִּינְגָּן מִיט דִּי שְׂוִידְעָרְלִיכְסְּטָע עִינְיוֹנִים.

עַס אֵין גַּעֲנָג גַּעֲוָעָן דָּאָס קְלָעָנְסָטָע בְּלָבָול, אַרְמוֹן פָּוָן אַמְּסִירָה, כְּדִי
אַרְיִינְגָּאָלָן אֵין זַיְעָרָע הַעֲנָט, אוֹן אַפְּטָמָאלָה הַאַט מָעָן דָּאָס אַוִּיךְ נִשְׁתָּא בַּאֲדָרָפָט.
אַמְּסִירָה פָּוָן אַשְׁלָעָכְטָן שָׁכָּן, וּזְעַלְבָּרָה הַאַט גַּעֲזָכְט זֶה נָוקָם זֶין אֵין אַיְדָ
אַדְעָרָס תְּסִמְחָשָׁק גַּעֲהָאָט צֹו רַוְיבָּן דִּי שְׁטוּב מִיטָּן שְׁטִיקָל פָּעָלָה, אַדְעָרָס דִּי קְלָעָנְסָטָע
עֲבִירָה אֵין עֲנֵנִי מַסְחָר, לְמַשֵּׁל גַּעֲכָאָפָט אַיְדָמִיט עַטְלִיכָּעָ קִילִיכָּעָ צַוְקָעָר, אַיְיעָר,
מִילָּח, פְּלִישָׁ, סִיִּעָרָה אַט גַּעֲקוֹיָפָט, סִיִּעָרָה אַט פַּאֲרָקוֹיָפָט, אֵין שְׁוִין גַּעֲנָג
גַּעֲוָעָן אָז דִּי פָּאַלִּיצִי מִיט דִּי פַּעֲדָעָרִיגָּעָ זָאָלָן שְׁלָאָגָן, מַאֲכָן זַיְעָרָ קִרְבָּן
פָּאָר אַיְבִּיגָּן קְרִיפָּל, אָזָן צֹו אַלְלָעָם אַרְיָין שְׁלִיְּדָעָרָן אֵין דָעָרָ תְּפִיסָּה.

דָּאָס אֵין גַּעֲוָעָן אַשְׁרַעְקָלִיכָּעָ פִּינְסְטָעָרָעָ תְּקוֹפָה, צִיְּטָן וּזְעַלְכָּעָ זַעֲנָעָן
גַּעֲשִׁפְינְגָּעַן אָזָן גַּעֲפָלָאָכְטָן גַּעֲוָאָרָן מִיט יִסְוּרִי הַגְּנָשׁ וַיִּסְוּרִי הַגּוֹת. אַיְדִישָׁע קִינְדָּרָ
הַבָּן גַּעֲלָבָט אֵין אַשְׁטָעָנְדִיגָּעָן פָּחָד, מִיהָאָט מַוְרָא גַּעֲהָאָט אָזָן מָעָן זָאֵל
נִשְׁתָּא דַעֲפָרָטְרָט וּזְוֻרָן, אָפְשָׁר אֵין שְׁוִין גַּעֲנוֹמָעָן אַוִּיךְ עַם דִּי רַיִעָ, אַפְּשָׁר
אֵין עַר אַלְסִיְּהָאָדָר לִיסְטָע. מִיט פִּיעָל הַאַרְצָקָלָאָפָּעָנִישָׁ הַאַט מָעָן
פָּאָרְדִּינְטָן דִּי עַטְלִיכָּעָ „פָּעָנְגִּיסָּה“ אַוִּיךְ דָעָם שְׁטִיקָל בְּרוּיטָ, צֹו וּוֹאָס אַיְדָה
זֶה גַּעֲנוֹמָעָן הַאַט דָעָרָ פָּחָד נַאֲכָגְעַיָּאָט אַוִּיךְ אַיְעָדָן שְׁרִיטָ אָזָן אַיְדָעָן
מָעָן זָאֵל נִשְׁתָּא אַרְעָסְטִירָט וּזְוֻרָן אָזָן פַּאֲרָוָאָרָפָט וּזְוֻרָן אָזָן דִּי פִּינְסְטָעָרָעָ חַפִּיסָּה.

די רְשָׁעִים הַבָּן זֶה פָּאָרְלִיָּגָט נָאָר אַוִּיךְ דָעָם אַיְדָ, נַאֲכָגְעַשְׁפִּיאָנִירָט
אַרְיָב מָעָן הַאַנְדָּעָלָט נִשְׁתָּא אַוִּיךְ שְׁוֹוָאָרָץ מִיט פְּלִישָׁ, עַוְפָה, אַיְיעָרָ, צַוְקָעָר, מַעַלָּ
אוֹן וּזְהָבָן זֶה גַּעֲכָאָפָט אַזְוִי מִין סְוָחָר מִיט דָעָר אַוִּירִמְעָרָ סְחוֹרָה קְוִידָם דִּי
סְחוֹרָה צַוְגָּעָרְוִיבָּט, גַּעֲשָׁלָאָגָן מַעְרָדְעָרִישָׁ קְלָעָפָ, אָזָן אַוִּועָק גַּעֲשִׁיקָט אַחַיִם צֹו
די הוֹגְגָעָרִיקָעָ קִינְדָּרָ, וּוֹאָס הַבָּן קְוִים גַּעֲוָאָרָט אָז דָעָר טָاطָע זָאֵל בַּרְעָנְגָעָן אָ
שְׁטִיקָל בְּרוּיטָ זֶה דָאָס חַיּוֹת דַעְרָכָאָפָן.

אָזָן דָעָר זְעַלְבָּרָ צִיְּטָ אֵין אַרְיָיס שְׁמָרוּוֹת, אָזָן דִּי גַּעֲהִימָּס פָּאַלִּיצִי הַאַט

זכרון קדושים

געפינען אין די קארפאטן אליסטער פון מענטשען וועלכע האבן אַקשר מיט דער
קאמאניסטיישער פארטיזי, און זיי גרובן אונטער דער אונגארישער ממשלה.

הובדערטרער אומשלדייגע מענטשן זונען געללאסן געווארן אין קייטן
זיי געבראכט אין די תפיסות אויף אויספארשונג. פיל אוירימע פוייערן פון די
דרפרע ערוף וועלכע זיי האבן געווארן דעם חדש, זונען געבראכט געווארן
אין די פאליצי הײַף, זיי גלאוט שטיין אַגאנצען טאג, קיין עסן קיין
טרינקען ערלויבט זיי צו ברענגען, די זין האט געללאגן אויף זיינער קעפ, און
ערשת נאך טאג פון פלאגעריען האט מען זיי געהרטש אויף דעם סאדיסטיישן
אָפָּן

עס איז נישט מעגלייר באשריבן די פיל יסורים, וואס די ארעדטירטער
מענטשן האבן זיך אַנגעליטן. ספצעיעלע סאדיסטייש חוקרים האבן געהאט שוין
צוגעררייט פארשידענע אַפעראַטן דערמייט צו פיניגען די קרבנות. נאך עטליכע
טעג זונען זיי צוקריישט געווארן און אַיבער געהבן עדות מיט זיינער אייגענער
איינטערשריפט, וואס איז נישט געתשיינן און נישט געפלוייגן.

בii די אונארן איז נישט געווען אַחילוק פון אַקלינער עבריה אַדרער
אַגרויסע. אַיד האט געקופט אַדרער פֿאַרְקוּפֿט אַזעקל מעַל, עטליכע קילו
צוקער, איינער אויף דעם אליעגאלן אָפָּן. אַיד איז געמסרט געווארן דאס
ער האט פֿאַרְשַׁעַמֶּט דאס בּֿילְד פֿוֹן הַאֲרָטִי מִיקְלָאַשׁ, האט מען אויף עם פֿאַרְצִיַּלְט
אוֹז עַר האט זיינער גוט געלעבט מיט די טשעכַן, דאס איז שוין גענוג
געווען צו ווערן באַשְׁולְדִּיגַּט און פֿאַרְמַשְׁפַּט ווערן אויף עטליכע חדשים תפיסת.
דער עיקר אַיד זאל צוקריישט ווערן, עם נידעריך מאָכוֹן, אוועק נעמַן דעם
חשק פון לעבן.

לאנג איז די רשימה פון די אללע צרות יסורים וואס אַונזערע עטלערן
האבן געליטן ביי די אַונְגָּארָן, פיל זונען שוין פֿאַרגְּעָסָן געווארן, און פיל
קענען מיר נישט פֿאַרְשִׁירִיבַּן, וויל די געליטענע זונען דורך זיי אַומְגַעְקָומָעַן
אוֹז מיט זיך מִיטְגָּעָנוּמָעַן זיינער פיל פֿלְאָגָע און לִידְעָנִישָׂן, אַיעַדר אַינְעָר
מיט זיין עקסטערע מגילת יסוריין.

פרק עשרים ושלשה

— דער ראשית פונעם חורבן — ואלטע קהילות פון דער
זוערכאווינע זוערן חרוב ונהרב — קיינער האט נישט געוזט
אפתחה הצלחה — איזן פארזיגלטן זואגאנן בי דער הווטער באן
שטאציאן — אונזער טראנספֿאָרט קייז' יאסין — אנטקט מיט
דעפאַטערטע אידן בי דער גרענץ' — דער אײַנְצִיגֶּעֶר ניזול
געווֹאָרְנֶעֶר טראָנְסְפֿאָרט. — הווט אָער ואמ בישראל —

זימער שנות תש"א (1941) האט זיך אַנגַָהֲוִיבָּן דער גָּרוֹיסְעָרָבָּן אֵין
די אלטע קהילות הקדשות במחוז קָרְפָּטָרָזָס. מיט גָּרוֹיסְ אַכְּרוֹיטָה האָבָּן די
אונגַָרְשִׁישׁ „טְשַׁעַנְדְּעָרָס“ אַרְיִסְגָּעָרִיסְן די מענטשָׂן פָּוּן זַיְעָרָעָה היִמְּן, אֵין זַיְיָ
דעָפָּרְטִּירָט בֵּין אַיְבָּרָן טִיךְ „דְּנִיעָסְטָרָר“ אֵין גָּאלְצִיעָה גָּאנְצָע שְׁטָעָלָר מִיט
דעָרְפָּעָר, וּוּלְכָעָה האָבָּן גָּעְבְּלִיעָט מִיט אִידְיָקִיט, זַעַנְעָן מִיטָּאָמָּאָל אַיסְגָּעְלִידִיגָּט
געָוָרָן, פִּילְ מִשְׁפָּחוֹת זַעַנְעָן מִיט אַרְבָּאִירִישָׁקִיט גַּעֲפִירָט גַּעֲוָרָן אוֹיף קִידּוּשׁ
הַשְּׁם, די ערְשָׁטָע אֹיף דָּער רִיעָה זַעַנְעָן גַּעֲוָרָן די קַהְלָותְ קָדְשָׁתָה וּוּלְכָעָה האָבָּן
זַיְקְ גַּעֲפִינְעָן נַעֲנָטְ בֵּין דָּער פּוֹלִישְׁעָרָגְרָעָנִיזְ, כָּמָעַט אַלְלָע אַיְנוֹאָוִינְעָרָסְ
פָּוּן דָּער „זַוְּרָכָאָוִוְנָעָ“. .

טאג טעגלאַיך האָבָּן די גָּרוֹיסְעָ לְאָסְטָ מַאֲשִׁינְעָן אַרְוָנְטָעָר גַּעֲבָרָאָכָט פָּוּן די
געָבָרָג אִידְיָשָׁע מִשְׁפָּחוֹת, אָנְשִׁים נְשִׁים וְטָף, אַלְטָע, שְׁוָאָכָע, קָרָאָנָקָע, אָוּן
אלְלָעָס גַּעֲפִירָט צַו די באָן שְׁטָאָצְיאָנָעָן. דָּאָרָט האָט שְׁוִין אֹיף זַיְיָ גַּעֲוָוָרָט
צַוְּגָרְיִיטָע בְּחָמָה זַוְּגָרְנָעָן, זַיְיָ צַו פָּאָרְלָאָדָעָנָעָן אָוּן שִׁיקָּעָן קִיְּין גָּאלְצִיעָה.
די ברְּוֹטָאַלִישָׁע אַרְבָּיִיט אֵין גַּעֲטָאָן גַּעֲוָרָן שְׁטִילָעָרָהִיט אָוּן אֹיף דָּעָם
שְׁנָעָלָסְטָן אָפָּן. די אַונְגָּאִירִישָׁע זַשְּׁאָנְדָּאָרָן האָבָּן צַוְּגָרְיִיט פָּוּן פְּרִיעָרָ פְּרִיטְגָּע
ליַּסְטָעָס. מִיט דָּער הִילָּפָּעָ פָּוּן די הִימִּישָׁע שְׁלַעַכְּטָעָ פּוֹיְעָרָן, אָוּן באָפְּיוּן זַיְקְ
איַן דָּער אַיְלָעָנִישָׁ אַיְנְפָאָקָן אַפְּעָקָל זַאָכָן, זַיְקְ פָּאָרְזָאָמָּלָן בֵּין די קָאָנְצָלְעִילִיעָן,
וּזַיְקְ דִּי לְאָסְטָ מַאֲשִׁינְעָן האָבָּן באַדָּאָרָפָּט קוּמוּן אָוּן פָּאָרְלָאָדָעָנָעָן דָּעָם עַולְמָן.

אונזְעָרָעָ אַידָּן, וּוּלְכָעָ זַעַנְעָן פָּוּן אַיְבִּיגָּ גַּעֲוָעָן דָּוָאִיגָּעָ שְׁטִילָעָ לִיְּטָן
נִישְׁטָ גַּעֲוִוִּיסְט אַוְוָגָ פָּוּן מְרָד בְּמִלְכָות זַיְן, אַיְדָעָס גַּעֲזָעָז מְקֻבָּל גַּעֲוָעָן
פְּשָׁוְטוֹ כִּמְשֻׁמָּוֹ, האָבָּן אַיְצָט אֹיךְ נִישְׁטָ צַו פִּילְ גַּעֲלָלָעָט, אוֹ מַעַן הִיסְטָ פָּאָרָלָאָזָן
די הַיִּם, דָּאָרָף מַעַן פָּאָלָגָן וּוָאָס מַעַן הִיסְטָ, נִישְׁטָ צַו זַיְן אַוְיָבָעָרָ חַכְמָן.
בָּאָלָד טָאָקָעָ האָט זַיְקְ דָּער עַולְמָן אַיסְגָּעְגָּרִיט אֵין זַוְּגָרָאָרָיִן, צְוִיטִילָט האָט

זכרון קדושים

מען דאס ביסעל מטלטליין פאר די שכנים, וועלכע האבן מבטיח געווען מיט א
שבועה או זיי וועלן אללעס צוירגעבן אויב מען ווועט זיך נאכמאאל זעהן.
מייאט פארשלאָסן די שטוב און זיך געשטעלט צייטליך ווי די אונגעארישע הערשערס
האבן באפויילן. אט אוזוּ האט איעדר אינגעַר צוֹגעהאלפֿן פאר די שונאים
צַו זִיְעַר בְּרוֹתָאַלִישָׁעַר מְלָאָכָה, זַיְפְּאַרְגְּרִינְגְּעָרֶט אַוִּיסְפִּירֶן דַּעַם נַצְּיִשֵּׁן פְּלָאָן.

**איידן און דעם אַמְּאַלְיָגָן יִשּׂוֹב „קָאַלָּאַטְשָׁאוּעַ“
בי זיַּעַר הַלְּגָעָרְנָעָם שְׂטִיבָעָלָע**

קיינער האט נישט געוויסט ווי מ'פירט, און קייןער האט זיך אַפְּילו
ニישט געוואַלט דעריבער אַינְטערָעָסִירָן. מענטשן זענען געוועזען פָּאַרְבִּיטָעָרט,

**פארפלאגט פון די פיל ליידנישן, דערשראקוֹן אונַ אַבענּוֹאנְדערט פֿוֹן דָּעַר
וועטל איז קײַן פְּלאַ דָּאס דָּעַר עַולְם אַיז זִיד נִישְׁת צְוַלְאָפָּן אַון גַּעֲזָוֶכֶת אַ
מְקֻומָּן מְקֻלָּט.**

סאיין קיין שם ספק, דאס וווען אונזערע אידן וואלטן געווען געוויסט
וואס עס ווארט זי אין גאליציע אריבערן טיך „דניעסטער“, וווען די יודע
דבר איז אונגארן, וואס האבן געוויסט געוני ווי מען פירט, און ווי וויט
די סכנה איז, וווען די מנהיגים. זונגען מסביר דעם אמרת לאמיהו, וואלטן
געוען טוינטער משפחות זיך נישט געלאות פירן כצאן לטbatch, עס האט נישט
געפעטלט הונדערטער פלאצעער אין די וועלדר ווי זיך צי בעהאלטן עד יעבור
עם. אידן פון די געבערג האבן געקאנט איעדרס ווינקעלע אין די בריעיטה
פאלאניינעם. איעדען בארג, געהאט בעקאנטשאפט מיט אסך וואלדס גויים,
וועכלע זונגען מוכן געווען פאר אמחנת יד העלפן פאר איז אבער קומען
די שוווערט ציטן.

ס'אייז קיין שום ספק, דאס וווען די אידישע פירערס אין אונגעראָן, וועלכע האבן געהאט גוטטע איגפֿאַרְמֶצְיַע וואס ס'טוֹט זיך אָפּ מיט די טראנספֿאַרטָּן אומגִילְקִילְבָּעּ ברידער, וווען זיי זענען מריעיש עולְם ומילואָן, וווען זיי שיקען געווען אַרוֹיס צו אונז שליחים. פֿאַרְשְׁפֿרִיטָּן גַּעֲדַרְקָטָּעּ בריעען אָין אַיְדָּעָר אַיְדָּישָׁר שְׁטוּב אָון שְׁרִיעֵין, גַּעֲוָאָלְדָּסּ סְבָּרָעָנָט אַפְּיָעָר, לִיעְבָּעּ בְּרִיאָעּ אַנְטְּלִיפֿט אַיְדָּעָר וּיְעָרְקָאָן, בְּעַהְלָתָאָאִיךְ אַרוֹיס אָין די וּוּלְדָאָר, וּוּילְיאָמִיד אַיעָרְלָעָן אָין אָסְכָּהָא, אַיְהָר וּוּרְטָאָפְּרִישְׁקָט אָין דָּעָר אַוקְרָאַינָּעּ, אַיְהָר וּוּרְטָאָדָרְט הַפְּקָר פָּאָר אַלְלָעָ נַצְּחִישָׁע בְּלוֹטְדָּאַרְשְׁטִינָעּ חִוּתָּה, מִפְּרִט אַיְיךְ אַוְרָט פּוֹן וּיְאַיְהָר וּוּצְטָאִיךְ שְׁוִין קִינְמוֹאָל נִישְׁתָּלְעָבְדִּיגְ, אַוְמְקֻעְרָן! ; וווען מען הערט אָון לִיְנָט אַזְלְכָעָ דִּיבָּרִים, וּוּאָלָט דאס שאַרְית הַפְּלִימִיתָה פּוֹן קָאַרְפָּאַטְרָס פִּיל גַּרְעָסָעּ גַּעֲוָעָן הַיִּנְטָה.

פארשטיינטטען ישבומים מיט די לאסט מאשיגען אין די וואגאנגען ארײַן קיין גאליציע.

אויד אין חוסט אוון פון די אромיגע דערפער האט מען אויסגעוויזן

זכרון קדושים

פיל משפחות. קודם האבן די אונגארישע רשעים געוווכט בעציזיכנצע פאמיליעס, אדרער סתם מענטשן אין וועלכע די היימישע גוים האבן זיך געוואלט אין זיין נוקם זיין. אויב מען האט איינעם פלווצים אוועק גענוומען, האט נישט געהאלפן קיין שום בקשות, דער איז נעלם געווארן נישט לאזען אלעבענץיכן. באפריט האט מען נאר די משפחות וועלכע די מענער זענען געוווען אין,, „מוני-א-סאנזאָד“, די פרוי מיט די קינדערליך זענען אין דער הימ געלבליבן, אבער די רעשת פאמיליע אין דעפֿאַרטֿרַט געווארן מיטן רעשת עולם.

און פרשת יעקב תש"א (1941) אין די גזירה אングעקומווען אויף די דערפֿער פון חוסטער אומגעגענד, און צוישן זיין אויך אויך אונגעער דערפֿל ליפשע. פלווצים איז ארויס דער,, „באכטער“ מיט דער פויק אויף דער פלייעץ און פוקט אויס או אלעל אידן פונעם דארף באדרפֿן זיך צווניפֿאָקוּ און אויסגראַיַּטן זיך צו דער רייזע. אויף דער בשורה האט זיך אַיְדָעָר אַיְדָעָר שוין געהאט געראָכָּטן מיט עטליכע טאג בעפֿאָר, בסוד סודות האט מען פֿאָר-צִיְלָט או די רייע אין געקוּמָען אויף אַנוּרָעָר דערפֿל, מיט וואָס זענען מיר דען בעסערע מיוֹחָסִים ווי די אַנְדָעָר אַידָן ?

אידן זענען געוווען פֿאָרִיאָגֶט אַטְיַל האבן באציזיטענס זיך גענוומען גרייטן,, „צִדְהָה לְדָרְךָ“ געמאָכָט פון די טישטעכער אדרער ליילעכער סאָקָפֿעַס מיט רוקזעקלָה, געטריקענט ברויט געמאָכָט לאָקָשָׁן, פֿאָרְפּֿאָל, מיט אַנְדָעָר דּוּיְעָר-האָפֿטִיגָּעָ מְאָכְלִים, און צוּגָּעָרִיָּט פָּאָן אַיְדָן קִינְד עַקְסְּטָעָר זיך פֿעָקָל, ווי פֿיל דער האט כה צו שלעפּן. אַנְדָעָר האבן צוּטִילָט די רעשת מְטַלְטָלִין פֿאָר די גוּיִישׁ שְׁכָנִים, און זיך מיט זיין אויסגָּעָנוּמָעָן אַתְּנָאֵי דָּאָס אויב אַיְנָעָר פון דער משפה ווועט צוּרִיק קּוּמִין זענען זיין מְחוּבָּעָם אלעלעט צוּרִיקָעָבָן. וווער ס/האָט נאר געהאט בהמות, עופות, בי דער שטוב האט געזעהן זיך שְׁנָעָל דָּאָס אַרְאָנוֹשִׁירָן בֵּי אַגְּוָטָן גּוֹי, ווועלכער האט נישט אויפֿגָּעָהָרָט זיך צו שׂוּעָרָן מיט אלעל שׁוּבָּוּת וְקָלָלָת שְׁבָעוֹלָם, או ער ווועט זיין אויך אלעלעט אַטְרִיעָר שְׁוּמָר, און אַוּדָאי עָס צוּרִיק גָּעָבָן בְּבּוֹא הַזָּמָן.

ס/איָן אַבָּר גַּעֲוָעָן בֵּי אָנוֹ גַּעֲצִילְעָט מְעַנְטָשָׁן וְוּלְכָעָה האָבָן גַּעֲוָוכְט אַדְרָק ווַיְאָוַוי זיך אַוְיסְבָּהָאַלְטָן, אָנוֹ מָוֶרֶד זִין אַיְן די אַונְגָּאַרִישָׁע חֻקִּי הַרְשָׁע. זִין האָבָן פֿאָרְשָׁטָאָנוּן אָז דער אַונְגָּאַרִישָׁע צוּרָר פֿירָט נִישְׁתָּאָוַעָךְ אַפְּאָצָּז ווי מען ווועט קָעָגָעָן מְאָכָּן אַבְּעָסָר לְעָבָן, ער גִּיטָּה דָא נִשְׁתָּאָרָגָן דָּעַם אַוְרִימָן קָאַרְפָּאַטִּישָׁן אִיד, ער האָט גַּעֲפָנָגָעָן אַיְן זִין נָעַץ די תְּמִימָות/דִּיקָע

אידן כדי צו מאכן די ערשטער פראבע פון דעם גרויסן ברוטאלישן פלאן, צו פארניצטען דאס אונגארישע אידענטום, און די התהלה מאכט ער בי אונז, דא איז עם ליכטער אנטופאנגען.

צווישן די יהידי סגולה איז אויך געווען מײַן זיידע ר' יהודה מאשכאויטש ז"ל. ער האט שווין גוט געקאנט די אונגארן פון דער ערשטער וועלט מלחהה בעה ער איז געווען אסאלדאט און געפאנגען געווארן אויף עטליבע יאָר, ער האט געויסט וויפיל אהבת ישראל על סטעקט איז די ניע הערשערס, ער האט שוין פארזוכט דעם ביטערן טעם פון דעם דעפארטירן, צוריק מיט עטליבע חדשים איז פארשיקט געווארן מיט די ערשטער טראנספארטן זיין עלטסטע טאכטער פונגעם דארף טערנווע. און מער האט מען פון איר נישט געהרט, צוּיִ זיין מיט דריי אידעמס זענען געווען איזן די ארביזטס באטאליאָן. האט ער געשרגן צום עולם נישט גײַן טרייט, מְדַאָרֶף זיך אויסבעהאלטן אַיעַדער ווי ער קען.

איך געדענק נאך היינט, וווען מיר אללע זענען שוין געווען גרייט מיט די פעלך, און זיך געגאנגען צום זיידע געזעגענען. האט ער מיט טרען זיך געבעטן, קינדערלך נישט גײַן! עס ווארט נישט אויף איך דארט קײַן גוטס, ווער וויסט וואס עס ווועט זיין דער סוף מיט די אללע טראנספארטן! אבער מיר, אווי ווי אללע האבן נישט מעיז געווען איבערטרעטן די ווערטער וואס דער „באכטער“ האט אויסגעפוייט, און באזאם מיט כל ישראל געווען מוכן ומומן גײַן ביז צו דער קאנצעללי ווארטן בהכעה אויף די לאָסט מאשגען און זיך לאָן פארלאָדנען ווי די בהמות איז שעכט הויז אַרְיִן.

מאזעגענט זיך פון די גוים, אטייל באלייטן זיערע אידישע שכנים, ביז צום פלאץ ווי דער עולם קומט זיך צוזאמ, עטליבע זאגן אפֿילו אָז עס טיט זיי בנאָק נאָך זיערע אידישע שכנים, מיהאָט דאָך אווי פיל יאָרֶן געלעבט אלס גוטע שכנים און געהאט טבות איינער פונגעם צוּיִיט, די גאָר אָרְמִינָאָבָּדָאָזערן זיינער שטאָרָק די גוטע אַיְזָן בֵּין וועלכע מען פְּלָעָגָט שבת די ליכטער אַראָפָּט נעמָן, אַיְתָהִיכִּין דעם אוֹיְזָן, מעַלְקָן די קַיְעָן, אַזְּנָבָּעָן אַפְּרָאָלְבָּט, אַנְדָּרָעָן קַוְּקָן אוֹיְפָּט דַּעֲרָרָה ווי אַיְדָן שַׁלְעָפָן זיך מיט די פעלך מיט פַּאֲרָבִּיסְעָנָה שְׁנָאָה, זַיְיָ פְּרִיְיָן זיך אַיְן הָרָאָץ אָז מְהָאָט זַיְיָ אַיבְּרָגְעָלָאָז דאס פַּאֲרָמָעָן, פְּטוּר גַּעֲוָאָרָן פָּוּן די אִידִישׁ קַאֲנָקָוּרָעָנָט, אַז מְיוֹעָט שְׁוִין

זכרון קדושים

ニישט באדרפן מורה האבן או אידישער געזעלבער וועט אויסכאנפֿן דעם קונה,
אדער ביישוינדלאַן דעם פיעער.

נאכמיטאג זעגען אנטקומען גראיסע לאסט מאשינען, און די אונגאָרישע
ושאנדאָרָן מיט די באקטערס און סטּה גוטע גויים, האבן געהאלְפֿן אַרוֹפֿפֿאָקָּן
די משפחות, צו דרייסיק פאמיליעס איז אַוִיטָא. אַזּוּ האָט אָנוּזָעָר דָּאָרָף
אוּפֿ אַרְיִיעַ לאסּט מאשינען אַפְּגָעַרְיוֹת, אַבְּעָר ווי אַהֲיָן ווִיסְטְּ קִינְגֶּר נִישְׁטָה.
מיר פָּאָרָן שְׁנָעָל, די מאשינען אַיְלָן זִיר, דָּאָס לִיפְשָׁעָר דָּאָרָף אַיז שֵׁין אָ
הוֹגְטָעָר אָנוּן, מְכַאָפְּטָן נָאָך אַבְּלִיךְ אוּפֿ דִּי גָּאָסָן, אוּפֿ דָּעָר
רִיקָּא מִיט די גְּרִינְעָה פָּעַלְדָּעָר, אָוּן סְ'דָאָכָּט זִיךְ אָזְדִּי הַוִּיכָּעָבָּר. אוּפֿ דָּעָר
שָׁאָקָּלָן זִיךְ אָוּן גַּעַזְגַּעַנְעָן זִיךְ מִיט אָנוּן מִיט פִּיל בְּעַנְקָשָׁאָפְּט.

אין חוסט שטיין אַידָּן אַין די פָּעַנְסָטָעָר, זִיךְ קוֹקוֹן אוּפֿ אָנוּן מִיט פָּאָרָ-
וּוִינְטָעָ אַוִיגָּן, זִיךְ גַּעַזְגַּעַנְעָן זִיךְ מִיט אָנוּן, אָוּן בָּאַדוּיָּרָן אָנוּזָעָר לְאָגָּע. בַּיִּ-
דָּעָר הוֹסְטָעָר בָּאָן שְׂטָאָצְיָאָן אַיז דָּעָר רָעַש גַּעַזְגַּעַלְטִיק גְּרִיסָה, די פָּעַדְעָרִיקָּעָ מְאָכָּעָן
קוּלוֹת, שְׁטִיףָן דָּעָם עָולָם אָין וּוְאָרָט זָאָל, וּוְעַלְכָּר אַיז פָּאָרְפִּילְטָ מִיט אַונְגָּעַרְעַנְגָּטָעָ
מְשָׁפָחוֹת פָּוּן אַלְלָעָ זִיְּטָן.

נָאָך אַיז דָּעָר נָאָכְטָהּ האָט מָעָן דָּעָם גָּאנְצָן עַולְמָ אַיְינְגָּעַוּוֹאָגָּנִירָט צָו
זִיבְּצִיק מָאָן אַיז אַיְדָעָן וּוְאָגָּאָן אָוּן זִיךְ אַבְּגָעַזְגָּלְטָ, גַּעַשְׁטָעַלְטָ מִילְּטָעַרְישָׁעָ
וּוְאָרְיִינְגָּס אַיז אַרְוָם מָעָן זָאָל נִישְׁטָ צְוִירָקָ לְוִיפָּן. זִיְּעַנְדִּיגָּ מִיעָד אָוּן
פָּאָרְטּוּמָלָט אַיז אַיְדָעָר אַיְינְנָעָר צְוּנוֹפְּגָעָפָאָלָן אַיז וּוְאָגָּאָן אָוּן אַיְינְגָּעַשְׁלָאָפָּן.
עַרְשָׁת אַיז שְׁפָעָטָן טָאָג וּוּעָן מִיהָאָט דָּעַרְהָעָרָט דָּעָם רָעַש בַּיִּ-דָּעָר שְׂטָאָצְיָאָן האָט
מָעָן זִיךְ אוּפְּגָעָכָאָפָּט אָוּן גַּעַקְוּקָט פָּאָרְוּיְנְדָעָרָט וּוּי מָעָן אַיז.

די אַיְבָּרְגָּעַבְּלִיבָּעָןָה הוֹסְטָעָר אַידָּן, אוּ זִיךְ האָבָּן דָּעַרְהָעָרָט פָּוּן דָּעָר
בְּשָׂוְרָה אָוּן ווִיסְעַנְדִּיק אַז דָּעָר גָּאנְצָעָר טְרָאָנְסְפָּאָרָט אַיז נָאָך נִישְׁטָ אַוּוּקָ
גַּעַפְּרָט גַּעַוְוָרָן זָעָגָן פִּיל מְעַנְטָשָׁעָן גַּעַקְוּמָעָן צְוּלְיָיָפָן צָו דָּעָר בָּאָ-שְׂטָאָצְיָאָן
גַּעַבְּרָנְגָּט צָו טְרָאָגָן כָּל מִינִי מְאָכְלִים אָוּן אַרְיִינְגָּעַשְׁטִוִּיסָן אַיז דִּי וּוְאָגָּאָן,
גַּעַטְיִילְט מְשָׁקָאָות, וּוְאָרְמָעָ מְלָבּוּשִׁים, אָוּן מִיהָאָט גַּעַקְעָנָט זָעָהָן וּוּי קְרוּבִּים
דְּרִיְיעָן זִיךְ נָעָבָן דִּי וּוְאָגָּאָן אָוּן שְׁמַוּעָן זִיךְ אָוִיסָ, גַּעַזְגַּעַנְעָן זִיךְ אַיְינְנָעָר פָּוּנָעָם
אַנְדָּעָרָן מִיט פָּאָרְוּיְנְטָעָ אַוִיגָּן אָוּן פָּאָרְקָלְעָמְטָעָ הַעֲרָצָעָר.

בַּיִּ-דָּעָר חָסְטָעָר שְׂטָאָצְיָאָן זָעָגָן מִיר גַּעַשְׁטָאָנָעָן אַיז די פָּאָרְמָאָכְטָעָ

וואגאנען גאנצע פיר-אונ-צוואנטזיך שעה. פארטאָג האט דער צוג גערירט אין דער ריכטונג פון יאסין צו דער גאליציאנער גראונץ. גאנץ פרי זענען מיר א דארך געפֿאָרַן דאס שטעלע בישטינע, נישט וויט פונעם ציון פון הייליגן צדיק רבּי ר' מרדכיילע נאדווערבער זצוק". אלטע אידן, אונ דורךן פענסטערל זיך האבן מיטאמאל א טאנץ אונטער געטאן אין וואגאָן, אונ דורךן פענסטערל זיך געזעגנט אונ א טיעפֿען קראָעַץ געטאן, ווי איינער רייד, וועלן מיר נאָך זוכּה זיין אמאָל צו קומען אויפֿן רבּינַס ציון?

די אנדערע דערפֿער האבן מיר א דורךערלייזט מיט גראָיס אַילענִיש, דער לאקאמאָטיוו פֿײַפֿט אונ שוויצט, לוייפֿט שנעַל צו ברענְגַּען די פרישע קרבּנות וועלכּע ווערַן אַרְוִיסְגַּעֲשֵׁיגַּן פּוֹן זַיְעַר אַמְּאַלְיָגָּר הַיִּם, אַוְן גַּעֲבָרָאַכְּט אַין אַפְּרַעְמַדְעַז מְדִינָה, צו וועַעַן הַפְּקַר פָּאָר אַלְלָע בַּיּוֹצָא אַקְּרָאַנִּישׁוּשׁ חַוָּת. מיטאָג צִיְּת זענען מיר געשטאנען אַין יַאֲסִין, גַּעֲכָאָפְּט עַטְלִיכּע ווערטער מיט די אַוְרְטִיגָּע אַיְזָן אַונְן באָלְד גַּעֲרִירַת ווַיְתַעַר נאָך אַשְׁטְצִיאָן נְעַבְּן דער פּוַיְלִישָׂר גַּרְעָנִיךְ.

אויסגעשטיינַן האבן מיר פּוֹן די וואגאנען ביִי דער שטaczיאָן, „זעמלַיַּי”, אַונְן גַּעֲבָרָאַכְּט גַּעַוְאָרַן צו אַגְּרוּסִין האַלְצַ-לאָגָעָר, עַטְלִיכּע שְׁפָאָן פּוֹן דער גַּרְעָנִיךְ. בַּמְקוּם הַזָּה ועַנְעַן גַּעַוְעַן צַוְּזַמְּעַנְגַּעַטְרִיבָּעַן טַוְזַנְטָעַר מְעַנְטָשָׁעַן, וועלכּע האָבָן גַּעַוְאָרָט שְׁוִין אַוְאַכְּזִיְּת אַוְיַּחַד דַּעַר רַיְיָעַר פְּאַרְשִׁיקָּת ווערַן אַרְיָבָּעָר דַּעַר גַּרְעָנִיךְ. מִיר קַוְּקָעַן זַיְד אַרְוֹס אַיְן אַלְלָע זַיְתָּן, מַגְעָפִינַּט זַיְד מִיט אַסְּךְ הַיְמִישׁוּש מְעַנְטָשָׁעַן, אַבָּעָר אַרְוֹס פּוֹן דַּארָט אַיְן שְׁוִין אַוְמַעְגָּלָךְ זַיְד צו דַּעַרְוָעָהָן, דַּאָס פָּלָאָץ אַיְן שְׁוֹעָר בַּאוֹאָכְט מִיט אַוְגָּאָרִישׁ עַפְלָדָס וְשַׁאַנְדָּאָרָן אַונְן מִילִּיטָּר.

ערישט דעמאָלַט האָט מעַן זַי אַיְפְּגַּעַוּעַקְט ווי פּוֹנְגָּעַם שלָאָף, אַונְן גַּעֲפִילַט דַּעַם טַעַם פּוֹן אַגְּפָאָגְעָנָעָם פּוֹיְגָעַל, וועלכּעַר אַיְן פְּאַרְנָאָרָט גַּעַוְאָרָן אַיְן דַּעַר נְעַץ. בֵּין אַהֲין וועַע אַיְינָר ווֵיל גַּעַוְעַן דַּוְקָאָה האָט זַיְד נאָך גַּעֲקָאנְט בעהַאלְטָן אַבָּעָר אַנְטְּלִיְּפָן, פּוֹן דַּארָט אַבָּעָר אַיְן שְׁוִין אַוְמַעְגָּלָךְ גַּעַוְעַן. פּוֹן דַּעַם בַּרְעַטָּר לְאַגְּנָעָר האָט מעַן גַּעַזְעַן קָלָאָר די גַּרְעָנִיךְ, אַונְן אוֹיְךְ די מְעַנְטָשָׁעַן ווָאָס ווערַן אַרְיָבָּעָר גַּעֲשִׁיקָּת אַיְן די ווַיְתַעַר ווַיְתַעַר עַרְטָאָר.

סַיְן צַוְּגַּעַפְּאָלַן די נָאָכְט, אַיְדָעַ מְשִׁפְחָה האָט זַי אַוְסְגַּעַפְּינָעַן אַוְרָט ווי צו נַעֲכְלִיגַּן צַוְּיִישַׂן די שְׁטוֹלִיסְן בַּרְעַטָּר, אַונְן זַי גַּעֲמָאָכְט דַּאָס נָאָכְט

זכרון קדושים

געלעגער צו שלא芬, אבער כמעט קיינער האט נישט צוגעמאכט א אויג. קודט כל האט אנגעהויבן צו פלאגן דער דארשט, סאיין נישט געווען מעגליך צו בעקומען אטראף וואסער און די קליעיגטשיקע קינדרערליך האבן געבעטן זיין געבען עפער זיך צו פארגענצען, מהאט אנגעהגגען צו טריינקען דעגן וואסער וואס מען האט געפינען אין אלטע האלצערנע פער, דאס וואסער אין געווען פול מיט רווייט וווערמלך און פארשטיינקען, אבער דער עולם האט אויך דעם אללעס נישט געקוקט, געשעפט מיט די הענט, מיט כלים און געטראינקען.

סאיין געווען צייטן ווען מיזאט ערלויבט אידיס גיין ברעגען וואסער פון דעם נאענטן טיכיל וואסער, מיט מליטערישער וואך, אבער זאַס האט זיעיר ווינינג געהאלפען, וויל די הײַז האט גבערענט, און טויזנטער מענטשן האבען געפאדערט אָסּ מערער זיין מהאט זיין געקאנט צוּברגען. ווען מיוח זענען געקומען אין דעם לאגער ארײַן, האט די אונגארישע ווואך דאס אויך נישט ערלויבט צו ברעגען, וויל אָסּ וואסער טרעגער פלאגן אויסניצן די לעצטער געלגענההייט און מאָן אַפְּליַּתְה אַין די נאענטע וועלדעַר, דארט זיך אויסבאַהאלטן און צוריך לויפֵּן אַהיַם.

אַגאנצע נאכט אַין מען אויך געוועזען, די קעלט האט דורךעפרוייערן די בײַנער, די ווינטן האבן געלאלזן, און ס'האט געקלאָפֶט אַצְּאן צום צוּוִיטן סִיְּ פָּאָר פָּחָד, סִיְּ פָּאָר קָעָלֶט.

אַינְדָּעָרְפִּי האט מען זיך אויפגעכאמט, זיך געשטעלט אַקעגן דער זין פָּאָרוֹוָאָרְמָעָן די בײַנער, דער עולם האט זיך אַגְּעָטוֹן אַין טְּלִית אַין חְּפִילִין געמאכט מווינימ צוּוִישׁן די שׂוֹטוֹיסְן בְּרָעְטָעָר, און פון די טָאָרְבָּס אַרְוִיסְגָּעָנוּמָעָן אַבְּיַסְעָלָע צִדְּה לְדָרָךְ פָּאָרְבִּיְּסָן.

אין דעם לאגער אַין אויך געווען אַמִּין קוֹחַ, ווועלכָּע אַין אויסגעהאלטן געווערן פון דעם „דוֹשְׁוִינְטָן“, אַבער דאס עַסְּן אַין געווען זיעיר ווינינג, קוּיט צוּ דערכאָפָּן דאס חיַות, נישט אַיְדָעָר אַיְגָעָר האט געקאנט אהַין זיך צוּ שׂוֹטוֹיסְן, מְפַלְעָגָט זיך שלאָן אַינְדָּעָרְפִּי צוּ בעקומען אַלְעָפְּלָ שׂוֹוֹרְצָעָן קָאָפָּעָ פָּאָר די פִּיצְעָלִי קִינְדָּעָרְלֶךְ.

פָּוֹנוּם לאגער „זַעֲמִילָה“ האבן די אַונְגָּאָרָן טְּרָאָנְסְפָּאָרְטִּירְטָן מענטשן אַרְיָבָּעָר דער גְּרָעָנִיךְ אַיצְּטָהָב שְׁוִין אַיְדָעָר אַיְגָעָר גְּזָעָהָן זַיְּ אַהֲיָן

מ'גיט און זיך פארגעשטעלט וואס עס וווארט אונז אוף אויף דעם פארשאלטעןעם בוידן. מיר דרייען זיך ארום די האלב פארשלאלפנע מענטשן, מיהערט אויס פארשידונג נייעסן, איעדר אינגערא מיט זיבגע השורה, און דערצווישן זעהן מיר ווי אויף די גראיסע לאסט מאשינען וווערן פאלראדענט בעקאנטער אידן פון די שכנות'דיקע דערפער, אין געציילטע מיבוטן זענען זיך שווין אריבער דער גרענץ, און וווערן פארהוילן פון אונז אין די וויטע שלענגענדיקע וועגן.

אונזער חלק לאגער ווערט לאנגזום ליידיג, מיר זעהן און אט קומט די ריעז אויף אונז, איעדר לויפט צו זיין דערפל, צו זיין משפחה, מ'פארפאקט צוריק די זאכן, און מיט ציטערנויש זיצט מען אויף די פעלך, פערטיג גרייט אין זועג ארין זויטער.

בערך דריי שעה זענען מיר געוזען און זיך צוגעוקט ווי אידן פארן, מאצעונגנט זיך נאך פונעם אויאטה בעקאנטער מיט פרינט, מזויינט און מישרייט, און דער עולם ווערט פארשווינדן אין די לאגער וועגן, און פאר אונזער אונז בליבט איבער דער הויכער שטיב, וועלכן די מאשינען היבבן אויף. מיר וווארטן אויף דער ריעז, און די ליזציגע לאסט מאשינען זאלן צוריק קומען און אונז פירן, אבער דאס מזל פון אונזער טראנספארט האט אנדערש אויס-געטראגן, אונזער אידן האבן באדראפט ערגייז אנדערש פארן, נישט אין דער סביבה אומקוםען אויף „קידוש השם“, נאר שפעטער מיט צוויי יאר געבראקט ווערן קיין אוישוויז.

מיר מאכן זיך גרייט די פעלך אויפֿן באפעל פון די „פֿעלְדָס וּשְׁאנְדְרַן“ און מ'גיט אויף דער צוויטער זייט פונעם ברעטער לאגער, פֿלְצִים איז מען אונז מבשר דאס מיר אללוּ פֿאָרְן צוּרֵק אַהֲיָם, דער נְעַכְתִּיגְרָט טְרָאַנְסְפָּאָרֶט ווועט נישט אַרְיְבָּר גַּעֲפִירָט וּוְעָרָן קִיְּזָן גַּאֲלִיצְיָה, די טויערן וווערן גַּעֲפָנָט אָזָן מען הייסט גַּלְיִיךְ גִּיְּזָן צוּ דָעָר בָּאָן שְׂטָאַצְיָאָן אָזָן ווְאָרָטָן, קְלֹותָן פָּוּן שְׁמָחָה זענען באָלְד פְּאַרְשְׁפְּרִיט גַּעֲוָאָרָן צְוִישָׁן דָעָם עַולְמָם, מִיר זענען באָפְּרִיט, מִיר זענען נִיצְׁול גַּעֲוָאָרָן פָּוּן די לִיְּבָן.

שיינע פְּאַסְאּוּשָׁרָן וּוְאָגָּנָעָן זענען גַּעֲשְׁתָּאָגָּעָן צְוִיגָּרִיט פָּאָר אָזָן, אִין אִיעָדָעָן וּוְאָגָּאָן אִי גַּעֲוָעָן אַרְיִינְגָּעָסְטָעָלָט בְּרוּיט פָּאָר עַטְלִיכָּעָ דְּרִיסִּיק מָאָן. ערשת דְּעַמְּאָלֶט האט מען רִיכְטִיגְגָּעָלִיבָּט אוּ מְפָאָרֶט טָאָקָעָ צוּרִיק אַהֲיָם

זכרון קדושים

דעך צוג דאט גערירט צוריק קיין חוסט. און מהאט שווין געציילט די מינוטן זיך דערוזהן צוריק בי דער חוסטער באן שטאציאן.

וואס עס האט זיך אפגעטאן בעט ההיא בי דער חוסטער גראיסער באן שטאציאן איז נישט מעגליך צו באשריבן. אידן אין די הונדרטער האבן אויף אונז געווארט און געוינט פאר שמחה, קרובים פון די ארוםיגע דערפליך זענען געקומען צו לוייפן זיך טרעדן מיט זיעער פרײינט און בעקאנטער, פערד און וועגן זענען געווען אונגאגרייט יעדען אינעם צוריק איהים פירן, און יעדער אינער האט זיך משתחט געווען אין דער שמחה, און מיטגעפליט דעם נס ההצלחה.

ס'אייז צו באדוויען איז ביז היינט האט זיך נאך נישט געפינען דער שריבער וואס זאל איבערגעבן פאר די שפערדריגע דורות אבילד פון דער בליענדיקער קהילה קדושה חוסט. איך האב געלערנט אין חוסט אלס אינגל אין די בר מצוה יארן, שנת ח"ש — ח"א, אבער זיעער אַקְוּצָץ ציטט, וויל צוליב די צרות און רדייפות, די פינסטערע מלוחמות ציטטן, האב איך און אוזי אויך פיל אנדערע חברים, געמוות פארלאון די שטאט חוסט, אבער נאך היינט איז מיר אינגעקריצט איז זכרון די שיינע אידישה קהילה, די טיעער אידן, מיט אירע פארשידנע מוסדות תורה, מפעלי צדקה וחסד.

חוסט איז געווען עיר ואם בישראל, אגרויסע און אנגעזענען קהילה אין קאראפאטרוס. על כס הרבנות זענען געזען אורי הלבען, די באריםטע גдолיל הדור, הרבנים הגאנונים הרוב מנחם א"ש זוק"ל, הרב משה שיק זוק"ל — דער מהר"ם שיק — הרוב ערם בלום זוק"ל, הרב יואל צבי רاطה זוק"ל, הרב משה גריינוולד זוק"ל — דער „ערוגת הבושים“, הרב אברהם יוסף גריינוואלד, זוק"ל, הרב יוסף צבי דושינסקי זוק"ל, איעדער אינער אין זיין תקופה האט באפעטיגט די חומת היהדות, און אויפגעהויבן דעם קרען התורה. חוסט איז געווארן דער ליכט טורם פאר דער גאנצער סביבה

אין חוסטער ישיבה האבן געלערנט פיניינע בחורים, וועלכע זענען געקומען פון אללע ע肯 מדינה, און זי איז געווען אינע פון די גראסטער און בעסטע ישיבות. די רבנים גאנונים פלעגן אלין זאגן די שיעירים פאר זיעער תלמידים זיי אלין פארהערט, און די ישיבה איז געפירט געווארן מיט אמוסטערהאפטע ארדענונג, אוזי און טוינטער תלמידים זענען אויסגעוואקסן

ערב

חכرون קדושים

గָרְיוֹסֶע תַּלְמִידֵי חַכּוּמִים, פּוֹן זַיִי רַבְנִים, דִּינִים, שׁוֹחֲטִים, אָנוֹ טַיְיעָרָע בְּעָלִי בָּתִים לְשֻׁם וְלַתְפָאָרָה.

די שטאט איז געבענטש געווען מיט די פיל חדרים און ת"ת, ווי ס' האבן געלערנט פלייסיג הונדערטער ליכטיגע חדר אינגלך. זיערע זיסע טענער פונעם לערנען און חורזן האבן זיך צוֹטראָגן כמעט איבער אללע גאנס פון דער שטאט. ווי שיין איז געווען די מראה פון דער שטאט ווען די תינוקות של בית רבנן האבן אונגעפּילט די יארדיעס און געשפָּאנט אַהֲיָם צום מיטאג פונגעם חדר.

הקדושה געהאלפֿן סי' פאר עניין עירך און סי' פאר עניין עיר אחרת. אַיעדען מיטוואר—דאָנערשטאג פֿלעגן הונדערטער אורימע ליליט פֿון די אַרומיגע דערפֿער געפֿיגען די אַדרעסע צו די חוטער אַידן און בעטן זיינער הילפֿ און אוֹ מישטרעקט אַהנט, גיבט מען בעין יפה, און אַויסנעם אלטער אורימע ליט, קראאנק ווייבער, פֿאַרשיידענע ערליי נצרכים, אלעלס לעבעט פֿון הוּחוטער אַידן. פרײַטאג איז די רײַע פֿון די אַורימע בחורדים ווועאס נוּיטיגן זיך אַין וואָן געלט, כדִ קאנען ממשיך זיין צו לערענען אַין דער ישיבת.

חוטט אין געוען אַקסנִיה פָּאַר צְדִיקִים מֵיטַחְסִידִים, אַערְמָלָה תַּלְמִידִי חַכְמִים וּסְופֶרִים, אַנְשִׁי מִעֲשָׂה וּוּלְכָעַ זְעֻזָּעַ עֹסֶק בָּצְרָכִי צְבָור בָּאָמוֹנוֹתָה, מַגִּיבֶט צַו עַזְן טָעַג פָּאַר בָּחוּרִיטַא אָוֹן חֶדֶר אַינְגָּלֶר, מַאֲרָגָנִיזְרֶט הַילְּפָאַר קְרוֹאנְקָעַ, מַאיְזָן עֹסֶק אָוֹן מַתָּן בָּטוֹאָר, הַכְּנִסְתָּה כְּלָה, גִּמְילָות חֲסִידִים, אָוֹן נָאָךְ פְּרִילְעַטְלָעַ צְעַנְדְּלִיכָּעַ מַסְדוֹת צְדָקָה וּחְסָדָה הַאֲבוֹן עַקְוּעַסְטִירֶט אָוֹן דַּעַר שְׁטָאתְטָאַסְטָה.

די שוערטסטע תקופה פון רבעות איז זיך געפאלן אין גורל פונעם
לעצעטן חוטער רב, הרה"ג רביה יהושע גריינוואלד שליט"א וועלכער אויז בחסדי
ה' ניציל געווארן מכבשני האש און געפינט זיך היינט אין בזוקלן אלס ורב פון
די שארית הפליטה איזו קהיל עדת יראים חוטס.

אין דבר שוויידערליך תקופה האט חוטשער רב געהאט פאר זיך שווערעד אונגעראישע חוקי הרשע אין קאראפאטROSS האבן מיט געבראקט הונדערטער פראבלען אין דעם קהילה לעבען אידען זעבען געקומען צו אים גראט און היילט השוביה בעלי בתים זענען געלבליבן און זיעירע געשעטען,

רעג

זכרוֹן קדוֹשִׁים

הה"ג רבי יהושע גראנוזאולד שליט"א
רב דק"ק חוכמת בתקופת השואה

זכרון קדושים

די פרגסות זבי אידן זונען צווערוייט געווארן, צענдельגאָע משפחות באַדארף מען מציל זיין זי זאלן נישט פֿאָרטֿרִיבֿן ווועָרְן קִין גָּלִיצְיָה, אָוֹן אלְלָעֵס לִיגֶט אָוִיפֿ דָּעֵם רְבִּיס אֲקְסְלָעָן, די מְשָׁא אִין שְׂוֹעָר, אָוֹן רְבִּי יְהוֹשֻׁעַ גְּרִינְגּוֹואַלְדַּשְׁ לְשִׁיטְיָהּ ווּעָרְטּ מִיטְאָמָּאָל נִישְׁתּ נָאָר בְּלוּזִין דָּעֵר רְבִּי פּוֹן זִין קְהִילָּה, נָאָר דָּעֵר אַנְעָרְקָעְנְטָעָר מְנַהְגִּים פּוֹן די אִידָּן אִיבְּרָר דָּעֵר גָּאנְצָעָר סְבִּיבָה, ווּעְלָכְעָר אִין עָסָק בְּצָרְכִּי צְבּוּר, וּכְתּ עָצָות אָוֹן מִיטְלִין וּוַיְאָוִוִּי צָוּ פֿאָרְלִיְיכְטָעָרָן דָּעֵם עָולָה אָוֹן אוַיסְקְּרוּיוֹן די פִּילּ גּוֹיְרוֹת קְשָׁוָתּ וּרְעוּתּ.

איַן זִין צִיְּתָ אַתְּ זַיךְּ דִּי חַסְטָעָר יִשְׁיבָה פֿאָרְגְּרָעְסָעָרָט אָוֹן פֿאָרְבְּרָעְטָעָרָט. טִיעָרָע דָּעְרוֹוָאָקְסָעָנָעָ בְּחָוִרִים הָאָבָן אַרְוָמְגָעְרִינְגְּעָלָט דָּעֵם רְבִּי גַּעֲוָעָן צָו אַיִּם מְקוּשָׁר בְּעַבּוֹתּוֹת שֶׁל אַהֲבָה, אָוֹן אֲפִילּוּ ווּעָן דָּעֵר הַוְּנָגָעָר אַתְּ גָּעְפְּלָאָגָט, אַפְּרָעְמָדָעָר יִשְׁיבָה בְּחָוָר אַתְּ שְׂוִין נִישְׁתּ גַּעֲקָעָנָט עַקְסָטִירָן זַעֲנָעָן אִין חַסְטָעָה גַּעֲוָעָנָעָן עַל הַתּוֹרָה וְעַל הַעֲבוֹדָה כְּמַעַט אַלְלָעָ יִשְׁיבָה בְּחָוִרִים, גַּעֲלָרָנְטּ מִיטּ גְּרוּיִיס הַתְּמִדָּה אָוֹן אַלְלָעָ שִׁיעָרִים הָאָבָן זַיךְּ גַּעֲפִירָט כְּסָדוֹרָן. אַיְדָעָר בְּחָוָר אִין גַּעַהְאלָטָן גַּעֲוָאָרָן וּוַיְיַאְיִגְעַן קִינְדּ אָוֹן פֿאָרְזָאָרָגּט גַּעֲוָאָרָן מִיטּ אַלְלָעָ זַיְנָעָ בְּאַדְעָרְפָּעָנִישָׁן.

דאָס אִין אַקְלִין בַּיְלָדּ פּוֹן דָּעֵר גְּרוּיִיסָעָר שְׁטָאָט חַסְטָעָ, אַיְדָעָר די רְחוּתּ רְעוּתּ, די דִּיְתְּשָׁשָׁטּ טִיעָוְלִישָׁעָ רְשָׁעִים הָאָבָן אַרְוִיְּסָגְּרִיעִיסָן די טִיעָרָעָ מִשְׁפָּחוֹתּ, אָוֹן זַיךְּ פֿאָרְשָׁפָּאָרָט אִין דָּעֵר גַּעַטְאָוִי, פּוֹן דָּאָרָט גַּעַפְּרִיטּ אָוִיפֿ קִידְשָׁו הַשְּׁם קִין אוַיְשָׁוִיִּץ. חַסְטָעָ אִין גַּעֲוָאָרָן פֿאָרְתּוּמָטּ וּוַיְיַאְנְדָעָרָעָ שְׁטָעָטּ, אָוֹן דָּעֵר רְעַשְׁתּ גַּעֲבְּלִיבְּגָעָר עַולָּם בְּאוֹיִינְטּ דָּעֵם גְּרוּיִיסָן חַוְּבָן עַד הַיּוֹם הָוֹתָה.

אִידָּן הָאָבָן זַיךְּ צְוִירִיק גַּעֲקָהָרָט צָו זַיְעָרָעָ הַיְמָעָן. מעַן פָּאָקָט אָוִיפֿ די פְּעַלְהָ, מִבְּרָעְנָגָט צְוִירִיק די זַאְכָן פּוֹן די גּוֹיִים, אָוֹן אַיְדָעָר הַיְיִבְטָ אַן אוּפְּסָנִי צָו וּוּרְטָשָׁאָפְּטָן, זַיךְּ ווּידָעָר רְאַנְגְּלָעָן מִיטּ דָּלָותּ פָּאָר די עַרְלִים הַאָטּ דָּאָס צְוִירִיק קּוּמָעָן גָּאָר נִישְׁתּ גַּעַשְׁמָעָטּ, וּוּעָרְ רְעַדְתּ נָאָר פּוֹן די שְׁכָנִים ווּאָס הָאָבָן גַּעַמּוֹזָטּ צְוִירִיק גַּעַבְּן דָּעֵם פְּקָדָן, די מְטָלְלִין, בְּהַמּוֹתּ, עַופּוֹתּ, אַבְּעָר זַיךְּ הָאָבָן נִישְׁתּ גַּעַהְאָטּ קִין בְּרִירָה אָוֹן דָּאָס אַרְאָפְּגָעָשְׁלִינְגָעָן, צָו זַיךְּ הָאָבָן גַּעֲוָאָלָטּ, צָו זַיךְּ הָאָבָן נִישְׁתּ גַּעֲוָאָלָטּ. אַטְ אָזְוִי הַאָטּ מַעַן ווּיְתִיעָר גַּעַשְׁלָעָטּ אָוֹן גַּעַלְיִיטָן די צְרוֹתּ, בֵּין צָוּם גְּרוּיִיסָן חַוְּבָן ווּאָס אִין גַּעַשְׁעָן אִין שָׁנָתּ תְּשִׁ"ד.

פרק עשרים ואהבעה

— אעדות פון אפליט וועגן די דעפֿאַרטוּרטָע טראנספֿאָרטָן
צווועלף מזונט קדושים איז קאמניין פֿאָדָאלְסָק — שיירות
איידן וואנדערן איבער בערג, זעלדער, — אידישע קינדרער
ווערן אַרום געיאנט ממוקם למוקם — אַרְבעָרָן „דִּנְיָעָסְטָרָן"
אייז אלעלעס הפקר — דברי מופר פון אונגעארישן איפֿיצָער
אַוקְראַינְישׁעָן רֵוּבָּרֶס באַהוֹלוֹן אלעלעס — בִּינְגָרָן פון די קדושים
צושפֿרְיוּת אַיְוָף די פֿעלְדָּעָה.

וואס עם האט זיך אַפְּגָעָטָן מיט די אלעל פֿאַרְשִׁיקְטָע טראנספֿאָרטָן
איידן, אייז עד היום נישט קלאה ערשותנס וויל נאר קליניג צאל דעפֿאַרטוּרטָע
זענען געבליבָּן לפליטה, צוּוִיטָעָס די רֵעָשָׁט געבליבָּנָעָה האָבָּן נישט פֿאַרְעָפָּנָט
זִיעָרָע זְכָרוֹנוֹת, אַיעָדָר איז פֿאַרְוּוֹאָרָפָּן גַּעֲוָאָרָן אַין אַגְּדָעָרָעָר מְדִינָה, אַין
מְהָאָט נִשְׁתְּ קִיְּן כָּה אַין קִיְּן מָוח אַיבָּעָר צָוְגָּעָבָן זִיעָרָע פֿאַסְּרוֹנָגָעָן.

מיר וועלן באַשְׁרִיְבָּעָן דאס עדות פון אַפְּלִיט ר' מְרַדְּכִי הערש גַּדְלָעָר,
וואס ער אלײַן אייז דעפֿאַרטָּירָט גַּעֲוָאָרָן פָּוּן דָּעַם דָּאָרָךְ קְרֻעְטְּשָׁנִיף, מִיטְגָּעָמָאָכָט
זִיעָרָע פֿיל צְרוֹת אַין גַּאֲלִיצְיָע, באַלְיִיט די טְרָאַנְסְּפֿאָרטָן וּוַיִּתְ אַיְוָף דָּעָר
בלְוִטְיְגָעָר עָרָד, זיך אַגְּנוֹעָן מיט זִינְגָּע אַיְגָּעָנָע אַיְגָּעָן די צְרוֹת מִיט די שְׂרָעְקְלִיכָּע
פֿאַסְּרוֹנָגָעָן פָּוּן אַחִינוֹ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מְקַהְיָלָות הַקְּדוֹשָׁות דְּקָאָרְפָּאָטוֹס.

— „פָּוּן דָּעַם לאָגָעָר „זַעַמְּלִיְּ" וואס גַּעֲפִינְט זיך עַטְלִיכָּע קִילּוּמָעָטָר
פָּוּן יָסִין, האט מען אַיעָדָן טָאג טְרָאַנְסְּפֿאָרטָרָט די קָאָרְפָּאָטִישׁ אַיְדָן
אַרְיבָּעָר דָּעָר גַּרְעָנִיךְ.

דִּינְסְטָאָג ה' אַב תְּשָׁא (1941) אַין אָוּעָק גַּעֲשִׁיקָּט גַּעֲוָאָרָן
דָּעָר גַּרְעָטָעָר טְרָאַנְסְּפֿאָרטָן, אַין גַּלְיִיךְ גַּעֲפִירְט קִיְּן „קָאָמְנִיךְ — פֿאָדָאלְסָק"
וּוי מְהָאָט שְׁפָעָטָעָר פֿאָרְצִיְּלָט, זענען אַין דָּעָר צִיְּתָן אַוְיסְגָּעָשָׁסָן גַּעֲוָאָרָן
בַּיִּ טִיעָפָּע גַּרְיבָּעָר צְווּעָלָף טְוִיזָּטָן מְעַנְטָשָׁן, דָּוָרָךְ די דִּיְתָשָׁע ס.ס.
אוֹן אַוקְראַינְישׁעָן מְרַצְחִים. אַונְזָעָר טְרָאַנְסְּפֿאָרט האָט אַפְּגָעָיִיט מִיטְוָאָך
ו' אַב תְּשָׁא, אַין די לְאָסְטָטָמָאָשִׁינְגָּעָן האָבָּן אַונְזָעָר גַּלְיִיךְ גַּעֲגָרִיטָע
דָּעַם באָן שְׁטָאַצְיָאָן אַין „דָּאָלָאָטִין". וּוי מִיר האָבָּן גַּעֲפִינְגָּעָן צָוְגָּעָרִיטָע
בַּהְמָה וּוְאָגָעָן, אַונְזָעָר גַּעֲפִינְגָּעָן צָוְגָּעָרִיטָע.

דארט האבן מיר שווין געזען ווי מיהאלט אין דער וועלט. באך האט מען אונז אריינגעטריבן אין דער איילעניש אין בהמה וואגאנען, אונגפאקט זיבציך נפשות אין אוואגן, ממש ווי די הערינג אין די פעסער, די שםוץ אינזוייניג אין געוווען גרויס, ס'האט געשטיינקען גאר בהמה הייט, אנדערע וואגאנען זענען געוווען פון רויטן זאלץ וואס אין ערגייז ווי ארסגעליידיקט געוואויזן, דארט זענען מיר אין אהיכסן טאג פאראפאקט געוואויזן, אונז זויי פאראשלאַסן ס'זאל בישט צו קומען א בייסעל לופט. אין אקורצער צייט אין געוואויזן אדרערשטייניש, די הייז פון דער זיין האט געברענט, אינזוייניג זענען די ריחות פון די הייט מיט אנדערע פאראשטיינקען זאָן געוואויזן שרעקליך, אלטע, שוואָאַכע מיט די קלינען קינדער האבן געשיגן „אַבִּיסְעַל לְופְּטַה“ ס'האט זוי געהרט די ילוות פון ווייבער וועלכע האבן געבראָן, פיל זענען געלעגן אין וואגאן חלשות און פאָרטומעלט".

— „מיווארט דער צוג זאל זיד רירן, אפשר וועט דאָך לייכטער ווערָן, אפשר וועט שוין נעמַן אַסְוף צו דער צרה. פֿלְצִים ווי פון דער ערָד אַיז אַרְוִיסְגָּעוֹאַקְסָן אַבְּאַנְדָּע מִיט אַוְרָאַינִישׁ שְׂקָצִים, רַוְּבָּעָרָס, באַנְדִּיטָן, אַונְז זֵיד גַּעֲנוּמָן בָּאַרְוִיבָן דָּוְרָךְ די פֿעַנְסְטָעָר וְאָס אַיְדָעָר אַיְנוּעָר האט נָאָר גַּעֲקָעָנֶט. אַיְדָעָר זָאָר וְאָס האט אַרְוִיסְגָּעוֹשָׁטָעָקָט פון אַשְׁפָּאָרָע אַדְעָר פֿוֹנָעָם קְלִיְּנָעָם פֿעַנְסְטָעָרָל אַיז באָלָד פֿאַרְכָּאָפָּט גַּעֲוואָיזָן, אַונְז דָּאָס אַלְלָעָס פָּאָר די אוִינְגָן פון די אַונְגָּאַרִישׁ שְׁאַנְדָּאָרָן, וְעַלְכָּעָן זענען גַּעֲשְׁטָאַגָּעָן אַוִּיפָּה וְאָדָך גַּעֲבָן די וְאַגְּאָנָעָן. אַדְרָבָּא זֵי זענען צו-שְׁפְּרִינְגָּעָן גַּעֲוואָיזָן לְאַכְעָנְדִּיק בעָת זֵי האָבָן דָּעָרְעָן וְעַן פָּאָר אַרְוִיבָּעָר אַיז גַּעֲלָנְגָּעָן צְרוּבִּין אַמְלָבָשׂ פון אַונְז.

דערפָּאָר וְעַן מִיר האָבָן שְׁוִין זַוְּחָה גַּעֲווּעָן אין דער צוג האָט אַנְגָּעָפָּאַגָּעָן צו רִירָן אַיז מעַן רַוְּאַיגָּעָר גַּעֲוואָיזָן, קָהָם כָּל פְּטוּר גַּעֲוואָיזָן פון די גּוֹלְנִים.

— „פִּון דָעַם שְׁטָעַטָּל „דָּאָלָטִין“ בֵּין „הַאֲרָאְדִּינְקָעָן“ אַיז אַמְתָּלָךְ פִּון 76 קִילָּאָמָעָטָר, אַונְז מִיט דָעַר באָן שְׁטָרָעָקָע אַיז אַפְּשָׂר פִּיל וְיִינְגָּעָר, פֿוֹנְדָּעָסְטָוּעָן האָט מעַן אַונְז גַּעֲשְׁלָעָפְּטָה פִּון פִּיר אַזְיָגָעָר נַאֲכְמִיטָּאָג אַגְּאָצָע נָאָכָט. עַרְשָׁת אַכְּט אַזְיָגָעָר אַינְדָּעָרָפְּרִי זענען די וְאַגְּאָנָעָן

ג'עפנט געווארן און געהיטען דעם עולם אויסטיגן, אריגעבראכט
איין א גרויסן מאגוזין, ווי דער גאנצער טראנספארט האט געמווט זיך
צוזאמען שטייסן אויף גאר א קלינעם שטח, און נישט געקאנט זיך ריון
פונעם פלאז.

„מונקא סאוזאָד“

עבודת דפרק און די ברענינדייגע היינן און די שטיינ-סאניעם

— “ביי דער שטאָציאָן האָבן מיר געפינען פיל אידישע צוואנגס-
ארבייטער פונעם „מונקא סאוזאָד“, דאס רוב קארפאטישע אַינגל, זיין
האָבן געטראגן זיך פון 100 קילאָ מיט ברוינעם צוקער, און געפֿאקט
איין די מאגוזינען, נישט וויט האָבן געארבייט גראָפּן מיט די טשעכאָניס
איין דער האָנט, געגראָבן גרייבער, געטראגן אייזערנע שינען, ס'איין
געוווען אַרחמנות אויף זיין צו קוֹקָן, די שוויס האָט זיך געגאָסן פון
זיעירע פֿנִימֶר אָן פֿאַרמִישט מיט טרעָן אויף אָנוֹן קוֹקָן, זיין זענען

אַרְוָמֶגֶעֲגָנָעָן צָרוִיסֵן צּוֹשְׁלִיסֵן, מָאָגָעָר וּוּדִי שְׂטָעָנָס, פָּאָרְשָׁרָאָקָעָנָעָן
פְּנִימֵר אָוּן פָּאָרְוִוִּיטִיגֶּטֶעֶן הָעֶרְצָעָר, שְׁוֹוָאָרָץ וּוּ קְיַיְלְ פָּוּן דִי צְרוֹת וִיסְרוֹם.

— „זַיִי הָאָבָן אָוּנוּ דָּעֵרְזָעָן אָוּן דָּעֵרְקָעָנֶט צְוִוִּישָׁן דָּעֵרְ חַבְרָה פָּוּן
זַיְיעָרָעָ מִשְׁפָּחוֹת, פָּוּן חַוְסְטָעָר סְבִיבָה, מָוְנָקָאָטָשָׁ, טָעָרְסִיוּוּ, אָוּן אַנְדָּעָרָעָ
יְשָׁוָבָים. מִיר הָאָבָן גַּעַהְעָרָט וּזַיִי בְּעַטְנָן זַיִק בְּיִי נּוּגָשִׁים מִיטָּ
בְּלָוְטִיגֶעֶט טְרָעָן: „עַרְלְוִיְבָט אָוּנוּ צַוְּ רִיְדָן עַטְלִיכָּע וּוּעַרְטָעָר, לְאָמִיר
זַיִק פָּוּן דִי פְּרִיְינֶט גַּעַזְעָגָנָעָן...“ אַבְעָרָ דִי מִילְטָעָרִישָׁע וּוּאָךְ הָאָט
בְּשָׁוּם אָוּפָן נִישְׁטָעָרְלְוִיְבָט וּזַיִי אָפְּלִיאָוּ קוּקוּן אִין דָּעֵרְ רִיכְטוֹנָג וּזַיִי
זַעַנְעָן גַּעַזְעָסָן. קָאָן מַעַן זַיִק פָּאָרְשָׁטְעָלָן דִי הָעֶרְצָעָרָ פָּוּן דִי אִידָּן,
וּוּעַלְכָעָ הָאָבָן גַּעַזְעָן וּזַיִי אַיְגָעָנָעָ שְׁוּוּעָסְטָעָר, בְּרִידָעָר, טָאָטָעָס זַעַנְעָן
אִין דָּעֵרְ שִׁירָה, אָוּן זַיִק קָעָנָעָן נִישְׁטָעָרְלְוִיְבָט פָּוּן זַיִי.“

— וּוּעָן דִי טָאָבָוִיסְטָן הָאָבָן שְׁוִין פָּאָרְלָאָזֶט זַיִעָרְ אַרְבָּיִיט, עַרְשָׁטָ
דָּעַמְאָלָט הָאָט מַעַן אָוּנוּ עַרְלְוִיְבָט זַיִק בָּאוּזָעָן אַרְיךָ אַבְרָעָטָעָן פְּלָאָזָ
אָוּן מִהָּאָט גַּעַקָּאנָט דָּאָרָט אַבְּיָסָעָל זַיִק אַפְּרוּעָן אָוּן זַאְמָלָן פְּרִישָׁע כּוּחָוֹת
אַרְיךָ זַוְיִימָלָעָרָ.“

— „אִין דָּעֵרְ גַּאֲנְצָעָרְ סְבִיבָה הָאָבָן מִיר נִישְׁטָעְלְגָעָן אַסְיָמָן
פָּוּן אַיִדָּ, אָוּן נִישְׁטָעְלְגָעָט מִיטָּ אַיְדָן אַקְשָׁר, דָּעַרְיְבָעָר הָאָט זַיִק דָּעֵרְ
עוֹלָם זַיִעָרְ דָּעַרְפְּרִידָן וּוּעָן סְאַיְזָן צַוְּ אָוּנוּ אַנְגָּעָקָומָעָן אַיִדְישָׁ
פָּוּן אַיְאָרְ זַיְבָּצָעָן אָוּן גַּעַבְּוִיאָכָט הַיְיָעָן קָאָפְּפָעָ פָּאָרְ דִי קָלִינְעָן קִינְדָּעָרָ
וּוּעַלְכָעָ זַעַנְעָן גַּעַלְעָגָן אִין דִי מַוְתָּעָרָס אַוְרָעָמָס פָּאָרְשָׁמָאָכָט, פָּאָרְחָלְשָׁטָ
פָּוּן דִי יִסְוִרִים וּוָאָס זַיִי הָאָבָן מִיטְגָּעָמָאָכָט אִין דִי עַטְלִיכָּעָ טָעָג. וּוּעָרְ
דִי אַדִּישָׁעָ טָאָכְטָעָר אִיז גַּעַוּעָן, וּוּעָרְ סְהָאָט זַיִגְשִׁיקָט הָאָט קִינְיָנָרָ
נִישְׁטָעְלְגָעָסָט, זַיִק אַלְיָין הָאָט דִי גַּאֲנְצָעָרְ צִיְּטָעָט גַּעַשְׁוּיָגָן.“

— „אָוְנוֹעָרְ טָרָאָנְסָפָאָרָט הָאָט גַּעַצְיִילָט בְּעַרְךְ צְוִוִּי טָוִיזָנָט מְעַנְטָשָׁן
פָּוּן אַרְשָׁדִינָעָ יְשָׁוָבָים, אִין אַקְרָצָעָרְ צִיְּטָעָט מַעַן זַיִק בָּעָקָאנָט גַּעַמָּאָכָט
אָוּן גַּעַוּוָאָרָן פָּאָרְאַיְנִיקָט וּזַיִגְשִׁוָּעָמָעָשָׁה. סְאַיְזָן שְׁוִין נִישְׁטָעְלְגָעָן
אַיְדָן פָּוּן דָּעָם דָּאָרָף, אַדְעָרְ פָּוּן דָּעָם יְשָׁוָבָ, סְאַיְזָן גַּעַלְמָאָרָן אַלְלָעָ
מְחִיצָות, אַיְדָעָרְ אַיְינָעָרְ אִיז גְּלִיְיךָ, דָּעֵרְ זַעְלָבָעָרְ מִיחָסָ, דָּעֵרְ זַעְלָבָעָרְ
עוֹשָׁרְ, אַלְלָעָ בָּאוֹאָם זַעַנְעָן בְּצָרָה גְּדוֹלָה.“

זכרון קדושים

— „מיר האבן געויסט או איעדע מינוט איז מען נישט זיכער מיטין לעבן דער פחד האט צובראכן דעם גוף אויף שטיקלה, מענטשן האבן אנגעהויבן זיך צו מאכון אוחשבון הנפש, זיך צוגרייטן אויף קידוש השם. ז肯יג חסידים, די גרויסע ערליךע אידין האבן אויפגעהויבן די אויגן צום רבשׂען אונ געזאגט: „היליגער פאטער אין הימעל, מיר זענען מקבל די אללע יסורים באהבה רבה, מיר זענען נישט מהריה מיר באקלאנגן זיך נישט, מסתמא האבן מיר דאס פארדיינט, אונ מיר האבן נישט ח'ו צו דיין קיין טענות.”.

— „די ווערטער אונ נאר כהנה וכחנה דיבורים, האט מען געהערט אויף דעם גאנצן וועג. קראפאטישע אידין האבן מקבל געווען די יסורים באהבה, קיינער האט נישט געלערט זוייזוי זיך מציל זיין, אדרער זיך מיאש זיין, אדרבא אללעס נעמט מען אונ פאר לעיב, איד ווערט נישט נחפעל, איד פאלירט זיך נישט, ער איז מוכן ומומן זיך מוסר נפש זיין פארץ הייליגן בורא. דאס איז געווען דער כוח פונגעם קראפאטישן איד, וואס איז געווען דארכגעווויקט מיט תורה אונ חסידות וועלכע האבן פארשטיינען דעם מצב גאנץ גוט, אונ זיך געגריט צו דער מינוט ווען מ'וועט באדרפן מקדש השם זיין.”.

— „מייט א שעה שפעטר האבן אונז די אונגארישע נונגשים צוטיילט, די געזונטע מענער עקסטר אין זייט, די פרויינע, קלינע קינדרער, מייט זקונים זחולים אויף דער צויניטער זיט. מיליטערישע ואך האט אונז געהיסן לוייפן צו פיס איז דער ריכטונג זיך עס געפינט זיך דער גרויסער טיך „דניעסטער“. בעפער מיר זענען אריבער דעם טיך, האט מען אונז געלאות זיך אביסל אפרען. לוייפענדיג איז דער שנעל זענען מיר אדורך איז שטטעטל „הארדיינקע“.

— „דעם טיך דניעסטער“ איז נישט געווען מעגליך אריבער צו גיין נאר אויף א שמולער מיליטערישער בריך, וועלכע איז געווען שטראנג בעוואכט פונגעם אונגארישן, אוקראינישן, דיטשן מיליטער. די פרייערגעג איזיזערנע בריך איז צושמערט געווארן אונ געלעגן איז דעם טיעפן וואסער. דאס איז געווען א בריך פין 80 מעטער לענג.

— „אונ אומו האבן מיר זיך דערזען אויף דער אנדרער זיט

ברעה פונעם דנייעסטער, אריין אין אומגעגענד וועלכע האט זיך גערפֿון די „פֿאַדָּאלִיס“. דאָרט האט די אונגארישע מיליטערישׁוּן וואָך אַפְּגַעַצְוָיגַן אָוּן אָנוּן אַיבָּעֶר גַּעֲלָאוֹת גַּיְינַן אַלְיַיַּן אַיעֲדָעֶר אַיְנָעֶר וְויַעַר וְוֵיל, וְויַיְל אַוְיְגַן טְרָאָגָן עַמְּ אַלְיַיַּן.“.

— „מייטאמאל אַיְזַעַגְעַד גַּעֲנָצָעֶר טְרָאָנְסְפָּאָרֶט גַּעֲוָאָרֶן הַפְּקָהָר, פָּאָר די אַוקְרָאַיְנִישׁע בְּאַנְדִּיטָן, וּוּלְכָעֶה האָבָּן זיך אָרוּם גַּעַדְרִיט אַוְיַף די וּוּגַן מִיטַּן צַיְעַל צַו בָּאַרְוִיבָּן אָוּן שִׁיסְן מַעֲנְטָשָׁן. דַּעַר עַולְם האָט אַנְגַּעַהְיוֹיבָּן רִירָן אָוּן צַו קָאָמָעַן צֻוְּמָעַן יְשָׁוָּב, כְּדַי זיך אַבְּיָסָעַל אַפְּרוּעָן, אַפְּשָׁר וּוּטָעַן גַּעֲפִינָּעַן אַיְזָן, זיך שָׁוָּאָל עַצְּחָה זַיְינַן וְויַיְל צַו גַּיְינַן אָוּן וּוּאָס צַו מַאְכָן.“.

— „דאָס עַרְשָׁטָע דַּעְרָפְּלָעַ וּוּאָס מִיר האָבָּן אַנְגַּעַטְרָאָפָּן אַיְזַעַגְעַעַן,, אַיְסְטִישָׁקָא“ אַבָּעֶר אָז מִיר האָבָּן גַּעֲוָאָלֶט אַרְיִינְגִּיַּן אַיְזַעַגְעַעַן דַּאְרָךְ האָט מעַן נִישְׁט גַּעַקְאָנְט, די אַוקְרָאַיְנִישׁע מִילִּיצְיָע אַיְזַעַגְעַעַן גַּעַקְוָמָן אָוּן באַפְּוּלָן וּוּיְיטָעַר גַּיְינַן, זיך נִישְׁט וּוּאָגָן אַפְּסָס אַרְיִינְטָרָעָטָן אַיְזַעַגְעַעַן דַּאְרָט. בְּדִילָת בְּרִירָה, אָוּן אַזְוִי וְויַיְל נִאָכָט אַיְזַעַגְעַעַן צְוָנְעָפָלָן, האָט זיך דַּעַר גַּעַנְצָעֶר טְרָאָנְסְפָּאָרֶט באַזְעַצְט אַוְיַף אַפְּרִיעַן פָּעַלְד, יְעַדְעָר נְעַבָּן זַיְינַן פָּעַקל זַאָכָן. קִיְינָעַם גַּלְיסְט נִישְׁט צַו עַסְן, צַו טְרִינְקָעַן נָאָר כָּאָפָן אַדְרִימָעַל, אַבָּעֶר די קָעָלָט אָוּן דַּעַר פָּחָד פָּוּן דַּעַר סְבִּיבָה האָט נִישְׁט דַּעְרָלָאוֹת צַו מַאְכָן אַזְוִיגָּה.

— „זִיכְעָנִידִיג צְוָאַמְגַעַשְׁטוּיסָן אַיְנָעֶר נְעַבָּן צְוָיִיטָן, אַיְזַעַגְעַעַן דַּעַר פִּינְסְטְּרָעָרָר נָאָכָט, זְעַנְעַן פְּלוֹצִים וְויַיְל פָּוּן דַּעַר עַרְד אַוִּיסְגָּעוֹאָקָסָן אַבְּאַנְדָּע מִיט אַוקְרָאַיְנִישׁע רְוִיבָּרָס, בְּעַוּאָפְעָנָט מִיט גַּעַוְועָר, אָוּן זיך גַּעַנוּמָעַן רְוִיבָּן אַוְנוּזָעָרָע פְּעַקְלָד מִיט די גַּעַבְלִיבָּנָע זַאָכָן, אַטְיַיל פָּוּן אָוּנוּן האָבָּן זיך גַּעַמְאָכָט קְרוֹאָוּש אָוּן פְּרוּבִּירָט זיך אַקְעָגָן שְׁטָעָלָן מִיט שְׁטָעָקָנָס זַיְיַ צַו פָּאַרְטְּרִיבָּן, אַבָּעֶר סִ'הָאָט גָּאָר וּוּיְינָג גַּעַהְאָלָפָן זַיְיַ זְעַנְעַן גַּעַוּעַן די מְנַצְּחִים. נָאָכְדָּעָם וְויַיְל זַיְיַ האָבָּן פָּאָרְלָאוֹת דָּעַם שְׂטָה, אַיְזַעַגְעַעַן קִיְינָעַר פָּוּן אָוּנוּ נִישְׁט גַּעַשְׁלָאָפָן, נָאָר גַּעַהְיִיט זיך פָּוּן די באַנְדִּיטִישׁעָ רְזַחְיִים. דַּעְרָצְוֹוִישׁן האָט אָוּנוּ אַנְגַּעַיאָגָט אַטְרָאָנְסְפָּאָרֶט מִיט פָּעַרד אָוּן וּוּגַן, וּוּאָס האָבָּן גַּעַבְרָאָכָט די פְּרוּעָן מִיט די קְלִינְגָּעָ קִינְדְּעָרָל, אַוִּיסְגָּעָפָלָגָט אָוּן צְוָקְרִישְׁעָטָע, בְּלָאָסָע אָוּן קְרָאָנְקָע, מִשְׁגַּשְׁת צַו דַּעְרָקָעָנָע זַיְיַ.“.

זכרון קדושים

— „צומארגנס אין דער פרי האט זיך פאר אונז אומגעראכטן באויזן אגריסער אונגארישע אופיציער. דעם עולם צונזיפגענומען אוּן געהאלטן אָרעדע: היה מיר זענען אללע שפיאנאָר לְטוּבַת דָעַם קאָמאָנוּיזִים, מיר האָבָן גָּוֹרָם גָּעוּזָן אוּן אָונְגָּאָרֶן אֵין אָרַיְן אֵין דָעַר מְלָחָמָה, מיר ווילען אַרְיִינְבָּרְעָנְגָּעָן דָעַם רֹס אֵין דִי קָאָרְפָּאָטָן, דָעַרְבָּעָר האָט דִי אָונְגָּאָרִישָׁע רַעֲגַרְוָנָג אָונְז גַּעֲבָרָאָכָט אַהֲרָע, מיר האָבָן פָּאָר-לוּרָן אָוִיף אַיְבִּיגְג דָאָס רַעֲכָט זִיך אָוְמְקָעָרָן צָו אָונְגָּוָרָע הַיְמָן. צָו סּוֹף האָט דָעַר אָונְגָּאָרִישָׁע רְשֻׁע אָונְז גַּעֲגָבָן אַעְצָה וַיְיָהִין מִיר זָלָן ווַיְיַטְעַר גַּיְן, אַנְגָּעָזָאנְט זִיך הַלְּאָטָן לִינְקָס אָוִיף דָעַם שְׁטוֹרָאָס, אוּן נִישְׁתְּפָרָאָבָרָן אָרַיְן גַּיְן דִי וּוְעַדְעָר, אָדָעָר אַיְבָּעָר דִי בָּעָרָג ווַיְיַלְּ דָאָרָט האָבָן זַיְיָ אַנְגָּעָזִיט פִּיל אַוְיְפָרִיסְס מִינְעָס, אוּן אָיְדָעָר שְׁפָאָן אֵין אָסְכָּה פָּאָרִין לְעָבָן. עַר האָט מְסִימָּס גָּעוּזָן זַיְיָן דָעַד אוּן מְסִבָּר גָּעוּזָן דָעַם עַולְם אוּן מְהִוּם וְהַלָּא האָט אָונְגָּאָרֶן אָוִיף אָונְז נִישְׁתְּפָרָקְיָה אַחֲרִיוֹת, אוּן מִיר ווּרְעָן גַּעֲוָאָרָנט זִיך נִישְׁתְּפָרָקְיָה קָעָרָן צָו טִיך נִיעָסְטָעָר, ווַיְיַלְּ דָאָס מִילְּטָעָר ווּטָמְגָלִיךְ שִׁיסְן.

— „קיין „שָׁאָטָרָא-מִינְץ“ זענען מִיר אַנְגָּעָזָומָעָן פָּרִיְּטָאָג, אָבָעָר זִיך נִישְׁתְּפָרָקְיָה אַרְיִינְגָּיִין אֵין דָאָרָט. מִיהָאָט גַּעֲפִינְגָּן אָוְנְגָּטָעָן שְׁטָעָטָל אַלְטָעָט חָוָרְבָּה אוּן דָאָרָט האָבָן מִיר זִיך בָּאוּצָצָת אוּן באַשְׁלָאָסָן צָו רָוּעָן אַיְבָּעָר שְׁבָת. ווַיְיַטְעַר האָבָן אָונְז אַנְגָּעָאָגָּט ווּעְגָּן מִיט דִי רַעַשְׁתָּמְשָׁפָחוֹת, אַלְטָעָטְשָׁקָס, פָּרוּיָעָן אוּן פִּיצְעָלָעָיָן קִינְדָּעָר. וואָסָעָר אֵין דָאָרָט נִשְׁתְּפָרָקְיָה צָו בַּעֲקוּמָעָן, אוּן דִי עַרְלִים האָבָן גַּעֲבָרָאָכָט צָו פָּאָרְקוּיְפָן ווָאָסָעָר מִיט דָעַר מָאָס פָּאָר טִיעָר גַּעַלְט. ווּעָן אַיְינְעָר האָט באַשְׁטָעָטָל אַפְּלָאָשׁ ווָאָסָעָר האָט עַר גַּעַמוֹזָט בעַפָּאָר בעַצְאָלָן 1 אָונְגָּאָרִישָׁע פָּעָנְגִי, אָסָךְ האָבָן דָאָס גַּעַלְט צְוֹגָעָנוּמָעָן אוּן פָּאָרְגוּסָן צָו בַּרְעָנָגָן ווָאָסָעָר. בִּיְנָאָכָט האָבָן אָונְז ווַיְיַטְעַר בַּעַפָּאָלָן אַיְנָגָעָ שְׁקָצִים, בָּאַרְוִיבָּט דָאָס רַעַשְׁתָּ בִּיסְעָל זָאָכָן ווָאָס אֵין זַיְיָ גַּעַפְעָלָן....”

— „שְׁבָת נַאֲכָמִיטָאָג אֵין אַנְגָּעָזָומָעָן דָעַר „שָׁוֹפֶט“ פָּוֹנוּם דָאָרָט, אוּן באָפְּוִילָן תִּיכְּפָּה פָּאָרְלוֹאָן דָעַם שְׂטָה, נָאָר קָודָם מוֹזָן מִיר בעַצְאָלָן דָעַם שָׁאָדוֹן ווָאָס מִיר האָבָן גַּעַמָּאָכָט, דְּהִיְינוּ אַוְיסְגָּעָטְרָעָן דָאָס גָּרָאָן, גַּעַרְיסָן גַּרְינָע אַוְמְגָעָצִיטִיקָטָע פִּירָוֹת, בְּדִילָת בְּרִירָה, אֵין אלְלָעָס בעַצְאָלָט גַּעַוָּאָרָן פִּיל פָּאָכִיג דָאָפְּעָלָט, דָעַר עִיקָּר מִיאָאָל פְּטוּר ווּרְעָן פָּוּן דָעַר צָהָה, אוּרָה.

זכרון קדושים

— „פֿון שבת נאכמיטאג בי זי מוצאי שבת האט די אוקראינישע מליציע אונז געטביבן מיט גראיס אכוריוט. זיי זונגען געוווען די ריכטיגע מלacci חבלה, שליחים פֿון די ס.ס. מעדרעס, געשטוויסן און געללאגע דעם גאנצען וועג, נישט געלאזט דעם אטעם כאפּן, נישט רחמנות געהאט אויף די קינדערלך, די זקנימ, נאר געשריגן און געשטוויסן וויטער גיין.“.

— „לויפענדיג דערזען מיר זיך אין „יאולעוויז“, אונטער דעם ישוב איז געוווען אגרויסער פֿאלואזטער פֿאלאץ, אリンגו אין ארום א הילכע מויער נאר פֿון די טערקייש׷ ציטין. האון האבן די באנדיתן אונז געווואלט פֿאראפּאנ כדי עס זאל זיך ליכטער זיין אויספֿירן זיער ברוטאלישן פֿלאן, אללעס בארכויבן און אונז אויסשַׁיסן. מיר האבן זיך אקעגן געשטעטלט און בשום אופּן נישט געווואלט זיך לאזן אהין ארינפֿירן, און זיך באזעצעט אבִיסעל וויטער אפרזען וויל די מליציע האט באשלאסן צויריק גיין. אפשר האבן זיך געווואלט ברענגן פרישע און שטארקערע כוחות.

— „אונטער דער מויער האט גערינגען אטייכל ריין וואסער, מיר האבן זיך אבִיסעל אפּגעוואשן פֿונעם שטוויב, אונגעליפֿט די כלים מיט וואסער, און גערעכנט די נאכט בליבין דארט שלאפען. אין דער האלבער נאכט איז געווארן איבערקערעניש׷, די אוקראינישע מרצחים האבן באפּאלן דעם טראנספארט, געשלאגן, גערוייבט, געשאנסן, א גאנצע מהפֿכה, און אזי זיך האב זיך געפֿינגען בקצתה ומהנהה איז מיר געלונגגען אכפּט טאן דאס קליניע קינד אויף די הענט און באזאם מיט דער פֿרוי אנטלאפען אין דער ריכטונג פֿון די בערגג...“

אין דער צייט האבן געוואנדעלאט די פֿארטירבען אידן פֿון איז אודט צום צויטין נישט געפֿינגען זיך קיין מקום מנזהה, פֿיל זונגען געשטארבו פֿון הונגער, פֿיל האבן די אונגארן מיט די אוקראיניער ארייניגעוווארפּן איז טיך „דניעסטער“, פֿיל געפֿירט געווארן אויף די בריטע פֿעלדער געמווזט גראבן פֿאָר זיך אָכְבָּר און דערשאָסן געווארן דורך די נאציש׷ס. און נאר געציילטע מענטשן האבן געהאט אָמּוֹל אָזן צויריק געקומען אָהיַם, אָבער ממש געציילטע פֿלייטים.

אין די קארפאָטן האט מען מען נישט געהערט פֿון די דעפֿאָרטירטער

משפחות, קיין שרייבן, קיין שום לעבעדיגן ציינן גישט געלאות, אויף די גרויסע פעלדר זענען פארשפריט די ביינער פון אונזערע קדושים, אין די טיעפע תהומות פון דעם טיך דניעסיטער געפינגען זיך זיערע קברים.

— * —

פרק עשרים ו חמשה

— חרטת הרעב אין די אידישע הייזער — לעבענסמיטל געמיילט אויף קארטן — לחם ערשים — פרנזה קוואלן ווען געמאנערט — שטוב זאכן מיט מיידלאיך שטופור ווערט אויספארכויפט — נאצישע גרויל פראפאגאנדע — פכנת נפשות דרבניין די גאט — הונגעריקע מלמדים מיט פארשמאכט תלמידים — צוואננגס ארבויטער ביהם רופישן פראנט — אכבר אחים פון קארפאטישע קדושים — אקיל פון אונטער דער ערד — האנד גראנאטן קלוייבו פון דער ער מיט דער בלויוז הענט — די רופישע ארמיי געליבן שטיין אונטער די קארפאטן בערג.

היינט נאך אזי פיל יארז פון די אללע געשענישן, וויל זיך נישט לאון גלייבן או אזי פיל צרות און ליאדנישן האבן אונזערע איין געמוות אויסשטיין.

פון שנות תש"ב (1942) איין דאס לעבן געווארן אלץ שווערער און שעערער. דער הונגער האט זיך ארינגערטן איין די הייזער און נישט אפגעלאות בין צום אוישויצער חורבן. די געוועלבער זענען אויסגעילדיגט געווארן, ס'האט געפעלט דאס נויטיגסט לעבענסמיטל, און נאר אויף דעם שווארץן מארך איין געווין מעגליך צו בעקומען עסנווארק פאר טיער געלט, קלידיונג, שוק מיט סחרות אויז געווין צו קופן אבער אויך נאר פאר גראיס געלט, סיידין די אונגארישע סחרות וועלכע זענען געווין געמיישט מיט פאפר.

די אונגארישע הערשערס האבן געמיילט עס קארטן אויף וועלכע מיהאט

זכרון קדושים

בעקומן 100 גראם שווארץ ברויט, עטליכע גראם צוקער, מעל, זאלץ, נאפט, שמן, אללעס קארג געמאטען און געוואויגן. די פראדווקטן פלעגן נאר צורייצן דעם הונגער. מענטשן האבן זיך ארום געדרייט הונגעריך, ארויסגעקוקט צו פארדיינען די עטליכע פענגייס, וועלכע זענען אונגעקומען מיט שווייס, און צום סוף איז נישט געוווען וואס פאר זי צו קויפן.

אין קראפטאורים זענען אידן קייןמאל נישט געוווען פון די גרויסע מפונקים. מ'פארצ'ילט בדרכּ הלהזה: מען האט געפרעגט אינגעעלע וואס פאר אברכה מאכט מען אויף ברויט? האט ער געאנטווארט, שבת מאכט מען „המוחיא לחם מן הארץ“ אינדערוואן „שהכל נהיה בדברו“ אידן האבנג'עבאקן אין דער וואכן מעלייענע ברויטן מיט פלאצ'ל געגעסן מיט אפאטיט און געוווען געונגדט און צופרידן מיט דעם „יש“, אבער בעת התיא איז דאס אוריימע טענגערי שטיקל ברויט אויך געוווען איקר המציאות, די פויירן האבן נישט געווואלט פארקויפן טענגערי ושאר חבאות אפילו פאר געלט, געהאלטן אויף די ביידעמער פאר זיך אליאן, סוף סוף איז א מלחה. ביז מען האט געקאנט קרייגן ריבליך, האט מען ארײַנגעלייגט אין ברויט אבער איז א קורצער צייט איז געוואואן אמאנגל אין קארטאפל אויך, און דאס איז אויך נישט געוווען פרײַ צו בעקומען.

בעת ההיא האט אונגארן אונז מזכה געוווען מיט א נײַ מײַן מאכל. סוחרים זענען ארויסגעפארן קיין אונגארן און צוֹנוּיגעקויפט שווערע טאנגען „עדשים“ וועלכע זענען געבראכט געווואן צו פארקויפן פאר דעם הונגעריקן עולם. מאיז געלאָפּן איז די חבואה מאגאזיינען געבראכט גאנצע זיך, געטריקענט איז אויזוּן און געטראָגן אין דער מיל מאכן פון דעם מעל צו קאָן איז באָן מעדנים ומטעמים פאר דער שטוב קינדערל, און וווײַדר זעבען די וואסער מילן געווואן אונגעפקט מיט בערעמענס תבואה, נישט פון קאָן, וווײַץ, טענגערי, נאר פון דעם נײַים מײַן, ארבעס, קיילעכְּדיקע לינזען האבן זיך געמאָן איז אוּ מהאָט דאס אַהִים געבראכט איז געוווען אַשְׁמָה מיט אַגְּדָּוֹלָה, אַטְּאָקָאָן פון ארבעס ברויט פון ארבעס, פרישטיק אַטְּאָפּ אַרְבָּעָס, מיטאג אַזְׂוָּפּ פון ארבעס אַזְׂוָּפּ נאָכְּטָמָאָל דאס זעלבע.

אבער די איינגעשרימפֿנֶע געדערם איז בויך האבן נישט געווואלט פאר-דייען אוּזִי לֵיכְּט די נֵיעַ מַטְעָמִים, מַהְאָט אַנְגַּעַתְּהִוְבָּן צו לִיְּדָן פון בויך ווּיְיַתָּאָג מיט פָּאָרְשִׁידָעָנָה מִיחּוּשִׁים, דאס הארט פָּאָרְשְׁטִיְינָרֶט ברויט האט

זכרון קדושים

געדרוקט ביים מאגן, אבער קיין ברירה האט מען נישט געהאט, פון וואנט
געמט מען בעסערס.

ווען אין די אונגארישע יישובים אין „מאמע לאנד“ אין געוען צו בעקומען
כל דברי מאכל בשפע, מיהאט נישט געשפירט אמאנגל אין ברויט אין אנדרע
לעבנסמייטלן, דעםאלט אין בי אונז אויסגעגענונגן דאס חיות פאר אשטיקל חלה,
אדער פאר אשטיקיל מונות צו געבן פאר אפיצעליז קינד. קלינינטשייך קינדרלך
זענען געוען אין די וויגעלך מיט פארהלוּשַׁתְּ הָעֲרָצָלָה, מיט בלאסע פְּנִימִילָךְ
און געוערט או די מאמע זאל האים קומען און זי עטווואס אין מoil בראונגען.

ס' אין געקומען שבת קודש, האט מען קוים אפגעשפארט פון די „עס
קרטן“ אביסל מעל, געבאקן קליניע חלות און ווען מהאט געטילט די מוציאט
אין געוען אספֿק אוייב ס' אין פאר איעדען איזגעט איזגעקומען אכית חלה
אין מoil. דאס אללעס אין גאר וויניג פְּאַרְצִיְּלָט, וויל פְּאַקְּטִישְׁ האט די לאגע
פְּילְ עֲרָגָעֵר אַיְסְגָּעָזָעַן. האט מען שוין יא מצליח געוען ארינגרעגעגען
אויף שווארץ אַזְּעָקָלְמָעָל, זענען די פרײַזְן געוען אַזְּוִי הוֹיךְ, אַזְּ גַּעַצְּיִלְטָע
מענטשן האבן זיך נאך געקאנט ערלייבן צו קויפֿן די טיליכע קילא מעל אויף
חלות.

זימער האט מען געפֿילט אַבִּיסְל אַפְּאַרְלִיבְּכְּטָעָרָוָגָן. באָלְד ווַי ס'האָט
אנגעהויבּן צו וואקסן ירכות אין די גערטלֶה, זענען שוין די קינדרלך געלאָפּן
און געמאָכְט ברוכות אויף מייעָרָן, רִיבָּן, אַוגְּעָרָקְס וְשָׁאָר יְרָכּוֹת. שפְּעַטָּעָר אַז די
פִּירָוָת האָבָּן גַּאֲרָ וְוָאָס זיך אַגְּעָפְּאָנָגָעָן צו צִיְּתִינְגָּן אַז גַּעַזְעָן גּוֹרְיִס יָם טָוָבָּ
מען האט גַּעַלְעַטְעַרְטָעָט פָּוָן אַיְינָן בּוּיְם צָוָם צֻוִּיטָן, אַז גַּעַמְאָכְט בּוֹרָאָ פְּרָיָ
הָעָץ אוֹיפְּזִיסְעַ-וּוַיְינִיקָּעָעָפְּל, בָּאָרְזָן, פְּלִימִין, אַגְּרָעָשָׂן, נִיסְלָהָר, דָּעָר עַקְּרָבָּ
טָאָג אַיְבָּעָר צו קומען. דאס ברויט האט אַבעָר דָּאָך גַּעַפְּעַהָלָט, ווַיְיַל מִזְאָל
אלְזָעָן אַזְּנָן וְוָאָס מִזְאָל אַלְזָעָן, האט גַּעַשְׁוָאָכְט דָּאָס הָאָרָץ, עַס האָט זיך
געפְּאַדְעָרָט דָּאָס שְׂטִיקְעָלָעָ בְּרוּיט, אַונְטְּעָרָלְעָנָעָן דָּאָס הָאָרָץ.

ס' אין פְּאַרְשְׁטָאָפְּט גַּעַוָּאָרָן אַלְלָעָ קוֹוָאָלָן פָּוָן פְּרָנָסָת. אַידִישָׁע גַּעַשְׁעָפָטָן
זענען שוין פָּוָן לְאָגָג גַּעַשְׁטָאָנָעָן אַפְּגַּעַשְׁלָאָסָן, אַרְבִּיטָאָן נִישְׁטָדָא, ווּעָרָעָס
זאל גַּיְינָן אַרְבִּיטָן אַזְּנָאָרָיךְ נִישְׁטָדָא, ווַיְיַל די בְּרוּיט גַּעַבְּעָרָס זענען פְּאַרְשְׁקָלָאָפְּט
אין אַרְבִּיטָס בָּאַטָּאָלָאָגָעָן, ווּעָרָס' אַזְּנָאָרָיךְ גַּעַבְּלִיבָּן אַזְּנָאָרָיךְ גַּעַדְרִיטָס בְּיַיְדָר
שְׁטוּב האָט אוֹיפְּזִיסְעַט זיך צו וְוָאָס קָאָן עַר וְזיך גַּעַמְּן, ווַיְיַל מִגְּיִיט

זכרון קדושים

אנו ווי משביט אינו מען באגרעניצט, די הענט זעגען ווי אין קייטן געשמידט,

אלין האבן געוווארט אויף הילך פון אויסלאנד, אבער אומזוסט, קיין געלט, קיין קלידיונג, קיין עסנווארג, און אפילו אווארם ברידערליך וזארט אויך נישט געוווען פון ווועט צו ערוווארטן, שווארצע כמארעס האבן זיך פאדרשפיט, דער יאוש עסט זיך ארין לאנגנאם בייעדן, מיפרובירט זיך אלילין שטארקן, אבער דאך עקבערט אין קאף די שאלה, וואס ווועט זיין דער סוח ?

ביה אידען אײַינעם איז די לאגע געוווארן ביטער ווי גאל. מענטשן האבן
זיך גענומען אויספאָרקייפן זאָכוּ פון די שטיבֶּר, טייערע שטופרין וואָס מיהאט
גענטאָט צוֹנְגָּרִיט פֿאָר די כלה מיידלעַך, זענען ביליג פֿאָרְקוּיפֶּט געוווארן כדֵי
צַוְּפָאָרְמָאָגָּן פֿוֹן וואָס צַוְּקִיפֶּן דעם בִּיסְן ברוּיט. זיך דאס חיות צוּ דערְכָּפֶן,
די טייערע כלה מיידלֶך, וועלכָּע האָבָּן יַאֲרֹן גַּעֲפָלָגָט אַיִן פרעַמְדָּע שטְּבִּיבָּר,
זיך צוֹוָעָמָּעָנְשָׁטָּעָלָן דאס בִּיסְלָעָלָן קַעַנְעָן בעקְוּמָעָן אַבָּן תּוֹרָה פֿאָר אַחֲתָן,
הָאָבָּן אַרוּוִיס גַּעֲנוּמָעָן פֿוֹן די בענְקָד דאס פֿאָרְפָּלָגָטָע גַּעַלְטָן, אָוָן דאס אַריִינָ-
געַנְבָּעָן אַיִן שְׁטוּבָּה, אָוְן דַּעַר אלְעָטָר טָאַטָּע-מַאְמָע זָאָלָן האָבָּן מִיטָּה וְאָס דֻּעָם
טאָג אַדוֹרָקְטָוּן. די פִּינְעָן אַידִּישָׁע טָעַכְטָוּר, וועלכָּע האָבָּן גִּיחְלָומֶט אוֹיפְּשָׁטָעָלָן
אַידִּישָׁע הַיּוֹנָרָה, האָבָּן אַיִן די שָׁעָנוֹסֶטֶן יַאֲרֹן באָדָרָפֶט אוֹיףָן זיך אַרְיוֹפְּלִילִיגָּן
דאָדָעָם עַולְפָּן פְּרָנְסָה גַּעַבָּן, שְׁפִּינְעָן די עַלְטָעָוָן וועלכָּע וִיצְנָן אַיִן שְׁטוּבָּה אַוְן פֿאָר-
דאַיְגָּעָן נִישְׁתָּאָפְּלִילָוּ פֿרְוֹתָה אַחֲתָה.

די נאישייע אונגעארן האבן פארשטייךערט זייער גורייל פראפאגאנדען
קעגן דעם אייד, אווי וווײיט איז סײַין געווען ממש סכנת גמושת זיך וווײזון
איין די גאָסן אָדער פֿאָרְן אַינְטּוּרוּעָגָנס. ווֹי מען האָט זיך באָגָעָנָט מיט די
אַונְטוּרְגָּעהָעַטְעַ שְׂקָצִים האָבָּן זַיִן גַּעַשְׁלָאָגָן, גַּעַפְּלִיקָט די בערד אָוּן פִּיאָוֶת,
אַשְׁטִינְגָּער נַאֲכָנוּוֹאָרְפָּן, גַּעַבְּרָאָכָן פַּעַנְסְּטָעָרָס, אָוּן אָיִד מִיט אַהֲרָתָן פְּנִים
הָאָט נִישְׁט גַּעַקָּאָנָט אֲפִילְוִי אֵין בֵּית הַמְּדָרָשָׁ זַיִךְ אַרְיִינְקָאָפָּן מִיט דָעַם גַּלְיָיכָן וּוְעָגָן
נָאָר גַּעַמְוֹזָט גַּיְינָן מִיט די הַיְגָטָעָר גַּעַסְלָד.

אין די געדראקטען ציטען פֿלעגן זיך די אידישע וויבער אינטאנן און זוכן דרכים וויאזוי צו העלפּן פֿאַרדיגען אָגראַשּׁן. צו ווואס מ'האט זיך אָצְוּגערירט איז מסחר האט עס באָדארפּט זיין אי-לענגן. די פֿאַליצי מיט די

זכרון קדושים

„מאדייאר טשענדערס“ האבן בי די בריקון, אונטער די שטעה געוואכט או מען זאל נישט שווערטן זאכן בגניבת, און ווער עס איז אריינגעפארלן אין זיעירע הענט האט זיך נישט ארייסדערווען צוריק מיט די גראדע גליידער.

אין די קרייטישע צייטן זענען נישט בטל געווארן די חדרים מיט די תלמוד תורהס. אפילו סאייז נישט געווען פארוואס צו קויפן דאס שטייקל ברויט אין שטיב, אבער אויף שכר למוד האט געמוות זיין, קיין איזן חדר אינגעעל איז נישט ארום געאגגען בטל. דאס איז געווען ממש מסירות נפש פאר תורה איז יענק פינסטערע צייטן. ס'הابן געלערנט הונגעריקע מלמדים, מיט הונגעריקע חדר קינדרער פון גאנץ פרי אן בי שפטע איזן דער נאכט, געזענס איבער די גمراיס און זיך פארטיפט איזן די שווערטו סוגיות. און אויף דער נאכט אהיים געקומען געפינען עטליכע קליניע געבורטען ריבליך מיט רפאע בעזאלצן, אביסעל וווארעס צו טריינקען. און מיט דעם זיך געליגט שלאפן כדי מארגן איז דער פרי וויטער אויפשטיין צום לערבען.

קינדרעלך וואס טראגן אויף זיך גאר הויט מיט ביינדליך, פלאגן לויפן איז חדר אריין, איזן די גרויסע רעגנס, קאלטע ווינטן, טיעפע שניעין, ברעננדיקע פרעסט, קיין לייטיש מענטעליג, קיין גאנץ שיכעליג, סאייז נאש איז די פיס, מ'ציטערט איזן חדר, מאיזן צובראכן, אבער ערנגן לערנט מען פלייסיג מיט גראוס החמדה, דער אוד התורה איז מהיה נפשות, מיאזן מונטער, מ'זרט דעם שעור, זיי גיבן גאר וויניק אויף די פיל גוירות מלכות הרשות, עס טיט זיי נישט אינטערעסירן די ביטערע לאגע. את די קליננטשייק אינגלעד מיט די בלאסע פנימילך, וואס זיעיעט טאטעס זענען שווין לאנג פאלטוריינן געווארן איז איז דער אוקראינע, געפאלן טויט איזן די וועלדער, דערטראנקען געווארן איז דעם „דובייטער“ ער שפירט די וויטאג טיעפ אין הארץ, ער איז שטארק באירט. אבער דאך פלייסט ער זיך צו קעבען דעם שייעור ביים פארהער דאנערשטאג, און קאנען מבשר זיין פאר דער טרייניגער מוטער, מאמע איך האב היינט גוט געקענט די גمرا מיט תוספה“.

דאס אידישע לעבן איז געוואר ערגרער מיום ליום. בעת ההיא האט דער דייטש פלויצים איינגענריין רוסלאנד און כובש געווען גרויסע שטחים שלא בדרך הטבע. די אונגארישע משלחה איז געווארן אשותף מיט די נאציז און געקעמאט באזאם אויף אללע פראנטן, דאס גאנצע מיליטער איזן מאבליזיט געווארן און אויפגערטיסטעט איזן דער מלחמה אריין. צעגער מיט טראנספורטן

זֶבְרוֹן קָדוֹשִׁים

סאלדאנן זענען געפֿארן צום רוסישן פראנט. די שווערטשע כלי משחת מיט מלחמה מאטריאלן זענען נאכגעפֿארן אללאס אין קרייס פעלד קעגן דער רויטער ארמיי.

נאך דעם אונגארישן מיליטער האט מען געשיקט אידישע ארבייט באטאליאגען וועלכע זענען צוּנוּיפֿגענאמַן געוואָרן פֿון פֿאַרְשִׁידְעָנָן ערטער אין דער מדינה, צו באַדיגען דאס מיליטער און ארבייטן בי דֵי שׂוֹאָרָם לִיגְיָעָס. אויף זיייערע ערטער האט מען גענוּמָן פֿרִישׁ מענטשָׁן, שׂוֹין מְבָטָל געווּעָן די דאַקְטָעָר קָאָמִיסִיעָס, אַיְדָעָר אַיְנָעָר פֿון הַעֲכָעָד 18 יָאָר אַלְט אַיְן מְאַבְּלִיזִירָט געוואָרָן אַיְן מְוֻנְּקָא-סָאוֹאָד. אַיְן סּוֹף 1942 אַיְן אַרְבִּיגְרָעְשִׁיקָט געוואָרָן אויף פּוֹילְן-אָוקְרָאיָנָה (100,000) הַוְּנְדָעָרָת טְוִיזְנָט אִדִּישׁ צְוָאָגָס אַרְבִּיטָרָה, צְוִישָׁן זַיִ (28.000) אַכְּט אַיְן צְוָאָנְצִיךְ טְוִיזְנָט קָאָרְפָּאַטִּישׁ אַינְגָּלִילִיט.

אויב נאך זייןדייג אַיְן מְוֻנְּקָא-אַזָּאָד נָאָעָט בֵּי דַעַר הַאָבָּן אַיְדָן באַדָּאָרָפְּט אַוִּיסְטָהִיטִין בִּיטְעָרָע צְרוֹתָן דֵי אַונְגָּאָרִישׁ נָוָגְשִׁים, וועלכע האָבָּן גְּזַוְּכָת שְׁ�ָר בְּלָבְּוִילִים, כְּדֵי קָאָנָעָן נָאָכְמָעָר אַוִּיסְפְּלָאָגָן דַעַם עַולְם, עַל אַחֲתָה כָּמָה וּכָמָה, וּזְעַן מֵאַיְן אַרְבִּעָר דֵי גְּרָעָנִץ, אַיְן זַיִק גְּעַפְּינָעָן אַיְן דַעַר אָוקְרָאיָנָה אויף דֵי שְׁלָאָכָט פְּעַלְדָעָר, דָאָרָט אַיְן דַעַר מְצָב טְוִיזְנָט מָאָל עַרְגָּעָר געוואָרָן, דַעַס לְעַבָּן אַיְן געוואָרָן וְהַפְּקָר פָּאָר דֵי ס. ס. באַנְדִּיטָן, דַעַר הַוְּנְדָעָרָת גְּעַפְּלָאָגָט, דֵי קָעַלְטָן האָבָּן גְּעַבְּרָעָנָת, אַיְן דֵי שְׂוֹאָכָעָה האָלָב נָאָקְטָעָט אִדִּישׁ קִינְדָעָר זענען גְּעַפְּאָלָן וּזְיִי פְּלִיגְּזָן אַיְן גְּעַבְּלִיבָּן אַונְטָעָר דֵי טְיַעַפְּעָ שְׁנוּיָעָן.

אַיְן דַעַר אָוקְרָאיָנָה זַיִק דֵי טָאָבְּרוּסִיטָן גְּעַפְּינָעָן מִיט דֵי רַעַשְׁטָ גְּעַבְּלִיבָּנָעָ דַעְפְּאָרְטִירְטָעָ מְשָׁפְּחוֹת זַיִק אַנְגָּהָעָרָט אַלְלָעָ לִיְּדָנִישָׁן פֿון דֵי פְּלִיטִיָּה. וּוְיאָזָוִי דֵי אַלְלָעָ טְרָאָנְסְפָּאָרְטָן אַוִּיסְגָּוּזְיָנָה מְשָׁפְּחוֹת זענען אַוְמְגָעָקָומָעָן אויף קִידּוֹשׁ הַשֵּׁם.

אַיְן סְטָאָנִיסְלָאוֹ האָט אַפְּוּעָרָטָע גְּעַפְּרִיט אַגְּרוּפָע אַינְגָּלִילִיט אַיְן זַיִ גְּעַצְּיִיגְּט אַגְּרוּסִין „קָבָר אַחִים“ וּוֹאָס האָט זַיִק גְּעַפְּינָעָן נִישְׁט וּוּיְיט פֿון דַעַר שְׁטָאָט. זַיִ האָט פְּאָרְצִיְּלָט דַעַס טְוִיזְנָטָר נְפָשָׁות, זענען גְּעַבְּרָאָכָט געוואָרָן נְעַבָּן דַעַם גְּרִיבָּזִי אַיְן אַרְפְּגָעָשְׁטָעָלָט אַיְן דַעַר רִיעָע אַיְן דֵי דִיְּטָשָׁע ס. ס. מִיט דֵי אָוקְרָאיָנִישׁ רֹצְחִים האָבָּן מִיט זַיִיעָרָעָ מְאָשִׁין געוואָרָן אַלְלָעָ אַוִּיסְגָּעָשָׁסָן,

זַיִ האָט עֲדוֹת גְּזָוָאָגָט, אַיְן נאך דַעַם וּזְיִי מִיהְאָת דַעַם גְּרִיבָּזִי פְּאָרְמָאָכָט,

צוגעדייקט מיט ערעד, האט מען געזען אין משך פון 3 טאג ווי דער בויזן האט זיך געהויבן, און ס'האט זיך ארויסגעזען דאס פארגאסגעגע בעלות. די ערעד האט נישט געריעט, און נישט געוואלט אריינזאפען דאס אומשולדייגע בלוט, וואס אין פארגאסן געוווארן, דורך די דיטשע רוצחים.

מיט וויטיגע הערצער זענען געשטאגען די ארבײַטער, און זיך מתייחד געוווען מיט די שוערטער און ברידער, מיט די קלינגע קינדעלר, וועלכע זענען איזוי טראגיס אומגעקומווען דורך די אומזעטיקע בעולדארשטייקע מעדרער.

די ליאיט פונעם, „מוניא סאואד“ כאטש זיילין זענען געוווען פארשקלאפט אגאנצן טאג, נישט האבנדיק צייט זיך אפרוען פון דער עבודת הפהר, האבן זיך געפינען צייט נאכשמען און אויסגעפינען בעהאלטען אידן, די אינצעלע פליטים וועלכע האבן זיך געדרייט אויף דער בלוטיגער ערעד, כדי זיך העלפן מיט וואס מען ווועט נאר קענען.

אנשטאט נאך דער ארבײַט זיצן און זיך אויסרווען אויסוואהשן א העמד. מבער זיין די כינימ. זיך פאָרפלאָטען אפֿאָר הויזן. זענען זיך נבעך געלאָפּן און געשריגן „את אַחֵי אַנְכִּי מַבְקֵשׁ“ אפשר ווועט מען קענען מציל זיין א נפש. אפשר ווועט מען קענען דערכאנן אַיְדִּישׁ גַּשְׁמָה בֵּין לעבען מיט אַשְׁטִיקָען בָּרוּאַת. אויסטיען דאס פאָרפלאָטטע העמד און עס אַרְוִיפּ ווֹאָרְפּן אַוְיָהָאָן קיינֶה.

און אויי פָּרָצְיִילְט ר' אָרְוִי צָעַד, אַגְּבוּיְעָרָגְעָר אַין דָּעַר ווּרְכָאָוִינָעַ אַין דָּעַרְפֵּלְ רַעֲפִינְגָּעַ. אַון גַּעוּאוֹינָט נאָכָהָעָר אַין חָסָט. ער אַיְן גַּעַוּוֹן פָּוּן די עַרְשְׁטָעָ צְוָאָנָגָס אַרְבַּיְתָעָר ווּלְכָעָ זַעַנָּעָן אַרוּסְגַּעַשְׂקָט גַּעֲוָוָרָן קַיְיָן גַּאלְצִיכְעָ אַיְן זיך צְוֹגְעֻזְהָן דָּעַם חָרְבָּן אַיְן יַעֲנוּר סְבִּיבָה מִט זַיִנָּע אַיְגָעָנָע אַוְיָגָן.

— „אַגְּרוּפָע אִינְגָּלְפָּוּן אָנוֹנָעָר, „סָאוֹאָד“ האָבָן גַּעַרְבִּיט אַוְיָף אַ פְּרִיעִיעָ פָּעָלָה, נִישְׁט וּוֹיִט פָּוּן סְטָאָנוֹסְלָאוּ, אָנוֹנָעָר אַרְבַּיְתָעָר אַיְן גַּעַוּוֹן צְוֹגְרִיְתָהָן קְבָּרִים פָּאָר די טַוִּינְטָר דִּיטְשָׁע טַוִּיטָע זַעֲלָנָעָר ווּלְכָע זַעַנָּע גַּעַפְּאָלָן אַיְן פְּרָאָנְטָה.“

— „אַיְנָמָאָל אַיְן אִינְגָּעָר פָּוּן אָנוֹנָעָר חָרְבִּים גַּעַגְאָנָע אַוְיָף דָּעַם

פעלה, כדי זיך מרחק זיין פון דער ארבײַט און אַבִּיסָּעל זיך אַפְּרוּן. ווי ער ליגט אֹזַי צוֹשְׁטוּרָעָקֶט אֵין דִי טִיעָפָע גְּרִינָע גְּרָאוֹן, הָרֶט עַר ווי פָּוּן דָּעַר עַר אַמְּעַנְּטָשָׂו קָוָל, קָוָדָם הָאָט עַר גַּעֲמִינֶט אֵין עַר האָט גַּעֲכָפָט אַדְּרִימְעָל אָוּן עַס דָּאָכָט זיך עַם נָאָר אָוִיס. אַבְּעָר נָאָך עַטְּלִיכָּע מִינּוֹת הָרֶט עַר ווִידָּעָר דִּי זַעַלְבָּע קָוָלוֹת. עַר האָט תִּכְּפָה פָּאָרְשָׁתָאָגָעָן אוֹ דָּאָס אִיז נִישְׁתָּקְיָין דָּמְיוֹן, דָּעְרִיבָּעָר האָט עַר זיך גַּעֲמָאָכָט אַסְּיָּאָן אוֹיפָה דָּעַם פָּלָאָז, אוֹן שְׁגָעַל גַּעֲקוּמָעָן צָו אָוּנוֹן פָּאָרְצִילְּן ווָאָס עַר האָט גַּעַהְעָרֶט.

— „דָּעַר עַולְם האָט אַוִּיסְגַּעַתְּהָרֶט דִי מְעַשָּׂה אָוּן עַם אַגְּעָקוּקָט ווי אַט מְשׁוֹגָעָצָם, עַר אִיז זִיכָּעָר אַרְאָפָּן זִינְגָּעָן, דִי פִּילְּ הָרוֹגִים ווָאָס עַר האָט קוּבָּר גַּעֲוָעָן האָבָּן מְשִׁפְּיעָ גַּעֲוָעָן אוֹיפָה דִי גְּנָרוּעָן אָוּן עַס האָט זיך עַם גַּעֲדָאָכָט ווי עַר הָרֶט קָוָלוֹת פָּוּן דָּעַר עַרְדָּה. נָאָר אַבְּעָר דָּעַר בְּחָור האָט זיך אַיְינְגָּעָשְׁפָּאָרֶט אָוּן מָעַן זָאָל מִיט עַם גַּיְינָן אוֹיפָה דָּעַם פָּעָל אָוּן עַר ווּוְעַט אַיְבָּעָרוּיְיָן אָוּן עַר חַלְמָיָט נִישְׁתָּקְיָין. וְכֵד הָוּה, אַגְּרוּפָע אַיְנְגָּעָלִיטָה האָבָּן זיך בְּגַנְגִּיבָּה מִיט עַם אַרְיְבָּעָר גַּעֲכָפָט אָוּן זִיְּה האָבָּן בָּאָלְד גַּעַפְּינְגָּעָן דָּאָס פָּלָאָז.

— „זִיכְעָנְדִּיג שְׁטִילְעָרְהָיִיט אוֹיפָה דָּעַם פָּעָלָד, הָעָרָן זִיְּה פְּלָזִים ווי מְעַנְּטָשָׂו זיך אוֹיפָה אַיְדִּיש אַבְּעָר אַסְּיָּאָן פָּוּן אַטְּיָּעָר אַדְּעָר פָּוּן אַרְיְנְגָּאָנָג אִיז נִשְׁתָּקְיָין דָּא מְהִיאָבָּט אָנָּן צָוּ רָוּפָן בְּקוּלִי קָוָלוֹת אַבְּעָר אִין קוּל וְאִין עַוְּתָּה. דָּעַמְּאָלֶט האָט מָעַן גַּעֲנוּמָעָן דָּאָס ווּעְרָקְצִיגָּי אִין דָּעַר האָבָּט אָוּן אַגְּגָעָפָאָנָגָעָן צָוּ גְּרָאָבָּן אָוּן קוּדָם אַוּוּקְרוּיָּמָן דִי הוּאְכָעָגָרָאָן. אִין אַקְּרָצְעָר צִיְּט אִיז אַיְפָּגָעָדָקָט גַּעֲוָאָרָן דָּעַר אַגְּנָצְעָר שְׁטָה, אָוּן מִיר האָבָּן גַּעַפְּינְגָּעָן אַפְּיָן גַּעַבְּוִיעָטָן בּוֹנְקָעָר, אִין וּוּלְכָן עַס האָט זיך גַּעַפְּינְגָּעָן אַמְּאָן מִיט אַפְּרָוִי אָוּן זִיְּעָרָס אַקְּלִיָּן קִינְדָּן.“.

— „דָּאָס פָּאָר פָּאָלָק האָט שְׁוִין גַּעַהְעָט פָּאָרְלִוִּין זִיְּעָר מְעַנְּטָשָׂלִיכָּעָט צָוָה, בִּיְדָע זָעָנָעָן גַּעֲוָעָן פָּאָרְוָאָקָסָן מִיט לְאָנְגָּעָהָר, גְּרוּסָע נָעָגָל, דִי אַוְיָגָן האָבָּן גַּעֲוִינְקָעָן טִיעָפָע אִין קָאָפָּ, אָוּן דִי בְּגָדִים הָאָלָב פָּאָרְפּוֹלֶט אָוּן צָוִיסָן. דִי בְּעַהְאָלְטָעָנָעָן מְעַנְּטָשָׂו זָעָנָעָן גַּעֲוָאָרָן זִיְּעָר דָּעְרָשָׁאָהָן, פָּאָר הַלְּשָׁיט אָוּן נִשְׁתָּקְיָין גַּעֲקָעָנָט דָּאָס מוֹיל עַפְּנָעָן פָּאָר פָּחָה, זִיְּה זָעָנָעָן גַּעֲזָעָסָן ווי פָּאָרְשְׁטִינְגָּנָעָרָט אוֹיפָה דָּעַר עַרְד אָוּן זיך נִשְׁתָּקְיָין גַּעַרְרָתָה פּוֹנָהָם אָוּרָת. מִיר האָבָּן זִיְּה בָּאָרְוִינְגָּט אָוּן גַּעֲשְׁרִיָּגָן אָז מִיר זָעָנָעָן אוֹיפָה אִיז אַז זִיְּה זָעָלָן גַּאֲרָנִישָׁט מָוָאָה האָבָּן.

— „קדום האבן זי געוויזן מיט די חונט או מען זאל זי געבן שנעל עפֿע און מוליל אריין, זיך דעריכאָפַן די נשמה, און ווען מען האט זי דערמַנטערט מיט אַהיינַן טרינַק און פָּרְבִּיסַן, האבן זי אַנְגַּשְׁתּוֹבִין צוֹרֶק בעקומען אַשְׁטִיקָל פָּאָרְבָּן אַפְּנִים אַוְן זיך גענוּמָעַן צוֹ רַיְדָן.

— „זי האבן פָּאָרְצִיְּלַט אַז זי זענען געוווען גַּרְוִיסַע עַשְׂרִים, אַוְן אַנוֹי ווי די דִּיְתְּשָׁע מְלָאֵכִי חַבְלָה זענען אַרְיִינְגַּעֲקוּמָעַן אַנְגַּעַהוּבוּן צוֹ חַרְבָּה מְאַכְּן די גַּעֲגַנְדָּה, אַוְן אַוִּיסְגַּעַשָּׁסָן טַוִּיזְנֶטֶר אַיְדָן, אַיְזָן זי גַּעַלְגַּעַן זִיר אַוִּיסְבַּעַהְאַלְטָן אַיְן פָּאָרְשִׁידְגָּעַן בּוֹנְקָרֶס, בֵּין זי זענען אַהֲרָן אַגְּעָ-קּוּמָעַן, אַגְּוִי ווּעַלְכָּר אַיְזָן גַּעֲוָעָן אַפְּרִינְד פָּוּן דָּעַר מְשַׁחַתָּה, האט מְסֻכִּים גַּעֲוָעָן פָּאָר טִיְּעָר גַּעַלְט אַוְן גַּאֲלָד זיִי בּוּרְגָּעָן עַסְּן מִיט ווּאָסָעָר. אַבָּעָר דִּי לְעַצְּטָע ווּאַכְעָנָס אַיְזָן עַד גַּעַלְמָגְעָן גַּעַוָּרָן, זיִי ווִיסְיָן נִישְׁתָּחָן צוֹ הַאֲטָמָעָן עַם גַּעַכְאָפָּט אַדָּעָר עַר הַאֲט אַוְן מְפִקְרָגְעָן גַּעַוָּעָן, אַוְן שְׁוִין עַטְלִיכָּע טָעָג ווי מִיר לְעַבְנָן נָאָר פָּוּן די גַּרְיְנָע גַּרְאָזָן ווּאָס מעַן רִיסְטָן אַן בִּינְגָאָטָן.”

— „בֵּין ווי לאָגָג אַוְנוּר „סָאוֹאָד“ אַיְזָן גַּעֲוָעָן אַיְן דָּעַר סְבִּיבָה, האט אַיְדָעָר אַיְנָעָר מְנַדְּבָּגָעָן אַרְעָפְּטָל בְּרוּיטָן אַוְן אַטְעָפְּלָמִיט עַסְּן אַוְן דָּאָס צַוְּגַּעַטְרָאָגָן פָּאָר די אַוְמָגְלִיקְלִיכָּע בְּעהַאַלְטָעָנָגָע מְעַנְטָשָׁן, ווּאָס עַס הַאֲט זיך מִיט זיִי נַאֲכָהָר פָּאָסִירָט ווּוִיסְטָק קִינְגָּרָבָן נִישְׁטָן.

אין דָּעַר צִיְּטָהָן שְׁוִין נִישְׁטָן עַקְוּבְּשָׁטִירָט אַיְזָן גַּאֲלִיצִיָּע אַיְדִּישָׁע קַתְּלִוָּת. די דִּיְתְּשָׁעָן בְּשַׁוְּתָפּוֹת מִיט די אַוְקָרְאַיְנָעָר הַאֲבָן אַלְלָע גַּעַטָּאָס אַוִּיסְגַּעַלְיִידִיגָּטָן, אַוְן אַוּוּק גַּעַפְּרָט אַלְלָע מְעַנְטָשָׁן אַיְן די פָּאָרְנִיכְטוֹגָס לְאַגְּעָרָן.

אין די ווּלְדָעָר. אוּף די בְּרִיטָע פָּעַלְדָּעָר זענען אַרְוִיסְגַּעְפָּרָט גַּעַוָּרָן טַוִּיזְנֶטֶר אַיְדִּישָׁע מְשַׁחַתָּה, זיִי גַּעַהְיִיסָּן גַּרְאָבָן לְאַגְּעָ אַוְן בְּרִיטָע קְבָּרִים, אַוְן דָּרְגָּנָאָך זיִי אַוִּיסְגַּעַשָּׁסָן אַוְן בְּעהַאַלְטָן אַיְן די קְבָּרִי אֲחִים. נָאָר גַּעַצְּיִילְטָע פְּלִיטִים הַאֲבָן זָוָהָג גַּעֲוָעָן אַנְטְּלִיְּפָן אַוְן זיך מְצָרָפָ זִין צוֹ די פָּאָרְטִּיוֹאָנָעָר.

אַיְדִּישָׁע פָּאָרְטִּיוֹאָנָעָר הַאֲבָן בָּאוּזִין אַיְזָן יָנָעָר סְבִּיבָה פִּילְ מְעַשִּׁי גְּבוּרָה, עַס אַיְזָן גַּעֲוָעָן מְקוּמוֹת ווי מְעַנְטָשָׁן הַאֲבָן זיך נְקָם גַּעֲוָעָן אַיְזָן די מְרַצְּתִּים, מִיט די לְעַצְּטָע כּוֹחוֹת זיך מִיט די מְעַרְדָּעָס גַּעַשְׁלָאָגָן, גַּעַקְעַמְפָּט מִיט פְּרִימִיטִיוּעָ בִּיקְסָן אַוְן נַאֲכָהָר גַּעַפְּאָלָן אוּף קִידּוּשׁ הַשָּׁם. אַיְדָן הַאֲבָן אַוְנְטָעָר גַּעַצְּיִינְדָּעָן די הַיְּזָעָר פָּוּן דָּעַר גַּעַטָּאָיִ, כְּדִי דָּאָס בִּיסְעָל פָּאָרְמָעָגָן ווּאָס אַיְזָן

נאר געליבן זאל נישט אריינפאלן אין די אוקראינערס הענט. פיל אוקראיניישע ס.ס. סאלדאָטן זענען דערשטאָטן געווארן מיט מעסערס, געשפאָלטן די קעפּ מיט שאָרְפַּע אִיזָּעָס, זיינער בלוט פֿאָרגאָסן מיט האָנט גראָנאָטן אָונּ דערנאָך געשטאָרבּן אָמוֹת גּוּרִים. נאר אִינְצְּעָלָעּ פֿלִיטִי חֲרֵבּ האָבן גַּעֲפִינְעָן אַפְּתָּח הַצְּלָה אַין די גַּעֲדַכְּטָעּ וּוּלְדָעּ.

צומּ סוףּ האָבן שווּין די משְׁפָחוֹת גַּעֲוִיסְטָט גַּעֲנוֹיעָסּ פְּרָטִים וּוְיאָנוּסּ עַסּ וּשְׁהַטּ אוּסּ די לאָגָע אַין דָּעֶר אַוקְּרָאיְנָעּ. די וּאָסּ האָבן בעַקְּוּמָעּ עַטְּלִיכְעָט טָעָג אַוְרְלוּבּ פּוֹן די פֿאָרְשִׁיקְטָעּ „סָאוֹאַדְּן“ האָבן פֿאָרְצִיְּלָט וּוּגָעּ שְׂרֻעְקְּלִיכְעָרּ קָעָלָט, וּוּגָעּ די טִיעָפּ שְׂנִיְּעָן, אָזּ מַעְנְטָשָׁן האָבן אַבְּגַעְפְּרוּיְרָעּן הענט אָון פִּיסּ. פֿאָרְקִיהְלָט די אוּיעָרָן, בעַקְּוּמָעּ לְוַגְעָן אַנְצִינְדוֹגָן, אָזּ זַיּיּ האָבן גַּעֲמוֹזָט קְרָאַנְקְּעָרָהִיט גִּין צַו דָּעֶר אַרְבִּיטִיט, וּוּגּ זַיְשְׁטָ אַיּוֹ זַיְיִיר לְעַבּן גַּעֲוָעָן אַין סְכָנָה, נָאָר די גְּרוּסָעּ שְׂנִיְּעָן אַיּוֹ גַּעֲקוּמָעּ די רִיעָזָ פּוֹן די שְׁלָאָקָס רָעָגּן, אַגְּאנְצָן טָאג אַיּוֹ מַעְן גַּעֲשְׁטָאָנָעּ בּיּ די שְׁוֹצָן גְּרָאָבָּעָן אַזּ גַּעֲוִיקְּט פּוֹן שְׁוּוִיסּ מִיטּ רָעָגּן באָזָם.

בּיּ די פֿרְזְּגָטָן האָט מַעְן גַּעֲטְרִיבּן גְּרוּפּן אַינְגְּעָלִיטָט פְּנוּנָם מַונְקָא סָאוֹאַדּ אוּיפּ די פֿעַלְדָּעָר אָזּ באָפְּוּלִין אַרוּסְּקְּלִוְּבִּין די גְּרָאָנָאָטָן, די אַיְנְגְּעָרְבוּבָּעָנָה מִינְעָם, מִיטּ די בְּלִוִּיסָעּ הענט, סִיּ וּאָסּ די רָוּסָן האָבן אַנְגְּעוֹזִיטָן, אָזּ סִיּ וּאָסּ די דִּיטְּשָׁן האָבן בעַהְאָלָטָן. דָּאָס רָובּ זַעְנָעּ נִישְׁטָ צְוִירִיק גַּעֲקוּמָעּ אַזּ גַּעֲלִיבּן לִיגּן צְוְרִיסּן אוּיפּ שְׁטִיקְלָעָר אַיבְּעָר די פֿעַלְדָּעָר.

וּוּגּ זַיְשְׁטָ זַיּוֹן גַּעֲפִינְעָן דָּעֶר שְׂרִיבְּרִיבּן לְדוֹר דָּוּרוֹת די בְּרוֹטָאַלִּישָׁעּ מַעְשִׁים וּאָסּ די אַונְגָּאָרִישָׁעּ נַוְגָּשִׁים האָבן אַפְּגָעָטָן מִיטּ די אַיְדָן פּוֹן די אַרְבִּיטִיט באָטָאַלִּיאָנָעּן, עָרָ זַאל גּוֹבָהּ עֲדָות זַיּוֹן פּוֹן די אִינְצְּעָלָעּ פֿלִיטִים די גַּעֲלִיטָעָנָה לְמַעְן יְדָעָוּ וּאָסּ הַיְּטָלָעָר שָׂוֹתְּפִים האָבן אלָס גַּעֲמָאָכָט מִיטּ אַידִּישָׁעּ קְלָנְדָּעָר.

בּיּ די שְׁוֹוָרָם לִינְגָעָס האָבן גְּרוּפּן צְוֹוָאָגָס אַרְבִּיטִיטָר גַּעֲרָאָבּן טִיעָפּ שְׁוֹצָן-גְּרָאָבָּעָן, וּוּגּ די רָוּסָן האָבן זַיּי אַנְטָדָעָט האָבן זַיּי גַּעֲשָׁאָסּ אָזּ גַּעֲשִׁיטָ פֿיְיִיר אוּיפּ דָּעַם גַּאנְצָעָן שְׁתָחָ, די אַוְמָגְּלִיכְעָט לִיְּתָ האָבן גַּעֲוָאָלָט צְוִירִיק לוּפְּן אָזּ פְּאָרָלָאָזּ די אַרְבִּיטִיט, דָּעַמָּאָלָט אַיּוֹ דָּאָס אַונְגָּאָרִישָׁעּ-דִּיטָּשָׁعּ מִילְּטָעָר אַרְוִיסּ אָזּ זַיּי בָּאַשְׁאָטוֹן מִיטּ די מַאְשִׁיגְגּוּוּעָרָן, אַזּיּ זַעְנָעּ אַוְמָגְּעָקְּוּמָעּ טְוִוְּנָטָר

רצד

זכרון קדושים

אויסגעפלאָגטַע אַידִישַׁע צוֹוָנָגָס אַרְבִּיטַעַר אֵין דַי לְעַצְטַע חֲדַשִּׁים פָּאֶר דַעַם
בָּאָפְּרִיאַיָּוָג.

אַגְּרוֹפַע אַידִישַׁע צוֹוָנָגָס אַרְבִּיטַעַר אֵין דַעַר אָקְרָאַנָּע, פָּאַרְשָׁקְלָאָפַט
פָּנוּנָם אָוְנָגָאַרְיוֹשָׁן מִלְּטוּרָה, פִּיעַל קְרָאַנְקָע אָוּן שְׂוֹאָכָע הָאָבָן זַיִּה
פָּאַרְבְּרָעָנָט אֵין דַעַר שְׁפִיטָאַל „דָּאַרְאַשְׁיַּן“ לְעַבְּדָגְהָהִיט

פָּאַרְצִיְּלַט רֵי מְשָׁה רָאוּמָן, אַיְנָעָר פּוֹן דַי פָּאַרְשִׁיקְטַע צוֹוָנָגָס אַרְבִּיטַעַר
אֵין דַעַר אָקְרָאַנָּע, הַיִּנְטָא אֵין גִּיּוּ-יּוֹרָק.

— „אוַיסְגַּעְפְּלָאָגַטַּע, קְרָאַנְקָע, שְׂוֹאָכָע צוֹוָנָגָס אַרְבִּיטַעַר פּוֹן
פָּאַרְשִׁידְעָנָע „סָאוֹאַדָּן“ וְעַנְעַן גַּעֲבָרָאַט גַּעֲוָאָרָן קִיַּין „דָּאַרְאַשְׁיַּן“ אֵין
שְׁפִיטָאַל אַרְיִין. דַי בָּאַרְאַקָּן וְעַנְעַן גַּעֲוָעָן גַּעֲפָאַקָּט מִיט פִּיל קְרָאַנְקָע לִיְּיט,
וּוְעַלְכָע הָאָבָן זַיִּה אַפְּגַעְפְּלָאָגַט אֵין דַעַר אָקְרָאַנָּע בֵּי אַלְעָרְלִי אַרְבִּיטַעַן,
אוּן שְׂוֹעָר קְרָאַנְק גַּעֲוָאָרָן.“

— „אויף וואס האבן מענטשן דען נישט געליטן ? אַבעגערויערטנע פינגעער, רינגענדיקע אויערין, טובערקאלזין, מוגן קראאנקייט אַיעדר אַינען ער מיט זיין פֿעָלֶל, מיט זיין מיחוש. ביי אַטְילַהַאַט זיך געוועיזן טיפּוּס וואס האַט געדְרוּיעַט אַנְשְׁטַעַקְנָן דעם גאנצָן עולם.

— „די אָונְגָּאָרִישָׁע נוֹגְּשִׁים אַנְשְׁטַעַט צוֹגְּרִיְּתָן פָּאָרְדִּי פֿאַצְּיָעָנָן אַ עֲקָסְטָעָר פֿלִיגְגָּעָל אֵין דָעַר דָאַוְיקָעָר שְׁפִיטָאָל אָוָן בָּאַקְעָמָפָן דִּי קְרָאָאנְקִיְּתָן מיטּ מְעַדְּצִינִישָׁע מִיטְלָן, האַבָּן בָּאַשְּׁלָאָסָן לְעֵזָן דִּי פֿרָאָגָעָ אָוִיף דָעַם בָּרוֹטָאַלִישָׁן אָוְפִּין.“.

— „מִיטְאָמָּאָל זַעַחַן מִיר וּוְיָ אָונְגָּאָרִישָׁע זַעַלְנָעָרְ רִינְגָּלְן אַרְוּם דִּי שְׁפִיטָאָל שְׁטָעָלָן אָוִיף זַיְעָרָעָמָשָׁין גַּעֲוָרָן אַוְיסְגַּעַדְרִיְּתָן צַו אָוָן, מַוְּכוֹן צַו שִׁיסְן אַיְדָעָמִינָּות. פְּלוֹצִים האַט אַוְיסְגַּעַבָּרָאָכָן אַשְׁרָעָקְלִיכְעָ שְׁרִיפָה אָוָן אַלְלָעָה האַלְצָעָרָנָה בָּאַרְאָקָן, דִּי פָלָאָמָן פֿיְיעָרָה האַבָּן אַרְומָגָעָ רִינְגָּעָלָט דִּי פִּילְ קְרָאָנָקָע אַגְּנוּוּיִינִיק לְגַעַנְדִּיק אָוִיף זַיְעָרָעָ בָּעַטְלָה, אָוָן זַיְיָ פָּאָרְבָּרָעָנָט לְעַבְדִּיקְעָרָהִיטָן.“.

— „וְוָאָס עַס האַט זיך דָעַמְּאָל אַפְּגָעָטָאָן אֵין דָאָרָאַשִּׁיך אֵין לְשָׁעָר וְאֵין לְתָאָר, מְעַנְטָשָׁן וְוּלְכָעָה האַבָּן שְׁוִין גַּעַרְבָּעָנָט האַבָּן פְּרָאָבִירָט אַרְוִיס לְוִיפָּן אָוָן מַצִּיל זַיְן זַיְעָרָעָלָבָן, האַט זַיְיָ בָּאַגְּעָגָעָנָט דִּי קוֹילָן פָּוּן דִּי אָונְגָּאָרִישָׁע מְאָשָׁין גַּעֲוָרָן, וְוּלְכָעָה האַבָּן גַּעַשְׁסָן אָוִיף דִּי יְעַנְגָּעָ וְוָאָס האַבָּן פְּרָאָבִירָט אַנְטְּלוּפָן.

— „אִיך האָב אֵין דָעַר עַרְשָׁטָעָר מִינָּוֹת אַכְּאָפָ גַּעַטָּאָן מִינָּעָ תְּפִילִין אַוְן דָוְרָכְגַּעַבָּרָאָכָן דִּי מִילְּיָעָרִישָׁע רִינְגָּ, דִּי קוֹילָן זַעַנְעָן גַּעַפְּלוּגָן אַיְבָּרָן קָאָפָ, גַּעַבָּן דִּי אַוְיעָרָן, אַבָּעָר אִיך בֵּין אַלְץ גַּעַלְאָפָן אָוָן צַו דָעַר עַד גַּעַפְּאָלָן, בֵּין כְּהָאָב זַיְך דָעַרְזָעָן אֵין אַקְאָרְטָאָפָל גַּרְיבָּ מִיטּ מִינָּעָ תְּפִילִין אֵין דָעַר האָנָטָן.“.

— „דָעַר נָס הַחְצָלָה אֵינוֹ גַּעַשְׁעָן אֵין זַכְוָתָן פָּוּן דִּי תְּפִילִין, וְוּלְכָעָה האַבָּן אַמְּאָל גַּעַהְעָרָט צַו מִינָּיָן פְּאַטְעָרָס בְּרוֹדְעָר הַרְּבָרָ אַלְעָזָר רָאוֹמָאָן זַלְלָ דָעַר עַרְשָׁטָעָר גַּבָּאָי אֵין אַרְשִׁיוּעָ פְּוֹנָעָם אַדְמוּרָ מסָטָמָאָר שְׁלִיטָהָאָ.“.

די שְׁרָעָקְלִיכְעָ גַּיְיעָסָן האַבָּן צֻוקְרִישָׁעָט אַיְדָעָן אַיְנָעָם עַקְסָטָעָר. מְעַנְטָשָׁן

זענען אַרְזָמָגָעָגָאנְגָעָן פַּאֲרְבִּיטָעֶרֶט אָוֹן פַּאֲרְזִיִּיטָאָגֶט, זִיךְ מַצְעָר גַּעֲזָעָן אַיִּחְדָּה בְּרִידָעֶר וּאָס פִּינְגִּן זִיךְ אֵין דִּי אַרְבִּיטִיס לְאַגְּעָרֶן אָוֹן זַיִּעְרָ צָל וּוּעֶרֶט אַלְץ גַּעֲמִינְעֶרֶט. עַלְתָּעָרֶן הַאָבָן גַּעֲרַעַצְט אָוֹן בָּאוּיִינְט זַיִּעְרָ קִינְדָּעֶר פָּוֹן וּוּלְכָעַ זַיִּה הַאָבָן שְׂוִין יָרָן קִיְּין דִּיְעָה עַרְהָאַלְטָן, אָוֹן שְׂוִין אַלְיִין נִישְׁתְּ גַּעֲוִיסְט אַוִּיב זַיִּה לְעַבְנָן נָאָק עַרְגִּיךְ זַיִּה אַיִּחְדָּה דָּעֶר וּוּלְטָן.

עַזְרִיאֵל חֻרְשָׁ הַעֲרִשְׁקָאָוִוָּטֶשׁ פָּוֹן קִיוּוִיאָשָׁה, אַיִּינְטָר פָּוֹן דִּי טִוְּזָנְטָר מַאֲבָלוּיְוָרְטָעַ מַטָּעַטָּע אֵין דִּי אָוְנְגָאָרִישָׁע אַרְבִּיטִיס בָּאוּלְאַיְאָגָעָן — „מוֹנְקָע-סָאָזָאָדָה“ עַר הָאָט אַיְבָּרְגָּעָלָאָוֹת אֵין גְּרוּיָם דְּחָקָות אַפְּרִיָּה מַעַט אַשְׁטוּמָה קְלִיְונָעַ קִינְדָּעָלֶךְ.

זִיְנָעַ קִינְדָּעָרֶלֶךְ, פָּעָרֶל, שְׁמוֹאֵל מַאיָּר, רַבְּכָה, דָּוד הַיִּידָּה, קוֹכוֹן אַרְזָמָגָעָגָאנְגָעָן פַּאֲרְבִּיטָעֶרֶט אַיִּגָּן אָוֹן וּוּאַרְטָהָן יַעֲדָעָן דָּעֶר מַטָּעַטָּע זָאָל שְׂוִין אֲהִים קָוּמָעָן... זִיְן שְׁוּעָטָמָעָר חַיְּ שְׁרָה טְרִוִּיסְטָה זַיִּה נִישְׁתְּ פָּאָרְלִוְרָעַן דִּי האַפְּגָעָנוֹתָן...

איעדן טאג האט מען א羅יסגעקופט, אפשר וועט דער פאסטער ברענגןען אבריוו, אפשר וועט איינגער ברענגןען אידיעעה, אבער קיין סימן פון לעבן האט זיך נישט א羅יסגעוויזן, די אינגעווויילך האבן געבענט נאך זייירע מענער וואס האבן זיין איבערגעלאזט אין דער הים מיט אשטוב קלינגע קינדעך, זיין ראנגלן זיך מיט דעם הונגער, פלאגן זיך מיט די פיצעלעץ צו ברענגן עפעס אין מוויל זיייר נשמה'לי צו דערטאפען, אונן די שטילע שעפעלך האבן זיין געפליט זיייר טראגישן צושטאנד, נישט צופיל דאקיטשעט די מאמעס, אסך מאל איבער-געבליבן אליאן ליגן אין זיך וויגעלע אונן קוקו און בוידעם ארין, זיך געוזען אונטערן בוים אין הויף אונן זיך געשפיטל שטילערהיט אונן הונגעריקערהייט.

ווי קען מען דען מגלה זיין אללע זאנן בפרטיה פרטיות, ווען אין יונער צייט האט איעדר געוץט וואס מערער צו בעהאלטן זיין פועלן צרות ויסורדים. איזא סך אידישע שטובר האט מען נישט געהאט מיט וואס דעם טאג האט צוקומען, קינדעך האבן זיך ארום געדרייט מיט צוּרִיסָעַנְעַמְלָבָשִׁים, עס איז נישט געועען פאר וואס צו קויפן אשיתעל פאר אקידן, אפיילו פאר געלט איז שוער געועען צו בעקומען, היינט ווען עס האט זיך א羅יסגעלאזט די לעצטער פרותות מן הcis, ובבדלית ברירה האט מען געליגט איזן פלאטער אויף דער צוּוִיטָעַר, אונן זיך דארכגעוינגעטרט האלב בארכויס. ווי פארצ'ילט ה. אפשרן?:

— „ס'פיעסטעט זיך נישט קיינער אונן ס'באקלאנט זיך נישט קיינער. „מ'האט זיך אודאי בעסערס נישט פארדיינט“ — זאגט איעדר. ס'דרעגענט אויף דער גאס, ווערט מען נאר בארכוינט, נישט מער! מאנטלויפט נישט, גיט אשני, ווערט מען נאר באשנויעט נישט מער! מאיז נישט אזי הייקל, אונן או ס'רינט ארין בלאטעס מיט וואסער איזן די שטיוועל איז אויך קיין סכנה חיללה. ואורעמן ס'גייט ארין וועט עס אויך אודיס גיין. מיזווערט נאש אונן מען טרייקענט אויס; ס'זוערט פארקניטשט אונן פארדרייט אויסגעדרט אלע מלבושים וואס מ'האט אויף זיך אונן ס'זעט איסס ווי מיזואלט איזן דעם אלעט געשלויפן בי נאכט.“

אין דער צייט איזן די רווייט ארכמי געשטאנגען אונטער די קארפאטישע בערג, אונן ביי נאכט האט מען גאנץ גוט געהערט דאס קנאלאן פון די קאנאנגען אונן די גריילצן פון די אויפרייסונגנען. אידן האבן געהאפט או אין קורצן וועלן מיר פטור ווערן פון די אונגארישע רשעים, וויל זייט 1943 דאבן די רוסען מצליח געועען צורייך שטויסן די נאכיס פון גאנץ רוסלאנד אונן א חלק פון

פויילן. מ'האָט געשאָצַט דאס נאר עטליכע זוכַן וועט בי אונז דזיערַן די מלחהּ, מיר ווערַן אַרומגערינגעַלט אָוֹן באָפְּרִיט. אַבעָּר די רוסעַן האָבָּן זיך נישט געאיילַט, זיַּי זענַעַן גַּעֲבְּלִיבָּן שְׁטִין חֲדַשִּׁים אוּפְּךְ דָּעַם זעלְבָּן אַרט אָוֹן נישט פַּאֲרָגְּעוֹוָאנַעַן אֲפִילַּז אַטְּרִיט וּוּיטְּעָר.

פַּיל אִינְגָּעַן קִינְדָּעַר, סִיְּ אִינְגָּלֶעֶד סִיְּ מִידְלָעֶךְ, האָבָּן אַקּוֹק נַעֲטָאָן אוֹסְאֵיָן קִיְּין תְּכִלִּת צֹו זִיכְּן אִינְדָּעָרְהִים, זיַּי האָבָּן צְנוּוֹרַף גַּעֲפָאָקָט זִיכְּרָעַר פֻּעַּקְל אָוֹן גַּעֲפָאָרְוָן אַיְן דָּעַר וּוּלְטָ אַרְיָין, קִיְּין פָּעַסְט אָוֹן אַנְדָּעָרָעַ אָונְגָּאָרִישָׁע שְׁטָעַט, זָוָן אַשְׁטָּעַלְעַ אָוֹן אַהֲיָם שִׁקְעַן הַילָּךְ פָּאָר דָּעַר מְשָׁחָה. עַלְתָּעָרָן האָבָּן זִיךְּ גַּעַנְוֹק גַּעֲרָאָנְגָּעַלְט, נִישְׁט גַּעַהְאָט הַשְּׁקָא אַרְוִיסְּשִׁיקָּעַן זִיכְּרָס אַקְּינַד פָּוֹן דָּעַר הַיִּם צְוָלִיב פָּאָרְשִׁידָּנָעַ טָעַמִּים, אַבעָּר דָּעַר הַוְּנָגָעָר האָט גּוֹבֵר גַּעַוּעַן וּבְדִילָּת בְּרִירָה גַּעֲמֹזָט מְסָכִים זִיכְּן.

די אַורְיָמָע קִינְדָּעַר וּוּלְכָעַ האָבָּן פָּאָרְבָּאָכָט עַרְבָּהָרָבָן אַיְן דָּעַר פְּרָעָםד האָבָּן שְׁוִין מַעַר נִישְׁט זְוָכהּ גַּעַוּעַן צֹו זְעַהָן זִיכְּרָעַר מְשָׁפָחָה. נִישְׁט אַיְינְמַאלְ פְּלָעָגָן טָאָטָעָס אַיְן די לְאָגָעָרָן בָּאוֹיְנְיָעָן זִיכְּרָעַר קִינְדָּעָרָלְךְ, אָוֹן זִיךְּרָעַר פַּיל מְצָעַר גַּעַוּעַן אָוֹן זִיךְּרָהָן אֲפִילַּז גַּשְׁט גַּעֲקָעָנָט זִיךְּרָעַן גַּעֲגָעָנָעָן אַיְן דָּעַר לְעַצְטָעָר מִינּוֹת, אַבעָּר סִאֵיָן שְׁוִין גַּעַוּעַן פָּאָרְפָּאָלָן. גָּאָר אַקְּלִיְּנָעָן צָאָל האָבָּן זִיךְּרָעַן קִיְּן קָאָרְפָּאָטָרָס נַאָּךְ דָּעַר באָפְּרִיאָ�וָגָן צֹו דָּעַר חָרוֹב גַּעַוְּאָרְעָנָעָר הַיִּם.

וּוִינְטָרָר שְׁנָת תש"ד (1944) אַיְן גַּעַוּעַן אַקְּלָטָר אָוֹן אַשְׂוּעָרָר. אַבעָּר דָּאָךְ האָט זִיךְּרָהָן זְוָיכְּרָעָס לְעַבְּן מִיט גָּרְנִינְט גַּעֲנְדָּרָט. די חְדָרִים מִיט תְּלָמוֹד-תוֹרָה/ס זענַעַן גַּעַוּעַן גַּעֲפָאָקָט מִיט תְּנִינְקָות שְׁלַבְּתָ בֵּיתְ רָבָן, עַס האָט זִיךְּרָעַן גַּעֲלָרָגָט פְּלִיְּסִיגָּ, אַיְן די בְּתִי מְדָרְשִׁים זענַעַן גַּעַזְעָסָן בְּחוֹרִים, וּוּלְכָעַן זִיךְּרָעַן צְוָרִיק גַּעֲבְּלִיבָּן פָּוֹן די יִשְׁבָּוֹת סְפָעְצִיעָלָ פָּוֹן די אַוְּבָּרָעָלְעָנְדִּישָׁע יִשְׁבָּוֹת וּוּלְכָעַן זענַעַן שְׁוִין חָרוֹב גַּעַוְּאָרָן, זִיךְּרָהָן מִשְׁחָר גַּעַוּעַן די שְׁוּרִים מִיט אַפְּלָאָם פִּיְּעָר אָוֹן הַתְּלָהְבוֹת וּוּרְאָלִיְּן אַדְעָר מִיט אַחֲרָ.

מִיהָאָט נִישְׁט נַאֲגָעָלָאָוט פָּוֹן אַיְדִּישְׁקִיט, דָּעַר שְׁבַת אַיְן אַפְּגָעָהִיט גַּעַוְּאָרָן מִיט אַלְלָעָ פְּרָטִים וּוּי אַיְן די גּוֹטָעָ צִיְּטָן, מִיהָאָט נִישְׁט פָּאָרְפָּעָלָט צֹו דָּאָוְעָנָעָן מִיט מַנִּין אַיְדָעָן טָאָן, די אַיְדִּישְׁעָ צְוָרָה נִישְׁט מְשָׁנָה גַּעַוּעַן, גַּעֲטָרָאָן בְּעָרְד אָוֹן פָּאָות מִיט מְסִירָות נְפָשָׁ.

דָּאָס אַגְּנִיעָות פָּוֹן אַיְדִּישְׁעָ טַעַכְטָעָר אַיְן גַּעַוּעַן אַוְּסְגָּעָצִיכְבָּעָנָט בֵּיז אַיְן דָּעַר לְעַצְטָעָר מִינּוֹת, גָּרְנִינְשָׁט מְשָׁנָה גַּעַוּעַן, גַּעֲגָנָעָן פָּיַּן אַיְדִּישְׁ גַּעֲקָלִידָעָט, אָוֹן בְּכָל זִיךְּרָעַן נִישְׁט גַּעַשְׁעָמָט מִיטְזָן אַיְדִּישְׁקִיט, אַוְּנוּרָעָ מְאָמָעָס האָבָּן מַחְנָן

זכרון קדושים

געווען זיעערע טעכטער צו זיין שטאלץ מיט זיעער אידישקייט, נישט ארײַנפֿאָלֶן
אין יאָשׁ, זיך נישט פֿאָרְלִירָן אין די פֿינְסְטְּעֶרֶע צִיְּטָן.

פּוֹרִים שַׁנְתַּת תְּשִׁ"ד, אִידְישִׁעַ קִינְדֶּעֶר לְאוֹזֵן זיך נִשְׁטַח, דַּעַר עֲולָם גְּרִיִּיט
זיך צָום יוֹם טּוֹב וּזְיכָרָלָאָל, מִבְּאָקָט פְּלוֹדָנוֹס, קִיכְּן מִיט הַמַּן טָאָזָן, די¹
קִינְדֶּעֶר פְּאָרְשְׁטָעָלֶן זִיךְרָן, מִשְׁקְּטָה מְשֻׁלָּוח מְנוֹת אַיִּינָמָן צָום צְוּיִיטָן, אַיְּדֶעֶר
איַיְגֶּעֶר וּזְיכָרָלָעָר קָאָן, אָזְן סְהָאָט זיך נָאָךְ אַלְצָן נִשְׁטַח אַוְיסְגָּלָאָשָׁן די פֿינְקָ
פּוֹן הַפְּעָנוֹנָג, אָפְשָׁר וּוּעָט מְעָן זָכוֹה זִיךְרָן צָום וּזְהָהָן די מְפָלה פּוֹן דָּעַם דִּיטְּשָׁן
הַמַּן, אָזְן נָאָךְ פְּאָרְצִילָן אַלְלָעָס אַיְן גּוֹרִיס פֿרִידְן.

— * —

פרק עשרים וששה

— אָונְגָּאַרִישָׁעַ פְּרָעוֹדָעָנֶט הַאֲרָטִי אַיְן חַטְּלָעָרִים גַּעַן —
— דִּיטְּשָׁלָאָנֶר בָּאוּצָט גַּנְיִין אַוְגָּאָרָן — אַרְכִּי רֹצְחָ אַיִּיכָּאָן
אוֹן זִיךְרָן בְּלֹטְיָגָע אַרְבִּיאִיט — דַּעַר יְוּדָעָנָרָאָט — די גְּזִירָה
פּוֹן טְרָאָגָן דָּעַם גַּעַלְגָּן שְׁטָעָרָן — דַּעַר לְעַצְמָעָרָר סְדָר אַיְן
דַּעַר חַיִּים — פְּאָרְשְׁפּוּרִיט פְּאָלְשָׁעָשָׁמָוֹת צָו בָּאַרְחָאָגָן דָּעַם
עוֹלָם — די הַבְּנוֹת אַיְן גַּעַשְׂאָ אַרְיוֹן.

דָּעַם 18-טָן מְעָרָץ 1944 אַיְן הַאֲרָטִי מִיקְּלָוִישׁ, דַּעַר אָונְגָּאַרִישָׁעַ פְּרָעוֹדָעָנֶט
אַיִּינְגָּעָלָאָדָעָנֶט גַּעַוָּאָרָן צָום נָאַצְיָשָׁן פִּירָעָר הַיְּתָלָעָר יְמִ"שׁ אָוִיפָּה אַבְּעָרָאָטוֹנָג, וּוּעָן
הַאֲרָטִי הָאָט זִיךְרָן צְרוּיקָגְּעָתָרָת קִיְּין בּוֹדָאָפָּעָשָׁט הָאָט עָרָגְפִּינְגָּן אַרְוָם זִיךְרָן
פָּאָלָאָץ דָּאָס דִּיטְּשָׁעָמְלִיטָעָר, אוֹן בַּיִּם קְבָּלָת פְּנִים עַמְּדוּיָע גַּעַוָּעָן אוֹזְרָאָן
אַרְיסָט אָונְגָּאַרִישָׁעַ פִּירָעָר, עָרָגְפִּינְגָּן זִיךְרָן בַּיִּזְיָה אַיְן די הַעֲנָט. אָזְיָי זָעָנָעָן
פּוֹן סְ. גַּעַוָּאָרָן מִיטָּאָמָּל בָּעֵלְבִּי בְּתִים אָוִיפָּה גַּאנְצָ אַוְגָּאָרָן, אָזְן דָּעַם גּוֹטָעָן חַבָּר
פּוֹן אַמָּאָל אַיִּינְגָּאָגָעָן בָּאוּזִיטִיגָּט.

אַיְן מְשֻׁךְ פּוֹן 24 שָׁעָה הַאָבָּן די סְ.סְ. קַאְמָאָנְדָעָס זִיךְרָן פְּאָרְשְׁפּוּרִיט אַיְבָּעָר
גַּאנְצָ אַוְגָּאָרָן, אוֹן מִיטָּאָג דָּעַם 20-טָן מְעָרָץ הַאָבָּן זִיךְרָן די מְלָאָכִי חַבָּלָה בָּאוּזָוּן
אַיְן קָאָרְפָּאָטְרוֹס.
די שְׁלָעַכְתָּע בְּשָׂוְרָה אַיְן שְׁנָעַל פְּאָרְשְׁפּוּרִיט גַּעַוָּאָרָן אַיְן דַּעַר גַּאנְצָעָר
סְבִּיבָּה, אַבָּעָר מִיהָאָט זִיךְרָן נָאָךְ אַלְצָן נִשְׁטַח גַּעַוָּאָלָט גְּלִיבָּן אוֹ דָאָס אַיְן טָאָקָע
אַמְּתָה, אוֹ די מְעַרְדָּעָר בָּאַנְדָּעָס גַּעַפְּגִּינְגָּן זִיךְרָן אַיְן אַוְנוֹעָרָע שְׁטָעָט, דַּעַר עוֹלָם

האט זיך נאך אליאן געטראיסט איז אויף די קארטאָטן ווועט ער נישט זוכה זיין ארײַן צו קוממען, דער פרונט איז שוין ממש אונגעטער דער נאָז, אַט. ווועט די רווייטע ארמיי אונזער סביבה באָזעגן, אַבער וווען מענטשן זענען צוּרִיק געקומען פון די גרעסערע שטעט, אָזֶן אַרכְּצִילְּט אָזֶן מֵיט זַיְעָרָע אַוְיגָן האָבָּן זַיְ שׂוֹין גַּזְוֹעַן די זַיְתְּשָׁשָׁע סַאֲלָדָאָן, וַיְאָזְוִי זַיְ מַאֲכָעָן זַיְעָרָע פְּרָאָגָרָם שְׂטִיקָלָר, אַיז יַעֲדָן גַּעֲוָאָרָן פִּינְסְּטָעָר פָּאָר די אַוְיגָן, די אַוְיסְגָּעְצְּוִימְטָע פְּנִימִיר זענען שוֹוָאָרָץ גַּעֲוָאָרָן וַיְ קַוֵּיל מַאֲזָן צּוֹטוּמָלָט גַּעֲוָאָרָן, אָזֶן מִיחָאָט נִישְׁט גַּעֲקָעָנָט עֲפָנָעָן דָּאָס מּוֹיְל פָּאָר פְּחָד וּבְהָלָה.

די אַונְגָּאָרִישָׁע מִשְׁלָה אֵין בּוֹדָאָפָּעָט אַיז גַּעֲפָאָלָן, די דִּיְתְּשָׁן האָבָּן אַוְיסְגָּעְצְּטָעָלָט אַנוֹיָעָדָעָג פָּוֹן בְּלוֹיָזָן נַאֲצִים, אַוְיסְגָּעְצְּיִיכְּנָטָע אַונְטִיסִימִיטָן, ווּעָלְכָע האָבָּן זַיְקָעָקָאנְט גַּיְינָן פְּאָרָהָעָרָן מֵיט די ס.ס. אֵין הַלְּכָות רְצִיחָה אַלְלָעָרָעָגָן אַמְּטָעָן, די פָּאָסָטָה, די טַעַלְעָפָאָגָעָן, רָאָדִיאָוִי שְׂטָאָצִיאָנָעָן, די צַעְגָּעָרָעָגָן אַלְלָעָס אַיז גַּעֲוָאָרָן פְּאָרָנוּמָעָן פָּוֹנָגָעָם דִּיְתְּשָׁן מִילְּטָעָרָעָגָן, אָזֶן זַיְיָהָאָבָּן תִּיכְּפָּר אַגְּעָפָאָנָגָעָן פְּלָאָנִירָן די בְּרוּטָאָלָשָׁע מַעְרָדָעָרָשָׁע מַלְאָכָה צּוֹגְרִיָּתָן די אַונְגָּאָרִישָׁע וּשְׁאַנְדָּאָרָן מֵיט פָּאָלִיצִיָּה צּוֹ הַעֲלָפָן וַיְ קַאְנְצְּעָנְטְּרִירָן אַלְלָעָאָיָדָן אַיזָן די גַּעֲטָוִיסָּת אַרְיָין.

אַיז בּוֹדָאָפָּעָט האָט זַיְקָאָזְעָצָט די הוּוִיפֶּט ס.ס. קָאָמָּאָנְדָעָ, אָזֶן וַיְ גַּעֲוָעָנְלִידָה האָבָּן זַיְקָעָנְגָּעָן אַלְסָ צְוָרָשָׁט צּוֹ דֻּעָר יְוָדָן פְּרָאָגָעָ, אַלְלָעָאָדִישָׁע מְנַהְגִּים מֵיט די רָאָשִׁי קְהִילָּות פָּוֹן דֻּעָר גַּעֲנְצָעָרָסָבָּה זענען גַּעֲרוֹפָּן גַּעֲוָאָרָן צּוֹ אַפְּאָרוֹאָמָּלָוָגָן. דֻּעָר רָאָשָׁהָמְדָבָרִים אַיזָן גַּעֲוָעָן דֻּעָר אָרְכִּי רָוּחָה אַיִּיכְמָאָן יְמִינָשׁ מֵיט זַיְנָעָמָעָדָעָרָיָשָׁהָחָרָבָּים, ווּעָלְכָע האָבָּן מֵיט פִּינְעָרָיְדָלָךְ בָּאָרוֹאִיגָט דָּעָם עָולָם, זַיְיָ מְבָטִיחָה גַּעֲוָעָן אָזֶן וּוּעָט קִינְגָּעָם גָּרָנִיטָפָאָסִירָן, זַיְיָהָאָבָּן נִישְׁטָקִיָּוָן סְפָּעָצִיְּעָלָעָ פְּלָאָגָעָן קָעָגָן דָּעָם אַונְגָּאָרִישָׁן אַיְדָעָנְטוּסָם, אָזֶן דֻּעָר גַּעֲנְצָעָרָסָבָּה פְּחָד אַיזָן אַומְזִיסְטִיכְגָּעָר.

דֻּעָר וּלְבָעָר שְׁפִּיל האָבָּן זַיְקָאָזְעָצָט די אַיבָּעָרָגָעָחוֹרָת אַיז אַלְלָעָגָרָוָסָעָטָעָט, די מְרַצְּחִים האָבָּן גַּעֲלִיגָּט די העַנְטָ אַוְיפָּטָ אַיזָן אַלְלָעָגָרָוָסָעָטָעָט, די אַיְדִּישָׁע פְּרִירָעָסָ, זַיְיָ דָעָם קָאָפָּפָאָרְדִּירָיָט, בָּאָרוֹאִיגָט מֵיט שִׁינְעָרָיְדָ, כְּדִי צּוֹ פְּאָרְמִישָׁן דָעָם שְׁכָלָ, מִיְּנָעָן אָזֶן דֻּעָר רָוחָ אָזֶן נִישְׁטָ אַזְוִי שְׁוֹאָרָץ, אָזֶן בְּמִילָאָ וּוּעָט מְעָן נִישְׁטָ קְלָעָרָן עָרָנְסָט זַיְאָזָוִי זַיְקָרָאָטָעוֹעָן. זַיְיָהָאָבָּן אַזְוִי פְּאָרְפָּלָאָנְטָעָרָט אָזֶן צּוֹמָשָׁט די רָאָשִׁי קְהִילָּות, אָזֶן זַיְיָהָאָבָּן גַּעֲלִיְּבָטָ די מְרַצְּחִים, אָזֶן זַיְקָאָזְעָצָט אַזְוִי מְעָן וּוּעָט גַּיְינָן מֵיט גּוֹטָן אָזֶן וּוּיְיָן די דִּיְתְּשָׁן אַונְטָעָטָעָנִיקִיָּט וּוּעָט מְעָן מְצִלָּחָ

זכרון קדושים

זיין אבשטיין כל גזירות קשות ורעות. זיין האבן זיך נישט געכאנט או דערמייט שפאגען זיין זיך זעלבסט איזין צו ווערן עבדים נרצעים, און נישט ווילענדיג העלפן פארוירקליכן די פינסטערט פלענער.

אללע אידישע ארגאניזאציעס, קתילות, זונען געוווארן אויפגעלאזט, אויף זיעיר אורט אין געקומען דער "יודענרט" וועלכער האט באדראפט פארטרערטן דאס אונגארישע אידענטום פאר דער געסטאפטו. דאס זעללבו וואס זיין האבן איינגעפריט איז פעסט אין שפערט געוווארן אין איעדען אורטשאפט, קודם ארינגעגעכאנט די אידישע פירער, זיין איינגעשפאנט צו ווערן דעם טיוולט שליחים און פאלגן אללעס וואס די געסטאפט וועט באפעלן. די חברים פונעם יודענרט זונען פון דער ערשותער מינוט נבע געוווארן פאר אייכמאןש שותפים, זיין איסגעפאלגת וואס זיין האבן זיך נאר אלין אנגעשאפט סי' געלט, סחרות גאלד און זילבער, בריליאנטען און אנדריע ווערט זאכן, און ווען די ריבערישע מלאכה איז פערטיג געוווארן, האבן זיין געמוות איז צו העלפן ארגאניזירן די טראנספראטן קיין אוישוויין.

דעם 17-טן אפריל 1944 האט דאס מלכות הרישעה גוזר געוווען צו טראגן אויף די בגדים אגעהלן „מגן דוד“ פאר אסימן או מאייז מבני אברהם יצחק ויעקב, או איד איז דערנידיקט און דערויטערט. אללע אידישע געשעטען אין גאנץ אונגארן זונען באציכנט געוווארן מיט אגויין מגן דוד און אויסגערובייט אללע סחרות. די גאנצע אידישע האראוואנייע איז געוווארן הפקר פאר די ווילדע ס.ס. מרצחים. דאס דיטשע מיליטער האט עסוק געוווען אין בייה, צוריין טיעער ווערט זאען, געוכט גאלד, זילבער, אבנימ-יירות, פעלץ-מאנטלן אללע סחרות פארלאדענט קיין דיטשלאנד. א חלק צוטילט פאר דעם אונגארישן פאלק, און איבער געלאות אללעס חרוב ונחרב.

בי אונז אין קאראפאטס איז דאס רשות קעגן די אידישע איינזואיגערס געוואקסן, און פון טאג צו טאג איז אלץ ערגר געווואן. פיל אנטיסעמיטישע פויערן האבן בסתר געהצעט דעם המון קעגן איז, עם פרנצ'ילט פארשיידענע בלבולם, די צייטונגגען האבן קרייטיקרט און באשריבען די איזן אלס גנבים, שוינדלערס, רייך געווואן אויף דעם גויס השבון, דאס אללעס כדי דער פרימיטיווער גוי זאל אויך צו העלפן צו דער ברוטאלישער מלאכה, פישט געבן אמוקום מקלט פאר איז, העלפן וואס שנעלער עם פארטראיבן אין די געטאויס.

אין די שטעת איז פארענטליך געוווארן רווייטע פלאקאטן, אין זעלכע
דער איד וווערט באשולדיגט מיט די גראפעטן ברוטאלישע שקרין, צום סוף וווערט
דער גוי גערופן צו נעמן נקמה בי זיעירע אמאלאגע שכנים.

פון זעקס א זיגער בי נאכט איז פאר איד געווען שטרענע פארבאטן
צו פאלאון זיין הים, וועמן מיאט געכאנט איז דער גאס איז באלאך דערשאָן
געוווארן, דער יודענרט האט נאר בלויו איסגעפֿרַט די באראָרִישׁ געזען,
גארבישט געקענט העלפּן צו פֿאָרְלִיכֿטֶעֶן די ביטערע לאגע, זיי אלײַן האבן
געבעך פֿיל צרות געמוות איסשטיין פון די ס.ס. פֿאָר א יעדער קליניקיט
וואס איז זיי נישט געפֿעלן האבן זיי מערדעריש געשלאָגן אַרְיָנְגָּעָשְׁלִידָרֶט
אין די פֿינְסְטְּרָעָה חפּיסות, און אַפְּטָמָּאָל בעצאלט מיטָן לעבן. נישט מיט
פארגניגען האבן די חברים פון אללע אונגראריש יודענרט אַיסְגָּעָפֿרַט די
באפעּלן פון די דיטשׁע ס.ס., עס האט זיי געטראָפּט בלוט פֿונְעָם הארץ
צוקנדייג די פֿיַּין פון זיעירע ברידער, און העלפּן האט מען זיך אלײַן נישט
געקענט.

און אוֹלֵ האט מען זיך דער גענְטָרֶט צום פֿשֶׁת. דער שראָקָן אָן צו-
טימעלט איז א יעדער אַיְנָה, קיינער האט נישט חַשְׁקָה זיך צו נעמן דעם
פֿשֶׁת מאָן, סְגִּלִּיסְטָה זיך נישט אַיסְקָאָלָּן די שְׂטִיבָּלָּה, א יעדענס האָרֶץ
פֿיהָלָט אוֹסְבָּאָדָּרָף עַפְּעַס גַּעֲשָׁעָהָן, נאר אַבָּעָר קיינער ווֹיִסְטָה נישט פֿינְקְטָלִיךְ
וואָס אָן ווּעָן. ס'איַזְן די ווּסָנָא צִיְּטָה, דער פֿרְילִינְג אַיז גַּעֲקוּמָעָן, מְדָאָרָף
בַּיִּ דְּעַרְפָּעָרִישׁ אַידָּן אַבְּיָסָל ווּרְטָשָׁאָפָּטָן, בעַרְבִּיטָן די גַּעֲרְטָלָּה, אַקְעָרָן
די פֿעָלָדָּרָה, אַבָּעָר קיינער רִירָת זיך נישט, מְקָלָעָרָט אָן מְיוֹאָרָט ווָאָס דָּעָר
מְאָרָגָעָן ווּעָט בְּרָעָגָעָן, קְוִים בָּאָזָרָגָט זיך דָּעָר עַולְמָה מְצָוָה אָן ווּיָן
לְכָבוֹד פֿשֶׁת.

שׁוֹאָרָצָע ווּאַלְקָעָנָס הַעֲנָגָעָן אַרְיָף די אַיְדִּישׁ הַיְמָלֵן אַיז קָאָרָפָאָט-
רוֹסְלָאָנד. ס'איַזְן אַטְרוֹיְעָרִיקִיט אַין אלְלָע זִיְּטָן, סְפִּיהָלָט זיך אַמְּנִין ערְבָּה הַחֲוֹרָבָן,
מִשְׁטָעָלָט זיך פֿאָר אָז די דִּיטְשָׁן גְּרִיטִין עַפְּעַס צוֹן, אַבָּעָר קיינער האט קִין
אַהֲנוֹגָג, ווָאָס עַס טּוֹת זיך אַוְיףְּ דָּעָר ווּעָלָט, מִאיַז גַּאֲרָמָשָׁרָה השֻׁרוֹת אָן
מִהְעָרָט פון אַיְדָעָן פֿאָרְשִׁידָנָע סְבָרוֹת.

מִיט טְרוֹיְעִירִיקָה הַעֲרָצָעָר האט מען זיך גַּעֲנוּמָעָן צוֹ צְוָגְּרִיטִין צום
סְדָר, גַּעֲבָאָקָן די מְצָוָה ווִי אַלְעָמָּאָל אַיז די באָקְהִיזָּעָר, באָזָרָגָט די אלְלָע

זכרון קדושים

באדרערפנישן לכבוד יומ טוב, אבער אל'יעס און אהשך, נאר בעל כרכו. דער האנדל מיט די גויים איז אינגעאנצען אפגעההקט געוווארן מען האט נישט געוואלאט קווקן אין זיירע פגימער ארין.

דעם סדר האט מען געפראוועט מיט פחד און האפעונונג, פחד פארין
עתיה, ווער וויסט וואס דער מארגן וועט מיט ברענגן, אבער דאך איז נישט
פארלאשן געוווארן דער לעצטער פינק פון האפעונונג, אפשר וועט דאך קומען
די ישועה פלווצים אומגעראכטן.

ס'אייז אוועק די אמאלייגע פריד וועלכע פלעגט הערשן אין די פסה
טעג, נישטא מער די שמחה פון די שיינע קינדערליך ביימ סדר. עס איז א
מין הרגשת או דאס איז דער לעצטער סדר,ומי יודע, ווער ס'וואועט זוכה זיין בליבין
לפליטה נאכין גרויסן חורבן.

קינדערליך קוקענדציג אויפ די פגימער פון די טרייעריגע טאטע מאמע,
אויפ די געלע לאטעס וואס שיינגען פון די צעריסגען בגדים, פרעגן „מה נשתנה
היללה הזזה מכל הלילות?“ עס וויל זיך פרעגן קשיות אויפ קשיות, נאר אבער

די טערן שטיקן אין האלן, דאס הארץ וויננט, „עבדים היינו... ולבן בקש לעקור את הכל... א שטראמ טערן גיסט זיך פון די אויגען, זיין קוילען זיך פון די באקן אוון בנגען דעם געהלן “מגן דוד”.

א יעדער פרי מארגן ברעננט מיט מיט זיך פארשידנע נייעסן, וועלכע זענען בכל נישט געווען פריליכען. אין זליך דערפער אוין קיין צייטונג געווען, אויך האט מען נישט געהרט דעם ראדיא, אבער דאך זענען די נייעסן געלפליגן, א יעדער האט אלץ אפריש בויעס, מענטשן האבן משער געווען זיירען אייגען השערות. יעדער האט געצטערט פאר די דיטשע מחלבים, אבער צו געפינען תחבולות וויאזוי מקדם זיין את פבי הרשת, וויאזוי זיך מציל זיין פון די מערדערישע הענט, אוין קיינעם נישט איינגעפאלאן אפילו צו קלערן דאריבער.

דער טייווליישער שטן, אייכמאן מיט זיינע חברים, האבן איינגעשלעפט דעם עולם, געגעבן ואלכע באראונינג מיטלן או דער עולם האט נישט געהאט אהנוונג וואס עס טוט זיך ארום עס. מען דאט זיך געלאות אייבריידן או מפיהרט אויף ארבית, עס ווועט גארניישט פעלאן, סאיין שוין סוף המלחמה ווועט דער דיטש זיך נישט וואגן שלעכטס טאן פאר אידן, כהגה וכחנה סייפורית מעשיות, דער עיקר ציעל אוין געווען או מיזאל זיך נישט גיון באהאלטן אין די וועלדר, זיך נישט צוליפן, נאר לאוּן פירן צעאן לטבח.

במיילא אוין אווי געווען בי אידן, או אויף אללעם האט מען געוארגת, ווי די מטלטלאן אייבערלאן, ווי די בהמות אראנזישן, פאר ווועמען די עופות מיט דער שטוב אייברגעבן, וועלכער גוי זאל בערביביטן די פעלדר, אבער איינער זאל קטש קלערן, ווי צו געפינען פאר זיך זעלבסט מיט זיין משפחה אמקומ מקלט, אייבערצולעבן די ביטערע צרה, דאס נישט! א יעדער אוין נכען געווארן צום ביטערין גורל, געוזכת צו בליבן מיט דער משפחה, מיט כל ישראל, אוון מער האט עם נישט געקימערן.

די געסטאפא האט לאנגנאם איר פלאן פארוירקליכט, נישט באדרפט אפילו צו שטעלן פיל מיליטעריש כוחות, אללעס האט געקלאפעט נאר פיל בעסער ווי זיין האבן זיך פארגעשטעלט. די אונגרארישע ושאנדרן מיט די הימישע שונאי ישראל, זענען געשטאנען על המשמר או אללעס זאל

אויסגעפֿירט ווערטן בעתו ובזמןנו, און אללע אידן זאלן באצווינגען ווערטן אין דער נצע פון דעם ארכֿי רוצח אייכמאן ימ"ש.

דער אמרת איין אוין דער צייט האט דיטשלאנד נישט געהאט פיל מיליטערישע כוחות אין דער סביבה, וויל אללעס האט זיך געפֿיגען ביי די פראנטן, שנת תש"ד איין געווען ערַב זיין מפלָה, און נאר די ס.ס. אײַנְהַיִטְן האבן מטפל געווען מיט דער יודָן פראגע, דעריבער איזן קײַן ספק, דאס מהאָט געקָאנֶט געפֿיגען אָדָרָק להצלָה, נאר וואָס האט געפֿעהָלָט ? ס'איַן נישט געווען ווערט עס זאל דעם עולָם אויפֿקלעָרָן, און עם מסביר זיין ווי אַהֲיָן ער גײַט און וואָס ס'טוֹט זיך אַיְן די פָּאָרְנִיכְטְּוָנָג לְאָגָעָרָן. די מלָאָכָה אַרְיִינְטְּרִיבָן אַיְן די געטָאָליָס האבן אויסגעפֿירט די עטלְיכָע ס.ס. און זשאנְדָאָרָן, אויף דעם שטילסְטָן אָופָן.

— * —

פרק עשרים ושביעה

— דערפֿער, שטעט, בלִיבָן פָּאָרִיתּוּמֶט — ס'הערשׂט אַטְרוּט שטילקֵיָט אַיְן דער סְבִּיבָה — מאָמָעָס פָּאָקוֹ אַיְעָדָן קִינְד אַ עַקְסְּטָעָר פָּעָקָל — פּוֹנָעָם בֵּית הַמּוֹדָרָשָׁ אַיְן דער גַּעַטְיוֹ אַרְיִין — דִּירוֹת אַיְן די בְּהָמָה שְׁטָעַלָּעָר — דָּאָם עַרְשְׁטָעָ בְּאָגָעָנִישׁ מִיטָּ די ס.ס. — קִינְדָּעָרְלָךְ פְּלָאָגָן זיך אַיְן לִיְדָן הַוְּנָגָעָר — בלְוִטְּיָגָע טְרָעָרָן בַּיִּם אָפְשָׁעָרָן די גְּרוּיָע בְּעָרָד אַיְן פִּיאָוֹת — זְקָנָיִתְלִימִידִי חַכְמָה זְכָן רְמָוֹם וְעָגָן עַתִּיד — מַוטְעָרָטָסְטָן דִּי קְלִינְעָן קִינְדָּעָרְלָךְ.

ס'איַן פָּאָרִיבָר פָּסָח שְׁנַת תש"ד. די דערפֿלָך מִיט זַי שְׁטָעַטָּלָךְ זַעַנְעָן גַּעַבְּלִיבָן פָּאָרִיתּוּמֶט, אַרום די אַידִישׁע היְזָעָר ווי אַמְּאָל נִיט אַזְוִי לְאַנְגָּה האָט זיך געפֿירט דאס אַידִישׁע לְעַבָּן, ס'הָאָבָן נָאָך שְׁפָאָצִירָט מַאְמָעָס מִיט זַיִעָרָעָ קִינְדָּעָרְלָךְ, אַיבָּעָר די פְּעַלְעָדָר מִיט לָאוּס ווי ס'הָאָבָן זיך גַּעַדְרִיָּט אַיְן גַּוּעַרְטְּשָׁאָפָט די אַידִישׁע בָּעֵלִי בְּתִים, אַוְיָחָדָה די גָּאָסָן ווי סְפָלָעָגָן זיך אַדוֹרְכָּגָיָן די זְקָנִים מִיט די שְׁטָעַקָּלָה, זַהַת מַעַן מַעַר נִישְׂט קִינְיָן אַיִדְישׁ נַפְשָׁ.

זכרון קדושים

אויף די וועגן ווי אידן זענען געפארן אוון געקומען, ווער מיט פערד אוון וואגן, ווער געשפאנט צופיס. אויף די שטטעריעש מארכן, ווי אידן פלעגן זי באוכן, געהאנדעט געקופט אוון פארקופט אידן מיט כפול שמונה'דייקע ארבעה כנפות, אוון בין מסחר למסחר זיך מפלפל געווין אין אסוגיא, אין אשווער חוספות'ל, יגיע כפים אידן, וועלכע פלעגן אינטערוועגנס פארנעדיק משלים זיין דעם „חול לישראל“ איזסזאגן דעם יומת תהלים אוון מעמדות, היינט זעהט מען נישט מער קיינעם.

די חרוב געוווארנע הײַם אין אונזערע דערפער

וויי מען קערט זיך אייז שטיל, ס'הערשט אמײַן טרויערקייט, אללעס אייז פארזארגט אוון פארצראַט, אללע אידישע קהילות פון קארפאטישן פראוינץ זענען חרוב געוווארן, אללע יישובים, אנטשימים נשים וטף, זענען מיט גראיס אכזריות אוועק געריסן געווארן פון זיעירע היימען אוון פארשלאסן געווארן אין די געטאָיס דאס אייז געווען דער סוף פון די רײַע גזירות קשות ומרות, דאס אייז געווען דער

לעכטער קלאפ פאר אידישע קינדרער, וועלבע האבן זיך געפיגען אין די ספירה טאג געפאנגען אין דער דיטשער-אונגארישער בעז.

אין דער געטאוי „אייא“ געבען דער שפאט חוסט, זענען צו ניפגעטביבן געווארן די ארימיקע דערפער — „לייפשע“ — „קאשעלַיַּה“ — „הארינטשַׁ“ — „בערויוֹו“ — „אייא“ אונ נאך פון די נאענטע ישבים. אויף דער גוירה אוווק געשיקט צו ווערן האבן מיר שווין געווארט עטליכע טאג פריער, אונ אידישע קינדרער האבן געמאכט זיערע לעכטער הנקות זיך צו געריגיט אללע כל גולה פערטיג צו דער ריינע.

ווי מפיהרט האט קינגרער נישט געוויסט, אונ מיהאט נישט געהאט אפילו ביי וועמן זיך אינטערסירן, וואס איז אחלוק זיך אלון? דער בראך איז גרויס, מאיז אומגאלקליך אונ דאס איז אללעס, יעדר אינגר האט זיך געפאקט, פינקט זיך מיט עטליכע יאן צוריק ווען מיהאט געפריט אויף גאלציג. איזן האבן זיך פארזאמעלט איזן די בתה מדרשים אונ מיט זיערע בכיות אינגעריסן וועלטן, געזאגט תhalbim, געפאסט אונ מתפלל געווונן אויף אישועה. ביין אין דער לעכטער מינוט ממש האט מען נאך געקלארט, אפשר וועט מען דאך אונז נישט ריין פון די היינן.

פלוצים האט מען דערזען זיך אגרויסע באנדער מיט די אונגארישע פעלדס זשאנדרן פארן שנעל אדורך צום צוויתן דערפֿל קאשעלַיַּה, זיך יאנן שנעלל, עס ברענט אין זיך די רציחה, איילן זיך מקיים זיך דאס שליחות פונעם דיטשן טייל, האבן מיר פארשטייגען או עס איז נאך אפראנע פון אטאג צו זיך אונ מיר קומען אויף דער ריינ. דאס דארכַ ליפשע איז איז שכנות פונעם קאשעלַיַּווער דארך.

וכך הווה. צומארגענס איז ארויס דער באכטער מיט דער פוייך אויף דער פלייצע אונ מכרין געווונן, אונ אללע איזן זאלן זיין גרייט איזן עטליכע שעה מיט זיערע פעקלאר, אונ קומען איז בית המדרש אריין, דארט האבן די זשאנדרן צו ניפגעטביבן אללע ליפשע איזן, אונ מיר זענען באלאגערט געווואן מונגעם מילטער מיט זשאנדרן.

אין דעם גראיסן בית המדרש זיך אונזערע ערטען האבן געדאונט אונ געלערנט. דארט האט מען פארבראכט די לעכטער נאכט. געזען צו זעמן-

געשטייסן צבעראכּן, דארשטייךּ, און זיךּ צובייסליךּ געועגענט פונעם דארה
לייפשע.

קײַנער האט נישט געפעהלט, קײַנער האט זיךּ נישט אויסבעהאלטן,
מ'איו געגאנגען אלילין פריוויליג, מיט א מין תמיימת און שטילקיטט, ווי גלייךּ
מען פארט ערגייךּ ווי אין געסטערי.

אין בית המדרש איז א ליל תשעה באב, משפחות משפחות זיצט מען
אויף דער עריךּ אויף די פעלךּ און מיזיפצט, די ז肯י תלמידי חכמים שוויגן
נאָר מיט זיערע פֿאָרגֿלִיסֿטֿעֿ אָוְיגֿן שׂוּעְבּֿן זַיִּ אַיִּן די הַוְיכֿעֿ עַולְמוֹתֿ, זַיִּ וְוַילְן
אָסְגַּעֲפִינְגּוּן אָדָּבֶּר נְחַמָּה, אָרְמָּוּזְיִיךּ דַּעַרְן גַּעֲנְטַעַר יְשֻׁוָּה, די אָלְטַעַשְׁקָסּ
זַאְגָּעָן אִיבְּדַעְשְׁטִילְן תְּפִילּוֹתְן מִיטְבְּקָשׁוֹתְן, אָפְּשָׁר וּזְעַלְן זַיִּ מִיטְזַיְּעַרְעַ טְרַעְרַן
עַפְנָעָן די שער רחמים.

צומאָרגַעַנְסַ האָבָן די וְשָׁאַנְדָּאָרְן צָנוּיְפְּגַעְתְּרִיבְּן וְוַעֲגַן פֿוֹן די גּוֹיִים,
אָרְיִיפְּגַעְלִיְּגַטְּ דִּי פֿעְלָךּ, די קְרָאַנְקָעָ אָוּן אָלְטָעָ לִיְּטָ אָיְפְּגַעְוֹצְטָ, אָוּן דַּעַרְ
גַּאֲנְצָעָר עַולְםָה האָט זַיִּ אָוְיְגַעְשְׁטַעַלְטָ אַיִּן אָלְאָנָּעָ רִיעָעָ. מָוָן וּמָזָמָן צַו גִּין
אַיִּן פֿיְנְסְטָעָרָן גָּלוֹתְאָרִין, צַו שְׁפָאַנְגָּעָן אַיִּן דַּעַרְ גַּעַטָּאָרִי.

וּוְעַר אַיִּזְמָסְגָּל אָרוֹיְשְׁרִיבְּן די גַּעַפְּלִין פֿוֹן אָנוֹזְעַרְעַ אִידְן, וְוַעַן
מ'איו גַעַגְעַנְעָן צּוֹפִים אַיִּן דַעַר גַעַטָּאָרִין. די וְשָׁאַנְדָּאָרְן האָבָן מָאָבְּלִיזְיִרְטָ
אַיְנָגָעָ שְׁקָצִים, זַיִּ גַעַטְיִילְטָ שְׁטַעַקְעָנְסָ אַיִּן דַעַר הַאָנָטָ, אָוּן גַעַיָּגָט דַעַם עַולְםָ
וּוְיִיךּ מְזֹוָּלָט גַעַוְעָן אַבְּאַנְדָּעָ בִּיּוֹעָ הַוְנָטָ.

די זְקָנִים האָבָן זַיִּ גַעַעַגְעַנְטָ פֿוֹן אִיעַדְרָן גַעַסְעַלְעָ, פֿוֹן אִיעַדְרָן אִידְישָׁ
הַוִּין, וּוְיִלְיִיךּ זַיִּ וְוַאֲלָטָן גַעַוְיסְטָ אַזְזָאֵיזָ זַיְעַרְעַ לְעַצְטָעָ טְרִיטָ אַיִּן
דַעַם דַרְךּ וּוְיִזְיִירָ אָוּן זַיְעַרְעַ זַיְדָעָ זַיְעַרְעַ זַעַנְעָן גַעַבְוִירָן אָוּן גַעַלְעַבְטָ שְׁטִילָ
רוֹאִיקָ, אַזְזָאֵיזָ גַעַקְוּמָעָן צַו דַעַר אִיזְוְרָנְדָרָ בְּרִיךּ אִיבְּרָדָרָ דַעַר רִיקָאָ, האָטָ
מַעַן נָאָרָ אַלְץָ אַקְוָקָ גַעַטְוָן אַהֲנְטָעָ, גַעַכְאָפָט אַבְּלִיךּ אוֹיְפָ דַעַם יְשָׁוָבָ וּוְיִ
מִהְאָטָ פְּאָרְבָּרָאָכָטָ אַלְלָעָ יְאָרָן, אָוּן קִיְּנָמָאָל נִישְׁטָ גַעַחְלּוּמִיטָ אוֹיְפָ אַוְויָ
טְרָאָגִישָׁן מָאָרָשָׁ.

אוֹיְ זַעַנְעָן מִיר אַנְגְּעַקְוּמָעָן קִיְּן „אִיזָאָ“ אַיִּן דַעַר גַעַטָּאָרִין, דַארְטָ
אַיִּן גַעַוְעָן צּוֹגְעָרִיְּטָ הַיְּוֹלָךּ וְוָאָסָ דיּ רְשָׁעִים האָבָן גַעַמְאָכָט אַטוֹישָׁ, דיּ

אלין אריגגעבראכט אין די שמוסיגע שטיבלך, און פאר די גוים געהבן אידישע פינע דירות. אין יעדען הויף זענען געזען עטליכע משפחות ווער ס'חאט געהאט פלאץ אין שטוב האט זיך דארט באזעט, ווער נישט אין אוועק אין די בהמה שטעלער, אין די שייערן, אונטער די אבערגוּן, אויף די שטאָלן ביעדמעער, אַ יעדעס דארף עקסטער און אַיידע משפה באזאם.

מענער און גרעסערע קינדרער זענען אַרוייסגעשית געווארן צו דער ארבייט, אין די חוסטער בערג, דארט האבן מיר צווערט זיך באָגעגענט פנים אל פנים מיט די ס.ס. מרצחים. אונזער ארבייט איז געווען סַאַרטִירָן און פאָקָן די גְּרוֹיִסָּע בָּאָמְבָּעָס אָוָן מִינְעָס, זֵי טְרָאָגָן פֿוֹן אַיְזָן בָּאָהָלְטָנִישׁ צוֹם צוֹוִיטָן.

כמעט אלין איז מען געהאנגען פֿוֹן דער געטאָי צו דער ארבייט און אויך אלין צוריק געקומען. אָזֶי ווּוִיטָץ צְבָעָר זענען די ס.ס. געווען אוֹ מעַן ווּעַט נִשְׁתְּאַנְטְּלוּיפָּן, גַּעֲצִילְגָּעָט שׂוּמָרִים זענען מִיטְגַּעַגְּאָנְגָּעָן מיט אָעוֹלָם פֿוֹן הַוְּנְדָּעָטָר מַעְנְטָשָׁן. וּוּסְאַיְזָן טָאָקָע גַּעַוּעַן, האט קִינְעָר נִשְׁתְּאַנְטְּלוּיפָּן עַרְגִּיאָז וּוּי, פְּשָׁוֶת מען האט געוזוכט אַיבָּעָר בְּלִיבָּנוּ אָין וּאָלָד אָוָן אַנְטְּלוּיפָּן עַרְגִּיאָז וּוּי, נִשְׁתְּאַנְטְּלוּיפָּן עַרְגִּיאָז וּוּסְאַיְזָן אַפְּגַּעַשְׁאָצָט די סְכָנָה מֵהָאָט נִשְׁתְּאַנְטְּלוּיפָּן וּוּסְאַיְזָן אַפְּדָעַם עַולְמָן, אוֹ די קָאָלָכָ-אוּיוּונָס בְּרַעְנָעָן אַיְזָן אַיְשָׁוּזִיךְ, בְּמִילָא אַיְזָן מעַן זיך צוריק געקומען אַיעָדָר צו זִיְן מִשְׁפָּחָה אָוָן גַּעַוּוָרָט אוּרִיךְ דָּעַם חָוְרָבָן, די אַיְדִּישָׁע מַאֲמָעָס האָבָן קָוִים גַּעַוָּרָט אוֹ דָּעַר פָּאָרָנָאָכָט זָאָל שָׁוִין קָוְמָמָעָן, צוריק זַעַהַן די מענער מיט די גַּרְעָסָעָר אַינְגָּלָךְ, וּוּלְכָעָ אַרְבִּיטָן אַגְּנָצָן טָאגְּהָן הַוְּנְגָּעָרִיקָּרְהִיָּת.

דָּעַר הַוְּנְגָּעָר וּוּרְטָ שְׁטָאָרָקָעָר, דָּאָס בִּיסְלָ עַסְן וּוּסְאַ אַיְדָעָר האָט מיט זיך גַּעַבְּרָאָכָט פֿוֹן דָּעַר הַיִּם האָט זיך אַרְיסְגָּעָלָאָז, אָוָן די קִינְדָּעָרְלָךְ וּוּיְנָעָן אָוָן בְּעָטָן עַפְּעָס אַיְזָן מוֹלִיל. דָּאָס שְׁטִיקָל בְּרוּוִיט אַיְזָן אַיְקָרָהָמָצִיאָות אָוָן נָאָר יְחִידִים האָבָן עַס נָאָר אַבָּעָר אַיְיךְ בְּצָמְצָמָה. אַיְנָגָע פְּרָוִיעָן וּוּסְאַיְעָרָעָן מַעְנָעָר זענען שָׁוִין עַטְלִיכָּעָיָר אַוְוּעָק אַיְזָן דָּעַר אַוְקָרָאַינָּעָ, גַּעַפְּנָעָן זִיךְ אַיְזָן דָּעַר גַּעַטָּאוּי אלִין, עַלְעָנָה, מיט פִּיצְעָלָעָ קִינְדָּעָרְלָךְ וּוּלְכָעָ רִיסְעָן אַיְזָן אַוְעָלָט מיט זַיְעָרָע וּוּיְנָעָן, אָוָן בְּעָטָן אַבִּיסְלָ מִילָּךְ, אַוְאָרְמָן טְרִינָק דָּאָס חַיָּת זיך צו דָּעָרָכָפָן, אַבָּעָר די מַוְּטָטָעָר קָאָן גַּרְנִישָׁט הַעַלְפָּן, זֵי וּוּיְנָעָן אַיְזָן זֵי וּוּיְנָעָט מִיט, זֵי גַּיְט זֵי צוֹ פָּאָרְשָׁטִיָּן אוֹ סְאַיְזָן נִשְׁתָּאָ, אָוָן פָּאָרְשָׁטִילָט דָּעַם דָּאָרָשָׁט אָוָן הַוְּנְגָּעָר מיט אַבִּיסְלָ בְּרִינָע וּוּסְעָה.

אויב אונזערע אידן האבן זיך נאך אללע איבעלעבענישן געהאלטן און מיט גבורה געליטן די יסורים ופגעים רעים, זיך נישט פארלייזן אין ים צרות, געטראיסט זיך אליאין און אויך מחוק געווען אנדערע, נישט צו פארליין די האפנונג, אבער נאכלעם ווי סאיין ארוייס די ביטערע גוירה אפשערן זיך די בערד און פיאות, אַרְוָנְטַעֲרֶנְעָמָן דעם צלט אַלְקוּיִם, דעמאט אַיְזָן מֵעַן אַינְגָאנְצָן צעבראכּו געווארן, דאס הארץ אַיְזָן צוֹגָאנְצָן ווי וואסער.

קודם האט מען געוואלט אַפְּשְׁטוּיסָן די גוירה, קטש משעה לשעה קיינער האט נישט געוואלט זיין פון די עשרה ראשונים, אוועק ווארפּן פון זיך די אַידִישׁע צורה, אבער סאיין נישט געווען קיין אנדערע ברירה. מיט וויטיקע הערצער זענען געווען די זקנִים אַוְן זיך געלאָט אַרְוָנְטַעֲרֶנְעָמָן די שײַנע לאָנגָע גְּרוּיעַ בערד אַוְן די לאָנגָע גְּקָרְיוּעַלְטָע פִיאָה. מִזְיכָץ אַוְן משוויגט, מילאָט נישט אַרְוִיסָן פון מַוְיל אַפְּיָלוּ אַיְזָן ווארט, נאָרְ פון די אויגן טראָפּן הייסַע בלוטיגע טרערן, אַוְן זַיִן באָנְעָצָן די ציטערדייקע פיאָות, ווועלכּע האַבָּן זיך געוואלגערט אויף דער ערְד.

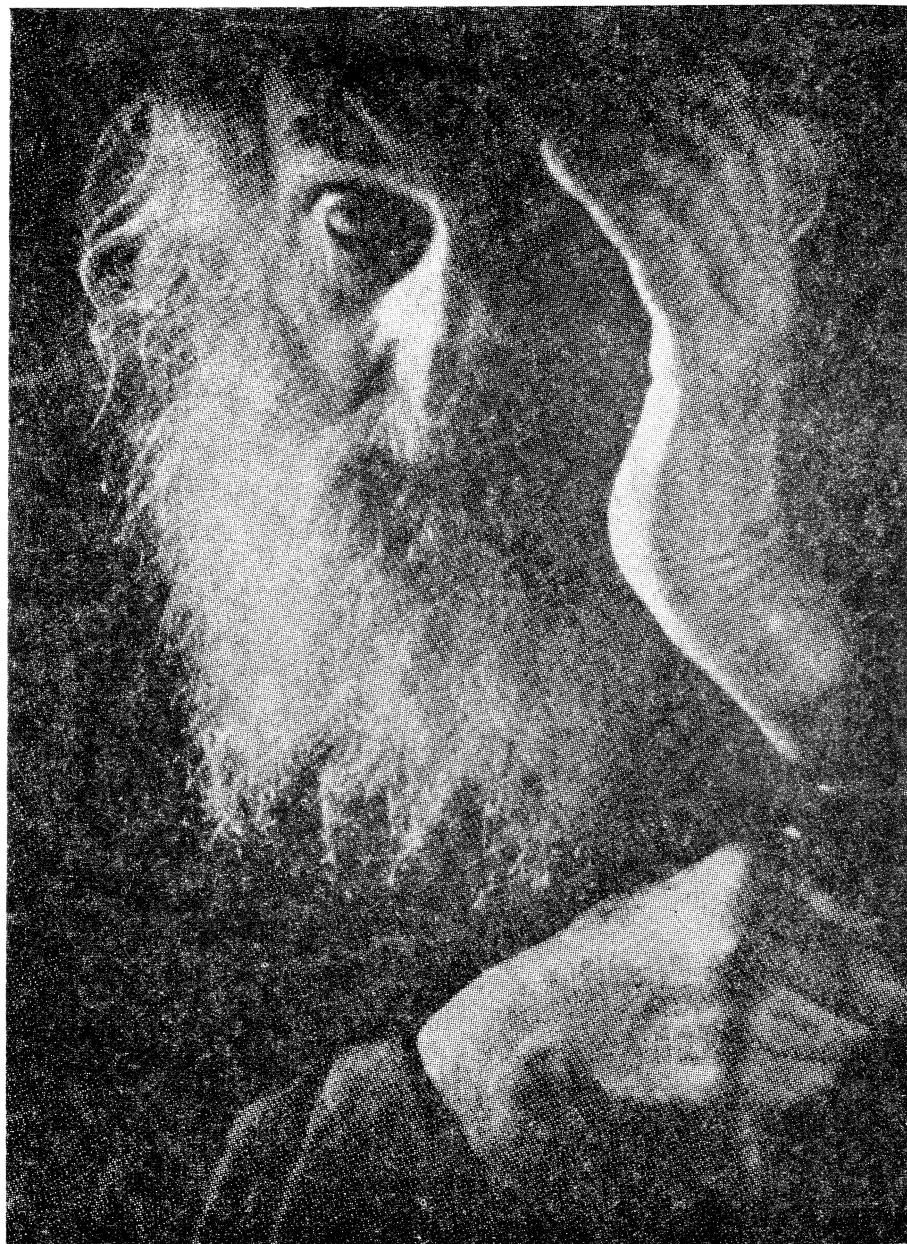
מייטאמאל אַיְזָן יעדער איינער אַינְגָאנְצָן נְשָׁתָּה געווארן, מַדְעָרְקָעָנְט נישט זיך אַוְן אויך נישט זיין חַבָּר, מַהְאָט דֻּרְפִּילְט ווי מַאְיָז דַּעֲרַנְדַּעְלִיקָט אַוְן באָשְׁפָעַט. וּמְעַשָּׂה שְׁהִיָּה, מיט צוּוִי עַלְטָרָעַ בְּרִידָעַ, ווּלְכָע זענען אַרְוּם גַּעֲגָנְגָעַן זַיִן אַיְינָעַר דֻּעַם צוּוִיָּטָן אַיְן דָּעַר גַּעֲטָאָיַי, זַיִן באָרְד אַוְן פִיאָות אַפְּגָעָשָׁוְיָרָן. גַּיְעַנְדִּיג אַיְן די גַּעַסְלָקְ פון דָעַר גַּעֲטָאָי, באָגָעָנוּנָעַן זַיִן זיך, פְּרָעָגְט אַיְינָעַר דֻּעַם אַנְדָּרָן, רַי אַיְדָ! האָסְטוּ נישט גַּעַזְעָנָעַן זַיִן זיך, פְּרָעָגְט אַיְינָעַר דֻּעַם אַנְדָּרָן, רַי אַיְדָ! האָסְטוּ נישט גַּעַזְעָנָעַן זַיִן זיך, פְּרָעָגְט אַיְינָעַר דֻּעַם אַנְדָּרָן, רַי אַיְדָ!

אוֹן נאָר אַרְגָּע בְּרַעְכָּת עַר אָוִיס מִיט אַבְּיטָעַ גַּעַוְוִין אַוְן שְׁרִיְּטָ צָו עַמְּ: „טִיעַרְעָד בְּרוֹדָעַ, אַיְקָשְׁיִ אַקְעָגְן דִּיר אַוְן די דַעְרָקָעָסְט מִיךְ נִשְׁטָ? ווּי אַיְזָן צָו אַוְנוּ, צָו ווָאַס מִיר האַבָּן זיך דַעְרָלְעָבָט אויף די עַלְטָרָעַ יַאֲרָן.“

פִון טָאג צָו טָאג אַיְזָן געווארן דאס לְעָבָן אַיְן די גַעְתָּאָוִס טְרוּיְעִירִיקָר אַוְן אָוְמְעַטְיקָעַר. אַלְלָעַ מְעַנְעָר פִון 14—60 יַאֲרַ האַבָּן גַעְמוֹזָט אַרְוִיסְגָּיִין צָו דָעַר אַרְבִּיטָ. אַיְן אַיְדָעָרְעָר גַעְטָאָיַי האַבָּן די ס. פ. אַרְוִיסְגָּזָוָכָט פָּאַרְשִׁידְעָנָעַ אַרְבִּיטָן, כְּדִי אַוִּיסְפְּלָאָגָן די מְעַנְטָשָׁן, אַרְוִיסְנָעָמָן דאס לְעַצְטָע בִּיסְעָל כּוֹת, דֻעַם קָאָפָט פָּאַרְדְּרִיְּעָן, אַוְן אַוִּיסְנָאָרָן דֻעַם עַולְם, כְּדִי מִזְאָל זַיִן טָרוֹד אַוְן נישט האַבָּן צִיְּטָ אַרְיִינְשְׁפָּעְקָוְלִירָן ווּגָעָן עַתְּה, נִשְׁטָ גַעְפִּינָעָן דְּרָכִי הַצְּלָה ווִיאָוִי אַנְטְּלָוִיפָן אַיְן דָעַר לְעַצְטָע מִינְוֹט פִון קָעָר גַעְטָאָי.

שייא

זכרון קדושים

א פארטראנטער זקן אוון דער געטאווי

זכרון קדושים

שיג

לאנגע שורות מיט הונגערליך מענטשן האבן אויסגערטט צו דער ארבײַט, די געהעלע, "מגן דוד" לאטס האבן געשינט פון די צייגענע פראָ- פלאָטטע רעקלַה, די בײַנער האבן אַרוּסְגָּעַשְׁטִירַצְעַט פון זַיִן, צו ווֹיַין ווֹאָס פֿאָר אַפְּנִים מַעַן האַט. דאס אַונְגָּאַרְישַׁע מַילְטֶעֶר האַט באַלְיִיט די טְרָאַנְסְּפָּאַרְטָּן בֵּין צוֹם אַרְבִּיטַּס פְּלָאַז, אַבעַר מִיטַּן קְלָעַנְסְּטָּן דְּרַיִּי, אַיז נַאֲךְ מַעְגָּלַע גַּעֲוָעַן זַיִּךְ צוֹ בָּאָפְּרִיעַן, סַיִּ בֵּי דֻּעַם מַאֲדְשִׁין צוֹ דַּעַר אַרְבִּיטַּט, אַז אַוַּיד בֵּי דַּעַר אַרְבִּיטַּט, אַיז גַּעַנְגַּמְעַלְקִיטַּן גַּעַוְעַן צוֹ מַאֲכַן אַפְּלִיטה, אַבעַר סַיִּזְעַם נִישְׁט אַיְנְגַּעְפָּאַלְן דָּאַס צוֹ מַאֲכַן.

דאָס לעַבְּנָסְמִיטָל אַיז גַּעַמְיְנָרְטַּעְטַּע גַּעַוְוָרְן פָּוּן טָאגְ צוֹ טָאגְ אַין דַּעַר גַּעַטָּאוּי, אַז אַזְוִי וּוְיִ דִי גַּעַסְטָאַפְּוּ האַט גַּעַוְוִיסְטַּע אַז עַס וּוּעַט דְּוּיְעַרְן נַאֲךְ עַטְלִיכְעַ וּוּאַכְעַנְסַ בֵּין סַזְוָעַט קְוָמָעַן דִּי רַיִּעַ אַרְיַה אַונְזָעַרְעַ אַיְדַּן, צוֹ פִּירַן זַיִּי קִיְּין אַרְיְשָׂוִיִּץ, האַבָּן זַיִּי אַרְוִיסְגַּעַשְׁקַּט שְׁלִיחִים צוֹ פָּאָרַן אַין דִי דָּעַרְפָּעַר, בְּרַעְנָגָעַן פָּוּן דִי אַידִּישַׁע הַיּוֹזֵר דָּאַס רַעַשְׁטַּבְּיַסְלְ תְּבוֹאָה אַזְוָעַן מַעַל ווֹאָס אַיז נַאֲךְ גַּעַבְּלָבָן.

וּוְעַן דִי שְׁלִיחִים זַעַנְעַן צְרוּיקַ גַּעַקְוָמָעַן אַין דַּעַר גַּעַטָּאוּי, האַט דַּעַר „יַודְעָנָרָאַט“ זַיִּךְ גַּעַנוּמָעַן פָּאַרְטִּילְּן דִי תְּבוֹאָה פָּאָרַן, גַּאנְצַּע דָּעַרְפָּעַר אַיְדַּן זַעַנְעַן גַּעַלְאָפְּן מִיטְ לִיְדִּיגְעַ כְּלִים צוֹם מַאֲגָזִין, יַעֲדָעַר האַט גַּעַבְּרָאַכְּטַּע אַבְּיִסְלְ קָאַרְטָאַפְּל, בּוֹנְדָלְךְ, מַעְלִיְעַן מַעַל, צוֹ דָּעַרְכָּאָפְּן דָּאַס חַיוֹת פָּוּן דִי קְלִיְיַעַן קִינְדָּעָרָלְךְ, וּוּעַלְכָּעַ האַבָּן שְׁוִין עַטְלִיכְעַ טָעַג כְּמַעַט נִשְׁטַּחְתָּאַט אַשְׁטִיקַל בְּרוּוּיט אַין מוֹילְ.

סַחְאָט זַיִּיךְ גַּעַטְאָן בַּיִּם פָּאַרְטִּילְּן אַגְּשָׁרְיִיְעַנְישַׁ מִיטְ אַגְּשָׁטִיפְּעַנְישַׁ, יַעֲדָעַר אַיְנָגָעַר האַט גַּעַוְאָלַט זַיִּין ווֹאָס פְּרִיעַר אַין דַּעַר רַיִּעַ, אַז אַזְוִי וּוּלְכָעַ האַבָּן שְׁוִין בְּעַקְוָמָעַן זַיִּעַר חָלֵק אַז אַרְוִיסְגַּלְקִילְכְּעַ, האַט מַעַן דָּעַרְקָעַנְטַּ אַיז זַיִּיעַרְעַ פְּנִימְרַ אַמִּין פְּרָעַמְדַּ שְׁמִיכְלַ, אַוְיְסְגָּעַמְישַׁט מִיטְ צַעַר אַז שְׁפָאַט.

מִיטְ עַטְלִיכְעַ וּוּאַכְּן צְרוּיקַ אַיז מַעַן נַאֲךְ גַּעַזְעַסְן אַיז דִי צִיְגָעַנְעַ דִּירָותַ, גַּעַשְׁלָאָפְּן אַרְיַף דֻּעַם אַיְגָעַנְעַם בְּעַטְ, נַאֲךְ גַּעַוְוָעַן מַעַר וּוּיְבָגְעַר פְּרִיִּ, אַז הַיִּנְטַּזְעַנְדִּיק פָּאַרְשָׁפָאַרְט אַין דַּעַר גַּעַטְאַיִּ האַט מַעַן שְׁוִין גַּעַהְאַט גַּעַבְּגָעַן צִיִּיט צוֹ קְלָעָרַן וּיְמִהְאָלַט אַין דַּעַר וּוּלְטַ.

סַיִּזְעַם גַּעַוְוָרְן אַוְמָעַטְיק אַז אַז מַרְהַ שְׁחוֹרְהַדְיִיק דָּאַס לְעַבְּן, די אלְטַע

געציטערט איבערן מארגן.

טריקונטט ליעל און שיינע חלומות. ההבן געהלאט און זענען איינגעשלאפן און דער מוטערס שויס מיט פאר- די אלטע באבעס, די קליג אידישע וויבער וועלכע האבן שווין איזויפיל מיטגעהמאכט אין די לעצטע פאר יאר, זענען געווען פארביביטערט און טרייעריך, געזיפצט איבער זיירע אויסגעויקטע תחינות, און זיי יעדן שאג אוייגעפרישט מיט פאריסורימ'טע טראדען. מאמעס האבן פראבירט צו טרייסטן די קליגע קינדרל און זיך צו זיי געהטען זיי זאלן אויפהערן זיין, זיי ההבן געהלאט און זענען איינגעשלאפן און דער מוטערס שויס מיט פאר-

— ★ —

פרק עשרים ושמונה

די ביטערע שאלה אלכה? ווען די וועלט האט געשזונג,
קולות פון הרעה — הרב וויסכאנדל זיל שטראעמיט אויף
די וועלט — דער חביבישר אפטריזן.

א יעדעס יאר וואס מיר דערווײיטערן זיך פון דער בלוטיגער צווײיטער
וועטלט מלחמה, פונעם ביטערן גרויסן חורבן אין איראפע, עקיבערט אין קאָפַ
די פראגע פארוواس האט מען זיך געלאָזט פֿאָרנְאָרְן פֿוּן די דִּיטְשָׁעָס. מרוצחים
אוֹן זיעערע אונגעארליך שותפִים, זיי געגְלִיבֶט בֵּין צוֹ די טוּינְרָן פֿוּן די גָּאוֹ
קָאָמְעָרֶן, אוֹן נִישְׁתְּ גַּעֲזָכְטָה דְּרָכִים מִיט עַצְׂחוֹ וּוַיְאָזְזִי זיך רָאָטוּן בְּאַצְּיֻטָּעָס
פֿוּן די חִיהְשָׁעָנְגָּל.

ויאזוי איז דאס געשען או אידן בי אונז האבן שיין רואיג צויטילט זווייער אוריימע ירושה פאר די גוינשע שכנים. אוון זין געהאט אלעל פכים קטנים, גאר פון זיך אוון פון דער משפחה אינגאנצען פרגעסען.

זכרון קדושים

שטו

א יעדער נעמט דאס קלילינע טארבעלע, די אוירימע סאקסעס, און משפאנט בהכנתה אין געטאיי ארין. ואכענס זיצט מען פארשלאָסן אין די געטאָס און דער עולם וווארט אויף דעם ביטערן גור דין. פארוואס אייז מען נישט אנטלאָפּן באָלד אין די וועלדעָר אַנשטיָט צו לוייפּן אין געטאיי ארין? פארוואס אייז מען אין דער לעצטער מינוט נישט אנטלאָפּן פֿון דער געטאיי ארוייס? איכָה! וויאָוי האט מען זיך געלאות פֿירן טויזנטר אידן, קיגע אידן, נישט פֿארשלאָפּעָנָע אידן, צצָאן לטבח?

פֿון צייט צו צייט שווימט אויף אלץ פרישע ראיות, ניע דאָקאמענטן ווערָן אויפֿגעָדָעָט וועלכּע ציגָן אונז איבער וויאָזָי די גאנצע וועלט אין געשטאנען פֿון אַזִּיט און זיך צוֹגָעָקָוט מיט אַמִּין רְוָאִיגְקִיט ווי די ברוטאֲלִישׁ עַנְצִישׁ כְּהִיא פֿאַרְצִיקָט די צָאן קְדָשִׁים. ווי זיך פֿאַרגִּינָּן אַידִיש בְּלוּט וְאַיִן פֿוֹצָה פָּה וּמְצָפָצָה.

די אללע מנהיגי אומות העולם, די הערשערס פֿון גְּרוּיסֶע מדינות וועלכּע האָבָן געקעמאָפּט קעגָן די נאַצִּישׁ רְוֶצְחִים, זיך האָבָן געהאט אַגְּנוּיעָם דיין וְחַבּוּן וְאָס טוֹט זיך אָפּ מִיט די 400 טוֹיזָנָט אָונְגָּרִישׁ אַידָן, גְּעוּווּיסֶט פֿינְקָט ווי אַהֲיָן מֵפִירְט אָונָז אָונָז אַבְּיטְעָרָר גּוֹר דֵין עַס וְוֹארְט אויף די אללע טְרַאַנְסְפָּאָרטָן, פֿוֹנְדָעָסְטּוּזָעָגָן האָבָן זיך געלאות או די טְרַאַנְסְפָּאָרטָן זאלָן זיך גְּלִיטְשָׁן אָיִן דער אַיְלָעָנִישׁ קִיְיָן אוּשְׂוִיָּץ.

ווען אללע פֿעלְקָעָר פֿון דער וועלט היַבְּן גְּעוּווּן אויף אַזְעָקָה גְּדוֹלָה וּמְרָה, ווען זיך זענען די גאנצע צייט מִתְרָה דעם אַרְכִּי רְוֶצְחִים זיך מִיט זִינְעָן שׂוֹתָפִים די ס.ס. קְרִיגְסְפֿאָרְבְּרָעָכָר אָז זיך זענען עַתִּיד לִיחְזָן אַתְּ הַדִּין אויף אַיְדָעָן נְפָשָׁה, אויף אַיְדָעָן טְרָאָפּן פֿאַרְגָּאָסְעָנָעָם בְּלוּט, ווען זיך אַפְּעָלִירָן צו די גּוּיִם נִישְׁטָהָלְפָּן פָּאָר די נְאָצִים אָיִן זִיעָר בְּלִיטְגָּעָר מְלָאָכָה, ווען זיך מְאָכָעָן דֻּעְמָאָלָט וְוְאָלָטָן מִיר נִשְׁטָה דְּעַרְגְּרִיכָּט צו וְעַקְסְמִילְיאָן קְרָבָנוֹת פֿון זיך מִילְיאָן קִינְדָעָר.

די אַיְנְצָעָלָע חַסִּידִי אומות העולם וועלכּע האָבָן זיך זִיעָר לְעַבְּן אַיְנְגָעָשְׁטָעָלָט מְצִיל זִין אַידִישׁ קִינְדָעָר פֿון די נאַצִּישׁ הַעֲנָתָה, זענען מְעִיד כְּמָהָ עדִים, או מִיט אַבְּיסָעָל רְצָוָן אָוּן חַשָּׁק, אַיִזְמְעָגְלִיךְ גְּעוּווּן רְאַטְעָוָן

זכרון קדושים

די שיריים פון די שרידי החרב איבערהויפט אין דער תקופת וואס מיר זענען אין איר דז, דאס לעצעט עריך פון דער בלוטיגער מלחהה.

לעצטענס ווען מ'דרמאנט זיך פון דער תקופת השואה, הערט זיך בי פארשידענע געלעגענהייטן דברי וויזוי וחרטה בפומבי פון אטיל אידישונג מהיגים וועלכע קלאנן זיך בגלי עלי חטא און שריעין „אבל אשימים אנחנוו“. יא — זאגן זיין — מיר זענען שלדייג דאס מיר האבן מפקיר געוווען אונזערע ברידער בעט צרה, און מיר האבן נישט אויסגעניצט אונזערע פיאגיקיטן, די אוריאמע מיטלן לויין ראטעהווען פונעם פיינער קטש דעם לעצטן חלק, די שירי שיריים, די ברידער און שעומסער וועלכע זענען אומגעקומען ביים סוף פון דער מלחהה. זיין זענען מודה או צוליב פארשידען חשבונות האט מען זיך צוריק געהאלטן זיך ג'פרט מיט תירוץים, ח"ו ניט טשפֿן מיט דער מדינה, נישט באירין דעם מלחהה פלאן, קעמעפֿן בשותפות און צוברען די דיטשע חי-ה, ובני לביבני זענען אונזערע קדושים אומגעקומען.

אין די עטליכע ואכענס, ווען מיר קארפאטישע אידן זענען געוזען פארשפארט אין די געטאיס, האט דער צורר אייכמאן ימ"ש מיט זינע שותפים צוגרייט אין בירקאני — אוישווייך 4 ניע אויוואנס, פארגרעסערט די גאָז קאמערן אויפֿגעמנן די טוייזנטר אונגארישע, קארפאטישע, מאראמארישע, קדושים.

אויף דער צייט האט עדות געזאגט דער אוישווייצער הויפט רצח, הס ימ"ש פאר זינע שופטים, און ער געדענקט אטאג אין הוּדש يولִי 1944 ווען ס'אין פארברענט געווארן אין די אוישווענס אערך פון 10,000 נפשות.

הרבות הגאנן הצדיק רבּי מיכאל וויסמאנדל זצ"ל, ניטרעד רבּס אידעם האט פון זיין באהאלטעןיש אין בראַטיסלאוֹו אַינְגֶּנְעַרְיסָן וועלטן און געשרגען געוואָלד! ראטעהוועט פון די פלאָמן פיינער דאס שאָרִית הפליטה, זינע בריוו און געשרייעריען זענען לײַידער געפֿאלן אויף פארשטיינט אַוַּעֲרֵן, די קולות און בקשנות פאר הילַּפּ זענען ערגייך ווי דערשטייקט געווארן, באָלְד ווען די טויעָרָן פון די קארפאטישע געטאיס זענען געפֿנט געווארן און מיר זענען אַינְגֶּנוֹוֹגְּנוֹרְט געווארן קיַּין אוישווייך האט הרבּ ווַיְמָאָנְדָּל מודיע געווען דורך זינע פֿאַרטְּיוֹאָנִישׁעָ שְׂלִיחִים בּוּהָ הַלְשׁוֹן:

זכרון קדושים

— „געטערן האט זיך אנטיגעגען דאס פארטהיין אידן פון זיבנברגן קאראט eros און קאשייד או מגעגענה, דאס זעבען די ערשות טראנספארטן וועלכע דארפֿן דערגריכֿן צו 320 טויזנט נפשות. איעדען טאג ווערן אוועק געשיקט 4 צעגער וועלכע צילין 45 בהמה וואגןען, אין איעדען וואגןן ווערט אריינגעשטויין (70) זיבציג אידישע נפשות... דאס פארן קיין אוישוויז דזיערט 2–3 טאג, אללע צעגער פארן אין דער ריכטונג: — קאשו — פרעושוב — אורלוב — מוסינה — אוישוויז —

דער גבור ההצלה האט נישט אויפגעהערט צו פאדרען אין זיינע סודות-

דייק בריוו:

א) באמאדרין און חרוב מאכן אללע שטרעקס וועלכע פירן דורך סלאוואקי קיין אוישוויז, ספצעיעל די שטאייאגען קאשו און פרעושאנו.

ב) צושמעטערן מיט גרייס באםבעס די גאו קאמערן און די כבשני האש אין אוישוויז גופה, דורך די אמריקאנישע און ענגליישע עראלאנען.

טויזנט עראלאנע בעלאדענט מיט די שוערטשט באםבעס האט געשיקט אמריקא און ענגלנד איעדע נאכט, זיי האבן גזוייעט, אחרובן וחרס אין די דיטשע שטעט, חרוב געמאט פאבריקן און מליטעריש פונקטן, אמריקא אליאין האט געווארפֿן אויף דיטשלאנד באםבעס אין דער צויניטער וועלט מלחה בסך הכל 530,758 טון, און דא האט זיך פראלאגט קטש אין איינציגער עראלאן חרוב צו מאכן די אויעוונס אין אוישוויז, מידאנעך, טראבלינוקע, און אין קול ואון עונה.

צווישן די פיל בקשוט וואס הרב וויסמאנד האט אויסגעשיקט מיט זיינע שליחים, געפינען מיר און ער איז זיך מתחנן או מיזאל לכל הפתות מודיעז זיין פאר די אומג'יקליך אידן ווי אהין מג'יט זיי פירן, ער שריבט אין איינעם פון זיינע בריוו:

— „מיר זענען נישט בכח צו ברענגען אחינו בני

זכרון קדושים

ישראל צו גליון או זי ווערן טראנספֿאַרטֿיט קײַן אוישׂוֹיז,
אוֹזְוִי שטארק מאכט דער רשׁע זיין אַרְבִּיטֿ בערָמָה וּבְסֶתֶר.

— “דעריבער אין נויטיג און אייערעד, “פיגל” זאלן ווארפֿן פון דער הויך הונדערט טויזנער עקסעמאפלארן, “פלוגבלעטעטער” פאַרטציילן דעם אָמָּה לאַמִּתְהוּן, קדי עס זאל וויסּן סיַ פִּיל גוּם גוּישׁת העלָפָן, סיַ פִּיל אַידָּן זאלן פֿאָרְשְׁטִיִּין, אָז גַּיְין אֵין טְרָאנְסְּפָּאָרט, אֵין-עָלָן של יהרג ואָל יַעֲבֹרָן.”

דער תמצית הדר איז איז אונגעראָע איזן האָבן בעכל נישט געויסט איז
עס עקוּסטערט אַגְּהוֹן אַוְישׁוּאַיַּץ, אַמִּידָנִיק, אַטְּרָבְּלִינְקָעַ, אַז מְפִירֶט
אוֹרוֹדִיס פָּן דֵּי גַּעֲטָאִיס גָּרָד אַין דֵּי גָּאוֹ קַאמְעָן אַריִין, אָוָן אַז אַין בִּיקָּאָנוֹי
קַיְצָן זַיְד דֵּי בְּרַעֲנְדִּיקָּעַ סָאָלָכַּ-אַנוּזָּעַן.

ווארלטן אידן געווונן געויסט פון דעם אללעם, דעםאלט ווארלטן אונזערע
איאידן סעפצעיל פון קארפאטראוס זיך נישט געלאוזט אללע פירן צאנן לטבחה.
„מלאך המות מה לי הכא, מה לי החט”, אויב אין-3 טאג ווערט מען
גענערבראקט פון דער געטאווי אין די גאזו קאמערן, ווארומ זאל מען נישט פרובייזן
אנגטוליפן אין די טיעפע וועלדער ארײַן? ווי פיל אין דען געווונן דער מהלך
פונן דער שטוב ביז אין וואלד אוּריין. אונן אפלו פון דער געטאוי אלײַן אין
געווונן מעגליג מאכן אָפלִיתָה אָן שׂווערקייטן.

פארטיזאן ר' שמואל מאשקלאוייטש ז"ל פון דעם דארף נאנקעה.

ר' שמואל נאנקעפר אין געווונ א טיערער חסידישער איד וועלכער
האט נהנה געווונ מגיעת כפוי, מהונ געווונ קינדער ל תורה ויר"ש, א גורייסער
בעל מודות און געהאט א ברייטע האנט מיט אפעגענער טיער. פינקט ווי אלעל
אידין זיינס גלייכן האט ער געליטן דעם שווערן שעבוד מלכות הרשע, און
אריסגעקוקט מיט האפונונג אויף בעסערע ציטן.

ווען די דיעיטה ש.ס. האבן זיך באויזן אין חוסט האט ער דערשמעקט
דעט טראגיישן חורבן. ער האט אויד זיך ארויפגעניעיט דעם געלן „מגן דוד“
און נישט פארלאאן די האפענוונג... אול... אפשר... אבער ווען סאייז געקוממען

זכרון קדושים

די גזילהה זיך צו פאָקָן די זאָכָן אָזְן וווערַן גִּריַיט אָזְן גַּעֲטָאוּי אָזְן גִּין דֻּמְאָלֶט
 אָזְן עָר אֹיְפֿגֿעַשְׁטָאנְגָּעָן אָזְן גַּעֲזָגָט גִּינִּין! עד כָּאן! אַיך ווועל זיך נִישְׁט לְאָזְן
 פָּאנְגָּן אִין גִּין פֿרִיאַוּילִיג אִין זֵיכְר בְּלוֹטִיגְעָר נְעָץ, קִינְדָּעָר מִיר ווועלַן
 נִישְׁט גִּינִּין!

ר' שְׁמוּאֵל מַאֲשָׁקָאָזְוִיטִישׁ ז"ל

דער חסידישער — נאנקווער פֿאַרטִּיזָן
 ניצול גַּעֲוָאָרָן אִין די קַאֲרָפָטִישָׁע בָּרג

זכרון קדושים

מהיום הזה והלאה, אין דער שטילער יגיע כפim איז, דער איידעלר ר' שמואל נאנקעווור געווארן כמעט דער איינציגער חסידישער פארטיזאן. ער אין נישט געווען בעוואפענט מיט בייסן און שפיזן, נישט פארמאגט קוילן מיט האנט גראנאטן, נישט געטראגן ביי זיך כליל מלחה, נישט געגןגען שיסן דיביטשן מיט אונגארן, ער האט נאר אויפגעהוויבן דעם, "נס המרד" דערמיט וואס ער אין נישט נכנע געווארן צום לעצטן ברוטאלישן אונגארישן-דייטשן חוק, זיך לאון פירן אין די קאלאכ-אויעווענס ארין.

נאך פסח תש"ד, וווען אללו אידן שפאנען בהכנה אין דער געטיי ארין, וווען הונדרטער אינגעלאיט, בעלי כה מיט די בעטטע פיאיגקייטן, לאון זיך פירן פון עטליךע ושאנדרן מיט איינציגגע גאסן שקטים, דעםאלט נעמט ר' שמואל ויין וויב און אחלק פון ויין משפחה און גיט זיך אויס- בעהאלטן אין די ליפשער בערג.

זיין וואנדערן פון איזן באהעלטניש צום ציינן, צוישן די הוויכע בימער, ריינן ביי די קארטשעס אין די טיעפע זואוירן, מײַזמערט זיך באזאם מיט די פיגעלך וחיתו יער. נאר ביינאקט ערלבויבט מען זיך א羅יסשיקען א שליח איז דארף ארין צו אמאליין שכן, צו א בעקאנטן פוייער ארגאניזירן דברי מאכל און דערשמעקן ווי דער מצב איז.

א האלב יאר לעבט ער מיט זיינע מענטשן אלס נרדפים, אין פחד, אין ליידעניש איעדען ריר פון א בלעטל, א שאקל פון א ביימעלע, א שפרינג פון האזעלע אדער א פויגל, די וווײַטער טרייט פון א וואלדס גוי דערצייטרט דאס הארץ, מי יודע אויב עמיצער פון די וואלדס גומם האט נישט דערוזען די חברותא און געלאָפּן פֿאַרְצִילֵן פֿאַר די אונגאריש׶ן וּשְׁאנְדָּרֶן וּוּלְכָּעֶן קומען זיין זיכען. מ'טויישט די מקומות, מ'זוארט אויף דער ישועה, און מ'צ'ילט די שעהין אבער ר' שמואל איז זיך נישט מיאש, ער איז מחזק די משפחה זיין זאלן זיך נישט פֿאַרְלִירֵן.

אין דער אסיאן צייט — אוקטובר 1944 — וווען קארפאטuros איז באפרײַט געווארן דורך דער רויטער ארמיי קערט זיך ר' שמואל נאנקעווור אום צו זיין חרוב געווארנער הים. ער שפאנט בראש איבער די אַרְמוּגַע דערפֿער, ער כאפט אַבלִיך איז די לִיְדִיגַע הַיּוּר, אַפְּשָׁר ווּעַט ער דערזעהן אַברודער, אַשׂוּעַטָּעַר, אַגּוֹטָעַן פֿרִיְינַד, אַבעָר אַלְלָעַס איז חרוב, אַטוּט שְׁטִילְקִיַּיט

זכרון קדושים

העerset איבעראל, נאר די פֿיגעל ויזען אויף די בימער אין די אידישע הייך, און ריפּן אויף זיעער פֿיגילישן לשון די אמאלייג בעלי בתים זיי אַרוויסברגעגען שטיקלך ברויט מיט שיריים פָּון דעם מיטאג, אבער אָפֶשֶׁר מאכן זיי אַספֶּד אויף זיעער לשון פָּאר די טײַערע אִידן, וועלכּע וועלן זיך שוין נישט צוריק קערן אהער.

פָּון אללע זיטן זעהט מען נאר אַחרובן והרט. ס'ויל זיך שריינען „את אַתְּ אַנְכִּי מְבַקֵּשׁ“ זוי זענען מײַנְעַן בְּרִידָעֶר, זוי זענען די גאנקעווער, ליפּשאָר, האַרְינְטְּשָׁעֶר, בִּיסְטָרָעֶר, חֹסְטָרֶר, קַאַשְׁעָלְיוּוֹרֶר, אָונָן נאר אָונָן נאר אִידָּן, אָבָּעָר עַס אִיז נִשְׁתַּת דָּא אָפְּלָוּ וּוּם די שָׁאַלָּה פֿרְעָגָן זַיִּז זענען דָּאָךְ די ערְשָׁטָעָן וּוּלְכָעָן שְׁפָאָגָעָן צְוִישָׁן די חֹרְבָּותָן. אָונָן אָז די שְׂרִידִי הַשּׁוֹאָה קָעָרָן זַיִּז אָום אַהֲיָם אָונָן בְּרַעְנְגָעָן מִיט זַיִּז די בְּשָׂרוֹת אִיּוֹב, פָּאַרְצִילָּן וּוְאַוְיִּז אָונְזָעָרָעָן בְּרִידָעָר הָאָבָּן מִקְדָּשׁ הַשְּׁמָן גַּעַוּעַן אִין די כְּבָשָׂנוֹיָהָאָשׁ, וּוּעַן עַר קָוְקָט זַיִּז אָרוּם וּוּאָס סְאיִזְוָעָלְבִּין פָּון די בְּלִיעְנְדִּיגָּעָן קְהִלָּותָן, וּוּעַרְתִּיבָּעָן צְוָרָאָכָּן, אָונָן בָּאָלָּד נָאָךְ דָּעָר בָּאָפְּרִיאָיָאנְגָּן אִין עַר נְפָטָר גַּעַוּוֹרָן.

מִיר ווּילָן נִשְׁתַּת צּוֹפִיל אַרְיִינְגִּינְּן אִין דָּעָר וּוּיטִיגָּעָר פֿרְשָׁה אָונָן מְפֻרְט זַיִּין די עַוּנוֹתָן פָּון מְדִינְוֹת וּעַמִּים, מִיר ווּילָן נִשְׁתַּת ווּיְיִזְן אַבְּאַשְׁוְלִידְגָּנְגָּס פֿינְגָּעָר אוֹיף גַּעַוּוִיסָּע אִידִּישָׁע מְנַהְגִּים וּרְאַשִּׁיָּצְבָּור, וּוּלְכָעָן הָאָבָּן זַיִּז פָּון אָונָנוֹ מְתַעַּלְמָן גַּעַוּעָן אָונָן גַּעַמְבָּט זַיִּירָעָן חַשְׁבָּוֹנָותָן, די מְלָאָכָה לְאָונָן מִיר אַיבָּעָר פָּאָר אַהֲיסְטְּרָאִיקָּעָר וּוּלְכָעָר וּוּעַט מְגַלְּהָ זַיִּין פִּילְבָּעָן בְּעַהְאַלְטָעָנָן זָאָכָן, מִיר ווּילָן אִין דָּעָר פֿרְשָׁה נִשְׁתַּת עַוְסָּק זַיִּין, וּוּילְבָּעָן דָּעָרְמִיט קְרָאָצָן מִיר אָונְזָעָר אַיְיָגָעָן ווּיְגָדָעָן, אִין מִיר פָּאַרְגְּרָעָסְעָרָן אָונְזָעָר וּוּיטָאָגָן.

וּוָאָס עַס אִיז פָּאָר אָונָנוֹ קָלָאָר דָּאָס אָונְזָעָר אִידָּן הָאָבָּן גַּעַהָאָט אָדָּר וּזְיִיךְ צַוְּ רָאַטְעָוָעָן, וּוּעַן מִקְלָעָרָט אָונָנוֹ אוֹיף דָּעָם אַמְּתָה. קָאַרְפָּאָטוֹרָס אִיז נִשְׁתַּת גַּעַוּעָן בּוֹדָאָפָּעָסָט אָדָּעָר דְּבָרְעָצִין, מִיר הָאָבָּן גַּעַוְוָאִינְטָן צְוִישָׁן גְּרוּיסָעָבָּרָגָן, נְעַבְּן לְאַנְגָּעָ אָונָן בְּרִיטָעָ וּוּלְדָעָר, אִין שְׁכָנוֹתָן פָּון טִיעָפָע פָּאַלְאַנְיָינָעָס, אִיעָדָעָר אַיְיָנָעָר הָאָט גַּעַוְוִיסָּט דָּעָם וּוּגָּגָ אִידָּן, מִיחָאָט גַּעַהָאָט בּוּקָאָנְטָשָׁאָפָט מִיטָּגִים וּוּלְכָעָן וּוּאָלָטָן פָּאָר גַּעַלְטָ גַּעַהָאָלְפָן, סְאיִזְוָעָן גַּעַוּעָן זָוְמָעָר, אַסְבִּיבָּה מִיטָּפָלְדָעָר אָונָן פִּירָוֹת וּוּאָס דָּעָן הָאָט גַּעַפְעָהָלָט?

שְׁלִיחִים זָאָלָן אַרְיִבָּעָר קָוּמָעָן צַו אָונָנוֹ אוֹיפְּקָלָעָר דָּעָם עַולְמָ וּזְיִי אָהָיָן מִעְן פִּירָט טִילָּן בְּרִיוּ פָאָר אִידָּן אָונָן זַיִּז ווּיְיִזְן אָז עַס אִיז פָּאַרְהָאָהָן אָגָּז

קאמער, א אויעזען, א שטן המשחית וואס פארשייכורעט דעם קרבן, און נארט עם
אריין בי צו דעם שאטן פון די עקודה פלאמן.

וואו אוווי האט הרב וויסטאנגדל געשרגען אין זינגע בריוו ?!

„אייירע פיגל זאלן ווארפַּן הונדרט טויזנטר פַּלְגַּבלְעַטְּרָע...“

„פִּיל אַידֵן זָאַלְן פָּאַרְשְׁטִיִּין, אָז גַּיִן אִין טְרָאַנְסְּפָּאָרֶט, אָז אַ-עֲוֹן שֶׁ יְהָרָג
וְאָל יְעַבְּרָה ! דַּעֲמָלֶט וְוְאַלְט גַּעֲוֹעַן גַּעֲבְּלִיבָּן אָסְד מַעֲרָעָר פָּוּן די שִׁירִי שִׁירִים
פָּוּן אָנוּזָעָרָע טִיְּעָרָע קְדוּשִׁים.“

— *

פרק עשרים ותשעה

— לעצטעה הבנות צו דער רייזע — דער עולם אויז רואיג
וואו שטילען שעפַּעלְד — ואַנאַכְט פָּאַרְבְּדָאַכְט אִין אַפְּגַּעַבְּרָעָטָן
קלְוִיסְטְּשָׁעָר — דער בָּאַרְשָׁ פָּוּן גַּעֲטָאִי צו די וְאַגְּאַנְעָן — באַצְוּיְינְגָּן
איין נעַזְן פָּוּן די שלְחוּיַּה השטן — קָאנְגַּעַטְּרִירְתַּה אִין חָוְסְטָעָר צִינְגָּל
פָּאַבְּרִים — דער דַּעַש בִּים פָּאַרְלָאַדְעָנָעָן אִין די בהמה וְאַגְּאַנְעָן
— דעם לעצטן קְבָּלָת שבת איין די פָּאַרְזִיגְגָּלְטָע וְאַגְּאַנְעָן

מייטוואר ב' סיון שנת תש"ד (1944) זענען פָּלוֹצִים אַנְגְּקֻמוּן גְּרִיִּיסָּע
ס.ס. אַוְפִּיצְרִין אוֹן בָּאָפְּוִילְן אוֹ אַהֲלָפְּט מַעֲנְטָשָׁן פָּוּן דער אַיְזָעָר גַּעֲטָאִי בָּאַדְאָרְפָּן
זִיְּן גְּרִיִּיט צו דער עקודה. דאס איין גַּעֲוֹעַן דער עַרְשְׁטָעָר טְרָאַנְסְּפָּאָרֶט אַידֵן.
אָנוּזָעָר מַשְׁפָּחָה איין אוֹיךְ גַּעֲוֹעַן פָּוּן די רַאֲשׁוֹנִים, אוֹן נַאֲכְמִיטָּאָג זענען מִיר
שָׁוִין גַּעֲוֹעַן מַוּכוֹן וּמַזּוֹמָן מִיט די פָּעַלְךָ אַוִיפָּ דַּעַר פְּלִיעָצָע.

א טְרָאַנְסְּפָּאָרֶט פָּוּן הַוְּנְדָּרְטָעָר מַשְׁפָּחוֹת איין גַּעֲשְׁתָּאַנְעָן בִּים טַוְיָעָר פָּוּן
דַּעַר גַּעֲטָאִי. גַּעֲתִּיט אַוִיפָּ אָנוֹן הַאֲבָן נָאָר אַקְלִינְעָ צָאָל אַוְנְגָּאַרְיִישָׁע וְשָׁאַנְדָּאָרִין,
פְּשָׁוֹט מִיהָאָט זִיְּן נִשְׁתַּחַת בָּאַדְאָרְפָּט, אַיְדָעָר האט פִּינְקְטָלִיךְ גַּעֲפָלָגָט, קִיְּנָעָם
איין נִשְׁתַּחַת אַיְנְגָּעְפָּאָלָן אוֹ מִזְאָל נַעַלְמָ וּוּרְעָן. וְעוֹן מִיהָאָט שָׁוִין גַּעֲהָאַלְטָן

זכרון קדושים

ארוייספֿרַן פָּוֹן דָּעֵר גַּעֲטָאִי, האט מען אויך געהאט מעגליכקייט זיך אויס- בעהאלטן און ביינאכט לייכט אַריַַיבְּעָרְגִּין אַיבְּעָר די פָּעַלְדָּעָר אַין די בערג אַריַַין. הַיּוֹת די אַלְלָעַ גַּעֲטָאִי אַידְן האַבָּן נִישְׁתְּ געהאט די אַמְּתָּדִיקָע יְדִיעָות וּוְיִמְפִּירֶת, אַיְזָן יַעֲדָר אַיְנָעָר גַּעֲוָעָן רְאוּאָג אַון שְׂטִיל אַון גַּעֲוָאָרָט אוּיפּ דָּעֵם בִּיטָּעָרָן גּוֹרְ דִּין.

וּוְעַן דָּעֵר גַּאנְצָעָר עַולְמ אַיְזָן שְׂוִין גַּעֲשָׁטָאנְגָּעָן גְּרִיְּתָה האט מען אָנוּן אַרְיִינְגְּעָפִירֶת אַיְזָן הוּאַפְּרַט פָּוֹנְגָּעָם אַיזְעָר אַפְּגַּעְבְּרָעָנְטָן קְלִוִּיסְטָר, דָּאָרָט האט זיך דָּעֵר עַולְמ צְוּנוּיְגַּעַשְׁטוּסָן אַון גַּעֲוָאָרָט. גַּעֲהִיסָּן האט עַס אַו פָּוֹן חֹסֶט וּוּלְלָן קוּמָעָן לְאַסְטָה מַאֲשִׁיבָּעָן אַון גְּלִיכָּר פִּירֶן צַו דָּעֵר באָן שְׁטָאָצְּלָאָן, דָּעָרוּוּיָּל אַיְזָן צְוּגְעָפָּאָלָן די נָאָכָּט זְעָנָעָן מִיר שְׂוִין גַּעֲבְּלִיבָּן נְעַכְּתִּיגָּן אַיְזָן הוּאַפְּרַט פָּוֹנְגָּעָם קְלִוִּיסְטָר.

אַיְזָן דָּעֵר אַיְלָעָנִישָׁה האט זיך אַיְדָעָ מִשְׁפָּחָה גַּעֲמָאָכָּט אַנְאָכָּט גַּעֲלָגָעָר, קְלִיְּנָעָ קִינְדָּעָרְלָך הַאָבָּן זיך אַרְוּם גַּעֲוָאָלְגָּרָט צְוּוַיָּשָׁן די בְּרָעָנְנְדִּיגָּעָז וּשְׁאָלָעָוָס מִיט די שְׁטָעָכְלִיקָּעָ גַּרְאָזָן, וּוּלְלָעָ זְעָנָעָן גַּעֲוָאָקָסָן אַרְוּם דָּעֵר חֹרְבָּה. די קָעָלָט האט גַּעֲשָׁנִיתָן אַיְזָן יַעֲדָר אַבְּעָר פָּוֹן קִינְיָעָם האט זיך גַּעֲהִירָת אַהֲוִיכָּ-קָוָל. אַמְּינָן טּוֹיטָ שְׁטִילְקִיָּת אַון טְרוּיְעָרִיקִיָּת הַעֲרָשָׁת, יַעֲדָר אַיְנָעָר פִּילָּט וּוְיִי עַר גַּעֲזָגָנָט זיך פָּוֹן די קָאָרְפָּאָטָן, אַון דָּאָס אַיְזָן די לְעַצְּטָעָ נָאָכָּט וּוְיִמְשָׁעֶפֶט די גּוֹטָעָ פְּרִישָׁעָ לְוּפָט.

פָּוֹן עַסְנָא דָּעֵר טְרִינְקָעָן האט קִינְיָעָר נִישְׁתְּ גַּעֲקָלָעָרָט, אַטְרָאָפּ וּוּאַסְעָר אַיְזָן נִישְׁתְּ גַּעֲוָעָן צַו בְּעָקוּמָעָן, וּוּרְ האַט אַגְּעָשָׁפֶט מִיט די הַוְּנְדָּעָרְטָעָר פָּאָרְשָׁמָאָכָּטָעָ נְפָשָׁות, אַוְיָבָ אַיְנָעָר קִיְּיָעָט שְׂוִין יָא אַשְׁטִיקָל פָּאָרְדָּאָרָט בְּרוּיטָ, וּוּאָרְגָּט עַס עַם אַיְזָן הַאָלָן.

די נָאָכָּט האט זיך גַּעֲצִיָּגָן לְאָנָּג וּוְיִדְאָס גִּלוֹת, קְרִים אַיְזָן צְרוֹת האַט מעַן דָּעָרוּוּאָרָט דָּעֵם בָּאָגִין. אַיְזָן דָּעָרוּיָּסָן אַיְזָן גַּעֲוָעָן אַנְעָפָל, סְאָזָן פִּינְסְטָעָר, וּוְיִלְיָיךְ די גַּאנְצָעָ סְבִּיבָה טְרוּיְעָרָט אוּיפּ אַונְגָּעָר אַומְגָלִיק, אַון אַיְזָן זיך מְצָעָר אוּיפּ די אַיְדִּישָׁע בִּירְגָּעָר וּוּלְלָעָ לְאָזָן אַיְבָּעָר אוּיפּ עַולְמ וְעוֹד, די אַונְגָּאָרִישָׁע וּשְׁאָנְדָּאָרָן הַאָבָּן מּוֹסִיףָ גַּעֲוָעָן אַטְוּמָל אַון גַּעֲשָׁרִיגָּעָן וּוְיִי חַיָּות רְעוֹת שְׁנָעָל זיך אַיְינְפָּאָקָעָן די מְטַלְטָלִין אַון מָאָרְשִׁירָן קִיְּין חֹסֶט.

פִּינְקָט וּוְיִמְתָּן זַעַקָּס וּוְאָכוֹן צְוִיקָה, האַט דָּעֵר גַּאנְצָעָר עַולְמ גַּעֲשָׁפָאָנָט צְוִיפִּס אַיְזָן דָּעֵר לְעַנְגָּ פָּוֹנְגָּם שְׁטָרָאָס קִיְּין חֹסֶט, נָאָר די אַלְטָעָטְשָׁקָעָ, קְרָאָנְקָעָ

לייט האט מען אויפגעזעצעט אויף די גוינישׁו וועגן וועלכע זענען געווארן מאבליזירט צו העלפן וואס שנעלער אראיס שיקן די אידישׁע שכנים.

באדעת פון מענטשן אין דער וועג פון איזא בין חוסט. אללעס שפאנט צו דער באן שטאציאן, באלייט פון עטליכע שומרים מיט אונגאגארישׁע זשאנדרן. ס'שפאנען זקנימ מיט שטעהרל אין זיער האנט, אידן מיט סאקספעס אויף די פלייצס — דאס רעשט געבליבענע פארמעגן — פרויין מיט פיצעלע קינדרערל אין זיער הענט, מלמדים מיט די חדר אינגלען, אידישׁע קינדרערל מיט די שיינע גערלייזעלטע פאטיילך און בליכע פנימילַה ס'מארשין כלה מידליך, וועלכע האבן אללע יארן אוזי שווער געווארט צו שטיין אונטער דער חופה, און מיט אראפגעלאזטע קעפ גיינן די אלטטעןשׁקע באבעס מיט זיער טעכטער די מאמעס, אללע מיט פארקלעטען הערצער, און קויל-שווארצע פנימיר פאר יסורים און וויטאג, אללעס מארשרט ווי אהין וויסט קיגער נישט.

מצילט די קילאמטען, נאך אוויסער קילאמטען שטיין זענען מיר אדורך, אינגליך ציילן די „האנטיס“ שטיינער, און צוביסלַר דערנענטערט מען זיך קיון חוסט. איד בין אויך צוישן די גייערטס, אט כאפ איך נאך אבליך אויף די ליפשער בערג, אויף די גראוש וועלדר, אויף דעם חוטער שלאס-בראג. אויף דער גאנצער סביבה וועלכע ווערט לאנגזאם לאנגזאם נעלם פון אונזער ארגן.

דער טראנספֿאָרט איז אונגעומען קיין חוסט. מ'גייט אדורך די איזער גאָס, מ'כאָפט אָקוֹק צו די אידישׁע היינער, אפשר וועט מען זעהן איבוינויג אונפֶש היה, אבער אללע זענען לידיגא, די איננו אונגעערס זענען שוין נישטא, זיך זענען געליבּן פֿוּסְטוּ און פֿאָרִיחּוּמַט.

אנפָאנְג דער איזער גאָס האט זיך שוין געפֿילַט אָרִיחּ פון אוישׁויז. אין דער לענג פון די גאָסן זענען געשטאנען פֿילַס. לייט, זיך האבן געווארט אויף אונזער טראנספֿאָרט, עם איבערגעמען פון די אונגאגארישׁע רשיינ. דער-זענְדִיגְגּ די ריכטיגע מלאָכי חבלַה, די בלוט דארשטייקע חיות אין געשטאלט פון אָמענטשׁ, האט אַיעְדָעַר אַינְגָעַר דערפֿילַט ווי מֵיהָאלַט אין דער וועלט. פון דארט צוריק אונטלויפּן איז שוין אָומְמָעְגַּלִּיךְ, פון די מערדִישׁע הענט קען

זכרון קדושים

מען שיין נישט זיך א羅יס רײַסן, מיר זענען געפאנגען געווארן זיך די פיש אין א זאנג.

ニישט וווײַיט פֿוֹן דער חוּסְטָעָר גְּרוּיִסְעָר באָן שְׂטָאַצְּיאָן איֶן גְּעוּווּן אָ גְּרוּיִסְעָר צִיגָּל פֿאַבְּרִיךְ, וּוּלְכָּעַ האָט גְּעהַרְטַּ פֿאַרְּזַן חוּסְטָעָר רָאַשְׁׂה הַקָּהָלַ רֵי בְּנִימִין דָּאוּיְדָאָוִיטַּשׁ, דיַ פֿאַבְּרִיךְ האָט גְּעהַט אָגְרוּיסְן הוּאַיךְ אַרוּמְגָעַגְּעַלְטַּ מִיטַּ אַפְּלוּיטַ פֿוֹן צִיגָּל. איֶן דער צִיגָּל פֿאַבְּרִיךְ האָט מעַן גְּעַבְּרָאַכְּטַ אלְלָעַ טְרָאַנְסְפָּאַרְטַן אַיְידָעָר מִהְאָט זִיךְ פֿאַרְשָׁלָאָסְן איֶן דיַ בְּהָמָה וּוּאַגְּאָנָעַן.

וּוְעַן מִיר זענען אַנְגְּעַקְוּמָעַן איֶן דער צִיגָּל פֿאַבְּרִיךְ האָט זִיךְ שְׂוִין דָּאָרָט גְּעַפְּינְגָּן אַחַלְקַ פֿוֹן דער חוּסְטָעָר גְּעַטָּאוּי, זִיךְ האָבָּן שְׂוִין גְּעוּוֹרָאַרְטַּ צֹו וּוּעָרָן אַיְינְגְּעַוְּאָגְּאָנִירַט אַיְין דיַ וּוּאַגְּאָנָעַן וּוּלְכָּעַ זְעַנְעָן גְּשָׁתָּאָנָעַן גְּרִיטַּת. בֵּין 3 אַיְיָגָּעָר נַאֲכְמִיטָּאָגַּ האָבָּן מִיר זִיךְ אַרְוָם גְּעַדְלִיטַּ אָוָן גְּעוּוֹרָאַרְטַּ מִיטַּ פֿעַילְלָ שְׁרָעָקְ דָּעַרְצָוְוִישָׁן זענען אַנְגְּעַקְוּמָעַן גְּעַפְּאַקְטָעַ וּוּגָּזְגָּזָמִיטַּ קְרָאַנְקָעַ אָוָן שְׁוֹאָכָּעַ, גְּרוּפְעָסַּ מִיטַּ אַלְטָעַטְשָׁקָעַסַּ וּוּלְכָּעַ האָבָּן זִיךְ יְיָעָרְ לְאַנְגָּזָאָם זִיךְ גְּעַשְׁלָעָפְטַּ, אָוָן דיַ רְשָׁעִים אַיְילָן אוּפְטַּ זִיךְ שְׁטוּסְעַנְדִּיגְ מִיטַּ דיַ גְּעוּוֹרָן.

בְּעֵת הַהִיא וּוְעַן דער עַולְםַ האָט גְּעוּוֹרָאַרְט אַוִּיפְטַּ דיַ פֿעַקְלָד אַיְן דער צִיגָּל פֿאַבְּרִיךְ, אַיְן גְּעַשְׁעָן פֿילְ אַכְזְרִוְתְּ/דִּיקְעָ מַעֲשִׂים מִצְדַּקְעָ ס.ס. לִיְּטַת. קְודָם האָבָּן זִיךְ גְּעוּוֹכְטַּ דיַ גְּעוּוֹזְעָנָעַנְעַ שְׁירִים פֿוֹן חֹסְטַּ, זִיךְ גְּעַפְּינְגִּיט אַרְוָיסְ גְּעַבְּנָן גָּאָלָד, דָּאָלָאָרָן, אַנְדָּרָעַ מְלָאָכִי חַבְלָה האָבָּן זִיךְ גְּעַנוּמָעַן צֹו דיַ אַיְדָן וּוּלְכָּעַ האָבָּן נַאָךְ גְּעַטְרָאָגַן דָּעַם צְלָמַ אַלְוקִים, דיַ מְעַנְשָׁן האָבָּן זִיךְ גְּעַפְּלִיקְטַּ אָוָן גְּרִיסְן דיַ בָּעֵרֶד אָוָן פִּיאָוֹת, סִיחָאָט זִיךְ אַוִּיךְ גְּעהַרְטַּ שִׁיטְעָרִיבִּיעַן, אַבָּרָ אַיְן דיַ בְּהָלָה האָט מעַן נִישְׁטָ גְּעוּוֹיסְטַ וּוּאָסְ דָּאָס בָּאָטִיכְ, אַיְדָעָר אַיְן זִיךְ צְוָלָאָפְןַ אָוָן גְּעוּוֹכְטַ אַוְרָת זִיךְ אַוִּיסְבָּהָלָטַן פֿוֹן זִיךְ.

וּוְעַן דיַ רְשָׁעִים האָבָּן פֿעַרְטִיְגַּ גְּעַמְאַכְטַּ דָּאָס צְוֹאַמְעַנְטְּרִיבִּיכְן דָּעַם גְּאַנְצָן טְרָאַנְסְפָּאַרְטַן פֿוֹן דער אַיְזָעָר גְּעַטָּאוּי אָוָן אַחַלְקַ פֿוֹן חוּסְטָעָר גְּעַטָּאוּי אַיְן שְׂוִין גְּעוּוֹרָן דָּרִיְיַ אַזְיָגָעָר נַאֲכְמִיטָאָגַ, מִיר זענען אלְלָעַ גְּזָעָסַן אַוִּיפְטַּ קְלִיְינָעַ פֿעַקְלָד גְּרִיְיטַ אָוָן גְּעַצְיָטְעָרָטַ פֿאַרְ גְּרוּיִיסְ פְּחָד.

דיַ דִּיטְשָׁעַ ס.ס. לִיְּטַת מִיטַּ דיַ אַוְנְגָּאַרְיִשְׁעַ פֿעַדְעָרִיגְעַ האָבָּן נַאָךְ אלְלָעַ זִיךְ אַרוּמְגָעַדְרִיְטַ אַיְן שְׁטָחַ, גְּעוּוֹכְטַ פֿרִישָׁעַ קְרָבָנָה זִיךְ צְוִפְּיִינִיגְן אָוָן מַאְכָן פֿוֹן

שכו זכרון קדושים

מִקְאָן נֶאֱד בָּרוֹבִין דָּאַס רַעַשְׁטַ מַטְלָלִין, קְלִיְדוֹנְגָ אָוּן צִירָוָגָ.

די טויערין פון דער ציגל פאבריך זונען ג'עפנעט געווארן און מ'הייסט
גיאין גלייך צו דער באן שטאציאן. אַנגאג' ריעז בהמה וואגאנען זונען געשטאנען
אויף אַזיטיקע שטרעקע גרייט אַרײַנעם אין זיך די משפחות אַרינס
און אַרום שטײַיט דאס אָונְגָּארִישׁע מיליטער אלעלעס בעוועפֿענט מיט מאשין
געוער, באַלייט אַיעדען אַיִינָעַמְּ מיט זַיְעַרְעַ בֵּיןְזַוְילְדָע אַוְיגָן. אויך האט
גענט געפֿעלט די אָוקְראַנִּישׁע הַעלְפָּעָרֶת, די גַּעֲבָעָנֶת רְשָׁעִים וּוְעָלָכֶעָ האַבָּן
צַוְּגָהָהָאַלְפָּן די דִּיטְשָׁן אַין וַיְיָעַ בָּרוֹטָאַלִּישָׁר מְלָאָכָה.

מיט גראויס אכזריות האבן זיין געשטוויסן די מענטשן אין די וואגןען אריין, זיין האבן צוריסן משפחות, און פיל זונען נישט געפארן אין לעצטען בוועג באזאמ מיט גאנצער פAMILיע. באָלד זיין ואָוגאנָן האָט זיך נאר אַנגעפֿילט מיט זיבצִיך נפשות, אַיז ער פֿאָרוּגֿעלט גַּעוֹוָרְן אַיז דער רַעַשְׁט עולום האָט אַרְיָינְגַּעַסְטַּיגַּוּן אין די אַנדְרָעַן וְאַנְגַּעַן.

דאס ארינפֿאָקָן אַין די וואגאנען האט גענומען בי דאנערשטאג פֿאָרְנָאָכָט. אַין וואגאנ אַין געוווען עֲגָג, אַיִינָעָר אַין געוווען אוּפּֿין צוּוּיטָעָן, האט מעַן אַרְיסְגַּעַנְמַעַן אַפּוֹס, אַין עַם שׂוֹין געוווען שוּוֹרֵץ צְרוּקְשְׁתָּעָלָן. אַוְיסְעָר דֻּעַם אַיְזָן געווואָרָן אַגְּרִיסָע הַיִּצְ, אַלְלָעַ שְׁפָאָרָעָס זְעַבְּנָעָן גַּעַלְעָגָן בְּנִישְׁטָאַרְיִינְגְּקָומָעָן אַבְּסָעָלָל פְּרִישָׁע לְוֹפְטָ, אַלְטָעַ מְעַנְטָשָׁן זְעַנְעָנוּ גַּעַלְעָגָן חַלְשָׁוֹת, דאס גַּעַשְׁרִי אָוֹן גַּעַוְוִין פּוֹן די פִּיצְעָלָעָ קִינְדְּרָלָךְ האט גַּעַרְיסָן בַּיִּסְ, זַיְעַרְעָעָ לִיפְּנָן זְעַנְעָנוּ גַּעַוְאָרָן טְרִיקָן אָוֹן דָּאס חַיּוֹת אַיְזָן זַיְ אַוְיסְגַּעַנְגָּעָן אָוּן בעקמָעָן אַטְראָפָּן וּוּאָסָעָן.

די דיטשע בלוטדרашטייך מערדער האבן ארויסגענו מען עטליך אידן.
זוי פארビונדען די אויגן און אַרְמָגְדָּעָאָגָט אַרְוּם די וואָגָאנְבָּעָן. ס'האָט זיך
געעהרט שיסעריען, ס'איין געווארן ילוות איזן די וואָגָאנְבָּעָן, ווייבער האבן

זכרון קדושים

שנ

ג'חלושט, קינדער האבן געשריגן, איזז האבן געוויינט, און דאס הארץ איז
שייעור נישט ארייסגעפלויין פאר פחד ואימה. פארנןאכט האט דער צוג געגעבן
די סיגנאלאן און טאקע באאלד גערירט פון דער חוסטער באן שטאציאן.

מיר פארן מיטוואר אגאנצע נאכט, דאנערשטאג בייטאג און ביינאכט,
דער עולם איז צוקרישעט, בייטאג אפגעקאכט פון דער הייז און פארטריקענט
פון דארשת, ביינאכט פארפרויערן און אפגעשוואכט. איזן דער טינקעל האבן
מיר נישט געוויסט איזן וועלכער ריכטונג מיר פארן, נאר אווי פיל האט מען
געזעהן איז דער לאקאמאיו שויצט, פיפט און רייכערט, ער ליפט שנעל
פאריבער פיל שטאציאנען און ווי ער שטייט איזן נאר אויף עטליכע מינוט,
פריי צו מאכן דעם וועג פאר א צוויתן צוג. פרײַטאג איזן דער פרײַ האבן
מיר זיך דערזעהן איזן קאשוי.

בײַ דער קאשוי שטאציאן זענען זיך צוניגפיגעלאָפֿן די גוים, עטליכע
האָבן געלאָכט איזן פנים ארײַן, געמאָכט פֿאַרְשִׁידְעָנָע אַנְטִיסְעָמִיטִישׁ שְׂטִיקְלָעָן,
און עס האָט זיך נישט געפֿינען קיַין אַיִּין רְחַמּוֹתְדִּיקְר גּוֹי וּוְאָס זָל זיך
וואָגן אַדְיִינְגָּעָבָן אַפְּלָעָשֵׁל וּוְאַסְעָר פָּאָר די פִּיצְעָלָע קִינְדֶּרְלָךְ. דָּרְזָעָנְדִּיג
זיך אַיִּין קאשוי, האָט מען זיך אַבְּיָסָל בָּאַרְוָאָגָט, צְוִירִיק זיך אַיְינְגְּרָעָדָט אַז
מיר פָּאָר אַוִּיפְטְּשָׁעָכְיִי צו אַרְבִּיטִיט, מֵדָאָרְפּ נִשְׁתְּ מָוָאָהָבָן פָּאָרְן לְעָבָן.

— * —

פרק שלושים

— בײַ דער שטאנציאו קראקאו — אָוווּיסע שילְד מיט שווארצע
אותיות „אַוּשׂוֹוִיזֿן“ — הוייכע קוימנס שפִּיעוּ פְּלָאָמָן פִּיעָר
ס.ס. בלוט דארשטייק הונט עפָּנָען מיט רְצִיחָה די וְאֲגָנָעָן
דאָקְטָאָר מעַנְגָּעָלִי פָּאָרָאָרְטִּילְטַט מיט זַיְן פִּינְגָּעָרַט
זַיְף מיט אָתָותַ רָאָפַט. — דער רֵיחַ פָּוּ נָאָזֶן די באָד
רוּמְעָן — גַּשְׁטָרְיוּפְּטָעַ העַפְּטְּלִינְגָּסַטְּלִירָעַר — לֵיל שביעות
תש"ד אַיְן שאָטוֹן פָּוּ די עֲקָרָה פְּלָאָמָן.

שבת מיטאג, ערב שבועות שנת תש"ד, האט זיך אונזער טראנספארט
דערזען בײַ דער שטאנציאו „קְרָאָקְוִי“. ס'איַן שווין קיינעם נישט געווען אַסְפָּק
וּוִי מִיר געפִּינָעָן זיך. אַרְפָּאָטְרָוִס, אַונְגָּאָרָן, סְלָאָוָאָקְיִי, די אלְלָעַ מִדְּינָהַן זעָנָעָן
שווין ווַיְישׁ פָּוּן אָנוֹן, מִיר זעָנָעָן אַיְן פּוֹלוֹן, אַיְן דָּעַם לְאָנְדָּו וּוְאָסָּמִיר האָבָּן אלְלָעַ
יאָרָן גַּעֲכָעָטָן אָוָן גַּעֲהָאָפְּטָאָהָיַן נִישְׁתָּאָנְקוּמוּן, די מִחְשְׁבָּותַ מִיטְשָׁן, דער גּוֹף
צִיטָּעָרָט אלְלָעַ מַעַרְפָּאָרְפָּחָד וְאַיִּתָּה, אָוָן אַיְן חַלְפָּוּן דָּעַם וּוְאָגָּאָן פְּרָעָגָט זַיְךְ
די פְּרָאָגָעַ וּוּאָהָיַן פְּאָרָן מִיר וּוַיְיטָעָר.

מענטשָׁן האָבָּן אֶבֶּעָר גַּעֲשָׁפְּרָט אָז דָּעַר גַּאנְצָעָר עַבְּנִין אַיְן נִישְׁתָּאָזְוִי
פְּשָׁוֹט. די גַּעֲשְׁטָאָפְּוִי מִיט די ס.ס. דְּרִיעָעָן זַיְךְ בֵּי די וּוְאָגָּאָנָעָן, פָּוּן זַיְעָרָעָ
בִּיאָזָע אָוִיגָּן שִׁינְגָּט אָרוֹזִים שְׁנָהָמִיט רְצִיחָה. זַיְעָרָעָ שְׁרָעְקָלִיבָּעָ קְולָוֹת מִיט די
גַּעֲוָלָדָן וּוְיִזְוָן נִישְׁתָּאָזְוִי גּוֹטוֹן, אָוָן דָּעַר עַולְמָן פִּיהָלָט אלְלָעַ מַעְרָעָר אָוָן מַעְרָעָר
די טְרָאָגִישָׁעָ לְאָגָע. מִיכָּאָפְּט זַיְךְ עֲרִישָׁת אָוִיפָּה וּוּפָוּן שְׁלָאָה, מַטְרָאָכָט בֵּי זַיְךְ טִיעָפָה אָיִן
הָאָרֶץ, וּוְיִאָזְוִי האָט מַעַן זַיְךְ גַּעֲלָאָזָט פָּאָרְגָּאָרָן די גַּאנְצָעָ צִיְּטָה, גַּעֲגָלִיבָּט אָיִן
אלְלָעַ פָּאָלְשָׁעָ שְׁמוֹוֹת, אָוָן נִישְׁתָּאָזְוִי גַּעֲזָוָכָט עַצְוָת וּוְיִאָזְוִי זַיְךְ רָאָטָעָוָעָן, נִישְׁתָּאָ
אַרְיִינְפָּאָלָן אָיִן די הָעָנְטָ פָּוּן די בְּלָוְטַ דָּאָרְשְׁטִיגָּעָ מְרַצְּחִים.

פִּיל צִיְּטָה אַרְיִינְקָלָעָרָן אַיְן נִישְׁתָּאָזְוִי, דָּעַר צָוָג פִּיפִּטָּ אָוָן רִירָט
וּוַיְיטָעָר. אַיְדָעָר זַעַט זַיְךְ אַרְוָנְטָעָר אָוִיפָּה זַיְן פָּלָאָזָטָאָרְטָשָׁעָט אָיִן
דְּרִיעָעָן, פָּאָרְטִּיעָפָט מִיט זַיְינָעָן מִחְשָׁבָותַ, קִיְּנָעָרָן דִּידָט נִישְׁתָּאָזְוִי
קִיְּנָעָרָן שְׁטִיְּטָטָן נִישְׁתָּאָזְוִי בְּיִם פָּעָנְסְּטָעָרָלָן צָוָעָפָן אַבְּסָלְפְּרִישָׁעָ לְוֹפְּטָ, סְהָעָרָשָׁט
אָמִין גַּסִּיסָה שְׁטִילְקִיְּטָ, וּוּגְלִיךְ מִזְאָלָן וּוּסְּזָן אָז דָּאָסָן זעָנָעָן די לְעַצְטָעָ
מִינְוָטָעָן. נָאָר אַקְוָרְצָעָרָן צִיְּטָה גַּעֲפִּינָעָן מִיר זַיְךְ בֵּי אַפְּרִישָׁעָ שְׁטָאָצְיָאָן אָיִן

זכרון קדושים

פויילן, מיר כאפּן אַבליך פֿון דעם וואגאָן אָונֵן פָּאר די אויגען שטייט אַויסער
שילד מיט שווארצע אָותיות, געשריבן אויף דייטש — אוישוויז —.

לאנגע ריעס באָן שטראָקס בלישטשן אין די אויגען, פֿון בִּידְעַז זִיטְעַן
4 מעטערדיךע פְּלִיִּיט מיט עַלְקְטְּרִישׁ שְׂטַעַכְלְ דְּרָאָטְן, אַינוֹוַיְינִיג אַיְנְגַעַשְׁפָּרָט
אַים מענטשְׁן וּוּלְכָעַ קְוֹקוֹן אוּפְּ אָונֵן אָונֵן בְּאַלְיִיטְן די וּוּאָגָאנָעַן מִיט זִיעַר
אַטְרוּוּירִיגְן בְּלִיךְ, וּוּיְתַעַר זַעֲהָן מִיר די 6 גְּרוּיסְעַ קְוִימָעַנס וּוּלְכָעַ רִיכְבָּרָן
אוֹן שְׁפִּיעַן פְּלָאמְן פִּיעַר ...

דעָר לאָגָעָר אוּשְׁוַיְיךְ וּוּאָס אָיוֹ גַּעַוּעַן 40 קִילָּאמָעָטָר לאָנֶג אָונֵן בְּרִיטַּ
הָאָט זִיךְ גַּעֲטִילְתְּ אָיוֹ צָוַיְיַי לְאָגָעָרָן: אוּשְׁוַיְיךְ 1 (שְׁטָאָמָלָאָגָעָר) אָונֵן אוּשְׁוַיְיךְ
2 (בִּירְקָאָנוֹי). פָּאר דַּעָר מְלֻחָּמָה אָיוֹ אוּפְּ דַּעַם אַרְטְּ גַּעַוּעַן אַקְלִין פּוֹילִישְׁ
דַּעַרְפָּעָל מִיטְעַן נָאָמָן „בּוּשְׁעוֹזְנִיקָּאָ“.

דעָר לאָגָעָר בִּירְקָאָנוֹי אָיוֹ גַּעַוּעַן גַּעֲטִילְתְּ אָיוֹן 6 חָלְקִים, אַיְדָעָר חָלָק
לְאָגָעָר אָיוֹ גַּעַוּעַן אַעֲסְטְּרָעָר גִּיהְנוּם פָּאר זִיךְ, פָּאָרְצְוִימָט מִיט עַלְקְטְּרִישׁ
דְּרָאָטְן.

- (1) אַלְאָגָעָר פָּאר די אַרְבִּיטְס הַעֲפְּטָלִינְגָּעָן.
- (2) דּוֹרְכְּגָאָגָּס לְאָגָעָר פָּאר די נִיעַ לְאָגָעָר בִּירְגָּעָרָס.
- (3) פָּאר אִידְיִישָׁע מְשִׁפְּחוֹת פֿון טְשָׁעַכְסָלָאָוָאָקִי.
- (4) צִיגִינְגָּעָר לְאָגָעָר.
- (5) פְּרוּיעָן לְאָנָּעָר.
- (6) קְרָאָנְקָעָן הַיּוֹגָן.

די דייטשׁע ס.ה. האָבָן בְּיוֹ אָיוֹ דַּעָר לְעַצְעַטְרָה מִינְוֹט אַוִּיסְבָּעָהָאָלָטָן פֿון
די קְרָבָנָוֹת זִיעַרְעָא בְּרוֹטָאָלִישׁ מְעַשִּׁים, אַיְנְגַעַשְׁלָעָפְט וּמִיט שְׁלָאָף גַּעֲטָרָאָנָק,
קְיִינְגָּר זָאָל זִיךְ גַּיְשָׁתְּ מְעַרְקָן וּוּאָס מְגַיִּיט דָא אָפְטוֹן.

איַן בִּירְקָאָנוֹי אַלְיִין נַעֲבָן די גָּאוֹ קָאָמָעָרָן, האָבָן זַיִּי גַּעַהְאָלָטָן פָּאר
אַוִּיסְבָּעָה אַגְּנָצָעָן לְאָגָעָר מִיטְשְׁפָּחוֹת, מְעַנְעָר, פְּרוּיעָן, קְלִינְעָן קִינְדָּעָר,
אוֹן וּוּעָן דַּעָר וּלְוָם הָאָט דָּאָס דְּרָזְעָן הָאָט מְעַן גַּעֲוִוִּין מִיטְ די פִּינְגָּעָר, „קְוֹקָט
וּוּי מְעַן הָאָט אָונֵן גַּעֲבָרָאָכָּט אַהֲעָר צָו דַּעָר אַרְבִּיטְס“. דָאָרט וּזְעָנָעָן לְאָגָעָר מִיט
גַּאנְצָעָ פְּאָאִילִיעָס וּוּלְכָעַ זַעֲנָעָן פָּאר אָונֵן גַּעֲקּוּמָעָן...“ אָונֵן אוּפְּ די קְוִימָעַנס

האט מען געמיינט או דאס זענען די גראיסע פאבריקו אין וועלכע מיזועט ארבײַטן פארין דיטשען מליטעה. אט אוזי האט מען זיך אריינגעגליטשט אין דעם גיהנום אוישוויז-בירקאנוי.

צוווי א זייגער שבת ערב שבועות נאכמייטהג. א גראיסע הייז אין אין דערויסן, דורך דעם קלינגעס פאָרדראָטעוועטן פֿעַנְסְטֶעֶרֶל קְרִיכְט אַרְיִין דער שׂוֹאָרְצָעֶר רּוֹיךְ פֿוֹן אוֹישְׁוֹיז אָזֶן דער רֵיחְ פֿוֹן פֿאָרְבְּרָעָנְטָע גּוֹפִים. פֿלוֹצִים ווּרְעָן די ווֹאֲגָאנָעָן גַּעֲפְּנַט מִיט גְּרוּיסְ שְׁטָאָרָם, באָלְד זענען אַשְׁפְּרִינְג אַרְיִין די ס.ס. בלוט דָּאָרְשְׁטִיגָּע הַוּט אָזֶן מִיט שְׁוִידְעָרְלִיכְעַד קּוֹלָת גַּשְׁרִיגָּן אַרְוֹנְטָעָר גִּין, מִיט זַיְעָרָע לְאָנָגָע דִּיקָע שְׁטָעְקָעָנָס הַאָבָן זַיִ גַּעֲקָלָאָפְּט אָזֶן גַּעַשְׁפָּאַלְטָן קָעָפְּ, צַעֲהָאָקָט אָוִיף בְּלָוט די אוֹיסְגָּעָפְּלָאָגָטָע גּוֹפִים, גַּעַשְׁטוּסָן מִיט די שְׁטִיוּעָל גַּשְׁרִיגָּן וּזִי דִי ווַיְלָדָע חַיָּה, „אלְלָעָס אַיבָּעָרָלָאָזֶן אָזֶן ווֹאֲגָאנָן“.

אין דער אַילְעָנִיש אָזֶן מען אַרְוֹנְטָעָר פֿוֹן די ווֹאֲגָאנָעָן. באָלְד האט מען אוֹנוֹ צְוֹרִיסְן פֿוֹן דער משְׁפָחָה. ס'איַן אַפְּילּוּ נִישְׁתְּ גַּעַוְעָן צִיְּתָן זַיִךְ גַּעַזְעָנָעָן אַיְינָעָר פֿוֹנָעָם צְוֹוִיטָן, קִינְדָּרָה הַאָבָן זַיִךְ פֿאָרְלִיְעָרָן פֿוֹן די עַלְטָעָן, מַאיַּוְן צְוֹדִילְד גַּעַוְאָרָן אוֹיפְּפִין קָאָפְּ, פֿרְוִיעָן מִיט די קִינְדָּרָלְד הַאָט מען שְׁנָעָל גַּעַטְרִיבָּן אוֹיף דער לִינְקָעָר זַיִיט, אָזֶן ווּגָעָ צַו די גָּאוּן קָאָמָעָרָן.

דער אַרְכִּי רָצָח דָּאָקְטָאָר מְעַגְּעָלִי יְמִ"שׁ מִיט זַיְנָעָ חַבְּרִים הַאָבָן אַיְן עַטְלִיכְעַ מִינְוֹטָעָן פֿאָרְאָרְטִילְט דֻּעָם גַּאנְצָעָן טְרָאָנְסְפָּאָרָט. אַלְטָעָ מְעַנְעָר מִיט אַלְטָעָ פֿרְוִיעָן, מַאְמָעָס מִיט קלִינְגָּעָ קִינְדָּרָלְד, שַׁוְּאָכָע אָזֶן קְרָאָנְקָע הַאָט עַר מִיט זַיִן מְעַרְדָּרִישָׂן פֿינְגָּעָר פֿאָרְשִׁיקָּט אָוִיף דער לִינְקָעָר זַיִיט, מַקְדָּשׁ הַשֵּׁם זַיִן אִין די קָאָלָכְ-אוֹיְוָעָנָס.... אַרְבִּיאִיטָס פֿעַאִיקָּעָ מְעַנְעָר מִיט פֿרְוִיעָן זענען אוֹיסְגָּעָלְבָּן גַּעַוְאָרָן צַו גִּין אָוִיף דער רַעֲכָטָעָר זַיִיט, ווּרְעָן פֿאָרְשְׁקָלָאָפְּט אַלְסָ הַעֲפְּטְלִינְגָּעָן אִין די הַוְּנְדָּרְטָעָר קָאָנְצָעָטָרְצִיאָנָס לְאָגָרָן, זַיִךְ פָּלָאָגָן אָזֶן הַאָרְעָוָן וּזִי אַיְבִּיגָּע עֲבָדִים בֵּינוֹ צָמָם לְעַצְטָן טְרָאָפָּן כֵּה.

אָפְּטָמָאָל הַאָט פֿאָסִירָט אָז אַיְגָע מִידְלָעָר, אַיְגָע וּוּבְּלָעָד הַאָבָן צְוֹעָנוּמָעָן אַקְינְד בֵּי אַשְׁוּעָסְטָעָר אַדְעָר פֿוֹן אַבְּקָאָנְטָעָ, אָזֶן זַיִךְ מַצְרָף גַּעַוְעָן צָמָם טְרָאָנְסְפָּאָרָט אָוִיף לְגַנְקָט, וּוּיְילָל מִעְן הַאָט נִישְׁתְּ גַּעַוְיִסְטָד דֻּעָם בִּיטְעָן אַמְתָה. וּוּאָלָט מִעְן אַפְּילּוּ אִין אוֹישְׁוֹיז בֵּי דער סְעַלְעַצְיָע גַּעַוְיִסְט וּוּאָס דָּאָס הַיִּיסְט צַו גִּין אָוִיף דער לִינְקָעָר זַיִיט, וּוּאָלָט אַסְכָּד אַיְגָע פֿרְוִיעָן זַיִךְ מַצְלָגָע גַּעַוְעָן אָזֶן גַּעַבְּלִיבָּן לְפָלִיטָה.

זכרון קדושים

דאָס זעלבע איז געוווען מיט פיל עטלטערע מענעַה. פיל קאָרְפַּאֲטִישׁ אַידַּן
עלטערע לײַט האָבָן נאָכָן אָפְּשָׁעָרָן דֵי באָרְד אָוֹן פִּיאָוֹת אָוִיסְגָּעוּן אַינְגָּעָר אָוֹן
געַהַאַט כּוֹחַ צֹוֹ גַּיְינַ אָוִיף אָרְבִּיטַּט, וּוֹעֵן זַיְיַ קָוְמָעַן אַיְזַי אָרְבִּיטַּס לְאַגְּנָעָר
וּוְאלָטָן זַיְיַ אָפְּשָׁר גַּעֲקָאנְט אָוִיסְהָאָלֶט דֵי צְרוֹת אָוֹן דְּעַרְלָעָבָן בְּאָפְּרִיט וּוּרְעָן,
אָבָּעָר אָזְוִי וּוֹי קִיְּנָעָר האָט נִישְׁתַּגְּעָוִיסְט וּוֹי מְגַעְפִּינְט זַיְיַ, מִהָּאָט נָאָר
אַלְצַי גַּעֲגְּלִיבַּט דֵי רְשָׁעִים אַזְמָעַן וּוּטַזְמָעַן שְׁפָעַטְעָר צְוִירָק זַעַחַן מִיט דֵי
מִשְׁפָּחוֹת, האָט זַיְיַ קִיְּנָעָר נִישְׁתַּגְּעָוִיסְט רַעֲכָטָס, אָוִיב מִהִיסְט גַּיְינַ אָוִיף דָּעָר
ליַגְּקָעָר זַיְיַ גִּיטַּמְעַן.

אוִיף דֵי וּוּאָגָּנָעָן זַעַנְעָן אָרוּיפְּגָּעָקוּמָעָן הַעֲפְּטָלִיגְּגָעָן פָּוֹן דָּעָר „זָאַנדְּעָר
קָאַמְּאַנְדָּעָ“, כָּדי מְטָפֵל זַיְיַ מִיט דֵי פָּעַקְלָד וּוֹאָס אִיעָדָעָר אִינְגָּעָר האָט מִיט
גַּעַבְּרָאָכָט. דֵי אַלְלָעַ מְטָלְטָלְיַן זַעַנְעָן פָּאַרְלָאַדְעָנַט גַּעַוְאָרָן אוִיף לְאָסְטַט מַאְשִׁינְעָן
אוֹן אַרְיִינְגְּגָעָרָאָכָט קִיְּין אוּשְׁוּוֹיזְמַן דֵי גְּרוּיסָעַ מַאְגָּזִינְעָן אַרְיִין.

איַן לְאָגָּעָר אוּשְׁוּוֹיזְמַן זַעַנְעָן גַּעַוְעָן 35 אָנוֹנְפָּאָקְטָעַ מַאְגָּזִינְעָן מִיט
בָּאָרוּבְּטָע אִידִּישָׁע זַאָכָן. דֵי דִּיְּטָשָׁע רְשָׁעִים זַעַנְעָן גַּעַוְעָן דֵי רַוְּצָחִים אָוֹן
אוּיךְ דֵי יּוֹרְשִׁים. אִיעָדָעָר זַאָר אַיְזַי גַּעַוְאָרָן סָאַרְטִירָט עַקְסָטָעָר, פָּאַרְשְׁרִיבָן
אוֹן פָּאַרְבּוֹכָטַט כְּדַת וּכְדַיְן אַלְלָעַס מִיט דָעָר דִּיְּטָשָׁע פִּינְקְטְּלִיכְקִיט. קָודָם האָט
מַעַן גַּעֲוָוָכָט אַיְזַי דֵי קְלִיְּדָעָר גָּאָלָה, זִילְבָּרָה, גַּעַלְטָה, דִּימָאָנָה, אוִיף אָפְּלָאָץ
איַן אַפְּיָלוֹ גַּעַוְעָן אַ „רַיְנְגָּעָן מַאָשִׁין“ דָוְרְכְּזָוְקָן זַאָכָן, אָוִיב סְלִיגָּט נִישְׁתַּגְּעָוָה
עַרְגִּיצַּח וּוֹי בְּעַהְאַלְטָעָן אַוְצָה. אַלְלָעַ בָּאָרוּבְּטָע זַאָכָן זַעַנְעָן אַרְיִבְּרָעָגְשִׁיקָט
גַּעַוְאָרָן קִיְּין דִּיְּטָשָׁלָאָגָד, פָּאַרְטִּילָט פָּאָר דֵי ס.ס. מִשְׁפָּחוֹת אַלְסַט מַתְנָה פָּוֹן
שְׁלָל הַמְּלָחָמָה.

וּוֹעֵן אַיךְ בֵּין גַּעַוְוָאָרָן אַוּשְׁוּוֹיזְמַעַר בִּירְגָּעָר בֵּין אַיךְ אַלְטַט גַּעַוְעָן
זַעַכְעָן אַהֲלָבַּיַּאָלָב, מִיְּן קְלֻעְנְעָרְעָרְדָר בְּרוֹדְעָר אַיְזַי גַּעַוְעָן פִּירְצָעָן אַהֲלָבַּיַּאָלָב
יִאָר. אָבָּעָר אַיךְ האָב זַיְיַ נִישְׁתַּגְּעָוָה פָּאַרְלִוְיָהָן, וּוֹעֵן מִיר זַעַנְעָן צְוָעָקְמָעָן צֹוֹ דָעָר
מְעַרְדְּעָרְיָשָׁע קָאָמִיסְיָע, אַזְמָע דָעָר רְשָׁע מַעְנְגָּעָלִי האָט גַּעַפְּרָעָגָט וּוֹי אַלְטַט אַיךְ
בֵּין, הָאָב אַיךְ זַיְיַ אַשְׁטָּעָל אוִיף גַּעַטָּאָן אַוִּיךְ דֵי שְׁפִּיךְ פִּינְגָּעָר אַזְמָע גַּעַמְאַלְעָן
18 יָאָר, דָעָר בְּרוֹדְעָר 17, אַזְמָע מִיְּן פָּאַטְעָר אַזְמָע 40 יְרִיגָּעָר, אַזְמָע מַוְּסִּיךְ גַּעַוְעָן
דאָס מִיר זַעַנְעָן אַלְלָעַ דָּאַרְפְּסָלִילָט אַזְמָע פְּעָאִיגַּזְמָע אָרְבִּיטָן. אַיְזַי רַגְעָה האָט
עַר אָרוּסְגָּעָבָן זַיְיַ גּוֹרְדִּין, מִיט אַוְינְק אַזְמָע אַסְמָע מִיט דָעָמָע פִּינְגָּעָר
הָאָט עַר אַזְמָע גַּעַהְיָסִין זַיְיַ מַצְטָּרָף זַיְיַ צֹוֹ דָעָר רַיְעָה מַעְנְטָשָׁן וּוּלְכָעָן זַעַנְעָן
גַּעַשְׁתָּאַנְעָן גַּרְיִיט צֹוֹ גַּיְינַ אַיְזַי אָרְבִּיטַּס לְאָגָּעָר בִּירְקָאָבוֹ,

פון אללע זייטן האט מען גזעהן נאר לאגערס. הוויכע שטעכל דראטן געציגן אויף געובייגגע שטיינגרנע שטאנגען אין דער לענג פון 16 קילאמטר אויף הויכע וואך טורעם זענען געתשאנגען ווילדייט ס.ס. שומרים, מיט די מאשיין געווערן אויסגעדרייט צו אונז, אז מען זאל ח'ז'ו נישט אנטלויפן. אבער וועם איי דאס אפיילו געווען במחשבה, דער עולם שפאנט רואיג נישט וויסענדיג וואס דא טוט זיך אפ.

א זייגער 3 נאכמיטאג בערך, האט מען אונזער טראנספארט ארייניגעפריט אין באראק, צוואמענונגשטוייסן ווי די הערינג אין פאס, און געהיסן אללע בגדים דארט איבערלאזן, נאר די שיך מיטין גרטל מעג מען יא מיטנעמען. אגרויסער ס.ס. אופיציאיר האט געהאלטען ארעדע און מזהיר געווען או יעדער איינער זאל אפגעבן גאלד און געלט. אויב מיזוועט געפינען בי איינעם פאר שטוקט אין זיין גוף גאלד וועט דער יוניגער תיכת דערשאטו ווערן.

מעוגשן האבן אללעס פון זיך ארכנטער געווארפן, און דער גאנצער עולם איי געלביבן נאקייט ווי אין טאג פון זיין געבייערן. אין דער ציטס איין איעדר איינער געווארן גלייך, דער עשר מיטין אורימאו, משטייט אין איין מדרגה, מיהאט זיך אكوك ארום געתאן ווי מאיין ארייניגעפאלן טיעפ אין לייבן גרייב, יעדענס לעבן הענט אויף אחות השערת.

אין הויכ האט זיך באויזן די „שער קאמאנדע“ מיר זענען ארוייס פונעם בנין און זיך געתשטלט אין דער רייע די האר פון גוף אפשרערן. די האר וואס די שעערעס האבן אפגעשייערן זענען איינגעפאקט געווארן אין זעק, געלפערט קיין דיטשלאנד אין די פאבריקן צו מאכן שטريك, אויספילן די פינגע שטורי-זעק, מאכן בערשטלך, אללעס איי אושויז געווען אסחורה, און די ס.ס. האבן געמאכט שווער געלט פון אללעם.

פון דארט האט מען אונז צוועמאנגעשטעלט 5 אין ארייע און מיר זענען געאנגען צום,, באד-ROOM,, אויף דער וועג האט מען גזעהן דעם גרויסען פארקער פון מענטשען, אטיל לוייפן, אנדערע שלעפן שווערע משאות, ניעע טראנספארטן קומען נאר אונז, דאס געשרי פארטיבט די אויערן, סיי פון די דיטשע ס.ס. ליטט, און סיי פון די Kapoorיס וועלכע האבן זיך מטפל געווען מיט די גריינע העפטילינגען.

באים ארייניגאנג פון דעם באדער צימער האט יעדער איינער בעקומהן

א שטיקעל זיין מיט די אויסגעקריצטע בוכשטיaben ר.י.ה. דעםאלט האט קיינער נישט געוויסט וואס דאס בעדייט, און אפלו ווען איינער קומט פארצילן דעם אמת לאמיתו וואלט עם קיינער נישט געגלייבט, אבער שפערתער האט שוין יעדער פון אונז געוויסט דעם ביטערן סוד, און דאס זיין געמאכט געווארן פון די קדושים וועלכע זענען אומגעקומווען אויף קידוש השם.

דער באד רום איז געווען זיינער, שיינע בענוק מיט אללע מאדרערנע איינרייכטונגגען, אללעס כדי צו פארבלענן די אויגן. ווען מיר זענען געווען איז די טושן און געווארט דאס מיזאל עפנען דאס וואסער, האבן מיר פלאצ'ים געפילט ווי פונגעם טוש גיט ארויס אמין שלעכטער גאן, עס האט געברענט די אויגן, געשטיקט איזן האלן, אבער באדל האט אングעהובין צו גיין וואסער און דער עולם איז צויזיך געקומען. זעהט אויס איז געווען איבערגעבלביבער גאו איז די ריעערן, מיט וועלכן די מרצחים האבן בעפער אומגעבראכט א טראנספארט מענטשן. איזן דער צייט זענען געקומען טאג טעלליק ביין צען טויזנט איזן פון קארפאטרוס, מאראמאריש, אונגארן, טראנסילוואנייע, און די מערדערס האבן זיך גענווצט צום ברוטאליישן מארד מיט די באדע צימערן.

בעת מיר זענען ארויס פונגעם באד, האט מען אונז געבראכט צו דער באקלידיונגס קאמער, דארט האט מען אונז געטיליט די העפטלינגס בגדים. א רעלק מיט א פאר הויזן פון א בלוי וויסע געשטריפטער סחרה, א קילעכציג היטעל, און שיך פון ליווונט מיט האלצערנע זילן.

או דער עולם האט זיך מטלבש געווען מיט די בגדים איז א יעדער איינער אינגןצען נשנה געווארן, בעקומווען א צורה פון א בעד, דאס מענטשליכע געשטיאלט האט זיך פון אונז אגפעטאן, מידערקענט זיך נישט איינער דעם צויזיטן, קינדער זיכען זיערע טאטעס, און די טאטעס זיכען זיערע געלבלגען קינדער, אמין ביטער געלעכטער האט זיך געוויזן אויף די שווארטצע פנימ'ר, און בלוטיגע טרערן האבן געטראפט אויף די באקו.

דער גראיסער טראנספארט פון די קארפאטן האט וויטער מארשירט, א لأنגע ריעע מענטשן, אנגעטאן איזן די העפטלינגס קליעידער שפאנען איזן די גאסן פון בירקאני, קינדער ווינט נישט, קינדער שרײַעט נישט, און מגעפינט נישט ווערטער וואס צו רידין מיטין צויזיטן.

ג'יענדיק אויף דעם וועגן זענען מיר אדריכונגאנגען נעבן די גראיסע ברענונדייקע קאלאכ-אויעענס, מיר האבן געזעהן די ציגאנגען פיעער, דעם שרעקליכן רוייך, פיל וויבער מיט קליננטשייקע קינדערליך זענען געתשאנגען נעבן די גאו קאמערן און געווארט אויף וויער רייע... אונזו האט מען געיאגת דורךלייפן דעם שטח און וואס וויביגער זעהן.

געווארט האט מען אויף אונזו בי אלידיגען גראיסן בלאך, אין וועלכען עס איז געווען אנגעררייט בעטן פון לאנגע הווילע ברטער, דריי שטאקדיק אין דער הייר. די בלאך-אלטעסטע מיט די שטובן דינסטען האבן אונזו קודם מכבד געווען מיט כל הקלוות שבועלם, און מיט ביטערע קלעפֿ, ס'איו געווען אפיילו א זאלכע רשעים וואס האבן געשטי זאלץ אויף די אפענען וואנדען און האבן געשריגן: „אונגארישע חמורים! וויאזוי האט איר איך געלאוזט אהער ברענגען אין יאר 1944, ווען דער סוף פון דיטשן ריך איז שווין אזי נאענט.“

דער עולם וואס איז אווי אויך געווען אינגןצען צומישט אויפֿן קאָפּ, פון די אללע אומגעראַכענע געשענישן, איז אַין דעם באָראָק כמעט ווי נישט משוגע געווארן פון די שלעך און טומעל, די גאנצע נאכט האט מען נישט אַרוֹיסְגָּעַלְאָזֶט קיינּ מְעֻנְתֵּשׁ פּוֹגָעָם בָּאָרָאָק, מִזְאָל נִשְׁתְּ אַינְ אַכְּטָן נְעַמְּעָן וְוָאָס סְטְּוֹטְ זִיךְ אַפְּ מִיטְ די רְעַשְׁתְּ מְשְׁפָחוֹתְ.

אווי האבן מיר פָּאָרְבָּאָכְטָ לִיל שְׁבוּוֹתְ תְּשִׁ"דְ, אַפְּיָלוּ מֵאַיז גְּעוּעָן מִיעָד אַון צוּבְּרָאָכְן, האט קִיְּנָעָר נִשְׁתְּ צָו גַּעֲמָכְטָ אַויְגָ, מִבְּאָדָרָף נִשְׁתְּ קִיְּנָעָרָן, קִיְּנָעָרָן טְרִינְקָעָן, די מְחַשְׁבָּותְ זְעַנְעָן צְוִימָשָׁטָ, מִיהָאָט זִיךְ אַינְגָאנְצָן פָּאָרְלְיוּעָרָן, נִשְׁתְּ וּוִיסְעָנְדִּיגְ וְוָאָס פָּאָר אַטָּאָגְ סְ'איָזְ אַון וְוִי מִהְאָלָט אַין דער וּוּלָט.

אַין דער צִיְּטָ זְעַנְעָן טְוִיזְעַנְטָרָ אַיְדָן רְבָנִים וְגָאוֹנִים, צְדִיקִים וְחַסְדִּים, רָאַשִּׁי יִשְׂبּוֹת אַון דִּינְגִים, אַנְשִׁים וְנִשְׁמִים, חָדָר אַינְגָלָעָן, יִשְׂבּוֹת בְּחָרוֹרִים, פִּיצְעָלָעָ קִיְּבָדְעָרָלָךְ, אַוְמַעְקָוְמָעָן אַין די גָּאוּ קָאָמָעָרָן, אַון זַיְעָרָה הַיְלִינְגָעָ נְשָׁמוֹת זְעַנְעָן אַרוֹיפְּגָעָפְּלִוִּיגְן מִיטְ די גְּרוֹיסְעָ פְּלָאָמָן אַין הַיְמָעָל אַרְיִין — הַיְיִ"דְ.

פרק שלושים ואחד

— אינגענעריזטן נומערן אויף דער לינקער האנט — „ארבייט מאכט פריי“ — פארשטיינקען „מאטשאָר“ וואסער — אַמוסטער לאגער פאר דער וועטלט — רווט בלוטונג ער בעמ בלאק 11 — שטראָפֿע בונקערס — וויסעטשאָפֿטס בלאק נומער 10 אוישוין אַנקור פון אלעלדיי קראָאנקייטן — דאס לעבו אין פְּרוּעָן לאגער — אַידישׁ טעכטער הפקר פאר די פָּאדיסטען.

קיים האבן מיר דערלעבט דעם זאנטאג אַינדעָרְפּֿרִי. די זין האט אויפֿ געשינט און דער בלאק אלטעסטערט האט געפֿענט דעם באָראָק און אַרוויס געפֿירט אַינדעָרְוִיסָן, צוֹזָאמְעָגָעָשְׂטָעָלָט גְּרוֹפֶּן גְּרוֹפֶּן אָוּן גַּעֲתִּיְּסָן שְׂטִיְּן אויף אַוְּרָט עַטְּלִיכָּע שָׁעה. ווֹאָס מְזוּוֵיל פּוֹן אָוּנוֹן האט קִינְגָּעָר וַיְשַׁטְּגָּוּסָט, אָוּן מִהְאָט נִישְׁטָגָהָט פּוֹן וַוְעַמְעָן צָוּ פְּרָעָגָן. דָּעָרְוִיְּלָהָט די זין גַּעֲקָלָאָפֿט אויף די שׂוֹאָכָּעָן קָעָפּ.

פּוֹן צִיְּטָ צָוּ צִיְּטָ זָעָנָן די ס.ס. אַדוֹרָךְ די רִיְּעָן מַעֲנוֹטָשָׁן אָוּן אַרְווִיסָן- גַּעֲקָלָבָן די קְלִיְּנָע אִינְגָּלְעָד, וּוּלְכָעָ האָבָן מַצְלִיחָ גַּעֲוָעָן זִיךְּ הַאלְּטָן מִיטְּ די טָאָטָעָס, אָוּן זִיךְּ אַוְּוּקְּגַּעְפּֿרִט אַיְּן אַעֲקָסְטָעָרָן בְּלָאָק. אויף האָט מַעְן גַּעֲקָלָבָן די פָּאָכְּלִיטָה, אָוּן זִיךְּ מַבְּטִיחָ גַּעֲוָעָן צָוּ שִׁיקָּעָן אַרְבִּיטִיטָן אַיְּדָעָן בַּיְּ זָיְּן פָּאָר. די אַיְּדָן וּוּלְכָעָ מִהְאָט פּוֹן דָּרְאָט אַרְווִיס גַּעֲנוֹמָעָן האָט מַעְן שָׁוִין זִיךְּ מַעְרָט נִישְׁטָגָהָט.

מִהְאָט זִיךְּ דָּרְמָאָנָט אָוּס אַיְּן שְׁבוּוֹת אַוְּפּֿ דָּעָר וּוּלְטָט, זָמָן מַתְּחָן תּוֹרְתָּנוֹ, אָוּן מִדְּאָרָךְ זָאָגָן אַיְּדִישׁ וּוּאָרט. שְׁטִיעָנְדִּיגְּעָרְהִיט אַוְּפּֿ דָּעָם אַפְּעָל פְּלָאָץ אַיְּן בִּירְקָאָנוֹי, האָט מַעְן גַּעֲדוֹוָעָנָט שְׁטִילְעָרְהִיט, יַעֲדָר אַיְּנָעָר וּוּפְּילָעָר האָט גַּעֲדָעָנָקָט אוּסְנוּוּבָּדִיק דָּאָס יּוֹם טּוּבְּדִיקָעָ דָּאוּוּבָּעָן. די ס.ס. האָבָן מִיטְּ זִיךְּ די גַּאנְצָעָ צִיְּטָ אַרְמוֹגָעָוָאָרְפָּן, גַּעֲשְׁרִיגָּעָן בְּקוּלִי קָולָה אָוּן גַּעֲוָאָרְפָּן אַפְּחָד וְאִמְתָּה מִיטְּ זִיךְּ יַעֲרָעָ וּוּלְדִיעָ פְּרָצּוֹפִים.

דאָס שְׂטִיְּן אויף דָּעָם אַפְּעָל פְּלָאָץ נַעַמְתָּ נִישְׁטָ קִיְּן סָוףּ. שׂוֹאָכָּעָן-ליְיטָ מִיטְּ יוּגָּעָנְטִילִיכָּעָ האָבָן זִיךְּ בָּאוּצָט צְוּוִישָׁן די שָׁוּרוֹת, אַבְּעָר בַּאֲלָד וּ די ס.ס. האָבָן זִיךְּ דָּעְרָנְעָנְטָעָרָט זָעָנָן זִיךְּ שְׁנָעָל אַוְּיְגָעָשְׂטָאָנָגָעָן, כְּדִי זִיךְּ זָלָן נִשְׁטָגָהָט.

האבן אסבה זיך צו טשעפֿן. מיטאג האט מען אונז געהיסן שטעלן אין א שורה און צוגעפֿילט צו א גרויסן באראק וועלכער האט אויסגעזעהן ווי א גראוש.

אין אוישויז איז יעדער איינער בעציינט געווארן מיט א נומער, דעם נומער האט מען איינגעקריצט מיט אנדול אין דער לינקער האנט, און דאס איז שוין פֿאַרְבָּלִיבָּן אויףֿ אַיִּיבִּיגִּיג. פֿאַר דִּי אָונְגָּאָרִיכָּשׁ טְרָאָנְסְּפֿאָרֶטָּן האט מען צוגעשטעלט אלעטיגינישע „אַיִּיבִּיגִּיג“. פֿאַר דִּעְרָן נומער.

אויסער דעם האט מען אַרְוִיְגָּעָנִיָּט אַשְׁטִיקָעֵל סְהָוָה מִיט דִּעְמָן וְעַלְבָּעֵן נומער אויףֿ דער לינקער וויט פֿוֹנוּם רְעָקֵל אָן דִּי הוֹיְזָן. נְעַבָּן דִּעְמָן נומער איז געווען אַמְגָּן דָּוד פֿאַר אַסְּמָּן אָז דִּעְרָן הַעֲפְּטִילְגָּג אִיז אַיִּיךְ, אַחַלְבָּעֵר מְגָּן דָּוד וְוַיְנְקָעֵל אִיז געווען רְוִיט אָז דִּעְרָן אַנְדְּעָרָעָר הַאלְבָּעָר מְגָּן דָּוד אִיז געווען גָּעָל.

הַעֲפְּטִילְגָּג פֿוֹן אַנְדְּעָרָע אָמוֹת הָעוֹלָם, זְעַנְעַן בְּאַצְּיִיכָּנֶט גְּעוּוֹאָרָן מִיט אַנְדְּעָרָע פֿאַרְבִּיקָּע סִימְגִּים. הַעֲפְּטִילְגָּג מִיט שְׂוֹאָרְצָע וְוַיְנְקָלָעֵן, רְאוֹאָז וְוַיְנְקָלָעֵן האט בְּעִדִּיטָּעָט אָז דִּי יְעַנְגָּע זְעַנְעַן בְּאַנְדִּילְטָן, גּוֹלְנִים, מְעַרְדָּעָס. גְּרִינְג וְוַיְנְקָלָעֵן אִיז געווען פֿאַר פֿאַלִּיטִישׁ אַרְעֶסְטִירֶטָּע, אַרְוִיט וְוַיְנְקָעֵל האט גְּעוּוֹיזָעָן אָז דִּעְרָן הַעֲפְּטִילְגָּג אִיז אַרְוָס אַדְעָר אַפְּאָלָאָק.

אִיז אַנְרָמָאָלָע צִיִּיט וְוַעַן מִזְאָל פֿאַר אַמְעַנְטָש אַרְיִינְקִירִיצָן אִיז לְעַבְדִּיגָּן פְּלִישָׁ מִיט אַנְדְּעָל דִּיעְזָע נְוּמָעָר וְוַאלָּט עַר גַּעֲפִילָּט גְּרוֹסְעָ שְׁמַעְרָצָן, אַבָּעָר בְּעַת הַחַיָּה האט קִינְעָר פֿוֹן אָונָז נִשְׁתָּגַעַפְּרָט דִּי וְוַיִּטְאָג, מַיְאָן גְּעוּוֹן צּוֹטִימָעָלָט אָז דְּעַרְשָׁאָקָן אָז מִהְאָט נִשְׁתָּגַעַפְּרָט פֿוֹן זִיךְ צוֹ אָגָּן.

אווי האבן די דִּיְתְּשָׁע ס.ס. אַפְּגַעְיָגָעָלָט דִּעְמָן טְרָאָנְסְּפֿאָרֶט פֿאַר זְיִיעָרָעָן קְנַעַכָּט, מִיר האבן שוין אלְלָעָס גַּעַהָאָט פֿאַרְלְוִיעָרָן, טָאָטָע-מַאָּמָע, זִיְּדָע-בָּאָבָעָן, בְּרִידָעָר, שְׁוּוּסְטָעָר, פְּרוּעָן מִיט קִינְדָּעָר, אויףֿ פֿאַרְלְוִיעָרָן די מְעַנְטָשְׁלִיכָּעָצָרָה, אִיצְטָהָאָט מען צּוֹגְעָנָאָמָעָן דִּעְמָן אַיִּיגָּעָנָעָם נָאָמָן אָז גַּעַבְּלִיבָּן מִיט אַנְוּמָעָר אויףֿ דִּעְרָה האנט, וְמַיְוָם זָהָה וְוַעַרְתָּה מען נִשְׁתָּגַעַפְּרָט גַּעַרְופָּן מִיט דִּעְמָן נָאָמָעָן, נָאָר אויףֿ דִּעְרָן נְוּמָעָר, אויסָמְעַנְטָש, נָאָר הַעֲפְּטִילְגָּג נְוּמָעָר...

וְוַעַן דִּעְרָן גַּאנְצָעָר טְרָאָנְסְּפֿאָרֶט אִיז נְוּמָעָרִיט גְּעוּוֹאָרָן, פֿאַרְשְׁרִיבָּן אלְלָעָט מְרֻטִּים, האט מען אָונָז צּוֹזְאָמְגַעְשְׁטָעָלָט אִיז גַּעַהָיִיסָן מַאְרְשִׁירְבָּן פֿינְגָּה אִיז דִּעְרָן

זכרון קדושים

רייע. זוי פון דער עריך זעגען ארויסגעוואקסן די ס.ס. מלאכי חבלה מיט מאשין געווערן אויף די אקסלען, אונז אַרומגערגעגעלט אונז געשטוויסן.... „אויף גיין... אויף גיין...“ אויף דעם וועג זעהן מיר די גרויסע לאגערן מיט די טויזענטר העפטלינגען, באראקן מיט שטעלל דראטן געצייגען זיך אויף לאגען קילא-מעטערס... ביז מיר האבן זיך געפינגען שטיין בי דעם טויער פון לאגער אוישווייך — 1.

ארײַנוקומענדיג אין לאגער געט מען אין אכט אַויפֿשְׁרִיפְט מיט גרויסע אויתיות, „ארבייט מאכט פרײַי...“. דערזעהנדיג דאס האט דער עולם זיך געטראכט, נו... אפשר... איזו דאס ריבטיג... אַהצְלָת פּוֹרְתָּא... אַפְּשֶׁר אין דעם זכות וואס מיר וועלן זיין טרייע עבדים... ווועט אונזער לעבען אונז געשענקט ווערן... אַפְּשֶׁר איזו טאקע אמת דאס מיר בליבין דא אַרבייטן, אונז מיר וועלן זיך אויך קענען באַגְּעָגְעָנָען מיט דער רעשת פָּאַמְּלִיעָה.

מיר שפאנען אין לאגער לאגעזאמ. קיינער טרייבט נישט, די ס.ס. האבן אונז אַיבַּעַרְגַּעַלְאַוְּטָה אויף זיעער אַוְרָט זעגען געקוּמָעַן די קאָפּוּסִין. אוישווייצער לאגער האבן זיי נישט מער מורה דאס מיר וועלן פראָבִּירָן אַנְטְּלוּפָּן. מיר קוקן זיך אויס פָּאַרְוּאַנְדָּרָט אויף אלעלם. ס'איי אַוְמְעַגְּלִיךְ צוּ פָּאָרָה-שטיין וואס ס'טוֹט זיך דאָ אָפּ, זוי געפִּינְגָּן מיר זיך? איזו דאס אַרבייטס לאגער מיט מענטשליכע בעהאנדلونגען, אַבעְרָ זעגען די מְרַצְּחִים מְשִׁיחָ אָונֵז פָּאַרְנוֹאָרָן אָונֵז פָּאַרְבְּלָעָנוֹן די אוּגָּן.

מען פֿוֹרְט אָונֵז צוּם, „בָּאָדָע בְּלָאָק“, אין דערויסן ברענט די זין די ליפּן זעגען פָּאַרְטְּרִיקָעַט פָּאָר דָּאָרְשָׁט, ווילַ די גָּאנְצָע צִיִּיט אִיז אַוְמְעַגְּלִיךְ געוווען צו בעקוּמָעַן אַטְרָאָפּ ווּאָסָעָר. מיר צִילְּן די מִינְטוֹן זיך דערזעהן אָונֵז באָדָע בְּלָאָק, זיך לְעַשֵּׂן דֻּעַם דָּאָרְשָׁט ווּאָסָעָר האָט אָונֵז שְׁרָעְקִילִיךְ גַּעֲפִּינְגִּיט, אָונֵז זיך דערכָּאָפּן דאס חִוּת.

בָּאָלְדָה האָבָן מיר דערזעהן אָז אַונְזָעָר פְּרִיד אִיז אַוְמוֹסְטִיגָּע. דאס ווּאָסָעָר אִין בִּירָקָאָנוֹי אָונֵז אִין אוּשְׁווּיךְ אִיז נִישְׁטָרָאֵי גַּעֲוָעָן צו טְרִינְקָעָן אָפִילַוּ פָּאָר בְּהָמוֹת. אוּשְׁווּיךְ לאגער זעגען אַוְפֿגּוּשְׁטָעָלָט גַּעֲוָאָרָן בְּכּוֹנָה תְּחִילָה אויף בְּרִיאַתְּ „מַאֲטְשָׁאָרָעָס“ דָּעַר באָוָדָן אִיז גַּעֲוָעָן שְׁטָעְנְדִּיגְּ נָאָס, אָונֵז דאס ווּאָסָעָר פָּאַרְשְׁטִינְקָעָן בִּיטָּעָר, אָפִילַוּ דאס מּוֹיל אַוְשְׁוּעָנְקָעָן האָט מען נִישְׁט גַּעֲקָאָנָט.

טאקע דערפאל האבן די דיטשן זאש ארט אויסגעקליבן צו פארוירקליכן זיעיר מערדערישן פלאן. פיל קראנקיטן זענען פון דארט פארשפרייט געווארן. ספצעיעל ווינטער ווען מיהאט באדארפט טראטען אין די גורייסע בלאטעס, גראבן די טיעפער שאנצן, זענען פיל לאגער מענטשן אומגעקומען פאר יסורים אונ פון די אונגעשטעקטע קראנקיטן.

טראצדעם אללעם, אווי ווי מיר האבן זיך נאר דערזען אין באדע בלאך, זענען מיר געלאָפַן צו די פֿעֵסֶר וואָסֶעֶר אָוּן גֿעְשִׁלְגְּעָנָן דָּאָס בִּיטְעָרָה פָּאָרְשְׁטְּבָּן-קָעָנָן וואָסֶעֶר אָן אָוִיפְּהָעָר, סְאִיז שְׁלַעַכְּטָן גְּעוֹוָאָרָן אָין מוֹיל, סְהָאָט גְּעַשְׁטִיקָעָן, סְאִיז גְּעוֹוָעָן בִּיטְעָר, אָבָּעָר קִינְעָרָה אָט זיך נִישְׁתָּאָפְּגַעַשְׁטָעָלָט נָאָר מְהָאָט מְמַשְׁיךְ גְּעוֹוָעָן טְרִינְקָעָן אָוּן טְרִינְקָעָן צו לְעַשְׁנָה דָּעַם דָּאָרְשָׁט.

נאָכְדָּעָם ווי מיר האָט זיך פָּאָרְנוּצָּט מִיט וואָסֶעֶר די גּוֹפִים, האָט מעַן אוּיפְּסְנִי גְּעַטְּיִלְתָּט פָּאָר יְעַדְעָן די לאָגָעָר קְלִיְּדָעָר, דָּעַם ווַיִּסְ-בְּלוּיָּעָן אָוְנִיפְּאָרָם פָּוּן פָּאָפְּרִנְגָּעָן לִיְּוֹנָגָן, גְּרוֹיסָעָה האָלְצָעָרְגָּעָן שִׁיךְ, אָלְגָּעָר הַעֲמָד מִיטְּזָן קְיִילְעָדְגָּן גְּעַשְׁטְּרִיְּפָט הַיְּטָעָלָעָ, דָּאָס אלְלָעָס אִיז גְּשֻׁעָן שְׁנָעָל, אָוּן מְהָאָט גְּעַמּוֹזָט אִין דָּעָר אִילְעָנִישָׂת אָוְנִתִּין די קְלִיְּדָעָר אָוּן לִיְּפָנָן אִין די בָּאָרָאָקָן אָרִינָן גְּעַטְּיִגְּגָן. פָּוּן בעקאמָעָן עָפָעָס אָין מוֹיל האָט קִינְעָר נִישְׁתָּאָפְּגַעַשְׁטָעָלָט, דָּעַרְבִּעָרָה האָבָּן מִיר זיך אָרִינְגָּעָרְקָט אִין די האָלְצָעָרְגָּעָן בְּעַלְקָד אָוּן אוּף די בָּלְיוּן האָרְטָעָ בְּרַעְטָעָל זיך אוּיסְגַּעְצָוִיגָּן כָּאָפָּן אָדְרִימָל.

אוּישׂוֹוִיךְ — 1 אִין גְּעוֹוָעָן אָוּיסְגַּעְבּוּיְעָטָר לאָגָעָר, וּוּלְכָבָר האָט גְּדִינְגָּט אלְס אָוִיסְלָאָגָּעָ פָּאָר דָּעָר וּוּלְטָ. שִׁינְגָּע אָוּיסְגַּעְבּוּיְעָטָר גָּאָסָן האָבָּן זיך גְּעַצְּוִיגָּן אִין לאָגָעָר, די בָּאָרָאָקָן זענען גְּעוֹוָעָן צְוּוֵי שְׁטָאָקִיךְ פָּוּן שִׁינְגָּע רְוִיטָעָ צִינְגָּל, ווי גְּלִיךְ דָּאָרָט וּוּאָלָט גְּעוֹוָעָן עַרְתְּוִילְגָּנָגָס פָּלָאָזָן, אָרִינְגָּס אָוּן אָרוֹם די בָּלְאָקָן אִין גְּעוֹוָעָן אָוּנְגַּעְפְּלָאָנְצָט שִׁינְגָּע בִּימָעָר, בֵּי די זִיְּטָן אִין גְּעוֹוָאָקָסָן שִׁינְגָּע בְּלוּמָן מִיט גְּרִינְעָ גְּרָאָזָן.

דאָס רִינְקִיְּט אִין לאָגָעָר האָט גְּעַפְּגִינְקָעָלָט פָּוּן אִיְעַדְעָן וּוּינְקָעָלָעָ, די לאָגָעָר מענטשָׁן האָבָּן אוּיךְ בעסֶעֶר אוּיסְגַּעְזָוָעָן ווי אִין די רַעַשְׁטָ אָפְּטִילְגָּנָגָעָן, די הַעֲפְּטִילְגָּנָגָס קְלִיְּדָעָר זענען גְּעוֹוָעָן נִיעָ אָוּן רִינְגָּע, די לאָגָעָר בִּירְגָּעָר האָבָּן על פִּי רֹוב גְּעַרְבִּיְּט אִין די שְׁרִיבָּ שְׁטוּבָּן, אָוּן אַנְדָּרָעָ לִיְּכְטָעָ אָרְבִּיְּטָן אלְלָעָס אִין פְּלָאָנִירָט גְּעוֹוָעָן צו פָּאָרְבָּלְעָנָן די אוּיגָן, אָוּן גְּלִיבָּן אָז „אָרְבִּיְּטָ מאָכָּט פְּרִיְּיָ“.

זכרון קדושים

אפרטמנאל האבן די ס.ס. אופיצירן געברענגוט אין לאגעער ארײַן אויף א באזונ פארשטעהרס פונגעם „רויטנקריז“ אדעָר אויסלענדישע צייטונג שרייבערס און זיי געוויז דעם אוישווצער לאגעער, די העפטליגגען וועלכע ארביטין נישט אונדי שועער, די בלאָק-אלטעסטע מיט אויסגעפוץטע קלידיער, און געציגט אונדער דיטשער טיינול איז נישט אזוי שווארץ ווי מען מהאלט עם אויס. די ארטענרטע האבן זיך נישט אויף וואס צו בעקלאגן.

על פי רוב האבן ויך די הפטלנוגען טקע נישט בעקלאגט פאר א זאלכע קאומיסיעס, אבער ס'האבן ויך געפיגען מענטשן בעלי העזה, וועילכע האבן ויך אינגעשטעלט זיעיר לעבן, און פארצ'ילט דעם ביטערן אמת פאר די באזוכערס, און זיין געבעטן פארצ'ילן פאר דער וועלט ואס גיהנום אוישויז איז. זעלbstט פארשטנדליך דאס א זאלכע בעלי העזה דערפאר בעצלאלט מיט דעם לעבן, ס.ה. הבן זיין מיט שרעקליכע יסורים מבער געווען פון דער וועלט.

דעם אמת לאmittה וואס לאגער אוישויז איז געוען זעגען מיר ערשר שפער געוואיר געווואן.

אוישוויז איז געוען דאס גראָעטען גיהנום אויף דער וועלט, און וויפיל
מייאָל באַשְׁרִיבֵּן וואָס דאָרט האָט זיך אָפְּגָעָתָן ווועט מעַן נִישְׁתְּ קעַנְעָן אַיבָּעָד
געַבָּן אֲפִילּוּ אַחֲד מְנִי אַלְפַּךְ פָּאָר דֵּי שְׁפָעַטְעַרְדִּיגָּע דָּרוֹתָן. אַין אוֹיְשְׁווִיזָה אַתָּ מְעַן
פָּאָר מְעַנְטְּשָׁן אוֹיְסְגָּעָצָאָפֶט דאס דָּם הַתְּמִצְּחִית, אַין עַטְּלִיכָּעָ וְוָאָכָּן פָּוָן וְיִי גַּעֲמָכָּט
„מוֹזְוִילְמְעַנְעָרָה“ אַוְן דֵּי אָגָּנָצָע מְעַנְטְּשְׁלִיכָּע צוֹרָה אָפְּגָעָרִיבָּן. אָיְדָעָר לְאַגְּעָר
מְעַנְטְּשָׁן אַין גְּעוֹוָאָרָן הַפְּקָר פָּאָר דֵּי בְּלָטִיגָּע רְשָׁעִים. אָיְדָעָמִינְגָּט גַּעֲלָבָט אַין
פָּחָד, נִשְׁתְּ וּוּרָן אוֹיְסְגָּעָלִיבָּן בֵּי דָעַר סְעַלְעַקְצִיעָה אַוְן אַרְיְבָעָרְגָּשִׂיקָּט וּוּרָן
אַין דֵי גָּאוֹן קַאְמָעָן אַרְיָן.

סעלעקציעס האבן די ס.ס. געמאכט זיעיר אפטמאל. צום „אפעל“
זענען א羅יסגעקומוונן די אדיסטיישע דاكتויריים און א יעדער איניגער איז פאר
זויי פארבייגענאגען נאקטערהייט, די מלאי חבלה אין די וויסע מאונטלן האבן
דעט מענטש דן געוווען לחיט ולמות מיט זיעיר בלוטיגען פינגער. האבן זויי
מרמו געוווען רעכטס, איז אסימן געוווען או דער יעניגער בליבט פאלרלייפיג
בײַם לעבן, האט דער רוזח געוויזן לינוקס, איז דאס געוווען א פסק דיין צו ווערט
אוווקגעישקט איז די קלכל-אויניגנס ארײַן.

די תפיסת פון איזשוויצער לאגער אין געווונן „בלאך-11“, דער הויף אין געווונן אַרומַגָּעֶזְיִמֶּט מיט אַהויכֵן גָּדֵר פָּוֹן צִיגֵּל כִּדִּי מִזְאֵל נִישְׁתַּזְעֵן ווֹאָס די מְרַצְּחִים מִאָכֵן דָּרָטָן. בֵּין דַּעַר וּוֹאָנֵט פָּוֹן בְּלָאָק עַלְפַּע זַעֲנָעָן טַוִּזְנְטָעָר טַוִּזְנְטָעָר אַוְּמַשְׁוְלְדִּיקָּעָ קְרָבְנָוָתָן דַּעֲרָשָׁאָן גֻּוּוֹאָרָן, די עַרְד אַיְזָן גַּעַוּוֹן רְוִיט אַוְן דָּאָרְכְּגָעְוּוֹיִקְטָן פָּוֹנוּם אַוְּמַשְׁוְלְדִּיגָּ פָּאָרְגָּאָסָעָנָעָם בְּלָוָט, פִּיל אִינְטְּעָר-עַרְדִּישָׁע בּוֹנְקָעָרָס זַעֲנָעָן גַּעַוּוֹן אַוִּסְגָּבוּיעָט, דָּרָט צּוֹ פִּינְגָּעָן די אַוְּמַשְׁוְלְדִּיקָּעָ קְרָבְנָוָן.

דָּרָט הָאָבָּן די ס.ס. נְוָגְשִׁים גַּעַשְׁלָאָגָן טְוִיט קְלָעָפָט, 25 מְלֻקּוֹת מִיט גּוּמִי שְׁטַעַקְעָנָס, אַיְזָן גַּעַוּוֹן אַיְינָס פָּוֹן די לִיְּכְסְּטָעָ שְׁטְרָאָפָעָס. דָּרָט הָאָט מַעַן אַרְיִינְ-גַּעַשִּׁיט וּוֹאָסָעָר אַיְזָן די אַוְיְעָרָן, אַוִּסְגָּעָרִיסָן גַּעַגְלָ פָּוֹן די פִּינְגָּעָר, אַוִּסְגָּעָבָרָאָכָן מִיט אַכְּזָרִיוֹת אַלְלָעָ צִיְּן, גַּעַלְאָוָת שְׁטִיְּן אַיְזָן די שְׁמָאָלָעָ „שְׁטָרָאָפָעָ בּוֹנְקָעָרָס“ בֵּין מַעַן אַיְזָן דַּעֲרָשְׁטִיקָט גַּעַוּוֹאָרָן. בִּיְזָע הָוָנָט זַעֲנָעָן אַגְּנָעָרִיךְט גַּעַוּוֹאָרָן אוּפְּיָה די אַרְעָסְטִירְטָעָ, זַיִן הָאָבָּן גַּעַבְּיָסָן אַוְן גַּעַרְיָסָן פָּוֹן די קְרָבְנָוָת שְׁטִיקָעָר פְּלִישָׁע לַעֲבָדִיקָעָרְהִיאִיט.

בִּיְטָאָג, בִּיְגָנָאָכָטָי, בֵּין דַּעַר אַרְבִּיָּיט אַוְן נַאֲךְ דַּעַר אַרְבִּיָּיט, אַיְזָן נִישְׁתַּזְעֵן אַגְּעָגָן מַנוֹתָה, אוּפְּיָה די נַאֲקָעָטָעָ פְּאָרְדָּאָרְטָעָ קְעָרְפָּעָרָס הָאָט מַעַן גַּעַקְלָאָפָט מִיט גְּרוּוֹס אַוְמַדְעָרָבָרִיםְקִיִּיט, דַּעַר מַעַנְטָשָׁ אַיְזָן גַּרְנוּשָׁט וּוֹעָרָט גַּעַוּוֹן, הַפְּקָרָ פָּאָר יַעֲדָעָן סָאְדִּיסְטִישָׁן רֹצֶחֶת, צּוֹ מִאָכֵן עַמְּ וּוֹאָס עַרְ וּוֹילָ, אַוְן זַיִן בְּלָוָט פָּאָר גִּיסָּן אַיְזָן מִיטָּן הָעָלָן טָאגָ.

וּוַיְנְטָעָ... די קְעָלָט בְּרָעָנֶט אַיְזָן דַּעֲרָוִיסָן, וּוַיְגַּטְנָן מִיט שְׁגִיְּעָן קְעָרָן אַיְבָּעָר די גַּאנְצָעָ סְבִּיבָה, אַוְן טַוִּזְנְטָרָ לאָגָעָר מַעַנְטָשָׁן וּוֹעָרָן אַוִּסְגָּעָטְרָיָבָן אוּפְּיָה „אָפְּעָל פְּלָאָץ“ הָאָלָב נַאֲקִיטָן, זַיִן שְׁטִיְּעָן פָּוֹן גַּאנְצָעָ פָּרִי, בֵּין מִפְּאָלָט פָּאָרְפְּרִוְיְנְרָהִיאִיט אַיְזָן טַיְעָפָן שְׁנִי אַוְן מִשְׁטִיטִישָׁ שְׁוֹן נִישְׁתַּמְרָרָאָה.

הַעֲפְּטָלִינְגָּעָן זַעֲנָעָן אַיְזָן מִיטָּן לַאָגָעָר פְּלוֹצִים דַּעֲרָשָׁאָן גַּעַוּוֹאָרָן, פִּיל זַעֲנָעָן אוּפְּגָעָה אַנְגָּעָן גַּעַוּוֹאָרָן, צּוֹטְרָעָטָן מִיט די ס.ס. שְׁטִיוּוּעָלָ, דַּעֲרוֹוָרָגָן אַוְן דַּעַר-שְׁטִיקָט אַרְבְּעָרְגָּעָפָאָרָן מִיט די מַאְטָאָר בִּיצְגָּלָ, פָּאָר אַנְדָּעָרָעָ אַרְיִינְגָּעָשְׁטוּפָט שְׁטַעַקְעָנָס אַיְזָן מַוְילָ, אַוְן נַאֲךְ צְעַנְדְּלִיכָּעָ מִתְּהָוָתָן. לַאָגָעָר מַעַנְטָשָׁן הָאָבָּן נִשְׁטַעַגְאָנָט מַעַר אַיְסָהָלָטָן די יְסָוִרִים, זַעֲנָעָן זַיִן בְּעָגָנְגָּעָן זַעֲלָבְּסְטָמָאָה. כַּמְעַט אַיְדָעָן אַיְנְדָעָרְפָּרִי הָאָט מַעַן גַּעַפְּגִינְגָּעָן די בָּעָלִי יְסָוִרִים הַעֲגָגָעָן אוּפְּיָה זַיִירָעָ גַּאֲרָטָלָן, אַנְדָּעָרָעָ הָאָבָּן זַיִק פְּלוֹצִים אַרְיִינְגָּעָוָרָפָן אוּפְּיָה די לַעֲקָטְרִישָׁע שְׁטַעַכָּל דָּרָאָטָן אַוְן אַזְוִי נַאֲךְ פָּטוֹר גַּעַוּוֹרָן פָּוֹן צּוֹ לִיְּדָן די בִּיטָּעָרְסָטָעָ יְסָוִרִים.

ווער האט דען כה זיך אראפיעצען אוון באשרוייבן דעם גרויסן אומגליק וועלכע האט באטרא芬ן כל ישראל אין די בלוטיגע צייטן. ווער אוין ביכולת צו פארציזילן וואס ס'האט זיך אפגעתאן אין דעם בלאך-10. דארט האבן זיך געפניען ניי מאדרנען מרצחים, בלוטיגע מערדערס אין די שיינע וויסע מאנטלן, דאס איין געווען דער „ווענסנשאפטס בלאך“ אוון די מרצחים זענען געווען נישט אנדרער ווי די דיטשע פיין געלערנטע דקטוריים אוון פראפעסארן.

אהין האט מען געבראכט אידישע פרויען אוון מיידלעך, וועלכע זעגען ארויסגעליבן געווארן פון די טראנספארטן. אוית זיעער גוף האבן די סאדיסטייש דקטוריים זיך געלערנט פארשידנע אפעראציאנען צו מאכן, איינגעפלאנצט פארשידנען קראנקיטן, אוון זיי זענען פאראומגליקט געווארן איך אייביג. זיעער יסורים זענען געווען שוידערליך, די שרעקליכע קולות האבן זיך פון דארט געהרט וויט און ס'האט געריסן ביימ האץ איעדען איינעם ווער עס האט זיך דאס נאר צונעהרט מרוחק. פיל פיל אידישע טעכטער זענען דארט תיכף געשטארכן, אוון די איינצעלע ניצול געווארנע וועלן ביין איין זיעער טויט נישט פארגעסן וואס בלאך צעהן איין געווען איין דעם אוישויצער גיהנום.

דארט האבן די מערדערישע דקטוריים מיט זיעער סאנטארן צו שניטן מענטשן, געהקט אברים לעבדיקערהייט, געמאכט מענער אוון פרויען פאר אייביגע איננואלידן, זיי זאלן נישט קענען מעד געבירן קינדער, אוון בשעת מעשה זיך געריעץ מיטין קרבן, געלאכט עס און פנים ארינו, אוון געציגט דאס אבר אדער דאס שטיק פלייש וואס זיי האבן פון זיין קערפער אroiגעזעריסן. אוית פרויען האט מען געפלאנצט פארשידנען מחלות, זיי געהאלטן וואכענס צו זעהן ווי אווי די קראנקיט ענטויעקעלט זיך אוון ווי וויט זיי איין משפייע. כהנה וכהנה צרות ויסורים אוון פארגעקומען איין דעם פינסטערן בלאך.

פיזעלע קינדערליך זענען אוועקעריסן געווארן פון זיער מוטערס בריסט, זיי געטיט מיט „פינול“ אינשפֿרִיצָן, וועלכע די מערדערישע דקטוריים מיט די ברוטאלישע סאנטארן האבן אריינגעשטאטן בי זיער הערצעלע, אוית גזונטע העטלינגען האבן זיי אויספראבירט די השפה פון אינשפֿרִיצָן נאפט אוון בענזין, געוואלט זעהן וויאווי דאס ווועט אוית זיי ווירקן. פיל זענען געבראכט געווארן איין קראנקן הוין אוון זיי אריינגעשפֿרִיצָט פינול אוון די אודערן פון דער האנט, זיי זענען איין אקורצער צייט געשטארכן.

זכרון קדושים

וועלען דען די שפערעדיקע דורות זיך לאון גלייבן או אויף דער וועלט האט געקאנט איזוי אומגאליך פאסרן? ווועט מען דען גענדענקען דאס אייז דער צוויטער וועלטס מלחה איזוי אויפגעשטאנגען אצורך ישראל, און האט איינגעשפאנט אלעל דיטשע כוחות צו פארוירקליכן זיין טיילישן פלאן. ווער האט זיך אמאָל געקאנט פארשטעלן דייטשע דקטוירים אונ פראפעסארן, וועלכע האבן געלערנט אין גרויס אוניווערזיטטען, און דארט אויף זיך מקבל געוווען אפליכט צו היילן מענטשן פון זיירע מחלות, און אט די געלערנטע ליאט, די אידעל פארשערס, זאלן זיך איזוי מעדרעריש אויפפֿרַן קעגן מענטשן.

אויף די גופים פון אומגאליכע העפטלינגגען, וועלכע זענען ארײַן-געפאלן אין דער אוישויזער נאָז, האבן די געלערנטע דייטשן געמאָכט אַזאלכע מײַן אַפְּעראַצְיַעַס וואָס ביַז דעמאָל האט מען דאס נישט פראַברט צו מאָכֵן אויף אַחַיה אַדער אַבָּהָה, זִיְּהָאָבָּה אַפְּגַּעַשְׁנִיטָן הָעֵנֶת, אַפְּגַּעַהָאָקָט פִּיס, אַפְּעַרְיַרְט לָוְגָעָן, צִוְּשָׁנִיטָן הָעֶרֶץ, אוֹסְגַּעַצְאָפְּט מְחוֹתָה, אָנוֹ נִשְׁתַּגְעַבְּנָן אַבְּיסָל שְׁלָאָפְּ-גַּעֲטָרָאָנָק צוֹ פָּאָרְטְּרִיבָּן די יִסְוִרָּאֵם, פִּון וְאַנְיִיטָהָאָט זיך גַּעַנוּמָעָן אָזָא שְׂוִידָעָרְלִיךְ אַכְּזָרִוּת?

אוישויז איז געוווען אַקוֹּאַל פִּון פָּאָרְשִׁידָעָנָה קְרָאָנְקִיטָן, לָוְגָעָן קְרָאָנְקָעָהָרְץ פְּעַלְעִירִיקָעָה, פָּאָרְשִׁידָעָנָה נְעָרוּעָן קְרָאָנְקָעָה אָנוֹ נָאָךְ אַנְדָּרָעָה בְּעַהְאַלְטָעָנָה מְחוֹתָה. אָנוֹ צָוָם עֲרָגָסְטָן אַיז גַּעַוּעַן מִיט דָּעָרְמִיגְּפָה פִּון „דִּיזְעַנְטָעָרִיעָה“ וְעַלכָּעָה האט אַרְאָפְּגַּעַוּוֹאָרְפָּן טְוִיזְנָטָעָר חְלָלִים. וּוּרְעָעָס האט בעקמָעָן דָּעָם „דוֹרְכְּפָּאָל“ האט שְׁוִין וְוַיְינִיקְהָאָפְּנָנָגָה גַּעַהָאָט צוֹ דָּרְלָעָבָן די בָּאָפְּרִיְּאָגָּה.

איין די בלְאָקָן וְוַיְסָאָיְן גַּעַלְעָגָן קְרָאָנְקָעָה — אַמִּין שְׁפִּיטָּאָל לְמִרְאַת עַיִן — אייז נִשְׁתַּגְעַבְּנָן צוֹ בעקמָעָן אַטְרִינָק וְוַאֲסָרָה, דָּעָרְמִירָה אָטְנָאָךְ מִסְּרִיף גַּעַוּעַן צָעָר צוֹ דָּעָרְקָרָאָנְקִיטָה. מְעַנְטָשָׁן זָעָנָעָן גַּעַלְעָגָן אויף די בְּעַטְלָד מִיט הַוִּיכְ-פִּיבְּעָרָה, פָּאָרְשִׁמְרִידָה אָנוֹ נִשְׁתַּגְעַנְיִיקָּט דָּעָם גּוֹת, די סָאָנִיטָּאָרָה מִיט די שְׁטוּבָעָ דִּינְסָטָן האָבָן גַּעַזְוָרָגָט אָז דָּעָרְבָּלָאָק זָאָל זִיְּן רַיִּין, אוֹפְּגַּעַוּוֹאָשָׁן אָנוֹ אַיְסְגַּעַלְאָנְצָט אַבְּעָרְ דָּעָרְ חָולָה האָט זִיְּ בְּכָלְ נִשְׁתַּגְעַנְטָרִיסְטָה.

דאָס רָעַשְׁטָלָל פִּון קָאָרְפָּאָטִישָׁע אַידָּן, וְעַלכָּעָה זָעָנָעָן אַרְיִינְגָּעָפָּאָלָן אייז דָּעָם גִּיהְנוּם וְואָס האָט זִיךְ גַּעַרְפָּן אוֹישְׁוֹיזָה, האָט דָּוְרְכְּגַּעַמָּאָכָּט די אלעל בִּיטָּעָרָעָ צָרוֹת וְיִסְוִרְאָם, נָאָר גַּעַצְיִילְטָעָ פְּרוֹעָזָן אָנוֹ מְעַנְעָרָה האָבָן זָכָה גַּעַוּעַן צוֹ

זכרון קדושים

דערלעבן דעם טאג פון דער באפריליאונג, די שוערטע ארבײיט זיממער און ווינטער,
די בארבארישע יסורים פון די ס.ס., די שטענדיגע טעלעקציעס האבן געמיינערת
די צאל פון אונזערע ברידער אוון שוערטער פון טאג צו טאג.

אויב דער אומגליך איין געווען געוואלטיג גראיס ביי די מענער. קען
מען זיך שוין פארשטעלן וויאזוי די לאגע איין געווען אין דעם „פרוייען-לאגער“
וועלכער האט זיך געפינען אין בירקאנוי. אויף די אידישע טעכטער האבן
געשאפט דיטשע אויפזעערנס, וועלכע זענען געווען פיל ערגר ווי די ס.ס.
אליאן, אוון אויסגעפינען די שרעקליכסטע עינויים דערמיט צו פיניגען בנוט
ישראל הכהרות והצענות.

די פרוייען אוון מידליך האבן געמיינן די שוערטע מלאההס,
סיי די ארבײיט איין געווען נויטיג אוון סיי נישט. נישט איינמאָל האט פאסירט
או לאגער מידליך האבן געשלעפעט גראיסע שטיינער אוון געלאָפֿן מיט דער
משא פון איין עק לאגער צום צויזטן, אוון באָלד ווידער צוריק גענאָמן די
שטיינער אוון זיי געבראָכט אויף דעם ערישטן פלאָן.

פיל קאמאנדעס זענען אַרְוִיסְגָּעֵרֶיט געווארן צו גראָבן די טיעפֿע קאנאָלָן.
אגאנצּן טאג איין מען געשתאנען אין וואָסער ביין צו די קנייעס, מיט די
געשוואָלְנָע פֿיס, אַנדערע האבן באָדָאָרְפֿט דעם שניִי פֿיצּן אוון מיט די נאָקעטָע
הענט האָלָטָן דאס שוערטע ווערכְצִיְג אַין ברענְענְדִּיקָן פראָסְט.

אַידְיִישׁ אַינְגָּע מִידְלָךְ פָּוֹן אַידְעָלָעָ מְשֻׁפְּחוֹת זָעָנָעָ גְּעוּוֹאָרָן הַפְּקָר פָּאָר
די בלוט-דארשטייגע דיטשע כלבים, אוון זיי פָּאָרְשִׁיקְט אַיְן אַסְפְּצִיעָלָן פרוייען
לאגער, זיין פרוייען כבוד איין פָּאָרְשּׁוּעָכָט גְּעוּוֹאָרָן, מִילְּיטְעָרְשָׁע ס.ס. רְשָׁעִים
וּטְמָאִים האָבָן זיין געפֿינְיִיגְט, אוון נאָךְ עֲטַלְכָעָ חְדִשִּׁים זָעָנָעָ זַיְן פָּוֹן דָּאָרְט
אַרְוִיסְגָּעֵנְאָמָעָן גְּעוּוֹאָרָן צּוּבָּרָכָן בָּגָּוָּה וּבָנְפָּשָׁה, אויף דעם „אַפְּעָלָל“ פְּלָאָץ לעיני
כל הנשיִם, זיין באָשְׁטְרָאָפְּט מִיט בִּיטְעָרָע יִסְּרוּרִים, צּוּגָּבְּינְדָן צוֹ אַלְגָּעָר באָנָק
אוֹן זַיְן מִיט לְעַדְעָנָע רִיטָּעָר גַּעַשְׁלָאָגָן עד צָאת נְפָשָׁם. די מְעַדְעָרָט האָבָן דעם
עֲוֹנָשׁ גַּעַרְיָפָן „אַפְּרִינְיִיקָן“ די גַּעַרְיִיעָן פָּוֹן די אַומְגָּלִיקְלָכָע האָבָן זַיְר צַוְּ-
הַילְּעָכָט אַיְבָּרָן אַגְּצָעָן לאָגָעָר, ביין דער קְרָבוֹן האָט אוּסְגָּהָרִיכְט זַיְן
נִשְׁמָה, אוֹן זַיְהָאָט זַיְךְ אַפְּגָּעָשִׁידָט פָּוֹן דעם צּוּבָּלְטִיגְטָן קָעְרָפָעָר, וּוָס אַיְוָן
תִּיכְּפָּ אַרְוִיְּגָּעָוָאָרָפָן גְּעוּוֹאָרָן אויף די לאָסְטָ מַאְשִׁינְעָן אוֹן אוּוָעָק גַּעַפְּרִיט
איַיְוָעָן.

וועלען שפעטערדייקע קינדרער וועלן גלייבן וואס ס/האט פאסילט מיט אידישע
מאמעס אין די פארניכטונגס לאגען? מדור לדור באדרף מען פארצ'ילן
דאס רשות פון די דיטשן כלפי דעם אידישן פאלק. זאל מען וויסען דאס
דייטשע אינגע נאצישע פרויין האבן זיך פריזויליג מאבעזירט אין מיליטער
אריין, איבערגעלאוזט באקוועטעה היימן, און געקומען אין די לאגען צו
טרינקען דאס בלוט פון אידישע טעכטער, דאס איז געווען אבאנדע נחשים
ווקרבים, צו זיינט אכזריות/דייקיט אין נישט געווען אגבול, זיינט הענט
זענען פארשטיינט מיט דעם בלוט פון אונזערלע שוועסטערט. וועלכעס קאקט און
יעד, און פאדערט נקמה! נקמה!...

— *

פרק שלושים ושניים

— אחלק פון אונזערלע טראנספֿאַרטן ווערן פֿאַרְשִׁיקְט אָפְּרוֹוּמְּן
וואָרְשָׁאוּר גַּטְּטוּי — עֲבוֹדַת הַפְּרָך אֵין דָּעַר קְוִילָן גַּדְּבָן
„רָאוּוּשָׁעוּזִין“ — אַרְבִּיטֶס לְאָגָעָר בּוֹנָא, מַאֲנָאּוּזִין, — דָּרִי
שְׁתָאָקָעַלְקָע בְּעַטְלָך — בָּעַטְנוּ בָּאוּ — שְׁתָרָווּי זַעַק פָּוּן הַלְּזִין
שְׁנִיצְעָפְּץ — בּוֹגֵל בְּרַעַטְלָך — די לאָגָעָר קָאַסְט — מַוְיֵּיך
קַאְמָאַנדָּע בַּיּוּם לאָגָעָר מַיוּיר.

אין דער צייט וואס מיר האבן זיך געווימט אין אוישוויז-1 זענען
אנגעקומען פרישע טראנספֿאַרטן פון קָאַרְפָּאַטִּישׁ גַּעֲטָאִים אָון זַי זענען גַּעֲוָוָאן
פֿאַרְשִׁיקְט אֵין לאָגָעָר נַעֲבָן דָּעַר שְׁתָאָט וּוָרְשָׁוִי. דָּאָרָט זענען זַי גַּעֲבָלִיבָן צו
אַרְבִּיטֶן אֵין דָּעַר וּוָרְשָׁאוּר גַּעֲטָאִי.

דעם 19-טן אפריל 1943 האט זיך אַנְגָּהָוִיְבָּעָן דָּעַר אַוְיְפָשְׁטָאַנד פָּוּן
וואָרְשָׁאוּר גַּעֲטָאִי וּוּלְכָעָר האט גַּעֲדוּיְעָר 42 טָעַג, אִידְיָשׁ גַּבּוֹרִים מִיט
זַיְעָרָע לְעַצְמָע כּוֹהֹת, מִיט דָּעַם בִּיסְעַל גַּעֲוָעָר, זענען אַרְוִיס פִּרְזָן אַמְּלָחָמָה
מִיט דָּעַם בַּיּוּן שָׁוֹנָא. כָּאַטְשׁ זַי הַאָבָן גַּעֲוִיסְט אָז די סָס. זענען אַסְטָטָאַרְקָעָר
אָון שְׁטִיעָן צַוְּגָעָרִיט מִיט אַלְעָרְלִי כָּלִי מְשַׁחַת. די הַעֲלָן הַאָבָן גַּעֲצִיגְט
פָּאָר די אַרְכִּי רַזְחִים אוֹ אִידְיָשׁ בָּלָוט אָז נִישְׁטָהָר, אָון גַּעֲוָאַלְט שְׁטָאַרְבָּן

זכרו קדושים

א מות גברים, נישט לאון זיך פירן אין די גאו קאמערן ארין ווי די שטילע בעמעלך. זיעירע העלדיישע מעשים זענען פארשריבן געווארן אין די ספרי זכרון פון די געציילטע פלייטי חרוב וועלכע האבן מצליה געוונז זיך ראטערווען די ליעאטטע מינוט.

נאקדערט נישט לאונדייג אס'יטון לדורך.

א גראונדסער חילך פון אונזערע טראנספֿארטן זענען אויך אועווק געשיקט געווואָרָן אַינְעָם לאָגָעֶר „יאוֹוישׁעוּווִיךְ“ ווי מֵהָאָט מֵיט זַיִ גַּעֲרָבִּיטַּע עַבְדָּת הַפְּרָדָק אֵין דַּי קְוִילָן גַּוְרָבָּס. זַיִעַר ווּבִינְגַּן מַעֲנְצָשָׂן האָבָן זַוְחָעַן צַו בְּלִיבָּן בְּבִים לְעַבְנָן פּוֹנוּם פִּינְסְטִיעָרָן לאָגָעֶר יַאֲוֹוִישׁעוּווִיךְ, אָוָן דַּי ווּאָס האָבָן שְׁוִין יָא גַּעֲהָאָט מַזְלָעַד רָצְחוּ זענען אלְלָעַ זַיִעַר אַרְן פָּאַרְבְּלִיבָּן קְרִיפְּלָן אָוָן פְּלָאָגָן זַיְךְ קְרָאָגְעָרְהִיטַּע אַוִּיפְּתַּע דַּעַר וּוּעַלְתַּע.

יעדען אינדרופרי האט די עריך אינגעשלינגען טויזנטר העפטלינגען,
די ארביט האט געדוויירט 8–9 שעה. יעדער טאג האט זיך געצייגן ווי איאר,
די צייט איז לאנגזאם פאריבער, און די ביטערע סאדיסטן האבן אויסגעונצט
די צייט צו אויספירן זיעיר רשות, געריטשעט ווי די ווילדע חיים, געללאגן,
געשטוויסן, געיאט און געללאגט בייז זיין האבן פונעם פארישקלאלטען העפטלינגען
אויסגעונמו דאס לעצטער טראפן חיים.

ביטetur ווי גאל איז געוען דאס לעבען אין דער „קוילן גראבן“, נאר האהלאבער מעטר ליכט באלייכט דער לאטפ' וואס איעדערא אינער האט מיט זיך, אונז מעער ליכט באדראפעט קיינער נישט. אקעגן פנים שטיען די גרויסע שטיקער שווארצע קוילן, אונז דער שוואכער אומגליקליךער העפטליךיג מווע דאס אריסטגראבן מיט זינגע פאראדארטען ציטערדייבע הענט.

מענטשן זענען אַרְנוֹטָנָעָר אֵין אַטִּיעָפְנִישׁ פֿוּן 400 מַעַטָּר, דִּי הַיְּזָה שְׂטִיקָט
דָּאָרָת אָוֹן שְׂטָעָרֶט צָוֵם אַטְמָעָן, דָּעֵר הַיְּנָגָעָר פֿיְנִיגָּט, אָוֹן דָּאָס חִוּות לְעַשְׁתָּו זַיְד
איַסְׁטָס וּזְיַי אַלְיכָט. עַס אֵינוֹ קִיְּזָן וּזְאַנְדָּעָר דָּאָס מַעֲנַטְשָׁן זְעַנְעַן דָּאָרָת גַּעֲפָלָן וּזְיַי-
דִּי פְּלִינְג. אַוְאָנְצִיךְ פְּרָאָצְעָנְטָן פְּאַרְשְׁכָלְפְּאַטָּע מַעֲנַטְשָׁן זְעַנְעַן יָם אָוּמָ-

געקומען פשוט אינגעשלאלפּן אין מיטען דער ארבײַט, געלביבּן אין דעם טיעפּן פִּינְסְטוּרָן קָבָר.

אין לאנגער נאך אַטָּג אַרְבַּיֶּט אין דער קוַילְגֶּרְאָבָּן: דער מענטש דרייט זיך אַרְום אין בְּלָאָק, שְׁלַעַפְּטָן דֵּי פִּסְטָמָקָה לְמִקְומָה וְוי גְּלִיךְ זַיְהָוָלְטָן גַּעֲוָעָן צְוַיִּיָּהָאַלְצְּרָנָה שְׁתָאָלָזָן, מַאיָּזָן צָו טִימָעָלָט נִישְׁתָּוּסְנְדִיק אַוִּיףָ וּוּעַלְכָּעָר וּוּעַלְטָן עַר לְעַבְּטָן נאָך. דָּאָס פְּנִים אַיְזָן בְּלָאָס, אוַיסְגָּעָלָאָשָׁן זַעֲנָעָן דֵּי אַוְיָגָן אין קָאָפָּ, אָזָן פָּאָרְשָׁוֹאָרְצָט זַעֲנָעָן דֵּי בְּגָדִים מִיטָּן גַּאנְצָן גּוֹף. אַלְלָעָס אַיְזָן שְׁוֹאָרָץ, מִשְׁפִּיט שְׁוֹאָרָץ, דֵּי טְרָעָרָן פָּוּן דֵּי אַוְיָגָן וּוּלְכָּעָר רִינְגָן אַוִּיףָ דֵּי בָּאָכוֹן זַעֲנָעָן אַוִּיךְ שְׁוֹאָרָץ וְוי טִינְטָן, אָזָן וְוי מִקְוָקָט זַיךְ אַרְום זַעֲהָט מַעַן נָאָר שְׁוֹאָרָץ... שְׁוֹאָרָץ...

מייטהָן דעם צוַיִיטָן טָאג שְׁבוּעוֹת. בֵּין דֻּעָמָלָט זַעֲנָעָן מִיר גַּעַשְׁתָּאָנָעָן אַוִּיףָ דעם אוַיְשָׁוּזִיכָּר אָפָּעָל פְּלָאָץ אָזָן גַּעַוְאָרָט. דֵּי דִּיטְשָׁע ס. ס. האָבָּן נאָך אלִץ נִשְׁתָּוּסְנְדִיק אַלְצָרְנָה מַחְלִית זַיְהָן וּוָסָט אַוְנוֹ צָו מַאְכָּן אָזָן וְוי אַהֲיָן אַוְנוֹ פָּאָרְשִׁיקָן. אין דער צִיְּטָה אַטָּהָט רֹזְחָה אַיְכָּמָן גַּעַלְפְּרָעָט קִיְּזָן אוַיְשָׁוּזִיךְ טְרָאָנְסְפָּאָרָטָן פָּוּן דֵּי אַוְנָגָאָרִישָׁע גַּעַטָּאוֹיִס בֵּי טָאג אָזָן בֵּי נָאָכָט. דֵּי צָעָגָר זַעֲנָעָן גַּעַקְוּמָעָן קִיְּזָן אוַיְשָׁוּזִיךְ אַיִּינָס נָאָכָז אַגְּדָעָרָן. אָזָן דֵּי מַרְצָחִים האָבָּן נִשְׁתָּוּסְנְדִיק גַּעַהָאָט גַּעַנְגָּוָס פְּלָאָץ אוַיְפְּצָוֹנָעָמָן דֵּי טְוִיזְנְטָרָרָקָרְבָּנוֹתָן.

עַנְדְּלִיךְ האָבָּן דֵּי לאָגָעָר פִּירָעָרָס זַיךְ דֻּעָמָלָט אַוְנוֹ בְּרַעְנָגָעָן עַפְעָס עַסְעָן. גַּרְוִיסָּע קַעַסְלָן מִיטָּזָפָּן זַעֲנָעָן גַּעַבְּרָאָכָט גַּעַוְאָרָן פָּוּן דָּעָר לְאָגָעָר קָאָה, אָזָן צָוּם עַרְשָׁטָן מַאְלָהָט מַעַן אַוְנוֹ אַוְיָסְגַּעַשְׁטָעָלָט „אַיְנָעָן רְיִיעָן“ צָו בְּקַוְמָעָן אַבְּיָסָן אַיְזָן מַוְיל. דָּוֹקָא דָּעָר מִיטָּהָט אַיְזָן נִשְׁתָּוּסְנְדִיק אַוִּיךְ האָבָּן פָּאָר אַוְנוֹ צְוַעְגָּרִיָּט אַמְּינָן תְּבַשְּׁלָל פָּוּן דֵּי שִׁירִי מַאְלִים וּוָסָט אַיְזָן האָבָּן מִיטָּזָפָּן זַיךְ מִיטָּגְעָרָאָכָט קִיְּזָן אוַיְשָׁוּזִיךְ, דָּאָס אַיְזָן גַּעַוְעָן אַמְּינָן זַיךְ גַּעַמִּישָׁט מִיטָּפָּאָר-שִׁידָּנָעָ פְּרָאָדוֹקָטָן וּוָסָט מִיר אַלְיָזָן האָבָּן דָּאָס גַּעַבְּרָאָכָט צִדְחָה לְדָרָךְ אָזָן גַּעַלְאָזָט אַיְזָן דֵּי וּוּגָאָנָעָן.

נאָכְמִיטָּהָג אַיְזָן אַנְגַּעַקְוּמָעָן אַנְגַּעַקְוּמָעָן אַפְּאָלָאָזָן אוַיְשָׁוּזִיכָּר לְאָגָעָר אָזָן שְׁפָאָגָעָן צָו פִּסְטָמָקָה וּוּיְיטָעָר... נאָך אַקְוָרְצָעָ צִיְּטָה זַעֲנָעָן מִיר אַנְגַּעַקְוּמָעָן הַאלָּבָּטָן פָּאָר שְׁוֹאָכְקִיָּט אַיְזָן אַרְבַּיִּיטָּס לְאָגָעָר „בּוֹנָאָה“ אַיְזָן וּוּלְכָּנָן מִיר האָבָּן פָּאָר-ברָאָכָט בֵּינוֹ יָאָנוֹאָר 1945. אַוִּיףָ דעם וּוּגָה האָבָּן זַיךְ צְוּנוֹיְפְּגָעָנוֹמָעָן חַבְּרִים, שְׁכָנִים

זכרון קדושים

שםן

מיט גוטע פֿרײַנְד און זיך געוואָלט האָלטן אִין לאָגער באֶזְאָם, זיך נישט פֿאָר
ליַרְן איַינְגֶער פֿוֹנוּם צוֹוִיטֶן אָלָן זיך הָעַלְפָּן בעַת צְרָה.

דער לאָגער בּוֹנָא אִין גַּעֲוֹעַן אַרְבִּיטֵס לאָגער, אִין וּוּלְכָן סְחָאָבָן
גַּעֲרְבִּיטֵט טּוֹיְזְנְטָר צְוֹוָאנְגָּס אַרְבִּיטֵר אִידְן אָלָן פֿוֹן אַנְדְּרָעָ אָמוֹתָה הָעוֹלָם.
אִין דער גַּרְוִיסְטָר פֿאָבְּרִיקָ פֿוֹן דער דִּיטְשָׁעָר פֿירְמָא „איַ-גִּיְּ-פֿאָרְבָּן“ אִין
אוַיסְגַּעְרְבִּיטֵט גַּעֲוָוָארָן פֿאָרְשְׁיְדָעָן כֻּמְיִשְׁעָ קְרִיגָּס מִיטְלָן, אָלָן אַפְּיָלוּ דער
גָּאוּ אִין דַּי אוַיְשְׁוִוְצָעָר גָּאוּ קָאָמְעָרָן אִין אוַיְיךְ פֿוֹן דָּאָרָט גַּעַלְפָּעָרָט גַּעֲוָוָארָן.
דער בּוֹנָא לאָגער אִין נִישְׁט גַּעֲוֹעַן פֿוֹן דער פֿאָבְּרִיקָ, אָזְוִי אוּ צּוֹ דער
אַרְבִּיטֵט גִּין אִין גַּעֲוֹעַן מַעַר וּוּי אַמְּהָלָךְ פֿוֹן אַהֲלָבָעָר שְׁעה.

אוֹזִי וּוּי מִיר זַעַנְעָן אַנְגָּעָקְוּמָעָן פֿאָר דָּעַם טּוֹיְעָר הָאָבָן דַּי ס. ס. אָנוֹ
אַיְבָּרְגָּעָנוּמָעָן, פֿרִישׁ גַּעַצְיִילָט אָלָן גַּעַרְבִּיבָּן מִיטְּזָן דִּיטְשָׁן פֿינְקְטְּלִיכְקִיטָּ. נַאֲכָהָעָר
זַעַנְעָן מִיר צְוֹטְיִילָט גַּעֲוָוָארָן אִין צְוֹוִי גַּרְוִיסְעָ צְעָלָטָן, וּוּלְכָעָ זַעַנְעָן שְׂוִין פֿוֹן
פֿרִיעָר אַנְגָּעָרִיטָּ גַּעֲוָוָארָן פֿאָר אָנוֹן. דַּי עַרְשְׁטָע טָעָג הָאָבָן מִיר פֿאָרְבָּעָנְגָּט
אִין דַּי טִינְקָעָלָעָ אַהֲלִיםָּ, אַדוֹרָךְ אַלְלָעָ חְבִּילָיְ קְלִיטָה, בֵּין מִיהָאָט פֿוֹן דָּאָרָט
אַיְדָעָן אַיְנָעָם אַיְנָעָטִילָט צּוֹ זַיְן אַרְבִּיטֵט קָאָמָאנְדָעָ אָלָן צּוֹ זַיְן בְּלָאָקָ.

דַּי עַרְשְׁטָע טָעָג זַעַנְעָן מִיר גַּעַבְּלִיבָּן אִין לאָגער, נִישְׁט וּוּיְיל דַּי דִּיטְשָׁע
לאָגער פֿרִיעָרָה הָאָבָן אָנוֹן גַּעַשְׁוִינְטָן, נַאֲרָ וּוּיְיל סְחָאָבָן גַּעַדְוִיעָרָט צִיְּתָן זַיךְ
אָלָן בָּאַקְעָנְעָן מִיט דַּי פֿאָרְשְׁיְדָעָן לאָגער חָוקִים, דָא הָאָט מַעַן גַּעַיָּאָט זַיךְ
אַפְּבָאָדָן, עַטְלִיכְעָ מַאֲלָ דַי קְלִיְּדָעָר טּוֹיְשָׁן, אַנְדְּרָעָה הָאָבָן זַיךְ רָאָזִירָט, גַּעַשְׁוִינְרָן,
גַּעַשְׁלָעָפָט מַעְנְטָשָׁן צּוֹ פֿאָרְשְׁיְדָעָן קָאָמָאנְדָעָסָן, אָלָן וּלְכָלָם זַיךְ צּוֹ גַּעַוְיִינְגָּעָן
צּוֹם בְּיִטְעָן פֿאָרְצְּרָהָטָן לאָגער לעַבָּן.

אוּ מִיהָאָט אַנְגָּעָפָאָנְגָּעָן זַיךְ צּוֹ דְּרִיעָן אִין לאָגער הָאָט דָעַר עַולְמָ אַנְגָּעָהוּבָן
זַיךְ בָּאַקְעָנְעָן מִיט פֿוֹלִישָׁעָ אִידְן, אָלָן זַיךְ אַנְגָּעָהָעָרָט דַי שְׂוִידְעָרְלִיכְעָ פֿאָסִירְגְּוָעָן,
וּוָאָס אִין מִיט זַיךְ גַּעַשְׁעָן אָלָן וּוּיאָזָוִי זַיךְ יְעָרָעָ מַשְׁפָּחוֹת זַעַנְעָן אַוְמָגָּעָקְוּמָעָן. מִיר
הָאָבָן נַאֲדָךְ אַלְצָ זַיךְ נִשְׁטָ גַּעַלְאָזָט גְּלִיבָּן, אָוּ עַס אִין מַעְגָּלָךְ דָאָס אַלְלָעָס, אָזְ
נִשְׁטָ וּוּיְטָ פֿוֹן אָנוֹן בְּרָעָנְעָן זַעַקְ אַוְיְוָעָנָס, אוּ אַוְנוֹעָרָעָ קְדוּשִׁים זַעַנְעָן שְׂוִין
לְאָנָג אַוְמָגָּעָקְוּמָעָן אַוְיָפְּ קִידּוּשָׁהָם.

דַּי עַרְשְׁטָע לאָגער מַעְנְטָשָׁן פֿוֹן בּוֹנָא הָאָבָן פֿאָרְצְּיִילָט וּוּיאָזָוִי זַיךְ הָאָבָן
גַּעַבְּוִיעָט דָעַם לאָגער, אָלָן וּוּיְפָּלָ אַידִּישָׁ בְּלָוֶט אִין אַיְנָעָזָעָפָט אִין דָעַר פֿאָרָ-

זכרון קדושים

שאלטטעןער ערדה. איזו די ערשותע צייטן האבן די סאדיסטיישע שומרים געשאנס פאר איעדר קליניקיט, מענטשן האבן נישט געגלייבט איזן זיעדר לעבן אפילו אמינווט. אפטמאל האט פאסירט דאס שטיינעדייך אויפין אפעל פלאז אין מיטן ציילן דעם עולם, האבן די מרצחים באפויין או איעדר ערעהנער זאל ארויסטרעטען פון דער שורה און עם געשאנס פאר זינען חביבים איזגן.

די ערשותע טאג האבן מיר נישט געקאנט טיעם זיין פון דעם לאגער עסן. געטילט האט מען אונז צו מיטאג אמין זופ געקאסט פון גראז געמיישט מיט פארשידענע בעיטער ירכות. אזיוי ווי מיהאט נאר צוגערירט דעם לעפל עסן צום מוליל און טעם געוווען דעם טעם פונעם מאכל, האט מען עס באלאד אויסגעשפיגן און אויסגעשיט.

שפערטער ווען מיר זענען ארויס צו דער ארבייט האט זיך אביסל פארבעסערט די קאסט, מיהאט שווין געקאנט טיעם זיין די עטליךע לעפל זופ. אבער דאס גאנצעע עסן וואס די דיטשן האבן שווין געטילט איזן געוווען נישט מערד ווי דאס לעבן צו דערהאלטן. געונדטע קארפאטישע אידן, וועלכע האבן נישט מורה געהאט פאר די שווערטע ארבייטן, זענען איזן עטליךע וואכענס געליבן הוויט און ביין, זיך געוואקעלט ווי די ביימער שאטענס און געוווארן פון די ערשותע „מויזיל-מענער“.

ענדליך איזו דער עולם צוטילט געוווארן איזן די ארבייטס קאמאנדעס, און ארויס ארבייטן איזן דער בונה ווועرك. ווען מיר זענען אהין אנגעומען, האבן מיר געפינען טיווינגעטער צוואנגס ארבייטער וועלכע האבן איזן דער בונה ווועرك געארבייט כל בעבודות הפרך שבועלם. דארט האבן געארבייט אמעראקאנישע ענגלישע, פראנציזישע קרייגס געפאנגען, פולישע ציוויל ארבייטער, דיטישע פאכלייט מיט אונשיינרן, איטאליאניישע מעכאניקער, פרוינען און עטלער מענטשן, אים מיט קעפ האט געתראמת איעדען אינדעפררי צו דער ארבייט און נאכ- מיטאג ארויס פון דער ארבייט.

אללע מענטשן פון אונגער דארף ליפשע, האבן בעשלאמן זיך צו האלטן איז אינעם, סי ביי דער ארבייט און סי איזן לאגער, דעריבער ווען מיהאט דעם עולם צוטילט צו דער ארבייט, האט מען פון אונז ליפשער אידן געמאסט איזן קאמאנדע, וועלכע האט זיך געריפן 149-טע קאמאנדע. איזו געפאלן דער

זכרון קדושים

גורל אויף אונזערע אידן או די קאמאנדע אין געוווען איינע פון די שוערטשע,
און די ארבײַט האט באָלד יעדען איינעם צוּבראָן אויף שטיַַקְַַל.

מהאט אונז צוּגַעַשְׁטָעלַט צוֹ אָגְרִיסָע בּוּעָרֶרֶת מַאֲשִׁין וּוּלְכָעֶרֶת גַּעֲקָלָאָפֶט
אין דער ערְד טִיעָפֶע לְעַכְּבָּר צוֹ בּוּעָן פְּרִישָׁע בּוּנִינִים. מֵיר האָבָן גַּעֲגָסָן די¹
יסודות מיט אייזן בעטאן. אַגְּנַצְּן טָאגַה האָט דער עַולְמַן גַּעֲשָׁלָעַפֶּט פָּוּן די²
לאָסָט וּוּאַגְּאַנְגָּעַן 50 קִילְוָדִיגָּעַ זַעַק צִימָעָנֶט, גַּעֲפִירֶט מִיט קְלִיְּבָן וּוּאַגְּאַנְדָּלֶךָ
זָאָמֵד אָוּן שְׂטִינְגָּעָר, גַּעֲזִיפֶּט דָּאָס זָאָמֵד אָוּן גַּעֲמָאָכָט מִישְׁוָנָג. די עַבְוָדָת הַפְּרָךְ
אייז אַגְּגָעָגָנָגָעָן אַיְזָנָעָן דָּעָר אַיְלָעָנִישׁ, די דִּיטְשָׁע מִינְסְטָעָרָס האָבָן גַּעֲיָגָטָן,
געַשְׁרִינְגָּן גַּעֲשָׁלָאָגָן וּוּאָס שְׁנָעַלְעָר מִיטְהַאָלָטָן מִיט די מַאֲשִׁינָגָעָן אָוּן גִּיסָּן דָּעָם
בעטאן.³

פָּוּן וּוּאַנְיִיט האָט מַעַן גַּעֲנוּמָעַן כּוֹחַ דָּאָס אַלְלָעַס אוּסְתָּהָאָלָטָן? אַיְךְ האָב
געַרְבִּיְּט מִיט מִיִּין קְלֻעְגָּעָרָן בְּרוֹדָעָר אָוּן אַנְדָּעָרָעָיָגָעָן בַּיִּדְעָר
עַבְוָדָת הַפְּרָךְ. אַגְּנַצְּן טָאגַה האָט מַעַן אַונְז גַּעֲיָגָט מִיט די זַעַק צִעְמָעָנֶט אוּסְתָּהָאָלָטָן
דָּעָר פְּלִיאִיצָּעָ, נִישְׁתָּחָאָבָן אַרְגָּע צִיְּעָ זַיְדָאָפְּרוּעָן, צוֹ דָעָם אַלְלָעַס האָבָן מֵיר
געַהָאָט אָ „פָּאָר אַרְבִּיְּטָעָר“, אַיְינָגָעָר מְשָׁלָנוּ, אָוּן דָעָר דָאַזְיָגָעָר פָּאָרְשָׁוִין האָט
אַונְז גַּעֲטָרְבִּין נַאֲכָמָעָר וּוּ די דִּיטְשָׁע מִינְסְטָעָרָס מִיט די ס.ס. נַוְגָּשִׁים. וּוּעָן
מֵיר פְּלָעָגָן זַיְד אַפְּשָׁטָעָלָן אַמִּינָטָן אַיְזָעָר וּוּ פָוּן דָעָר עַרְדָּאָרְזָעָקְוּמָעָן
אוּן וּוּיְטָעָר גַּעֲטָרְבִּין אַן אָ רַחְמָנוֹתָה.

איין לאָגָעָר האָט מַעַן גַּעֲוָאַיִינָט איין גַּרְוִיסָע הַאַלְצָעָרָגָעָן גַּוּמָעִירְטָע
בָּאָרָאָקָן. דָעָר „בְּלָאָקָאַלְטָעָטָעָר“ איין גַּעֲוָעָן אַיְינָגָר פָוּן די אַלְטָעָ לְאָגָעָר
בִּירְגָּעָר, אָ פָּאָרְשָׁוִין וּוּלְכָעָר האָט שְׁוִין גַּעֲהָאָט אַעֲבָרָפָן פָוּן שִׁינְגָּעָתָה יָאָרָן,
אוּן זַיְדָאָרָום גַּעֲוָאַלְגָּעָרָט אָיְזָנָעָן עַטְלִיכָּעָ לְאָגָעָר. זַיְן הַעֲלָפָעָר וּוּלְכָעָר האָט
זַיְדָאָרְוּפָן „שְׁטוּבָן — דִּינְסְטָן“ האָט אוּפְּגַעְהַאָלָטָן אַרְדָּעָנוֹגָן אַונְד זַיְבָּרְקִיטָּה
איַן בָּלָאָק. די בִּידְעָה הַעֲפְּטִילְגָּעָן האָבָן גַּעֲפִירֶט אַלְלָעָס סְדָרִים איַן בָּלָאָק. אָוּן
בָּאַשְׁעַפְּטִיגָּט די לאָגָעָר מַעַנְטָשָׁן אוּסְתָּהָאָלָטָן קְוָאַרְטִירָן. בְּדָרְךָ כָּלַל האָבָן די⁴
דִּיטְשָׁן גַּעֲמָאָכָט פָּאָר בָּלָאָק אַלְטָעָטָע אַזְאָלְכָעָ מַעַנְטָשָׁן וּוּאָס האָבָן זַיְדָאָר
לאָגָעָר אוּסְגַעְצִיְּכָעָנָט מִיט זַיְעָר רְשָׁוֹת אָוּן שְׁלָעַכְּטָעָ מַעַשִׁים.

די בְּעַטְלָק זַעַנְעָן גַּעֲשְׁטָאָגָעָן אָיְזָנָעָן צְוּוִיָּה שְׁרוֹתָה. אַשְׁוָרָה אוּסְתָּהָאָלָטָן זַיְטָ
בָּלָאָק אָוּן די אַנְדָּעָרָעָ שְׁוָרָה אוּסְתָּהָאָלָטָן דָעָם אַנְדָּעָרָן חַלְקָ בָּלָאָק. אַיְדָעָ רַיְעָ בְּעַטְן
איַן גַּעֲוָעָן דָּרִי שְׁטָאַקְעָדִיק. אַבְּטָל אוּסְתָּהָאָלָטָן דָעָם צְוּוִיְּטָעָן דָעָר שְׁטָרְוִיָּ זַק אָיְזָן

געווען אנגעפילט מיט דינע שפונער, און מאן האלץ-שニיכען אונשטאט שטורי,
זו דעם איין געווען אהרט קאָפּ קישעלַי מיט דינע דען.

גאנץ פרי, נאָכִין ערשותן קלינג אַין לאָגער, ווערט באָלֶד אַיבערקערניש
אַין בלְאָקּ, דער בלְאָקְאלְטָעַסְטָרּ מיט זיינע מְשֻׁרְתִּים קומען אַרְיִין אַון מיט
געוֹאַלְדִּיגָּעּ קָוְלוֹת הַיִּסְׂן זַיִּ אַוְפְּשָׁטִין אַון זַיִּ נְעַמֵּן מְאַכְּן דָּאָס גַּעֲלָגָעָר,, „בעטן באָו...
בעטן באָו... זַיִּ דְּרִיְעָן זַיִּ אַרְוּם דַּי נְאַכְּטּ גַּעֲלָגָעָרּ אַון קָאנְטְּרָאַלְּרִין אַוְיָב
יעַדְעַר אַיְנָעָרּ הַאָט זַיִּ אַוְפְּגָעָכָאָפּ פּוֹנוּגָם שְׁלָאָפּ, וּוְיִ אַיִּן דַּעַם לאָגָעָרּ מעַנְטָשׁ
וּוְעַלְכָּעָרּ הַאָט זַיִּ פְּאַרְשָׁלָאָפּ שְׁפָעַטָּרּ מִיט עַטְלִיכָּעּ מִבּוֹטּ, אַון דַּעַר שְׁטוּבָּדִינְסָטּ
הַאָט אַוִּיפּ עַמּ גַּעֲלִיכָּט דַּי הַעֲנָטּ, זַיִּנְעָ בִּינְעָרּ וּוְעַלְכָּעּ זַעַגְעָן אַזִּי אַוִּיךְ גַּעַוּעָן
וּוְיִטְיָגּ פּוֹן דַּעַם הַאָרְטָן שְׁטוֹרְיוֹזָאָקּ, אַון עַבְדָּתּ הַפְּרָךּ, זַעַגְעָן צּוּרִישָׁעָטּ גַּעַוָּאָרָן
מִיטִּין שְׁווּעָרּן הַאַלְצָעִינְגּוּם,, „בִּיגָּעָל בְּרַעַטּ“ אַדְעַרּ מִיט דַּעַם גּוֹמִי שְׁטַעַקּ.

יעַדְעַר אַיְנָעָרּ שְׁטִיְתּ אַגְּבוּגָעָרּ אַיבָּעָרּ זַיִּן בְּעַטּ, אַיבָּעָרּ דַּעַם שְׁמַאלְן
הַאַלְצָעִינְגּוּם קָאָסְטָן אַון מְאַרְבִּיטּ מִיט שְׁוֹאָכָעּ צִיטְעָרְקָעּ הַעֲנָדָטּ, צַו בּוּעָן
דָּאָס בְּעַטּ מִיט גְּרוּוּסּ פֿינְקְטְּלִיכְקִיטּ. קָוְדָם כָּל דָּאָרָףּ דַּעַר שְׁטוֹרְיוֹ-זַאְקּ זַיִּן גְּלִיכְךּ,
צּוֹלִיבּ דַּעַם בְּאָדָרָףּ מַעַן אַוְיְשָׁקָאָלָן דָּאָס האַלץ-שְׁニיכָעָן, צּוֹנְעָמָעָן דַּי
פְּאַרְהָאָרְטָעוּוּעָטּ שְׁטִיקָעָרּ שְׁפָעַנְעָרּ אַון דָּאָס צּוּשְׁפְּרִיטָן גְּלִיכּ אַוִּיךְ אַיִּין
אוֹרָטּ.

הַאָט מַעַן גַּעַהָאָט מַזְלָל, דַּעַר שְׁטוֹרְיוֹ זַאְקּ אַיִּן נַאֲךְ גַּעַוּעָן אַנְגָּעָשְׁטָאָפּ מִיט
דַּעַם האַלץ-שְׁニיכָעָן, אַיִּן נַאֲךְ גַּעַוּעָן האַלְבָּעָרָצָה, אַבָּעָרּ אַוְיָבּ דָּאָס שְׁニיכָעָן
אַיִּן גַּעַוָּאָרָן צּוֹרְבָּן, דַּעַר שְׁטוֹרְיוֹ זַאְקּ אַיִּן האַלְבָּרְלִידְךּ, דַּעְמָאָלָט אַיִּן גִּשְׁתּ
מַעְגָּלִיךּ גַּעַוּעָן דָּאָס בְּעַטּ בְּרַעְגָּעָן אַיִּן דַּעַר אַרְדָּעָנוּגָּה, צַו אֹאָהָרָעָנָשׁ פְּלַעַגּ
דַּי בְּלְאָקְאלְטָעַסְטָרּ זַיִּ טְשַׁעַפּ אַון אַוִּיךְ דַּעַר נְאַכְּטּ עַמּ בְּאַשְׁטְרָאָפּ.

דָּאָס קָאָפּ קִישְׁעָלָעּ וּוֹאָס אַיִּן גַּעַוּעָן אַנְגָּעָפִילָטּ מִיט דַּעַם האַלץ-שְׁニיכָעָן
הַאָט מַעַן אוֹוָעָק גַּעֲלִיכָּטּ צַו קָאָפּנָם פּוֹנוּגָם בְּעַטּ, אַרְוִיְּגָעָהָיִבּן דַּי דַּעַק אַיבָּעָרּ
קִישְׁנָן, אַון נַאֲכָהָרּ מִיט צְוַיִּי בִּיגָּעָל בְּרַעְטָרּ דָּאָס שִׁין פָּאָרְגָּלָעָטּ אַון
אוֹיְסְגָּעָלִיכָּטּ. תִּיכְּפָּה וּוְיִ מִיהְאָתּ פָּעָרְטִיגּ גַּעֲמָאָכּ דַּי מְלָאָכָה אַיִּן מַעַן שְׁנָעָל
גַּעַלְאָפּ אַיִּן וּוְאַשְׁ רָום זַיִּ אַוְיְשָׁפְּרִישָׁן דָּאָס פְּנִים מִיטּ קָאָלָטּ וּוְאָסָעָרּ, גַּעַלְאָפּ
נַאֲכָהָרּ שְׁטִיְינָן אַיִּן דַּעַר רִיעָ דַּעַם פְּרִישְׁטִיקּ אַרְוִיְּסְגָּעָמָן.

בְּעַטּ מִיר זַעַגְעָן גַּעַוּעָן בַּיִּ דַּעַר אַרְבִּיטּ, אַון אַיִּין לְאָגָעָר אַיִּין גַּעַוּעָן

שטייל, דעמאָלט האָט דער בלֿאַק מモֹנָה קָאנְטָרָאַלִּירֶט אַיְעדָעָנוּ בעט עַקְסְטָעָר, אויב מיהאָט עס אַיבָּרָגָעָלָאָזֶט אַיְן דער אַרְדָּעָנוֹגָג, ווען סַאיְזָן זַיִן עַטוֹּוָס נִישְׁתָּגָעָלָן, האָבָן זַיִן פָּאָרְשְׁרִיבָן דעם נּוֹמָעָר אָוֹן גַּעוּוֹאָרֶט אַוְּ דער העַפְּטָלִינְג זַאֲלָפָן. פָּוֹן דער אַרְבִּיאִיט קָוּמָעָן אָוֹן עַם מִיט אַסְדִּיסְטִישְׁעָר הַגָּהָה בָּאַשְׁטָרָאָפָן.

נאָך אַשְׁוּוּרָן טָאג אַרְבִּיאִיט, זַוְמָעָר אַיְן דֵּי גְּרוּיסָע הַצִּזְׂן, וּוּינְטָרָאָר אַיְן דֵּי בָּרְעַנְעַדְיקָעָ פָּרָעָטָס, נַעַמְתָּ דַּעַר שְׁלַעַטְעָר בָּלְאַקָּלְטָעָסְטָר צַוָּאָם דֵּי קְרָבָנוֹת פָּוֹן שְׁלַעַכְּטָן בָּעַטָּן באָו אָוֹן גִּיט זַיִן אַשְׁטְרָאָפָע „קָנִי בּוּיגָן“, דָּאָס הַיִּסְטָשְׁטִין מִיט דֵּי אַיְינְגָעָבוּגָגָע קָנִי, דֵּי הַעֲנֵט גַּעהַלְּטָן אַיְן דַּעַר הַיִּקְּן, אַוְיָף זַיִן אַרְוִיפְּגָעָשְׁטָעָלָט אַבְּגָל בָּרָעָט, אַדְעָר הַהְלָטָן דֵּי הַעֲנֵט אַרְוִיפְּגָעָהוּבָן פָּאָרְפָּלָאָכָּטָן. אַוְיָף דעם הַאַלְוָ-נוֹקָה, בִּינוֹ וּוּ לְאָנָגָדִי מִמּוֹנִים וּוּעַט זַיִן נָאָר אַלְיָין פָּאָרְגִּילִיסְטָן.

אַיְן בלֿאַק בֵּין אַיךְ אַרְבָּרְגָּעָשִׂיקָט גַּעוּוֹרָן מִיט מִין קְלֻעְנָעָרָן בְּרוּדָעָר הַבָּי יְוֹסָף יְעָקָב זַיִל, אַיְינְגָעָל פָּוֹן 15 יָאָר אַלְטָט. מִיר האָבָן גַּעהַאָט אַבְּשָׁוּחָפוֹת בעט, טְרוּעָט זַיִךְ אַמְּאָל אָוּן זַיִינְגָּעָגָעָר אַיְן נִישְׁתָּגָעָלָן דעם בִּינוֹן בָּלְאַקָּלְטָעָסְטָעָן, אָוּן וּמִיר זַעַנְעָן צְרוּיק גַּעַקְוּמָעָן פָּוֹן דַּעַר אַרְבִּיאִיט הַאָט עַר עַם בָּעַשְׁטָרָאָפָט צַו שְׁטִין אַלְאָגָע צִיְּטִין מִיט דֵּי הַעֲנֵט אַיְן דַּעְרָהוּידָה הַאַלְטָעָנְדִּיגָּ דָּאָס שְׁוּוּרָעָר בִּגְלָל בָּרָעָט.

סַיעַנְעָן גַּעוּוֹן גַּעַצְיָילְטָע בָּלְאָקָן וּוּלְכָעָד האָבָן גַּעהַאָט אַזְבִּיהָ צַו גּוּטָע בָּלְאַקְפִּירָעָס, זַיִן האָבָן זַיִךְ נִישְׁתָּגָעָרָן אַיְן דֵּי פִּינְסְטָרָע צִיְּטָן, גַּעהַהְלָטָן דֵּי לְאַגְּעָרְנִיקָּעָס מִיט וּוָאָס זַיִן האָבָן נָאָר גַּעַקְאָנָט, זַיִךְ אַוְיִפְּגָעָפִּירָט פִּין אָוּן מַעֲנוֹטְשָׁלִילָק. אַבְּעָד דָּאָס רָוב בָּלְאַקָּלְטָעָסְטָעָה האָבָן פָּאָרְלָוִיְּעָרָן דָּאָס מַעֲנוֹטְשָׁלִיכָּעָ גַּעַשְׁטָאָלָט גַּעוּוֹאָרָן וּוּילְדָעָ חַיָּות אַוְיָף צַוְּיִי פִּיס, זַיִן האָבָן אַוְיִסְגָּעְטִילָּט גַּעַבְּרָעָנְטָעָ צְרוֹת פָּאָר דֵּי גַּעַפְּלָאָגָטָעָ מַעֲגָטָשָׁן. דֵּי דָּאוּגָעָ מִמוֹנִים זַעַנְעָן גַּעוּוֹן דִּיטְשָׁע, פּוֹלִישָׁע פָּאָרְבָּרָעָכָּרָט, רַוְּצָחִים בָּאַנְדִּיטָן פָּוֹן פְּרִיעָרִיגָּע יָאָרָה, אָוּן זַיִן האָבָן גַּעוּוֹאָלָט נָוָשָׁא חָן זַיִין בִּיְיִי דֵּי ס.ס. דַּעְרִיבָּעָר האָבָן זַיִן גַּעַמְאָכָּט פָּוֹנָעָם בָּלֿאַק אַפְּינְסְטָרָع גִּיהְנוּם.

בָּאָלָד וּוּמִיר זַעַנְעָן אַרְוִיסָּס פָּוֹנָעָם גַּצְעָלָט נּוֹמָעָר 1 אַיְן אַונְזָעָר קָאמָאָגְדָּעָ צַוְּגָעְטִילָּט גַּעוּוֹאָרָן אַיְן 57-57 בָּלֿאַק, דָּאָרָט האָט אַוְיָד גַּעוּוֹאָינָט מִין פָּאָטָר זַיִל אָוּן דֵּי רַעַשְׁתָּ הַיִּמְישָׁע לִיפְשָׁעָרָה, חָוָסְטָר אַיְדָן, דַּעַר בָּלְאַקְפִּירָעָה האָט אַוְיָד גַּעוּוֹאָלָט צִיְּגָן וּוּרָעָר אַיְן, האָט עַר זַיִךְ גַּעַנְוּמָעָן קָאמָאָגְדָּאָוָן אָוּן נִישְׁתָּגָעָלָט אַרְגָּע צַו רֹעָ.

זכרון קדושים

איינטמאָל נאָך אַ שׂווערטן טאג אַרבײַיט, פֿאלט דעם שלעכטן בלאָק עַלטעסטען
 איין אַ יעדער אַיינער זיך זיך שטעלן אַין דער רייע אָון צייגן אויב קאָפּ
 מיט דֵי אַויערַן זענען ריין. ווֹעֲן אַיך בֵּין גַּעֲקוּמָעַן אוּפּיך דער רייע, גַּעֲמַט עַר
 זיך מיט מיר צו טשפּען, אַיך בֵּין עַם נִישְׁתְּגַעַפּּעַן, עד שִׁיקְטַּמְּיךְ אַרוֹסִים זיך
 ווֹאַשְׁן אוּפּּסְנִי, אַיך קֻומְ צְרוּרִיךְ קַוקְטַּעַד מֵיר אָן מיט בִּיאָזָע אוּגָן, אָון פּוֹילְטַ
 זיך נִישְׁתְּגַעַפּּעַן, גַּעֲמַט אַ שָּׁאָרְפַּעַט בָּאַרְשָׁט, וּוָאַסְעַר מִיט סְוִידָע אָון רִיבְטַ
 מִיט זִינְעַר, גַּעֲמַט עַדְעַט דָּעַם שָׂוֹאָכוֹן וּוּיְתִיגָּן קאָפּ. דעם טאג האָבָן מֵיר גַּעֲשַׁלְעַט
 שׂוֹעֲרָעַ זַעַק צְעַמְעַטְן, דֵי הַיְצָאָה אָין גַּעֲוָעַן גַּרְוִיס, דער פָּאַרְאַבְּיַעַטְרָהָט גַּעֲטְרִיבָן,
 אָון אַיצְטַהָּט דָּעַר רְשַׁע מֵיר זַיִעָר גַּעֲפִינְגִּט, קְוִים אָון צְרוֹת האָבָן אַיך מֵיר
 באַפְּרִיאַיט פּוֹן עַם לְעַבְּדִיקְעַרְהַיִט.

וֹעֲן מִיהָאָט פָּעָרְטִיגְ גַּעֲמַאְכָט מִיט דֵי בָּעָטָן מֵאָכוֹן אָון מִיטְזָן ווֹאַשְׁן זיך
 האָט אַ יעדער זיך גַּעֲשַׁטְעַלְט אַין דער שָׁוֹרָה צו בעַקְוּמָעַן דָּאָס בִּיסְעַל פָּרִישְׁטִיק.
 צו פָּאַרְזִיכְעָרָן אוֹ אַיְנָעָר זַאל נִישְׁתְּגַעַפּּעַן קְרִיגָן אַדְאַפְּלַטְעַ פָּאַרְצִיעַ, האָט דער
 שְׁטוּבְּעַדְיִינְסְטַ יְעַדְעַנְסַ נּוֹמָעָר פָּאַרְשְׁרִיבָן בָּאַצְּיִיכְעַנְטַ אַז דער העַפְּטַלְינָגָה האָט
 שְׁוִין זַיִינָס גַּעֲרִיגָן.

איינְדְּרֶפְּרִי פָּלְעַגְטַּ מַעַן טִילְן אַ פָּעָרְטַּעַל פּוֹן אַ לְאָגָעָר שׂוֹוָאָרֶץ בְּרוּיטַ
 אוּסְגַּעְמִישְׁטַ מִיט גַּזְעַגְעַץ, צו דעם מַוְסִּיף גַּעֲוָעַן אַכְוִית מַאֲרְגָּרִין אַ קלִין
 לְעַפְּעַלְעַ מַאֲרַמְּאַלְאָדָעַ, אַדְעָר אַ רְעַפְּטַעַל וּוּאַרְשַׁט, צו טְרִינְקָעָן האָבָן מֵיר בעַקְוּמָעַן
 אַלְעַפְּעַל שׂוֹוָאָרֶץ קָאָפּ, אַמִּין קָאַלְאַמִּינְטָעַ שְׁמוֹצִיגְ וּוָאַסְעַר גַּעֲמִישְׁטַ מִיט
 גַּעֲרַעַנְטַע גַּעֲרַשְׁטַן.

נַעֲבָן בָּאַרְאָק האָט זיך גַּעֲצָוִגָּן אַריִיעַ מִיט אוּסְגַּעְהַנוּגְעַרְטַע מַעַנְטָשַׁן
 מִיט דֵי פָּאַרְוָשָׁאוּוּרְטַע פּוֹשְׁקָעַס אַין דֵי הַעַנְטָ אָון גַּעֲוָאָרָט אוּפּיך דעם פָּרִישְׁטִיק,
 צו בעַקְוּמָעַן דָּאָס לְעַפְּעַלְעַ וּוּאָרָם וּוָאָסָעָר, דָּעַרְוָאָרָעָמָן דֵי פָּאַרְפְּרוּיְעָרָנוּ אַברִים.
 נַאֲכָדָעַ וּוּי מִיהָאָט דֵי קָאָפּ אַוְסְגַּעְטְּרִינְקָעָן, דֵי פּוֹשְׁקָעַ אַוְסְגַּעְלָעַקְט אָון זַיִ
 גּוֹט מִיט דֵי פִּינְגָּר אַוְסְגַּעְטְּרִינְקָעָן, האָט מַעַן דֵי כָּלִי צְוַעַגְבּוֹנְדָעַן מִיט אַדְרוֹת
 אַדְעָר מִיט אַשְׁטְרִיקָל אַרְוָם דעם פָּאַרְדָּאָרְטַן בּוֹיְךְ, זַיִט מִיט דעם פָּאַרְמָעָגָן
 מִיט גַּעֲשַׁלְעַט צו דער אַרְבִּיט אָון פּוֹן דער אַרְבִּיט, זַי גַּהְיִת חַזְוִי נִשְׁתַּחַ
 פָּאַרְלִירַן.

גַּלְיְקִילִיךְ אַיז גַּעֲוָעַן דער יְעַנְגִּיעָר וּוּלְכָבָר האָט מַצְלִיחַ גַּעֲוָעַן זַיִ
 צְוִצִּיכָּאָפּן צו דֵי לִיְדִיגָּע קָעְסָלָן אָון אוּסְקָרָאָצָן דעם זַאַץ פּוֹן דער קָאָפּ. מִיט

דעם אוצר האט דער גליקלכער פארשויין זיך ארטאפעזע策ט אין אווניקעל און דאס אפערטייטליך געגעסן. וווען מיהאט דערזעהן פאר די אויגן דעם פרישטיק האט מען נישט געויסט ווי אזי זיך דערמייט נוהג זיין. זאל מען דאס ברויט אינגןאנצען אויפעSEN ווועט דאס הארץ חלשן ביי ארבײַט, זאל מען דאס טילן אין כויתים ווועט דאס נאר צוברעקלט וווערן און אפילו ביי אסודה אחת ווועט מען נישט טוועם זיין אטעם פון ברויט.

הכל כמנהג המדינה. אידן פון פוילן, וועלכע האבן שוין געהאט פארבראקט ערלייבע יאר אין לאגער פלעגן טענהץ און וויבאלד מ/באקימט די ערלייבע ביסן ברויט זאל מען דאס מיטאמאל אויפעSEN, און אזי האבן זיין געמאכט, דאס הארץ חלשת ניט אזי שטארק ווי מיהאלט דאס ברויט ביי זיך און מ'וקט דארויף אגאנצען טאג, אדרבא דעםאלט צורייצט מען מערער דעם הינגער.

די נוי געקומענע לֵיטִי, די אונגארישע לאגערנייקעס האבן אנדרערש גורס געוווען. זיין האבן אבגעשפורט פון דער פארציע ברויט, צוטיילט א קליען רעפטל אינדעפררי צום פרישטיק, א קליען רעפטעל שפערטער ביי דער ארבײַט, ביים זופן די בונה זופ, און ס'איין זיין נאך געבליבן שיריים צום נאכטמאל. די חברה ליט האט מען שטענדיג געזען גיין אַרומגעביבען אַרום דעם בויך מיט פארפאקטע פעקלך ברויט בייטאג געשלינגען די סלינע אין מoil פאר חליישת הלב, און זיך נישט צוגערירט צום ברויט דאס אויפעSEN מיטאמאל.

אין לאגער איז געוווען שטרענג פארבאנט צו האלטן בי זיך אלעפל אבער א מעסער, וווען איינער האט געוואלט האבן דעם לוקסוס האט ער באדארפט צו קויפן אויפֿן שווארצן מאָרָק, און בעצאלן דערפֿר מיט דער לאגער ואַלְוּטָעָן דהינינו א שיסעלע זופ אדער א פארציע ברויט. דעם השובין לעפל האט מען אויסגעשאָרָפְט און עם געמאכט אויך פאר א מעסער צו שנידין דאס כוית ברויט. אַפְּגַעַתִּים האט מען דעם לעפל בשבעה עינים, דאס בעהאלטן אין רעלך כדי די שומרים זאלן דאס נישט צונעמן.

נאך דעם פרישטיק האט דער לאגער גלאָק געקלינגען און געריפֿן גיין צום אפעל פלאֶז, איבערציילן א יעדען בלאָק מענטשן און פון דארט איינטראעטן צו די ארבײַטס קאמאנדעס. נאכhaar ווי די ס. האבן פערטיג געמאכט דאס צילן און דער חשבון האט געשטימט פינקטלייך, האט מען זיך פארשפֿרײַט צום

ארבייטס מארש. אויב עס האט נישט געשטימט די צאל, איז מען געשטאנען אוזוי לאנג בין מיהאט נישט אויסגעפינגען וווער עס פעלט און ווי ער געפינט זיך.

בימים לאגער טויער זענען געשטאנען ס.ס. אופיצירן, וועלכע האבן אויסגעקוקט ווי די בייזע וועלף, און וווײטער געציילט דעם עלם. דער „קאפוי“ בימים דערנגענטערן זיך צום טויער, האט געגבן אגעשריי, „מיין אַפּ“ האט די גאנצע קאמאנדע אָרְוַנְטֶעֶר גענומען די היטליך, ער האט געמאלדן דעם גומער פון דער ארבייטס קאמאנדע און די צאל הפעטלינגונג.

די זעלבע זאך האט זיך איבערגעחוּט בימים ארײַנְמַאַרְשִׁין צוֹרִיק פון דער ארבייט, קודם זיך מעלהן און זוערן געציילט, קאנטּוֹאַלִירָן אויב ס'איין נישט עמיצער געבליבן אין דער בונא ווועرك, אַדְעָר אַנְטְּלָאָפּן. בימים ציילן האבן די ס.ס. דורךגעקוקט אללוּ מענטשן אויב מען טראגט נישט עפֿעס אַרְוִיס פּוֹנְעָם לאגער, און אויב מען ברענget נישט עפֿעס אַרְיִין פון דער בונא ווועرك. אויב זיין האבן געפינען אַחְשֵׁד אויף אַמְעַנְשֵׁת, האט מען די קאמאנדע אַפְּגַּעַתְּאָלְטָן בְּיָמִים טויער, דעם יוניגן גוט באזיכט, און ווי איז געוווען דעם פְּאַרְשְׁוִין אויב זיין האבן געליגט די הענט אויף זיין סחרה, דער איז שוין נישט אַרְוִיס מיט גאנצע גילדער פון זיעערע הענט.

די פִּיל סָאָדִיסְטִּישׁוּן מִצְדָּךְ די דִּיְתִּישׁוּן מְחֻבְּלִים קָעָגָן די לאגער מענטשן, איז אין לשער זאַן לתחאָר, ווי פִּיל מִזְאָלְץָ שְׂרִיבָן ווּעַט מען נישט דער גְּרִיאִיכָּן דעם גְּרוֹגָט. זיין האבן געוווכט אויף אַיְדָעָן שְׂרִיט אַן טְרִיט מִיטְלָן ווי איז צו פָּאָרְבִּיטָעָן דאס לעבען און שִׁיטָן זָלֵץ אויף די וואָנדן.

פָּאָרִין לאגער טויער האבן די לאגער פִּירְעָס אַוּעָקְעַשְׁטָעָלֶט אַמוֹזִיךְ קאמאנדע, די דָּזְאִיגָּע הַעֲפְּטִילְגָּעָן האבן געשפְּלִיט מיט פּוַיְקָן אַן טְרוּמְפִּיטָן, אָנוּן בָּאַלְיִיט מיט פְּרִילְילִיכָּע מְאָרְשָׁן צוֹ דָּעָר אַרְבִּיט, אַן אַז מִשְׁפְּלִיט מַזְדָּעָן טָאנְצָעָן, דעריבער האבן די קָאָפּוֹיס גַּעַצְוִינְגָּעָן די שְׂוֹאָכָּע הַעֲפְּטִילְגָּעָן שְׁפָאָנְגָּעָן אויפִּין מִילִּיטְעִירִישָׁן נוֹסֶת: „ליַּנְקָס“ — „רַעַכְטָס“ — „פָּאָדְעָרְמָאן“ — „זַיְּנְרִיבְּטוֹנָגָּן“ אַן נָאָך אַזְלְכָּע צְעַרְמָאַנְיָעָס ווֹאָס די באַנְדִּיטָן האבן אלְץ נישט אויסגעטראָכָט.

שפָאָנְגָּעָן אִידְיִישָׁע קִינְדָּעָר צו זַיְּעָר עֲבוֹדָת הַפָּרָךְ, הַוְּגָגְרִיךְ אַן

זכרון קדושים

דאָרְשַׁטְעָרִיךְ, אֵין דֵי גְּרוֹיסָעּ וְעֲגָנָס בְּאַנְעַצְתִּים דֵי טְרִיקְנָעּ בְּיִנְعָרּ פָּוּן וְוָאַסְעָר אָוּן
שְׂוִוִּיסָס, אֵין דֵי בְּרַעֲנֶגְדִּיקָעּ פְּרַעַסְטָ, אֵין דֵי טְיעַפָּע שְׁנִיְּעָן, זַיְיָ וְעַגְעָן פָּאַרְוּיִיטִיגְּטָ
פְּלָנוּם גְּרוֹיסָן אַומְגָלִיךְ, קְרָאנְק אָוּן שְׁוָאָד, צְעַבְּיִילָט אָוּן צְוַבְּלָטִיגְּטָ פָּוּן שְׁלָעָק,
אֵין דֵי סָ.ס. שְׁטָעַלְן אַרְאָפּ מְזֻזְקָאנְטָן צַוְּ שְׁפִילְן פָּאָר אָוּנָה, מַאֲכָן אָוּנָה לְלָעָג וְלְקָלָס,
אָוּן פְּרִיְעָן זַיְיָ צַוְּ אָוּנְזָעָר חָרְבָּן.

— * —

פרק שלושים ושלושה

— צְוַלְאַפְּשָׁע אָוּן צְוַבְּיִלְטָע הַעֲפְּלִינְגָּנָעּ אֵין קְרָאנְקָן הָיוּן —
דָּעָר גְּרוֹסְפָּעּוּ בְּתָחוֹן אֵין חַשְׁיָּוָת אֵין דֵי שְׁוּעָרָעּ צִיְּפָן
— מְטוּרוֹת נְפָשָׁ פָּאָר תְּפִילָן — אֵין דָעָר רְיוּעָתְפִילָן לְיִגְּזָן
— דֵי פָּאָר-אַרְבִּיטָעָרָטָה הַעֲלָפָן דֵי דִוְיְשָׁעָ אַרְפְּוּעָרָט —
שְׁוַיְדָעָרְלִיבָּעּ יְסָרָיִם פָּוּן דֵי נְגָשִׁים — דֵי קָאָבָל קָאָמָאנְדָעּ
אֵין מְקָצָר פָּאָר טְוִיזָנְטָר לְיוּטָ זַיְיָעָר לְעָבָן.

בְּאַשְׁעַפְטִיגְט אֵין לָאָגָעָר זַעַנְעָן גְּעוּוֹן זַיְיָעָר וְוִיְיָנָגּ מְעַנְטָשָׁן. אָוִיסְעָר
דֵי בְּלָאְקָעַלְטָעַסְטָה מִיטָּ דֵי שְׁטוּבָן דִּינְסָטָן, האָבָן זַיְדָר אָרוּם גַּעֲדָרִיטָ פָּאַכְּלִינָה,
שְׁנִידָעָרָט, שִׁיסְטָעָרָס, קָעְכָעָרָס, מְזֻזְקָאנְטָן מִיטָּ בְּוֹכְחָאַלְטָעָרָס פָּוּן דָעָר שְׁרִיבָּ
שְׁטוּבָה, גַּעַצְיִילָטָעּ לָאָגָעָר סָאַנִּיאָטָרָן וּוּלְכָעּ הָאָבָן גַּעַרְבִּיָּטָ אֵין קְרָאנְקָן
הָיוּן.

אַיְיָב אַיְינְעָרָ אֵין קְרָאנְקָן גְּעוּוֹרָן, אָדָעָר בֵּי דָעָר אַרְבִּיטָ שְׁוּעָר פְּלָאוּירָט
גְּעוּוֹרָן, אֵין עָר גְּעוּוֹרָן אָבָר מְזָל אָוּן אַרְיִינְגָּקָומָעָן אַוִּיפָּטְלִיכָּעָ טָעָג אָוּן
שְׁפִיטָאָל הָאָט עָר זַיְדָר גַּעַהְיִילָט אָוּן אַוִּיךְ אַפְּגָרְוָעָט, וּוּעָן נִישְׁתָּחָטָה עָר גַּעַמְוֹזָט
צַוְּ דָעָר אַרְבִּיטָ גַּיְיָן אֲפִילָוּ אַהֲלָב טְוִיטָעָר, אָוּן זַיְדָר מִיטָּשָׁעָן בֵּי זַיְיָ לְאָנָגָּ
עָר הָאָט נָאָר גַּעַקָּאָנָט אַוִּיסְהָאָלָטָן.

אַיְבָעָר בְּלִיבָּן אֵין קְרָאנְקָן הָיוּן אֵין גְּעוּוֹרָן בְּחַזְקָתָ סְכָנָה. דֵי סָ.ס.
דָּאַקְטָוִירִים הָאָבָן בֵּי דָעָר עַרְשָׁטָעָר גַּעַלְגָּעָנְהִיטָ דָעָם חֹולָה אַפְּגָעְשִׁיקָט קַיְיָן
אוַיְשָׁוִיךְ, פָּוּן זַיְיָנְעָר אֵין נִישְׁתָּמָר צְוָרִיךְ גַּעַקְוּמָעָן. פְּאָקָעָ דָעְרָפָאָר פְּלָעָגָט

זיך איעדר אינגערא איסתהיין נישט אירינפאלן אין קראנקענזהויז. מהאט אויף זיך מקבל געוען צו לידן כל היסורים שבועלם, מאיז אrosis צו דער ארבייט מיט הייך-פיבער, און געהאפט איז מיט דער צייט וועט מען זיך מתגבר זיין אויף דער מחלת, אבי נאר נישט מזון גיין ליגן אין קראנקו بلاק.

נישט אין יעדער קאמאנדע זענען געוען די צרות גליך. ס'אייז געוען למשל ארבייטס קאמאנדע אין וועלכע אידן האבן געליטן אויסערגעוינליכע צרות ויסורים, די ארבייט איז געוען ממש אגיהנום די קאפאוס מיט די רעשת נוגשים פלעגן שטארק קלאפן מיט העלצער אין קאף און מיט גומי ריטער, די מינסטערט האבן אrosis געהאפט די נשמה און פאר איעדען קליניקיט געמאכט א— „עלדונג“ צו די ס.ס.

עס אייז נישט קיין ווינדר דאס ווען מהאט זיך צוריקגעקרט אין לאגער אריין האט מען זיך נישט דערקאנט אינגערא דעם צויזטען. די מענטשן האט מען געפינען שטיין ביהם קראנקענזהויז מיט פארשוואלעגע פיס, אנגעריבן מכות מיט וואנדען פון די האלצערען שיך, צוביילט און צעקלאפעט פון די „פארארבייטערס“ די צייכענס זענען געוען צושפריט אויף דעם גאנצען קערפער און פון דער הייך אייז דאס פלייש געוען ברוין, געלעכערט, איטעריך און פארפוייט.

משטעלט זיך אועוק ארייע בי דער קראנקו שטובע, מען ווארט אולוי. אפשר וועט געליגען פארבאנדזירן די וויטיגע פיס, בעומען א זאלב אויף דער אויפגעמאכטער וואנדע וועלכע איז פיל מיט שמוץ און בלאטיג פון דער ארבייט, דאס שטיין אין דער ריייע האט געדוויירט עטליכע שעה, און זעלטן האט מען געקאנט דערווארטן אריינצוקומען צו דעם סאנטיאר, נישט איינמאל האט מען זיך אומגעקרט אין בלאך אריין נאך עטליכע שעה שטיין אין דער ריייע, און נישט בעומען אפיקו אשטייקעל זיבערע שמאטע צו פאריבינדען די ריבענדיקע מכח.

פון זוי האבן אידן געהאפט די אויסערגעוינליכע כוחות איסתהאלטן די ביטערע יסורים? פון וואנט האט מען געומען דעם מות זיך ראנגעלען מיט דעם סאדיסטיישן רוצח, אין דער צייט ווען איעדר אינגערא איז געוען צוקריישט פיזיש און פארשקלאפעט אונטער די בייעז ס.ס. רשיים.

וואס האט איגענטליך מחזק געווען דעם לאגער מענטש ער זאל נישט ארין פאלן אין יאוש ?.

דער אמרת איין, דאס איין דער ועלבער צייט האט יעדער אינגעער געויסט או ער האט שוין אללעס אויף דער וועלט פארלייעזן די גלטען. די פרוי מיט קלינען קינדערלך, שוערטער אוון ברידער, דאס פארמעגן, דאס פרייהיט, אפילו דעם איגענען נאמן, אבער איין זאך האט אונזערס איד נישט פאר-לויען אין דער פינסטערניש, דעם בטחון איין אינציגען בורא כל העולמים, די גראיסע האפונג איז דער אינציגער באשעפר וועט אידיעש קינדער דאר נישט פארלאזן, אפילו עס איין שוין אויף אונז מוקים געוווארן די תוכחה אבער מיאין מאמיין איין באשעפרה הבטהה, „זאך גם זאת בחוותם באָרץ אויביהם לא נאחסטים ולא געלתים לבלתם להפר ברויטי אטם כי אני הי' אלהיהם (ויקרא פ"ז מ"ד) אוון די יסורים מוזן נאר א סוף געמן, אוון מיר וועלן נאר זעהן א נקמה איין די צורדי ישראל.

איין די שוערע ביטערע צייטן האבן זיך איין נישט מיאש געווען, אפילו ווען די צרות האבן זיך פארשטייךערט איין די לאוגרן, עס האבן זיך אונגעהריבן די „סעלעקציעס“, עלטערן האבן זיך געמווט אפשידן פון די קינדער, חברים, שכנים, בעקאנטער זענען שוין נישט געווען בעין... אפילו דעמאט ווען מהאט געציילט די טאג פונעם לעבן, נאר א טאג, נאר אוואר, נאר א חודש, פונדעסטוועגן האט מען זיך נישט פארלייערן איין ים הצרות אוון זיך מחוק געווען.

איין די ערשטער טאג איין לאגער איין אוממעגליך געווען צו לייגן תפילין אוון דאס האט מוסף געווען פיל עוגמת נפש. אונזערס איד וועלכער האט אללע זייןיע יארון קינמאַל נישט פארפעטל פון צויליגן תפילין, האט זיך געפיטל דאפעטל דערשלאָן וויסענדיג או ער האט דעם טאג נישט געדאווענט מיט תפילין. דער פרישטיק האט עם געווארגן איין האל, אוון א גאנצען טאג נישט געפינען זיך א מקום מנוחה. אמרת מען האט נישט פארפעטל פון צו דאוועגען מיט מנין א יעדען אינדרפרי, אבער וואס א טעם האט שווין א דאוועגען או עס פעהלט דער טלית אוון די תפילין.

שפערטער האבן ייחידי סגולה זיך אינגעשטערט זיעיר לעבן אוון ארין-געשווערצט בגניבת עטלייכע פאר תפילין אוון אויב אינגעער האט געוואָלט תפילין

לייגן איז ער אויפגעשטאנגען בהשכחה, זיך שנעלל באפערעט איז בלאק און שוין געלא芬 שטיין איז דער רייע אונטער אבראך צו בעקומען די תפילין.

דאסGANצע תפילין לייגן האט געדייערט עטליכע מינוטן, נאר די ברכה האט מען געמאכט איז געוואגט דעם ערשותן פסוק פון קריית שמע — „שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד“, באלאד האט ער זיין אויסגעטאן און איבערונגגעבן פארין צוויטן חבר וועלכע האט נאר אים געווארט איז דער רייע.

שטייען אידישע קינדרער, בני אבדהム יצחק וייעקב, איז דער רייע פארין אפעל גאנץ פרי, פארגינען זיך נישט געמן דעם ביסן אין מול, אידיער מועט אויף זיך נישט מקבל זיין על מלכות שמים און לייגן חפילין, קומען פאר-פלאגט אידן נאר אטאג עבדת הפרק, צערראכען, צערירישעט, דערשלאלגן און פארשוואלן, און ווי לוייפט מען קודם? אונטער דעם בלאק נאר וואס? צו בעקומען אפער תפילין אויף אמינווט און שריעען מיט די לעצטעה שוואצע כוותה, בלב נשבר ונדנה צום הייליגן בורא כל העולמים — „שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד“.

קיינער בעקלאגט זיך נישט, קיינער קומט נישט מיט טענות, מיאז אויף זיך מקבל דעם על השובוד, די גורייש פיין מיט פלאגע באהבה. מענטשן זונען צופרידן או זיין האבן געקענט איז דעם טאג ארויפלייגן די תפילין און זאגן כאטש די ערישטע פרשה פון קריית שמע, ואהבת את ה' אלקיך בכל לבך ובכל נפשך ובכל מאודך.“

ווי מיר האבן שווין פריער פארציילט, איז די קאמאנדע פון ליפשר אידן געוווען פון די שוערטשע אין בונא ווועرك. צו דעם אללעם האבן מיר צובעקובמען אַפָּאָרְ-אַרְבִּיטְעָרְ אַדִּיטְשָׁן אַיְדָּוָה וְעַלְבָּרָה אַיְזָּוָעָן אַגְּרִיסְטָרָה אַכְּזָר אַזְּנָן האט זיך זיעיר שלעכט בעגאנען מיט די אייגענע ברידער. ער און נאר אואלכע סארט העפטלינגען האבן זיך פארקופט פארין דִּיטְשָׁן טִיוּעָל חגט איזן כסף. מיט פיל טריישאט און מסירות האבן זיין געדינט די ס.פ. רשעים, זיין פלעגן ארויס יאגן די נשמה בי דער ארביזט, נישט געלאות רוען אפילו רגע אחד.

זכרון קדושים

שנת

דער אידישער נוגש פלעגט אונז יאנן און טרייבן בי דער ארבייט, לוייס... לוי... ארבייטן!!! ווי א געטראירער הונט האט ער אונז געהיט און ארוויס-גענומען דעם מארך פון די ביינער. האט איינער פראבירט זיך נאר אויסגלאיכן די פלייצע, איז ער שוון געווען נבען עס, געתטוויסן וויטער ממשיך זיין. די דיטשע אויפזעערס האבן נאר געקענט אויפשטעלן פון אונזערע ברידער, צו וווען זיירס מליא מקומ, זיין אשטעקן און שלאגען זיין איגען בלוט און פלייש.

די ערשותה חדשים אין בונה לאגער, בין איך געווען אין דער שווערעד קאמאנדע, זיך צוגעוקט די צרות פון אונזערע אידן, און זיין געפילט אויף, מײַן גוף, אבער כ'האָב נישט געהאט חشك זיך אַפְּטִילְעַן פון מײַן פֿאָטְעַר ז'ל, און נישט פון די היימישע מענטשן. דעריבער האב איך באזם מיטין קלענערן ברודער געליטן פון די נוגשים, אבער אין מיטין זוממער ווען די הייך האט זיך פֿאָרְשְׁטָאָרְקָעָרט, מיר זענען שוין שווארן געווארן קווים געשלעפט די פֿיס, אין אונז געלונגגען זיך אַרְיִין כאָפְּן אין אַצְוִיטְעַט קאמאנדע און פֿאָרְלָאָזֶן דעם בלְאָק.

עס איז אנגעקומען די זוממער טאג, די לאגעט הייסע תמוו טאג, און די ארבייט איז פֿיל שווערעד געווארן. ראשית כל זויל די בלוט דארשטייקע נוגשים האבן אלץ מעערער געמיישט בעי דער ארבייט, זיך האבן דערשטייקע או זיינער סוף דערונגענטערט זיך שוין, אויסער דעם האבן זיך די כוחות געמיינערט, די לאגערניניקעס זענען שוין נישט גענגאנען אויף די איינגען פֿיס, מ'האט זיין געשלעפט ווי גליך זיך זוילן געווען צוויי פרעמאָד צוגעשורויפטער פֿיס. די ביינער האבן אויסגעשטעלט פון די דינע געשטראָפְטָע מלובשים, און מיר אללע זענען געווארן טריין זיך דיב שטענס.

ווער עס האט נאר געהאט מיטגעבראָכט גוטע לעדרנע שיך פון דער היים, און ס'אייז עס געלונגגען זיך ברענונג איז לאגעט אַרְיִין, האט זיך געהיט ווי אַוְיג איז קאָפ. מענטשן פֿלְעָגָן אוועק געבן דאס שטיקל ברויט פֿאָר אָשִׁיטְעַר איז לאגעט צו פֿאָרְיכְּטָן אויף דעם פרימיטיוון אָפְּן די היימישע שיך, אַבְּיִ נִשְׁתְּ דָרְפְּן טֹוֵשְׂן פֿאָר האַלְצְעָרְנוּ שׂווערעד שיך.

אין דער באַקלְיְידָנוּגָס קאמער איז געטווישט געווארן די צעריסגע האַלְצְעָרְנוּ שיך, אבער קײַנְמָאָל האט מען נישט בעקומען וואָס ס'האָט געפְּאָסֶט,

אבער צו גראיס אבער צו קליעין. די שיך האבן בארייבן די פיס, צעקלאפט די די פינגעער, און שטענדיג האבן די לאגעער מענטשן זיך געבעגדען די וואונדען, פון די האלצערנע שיך, די איטערדייקע מכות האבן זיך נישט פארהילט זוממער, און ערגרער געווארן וויבנער אין די פרעסט.

שוווער און ביטעד אין געווען פאר די העפטלינגען וועלכע האבן גערבײַיט אין די טיעפע קאנאלן. אויף די האלצערנע שיך האט זיך אָנגעקלעפֿט דאס לײַם זיי האבן נישט געהאט כה צו הייבן די פיס און ווי זיי זענען געשטאָגען אין דער פֿס געווארן איינגעזינקען.

פל ערגרער אין געווען ווינטער. אוזי ווי ס'איין געפֿאלן אָנאַסער שנייע, האט ער זיך אָרוּפֿגעקְלעַבֶּט אויף די האלצערנע שיך. די זוילן זענען דיקער געווארן, און מ'האָט זיך געשפאָטַעַט בִּים גִּיאָן. האט מען נאָך געשלאָפֿט אָמְשָׁא אויף דער פְּליַיצְעָ, אֵוֹ מעַן עַטְלִיכְעָ מָאֵל גַּעֲפָלָן אַין שְׁנִי, אָוּן זיך אוּפֿגָּעהוּבִּין.

זענונג ווי מײַן פָּאטַעַר ע"ה וווערט. פון טאג צו טאג שוואָכָעָר, דער הינגעער איּוּ משפייע, די כוֹחות לאָוּן זיך אוּס, האָב אַיך מיט מײַן קְלַעַנְעָרָן בְּרִידָעָר זיך גַּעֲטִילָט מִיט דֻּעַם מִזּוֹן סְעוֹדָה אַחַת, אַוְן אַחֲלָק מְפַרִּיש גַּעֲוָעָן פָּאָטַעַר, אַוְן אֽוֹזְיִי האָבָן מִיר זיך נָהָג גַּעֲוָעָן כָּמָעַט אַגְּנָצָן זִימָעָה, ווֹעֵן מ'האָט נאָר גַּעֲקָאנְט אָפְּשָׁפָאָרָן אַבִּיסְל עַסְנוּם פָּוֹנְגָּעָם מִיר עַס גַּעֲבָרָאָכָט אַין מְכַבֵּד גַּעֲוָעָן דֻּעַם פָּאָטַעַר, פְּרָאָבִירָט עַמְצִיל זִיְּן פון דער סְעַלְעַקְצִיעָ.

אין דער בונָא פָּאָבִירָק האָט מעַן צו מִיטָּאָג גַּעֲטִילָט אַמִּין ווּאָסְעִירִיקָע זופּ אַין וועלכְּעָר ס'הָאָבָן גַּעֲשָׂוִימָן עַטְלִיכְעָ יְרָקוֹת. מִיר האָבָן דאס גַּעַרְופּן,, רָוָנָא. זופּ''. דאס קָאָלָמִיטָּגָע ווּאָסְעָר האָט זיך גַּעֲקָאָכָט אַין דער קָאָר פון סְוָנָא, אַוְן מִיטָּאָג הָאָט מעַן צָוְגָּעָרָאָכָט צָוּם אָרְבִּיאָטָס פְּלָאָץ די קָעְסָלָן עַסְן, אוּסְגַּעְרָעָכָנְט פִּינְקָט אַלְעָפְּל זופּ אוּפּ אָקָאָפּ נִישְׁטָ מָעָר.

לייכְטָעָר איּוּ גַּעֲוָעָן פָּאָר די מעַנטְשָׁן וועלכְּעָ האָבָן גַּעֲהָאָט מַול אָוּן זיך דער זעַעַעַן צְוִישָׁן די פָּאָקָאָמָאָנְדָעָס, דָּאָרָט אַיְזָן די אָרְבִּיאָט גַּעֲוָעָן אַבִּיסְל לִיְיכְטָעָר אַוְן דאס עַסְן אַיְזָן אוּפּ גַּעֲוָעָן מַעְרָעָ. די דִּיטְשָׁע אַנְזְשָׁעָנְרָן מִיט די מִינְסְטָעָרָס האָבָן גַּעֲהָאָט מַעְר אִינְטָעָרָעָס פָּאָר די אָרְבִּיאָטָר אַוְן פָּאָר זִיְּ אַרְגָּאָנוּזִירָט

זכרון קדושים

מער עסן, קעסלן מיט געדעכטערע זופפ, אבער די שוווערע קאמאנדעס, די וואס האבן א גאנצען טאג געגראבן די טיעפע קאנאלז, געשלעפע די אייזערנע רייינון אויף די וווײטיגע אקסלן, געטראגן משאות מיט זעך צעמענטן, די פארה-הארעוותע העפטליינגען האבן זיך געמוות באגניגן מיטין קלינעם לעפעלי וואסערדייקע זופ.

ווער קען דען אפשאצן די ביטערע צרות אין דער „קאבל-קאמאנדע“, 500 מענטשן האבן טאג טעליך געצייגן אונטער ערדייש די בליערנע קابلן, אין נאך געוזן אין די זימער חדשן האט מען געקאנט אויסהאלטן, אבער איז סייאז אנגעקובמען די ווינטערדייג מאנאטן. קאלטער רעהנס האבן געגאָזן, שפערער האט אングעהויבן צו פאלן שנייען און זייל האבן געמוות מיט די פאר-פרויינרנע הענט ממשיך זיין אין דער בעודה, זייןדייג דארגעווויקט פונעם רעגן און פארשמירט מיט ליט פון קאָפ בייז פיס, פיל האבן נישט אויסגעהאלטן און טראגייש אומגעקובמען.

מיר מיט מיין קלענען ברידער זיל אין געלונגגען זיך ארייניכאָפּ אין אליכטערע קאמאנדע, דארט האבן מיר געהאט שיריים פון דער בונה זופ. תיכף האבן מיר געקייפט פאר ברויט אַבלעכנע שאַלקע און יעדן טאג מיט גרויס מסירות נפש אריינגעבראקט צו עסן פאר אונזער פאטער. נישט איינמאָל אין די נשמה כמעט ווי אַרוויס געפלוייגן פאר פחד ואימה ביים טויער, געצייטערט אָז די דיטשן זאלן אונז נישט כאָפּן מיט דעם מזון אָז ווערן שוער בעשטראָפּ דערפאָר.

פרק שלושים וארבעה

— ענגלישע, אמעריקאנישע ערפאלאנען באזוכו די דיטשע
פאבריקן — די איינציגע שמחה ביום פלייגער אלארם —
קוריגט געפאנגענע אין בונא פאבריך — אוישווייז ווערט
באמאරדייט — אצייל אפעל אינעם זאנטאגדיקן טאג —
טעודות פון פאראפויולטע שמוציגע קארטאפל שילבי.

תיכף ווי מאיז אנטקומען אין לאגער ארין האט זיך אנטקומען
דאס באמארדירונג, די ענגלישע און אמעריקאניש „פייגעל” האבן באזוכט
די סביבה כמעט יומן און געווארפן שווערט באמאבע אויף די דיטשע
פאבריקן און מיליטערישע פונקטן.

צוערישט האבן מיר געזען ווי אין ערפאלאן שפיאורנארט אויס דעם
שטה, און האט איברגעלאות אין דער לופט סימנים אויף די פלאצער ווי מידארף
זוי צושמעטרן. באלאד זענן געקומען צו פלייען צענדיגע ערפאלאנען און
משלים געווונן די מלאכה, איברגעלאות אַשרעקליכן חורבן.

בייטאג, בי דער ארבײַט האט די פאבריך תיכף צעוויסן געטאן או די
פליגער האלטן אין קאממען אויף אַבָּזֶך, ס/האט זיך געהרט פון אללע
זיטין אַלאָרְם, קולות פון בלאון און שיילן, אללעס האט איברגעלאות די ארבײַט
און געלאָפָן זיך בעהאלטן, ווער און די שוץן גראבענס, און בונקערס, און
אנדרע זענען געלאָפָן אין די פעלדער ארין און די בונא ווערכ, כדי קענען
זענן קלאר ווי די געסט קומען און וואס זוי מאן.

פאר די פאראלאויטע לאגערנิกס איז דער „פליגער אלארם” געווונן
אַגרויסע יושאַה. קודם איז מען פטיר געווארן פון דער ארבײַט, מהאט נאר
גבבעטען או דער שפיל זאל וואָס לענגער דוייעַן, אַיעַד מינוט צו דרען
אייז געווונן אשטייך געונדט פאָר אונז אללע. אויסערדעט האט דער
עולם תענוֹג בצייגן, העונדייג דעם לופט מזוק און צוקון מיט
די אויגן ווי אווי די שווערט באמאבע פאלן, און מאן חרוב דיטשע
פאבריקן.

לאגער מענטשן וועלכע האבן שווין נישט געהאט חשק צו לעבן, זיך

זכרון קדושים

בעל כרחו ארכומגעשלעפעט מיט אויס געלאשנעם אויגן, מיט קויל שווארצע פנימיר, האט זיך אין זיין פלוצים ביימ לוייפן אין די בונקערס, אונגעציגון אַברען פון נקמה, אויף די פנימיר האט זיך געויזן אַמִין בעהאלטן שמייכעל, ס'האט זיך דערוועקט צורייך די האפונג אָז דער יומ הנצחון אויף דער נאצישר היה אַיּוֹ נאענט.

די דיטשע מלacci חבלה, די מיינסטערטס מיט אַנְזֶעֶנֶרֶן האבן נאך אַbamברדרונג זיך מער נוקם געוווען אין די אַידַן. באָלד ווי מען האט זיך צורייך גענאמן צו דער אַרבִּיטְּרָה האבן זיין געשרגין ווי די זוילדע חיות, געטריבן אָזָן געיאגט, געשאלטן, געלאלגן, ווי גלייך מיר האבן אַינְגָעַלְּיִדְּנָט די פְּלִיגְעָרָט. אַבער זיין האבן שווין אויך דערשמעקט אָז די ערְּדָרְבְּרָעָנְט אַונְטָעָר זייערָע טמא'דיקע פִּס, ס'איַן נאענט דער יומ הנצחון, אָזָן זיין וועלן מזון געבען אַדִּין ווחשבון אויף זייערָע ברוטאלישע מעשים.

בײַנְאַכְט אֵין לאָגָעָר האט זיך זייער אַפְּטָמָאָל גַּעֲטָרָפָן אַ „פְּלִיגְעָרָט אַלְאָרָם“, באָלד האט זיך דער עַלְקָטִיר אַוְיסְגָּלָאָשָׁן, יעדער אַינְגָּעָר האט זיך געמוֹזָט גַּעֲפִינְעָן אֵין זַיִן בְּלָאָק, אַוְיב נִישְׁתָּחָת האט ערְּגַעְנָט בעקמָען אַקוּיל אֵין קָאָפֶ.

ארינְגָּס אֵין אַרְוָם דָּעַם לְאָגָעָר זַעַנְעָן גַּעֲקָמָעָן צו לְוִיפָּן די ס.ס. אָזָן זיך גַּעֲשְׁטָעָלָט נַעֲבָן די לעַקְטָרִישׁע דְּרָאָטָן מִיט די מאַשְׁין גַּעֲוָעָרָן, אַינְגָּעָר נַעֲנָט נַעֲבָן צְוּוִיְּטָן, אָזָנוֹ גּוֹט הִיטָּן מִיר זָאָלָן נִשְׁתָּחָת אַוְיסְגָּנִידָן דָּעַם צְוִים אַיְנָדָעָר טִינְקָעָל אַנְטְּלוּיְּפָן.

מעשה שהיה. אַיְנָמָאָל אֵין אַזְּנָטָאָג טָאג, וּוּעָן מִיר זַעַנְעָן גַּעֲוָעָן פְּרִיִּי פָּוֹן דָּעַר אַרְבִּיטְּרָה, אָזָן גַּעֲקָאנְט אַבְּיסָל זיך אַפְּרוּעָן, אַיְזָן מִיר פְּלִוצִים מְדוּיעָה דָּעַר שְׁלִיכְתָּר בְּלָאָקָאַלְטָעָסָטָר פָּוֹן בְּלָאָק 22 אָז אַיְדָה מִיט מִין קְלָעָנָרָן בְּרִידָעָר באָדָרָפָן אַרְוִיסְגָּיִין צו דָּעַר אַרְבִּיטְּרָה. פְּאַרְוּאָס די שְׁטָרָאָפָע קְוָמָט אָזָנוֹ האַבָּן מִיר נִשְׁתָּחָת מַעַיִן גַּעֲוָעָן אַיְבְּרָצְפְּרָעָגָן, נַעֲרָן צו דָּעַר צִיְּתָה האַבָּן מִיר זיך גַּעֲשְׁטָעָלָט צָוָם אָפְּעָל פְּלָאָק. אַוְיך פָּוֹן אַנְדָּרָעָר בְּלָאָקָן האַט מעַן גַּעֲטְרִיבָן עַטְלִיכָּע זִינְדִּיגָּע פָּאָרְשָׁוִין, אָזָן ס'הָאָט זיך גַּעֲמָאָכָט אַגְּרִוִיסָע גַּעֲמִישְׁטָע קָאָמָנְדָע.

וּוּעָן אַלְלָע זַעַנְעָן זיך שְׂוִין צְרוֹאַמְגָעָקָוּמָעָן, אָזָן די צָאָל האַט גַּעֲשְׁטִימָט,

האט מען אונז מיט מיליטערישע וואך געפרט צו דער ארבייט. קודם האבן מיר געמיינט אפשר איז דא אוויכטיגע ארבייט אין דער בונה ווועך צו פערטיגן, אבער באלאד האבן מיר דערווען או די קאמאנדע מאשרט נעבן דעם טויער וואס פירט קיין בונה און מיר שפאנען אין דער ריכטונג פון אוישווייך, אין דעם זעלבן וועג ווי מיר זענען אמאל געקומען אין לאגער ארײַן.

אויף דער רעכטער זייט האט זיך געציגן די בונה פאבריק, און אויף דער לינקער זייט גויסע לאגערש פון ענגלישע, אמעריקאנישע מיט פראנציזישע קרייגס געפאנגענע, וועלכע פלעגן אויך קומען צו דער ארבייט אין די אי. גי. פארבן פאבריק אין בונה.

דא דארף מען באצ'יכגען או סאיין געוווען אגריסטר חילוק צוישן אונז און צוישן די קרייגס געפאנגענע. מיר זענען געוווען נומערירטעشكلאָפּן פארץ דיטשן רײַך, די ס.ס. האבן מיט אונז געמאכט וואס זיי אלין האבן נאר געוואָלט, געפלאנט און געפֿיניגט מיט די שווערטשט אָרְבִּיטְרָן, פָּאָר יעדען קלַיְנִיקִיטָן גַּעֲשָׁלָגָן סֵּי בַּיִּדְעָר אָרְבִּיטָן אַיְן לאָגָעָר אָונְז גַּעֲוָעָן אַיְן אַסְכָּה מִיטָּן לְעָבָן, אַבָּעָר די קרייגס געפאנגענע האבן געהאט פִּיל בעסערע באַדְּינְגְּוֹנְגָּעָן סֵּי אַיְן לאָגָעָר אָונְז סֵּי בַּיִּדְעָר אָרְבִּיטָן.

ראשית כל זענען זיי נישט געוווען אָרְנְטָעָר דעם באָפּעָל פּוֹן די ס.ס. לִיְּטָ, אוּפִּיך זַיִּה האָבָן גַּעֲשָׁאָפּט די מִילְּיטָעְרִישָׁע, "וּוּרְמָאָכָּט", וּוּלְכָּבָּעָ זַעֲנָעָן אוּרִיך גַּעֲוָעָן גַּעֲבָּרְעָנְטָעָ רְשָׁעִים, אַבָּעָר נִישְׁט צַו פָּאָרְגְּלִיְּכִינָּן זַיִּה מִיט די ס.ס. באַנְדִּיטָן. זַיִּה זַעֲנָעָן גַּעֲוָעָן גַּעֲקְלִיְּדָעָט אַיְן זַיִּיר מִילְּיטָעְרִישָׁן אָנוּפָּאָרָם, שִׁינְעָן הוּוִיכָּע גַּעֲזָוְנְטָעָ מְעֻנְתָּשָׁן, די שׂוֹמְרִים האָבָן זַיִּה בְּלוּזָּן גַּעֲהִיט אַבָּעָר נִישְׁט גַּעֲיאָגָט בַּיִּדְעָר אָרְבִּיטָן, אָונְז נִישְׁט אַיְנָמָאל האָבָן מִיר זַיִּה מְקָנָא גַּעֲוָעָן זַעֲעָנְדִּיגָּן וּזְיִי אָרְבִּיטָן רְוָאִיגָּן, גַּעֲלָאָסָן, אָונְז מְאָכוֹן הַלְּצָהָת פּוֹן זַיִּיר הַיְּטָעָס.

די קרייגס געפאנגענע האָבָן גַּתְּהַת גַּעֲוָעָן פּוֹן פִּיל פְּרִיוּוֹלִיגָּעָס אַיְן לאָגָעָר. דער רְוִיטְּעָרְקִירִיךְ האָט גַּעֲהָאָט אִידְיָהָה פּוֹן אַיְדָעָן עַקְסָטָעָר, אָונְז די דִּיטְשָׁן האָבָן זַיִּיךְ מַתְּחִיבָּן גַּעֲוָעָן מְכָבָּד זַיִּין די, "זַעֲנָעָוָעָ גַּעֲזָעָצָן" נְעַמְּנָעָן דָּאָס אחָרִיות פָּאָר געפאנגענע סָאַלְדָּאָטָן אָונְז הַיְּטָן זַיִּיר לְעָבָן. דער הסְּכָם האָט

זכרון קדושים

ニישט חל געוווען אויף אַרְוָסִישׁן זעלגעֶר, וועלכע זענען געוווארן הפקר אין
די לאגערן, און פיל זענען טראגייש אומגעקומען.

אויסערדעט וואס די קאסט פון די געפאנגעגען איין געוווען בעסער ווי
בי אונז לאגערניקס, האבן זי בעקומען פונעם רוויינטנקייז גוטע שפיין
פאקעטען, קאנזערוון פלייש, ציגארטען, זייפ, קאפע. טשוקאלאלדע אַזּוּ.
אַפְּטַמָּאַל פְּלָעָגָן זיִי בְּרַעֲגָעָן דְּבָרִי מַאֲכָל פָּאָר אַונְז אָוּן בְּסַתְּרָה, אַיבָּעָרָלָאָוּן
זַיְעָרָע זַוְּפָן אֵין דַּעַר פָּאָרִיךְ פָּאָר אַונְזָרָעָרָע לִיְּטָה. די דִּיטְשָׁע שְׁוֹרְדִּים
הָאָבָּן זַיְךְ נִישְׁתְּ גַּעֲשָׁמָט פָּוּן זַיִי צַוְּנָמָן קַאֲפָעָ מִיטְ צִיגָּאָרָעָן, אָוּן טַאָקָע
דֻּרְעָמִיט פְּלָעָגָן זַיִי וּוּרָן אַוְנְטָרָגָעָקוּיפְּט זַיִךְ בָּאָגִיאַן מִיטְ די שְׁבוּיִם
ומְעַנְּטָשְׁלִיךְ.

סּוֹף סּוֹף הָאָבָּן מִיר דָּאָרְכָּגָעָשָׁפָאָנְט עַטְלִיכָּע לְאָגָעָרָן אָוּן אַנְגָּעָקוּמָעָן
צַוְּ אַגְּרוּיס פְּעָלָזֶה, די שְׁוֹרְדִּים הָאָבָּן צּוֹטִיְּלָת דָּאָס וּוּרְקָצִיְּגָן אָוּן גַּעַוְּיוֹן
וּיְ מִיר בָּאָדָרָפָן אַרְבִּיטִין. פְּלוֹצִים אֵין גַּעַוְּוָרָן אַפְּלִיגָּעָר אַלְאָרָם, צְעַנְּדִילְכָּע
עַרְאָפָּלָאָנָּעָן זַעַנְּעָן גַּעַקְוָמָעָן צְוָפְּלִיעָן, בָּאָמְבָּעָס קְרָאָכָּן אָוּן רִיְּסָן אֵין די
סְבִּיבָּה, צַוְּ דָעַם אֵיזְ גַּעַמְאָכָּט גַּעַוְּוָרָן אַפְּאָרָנָעָלְבָּוָגָן אַרְוָם די פָּאָרְבִּיקָּוּן
אַבְּעָרָעָס הָאָט וּוּיְנִיגְגָּגָהָאָלָפָן, די בָּאָמְבָּעָס זַעַנְּעָן גַּעַפְּאָלָן פִּינְקְטְּלִיךְ וּיְ
מְזָהָאָט בָּאָדָרָפָט.

מִיט גַּרְוִיס שְׁרָעָק זַעַנְּעָן מִיר זַיִךְ צְוָלָאָפָן זַיִכְן אַוְרָט וּיְ זַיִךְ מַצִּיל
זַיִין, וּוּיְיל אוִיסְעָד די בָּאָמְבָּעָס אֵין גַּעַוְּוָרָן שִׂיסְעָרִיְּעָן פָּוּן אַלְלָעָ זַיִיטָן, אֵין
די עַרְדָּה הָאָט גַּעַצְיְּטָרָט מִיט אָוּנוּ. שַׁוְּצָן גַּרְאָבָעָנָס אַדְעָר בּוּנְקָעָרָס אֵין נִישְׁתְּ
גַּעַוְּוָעָן, אָוּן מִיר הָאָבָּן זַיִךְ פָּאָרְשְׁטָעָקָט צְוָוִישָׁן די גַּרְיְּנָעָ גְּרוֹזָן. אַשְׁוּוֹאָרְצָעָר
רוּיְךְ הָאָט זַיִךְ גַּעַטְרָאָגָן אֵין די לוֹפְּטוּן, אָוּן די פָּאָרְבִּיקָּן הָאָבָּן גַּעַפְּלָאָקָעָרט.

די דִּיטְשָׁע ס.ס. שְׁוֹרְדִּים הָאָבָּן זַיִךְ גַּעַצְיְּגָן אוִיף די אוִיסְגַּעְפְּרָעָסָנוּ
בִּיכְעָר שְׁלַעַפְּנְדִּיגְ מִיט זַיִךְ דִּי מַאְשִׁין גַּעַוְּוָרָן. זַיִי הָאָבָּן נִישְׁתְּ אַוְיְגְּגָהָעָרָט פָּוּן
צַוְּ שְׁעַלְטָן די עַנְגָּלִישָׁע מִיט די אַמְּעָרִיקָאַנִּישָׁע קְרִיגָּס פָּאָרְבָּעָכָר, וּוּלְכָע
אַקְרָעָן אוִיף מִיט די בָּאָמְבָּעָס גַּאנְץ דִּיְתְּשָׁלָאָגָן. נִישְׁתְּ וּוּיְנִיגְגָּה הָאָט אֵין זַיִי
גַּעַבְּרָעָנָט דַּעַר צָרָן, אָוּן מִר דַּעַלְלָעָבָן אֵין אֵין זַיִי אַנְקָמָה, אָוּן סְזָוָעָרָט זַיִי בּוּצָאָלָט
פָּאָרָן אַידִּישָׁן אַוְמְשָׁלְדִּיגְ בְּלֹוט, אָוּן פָּאָר די אַלְלָעָ יְסָוִרִים וּוּסָסְטִילְן אַוְיסָס
פָּאָר די קַאְצְעָטָנְלִיסְ.

זכרון קדושים

זעווו סאייז שטיל געווארן, האט מען אונז געהיסן אנטערעטען און צוריק גיין, זיי האבן מורה געהאט דאסעס זאל זיך נישט באלאד נאכאמאל אנהיבן די זעלבעה דהונגה. אויף דעם וועג האבן מיר ערשות דערזען דעם ריכטיגן חורבן. די סביבה האט אויסגעזען ווי נאך א שריפה, די עלעקטערישע דראוטן מיט די טעלפאנען זענען צוירסן געווארן, די שטאנגן איבערונגעקערט צעבראכן, גרויסע פאבריקן האבן געברענט און מהאט נישט געאנט לעשן דאס פיער. די וועגן זענען געווען ווי אקער פעלד, גרייבור מיט חרוב געווארנע בניגים זענען געווען צושפריט אין דער לענג פון די גאסן, אויך פיל באםבעז זענען זיך געלעגןGANZERHEIT אין די שאנצען.

די לאגערן פון די קרייגס געפאנגעגען זענען אויך געשעדיקט געווארן, פיל טויטע מיט פארוואוונדעט האבן זיך געווארונגערט אין די בלאכן און אין לאגער הווית. ווען מיר זענען דורךגעגןגען בעבן זיינער לאגער האבן מיר באמערכט די רווייטערקייץ אמבולאנסן קומענדיג אין דער איילעניש, מציל זיין דאס לעבן פון פלאזירטער.

פארשטוייבט, דערשראכן, הונגעריג און מייד, האבן מיר זיך דערזען צוריק אין בונה לאגער. טאטעס זענען געקומען זען זיינער קינדער, און מיר קיבדער האבן זיך דערפרייט צו די טאטעס, איעדר האט אונז ארוםגערגונגעלט און אויסגעפרעגעט די פינקליכע געשענישן, און אויב מיר האבן נישט געהרט נייעס אינטערוועגנס.

ווי מיר האבן שוין פרייער דערמאנט, איזו זאנטאג געווען אפרײיער טאג פון ארבייט, אבער מנוחה האט מען נישט געהאט. אווי ווי מהאט פערטיג געמאכט די ארבייט שבת מיטאג, און מהאט זיך צוילקגעקרט אין לאגער אריאין, האבן די לאגער פירערס מיט די נוגשים למיניהם געזארגט איז מיר זאלן זיין באשעפטיגט די גאנצע צייט.

קדום איזו געווען אגרויסער אפעל, אללע לאגער מענטשן האבן באדרפט זיך צויאמענקומען אויף דעם גרויסן „אפעל פלאץ“, וווארטן בייז די דיטשע אומדערברארמדייך ס.ס. לייט וועלן קומען אונז צילין. מאיזו געתשאנגען זוממער אין די גרעסטע הייזן, די זיין האט געברענט אויפין קאף, דער דארשט האט געמייטשעט, און די פיס האבן געקרישעט און געווויטאטאגט. ווינטער איזו פיעל ערגרער געווען, די גרויסע רעגנס האבן באנעצט אונזערע טריינע גופים, גרויסע

זכרון קדושים

שsson

שניעין מיט קאלטע ווינטן פאטשן אין פנים ארין, דער פראסט ברענט, די פינגער וווערן פאָרְפַּּרְּוִיְּרַן, און דער דײַטְשַׁן האט ליעב אַרדְּעַנוֹגְּגַּמְּרִיךְ מיר מוזן שטיין האלב טויטע און ווֹרטְּן אוּפְּן „צִילִּ אָפְּלַּעַן“.

נאכדעם ווי דער אָפְּלַּעַן האט זיך גַּעֲנְדִּיגָּט, די צאל מענטשן האט געשטיימט, האט זיך אַנְגַּעַפְּאַגְּעַן אַגְּלַוְיְּפָּעַנִּישְׁ אַין בְּלָאָק אַרְין, יַעֲדַעַר האט געוואָלֶט פָּאַרְשְׁוּוֹינְדַּן ווּוֹרְן פָּוּן די דֵּיְּטַשְׁעַ בִּיּוֹזָ אַוְיְגָן, צו זַיְן ווּאָסָ פְּרִיעָר בַּיִּים דַּעַר זַוְּפָ אַוִּיסְטִּילְוָגָן, אַון זיך דַּעַרְוָאַרְמָעָן די בִּינְגָרְ מִיטְּעַן לעַפְּלַּעַן. בַּיִּם עַסְן טִילְוָן האט יַעֲדַעַר אַרְוּסְגַּעַקְוָת עַר זָאָל בַּעֲקוּמָעָן פָּנוּסָם אַונְטַעַרְשָׁטָן טִילְ קָעָסָל, מִיט דַּעַר הַפְּנוֹנָגָן צו גַּעֲפִיבָּעָן אַין עַסְן אַקְּרָטָאָפָּל, אַדְעַר אַגְּדַעְכְּטָעָרִי זַוְּפָ. דַּעַר רַעַש אַיְזָ גַּעַוְעָן גַּרְוִיסָּן, מַעַן האט זיך גַּעַשְׁטוּסָן אַין דַּעַר רַיְעָן, ווי פְּרִיעָר צּוּבְּעַקְוּמָעָן זַיְן פָּאַרְצִיעָן, די בְּלַעַבְּנָו שָׁאַלְקָס הַאָבָּן גַּעַלְיְגָעָן, דַּעַר עַולְם אַיְזָ זַיְעָר אַוְמַעְדוֹלְדִּיגְּ צו דַּעַרְוָאַרְטָן זַיְן רַיְעָן.

די גאנצע סעודה האט גַּעַדְוִיעָרַט נִישְׁטָמָע ווי עַטְלִיכָּע מִינְטוֹן, נַאֲךָ אַזְוָּפָ. נַאֲךָ אַזְוָּפָ. אַון די פָּאַרְצִיעָן ווּאַסְעָרִיקָּע זַוְּפָ אַיְזָ אַרְוּפְּגַּעַשְׁלִינְגָּעָן גַּעַוְוָאָרָן, מִזְיְצָט אַין אַוְיְנְקָעָלָע אַון מִהְיִיבָּט אַן נַאֲכָהָר צו לְעַקְוָן די בְּלַעַכְנָע פּוֹשְׁקָעָס, ווי גַּלְיִיךְ מִזְוּעָט פּוֹנְדָעָם זַאְטָעָר ווּוֹרְן, מִלְעָקָט מִיט דַּעַר צִינָג, מִטְיְגָקָט מִיט די פִּינְגָּעָר, אַבָּעָר דַּעַר הַוְּנָגָעָר ווּוֹרְטָאָלָץ מַעְרָעָר צְרוּיִיצָע, ווי גַּלְיִיךְ מַעַן האט נִישְׁטָגָעָסָן פִּילְיאָר אַדְבָּרָמָאָכָל.

איינעם זַאֲנָטָאָגְדִּיקָן טָאגְ האט יַעֲדַעַר אַיְבָּנָר גַּעַמְזָוָט ווּוֹרְן רַאוּרָט אַון די הַאָרְ פָּנוּסָמָקָאָפָּ אַפְּגַּעַשְׁוִיְּרָן. אַין יַעֲדַעַן בְּלָאָק אַיְזָ גַּעַוְעָן אַיְגָעָנָע שְׁעָרָעָס מִיט רַאוּרָעָס, זַיְיָ הַאָבָּן אַגְּנָעָצָן טָאגְ גַּעַרְבִּיטָה, דַּעַרְפָּאָר הַאָבָּן זַיְיָ זַוְּחָתָג גַּעַוְוָעָן צו בַּעַקְוּמָעָן אַגְּנָעָצָן ווֹאָךְ „גַּאֲכְשִׁלָּאָגָן“ דַּהְיָיָנוּ צַוְּיִי פָּאַרְצִיעָס זַוְּפָ.

בַּיּוֹם זה אַיְזָ מַעַן גַּעַגְגָּעָן זַיךְ רַיְעָן ווֹאָשָׁן אַון זַוְּיְבָּרָן דָּעַם קַעְרְפָּעָר מִיט ווּאָרָם ווּאָסָעָר. פָּנוּסָמָקָאָפָּ פָּנוּסָמָקָאָפָּהָט מַעַן גַּעַשְׁפָּאָנָט צָוָם בַּאֲדָעָ בְּלָאָק נַאֲקִיט כְּבִיּוֹם הַוְּלָדוֹ, נַאֲרָ די שִׁיךְ אַיְזָ עַרְלְוִיבָּט גַּעַוְוָאָרָן מִטְצָוָנָעָמָן. די בְּלַאֲקָאַלְטָעָסָטָה הַאָבָּן נִשְׁטָגָעָקָט אָזָ אַינְדָּעָרְוִיסָּן גַּיְיָטָקָאָלְטָעָרָדָרָעָגָן, סְפָּאָלָט אַשְׁנִיָּ, דַּעַר פְּרָאָסָט בְּרַעַנְטָ, נַאֲרָ זַיְיָ הַאָבָּן גַּעַטְרִיבָּן צָוָם בַּאֲדָעָ רַוְּם. האט דָּאָרָט אַוְיךְ נִשְׁטָגָעָפָּהָלָט פָּוּן די אַנְשָׁיָּ סְדוּמָ, אַון זַיְיָ הַאָבָּן נִשְׁטָאַרְיְגָלָאָזָט אַזְוִי שְׁנָעָל גַּעַהְיִיסָּן ווּוֹרְטָן אַינְדָּעָרְוִיסָּן בֵּין די פְּרִיעָרְגָּעָ טְרָאַנְסְפָּאָרָטָן ווּעָלָן פְּרָטְטִיגָּן, אַון מִיר הַאָבָּן גַּעַמְזָוָט שְׂטִינָן אַינְגָאָנָצָן נַאֲקִיט אַין צִיפְּעָדִיקָן פְּרָאָסָט.

זכרון קדושים

דעם ריעשט טאג איז מען געוווען טורך, איינער זיך אויסזואשן די הויזן
מייטין בלאטיגן רעלך, איינער פוצט די שאלקע מיט זאמד, וועלכע איזו איז
פונ דער וואך פארושאוארט געוואָרַן, אַבְּדָעָרַעַר איזו עסְק צו שארפַן דעם לעפל
זיך קאנען שנײַין דאס „לְתָמָא עֲנוֹיָא“, מענטשן טרייקענען די געווואָשַׁנָּע בְּגָדִים,
לויפַּן אַרְוָם זוכַּן אַנוּדֵל צו פָּרְנַיְעַן די צָרְעִיסְנַּעַן הַוִּיזָּן, טוישַׁן די שִׁקְּ, בעקומען
אַאנְדָּעָר רַעַךְ, אַבעָּר אַבעָּרַעַן ווַיְנַטְּרַעַן מְאַנְטָלַן.

נאכְּדַעַם ווי די שערערס מיט די רַאַזְעָרָס אַין בְּלַאַק זַעַנְעַן פַּעַרְטַּאַג
געווָרַן מיט זַיִּעַר מְלָאַכְּתָּה, האַט מען גַּעֲמוֹזֶת אַדְּרוֹבָּגִין אַקְּאַנְטְּרָאַלְּעַד בּוֹדְקַן זַיִּן
אוּבָּ אַיְדָעָר איינער אַיזְרַאַזְרַט אַוְן אַפְּגַּעַשְׂוִירַן, אַוְן אוּרְקַן אַקְּאַנְטְּרָאַלְּרַן די
בְּגָדִים אוּבָּ זַיִּ זַעַנְעַן רַיִּין פּוֹן כִּינְיָם, אַוְן צַיִּ די אַוְיַּרְעַן מִיטְּן קָאָפְּ זַעַנְעַן רַיִּין
אַבְּגַּעַוָּשָׁן. אוּבָּ בַּיִּ אַיְנָעַם אַיזְרַעַנְעַן גַּעֲווָרַן אַכְּנָה, אַיזְרַעַן עַר בַּאַוִּיטִיגְּט
געווָרַן אַוְן עַמְּ אַוְעַקְגַּשְׂקִיט אַוְיסְקַּאַן די בְּגָדִים אַיזְרַעַן די דַּאַמְּפַטְּ קָעָסְלַן,
וּעַן עַר אַיזְרַעַן צְוָרִיק גַּעֲקוּמָעַן האַט עַר אַפְּטַמְּאָל בַּעֲקוּמָעַן טַוִּיטְ קָלְעַפְּ מִיטְ
אַשְׁטְּרָאַפְּעַ דַּעֲצָן.

טאָמָעַר סְאַיזְרַעַן זַיִּינְגַּ גַּעֲווָעַן די לִיְּדָנִישָׁן פּוֹן בִּיְּטָאַגְּ, האַבְּן די שלעכְטַע
בלַאַקְּאַלְּטַעַסְטַע נַאֲךְ מוֹסִיף גַּעֲווָעַן כְּהָה וּכְהָנָה בִּיְּנָאַכְּטָה. נִישְׁטַ אַיְנָמָל שְׁפַעַט
בִּיְּנָאַכְּטָה, וּעַן יַעֲדָעָר איינער האַט זַיִּ שְׁוִין גַּעֲפִינְעַן אוּפְּפִין הַאַרְטָן גַּעַלְגָּעָר,
די לִיכְטַן אַיזְרַעַן פָּאַרְלָאַשְׁן גַּעֲווָרַן אַיזְרַעַן אַשְׁטְּילְקִיטְעַת הַעֲרָשָׁת אַיזְרַעַן, דַּעֲמָאַלְט
קוּמַט פְּלוֹצִים אַרְיִין דַּעַר שְׁלַעַטְטָרְעַר בַּלְּאַקְּאַלְּטַעַסְטַעְרַע אַיזְרַעַן מִיטְ גַּעֲווָלְדִּיגָּע
קוּלוֹת דַּעַם עַולְםָ אַוְיַּגְעַוְעַקְט „פּוֹסְ-אַפְּעָלְ... פּוֹסְ-אַפְּעָלְ...“

יעַדְעָר איינער האַט גַּעֲמוֹזֶת זַיִּ אוּפְּהַיְיָבָן אַיזְרַעַן צַיִּינְגַּן די אוּסְגַּעַדְאַרטָע
צַוְּקַלְאַפְּטַע פִּיס, אוּבָּ עַר האַט זַיִּ רַיִּין גַּעֲווָשָׁן פָּאַרְיָן שְׁלַאְפָּן גַּיִּן. פּוֹן בְּעַט
צַוְּבַעַט האַט עַס מִיט עַס גַּעֲווָרְפַּן צַוְּקַאְנְטְּרָאַלְּרַן יַעֲדָעָן עַקְסְטָעַר זַיִּינְעַ פִּיס.
זַיִּעַר אַפְּטַמְּאָל האַט פָּאַסְיָרַט דָּאס מִהָּאַט נִישְׁטַ גַּעַקְעַנְטַ זַיִּן די פִּיס רַעַכְט
וּוָשָׁן, אַיבְּעַרְהוּיְפַט וּוַיְנַטְּרַעַן וּעַן מִיהָאַט זַיִּקְוִים דַּעַרְשְׁלַעַפְּט אַיזְרַעַן לְאַגְּעָר אַרְיִין,
פָּאַרְפְּרַוְיָרַן אַיזְרַעַן צַוְּקַרְיָשַׁט, דַּעַמְּאָלַט האַט זַיִּ דַּעַר רַשְׁעַ נִוקְםַ גַּעֲווָעַן, גַּעַשְׂקִיט
בְּחִזְוֹת הַלִּילָה זַיִּן די פִּיס וּוָשָׁן, אַיזְרַעַן מוֹסִיף גַּעֲווָעַן אַעֲוָשָׁן.

בַּיִּ אַזְלָכְעַ גַּעַלְגָּהִיְּטָן פְּלַעַגְן זַיִּן די בלַאַקְּאַלְּטַעַסְטַע אוּסְצִיְּכִנְעַן
אַיזְרַעַן זַיִּעַר נִידְעַרְיִקְעַ מְעַשִּׁים, אַיזְרַעַן גַּעֲוֹכְט סְתִּים בְּלִבְּוּלִים נִקְמַה נִעְמַן פּוֹן זַיִּעַרְיִקְעַ
פָּאַרְשְׁקַלְאַפְּטַע בַּרְיִדְעָר, אוּסְטָעַר די טַוִּיטְ קָלְעַפְּ וּוָסְ די רַשְׁעִים האַבְּן גַּעַשְׁלָאַגְּן

זכרון קדושים

מייט לעדרגען ריטער, האבן זי צו געבראכט און פיל שוואכע ליעט האבן נישט אויסגעהאלטן די צרות און זייירע יארן זונגען פארכורצט געווארן, אומגעקומען אויף פארשיידענע ערליי אופנים.

אמת הדבר; אין די פינסטערע טאג האבן זיך געפינגען גוטע מענטשן וועלכע האבן זיך מוסר נפש געווען פארין צוויטן, געהאלפן אויף פארשיידענע דרכים, הון בי דער ארבייט צו פאראלייכטערן דעם עול השבודה, הון אין לאגער אליאין, מייט וואס סייאז נאר מגליק געווען, אבער מאידך גיסא, זונגען געווען שלעכטעה מענטשן, וועלכע האבן זיך אינגןצען פארלויין, געווארן צוווי פיסגעח חיים, געצאפט דאס בלוט פון זייירע איגעגען ברידער, סי די וועלכע האבן זיך צוגעשטופט ווערן, „פאר ארבייטערס“ סי די Kapoorיס אדרער بلاק אלטטעסטע.

לאנגזאמ לאנגזאמ האט זיך געלעפעט דער זוממער, יעדער טאג אייז געווען לאנג ווי דאס גלוות. פארמייטה האט מען קוים געווארט אויפין מיטאג צו בעקומווען דאס ביסעלע ווארמע קאלאמיטנע וואסער, וואס האט זיך גערופן לתפארת המליצה, „בונה זופ“ נאכמיטאג האט מען געמיילט די מינוטן סייזל שוין זיך ענדיגן דער טאג, און בעקומווען דעם נאכטמאל צו פארשטיילן עטוואס דעם היינער.

מענטשן זונגען שוין אַרְוָמָעָגָאנְגָעָן ווי די אויסגעמאדרעוטעشكلאָפָן מייט פארשטיינערטער הערצער, נישט וויסטנדיג אויף וועלכער וועלט מלעבעט. האט איינער באגעגענט דעם חבר אייז די ערשות פראגע געווען: „זאג מיר חבר לעבן! וויאורי אייז היינט די זופ שייטער אדרער געדעכט“ מהאט נאר ג'חלומט וועגן אבעטערן בין אין מoil, די פארציע זופ זאל זיין פונעם ענדע קעסל, אפשר וועט ער האבן מול צו א געדעכטערע זופ מיט עטליכע קארטאָפָל.

אגאנצע וואך האט מען געמיילט די טאג, ווען וועט שוין קומען דער שבת מיטאג, קענען אביסל אפאטמען, קענען שלאָפָן לענער מיט עטליכע מינוטן, אויך זיך צו אַמְעָנְטָרָעָפָן מיט בעקאנטער, שכנים, פריינד, צו הערן אַטְרִיסֶט ווארט און כאָפָן גוֹט נִיְיעָס...

אין לאגער בונה אייז געווען באראָקוּן אייז וועלכע עס האבן געוואוינט

דייטשע העטליינגען, אטייל פאליטישע ארעסטירטער אוון דאס רעשט רוצחים, באנדיטן מיט כל מיני פארברעכערס, זיין האבן שוין געהאט אסך יארן פארבראכט אין דער תפיסה. די דזיגע לאגעניקעס האבן געהאט מערער עסן ווי מיר פלעגן די יונגע קינדער זיך אראפשטעלן ביי זיערט בלאקן אוון ווארטן או איזינער פון זיין זאל איבערלאזן שיריים פונגעם עסן אוון אונז מכבד זיין. קינדער פלעגן זיין העלפֿן די וועש ואשן, די טיעפֿע שאלקעס אויסוואשן אוון דערפֿאָר בעקומען עטליכע לעפלְך זופּ אוון אויסלען די כלימ.

נוויט ברעכט אייזן. כאטש ס'איין געוווען שטראנג פארבאטן צו דריינען זיך נעבן דער לאגער קאָך, אוון וויי איין געוווען דעם פארשווין וועלכער איין דראָט דערוישט געוווארן פון די ס.ס. זענען דאָך מענטשן אהין געלאָפּן אוון זיך איינגעשטעלט זיערט יארן. נישט צוברענגען אַביסעל עסן איין מען אין קאָך געלאָפּן, נאָר געזוכט זיך אַריינגענּיען צום מיסט באָרג אוון אַרגאניזירן עטליכע שוליכץ פון קאָרטאָפּל, בהמה ריבּן ושאר פֿאָרפֿוּילְטָעָר יְרָקוֹת.

דער קליקליךער וואָס האָט אַרגאניזירט טאָשן מיט שולעכץ, איין מיט דעם אַצְרָג בעקומען איין בלְאָק אוון דאס געשטיפּט איין מוויל רזיערהֵיט, בעלי העוז פְּלָעָגָן געמן די יְרָקוֹת אוון זיין שטעלן קאָכוּ בַּיִי די דאמָפּ רַיְעָזָן, זיין זאלן זיך פָּאוֹרָן עטליכע שעָה. אַפְּטָמָאָל האָט דער בלְאָק אַלְטָסָעָטָעָר גַּעֲלִיגָּט די הענט אוּיפּ דעם מאָכְל אוון דאס אוּוֹק גַּעַשְׁמִיסָן, אוון דער בעל הסעודָה איין גַּעַבְּלִיבָן מיט גַּאֲרָנִיט.

זכרון קדושים

פרק שלושים וחמשה

— פליחות מעג אין די קאנצענטראציאנס לאגערן — אינגען
 קינדרער שרודי אש — עקפתערע קינדרער بلاקס אין אוישויז
 — סוד הקום אין די פארניכטונגס לאגערן — אינגלער
 ווערן פארנארט דאס השנה צום אפעל פלאין — בלוט מפחר
 פון די שלעכטט בלאק אלטטען — מאי חווית דבמא דידך
 סומק טפי — די לעצעטט בקשה פון אונזערע קינדרעריך
 פאו דער עקריה.

עס זענען אングעקומען די סליקות טאג. אידן גיעען ארום מיט רווייטע
 אויגן, בלאסע פנימיר, אינגעקארטשטטע גופים, און מבענקעט נאך די שיינע
 צייטן פון דער חרוב געווארנער היים. ס'רייסט בייס האָרץ ווען מ'דרמאנט
 זיך און מיט איאר צוריק איזו מען נאך געוווען אין אינגעער
 אין זיין ישוב, באזאמ מיט דער גאנצער משפחה, די פרוי, די קלינגען קנדערליך,
 מיהאט נאך געהאט טאטע-מאמע, אבאע, איזידע, ברידערליך מיט שוועסטערליך
 שכנים מיט חבירים. און פלווצים איזו מען אוועקגערטין געווארן פון דער אלטער
 היים, אללעס איזו חרוב ונחרב, און נאך דער גרויסער שריפה זענען נאך געציילטע
 קיילעכדייקע יתומים געלבליכן אין די גיהנום לאגען.

זיצען אידן זאנטאג אונטער די בלאקס, מיטן צוקריישעטן רקון אングעלענט
 צו דער וואנט, און מ'פארצ'ילט וויאזוי עס האט אויסגעזען דאס לעבן אין די
 אלול צייטן. את דערמאנט מען זיך אין דעם סליקות ניגונג... חסידישע אידן
 פארצ'ילן וויאזוי מ'פלעגט פילן דעם טעם פון סליקות זאגן בי זיירע רביס,
 וויאזוי מען פלעגט גיין צופיס ואכענס קיין וויזשנץ... סליקות אין סאפיקען...
 סליקות בייס מונקאטשר רביבי... סליקות אין שטאמ, סליקות אין דארף... און
 דער טרייקענער קוואל טרערן עפנטן זיך פריש אויף און הייסע בלוטיגע טרערן
 רינען איבערן פנים, און באאנצן די בלוטיגע פארשאלטענע לאגער ערדה.

טאטעס דערמאגען זיך וויאזוי ס'האט אויסגעזען סוף הזמן, ווען די
 מלמדים האבן נאר וואס ג'ענדייגט דאס לערנווען אין די חדרים, די ליכטיגע
 קנדערליך מיט די שיינע געקייזוולטע פאהילך האבן אונגעפילט די גאסן, קינדרער
 אין די היה, אין די גערטנער, אויף די פעליזער, טאנצן און שפילן זיך, קרייכן

אויף די אויבס ביימער, שפאנצירן בי די וואסערליך, און יעט וואס האט זיך
מייט זיין אפגעטאן? ווי אהין זונגען זיין אהין געקומען?...

עס שטיקן די טרען אין האלן, ווען מען הייבט אן צו פארציילן
ויאזוי די ישיבה בחורדים פלאגין זיך פארזאמלן צורייך אהיהם סוף הזמן. די
איןגע תלמידי הרים וועלכע האבן באלייכטן אללע דערפער און שטעת, ס'איין
מש מאחנונג געווען צו קוקן אויף זיערעד אידישע צורות, אפרידיך פאר די
אורימע עלטערן, אטריסט פאר זיער שעור לבן און האראוואני. מען
האט געהאפט צו דערלעבן פון זיין נחת, און וואס האט זיך איסיגאלאט, אללעס
אייז געבראקט געווארן צו דער עקדה... טויזנטער בחורדים און קינדר ער זונגען
צווית געווארן איין די ארביבטס לאגערן... פיל געפינען זיך איין אוישוויז...
און אספֿק אויב זיין וועלן קענען אויסחהאלטן דעם על השעבוד, און בלײַבן לעבען
פון די אללע סעלעכזיעס.

אייך האלט עס פאר אהיילגן חוב מקדיש זיין דעם פרק צו באשריבין
דאס קידוש השם לעבן פון די איןגע קינדרליך, צוישן וועלכע איך אליאין בין
דעמאלאט גערעכנט געווארן אלס איינער פון זיין.

נאך דער באפריאוּנג האבן זיך געפינען כתבי זכרונות וועלכע שרייבן
זונגען בייטערן לאגעער לעבן, די צרות ויסורים וואס די דיטשע אכורים האבן
אויסגעטילט איין אוישוויזר גיהנום, אבער מיהאט מסיח דעת געווען צו פאר-
צילן פאר די שפערעדיקע דורות, די אללע פאסירונגגען און געשענישן מיט
די איןגע העפטלינגען, די צרות און די לײַזן פון די קינדר שרידי השאה
וועלכע זונגען לעבן געלביבן, ויאזוי זיין זונגען נישט נכנע געווארן פאר דעם
שטן המשחית.

צוישן די פיל טראנספֿאָרטן וואס זונגען אַנגעקומן אויף בירקאנוי פון
די קארפאָטן, מאראמאריש האבן זיך געפינען טויזנטער אידישע קינדר —
תינוקות של בית רבן — ישיבה בחורדים, זיין האבן שוין געהאָט הינטער זיך
עליכע געלאגטער יארן, און זייט 1941 נישט געהאָט קיין איין גוטן טאג. פיל
האבן שוין אמאָל טוועם געווען דעם טעם פון דעפֿאָרטירן, געטהאנען בי דער
אוקראיניישער גרעניז און על פֿי נס ניצול געווארן פון די מערעדערישע הענט.

באלד ווי מאיז אַנגעקומען קיין אוישוויז און די רוצחים האבן די

זכרון קדושים

שאג

וועגןען געפנט מיט גריס שטארם, געשפאלטן מיט די דיקע שטענקס די אינגען קעפלך, צעבילט און צובליטיגט, און גטריבן דעם עולם צו דער סעלעקציע, דעםאלט זענען כמעט דאס רוב קינדר ער אוועקגעשית געווארן אויף דער „לינקר זייט“ אין די „באד אנטאלטן“ באזאם מיט זיירע ערטען, שוועסטער און ברידער.

פארשיקט אין די ארבײַטס לאגערן האט מען נאר די בחורים וועלכע זענען געווען מסוגל צו ארבײַטן די שוערטע ארבײַטן, אבער אינגעןעלע אייז באלאד פארארטילט געווארן, מיטין סימן פון אמערדערישן פינגער צו גיין „ליינקס“, ער האט פון דער ערשטער מינוט ביי די מערדעָרט נישט געהאט א זכות קיום, אט אוזי זענען אווק אויף „קידוש השם“ טויזונטראָר קאָרְפָּאַטִּישׁע מאָרָאָמָּרִישָׁר קינדר ער, אַיְדָּעָלָע יְשִׁיבָה בְּחָוּרִים לְהָרֶדֶת, דער דורך העתיד פון קאָרְפָּאַטִּישׁוֹס, באזאם מיט די רעשת צדיקים וחסידים, בעלי תורה ועובדיה.

נאָר אבער טראָצְדָּעָם אללעם האָבָן זיך געפינען פיל קינדר ער וואָס האָבָן מצליח געווען זיך אַרְוִיסְרִיסְעָן פון די מלֿאָכִי חְבָּלה, אָוָן זיך אַרְיִינְכָּאָפָן צְרִישָׁן די גְּרוֹפָעָס אַיְדָן וועלכע דער אַרְכִּי רֹצֶחֶם מְעֻנְגָּעָלִי יְמִינָה האָט אַוִּיס-יעַקְלִיבָן אָוָן גַּעֲשִׁיקָט „רַעֲכַטְסָ“. זַיִּז זענען אַוִּיסְגָּעָמִישָׁט גַּעֲוָאָרָן צְוִוִּישָׁן די אַרְבָּאַיִטָּס פָּעָאִיגָּע הַיִּמְיִישָׁע מְעַטְשָׁן, אָוָן מֵיט זַיִּז מַאֲשִׁירָת קִיְּין בִּירְקָאָנוֹי צו ווערָן פָּאַרְטִּילָט אָוָן די אַוִּישְׁוֹזְעָר אַרְבָּאַיִטָּס לאָגָעָרָן.

כל זמן מיר זענען געווען אין אוישויז האט זיך נישט אַפְּגָעָטָאן די סְכָנָה פון אָוָנוֹ יְנַגַּע בְּחָוּרִים אַפְּלִוּ לְרָגֶעֶת אַוִּיפָּה. אַוִּיפָּה יְעַדְעָן שְׂרִיט אָוָן טְרִיטָה אָבָן די ס.ס. לִיְּטָן נַאֲכַעַשְׁמַעַט אָוָן נַאֲכַעַזְכָּט אַוִּיב סְהָאָט זיך נַיְשָׁט אַוִּיס-בְּעַהְאָלָטָן אַקְיָדָן נַעֲבָן זַיִּין טָאָטָע דַּעַר בְּעַקְאָוָטָן. שְׂטִיעָנוֹדָגָן אַוִּיפָּן אַפְּעָל פְּלָאָץ זענען זַיִּז גַּעֲקָומָעָן אָוָן אַרְוִיסְגָּרִיסְעָן פון צְוִוִּישָׁן די שְׂרוֹת אָסְךְ קְלַעַנְעָרָע אַינְגָלָעָר אָוָן זַיִּז אַפְּגָעָזְאַנְדָּעָרָט עַקְסְטָעָר אָוָן די סְפָעַצְיָילָעָן קִינְדָּעָר בָּאָרָאָקָן.

אין גיהנום לאָגָעָר אוישויז אַיִּז געווען עַקְסְטָעָר בְּלָאָקָן אָוָן וועלכע עס האָבָן זיך געפינען טויזונטָר אַיְדִּישָׁע קִינְדָּעָר. פִּיל זענען געווען פון די טְשָׁעַכְיִישָׁע אַיְדִּישָׁע מְשִׁפְחוֹתָן, קִינְדָּעָר פָּנוּגָם צִיגָּאָנָעָר לְאָגָעָר, פּוֹילִישָׁע יְוָעָנָה, הַונְּדָעָטָעָר צְוִילִינְגָּן וְאָס דַּעַר רֹצֶחֶם מְעֻנְגָּעָלִי האָט פון אַיְדָעָן טְרָאָנְסְפָּאָרָט אַוִּיסְגָּעָלִיבָן, כְּדִי זיך אַוִּיפָּה זיירע גּוֹפִים לְעָרְנוֹן אָוָן פָּאָרָשָׁן, ער האָט גַּעַצְאָפָט

ויעיר דם התמציה אויף דעם באראריישטן אופן, און נאכhaar זיין אומגעבראקט אין די גאון קאמערן.

בישט נאר אין אוישוויז אליאן האבן זיך געפינען לאגער קינדרע, נאר אויך אין די אנדרע ארבײיטס לאגערן זענען אנגעקומען פיל אינגע העטליגנגן, נומערידטע שקלאפען, אללעס איז פארטילט געווארן צוישן די ארבײיטס קמאנדעס, געצווינגען צו ארבײיטן די שווערטע ארבײיטן, פינקט ווי גרויסע מענטשן, זימער אין די גרעסטע היtsן, פארחלשיט, פארשמאקט, קיין עסן קיין טרינקען צו דער זעת, און ווינטער אין די גרעסטע שנייען, אין די ציפעדייקע פרעסט, ווען ס'האט פרגלייזערט דעם קערפער אוון פארשטינגרט אלע אברים.

די צרות פון די „יונגנטליךע“ זענען געוווען פיל ערגער אין די לאגערן ווי פון די דערואקסען מענטשן. יומ יומ האט מען געטביבן צו דער ארבײיט, די פאר-ארבײיטערס, די אפאיס מיט אלערלי דיטשע כלבים האבן זיך נישט גערעכנט מיט אינג קינד, דער הונגער פלאגט, די אברים וווערן אפגעשותאקט, די מענטשליכע צורה וווערט אפגעריבן, די אויגן זינקען אין קאף אלץ טיעפר אוון טיעפה, אוון די נשמה צאנקט אינעם „מוולמענישן“ גוף ווי אלעט וואס האלט זיך ביים אויסלעשן.

אינגלך מיט די פאלדארטע פנימיר, פאלאלשנע אויגן, האבן זיך געשלאפט מיט די שווערטע משאות, געטראגן פופציך קילאדייקע זעק צימענט, געהובן אויף די פלייעצע די שווערטע אייזערבע באן שינען, געגרבן לאנגע און טיעפע קאנאלן שטייענדיג ביז צו די קני אין וואסער אוון זיינדיג פארדריסקעט פונעם ליום, זיין האבן זיך געציגן מיט די בליערנו קאבל-דראטן, קינדרע האבן געזינקן טיעפ און דער ערעד אין די קוילן גראבענס און געוווען זשאנדע אביסל רייןע לופט, קינער האט זיך אויף זיין נישט מרחם געוווען, פאר יעדען קלינייקיט האט מען געקריגן געללאגן, קלעפ פונעם בלאך-אלטען, פונעם שלעכטן Kapoor, פארארבייטעה, צעוויל מינסטער, אוון די טרינקע ביינדליך זענען אינגןץ צוקלאפט אוון צוביילט געווארן, פיל מיט מכות אוון בליעס סימנים.

אין די ערשתע זימער חדשין, ווען מיר קארפאטישע קינדרע זענען פארשיקט געווארן אין די לאגערן, האט מען זיך נאר געתשטארקט אוון פראבירט אויסהאלטן דעם עיל השעבוד, אבער אווי ווי די אסיען צייט אויז געקומען,

זכרון קדושים

שעה

די קאלטע שלאקס רעגן האבן דארכגעווייקט די ביינער, די פריעסט האבן גבערנט און גבעראטן, דעםאלט אייזו שווין געווען למעלה מכוחותיהם אויסהאלטן די צרות ורדיפות.

די גרויסע קאלטע שנייען האבן גבעראקט פארשיידנען קראנקיטן, אייזו פון די אינגעולד אייזו געפאלן איינס נאכץ אנדערן. פיל זונגען קראנק געווארן אויף די לונגגען, געהיסט און געשפיגען בלוט, די ביינער זונגען פארפרוייערן געווארן, דא אפגעפרוייער פינגער, אָפּוּס, דארט אָפּאַפּרְוִיעָרָן אויער, מכוח מיט הויט קראנקיטן, און אווי האבן זיך די אינגע העפטלינגען אַיְדָעָן טאג געמיינערט.

פרעוגט זיך אָפּראָגָע, פון ווי האבן די קאָרְפָּאַטִּישׁ אָוֹן מאָרָאָמָּרִישָׁר קינדער געשעפט די כוחות אויסצושטיין די יְסֻוּרִי שָׁאָל ? וואָס האָט אָרְנוֹן מְחֹזֶק געווען אֵין די פִּינְסְטָעָרָע טָעָג, זיך נִשְׁתַּחֲוֵן מְכְנִיעָה זִיְּן פָּאָרְן דִּיטְשָׁן טִיוּול אָוֹן מְמַשֵּׁיךְ זִיְּן צָו לִיְּדָן דָּעַם עַל הַשְׁעָבָה, זַיְעַנְדִּיגְׂוִיךְ עַדְסָמִים מִיר וּוּלְן זַיְּ אַיבָּעָר לְעָבָן.

וּוְיאָוִי אֵין דָּאַס מְעַגְּלִידָה, דָּאַס אֵין דָּעַר צִיִּיט וּוּעַן שְׁטָאָרָקָע מְעַנְּטָשָׁן, וּוּלְכָעַ האָבָן אַלְלָעַ זַיְעַרְעָא גַּעֲרָבִיָּיט אֵין דָּעַר הַיָּם כָּל עֲבוּדוֹת שְׁבָעוֹלָם, גַּעַהַט מְעַרְעָר כְּחוֹת וּוּמִיר, זַונְגָעַ בָּאָלָד אֵין די עַרְשָׁטָע וּוּאַכְעָנָס צְוּנוּיָּפָּט, גַּעַפְּאָלָה, זיך אַינְגָאנְצָן פָּאָרְלִיְּדָן, אָוֹן דּוֹקָא מִיר קִינְדָּעָר, טְרִיקָעָן וּוּי אַשְׁטָעָקָן, נָאָר הוִיט אָוֹן בֵּין, האָבָן דָּאַךְ מְמַשֵּׁיךְ גַּעַוְעָן צָו עַקְוּסְטִירָן אָוֹן זיך רַאְגָלָעָן מִיט דָּעַם טְרָאָגִישָׁן מְצָבָה.

וּוָאָס אַיְגָעָנְטָלָךְ אֵין גַּעַוְעָן דָּעַר סָוד הַקִּיּוֹם פָּוֹן די אַינְגָעָ קִינְדָּעָר אֵין די קָאַצְעָט לְאַגְּעָרָן, באַקְעָמָט מִיט גַּוּוִיס עֲקָשָׁנוֹת די צִיפְּקָעָ צְרוֹת, נִשְׁתַּחֲוֵן גַּעַשְׁרָאָקָן זיך פָּאָר הַוְּנָגָעָר, פָּאָר טְוִיטָעָ קְלָעָפָּעָ, פָּאָר עֲבוּדָת הַפְּרָךְ, פָּאָר די בִּיּוֹעָ פְּרָצָפִים פָּוֹן די ס.ס. לִיְּטָה, אָוֹן נִשְׁתַּחֲוֵן פָּאָרְלִיְּרָן די האַפְּעָנוֹגָ פָּוֹנָעָם לְעָבָן, מַאֲמִין גַּעַוְעָן אוֹ סּוֹף סּוֹף, וְכָל הַרְשָׁעָה כָּעֵשָׁן תְּכִלָּה, כי תְּעֵבָר מִמְּשָׁלָת זְדוֹן מִן הָאָרֶץ.

— * —

אויף די הוַיְכָע בערג פָּוֹן די קָאַרְפָּאָטָן, צְוִישָׁן די גְּרוֹיסָע וּוּלְדָעָר, אֵין דָּעַר לְעָנָג פָּוֹן די „פָּאָלָאַנִּינְעָס“ שְׁפָאַצְּרָט זיך דָּעַר בָּעֵל שָׁם הַקְּרוֹשׁ מִיט

זיין חביבא קדישא, פארטיעפט און פארקלערט שפאנען זיין אויף די שמעקענדיגע גריםע גראונ, די בארד פלאטערט פונעם ווינט, די לאנגע פיאות שאקלן זיך וויא די הויכע ביימער פונעם געדעכטן וואלד. אויף א גריין גראז זעט זיך דער בעש"ט אפרוען און די תלמידים ארינגע אין ארום ווארטן צו הערן פון זיין הייליג מoil חידושי תורה רזין דרזין.

פאנגעט אן דער בעל שם הקדוש, עס שטייט אין מלאכי: „ושבתם וראויהם בין צדיק לרשות, בין עובד אלקים לאשר לא עבדו“ פרעוגט די גمرا אין מסכת היגייה, וואס איי דער חילוק צו א צדיק און צו א,,עובד אלקים“? און וואס איי דער אונטערשייד צו א,,רשע“ און צו דעת מענטש,,אשר לא עבדו“? וועלכער האט נישט געדיגט דעת הייליגן באשעפר? ענטפערט די גمرا,,אלא שאינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה פעמים ואחד...“ עס איי נישט גלייך דער מענטש וואס לערננט דעת פרק הונדרט מלך צו דעת וואס לערנט דעת פרק הונדרט מיט אין מאל.

פרעוגט דער הייליגער בעש"ט: בשלמא וווען איינער לערנט צוויי מאל און דער אנדער ערער לערנט פינג' מאל, איי פארהאן אונטערשייד, דער צויזיטער פארשטייט און קאן בעסער דאס לערנען, אבער אויב אמענטש האב אפגעלערנט הובדערט מאל דעת זעלבן פרק, און זיכער וויסט ער שיין אללע פשטים מיט אללע כוונות פון דעת לערנען, וויאזוי איי מעגלייך און דער צויזיטער וואס האט נאר מיט אין מאל מערער געלערנט זאל פארשטיין דעת פרק בעסער?

איי דער בעל שם הקדוש מסביר דעת מאמר חז"ל אזי: אמענטש קאן לערנען דעת פרק אפיקו הונדרט מאל, נאר אבער ער האט פארגעסן פונעם ,,אחד“ —,,אחד מי יודע? אחד הוא אלקינו“ — ביים לערנען האט ער נישט איי זיין געהאט צו לערנען תורה לשם, קומט דער צויזיטער און לערנט,,מאה פעמים ואחד“ מיט דער כוונה פון,,אחד“ דער ריפט זיך א,,עובד אלקים“ און זיין תורה דערגריכט ביז צום כסא החבוד.

דער מאמר חז"ל וואס איי באשטראלט געווארן מתורת הבуш"ט איי אין אונער פראוינץ געוווען דער אבןesisוד בנוגע לתנוך הבנים. מדור לדור האט זיך געשפינען און געווועבט די אידישע קייט בי אונז אין די קאראפאטן, אין אללע חדרים, תלמוד תורה/ס, אין אללע ישיבות האט מען מרבייך געוווען תורה מיטן,,אחד“ אינגלעד האבן זיך פון זיעריע קינדרישע יארן ממיית

געווען באהלה של תורה, בחורדים האבן געלערנט אין די ישבות און מקיים געוווען „פת במלח תאכל“, קיינעם האט זיך נישט ג'חלומט צו לערגען לשם תכילת, אבער אין זיין האבן אנדערע מחשבות ביים לערגען, דאס אין געוווען אברען צו תורה מיט דעת „אחד“, און די צאן קדשים האבן אין זיך אונגעוואפט תורה ויראת שמים, געוווען שטענדייג גרייט זיך מוסר נפש זיין פאר דעת „אחד“, בבחינת מתי יבא לידי ואקימנו.

און און די אינגע בחורדים האבן זיך באגעגנט פנים אל פנים מיט די כוחות הטומאה, מיט די דיטשע בלוט דארשטייקע מרצחים, און זיין אונגע-צינדן געוווארן אפלאם פייער, און מיט החלבות דקדושה זיך געראנגעלט נישט נכנע וווערן פאר די כותחות הרשות, זיין האבן בעקמען ארצון ברול צו לעבן אויף קידוש השם און מקבל זיין באהבה אללע יסורים, בשום אופן נישט פארליין די אמונה אין הייליגן בורא כל העולמים.

פון דעת צובלייגן הארץ געוווקט אמין „בת-קול“ און געמנטערט „אידישע קינדרלך זייט אידך נישט מייאש!“ איר מזוט לעבן און איהר וועט בליבין לעבן „בדמייך חי... בדמייך חי...“ שטארקט אידך און לעבט אויף „קידוש השם“ וויל איר זייט די רינגעולד צו שטוקלו די אידישע קיטט... פון אידך דארף זיך דאס אידישע פאלק וויטער אויפבויען געדענקט און „עם ישראל חי!“...

דאש גיין דאווענען בצבור יעדען אינדעפררי, דאס לויפן נאך אשווערן טאג ארבײיט חפילין ליאגנ, דאס וואשן זיך צום להם עוני, דאס בענטשן נאך איעדען עסן, שמירת שבת ווי וויטט סאייז מעגליך, דאס פאסטען יומ כפור מתווע סכנת נפשות, את דאס אללעם האט אריגגעבלאון אrhoח חיים אין די עצמות היבשות, דאס האט געגבען יעדן טאג פרישע כוחות זיך נישט אונטערגעבן, נישט פארליין דעת בטחון אין איינציגן בורא, דאס אללעם האט מחזק געוווען און אריגגעגן ניע קראפטען בבחינת „וקוי ה' יהליפו כח!“...

שטייענדייג בי די לאנגע „אפעלן“ ווינטער אין די קעלטן, בריזענדיג בייז צו די קנייעס אין די קלטטע בלאטס, טראגענדיך זיך צימענט, האט מען זיך אינטערגעזונגגען איום טוב-דייקן פרייליכן ניגון פון דער חיים, זיך אינגעער דעת צווײיטן מחזק געוווען, דאס האט אריגגעבן אשטיקל לעבעדיגע פארב אין פנים ארין, און אויפעליכטן די אויגן.

איך די קינדער וועלכע זענען געווועזון אבעגעזאנדערט אין די ספעציגעלע
בלאקוין אין אוישויז און געווארט אויף זיער ביטערן גורל זענען געשטאנען
גרייט צו מקדש שם שמיים זיין בקדושה ובטהרה. וועגן אמוראידיקן פאל,
וועלן מיר דא פארצ'ילן, כדי די שפערטערדייגע יונגענט זאל וויסונג און זיך פון
זיין אפלענצען.

געוווען איז דאס ראש השנה, אין די באזונדערט בלאקוין האבן זיך געפינען
הונדערטער קינדער, וואס זענען אונגעקומווען קיין אוישויז פון סייגטער געגנט
און די קאראפאטישע געטרום. דארט האבן זיין געווארט אויף זיער גורל, ווער
ס'זאל בליבן לעבען, און צוגעטילט וווערן צו דער ארבייט, און ווער ס'זאל
אומקומווען אין די קאלטאויווענס.

ראש השנה אין דער פרי האט דער ארבי רוצח, דאקטאר מענגעלע
ימ"ש, אויפגעשטעלט אויפן „אפעל פלאץ“ אין לאגער א „קרײַז“. דער סלופ
פון קרײַז איז געוווען טיף איינגערגראבן אין דער ערעד, אבער דאס ברעטל אין
דער ברײַט איז געוווען נישט זיער הויך פון דער ערעד... די עס.עס. לייט זענען
ארײַן אין די קינדער בלאקוין און אויסגערוףן דאס היות מאגייט טילין פאר
די קלענערקיינדערליך ציקערליך זאלן זיין אללע פארזאמלען אויף דעם
אפעל פלאץ.

אללע קינדער זענען שנעל געלאפען צום אפעל פלאץ, כדי זיין פון די
ערשטע אין דער רייע צו בעקימען דאס זיסע ציקערליך — איקר המציאות אין
אוישויז — קינדער האבן זיך אויסגעשטעלט אין דער רייע און יעדעס קינד
האט געדאָרט דורךאיין דורך דעם „קרײַז“. דאס קינד וואס זיין קעפעלע האט
דערגרייכט דאס ברעטל, וואס איז געוווען איז דער ברײַט, איז געשטעלט געוווארן
„רעכטס“ און דאס קינד. וואס איז געוווען קלענער און זיין קעפעלע האט נישט
דערגרייכט דאס ברעטל, איז געשטעלט געוווארן „ליינקס“.

סii די קינדער, און סii די לאגער אידן האבן נעהך געווליסט וואס דאס
מיינט, איז דאס איז נאר אתחבולה וויאזוי צו פארנאָן די פיצעלע קינדערליך,
זיין זאל לויין אליען צו דער „סעלעקציע“, די קאָפּוּס האבן שוין צו וויסן
געגעבען די אומגילדיכע עטלערן, איז מענגעלע האט אויסגעגעבען א באָפֿעל, איז
די קינדער, וואס זענען נישט הויך גענוג און זיער קעפּ דערגרייכן נישט דאס
ברעטל, וואס ליגט איז דער ברײַט פון סלופ. טאָר נישט בליבן לעבען, זיין

זכרון קדושים

וועלן נישט קענען ארבעטען, און „אוישווייך אויז נישט קיין סאנטארים אדער
קינדער הים צו דערציען קינדער...“

די קינדער מלומדי היסורים, זענען געווען קליג זוי די וועלט, זוי האבן
געפילט וואס די רשעים ווילן פון זוי, האבן די קליען געוויקסיגע זיך געשטעטלט
אויף די שפיז פינגער פון די פיס. כדי זיעיר קאָפּ זאל דערגרייכן דאס
ברעטל, אבער די ס.ס. ליט זענען געשטאנגען מיט גומי בייטשן און מיט
סאדיסטיישר הנאה געשלאגן איבער די פיסלך ביוז דאס בלוט האט געשפריצט,
די קינדער זאלן שטיזן גלייך, נישט אויסנארן, איז דאס קינד, וואס אויז נבעבע
געווען קעלענער, אויז געשטעלט געווארן לינקס און ער האט געוויסט, איז זיין
גורל אויז אַפארחתמעטער...

אווי האט מען אַפְּגָעַטִּילֶט 500 קינדער, און זוי אַפְּגָעַזְנֶדֶרֶט אֵין אַ
בָּאוֹנְדֶּרֶן בְּלָאָק, אֵין טָקָע דָּעַם רָאַשׁ הָאַת מַעַן זַיִּה גַּעֲדָאָרֶפֶט אַוּוּקָשִׁיקָן
אֵין דַּי גָּאוֹ קָאָמָעָן אַרְיִין. קינגער האט נישט גַּעֲקָאנְט אַרְיִינְקוּמָעָן אֵין דָעַם
בלאָק צַוְּזַעַן זַיִּה מִיט די פָּאָרוֹטִילֶט קִינְדָּר.

די הייטערס פון בלאָק זענען געווען קאָפּוֹס. גַּרְוִיסָע אַוִּיסְטוֹאָרֶפֶן, וּוּלְכָע
הָאַבָּן פָּאָר גַּעַלְט פָּאָרְקוּיפֶט די אַינְגָע קִינְדֶּרֶלֶק, הָאַבָּן זַיִּה דָעַרְפָּן דָעַרְוִוִּיסֶט
גַּעַוִּיסֶט טָاطָעָס, אֵיז פָּאָר אַשְׁטִיקָל גַּאֲלָד קָעָן ער אַוִּיסְקוּיְפָּן זַיִּין קִינְד, האט ער
אַוִּיסְגָּעָרָבָן אַשְׁטִיקָל גַּאֲלָד, וָאָס ער האט גַּעַהָאַט בעהאלְטָן, אֵין אַיִּז גַּעַלְאָפָן
צָוָם קָאָפּוֹי אַפְּצָוְקוּיְפָּן זַיִּין קִינְד.

מסחר אויז מסחר... ער קָאָפּוֹי האט צַוְּגָעָנוּמָעָן דָּאַס שְׁטִיקָעַל גַּאֲלָד אֵין
הָאַט דָעַם אַוְמְגָלִיקְלִיכָן טָاطָע אַרְוִיסְגָּעָבָן זַיִּין קִינְד אַבער ער האט דָאַר
גַּעַוִּיסֶט אֵיז אַינְדָעָרֶפֶרִי וּוּשָׂט ער דָאָרֶפֶן צַוְּדָע דָעַם אַוְיבְּרָעָשְׁטוּרָעָם פִּירָעָר צַוְּשָׁטָעָלָן
500 קִינְדָעָר, אֵיז ער אַרְיִין אֵין די אַנְדָעָרָע קִינְדָעָר בְּלָאָקָן אֵין האט אַרְוִיסֶט-
עַכְאָפָט אַקִינְד וָאָס אֵין נַעֲכָתוֹ באַשְׁטִימָט גַּעַוָּאָרָן צַוְּבְּלִיְיכָן לְעָבָן, אֵין האט
עַס אַרְיִינְגָּעָשְׁלָעָפֶט אֵין קִינְדָעָר בְּלָאָק צַוְּלִישָׁן די קִינְדָעָר, וָאָס זענען באַשְׁטִימָט
גַּעַוָּאָרָן פָּאָרְגָּאָזָט וּוּרָן.

ראַשׁ הָשָׁנָה אַינְדָעָרֶפֶרִי אֵיז גַּעַקְוּמָעָן אֵיד צַוְּהָרָב מִיּוֹלָס אֵין מִיט
אַבְּיטָעָר גַּעַוְיִין זַיִּה צַוְּעָם גַּעַוְעַנְדָעָט: „רְבִי לְעָבָן, אַיר בֵּין צַוְּאִיךְ גַּעַקְוּמָעָן
פְּרַעְגָּו אַשְׁאָלָה...“

זכרון קדושים

— „מיין קינד געפינט זיך צויזשן די 500 קינדער, וואס גרייטן זיך צו „קידוש השם“, דאס איז מיין און ייחיד, וועלכער איז מיר געליבן לפיליטה פון דערGANZLER משפהה, כי האב בעהאלטן אגאלדענע מטבח אין זויים פון מיין מלכוש, בעת מהאט אונזער טראנספארט געבערגנט קיין אוישוויז, און די מערדערס האבן עס בי מיר נישט געפינען, איצט — איזו ממשיך דער איד — קען איך מיט דער מטבח אויסקופן מיין בן יחיד, נאר אבער איך וויס אזי ווי דער קאפו וועט עם מיר ארויסגעבן, וועט ער ארויסכאפן אצוווית אידיש קינד, וועלכער איז באשטיימט געווארן צו בליבן לעבן, פרעג איך איך, אויב על פי דין- תורה מעג איך דאס מאכן?“.

דער טاطע שטייט און ווארט צו העורך פונעם רב אתשובה אבער דער רב קען נישט עפנען זיין מוליל, דאס הארץ איז עם פארקלעט געווארן, די שטיימע איז ווי אפגענון, הייסע טרען גיטן זיך, ער ווינט אויף איז זיט און דער טاطע אויף דער אנדרער זיט. שיין האט מען זיך דערלעבט או מדריך קומען צו אזי אנסיון צו פסקנץ אוא שאלה.

דער רב האט זיך געבעטן ביים איך, ער זאל האנדלן ווי זיין געוויסן דיקטירט עם, אבער דער טاطע, דער העלט פון קידוש השם, האלט זיך פעסט בי זייןעם, את האט ער די גאלדענע מטבח, את קען ער שוין לוייפן אויסקופן זיין בן יחיד, אבער ער וויל וויסן אויב על פי הלכה מעג ער דאס מאכן.

בידע האבן זיער ביטער געווינט, און דער רב גיט ארויס דעם פסק

דין:

— „מאי חזית דדמא דידך סומך טפי“. —

פון וואנטו וויסטו או דיוו בלאט איז רויטער פונעם צויזטן קינדס בלאט.

דער איך טארנישט אויסקופן זיין איינציגן זיין, וויל ער וויסט או דער אכזר, דער קאפו וועט כאפנ אצוווית אידיש קינד, וואס איז באשטיימט

זכרון קדושים

געווען צום לעבן, און ווועט עם אומברענגן אונשטאט זיין אויסגעקזיפטן בן יתיד.

הערוגיג דעם פסק דין, ענטפערט דער אומגליקליךער טאטע:

— „אייב על פי דין תורה אייז דאס אסורי, זאל מיין קינד זיין
או „קרבן עקדה“ און איך ווועל עם נישט מציל זיין אונשטאט דעם
לעבן פון א צווויט אידיש קינד.“

קומט צום רב אבחורייל און פרעגט עם אאנדרע שאלח:

— „רבי לעבן, מיין חבר מרדכי געפינט זיך אינעם פארשלאסתענע
בלאך, ער אייז אגרעסערער בעל יראת שמים זוי איך, מעיר
מתהמיד, קען בעסער לערגען, אשארפער בעל שלל, וויל איך
מיזאל עם טוישן און מיך נעמן אויף זיין אורט...“

— „גײַן!! — זאגט דער רב — „חײַיך קודמיים“ דין לעבן
אייז פרייער.“

גאנץ פרי. האבן די קינדער ארויס באפאילן מיט א שליח, און זיין
יילן זיעער און דער רבי, וואס האט מיט זיין תורה געלערנט אין לאגעער, זאל קומען
אין בלאך אריין, זיין ווילן עם זעען און פארלאנגען די לעצטעה בקשה.

וואס אייז די בקשה?

ニישט עסן, נישט טריינקען, ווילן זיין, כאטש זיין האבן שיין צוויי טאג
ニישט געגעסן, זיין ווילן הערז שופר בלאון! אין בלאך אריין צו קומען אייז געווען
פארבענדן מיט סכנת נפשות, אבער דער רב איז מוכן ומוחמן זיך אינשטעלן
זיין לעבן. אידן קויפן אונטער דעם שומר, און דער רב האט זיך ארייניגעכאפט
אין קינדער בלאך מיט א שופר אין דער האנט.

פינע הונדרט צאן קדשים שטייען געבן רב און ווילן פון עם הערז אדבר
תורה פאר די תקיעות, אבער זיין געפינט מען די וווערטער אין אויז א בייטערן
מצב? ! ער פראברט זיין באראיגן מיט דעם מאמר חז"ל „אפיקלו חרב חדה

זכרון קדושים

מנחת על צווארו אל יתיאש אדם".... אפילו אין דער מאמענט ווען אשרפער שוווערד ליגט אויף דעם האלו, זאל מען זיך אלץ נישט מיאש זיין, און גישט פארליידן די האפונג. די ווערטער שטיקן אין האלו, סאייז עם שוער צו ממשיך זיין....

בעת ההיא שטעלט זיך אויף אַינגל און איז מכריין:

- „חברים מיר דארפֿן זיין גרייט אויף דעם ערגסטן...“
- „טייערע בריךער לאמיר זאגן וידוי...“
- „זאגט „שמע ישראל“...“
- „לאמיר הערן דאס לעצעט מאל אין לעבן „תקיעת שופר“.«

דעםאלט האט דער רב אויגעהויבן אַיעמְעָלֶך קול... אַו... אַו...
 „מן המיצר קראתי י-ה... און די אללע קינדער זאגן עם נאך וארט ביי ווארט.
 נאך אַיעדען פסוק הערט זיך אַביטער געווין פונעם רב. קיינמאָל האבן איזן
 נישט געזאגט אָזָא מן המיצר. די יילות טראגן זיך וויט וויט... נאך דעם ענדיגן
 די פּסּוּקִים פָּנָן מִן הַמִּצְרָיִם, ווּעֶרֶת שְׁטֵיל... יַעֲדֵר אַינְגָּר ווּיל הַעֲרֹן דִּי בְּרַכָּה.
 דער רב מאכט מיט אַהיינערקער שטימע די ברכות, און אין בלאָק האט אויס-
 געשאלט דאס קול פָּנָן שופר: תקיעה... תרואה... שברים.... תקיעת גдолה...
 האט זיך געשטאָרקט די שטימע פָּנָן שופר, און מען האט געהערט דאס שאָלָן
 אַיבָּעָרָן חַלְל פָּנָן לְאַגְּעָר...“

אונ ווען די איזן האבן דערנוֹאָר שטילערהייט אַין אַוְינְקָעָל פָּנָן אַボְּנְקָעָר
 געדאווענט די ראש השנה/דיקע תפילה אַון געזאגט די ווערטער:

— „היום הרת עולם, היום יעמוד במשפט כל יצורי עולם, אם
 כבנים אם כבדים אם כבנים רחמנו כرحم אב על בניים...“
 — „היגינט אַין די וועלט באשאָפּן געווארן, היגינט שטעלט דער
 אויבערשטער צום משפט אללע באשעפּעַנְשִׁין פָּנָן אללע וועלטן
 זיין צו משפטין, אַדער זיך קינדער, אַדער זיך קנעכט, בעטן מיר
 דיְר, אויב די האלטש אָזָא זיך קינדער זאלסט זיך אַיבָּעָר
 אָזָא דערבאָרימען זיך אַפְּטער דערבאָרעט זיך אַיבָּעָר
 קינדער....“

זכרון קדושים

בעת ההיא, האבן די דיטשע ס.ס. נאציס, אונגעפאנגען צו פירן 1.200 אינגען קינדר זי צו פרגאון. צוישן זי האבן געשפאנט די 500 אידישע קינדר, פינקט וווען איין האבן געהאלטן אין מיטן דאווענען.

דער טاطע וואס האט געקענט מציל זיין דאס איגענען קינד, שטייט און קווקט פון זיין בלאך, וויאזוי זיין בן יחיד גיט מיט שטאלץ צוישן די אלעל גראפן אינגלעך, זי גיעען אויפֿ קידוש השם זינגענדיג מיט התלהבות, וטהר לבנו לעבדך באמת..."

צוקוקענדיג זיך צו דער הויכער מזרגה פון, "קידוש השם", זעהן ווי די צאן קדשים שפאנווען מיט געהיבענע קעפלך, מיט שמחה, מיט געונאג אין וויער מoil, מיט דערהויבענקייט זיך מוסר נפש זיין, דאס האט דער טاطע שוין נישט געהאט כה אויסהאלטן, זינגע פיס קאנען שוין נישט טראגן דעם קערפער, זינגע מחשבות שועבן אין די גאו קאמערן, ער כאפט נאר אבליך, נאר אבליך אין ער פאלט ארונגטער חלשות....

— * —

פרק שלושים וששה

— ראש השנה ברעננגט פרישע האפנונגגען — ונתנה תוקף ביום שלעפן צעמענט — יום כפור תפילה בי די שוערטטען ארביזטן — אין די הענט פון די פט. בי אפלגער אלארט — אעשה מיט אהייפטן קרייט — ברוית פאר מאכארקע — משה ומתנו אין די לאגערו

אבל עברה פאר די ימים נוראים, האט זיך געפילט אויפֿן הארץ אפארלייכטערונג, די האפנונג אין צורייק געווארן שטארקער פון טאג צו טאג מהאט זיך געטרייסט או צום ניעים יאר שנות תש"ה ווערן מיר אויסגעלייזט, און דער צורר היהודים ווועט בקרוב אינגעמנן א מיתה משונה. שטילעההייט האבן מענטשן איבערגעגעבן אינגער דעם צוויטן פארשידעבע ניעסן, וויאזוי די

דייטשן אנטולויפָּן מגוטה בהלה פֿון אללע פראנטֶן, אונ זיין זיין די רוזן שניידן פֿון זיין שטיקער.

אויף די ס.ס. פרצופים האט זיך שוין דערקענט דעם נאענטן חורבן, זיין דריינען זיך שוין ארום פֿארכטערעט, ס'איין זיין שוין אריין פֿליין אין דער נאות, זיין בעקמגען שוין אפְּחֵד ואימה פֿאַר זײַעַר יומַה הדין. טאָקע דעריבער זענען זיין שוין וויכער געווארן צו אונז לאָגָעַנִּיקָעַס, די פֿאָלִיטִישׁעַ לאָגַעַ האט אויף זיין גאנץ גוט משפייע געווען.

ראָשׁ השָׁנָה זענען אללע קָאָמָּנְדָּעָס אָרוֹיס אַרְבִּיטִין ווי אַנְדָּעָרָן טָאג, דעריבער זענען מִיר אָוִיגָעַשְׁטָאָנוּן אַסְּסָרְפְּרִיעָר אָוּן זיך צָוְנִיפֿאָגְעָקְוָמָעָן דָּאוּעָנָעָן בְּצָבּוֹר, יְעַדְעָר אַיְינָר ווי פִּיל עַר האט גַּעֲקָאָנָט אָוִיסְנוּעָנְדִּיגַּגָּא, דָּעָרְנוֹאָר האט מעַן גַּעַהָרֶט שָׁוֹפֶר בְּלָאָזְן שְׂטִילְעָרְהִיאִיט. אַשְׁוֹפֶר אִיז אָרִינְגָּעַשְׁוּרְאַצְּטָג גֻּוֹוָאָרָן בְּגַנְּבָה פֿון אַוִישְׁוִיךְ, דָּאס אִיז גֻּוֹוָאָלְטִיגָּע זָאָךְ אִין דָּעָר צִיְּיט, זיך אַיְינְשְׁטָעָלִין דָּאס לְעַבּוֹן אָרִינְבְּרָעְנָגָעָן אָוּן הָאלָטָן דָּעָם שָׁוֹפֶר, וּבִוּתָר אִיז גֻּוֹוָעָן די סְכָנָה גְּרוּיס צו בְּלָאָזְן שָׁוֹפֶר אָוּנְטָעָר די אַרְגִּין פֿון די ס.ס.

בַּיִּי אַלְעָרְלִיִּי אַרְבִּיטִין, טְרָאָגְעָנְדִּיגַּגָּא דִּי שְׁוּוּרְעָץ מְשָׁאוֹת, אָרוּפְּלָאָדְעָנְדָּנְדִּיקְוָן דִּי ווּאָגָּנָעָן צִימָעָנָטָא, אָרוֹיס ווּאָרְפָּן מִיט די לאָפְּאָטָעָס בְּעָרְגָּ צִימָעָנָטָא פֿון די פֿאָרְשְׁטָאָפְּטָעָו ווּאָגָּנָעָן אָוּן דָּעָרְבִּי זיך אָנָעָסָן מִיט שְׁטוּבָא אָוּן ס'איַין רְוִיְּטָעָ פֿאָרְבְּרָעְנָטָא אָוִיגָּן, אָס דָּעְמָאָלָט האט מעַן זיך דָּעְרָמָאָנָט אָוּן ס'איַין רָאָשׁ השָׁנָה אוֹיף דָּעָר ווּעָלָט, מְהָאָט זיך אָוּנְטָעְרָגְעָנְגָּעָן די גָּגָוִיִּי הַתְּפִילָה, דָּעָם ווּתְהָה תְּוקָף... הִיה נָא עַמְּ פִּיפְּרָוֶת... אָוּן זיך גַּעַבְעָטָן פֿון די טְיעָפָעָ קָאָנָאָלָן אָוּן גְּרָאָבָעָנָס : „וְכָל הרשָׁה כָּעֵשָׁן תְּכָלָה, כי תְּהַבֵּר מִמְּשָׁלַת זְדוּן מִן הָאָרֶץ“.

יּוֹם כְּפֹור הַאָבָן דָּאס רָוב לְאָגָעָר אִיזְנָן גַּעֲפָאָסָט אָוּן אָרוֹיס מְאָרְשִׁיט צו דָּעָר אַרְבִּיטִיס ווי אַנְרָמָאָלָן אַרְבִּיטִיס טָאג. אִיך מִיט מִין קָלְעָנְדָּרְבָּדְעָר הַאָבָן מִיר אוֹיך דָּעָם טָאג גַּעֲפָאָסָט אִין זְיַיְּעָר שְׁוּוּרָעָגְעָר אַרְבִּיטִיס. בָּאָלְד ווי אָנוּזָעָר קָאָמָּנְדָּע אִין נָאָר אָרִינְגָּעַקְוָמָעָן אִין לְאָגָעָר זענען מִיר גַּעַלְאָפָּן זָוְכָּן אָמָּנִין צו דָּאוּנָעָן, מִיר הַאָבָן גַּעַזְאָגָט די שְׁמוֹנָה עַשְׂרָה פֿון מּוֹסָף, גַּעַדְאָוָונָט נְעִילָה, אָבָעָר פֿאַר שְׁקִיעָה הַחֲמָה האט אָוּנוּ גַּעֲפָאָקָט אָגָּרוּס שְׁוּוֹאָכוֹנָג, אָוּן מִיר הַאָבָן נִישְׁטָגְעָנָט אָוּיסְהָאָלָטָן מַעַר דָּעָם חָנָנִית...

זכרון קדושים

ענדע זומער האט מען מיך מיט נאך פיל יונגע בחורדים אבערגעשטעלט ארבײַטן אין אטישלער קאמאנדע. אונזער ארבײַט אין געווען אויף א היינן וואסערטום, וועלכען מיר האבן געהאלטן אין בויען. די מעלה פון דער ארבײַט אין געווען צו ווערין באשיצט פון דער ברעגענדיקר זין און ארבײַט זיצענדיקערהייט. יעדער איביגער האט בעקומען אקסטעל נעהל, א האמער מיט אצוואנג, און באדראפט צו קלאנפֿן האלצערנע לאטעס רינגעס און ארום דעם טורם, אלס העכער און העכער. מיין ברודער הב' יוסף יעקב ז'ל, האט אויך דארט געארבייט.

די גאנצע צייט זיענדיג פארשפארט אין די לאגערן, האב איך מיך זיעער געהיט נישט צו שטופן אין די אויגן ארײַן פון די ס.ס. אויפּווערס, און זיך נישט איבינשטיינן צו מאכּן די קלענסטעהָזֶר, אויף וועלכער זיי זאלן נאהער האבן אסיבת מיך צו טשעפּן. כ'האָב געהאלטן אָז עס אויך פיל בעסער זיך צו פלאגן מיט הונגער און ליאידן קעלט, אידער אַרײַנפֿאַלן אין די מערדערישׁע הענט.

פעם אחת מיר פאסירט אָפָּאָל, וואס ס'האט געפעטלט כחוט השערה נישט אַרײַנפֿאַלן אין אָגרויסִן אָומְגָּלִיךְ: וּמְעֻשָּׂה שְׁהִיָּה כֵּן היה:

ニישט ווית פון אונזער ארבײַט אין געווען די בונה קאָר, פון וועלכער מ'האט געבראָכט דאס עסן, די „בונה זופּ“ פֿאָר אלְלָע אַרְבִּיאַיטָס קאמאנדעס. זיצענדיג אויף דעם היינן טוֹרִים האָב איך געקוּט גְּלִיכְּר צו דער קוֹר, ווי אָזֶוּ די פֿאָרָע גִּיטּ פון די הייטּ קעסלּן עסּן, אָז גַּעֲשִׁלְגָּעָן די סְלִינְגָּע. לאָנוּזָאָם האָב איך אָנְגָּהוּבּן צו פֿלאָנְרִין ווַיְאָזֶוּ זיך דערזעען ביַיְדּ דער קאָר, אָפְּשָׂר ווּעַט מיר דארט געלונגען אָרגָּאַנְיָזָרּן עַטְלִיכּעָן קָרְטָאָפּּאָל, אַדְעָר אַבְּיסָל שְׁוּלְעָץ פֿוֹנְעָם מִיסְטּ בָּאָרגּ.

מיט גראָיס שרעק אָז אַיְשְׁטָעָלְנִישּׁ האָב איך מיך אין אַשְׁיִינְעָם טאג דערזען נָעַבְן דער קאָר, אָז שְׁפְּרִינְגּ גַּעֲתָאָן אויף אַוְאָגָּאָן קָרוּיטּ, אין אַמְּגָּוּט אָזֶוּן געווען אין מִינְעָן הענט אַהֲיִיפְּטָל קָרוּיטּ, מִמְּשָׁא גַּאֲלָדָעָנָר אָזֶר. כ'האָב נִישְׁט גַּעֲמָאָכְטָא סְקָהָנּוֹתָה, גַּעֲכָאָפְּטָה די מְצִיאָה אָז „וַיְבָרָה“, צְרוּיק צָוָם אַרְבִּיאַיטָס פֿלאָזּ.

אונטערן שלעכטן דיטשּן אָנוֹזְיָנִירִס פְּלִיאִיצְס בֵּין איך בגנִיבָה צְרוּיק

זכרון קדושים

ארויף אויף דעם וואסער טורים און געקלאפט די ליסטן מיט מערכשך, אווי
וوى דארט אין נישט געוווען א געלגענהיט צו עסן דאס קרויט, האב איך
בашלאַן דאס צו פארשטעקן אין אוינקל ביז מיר וועלן זיך אומקערן אין
לאגער, און דעמאָלט דאס מיט געמן.

פלוצים איך געווארן א גרויסער „פליגער אלארם“, אללע מענטשן האבן
פארלאֹוט די ארבייט און זיך געלאֹוט לויפן איבער די פרײַע פעלדער. איך בין
אויך אַרְוָנְטֶרְגָּעָלְאָפָּן פָּוָן דָּעַם טָרָאִים, געכָּפָּט דָּאָס הַיְּפִיטָלָל קְרוּיָת אָן מִיט
גַּעֲלָאָפָּן כִּיהָאָב גַּעֲרָעָכָּנְט אָז וַיְצַעַנְדֵּיק אָן אַבְּוֹנְקָעָר וּוְעַל אַיך צּוּבִּיסְלָר קִיעָנָן
פָּוָן דָּעַם קְרוּיָת.

לויפענדיג אויף די פעלדער, האט דער עולם געפיגען אַגָּרְטָן מִיט
ירקות, מייערן, צויבל, רעטעכלך און דער הונגעריקער עולם האט באָלָד
געפליקט און געשטיפט אין מוויל אַריַין, ביז ס.ש. שומרים זענען געкомען אָן
מִיט די שטעקענים אללע פֿאַרְיָאָגָט.

איך האב נישט געוואָלָט צוֹרִירָן צו די ירקות וויל כִּיהָאָב מִיט מִיר
מייטגעשלעפָט דָּאָס קְרוּיָת, אָן דָּאָס גַּעֲוָאָלָט עַסְן, לויפענדיג מִיטָן רַעַשְׁת עַולָּם,
בעגעגען איך אַחֲרָה דִּיטְשָׁע מִינְסְטָרָס אָן ס.פ. לייט, אווי זיי האבן
דעָרָעָן אויך טָרָאָג אַונְטָאָר דָּעַם רַעַקָּל אַפְּאַרְדְּעַטְּכִּיגָּע זָאָרָה, האבן זיי מִיר
געכָּפָּט אָן אַרְוָיסְגַּעַנְמָעָן דָּעַם אַוְצָר. אַחֲרָי הַקְּרָהָה זְדִירָה אַין פֿאַרְשָׁיבָן
געווֹרָן מִין נּוּמָעָר אָן מִיר גַּעַהְיִיסָּן ווַיְיִטְעַר לויפָן.

געוויסט האט יעדער אַיְנוּרָר פָּוָן אָנוֹגָן, אויב די דִּיטְשָׁע ס.ס. כָּאָפָן
אַהְעַפְּטְּלִינְגָּבָּי אַגְּבִּיבָּה. אָן דָּאָס אַיְנוּ גַּעַשְׁעָן אַיְן דָּעַר צִיְּטָה פָּוָן פֿלִיגָּרָאָלָרָם.
הַעֲנָגָט דָּעַם יְעַנְגָּנוּס לְעַבָּן אויף אַחֲטָה השְׁעָרָה. סְהָאָט פָּאַסְיָרָט אַיְן בְּתָנָא
לְאַגְּנָעָר אַמְעָשָׂה נָוָרָא, אַקְלִין אַינְגָּעָלָע פָּוָן 12 — 13 יָאָר פָּוָן די קָאַרְפָּאַטִּישָׁע
שְׁטָעָט, האט בעקומען אַ „מַעַלְדוֹנָגָן“ דָּעַר דִּיטְשָׁעָר מִינְסְטָרָס אַיְף עַם
גַּעַמְסָרֶשׁ אוֹ בָּעַת אַפְּלִיגָּרָאָלָרָם האט עַר בַּיְּ עַם אַשְׁטִיקָעָל בְּרוּיָת צְוַגְּעָנוּמָעָן
בְּגַנְיבָּה, אָן דִּס.ס. מְרַצְּחִים האָבָן קִינְד אַיְן בּוֹנָא גַּעַהְגָּעָן לְעַנִּי קָהָל
וְעַדָּה, דָּעַר גַּאנְצָעָר לְאַגְּנָעָר מִינְטָשָׁן אַיְן גַּעַשְׁטָאָנָעָן אויףָן אַפְּעָל פָּלָז וּוּעָן
זַיְהָאָבָן אַוְיסְגַּעְפִּירָט דָּעַם גַּרְוִילִיקָן גּוֹרְדִּין.

איינְמָאָל וּוּעָן מִיר האָבָן מַאְרְשִׁירָט צו דָּעַר ארְבִּיָּת אַיְן אַינְדָּעָרְפָּרִי,

זכרון קדושים

הابן די ס.ס. אפגעשטעלט א געוויסע קאמאנדע און ארוייס גענומען ארייע פון 5 חברים, אלס שטראפע פאר די „מעלדונגען“ וואס די מיגסטערס האבן אייברגעגעבן פון בונה, דאס העפטלינגען האבן געריסן פירות אין דער צייט פון פלייגער אלארם, און אווי ווי זייל האבן נישט געכאפט ווער די עובי עבירה זענען געווונ, האבן זייל ארויסגענומען 5 חוסטער טיערעד בחורים, ועלכע האבן זיך די גאנצע צייט באזאם געהאלטן. מי יודע וויפיל צורת די אומשילדיגע האבן געליטן בייז זייל זענען אומגעקומווען.

קען מען זיך שוין פארשטעלן וויאזוי כ'האב זיך געפילט נאכדעם ווי די ס.ס. האבן פארשריבן מײַן נומער. פון דעם קרויט האב איך שוין נישט טרעם געווונ, ס'אייז מיר פאראגאנען דער אפעטיט, און כ'האב עס אויעקגעוואָרפן נישט געוואלט אויף עם מער קוּן.

איך בין צורייק ביי דער ארבײַט, דער פחד צוברעכט אללע אברים, ס'האט מיך געפאקס ציטערניש מיט אימה, און ציל די מינוטן. קודם האב איך געמיינט און די ס.ס. וועלן מיך ארויסגעמנ פונעם ארבײַטס פלאץ און מיך בעשטראפען, אווי ווי זיעיר מנהג איז געווונ אפטמאָל, דאס וואָלט נאָך געווונ אַהֲלָבָע צְרָה אֶבֶּד אֹוֵי ווי די צִיְּת אָזֶן דָּאָרָך אָזֶן קִינְנָעָר הָאָט מֵיכָן נִשְׁתַּגְּרָפָן, אִיז מִיר בִּיטָּעָר אָזֶן זָוִיעָר גַּעֲוָאָרָן, ווער וויסט וואָס זייל קלערן מיט מיר צו מאָן אִין לאָגָעָר, אויב זייל נישט פָּאָרָאָרְטִּילְּן אלס גַּבְּ אִין דער צִיְּת פָּוּן פְּלִיגְגָּרָאָלָרָם, דֻּעָמָלָט בֵּין אִיךְ חַיְּ אַפְּאַלְוִיעָרְגָּרָה.

מיט אַיְדָעָן שְׁפָאָן ווּמִיר דָּעָרָנָעָטָרָן זיך צו דעם טוּיעָר, ווערט גְּרָעָסָעָר דער פָּחָד, איך בין גַּעֲוָונָן זִיכָּר אוּ בַּיִּם טוּיעָר ווּעָט מען אַפְּשָׁטָעָלָן. אָנוֹגָעָר קָאָמָאנְדָע אָזֶן מִיר אַרוּסָנָעָמָן פָּוּן די רְעַשְׁתָּעָמָנָשָׂן אָזֶן מִיר אַפְּהָאָלָטָן. בַּיִּים דָּאָס הָאָרֶץ יָאָגָט, די אָבָרִים צִיטָעָן, אָזֶן די מְחַשְׁבָּותָ פְּלָאָגָן. בַּיִּים טוּיעָר צִילְּטָמָעָן אָנוֹגָן, אָזֶן ווי ערְשָׁטוּינָט בֵּין אִיךְ גַּעֲוָאָרָן אוּ מְהַאַט אָנוֹגָן אלְלָעָדָרְגָּעָלָאָזָט. אָזֶן מִיר האָבָן אַרְיִינְמָאָשִׁירָט אִין לאָגָעָר פִּינְקָט ווי אַנְדָּעָרָעָ קָאָמָאנְדָעָס.

ווי אַנְיִי גַּעֲבִוְרָנָעָר מְעַנְטָשָׂן בֵּין אִיךְ גַּעֲוָאָרָן אִין דער צִיְּת, איך האָב זיך נישט גַּעֲקָאָנָט גַּלְיְּבָן אוּבָדָס אִיז טָאָקָן רִיכְטָיגָן, האָבָן זייל זייל וועגן דעם פָּאָרְגָּוּסָן? צִי הָאָט זייל שְׁוִין נִשְׁתַּגְּרָפָן אַינְגָּרָעָסָרָט דער גַּאֲנְצָעָר עֲבָנָן, ווּיְיִל זייל האָבָן גַּעֲפִילְּט אָזֶן די לאָגָעָר אִין נִשְׁתָּהָנָה גַּעֲוָאָרָן לְרַעַתָּם, בֵּין כָּךְ וּבֵין כָּךְ בֵּין

איך ניצל געוווארן, געלביבן לבען, אבער דער פחד האט מיר צוגענומען זיעער
א סך כותות.

מענטשן פלאגן נישט איינמאָל זיך אייבשטעלן זיער לעבן וועגן אַשטייקל
ברויט, אבער אַביסעל מעֶר זופ, אבער וואָס האט מעֶן געקאנט מאָן אוֹ דער
הונגעֶר אִיז שרעקלֵיך, די קאָסט אִיז שלעכט אָן ווינְגַּן.

אַצְרָה אִיז גַּעֲוֹעַן מִיט די רַיִיכְעָרָעָס, זַיִּה האָבָן פָּאַרְקוּיפַּט דָּאָס
שְׁטִיקְעַלְעַ בָּרוּאַת צַו בְּעֻקְמָעַן אַבִּיסְעַל טָאַבָּאָק „מַאֲכָרְקָעַ“ — אַמִּין
רוֹסִישָׁעַר טָאַבָּאָק — פָּוֹן וּוּלְכָן מִיהָאַט גַּעֲרִיכְעָרָט צִיגָּאָרָן אַיְנְגָּעוּוּקְעַלְט אִין
צִיְּטוֹנָג פָּאָפִיר.

געציילטַע מענטשן פלאגן האָבָן מָזָל, בעקְמָעַן פָּוֹן דָּעַם מִינְיָנְטָעַר אַ
„פַּרְעָמִישְׁיַּין“ אַמִּין דִּיטְשָׁן גַּעֲדוֹקָטָן מָאָרָק, פָּאָר וּוּלְכָעַן מִיהָאַט גַּעֲקִיּוּפַּט
אַבִּיסְעַלְעַ זַיִּעַר פָּאַרְשְׁטִינְקָעַן קְרוּאַת, אַיךְ האָבָן קִיְּנָמָל נִישְׁטָן נְהָנָה גַּעֲוֹעַן
פָּוֹן די פְּרִיוּוֹלִיגָּעָס.

— * —

פרק שלושים ושבעה

די קראָאנְקָע פֿוֹנְעַם קְרָאָאנְקָעָנוּזְוּ וּוּעָרָן אַרְיְבָעָרְגָּעָפְּרִיט קִיּוֹן
אוַיְשָׁוּזְיַּין — קָאַרְפָּאַטְיִישַׁע שָׁאָרִית הַפְּלִיטָה אִיזְוַן בַּיְּ דָרָעַ
סְעַלְעַקְצִיעַ — אַתָּה הַרְאָת בַּיְּמָה וּוּאָשָׁרָות — שְׁמָהָת תּוֹרָה
גַּעֲזָעָגָעָנוּ זַיִּךְ די אַיְמָגָעְקְלִיבָּנָע „מוֹזָלְמָעָנָעָרִי“ — דָרָעַ
טְרָאָנְסְפָּאָרָט פָּוֹן אָנוֹזָעָרָע קְדָשִׁים —

סּוֹכֹת אִיז אַגְּגָעָקָומָעַן אַגְּרָוּפָע מִיט הַוִּיכָּע סָ. אַוְפִּיצְרָן אָזְן זַיִּךְ
אַרְוָמְגָעָדְרִיִּט אִין לְאָגָעָר. מִיר האָבָן בַּאלְדָּ פָּאַרְשְׁטָאַנְגָּעָן אָז קִיּוֹן גּוֹטָס וּוּלְעַן זַיִּ
אוֹנוֹ נִישְׁטָן בְּרַעְנְגָעָן, וּוּרְעַר וּוּיְסָט וּוּאָס די רְשָׁעִים פְּלָאָנִירָן קָעָגָן אוֹנוֹ?
דָרָע פַחַד האָט זַיִּךְ פָּאַרְשְׁטָאַרְקָעָרָט וּוּעַן מְאִיזְוַן גַּעֲוֹוָאִיר גַּעֲוֹוָרָן דָעַם סָוד, אָז

זכרון קדושים

די דיטשן גרייטן זיך צו מאכון א „סעלעקציע“ אונ אroiיסקליליבן די שוואכע לאגער מענטשן.

ענדע זיממער איז געווארן אנגעהפקט די קראנקן בלאךן מיט פיל שוואכע פלאזירטער העפטליגגען. מיטאיינמאל הערט מען או די שוואר קראנקע זעבען אוועק געפירות געווארן געהיינן האט עס אין ערהיילונגס לאגעער, אבער מיר האבן געוויסט או דאס מיינט מען אוישוויז. דאס איז געווען די התחלה פון דער ביטערער סעלעקציע, אין וועלכער אסך היימישע מענטשן זענען פארשייקט געווארן צו דער עקרה.

דער עולם האט זיך געטרייסט, או די לאגער מענטשן וועלכע גיעען אroiיס צו דער ארבייט וועט מען נישט רירן, די ס.ק. קענען נישט מותר זיין אויף דער ארבייט פון אונז לאגערניעקס. אין דער צייט ווען דער פרונט איז נאנטן, אונ ס'מאנגעלט זיין ארבייטס קראפטען.

אבער נישט זיין מיר האבן זיך פארגעהשטעלט איז געשען. באך זיין האבן פערטיג געמאכט מיט די קראנקע, פון אונזער לאגער און אויך פון אנדרען נאנטער לאגערן, איז פלאזים אין אטאג אויסגעריפן געווארן „בלאך שפערע“ שטרענונג באפויין או יעדער איינער מז זיך געפינען אין זיין באראק, זיך נישט רירן פון זענן זיין בעט, און ווארטן אויף דער ס.ס. דקטאר קאמיסיע.

די מלacci חבלה זענען ארוםגעאנגען פון אין בלאך צום צויאיטן, יעדער איינער איז געתשאנגען האלב נאקייט, און זיין האבן אונטערזוכט ווער עס אין ראיו וווײטער צו בליבן לעבן. די שוואכע, פאַרקייפעלט אויסגעדרטער מענטשן זענען געווארן אויסגעקליבן, פאָרצייכענט זיער גומער און זיין געמאכט פאר „מויזיל-מענער“ דערמיט פאַרזייגעלט זיער גורל צו ווערן טראנספאָרטירט קיין אוישוויז.

חול המועד סוכות שנת תש"ה זענען פיל קראנקע, שוואכע, אויסגעפלאגטן קאָרפאטישע אידן פאָראָרטילט געווארן דורך די אומזעטיקע מערדערס אוועק געפירות ווערן קיין אוישוויז, צויאשן זיין אויך מײַן פאטער הר"ר אברהאם צבי זיל, מיינע שכנים, בעקאנט אידן פון ליפשע, חוסט, איזא, קאַשעלע, האַרינטש, און נאך אסך דערפֿלַּן, אללעם טיעער אידן, וואס האבן זיך

באדרופט מיטשן עטליכע חדשים אין די לאגדערן, אידעדער זי זענען אוועק אויף קידוש השם.

פלוצים אין דאס געשען, קיינער האט נישט געהלומיט אפילו וואס די ס.ס. גיין מאכן. אידעדער האט געארבייט בין צו דער לעצעער מינוט, און געהאפט באפריעט וווערן פונעם גיהנום, מענטשן האבן נישט פאלזיזערן זיעער בטהון דיGANZUCH צייט, און צום נייעם יאר האט מען זיך אנגעווינטשן נאך זוכה זיין צוריק קומען אהיים מיט דערGANZUCH משפהה.

אין דער צייט זען מהאט געמאכט די „סעלעקציע“ האב איך זיך געפינען אין בלאך 44. דער באראק באוזם מיטין שכנות'דיין בלאך נומער 46 אין געוווען אונגעפאקט מיט עטליכע הונדרט אינגלך פון 13 יאר בין 17 יעיגע. די ס.ס. האבן אונז אויך באזוכט, אבער זי זי האבן קיינעם נישט גערירט, און נישט געהטיין זיך אויסטיען די מלבושים, דאס אין געוווען ממש אנס הצלחה, וויל דאס רוב, „יוגעטליךע“ זענען געוווען „מוול מענער“, אללע שוואר, הויט-ביביגערדייג גופים אין וועלכע די נשמה האט זיך קויים געהאלטן.

צומארגענס זענען מיר אללע אroiיס צו דער ארבייט, ווי גלייך שאיז גארנישט געשען אין לאגער. איך בין זיינער אומגעודולדיג געווארן, נייגעריג געוווען צו וויסן וואס האט פאסירט אין די רעשת בלאקו, ספעציאל אין-טן בלאך ווי מיין פאטער האט געווארונט מיט אללע ליפשר אידן. נאך דער ארבייט לוייך איך שנעל אין זיינער בלאך, אבער עס פעהלט מער ווי די העלפט, זי זענען אויסגעקליבן געווארן און געפינען זיך אין לאגער שפיטאל, צוישן זיך איך מיין פאטער.

דיGANZUCH נאכט האב איך נישט געקבנט אroiיס צו מאכן פאר גרויס צער, פארשידענע מחשבות האבן מיר געפיניגט, און שרעליכע בילדער האבן זיך מיר אויסגעדרקט בהקייז. כהאב געקלערט, וווער וויסט וואס דער סוף ווועט זיין פון אונז אללע, אויב זי האבן שיין אונגעהייבן אויסגענעם מענטשן און זיין פארונייטן, און אונזער לעבן איינגעשטעלט, אידעדער טאג איז נאך געהנטקטר,ומי יודע אויב איינער פון אונז ווועט נאך זוכה זיין באפריעט וווערן.

זכרון קדושים

הושעה רבה זענען באפריעיט געווארן אללע אפגעהאלטנען ליטע. יעדער האט זיך צוריקגערט צו זיין بلاך אוון צו זיין ארביזיטס קאמאנדע. איך האב זיך געפינדען מיט מיין פاطער, אוון מיר זענען געווען זיכער או די רשיים וועלז נישט האבן קיין שליטה אויף דעם רעדטל. אבער למעשה אייז דאס געווען אויגן פארבלענוזנייש. די ס.ס. האבן נישט געוואלט מאכן אידערניש איין לאגער, כדי ס' זאל נישט משפייע זיין אויף דער ארביזיט, האבן זי' פארדעקט זיערע פינסטערע כוונות, אוון אפגעשטוויסן זיער ברוטאלישן פלאן אויף עטיליכע טאג, דער עולם זאל זיך באראיגן.

דער יומ טוב שמיינ עזרת אוון שמחת תורה אייז אנטקומען. איין האבן זיך צזאמגענומען נבען דעם „וואשרום“ דאוועגען בצבור פארן ארוייס גיין צו דער ארביזיט. שטייען פארויזיטאגט אידן מיט צבראכען הערצער אוון זענען מתפלל מיט געוואלטיקע כוונות, פארגיסן הייסע טערן דערמאנדיג זיך וויאזוי דער יומ טוב האט אויסגעזען אינדרהיהם, וויאזוי איעדר אייז געשטאנגען געדאווענט אין זיין בית המדרש, אוון זיך משמח געווען בשמחת תורה.

די יומ-טובים צייטן האבן די לאגער איין געהאט דאפעטל עגמה נפש, איינער פארן צויעיטן האט פארציזילט זכרונות פון דער הים, וואס האט ארינגעבראכט אמן בענקעניש, מיט הארכזוייטאג.

פלעגן איין זיך נאך דער ארביזיט צווזם קומען כתות כתות, אויסריידן זיערע ביטערע הערצער, פארציזילט פון די סליהות טאג, וויאזוי מאיז געפארן צום רבוי אויף די ימים נוראים, וויאזוי דער ראש השנה האט אויסגעזען, וועגן בעל חפילות, רבנים, אוון איצט, געפינט מען זיך אין א נאץ פון לעקטרישע שטעל דראטן, ווער האט זיך געראטען אויף אזה אומגלאיך?

אבער נאך מער זענען געווען באירית אין די טאג די אינגע קרנדער. ביום דאוועגען או מהאט אנטקומען זאגן דעם „אתה הראת לדעת“ מיט דעם יומ-טובדיין ניגזה זענען אונזערע הערצער צזאמגעדרוקט געווארן פאר בענקעניש אוון הארץ וויטאג. אללע אברים זענען דערציטערט געווארן, אוון פון די אינגעגרובגען אויגן האט זיך געשיט הייסע טערן, ווי גלייד דאס הארץ זאל אונז פארויס זאגן, או פיל פון די איין וועלכע שטייען ביום

דאועענען, געועגענען ויך פון אונגע, אין געציילטע טאג וועלן זיין אומקומווען אויך
קידוש השם.

אפילו זיינדריך אין דעם ביטערן גיהנום לאגער, הונגעריג, דארשטייג,
מייד אוון שוואר, אין געלעגן דער טעם פון די שיינע הקפות אין דער אלטער
היים. מהאט זיך דערמאנט אין דעם פריליכן שמחת תורה, אויך וועלכן מיר
קיינדרלך פלעגן אווי שוער ווארטן, ויאזוי די ז肯וי תלמידי חכמים, חסידים
אונשי מעשה, די פשוטיע יגע כפים אידן, אללע אינאיינעם האבן זיך משמח
געועען אוון געטאאנצעט מיט די ספרי תורה, וועגן די ישיבה בחורדים מיט
אינגעלייט, ויאזוי זיין האבן משמח געועען מיט די פריליכטען
ניגוניהם.

דאס אין געועען אין די אמאלאיגע צייטן. אבער שמחת תורה שנת תש"ה
האט געהערשט א פינסטערניש אויף דער וועלט, עס זענען פארשטיערט געווארן
אללע שמחות בי אידישע קינדר, נישטה מערד די קהילות הקדשות אין די
קרפאטישע שטעלך, מלacky חבלה האבן זיין אויסגעעריסן אוון אויסגעווארכעלט,
אללעס איין פארטריבן געווארן פון די היימן, די שטיבער זענען ליידיג, אללעס
איין וויסט, די בתה מדראשים חרוב ונחרב, ס'הערט זיך נישט מערד פון זיין
די הייסע תפילה, די ווינגענדיגע תחינות, ס'הערשט א טרויערקייט
אויפיז גאנצען קאנט, די ביימער שאקלן זיך מיט זיערע געלע בלעטער,
ווי גלייך זיין ווינגען מיט אונזו מיט, אוון קלאגן אויף אונזער טראגיישע
לאגע.

דאס שאירת הפליטה, די וועלכע האבן זוכה געועען ביים אנקומווען
קײַן אוישוויז זיך א羅יסדריען פונעם סאדיסט דאקטאר מענגענלי
ימ"ש אוון ווערן פארשיקט אין די ארביזט לאגערן, געפינען זיך אין
א ביטערער לאגע, פיל ווערן אויסגעקליבן אין די פארניכטונגס לאגערן,
דער פחד איין גראיס. די יסורים זענען יסורי שאול, דאס לעבן איין איבער-
געגעבן אין די אומזעטיקע מעדעררישע הענט, די ס.ס. משחתים וועלכע
זיצן יומם ולילת אוון פלאנירן ויאזוי צו פארניכטן די רעשת געליבגען לאגער
מענטשן.

נאך יומ טובי, כ"ד תשרי, געפין איך מיך פארנאקטס מיט מיין פאטער ע"ה,
אוון אויף זיין פנים האב איך דערקאנט או די לאגע איין ביטער. קודם האב איך

זכרון קדושים

זיך געשלאגן מיט דער דעה, אויב איך זאל עם פרעגן פארוואס ער איז אווי טרויעריך, אבער ער האט נישט געווארט אויף מיין שאלה, נאר באלאד מיר פארצ'ילט די שרעקליכע בשורה, דאס די אללע אידן וועלכע זונגען פארשראבן געווארן בי דער סעלעקציע, געזעגעגען זיך פונגס לאגער, איך האב שוין דאס רUESTט אליאן פארשטיינען, אzo דאס מיינט מען אוישוויז...

הערנדיג די בשורה, בין איך געלביבן ווי פארשטיינערט, כהאָב מיך נישט געקאנט רירן פונגס פלאץ, סאייז מיר חושך געווארן פאר די אויגן, און קוים האב איך זיך צוריק געהאלטן פון צו שרייען בקהל קולות. כהאָב אויב נישט געווארלט משפייע זיין אויף מיין פאטער, דעריבער האב איך נאר עם מחוק געווען און געטריסט, אzo דער גאנצער טראנספארט פון די שוואכע מענטשן פירט מען איזן א צויזטען לאגער, ווי זיין וועלן ארבײַטן א לײַיכטערט ארבײַט, און סאייז נישטא פאר וואס מורה צו האבן.

איך האב ארום שפֿאצִירט מיט מיין פֿאָטער ע"ה איז לאגער אלanganע צייט, זיך באגענט מיט די רUESTט ליפֿשׂער און הוּסְטֶעָר איזן, וועלכע האבן זיך אויך געגרייט צום לעצטן וועג קיין אוישוויז. פֿאָרֶן געזעגעגען האט מיך מיין פֿאָטער ע"ה גבעטען אויפֿאָסָן אויף מיין קלענערן ברודער, און אויב מיר וועלן זוכה זיין באפרײַט ווערן און זיך צוריק קעהרן א הײַם, צוריקנעמן אללע זאָכוֹן פון די גוּם, כדי אידישע פֿלאָג זאל נישט פֿאָרֶפָּאָלן ווערן בי דִי שׂוֹנוֹאַיִםַּס הענט. און דער עיקר זאָלוּן מיר געדענעם דאס מיר האבן געהאט א פֿאָטער, וועלכער האט געלעבט מיגיעת כפֿין, זיך געלפֿאָגט אויף אונז, מהן ווַיֵּין אָדוֹר יְשָׁרִים עַל טהוֹת הַקּוֹדֶשׁ מִתְּגֻּרִים מִסְּרוֹת נֶפֶשׁ.

נאָכָן געזעגעגען בין איך צוריק געהאנען איז בלאָק אַרְיִין. אַגאנַצָּע נאָכָט האָב איך נישט געהאט מנוחה אויף דעם האַלְצָעָרְנוּם געלעגער, כהאָב מיט מיר אַרום געווארפָּן פון איין זוּיט אויף דער צוּוִיטֶעָר, קוּם געווארט צו דערלעבן דעם פרימַארָגָן. בַּיִּם צִילְּ אָפָּעָל האָב איך געקוּט איז אללע זיַּיטָן, אפשר וועל איך געפֿינען אַבעקָּאנְטָן אַידָּ, אַבער קִינְגָּרָע איז נישט אַרוֹיס געקומען, דער קָאָפָּ אַיז געווען שׂוּרָעָר, קוּם עַמְּ געהאלטן איז דער הוּיך, די אויגן האָבן זיך געלעבט אַון דאס הארץ האט געלבולטעט ווַיסענדִיג דעם אַמְּתָה לְאַמְּתָה.

יום כ"ה בתשרי שנות תש"ה, איז געווען אַקָּלְטֶעָר טָאגָ אַגְּדָעְכְּטֶעָר

געפל האט באדעת די גאנצע סביבה, א מין טרייערקייט האט געהערשט אויף דעם גאנצן קאנט, אללעס האט מיטגעווינט מיט אונז לאגער מענטשן.

ביום הוה, זענען א羅יס געפֿרט געוואָרַן טראנספֿאָרטַן מיט הונדעָרטַעַר קדושים וטהורים. טיעער אידן פון די קארפאָטַן, מאָראָמַארִישׂ, אָוְגַּנָּרֶן, זענען געגָאנְגָעַן צו דער עקָה, אַיְן די אוֹישְׁוּיצָעַר קָאלְבַּ-אוֹיוּעַס.

איַן דעם טאג זענען אומגעקּומָעַן אַיְדַּן וואָס האָבָּן זיךְ מַסְרֵךְ נַפְשָׁ גַּעֲוָעָן פָּאָר אַיְדִּישְׁקִיטַּ, תַּלְמִידִי חַכְמִים פָּוּן די בָּאַרְיִמְתַּע יִשְׁבָּותַּ, אַנְשִׁים יְרָאִי הַיְּ, חַסִּידִים וְאַנְשִׁי מְעַשָּׂהַ, וּוּלְכָעַ האָבָּן נְהַנָּה גַּעֲוָעָן כָּל יְמִי חַיָּה מִגְּיָעַת כְּפִיהָם, מַעֲנְטָשָׁן וואָס האָבָּן גַּעֲדִינְט דַּעַט הַיְּלִינְגַּן בָּאַשְׁעָפָר מִיטַּחַמּוֹתַּ, מִיטַּ גַּרְוִיסַּ לִיבְשָׁאָפַּטַּ, טָאָטָעַס וּוּלְכָעַ האָבָּן אַפְּגַּעַרְתִּין פָּוּנָעַס מוַיְלַּ דָּאַס שְׂטִיקָל בְּרוּיטַּ, אָוָן גַּעַצְאָלַט שְׁכָר לִימּוֹד פָּאָר זַיְעַר קִינְדָּעָרְלַּךְ, דיַ אַלְלָעַ זענען איַן דעם טאג אַומגעקּומָעַן אוֹיף קִידּוּשׁ הַשֵּׁם, הַיְּדַ.

איַן דעם טאג זענען איַן לאָגָעַר בּוֹנָא פָּאָרִיתּוּמַתַּ גַּעֲוָאָרַן אַסְךְ אַיְגָעָ קִינְדָּעָרַ, וּוּלְכָעַ אַיְזַּ גַּעֲלָגָעָן נִיצְׁוָל וּוּרְעַן פָּוּן דיַ סָ. סָ. נְגַלְּ אַיְן אוֹישְׁוּיזַּ אָוָן זיךְ הַאַלְטָן בָּאַזְּאָם מִיטַּ זַיְעַרְתִּעְטָעַסַּ. דיַ אַיְגָלָעַךְ האָבָּן אַפְּלִילַּוְ נִישְׁתַּ גַּעֲוָוִיסְטַּ אַפְּשָׁאָצְּן זַיְעַר בִּיטְעָרַן אַמְגָלִיקַּ, נִישְׁתַּ פָּאָרִשְׁטָאָנָעַן וואָס סְטוּטַּ זיךְ מִיטַּ זַיְיַ, אַסְךְ האָבָּן זיךְ נִישְׁתַּ גַּעֲזָעָנָטַּ פָּוּן זַיְעַרְתִּעְטָעַסַּ, עֲרַשְׁתַּ נַאֲךְ אַלְלָעַם האָבָּן זַיְיַ זַיְךְ דָּעָרְוִיסְטַּ דַּעַט בִּיטְעָרַן אַמְתַּ.

אַזְוִי זענען מִיר גַּעֲבָלִיבָן עַלְעַנְדַּ פָּוּן דַּעַר גַּעַצְעַר מִשְׁפָחַתַּ. דַּעַר קְלִינְגָעַר בְּרוֹדְעַר אַיְזַּ גַּעֲוָאָרַן יַעֲדָעַן טָאַג אַלְץ שְׁוֹאָכָעַרְ, דַּעַר זִימְמָעַר האָט אַפְּגַּעַפְּלָאָגַטַּ, עָר אַיְזַּ בְּסַךְ הַכְּלָל אַלְטַּ גַּעֲוָעָן דַּעַמְּאָלַט 15 יָאָרַ. אַיְן לאָגָעַר האָט עָר גַּעֲוָיְזַּן זַיְעַר פִּילְ מְדוֹתַּ טּוּבָהַ, אַגְּרִוִּיסְטַּרְ שְׁתָקָןַ, אַבְּעַל לְבָ טּוּבַּ, גַּעֲהָלָפָן מִיטַּ וואָס עָר האָט נַאֲרַ גַּעַקָּאָנַטַּ, אַוּרָעַקְ גַּעֲגָבָן דַּעַם בִּיסְן פָּוּנָעַס מוַיְלַּ, מַקְבָּל גַּעֲוָעָן דיַ יְסָוִרִים בָּאַהֲבָהַ, אָוָן גַּעַלְאָפָן צוֹ דָאוּנָעָן כְּמַעַט אַיְעָדַן טָאַגַּ.

פרק שלושים ושמונה

— אידישע תפילות צו דערלעבן א נקמה — קナルן פון
קאנאנגען אונ גרייליך פון די אויפרייסונגן — די זאנדר
קאמאנדע מאכט איז אויישזוויז א אויפשטיינר — דער איזווען
זומער צויר וווערט צוישמעטעןרט — דער גורל פון די געציילטער
ニיכילום — די ס.ס. ווארכן אחשד אוף פרויען וועלבע האבן
געארבייט בי דער פירמע קראפ — 4 אידישע טעכטער וווערט
פאראודטיזט — דער גוז דין וווערט אויסגעפרט ערבית דער
באפריאונג.

און די לעצטער ואכלענס פונעם זימער, האט זיך בי א יעדען אינגעם
פארשטארקערט די האפנונג צו באפרײיט וווערט. ביי דער ארבייט האט מען
דערשמעקט ווי דער פראנט האלט, וויאויז די דיטשע רשיים מאכן אַרְקָ-צֹג
פון אללע שווארם ליניעס. בסוד סודות האט דער עולם געשמסט איז די רויטע
ארמיי האט שווין באוצט די קארפאטן, אונזערע אמאלאג עבראכנע הימין
זענען שווין באפרײיט געווארן, אונ מיהאט זיך געווארשן נאך זוכה זיין צו דער-
לעבן א נקמה איז די בלוט דארשטייק רוצחים.

נאך דער גורייסער סעלעקציע, איזו דער עולם געלביבן פארווײטאגט,
פיל היימישע מענטשן זענען אומגעקומו אוייף קידוש השם, אונ ס'האט זיך
דערקאנט אחלל ריך איז לאגער, זיז האבן אונז אויסגעפהעלט, יעדער פון
די געלביבענע האט מתפלל געווען צו זוכה זיין דערלעבן און זעהן מיט זיין
אויגן א נקמה איז די טיילוליעס ס.ס. לייט, טאקע דערפאר איז מענטשן האבן
אין א טאג געבראכט פרישע ידיעות, איז די רוסישע ארמיי דערגענטערט זיך
צו קראקי, אונ ס'קאן ליביכט אונז געלונגגען איז אשינעם טאג וווערט
ארומגערינגעטל אונ באפרײיט, די בשורות האבן אויפסנוי אויפגעעלט דעם
שוואן קערפער, אונ פון די פאלאשנע אויגן האט געפינקעלט שטראן פון
נקמה.

אין דער צייט, וווען די מענטשליכע צורה איז פון אונז אינגעאנצען
אַפְּגָעֵרִיבָן געווארן, מיר זענען געווען ווי די אַיְבִּיגָע שְׁקָלָפָן, אַרְבִּיטָן,
פלאגן, הארעוען עד כלות הנפש דער רצון החיים איז אוועק גענאמן
געווארן, דער גוף איז כמעט נכנע געווארן פאר די כוחות הרשע, האט קיינער

זכרון קדושים

זיך נישט געקבנט פארשטיעלן, או מענטשן אין אוישויזער גיהנום מאכען אללע הכנות גרייטן צו כל' מלחמה און פלאנירן זיך נוקם זיין אין די דיטשע ס.ס. לייט.

מיר אינגע חברה, און אפילו דאס רוב לאגער מענטשן האבן פון דעם אללעם נישט געוויסט, בייז גאנך דער באפריאונג אבער יהידי סגולת אין דעם בונה לאגער, האבן אויך גענומען אטייל אין דעם מרד, אויך געוווען גרייט צו מאכען אופישטאנד אין אללע ארומיגע לאגערן, צוגעריגיט כלים אויפברען דעם לאגער און באפריאען די טויזענטר שארית הפליטה אידן.

אין איינעם פון די שבטים, אונפאנג הוודש אוקטובר 1944, הערן מיר פלווצים קולות פון שיסעריען, פון דער אוישויזער ריכטונג. די עריך האט געצייטערט פון די קנאקעריען און אייפריזונגגען, וועלכע האבן זיך אלץ פארשטיארקערט. און אוז צייט פלאנגן מיר שטנדיג זיין גוט אומגעלייגט, וויסענדיק און מאמאדריךט די פאבריקן און די דיטשן פארזוכן דעם טעם פון דער מלחמה. שפערט אַביסעל זענען דארכגעפליגן אַשורה מיט פלייגרס, און מיר האבן געהאלטן אַז כدرכם האבן זיין געמאכט אַחרובן און פלייען צוריך.

בסוד סודות האט זיך פארשפראיט אַז לאגער די ידיעת, אַז אין בירקאני האבן די העפטלינגגען געמאכט אופישטאנד. ס'פירת זיך אַמלחמה צוישן זיין און די ס.ס. מיר זענען מיטאמאל פֿרִילִיך געווארן, סוף סוף האבן זיך געפניען גבורים, וועלכע נעמן נקמה פֿאָר אללע אונזערע לְיִדְנִישׂן, אַבער מאידך גיסא, אַז דער עולם שטארק דערשראקן געווארן ווער וויסט וואס די דיטשן וועלז אַצינד מיט אונז מאכען, וועלז זיין פֿאָרגאָזן?...

ווער זענען אייגנטליך געוווען די בעלי העזה, זיך איינגעשטעלט צו קעמעפּען מיט די ס.ס. כוחות אַז אוישויז? ? כאטש זיין האבן גאנץ גוט געוויסט דאס זיין זענען פֿיל שטארקער אַז בעוואָפּעַנט מיט אלעלליי כל' משחוית, קאנאנען אַז מאשין געווערן, אַז טויזענטער אויסגעפרענסע זעלגער.

עס איז כדי דערצילן לדור דורות, וועגן די גבורי מלחמה, וועלכע

זכרון קדושים

זונען געועען די ערשות און די לעצטעה אויפהייבן האנט קעגן די צוררים,
און צייגן און אידיש בלוט איז נישט הפק.

ווײַ מיר האבן שווין פאָרצײַלט בקיזור אין די פֿרײַערדייגע פרקיַם, האט
זיך געפֿינען אין לאגער בירקאנוי אָגרויסע אָרבייטס קְאַמְּאַנדָע, וועלכּע האבן
אָנוֹן אָן אַנְדָּעָר טְרָאַנְסְּפָּאַרְטָּן גְּעוֹוָאָרֶט בִּיְּ דָעָר בָּאָן שְׂטָאַצְּיָאָן אָן בִּירָקָאנָן.
די העפְּטְּלִינְגְּעָן וועלכּע האבן אין דער גְּרוּפָע גְּעַרְבִּיטָז זונען גְּעוּוּן אַתְּלָק
פֿוֹן דער גְּרוּסְּעָר „זָאַנְדָּעָר קְאַמְּאַנדָע“. זִיעָר אָרְבִּיטָז אָן גְּעוּוּן צָו הַעֲלָפָן
פָּאָר די דִּיטְּשָׁן אָוִסְּפִּין זִיעָר בְּרוּטָאַלְּשָׁע אָרְבִּיטָז.

די „זָאַנְדָּעָר קְאַמְּאַנדָע“ האט מְטָפֵל גְּעוּוּן מִיט אלְלָע אַנְגְּעַקְוּמָעָנוּ
טְרָאַנְסְּפָּאַרְטָּן, אָרוּסְּגָּעוּוֹאָרְפָּן דֻּעַם עַולְםָ פֿוֹן די וּאַגָּאָעָן, גַּעֲטָרְבִּין צָו דָעָר
ס.ס. קְאַמְּיִיסְּעָד פֿוֹן דָקְטָאָר מְעַגְּגָלִי צָו סָאַרטִּין „רַעֲכְטָס“ אַדָּע „לִינְקָס“,
אַנְדָּעָר גְּרוּפָע האט גְּעַפְּרִיט די אַיְגָעָנָע בְּרִידָע אָן שְׂוּעָסְטָעָר צָו די גָּאוּ
קְאַמְּעָרָן, אָן נָאַמְּהָעָר אָוּעָק גְּעַפְּרִיט די קְדּוּשִׁים אָן די אַוְיְוָעָנס אַרְיָן.

אַתְּלָק פֿוֹן דָעָר קְאַמְּאַנדָע האט עַוְסָק גְּעוּוּן אָן די גְּרוּסְּעָמָן אַזְּוִינָעָן
פָּאָרְטִּילָן די פְּעַקְלָעָךְ פֿוֹן די קְרָבָנוֹת, פָּאָרְפָּאָקָן די טִיְּעָרָע וּוּרְטָזָן, גַּעֲזָכְט
גָּאָלָד מִיט בְּרִילְיאָנָט שְׁטִינְגָּעָר, אָן אֲפִילָו פֿוֹן די טִוְּיטָע קְעַרְפָּעָרָס האָן זִי
גַּעַמּוֹזָט אַרְוָגָטָעָר נָעָמָן רִינְגְּלָהָן, אָוּיָר רִינְגְּלָעָךְ, אָרוּסָט רִיְּסָן די גָּאָלְבָעָץָן
פּוֹנְגָעָם מְוַיָּל, אָן אַלְלָעָס דָעָרָנָךְ גַּעַהְאָלָפָן לִיפְעָרָן קִיְּין דִּיטְּשָׁלָאָגָן.

די מְעַונְטָשָׁן פֿוֹן דָעָר „זָאַנְדָּעָר קְאַמְּאַנדָע“ האָבָן נָעַבָּךְ גְּעוּוּסְּט אָז זִיעָר
לְעַבָּן הַעֲנָגָט מִמְּשָׁחָות הַשְּׁעָר. עַס אִין גְּעוּוּן קְלָאָר דָאָס די דִּיטְּשָׁע ס.ס.
וּוְעַלְן נִישְׁט לְאָזָן לְעַבָּן קִיְּין אִין הַעֲפְּטְּלִינְגָּה פֿוֹן דָעָר קְאַמְּאַנדָע, כְּדִי סְזָאָל
נִישְׁט בְּלִיבָּן אַלְעַבְּדִיגָּעָר עֲדוֹת, צָו פָּאָרְצִילָן פָּאָר דָעָר וּוּלְטָז וּאָס זִיְּיָהָן
זִיךְרָן גַּעַזְעָהָן מִיט זִיעָרָע אַיְגָעָנָע אַוְיָגָן. פֿוֹן דָעָר עַרְשָׁטָעָר מִינּוֹת אִין דָעָר
מְעַונְטָשָׁ פָּעָרְאָוְרְטִילָלָט גַּעַוְוָאָרָן צָוּ טִוְּיטָע, די שָׁאָלה אִין נָאָר גְּעוּוּן וּוּעָן וּוּעָט
אַוִּיכְפָּטָעָס עַמְּמָעָן די רִיְּעָץ פָּאָרְבָּרְעָנָט וּוּרְעָן, צִי וּוּעָט דָאָס דּוּיְעָרָן אַוְיָפָן נָאַרְמָאָלָן
אַוְפָן דָּרְיִי חֲדָשִׁים, אַדָּעָר וּוְעַלְן די ס.ס. גַּעֲפִינָעָן אַבְּלָבָל אָן פָּאָר דָעָר צִיטָט
עַם מְבָעָר זִיְּן פֿוֹן דָעָר וּוּלְטָז.

סוֹף זָוְמְעָר 1944, וּזְעַן די טְרָאַנְסְּפָּאַרְטָּן פֿוֹן אָוְנָגָארָן, מָאַרְאָמָאַרִישׁ,
קָאָרְפָּאָטָנוֹרָס זְעַנָּעָן וּוּנְצִיְּגָעָר גַּעַוְוָאָרָן, אִין דָעָר צִיְּתָהָן די „זָאַנְדָּעָר קְאַמְּאַנדָע“

געציאלט 800 מענטשן בערך. די לאגער פירערס מיט די דיטשלע ס.ס. אופיצירן האבן גוט געוויסט או היה ווי דער פראנט דערנענטערט זיך צו קראקי, און מ'וואעט בקרוב באדרפן אללע לאגער מענטשן אריבערפирן קיין דיטשלאנד, איז נויטיג געפינען אוווג וויאזוי פטור צו וווען פון דער גרויסער זאנדעך קאמאנדע, זיך נישט פארלאון אויף דער לעצעער מינוט, און באצ'יטענס זי פאַרקלענערן.

איין לאגער אוישוויז-איינס, איז געווארן בסוד סודות אויסגעליידיגט אגרויסער באראק, מויערערס האבן געבראכט ציגעל מיט צימענט, פארשמירט מיט מאלטער אללע שפאלטן, פארמויערט די פונסטערס, כדי ס'זאל נישט אַריינקומען אַביסעלע לופט, אללעם איז אזי פארשטעטל געמאכט געווארן, או די לאגער מענטשן האבן געמיינט דאס זי גרייטן צו דעם באראק אויפֿן ווינטער, קיינעם איז נישט איינגעפאלן וועגן דעם פינסטערן פלאן.

דיGANצע „זאנדעך קאמאנדע“ אין בירקanoi איז גערפֿן געווארן זיך שטעלן צו א-„ציל אפֿעל“, און די ס.ס. האבן אַרויסגעקליבן 300 מענטשן. געהיסן האט עס איז זי גיינע אויף טראנספארט קיין אוישוויז צו אַגעויסער אָרבײַט. צוביסליך מיט שיינע רידליך, זענען זי פֿאָרגנארט געווארן בייז צו דעם נייעם צוגעגרייטן אויסגעפארבטן באראק, ערשת ווען די טירן זענען פֿאָרגשלאָסן געווארן, האבן זי דערזען ווי זי געפינען זיך, אבער עס איז שווין צו שפֿעט געווען. דארט איז אומגעבראכט געווארן מיט גאָן אַדריטעל פון דער זאנדעך קאמאנדע.

ווען די רעשט געליבנע חברים אין בירקanoi זענען געוואויר געווארן וואס ס'האט פֿאָסִירט מיט דעם טראנספארט, וויאזוי זי זענען פֿאָרגנארט געווארן צו דער עקחה, האבן זי געוויסט אויף זיכער או די ס.ס. האבן באַשלאָסן דיGANצע קאמאנדע אַריינפֿירן איזן די קאָלְכָּ-אוֹיְוָעָנָס אַריַּין, ס'איַּין נאָר אַשָּׁלה פון טאג אַדער אַפְּשָׁר נאָר פון שעה'ז. ביַּי נאָכְּתָּ האַבָּן זיך פֿאָרוֹזָמָעָלָט אַיז אַBLACK אללע רעשט געליבנע מנהיגים, זיך שׂוֹאָל עַצְּחָה זיַּין וואָס אַיז דָּא צו מאָכן. מיהאָט אַריינגעקלערט אויב ס'איַּין כְּדָאִי אַיְגַּשְׁתָּעֵלָן אַיז ווֹאָרטָן נאָך עטיליכע טאג, אַבער שווין מאָכן דעם אויפֿשְׁטָאנְד, אַיז זיך פֿרָאַבְּרִין מְצִיל זיַּין דאס לעבן, ווען נישט קטש נקמה נעמָן פֿאָר דעם פֿאָרגָאַסְעָנָם בלוט פון זיערע' חברים.

זכרון קדושים

שצט

בשעת מעשה, אינטיטן די פארהאנדונגגען האט זיך אריינגעטאפט אדייטשער Kapoor און זיך גוט אויסגעחרט צו די געשפערען, ער האט באלאזיך געלאוז הערן או ער אייז נישט מסכימים מיט דעם פלאן. זאס אייז אפאראליירנע מלחמה, און עס אייז נישטה פאר וואס זיך צו שרעקן. אויב מיזועט נישט מבטל זיין די אללע הכוותה, דאן ווועט ער גײַן גלייך מעלהן פאר די דיטשן, און איזוי ארום אללעס צו נישט מאכן. מערד האט מען שוין נישט געקאנט ווארטן, סאייז שוין נישט געלביבן קיין אנדערע ברירה נאר אויפתהייבן דעם נס המרד, אריינטרעטען אין אלחמה.

אין דער איילעניש האט מען ארויס געגרובן פון דער ער דאס בעהאלטגעגע געווער, יעדער איינער האט זיך געשטעטל אויף זיין אורט, אללעס פונקט ווי דער פלאן אייז אויסגעארבייט געווארן.

דעם דיטשן Kapoor האט מען לעבעDIGערהייט אריינגעווארטן אין ברענונג-דייגן אויאוון, און באזאמ מיט עס געביגדען די אויפזער און זיין אויך פאר--ברענט אין די פלאמן פיעער. אגראפע מענטשן זענען געלאפען צום אויאווען נומער צוויי און מיט דינאמיט עם אויפגעריסן און עס צושמעטערט, אצוויטע גראפע האט געהונגעלט פיעער אויף די וואך טרערם, אויסגעשאסן אללע ס.ס. שומרים, כדי צו פרײַ מאכן דעם וועגן צום הויכן עלעקטריישן פלויט, אויפשנידן די דראטן און פרײַ מאכן דעם וועגן צו אנטלייפן.

די שיסערריין מיט דעם אויאוון אויפרײַסן, האט געשטעטל אויף די פיס אללע דיטשע מיליטער אינהייטן, וועלבע האבן זיך געפינגען ארייניגס און ארום די אוישוועצער לאגערן. בערך דריי טויננט (3,000) ס.ס. סאלדאטן בעוואפנט מיט אלעראלֵי כלֵי משחית האבן זיך פארזאמעלט, אויפּן קול פון די סיילגעס, און געלאפען אין לאגער אריין, ממש ווי אין אקריג, די אפיק'ן בראש, מיינענדיג איז טוינט לאגער מענטשן בשותפות מיט פארטיזאנער באטייליגן זיך אין דעם מרדר.

אין אקורצעער צייט האבן זיין שוין דעםGANZUN לאגער באלאגרט און געשטערט מיט די שוווער קאנאנען און מאשיין געווער, געפֿיירט אויף דער סביה פונעם לאגער פון וואנייט עס האט זיך אנגעפאנגען די מרידה.

די גברים פון דער „אונדר קאמאנדע“ האבן אפּוּצְיוֹגָן אין קלינעם

ת זכרו קדושים

וועלך „בושענינקא“ בי דעם אויעווען גומער 4, אונ פון דארט ממשיך געווען צו קעמעפּן מיט גבורת ביין אין דער לעצטער מינוט. 300 גברים זענען געפּאלן טויט אינגייטן קעמעפּן, די ריעשׂ וואס זענען געכאנט געווארן אין הויףּ זענען באלאד דערשאָסן געווארן, נאר פאר אַקלִינְעַ צאל פְּלִיטִים איז געלונגען זיך אַיסְבָּעהָאַלְטָן אונ בליבּן יַעֲבֹן.

די ערשותע וועלכע האבן מצליה געווען אויפשנויידן די לעקטרישע
דראטו זענן גלייך אנטלאפּן און מצליה געווען זיך דערזען טיעוף אין דיטטשלאנד,
זוי זענן בעכפות געווארן דורך דיטטשׁו וואך אין אַקלײַן דערבעעל, אַבער זוי
האָבן געטנהַט דאס זוי זענן אַרונטערגעבעליבּן פֿוֹן אַטראנספּאָרט לאָגער
מענטשָׁן אויפּּין וועג קיינַן דאָכוּ.

הענין אֲנַדְרָן לְאָגָעֵר בֵּין אֶזְרָעֵל וְדָעֵר בְּאַפְּרִיאָנוֹן.

שפיר אונ ווארטו אויה עמיאצן דעם מיגענטו חזן.
געונן איזוי גוט ארגאניזט אונ זיַּה האבן נישט געקאנט געפינען דעם קלענטטען
געונן גיזיגום אוישוויך ? אבער אליעס איז געוען אומזוסט ! די מלאה איז
דעם גיזיגום אוישוויך ? אבער אליעס איז געוען אומזוסט ! די מלאה איז
אונ דאס פיעיר האט זיך געלאשן, האבן די ס.ס. געוזוכט און גושמעקט
אויסגעפיגען ווער זענען געוען די מנהיגי המרד, פון וואנט האבן זיך גערבראכט
געוער, און זיַּה איז דאס מעגליך געוען צו ארגאניזירן אוייפשטיינד איז

שפער האבן זי געוויארפן דעם השד אויף עטליכע פרויען, וועלכע האבן געארבייט בי דער פירמע „קורופ“. מהאט זי אפגעהאלטן און באשולדיגט או זי האבן ארינגעשוערטצט בגניבת דינאמיט פון דער פאבריק און דאס געגעבן פאר די פירערס פון דער זאנדעראָק אמאנדע. ס'האט זיך אונגעהגען טעג פון חקירות, זי געפֿיַנְגֶט מיט די שוידערליךסטע יסורים, אבער זי האבן זיך געהאלטן פֿעַט, געלִיקענט או זי האבן עפּעס אַשִׁיכּות מיט דעם אוינְפַּשְׁטָאנְג.

פונז ד' באואסטע אוישויעצער אונטער ערדיישע בונגערם. יומן יומן האט מען

זכרון קדושים

זוי געפֿארשט און געפֿיניגט מיט די שרעקליכסטע יסורים וואס עקזעסטירט אויף דער וועלט. זוי האבן געוואלט דערגין ווער ס'זעגען געוווען די מנהיגי המרד, אבער די טעכטער האבן געליקענט און נישט צערראכן געווארן. זוי האבן געליטן די ענווים מיט גבורה, וויסענדיג און זיאן איבער אין אוישויז גברים וועלכע וועלן פֿאדרען זיער אומשלדייג בלוט, און בבאו היום נקמה נעמן פון די טייווילישע מרצחים.

עס איז אדארך וואכענס און די טעכטער זענען נאך אלץ נישט באפריעיט געווארן. מיזאט געהאפט און די רוסישע ארמיי וועט פֿלאצ'ים זיך אריינרייסן קיין אוישויז און זוי אויך באפריעין. אין אוישויז האט זיך געפֿילט ערְבָּן זיער שווארצן סות, זוי האבן שווייך דעםאלט נישט אויסגעperfֿט טויט אודטילן, דעריבער האבן זיך זיך אונגעפֿרעדט קיין בערליך וואס זי זאלן מאכן מיט די פֿאַרְשְׁפֿאַרטְּעָן לאגער מיידליך, דער אנטווארט איז אונגעקומען צוויי וואכן פֿאַרְנָן באפריעין די אוישויזער לאגערן.

ביז איז חודש יאנואר 1945, זענען די אידישע טעכטער געוווען פֿאַרְ- שפֿאַרט איז די שטראפֿע בונקערס. אין דער צייט האבן די ס.ס. פֿערטיג געמאכט אללע הכות צו פֿאַרְלָאָן אללע אוישויזער לאגערן, און טרייבן דעם עולם קיין דיטשלאנד. ס'האט אויף זי געברענט די הויט, פֿיל.ס.ס. האבן געצייטערט נישט אַרְיִינְפֿאָלֶן אַינְטְּרָדוּוֹגָנָס צו די רוסישע פֿאַרְטְּיָאנָה, נישט ווערן אַרְמְגָעֵרְגָּעֵלָט און גיינ איז געפֿאַנְגָּעֵנְשָׂאָפּ. אַבְּעָר אֲפִילּוּ אַיְן די לעצעט טעג האבן זי געוזאָרגְט מוציא לפוּעָל ווּין דעם בִּיטְעָרְן גּוֹר דִּין קָעָגְן די אַרְעָסְטִירְטָע אַידְישָׁע מִידְלָך.

איַן פֿרְוִיעָן לאגער האבן זי אַרְוִיסְגָּעֵפֿרְט פּוֹן די בְּלָאָקְן אללע רְעַשְׁט גַּעֲבְּלִיבְּנָעָן פֿרְוִיעָן, אַן זי גַּעֲשְׁטָעָלָט אוֹף דעם אַפְּעָל פְּלָאָץ, דָּאָרָט אַיְן שְׁוִין גַּעֲשְׁטָאָנָעָן פִּיר תְּלִוְתָּאָוִיסְצְּפִּירְן דעם אַוְרְטִילְקָעְגָּן די טעכטער. מיט שְׁטָאָלָץ האבן זי גַּעֲשְׁפָּאָנָט אַן גּוֹוִיז זיַּעַר הַעֲלְדִּישְׁקִיטְּפָּאָר טְוִיזְנְטָעָר פֿרְוִיעָן אַן מִידְלָך, וּוּלְכָעָה האבן זיך צּוֹגְעָקוּקָט צו דער שְׁרָעְקְלִיבְּכָעָר סְצָעָגָע.

פרק שלושים ותשעה

— און דער „אסיאן צייט“ קאלטער נעכט, געלדיינגע טאג, —
וונגנטוליכע אין דער „מיירער-שולַָע“ — פארפרזיערנעם און
פארגליוערטער קערפערס — הוונדרטער עראללאנגען באדרען
די האמלן — די קרייגס-געלאנגען פארלאזן זיירע לאגען.

ס'איין אנגעקומען די „אסיאן צייט“ אמין טריירקיט הערטט אין
לאגען, די בלעטער פון די ביימער פאלן ארוןטער געלערהייט, די גוים ענדיגן
ארײַנְגַּעַמָּן אלע תבאות פון די פעלדעָר, און דער ווינטער דערנענטערס זיך.
ニישט וויט פון אונזער לאגער זעהט מען בהמות ווי זי גיינע זיך שווין אלין,
איבער די צארענעס, פאסען די גראָן, עסן די בלעטער פון די יונגע בעילך,
שפֿרִינְגֶּעָן אַרְבָּעָר די פְּלִיטִיט, אַבָּעָר די שאָנְצָן, סְלִינְגְּנָדִיג אָן מַעֲלָה גְּרָהָנְדָה,
שפֿאָצְּרִין זיך פרִי אַבָּעָר די פְּלִידָעָר פון מעלייען אָן קָרְטָאָפָּאָל, קִינְגָּר זָאָגָט
זיך שווין נישט קִין בֵּין וּוֹאָרט.

פָּוֹן אָונְטָעָר די לאגער בלאָקָן, קוֹקוֹן מִיר זיך צו וויאָזָוּ די גּוֹיִשָּׁה
פאָסְטָעָכָר זִיכְּעָן זיך מִיט די פִּיס אָונְטָעָר זיך, בֵּי אַבּוּם, בֵּי אַקָּרָטָש
אַינְטָרָגָעָשָׂפָּאָרָט, עסָן רָוָאָג די מאָכְלִים פָּוֹן דָּעָר הַיָּם, אָן טְרִינְגָּעָן פָּוֹן די
עַדְעָנָע לְזָגְלִיך וּוּאָטָעָר, פִּיפִּן מִיט די האָלְצָעָנָע פִּינְגָּלָך טְרוֹיְעָרִיקָע לִידָּעָר,
לִידָּעָר פָּוֹן מְלָחָמָה, לִידָּעָר פָּוֹן די אַמְּאַלְגָּעָץִיטָן.

מִיר זַעַנְעָן זַעַנְעָן מִקְּנָא אַיְדָעָרָס באַשְׁעָפָנִישׁ אוֹיף דָּעָר וּוּאָלָט. נִישְׁט
איַינְמָאָל זִיכְּעָדָיג אֵין לאגער אֵין דָּעָר פְּרִיְעָר צִיטָט פְּלָעָגָט מעָן זיך צַוקָּוּן
צַו די פִּינְגָּלָך וּוי זַי זַעַנְעָן פְּרִיְעָר אָרוֹם צַו פְּלִיעָן אוֹיף דָּעָר בְּרִיטָעָר וּוּאָלָט,
קִינְגָּר יָאָגָט זַי נִישְׁט, קִינְגָּר פָּאָרְשָׂפָּאָרָט זַי נִישְׁט, טְרָאָגָן נִישְׁט די דָאָגוֹת
וַיסּוּרִי עַולְמָה הַזָּה.

עָס זַעַנְעָן אַנְגָּעָקָוּמָעָן לאָנְגָּעָט טִינְקָעָלָע גַּעַכְט מִיט קָאָלְטָע גַּעַפְּלָדִיגָּע
טָעָג. די שְׁלָאָקָס רָעָגָנָס האָבָּן זיך אַרְוָגָעָלָאָוָט אָן גַּעַפְּאָטָשָׁט אָן רְחָמָנוֹת אוֹיף
די שְׁוֹאָכָע גּוֹפִים. די ס.ס. כָּלִיגָּאָנָעָס מִיט זִיְעָרָע הַעַלְפָּעָרָס לְמִינְיָהָם האָבָּן
גַּעַמְּטִישָׁעָט אָן אַרְוִיס גַּעַנְוּמָעָן דָּאָס בִּיסְלָמָאָרָך פָּוֹן די בִּינְגָר. זַי הַאָט
ニישְׁט אַינְטָרָסִירָט אוֹיבָּעָר דָּעָר וּוּאָטָעָר אִיז שְׁלָעָכָט, די רָעָגָנָס גַּיְינָע טָאָג אָן
נָאָכָט, זַי האָבָּן גַּעַטְרִיבָּן אָן גַּעַיְאָגָט זיך שְׁטָעָלָן צַו דָּעָר אַרְבִּיטָּפִינְקְטָלִיך.

לאגער מענטשן האבן גערגאָבן די טיעפֿע קאנאָלן, און געבריזעט אין וואָסער בינו צו די קנייעס, אַנדערע האבן געשלעפֿט די אַיזערנע באָן שינעס פון איין פלאָץ צום צוֹויטּוֹן — סיִ מֵהָאָט באַדָּאָרֶפְּט די אַרְבִּיטְ, סיִ מֵהָאָט דאס בְּכָלְלַ נִשְׁתַּבְּאַדָּאָרֶפְּט — קְרָאוּנָקָעַ שְׂוֹאָכָעַ לִיְּטַ זַעֲגַעַן אַינְטָעָרְגָּעָרְסִין גַּעֲזָוָרָן הַיְּבָן בְּרִיטְיָה אַיזָּעָרָנוּ פְּלָאָטָעַס, אַפְּגָּרְיבָּן די אַקְּסָלָן טְרָאָגָעָנְדִּיגַּעַד די לאָגָעַ אַיזָּעָרָנוּ רַיְּעָרָן, מענטשן האַלְבְּ-טוּיְּטָעַ האָבָן גַּעַמּוֹת צַיְּעַן מִיט זַיְּעָרָעַ לְעַצְּטָעַ כּוֹחָות די שְׂוֹאָרָצָעַ דִּיקָעַ קָאָבָלָן, אָוּן זַיְּיַ אַבָּגָּרָאָבָן טַיְּעַף אַיְּנָ

דעָר פָּאָרְשָׁאַלְטָעָנָעַר עַרְךָ.

אוֹיפְּ דָעַר נַאֲכַט קְוּמָעַן אַיְּדָן צְרוּקָאַיְּן לאָגָעַ אַרְיָין מִיט בְּלָאָסָע פְּנִימִיר, די הוֹיְזָן זַעֲגַעַן לִיְּמִיקְ, פָּאָרְדְּרִיסְקָעַט אָוּן פָּאָרְשְׁפִּיצְטָעַט פָּוּן די בְּלָאָסָע, די האַלְצָעָרְנוּ שְׁרַ זַעֲגַעַן אַונְגָּעָקָלְעָפְּט מִיט לִיְּמַ פָּוּן אַיְּנוֹוִיְּנִיקְ, פָּאָרְטִּיְּקָעָנָט אָוּן פָּאָרְשְׁטוּיְּבָט פָּוּן די צִימָעָנָטָן, שְׂוֹאָרָץ פָּוּן די קוּילָן, דּוֹרְכָּגָּוּוּיְּקָט אָוּן נָאָס, אַיְּנָן צָאָן קָלָאָפְּט צּוּם אַנְדָּעָרָן פָּאָר קָעָלָט אָוּן די אוֹיגָן גַּלְאָגָּזָן פָּאָר הַיְּגָעָר.

איַנְדָּעָרָהִים וּוּעָן דָעַר חָזָן פְּלָעָגָט בַּיִּם, „גַּשְׁמָ“ בְּעַנְטָשָׁן זַיְּגַעַן, „אָפְּ בְּרִיְּ“ האָט מַעַן גַּעַוְוִיסְט אָוּן דָעַר וּוּינְטָעַר, „רִיקְטַ זִיךְ צִיְּ“, אָוּן וּוּינְטָעַר אַיְּן קָאָרְפָּאָטְ-רוֹס האָט גַּעַמְיִינְט צִיפְּעָדְיקָעַ פְּרָעָסָט מִיט גַּרְוִיסְעַ שְׁנוֹיְעַן. אַיְּנָן די לאָגָעַן אַיְּנָן דָעַר אַונְהִיאִיב וּוּינְטָעַר גַּעַוְוָן בָּאָלָד נָאָךְ די יּוֹם טָובִים. שְׁטָאָרָקָעַ וּוּינְטָעַן האָבָן גַּעַבְּלָאָזָן בִּיטָאָג אָוּן בִּינְאָכָט, אָוּן מִיר זַיְּעָנְדִּיגַּעַג אַנְגָּעָטָוּן מִיט די דִינְעַ גַּעַשְׁטְרִיְּפִּיטָעַ שְׁמָאָטָעַס האָט אָוּנוּ די קָעָלָט דָאָרְכָּגָּעָנוּמוּן אָוּן טָאָקָעַ בָּאָלָד פָּאָרְזָוָכָט דָעַם טָעַם פָּוּן וּוּינְטָעַר.

אַיְּדָן פָּוּן די קָאָרְפָּאָטָן בְּעָרָגָעַ זַעֲגַעַן נִשְׁתַּבְּאַנְגָּעָן גַּרְוִיסְעַ מְפֻוְנִים אָוּן פָּלָגָעַן זִיךְ נִשְׁתַּבְּאַנְגָּעָן פָּאָרִיְּזַן וּוּינְטָעַר. מְחָאָט זִיךְ אוֹיסְגָּעוֹנוֹינְטָעָרָט מִיט אָפָּאָר לְעַכְּעַרְדִּיקָעַ שְׁטִיוֹולַ אַדָּעָר צְוִירִסְעָנָעַ שִׁיךְ, אָוּן סְחָאָט נִשְׁתַּבְּאַנְגָּעָן אוֹ דָאָס וּוּאָסָעָר אַדָּעָר שְׁנִיִּי גַּיְּ אַרְיָין, מֵהָאָט זִיךְ גַּזְוָאָגָט בְּלָשׁוֹן הַלְּצָהָה, דּוֹרָךְ דָעַם לָאָךְ וּדָאָס וּוּאָסָעָר אַיְּוֹ אַרְיָין, וּוּעַט עַס אַוְיָךְ אַרְוִיסְ גַּיְּין. אוֹיפְּ דָעַר נַאֲכַט האָט מַעַן גַּעַקְאָנָט די נַאֲסָע „הַאֲנִיטְשָׁעָס“ אוֹיסְדְּרִיְּעָן, פָּוּנְדְּעָסְטוּוּגָן אַיְּזָן נִשְׁתַּבְּאַנְגָּעָן צָוּ פָּאָרְגְּלִיכְן די קָעָלָט פָּוּן אוֹישְׁוֹוִיךְ צָוּ די וּוּינְטָעַר אַיְּנְדָּעָרָהִים.

די לאָגָעַר מענטשן האָבָן זִיךְ דָעַרְזָעָהָן עַרְבָּן וּוּינְטָעַר מִמְשָׁ נַאֲקִיט. אַיְּזָן

די האליצערנע שיך האט מען קיינמאָל נישט געקבנט זיך דערוואַרמֶען די פיס, וויפיל מ'האט אין זיין אַרומגעַשפָּאנַט אַיבָּערַן טאג האט עס נישט געהאלפָּן, קיין זאָקָן, קיין ווֹאָרְמָעַ שְׁמָאָטָעַ אַרוּמוֹיְקָלַן די פיס, קיין זְכָרְפָּון אַוּאָרָם הָעֵמָה, אַדְעָר אַנְדְּעָרָעַ ווּעָשָׂה. אוּסְעָרְדָּעָם אִיזְזַיְקָלַט גַּעֲוָעָן וְעַנְעָן גַּעַפְּלוֹיְגָן אִין די לִיפְטָן אָוָן די פְּרָעָסְטָהָאָבָּן גַּעַבְּרָעָנָט, די שְׁנִיעָן וְעַנְעָן גַּעַפְּלוֹיְגָן אִין די לִיפְטָן אָוָן גַּעַפְּאַטְשָׂת אִין פְּנִים אַרְיִין, אִיזְזַיְקָלַט ווּינְדָעָר דָּאָס תִּיכְּפָּה וְעַנְעָן מַעֲנְטָשָׂן קְרָאָנָק גַּעַוּוֹרָן אַוִּיפָּה אַלְעָמָבָּן מִיחְוּשִׁים, גַּעַהְוָסָט אָוָן גַּעַשְּׁפִּיגָּן מִיטָּ בְּלָוֶט, בְּעַקְוּמָעָן אַיִּטָּעָר אִין די אַוְיָרָן, מַוגָּן קְרָאָנָקִיט, אַיְדָעָר אַיְנָעָר מִיטָּ אַפְּקָל צְרוֹתָה.

אוֹוִי וְוַיְיַיְדְּ קְעַלְתָּן הָאָבָּן זְיךָ פָּאַרְשְׁטָאַרְקָעָרט, אִיזְזַיְקָלַט לְאַגְּעָר פָּאַרְטִּילָט גַּעַוּוֹרָן ווּינְטָעָר מַאְנְטָלָן. אַטְיַיְלָן מַעֲנְטָשָׂן הָאָבָּן גַּעַהְוָסָט מַזְלָן אָוָן בְּעַקְוּמָעָן אַגְּוָטָן „צְעוֹוִילָן ווּינְטָעָר רָאָקָן“ אַיְגָמִיטָן גַּעַפְּאַרְבָּט מִיטָּ אַרְוִיטָן שְׁטְרִיףָ, אָוָן אַיְסְגַּעַשְׂנִיטָן אַגְּהָלָן „מָגָּן דָּוָד“ אַוִּיפָּה דָּעָר פְּלִיצְעָ, די וְאָסָה הָאָבָּן נִישְׁתְּגָּה גַּעַהְוָסָט מַזְלָן, הָאָבָּן בְּעַקְוּמָעָן אַהְעַפְּטִילְינָגָס מַאְנָטָלָן, פָּוּן דִּינָּעָ פָּאַפְּרִינָּעָ סְחוֹרָה, פָּאַסְיָג פָּאַר די זִימָעָר חֲדַשִּׁים.

אוֹנְהַיְיבָן ווּינְטָעָר וְעַנְעָן דָּאָס רֹוב „יְוָגָעַנְטִילִיכָּעָן“ אַרְגָּאַנוֹזִירָט גַּעַוּוֹרָן אִין אַקְּאַמְּאָדָע ווּעַלְכָּבָּעָהָט זְיךָ גַּעַרְיָפָּן די „מוּוִירָעָד שְׁוֹלְלָעָ“, אִיךְ מִיטָּ מִין בְּרִידָעָר הָאָבָּן זְיךָ אַוִּיךְ דָּאַרְטָן גַּעַפְּגָעָן. אַונְטָן דָּעָם לְאַגְּעָר בּוֹנָא, אַוִּיפָּה אַפְּעָלָד הָאָט מַעַן אָוָנוּ גַּעַלְעָרָנָט מוּיְעָרָן, בּוּיְעָן ווּעָנָט, לִיְגָן צִיגָּל, גִּיסְן יְסָדוֹת, אָוָן נָאָךְ צְוַיִּי-דָּרְיִי חֲדַשִּׁים וְעַנְעָן די תַּלְמִידִים אַרְוִיסְגַּעַשְׂקָט גַּעַוּוֹרָן אִין דָּעָר בּוֹנָא פָּאַבְּרִיקָן הָעַלְפָּן פָּאַר די דִּיְתְּשָׁעָ בּוּיְמִינְסְטָעָרָס צָו מוּיְעָרָן די גְּרוֹיסָעָ פָּאַבְּרִיקָן.

אוּסְעָרְדָּעָם הָאָט מַעַן אָוָנוּ אַרְוּמְגַעַשְׁלָעָפֶט פָּוּן אִין אַרְבִּיטָן צָרָעָ צְוַיִּיטָעָר. הָאָט מַעַן בְּאַדְאָרֶפֶט אַוִּיסְלָאַדְעָנָעָן פָּאַרְמָאַכְטָעָ וְוּאַגְּנָעָן מִיטָּ צִימָעָנָט הָאָט מַעַן אָוָנוּ גַּעַבְּרָאָכָּט אַלְצָהָילָךְ פָּאַר די רַעַשְׁתָּ אַרְבִּיטָעָר. בּיְ אַזְוִי אַרְבִּיטָעָהָט מַעַן שִׁיעָרָ נִישְׁתָּהָ די נִשְׁמָה גַּעַלְאָוֹתָן. אַגְּנָצָעָן טָאָגְהָאָט מַעַן גַּעַמּוֹת שְׁטִינוֹ אִין דָּעָם פָּאַרְמָאַכְטָן לְאַסְטָן וְוּאָגָּאָן, מִיטָּ דָּעָר לְאַפְּאַטָּעָ אַרְוִיסְוּוֹאָרֶפֶט דָּעָם צִימָעָנָט, נָאָךְ אַיְדָעָר לְאַפְּאַטָּעָ צִימָעָנָט הָאָט זְיךָ אַיְפְּגַּעַהְוִוָּבָן אַשְׁטוּבָה וְוּעַלְכָּר אִיזְזַיְקָלַט גַּעַפְּלוֹיְגָן גַּרְאָד אִין די אַוְיָגָן, גַּעַבְּרָעָנָט וְוַיְפִּיעָר, מִ'הָּאָט עַסְגְּלִינְגָעָן מִיטָּ דָּעָם מַזְלָן אָוָן אַדְוָרָק דָּעָר נָאָזָן, דָּעָר שְׁטוּבָהָאָט זְיךָ גַּעַזְעָצָט אַוִּיפָּה דָּעָם פְּנִים

זכרון קדושים

אויף די אויערן, און שוער האט מען גע肯ט דעם שמוץ פון זיך אפקראזן.

זענען אונגוקומען וואגאנען קוילן, און די דיטשע מיניסטרעס האבן באדראפט תיכף צו האבן די קוילן, אדרער ס'איין זיך געוווען דריינגענד באפריען די וואגאנען, ברעננט מען אונז צו דער ארבײט, און מאַיגט וואָס שנעלעד איסלידיגן די וואגאנען, ווי גלייך מיר זענען די שטארקסטע ארבײטער. די סאדיסטן האבן גאנץ גוט געוועהן וויאזוי מיר אינגעַ קינדער זעהן אויס, הויט און ביין, קוים דערהאלט זיך אין אונז דאס חיוט, פונדעסטוועגן האבן זיך פון אונז געריסן שטיקער לעבעדיקערהיט.

בֵּיְ אֶלְלָעַ אַרְבִּיטֵן אֵין בּוֹנָא דְּרִיְיָעַ זַיךְ אַרְוָם דִּי סָ.סָ.רוֹצְחִים, גַּעֲסְטָאָפִי אֵין צְעוֹוֵיל קְלִיְדָעַ, פָּאָסָן אוּרְפַּ אַיְדָעַנְטָ אָוּן טְרִיטָ, קְוּקוֹן זַיךְ צַוְּ בֵּיְ דָעַר אַרְבִּיטֵן, אָוּן טְרָאָכְטָן פָּאָרְשִׁידְעָנוּ פְּלָעָנָר וּוְיאָזָוי אַוְיסְנִיצָן אַלְצָ מְעָרָעָר אָוּנוּזָר לְעַצְמָן טְרָאָפָן כֹּהֵן. דִּי שְׁמוּרִים, אַוְיךְ סָ.סָ. כָּאַלְגָּאָנָעָס, שְׁרִיעָנָס מִיטְ מְוֹרָאְדִּיקָע קְוּלוֹת, דִּי צְעוֹוֵיל מִינִיסְטָרָעָס שְׁלָאָגָן אָוּן וּוּאָרָפָן אַפְּחָד אוּרְפַּ יְעַדְעָן עַקְסְטָעָר, אָוּן אוּבָד אָס אַלְלָעָס אֵין נָאָר וּוְיִנְגָּשְׁתִּיעַן, דִּי קָאָפְּרִיסָס מִיטְ שְׁטָקָעָנָס אָוּן זְעָנָעַן מוֹסִיף, כְּדִי צַוְּ גַּעֲפִינָעַן חַנְּ בֵּיְ דִּי רְשָׁעִים, כְּהַנָּה וּכְהַנָּה רְשָׁעִים האָבָן זַיךְ פָּאָרְלִיְיָגַט אוּרְפַּ אָוּנָן, אָוּן אִידָּן האָבָן גַּעֲרָעָכָט אָוּן גַּעֲזִיפָּצָט אוּרְפַּ זַיךְ זַיְעַר בִּיטָּעָן גּוֹלָל.

נָאָר דִּי בְּרַעַנְדִּיגָּעַ פְּרַעַסְט אֵין אַרְאָפְּגָעָפָלָן דָעַר עַרְשְׁטָעָר שְׁנִי אָוּן סְהָאָט זַיךְ גַּעֲמָאָכָט שְׁרָעְקְלִיכָּעַ קְעַלְתָּן. דִּי הָעַטְזָ זְעָנָעַן בֵּי דָעַר אַרְבִּיטֵן גַּעֲוָועָן וּוּי גַּעֲלִיוּוּרָט פְּוֹנָעָם פְּרָאָסָט אָוּן קְאָלְטָן וּוּינְטָ, סְאיָין אָרִין, „זְאָפָּרָעָס“ אָוּן מִיהָאָט גְּפִילָט וּוּי דִּי פִּינְגָּעָר וּוּאָלְטָן גַּעֲוָועָן פְּאָרְבִּינְדָעָן מִיטְ אַבְּאָנְדוֹזָשׁ. וּוּלְבָעָ אַרְבִּיטֵן מִיהָאָט אַלְצָ גַּעֲרָבִיט אֵין אַנְגָּוּקּוּמָעָן מִיטְ צָעָר וּוּסְרוּסָם, פְּשָׁוֹט סְאיָין גַּעֲוָועָן אַוּמְגָלִיךְ אַוְיסְטָרָעָקָן דִּי פִּינְגָּעָר.

גַּעַברָעָנֶט האָט די קְעַלְתָּ בִּיטָּאָגָּ, אָוּן טְוִיזְוָט מֶאָל עַרְגָּעָר אֵין זַיךְ גַּעֲוָועָן בִּינְאָכָט. אֵין דִּי בְּלָאָקָן האָט מעַן זַיךְ גַּעֲדָרִיט אָרִין אָוּן אַרְוָיסָם, דָאָךְ דִּי פְּעַנְסְטָרָעָס אָוּן שְׁפָאָרָס האָט גַּעֲבָלָאָן אַקְאָלְטָעָר וּוּינְטָ, אָוּן דִּי דִּינְעָ דָעָקָן נִישְׁתָּ גַּעֲוָוָרָמָט, אַגְּאָנְצָעָ נִאְכָט האָט מעַן גַּעֲצִיטָרָעָט אָוּן גַּעֲפָרְוּיָעָן, קְוִים גַּעֲוָוָרָט אוּרְפַּ אַיְפַּ דָעַם טָאגָ אַפְּשָׁר וּוּעָט מעַן זַיךְ דָעְרוֹוָאָרָמָעָן עַרְגִּיאָז וּוּי.

זכרון קדושים

מיין ברודער איז פארפלויען געווואן, און קויים האט מען עם ארײַינגענומן איז „קראנקן הייז“. מצד אחד בין איך געוווען צופרידען דאס ער ווועט נישט באדרפן פרירן בי דער ארבייט, אבער מצד שני, האב איך געצייטערט יעדן טאג און געזארגט ווועגן עם, ווילל די אללע וועלכע זענען געוווען איז די בלאָקן זענען געוווען בחוקת סכנה יומן יומן, די ס.ס. ואָלן זיי נישט אוועקשיקן קיין אוישווייך.

בײַינאָכט וווען ס'איַו שטיל געווואָרַן דער רעש, האט זיך גאנץ קלֿאָר ג'הערט דאס קול פון די שווערע קאנָאנָען, דאס ווידער-קּוֹל האט גערידערט מיט די בלאָקן, די שוויכּן פון די פֿעְנְסְטְּעָרָס האָבָן געצייטערט פֿונְעָם אויפֿרִיס, אָן מֵיר האָבָן געהאָפְט אָפְשָׁר ווועלְן די רָוּסָן אָנוּן אַרְמוּרִינְגְּלָעָן אָן באָפֿרִיעַן. בעת ההיא האָבָן די אַמְּעָרִיקָנִישׁ מיט עֲנֶגְלִישׁ פֿליַעַרְס צוּשְׁמְעָטָרַט פֿילְ מִילְּיטְעִירִישׁ פֿוֹנְקָטָן, צוקלאָפְט די פֿאָברִיקָן אָן אַיבְּעָרְגָּלָאָזָט אַחֲרָבָן וּהְרָסָן.

וואַי די פֿיַיגָּל זענען זיי געקוּמָעַן צוּ פֿלִיעַן, אַשְׂרוֹה נָאָךְ דער צוּיִיטָעַר, אָן צוַיְישָׂן די אלְלָעַ ערְטָרָע אָיז אוּיךְ באַמְּבָאָרְדִּירְט געווואָרַן די גָּאנְצָעַ פֿאָבְּרִיךְ פון די אָגָּגָּה, פֿאָרְבָּן. בַּיִּם לעַצְּמָן מָאָל האָבָן זיי „געַשָּׂאָן אָן גַּעַטְרָאָפְּן“, די ווַיְכִּיטְגַּטְטָעַ בוּ שְׁטָעַלְעָס, די טִיעַרְסְּטָעַ מַאְשִׁינְגָּן זענען אַנְגַּעַצְיִינְדָּן געווואָרַן, גְּרוֹיִסָּעַ טִילְיָן פֿאָבְּרִיךְ זענען צוּשְׁמְעָטָרַט געווואָרַן, אָן די מַאְשִׁין ווּעלְכָּעַ האָט דָעַם אלְעַקְטָעַר פֿאָבְּרִיצְרָעַט אָיז צּוּבָּרָאָכְן געווואָרַן.

דער בּוֹנָא לאָגָעַר אָיז גַּעַבְּלִיבָּן אָן עַלְקָטִיר, אָן מֵיר זענען עַטְלִיכָּע טָעַג נִשְׁתָּאָרוּס צוּ דער אַרְבִּיטָר, די ס.ס. האָבָן נִשְׁתָּאָרְטָעַ אָז מֵיר זָאָלָן גִּיְעָן בְּלוּזָּן מִיט וּוְאָךְ, טָאָמָעַר ווּעַט מַעַן זיך צּוּלְיִיפְּן, אָבָעַר יְהִידִים ווּעַלְן זיך עַרְגִּיךְ וּזְיִי אַוְיסְבַּעַהְאָלָטָן אָן בַּיְּנָאָכְטָן נַעַלְמָן ווּעַרְן, דער לאָגָעַר אָיז אַרְמוּגְּעִינְגְּלָט געווואָרַן מיט ס.ס. סָאָלְדָאָטָן, אַוְיסְגַּדְּרִיָּט מיט זַיְעַרְעָעַ מַאְשִׁין געווּרָעַן קָעָגָן אָנוּן, ווּאָסָעַר אָיז נִשְׁתָּאָרְטָעַ געווּעָן, די לאָגָעַר קָאָךְ האָט נִשְׁתָּאָרְטָעַ גַּעַרְבִּיטָר, אָן מִ'הָּאָטָן גַּעַלְעָבָט מִיט טְרִיקָּנָעַ פֿאָרְצִיאָנָעַן עָסָן.

מֵיר האָבָן מַרְגִּישָׂ געווּעָן אָז אַיְדָעַ מִינּוֹתָן מַרוֹן גַּעַשְׁעָעָן עַפְּעָס אַעְנְדָעַרְוָגָג. די ס.ס. האָבָן זיך גַּעַדְרִיָּט אִין לְאָגָעַר זַיְעַר אַפְּטָמָאָל, אָבָעַר אַנְשְׁטָאָט דָאָס רְשֻׁוּתָּוֹת ווּאָסָהָאָט זיך אַיְבִּיגָּג אַנְגַּעַזְעָעָן אוֹף זַיְעַר ווּילְדָעַ פֿרְצּוּפִים. האָט מַעַן דָּעַרְקָעָנָט וּזְיִי סְגִּיאִיט זַיְיָ אַרְיִין פֿלִיָּי אָיז דער נָאָז. זַיְיָ האָבָן

אנגעפאנגען בעקומען פחד, די רוסן זאלן זי נישט פארקאפּן, דעםאלט וועלן זיך טוישן די יוצרות, זי ווערן די געפאנגען או מיר די באפריטיע.

חודש טבת שנות תש"ה, די פרעסט ווערן שטארקער פון טאג צו טאג, אין די אויסגעשטערנרטע נעלט שניידט די קעלט אין איעדן אבר, אבער אין דער לופט איזו ווארט. די עראפאלאנגען זענען געפלויגן זיך די פריעס פיגל, אונז מיר האבן נאדר געפיטלט זיך ערעד היבט זיך אונטער אונז. מ'האט זיך קוים אביסל ערוזווארט אויף דעם געלעגער, אונז די שיסטריען טרייבן אונז אָרונטער פונעם בעט, זיך ליגן אויף דער בלוייזער ערעד, אונז זיך צוחערן דעם מזוק פוּ די גריילצעריען אונז קאנקעריען.

די רויטע ארמי האט זיך דערגענטערט צו אוישוויז. ביי דער ארבייט אייז שוין געגאנגען זיך צו געלילה, די דיטישע מייניסטערס האבן זיך געפאקט זיעערע פֿעלְך, אונז באציתענס געהויבן די פֿיס. פֿאכֿלייט מיט אללע עבדים למיניהם האבן פרענק אונז פרײַ געפיטעוט, די דיטישע זואה אלין האט זיך וויניק אינטערעסירט מיט דער ארבייט, דער קאָפּ אייז זיך געלעגן וויאזוי קאן מען וואָס פרײַר דאס געווער אָראָפּ ליגן אונז מאָן אַוְברָת.

מיר האבן דערקאנט או פֿיל ארבייטער פֿעלְן. אין אַשיינעם טאג זעהן מיר או די ענגלישע אונז אמריקאנישע קרייגס געפאנגען פֿעהלן, זיך האבן איבערגעלאזט די לאָגערן אונז מארשרין שוין קיין דיטשלאנד. זיך זענען געווען השבור זיך אונז די העטילונגען, זענען זיך האט זיך אַינטערעסירט דער רויטר קרייז, אונז בכלל האבן זיך געוואָלט האָלטן דעם משכון, אָפּשר ווועט מען באָדארפּן טוישן געפאנגען. אויסער דעם וווען די טויזנטר געפאנגען סאלדאָטן וואָלטן באָפּרִיט געווארן דורך די רוסן, וואָלטן זיך שוין זיך מצרכּ געווען אונז געהאלפּן צוּברען די נאָצִישׁע חיה וואָס שנעלעה.

דער אמת אייז או די לאָגער מענטשן האבן געהאט גאר אַקלִינעם חשק צו פֿאָרלאָן דעם בונה לאָגער, ערשטענס וויל מ'אייז געווען שוואָר אָון קראָאנְק, אויסגעטשעט פֿון דער עבודת הפרק, אונז מיר זאלן זיך אָרוֹיסְלָאָון גִּין צופיס אין דעם שטארקן ווינטער אייז ממש סכנת נפשות, אויסער דעם האט מען מורה געהאט פֿאָר די ס.ס. אונז הוּשֶׁד געווען טאמער וועלן זיך אונז אָומְברענְגָּען

אינטערוועגןס, דער עיקר האפונג איז געוען מיר זאלן אריינפהלאן אין די הענט פון די רוסיע באפריער.

— * —

פרק ארבעים

— הכנות צו פארלאזן דעם לאגער — טראנספארטן מארשין
קיין דיטשלאנד — אחלק קראנקע זענען זיך מצטרף —
דער וועג איז באדעת מיט טויזנטר פיסגויידט — שוחאכע
און קראקע בליבן אין די שאנזן — דרייסיג טויזנט מענטשן
ווערן אומגעבראכט אין אוזאלד — דורכאנטן לאגער גלייזוין
— לעבעדיקע סקלעטען אין די בהמה זואנגאנען.

ביז צום 16-טן יאנואר 1945 אין נישט געוען ספעציגל ניעס
בי אונז אין לאגער, אללעס האט זיך געפירט ווי בייז איצט, קיין שם סימנים
האבן זיך געווין או מיר האלטן בייס פארלאזן דעם לאגער. דע 16-טן יאנואר
זענען מיר נאך געוען בי דער ארבייט, איעדע קמאנדע אויף איר ארבייטס
פלאץ, און ס'האט זיך געארבייט די נארמאלע בעודת הפרך אוווי ווי די נאנצע
צייט. ערשת פארנאכטס ווען מיר האבן זיך צוריק געקערת אין לאגער, האט
דער עולם דערשמעקט פון וויטענס און ס'איין יא דא גראיס ניעס.

ביזים לאגער טויער האבן אונז די ס.ס. מקבל געוען, געציילט יעדע
קמאנדע פארשריבן די צאל, קאנטראלייט אויב ס'פעהלט נישט ווער פון אונז.
ווען מיר האבן זיך צושפרייט אין די בלאקו אריין, נעמן מיר אין אקט ווי ס'טוט
זיך א געקאניש, מענטשן לוייפן ארום, בי דער קאך טוט זיך א געכאפאניש,
מען ריסט זיך איבער גראנץיגן, מישלעפט רוייע קארטאפל, בהמה ריבן, קרויט
ושאר ירכות.

אנדרע האבן זיך אריינגעבראכן אין די מאנגזינען צו ארגאניזין
פראדווקטן אין דער קליעידער קאמער שטיען פיל מענטשן, איינער טוישט זיך
דאס רעל, דעם מאנטל, א צוויטער שלעפט אויף זיך ארויף עטליכע פאר

זכרון קדושים

הויזן, סטוט זיך א געוווארפערניש מיט שיך, בKİצ'ור יעדער איינער גרייט זיך
צו דער רײַזע.

פון די חברים און בעקאנטוע ווער איך געווואר דאס מיר מוז זיך שנעל
צוגרייטן, איעדע מינוט ווארט מען אויפֿן באפעהּל צו פָּאַרְלָאָזָן דעם לאגער.
אין וועלכער שעה מיר וועלן קומען אין דער רײַע, האט קיינער נישט געוויסט,
אבער די מראה אין לאגער האט געוויזן און עס האנדעלט זיך אין עטליכע שעה
אדער דעם מארגענדיגן טאג.

זעהנדיג און איעדע אײַנער לוייפֿט, מײַינוֹ פָּאַרְנוּמָעָן צו מאכען די הכנות,
אייל איך זיך אויַיך אין בלאָק צו בעקומען קודם דאס ביסל עסּן, דער היינגר
האט נישט געוואלט זיך שטילן אַפִּילָוּ העֲרֵנְדִּיק די בשורה. באָלֶד נאָך דער
סעודה בין איך שיין אַרְוָמְגָעַלְאָפָּן אין לאגער, טרעַפּוּן זיך מיט היימישע מענטשָׁן
און אויַיך אַרְגָּאַנְזִירָן צִידָה לדרָה.

די בשורה האט זיך צוֹטְרָאָגָן אין גאנצָן לאגער. מענטשָׁן זענען לעבעדייג
געוווארן, פרישע כוחות האבן אַנְגָּעָקְלִיָּיד דעם פָּאַרְפְּרִיעָרָנָעָם גּוֹף, אָנוֹ אַקְלִיָּן
טירעל פון האָפָּנוּג אַיְזָן גַּעֲפַנְטָן גַּעֲוָאָרָן אָנוֹ דַּעֲרְפְּרִיאִיד דאס פָּאַרְבִּיטָעָרָטָעָה
מענטשָׁן קְלָעָרָן בַּיִּזְרָאָפָּרְגָּעָן מִיר זיך טָאָקָעָ שְׂוִין אַוִּיפָּ דַּעֲרָ שְׂוֻעָל
פון דער גָּאָולָה? די גָּאָונָצָעָ נָאָכָטָה האט קיינער נישט צּוֹגְעָמָבָּט אַוִּיג, סְאָיָן
בטל גַּעֲוָאָרָן די „בלאַקְשְׁפָּעָרָעָ“ אָנוֹ שְׁפָעָט בִּינְאָכְטָה, נִשְׁתָּ קְוֹקָעָנְדִּיג אַוִּיפָּ דַּעֲם
ברענְעַנְדִּיגָּן פְּרָאָסָט, זענען מענטשָׁן גַּעֲלָאָפָּן פון בלאָק צו בלאָק, פָּאַלְטִיזְרָט
זְוַעַגָּן אַוְזָעָר לְאָגָע, מְהָאָט זיך גַּעֲטְרִיְּסָט אָז אָט אַיְזָן די יְשֻׁוָּה גַּעֲקָוּמָעָן,
און בְּקָרוּב וּוּלְעָן מִיר זְוַחָה זְיַין צו זְעוּזָעָר פָּוֹן אַוְזָעָר בְּלֹט פָּאַרְגִּיסָּטָס.

אין דער לאגער קאָך אַיְזָן לִיכְטִיגָּד. אין גְּרוּיסָעָ קָעָסָלָן קָאָכָט זיך די
לעכְטָעָ סְעָדָה פון בּוֹנָא לאגער פָּאָר די טְוִיזְנְטָר עֲבָדִים. יְעַדְעָר בְּלָאָק האט
בעקומען צו טִילְוָן מַעַרְעָסָן וּיְאַצְוִוִּיטָמָלָיָה, אַוִּיפָּ אַסְּדָ פָּלְעַצְעָרָה האט מעַן
גַּעֲטִיְּלָט אַיְזָן דַּעֲרָ נָאָכָט עַטְלִיכָּעָמָל עַסְּן, וּיְגַלְיִיךְ מִזְאָלָ פָּאַרְוִיסָּוּסָן דָּאָס
מִיר וּוּלְעָן אַיְזָן די קְוֹמְעַנְדִּיגָּה וּוּכְעָנָסָזָה פִּילְ הַוְּגָגְרָן אָנוֹ נִשְׁתָּ פָּאַרְוּכוֹן
אַוְרָעָמָן לְעַפְלָ זָופָ.

געוווען אַיְזָן אַבָּעָר פִּילְ קְלִיגָּעָ מענטשָׁן וְאָסָה אָבָּן זיך נִשְׁתָּ גַּעֲפְּרִיאִיד
צו דער רְיַיְזָע, נִשְׁתָּ אַזְוִי הָאָבָּן זְיַיך זיך פָּאַרְגָּעַשְׁטָעָלָט דַּעֲם יְום הַגָּאָולָה, מְהָאָט

ז' אוניברסיטאות גלובליות או דיסקונטיניטואנטס. מרצחים פירון אונז איבער אין א צווייטן ארביזיטס לאגער, צוליב דעם וואס די רוסן דערעננטערן זיך. מענטשן האבן מומרא געהאט או די אלעל טראנספארטן וועלן ווערין פארניכטעט, כדי מיר זאלן נישט אריינפאלן לעבדיגערהייט צו דער וויסישער ארמי. מהאט זיך געשרהאנן או דיסקונטיניטואנטס. זאלן אונז נישט פארנאנן, זיך דערוויטערן פונעם פראנט, אונז אויף די פעלדר אוון טיעפונג וועלדר אללאע אויסיסוין.

הענין געפֿלעקטער פָּאר צָרָן, אָוֹן מִיר אַוְיסְגַּעֲפְּלָאָגְטָעָן קְרָבָנוֹת זְעַנְעַן גַּעֲזַעַן זַיִינֶר אַלְיאִין. האבן געפֿלְאָקְעָרט פָּאר צָרָן, צו מאכן מיט אָונֵן ווֹאָס זַיִינֶר ווֹילְיאָן גָּאר אלְיאִין. האבן געפֿלְאָקְעָרט פָּאר צָרָן, צו מאכן מיט אָונֵן ווֹאָס זַיִינֶר ווֹילְיאָן גָּאר אלְיאִין. האבן געפֿלְאָקְעָרט פָּאר צָרָן, צו מאכן מיט אָונֵן ווֹאָס זַיִינֶר ווֹילְיאָן גָּאר אלְיאִין.

וְסָאֵן שִׁפְעַטָּר בַּעֲקָנֶת גֻּוֹוָאָרֶן, הָאָבָן טָאָקָע דִּי דִיְיטְשָׁע ס.ס. גַּעַהָאָט צָוְגָעָרִיט פָּעָרְטִיגָּע פְּלָעְנָעָר, וּוְאַזְוִי צָו פָּאָרְנוּכְּטָן אַלְלָע לְאָגָעָרְנוּקָעָס, אָוּמְבָרָעְנָגָעָן דָּאָס שָׁאָרִית הַפְּלִיטָה אַיְן דִּי אָוִישְׁוּצָעָר אָרוּמִיגָּע לְאָגָעָרָן, מִמְּשָׁאַין דָּעָר לְעַצְטָעָר מִינְוֹת. אַלְלָע לְאָגָעָר פִּירְעָרָס הָאָבָן גַּעַהָאָט בַּאֲפָעָלָן בְּסָוד סְוּדָות, צָו זָאָרָגָן אָז אִידִישָׁע הַעֲפָטְלִינְגָּעָן זָאָלָן נִישְׁת בְּאָפְרִיט וּוּרְן, סְפָעְצִיעָלָע אַיְנָהִיטָן פָּז ס.ס. זָעָנוּן גַּעַשְׁתָּאָגָעָן גְּרִיִּיט, אַלְלָע אִידָּן אַוִישְׁשִׁין אָזָן זַיִן נִישְׁת פִּירָן אַוִיפָּרְטָן סְפָאָרָט קִיְּן דִּיְיטְשָׁלָאנְד.

הפלגנער מיט דיע שלעכטע אצוו וועלכבע זוי האבן אוית אונז געטראכט.

איך בין שנעל צוגעלאפּן צו דער שפיטאל האפֿענדיג אָפְשַׁר וועל איך טראעפּן מיין ברודער יוסף יעקב זיל און עט פּוֹן דארט אַריסטעמען מאַרשִׁין מיט אונָן. איך קוק זיך אַרום אַין אלְלָע זוּיטן אַון קעַן עט נישט געפֿינען, איך מיר נישט מעגָּליך זיך אַריינְבָּאַקְומָען אַין די קראאנְקָע בְּלָאָקָן. פָּאָר דער אַין

זכרון קדושים

טיר שטייען די פלעגערס און לאזן בשום אופן נישט אריין א פרעמדן מענטש. די קראנקע ליגן זיך רואיג אויף זיערע בעטן, נישט וויסענדיג וואס סטרוט זיך אין דעם רעשה לאגער.

געשמייסט האט מען דאס די קראנקע בליבן איבער, וויל מיר דארפֿן גיין צופיס. איך האב אבער פארשטאנגען איז די דיטשן וועלן נישט לאזן דאס די אלע לאגער מענטשן זאלן אין די נאנסטער טאג אריינפֿאלן צו די רוסן, דעריבער האב איך חושד געווען איז אלע קראנקע און איינדר אײַנער וואס וועט בליבן איז בונא וועט דערשאָסן וווערט, פֿינקט זוי זיי האבן געמאָס איז אללע קאנצּענטראָציָע לאגעָן, איידער זיי האבן זיי פֿאָרלאָט, דעריבער האב איך פֿעסט באַשְׁלָאָסּן מציל זיין מיין ברודער, און עם מיטגעמּן איז וועג אריין.

פארטאגס בין איך אויפֿגעשטאנגען איז זיך געשטעלט קודם דאוועגען, אין بلاָק האט מען אַנגַעַהֲוִין אוֹיסְטִילְן דעם פרישטיק, פֿוֹן אללעム אַדְאָפְּעַלְטָע פֿאָרְצִיָּע, אַהֲלָב בְּרִיטִילְ, מַאֲרְגָּרִין, מַאֲרְמָאָלָאָדָע, אַוְן שְׂוֹוֹרְצָע קָאָפְּעָ דַּאָסְמָאָל פֿרָאָנָק אַוְן פֿרִיִּי, כְּהָאָב זיך צַוְּגַעַיִּלְט גַּעֲוָעָן פֿוֹן די ערְשָׁטָע אַין דער רֵיִּע, שְׁנָעָל אוֹיפֿגעַעַסּן אַחֲלָק פֿוֹן דער פֿאָרְצִיָּע צִדְחָה לְדָרָךְ אַוְן זיך גַּעַלְאָט לוֹפּֿן צְרוּיק אַין שְׁפִּיטָאָל צו גַּעַפְּיָעָן מיין ברודער.

דָּאָרָט האָב איך שוֹין גַּעַפְּיָעָן אַיְבָּעְרָקָעְרָנִישׁ, די ס.ס. האָבָן מְשֻׁנָּה גַּעֲוָעָן זַיְעָר דָּעה, אַוְן גַּעַגְּבָּן מַעֲגְּלִיכְּקִיְּט פֿאָר יַעֲדָעָן קְרָאָנָקָן זיך אַנְשָׁלִיסְוָן צו די רַעַשְׁטָע לאָגעָר מענטשָׁן אַוְן פֿאָרָלָאָזָן בּוֹנָא. וּוּעָר סְ'הָאָט נִישְׁט גַּעַוּוֹאָלָט מִיגְטִּין האָט גַּעַהָאָט רְשָׁוֹת צו בליבן אַזן די קְרָאָנָקָן בָּאָרָאָגָן.

קְרָאָנָקָע וּוּלְכָע האָבָן באַשְׁלָאָסּן גַּיְינָן אַיְן טְרָאָנְסְפָּאָרֶט האָבָן גַּעַמּוֹז זיך זַעֲלַבְּסָט צו פֿאָרְזָאָרָגָן קְלִיְּדָר, ווּיל זַיְיָ וּנְעָנָן גַּעַלְגָּגָן אַיְן שְׁפִּיטָאָל הַעַמְּדָעָר, אַוְן פֿוֹן וּוּעָמָן צו פֿעָרָלָאָגָן בְּגָדִים אַיְן שוֹין גַּעֲוָעָן, די קְלִיְּדָר שְׁטוּבָע אַיְן גַּעַוּוֹאָרָז הַפְּקָר, דִּערְיבָּר זַעֲנָעָן זַיְיָ אַרְמוֹגָעָלָאָפָּן האָלָב נַאֲקִיט אַיְן די שְׁנִיְּעָן צו אַרְגָּנְיוֹזִירָן אוֹיפֿטָנִי אַלְלָעָז וְאַכְּן אַזְן זַיְיָ אַרְיךָ גַּרְיִיט צָום מָאָרָשׁ.

עַנְדְּלִיךְ האָב איך גַּעַפְּיָעָן מיין קְלִיְּנָעָם ברודער. עַר האָט מִיר פֿאָרְצִיָּלָט דָּאָס עַר פֿילְט זיך שוֹין בעטָר, אַזְן עַר האָט מַוְּרָא צו בליבן אַיְן שְׁפִּיטָאָל, עַר ווּיל זיך אַרְיךָ אַנְשָׁלִיסְוָן צו אָנוֹזָעָר טְרָאָנְסְפָּאָרֶט. נַאֲכָדָעָם ווּיְ מִיר האָבָן אַרְגָּנְיוֹזִירָט קְלִיְּדָוָגָג, האָט עַר זיך גַּעַמְּאָלָדָן צַוְּיָשָׁן די קְרָאָנָקָע וּוּלְכָע ווּילָן

פארלאון דעם לאגער, און מיר האבן אפערעדט מיטאג זיך צו טרעפען אין גיין באזאמ.

צ'ו מיטאג איז אויסגעטילט געוואָרַן צידה לדרך, און איד בין שנעל געגאנען אין בלאָק 44 אַרוּיסנְעָמֶן מיין חלק. מיר געזעגענען זיך פונעם לאגער, און ס'קומען אויף די געדאנקען פִּינְגְּלִיכְּעַד מהשבות, מַדְעָרָמָאנְט זיך איז די עלטערן, אין די גוטע ברידער, שכנים מיט סתם היימישע איזון, וועלכע זענען מיט אונז באזאמ אַנגְּקוּמוּמָן האהער אין לאגער, און איצט זענען זי שווין נישטא מעה. ס'רייסט ביהם הארץ וווען מ'קוקט זיך אַרְוֹם וויאָזִי מאַיז געלבלין עלנד קיילעכְּיקָע יתומִים, צעקרישעט און פָּאַרְקְּרִיפְּעָלָט, ומֵי יְדָע ווֹאָס ס'וּוּט נאָר זיינְז מיט אונז שפערטער.

די טרייערגע מהשבות וווען איבערגרעריסן מיטן געשריי פונעם בלאָק אלטנטען, „אנטראטען“. אַיְדָעֶר בלאָק שטעלט זיך צווזאם אין שורות, די ס.ס. זענען שווין גרייט מיט די מאשין געווועדען אויף די פְּלִיעִיצָעָה, אללעס איז אַנגָּעָט פעלצט מיט ווֹאַרְמָעָה קלְיִידָעָר, מוכן ומוּזְמָן צ'ו פִּינְגְּזָן דעם עולם. נאָר אללע הכנות וווען געפֿנט די לאגער טויען און מיר גיין אַרוּיס פָּז דעם פָּאַרְשָׁאַלְטָעָנָם אָוָרֶט, על מנת שלא לחזור לשם לעולם וועה.

אונזער בלאָק איז געוווען פָּז די ערשות פִּיסְגִּיעָרָס. די ס.ס. האבן די יוגענטליך מסדר געוווען צ'ו זיינְז פָּז די ראשונים, כדִי נִישְׁתָּאַרְנוּטְעָרְבְּלִיבְּן פונעם טראנספארט. נאָר אונז האט געשפָּאנְט אלְאַנְגָּעָה רִיעָע פָּז טוינְטָר לאַנגָּע מענטשן, קודם איז דער רִיכְטָוָג פָּז אוֹיְשָׂוִיךְ.

ס'אייז בין המשות, די זיינְז האַלְט ביהם אַונְטָעָרְגִּין און מיר שפָּאנְעָנָן שורות שורות צ'ו פִּינְגָּז אַיְדָע בְּרִיאָת, אַרְוֹם אונז אַקְיָיט פָּז ס.ס. סָאַלְדָּאָטָן מיט מאשין בִּיקְסָן אַיְדָע הענט גְּרִיאָת צ'ו שִׁיסְן אוֹיב אַיְנָעָר ווּעָט אַרְנוּטְעָרְבְּלִיבְּן פָּז דעם טראנספארט אַבעָר מאָכוֹן אַשְׁרִיט אַוְיסָעָר דָּעָר רִיעָע.

איך דריי זיך אויס אַקְוָק טוֹן אויף דעם לאגער בְּוֹנָא, נאָר אַיְנָמָל אַיְזָעָן כָּאֲפָן אַבְּלִיך אויף דעם פָּאַרְשָׁאַלְטָעָנָם פְּלָאָץ ווי מיר האָבָן זיך געפְּלָאָגָּט אָסְךְׁ חְדָשִׁים, און אַיבְּעָרְגָּעָלָזָט דָּאָס טִיעָרְסָטָע, קְרוּבִּים אַוְן גּוֹטָעָ פְּרִינְד, אַוְן דעם לעצְטָן בִּיסְעָל כּוֹת.

דורכגיגיינדייג בי דער בונא פאבריך, האט יעדער אינגעראָן אַנגעוויזן מיט זיין פינגעראָ — „דאָס אִיז מײַן אַרְבִּיטֶס פֿלָאַץ“ — דארט האט מײַן פֿאַטער, ברידער, געארבייט, אָזֶן בי זיך געקלערט, וועם וועט אַמָּאל אַינְטְּרָעֵסְרִין ווי פֿיל כוח אִיז אוֹיף דעם אַוְרט פֿאַרְלִיְּרָן גַּעֲגָנְעָן, ווי פֿיל אִידֶן האָבָן פֿאַרְלִיְּרָן זַיִּעְרָה לעבען מָתוֹךְ קַוְשִׁי הַשְׁעָבוֹד אָזֶן יִסְוִים, ווי פֿיל טְרָעָרָן זַעֲגָנָן דארט פֿאַרגָּאַסְן גַּעֲוָוָרָן.

שורות שורות גַּיְעָן אִידֶן מִיט אַרְאָפְּגָּעָלָאַזְּטָעָ קֻעְפָּ, מַקּוֹקָט מִיט דֵי אוֹיגָן צַו דַעַר עַרְך, קִינְגָּעָר דַעַט נִישְׁתָּ אַוְארְט מִיטָּן צַוְּיִיטָן, מַאַזְּנָ פֿאַרְלָעָרָט, דַעַרְשָׂרָאָקָן, אָזֶן פֿאַרְזָאָרָגָט כְּלָפִי דַעַט עַתְּדָ. וּוּעָר וּוּיסְט וּוּיְמִיר גַּיְעָן, אָזֶן וּוּעָר וּוּטָזְוָה זַיִּן לעבען בְּלִיְּבָן פֿוֹן דַעַר רִיאְזָע, מַפִּיהָלָט אַמִּין בִּיטְרָקִיט אַחֲרָץ וּוּיְטָאָגָ... אָזֶן וּוּיְגָוט וּוּאָלָט גַּעֲוָעָן וּוּעָן מַיוֹאָלָט גַּעֲקָעָנָט זַיִּק אַוְיסְוִינְגָעָן עָס וּוּאָלָט לַיְיכְּטָעָר גַּעֲוָעָן דַאָס גַּיְעָן, אַבָּעָר וּוּיְגָעָט מַעַן אַטְרָעָרָה... אוֹיף אַרְפָּאָהָה... קָאָן דָעַן אַהַעְפְּטָלִיְּגָג וּוּיְגָעָן? דַעַר קָוָאָל פֿוֹן טְרָעָרָן אִיז שְׂוִין לאָגָג-טְרִיקָעָנָט גַּעֲוָוָרָן.

סְ'הָאָט אַרְיִינְגָּעָטָרָעָטָן דֵי נָאָכָט. אִין אַלְלָע זַיִּיטָן הַעֲרָשָׁת אַגְּרוּסָ חַשְׁבָּתָ, דֵי שְׁמִירָה אִיז אַרְשָׁטָאָרָקָעָרָט גַּעֲוָוָרָן, סְ'זָאָל אַנְפָשָׁה נִישְׁתָּ אַנְטָלוֹפָן, אַדְעָר אַרְוָנְטָעָרְבָּלִיבָן פּוֹנְגָעָם טְרָאָנְסָפָּרָט. אִיךְ הַאָב פֿאַרְלָאָלָט מִיטָּן פֿיפְּטָל בְּכָוָנה אַרְוָנְטָעָרְגָּעָלְבָּלִיבָן כְּדֵי מִיךְ טְרִיעָפָן מִיטָּן בְּרוֹדָעָר, אָזֶן טָאָקָע בֵּי דֵי מִיטָּעָל רִיאְזָע הַאָב אִיךְ עַם גַּעֲפִינְגָן צַוְּיִשָּׁן דֵי קְרָאָנְקָע וּוּלְכָע הַאָב זַיִּק מַצְרָף גַּעֲוָעָן צּוֹם טְרָאָנְסָפָּרָט.

נאָך עַטְלִיכָע שְׁעה שְׁפָאָנְגָעָן הָאָט מַעַן גַּעֲשְׁפִּירָט אַמִּידְעָקִיט אִיז אָזֶן וּוּיְטָאָג אִין דֵי פִּס. דַעַר שְׁנוּי אִיז צְעִירָבָן גַּעֲוָוָרָן אַונְטָעָר דֵי פִּס, דַעַר וּוּג אַוְיגָגָעָקָעָרָט, אָזֶן דֵי האַלְצָעָרָע שִׁיךְ הַאָב גַּעֲזִינְקָעָן בְּיַם שְׁפָאָנְגָעָן, זַיִּה הַאָב גַּעֲרִיבָן דֵי פִּס אוֹיף בְּלוֹט, אָזֶן קוּימָה אָט מַעַן זַיִּק גַּעֲשְׁלָעָפָט אִין דַעַר פֿינְסְטָעָרְנִישׁ.

דֵי גַּאנְצָע נָאָכָט אִיז מַעַן גַּעֲגָנְגָעָן, גַּעֲטָרָעָטָן דֵי גַּרְוִיסָע שְׁנִיעָן, נִישְׁתָּ באַגְּעָנָט אָפִילָו אַנְפָשָׁה. אִין דֵי אַלְלָע דַעְרָפְּלָךְ וּוּיְמִיר זַעֲגָנָן אַדוֹרָךְ הָאָט גַּעֲהָרָשָׁת אַשְׁטִילְקִיט, זַעֲהָט אָוִיס אָז דֵי דִיְתְּשָׁן הַאָב גַּוְט אַרְגָּאַנְזִירָט אַונְזָעָר רִיאְזָע, זַיִּה הַאָב שְׁטָרָעָגָס באָפִילָן פֿאַר דַעַר באַפְּעָלְקָעָלְוָנוֹגָ פֿוֹן דַעַר

סביבה, זיך פארשליסן אין זיעער הייזער, אונ קינגער זאל זיך נישט וויאזן.
אוריפט דער גאס.

למעשה הआט דאס נישט געדייסן א-נארמאָל גײַן, דעם גאנצעָן וועג זענען מיר געלאָפּן, גלייך ווי די רוסֶן זענען שיין אונטער אונזערע פְּליַיצָּס. מיר האבן באָדָרֶפֶט שפָּאנֶען צו פִּינֶּק אַין אַשְׁוֹרָה, זִיךְ נִשְׁתְּ צָו שְׂפִּירִיטָן, אָוּן נִשְׁתְּ אַוְינְטָעָר בְּלִיבִּין פּוֹן דָּעֵר גְּרוֹפָע, אַפְּטָמָאָל הָאָט פָּאַסִּירֶט דָּאס אַיְנָעָר פּוֹן אַוְינְטָעָר מְעַנְּטָשָׁן הָאָט באָדָרֶפֶט אַרְוִיס גְּיַין, האָבָן די ס.ס. דָּאס דָּעֲרוּזָהָן וּוְיאָזָן עַר הָאָט זִיךְ גַּעַשְׁטָעלַט אִין דָּעֵר וַיְיַצֵּחַ פּוֹנוּם שְׁטוֹרָאָס, זָעַנְעָן זַיְיכְּ צָו גַּעַשְׁפִּירְנְגָעָן אָוּינְךְ אַרְוֶת עַמְּ גַּעַשְׁאָסָן.

אווי ווי דער הונגער מיטן מידיקיט האבן אנגעפאנגען צו פלאגן, זענען געווען ערליך מענטשן וועלכע האבן פלאנידט ארגונטער בליבין פונעם טראנספארט, זיך דערשלאגן צו איישוב, אפשר וועלן די פויערן אויף זיין רחמנות האבן אוון זיין העלפן וויטער אנטלייפן. אבער אויספיהרן דעם פלאן אויז אין די ערשטער טאג כמעט אוממעגליך געווען, אויב אינגעאר האט זיך נאר אביסעל באזיטיגט פון די ריינן, האט ער גלייך בעקמונען א קויל אין קאפא, למןען ישמעו ויראו.

שפער מיט אטאג, ווען מיר זונגען שווין געוווען טויט מײַד, און דיאָס. אליען האט אויך צו געגעגסן די רײַזע, שווין וויניגער מיט זיך אָרטום געווואָרְפּוֹן, האט זיך געטראָפּן דאס מיר זונגען אָדוֹרֶךְ נָבָּעֵן אָוָרֶת וויַיְדָעַ רָוְעָג אִיז געוווען געבוֹיגָן, זַיְעָר פָּאָסָעָנְדָּן צַו אָנוֹטָלְיָפּּן, אַיְינָעָר אֲבָל הָעָזָה האט זיך אַיְינָעָשְׁטָעָלָט דָּאָס לְעָבָן, אָוָן מְצָלִיחָה געוווען צַו מְאָכָן אֲפָלִיטה. קִיְּנוּ אַיְינָעָר פָּוּן די ס.ס. שְׁמָרִים הָאָבָּן דָּאָס נִישְׁתָּבָּח בְּאַמְּרָקָט. דָּעַר פְּלִיט האט צּוּבִּיסְלָךְ זיך דָּעַרְוּיְיטָעָרְטָן אָוּנוּ אָוּן גַּעֲזָוֶת הָאוֹזִין וויַיְאִינְגָּנִין אוֹיסְבָּעָטָן אֲשְׁטִיקָל ברוּיטָן, אָוּן אָפָּשָׂר אַוְינְגָּטָעָר בְּגָד, וויַיְלָל אִין די גַּעַשְׁטָרִיפְּטָעָה הַעֲפְּטָלִינָג בְּגָדִים אַיְּנוּ אָוּמְעַגְּלָד גַּעַוְוָעָן ווַיְיָטָר מְמַשְׁיכָה זַיְּנִין דָּעַם ווּגָג.

שעהן אויף שעהן אוין דער פליט אַרְמוֹגָעָאנְגָעָן אוין דעם געדעטען וואָלֶךְ געטרעטען בייז צו די קנייעס אוין טיעפֿן שנוּיעַ אוון געוזוכט אַמְקָם מְקָלֶט. זיך ראטעווין זיין לעבען. דערנענטערנדיג זיך צו אַדערפלַּכְּ אַפְּטַּעַם אַוְאַלְדָּס יְעַגְּרָבָּעָן אַנְשָׁתָּאָט עַמְּ הַעֲלֵפָּן גַּעֲבָּן אַשְׁטִיקָּל בְּרוּוּת מִיט אַוְאַרְמָן טְרִינָּק, בְּרַעֲנָגָט אַבְּעָר עַר דעם אִיד צְוָרִיק צו אַונְגָּר טְרָאָנְסְפָּאָרט, גִּיבְּטַּעַם אַיְבָּרָפְּ פָּאָר די סְפָּס.

זכרון קדושים

כאליגאנעס. ווען מיר זענען געווען בי דער שטאציאן אין גלייזיך אויז דער יעהר אנגעקוומען מיט דעם פלייט, אוון עם גראד געפֿרט צו די ס.ס. אמל איז געווען דאס זיי האבן עם נישט געשאָן אויף אָורת, נאר אַרְיִנְגֶּשְׁלִידְעָרט אין ואָגָּן צו דעם ריעשְׁטָעָם.

זו באַשְׁרֵיבִּין די גְּרוֹיסְׁעַ יִסְׂוִּירִים וְטַלְטָולִי הַדָּרָךְ פָּאַדְעָרָט אַלְיִין עַטְלִיכָּעַ פרקיִם, די שבט קעַלְט האָט זיך פָּאַרְשְׁטָאַרְקָעָרט מַיּוֹם לַיּוֹם, אלְזָ וְוַיְיטָעָר אָוָן וְוַיְיטָעָר האָבָּן מִיר גְּעַפְּגַּעַן גְּרַעַסְעָרָעָ שְׁנִיְּעָן, אוון הַונְּדָעָרטָעָר מַעֲנְטָשָׁן זְעַנְעָן גַּעֲבְּלִיבָּן אוַיסְגַּעַשְׁטָרָעָקט בַּיִּי זַיְּטָן וּוְעָג. בַּיִּים גַּיִּין האָט מעַן פָּאַרְלִידָן חַבְּרִים אָוָן בעַקְאַנְטָע, די האַלְצָעָרְנוּ שִׁיךְ האָבָּן באַרְיִבִּין די פִּיס אויף בלָוט, די אוַיבְּעַרְטִילְן זְעַנְעָן לְעַכְּרִיגְּ גְּעוּוֹרָן אָוָן שְׁנִיְּין האָט דֻּעְרָגִיכְט בֵּין צָום נַאֲקָעָטָן פְּלִישָׁ, אוון אויך גַּעַשְׁטָעָרט צָום מַאֲרִשִּׁין.

פִּילְ שְׁוֹאַכְּעַ קִינְדָּעָר זְעַנְעָן חַלְשָׁוֹת גַּעַפְּאָלָן, אוון קִינְגָּעָר האָט זיך נִישְׁט גְּעוּוֹאָגָּט צו גַּיִּין זַיִּי דַּעֲרְמָנוֹטָרָן, אַיְדָעָר אַיְנָעָר אַיְזָן גְּעוּוֹן טְרוֹד מִיט וְיִנְعָ צְרוֹת, די שִׁיסְעָרִיְּעָן האָבָּן נִישְׁט אוַיפְּגַּעַהָעָרט די גַּאנְצָע צִיִּט. יַעֲדָעָר קְנָאָל האָט גְּעוּוֹאָרָפְּן אלְזָ מַעַר פְּחָד וְאַיִּמה, וְוַיְסָבְּדִיכְגָּדָס נַאֲךְ אַקְרָבָן אַיְזָ גַּעַפְּאָלָן פּוֹן די מַעְרָדוֹרִישָׁע הַעֲנָט. דַּעַר טְרָאָנְסְפָּאָרָט אַיְזָן לְעַגְּנָעָר גְּעוּוֹרָן, פִּילְ טְוִיזְגָּטָרְ פְּרִישָׁע לְאַגְּלָנִיקָּעָס זְעַנְעָן צּוֹגְעַקְמָעָן פּוֹן די אוַיְשָׁוּצִיעָר לְאַגְּעָרָן, אוֹויָן אוּמָהָט נִישְׁט גְּעוּהָן דַּעַם עַק פּוֹן פָּאַרְיִנְט אָוָן אַסְׁוֹף פּוֹן אָוּנְטָעָן.

אוֹנְטָעָרוֹוּעָגָנס האָבָּן די דִּיטְשָׁע רַוְצָחִים אַפְּגַּעַטְיִילְט פּוֹן אָוָנוֹ אַטְרָאָנְסְפָּאָרָט פּוֹן דְּרִיְּסִיגְטְּן טְרוֹזְנְט הַיְּמִישָׁע לְאָגָּעָר מַעֲנְטָשָׁן. זַיִּי זְעַנְעָן גַּעַפְּיָרָט גְּעוּוֹרָן אַיְזָ אַוְאָלָד אַרְיִין, אוֹן זַיִּי גְּעַהְיִיסְן זיך אַיְשְׁטָעָלָן אַיְזָן די ס.ס., אוֹן דַּעַמְּאָלָט האָבָּן די ס.ס. אוַיפְּגַּעַשְׁטָעָלָט די מַאֲשִׁין גְּעוּוֹרָן אָוָן אַלְלָעָ אַיְשְׁגַּעַשָּׁאָסָן, אוֹן זַיִּי אַיְבְּרָעָגְּלָאָזָט לִיגָּן אַיְזָן טִיעָפָן שְׁנִיָּי. בְּנָס גְּדוֹלָה זְעַנְעָן גַּעַצְיִילְטָעָ אַיְזָן נִצְׁוָל גְּעוּוֹרָן, אוֹן זיך דַּעַרְשָׁלָאָגָן צו דַּעַרְ פְּרִיהִיָּת.

אוֹויָן שְׁפָאַנְעָן מִרְ שְׁוֹן דַּעַם צְוַיְּטָן טָאגְ, פָּאַרְפְּרִוְּיָעָן פָּאַרְשְׁמָאָכָּט, הַונְּגָעָרִיק, דַּאְרָשְׁטָעִירִיק אָוָן דַּעַרְשָׁרָאָקָן, וּויְ אַהֲיָן גַּיִּיט מַעַן? וּוָסְ וּוּעָט זַיִּין דַּעַרְ סְוָף? אוֹיף די אַלְלָעָ שְׁאָלוֹת וְוַיִּסְטְּ קִינְגָּעָר נִישְׁט צו גַּעַבְּן אַתְשָׁוֹבָה. אַיְדָעָ מִינְוֹת אַיְזָ אַרְנָזָעָר לְעַבְּן אַיְנָגְעַשְׁטָעָלָט, די ס.ס. שְׁוֹמְרִים דְּרִיְּעָן זיך נַעֲבָן אָוָנוֹ הַאֲקָן אַיְזָ אַרְנָזָעָר לְעַבְּן אַיְנָגְעַשְׁטָעָלָט, די ס.ס. שְׁרִיְּעָן „אוַיְפְּגִיִּין“... „אוַיְפְּגִיִּין“... די פִּיס קְרִישָׁן, אַיְדָעָר טְרִיטְ בְּרַעְנְגְּטָ פְּרִישָׁע

יטוריהם, אין שני זעהט זיך טראפּן בלוט... און דער עולם וואקעלט זיך ווי די שיכורים.

שפטעט בײַנאכט האט מען אונז אללע אַריינגעטען אַרוויסן גָּרְאָזֶשׁ, און מיר האבן זיך צוֹזָמָגָעַשְׁטִיפֿט אַוִיכּ דער ערֵד, אַטְיַיל עולם האט גָּעַדְרִימָעַלְט, און די סֵס. וואָר האט מְמַשְׁיךָ גַּעֲוָעָן צוֹ הַיְּטָן אָז חַסְפָּה אַיְנָעָר פָּוּן אַונְז זָאַל נִישְׁטָ אַנְטְּלוּיפַּן. דער רָוב עולם האט נִישְׁטָ צַוְּגָעָמָכּט אַוִיכּ, דער הַינְגָעָר האט גַּעֲוָעָקְט, דער מאָגן האט גַּעַפְּאַדְרָט וַיְיָסָס. אַונְז די קָעַלְט האט גַּעַשְׁגִּיטָן אַין אַיעַדְעַן אָבָּר, דער צְרוּצָן אַיְנָז גַּעֲלָעָגָן אַוִיכּ אַקָּלְטָן צִימָעָט, וואָס האט מְוִסְּיףּ גַּעֲוָעָן צוֹ דיּ אלְלָע לִיְדָעָנִישׁן.

אוֹ די דְּרִיטָע נַאֲכָט האט צַוְּגָעָטָרָעָטן האָבָּן מִיר זיך גַּעַפְּינָעָן אַין מִיטָּן וּוּגָג, וַיְיִתְ פָּוּן אַמְּקוּם יְשֻׁוָּב. פָּאָר די אַוִיכּ זַעַהַט מַעַן נָאָר פָּעַלְדָּעָר שְׁנִיִּי, אַונְז אַוִיסְגָּעַשְׁטָעָרָנָטָן הַיְּמָל. בַּיְּמָם גַּיְינָן האָבָּן פִּילְ מַעַנְטָשָׁן פְּרָאַבְּרִיט זיך אַפְּשָׁטָעָלָן. רָוּעָן עַטְלִיכָּעָן מִינּוֹתָן, די אַוִיכּ קְלָעָבָן, אַיְנָעָר שְׁפָאַטָּעָט זיך אַין אַנְדָּעָרָן, אַונְז אַלְלָעָס אַיְזָן שְׁלָאָךְ הַאֲלָב פָּאַרְפּוּיְעָרָן. עַרְשָׁת שְׁפָעָט אַין דָּעָר נַאֲכָט הַאָבָּן מִיר דָּעַרְזָעָהָן לִיכְתָּפָן דָּעַרְזָוִיְיטָעָס, אַונְז מִיהָאָט גַּעַהַאָפָּט אַוְ דָּאָט בְּלִיבָּן מִיר צוֹ נַעֲכְתִּיגָּן.

וְכֵר הָוּוֹת. עַנְדְּלִיךְ קְוִים אַיְזָן צְרוֹת האָבָּן מִיר זיך דָּעַרְשָׁלָעָפָּט קִיְּין גַּלְיְיוֹיִץ, אַונְז גַּעַפְּינָעָן אַלְיִידִיגָּן לְאָגָעָר, בַּאלְדָּה האָט זיך דָּעַרְעָלְמָן. נִשְׁטָ מִיטְ זַיְינָע כּוֹחָותָה אַרְיִינְגָּעָרִיסָן אַיְזָן די בְּלָאָקָן כְּדִי גַּעַפְּינָעָן לְכָל הַפְּהָוָתָה נַאֲכָט גַּעַלְגָּעָר, וּוּעָן מִיר קְרָאָנָקָע אַונְז שְׁוֹאָכָע זַעַנְעָן אַנְגָּעָקָרָאָקָן אַיְזָן שְׁוִין אַלְלָעָס גַּעֲוָעָן פָּאַרְפִּילְט, אַונְז מִיר בָּאוֹאָס מִיטְ הַוְּנְדָּעָטָרָעָר שְׁלָאָפָּעָ לְאַגְּרָנִיקָעָס זַעַנְעָן גַּעַלְלִיבָּן שְׁטִיָּן אַיְזָן לְאָגָעָר הוּאָקָ.

זַיְעַנְדִּיגְ טַוִּיט-מִיעָד, בָּעַט אֵיך אַוְנְטָעָר מִיִּין וּוּינְטָעָר מַאנְטָל אַוִיכּ דָעַם בְּלוּזָוּן שְׁבַּיִי אַונְז מִיר לִיְגָן זיך שְׁלָאָפָּן אַיְזָן גְּרוּסָטָן פְּרָאַסָּט. אַבְּעָר תִּיכְּפָּח האָט מִיךְ גַּעַפְּלָאָגָט דָעַר גַּעַוּוִיסָן, אַונְז אֵיך קְלָעָר מִיר אַוִיכּ אֵיך וּוּעָלְ דָא בְּלִיבָּן לִיגָּן אַשְׁעָה וּוּעָלְן מִיר שְׁוִין נִישְׁטָ אַוִיכְשְׁטִיִּין לְעַבְּדִיגָּא, כִּיְהָאָב זיך גַּעַשְׁטָאָרָקָט אַונְז אַוִיכְגַּעַדוּבָּן פָּוּן דָעַר ערֵד מִיִּין בְּרוּדָעָר אַונְז מִיטְ דיּ לְעַצְטָעָ כּוֹחָותָה זיך אַרְיִינְ-גַּעַוּוֹרָפָּן דָוָרָךְ אַפְּנָסָטָר אַיְזָן אַבְּלָאָק וּוּאָס אַיְזָן גַּעַוּוֹן אַנְגָּעָפִילְט מִיטְ שְׁלָאָפְּעַנְדִּיגְעָ מַעַנְטָשָׁן. מִיהָאָט מִיטְ אַונְז אַרְוָמְגַעְוָוָרָפָּן פָּוּן אַיְזָן אַוְרָט צָוָם

זכרון קדושים

צוויתן, בין מיר האבן געפינען א מקומ מנוחה אין א פארשטייפט ווינקעלע אויף דער קאלטער עריך, איבערצונגעטליגן די פינסטערע נאכט.

אין לאגער גלייז אט מען צומארגענס ארויסגעperfיט טראנספארטן צו דער באן שטאציאן, דאס איין געווען העפטליגען וועלכע זענען געקומען מיט א טאג פאר אונז, זי זענען פאללאדענט געווארן אין די וואגןען אוון בו ביום אפגעריזט וויטער. אוון האט מען בייטאג איבערצעצ'ילט אוון געטילט עפעס עסן. געהיסן האט עס דאס מיר וווערן אויך תיכף פאללאדענט, אבער אווי ווי די וואגןען זענען נישט אングעומען ציטליך, זענען מיר געליבן נאך א נאכט אין גלייז אצער לאגער.

די ריע אוי אונז אויך געקומען. מיר שפאנען וויטער צו דער באן שטאציאן, אויך איזיטיגע שטראקע ווארטן אויך אונז די וואגןען, אללע זענען פון די סארט אפענע בהמה וואגןען, פארשמירט, פארפרויידן, אוון באדעת מיט שניי. די ס.ה. האבן אוון אромגערינגעלט אוון געשטוויסן אויפשטייגן וואס גיכער. איעדר וואגן איין אングעפאט געווארן מערער ווי 100 נפשות, אוון עס פארשלאסן ווי די בהמות וואס פארן צו דער שחיטה. בי אידן וואגן איין געשטעלט געווארן דיטשע ס.ה. סאלדאן וועלכע זענען געבראקט געווארן ספצעיאל צו באגלייטן דעם טראנספארט קיין דיטשלאנד.

עטלייבע שעה האט געדויערט בין מהאט פאללאדענט די טויזנטר שלאפע אוון קראנקע ליט, אוון בי דעמאלאט האבן מיר זיך שוין גאנץ גוט געהאט אונגפרויידן. וווען דער טראנספארט איין אינגעפאט געווארן אין די וואגןען, ווי די הערינג אין אפא, האט דער צוג גערירט, דער לאקמאטיוו פיעפט אוון שריט, ריכערט אוון שויצט. ווי גלייך ער אוין מודיע, או ער פירט וויטער א טראנספארט מיט געפיניגט שקלאפען וויט וויט אין דעם פארשאלטעןעם דיטשלאנד.

פרק ארבעים ואחד

— די גהנום ריויע פון גליוויז — די ימורות אין וואגאנן
דערפֿרָוּן בו צו משוגעת — די שנויין פאמשן גראד אין
פֿנים אַריַין — געגעטן שעוי אויסגעטישט מיט דוויך אַוְן טשאָר
— די אויסגעטמאָטערטש פֿאַרְהוֹן גֶּטֶּרֶטֶּעֶן וְעוֹרֶן פֿאַרְפּוּרִיעַן אַין
די וואגאנן.

זו דערציאַילן פרטימ וועגן דער ביטערער רַיְזַע פֿונְגָּעָם לאָגָעָר גַּלְיְהַוֵּץ
בַּין צומ לאָגָעָר „דאָראָן“ באָדָרָפּ אלְיַין נְעַמְּן כָּמָעַט אָגָעָן ספר. וַיְיַלְּכַל
מיַאל אלְעַזְּרַיְיבָּן וועגן די יְסָרוּם אַוְן שְׂוִידְעָרְלִיכָּעָד צְרוֹת וּוְאָס מִיר האָבָן
זיך אַנְגָּעַלִּיטָן אַין די פֿינְסְטֶרֶעֶן טַעַג, וּוּטַעַג מַעַן נִישְׁתַּדְרָגְוֹנְטָעָוָעָן צומ
סּוֹף. די נְסִיעָה אַין גָּעוּזָן די גֶּרֶעַסְטָעָה צְרָה, אוֹיפּ אָנוֹן, אַוְן די אלְלָעָ לִיְדָעַנְיָשָׁן
הָאָבָן אַיְבָּרְגָּעְשְׁטִיגָּן די שְׂוִידְעָרְלִיכָּעָד יְסָרוּם אַין אוֹישְׁוֹזָץ.

מִיר שְׂטִיעָן אַין די וְוָאָגָאנָן, קִיְּין דָּאָךְ אַיְבָּרָן קָאָפּ אַין נִישְׁטָאָן, אַוְן
מִיר קוֹקָן זיך אַרְוּם אַיְבָּרָן דָּעַר סְבִּיבָה, אָפְּשָׁר וּוּטַעַג מַעַן אוֹיסְגָּעְפִּינָּעָן וַיְיַלְּכַל
מַעַן גַּעֲפִינְתַּן זיך, אַוְן הָאָבָן אַשְׁטִיקָל אַהֲנוֹגָן וַיְיַלְּכַל מִיר פָּאָרָן. אַבָּעָר אוֹיסְעָר
פֿעלְדָּעָר שְׁנִיִּי, הוַיְכַע בָּעָרְגָּמִיט בְּרִיאַתְעָד וּוּלְדָעָר זְהָתָמָעָן גַּרְנִישָׁט. אַט
אוֹזְיָה פָּאָרָן מִיר אַן אַעַק אַן אַסּוֹף. דָּעַר לְאַקְאַמְּאַטְיָהוּ שְׁלִינְגָּט אַין הַונְּדָעַטְעָר
קִילְאַמְּעַטָּר, עַר קְרִיכְט אַוְיפּ בָּעָרְגָּמִיט, עַר נִידְעָרָת אַין טָהָלָן, עַר שְׁנוֹיִידָט
אַיְבָּרָן פֿאַרְפּוּרִיעַן דָּעַר לְאַקְאַמְּאַטְיָהוּ אַין קְיִינְגָּר וּוּיסְטָט נִישְׁתַּדְרָגְוֹנְטָעָן אַוְן
אוֹזְיָה וַיְיַלְּכַל גַּעֲפִינְתַּן זיך אוֹיפּ דָּעַר וּוּלְטַט.

אוֹן אוֹ מַאיָּוִן מִיעַד גָּעוֹאָרָן צוֹ שְׂטִיעָן אוֹן קוֹקָן, קָאָרְטְּשָׁעָט מַעַן וַיְיַלְּכַל
אַיְיָן אַין דָּרְיִיעָן, אַיְיָנָר נְעַבָּן צְוּוִיְּטָן, כְּדִי זַיְקָע טַעַוָּאָס דָּעַרְוָאָרְמָעָן פֿוֹנְגָּעָם
חַבְרָהָס אַטָּעָם, אוֹן זַיְקָע בָּאַשִּׁיצָן פֿוֹנְגָּעָם גְּרוֹוִיסָן קָאַלְטָן וּוּינָט וּוּלְכָעָר בְּלָאָזָט
אוֹזְיָה אַוְמְדָעַרְבָּאַרְמָדִיק אַין פֿאַרְקִילָּט אַיְעָדָעָס אַבָּר.

מִיר פָּאָרָן בִּיטָּאָגָן, מִיר פָּאָרָן בְּאַנְאָכָטָן, אוֹן דָּעַרְצָוִישָׁן הָאָט וַיְיַלְּכַל
שְׁעַטְעָר גַּעֲטוֹיְשָׁט. שְׁרַעְקְלִיכָּעָד שְׁטָאָרָם וּוּינָטָן בְּלָאָזָן פֿוֹן די גַּרְוִיסָּע וּוּלְדָעָר,
דָּעַר שְׁנִיִּי פֿוֹן די הוַיְכָע וּוּאָלְדָס בִּימְעָר טְרָאָגָט זַיְקָע אַיָּן די לִיְפָטָן אַוְן פְּאַטְשָׁט
אוֹיפּ די פֿאַרְפּוּרִיעַן דָּאָרָע פְּנִימִיאָר. מִזְוְכָת אַעַצָּה וּוּיאָוִי זַיְקָע בָּאַשִּׁיצָן פֿוֹנְגָּעָם
יִגְּנָט, וּוּיאָוִי פֿאַרְלִיְיכְטָעָרָן די נְסִיעָה. אַבָּעָר וַיְיַלְּכַל מַעַן זַיְקָע פְּאַרְשָׁטָעָקָן? וַיְיַלְּכַל

זכרון קדושים

איז מעגליך אין פרייען וואגאן זיך אויסבעהאלטן? מ'האט נישט מיט וואס זיך צו פאודען דעם קאפ, די אויערן, די פיגער, די הארכיביגער אלעלס איז הפקר פאר דעם שנוי און ברעננדיקן פראסט.

די יסורים האבן דערפרטר מענטשן בייז צו משוגעת. מיר האבן פארלווינן דעם חשבון הימים, קיינער וויסט נישט וועלכער טאג ס'איין אויף דער וועלט, קיינער געדענקט שווין נישט ווען מיר האבן פארלאזט בונה און בכל ווי פיל צייט מיר ואלגער זיך אויך דער פארשאלטגענער ערדה. איזן זיך וויסט מען גאר! ס'איין געפערליך קאלט, עס ווארפט מיט יעדן אבר. ס'איין קאלט איזן די הענט, איזן די פיס, איזן קאפ, איזן ריקון, קאלט... און נאך-אמאל קאלט!

אויב די רייזע פון די אוישויצער לאגערן בין גלייוויז איז געווען ביטער ווי גאל, דאס שלעפן זיך איבער די שניאיקע וועגן נאקטערהייט, הונגעריגערהייט, האט ארויסגענומען דאס לעצטער ביסל כות, אומגעבראכט אונטער וועגןס טויזנטער היימישע מענטשן איז אבער די נסעה איז די אופנע בהמה וואגאנען געווען פי כמה וכמה ערגרער. עסן האט מען נישט געמיילט, און קיינעם האט נישט געגليسט דערצון, די געדערם איז בויך זענען אינגעשרימפֿן געווארן, קיין אויג נישט צו געמאכט כמעט צוויי וואכן, און ועל כולם זיין די גאנצע צייט אינדרויסן זיך ווינטערן איז שבט צייט אונטערן הימעל, און צוקוון איעדען טאג ווי מענטשן מאכן צו די אויגן און ליגן פארפרוייען באזאם איז איזן וואגאן.

פון וואס האבן מענטשן געליבט זייט מ'האט פארלאזט די אוישויצער לאגערן? תיכף ווי מיר האבן אויפגעגען די עטליכע כויתים ברויט, האט מען אונגעאנגען צו עסן שניי, פשוטו כמשמעו. גיינדיג אויפֿן וועג האט מען א שעפ געטאן מיט דער האנט פריש געפאלען וויסן שניי און דאס געלינגען, גלייך ווי דאס וואלט געווען וויסער קרייסטאל צוקער.

פארענדיג איז די פארמאכט בעהה וואגאנען האט מען דעם לוקס אויך נישט געהאט, וויל דער שניי וואס איז אריינגעפלויין איזן וואגאן, איז יעוען שווארץ, אויסגעמישט מיט רויך און טשאָר פונעם לאקאמאטיוו.

אט אוזי האט אויס געזעהן דאס רעשטל אידן, וואס איז געליבן לפלייטה

פָּנִים אֲנוֹנוּ עָרֵב קַאֲרְפָּאֶטִישׁ מַאֲרָמָאַרִישׁ טְרָאָגָסְפָּאָרָטָן. וַיְיִנְגַּז אֵין מַעַן גַּעֲבָלִיבָן, אֶחָד מַעַיר וְשָׁנִים מַמְשָׁפָה, אָוֹן דָּאָס בִּיסְעָלָע שִׁירִים לְאָוֹט זִיךְ אָוֹרֵךְ אָוָס. יַעֲדָעַן טָאָג זַעַנְעַן מַעֲנְטָשָׁן פַּאֲרָפְּרוּיעָרָן גַּעֲוָאָרָן אֵין דִּי וּוְאָגָאנָעָן, דִּי קַעַלְתְּ הָאָט זַיִ אָזְוִי לְאָנְגַּג עַפְלָאָגָט בִּיְזָוִי זַעַנְעַן פַּאֲרָגְלִיוּועָרָט גַּעֲוָאָרָן, אָוֹן זַיְיעַר לְעַבְנָן אֵין מַיְטָאָמָאָל אָוִיסְגָּעָלָאָשָׁן גַּעֲוָאָרָן.

בֵּיְ דִּי גַּרְוִיסָּע שְׁטָאַצְיאָגָאנָעָן, הָאָבָן דִּי סָ. ס. שֻׁמְרִים אָוִיפְּגָעָמָאָכָט דִּי וּוְאָגָאנָעָן אָוֹן קַאֲנְטָרָאַלִירָט צִי עַס גַּעֲפִינְגָּעָן זִיךְ טְוִוָּטָע, אָוִיב יָאָ, הָאָט מַעַן זַיִ אַרְוָנְטָעְרָגְעָנוּמָן אָוֹן זַיִ פַּאֲרָלָאָדָעָנָט אֵין דִּי לְעַצְטָע וּוְאָגָאנָעָן, אַיִּיף זַיְיעַר פְּלָאָץ אַרְיִינְגָּעְוָאָרָפָן עַטְלִיכָּע פָּאַרְשָׂוִין, וּוּלְכָע זַעַנְעַן שְׁוִין אַיְיךְ גַּעֲוָעָן נִישְׁתְּטוּסָט נִישְׁתְּ לְעַבְעַדְיָג.

וְזַי פִּיל מַאל מִיהָאָט גַּעֲטִילָט עַסְנָן אֵין דִּי קַאֲרָגָע צַוְּיִי וְוְאָכוֹן זִיךְ וּוְאַלְגָּעָרָן אֵין וּוְאָגָאן, אַיְוֹן שְׁוּעָר צֹו גַּעֲדָעָנָקָעָן. וְזַי אֵין חָלָם דְּעַרְמָאָן אַיְךְ מִיךְ נָאָר פָּנִים אַיְינְמָאָל וּוּעָן זַיִ הָאָבָן אַרְיִינְגָּעְבָּרָאָכָט עַטְלִיכָּע בְּרוּיטָמִיט פַּאֲרָפְּרוּיעָרָן מַאֲרָגָארָין, מִיר הָאָבָן זִיךְ צְוֹאָמָגָעְשְׁטָעָלָט אֵין שְׁוֹרָות אָוֹן בְּעַקְוּמָעָן יַעֲדָעָר זַיִן חָלָק. אַבָּעָר וּוּרָע תָּאָט גַּעֲהָאָת חַשְׁק אָוֹן כּוֹת זִיךְ צְוָרִירָן צָוָם עַסְנָן. דָּעָר הַלְּדוֹן אַיְוֹן גַּעֲוָעָן גַּעֲשָׂוָאָלָן, אַנְטְּצִינְדָּעָן, יַעֲדָעָר אַיְוֹן הַיּוּרִיק אָוֹן פַּאֲרָלוּיְעָרָן דִּי שְׁטִימָע, סַאְיָן אַוְמַעְגָּלִיךְ צֹו עַפְנָן דָּאָס מוֹיל, צֹו שְׁלִיגָּעָן דָּאָס שְׁטִיקָעָלָע בְּרוּיטָמִיט, אָוֹן אַוְדָאִי נִשְׁתְּ צֹו בִּיסְנָן פָּנִים דָּעָר פַּאֲרָפְּרוּינְגָּרָעָר מַאֲרָגָארָין.

וְזַי אָזְוִי סַחְאָבָן אָוִיסְגָּעָזָעָן דִּי אָוִיסְגָּעָמָאָטָעָרָטָע אָוֹן קַרְאָנְקָע ?אָגָעָר מַעֲנְטָשָׁן אֵין אַיְשָׁר וְאַיְנָה לְתָאָר. פָּנִים אַלְלָעָע עַקְנָן וּוְאָגָאן הָאָט זִיךְ גַּעֲהָעָרָט קוּלוֹת פָּנִים הַוְּסָן אָוֹן שְׁפִּיְעָן קַרְעַכְּצָעְרִיְעָן אֵין גַּעֲשְׁרִיְעָן, דָּאָס מַעֲנְטָשְׁלִיכָּע גַּעֲשְׁתָּאָלָט אֵין אַיְגָגָאנְצָן פַּאֲרָעְנְדָעָרָט גַּעֲוָאָרָן, דָּאָס פְּנִים אֵין זַיִ אַשְׁטִיק אֵין, פַּאֲרָשְׁוּוֹאָלָן אָוֹן פַּאֲרָפְּינְסְטָעָרָט.

אַיְגָדָעָהָיִם וּוּעָן מַפְּלָעָגָט אֵין דִּי וּוּינְטָעָר חֲדָשִׁים וּוּאָשָׁן גַּרְעָט, נַאֲכָהָעָר דָּאָס אַוְיְפָהָעָנָגָעָן אַיִּיף דִּי הַאַלְצָעָרָנָע פְּלִיְיטָ, סִיאָל זִיךְ אַוְיְסְטְּרִיקְעָנָעָן, וּוּעָן מִיהָאָט דִּי זַאָכָן אַרְיִינְגָּעְבָּרָאָכָט אֵין שְׁטוּב אֵין דָּאָס גַּעֲוָעָן הָאָרט וְזַי אַשְׁטִיק בְּרוּטָ, פַּאֲרָפְּרוּיעָרָן הַוִּזְנָס, פַּאֲרָפְּרוּיעָרָן רַעַלְקָן, קַלְיִידָעָר, הַעַמְדָעָר, קַאֲפְּטָעָנָס אַלְלָעָס וְזַי גַּעֲשְׁתִּיְיפְּט פְּנוּנָם שְׁטָאָרָקָן פְּרָאָסָט. אַט זַיִ הָאָט אָוִיסְגָּעָזָעָהָן אַוְנוֹעָר טְרָאָגִישָׁר צַוְּשָׁתָאָנָד, פַּאֲרָדָאָרָט, פַּאֲרָפְּרוּיְעָרָן, פַּאֲרָגְלִיוּועָרָט, פַּאֲרָ-

זכרון קדושים

תכא

שטיינערט, ליעבעדיקע סקעלעטן וועלכע האבן ניט כוח צו נעמן אביסן אין
מויל ארין.

אין אוינקלע פון ואוגאנן בין איך געתטאנען און נעבן מיר געהאלטן
נאר 3 קלינגע אינגלעד פון אונזער דארף ליפשע, געתטאנען אויף וואך און
זוי געהיט. וואס האט מען איגנטליך באדראפט אויף זוי אויפפאסן? אין די
לעצעט טאג פון דער ריינע, האט זיך געמאכט נאר א בייטערץ צרה, וועלכע האט
אין סכה געתטאטלט דאס לעבען פון יעדען אינגען אין ואוגאנן.

נאר אווי פיל ליידנישן און טאג פון נישט שלא芬, אין געפאלן אויפין
מענטש אטייפער שלא芬, פשוט מאיז צויניגעפאלן און געללא芬, קיון נפאה
מינא זוי. דער שכן אין אביסל שפער ער איך געפאלן חלשות, און אווי דער
צוויטער אוז דרייטער, בין סיין געלעגן אקייפ מענטשן אויף דעם ערשטן.
במילא אין דער מענטש צודרוכט געווארן. און אנגעהשלא芬 אויף אייביג.

פיל מענטשן זענען אומגעקומען אויף דעם טראגיון אופן. דעריבער
בין איך געתטאנען אויף וואך און געהיט און אונזער ווינקלע זאל נישט
פאסירן אווי אומגליק. אויב אינער האט זיך ארייפגעשטוויסן אויף די קינדר
האב איך מיט עם געקעמאפט און אוועק געתטויסן אויף א צוויטער זיין.

געברענטע צרות האבן אונז איסגעטילט אין ואוגאנן די גוישע העטיליגונג
די חברה האט זיך באזעט אין ואגן, זיך געמאכט באקוועם אויף דעם צווייטענס
חשבון. האט זיך אינער אויפגעהויבן פון זיין פלאז, באלאד האבן זוי פארנעם
זיין אורט, און ער האט געמות בלייבן שטיין. זיך פיל קאן שוין א מיידער
מענטש שטיין שלעפעעריקערהייט, אין ער דערנאך צוואם געפאלן, נישט מער
אויפגעשטאנען פון זיין אורט.

פרק ארבעים ושנים

— נאר די שווערעד מלטולוי הדרך איז לאגער „דאראָ“ —
טויונטהָר טויטש איז די וואגאנגען — סאניטאָרַז געמען צו מײַן
ברודער — צדּות פון דעם אנטלאָפֿענַטְסָהָעָם העפְּטְלִינְג — אַ
גרויסְפּֿרְ אַילְ אָפְּעָל בחצּות הַלִּילְתָּה — בִּיאֹעַ שְׁמַעַק הַונְטָ
זִיכְּן די טְרִיטְ פָּוּן אַנטלאָפֿעַנָּע — אַתְּלִיהָ פָּאָר הַוְּנְדְּרָעָתָ רָוְסָן
אלְזָ נְקָמָה.

די ביטערע רִיאֹעַ איז סֻוף גַּעֲקוּמָעַן צַו אֵיר עַנְדָּעַ אַזְּנַעַן דָּעַר צָוָג
הָאָט זִיךְ גַּעֲשְׁטָעַלְטָ בַּיִּ דָעַם לְאַגְּעָר „דאָרָאָ“. די וּוֹאֶגְּאָנְגָּעָן זַעַנְעָן גַּעֲפְּנָט גַּעֲוָאָרָן
אַזְּנַעַן פְּרִישָׁע אַוְיסְגַּעְפְּרָעָסָן ס.ס. זַעַנְעָן אַזְּנַעַן גַּעֲקוּמָעַן אַיבְּרָעָמָן אַזְּנַעַן אַרְיִינְ-
פִּירְן אַזְּנַעַן לְאַגְּעָר אַרְיִיןְ. דָעַר וּוֹעַג אַזְּנַעַן גַּעֲוָאָרָן בַּאֲדָעָקָט מִיט אַטְיְעָפָן פְּרִישָׁן
שְׁנִי וּוּלְכָעָר הָאָט נָאָך גַּעֲהָלָטָן אַזְּנַעַן פָּאָלָןְ. מִיט דָעַם לְעַצְּטָן בִּיסְעָל כּוֹחַ הָאָט
זִיךְ דָעַר עַולְם אַרְוֹנָטְעָרְגָּעָצְיָגָן פָּוּנָעָם וּוֹאֶגְּאָן אַזְּנַעַן גַּעֲקָרָאָן אַזְּנַעַן
לְאַגְּעָר אַרְיִיןְ.

קִיְּין דָאָרָא זַעַנְעָן אַבְּגַעְקָוּמָעַן נִישְׁתְּ מַעַר וּוּי אַהֲלָפְטָ מַעֲנְטָשָׁן, טַוִּינְטָר
הַיְמִישָׁע אַיְדָן זַעַנְעָן גַּעֲבְּלִיבָן לְגַן בַּיִּ דִי זִיטָן פָּוּן די וּוֹעָגָן, טַוִּינְטָר זַעַנְעָן
פָּאַרְפְּרִוְּיָעָן גַּעֲוָאָרָן אַוְנְטְּרָעְוָוָעָגָס אַזְּנַעַן אַוְוִיְּ דִי פְּרִיעָה פָּעַלְדָּעָר, הָאָבָן די
שְׁוּמָרִים אַרְוִיסְגַּעְוָוָאָרָפָן קִיפְעָס מַתִּים. מִיר די רַעַשְׁתָּ גַּעֲבְּלִיבָנָעָ אַזְּנַעַן די וּוֹאֶגְּאָנְגָּעָן
זַעַנְעָן שְׁוִין אַוְיד גַּעֲוָעָן הַלְּבָב פָּאַרְפְּרִוְּיָעָן, אַזְּנַעַן וּוּי שְׁטִיקָעָר אַזְּנַעַן אַזְּנַעַן
גַּעֲשְׁטָאָנָעָן בַּיִּ דָעַר שְׁטָאָצִיאָן דָאָרָאָ.

די שְׁוֹאָכָע וּוָסָהָהָבָן נִישְׁתְּ גַּעֲקָאָנְטָ אַלְיִין אַרְוֹנָטְעָרְגָּיָן פָּוּנָעָם וּוֹאֶגְּאָן,
הָאָבָן די דִיְיטָשָׁן גַּעֲוָאָרָפָן וּוּי מִיט שְׁטִיקָעָר קְלָאָפְטָר הַהָלָאָ. אַזְּוִי וּוּי כְּהָאָבָן
דָּרְהָהָעָרָט די קָוָלוֹתָ פָּוּן די סָאַדִּיסְטָעָן וּוּי זִיְּ דָעְרָנְעָטָרָן זִיךְ צַו אַוְנוֹעָר וּוֹאֶגְּאָן,
הָאָב אַיְדָ גַּעֲכָאָפָט דָעַם קְלִינְיָנָעָם בְּרוֹדָעָר אַזְּנַעַן עַם צּוּבִּיסְלָקָ אַרְוּבְּגָעָנוּמָן, כְּדִי
נִישְׁתְּ אַרְיִינְפָּאָלָן אַזְּנַעַן סָאַדִּיסְטָעָן הַעֲנָטָן. פָּאָר מִיר הָאָב אַיְדָ בַּאֲדָאָרָפָט אַרְגָּנְזִיּוֹרָן
אַפָּאָר שִׁירָ, וּוּילְ די לְעַצְּטָעָ טָעָג בֵּין אַיְדָ גַּעֲשְׁטָאָנָעָן אַזְּנַעַן בְּלוֹיוֹ אַזְּנַעַן
די זָקָן, כְּהָאָב די שִׁירָ פָּאַרְלְוִיעָרָן בְּעַתְּזָ שְׂטְרִיְּטָן מִיט די גּוֹיִישָׁתָה הַעֲפְּטְלִינְגָּעָן
וּוּלְכָעָ הָאָבָן אַזְּנַעַן אַזְּנַעַן וּוֹאֶגְּאָן גַּעֲוָאָלָט דָעְשָׁטִיקָן.

אַזְּנַעַן אַוְנוֹעָר וּוּנְקָעָל אַזְּנַעַן גַּעֲלָעָגָן טִוְיט אַיְינְעָרָ פָּוּן די לִיפְשָׁעָר אִינְגָּלְעָד,

זכרון קדושים

הכ' דבר בן חיים פארקאס הי"ד, 14 יאר איז דאס קינד אלט געוווען און ער איז נפטר געוווארן עטליכע שעה בעפער דער צוג איז אונגעקומען אין לאגער דארא. איז דעם אינדעפררי בין איז אליען געלעגן חלשות, ווי פיל וויס איך נישט, און ווען צ'האב זיך אויפגעהויבן האב איך דערעהן ווי דאס אינגעל איז אונגעטר אקייפע מענטשן, איך האב עם אורייסגעיסן און פרaabירט מינטערן, דערווארעמן, אבער ס'האט גארנישט געהאלפן. אידיער איך בין אונגעטר פונעם וואגאן, האב איך עם אונגעזאגט עטליכע וווערטער, און מיט הארכזוויטאג פאר-לאזט דעם וואגאן.

דער לאגער דארא איז געוווען אונגעפאקטער לאגער מיט טויזנטרא בעדים וועלכע האבן געארבייט עבדות הפרך בייז צום לעצטן אוטעט. די بلاוקן זענען געוווען צושפרייט און צויזייט אויף אגרויסן בארג, געבויעט אויף איז אופז און דאס פון דער וויטענס זאל מען בכל נישט איז אקט נעמן דאס גורייסקייט פונעם קאנצענטראציאנס לאגעה. הויכע בימער האבן פארשטעלט די שורות בלאקו, און ריגס איז ארום דעם בארג האבן געפירות פארשיידענע געוביינגע געלסלך צו די באראקן. ווי פיעל מ'האט זיך ארום געדרייט איז לאגער האט מען אלץ אויסגעפינען ניע שורות מיט באראקן, דירות פאר די אויסגעפלאגט לאגער מענטשן.

אייז דארא האט מען געארבייט איז צוויי שיכטן, העלפט מענטשן בייטאג און דאס רעשת ביינאקט. די פאבריקן זענען געוווען אונטער-ערדייש אונגעטר דעם לאגער בארג. טויזנטער מענטשן זענען אינגעשליגגען געוווארן אייז גורייסע טונעלן און זיך צושפרייט איעדע קאמאנדא צו איז ארביזט. שרעלקילד האבן אויסגעוזהן די לאגער מענטשן, נישט האבןדייג לופט ביי דער ארביזט, אייז זיעעל פנים געוווען בלאס אויסגעלאשן, און פיל פון זיז האבן נישט געקאנט אויסהאלטן דעם קוישי השיעבוד.

שטייננדיג איז בי אונזער וואגאן גיב איך א באטראקט מײַן קריינקליכן ברודער, און וויס נישט וויאזוי מ'דרזעהט זיך שוין איז לאגער, ווי געמט מען כוחות אויף קלעטערן אויף דעם בארג? אסך צייט צו שפוקולירן איז נישט געוווען, וויל די ס.ס. האבן געתשייסן מיט גורייסע שטעקענס, ובדלית ברירה האבן מיר זיך גענומען שפאנען, אבער באלא נאך עטליכע טרייט איז דער ברודער חלשות געפאלן איין שניי.

פונעם לאגער זענען אונז אקעגן געוממען פלאגעס מיט סאניטארן,
געבראכט שפיטאל בעטלך צו העלפן אריינברענונגען די קראנקע אין לאגער
אריין. דערזעהנדיג ווי איך שלעפ' מיך מײַן קראנקן שוואָן ברודער אין
די שנייען, זענען זי באָלד צוגעkomען און עס אַרְוִיפֿגַָלְּיִַגְּ אַוִַּיְּחַדְּ אַלְּיוֹנְטָן.
בעטל און פֿאָרְשְׁוִינְדְּן גַּעוֹאוֹרְן צוּוִישָׂן די טוֹיזְנְטָרְ מְעֻנְטָשָׂן.

אין דער צייט האב איך געמיינט דאס זיי טראָג עם אין לאגער שפיטאל,
ווי מְיוּעָט עם דערכאָפֵן דאס חיָות מיט אַוְרָמָעָן טְרִינְקָק, און גַּעַלְגָּר, בֵּין
איך טאָקָע גַּעֲוָעָן אַצְפְּרִידְעָנָעָר אֶז זיי האָבָן פָּוּן מִיר עַם צּוֹגַעַנוּמָעָן. אַבָּעָר
שפֿעַטְעָר האָט מִיר גַּעַנוֹג לְיִד גַּעַטָּאָן וּוָס איך האָב צּוֹגַעַלְאָזָט דאס זיי זָאָלָן
עם אַוְוּק טְרָאָגָן.

די גאנצע צִיִּיט וּוָס איך בֵּין גַּעֲוָעָן אַיְן דָּעַם לאָגָעָר „דָּאָרָא“ האָב
איך מִין ברודער גַּעֲוָעָט, זִיך נַאֲגַעַפְּרָעָט בֵּין בעקאנטָע אַבָּעָר מַעַר האָב איך
עַמְּנִישָׂט גַּעֲזָעָהָן. מִהָּאָט פְּאַרְצִיכְילָט דאס אַזְוִי וּדי לאָגָעָר שְׁפִיטָאָל האָט
זִיך אַוְנְגַּעַפְּלִיט מִיט קְרָאָנָקָע מְעֻנְטָשָׂן, אַיְן טְוִיזְנְטָעָר זָעָנָעָן נַאֲך גַּעַבְלִיבָּן
ליָגָן אַיְן די וּוָאָגָָאנָעָן, האָט מַעַן אלְלָע צּוֹאַמְּנָגְּנָגְּנָגְּט אַיְן שְׁפִיטָאָל הוּאָפָּה,
זִיך גַּעַלְאָזָט ליָגָן אַיְן שְׁנִי בֵּין זִיך זָעָנָעָן פֿאָרְפְּרִוְיְעָרְן גַּעוֹאוֹרְן.

דאָס אַרוֹם פְּרִוְן אַיְן לאָגָעָר פָּוּן אַיְן אוֹרְט צָום אַנְדָּרָעָן האָט גַּעַדְוִיעָרט
בֵּין אוֹיְף דָּעַר נַאֲכָט, די בָּלָאָקָלְטָעָסְטָעָהָן אַוְנוֹן גַּעַשְׁלָעָפְּט אַיְן בָּאָדָע בָּלָאָק
אַרְוָנְטָעָרוֹוָאָרָפָּן די פֿאָרְשְׁמִירְטָעָה בְּגָדִים אַוְן גַּעַהְיִיסָּן זִיך גַּיְינָן בָּאָדָן. וּוּעָן מִיר
זָעָנָעָן אַרְיִין אַיְן בָּאָדָע בָּאָרָאָק, אַיְן דָּעַר עַולְמָ צּוֹגַעַשְׁפִּינְגָּעָן צָום הַיִּיסָּן וּוָאָסָעָר
אַוְן גַּעַטְרִינְקָעָן אַוְן אַשְׁוּרָה. וּי פִּיל וּוּאָרָם וּוָאָסָעָר מִהָּאָט גַּעַטְרִינְקָעָן אַיְן אלְלָע
וּוִינְצִיגְּ גַּעֲוָעָן צָוּ לְעַשְׂן דָּעַם דָּאָרְשָׂט אַיְן צָוּ פֿאָרוֹוָאָרָמָעָן דָּעַם פֿאָרְטְּרִיקָעָנטָוּ
הָאָלָג.

וּי קָאָן מַעַן אוַיְסְמָאָהָלָן אַוְנוֹזָר טְרָאָגָּישָׂן צְרוֹשְׁתָּאָנָד אַיְן דָּעַר בִּיטְעָרָעָר
צִיִּיט. נַאֲך צְעָהָן טָעַג פֿאָרָן אַוְן גַּיְינָן צּוֹפִּיס אוֹיְף די פֿרִיעָר שְׁנִיאָיָגָעָ פָּעַלְדָּעָר,
נַיְשָׂט עַסְן, נַיְשָׂט טְרִינְקָעָן, נַיְשָׂט שְׁלָאָפָּן אַוְן נַיְשָׂט נַאֲרָמָאָל וּיְצָן אַיְן וּוָאָגָָאנָן,
זָעָנָעָן מִיר גַּעֲוָוָאָרָן אוַיְסָ מְעֻנְטָשָׂן, דָּאָס לְשׁוֹן אַיְן אַפְּגָּנוּמָעָן גַּעֲוָוָאָרָן פָּוּן
הַיּוֹזְעִירִיקִיט, דָּעַר גַּוְּפָ פֿאָרְטְּרִיקָעָנט אַוְן די אוִיגָּן אַיְן קָאָפָּ אַוְיְסְגָּעָלָאָשָׂן. מִהָּאָט
נַיְשָׂט גַּעַפְּלִיט די קָלָעָפָּה, מִהָּאָט נַיְשָׂט גַּעַשְׁפִּירָט די קָעָלָט. וּוִינְטָעָר אַיְן די
גַּרְעָסְטָעָ שְׁבָט פֿרְעָסְט, גַּעַדְעָנָק אַיְך וּיְ מִהָּאָט אַוְנוֹ גַּעַפְּרִיט פּוֹנָעָם הַיִּיסָּן בָּאָדָ

זכרון קדושים

נאקעטערהייט א מהלך רב צו דער קליעדר קאמער צו טוישן די בגדים, און
אפילו א קרעצע האט זיך נישט געהרט.

עטליכע וואכון האבן זיין מטלאל געווען טויזנטר מענטשן אין לאגער
דארא, געשלאפט פון איין בלאך צום צויזיטן, און נישט א羅יסגעשיקט צו דער
ארבייט. קודם וויל מיר זענען געווען קראנק און שוואר, אויסערדעט האבן
די דיטשן אונז אבעזאנדערט פונגעם רעשת לאגער, כדי נישט אונשטען דעם
עלום מיט געברענונגטע קראנקיטן.

פון באפרײַט וווערן האבן מיר זיך כמעט ווי מיאש געווען. נאכדעט ווי
מיר זענען דערווײַיטערט געווארן פונגעם פראנט, האט מען אויפגעהערט צו
האפן זיך דערעהן אמאָל איינדרויסן. וויניג בעקאנטע זענען געלבליבן לעבן,
און דאס ביסעל עלום איז אויך אַרוּמַגְעַגְנָגָעָן מיט צומישטע קעפ אויף דער
וועלט. די געדאנקען האבן נאר געארבייט וויאזוי צו אַרְגָּאַנְיִירָן נאָד א
ביסעל עסן, און געציילט די שעהן וווען מײֻוּט שווין בעקומען דאס שיסעלע
„לאגער זוף“.

צובייסלך זענען אוועק עטליכע וואכון זייט מיר זענען אַנגָעָקָומָעָן אין
דעם פרישן לאגער דארא. יעדען טאג האבן זיין אַרוּסַגְעַנוּמָעָן פון אַנוּזָעָר
בלאָקָן מענטשן זיין אַוּזְקָעָשִׂיקָט צו דער ארבייט, אַטְיֵיל האט מען געפֿרֶיט
אין די נאָעָנָטָע לאגערן נאר די גאָר שוואָכָע לִיטָה האָבָן זיך אַרוּמַגְעַדְרִיט אין
לאגער, און זיין נישט פֿאָרטִילִיט צו אַרְבִּיט.

מיין ארבייט איז געווען אין לאגער, דהינו, איך בין געווארן אַגָּסָן
קערער. אַגְּנַצְעָן טאג פֿלְעָג איך זיך אַרוּמַדְרִיְעָן מיט אַשְׁוֹתָף אין לאגער,
מיט אַגְּרוּיסָן רִיטָל בעזעם אָזָן ווועגעלע, זויבער געמאָכָט די גָּסָן, לִידִיג
געמאָכָט די מִיסְטָקָעָטָלָך, אָזָן אַלְלָעָ שְׁמוֹצָן פונגעם לאגער פֿאָרְרוּימָט. לוּיט
די ביַז אַיצְטִיגָע אַרְבִּיטִין בין איך געווען גְּלִיקְלִיך, וויל די מַעַלָּה איז געווען
דאס די דִיטְשָׁע שְׁמָרִים האָבָן זיך אויף אָזָן נישט אַוּמְגַעְקוּקָט, אָזָן נישט
איינמאָל בין איך אַנְטָלָאָפָן אין בלאָק אויף עטליכע שעָה, זיך גַּעַלְיִיגָט שלאָפָן
אונטער אַבעט.

ס'זענען אַנגָעָקָומָעָן ווּאַרְמָעָרָע טָאג, דער שְׁנִי האָט זיך גַּעַטְאָפִיט, אָזָן
די זין האָט אַנגָעָהָיָבָן צו ווּאַרְמָעָן אַזְנוּעָרָע פֿאָרְפּוּרְיוּתְרָגָע קָעָרְפּּעָה, די רָעָגָנס

האבן אויך געהאלפֿן פטרין דעם ווינטער, זיין האבן געווואשן דעם שניי, און די ערַד האט זיך אָרויסגעוויזן, אלס בשורה דאס דער זוממער דערנונגערט זיך שווין.

ביי די רעשהלך לאגער אידן האט זיך גארנישט גענדערט, מ'האט שווין אויפגעהערט צו קלערן פון דער באפראייניג, יעדער האט געוויסט ביי זיך דאס ער ווועט שווין זיין לעבן ענדיגן אלס „העפטלינג“, די מחשבות זענען פארמיישט געווארן, מ'האט פרגעסן פון דער הים, פונעםAMILIGEN לעבן, און אפילו וואס אָטאָג ס'איין אויך דער וועלט, איין זאָד האט געליגגען אַין חלַל „אָרְבִּיטְעָן“ אַון ווַיְדָעָרָמָּאָל, „אָנְטְּרָעָטָן צו דער אָרְבִּיטְעָן“, דער מוח האט נאָר פלאַנִירַט צו אָרְגָּאנִיזְרָן נאָר אַבְּיסָעָל זֶופּ, אָבְּעָר ווֵי קָאָן מעַן לִיגְגָּן די הענט אויף קָאָרטָאָפּל שׂוֹלְעָכָּז?

די קאָסְט אַיְן פָּוּן טָאג צו טָאג אלְץ ערְגָּעָר געווארן, די אַזְוִי גַּעֲרֻפְּעָנוּ זֶופּ, וואָס מ'האט שווין גַּעֲטִילַט, פָּעָם אַחַת בַּיּוֹם, אַיְן גַּעֲוָעָן בְּלוּזָן אַהֲלָבָעָר לִיטָעָר גַּעֲפָרְבָּט ווְאַסְעָר. גַּלְילְקִיד אַיְן גַּעֲוָעָן דָּעָר יְעַנְגִּיגָּעָר וואָס האט זיך אַיְן דָּעָר טִינְקָעָל אָוּוּק גַּעֲכָאָפּט צָום מִיסְטָקָאָסְטָן נַעֲבָן דָּעָר קָאָד אַון גַּעֲבָאָרְכָּט עַטְּלִיכָּעָ קָאָրְטָאָפּל שׂוֹלְעָכָּז, פָּאָרְפְּרִוְּיְעָרָנָּעָ אַדְעָר האַלְבָּ פָּאָרְפְּוִילְטָעָ בַּהְמָה רִיבְּן. וְעוֹן דָּעָר פָּאָרְשָׁוִין האט פָּוּן די מְצִיאָה גַּעֲקִיָּעָט אַיְן בְּלָאָק, האַבָּן עַם די רַעַשְׁתָּ חֲבִרִים מִקְנָא גַּעֲוָעָן, אַון זיך גַּעֲבָעָטָן בְּרַחְמִים מַנְדָּבָן זֶינָן קָאָטְשָׁ אַשְׁטִיקָעָל שׂוֹלְעָכָּז.

איינְנָמָאָל האַב אַיך אויך מְצַלִּיחָ גַּעֲוָעָן צו כָּאָפָּן אַמְצִיאָה. קָעְרָנְדִּיק נַעֲבָן דָּעָר קָאָד, האַב אַיך זיך אָרְיִינְגָּעָכָאָפּט אוּוּיפּ דָּעָם מִיסְטָקָאָסְטָן בְּאָרְג אַון גַּעֲפִינְגָּעָן אָגְרִוִּיסְן בֵּין, פָּאָר שְׁמָחָה בֵּין אַיך גַּעֲלָאָפּן אַיְן בְּלָאָק אָרְיִין אַון זיך גַּעֲנוּמָעָן קִיְּיָעָן דָּעָם הָאָרְטָן בֵּין, גַּעֲבִיסְן אַון גַּעֲזִיגָּן פָּוּן אַלְלָעָ זִיטָן, שְׁעהָן מִיט גַּאנְצָע טָאג.

צְרוֹת גַּעֲרָעָנְטָעָ האַבָּן גַּעֲלִיטָן די לאָגָעָר מְעַנְטָשָׁן ווּעַלְכָּעָ פְּלָעָגָן גַּיְינָן אָרְבִּיטְעָן אַיְן דָּעָר פָּאָבְּרִיק. אָנְגַּעַקְוָמָעָן זַעַנְעָן זֶיְתִּים מִיעַד פָּוּן דָּעָר אָרְבִּיטְעָן קְוִים גַּעֲהָאָט כּוֹחַ שְׁלִינְגָּעָן דָּאָס בַּיְסָעָלָעָ זֶופּ, דָּעְרָנְאָר אַיך אַיְדָעָר צְנוּיָּפּ-גַּעֲפָאָלָן אוּיפּ זֶיְנָן הָאֶלְצָעָרָנָעָם קָאָסְטָן אַון גַּעֲשָׁלָאָפּן. אָבָּעָר ווּעָר האַט גַּעֲקָעָנְטָא אָוִיסְשָׁלָאָפּן די גַּאנְצָע נָאָכָט? דָּעָר בּוֹיך האַט גַּעֲגָרִימָט אַון גַּעֲפָאָדָעָרָט עַרְבָּנָרָוָגָן דָּאָס הָאָרְצָן האַט גַּיהְלָשָׁט אַון יְעַדְעָר אָיִינְגָּרָה האַט קְוִים גַּעֲוָאָרָט אוּיפּ דָּעָם

זכרון קדושים

אוון דער עולם האט געהונגערט אוון געשלגנונגן דאס שפיעיכץ.

ס'איין אדר נאכט, אינדערויסן רעגענט אشتילע ער געדעכטער רעגן, אוון די לאגער מענטשן געפיגען זיך אין די בלאָקן, יעדער אויף זיין נאכט געלעגעער, איבעראל איז שטיל, נאר די ס.ס. דרייען זיך ביי דראטגען צוימן, אוון אויף די וואָך טורעמס היט מען פֿעַט, דאס אײַנעם פֿון אונז זאל זיך נישט אָנגָלִיסְטִין בּי נאכט שפֿאצִירָן גַּיְין.

פלצ'ים איז געווואָן אין לאגעער אַרעַש די הויינְדערס האָבן אין
אַיעַדעַן בַּלְאַק גַּעֲשִׁירְגַּן מֵיט ווַיַּלְדַּעַ קְולֹת אָוָן גַּעֲהִיסַּן זַוְּפַּאַרְט אַוְיַּפְּשַׂטְּיַין
אוֹרְן זַיְךְ שְׁטַעַלְן צָום, אַפְּעַל פְּלַאַץ'. קָודֵם האָט מַעַן זַיְךְ נִישְׁתְּ גַּעֲלֹאַזְטַּן גַּלְיִיבָּן
אוֹזֶן דָּאַס אַלְלַעַס אַיז בְּמַצְיאָות, אַפְּשַׂר אַיז דָּאַס נִישְׁתְּ מַעַר ווַיְיַהְלָם, אַבעַר
די בְּלַאֲקַאלְטַסְטַה האָבָן בַּאלְד מֵיט זַוְּיַּעַרְעַ שְׁטַעַקְנַס פּוֹתַר חָלוֹם גַּעֲוֹעַן, גַּעֲטַרְיבָּן
אוֹזֶן גַּעַיגָּט, שְׁגַּעַל זַיְךְ אַוְיסְגַּרְיַּיטַן צָום אַפְּעַל פְּלַאַץ'.

אין עטליכע מינוטען שטייען מיר שיין צו פינ' נעבד דעם בלאך, און אוזויג ווי דער מספר אנסים האט געשטיימט, האט דער גאנצער עולם אויסגערטיק צום אפעל פלאץ, אויפֿ אונזער קבוע אורט. יעדר אינעראט ציטערט, ערשטענס פאר פחה, ווער וויסט וואס די רשייעים ווילן פון אונזער לעבען, נישט אומזוסט האט מען דעם גאנצען לאגער אויפגעהויבן פונגעם שלאך אין מיטן דער נאכט, אויסער דעם איז געווען ביטער קאלט. דער דרייבנער רעגן האט אונזער דינע מלבושים אדורך געווויקט, און מאשטייט באסערהייט אויף דעם אפעל פלאץ.

דאס איז געוווען גראוטער, „אפעלע“ זייט מיר זענען אונגעקומען איז לאגער האבן מיר נישט געזעהן איז דארא איזי פיל מענטשן, פון אללע זיטין שלעפן זיך שורות מיט האפטלינגגען און אסוף. די טויערן זענען געפנט געוואוָן און מענטשן קומען אַדִּין איז לאגער, ווער איז דאס? טויזנטר עבדים וועלכע האב געארבייט נאכט שיכט, אללע האט מען אַרונטער געוממען פון דער אַרבייט און געבראקט, צום גראוּסן צייל אַפְּלָע.

אין די אללע יארן וואס מענטשן זענען געווען פארשפארט און די דיטשע קאנצענטראציאנס לאגערן האבן זיך געפינען געציילטע מענטשן וועלכע האבן זיך איינגעשטעלט דאס לעבן צו אנטלייפן פונעם לאגער. נאר פאר יהידים בעלי העוה איז געלונגען זיך ארויסריין פון די עלקטרישע דראטן צוצוקומען אויף זיכערע פריעע פלאצער. אפללו פונעם לאגער אוישוויז אליאן, ווי די שמירה איז געווען פיל פאכיק דאפעטלט, איז אויך געלונגען פאר יהידים אנטלייפן, און ברענונגען פאר דער וועלט בשורות איווב, פאלציילן וועגן דעם נאצישן גיהנום אוישוויז.

דאס אנטלייפן פונעם לאגער איז געווען פארביבדן מיט זיינער פיל שוועריקיטן, דער גרעטהער מסור איז געווען דאס אייגענע פנים, די אפగעריבנען מענטשליכע צורה פונעם „העפטלינג”. שוין פון דערויזטענס איז מעגליך געווען דערקענען דעם פלית, דאס אויסגעדרטש פנים, די דערשראקנע אויגן, דער נאקטער קאָפּ, די נומער אויף דער לינקער האנט, די בלוי-ווײַיס געשטריפטעה בגדים, דאס אללעס האט עדות געזאגט ווער מאַז.

אידישע ארעטהערטע לאגער מענטשן האבן זיינער וויניג געהלומיט וועגן אנטלייפן. ווי אהין זאל מען לוייפֿן? די גאנצע סביבה איז באָווײַינט פון פארביבענען נאצישׁ רשיים, וועלכע זענען נישט געווען מוכן צו העלפֿן אויס- בעהאלטן אַיך, אַדרבאַ, ווֹין זיך געפינען אַנטלאָפֿנען אַיך, ווֹאלטן זיך עם צורייך געבראָכט איז לאגער אריאן. אויב ס'האט זיך יאַ ווער פראָברט צו מאָן אויבֿרַת, איז דאס נאר געווען פון די גוַיְישׁ הַעֲפְּטִילְינְגָּעָן, זיך האבן באָלד געהאט אַקשֵּר מיט די פֿאָרטְזְיאָנָּר, און שטיצּע פון דער באָפֿעלְקְעָרְוָנָּג.

אין דעם טאג ווען איינער איז פונעם לאגער נעלם געווארן, איז אויף דער נאכט געווארן אַגרוּס אַבְּרָקְעָרְנוּשׁ. דער צִיִּיל אַפְּעָל האט זיך געצְוִיגָּן שעהין און די ס.ס. זענען אַרְמוּגָּעָלָפּן זיך די בִּיּוּז וּוּלְחָ. באָלד ווי די שומרים האבן דערשמעקט איז אַינְגָּר איז אַנטלאָפּן, האט מען עם נאָגְעִיאָגָּט מיט מיליטערישׁ אַרְיטָמָאַבְּלָן, הַונְּדָעָטָעָר סַאֲלָדָטָן מיט שְׂמַעַת הַוְּנָתָה האבן געשמעקט דעם גאנצָען קאנט, געווּכְט אַין אַיְדָעָן ווַיְנְקָעָלָעָ, אַין אַיְדָעָן פֶּאָרְדְּעָטְמִינְגָּ פְּלָאָץ, ס'האט זיך געטאָן אַפְּיְמָעָרִי אַשְׁטוּרָם, ווי גְּלִיכָּר די וועלט האָלָט שוין בִּים אַונְטָעָרְגִּיִּן.

אין אֹז צִיִּיט שְׁלַעַפְּט זיך דער „אַפְּעָל” מֵאַז מִידָּ פָּוּן דער אַרְבִּיט,

זכרון קדושים

ニישט געגעסן, נישט געטראינקען, די לעצטער שוואכע כוחות לאונ זיך אויס, אבער טיעף טיעף אין הארץ איין מען פֿרְילִיךְן, צוּפְרִידִין אוֹן כאטש פֿאָר אַיְנוּם איין געלונגען זיך אַרוֹסְרִיךְן פֿוֹן די בליטיגע הענט, אוֹן געבעטן אוֹן דער פֿלִיט זאל בְּקָרְבָּן געפֿיגָען זיך עֲרֵיךְ אַוְרֶט, קענען מְגַלְהָ זִין פֿאָר דער פֿרְייַעַר וּוּלְטָן וּאָס סְטוֹטָן זיך אַפְּ אַיְן די פֿאַרְנִיכְטְּוָנָגָס לְאַגָּרָן.

על פי רוב איין דער אַנטְלָאָפְּעָנוּר צוּרִיךְ געפֿאנְגָעָן געווֹאָרָן אוֹן נאָך עטליכע טעג געבראָכָט געווֹאָרָן איין לאָגָעָר אַריַין, צוּקְלָאָפְּט אוֹן צוּבִּילְט, געביינְגְדָעָן אוֹן קִיטָּן, אַיִּיף זִין פֿאַרְדָּאָרְטָן קָעְרָפְּנָרָה האָט עַד אַרְוּמְגָעְטָרָאָגָן אַטְעוּוּלָעָ מִיט אַיְוֹשְׁרִיפְּט — „איַיךְ בְּנֵן צוּרִיךְ דָּאָזָן“ זיך דער מאָגְעָדְרִיךְ אַוְיְפִּין אָפְּעָל פְּלָאָץ צוּוִישָׂן די שְׂוּרוֹת, „לְמַעַן יִשְׁמְעָנוּ וִירָאוּ“ דָּאָס קִינְגָּר זאל זיך נִישְׁט וּוּאָגָן צוֹ אַנטְלוּפָן פֿוֹנָעָם לְאַגָּר. נאָך די פֿילְ סָאַדִּיסְטִיבָּשׁ הַקִּירָוֹת וּדְרִישָׁוֹת איין דער געכָאָפְּטָעָר פֿלִיט פֿאַרְאָוְרְטִילָט געווֹאָרָן צוֹ העַגְגָעָן, צוֹ דער תְּלִיהָ איַן גַּעַמְאָכָט געווֹאָרָן אָגְרִיסְטָעָר אָפְּעָל כְּדִי יַעֲדָעָר אַיְינְגָר זאל זיך צוּקוֹקָן דָעַם בְּיַטְעָרָן גּוֹרָ דִין.

אוֹוִי שְׂטִיטִיט דער גַּאנְצָעָר לְאַגָּעָר עַולְמָ פֿוֹן חַזְוֹת הַלִּילָה, עטליכע שעָה אַיְן די שלאָקס רַעֲגָן אוֹן קִינְגָּר וּוַיִּסְטָ נִישְׁט וּוּאָס די וּוַילְדָעָ ס.ס. רַוִּיבָּעָר זָוְכוֹן אַלְלָעָ וּוַינְקָעָלָךְ וּוּרְעָן קָאַנְטְּרָאָלְרָטָה, אָפְּשָׁר אַיִּיךְ עַרְגִּיזָן וּוַיְגַּעֲלִיבָּן אַ נְפָשָׁ חַיהָ, אוֹן זַיךְ נִישְׁט גַּעַשְׁטָעָלָט צָוָם אָפְּעָל פְּלָאָץ, נַאֲכָדָעָם וּוַיְאַלְלָעָ בְּלָאָקָן זָעָגָעָן לִיְדִיךְ גַּעַוְוָרָן אוֹן בָּאָזָעָט פֿוֹן די ס.ס. זָעָגָעָן זַיךְ אַרְיָין אַיְן די קָרָאנְקָן בְּלָאָקָן, פֿוֹן דָּאָרְט אַרְוִיסְגָּעָטְרִיבָּעָן אַלְלָעָ שַׁוְואָכָעָ אוֹן זַיךְ גַּעַיְאָגָט צָוָם אָפְּעָל פְּלָאָץ.

איַן לאָגָעָר שְׁפִּיטָאָל זָעָגָעָן גַּעַלְעָגָן הַוְּנְדָעָרָטָר שַׁוְואָכָעָ לִיְיט, פֿילְ פֿוֹן זַיךְ האָבָן בְּכָלְלָ נִישְׁט גַּעַקְאָנְטָ שְׂטִיטִין אוַיִּיךְ די פֿיס פֿאָר שְׁלָאָפְּקִיִּיט. אַלְלָעָ האָבָן די סָאַנְיְאָטָרָן גַּעַבְרָאָכָט מִיט שְׁפִּיטָאָל בְּעַטְלָךְ אוֹן זַיךְ אַרְוֹנְטָעָרְגָּוָוָאָרָפָן אוַיִּיךְ דער קָאַלְטָעָר נַאֲסָעָר עַרְדָּה. דָּאָס הַאָרֶץ רַיִּיסְט צַוּקְנְדִּיקָן זַיךְ וּוַיְדִּי אַוְמְגָלִיקָן לִיכְעָן חֹלִים מִיט הוַיְכְּפִּיבָּר לִיגָּן אוַיִּיךְ דער קָאַלְטָעָר נַאֲסָעָר עַרְדָּה, קָרְעָכָן אוֹלָן שְׁרִיְעָן מִיט בִּיטְעָרָעָ קָוְלוֹתָ, דער רַעֲגָן גַּיסְט זַיךְ אוַיִּיךְ זַיְעָרָעָ קָרָאנְקָעָ גּוֹפִים, אוֹן קִינְגָר פֿוֹן אוֹנוֹ הַאָט נִישְׁט די מַעְגְּלִיכְקִיִּיט זַיךְ מִיט עַפְּעָס צוֹ הַעַלְפָן.

איַן לאָגָעָר „דָּאָרָא“ האָבָן די רַשְׁעִים גַּעַקְאָכָעָט בְּיַיּוֹעָ הַוְּנָט, זַיךְ זָעָגָעָן גַּעַלְעָנָט גַּעַוְוָרָן סְפֻּעְצִיעָל וּוַיְאָזָוי צוֹ פֿיְגִּינְגָן לְאַגָּעָר מַעְנְטָשָׁן, פֿאָר די כְּלָבִים

הابן זי געהאלטן עקסטערע באראקן, געהבן צו פרענסן און געלערנט וויאזוי זיך באגין מיט דעם קרבן וועלכער וועט אריינפאלאן אין זיער בעיוז מיילער, נישט איינמאָל פֿלעגט מען זעהן ביים לאגער טויער ליגן אַטויטן מענטש, זייןע אַברִים צְרוּרִים אויף שְׂטִיקְלָךְ פֿוֹן די בייזע הונט. דאס איז געווען אלס התראה פֿאָר אונז אללע, אויב מיר וועלן זיכן אַנטְלוּפָן פֿונְגָם לאגער, אַבער מוֹרֵד זיין אין די לאגער באָפָעָהָלָן, וועלן מיר מופְּקָר ווערָן פֿאָר די בייזע כלבים.

אויך בי דעם „אָפָעָלָן“ האבן זי געבראָכֶט די הונט, צו שמעון אין יעדען בלאָק, אָפָשׁ וועלן זי געפֿינְגָן אַנְשָׁה תְּהִהָּ וְאַתְּ בעהאלט זיך ערגייך ווי. אַנדערע האבן אַרְוּמְגָעָרְגָּלְטָן דעם לאגער זוכן טרייט פֿוֹן אַנטְלוּפָן. פֿוֹן דעם אללעט האט מען פֿאָרְשְׁטָאנְגָּן אָז עַטְלִיכָּעָן מְעַנְשָׁן פֿונְגָם לאגער פֿעהלָן אָז דִּי דִּיטְשָׁן קָרְעָן אַיבָּעָר די גָּאנְצָעָן סְבִּיבָה זיַּיְהָן.

סְפָּעַצְיָאָלָן האבן זי געוווכט אין די באָראָקָן ווי די רָוִשְׁיָעָה העפְּטְלִינְגָּעָן האבן געווואָרִיגָּט. דער עִיקָּר חַשְׁד אִיז אויך זיַּיְהָ גַּעֲפָלָן. ווַיְיַיְלָן די רָוְסָן פֿלְעָגָן שְׁטַעַנְדִּיגָּג גַּעֲפִינְגָּן דְּרָכִים ווַיְאָזְוִי נְעַלְמָן ווְעַרְן פֿוֹגָם לאגער. זיַּיְהָ האָבָן זיך איינְגַעְשְׁטָעָלָט זיַּעְיָר לעַבְנָן אִיז אַפְּטָמָאָל אִיז זיַּיְהָ טָאָקָע גַּעֲלָנוּגָעָן, זיַּיְהָ האָבָן גַּעַתְּגָּטָס פֿאָרְבִּינְדָּוָגָן מִיט די פֿאָרְטִּיזָאָנוּר, ווּלְכָאָעָט האָבָן זיַּיְהָ מְקַבֵּל גַּעַוְעָן מִיט אַפְּעָנָעָן אוּרִימָס. דערפָּאָר זַעַנְעָן זיַּיְהָ גַּעַוְעָן אַפְּגָ�זָאַנדְעָרָט אִין עַקְסְטָעָרָן באָראָקָן, שְׁטְרָעָנָגָס בעוֹוָאָכָט פֿוֹן די דִּיטְשָׁן אַוְיְזָעָהָרָם.

בָּסָוד סְוִדּוֹת האט אַיְנוּר פֿאָרִיךְ צְוּוִיתָן פֿאָרְצִילָט אָז אַגְּרוּפָעָן רָוְסָן האָבָן אַונְטָעָר די בּוֹנְקָעָרָס אַיסְגָּעָרְבוּנָן אַלְגָּעָן אַונְטָעָר עַרְדִּישָׁן טָנוּעָלָן, ווּלְכָאָעָט זיך גַּעַצְוִיגָּן ווַיְיַיְטָן פֿוֹן די לעַקְטָעָרְשָׁע צְוִימָן, אָז דָוְרָךְ דָעָר הַיִּל אַנְטָלָאָפָן. דאס אִיז נִשְׁתְּאָזְוִי לִיְכַט אַנְגָּעָקְוּמָעָן אַבער דָעָר ווָעָג אִיז גַּעַפְּנָט גַּעַוְאָרָן אַונְטָעָר דָעָר נָאָז פֿוֹן די שְׁוּמָרִים.

אַינְדָּעָרְפָּרִי זַעַנְעָן אַלְלָעָן מְעַנְשָׁן אַרְוִיס צְוִיקָן צוֹ דָעָר אַרְבִּיטָט. אַזְוִי ווִי אִיךְ האָב גַּעַרְבִּיט „לאגער קָאמָנוּדָע“ בֵּין אִיךְ אַרְיִין אִין בלָאָק זיך דָעָרְוּוֹאַרְמָעָן אָז אַיסְטְּרִיקָעָנָעָן די קְלִיְידָרָ. מִיר האָבָן זיך גַּעַרְאָכָטָן אִין די סָס יוּעָלָן בְּשָׁוּם אַוְפָּן די זָאָךְ נִשְׁתְּפָאָרְשְׁוּוֹיִיגָּן, אָז זיַּיְהָ גַּרְיִיטָן צוֹ אַפְּסָק דיַן.

צְוָמָאָרְגָּעָנָס אִיז אַוְיְגָעְשְׁטָעָלָט גַּעַוְאָרָן אַוְיְפָּיָן אָפְּעָל פֿלְאָץ 10 תְּלִיוֹת. פֿוֹן דָעָר ווִיְתָעָנָס האָט מעַן גַּעַקָּאָנָט זַעַהָן ווִי די רַוְצָחִים נָעָמָן זיך צו זִיעָר

זכרון קדושים

ברוטאלישר מלאכה. די תלינט זענען געשטאנגען גרייט און געווארט אויף די פאראורתילטע פון די שטראפע בונקערס זענען געבראכט געווארן הונגערט רוזן כדי זיי צו פירן צו דער תליה.

יעדע גראפע האט געציילט צעהן מענטשן. זיי זענען געבראכט געווארן פאר די תליות, און געמוות צו ווארטן בין זיינערן חברים וועלן פון דער תליה אָרוֹנְטַעַר גַּעֲנָמָן וּוּרָן. דאס אליעס איז געמאכט געווארן כדי צו פָּאָרְגּוּעַסְעָרָן זיינער צער, קודם זיך צוקון ווי דער חבר ואקעלט זיך אויף דער האלצערנער תליה, נאכעהר אליען שפאנגען אויף די טרעפֿ און זיך לאון אָרוּפִּילִיגְּן דעם שטריק אויפֿן האלו פון די בלוט דארשטייג מרצחים.

מענטשן האבן פָּאָרְצִיְּלַט אֵין לאגער דאס סְהָאַט זיך געפֿיגַען צוישען די אויפֿגַעַה אַנְגַעַבָּן רָוּסָן עַטְלִיכָּע וּוּלְכָּעָה האבן נאך געלעט ווען די תלינט האבן זיי אָרוֹנְטַעַר גַּעֲנָמָן פון דער תליה, פאר די האט מען נאך צוּגַעַבָּן אָקוּל אֵין קאָפּ. אָוּן זיי אוועק געווארפֿן אויף דער קיפֿעַ מותים.

קיינער פון אונז האט זיך נישט געטוריינט צו גיין געבן דעם אָפְּעַל פְּלָאַץ ווי די רָוִשְׁיַׁשׁ הָעַפְּטִילְגָּגָעָן האבן געהאנגען אַבְּעָר ווען מִהְאָט זיך דָּוָרֶךְ געפֿירט דעם לאגער, פָּאָרְבּוּרְגָּעָן אֵין קְרֻעְמַאְתָּאִירִים. האט עס אַיְדָעָן אַיְנָעָם אויפֿגַעַשְׂוִידְעָרָט. מִיר האבן נישט געקאנט גַּלְיִיבָּן אוּן די לְעַצְתָּעַ חדשים ווען זיי האבן געוויסט אוּן דער טאג פון זיינער מְפָלָה אֵין גָּאָר נאענט, זאלן זיי זיך טְרוּיָעַן אַוִּיסְפִּירָן דעם גָּוָר דִּין.

פרק ארבעים ושלושה

— אוניצ'ין האפונונג אומ פורימ תש"ה — פרישע סעלע-
קניעס פון שוואכע — געבראכט געוווארן אין אטען לאגער
— דער לאגער אין פלאמן — אין די אינגעבראכגע אשפיו
מאגאזינגען — ס.מ. שטעהן אונז צו דער וואנט צו דערשיסן
— נט הצלחה אין דער לעצעטער מינזט — קיפעם הרוגים
אין לאגער הויף.

פורים שנה תש"ה: דער ווינטער האט זיך גענדיגט, די שנייען זענען
צולאזט געוווארן אונז די ביימער שפראצן שוין אroiיס זיערע גריינע בלעטער.
די גראזן וועגן זיך אויפ פונעם ווינטערדיין שלאף, זיך לעבן ווידער אויפ
געבן די بلاוקן בליען שוין פארשידענע קארטשעס מיט פערבייגע בלומן, אונז
די גאנצע סביבה ווערט גריין, ממש נייע בעשא芬.

ווען מיר זענען אונגעקומען אין לאגער דארא איז אללעס געוווען פארדערקט
מיט גרויסע שנייען, די קאנאלן פארפרויירן, די ביימער פארטריקענט, איצט
האט דאס אללעס משגה צורה געוווען, פיגעלך פלייען ארום. איבער די ביימער
זינגען אונז רידין אויך זיינר לשונ, אונז ברענגען אריין אשטיקל היה איז
דער סביבה.

טייעס איז הארץ ליגט נאך בעהאלטן אפונק פון האפונונג, אונז נישט
וילנדיג ווערן מיר בעשטראלט פון דעם נס של פורים, דער ניזז צופלאקערט
זיך אונז ברענגת אריין אפריש חיות איז די עצמות היבשות, אולג... טאמער
דאך וועלן מיר נאך זוכה זיין צו דער ריבטיגער ישועה, אונז נאך זעהן בקרוב
אין דער מפליה פון די שונאי ישראל.

מדערמאוט זיך בי דער ארבייט, אונז איז די טאג קומט איז דער יומ-
טוב פורים דעמאלאט האט אויך המן הרישע געוואלאט אומברענגען דאס אידישע
פאלק, מנער ועד ז肯, טף וונשים, אונז דער סוף איז געוווען דאס ער האט געהאט
אשווארץן סוף, אויך דער איצטיגער צורר ישראל, ווועט זיכער האבן די
נוויסע מפליה אונז מיר שאירת ישראל וועלן נאך זוכה זיין דערפריט ווערן.

סאיין פורים אויף דער וועלט, יעדער אינגען קלערט בי זיך וויאזוי

תלג

זכרון קדושים

בדער היינטיגער טאג האט אויסגעזעהן אין דער אמאלייגער הײם, ווי פריליך איז געוען אין יעדען ווינקעלע, אין יעדען שטטעטלע און דערפעלע פורדים איז יעדער אײנער געוען לסטיג אונ גוט אויגעלאיגט, אפיילו די קלינגע קינדערל האבן קוים געווארט אויף דעם פורדים, זיך גיין פארשטעלן, טראגן משלהו מנות, מאכען מעות של פורדים אונ נאשן די גוטע פלאדענס מיט המן טאשן. מריעיסט זיך אביסעל אוועק פונעם ביטערן מציאת, די מחשבות שווועבן אין דער אלטער הײם, וווען יעדער איז נאך געועסן על מהנהו ועל דגלו.

מייחסנוו אונז געתייסן אויפשטייגן אויף פארמאכטע לאסט דעם לאגעדר דראא.
מאשיינען אונז דער טראנספֿאַרט האט פֿאַלאָטוֹת דעם לאגעדר דראא.

мир זיצן אין דעם פארמאכטן אויטאמאוביל, פארקלערט און פארזארגט,
ווער וויסט ווי מ'פירט אונז, און וואס די ס.ס. גיינען איזט דעם עולם
מאכען. דורך די שפארס פון די מאשיגען זעהן מיר שטעתטלר, דערפער, א-
וועלט לאגערן, בייז מיר האבן זיך דערזעהן אין אגרויסער שטאט אריינגע-
פארן אין אַנְיִיעָם לאגער מיט דעם נאמן „נאָרדָה אָזּוֹן“. וועלכער האט זיך
געפֿינְיעָן אין מיטן דער שטאָט, די בּוֹנוּים גַּעֲבוּיָּעַט שְׁמָאַקְעָדִיק, אָוּן פון דערויסִין
אייז שוּוֹרֶר גַּעֲוָעָן צוֹ דְּרַקְעָנְעָן אָוּן דָּאָס אַיְגָעָר פון די שְׁרַעְקְלִיכְסְּטָע
קָאנְצְעַנְטָרָאַנְצְּיָאָן לְאָגָעָרן.

אין די בוגנים זענין געלעגן טויזנטר קראנקע מענטשן צוניגעבראכט פון די פארשידגע לאגערן, ווי פיל צייט זיי זענין דארט געלעגן, וואס מען האט מיט זיי געמאכט, וויסט מען זיער וויניג, ליידער נאר געצילטע פלייטים האבן זוכה געוען דערלעבן די באפריליאונג. איזן זאך איז זיכער דאס די דיטשען האבן נישט געהאלטן די שלפאע און שווער קראנקע אויף אערהוילונגס קון.

בימים ארינוקומען אין לאגער באגעגענט מען קיינעם נישט, א טויט שטילקיות הערטש אין אלע בענינים, און ס'האט זיך אליען פארשטאאנען או דאס

איו נישט א סטמ לאגער. נאכ'ן ציילן האט מען אונז אריינגעפערט אין א גרויסן בגין, און די שומרים האבן געהיסן זיך באזען אויף דער ערדה, שורות שורות איינער אין דער שויס פונעם צויטן.

קודם האבן מיר געמיינט דאס מיר בליבן זיצן ביין די לאגער פירערס וועלן נישט איינארדענען פאר אונז פלאץ אין די בלאכן, נאהער וועט מען אונז פירן וואשנ, טוישן די בגדים, כהלאות הלאגערן. מיר ווארטן אווי ביין שפערט ביינאכט, פון עסן שמוסט מען נישט, ובدلית ברירה האט זיך יעדער געמיינט דאס נאכט געלעגער אונטערגעשפריט אביסעל געהיבליך אונטערין. קאף און צוקריישעטראהייט פראבירט כאפּן אדרימל.

שווין צומארגענס זענען מיר געוואריר געווארן ווי מיר געפינען זיך. דער לאגער „גארדאוזן“ אייז א פארניכטונגס לאגער, א פלאץ ווי מ'פיניינט מענטשן ביין זיך שטארבן אויס פאר הונגער און פאר יסורים. א גאנצען טאג אייז מען געוזען אויף דער ערדי הונגעריקערהייט און נישט געקענט זיך רילן פון דעם אורט, ממש ווי איינגעמקיערט זיצן מיר אין די לאגער שורות פון מענטשן. די שלעכט שומרים למיניהם פלאגען זיך ארום דריינען מיט גרויסע שטענס און פאר א יעדען ריר געקלאפט אין קאף.

יעדען איינדעפרי האט מען אונז אריינגעטוריין אין הויף, איבערציילן דאס רעלשטול וואס אייז נאך איבערגעבליבן. אינדערכייט האט מען כתש איסגעגלייכט די צעראכגע גליידער און געשעפט אביסעל פרישע לופט. די איבעריגע צייט פונעם מעת לעת זענען מיר געווען פארשלאנס אין דער גרויסער תפיסת, ווי ס'אייז נישט ארין אביסעל פרישע לופט.

אווי זענען מיר געוזען די לעצעט וואכן, ערבע דער באפריאונג, דאס ביסל שטורי האט זיך צוריבן און דער גוף אייז געווען ווי א שטיק ליטט, ליגענדיג אויף דעם קאלטען שטיין ביום ובלילה. די דיטשע קאפויס טרעטען אויף די וויטיקע קעפּ, שלאגן און לאז נישט אויפשטיין פונעם זיך פלאץ אויף ארגע.

איינמאל אין טאג וווערט אויסגעטילט א קליען לעפלע וואסעריקע זופט. מיר האבן געטראנקען דאס געפארבע וואסער פון פארושאוערטע קאנזערוון פושקעס איינער נאכ'ן צוויתן שנעל אין דער איילעניש. און דאס אייז

געווען די סעודה פאר א מעת לעת. וואסער אין יא ערליךט געוווארן טריינקען ווי פיל מ/האט געוואלט, אבער מענטשן זענען פונגעם וואסער באאלד קראנק געוווארן בעקומען א בויכוּיַיטאג און פלוֹצִים געשטארבן.

אין משך פון א chord צייט אין נישט אויסגעטילט געוווארן אפילו א כוית ברויט, און דער הונגער האט שרעקליך געפיניגט. בי טאג האבן מיר געליטן פונגעם הונגער, געציילט די מינוטן צו בעקומען אביסעלע זופ, בי נאכט איין געווען א גרויסע פלאגא מיטן שלאפן אויף קאלטן צימענט, יעדערס אבר אין וויטיג און דער קאָפּ פֿאַרדִילַט.

באים עסן טילן האט זיך יעדער געשטופט צו זיין דער ערשותער אין דער שורה; שנעלער אוסטרו-הונגריון דעם האלבן ליטער וואסער. אווי ווי מ/האט דאס מאכל איינגעשלינגען, איין דער מאגן צורייצט געוווארן, דער הונגער האט נאכמער געמאטערט, וויסענדיג דאס מידאָרְפּ ווארטן אנדרער 24 שעה צו בעקומען פריש עטוואָס אין מויל ארין.

ווי אויף צו להכעס, האבן די דיטשע לאגער פיערט אונז צורייצט, געטיילט לכבוד פסח ברויט. מענטשן האלב טויטע, שטייען מיט דעם שטיקל חמץ אין דער האנט און ווילן זיך נישט צו רירן צום עם, „ען חמץ בפסח“ וויאוּוּ קאן מען דאס מאכן? טאקע די נשמה דערהאלט זיך קויים אין גוף; ס'רייסן די קישקעס אין בויך קווקן דארויט, אבער געוואלד און געשרגוּן, „חמצ בפסח“! אט אוזי האבן אידן געהאט מסירות נפש פאר אידישקייט, אין דל ביטערסטע צייטן, נאך די פיל צרות און ליידניש, פֿאַרְלִירַט מען זיך נישט, מפֿאַרגעט נישט איז מיאוּ איז איד, און יעדער ציטערט ער זאל נישט גכשׁ וווערן ח"ו באיסור אכילת חמץ בפסח.

פסח שנת תש"ה: טויזונטרא לאגער מענטשן זיצן, „מסובין“ אויף דער שמווציגער ערֵד, ס'איו אומגעליק צו דערקענען אינגעער דעם צוויטין, די מענטשליכע צורה איין נשנה געוווארן. שמווציג, הונגעריך, דארשטעריך, שלאָט. די מהשבות זענען צומישט. קיניגער טראקט אפילו נישט וויאוּוּ די נאכט האט אמאָל אויסגעזען. נאך פאר איר האט מען געפראוועט דעם סדר באזאָם מיט דערGANZער משפהה, פאר אונז דאָכט זיך איז דאס איין געווען מיט הונגערטער יאָרְן צוּרְיך, דאס זיצן דעם לעצטן חדש אין נארדאָהוּן האט דערפֿירט פיל מענטשן בי צו משוגעת, אין מות עקבערט נאך אין ביטערע

תלן

זכרון קדושים

שאלה „עד מתי“ בינו ווילאנג נאך וועלן די צרות דווייערן? וועלן מיר נאך
ווכת זיין ארויס גיין פון דעם שערקליכן ליבזון גראוב?

טאג טעלגליך האט זיך אונזער צאל געמיגערט. פלאוצים זענען זיך אונגעשללאפּן, אפֿילו נישט אָקרעכּץ געטאָן. דער עולם איז אלץ שוואָכְבָּרְעֶר געוווארן, זאָס פְּנִים פַּארְשׁוֹוָאָרטְצַט אָזְן בְּלָאָס, די אויגן אַין קאָפּ וְזַוקָּען אלץ טיעפּער אָזְן טיעפּער, אָזְן די דִּינְעַ פִּיסְעַלְךָ טְרָאָגָן שְׂוִין קוּיִם דָּאס בִּיסְעַלְעַ פַּאֲרְדָּאָרטְעַ בִּינְדְּעַלְךָ.

אחרון של פסח, איז געkomען איז אלע באראקו אדייטשע דאקטאר קאמיסיע אונטערזוכן דעם עולם, ווער איז נאך ראי פארישיקט ווערן עריגץ ווילער, קליען פרצענט איז געוווארן ארויסנקליבן איז אקסטערן באראק, איז דאס רוב האלב-טויטע לאגער מענטשן ווערן צורייך באזעatz איז די בלאגן, זיך וואלאגערן אוניבן פארפויילטן שמזיאיגן שטרוי.

מיר האבן נישט צייט חופס זיין וואס דא איז געשען, מיטאיינמאל
הערן מיר ווי אינדרויסן האט זיך צופלאקערט א שרעקליכע מלחמה, שועער
קאנאונג קנאלו, און דער גריילץ פון די אויפרײַסן פֿאָרטֿיַַבְּט אונזערע אויערן,
גראיסע באםבעס קנאָן איבער דער גאנצער שטאט, און יעדער אויפרײַס
טראגט אונטער דעם גאנצע תפיסה בניין. מיר האבן זיך פֿאָרגעשטעלט און די
אמערקאנער מאָן חרוב די גאנצע שטאט, דער שׂוֹאַרְצֶעָר רויַַך האט זיך
אריגעכאנט אין לאָגעַר, יעדער זיצט פֿאָרְקָאָרְטְּשָׁעַט אין זיין ווינקעלע, און
מי'אַן מותפל דאס דער חורבן זאל זיין וואס גֿרְעַסְעַר, סִיאַל נישט בליבַּן א
סְכַּר פון גאנַץ דִּיטְּשָׁלָּאַנד.

мир אללע. ליגן אויסגעזויגן אויפין בויך אונ צילן מיט גראיס הנאה
די באםבעס, ממש ווי די לעפל זופ פון די פארשטיינקענע בלעכגע פישקעס.
מייטאמאל הערן מיר דעם רעש פון די עראפאלאגען איבער אונזערע בניוין,
און תיכף פאלן די באםבעס אין לאגער הויף, איינע נאך דער אנדערער, בייז
זוי האבן איבערגעקערט דעם גאנצען לאגער די עלעקטרייש׷ צוימן די איזערנע
טירן פון אונזער חפהה זענען אויסגעעריסן געוווארן, אונ טיזנטער דערשראָקנע
מענטשן לויפן אָרויס ווי די אויגן טראָגן נאך.

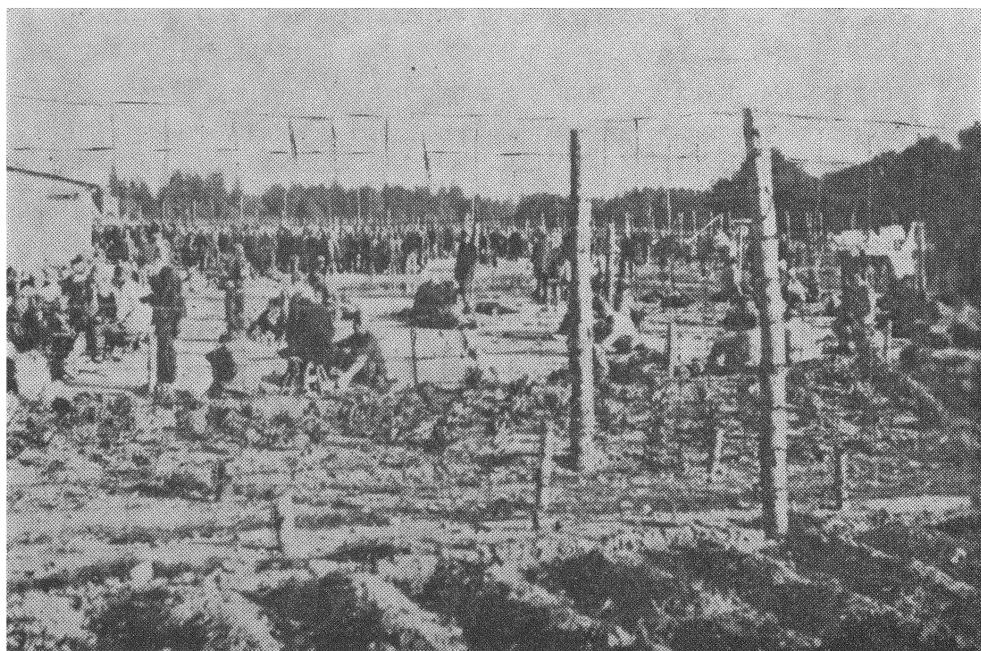
קולות פון שמחה, קולות פון געשריעריען מיט בכויות, קולות פון

זכרון קדושים

פחד מיט ילאוּת, דאס אללעס איז אויסגעמישט געווארן מיטין רוש פון די
בראנד באםבעס, וועלכע האבן נישט אויפגעהערט צו קלאנן, און זיען א
חוּרְבָּן וְהַרְסָׁה אוֹיֵף דָּעֵר גָּנְצָעָר דִּיטְשָׁעָר שְׂטָאָט נָאָרְדוֹיָן.

די אַמְּעָרִיקָאַנְּיָשׁ בְּאַמְּבָעָס הָאָבָּן גַּעֲטָרָפָן אוֹיֵף דִּי וּוַיְכִּינְגְּסָטָע פְּלָעָצָעָר,

אוֹנוֹזָעָר לְאָגָעָר אַיְזָן צְוַשְׁמַעְטָעָרָט גַּעְוָאָרָן, פָּוּן דִּי סָ. פָּאָלָאָצָן וּוּעָלְכָע
זָעָנָעָן גַּעְוָוָעָן נְעָבָן טְוִיטָן לְאָגָעָר, הָאָט זִיךְרָאָגָעָזָהָעָן דִּי פְּלָאָמָן פִּיעָר, דִּי וּוְאָך
טוֹרְעָמָס זָעָנָעָן חָרוֹב גַּעְוָאָרָן, מְעַנְּטָשָׁן לוֹפָן אַיְזָן שְׂטָאָט אָרִיָּין, נִישְׁטָּקְוָעָנְדִּיג
אוֹיֵף דִּי שִׁיסְעָרִיָּעָן פָּוּן אַלְלָעָן זִיְּטָן.

דָּעֵר צְוַשְׁמַעְטָעָרָט לְאָגָעָר בֵּי דָּעֵר בְּאֶפְרִיאָמָונָג

איך בין קודם געלאנן אין דער לאגער קוֹך אַרְגָּאַנְּיָירָן אַדְבָּר מְאַכְּל,
דָּאָרָט הָאָט מִיכְרָא שְׂיוֹן מְקָדִים גַּעְוָוָעָן אַגְּרָוָפָע לְאָגָעָרָנִיקָעָס אַוְן מִלְּ הָאָבָּן גַּעֲכָאָפָט

פְּרָאָר דִּי רַעֲשַׁת חֶבְרִים אֵיד זִיד וַיַּעֲרֵה חַיוֹת דַּעֲרָכָאָפָן.

כדי וזה אויסטהייטן פון די שיסעריריען, זענען מיר אללע אנטלאפֿן אין א גראיסן בונקער, און דארט געפֿיגען אגרויסן פראדויקטן מאגאזין. די לאגעדר מענטשן האבן אנגעהויבֿן תיכּר ארגאניזיזֿן פֿאַרשיידענע מאכלים, קאנזערווען פֿאַלְיִישׂ, צוקער, און אייך האב זיך קוים דערשלאָגן צו אָודֶרט ווי ס'אייז אַגְעָוּעָן אַגְעָפְאָקט פֿלְעָשֶׁר. מיט פֿוֹשְׁקָעָס קאנזערוּוּירטֿעָ פֿירָות, עַפְלָ פֿוּימָן באָרוֹן אַ-זָּנוֹן.

ויל איך אויפמאכן א פלאעל, אבער די הענט ציטערן, סאייז נישט מענלייך ארונטער געמען דאס דעקל, אין דער איילעניש גיט מען זיך דאך א עצה, אוון כהאָב איסוגטמאָן דעם האלצערנוועם שיד פּוּעַם פֿיַס אָזִין זיך גענוּמען ברעכּן די פְּלָעַשְׂרָ אַיִּינָס נאָכֵן צוֹוִיטָן. מִיר זִיכְּן אָזִין ווַיְלַן גְּהַנְּמָן זַיְן פּוֹן דַּעַם מאָכָּל, פְּפָלְצִים קּוּמָעַן אַרְיִין צַעֲנְדַּלְקָעַ סַס. לִיְתְּ אָזִן שְׁטוּיסָן אָנוֹן אַרְיוֹסְגָּיִן. איך שְׁרוּיִי פָּאָר די תְּבִרִים, זַיְן זַאלְעָס אַרְיוֹסְוָאָרְפָּן פּוֹן די טַאַשְׁן, ווּעַן נִישְׁט ווּעַלְן זַיְן אָנוֹן אַוִּיסְשִׁין.

פאר דער טיר שטייען שוין א באנדע ס. קאפען איעדען אינעם און שטעלן עם צו דער וואנט. קודם האבן איך מיט מיין חבר מרדכי פון ליפשע, זיך גענאמן באזיטיגן אוון זיך ציינן אויפֿז בויה, אבער די סאלדאטן זונגען צוגועשפרינגן אוון אוון אויך צוגועשטעלט צו דער לאנגער שורה מענטשן בי דער וואנט. אין דער צייט האט מיר אויפגעבליצט א געדאנק „אנטלויף פון דער שורה באולד וווערט דער גאנצעער עולם אויסגעשאנס“. איךكاف אוון מיין חבר מרדכי אוון שרוי „מרדכי לײַך נאך מיר“. אוון מיר בידיע האבן זיך גענומען לויין מיט די לעצעטן כוחות אין לאגער ארין.

אין אַבְנֵין פּוֹנוּם לְאָגָעָר, זְעַנְעָן גְּעוּוֹן אֲפְגָעָוָן דְּעָרָט דִּי עַטְלִיכָּע
הַהְוָנְדָעָרֶת אַוִּיסְגָּעָקְלִיבָּנָעַ מְעַנְשָׁן, וְאָסַ מִיטַּעַטְלִיכָּעַ שְׂעַחַן הָאָטַּה דִּי דָקְטָאָר
קָאַמִּישָׁעַ זַיִּי גַּעֲפִינְגָּן פָּאָר גְּעוֹנְדָט צַו גַּיְינַן אוּרַף טְרָאָגְסְפָּאָרֶט. אַהֲיָן הָאָטַּה
אַרְיִינְגָּעָקְרָאָכֶט עַטְלִיכָּעַ בְּרָאָנְדַּ בְּאַמְבָּעַ. דָעַר בְּנֵין אַיְזָן צְוָשָׁמָעָטָרֶת גְּעוֹוָרֶן
אוֹן דִּי הַעֲפְטָלִינְגָּעָן הַאֲבוֹן גַּעֲבָרָעָנֶט זַיִּי דִּי לְעַכְתָּ. נְעַבְנָן דָעַם פְּיִיעָרֶת בֵּין אַיְדַּ
אַנְטָלָאָפָּן אוֹן זַיִּק בְּעַהָּאָלָטָן צְוִוִּישָׁן דִּי פְּאַרְבְּרָעָנְטָעַ מְתָהִים.

זכרון קדושים

די גאנצע צייט האבן מיר געצייטערט אפשר לויפן אונז די ס.ס. נאר, אבער קיינער האט אונז בישט גערירט, זעהט זיך אויס דאס די מרצחים האבן נישט געוואלט מפקיר זיין די גאנצע שורה געכטטע, אויב זיין האבן נאר אונז נאכגעשאנס וויס איך נישט, וויל פון יעדען ווינקעלע האט זיך געהרט דאס שיסעררי, סי פון די עראלפלאנען און סי פון די דיטשען. אווי זעגען מיר ניצול געוווארן פון א זיכערן טויט פון די רוזח'ישע הענט ערַב דער באפריאונג.

אין לאגער זעגען געלעגן טיזונטר הרוגים, דער הויף אין געוווען אפגעדעקט פון זיין. פארנאכטס זעגען מענטשן צורייק געקומען אין לאגער ארין, זיין האבן נישט געוואלט זיך אײַנשטעלן און בליבן אין שטאט סוף סוף אין דאס דיטשע מליטער אין דער גאנצער שביה, זיין האבן זיך נאר נישט מכנייע געוווען פאר די באפריערס.

אין די באראן אין אפחד צו נוכטיגן, טאמער ביינאכט וועט מען צורייק די בנים באמאדרידן, דעריבער אין דער עולם געלאלפן אין מיטין הויף. ביינאכט זעגען נידעריקערהייט געלוליגן עראלפלאנען אבער באמבע האבן זיין מער נישט געוווארן. דא און דארט זעהן מיר ווי א.ס. מאן פאקט זיך און אנטלייפט כדי נישט פאלן אין געפונגגעניש.

דעם צווײיטן טאג, זיך איך צוישן עולם און מווארט. מענטשן טישן בגדים פון די אויפגעבראכגע מאגאזינען, אנדערע שלעפּן שיד מיט קלידונג פון די הרוגים, און פלאצים קנאקט ארין אָבראנד באמבע נעבן דער טר פון אונזער בלאך, סייז אָרנו געוווארן חושך פונעם געדעטען רוייך, די גזין האבן געשטייקט אין האלז, מיר האבן שוין געויסט אָז מיר ווערן דערשטיקט אָזידע מינוט.

אווי ווי ס'האט זיך געוויזן אָפִיעַלע ליכטיקיט, שפְּרִינְג אָיך אָרוֹיס אָז נוֹיֵפְּעַנְדִּיג אָז הויף פָּאֵל אָיך אָרין אָין אָגְרִיב, אויף אָbamבע וועלכע האט נישט אויפגעפלאצט. קוים אָז צוֹתְּהַבְּן מִקְּחָרִים אָרוֹיסגעצְוִיגְן, אבער ווי אהין לוייפט מען?

צענדייג פְּלִיגְעַר מַאֲשִׁינְעָן פְּלִיעָן נִידְעָרִיך אִיבְּעָר אָנוֹזְעָרָע קָעֶף אָז שיטן גְּלִיךְ אוֹףְ אָז, זעהט אויס אָז זיין האבן נישט געויסט ווער מיר זעגען,

בדלית ברירה לוייף איך אַרְוָנְטֵעֶר אַגְּרָוִיסֶן לְאָגָעֶר וּוּאָגֶן, דָּאָרֶט זַיְך בְּעַהֲלָתֶן
פָּאָר דַּי שִׁיסְעָרִיְּעָן.

וּוְ פִּיעָל צִיִּיט ס'הָאָט גַּעֲדִוִּיעָרֶט דָּאָס לִיגָּן דָּאָרֶט גַּעֲדָעָנֶק אַיך נִישְׁט
כְּהָאָב זַיְך אַדְוָרֶך גַּעֲנוּמָעָן, אָוּן גַּעֲפִילֶט דָּאָס אַיך לְג אַיְינְגַּעְתִּינְקָעָן אִין
בְּלוּט, אָוּן אַקִּיפָּע מְתִים פְּרָעָסֶן מִיְּן גּוֹת, אַיך שְׂרִיְּיָ אָוּן רִיחָ הַיְּלָחָ. אַבְּעָר קִינְעָר
קוּקָט נִישְׁט אַוִּיפָּ מִיר, אַיך רַאְגָּל מִיךְ מִיטְּן הַוִּיפָּן הַרְוָגִים, קוּם בְּאַפְּרִיְּ אַיך
מִיר אַהֲנוֹת, נַאֲך אַהֲנוֹת, שְׁטוֹפָ פָּוֹן מִיר אַרְוָנְטֵעֶר דַּי מַשָּׁא, נַאֲך אָפָס אִין
אִין דָּעְרוֹיסֶן אַיך שְׂרִיְּיָ מִיט בִּיטְעָרָעָ קָלוֹתָ, רָאַתְּעוּטָ! עַנְדְּלִיך קוּם אָוּן
צְרוֹת דָּעְרוֹועָה אַיך מִיךְ צְרוֹיק שְׁטִיְּן אַוִּיפָּ דַּי פִּיס.

פָּוֹן דֻּעְמָאַלְט אָנֶן בֵּין אַיך אַיְנָגָאנְצָן גַּעֲנָדָרֶט גַּעֲוָוָרֶן, כְּהָאָב דַּעֲרָשְׁפִּירֶט
דָּאָס אַיך בֵּין קְרָאָנָק אָוּן שְׁוֹוָאָר, אַלְלָעָ כּוֹחוֹת הַאָבָן מִיךְ אַיְבָּרְגָּעָלָאָזֶט, בַּיְּ דַי
הַאֲרַצְבִּינְעָר הַהָּאָט מִיךְ גַּעֲפָרָעָסֶט אָוּן גַּעֲשְׁטָאָקָן, וּוּי אַיך רִיר אִין בְּלוּטָאָג, אַיך
וּוּיִיס נִישְׁט אַוִּיב דָּאָס אִין פָּוֹן מִיר, אַוִּיב אַיך בֵּין פָּאַרְוָוָנְדָעָט גַּעֲוָוָרֶן,
אַבְּעָר אִין דָּאָס אַנְגָּזָאָפָט בְּלוּט פָּוֹן אַנְדָּעָרָעָ הַרְוָגִים, אַיך טָאָפָ אַוִּיס אַלְלָעָ
אַבְּרִים, צּוֹ גַּעֲפִינְעָן פָּוֹן וּוּאָנִיט דָּאָס בְּלוּט קָוְמָט....

— * —

פרק ארבעים וארבעה

— אַרְכִּי רֹצֶחֶת הַיְּטָלָעָר יִמְשֵׁש בְּעַגְּאָנְגָּעָן זַעֲלָבְּסָמָאָרֶד —
נִכְמָה אִין דַי לְאָגָעָר מַעֲנְמָשָׁן פָּאָר דַעַר בְּאַפְּרִיְּאוֹנָג — אַ
פְּרִוְּיָעָן לְאָגָעָר אַוְמָגְעָבָרָאָכֶט — קִיפָּעָס מְתִים אִין נַאֲרָדָהָאָוָן
— דָּאָט שָׁאָרִית הַפְּלִיטָה אִין טָאָג פָּוֹן דַעַר בְּאַפְּרִיְּאוֹנָג —
בְּאַפְּרִיְּט גַּעֲוָוָרֶן דַוְרָך דַי יַמְּעִירִקְאַנְיָשָׁע טְרוּפָן.

די בְּלוּטִינָע צְוִוִּיטָע וּוּלְלָט מְלָתָמָה הַהָּאָט זַיְך גַּעֲנְדִּיגָּט. דַעַם 1-טָן
מַאי 1945 הָאָט דַעַר רָאְדִּיאָה האַמְבָּרוֹג אַיְבָּרְגָּעָגָעָבָן אַמְלָדוֹנָג אָוּ דַעַר אַרְכִּי
רֹצֶחֶת הַיְּטָלָעָר יִמְשֵׁש אִין בְּעַגְּאָנְגָּעָן זַעֲלָבְּסָמָאָרֶד אִין זַיְן בּוּנְקָעָר, אָוּן אלָס
יֹרֶש הַהָּאָט עַל אַיְבָּרְגָּעָלָאָזֶט אִיןָעָם פָּוֹן זַיְנָע אַדְמִירָאָלָן דָּאַנְיָץ קָאָרָל. די

זכרון קדושים

רעותם חברים, זינע שותפים זונגען זיך צולאָפַן, יעדער אײַנער אין זיין מקום מקלט, וואס איז געווען צוֹגָעְגַּרְיִיט פֿוֹן פֿרִיעָר, כדַי זיך פֿטְרָן פֿוגָעָם יומַן הדין.

פֿוֹן דעם טאג בינו דייטשלאָנד איז נכְנָע גַּעֲוָאָרָן פֿאָר די זִיגָעָרָס, האָט נאָך גַּעֲדוּעָרט אַוְאָך צִיִּיט. אַיז די טָעָג זונגען זיך רַעַשְׁטָלָעַךְ לְאַגְּעָר מַעֲנָטָשָׁן גַּעֲוָעָן אַיז דער גַּרְעַסְטָעַר סְכַנְהָה, טַוִּיזֶנְטָר סְסָ. לְיִיט בְּעוֹאָפְּנָט מִיט גַּעֲוָעָר זונגען גַּעֲוָעָן בעַהַאַלְתָּן אַיז די בעָרָג, מַמְשִׁיךְ גַּעֲוָעָן זיך אַקְעָגָן שְׁטָעָלָן פֿאָר די באָפְּרִיעָרָס, זֵי האָבָּן נְקָמָה גַּעֲנוּמָעָן אַיז וּוּמָן מַהָּאָט נָאָר גַּעֲקָאנְט. פֿילְּ סָאַלְדָּאָטוֹן פֿוֹן דער „וּוּרָמָאָכָּט“ זונגען אוּיד אַנְטָלָאָפָּן אַהֲיָם כְּדַי גִּישָׁת אַרְיִינְ-פָּאָלָן צַו די רָוּסָן, אוּן אַונְגַּטְעַרְוּעַגְּנוּס נאָך באָוִיזָן צַו פֿאָרגִיסָּן אַוְשָׁולְדִּיגְ בְּלוּט.

בְּעֵת הַהִיא זונגען די הוּיְפַט וּוּעָגָן גַּעֲוָעָן באַדְעָקָט מִיט טַוִּיזֶנְטָר טַוִּיזֶנְטָר הַעֲפְּטַלְיְנְגָעָן, וּוּלְכָעַ זונגען גַּעֲטְרִיבָּן גַּעֲוָאָרָן פֿוֹן אַיז לְאַגְּעָר צָום צְוּוִיְּתָן, פֿילְּ קְרִיגָּס גַּעֲפָאָנְגָעָן אַוְן אַלְעָרְלִי עֲבָדִים, האָבָּן אוּיד מַאֲרִישָׁרֶט בִּיטָאָג אַוְן בִּינְאָכָּט דָּאָס לְעַבְנָן פֿוֹן אַט די גַּעֲפִינְגְּטָעָ מַעֲנָטָשָׁן אַיז מִיטָּאָמָּאָל הַפְּקָרָגָעָן גַּעֲוָאָרָן פֿאָר די בְּלָט דַּאֲרַשְׁטִיגָּעָן מַעֲדָעָרָס. טַוִּיזֶנְטָר צּוּקְרִישְׁעַטָּע אַוְיסְגָּעָ-פְּלָאָגְטָעָ מַעֲנָטָשָׁן, וּוּלְכָעַ האָבָּן שְׂוִין זָכָה גַּעֲוָעָן צַו הַעֲרָן די עֲרַשְׁטָע טְרִיטָפֿוֹן די באָפְּרִיעָרָס, זונגען אַיז די לעַצְמָעָמִינְגָּן מִמְשָׁדָרְשָׁאָסָן גַּעֲוָאָרָן, אוּן גַּעֲבְּלִיבָּן לִיגָּן אַיז זֵי זִיטְעָן פֿוֹן די הוּיְפַט וּוּעָגָן.

אַיז אַסְד קַאְנְצָעָנְטָרָאָצְיָאָנס לְאַגְּרָוּן האָבָּן די לְאַגְּעָר פֿירָעָרָס מִיט די מִיטְגְּלִידָעָר פֿוֹנָעָם פֿעָרָסָאָנָל, זיך שְׁרַעַקְלִיךְ נְקָמָה גַּעֲוָעָן אַיז די לְאַגְּעָר מַעֲנָטָשָׁן, פֿילְּ זונגען גַּעֲטִיְּתָ גַּעֲוָאָרָן מִיט אַלְעָרְלִי מִיתְהָוָת מְש׻וֹנוֹת, פֿילְּ זונגען בַּיִּם עַסְן אוּיסְטִילְּן פֿאָרְסְמִיט גַּעֲוָאָרָן, אַוְן נִישְׁתְּ זָכָה גַּעֲוָעָן צַו דַּעַרְלָעָבָן דָּעַם יָם הַגָּאָוָה וַהֲיִשְׁוָהָה, קְרָאָנָקָע אַיז שְׁוֹאָכָע זונגען גַּעֲפָאָלָן וּוי די פְּלִיגָּן, וּוּילְּ קִיְּגָעָרָה האָט פֿאָר זֵי נִישְׁתְּ גַּעֲזָאָרָגָט צַו גַּעֲבָן אַבְּיָסָן בְּרוּיט אַין מוּילָן, אַבְּעָר זֵי פֿאָרָגְעָצָן מִיט אַטְרָאָפְּ וּוּסָעָר.

אַיז אַגְּוִוִּיסָן פֿרוּיָעָן לְאַגְּעָר, האָבָּן די לְאַגְּעָר פֿירָעָרָס גַּעַלְאָזֶט אוּיסְרוּפָן אַז אַינְדָּעָרְפָּרִי פֿאָרָלָאָוט מַעַן דָּעַם לְאַגְּעָר, אַז די מִידְלָךְ דַּאְרָפָן זֵיַן גַּרְיִיט צָום מַאֲרָשָׁ, אַיז דער לְאַגְּעָר קוֹד האָט זיך גַּעֲקָאָכָט אַפְּינָעָר נְאָכְטָמָאָל, אַסְד בָּעָסָעָר וּוי די בֵּין אַיְצְטִיגָּעָ סְעוּדוֹת, אַגְּדָעָכָט זַוְּפָ מִיט אַדְאָפְּלָטָעָפְּאָרְצִיעָי בְּרוּיט לְכָבָד דָּעַר רִיזְעָ.

אין לאゲער פרײַיען זיך די אויסגעמאָגערטע פֿרײַיעַן, אַיִנע פֿאַלט אויף דער צוּוֹיטערס האָלז, מֵקוּשַׁת זיך אָוּן מֵיכַאְפַּת זיך אָרוּם פֿאָר שְׁמָה, סְלַעַבֶּט אָוּף פֿרִישַׁ דַּי האָפְּבוֹג אַט... אַט. וּוֹעֲרַן מִיר גַּעהַלְפַּן... אָפְּשָׁר וּוֹעַט נָאָך אָוּנְזָעַר מַזְוָּל אַוִּיסְטְּרָאנְגָּן אָוּן זָוְחָה זִיְּן אַנְקּוּקָן דַּי פֿרִיעַ וּוֹעַלְט וּוִידְעָרָאָמָּל, טְרַעַפְּן דַּי עַלְטָעָן, שְׁוּעָסְטָעָר אָוּן בְּרִידָעָר. דַּעַר טְוּמַעַל אִיזוֹ גְּרוּיס אָוּן דַּי האָפְּבוֹג וּוֹואַקְסָט אלְצָעָמָר... בַּיְּ דַי בְּלָאָקָן שְׁטִיעַת מַעַן שְׁוֹין אִין דַעַר רַיִּיעַ צַו בעַקְמָעַן דַּעַם לעַצְּטָן נַאֲכְטָמָאָל... דַי גּוֹטָע הַיִּסְעַ גַּעֲדַעַבְּטָע זָוֵף, מִיטַּין „נאָכְשָׁלָאָגָּן“ אָוּן דַי דְּאַפְּעַלְטָע פֿאָרְצִיעַ.

פָּרָבְּרָעָכֶרֶס האבן נאך בעפער פְּלָאנִירֶט מֵיטַן דִּיטַשׁ פִּינְקְטְּלִיכְקִיִּת, או אין יעדען קעסל עסן זאל וווערזן אַרְיָגְעָמִישֶׁת סֶם אָוֹן בעט מען ווועט דאס אַוִּיסְטְּיִילָן פָּאָר די הַעֲפְּתָלִינְגָּעָן אָוֹן בֵּיז זַיִי ווּעָלָן דָּאס אַרְיָפָעָסן זָאָל זַיִי אַנְטְּלוּיפָּן אין די ווּלְדָעָר אַרְיִין, אָוֹן אַיבָּעָרָלָאוֹן פָּאָר די באָפְּרִיעָרָס אַ-טּוֹיטָן לאָגָעָר.

ווען די אמעריאקאנער זונען אנגעקמען צום לאגער טויער, האבן זיין
עם געטראפּן פֿאַרְשָׁלָאָסּן, און אַטוּיט שְׂטִילְקִיּוֹת הָעֲרֵשֶׁת אַינְוּוַיִּינְק, קָרְדָּם האבן
זויי געוואָלָט ווַיְיַעַר פֿאָרָן, נִישְׁתַּחַת פֿאַרְבְּעַנְגָּעָן זַיְעַר צִיּוֹת צָו שְׁפָצְרִין אֵין
אַפְּאַרְשָׁלָאָסּנוּם לְאַגְּעָר, אַבָּעָר נַאֲכָהָעָר זַעַנְעָן זַיְיָ מִשְׁבָּאָז סְאַיְוָן דָּאָר
כְּדָאי אַרְיִינְכָּפּן זַיְד אָוּן זַעַהָן קָאַטְשׁ וּוָאָס אַגְּיָהָנוּם דָּאָרָט אֵין גַּעַוּן.

א גורפע הוויכע אופיצירן האבן זיך גענומען שפאנען פונעם ליעידיגן
אפעעל פלאץ צו די באראקאן. איזוי ווי זיין האבן זיך דערגענטערט צום ערשותען
בבלאך, און די טיר געפנט זענען זיין מיטאמאל געלביבן שטיין ווי פארהאלצערט,
דאס לשון איז זיין אפגענומען געוואווארן, חושך געוואווארן איזן די אויגן און נישט
געוויסט וואס סטוט זיך מיט זיין. דארט האבן זיין דערזעהן אשווידערליךע
ביבלד, פרוייען מיט אינגען מידילד ליגן טויט, האלטענדיג די שאלאע עסן איזן
דער האנט, אנדערע האבן נאך געגוטס/ת, די אויגן פרגלייזט און געוקט
איין בוידעם ארײן. צו שפערט איין שריין געוווען זיין מציל זיין. זיעער לעבן איין
שווין אויסגעלאשן געוואווארן. נאך אינצעלען אידייש טעכטער זענען געלביבן
ביבים לעבן דאס איין געוווען די יונגען וועלכע האבן פאר שוואקיט נישט
געקאנט לויפן נעמן דאס עסן, און אדנק דעם זענען זיין ניצול געוואווארן.

בבעת ההיא, אין בי אונז אין לאגער „נאָרדַה האָזּוֹן“ אוּיד געווינַן אַגרוּיס

זכרון קדושים

איבערקערניש, קופעס פון טויזנטער מענטשן זענען געלעגן טויט אין לאגער הוייף, פיל זענען אומגעקומוון פון די באמבוס, קראאנקע זענען געשטארבן פון פחד ובהלה, די שוער פארוואונדעט האבן נישט אויסגעעהאלטן די ביטערע יסורים, צויריסען אברים האבן זיך געוואלגערט אונטער די באראקן, פארבלוטיגטש מענטשן האבן נאך געשרייגן און געקערצעט פון יעדען ווינקעלען, איינגעדריסן וועלטן מיט זייער לעצטן בייסעל כוה, געבעטן פון יעדען איינעם מציל זיין זייער לעבן.

אללע ס.ס. מערדערס זענען פארשוינדן געוווארן אין דער איילעניש און מיר זענען געלביבן הפקר, קיין עסן, קיין בייסעל וואסער צו טריינקען, און קיין מקום מנוחה ווי דעם קריינקליכן גוף ליאגנ. ווי אהיין צו גיין וויסט מען אויך נישט, יעדער האט מורה פארלאון דעם לאגער, ער זאל נישט אריאנה- פאלן אין מערדערישע הענט. אבער אן דער הונגער האט געללאגט, זענען עטיליכע בעלי העזה אווק איז שטאט ארגאניזירן עסנווארג און בגדים.

איך אליין בין געווען פון די סארט באפריעיט וועלכע האבן נישט געקאנט שטיין אויף די פיס, און אפלוי נישט האלטן דעם קאָפ אין דער הייך. בייטהג און בי נאכט בין איך מיר געלעגן אויף דעם קאלטן צעמענט שטיין און געוווארט. זענען אידן אבער דאָר רחמניגים בני רחמניגים, טרעפּן זיך עטיליכע גוטע מענטשיג, וועלע האבן מיר געבראקט עטן עטיליכע טאג און מיר ממש מציל געווען. פיל חברים און שכנים, וועלכע זענען געלעגן נעבן מיר אויף דער ער, זענען געשטארבן פון זייער וואונדען, און עטיליכע טאג בין איך געלעגן צוישן די טרייטע קערפערת.

דעם 7-טן מאי 1945 האט זיך די שרעקליכע מלחהה גענדיגט. דיטש-לאנד איז צובראן געוווארן און זיך אונטערגעגעבן לאָ כל תנאַי. צוועלף יאָר האבן געהערשט די נאצ'ים איז דיטשלאַנד. און משך פון 6 יאָר האבן זיי אויפגעקאקט מער ווי האָלב אַיְראָפּע. דאס זענען געווען די ביטערסטען ליאָרן אויף דער וועלט, אָזָא מכוֹל פון צרות ויסורין, האט זיך נישט אַראָפּ געשיט אויף מיליאָנען מענטשן זייט די וועלט שטייט, די יאָרן 1933 — 1945 וועלן פארשייבן וווען אין דער היטטהָריע אלס יאָרן פון שפיקות דמים און שוויינטליכע געשענישן.

אין טאג פון דער באָפּרִיאָוָנג איז אויפגעהָיָבּן געוווארן די בלוטיגע

פורהאנג און ס'אייז אויפגעדעקט געווואן דער גראיסער חורבן פונעם אידישן פאלק. הונגדרטער קאנצענטראציאנס לאגערן זענען געווון צויזיעט און צו-שפרייט איבער גאנץ דיטשלנד, פיל ארבייטס לאגערן, פארניבטונגס לאגערן, לאגערן פון מענער, לאגערן פון פרויין, פון קרייסגעפאנגעגען, אללעס אייז איבערגעבליבן אלס עדות פאר די שפעריגע דורות, צו געדענ侃ן די טראגעדייע פון די איראפעישע איידן אין די הייטער יארן.

ווי פיל די רוצחים האבן זיך אנטערענגט איין די לעצעט חדשם אפויישען די טרייט פון זיינר מערדערישער ארבייט, איין דאך זיך נישט געלונגען צו פארדעKEN און אויסבעהאלטן זיינר טיולישע מעשים. דאס אומשילדיגע פארגאנס בלוט פון מליאנאן האט געזאטן און געשרגן פון דער ערעד עד לב השמיים, דאס שארים הפליטה האט עדות געזאגט, איבערגעבליבן א שוידערליך בילד, ואס האט פרגלווערט דאס בלוט און אויפגעצייטערט די גאנצע וועלט.

ויאזוי ס'האט אויסגעזעהן דאס רעטל איידן אין דעם טאג פון דער באפריאונג איז נישט מעגליך צו שלידערן. ווען די אמעריקאנישע ארמיי האט זיך ארינגעריסן אין די לאגערן און די רעטלך באגעגעט, זענען זיך געלביבן שטיין זיינר פארשטיינערט און נישט געקאנט דאס מoil עפנען פאר גרויס הארצוויתאג. די אידישע אמעריקאנישע זעלנער האבן זיך געללאפט מיט די פויסטן אין קאפ פאר צעה.

די האלב-טוייט פלייטי הרב זענען געווון שאטנס נישט קיין מענטשן. פון די בלוי-וויסס געשטראפטע העפטליניגס קלידיינר האבן אויסגעסטיר-טשעת טרייקנע ביינער, די אויגן טיעף טיעף איניגעזינקען אין די לעכער, צוויי דינע פיס זיינר די שטוקנס האבן קוים געהאלטן דעם אויסגעפלאלגט גוף וועלכער האט זיך געשאקעלט זיינר אשיינער און אהער, דאס פנים בלאס טונקעל, קיין שטיקל לעבעDIGע פארב, קיין טראפן חיוט, ממש זיינר אליכט ואס האלט זיך פארין אויסעלשן, את אווי האט געצאנקט די גשמה אין גוף.

ביי אונז אין לאגער הערטט א שטילקיט, קיינער אינטערעסיט זיך נישט וועגן אונז, מיר זענען געלביבן הפקה, אללע דיטטעס-ס.ס. זענען נעלם געווארן, און מער האט מען זיך נישט געזאגט, מידרייט זיך ארום אין דעם צוישמעטערטן לאגער, צוריין און צושליסן, צוביילט און צעללאפט, קיינער ווייסט נישט ואס סטייט זיך מיט עט, צו אין יעצט נאץ זוינטער, צו האלט

זכרון קדושים

מען אין מיטען זימער, קיון שבת קיין ראש חודש, און אפילו וועלכער טאג ס'איין אויף דער וועלט גענדענקט מען אויך נישט.

לאנגזאם לאנגזאם האט זיך דער עולם גענומען אroiיס קרייכן פונעם לאגער, און באזונן אין די שכנות/דייקע וואוינונגען, זיכען עפעס אין מoil צו נעמן, און אפשר געפינען אלמלבוש צו טוישן די צערירסנע העפטליגנט בגדים. אזי זיין אויך האב נישט געקאנט גיין אויף די פיס, האב אויך זיך געציגן נאך דער חברה אויפין בויך, זיין קלילין קיבנד וועלכעס פאנגעט אן צו גיין, געקראכן מיט די הענט און פיס. מיר געלביבגע לאגערניקעס האבן זיך באזעט אין די פארלאזט דיטטעס דירות, זיך געמאכט געלגערטס און געווארט אויף דער יושאה.

פונעם צימער קוק אויך מיר אroiיס אויף דער סביבה, און דערזעה און נישט ווית פונעם לאגער פלייט זיעיר ארײן וואסערל. זיענדייג פארטריקענט פון טעליכע טאג נישט טרייקען אטראפ וואסער, האב אויך זיך אלאו געטונג אין דער ריכטונג פונעם טייכעלע וואסער, נאך טעליכע שעה קרייכן אויף אללע פיר בין אויך ענדליך אנגעקומען צום ברעה.

נאכדעם זיין כ'האב דעם דארשט געלאשן, בין אויך געלביבן זיין א פארטראכטער ביים וואסער, אויך האב זיך דערמאנט אין די וואסערן פון דער הים, אין דער ריקה וועלכע האט גערינען נעבן אונגעער דארף ליפשע, און די מחשבות ווערין לאנגזאם לאנגזאם קלארער. זיין פון אשלעכטן חלום כאפ אויך זיך אויף, און דערמאן מיך זיאס ס'האט זיך מיט מיר אפגעטאן, און זיין אויך געפין מיך אייצט. ס'אליסט מיך נישט אויפהייבן פונעם שפת האור, יעדע מינוט זיין אויך פונעם קאלטן וואסער, און בין מהיה מײַן אויסגעפלאגט נפש.

זיענדייג אזי ביים ברעה, דערזעה אויך פלווצים אין וואסער מײַן משונה' דיקע צורה, דאס פנים איז פארישמירט מיט בלוט, וואס איז הארט פאר-טרייקענט, קודם האט מיך אונגעכטפ אציטערניש, כ'האב זיך פאר מיר אלליין דערשראקו, פון וואנט קומט דאס בלוט? אמִין שוואCKERIT האט מיך אונגעכטפ. אללע אברים ציטערן, איזן צאן קלאפט צום צויזטען און דאס הארץ יאגט אומנארמאל. אבער באלאד האב אויך מיד מהזק געווען אפגרירין דעם ארבעל פונעם רעקל געטינקען אין וואסער בעוואשן דאס בלוט פון אללע זיטן.

ערשת ווען איך בין צו מיר געומען האב איך מיך דערמאט או דאס בלוט
אייז פון די חברים וועלכע זענען געלעגן אויף מיר ביים באמאדרידן, און
געלעכרט געווארן פון די קוילן.

די כוחות האבן זיך צוביסלך צוריק געקערט, איך האב מיר שוין געמאכט
דאס נאכט געלעגער אין איינעם פון די צימערן. מען האט נישט צייט צו כאפנ
אדראמעל, פלאוצים הערן מיר טרייט פון די ווילדע ס.ס. באלאד ברענן זיין
זיך אריאן צו אונז און מיט שרעקליכע קולות און קלעפֿ היסן זיין אַרונטעריגין
זיך שטעלן בי דער טיר אויף אציל אפעל. זיענדיג פון די ערשטע אין
הויף, ווארט איך נישט בי זיין זי וועלן אַרונטעריגין דעם רעתן עולם,
גאר איך געם מיך גיין לאנגזאם צוריק אין לאגער אריאן, און באשליס זיך
אראפאלייגן צוישן די טויטע לאגער מענטשן און ווארטן.

איינעם לאגער הערטש אַטויט שטילקיטט, הונדערטער מתים ליגן איינס
געבען דעם אנדרן, פיל אברים וואלגרן זיך אין די בלאקו, קיפעס טויטע
וועלכע זענען אומגעקומווען אין די לעצטע טאג פון ער בער בער באפריאונג.

ווייך ליג אויסגעצזיגן צוישן די הרוגים. זעה איך ווי די ס.ס. סאלדאטען
שפאנען אין לאגער, קוקן זיך אום אויף אלעל זיטין, אפשר וועלען זיין נאך
געפינען אלעבעדייג נשמה.

זיין דערגענטערן זיך אין דעם ווינקעל ווי איך ליג, און בער חד
ווערט אלץ גרעסער און גרעסער, ווער וויסט אויב זיין וועלען מיך נישט
אנטדען... איך הער ווי איינער פון די חברה באנדיטן זאגט פארן אנדרן
„דאס איז שיסע“... זיין דריינען זיך אויס און ווער נעלם פונעם לאגער, און
אויך בין אויפגעשטאנען פון מיין בעהאלטעןיש, האב איך צו מיר אליען
גערעדט „איך בין ניצול געווארן“ „איך בין אַבְּפָרִיטָעֶר“.

וועס איז בעקאנטי האבן די ס.ס. רוצחים ארגאניזרט ספצעילעל
גרופן מרצחים, וואס האבן באדרפט גיין אין אלעל פאללאזט לאגערן,
קאנטראליון אויב מהאט זיך נישט ווער פארשטעקט, און וועם זיין האבן
געפינען איז אויף אַוְרַט געשאָסן געווארן. אזי איז געשען אין פיל לאגערן,
די שלאפע ליט וועלכע זענען נישט געגאנען מיט די טראנספארטן, זענען
שפצעילער דורך די מערדרס אומגעקומווען.

זכרון קדושים

אין דער נאכט זענען זיך צוביסלך צוזאם געקומען די אינצעלע חביבים וועלכע האבן מצליה געוווען ניצול ווערן און צוריק זיך באוועצט אין די פריעריגע צימערן. מיהאט שווין געפילט און די אמריקאנער באדרפֿן איעדע מינוט אוננו קומען באפריען. אונגעצע נאכט האט קיינער פון אוננו נישט צו געמאכט א אויג, די ערפאלאגען זענען געלוויגן און זיער קול האט אוננו ממש פרטיטיבט.

שפטעט בי נאכט, הער איך פלאזים וויזער טרייט פון מענטשן, און באלאד זיך די טיר פון צימער איז געפנט געווואן זענען צוגעקומען צוויי ליט, אינגעער האט מיר געלוויכטן אין פנים ארין, דער צוויטער האט מיך אליג ארויף געטאָן אויף א בעטל און וילכוּ. זיין טראָגן מיך.

איך שרוי בקולִי קולות, ווער זײַט איך? זיך אהין טראָגט איך מיך? אבער אין קול ואין עונה, זיך שפאנען צו א פארמאכטן אויטאמאוביל, און ווען איך האב דערהערט זיידער ענגלישע שפראָכע איז מיר קלאר געווואן דא איך בין אין די הענט פון דער אמריקאנישער ארמי, וועלכע אין סוף סוף נאך 10 טאג פלאגע און גיהנום לעבן, געקומען באפריען און צוניפֿקלוּבן דאס קלילינע רעשטל לאגער מענטשן.

— *

פרק ארבעים וחמשה

— פֿאָרְנוֹיכְטוֹנֶגֶס פֿלְאָגָנֶן ערְבָּר דָּעֵר באָפְּרִיאָיָאָגֶג — די אויש-
ויזענד באָפְּרִיאָוּטָע לאָגְנָרְנִיקָעָם — די ס.מ. מאָכָּן חָרָוב
בלאָקָן, פֿאָרְבָּרָעָנֶן מָאָגָזִינָעָן — נֵס הַצָּלָה אַיִן אוֹשְׁוֹחֵין
די לעצטע מִינּוֹת — צְעַנְעָם פֿוֹן שְׂוִידָעָרְלִיבָּע בַּילְדָּעָר.

דער שרעקליליכטער מצב אין די לאָגָעָן אַיִן גַּעֲוָעָן די לעצטע צוּיִ —
דרִיִּי ווְאַכְעָנָס פָּאָר דָּעֵר באָפְּרִיאָיָאָגֶג, די דִּיטְשָׁן האָבָן שְׁוִין גַּעֲזָהָן אַז זַיְעָר
סֻופָּ דָּעָרְגָּעָהָנְטָרָט זַיך אָוֹן בְּקָרְוָב וּוְעָלָן זַיך אַרְיִינְפָּאָלָן אין די הענט פֿוֹן די
מנְצָחִים, מָוֹן אַפְּגָעָבָן אַדִּין חַשְׁבָּוּן אוֹיְכָ וַיְיַעַלְעָ בְּרוֹטָאַלִישָׁע מְעָשִׁים, דָאָר האָבָן

זכרון קדושים

זוי צוגעגראיט פלאגערן און געמאכט שרים אויסצ'וראָטן דאס „שארית הפליטה“, ממש אין דער לעצעטער מינוט.

דען 18-טן יאנואר 1945 האט זיך אונגעהויבן דאס טראנספֿאָרטירן אללע מענטשן פון די אוישויזער לאגערן.

צואנץיק טראנספֿאָרטן ריעשט געלביבנע מענטשן האבן מארשירט אויף פארשידנע וועגן, זוי געיגט און געדירבן אליך טיעפער קיין דיטשלאָנד, און דארט געווארן צוטילט אין ארבייטס לאגערן, און אויך אין פֿאָרניכטונגס לאגערן.

אוואר שפֿעטער, האבן זוכה געווין די קראנקע און שלאָפּע, און די לאגערן אוישויז, בירקנוו, בונא-מאנאוויז, באפרײַט ווערן פון דער רוטשער ארמיי.

דען 17-טן יאנואר 1945 אין איבער געלביבן אין די אוישויזער לאגערן 54 טויזנט אויסגעפֿלאָגט און האָלב-לעבעדייגע מענטשן.

10.030	אין לאגער אוישויז 1
11,576	אין לאגער בירקנוו
10.244	אין לאגער בונא-מאנאוויז
22,150	אין אָרומִיגע קלינע לאגערן

אווי ווי לעצעט טראנספֿאָרטן האבן פֿאָראָלֹאָט די לאגערן, און איבער געלביבן זענען נאר די שווער קראנקע, אין די שפֿיטאל באָראָקָן, האבן די ס.ס. געמאכט אללע הכנות אומברענען דאס קלינע ריעשטֿל פֿלייטים, זוי זאלָן נישט באָפרײַט ווערן לעבעדייגערהיט.

דער גרעסטער טיל ס.ס. שומרים זענען מיטגענאגען מיט די טראנספֿאָרטן, געלביבן אין אוישויז איז גאר אָקלינע פֿערסָאנָאל צו פֿאָרברענען אללע שרייפֿן, פֿאָרניכטן אללע דאָקאמענטן און ביכער, נאָכָהער חרוב מאָכָן דעם לאגער, און צום סוף וועלען די סְפֿעַצְיַעַלָּע ס.ס. אַיִּנהִיטָן אויסראָטן די ריעשט געלביבן קראנקע לֵיטֶט, סי פון אוישויז און סי פון די ריעשט קלענעראָע לאגערן.

זכרון קדושים

אין אוישוויז האט דער לאגער פירער זיך גענרייט צו פארברענען די קראנקע פרוייען, מענער און קינדער, וועלכע זענען געליבן לפלייה ביינ דעםאלם. ער האט דעריבער איבערגעלאזט פון דער גרויסער „אונדר קמאנדער“ 70 מאן, זיין פארשלאָסן אין אַקסטערן בלֿאָק, זיך זאלּן עם העלֿן פֿאָרגאנָן און פֿאָרברענען דאס רעשטל לאגער מענטשען, אַבער זיין ברוטאלישער פֿלאָן אַיז צוּשטערט געווארן, די „אונדר קמאנדער“ האט אויפגעבראָן דעם פֿאָרשלאָסָן דעם בלֿאָק, און זענען אלּע אַנטלאָפֿן, זיך אויסגעמִישט צוּישן רעשט עולם, און זיך אויך בעהאלֿטן אַיעדר ווי ער האט נאר געקאנְט.

ויסענדיג אַז די>Rossishע ארמיי געפינט זיך עטיליכע קילאמעטער פון אוישוויז, האבן די מחלבים נישט געהאט צייט צו זוכן די אַנטלאָפֿן מענטשען פון דער זאנדר קמאנדער, די ערֵד האט געברענט אַונטער זיעדר טמאֶדייקע פֿיס, דעריבער האבן די ס.ס. איינְהײַטן אַנגעפֿאנְגָען חַרְבָּן צו מאָן אַיז ברענען די וויכטיגע בלֿאָקן.

אַגרופֿע משיחיתים האבן אויפגערטין דעם קלֿאָכּ-אוֹיְוּן נומער 4 וועלכער אַז געליבן אַגאנְצער פון די 4 אוֹיְוּנס, אַונטערגעצינְדָען די גרויסע מאָזונְיאָן וועלכע זענען געליבן אַנגעפֿאָקט מיט סחרות אַז ווערט זאָן, אַז משיך געווּן וואָס מעערער אַפְּצָן-ווּישָׁן זיער מעדערישן עַבְרָן אוֹיף דער פֿאָרשלאָטָעָנָר ערֵד — אוֹיְשְׂווּיז-בִּירְקָאנְזִי.

דעם 25-טָן יאנָאָר, צוּוִי טָאג בעפֿאָר דאס Rossishע מיליטער האט באָפרִיט די לאגערן, זענען פֿלוֹצִים אַונְקָומָעָן קִיְּין אוֹיְשְׂווּיז אַגרופֿע ס.ס. מערדערס, מיטֵין צִיעַל אוֹיסְרָאָטָן אלּעָמָעָן וועלכע זענען נאָר געליבן אַז אוֹיְשְׂווּיז, פון בלֿאָק צו בלֿאָק זענען זיך אַרְמָגָעָנְגָעָן אַז גַּהֲיִיסָן דאס אלּעָמָעָן קראָנקע זאלּן זיך זוּיפֿאָרט שְׁטָעָלָן צָום, „אָפְּעַיל“, קִיְּין נְפֵשָׁה האט געטארט בלֿיְבָן אַיז בלֿאָק. עַס האט נישט געהאלֿפֿן די תְּחִנּוּנִים פון די לאגער דאָקְטוּרִים אַז סָאנְטִיאָרָן, דאס פִּילְ שְׁוּעָר קראָנקע אַיז אַומְמָגְלִיךְ צוּ רִין, אלּעָס אַז גַּעֲרָאָכְט גַּעֲוָאָרָן צָום אָפְּעַל פֿלאָץ ווי די ס.ס. זענען געשטאנְגָעָן אַז גַּעֲוָאָרָט מיט די מאָשִׁין בִּיקְסָן אַז מיט די בִּינְזָעָה.

דער צוּלָם וועלכער האט ביּו אַיצְט גַּעַצְיִילָט די מִבְּוֹתָן באָפִּרְיט צוּ וועָרָן, אַיז געשטאנְגָעָן אַז גַּעֲוָאָרָט אוֹיף וַיְיַעַר טְוִיטִי, זיך האבן גַּעֲוָוִיסְט דאס

זכרון קדושים

זיעיר לעבן איז געשענקט נאר אויף עטליכע מינוטן, בייז אללע וועלן צונוייפ- געליבן ווערין, נאך א פערטל שעטה, צעהן מינוט. פינט מינוט...>.

און דעםאלט איז געשהן דאס וס. פלאצים איז געקומען צו פאהרן אויף אמאטאר ביציגעל אדייטשער שליח און איינגערוימט אסוד פאר אללע ס.ס. מראחים שנעל איבערלאזן דעם לאגער, נישט רירן די מענטשן, וויל די רוזן האלטן ביימ ארום רינגלען אללע לאגערן, און סאייז געליבן געציילטע מינוטן צום אנטלויפן.

די אללע מאשיין געווורן וועלכע זונען געשטאנען גרייט צו שיסן, זונען פלאצים צוריק נעלם געוואָרַן פונעם אפֿעל פֿלאָז, די ס.ס. האבן שנעל זיך א פֿאַץ אָפּ געטאָן אָוּן געמאָכְט אַוְיְבְּרָה... אללע קראנקע האבן זיך צוריק אומגעקערט אִין זֵיְעָרָע בָּאָרָאָקָן.

דעם 27-טן יאנואר זונען ניצול געווארן 2,819 אוישויזער פֿלייטים, באפרײַט געווארן פֿון דער רוסישער ארמי. די זעלבע מראחים האבן שוין נישט באזוכט דעם לאגער בונא, און אויך נישט די אנדער לאגערן, און די העפֿטְלִינְגְּעָן וועלכע זונען געליבן אָוּן נישט געגאנגען אויף טראנספֿרט האבן זוכה געוווען באפרײַט ווערן מיט 3 חדים פֿאר אונז.

אין אויז אִין יעדען לאגער האבן די מראחים אויסגעטילט געברענטע צרות דוקא פֿאר דער באפרײַיאָנג. אין דער צייט האט זיך אויפֿגעעהרט דאס טילן ברויט אִין די לאגערן, קוים האט מען געגעבן אַהֲלָבָן ליטער אויז גערופֿגען זופּ, קאלאמיטע וואָסער געמיישט מיט עטליכע ירקות, אָוּן דאס ביסל געפֿארבטע וואָסער האט אויך נישט אַיעְדָּעָר אַיְינָעָר זוכה געוווען צו בעקומען, ווער ס'האט זיך נישט געטויגט דערשלאָגן צום קעסל, אָוּן געליבן פֿאָרָהָנוּגְּעָרָט אִון פֿאָרְשְׁמָאָכְט.

ווען די אַמעְרִיקָאַנִּישׁ אָוּן בריטישׁ טְרוֹפּוֹן האבן באפרײַט די לאגערן זונען זיך אויפֿגעקומוּן אויף סצענְעָס פֿון שְׂוִידְעָרְלִיכָּע בְּיִלְדָּעָר, וואָס די מענטשְׁלִיכָּע געשיכטע האט בייז אִין דער צייט נישט געקענעט.

עס האבן זיך געפֿינְעָן אִין די פֿאָרְגִּיכְטָוָגָס לאגערן טְוִיזְגָּטָר פֿוּיְעָלְנְדִּיקָּע קערפֿער, טְוִיזְגָּטָר קְרָאָנָקָע אָוּן פֿאָרְמָאָטָעָטָע אָוּן פֿאָרְקִירְפְּעָלָטָע מענטשן, וועלכע

זכרון קדושים

האבן זיך קויים גשלעפט ווי די שאטענס, און די נשמה האט זיך קויים געהאלטן אין דעם פארטריקענטן ביינערדיין גוף. טויזנטר מענער און אינגגע פרויין מיט מיידלעך, וועלכע האבן איברגעלעבט שוערעד און ביטערע יארן פון טעראר און פיין.

די באפריעיר און די פארשידענו סאציאל טווערט, וועלכע זענען געקומען העלפֿן באָלד נאָך דער באָפּרִיאַונָג, האָבָן נִישְׁתְּ עֲגָלוּבֶּט וְאָס זַיִּה וְעַהֲן מִיט זֵיִירָע אַיְינָגָע אַוְיגָן אָוָס זַיִּה הָעָרָן מִיט זֵיִירָע אַוְיעָרָן.

אַידְישׁע וּלְנָגָע פָּוָן דָּעָר אַמּוֹרִיקָאנִישׁעָר אַרְמִי זַעַנְעָן גַּעֲלִיבָן שְׂטִיָּן אִין מִיטָּן די לאָגָעָרָן צּוֹטוּמָלֶט פָּוָן דָּעָר גִּיהְנוּם סְצֻעָנָע, זַיִּה זַעַנְעָן גַּעֲוָאָרָן פָּאַרְזִינְקָעָן אִין טַיְעָפָן צָעָר, בְּלוֹטִיגָּע טָרָעָרָן האָבָן בְּעַגָּסָן זֵיִירָע בָּאָקָן, זַיִּה האָבָן גַּעַוְיִינְטָן.. גַּעַוְיִינְטָן.. אָוָן נִשְׁתְּ עֲקָאנְטָעָן עַפְנָגָעָן זֵיִירָע מַוְיל אַרוֹיסְרִיְידָן אַוְאָרט.

— * —

פרק ארבעים ושמשה

— סְאַנְטָאָרָן שְׁלַעַפְּוָן פָּאַרְזָוָאָנְדָעָטָעָן פָּוָן אַוְגָנְטָעָר די חָרְבָּות — אַיְבָּעָר די נִזְאָקָעָרָטָעָשׁ שְׁרָעָזָעָר — מִזְיָּוָתְעָרִישָׁעָשׁ פָּעָלָדָט שְׁפִיטָאָלָן — קְרָאָנְקָעָגָעָבָאָכָט אִין לְאַגְּנָעָר דָּאָרָא — בָּעָרָגָן- בָּעָלָוָן אָמָקָומָן פָּוָן שְׁמָוִין אִין פַּיִּין — אַוְנָגָאָרִישָׁעָשׁ סָאַלְדָאָטָן בְּלִיְבָן רַוְצָחִים אַפְּיוּלָן טָאָךְ דָּעָר בָּאָפּרִיאַונָג — לְאַגְּנָעָר- קְרָבָנוֹת אִין אָמָעָבָן פָּוָן גַּסְיָהָתָן.

וְעַן די עַרְשָׁטָע סָאַלְדָאָטָן פָּוָן דָּעָר אַמּוֹרִיקָאנִישׁעָר אַרְמִי זַעַנְעָן אַגְּנָעָקָומָעָן אִין אַוְגָנְעָר לְאַגְּנָעָר,, נָאָרְדָהָאָוָן "הָאָבָן זַיִּה גַּעַפְנִינְעָן קוּפָעָס מַתִּים, וּוּלְכָעָן זַעַנְעָן גַּעַלְגָּעָן צּוֹשְׁפָרִיָּיָט אַיְבָּעָרָן גַּאֲנְצָעָן לְאַגְּנָעָר.

פִּיל זַעַנְעָן אַמְּגָעָקוּמָעָן בַּיִּ דָעָם בָּאַמְּבָאָרְדִּיָּן דָעָם לְאַגְּנָעָר, וְעַן סְ'אָיוָאָרָף אָנוֹ גַּעֲפָאָלָן די בָּרָאָגָן בָּאַמְּבָעָס, גְּרִוִּיס וּיְיִ דִּ נָאָפָט פָּעָסָעָר, פִּיל

זונען אויסגעשטארבן אין די לעצטער טאג, זויל זיי האבן נישט געהאט מיט וואס זיך דאס חיוט צו דערכאפּן, געלביבּן איז גאר אקליגנער חלק, צוישן זיי אידן פון די קאראפאטן, אללעס אין געווען אין אמצע פון גיססה, מיהאט זיך געשלאפעט קויים אויף די הענט און אויף די פיס, איעדר ראנגעלאט זיך מיטץ טויט.

די אמריקאניש סאלדאָטן האבן זיך פארשפּרייט איןGANZEN לאגעער, און אנגעפּאנגען צו נייפּקליבּן דאס ביסעל שארית הפליטה. סאנטארן שלעפּן פון די חורבות שווער קראנקע, פֿאַרוֹוֹאַנדְעַטְעַ, האַלְבּ טויטע מענטשַׁן, זיי תיכף געבראָכֶט צו די „רוּיטַע-קְרִיאַץ“ אַמְבוֹלָאנְסַן, פון דארט געליגן אין די שפּיטעלער, אפשר וועט מען נאָך קאנען מציל זיין זיער לעבען.

א גאנצע נאָכֶט איז דער קראנקער עולָם געבראָכֶט געווארן אין דייטשע פֿאַרְלָאָטַע הייזער, יעדען צוגעגריט אַגְּלָעָגָעָר ווי אַיבְּרָנוּכְּטִיגָּן די נאָכֶט, די באָפּרִיעַרְסַט האָבּן נישט גערוּטַע, נאָר אַרום געלאָפּן אין לאָגָעָר הֵין אָוּן צוּרִיק, געוץְט מיט די לעמְפַלְעַךְ אָונְזְעַרְעַךְ חְבָּרִים, אַוְנְטַעְרַךְ די חורבות, אָוּן צוּשַׁן די הוּיְפַעַנְסַטְעַטְעַט.

א גאנצע נאָכֶט האָט דער געראָטוּוּעַטְעַר עולָם נישט צו געמאָכֶט אָוִיג, קיינער האָט נישט געואלט זיך לאָזְן גְּלִיְבָּן דאס מְאֵין שָׁוֵין באָפּרִיעַט, מְטַאָפּט דאס בעט פון אלְלָע וְיִתְּנָ, מְשֻׁוִּיגַּט ווי האַלְבּ משׂוֹגָע אָוּן מְקוּסַט אָין בוּידַעַם אַרְיִין פֿאַרוֹוֹאַנדְעַטְעַט, אַיז דאס טָאָקָעַ רִיכְטִיגָּאָדְעַר נאָר אַ-שְּׁיִינְעַר חְלוּם ? אַינְדְּרָפְּרִי האָבּן מִיר דערזוּהָן דאס מִיר געפִּינְעַן זיך אַיז דייטשע רִיכְכָּעַ פְּלָאָצְן, וְוַאֲהַנוּגָּן פון די ס.ס. אָופִיצְרַן. אַנְגְּשַׁטְאָפּט מיט קלִיְּדוֹנָגָן אָוּן מאָגָזְיַנְעַן מיט דְּבָרִי מְאָכָל. גענָגָן אויף עַטְלִיכְעַיָּר.

נאָכְמִיאָטָאָג האָט מעַן אָוּנוּ אלְלָע אַרְוִיסְגַּעַפְּרִט פון די הייזער אָוּן פֿאַרְלָאָטַענְט אַיז די מִילְּטְעַרְשִׁישָׁע אַמְבוֹלָאנְסַן, ווי מְפִיהָרַט אָוּנוּ האָט מעַן נישט אוּסְגַּעַזְאָגָט, אָוּן די סְבִּיבָּת אַיז קִיְּנָעַם נִשְׁתַּחַת געווען.

מיַר זונען געפָּאָרַן אַיבָּעָר צוּ אַקְעָרְטָע שְׁטְרָעָזָע, באַמְבָּאָדְרִיטָע שְׁטָעָט, צוּשְׁמְעַטְעַרְטָע גְּרוּיסְעַ פֿאַבְּרִיקָן, אָוּן דער עולָם האָט גַּעֲפִילְט אַשְׁטִיקְעַל טָעַם פון נְקָמָה. דַּעַמְּאָלַט האָט מעַן בַּי זיך גַּעֲלָעָרטָע, נוּ... סּוּפְּסַף האָבּן מִיר זָוַחַת געווען צוּ דערלְעַבָּן אָוּן זָהָן מיט די אַיְגָעָנָע אַוְיגָן די מְפָלָה פָּנוּם

זכרון קדושים

דייטשן אכזר, אוּן געהאָפַט דאס די מונצחים וועלֵן זַי גוֹט בעשטראָפַן פֿאָר זַיְעָרָע סַאֲדִיסְטִיכְשׁוּן מעשִׁים.

אוּף אַברְּיִיט פֿעלֵד האָבָן די אַמְּערִיקָאנֶר אוּפְּגַעַשְׁטָעלַט אַפְּעלַד שְׁפִיטָאלַ, לְאַנְגָּעַ רְיִיעַס בְּעַטְלָךְ וְעַנְעַן אוּפְּגַעַשְׁפִּירִיט גַּעוּוֹאָרָן אַונְטָעָר די מִילִּיטְעָרִישָׁע צַעַלְטָן, אוֹן די אַמְּבוֹלָאָנְסָן האָבָן אוֹנוֹ צַוְּגַעַבָּאָכָט בֵּין צָוָם צַעַלְטָן, וּוְיִילְ מִיר האָבָן נִישְׁתְּ גַּעהָאָט קִיְּינָן כֵּה צַו גַּיְינָן מִיט די אַיְגַעַנָּע פִּיס. די אַרְבִּיטְ פָּוָן די מִילִּיטְעָרִישָׁע דָאָקְטוּרִים אוּן קְרָאָנְקָן שְׁוּוֹסְטָעָרַ, אוֹז נִשְׁתְּ צָוָם באַשְׁרִיבָן. זַיְעָרָע מִסְרָאָרָת נְפָשָׁ אֹן אַבְּעָרָגְעָבָנְקִיט וּוּעָט אַיְבָּיגָן בְּלִיבָּן אַיְגַעַרְכִּיצְט אַיְן זַכְרוֹן פָּוָן די גַּעַרְאָטְעוּוֹעָטָעַ, קִיְּנָמָאָל וּוּעָט מַעָן נִשְׁתְּ פָּאָרְגָּעָסָן זַיְעָרָע גַּרְוִיסָּע הַילְּפָ אַיְן די דָאַיְגָע פִּינְסְטָעָרַ טָאגַ.

די דָאָקְטוּרִים אַיְן מִילִּיטְעָרִישָׁן אָנוֹנְפָּאָרָם האָבָן אַנְגַעַהְוִיָּבָן צַו בְּעַהְאַנְדָּלָן אַיְדָעָן קְרָאָנְקָן, אוּף דָעַם בְּעַטְלָעַ אַיְזָאָלְ אַוְיְפָגְעָה אַנְגָּגָעַן גַּעוּוֹאָרָן אַבָּלָאָט, וּזַיְיָ אָבָן פָּאָרְשָׁרְבָּן די עַרְשָׁטָעַ פְּרָטִים וּוּעָגָן דָעַרְ קְרָאָנְקִיט אַיְן די נְוִיטִיגָעָ רְפָאוֹתָ.

דאָס روּב פָּוָן אַונְזָעָרָע מַעְנְטָשָׁן האָבָן גַּעַלְיִיטָן פָּוָן דִּיזְוָנְטָעָרַ, אַוְ פִּילְ פָּוָן מַאְגָן אַיְנְפָעְקִיצְיָעַ. די קְרָאָנְקָעָה האָבָן נִשְׁתְּ גַּעַקָּאָנְט אַוְיְפָהִיבָּן דָעַם קָאָפְּ פָּוָנְעָם גַּעַלְעָגָעָה, נִשְׁתְּ גַּעַקָּאָנְט אַפְּיָלוּ וִיךְ אַיְסְדְּרִיְּעָן פָּוָן אַיְזָן זַיְיט אוּף דָעַרְ צְוּוִיתָעָרַ, נִשְׁתְּ גַּעַקָּאָנְט גַּיְינָן מַאְכָן זַיְעָרָעַ צְרָכִים, אַיְן די סָאַנְיָאָטָאָרָקָעַ האָבָן זַיְיָ מִיט אַיְדָעָן מַטְפָּל גַּעַוּוֹעַן וּזַיְיָ מִיטְ קְלִיְּנְטִישִׁיקָעַ קִינְדָּרָלָךְ.

איְן מַשְׁךְ פָּוָן אַמְּעָתָ לְעָתָ, וְעַנְעַן די אַמְּבוֹלָאָנְסָן נִשְׁתְּ גַּעַבְּלִיבָן שְׁטִינָן אַפְּיָלוּ לְרָגָעָ אַחֲרָ, בִּיטָאָג אַיְן בִּינְאָכָט וְעַנְעַן צְוָגָעָקָומָעָן אַלְץ פְּרִישָׁע בְּאָפְּרִיטָעַ פָּאַצְּיָעָנְטָן, בֵּין דָאָס גַּאנְצָעַ פֿעָלָד אַיְזָאָזָעַצְּט גַּעוּוֹאָרָן פָּוָן טְוִיְּוָנְטָרָ חָולִים. מִיר האָבָן בְּעַקְוּמָעָן די נְוִיטִיגָסְטָעַ רְפָאוֹתָ, קָודָם צַו שְׁטִינָן די מַגִּיפָּה פָּוָן דִּיזְוָנְטָעָרַ. סְפָעְצִיאָעַל לִיְכַּט עַסְן אַיְזָאָסְגָּטְיִילָט גַּעוּוֹאָרָן, זַיְיָ דָעְרָכָאָפָן די נְשָׁמָה.

צַו די קְרָאָנְקָעָ בְּעַטְלָךְ וְעַנְעַן גַּעַקְוּמָעָן פִּילְ אַיְדִישָׁע אַמְּערִיקָאנִישָׁע זְעַלְנָעָרַ, אַיְסְגָּעָפְּרִעָגָטְ פְּרָטִיםְ, גַּעַזְוָכָטְ קְרוּבִיםְ, גַּעַבְּעָטָן צַו פָּאַרְצִיאִילָןְ פְּנוּעָם לְאָגָעָרָ לעָבָןְ, אַיְן וּוָאָס סְאַיְזָ אַיְבָּעָרָ אֹנוֹ אַרְבָּעָרָ אַיְן דָעַרְ בְּלֹטִיגָעָרָ מְלָחָמָהָ.

דָעַם צְוִוִּיתָן טָאגַ וְעַנְעַן מִיר אַלְלָעַ פָּאָרְטִיכְיִילָט גַּעוּוֹאָרָן אַיְן די שְׁפִיטָעָלָךְ

א יעדער אײַנער נאך זיין מחלָה. נאך עטליכע שעָה פֿאָרֶן אִין די אַמְבּוֹלָאנְסַן. דערוועהָן מיר זיך צוֹרֵיק אִין לאָגָעָר „דָּאָרָא“ פֿוֹן וּוּלְכָן מיר זעֲנָעָן מיט אַחַדְשׁ צוֹרֵיק אַרוֹסְגַּעַשְׂקָט גַּעֲוָאָרֶן אִין טַוִּיטָן לאָגָעָר „נַאֲרְדָּהְוִין“. בַּיִּם טַוִּיעָר האָט אָנוֹ גַּעֲוָאָרֶט דָּעָר לאָגָעָר פֿירָעָר, נאך אַנְגַּעַטָּוֹן אלָס דִּיטְשָׁעָר ס.ס. אַוְפִּיצְיָר, אַוְיִיסְעָ בְּאָנְד אַוִּיפָּזְיָן אַרְבָּעָל, לְסִימָן כְּנִיעָה, אָוּן מִיר האָבָּן זיך זַיִעָר פֿאָרוֹאָונְדָּעָרט וּוּאוֹרָם די אַמְּעָרִיקָאנְעָר האָבָּן עַמְּגַלְאָזָט לְעָבָּן, אָוּן זיך דָּרְיִיעָן צַוִּישָׁן אָוָן.

אִין די שְׁפִיטָאָל בָּאָרָאָקָן האָבָּן זיך שׂוֹין גַּעֲפִינְעָן טַוִּיזְנְטָר קְרָאָנְקָע, סִיּוֹ פֿוֹן דִּי פֿרִיש גַּעֲבָרָאָכָטָע אָוּן אוּיך דִּי פֿרִיעָרִיגָּע פּוֹנָעָם לאָגָעָר דָּאָרָא. דָּאָקְטוּרִים פֿוֹן פֿאָרְשִׁידְעָנָע לְעַנְדָּעָר האָבָּן זיך מַטְפָּל גַּעֲוָעָן מִיט די קְרָאָנְקָע. אִין אַוְנוֹזָעָר בְּלָאָק אִין יַעֲדָעָר אַונְטָעָרָכָט גַּעֲוָאָרֶן פֿוֹן קָאָפּ בְּיוֹ פִּיס, בְּעַקְוּמָעָן וּוּיְיטָעָר דִּי טִיעָרְסְטָע אַיְינְשְׁפִּרְצָן אָוּן נַאֲכָהָעָר אַרְיְיבָעָר גַּעַשְׂקָט דָּעָם פְּאַצְּיָעָנָט אִין פֿאָרְשִׁידְעָנָע אַפְּטִילְוָנְגָּעָן, אַיְדָעָן עַקְסְּטָעָר נאך זַיִעָן עַיְקָר מַחָלָה. קְלִיְּדָעָר אִין נִישְׁתְּ גַּעֲוָאָרֶן גַּעַטְוִישָׁט, מַהָּאָט זיך נאך גַּעַדְרִיטָא אִין די לאָגָעָר בְּגָדִים, אִין גַּעַשְׁטְּרִיפְּטָן אַנְיְפָאָרָם.

מִיר האָבָּן גַּעֲפִינְעָן אִין לאָגָעָר „דָּאָרָא“ טַוִּיזְנְטָר לאָגָעָר מַעֲבָּשָׁן, וּוּלְכָעַ זעֲנָעָן נִיצְׁלָה גַּעֲוָאָרֶן, זַיִי האָבָּן גַּעֲוָאָרֶט אוּיף דָּעָם טָאגּוֹן זיך צוֹרֵיק קְעהָרָן צוֹ זַיִעָרָע הַיְּמָן. מִיר קְרָאָנְקָע האָבָּן זַיִי זַיִעָרָמָקָנָא גַּעֲוָעָן, אָז זַיִי וּוּלְכָן בְּקָרְבָּה פְּאָרָלָאָזָן דִּי פֿאָרְשָׁאָלְטָעָנָע בְּלוֹטִיגָּעָר עַרְדָּה, אָוּן מִיר האָבָּן זיך מַצְעָר גַּעֲוָעָן דָּאָס אוּיף אָנוֹן אִין גַּגְוָר גַּעֲוָאָרֶן נאך בְּלִיבָּן אָוּן וּוּאָנְדָעָרָן פֿוֹן אִין שְׁפִיטָאָל צוֹ דָּעָר אַנְדָעָרָה.

אַגְּרוּסָעָר חָלָק „שָׁאָרִית הַפְּלִיטָה“ פֿוֹן דִּי קָאָרְפָּאָטִישָׁע אָוּן מַאְרָאָמָּא- רִישָׁעָר אִידָּן האָבָּן זיך גַּעֲפִינְעָן עַרְבָּה דָּעָר בְּאַפְּרִיאַוָּנָג אִין לאָגָעָר „בְּעָרָגָן- בְּעַלְזָן“, זַיִי האָבָּן זַוְּחָה גַּעֲוָעָן צוֹם יְוָם הַשְּׁחָרוֹר וּהַגָּאָולָה דָּעָם 15-טָן אַפְּרִיל 1945, דִּי בְּאַפְּרִיאַיְירָס זעֲנָעָן גַּעֲוָעָן דִּי בְּרִיטִישׁ טְרוֹפָּן, בֵּין צוֹם הַיְּנִינְגָּן טָאגּוֹן רִיפְּט אַרְוִיס דָּעָר נָאָמָן „בְּעַלְזָן“ בֵּין דִּי פְּלִיטִי חָרָב אַפְּחָד מִיט אַצְּיָעָרִישָׁע אִין יַעֲדָעָן אַבָּר.

דָּעָר לאָגָעָר „בְּעָרָגָן בְּעַלְזָן“ אִין וּוּלְכָעַן דִּי רְשָׁעִים האָבָּן צַוְּנִיפָּ- גַּעַטְרִיבָּן אַוְנוֹעָרָע אִידָּן פֿוֹן צַעְנְדְּלִיכָּע לאָגָעָר פָּאָר דָּעָר בְּאַפְּרִיאַוָּנָג אִין גַּעֲוָעָן אַבְּרָעְנְגָּדִיגָּה גִּיהְנוּם סִיּוֹ פָּאָרָ פְּרוּעָן, סִיּוֹ פָּאָרָ מַעֲנָעָר, אָז אִין

זכרון קדושים

בעקאנט אלס איינער פון די ביטערסטע ערטרער אויף דער פארשלאטהנעער דיטשער ער. דאס פלאז איז בעקאנט אלס לאגער פון הונגער און קראנקיטן, א מקום פון שמו און פיין, א גרים בית הקברות פון פיל צענдельקע טויזנטר אידישע קרבנות, און צוישן זי אונזער שוערטער און ברידער.

איון טאג פון דער באפריאוּנג איז געווען די צאל פון די מתים וואס האבן זיך געפיגען אין לאגער אכט טויזנט (8,000) בערך. מענטשן זענען געשטארבן פון טיפס, הונגער, טובערקלאָן און דיזונטעריע. מעער ווי פינַה הונדעָט (500) הפעטלינגען זענען געשטארבן אַטָּג פון פֿאַרְשִׁידָעָן ערליי קראנקיטן, איסטערדעם האבן די שומרים דערמאָרדעט נאך מעָר.

אַפְּלִיּוֹ צוּווִיּוֹ טָאָג נאָך דָּעָר בְּאָפְּרִיאָאוּגָג, ווֹעֵן אַיִּן בְּעֶלְזָן זענען געליבִּין די אָונְגָּרִישָׁע ס.ס. לייט, די ברוטאָלְשָׁע רָוְצָחִים, ווּלְכָעַ האָבָן געהאלְפָן דָּעַם דִּיטְשָׁן נָאָצִי בַּיִּאלְלָעַ סָאָדִיסְטִיכָּשׁ רְצִיחָוֹת, סִיּ אַיִּן אָונְגָּרָן גּוֹפָא, סִיּ אַיִּן דָּעָר אָוקְרָאַינָּע, האָבָן נאָך בָּאוּזִין צָו דָּרְשִׁיסְטָן 72 אִידִישָׁע קִינְדָּעָר, אַיִּן 11 נִיט אִידָּן, פָּאָרוֹאָס ? ! ווֹיִילּ זַיִּין זענען גַּעֲמָעָן נִעְמָעָן „קָאָרְטָאָפָּלְשָׁעָן“ פון דָּעָר קָוָר, עַטְלִיכָּעָן שְׂטִיקָלְדָּעָן פָּאָרְפִּילִיכָּעָן יְרֻקָּות פּוֹנָעָם מַאֲגָזִין, צָוְיִשְׁן זַיִּין דָּאָס חִיּוֹת.

דער לאָגָעָר אַיִּן גַּעֲוָעָן גַּעֲטִילְט אַיִּן צָוְיִיּוֹ חַלְקִים: לאָגָעָר 1 גַּעֲבוֹיִיעַט פון האָלְצָעָרָנוּ בְּלָאָקָן, אַיִּן ווּלְכָעַן סִזְעָנָן גַּעֲוָעָן פָּאָרְשְׁפָּאָרְט אַרְוָם צָוְיִיּוֹ-אַוְן-צָוְוָאָנְצִיךְ טְוִיזָּנָט פְּרוּעָן, אַיִּן אַכְטָט טְוִיזָּנָט מַעֲנָעָר, לאָגָעָר נִוְמָעָר 2 גַּעֲבוֹיִיעַט פון צִיגָּעָל גַּעֲבִיְּדָעָס, חַפִּיסָּות פָּאָר 27 טְוִיזָּנָט מַעֲנָעָר, בָּסְקָהָלָל 58 טְוִיזָּנָט שְׂקָלָאָפָּן, צָוְיִשְׁן זַיִּין די שִׁירִים פון קָאָרְפָּאָטִישָׁ-מַאֲרָמָאָרִישָׁעָר קְהִילָּות.

תִּיכְּף נאָך דָּעָר בְּאָפְּרִיאָאוּגָג, האָבָן די מִילְּיָעִירִישָׁע דָּאָקְטוּרִים זַיִּיךְ אָרְיִינְגָּעוֹאָרְפָּן אַיִּן דָּעָר אָרְבִּיטָר, פְּרָאָבִירְטָט מְצִיל זַיִּין דָּאָס רַעַשְׁתָּלָל פון די קְרָבָנוֹת, ווּלְכָעַ האָבָן זַיִּיךְ גַּעֲפָנוּעָן אַיִּן אַמְצָבָ פָּוָן גִּסְיָה, הַוְנְדָעָרְטָעָר מַעֲנָטָשָׁן האָבָן גַּעֲהָאָט אָפְּעָנָע וּוִינְדָּג, גַּעֲלִיטָן אוּפִּיךְ דִּיזְוּנְטָעָרִיעָ, טִיפָּס, אַיִּן אַיְדָעָ מִגְּנוֹט אַיִּן גַּעֲוָעָן טִיעָר צָו מְצִיל זַיִּין זִיעָר לְעָבָן.

מייט אַמְּאָל אַיִּן דָּעָר לאָגָעָר גַּעֲוָעָן אָגְרִיסָּע שְׁפִּיטָּאָל פָּוָן 15 טְוִיזָּנָט קְרָאָנְקָעָ מַעֲנָעָר, פְּרוּיָעָן אַיִּן אַינְגָּעָ קִינְדָּעָרְלָךְ פָּוָן 7 יָאָר הַעֲכָר. אַיִּן מִשְׁרָפָן עַטְלִיכָּעָן חַדְשִׁים זענען פֵּילְטִוְינְטָרְקָאָנְקָעָ לִיְּטָ צְרוּקָגָעָשְׁטָעָלָט גַּעֲוָאָרָן

אויף די פיס, זיעירע וואנדן זענען פארהילט געוווארן, די כוחות זענען צוריק געקומען און דאס פארשווארצעט פנים איז ליכטיג געוווארן.

ליידער געפינט זיך אין בערגן בעלון מאסן קברים פון די שארית הפליטה אידן. ארום 28 טויזנט לאגער מענטשן זענען געשטארבו נאך דער באפריאוונג. פון טיפוס און טומברקלאוז, זיי האט מען נישט געאנט העלאן, כאטש די דاكتויריים האבן אングעוונדעט אללעס וואס איז נאך מעגליך, זיי דערהאלטן ביים לעבן.

— ★ —

פרק ארבעים ושבעה

— פלייטום לויין ארום זוכן קרבנים איז די לאגערו —
„את אחוי אגבי מבקשי“ — איז די חופטער וויסטער גאסן
— אסך געליבנעם ירושה — פומטער הייזער — אטוייט
שטיילקיט איז אללע ישוביט.

תיכף שווין נאך דער באפריאוונג האבן די שרידי חרב מער נישט געוואלט זיך פארזימן אויף דער בלוטיגער ערדר איזן דיטשלאנד. יעדער אינגעער וואס האט נאך אביסעלע זיך געפילט ביי די כוחות, איז געלאנן זוכן א מעגלייכיות צו פארלאזן די לאגערן, וואס גיכער זיך דערזעהן איז דער אמאיגער הרים. געליבן זענען נאך די שוער קראנקע ליטט איז די בתה חולים, זיך היילן פון די קראנקיטן.

איין דער צייט פלעגט מען באגעגעגען פיל גויישע לאגערניקס ארגאניזירן עפעס אפארמעגן מיטצונעמן אהיימ, דהיבנו קלידונג גאלדווארק, מיט אנדרער ווערטה זאכן, זיי האבן זיך נישט געוואלט אומקערן צו דער הרוב געווארנער הרים מיט ליידיגע הענט. זיי האבן געוויסט או זיי וועלן קייןמאל נישט צוריק בעקומען דאס פארמעגן וואס די ס.ס. האבן פון זיי צוגערויבט, דאר האבן זיי עסוק געוווען עפעס צו ארגאניזירן, וואס מ'באדרף אויף חי שעה.

די אידישע באפריליע לאגער מענטשן, האט דאס אללעס נישט אינטערע-
סירת, איד איז אין דער צייט אַרומגעלאָפּן מעיר לעיר, פון איזן לאגער צום
אנדרן, זיך נאכגעפרעגט אויף זיין טאטע, געזוכט די מאמע, געווארט טרעפען
דעט אינגען זין, א געראטעוועט טאכטער, א ברודער מיט א שווועסטער. אויף
יעדען שריט און טרייט ווי מ'האט זיך געפינען האט מען נאר געהרט דאס
הארצרייסענדיקע געשריי,, את אחיכי אנקי מבקש".

ווען בעקאנטער, שכנים און סתם היימישע איזן פֿלעגן זיך ערגייז ווי
צונופטרעפען איז געוען די ערשטער פראגע — ווער איז ניזול געווארן פון
דער שראָעקלְכּער שרייפה ?" — „מייט וועמן בייזטו געוען באזאָם ?" טרעפען
פון פריד, טרעבן פון צער מיט יסורים, האבן זיך אויסגעמישט און גערינען
אויף די פֿאַרְצְּזִימְטָע, דִּירְעַטְּרְקָעַנְּעַ פֿנִימְרַ.

אט אזי האבן זיך די קילענדיקע יתומות ארום געדרייט איזן די
ערשטער צייטן, מאיז אַרומגענְגָּעָן נְעָנְדָּן, אויף אַנְדְּרָן עַלְמָן, נישט געקאנט
תוֹסֵס זִיְּן וּוֹאָס סְאַיִן גַּעֲשָׁהָן אָן וּוּי מַגְעִיפְנִיט זִיך אויף דער פֿאַרְצְּרָה/טָעָר
וועלט. אָן או מ'האט דערזעהן או מען טרעפט נישט וועמן מ'זוכט, האט
זיך דער עולם אַומְגַעְקָרֶת צו דער אַמְלִיגָּעָר הַיִּם, אָפְשָׂר האט זיך עמִיצָעָר
פון דער משפחָה צוֹרִיק גַּעֲקָרֶת, אָפְשָׂר ווֹאָרטְן די עַלְטָרָן, די קְרוּבִּים, אָפְשָׂר...
אָפְשָׂר...

איך אליאין בין נישט געוען פון די ערשטער וועלכּע זונען אַהיַם
געפָּאָרָן באָלְד נְאָך דָּעָר באַפְּרִיאַיָּוָגָּה. פּוֹנְעָם לְאָגָּעָר דָּאָרָא בֵּין איך פֿאַרְ-שִׁיקְט
גַּעֲוָאָרָן מִיט אַטְרָאָנְסְפָּאָרֶט קְרָאָנְקָע אָן שׂוֹאָכָּע אַיִּינְדִּישׁ שְׁפִיטָאָל, אָנוֹ
שְׁפָעָטָעָר אִין אַסְעָנָטוּרִיאָוָם, וּמִיר האָבָּן זיך גַּעֲהִילָּת עַטְלִיכָּעָט חֲדַשִּׁים.

סֻוּפְּחָדָשׁ אַלְלָל שְׁנַת תְּשִׁ"ה בֵּין אַרְיבָּעָר פִּירְן טְרָאָנְסְפָּאָרֶטְן קְרָאָנְקָע צָו
אַצְוֹוִיטָעָר שְׁפִיטָאָל, האָב איך גַּעֲפִינְעָן אַטְרָאָנְסְפָּאָרֶט פִּון קְרָאָפְּטָאִיטִישׁ שְׁרִידִי
חרָב אַגְּנָטוּרְוּגָּנָּס, אָן נִישְׁט קְוֹקָעְנְדִּיגָּד דָּאָס איך בֵּין שׂוֹעָר קְרָאָנְקָע, האָב
איך באַשְׁלָאָסָן אַנְטְּלוּיְפָן פִּון דִּיְתְּשָׁלָאָנָה, אָן נְאָך עַטְלִיכָּע טָעָגָן פִּון טְלָטְוָיָּה
דָּרָךְ, האָב איך מִיר דָּעְרוֹזָהָן אויף יּוֹם כְּפֹור אִין הוֹסָט.

ערשט ווען מ'האט זיך צוֹרִיק אַומְגַעְקָרֶת צו דעד אַמְלִיגָּעָר הַיִּם

האט מען צוביסליך זיך אויפגעוועקט ווי פון א הארטן שלאף, און חופס געוווען ווי גרויס דער אומגליק אייז.

אייך האב באשלאָסן אַפְּשְׁטִיכְּגָן אֵין חֹסֶט בַּיִּדְעָרְכָּר בְּאָנוּ שְׂטָאַצְּיאָן,
כְּדִי צַו בָּאוֹזָן דִּי גָּסָן וּוּי עַס הָאָבָן גַּעֲוָוָוִינָט בְּעַקְאַנְטָעָ אִידָּן, אַרְיִינְקוֹן אֵין
די הייער ווי כְּהָאָב מִיט יָאָרָן צְרוּקָט טָעָג גַּעֲגָעָן...

חֹסֶט! וּוּאָס אֵין גַּעֲוָעָן אַעֲיר וּאַם בִּישְׁרָאֵל, וּוּי אַמְּאָל נִיט אָוֹי לְאַנְגָּ
פְּלָעָגָט מַעַן זְעָהָן אִידָּן תְּלִמְדִידִי הַכְּמִים, הַסְּדִים וְאַנְשֵׁי מַעַשָּׂה, סְוחָרִים, בְּעַלִּי-
בָּתִים, גַּעֲשָׁפָאנָט אַיבָּעָר דִּי גָּסָן, גַּעֲהָאַנְדָּעָלָט אֵין גַּעֲרָבִיט. דָּאָרָט וּוּי דִי
בְּחוֹרִי חַמְדָּ פְּלָעָגָן זַיְךְ מְפָלָלָן זַיְן אֵין שְׂסָ וּפּוֹסְקִים גַּיְעַנְדִּיגָּן אֵין דָּעָר בְּאַרְיִמְטָעָר
יִשְׂיָּוָה צָוָם לְעַרְגָּעָן דִּי שְׁעוּרִים קְבוּעִים.

חֹסֶט! וּוּי סְפְּלָעָגָט אַגְּגָעָפִילָט וּוּעָרָן דִּי „אַרְדָּעָס“ פּוֹן הַוְּנְדָּעָטָעָר
חַדְרָ אִנְגָּלָעָךְ, וּוּעָלְכָעָ זְעָנָעָן גַּעֲלָאָפָן מְלָא שְׁמָחָה אַחֲיִים מִיטָּאָג אַבָּעָר נַאֲכָטָמָאָל
עָסָן אֵין פָּאַרְצִיְּלָן מִיטְ פְּרִיְּד אָז עַר קָאָן נַאָךְ אַבְּלָאָט גְּמָרָא אֵין נַאָךְ אָ
תוֹסְפּוֹתִילָּ, דָּאָרָט אַרְום דִּי אַיְדִישׁוּ גַּעֲסָלָן מִיטְ הַיְּזָלָק וּוּי סְהָאָבָן גַּעֲשָׁפָצִירָט
אַיְדִישׁוּ מַאְמָעָס מִיטְ זַיְעָרָעָ קְלִינְגְּשִׁיקָעָ קִינְדְּעָרָלָד, אֵין זַיְךְ נִשְׁתָּאָגָעָנָט
אַנוּעָטָן מִיטְ דָּעָר גַּעֲשָׁמָאָקָעָר לְוָפְט, אַיְיךְ דִּי אַלְלָעָ פְּלָעָצָעָר זַעַחַת מַעַן
קִיְּוָן נַפְשָׁ חַיהָ.

גַּעֲפִינָּעָן הָאָב אִיךְ דִּי גַּעֲסָלָק מִיטְ דִּי הַיְּזָרָעָר שְׁטִיְּן פָּאַרְיְּתָוּמְטָעָ דִי
הַיְּיָפְטָאָרָוָאָקָסָן מִיטְ וּוּילְדָעָ גְּרוֹאָזָן, דִי דְּרָאַנְצָעָ דַּעֲכָעָר פָּאַרְשָׁוֹאָצָטָ, נַאָר
דִּי גַּרְיְּנָעָ בִּיְמָעָרָ שָׁאָקָלָן מִיטְ זַיְעָרָעָ פָּאַרְגָּעָלָטָעָ בְּלָעָטָעָר אַוִּיפְטָ אַטְרוּיְּרָגָן
נוֹסָחָ, גְּלִיְּךְ וּוּי זַיְיָ זַאלָן זַיְךְ מַשְׁתַּחַפְטָ זַיְן בְּצָעָרָם שֶׁל אַחֲינָוּ בְּנֵי יִשְׁرָאֵל.
אוֹוִי הָאָב אִיךְ מִיךְ אַרְום גַּעֲשָׁלָעָפְטָ פּוֹן גָּאָס צַו גָּאָס, נַאָךְ אַיְדָעָ פָּאָר
שְׁפָאָן זַיְךְ אַרְאָפְטָ גַּעֲזָעָצָט רְוָעָן אֵין וּוּאָרָטָן אָפְשָׁר וּוּלְ אִיךְ גַּעֲפִינָּעָן אַזְרָ
פּוֹן אֵין אִידָּן.

אַבְּיִסְעָל שְׁרִידִי הָרָב הָאָבָן זַיְךְ שְׁוִין גַּעֲהָטָט בְּאַזְעָצָט אֵין חֹסֶט פּוֹן
פְּרִיְּעָרָ, אֵין דִּי אַיְדִישׁוּ הִיִּיףְנִיבָּן חַוְּסָטָעָר מַאְרָק פְּלָאָץ, זַיְיָ הָאָבָן אוֹיסְגָּעָרִוִּימָט
דִּי אַיְדִישׁוּ חַרְבָּ גַּעֲוָאָרָנָעָ דִּירָותָ, צְוִוִּיְּשָׁן דִּי עַרְשָׁטָעָ אַבְּיִסְעָל צְוּקִירִישָׁטָט מַעַבָּל
אֵין גַּעֲוָאָרָט אַוִּיפְטָ דִי קְרוּבִּים, צְוִוִּיְּשָׁן דִּי עַרְשָׁטָעָ פְּלִיטִי הָרָב אֵין גַּעֲוָעָן מִיָּן
פָּאַטְעָרָס בְּרוֹדָעָר הָרָב זַאְבָּ נַפְתָּלִי רָאוֹמָאָן שְׁלִיטְיָאָ, וּוּאָס אֵין בְּחַסְדֵּי הָיָה לְעַבָּן

תנת

זכרון קדושים

געבליבן פון די אונגרישע ארבײַטס באטאליאנען „מוניָאָס אַזּוֹאָד“ אַטְיִיעָר
חסידישער אַיד, וועלכער האט זיך אלַעֲרֵין געפֿלאָגֶט אָוּן נִישְׁט גַּעֲוָאָלֶט

אייטה פרידמאן ע"ה פון מאכעך

ניזול געווארן איז די קאָרְפָּאָטוּ בערגן נאָך דער באָפְּרִיאָלָן
געטומען קייז אַרְץ יִשְׂרָאֵל.

ען די טרפה קאסט, געלעט מיט טרייקענען אין צרות און ליידניש, ער
מיט נאך אנשי מעשה האבן אויפגעשטעלט אפאלאס קור, און געטילט עסן
לכל דיכפין חنم אין כסף, געהאלפן יעדען פלית מיט די נויטיגסטען זאנן
וואס ער האט נאך באדרפט.

דא אין כדאי מקדיש זיין עטלייכע שורות און פארציאילן וועגן דער
הכנסת אורחים שטוב אין חוסט, וועגן דער ואונדרבראער אשה צדקנית מרת
אייה ע"ה די פרוי פונגעם חסידישן פארטיזאן ר' שמואל נאנקעווער ז"ל.

נאך אין די יארן ערב החורבן האט זי זיך באזנדערס אויסגעצייכענט
אין דער מצות צדקה והכנסת אורחים. איר שטוב אין שטענדיג געוווען א
אדראעס פאר אורימעליט, עובי אוורה, צו בעקמונן אגוטען פרישטיג, א
מייטאג, אנטכטמאל מיט א פײַן געלגערט, פיל נויבאדרפיגע משפחות. עניי
עמך. האבן נהנה געוווען פון א „מתן בסתר“ איינעם געשיקט אמנה יפה
פלישׂ לכבוד שבת, א צויזיטן אָקאנטעלע מילך פאר די פיצעלע קינדערלך,
דעם א סאקסע מיט עטלייכע קילו מעל צו באזן חלות, יונעם א זעקלע ריבלך,
בונדליך, פירות וירקות.

באלד ווי די רוסישע ארמיי באפריעיט קארפאטרוס. באוזעט זיך די
פארטיזאנישע משפחת אין חוסט, און ווארטן אויף די פלייטי הרב, די געלביבנע
פון די אוישויזער קאלכ-אייונס. די אלטטעשקע נישט קוקענדיג, און זי איז
שווואר און קראנק געלביבן פונגעם וואלגרון זיך אין די וועלדר, ווארפט זיך
אריין אין דער ארבײַט אויפגעמען די עלענדע יתומים וועלכע ברענגען די
בשורות איוב.

עס אין נישט קיין צייט צו קלאגן און ווינען. עס פאדרערט זיך מעשים
גרויסע טעפ מיט דברי מאכל שטייען גרייט אויף דער שפאה, און אידישע
קינדער קומען זיך דערכאפּן דאס חיוט. זי קאקט און באקט, ארגאניזירט ניעע
מלבושים, צו טילין פאר אורימעליט פאריעכת אויס די צורסנע הויזענס און
רעקלך, ווישט אפּ די טרערן פון די אינגעַן קינדערלך וועלכע קומען פון
די ביטערע לאגערן און זעהן ווי זיעער געסט איז צוּרָאָן, און קינגעַר אויף
דער וועלט איז זיך נישט געלביבן.

און או אנווערע אידן פארלאוֹן שפעטער די קארפאטן, און פאהרוֹן קיין

טשעכסי, פאקט זי זיך איר פעל און באזם מיט אירע קיבדערליך שטעלט זי אויפך איר הויז אין די סודעטען, דארט פעהלט אויך נישט וואס אויפצוטווען לטובת די באפריליע לאגערניקהעס, מ'העלפט שידוכים אויספֿרּוֹן, חתונות פראווען מיידליך יתומות אונטער דער חופה פירן און געבן קליגע עצות ווייאוו צו בויען אויפנסני אידישע הייזער.

אין די קליעניע דערפער האט זיך דער חורבן אנגעזען פיל גראסער ווי אין די גראיסע שטטעט, אידן זענען אהיימ געקומען און געפינען אסך ירושות און וויניג ירושים, די הייזער צוקריישט און שטײַן פֿוֹסְטָע, די טירן אויפגעבראָקָּן, די פֿעַנְסְטָעָר אויסגעריסּוֹן, דער וויבט קראָאָט מיט די פֿאָרְבִּילְבִּנְבָּעָה פֿלִיגָּל, שמות פֿוֹן סְפָּרִים פֿלִיעָן אָרוּם אָון ווֹאָרְפָּן זיך פֿוֹן אַיִּין ווַינְקָעָל צוֹוִיְיטָעָן.

איך געפֿין זיך צוּרִיק אַיִּין מֵיַּן דערפֿעל לִיפֿשָׁע אוּפֶּח אַבָּזָד. סְאַיִּין אחר החורבן והשריפה, אָון ווֹיל מֵיך גַּעֲזַעַנְעָן פֿוֹן מֵיַּן אלטער הַיִּם, עַל מַנְתָּא לְחֹזֶר לְשֵׁם לְעוֹלָם וְעַד. איך שפֿאָצִיר אַיִּין דִּי גָּאָסָן מִיט מִינְעָן שְׂוֹאָכָע כוֹחוֹת, איך קוֹק אַרְיִין אַיִּין די אִידְיִישׁ שְׁטוּבָּר, ווי נִשְׁטָּה לְאָנָּג הַאָט נַאֲך אלְלָעָט גַּעֲלָעָט אָון עַקְוּסְטִירָט, אָון אִיצְטָהָרֶשׁ אַטְוִיט שְׁטִילְקִיָּת אַיִּין אַיִּין ווַינְקָעָל.

אויפֿך דָּעַם אָוָרְט ווי סְאַיִּין גַּעֲשְׁטָאָנָעָן אָנוֹזָעָר הוּאִי, הָאָב איך גַּעֲפִינְעָן אַתְּל עַפְּרָה, קִיְּין זְכָר פֿוֹן אַבְּנִין, איך שְׂטִי אוּפֶּח דָּעַם אָוָרְט ווי מִיט עַטְלִיכָּעָד חֲדִשִּׁים הָאָב איך מִיט מִינְעָן הַעֲנָט אַרְיִינְגָּעָרָבָּן דָּאָס רַעַשְׁת בִּיסְעָל פֿאָרְמָעָגָן, איך שפֿאָצִיר אַיִּין אָוְגָזָעָר שִׁינְעָם גְּרִינְעָם גַּאֲרָטָן, ווּלְכָעָר בְּלִיבָּת אַיִּיבָּר פֿאָר די שלְעַכְּבָּט שְׁכָנִים, אָון נָעַם דָּעַם וְאַנְדָּעָר שְׁטָעָקָן אַיִּין דָּעַר הַאָנָּט צוֹ גַּיְינְעָן בּוּיְעָן די הַרִּיסְוָת מְשֻׁפְּחָתֵינוּ אַיִּין אָנוֹזָעָר אַלְטָעָר הַיִּם, אַרְץ יִשְׂרָאֵל.

איך שְׂטִי אָון בְּעַטְרָאָכָט אָנוֹזָעָר דָּעַרְפּוּלְלָעָל לִיפֿשָׁע מִיט דָּעַר גַּאנְצָעָר סְבִּיבָה, ווי מִקּוֹקָט אִיזְעָלָעָס חָרָוב וְנַחֲרָב, דָּאָרָט ווי מִפְּלָעָגָט הַעֲרָן דָּאָס קָוָל הַחֲוָרָה, פֿוֹן אָנוֹזָעָר טִיעָרָע אַדְּן, אִיצְטָהָרֶשׁ מַעַן בְּלִיּוֹן דָּאָס בְּלָאוֹן פֿוֹנָעָם ווּינְטָה, די פְּרוֹכָט בִּימָעָר אַיִּין די הַיִּפְּכָעָה ווּינְגָן זיך, פֿיְגָעָל שְׂטִיעָן צְוּוִישָׁן די גַּעֲבָלְעַטְעַטְעָט צְוּוִיְיָגָן אָון זְגָעָן שְׂטִיל, טְרוֹעִירִיגָּס... אָון פְּרָעָגָן אוּפֶּח וַיְיָעָר לְשׁוֹן די פֿרָאָגָע — „וְוָאָס אַיִּין מִיטְאָמָּל גַּעֲשָׁעָהן?“ ? ? !

וויי זענען די אלטער באבעס ? די אידישע מאמעס מיט זיעדרע קינדערליך ?
וואס פלעגן פאר אונז ארויס ווארפֿן ברעקלֶך פֿון טונגערַי ברויט, שיריים
פֿון די מאכלים. ווי זענען די בעלי בתים, וואס פלעגן זיך דריינען מיט די ארבע
כנפות אין די הייפ ? איבער די פעלדער, אקערן און זיין, שניידן און קאסן,
ברענגען אהיים די תבאות וועלכע האבן אונז געשפייז ?

אווינטעל האקט אדארך דאס דערפֿעל און מישט אויף דעם שטוויב פֿון
דער גאס... ער הוושט און וויעט, ער ענטפֿערט די פֿיגעלעך אַתְשׁוֹבָה !

ויסען זאלט איר ! גאנצע דערפֿער, קינד און קיטט, אוירימע
און ריבכע, רבניים מיט דיינים, שוחטים, מלמדים מיט זיעדרע
חרדים, מאמעס, באבעס, טאטעס מיט זילעס, אללעס איז אומַ-
געקומען אויף קידוש השם, און זיעדרע נשמות זענען ארויף
מיט גויס שטורים אין הימעל אריין, דורך די גראיסע קוימענס
פֿון אוישויז.

— * —

פרק ארבעים ושמונה

— קאָרְפָּאַטְנָרוֹת ווערט אַחֲלָק פֿון רָוִסְיָאנְד — אָונְזָעַרְעַ
בחוריות די גבירום פֿון דעם משעבישען ליגוין — חרוב געווארגע
קדולות איז סודעטען — דייטשן ווערין פֿאָרְטְּרִיבָן אֵין לאָגָעָרָן
— שְׂרִידִי חַרְבָּ פֿון קָאָרְפָּאַטְנָרוֹת פֿרָאַבְּרִין זַיְעַר מַזְלָעָן
טַשְׁעַפְּיָי.

דאס ביסעלע פְּלִיטִים וועלכע האבן זיך צוֹנוֹפֿגְּעַקְּלִיבָן אֵין די דערפֿעל,
זיך באָזעט באָפָּן אָרְעִי אֵין די שְׁטָעַט, האָבָּן באָלְד פֿאָרְשְׁטָאַנְגָּן אוֹ מְפֿאָרְמָאָגָט
נִיט גַּעֲנָוק כּוֹחוֹת זיך נַעֲמָן אוֹיפֿסְנִי אוֹיפֿשְׁטָעָלָן די חֻרְבָּהָת, אָוָן אָנְהִיבָּן
פְּרִישׁ צָו ווַיְרְטְּשָׁאָפָּטָן אֵין דער אלטער הַיִם. אַיְדָעָר טָאג וואָס אֵין אַדָּרָך
הָאָט אלְץ מְעָרָעָר פֿאָרְשְׁטָאַקְּעָרָט די ווַיְתָאָג, דאס הָאָרֶץ הָאָט גַּעֲבָלְטָעָט
דַּעֲרוֹזָהָגָדִיג זיך אַקְיָילְכְּדִיקְעָר יְתָום.

זכרון קדושים

פָוּן טָאג צוֹ טָאג אַיּוֹ גַעֲוָאָרֶן טְרוֹיְיעַרְיךָעֶר אָוֹן אָוּמְטִיקָעֶר, וּוֹי מַעַן אַיּוֹ גַעֲגָנְגָעָן הָאָט מַעַן נִישְׁתְּ גַעֲקָעָנְט זִיךְרַעְגַעְלָעָן אַמְקָוָם מְנוּחָה, דָעֶר פַחֵד מִיטַּין יָאוֹשְׁ הָאָבָן גַעֲטָרִיבָן צוֹ פָאָרְלָאָזָן דִי אַלְטָעָה הַיִם, נַעַמְנַ דַעַם וּוֹאַנְדָעַר שְׂטָעָקוֹן אַיּוֹ דָעֶר הָאָנָט אָוֹן זִיךְרַעְגַעְלָעָן אַיּוֹ דָעֶר בְּרִיטַעְר וּוֹעַלְטַ אַרְיָין.

די טְרוֹיְיעַרְיךָעֶר מְרָאָה פָוּן דָעֶר אִידְיְוִישָׁעֶר גַּם אַיּוֹ מַונְקָאָטְש

בָּאָלָד וּוֹי די מְלַחְמָה הָאָט זִיךְרַעְגַעְלָעָן, הָאָט דָעֶר טְשָׁעַכְיִישָׁעֶר פְּרֻעָזְיִידְעָנָט דָעֶר בָעַנְעָש אָוֹנְטָעְרָגְעָשְׁרִיבָן אַיּוֹ רְוִסְלָאָנְד אַהֲסָבָם אֹז קָאָרְפָּאָטְרוֹס וּוֹעַרְטָ צְוַגְעַשְׁלָאָסָן צוֹ רָאָטְפָּאָרְבָּאָנְד, דָעֶר פָאָר אַיּוֹ דַעַם טְשָׁעַךְ עַרְלְוִיבָט גַעֲוָאָרֶן צוֹ פָאָרְטִירִיבָן פָוּן דִי סּוֹדָעָטָן 3 מִילְיוֹן דִיְיטָשָׁן.

דָעֶר שְׁרִיט הָאָט מְשִׁפְיעָ גַעֲוָעָן דָאָס פִיל לְאַגְעָר מְעַנְתְשָׁן הָאָבָן פָאָרְלָאָזָט די קָאָרְפָּאָטָן, אַטְיַיל הָאָבָן זִיךְרַעְגַעְלָעָן צוֹ דִי חֲבָרִים אֹז קָרוּבִּים וּוֹעַלְכָעָן הָאָבָן זִיךְרַעְגַעְלָעָן צוֹ בָאָזְעַצְטָ שְׁוִין פָוּן פְּרִיעָר אַיּוֹ טְשָׁעַכְיִישָׁעֶר אַנְדָעַר הָאָבָן בָאַשְׁלָאָסָן גַעֲפִיגָעָן אַוּגָע צוֹ פָאָרְן קִיְינָן אַמְעָרִיקָא אַבָּעָר עַוְלָה זִיךְרַעְגַעְלָעָן קִיְינָן אַרְץ יִשְׂרָאֵל.

די עַרְשְׁטָע אִידָן וּוֹעַלְכָעָן הָאָבָן זַוְחָה גַעֲוָעָן זִיךְרַעְגַעְלָעָן אַוְמְקָעָרָן אַהֲיָם קִיְינָן קָאָרְפָּאָטְנוֹרְסְלָאָנְד זַעְגָעָן גַעֲוָעָן דִי סָאָלְדָאָטָן פּוֹנְגָעָם „טְשָׁעַכְיִישָׁן לְגַיּוֹן“ די גְבוּרִים וּוֹעַלְכָעָן הָאָבָן בָאָמְרִיאִיט קָאָרְפָּאָטְרוֹס פָוּן דִי דִיְיטָשָׁע נָאֶזְיָם.

ווײַ מיר האבן פֿאָרְצִיְּלֶט אַזְנִיְּ דִי פֿרְיְּעַרְגִּעַ פְּרָקִים, האבן דִי אָונְגָּאָרִישׁעַ נְאָצִים אַיְבָּרְגָּעַטְוֹן דִי אִידְיְשׁ שְׂטָאנְדְּ דִינְעָרְסַ, זַיִּ אַרְגָּאַנְיִזְּרֶיט אַיִּן אַרְבִּיטֶס טְרוֹפֵן „מוֹנוֹקָא סָאוֹזָד“. סּוֹף 1942 זַעַנְעָן טְוִיזְנֶט אַינְגְּלָס פֿאָרְטְּרִיבָן גַּעֲוָאָרָן אֹיְף דַּעַר אַוקְרָאִינָא שְׁפַעְטָעָר קִין וּוַיִּסְ-רוֹסְלָאנְדַ, פִּילְ זַעַנְעָן אַמְּגָעְקָומָעַן פּוֹן דִי קָעְלָטָן, פּוֹן דַּעַר עַבְדָת הַפְּרָקָ, פְּגַעַי הַמְּלָחָמָה בֵּי דִי פְּרָאָנְטָן, נָאָר אַקְלִינְעָר חָלָק אַזְנִיְּ גַּעֲפָאָלָן אַיִּן גַּעֲפָגְעָנִישָׁ בֵּי דַעַר רַוְּשִׁישָׁעָר אַרְמִיָּ, בָּעַת דִי אָונְגָּאָרָן האָבָן גַּעֲמָאָכָט דֻּעַם שְׁגָעָלָן וִיבָּרָה...

שְׁוֹועֵר אָוָן בְּלִטְעָר אַזְנִיְּ גַּעֲוָעָן דַעַר גַּוְּלָפְּן דִי אַוִּיסְגָּעְפְּלָאָגְטָעַ מְעַגְּטָשָׁן אַיִּן גַּעֲפָגְעָנְשָׁאָפָט. פִּילְ זַעַנְעָן גַּעֲשָׁטָאָרְבָּן פּוֹן אַלְעָרְלִיְּ קְרָאָנְקִיטָן, פִּילְ זַעַנְעָן אַמְּגָעְקָומָעַן פָּאָר הַוְּנָגָעָר, נָאָר אַקְלִינְעָן רַעַשְׁטָל אַזְנִיְּ נִיצְלָגְעָוָרָן אַדְאָנָק דֻּעַם וּוָסָם זַיִּיְּ האָבָן זַיִּקְמָאָבְלִיזְיִירָט אַיִּן דַעַר טְשָׁעְכִּישָׁעָר אַרְמִיָּ, זַיִּקְפְּרִיוּוֹילִיגְ גַּעֲמָאָלָדָן אַרְוִיסְגִּין הַעַלְפָן מְכַנְּיָעָ זַיִּן דִי נְאָצִישָׁעָחִיה.

די אִידְיְשׁ טְשָׁעְכִּישָׁעָ לְעִגְוָנָעָרָן, נִישְׁתְּ קְוּקְנִידִיק דַסְמַאיְ�וָאָד אָוָן צּוּקְרִישָׁעָט פּוֹן דִי פִּילְ צְרוֹתְ וִיסְוִרִים וּוָסָם מַהְאָט גַּעַלְיִיטָן שְׁוִין עַטְלִיכְעָ יָאָר אַוְנְטָעָר דַעַר הַאָנָט פּוֹן דִי אָונְגָּאָרִישׁעַ רְשָׁעִים, זַעַנְעָן זַיִּיְ גַּעַלְאָפָן אַיִּן פִּיְיעָר אַרְיִין צַוְּ קָעְמָפָן מִיטְ גַּבְוָהְ קָעְגָּן דִי דִּיְּטָשָׁ-אָונְגָּאָרִישׁעַ מְעַרְדָּרָס. זַיִּיְ האָבָן גַּעַנְוָמָעַן אַחֲלָק אַיִּן אַלְלָעָ מְלָחָמָות צַוְּ פֿאָרְטְּרִיבָן וּוָסָם גִּיכְעָרָדְ דִי נְאָצִים פּוֹן טְשָׁעְכָּסָלָאָוָאָקִי.

שְׁוִין אַיִּן אַוקְטּוּבָעָר 1944 וּוֹעֵן דִי רַוְּשִׁישָׁע אַרְמִיָּ אַיִּן אַרְיִין קִין קָרְפָּאָטוֹס, אַיִּן דַעַר טְשָׁעְכִּישָׁעָר לְגַיְּוֹן גַּעֲוָעָן דַעַר חָלוֹץ, גַּעֲגָנְגָעָן פָּאָר אַלְלָעָ מִילְיטָעָר מְחַנּוֹתָ, זַיִּיְ האָבָן גּוֹטְ אַוִּיסְגָּעְקָאנְטָ דִי סְבִּיבָה אַזְנִיְ גַּעֲוִיסְטָ וּוּיְ מְעַן קָאָן בָּאַצְוִינְגָעָן דִי טְוִיזְנֶט שְׁוָנָאִים אַזְנִי זַיִּי דָאָרָט אַוְמְבָרָעְגָעָן. דִי שְׁלָאָכְטָן זַעַנְעָן גַּעֲוָעָן זַיִּיעָר שְׁוּעוּרָ, אַיְבָּרְהָוִיפָּט אַיִּן דִי טִיעָפָעָ וּוּלְדָעָרָ, אַבָּעָר נִישְׁתְּ לְאָגָג הַאָט גַּעֲדוּיָרָט בֵּי זַיִּן וּוֹעֵן דַעַר שְׁוָנָא אַיִּן צּוּבָרָאָן גַּעֲוָאָרָן.

דַעַר טְשָׁעְכִּישָׁעָר לְגַיְּוֹן הַאָט גַּעֲצִילָט אַיְבָּרְ צְוּוֹיְ טְוִיזְנֶט זְעַלְבָּרָ, דַסְמַרְ אַוְנוֹזָעָרָבְ בְּחוֹרִים וּוּלְכָעָ זַעַנְעָן גַּעֲבָלִיבָן אַחַד מְמַשְׁפָחָה וְשָׁנִים מְעִירָ. וּוֹעֵן זַיִּיְ האָבָן זַקְ דְּעַרְזָעָהָן אַיִּן דִי אַמְּאָלְגָעָה הַיְמָן, אַיִּן זַיִּי הַשְּׁרָגָעָן גַּעֲוָאָרָן, אַיִּן דִי אַוְיָגָן. דִי הַיְיָזָר שְׁטִיעָן לִיְדִיגְ אַזְנִי פּוֹסְטָעָ, דַסְמַרְ אַוְרִים פֿאָרְמָעָגָן בָּאַרְוִיָּבָט אַזְנִי צְלָבָרָאָן. דְּעַרְזָעָהָנְדִיגְ דֻּעַם גַּעֲוָאָלְטִיקָן חָרְבָן הַאָט דַסְ בְּלָוט גַּעֲקָאָכָט פָּאָר כָּעָס, אַזְנִי פּוֹן דִי אַוְיָגָן הַאָט גַּעֲרִיבָן בְּלָוטִיגָעָ הַיִּסְעָ טְרָעָן.

זכרון קדושים

אין דער צייט ווען אין די אוישויזער לאגערן, איז געמאכט געוווארן
די גרויסע סעלעקייעס, דאס שארית הפליטה פון קאראפאטישע אידן איז
אויסגעקלבן געוווארן און זיי פארשיקט איזן די גאון קאמערן, דעםאלט זונען
אויפגעשטאנען אונזערע בחורדים און גענומען נקמה, צושטוויסן און צובראָן
די נאציזשע ארמי.

איבער די ברײיטע פֿאַלְאַנְגְּבָעַס, גֿרוּיסַע גֿעַדְכְּטַע וְוְעַדְלַעַר זַעַנְעַן די
דייטשן צּוֹרִיק גַּלְאָפָּן פֿוֹן די פֿרָאַנְטָן, אָן דָּאַרְטָה אַבָּן זַיִּי בְּאַגְּגָנְטָן די גְּבוּרִים
פֿוֹגָעָם לְגַיּוֹן, אָרְיִין מִיט זַיִּי אֵין פֿרִישׁעַ מְלָחָמוֹת, זַיִּי פֿאַרְיָאָגֶט צּוֹוִישָׁן די טַיְעָפָּעָ
זְוָאוִירָן אָן גַּעַשְׂנִיטָן פֿוֹן זַיִּי שְׁטִיקָעָר.

נאך דער דייטשער מפלָה, ווען דאס פֿיִיעָר אִיז גַּעַלְאַשָּׁן גַּעַוּוֹאָרָן, האָט
די טְשֻׁעַכְיָישׁעַ מְמִשְׁלָה אַוִּיפָּזְדָּן מְקַבֵּל גַּעֲוָוָן צּוֹ אַרְגָּן פֿאַרְיָן עַתִּיד פֿוֹן די
גְּבוּרִי הַמְלָחָמָה, וְוְעַלְכָּעָה אַבָּן גַּעַהְאָלָפָּן בְּאַפְּרִיעָן די טְשֻׁעַכְיָישׁעַ רַעֲפּוֹבְּלִיקָעָמָל
הַנְּאָצִים.

אִין יָאָר 1945 זַעַנְעַן אַרְוִיס גַּעַטְרִיבָּן גַּעַוּוֹאָרָן אִיז מְשָׁךְ פֿוֹן עַטְלִיכָּעָ
חַדְשִׁים 3 מְילְיאָן דייטשן פֿוֹן די סּוֹדָעָטָן, זַיִּי אַבָּן גַּעֲוָוָינִיט אִיז
לְאַגְּעָרָן וְוְאָס די טְשֻׁעַכְיָה אַבָּן זַיִּי צּוֹגְעָרִיטָה. אַוִּיפָּזְדָּן פֿאַרְיָה
בְּאַזְעָצָט גַּעַוּוֹאָרָן צּוֹאָנְצִיךְ טְוִיזָּנְטָן פְּלִיטִים פֿוֹן קָאַרְפְּאָטָרָסָן, אָן בְּרָאָשׁ וְרָאָשׁוֹנָה
די לעגִינְגָּרָן.

מִיט עַטְלִיכָּעָ הַוְנְדָרָת יָאָר צּוֹרִיק זַעַנְעַן גַּעֲוָוָמָעָן די דייטשן וַיַּד
בְּאַזְעָצָן אִיז די סּוֹדָעָטִישׁעַ שְׁטָעַט, זַיִּי אַבָּן גַּעֲוָוָינִיט אִיז זַיִּיר אַרְיִיכָּעָר אָוּמָ-
גַּעֲנָעָנד, אַסְבִּיבָּה פֿוֹן קוֹילָן גְּרָאָבָּעָנס, גְּרוּיסַע פֿאַבְּרִיקָן, טַיְעָרָעָ פְּלָעָצָר זַעַנְעַן
מִינְעָרָאָל וְוְאָסָעָר, פֿיִינָע בְּזָעָר וְזַיִּי אַהֲיָן סּוֹפְּלָגָן קְוָמָעָן מְעַנְטָשָׁן מְכָל קְצָוָי
תְּבָל, זַיִּד אָפְּרוּעָן, אָן וְעַל כְּולָם הַאָט מְעַן אִיז די סּוֹדָעָטָן גַּעֲפִינְגָּן גְּרוּיסַע
גְּרָאָבָּעָנס פֿוֹן „אָרָאָנוֹם“ אַוְמְשַׁעְצְּלִיכָּעָ אַוְצְּרוֹת פָּאָר מִילְּטַעַרְישׁעַ אַיְגְּטַעְרָעָסָן.

בְּיוֹ צַו דָּעָר צְוּוִיטָעָר וְוְעַלְטָ מְלָחָמָה הַאָט עַקְוּסְטִירָט אִיז די סּוֹדָעָטָן
גְּרוּיסַע אַרְגָּאָנוֹזִירָטָעָ אִידִּישָׁעָ קְהִילָּות: קָאָרְלָסְבָּאָד, מָרְיָנָאָבָּד, פֿרָאַנְצִיסְבָּאָד,
אוַיסְגִּיָּה, לִיִּי-מָאָרִיךְ, טַעַפְּלִיךְ-שְׁנָאוָן, דָּאָס אִידִּישָׁקִיטָה אָט זַיִּד אַנְגְּגָעָזָה אַוִּיפָּזְדָּן
אַיְדָעָן שְׁרִיט אָן טְרִיטָה, די יְשִׁיבָּה זַעַנְעַן גַּעֲוָוָן גַּעֲפָקָט מִיט טַיְעָרָעָ
בְּחוּרִים, אָן דָּאָס קָוָל הַתּוֹרָה הַאָט גַּעַהְלִיעָכָט יוֹם וְלִילָּה

אין די סודעטן האבן געווואינט טייערעד אידן, גרויסע תלמידי חכמים, בעלי יר"ש, פארמאגט די גראסטע פאבריקען, געהאנדעלט מיט גרויסע וועלט פירמעס, גרויסע עשירים און געוואלטיקע בעלי צדקה וגמלות חסדים, געשטייצט מיט בריטיארכיקיט מוסדות התורה, געהאלפֿן פאר זיינער קאראפאטישע אורימע ליט.

די טייערעד בליענדיגע אידישע קהילות זונען געוווען פון די ערשטע אין דער רייעע, חרוב צו ווערין דורך די דיטש נאצים. אין די סודעטן האבן די אנטיסעמיטן געההייבן זיינער קעפ באלאד ווי דער רשות היטלער ימ"ש אין געקומען צו דער מאכט אין דיטשלאנד, פון דארט האט אroiיסגעשפראצט די גראסטע רשעים וועלכע האבן אללו' יארן געפירות אגרויל פראפאגאנדע קודם קעגן דעם איד און נאכעהר אונטערגערבאָן די יסודות פון דעה אינגעַר טשעכישער רעפובליך.

אין דער צייט זונען דער דיטש האט צוגערויבט די סודעטן. זונען תיכף אללו' אידן פאטרייבן געוווארן, דאס פארמעגן צוגערויבט, די הייזער, פעלדער, פאבריקן, נספּ ושותה כספּ, אללעס האבן די דיטשן איינגעַליבגען, געוווארן די בעלי בתים אויף אידישער הארץוועגען, דער סכום פון די גזילות ווערט געשאָצט מערער ווי 20 מיליארד טשכישׁ קרוינעס.

נאך דער באפריאונג האבן די טשען גוט געדענקט וואס זיי האבן באדרפט אויסטהַיִן פון די סודעטישע נאצים, זיי האבן געוויסט דאס אללו' צרות איז אויף זיי געקומען איבער זיי, דאריבער האבן זיי קוים געוווארט אויף דעם טאג ווען זיי וועלכּן קאנען בעצאלן פאר די גרויסע כפוי טובה, וועלכע האבן איינגעטינקען אין בלוט גאנץ טשעכּי.

די ערשטע נאצים אין די סודעטן האבן זיך באצ'יטענס אַפְּגַעַפּוֹצַט פון דער סביבה, זיי האבן דערשמעקט איז זיינער יומן הדין איז נאענט, און נישט האבענדייך חشك אַרְיִינְפָּלֶן אין די רוסישע הענט האבן זיי עוקר געוווען, פארשלאָסן זיינער ריכע ווילעס אין קראָלְסְבָּאָד, פֿרָאַנְצְּסְבָּאָד און די רעשת מקומות, פֿאַרְשְׂוִינְדְּעָן געוווארן נישט לאַזְעַנְדְּק אַזְרְפָּן זיך.

נאך זיי האבן די טשען פֿאַרְטְּרִיבָּן די רעשת דיטשן, זיי פֿאַרְשְׂלָאָסְן אין ספֿעְצְּיַעְלָע לְאַגְּרוֹן, פֿוֹנְקָט ווי זיי האבן געמאָכט מיט מיליאָנְעָן אידן און

מענטשן משאר אומות העולם. דער חילוק איז נאר געוען דאס די דיטשן זונען נישט גבראכט געוווארן קיין אוישווייז, בעזיז, מיידאניך, טרועלינגקע, זי' האבן בעקומווען זיעיר לעבן אלס מתנה.

די גרעטען יחסנים צו ירשנין דאס פארמעגן פון די סודעטישע דיטשן זונען געוען די תשעכישע לעגינגען, וואס האבן זיעיר לעבן אינגעשטעלט צו העלפֿן באפריעין די רעפֿובלֿיק. זי' האבן זיך אויסגעקליבּן וועכלעט פארמעגן סייאן זי' אליאן געפֿעלן און זיך דארט באזעט. אויסערדעט האבן זי' בעקומווען פון דער רעג'ירונג אינגערטישט עגשעפטן אונגעפאקט מיט סחרות, בעלי מלאהס האבן זיך גענוומען די בעטשׂ ווערך שטאטן, פעלס ארבײַטער האבן בעקומווען רייכע ווירטשאפטן, בהמות, תבואה מאגאזינען, מאשינען, ארכוש וואס איין ווערט געוען שווערט טויזנטר קריינעס.

נאך די לעגינגען איין געקוומען די רייע צו באזען די לאגער מענטשן צוישן זי' טויזנטר קארפאטישע פלייטי הרב. פאר אידן פון קארפאטרוס האט זיך ג'עפֿנט אַנייע וועלט, מיהאט פארלאוט די אורימע דערפֿעלך און געקוומען צו די חברים פונעם תשעכישן ליגוין אין די סודעטן. זי' האבן בעקומווען הייזער מיט ווילעס אונגעפאקט מכל טוב שבועלן, טיערעד מעבלן, קלידונג, מטללין און קריסטאלן, און אווי האט זיך אנטווקעלט אַישוב פון די פיל געליטנע לאגערניקהעס.

אידישע קינדער האבן זיך געמאכט היימן, מהאט זיך דערמאנט אין דער אמאיגער היים, וויאזוי ס'האט אויסגעזעהן קהילה לעבן, באลด איין דארט געגרינדעת געוווארן בתי מודשיים צו דאוונען יומ יומ בצבור, געבייעט מקוואות, און אפיקו אַישיבָה האט עקועטשיט אין קארלסבאד. דאס עשיריות האט זי' נישט פארבלענד די אויגן, מהאט געמאכט התוננות, בריתין מיט שלום זכר'ס געפֿראוועט שבתים מיט ימים טובים אללעס ווי אין דער אלטער דזים.

פרק ארבעים ותשעה

— אלול צייט איבער די חורבות פון די יישובים — ווי אהיין זאל איך גיין? — פלייטום זונגען מיט זיערע כלוי הנולח — אין די דיזפֿי. לאגערן — רבנים ארגנאזירן איפֿסנוי אטורה לעבען — אודים מוצלים וועגן ישיבה בתוירט.

עם זונגען געקבומען די ימי הרחמים והסליחות, חודש אלול שנות תש"ה
 (1945) אין חל פיתולט זיך די גאנצע מריה שחורה פון די סליחות, אַסְך
 שטארקער ווי אין די אַמאָליגע אַרְן. מענטשן דערמןאנען זיך וויאזוי מ'פֿלעגט
 גיינן אין דער ציטט אויף קברִי אַבּוֹת, זאגן תחיננות ובקשות, אונז מיר האבן
 דאס אָוֵיך נישט זוכה געווען. אויף די ציטטען זינגערד פון די פֿלְיטִים
 אַשר קִינְגֶת:

אָז... ווֹי גַּרְוִיס זָעֲנָעָן מִינְעָן ווֹינְדָן
מַאֲמָע ווֹי בִּיזְטוֹ פַּאֲרְשְׂוִינְגְּדָעָן?
וֹוֵי בִּיזְטוֹ אַהֲנִין גַּעֲקּוּמָעָן?
אָפְּלִילּוֹ אָוִיפּ דָעַם בֵּית הַקְּבָרוֹת
קָאָנוּ מַעַן דִּיךְ אַוִיךְ נִישְׁתְּ גַּעֲפִינְגָּעָן.
מַקְנָא בֵּין אַיךְ דָאָס יְתּוּמָלֶעֶךְ
וּוֹאָס שְׁטִיטָא אָוִיפּ דָעַם קַבְּרַיְלֶעֶךְ
קָאָנוּ וַיךְ אָוִיסְטוּנְגָּעָן זַיְן בִּיטּוּר הַעֲרָצְעָלֶעֶךְ
אַבְּעָר אַיךְ, קָאָנוּ נִישְׁתְּ גַּיְן אַיְיךְ קַבְּרָאָבוֹת
וּוֹיְילְלָא דַעַר „כְּבָשֵׂן הַאֲשָׁה“ אַיְן גַּעֲוָעָן דַעַר מְלָאָר הַמוֹתָה.

עם זונען צוביילך אדארך די ימים טובים, מהאט זוכה געווען צו א
בוי יאָר שנות תש"ז, די געבלבען אידין האבן זיך פֿאַרְזָאַמְּעַלְט אַיִּין די גְּרוֹיסָע
שטעט אַריַין, אַיִּין די אַיְנְצִיגָּע בתֵּי מְדֻרְשִׁים ווָאָס זונען געבליבָּן לפְּלִיטָה,
מיָהָט גַּעֲדָאוּנָת באָזָם רָאֵשׁ הַשָּׁנָה, יוֹם כְּפֹרֶת, סּוֹכּוֹת, סְהָאָט גַּעֲלָעָט בַּיּוֹם
הָאָרֶץ, טְרַעַרְנָן שְׂטִיקָן אַיִּין הַאלָּזָן, זַעַנְגִּיג ווַיְאַזְוִי מִזְעַתָּה אָוִיסָּט, אַן ווּעָר
סְפַּעַתָּלְטָל. דַּעַם גַּאֲזָעַן זַוְּמָעַר גַּאֲטָמָעַן זַיְקָר אַרְמוֹגַעַדְרִיט אַרוּם די חַוְּרוּתָה
אַוְן גַּעֲוָאָרט, אַוְלִי... אָפְשָׁר ווּעַט נַאֲך עַמִּיצָּעָר צְרוּיקָקָם אַעֲמָעַן פָּוּן די קַאֲלָכָ-
אוּיוֹוָעָנס, מהאט נַאֲך אַלְיך נִישְׁתָּפָאַרְלִיעָרָן די האַפְּגָ�נָג.

זכרון קדושים

נאר אבער איעדר פרי מארגן האט מיטגעבראכט פרישע בשירות איוב, יעדער פלייט ווען ער אייז האים געקומען, נישט טויט נישט לעבעדייג, האט פארצ'ילט זיין איבערלעבןשין, ווי ער אייז אלץ געוווען, וועמען ער האט אבערגעלאות אין די קאצעת לאגערן ווער ס'זועט זיך שוין נישט צוריק קעהון פונעם גיהנום.

באים שארית הפליטה עולם האט ג'עקברט אין קאפ די שאלת „וואי אהיין זאל איך גיין?“ בליבן אינדרהיהם בי די פיל ירושות האט זיך נישט געליסט, פון וואנט נעמט מען די כוחות צו בייען אויפסניאי די חורבות? גיין זוכן פרישע גליקון אין די סודען, אוזי ווי אחלק היימישע פלייט האבן געמאכט, אייז אויך נישט א'תכלית, קודם אייז דרט נישט אוזי ליביכט וועגן אידישקייט, און אויסערדעム האט דאס הארץ געזאגט און דאס גיטס אין טשעכיאי וועט נישט לאנג דויערן, די שונאי ישראאל וועלן צום סוף ארוויס עסן דעם איז און עם פארטראיבן פון די אומזוסטיגע דיטישע פארמעגענס.

מיט רוקזעקלד אויף די פלייצעס, צוקרישעט, קראנק און פארווײיטאגט, נעמט מען די כל' הגולה, דעם וואנדער שטעקן אין דער האנט, מ'געזעגעט זיך פונגעם טאטעס הוין פון דער ירושה און נחלת אבות. אויף די וויסטע וועגן שפאנט מען צופיס, בייז צו דער באן שטאציאן.

אין די פעלדער שטייען די גוים בי דער ארבייט, זיין גראבן אויס די ריבליך פון דער ערדה, מ'ברעכט אויס די מעלייען פונעם פעלד, אנדערע פירן אהיים וועגנס מיט שמענדיגע הייען, אללעס באצ'יט זיך חונגו פון דעם גערעטניש די אינגע שקצ'ים פאשן די בחמות, זיין ברוטן קארטאפעל, מיטיגקט אין אין „ראפאע“ מ'עסט מיט אפעטיט, מ'טראינקט זיך קלט ואסער פון ערדענע קרייגלך, גוט קערנצעי וואסער, אללעס אייז שא שטיל, און באלייטן מיט א בליך פון רשות דעם פלייט, וועלכער ציהט אפ פון דער געגענד.

אונטערוועגן באגענט מען די גראיסע אונגארישע קרויט וועגן מיט די מעשגען גלעקר אויף די הויכע פרד, זיין אהינו פארן זיין? פאר וועמען ברענגען זיין זיער סחרה צו פארקופן? די חושים ווערן אינגןץ פארמיישט און מיחלומט בהקץ, וויאזוי ס'אייז אמאָל געוווען אינדרהיהם בעת ההיא.

איעדעם יאר אין דער אסיען צייט, פלאגן זיין אנטקומען אויף חוסט,

סעליש, טעטש, וואלאווע, באלאדענט און באפקט מיט הייפטלך קרויט, מיט וועלכון אידז פלעגן זיך שפייזן א גאנצן ווינטער, די מאד'ארון פלעגן ארום רינגלן אללע שטטעטלך און דערפלך מיט דער סחרה, ראכיוו, יאסין, זיך געשלאפט צוישן די שמאלע שטעגן אין די בערג ארויף איבער די פאלאניגעס בייז בריסטער, באזוכט סינאואר, און ליאדיגראייטי דורך דראהייז אחים.

איןמייטן יעדען דארף פלעגן זיך שטיין, און אחינו בני ישראל, פלעגן זיך איינקוויפן גאנצע זיך מיט הונדרטרט — צוויי הונדרטרט הייפטלך קרויט, געהאט דערמיט זיך צו שפייזן, ראסל מיט בונדליך, ראסל מיט בעראקס אינדערוואן, האלאפץיס פאר צימעס לבובד שבת.

בײַ אללע שטאציאנען גייען און קומען פלייטים, אללעס איז גרייט אין וועג, א חלק קיין איטאליע אנדערע קיין דיטשלאנד זיך באזען אין די מהנוּת הפליטים, ווארטן אויף דער ערשותער מעגליכקייט א羅יספאהרן קיין אמעריקה, אבער עולה זיין קיין ארץ ישראל.

אין שנת תש"ו — זענען געווען אין דיטשלאנד 140 טויזנט אידישע פלייטי הרב, 110 טויזנט אין דער אמעריקאנישער זאנע, דאס רעשת אין דער ענגליישער זאנע. אין בערגן בעלזן האט זיך געפינען אסך פלייטים פון קארפאטנروس, פיל קראנקע און שוואכע מידלער, וועלצע האבן שפעטה זוכה געווען בליבן פון די שרעקליכע קראנקיטן און מגיפות.

די ערשות וואכענס נאך דער באפריאוונג איז געווען שוערטע צייטן פאר אללע לאגער מענטשן, בייז ס'אייז אנטקומען די הילך פון אידישער ארגאניזאציעס, וועלכע האבן געשיקט פאר די באפריאיטע שפייז פאקטן, רפואות קלידונג, נאך שפעטה איז די הילך ארבײַט אסך פארבערט געווארן מיטין אנטקום פונעם „דושוינט“. צו באשריבן זייר הילך באדרף מען א גרויסס ספר, וויל זיך האבן פארציצענט א שיינעם בלאת אין פועלות הצלחה, און פיל טויזנטר פלייטים וועלן זיך דאנקbaar זיין כל ימי חייהם.

אין די די.פ.י. לאגערן זענען די אידישע פלייטים געווען קודם אויסגעמייטט מיט באפריאיטע און צוואמגעלאפנע פון אנדערע אומות העולם, פאלאקון, אונגארן, אוקראינער, אללעס געברענטער רשעים, וועלכע זענען געגעשטעקט מיט אנטזועמעיטיזם פון די דיטשע נאצישע ס.ס. צוישן זיך פיל אוקראינער,

וואס האבן אין גאליציע אומגעבראכט אובזערע שוועסטערס און ברידער אריבער דעם „דניעסטער“, אונגארישע „גילאשיס“ באנדיטן וואס האבן צו געהאלפַן דעם רוצח אייכמאן ימ"ש צו ברענגען אונזערע עלטערן קיין אוישוויך.

זויי האבן מורה געהאט זיך אומקערן אהיים, טאמער וועלן זיי באדרפן געבן דיין ווחשבון אויף זיערע בלוטיגע מעשים דאריבער האבן זיך זיך פארמיישט צוישן די פלייטים וועלכע זענען געוווען זיערע קרבנות.

לויט דעם באפעהעל פון גענעראל אייזענהויער, אין געוווען שטרענג פארבאטן צו נייטן די אונגעלאפַן גוים זיך צורייק קערהן האיים. אונשטאט זיי דן זיין פאר דעם שפיקות דמיים, און שיקן זיי צו דער תליה, האבן זיי בעקoon אללע פרייליגעס אלס פלייטים, פינקט ווי דער אויסגעפלאגטער לאגער איד. איזוי איז געשאָפַן געוווארן אין די פלייטים מחנות בלאקן פון טויזנטר אונגארן, פאלאָקן, פראנצ'יזן, אוקראינער, יוגאסלאווער, אללעס אונטער-וועלטס מענטשן, גרויליקע אנטיסעמעטען.

די שלעכטן נאצ'ים זענען געליבּן נאך דער מלחהה געווונדט, אויס-געפרענסן פון אידיש גוטס, אונגעזיגן זיך מיט אידיש בלוט, באָלד זענען זיי געוווארן גאנצע הערשערס אין די די.פ.י. לאגערן אונטער דעם אמריקאנשן דגל, די בייזע רשייטים האבן ממשיך געוווען צו צאנט דאס בלוט פון אידיש לאגערנויקעס. ערשות נאך אַבִיטערן געראנגעל מעד אידישע מנהיגים ואָל האט געדייערט חדשים, האט מען מצילח געוווען דאס אידן זאלן ווערן אָפַ געזאנדערט אין עקסטערע לאגערן, דעמאָל אין אַבְיסָעל לייכטער געוווארן דאס זיצן אין פלייטים מחנות.

איינע פון די שוערטטע פראבלעמן נאך דער באָפרֵייאָונג אין געוווען צו אַרגָּנִיזָּרֶן דאס תורה לעבען אויף דער בלוטיגער ערְדָּס, ס'האָט געפההָלָט די אַמָּאלִיגָּעָרְבָּנִים אויפּוועקָן די אַידִישָׁעָנִשְׁוָתָהָרָט, טְרִיבִּיסְטָן די צוּבְּרָאַכְּנָעָה הערצער. מענטשן האבן זיך אַרְוָמְגָּעָטָרָאָגָּן מיט שאלות צום רבש"ע פֿאָרוֹוָאָס? וואס האט דאס אַידִישָׁע פְּאָלָק אָזְוִי שְׁטָאָרָק גַּעֲזָוְנִידִיגְּט, או מיר האבן אויף זיך געבראָכָּט אָזָא שְׁטָרָאָף, אַידָּן זענען גַּעֲזָוְנִיְּתָהָרָט, מְהָאָט זיך באָדָּרְפָּט מְחוֹק זַיְן, אָזְן אַרְוִיְּפִּירָן אויף דעם דָּרָךְ הִישְׁוֹר, אַינְגָּעָן קִינְדָּעָר, קְלִיְּנָעָה בְּחָוִרִים פון עפּעַנְגָּן אַגְּמָרָא אַבְּעָר אַידִישָׁע ספר אַידִישָׁע קִינְדָּעָר האבן גַּחְלוֹמָט אַטְרִיסְט וּוּאָרט, אויף אַקְוֵל פון „גַּהְמוֹ גַּהְמוֹ עַמְּלִי...“.

אינדערצייט זונגען באזוכט געוווארן די לאגערן פון רבענים, ראשין ישיבות פון אַרְצָה יִשְׂרָאֵל, אַמּוּרִיקָה, עֲנָגָלָנָה, פְּרָאַבִּירֶט אוֹיפֿלָעֶבֶן צָוְרִיק די עצומות היבשות גִּיסְטִישׁ. די גְּדוֹלִים האַבָּן באַוּוּינֶט דַּעַם חֻרְבָּה, אָוּן זִיךְרָה גַּעֲבָעָטָן מִיט פְּלָאַם פִּיעַרְדִּיגָּע דְּרָשָׂות צַו די אָוְדִים מוֹצָלִים: „טִיעַרְעַ בַּרְיַדְעָרְלָךְ! פָּאַרגָּעָסְט נִישְׁטָה דָּאַס אַקְלִינְגָּע צָהָל פָּוּן אַיְיךְ אַיזְוַיְיךְ אַיבְּרָגְּעָבְּלִיבָּן, אַיר מוֹזָט מְשִׁיךְ זַיְינְגַּן דָּאַס רַעַלְגַּעַזְעַ אַידְעָנָטוּם, שְׁפִינְגָּעַן דִּי גַּאלְדָּעָנָע קִיטָּט וּאַס אַיְיָרָעָע עַלְטָעָרָן די קָדְשִׁים האַבָּן זַי גַּעֲפָלָאַכְּטָן מְדוֹר דּוֹרוֹת.

די רַעַלְגַּעַזְעַ אַרְגָּאַנְיָאַצְּיָעַס האַבָּן זַיְיכְּ אַרְיִינְגָּנוּוֹאַרְפָּן אַיְן דַּעַר אַרְבִּיאִיט זַיְיָ זַעַגְעָן גַּעַוְוָאָרָן די יְוָרְשִׁים פָּוּן די חָרוּב גַּעַוְוָאָרָנָה קְהִילָּות. עַס האַבָּן זַיְיכְּ פָּאַרְשָׁפְּרִיאִיט אַיְבָּעָר גַּאנְצָה דִּיְתִּישְׁלָאָנָה די שְׁלִיחִים פָּוּן „אַגּוֹדָה יִשְׂרָאֵל“, — „פּוּעָלִי אַגּוֹדָה יִשְׂרָאֵל“, — „צָעִירִי אַגּוֹדָה יִשְׂרָאֵל“ — „מָרוֹחִי“, — „תּוֹרָה וּבּוֹדָה—בְּנֵי עַקְיָבָא“ סִיְּ פָּוּן אַרְץ יִשְׂרָאֵל אַוְן סִיְּ פָּוּן חֹזֶק לְאַרְצָה, זַיְיָ האַבָּן גַּעַשְׁטָרָקָט אִיד אַחִים הַלְּפָנָן אוּפְּשָׁטָעָן די הַרִּיסָּות בֵּית יִשְׂרָאֵל.

אַקוֹּרְצָעַ צִיִּיט נַאֲךְ דַּעַר בְּאַפְּרִיאָאוֹנָגָג, האַבָּן חַשּׁוּבָה רְבָנִים זַיְיכְּ גַּעַנוֹמָעָן אַרְגָּאַנְיָיִרְן יִשְׁבּוֹת. פָּוּן די עַרְשָׁטָעָ יִשְׁבּוֹת אַיְן אָוּנוּ בעַקְאנְטָה די יִשְׁיבָה אַיְן פָּעָרְנוֹוָאָלָה, יִשְׁיבָה שָׁארִית יִשְׂרָאֵל אַיְן בָּרְגָּן בְּעַלְוָן, אַיְשָׁיבָה אַיְן צָעָלְשָׁהִים, יִשְׁיבָה מָאוֹרָה גּוֹלָה אַיְן רְוִים אַיְן נַאֲךְ אַנְדָּעָרָעָ.

עַס אַיְן פְּרִישָׁ אַנְגָּעָצִינְדָּעָן גַּעַוְוָאָרָן דָּאַס תּוֹרָה לִיכְטָה, מִיהָאָט וּוִידָּעָמָאָל גַּעַזְוָהָן אַיְדִּישָׁעָ צְוָרוֹת, שִׁינְעָן בְּחוֹרִים מִיט בָּעָרְד אַוְן פִּיאָוֹת, חַסִּידִישָׁע אַיְגָּגָלְלִיָּה וּוְעַלְכָּעָ לְעַרְנוֹן אַיְן דָּאוּזָעָנָעָן בְּהַתְּמָדָה. גַּעַזְוָעָנָעָן לְעַרְעָרָס פָּוּן „בֵּית יַעֲקֹב“ האַבָּן צְוּנוֹפָגָעָנוֹמָעָן אַיְגָּעָ אַיְדִּישָׁע מִידָּלָךְ, זַיְיָ דָּרְמָאָנָט פָּוּן דַּעַר אַלְטָעָר הַיִּם זַיְיָ צְוּגָּעָרִיָּט צַו וּוּרָן שְׁפָעָטָעָר אַיְדִּישָׁע מַאמְעָס.

פרק חמישים

— קאראפאטיאשע פלייטים איז רומעניע — זובען אוועג קיון
ארץ ישראל — פארשטייךרטס פון ממשלות באזוכן דיפין.
לאגענון — אי לענאלאע שיפן, „תל-חיין“, „הייל העברי“, „הגהה“
— הגהה שיף מיט 2800 מעפלים איז אסכה — ושבו במלט
לגבולם — שרידי השואה ביונן די חרוב געווארנע חיים על
טהרת הקודש.

א שטראם פון פלייטים — ואני בתוכם — האט געוזכט אוועג עולה
זיין קיון ארץ ישראל דורך רומעניע. טראנספארטן פלייטים פון מאראמאריש,
קאראפאטנروس און פון אנדרען לענדער האבן געוואנדערט איבער די שטעת
פון טראנסילוואנייע, פראבירט זיער מול זיך דערוזעהן אויף א שיף איסטאנצע
זו פארן קיון ארץ ישראל.

אידישע ארגאניזאציעס באזאם מיט שליחים פון ארץ ישראל האבן
זיך מטפל געוווען מיט די אללע מענטשן, זיי האבן אויפגעשטעלט פאלקס-
קאכן ווי אפליט האב בעקומון אמיטאג צו עסען. מיהאט געהאלפן שווערצן
גרעניצן לעגאל, אי-לעגאל, קיון אונגארן, איטאליע, יוגאסלאוועע, דער עיקר
齊על איז געוווען אויפברעגן די פארשלאנסגע טויערן פון אונזער הייליגן לאנד,
זו באקעמען די גזירות וואס דער ענגלענדער האט גוור געוווען אויף דעם
„שארית הפליטה“.

דער שווערטער פראבלען איז געוווען מיט די אינגע פלייטים. די
קיינדר וואס האבן זוכה געוווען זיך א羅יסרייסן פון דاكتאר מענגעליס געגאל,
אויסגעהאלטן דאס אוישווייצער גיינהו. יעדעס אינגען אידער מיידעל איז
געלאפען נאך דער באפריאיונג אהיימ זיכן טאטעע—מאמע, און או זיי האבן
געטראפען אללעס חרוב ונחרב, קיון עלטען, קיון געשוויסטער, קיון קרוביים,
האט מען געלאנושעט אויף דער וועלט נע ונדה, הוונגעריך, קיון ליטיש בגד,
קיון געלד, קיון מקום מנוחה ווי איבערגעכטיגן אנאכט און דערוואראעמן די
פארטראיקענטע ביינער.

די „עורה ראשיה“ די ערשתה היילך פאר די אינגע פלייטי חרבי איז
געגעבן געווארן דורך די אידישע ארגאניזאציעס, און ספוציעל חאט זיך

תעד

זכרון קדושים

אויסגעציינט אין פעלות הצלחה „אגודת ישראל“ וואס איז געוען די שטארקסטע
און אויך די ארגאניזירסטע פארטוי איז רומעניע.

קאראפאטישע בחורים געוועזנע לאגערניקעム גרייטן זיך
עליה זיין קיון ארץ ישראל. דער מתר, צוויטער לינקס

באלד נאך דער באפריאונג האבן החוביה עסקנים געוזרגט צו מאכן
הימן פאר אורימע עלענדע יתומים, מיאט געגרינדעת „קיבוצים“ — „בית
לפליטים“ איז די שטעט סיגט, גראסואָרדִין, קלַיוּעַנְבָּרג, בוקארעשט.

זכרון קדושים

אין די מקומות הקלייטה האט מען געהאלפֿן דעם פְּלִיט זיך שטעלן אויף די פִּיס,
אויסער די גוטע קאסט האט מען אויסגעקלַיידעט יעדען אײַנעם מיט ווינטער
בגדים, פָּאַרְשָׁאָפֶט ערטער ווי זיך צו לערנען אַגּוֹטָעַ מלָאָכָה, אַרְגָּאַזְיָירַט
שעורי תורה, מיט די אַנדְרָעַ בְּאַדְרָפְּנִישָׂן.

אין גראסואָרדִין האָבָּאָדָּשׁ שְׂוִין געפֿיוּן פֵּיל קָאַרְפָּאַטְיִישׁ בְּחוֹרִים
און מיידליך, פְּלִיטִים ווועלכּעַ זענען גַּעֲבַּלְבִּין אַיִּנְצְּעַלְעַ פָּוּן די חָרוֹב גַּעֲוָרְנָעַ
ישובים, זַיִּה האָבָּאָדָּשׁ אַיִּנְצְּעַלְעַ פָּוּן די קִינְדָּעַר הַיְּמָעָן פָּוּן „אָגּוֹדָת יִשְׂרָאֵל“
וּוְאָס אַיִּז גַּעֲוָעַן אָונְטָעַר דָּעַר פִּוְּרָעָרְשָׁאָפֶט פָּוּן דַּעַם חַשְׁבָּהָן עַסְקָן, אָגּוֹדָה
מְנַהֲגָה רְ' שְׁלָמָה יַעֲקֹב גָּרָאָס, גַּעֲבָוִין אַיִּן מַאֲרָאַמָּאַרִישׁ, הַיִּנְטָאָחָר אַיִּן
יִשְׂרָאֵל פָּאַרְלָאָמָעַט מְטֻעַם אָגּוֹדָת יִשְׂרָאֵל.

אַיִּן מֵשֶׁךְ פָּוּן ווַיְנַטְעַר תְּשִׁׁיּוֹן זענען אָוְנְגָּעָפְּלִיט גַּעֲוָוָרָן אַלְלָעַ דִּירָות
פָּוּן דַּעַם צַוְּיִי שְׁטָאָקְעָדִיקָן בְּנוֹין, די עַרְשָׁטוּ שְׁטָאָק אַיִּז בְּאוּצָט גַּעֲוָוָרָן פָּוּן
אוּרִימָעַלְעַנְדָּעַ מֵיְדָלָךְ, די צַוְּיִיטָעַ שְׁטָאָק פָּוּן אַיְגָעַ בְּחוֹרִים אַלְלָעַשׁ שְׁוֹאָכָעַ
און קְרִיְינְקְלִיכָּעַ קִינְדָּעַר פָּוּן די קָאַנְצְּעַנְטָרָאַצְּיָאנָס לְאַגְּעָרָן.

פֵּיל כּוֹחוֹת האָבָּאָדָּשׁ די כָּלְלָה טְעוּרָס אַרְיִינְגָּעָלִיגָּט אַיִּפְּצָחָהָלָטָן די מְסֻדּוֹת.
יעַדְעַר אַיִּנְעַר פָּוּן די פְּלִיטִים אַיִּז גַּעֲוָעַן אַעֲולָם פָּאָר זַיִּה, יַעַדְעַרְס קִינְדָּר
הָאָט בְּאַדְאָרְפֶּט אַסְפְּעַצְיְּעַלְעַן טְפָוָל, פֵּיל זענען קְרָאָנָק גַּעֲוָוָרָן אוּפִּיהָ לְוַגְּעָן,
מוֹגָעַן אַיִּנְפְּעַקְצִיעַס, אַיִּטְעַרְדִּיקָעַ אַוְיָעָרָן, אַוְיָגָן מִיט אַנְדָּעָרַע מִיחּוּשִׁים, די
אַלְלָעַהָאָט מַעַן בְּאַדְאָרְפֶּט הָאָלָטָן אַיִּז דָּעַר אַיִּדְישָׁעַר שְׁפִּיטָאָל, זַיִּה בְּעַזְוָרָגָן
מִיט רְפּוֹאָתָה, וְאַז אַיִּז גַּעֲוָעַן דְּעַמְּאָלָט אַיִּקְרָהָמְצִיאָהָתָה. אַדְאָנָק דַּעַם גַּעֲוָוָלְטִיגָּן
מִסְרָרוֹת נְפָשָׁהָ פָּוּן די גּוֹטָעַ מְעַנְשָׁן זענען די אַלְלָעַ קִינְדָּעַר שְׁפָעָטָעַר גַּעֲוָנָט
גַּעֲוָוָרָן, אַז גַּעֲבָוִיעַט אַיִּדְישָׁעַר הַיּוֹעָר.

אַיִּן דָּעַר שְׁטָאָט גְּרָאַסְוָאָרְדִּין האָבָּאָדָּשׁ זַיִּה אוּרְקָ צְוּנוּפְּגַעְלִיבָּן פִּינְעָ
ישִׁיבָה בְּחוֹרִים, זַיִּה גַּעֲוָעַט לְעַרְנָעָן אַיִּן דָּעַר ווַיְזָנְצִיעַר יְשִׁיבָה. האַדְמָוָר
מְרוֹן רְבִּי חִיּוֹם מַאֲיִר הַאֲגָּעָר שְׁלִיטָאָ, אַיִּז גַּעֲוָעַן דָּעַר טָאָטָעַ פָּוּן די פֵּיל
יתּוֹמִים, פְּלִיטִים פָּוּן די דָּעַרְפָּעָר אַיִּן מַאֲרָאַמָּאַרִישׁ אַזְנָבָאָטְרָוָסָלָאָנָד, טִיעָרָע
בְּחוֹרִים פָּוּן די אַלְטָעַ ווַיְזָנְצִיעַר חַסִּידִים ווּלְכָעַ זענען אַומְגָעָקָוּמָעַן אוּפִּיהָ
קִידּוֹשׁ הַשֵּׁם.

אַיִּן דָּעַר יְשִׁיבָה הָאָט מַעַן גַּעֲלָרְנָט פְּלִיסִּיגָּ, אַנְשָׁטָאָט די גַּעַשְׁטְּרִיפְּטָעָ
הַעֲפְּטָלִינְגָּס קְלִיְּדָעָר, הָאָט מַעַן ווַיְדָעָר זַיִּה מַתְלָבָשָׁ גַּעֲוָעַן אַיִּן דָּעַר חַסִּידְיָשָׁעָר

טראגע, קאפטענעס, סאמעטינע הווען, לאנגגע פיאות מיט בערדלך, אונז מהאט זיך געגרייט עולה זיין קיין ארץ ישראל, ממשיך זיין צו לערגנעם אין דער ווייזניצער ישיבה „דמשק אליעזר“.

צוביסלך צוביסלך האבן זיך צו ניפגעקליבן אין שטאט דאס ריעשטל חסידים, באפריליט פון די „מונקא-סואדן“ אונז אנדערע לאגערן. ווייזניצער רביס הוייף אייז אויפגעלאכט געווארן, איזן האבן געפיגען ביימ רבי דברי נחמתה ועדוד, ווער סייז אריין צום רבי מיט אקוויטעל האט געפילט א פארלייכטערונג, דאס אויסגעלאשענע פנים האט אויפגעלייכט, אונז די ווארמע ברכות פון אדמור"ר שליט"א האבן באלייט יעדען איינעם. די טישן זענען געפיהרט געווארן מלכחות'דיק, דאס דאוועגען, די שיינע ניגונים, די תורה'ס ביי די טישן, האט אריינגעבראכט אחים אונז געתטארקט די צוקריישעטע אברים.

אייר תש"ו — אדמ"ר מווישנין שליט"א, פאדערט שטרענע
עפנענו די פוויירן פון ארץ ישראאל פאר די יונגע פלטוי הרב,
קרבתות פון די נאציז לאגעין

זכרון קדושים

דער אמרת אייז איז דער פראבלעם פונעם „שארית הפליטה“ אין די
דייטשע באפרירטע לאגערן האט מטריד געווען עטליכע ממשלוּת פון די
דעמאקראטישע לענדער. איז די צוויטע וועלט מלחמה האט זיך גענדיגט, די
בלוטיגע פורהאנג פון די הונדרטער פארניצטונגס לאגערן אייז אויפגעהויבן
געווואָן, האט די וועלט ערשות דערזעתן דעם גראיסען חורבן, די פלייטי חרב
האָבן געוויזן אַבעשלְלִיגונגס פינגעעד כלפי די אומות העולם, וועכלכע האָבן
אגאנץ גוט געוויסט וואָס טוֹט זיך אָפֿ אָושוּיז אָוּן דָאָך זענען זִי געשטאָנען
מייט די פֿאָרְלִיגֿיגֶטָה הענט, נישט געזוכט מיטלאָן וויאָזִי מצעיל זִין אִידִישׁע קינדער
פֿוֹן די נאָצִישׁע בעגָל.

כדי צו פארשטיין זיינער געוויסן, האבן עטיליכע מדיניות געזונט אדרך
ווייאזוי צו לעזן די פראגע פון די לעבענגבאליבנע לאגער מענטשן. פארשטיעהרטס
פון ממשלוות זונגען אונגעקוממען אין די דיפ. פ. לאגערן, זיך באגעגענט מיטין'
עלום, אויסגעפרעגט וועגן די פלענער לעתיד, ווי אהין מיזויל פארן זיך באזען.
אויר האבן זיין באזוכט די קראאנקע איננוואילידן, געזעהן זיך מיט די אפערירטע
און שוואכע אלעלס חוקר ודורך געווונן און פאראשריבן. ווען די שליחים האבן
זיך אומגעקערט אהיים האבן זיין אייבערגעגעבן אדין ותשבון וואס זיין האבן
געזעהן און געהרט.

איינער פון די השוב'ה שליחים איז געווען דער שליח פונעם אמריקאנישן פריעזידנט הארי טרומאן, ער האט זיך מעד ווי אנדערע פאראיינטערעסיטט נאך אייעדען פרט, און נאכחד איבערגעגעבן דעם נשיא אמר'דיק בילד פון די לאגער מענטשן.

געוועזענער פרעוזידענט טרומאן, וועלכער רעכנט זיך אלס אינער מהסיד אומות העולם, האט זיך גבעטען צום ענגלאנדער ארײַנְגָּלוֹן קייזֶר שְׂרָאֵל כאטש הונדערט טויזנט אִידִישָׁן פְּלִיטִים, אַבָּעָר זִינְגָּעָן וּוּדְרָטָעָר זַעֲנָעָן גַּפְּאָלָן אויף פֿאַרְשְׁטָאָפְּטָע אָוַיעָרָן, עַנְגָּלָאנְד האט גַּעֲוִינְקָן מִיט חָנוֹפָה בְּלִיקָּן צַוְּ דִּי אַרְאָבָּעָר, גַּעֲוָאָרָן גַּוְעָט פְּרִינְד מִיט דָּעַם מַוְפָּתִי יִמְשָׁש, וּוּלְכָעָר אַיְזָעָן אַחֲבָּעָר צֻם אַרְכִּי רֹצֶחֶת הִיטְלָעָר יִמְשָׁש, אָוּן עַם צַוְּגָעָהָאלָפָן אַוְיסְפִּיהָרָן דִּי פִּינְסְטָרָעָר פְּלִעְגָּעָר קַעְגָּן אִידִישָׁן קִינְדָּעָר.

אוון או ס'האט נישט געהאלפן די אלעט תחנות ובקשות, די מנהיגים פון דעם אידישן יישוב האבן דערזעהן או די ענגלאנדער זונגען כפוי טובה,

גייען מיט די אראבער עד האסוף, ס'אייזו כלו כל הקיצין, דעמאלאט האט מען באשלאָסן צו ברעכַן מיט כוח די טויערַן פון אַרטְזְנוּה הקדושה.

שליחים האבן זיך פארשפֿרייט אין די אַירְאָפֿעַישׂע לְעַנְדֶּעֶר, גַּעֲרָבִיַּט מיט מסירות נפש, צגעריגיט די פְּלִיטִים עולָה זיין אַ-לְּעָגָל קִין אַרְץ יִשְׂרָאֵל. שיפַן פַּאֲדָלָאָדָעָט מיט טויזנְטֶר מעפִילִים האבן גַּעֲשֹׂוְיְמַעַן אין דער רִיכְטוֹנָג צו די ברעגָעַס פון אַרְץ יִשְׂרָאֵל, צוישַׁן זַיְדִּי שיפַן „תֵּל חַי“, — „הַחִילִיל הַעֲבָרִי“ — „הַגָּנָה“.

די ענגלענדער פון זַיְעַר זַיְיט, האבן זיך אויך צוֹגְעָרִיגַּיט מְקֻבָּל פְּנִים זַיְן די נִיְיעַ עַולְמִים. מִילִּיטְעָרִישׂע כּוֹחוֹת, בְּעוֹוָאָפְּנַטַּט מִיט אַלְעָרְלִיַּי כְּלִי זַיְן האבן גַּעֲהִיט אוּיף די אַרְץ יִשְׂרָאֵל בְּרַעֲגָעַס, עַרְאָפְּלָאָגָעָן זַעֲנָעָן גַּעֲפְּלִיגַּן זַוְּכוֹן די מעפִילִים שִׁיפְּלָךְ, אֲפִילּוּ אַרְאָדָאָר שְׁטָאָצִיאָן האט צו גַּעֲהָלָפַן צו דער שְׁמוֹצִיגָּעָר מְלָאָכָה. וּזְעַן זַיְן האבן נָאָר דְּעַרְשָׁמָעָט אוֹ אֲשִׁיפַּת מִיט מעפִילִים דְּעַרְנָהָגְטָעָרֶט זַיְךְ, אַיְזָן בָּאָלָד אַרְוִיסְגַּעַשְׂקָט גַּעֲוָאָרָן אַעֲגָלִישׂע קְרִיגָּס שִׁיפַּן צו גַּעַמָּן די הַיְתָלָעָר קְרָבָנוֹת אַיְזָן גַּעֲפָעָנְגָעָוִישׂ.

אַגְּאנְצָן וּוַיְנְטָעָר שָׁנָת תש"ו, האבן מִיר אַרְוִיסְגַּעַקְוּקָט אוּיף דָּעַם טָאג וּזְעַן מִר וּוּעָלָן שָׁוֵין זַוְּכוֹת זַיְן צו פָּאָרָלָאָזָן דָּעַם קִיבְּיוֹץ אַיְזָן גַּרְאָסְוּוֹאָרְדִּין. יַעֲדָעָר אַיְזָן גַּעֲזָעָסָן אוּיף דָּעַם פִּינְטָלָל כְּלִי גּוֹלָה אָוָן זַיְךְ מְפָרָנָס גַּעֲוָעָן מִיט די הַבְּתוֹחוֹת פון די שְׁלִיחִים, הַיְנָטָט. מַאֲרָגָן. אַיְזָן אַוְאָךְ. אַיְזָן אַחְוָשָׁד.. אַזְּזָן זַיְן נָמָאָס גַּעֲוָאָרָן הַעֲרָנְדִּיגָּה די פּוֹזְמוֹנִים, אַבָּעָר קִיְּנָעָר האט זַיְךְ נִשְׁתַּמְשָׁת מִיאָש גַּעֲוָעָן.

אַיְזָן אֲשִׁינְעָם זַוְּמָעָרְדִּיגָּן טָאג פָּוּן חַודְשׁ תְּמוֹז, זַעֲנָעָן מִר אַגְּעָשָׁלָאָסָן גַּעֲוָאָרָן צו אַגְּרוֹיסָן טְרָאָנְסְפָּאָרֶט אֵי לְעַגְלָאָעָ פְּלִיטִים, מִיט שְׁמָחָה זַיְךְ צִינוּיפַּ-גַּעֲפָאָקָט אָוָן וַיְלָכְוּ... וַיְסָעוּ..

פָּוּן רְוֻמְּנִיָּעָ זַעֲנָעָן מִר אַרְיְבָעָר קִין יוֹגָּאָסָלָאוּיָעָ, גַּעֲרוּעָט עַטְלִיכְעָ טָעָג אַיְזָן זַאָגְרָאָבָּא, גַּעֲפָרָוָן מִיט די צַעֲגָעָר, גַּעֲגָנָעָן צַוְּפִּיס, בֵּין מִר האָבָּן זַיְךְ דְּעַרְזָעָהָן בֵּין דָּעַר שִׁיפַּן „הַגָּנָה“ וּוּלְכָעָ האט אוּיף אָוָן גַּעֲוָאָרֶט אַיְזָן אַקְרָנוּ זַוְּית, אַיְזָן אַלְטָן פָּאָרְשְׁטִיפְּטָן פָּאָרֶט, בְּעַהָּאָלָטָן מַחְשָׁש עַיִּニָּי בִּישָׁא, בֵּין אַרְיִינְגָּאָנָגָה האט מַעַן גַּעֲטִילָט צִידָה לְדָרָה, אֲפָלָשׁ וּוּאָסָעָר צו טְרִינְקָעָן, אָוָן אַרְוִיסְגַּעַמְאָסָטָן אַגְּלָעָגָעָר אוּיף בְּרַעֲטָעָר, צְנוּוֹיְפְּגַעְפְּרָעָסָט וּזְיַי די הַעֲרִינָג אַיְזָן פָּאָס.

זכרון קדושים

די נסיעה איין געווארן שועער, די היז מיט דעם מהסור אין וואסער צו טריינקען האט זיעיר אפגעשווואכט, אבער דאך איין מען געפארן לוסטיג און פריליך, א קליניקייט ? סוף סוף פארלאונ מיר די גלוט לענדער, די ערעד וואס האט אונגעזאפט איין זיך דאס בלוט פון אונזערע קדושים, אללעס איין מען מקבל באהבה, אבי צו קומען צום ציעל, טראטען אויף דער הייליגער ערעד.

די ערשות טאג האט זיך אללעס געפירת איין דער ארדענונג, די שיפ איין געשווימען איין שיינעם ווועטער, די מענטשן זגענען רואיג אין שטיל, נאך זעם פלאן האבן מיר באדראפט איין אקורצער צייט אנטקומען קיין ארץ ישראל, זיך אroiיסדריען פון די ענגליישע קריגס שיפן, בגניבעה אפשטייגן ערגייך ווי. און די שיפ האט באדראפט זיך אומקערן צו ברענגן דעם רעשת עולם וועלכען מיר האבן נאך איבערגעלאזט צוועית און צו שפריט איין די גלוט לענדער.

שבת נאכמיטאג, נאך עטליכע טאג פאהרן, איין די שיפ פלווצים געלבליבן שטיען איין מיטן ים, מיר האבן געמיינט או דאס איין אגעגענליך שטיען... אבער אווי ווי סאיין אוווק עטליכע שעה און מיר שטיען נאך אלץ, איין דער עולם שווין גייגעריק געווארן צו וויסן וואס איין נוייס ? בסוד סודות האט מען פארציילט או די מאשינען זגענען צובראכן געווארן, די קעסלן האבן געלפלאצט, וואסער רינט ארין איין די מאשינען.

אונזער לאגע איין געווארן ערנסט. מענטשן האבן זיך זיעיר דערשרא肯, פרויין און מיידליך האבן איינגערישן ווועלטן, געווארן אויף אונז אגרעסעערן פחד ואימה. כדי צו באראיגן די טויזנטר מענטשן, און סייזל בישט ווערן א גאנץ איבערקערנייש, איין ארוייס דער שיפס קאפיתאן צום עולם און מיט וויכע ריין געוגט :

— „רבותי, שרעקט אייך נישט, די שיפ ווועט באולד וווען פארראקטן, מיר דערגענטערן זיך צו ארץ ישראל!
בלייבט רואיג און שטיל.“

נאך דעם קאפיתאנס וווערטער האבן די מאטראון אויפגעהאנגען איין דער לענג פונגעם דאך דגלים פון אללע מדינות העולם, אויף דעם עולם האט דאס משפייע געווען לטובה, סאיין געווארן שוזן ושמחה, מיזנטט מיטאנצט, אבער די ריכטיגע כוונה האט קינגער נישט געויסט, או ממיינט צו געבן

סימנים פאר ערפלאנען, אונז דערזעהן און העלפֿן, אינוציאניך מיטשעת מען זיך מיט די לעצטע כוחות צו פארארכטן דעם עלקלטער געבן ס.א.ס. סיגנאלאן, אונז העלפֿן בעה צרה.

שבת פארנהקט האט זיך דערגענטערט צו אונז ערפלאנן. ער אין עטליכע מאל געלפּויגן איבער אונזערע קעפּ, אזי נידעריך או מ'האט דערקענט או דאס איז אונגלאשר פְּלייגער, ער האט אונז פאסטאגראפּרט און זיך צוריק געלפּויגן. מיר האבן געלערט או דער ערפלאנן ווועט זיכער צעויסן טאן פָּאל דער ווועלט און שפּן ווועלן קומען שנעל אונז מציל זיין. אבער אונזער האפּנוונג איז געוווען אומוסטיגע. ער האט איבערגעגעבן אונגויים דין וחוובּן פָּאל די ענגלאישׂ מיליטערישׂ כוחות. און פָּאל זיז איז ניחה געוווען דאס מיר זאלן בליעבן במצולות הים ח"ג.

דאס פינסטערניישׂ פָּון דער נאכט האט ארײַנגעבראקט גרויס שרעך איז די הערצער. מ'קוקט אויףּ אללע זייטן אפשר ווועט מען דערזעהן אַפִּינטעלע ליכט אַסימן פָּון אַשיַּׁף אבער אַריַּנגס און אַרום איז חושך. גרויסע וואלן קלעפּן אויףּ דער שיַּף און פָּרגיסן דעם גאנצּן דאך. ערשות דעמאַל האט יעדער אײַנער פָּאַרְשְׁטָאָנוּן או די שיַּף „הַגָּנָה“ מיט 2,800 מעפילים האלט זיך איז טריינקען. נאר אַנס מהשימים קען מציל זיין אונזער לאגע.

אויףּ דער „הַגָּנָה“ שיַּף איז געוווען בערך 200 חברים פָּון די מוסדות אגודת ישראל אין רומעניען. מיר האבן זיך געהאלטן באזאָם די גאנצע צייט און אויך אויףּ דער שיַּף. דער שיַּיפּ קאָפִּיטָאָן איז געוווען אַטְּיַּעַרְעָר עַרְלִיכְעָר אַיד. פָּון די אַמְּעָרִיקָאַנִּישׂ יְחִידִי סְגֻּולָּה וּוּלְכָּעָז עֲנָגָן גַּעֲקוּמָעָן צו אונז אַז דִּי אַמְּאַלְיָגָע לְאַגְּנָזִיקָעָה. ביַּי נאכט איז ער אַרְיַּיבָּר גַּעֲקוּמָעָן צו אונז אַז פָּאַרְצִיְּלָט או דער מְצָב איז שְׁלָעָכָט מיר דארפּן האָבָּן גַּרְוִיסָּהָרִים. אַז השִׁיחָה זאל זיך מרחה זיין איבער דעם שאירת הפליטה וויל מיר געפּינען זיך איז אַגְּרוֹיסָּעָר צֶרֶה. ער האט גַּעֲזָאָגָט:

— „קִינְדְּעָרְלָך! נַעֲמֵת דָּאָס תְּהִילִים לְאַז דַּעַר הָאָנָּט אַז
לְאִמְרָבָּאָזָם זָאָגָן תְּהִילִים בְּכוֹנוֹה... לְאִמְרָבָּאָזָם אויףּ
דַּעַם אַיְינְצִיגָּעָן בּוֹרָא כָּל הָעוֹלָמִים. ער ווועט זיכער שְׁקַעַן די
יְשֻׁוָּהָה... אַז וְיִאָר וְוַיִּסְטָ אַז יְשֻׁוָּה הַכְּהָרָף עַיִן...“

זכרון קדושים

סוף סוף האבן מיר דערזעהן אליכט פון דערזעהן, קודם גאר קליאין אוון נאכיהער וווערט דאס פינטעלע אלס גרעסער אוון גרעסער. מענטשן וווערן ליעבעדייך את... את... קומט מען אוונז שווין מציל זיין.

איו בוייך פון דער שיף אייז אחורבן, וואסער אייז ארײַן דורך די פענסטערס, בעט די שיף האט זיך געוואקעלט פון איין זייט צו דער אנדרער, די וואס זונגען געלעגן אויף די אונטערשטע בעטלך האבן געמוות אנטלייפן, מהאט געבריזעט בין צו די קנייס איזן וואסער, די זאָן אייז די מאגאנגען זונגען נאָס אוון פֿאָרְפֿלִיְּצֵט גּוֹוֹאוֹרֶן, אוון מער האט מען זיך נישט געקאנט ניצן.

מענטשן ווועלכע האבן זיך געפֿילט ביי די כוהות, האבן געכאנט כלים צו שעפן דאס וואסער אַרְוִיס. אַבָּער וואס מער מ'האָט געשעפֿט אייז אלץ מערער צו געקמַען סַאיַּז גּוֹוֹאוֹרֶן אַגְּרוֹיסָע בְּהַלְּה, מ'האָט אַגְּעַפְּאַנְגַּן צו וואָרְפַּן זאָן אייז יַם אַרְײַן, קַאָסְטַּעַנְסָשׁ שְׁפִּיּוֹן פְּאָקָעַטָּן אוון אַגְּנוּרָע פֿעְקָלָעָן, כדַּי צו פֿאָרְלִיְּכְּטָעָרָן די לאָסְטָן פון דער שיף, אַבָּער דאס אלְלָעָס האָט גָּאָר ווַיְיַיְנִיג גַּעֲהָאָלָפָן, די קַוְלוֹת אוון יַלְוָה האָבָן זיך גַּעֲהָרָט בְּיַיְן אַיְמָעָל אַרְײַן.

צַוְּיִי גַּרְוִיסָע שְׁפִּיּוֹן זונגען אַגְּעַקְּאַמְּעָן אוון זיך דער גַּעַנְטַּעַרְט צו אוֹנוֹן. זיך האָבָן באַלְוִיכְּטָן די גַּאנְצָע שיף אוון גּוֹוֹעָהָן דִּיְתְּלִיך וְוי מִיר האַלְטָן. דער שְׁיפָס קַאָפְּיַטָּאָן האָט זיך מִיט זיך פֿאָרְבִּינְגָן אוון צַעְוִיסָע גַּעַטָּאָן דאס אוֹיף דער שיף,, הגַּנְתָּה" גַּעַפְּינְגָן זיך 2,800 מְעֻפְּלִים. אלְלָעָס נִצְוָל גּוֹוֹאוֹרָגָן פון די קַאָלְכָ-אַיְוּעָנָס. מענטשן וואס האָבָן קִיְּין הַיּוֹם קִיְּין אוֹרְט וְוי דָעַם קָאָפְּיַיְגָן, זיך פָּאָרָן קִיְּין אַרְץ יִשְׂרָאֵל, אַנְהִיּוֹבָן אַנְיִי לעַבָּן.

דער שְׁיפָס קַאָפְּיַטָּאָן האָט אוַיְסְגַּעְמָאָלָן אַונְזָעָר לְאָגָע, אוון זיך מַתְחָנָן גּוֹוֹעָן תִּכְּפָּה אַרְוַנְטַּעַרְנָמָן אַלְלָעָמָן זיך פֿלְאַצְּרִין אוֹיף זַיְעָרָע באַקוּוּעָמָע שְׁפִּיּוֹן, וְוַיְיַל דאס וואסער גִּיסְט זיך איין דער שיף פון אַלְלָעָז זִיטָן, מִיר האָבָן נִישְׁט קִיְּין האַפְּעָנוֹנָג צו דער לְעַבָּן דָעַם פְּרִימָאָרגָן, עַס אַיְן סְכָנָת נְפָשָׁת, אוון מַדָּאָרָף שָׁוִין אַנְהִיּוֹבָן אַיְן דער חַצְלָה אַרְבִּיט.

אחרי הדברים האלה, האָבָן זיך די צַוְּיִי שְׁפִּיּוֹן אַסְגַּעְדְּרִיט, אוון אַפְּילָו קִיְּין וואָרט בִּישְׁט גַּעַנְטוֹוָרט. דאס אייז גּוֹוֹעָן עַגְּלִישָׁע קְרִיגָס שְׁפִּיּוֹן, ווועלכע האָבָן אוֹנוֹ גּוֹוֹאָרט איין די אַרְץ יִשְׂרָאֵל וואָסְעָרָן, אַזְוִי זיך זיַּיְהָן גּוֹוֹעָהָן דאס מִיר זונגען נִישְׁט אַגְּעַקְּוּמָן, נַאֲכָדָם וְוי די פֿלְגָּעָרָס האָבָן זיך צַעְוִיסָע

געטאן וועגן אונגען, זעגען זיי געקומען אונגען באוכן, איצט או זיי האבן
שווין געזעהן ווי מיר האלטן, איז זיי ניחא געזעהן אונגען מפקיר זיין אין
מייטן ים, און פון אונגען פטדור ווערן איף אליעיכטן אופן. די ענגלאנדער
זעגען געזעהן מוכן ומזומן לאונז ס'זאלן דערטרונקען ווערן 2,800 גפשות
נאך דעם היטלער חורבן, אוזי וויתט האבן זיי זיך אויסגעציציאנט אין אהבת
ישראל:

שפטעט ביינאכט האט מען פראבירט וויטער צו פארaicטן די שיט,
מוסיף געזעהן ווארפַּן די זאכן אין ים ארײַן, פרײַויליגע מענטשן האבן געטויישט
די מאטראזן, פאכליטט האבן מיטגעארבייט בי דִ לעקטרישע לעמפלֶר. ענדליך
אחרי חזות הלילה, איז לעכטיג געוואָרַן אוף דער שֵׁיפַּ, מיזאָט פארaicטן
דעַם עלעקטיר און באָלְד געגבעַן די ס.א.ס. סיינאָלַן, געבעטן שנעלע הילַּךְ פון
אללע שיפען וועלכע געפינען זיך אין ים.

נאך צוּוִי שֵׁהָה, ווען דער מאָרגַן שטערן האט אויפגעשינט, האבן מיר
ממישיך געזעהן די נסיעה, די שֵׁיפַּ איז ממש געפלייגן, און אַיעַדער האט מתפלֶל
געזעהן זי זאָל נישט וויטער צובראָן ווערַן, פֿלוֹצִים דערזעהן מיר פון וויטענס ווי
צּוּוִי שֵׁיפַּ באָגְלִיְּטַן אָנוֹן, קודם האט מען געמיינט איז זיי זעגען געשיקט
געוואָרַן אָנוֹן העלפַּן, אַבעַר באָלְד האט זיך אויסגעציציגט איז זיער פֿנִים אָיז
נישט לשולם.

ווען די זין האט אויפגעשינט איז פֿאָר אָנוֹזערע אוּיגַן אַנטְפְּלָעַט
געוואָרַן דער הר הכרמל. דער עולְם אִיז אויפגעשטאנען און געקוּט מיט
פארוֹיִינְטַע אוּיגַן אוף די אַרְצַן יִשְׂרָאֵל בערג. עטליכע מעטער נעַבֵּן אָנוֹזער
שֵׁיפַּ האָבָן זיך צוגעריקט די צּוּוִי גְּרִיסְעַ עֲגַלְיִשְׁעַ שֵׁיפַּ, די גְּרִיסְעַ קָאנָגָעַן
אויסגעדריךט צו אָנוֹזערע פֿנִיםַר, פֿיל מִילְּטַעַר בְּעוֹזָאָפַעַנְטַן פּוֹן קָאָפַ בְּיוֹ פִּסְטַּ
הָאָט אוף אָנוֹן געקוּט מיט בְּיוֹזַע אוּיגַן, ווי גְּלִיךְ מיר זעגען די גְּרִיסְעַ
שׁוֹגָאִים פּוֹן דער בריטאנישער מלוכה.

מיט אַהוִיכְרִידְעַר האָבָן זיי גַּעַשְׁרִינְגַּן צו אָנוֹן זיך אָונְטְּרָגְעַבָּן, אָנוֹ
בלִיבָּן שְׁטִיְּן. אַבעַר קִינְעַר האָט זיי נישט גַּעַהְעַרטַּט. אָנוֹזער שֵׁיפַּ האָט מִישְׁיך
געזעהן צו לוֹפַּן גְּרָאָד אִין תִּיפְּהָעַר פֿאָרֶט אַלְיַיְּן. נַאֲכָהָעַר האָבָן זיי גַּעַשְׁאָסַן
מיט די קָאנָגָעַן אִין וּוּאָסְעַר אַרְיַיְּן. עֲרַשְׁת דֻּמְאָלַט זעגען שְׁטִיל גַּעַבְּלִיבָּן די

זכרון קדושים

מאשינען. מיט דיקע שטריך איין אונזער שיף געיביגדען געווארן צוישן די גרויסע קriegס שיפן וועלכע האבן זי געלעפעט צום פארט

דער ערשותער באזוז פון די ענגלענדער איין געוווען אין צימער פונגעם שיפס קאפאיטאן, אבער זי האבן עם שוין נישט געפינען, ער האט זיך שיין אפראויזרט די לאגוע שווארטז בארד, זיך פארמשט צוישן עולם. איין דער צייט וווען די ענגלישׁ סאלדאָטן האבן איבערגעקערט די גאנצע שיף זיכענדיג, איין דער קאפאיטאן געועסן אויף אַקלײַן שיעפֿלען וועלכע האט געבראָט עסן און באזוז מיט די אַרבִּיטְּטֶּעֶר געהאלפּן טילְּן די פֿראָדְּקְּטָּן, און מיט זיך צוֹדֵיק געפֿארָן.

צוויי וואכן צייט האבן מיר פֿאָרְבָּאָכְט אַוִיף דער הגנה שיף אין חיפור פֿאָרְט, בשום אופּן האט דער ענגלענדער נישט ערלויבּט אונז אַרְיְנְלְאָן אין לאנד, עס האט נישט געהאלפּן די אללע געשרייעריען, די קולות פון די מעפּילְּם אַלְּיַין, ערשת נאָך 14 טאג פון פֿלאָג אַין די היַצְּנָה האט מען אונז געפֿירט אַין אַלְּגָעָר נעַבְן עטְלִית. דריי חדשים האט מען אונז דארט אויס-געמיטשעט, ביז מיר האבן זוכה געוווען באָפְּרִיט וווערן און אנהייבּן אויסנְיַי דאס לעַבְן.

ס'איין געומען דער זמן או קאָרְפְּאִיטְּשָׁע אַידְּן פון די סודעטן זאלָן ذיך אויך אַומְקָעָרָן אל אַרְץ אַבְּוֹתָינוּ... „וּשְׁבוּ בְּנֵיכֶם לְגָבוֹלָם...“ אַין חודש פֿעְבְּרוֹאָר 1948 זענען די קָאָמָנִיסְטָן גַּעֲוָאָרָן דִּי הָעֲשָׂרָה אַין טְשֻׁכָּסָלָאָוָאָקיִי. קאָרְפְּאִיטְּשָׁע פְּלִיטִים האבן געהאט אַרְירָה ווּיְתָעֵר בְּלִיְבָּן אַין די סודעטן, וווערן אַיְנְגָּלִידָּרָט אַין דער קָאָמָנִיסְטִישָׁע פֿאָרְטִי, פֿינְקְט ווי אַנדערע האבן געמאָכָט.

דאר האבן זיך געמאָכָט אללע הַכְּנוֹת צוֹ פֿאָרְלָאָזָן ווּיְעַרְעַ שְׁטָעַלְלָעָם, היַזְּעָר, געשעפּטן מיט פֿאָרְמָעָגָעָן אַז ווּכוֹן אַגְּיָעָה הַיִּם, פֿאָרוֹאָס?

אונזערע אַידְּן האבן גאנַץ גוט געוויסט או בָּאָלְד ווּאָקְסָט אַונְטָעָר אַנְיִי דָּוָר, „את עַמְּלִינוּ אֶלְוּ הַבְּנִים“ די אַיְנְגָּלִיך ווּלְכָעָה הַיִּסְן דָּעַם טָאָטָעָס נָאָמָן, די מִידְלָעָק ווּלְכָעָה רִיפּּן זיך נאָך דער מָאָמָע, נאָך די קָדוֹשִׁים וְתָהוֹרִים ווּלְכָעָה האבן מקְדָשׁ השֵׁם געוווען, אַז בִּי די קָאָמָנִיסְטִישָׁע הָעֲרָשָׂרָה ווּלְזַיִן נִשְׁטָן ווּסְעָן פָּוּן אַחֲדָר, שְׁמִירָה שְׁבָתָה, תְּפִילָה לִיְגָן, זיך ווּלְזַיִן ווּאָקְסָן אַז

וועורן פאַרפרעם פון אִידישקייט, האבן די פֿלייטים געזאגט דאס אָזָא לעבען איזו נישט פֿאָר אָנוֹן, צו דעם האט מען נישט געווואָלט מסכִים זיין בעד כל ההוּן דעלמאַ.

הוינט זעהן מיר ווי גראיס עס איז געווען די השגחה העליונה, מציל זיין דאס שארית הפליטה פון די סודעטען, זיעירע קינדער זעגען געווארן איז ארצ' ישראל פיענע ישיבה בחרים, לומדים מופלים, די טעכטער טיעירע בנות חן, וועלכע שאפן שטאלץ אונ פריד פאר די עלטערן אונ אכבוד פאר אונזערע קוזשים.

אין דיטשלאנד אין געמאכט געווארן אללע הכנות, געבן מעגליכקייט פאר די היילאוז אידן — צוישן זיין קאראפאטישע און מאראמארישער פלייטים — צו פאללאון די לאגערין, נאך דער באפריליאונג האט קינער נישט גערעכענט או פינפ' יאר ווועט דויערין בייז דער לעצטער פלייט ווועט פאללאון די פארשאלטען ערדר, און געפינען אנייע הימ. בייז וווען אידן האבן זיך דערזעהן מעבר לים, און אמעריקא אבער אין ארץ ישראל, האט מען זיך אונגגענסן מיט פיל צורות, די איבערלעבענישן באדרפן אמאָל אויף פארשריבן ווערן לוכרין אויף דורך דורות.

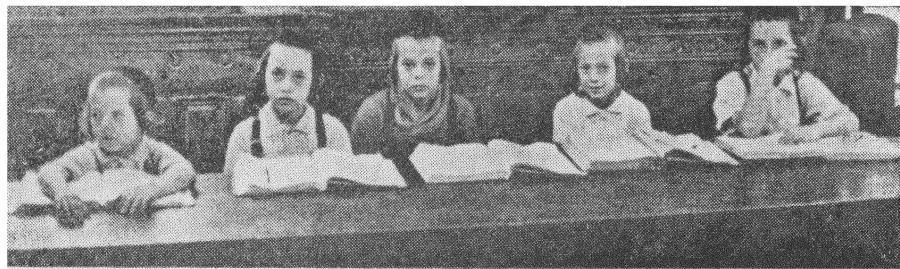
עס איז כדאי צו דערמאגען די געשיכטע פון דער „יציאת Aiיראפע“
שייף, זיך אריאפלעrgbונען ווי וווײיט די ענגלענדער האבן געהאלפֿן פאר די פלייטי
חרב או קומען אל האגוזה ואל הנחלַה.

פָּרָאָר אַיְזָן, סִיְּמָנָה וְעַלְתָּן זִיְּוֹן כּוֹחַ וְגֻבָּרוֹת, אֲנוֹ בָּאָפָּוּלִין אָוּמְקָעָרָן

זכרון קדושים

4,500 פליטים צוריך קיון דיטשלאנד. ס'האט נישט געהאלפֿן די תחינות ובקשות פונעם אידישן ישב אין א"י, דער רעש און שעכטער רושם אין דער וועלט, די געליטענע קאצעט מענטשן, וועלכע האבן שוין כמעט אングערירט דעם בריג פון ארצנו הקדשה, האבן מיט דער געוואלד געמוות צוריך פארן אוון אויסשטייגן אין האמברוגער פארט, ארײַן גײַן פריש אין די צוגעררייט לאגערן, ניט וווײַט פון דער שטאָט ליבעַל.

אבער בחסדי ה', האט דאס שאրית הפליטה זוכה געוווען איבערלעבן די אללע בעהאלטענע שונאי ישראל, די שרייד הושאה האבן זיך צוביסלך ארייבער געציגן מעבר לים, אוון היינט געפינט זיך אגרויסטר חלק פונעם שאրית הפליטה מק"ק קאראפאטורים אין אמריקה, יעדער אינגעַר בויעט אויף די הריסות ביטו ומשפתחו, ס'איי אויפגעשטאנען אַפְּרִישׁ דָּרֶה, וואס איז זיך מתחנד על טהרת הקודש אין די הייליג'ן חדרים, ת"ת אוון ישיבות הקדשות, אידן זענען נהנה מגיעת כפיהם, בצדק וביוישר, פונקט ווי אין דער אלטער הימן.

שarityה הפליטה אידעו פֿלְעַכְטָעָן ווַיְהִיטָּר די אַוְידִישָׁע קִיט

שטעלען אויף אַפְּרִישׁ דָּרֶה יִשְׂרָאֵל יָבוֹרֶד.

דאָס שאրית הפליטה האט זיך צוּשְׁפְּרִיט אין אללע שטעט און דערפֿער פונעם אָרֶץ יִשְׂרָאֵלְיקָן יִשְׂבָּב, אויפגעשטעלט בתים נאמנים, אָדוֹר יִשְׂרָאֵל יְבוֹרֶך, טִיעַרְעָן קִינְדָּעָרְלָך ווּעַלְכָּעָן פָּאַרְשָׁעָמָן נִישְׁטָז זִיעַרְעָן זִידָעָס אָנוּ בָּאָבָּעָס. קָאַרְפָּאַטִּישָׁע אִידָּן גַּעַמָּן אַחֲלָק אָנוּ בְּיוּעָן דָּאָס הַיְלִיגָּע לְאָנָּה, מְפָאַרְגּוּעָמָט ווַיְכַטְּגָּע פָּאַסְטָעָנָס, אָנוּ אַלְלָע שְׁתְּחִים, די קִינְדָּעָר ווּרְעָן עַרְצָיוֹגָן עַל טָהָרָת הַקוֹדֶשׁ, זַעַנְעָן מִמְשִׁיךְ צָו לְעַנְעָן אָנוּ די בָּאַרְיִמְטָע יִשְׂבָּוֹת, די טַעַכְטָעָר ווּרְעָן

תפּו

זכרון קדושים

געוואקסן לשם ולתפארת, אויסגעצייכענט מיט מדות טובות, און אזוי שפינט זיך וווײיטער די אידישע קייט, שלשלת הזהב וואס אבותינו הקדושים האבן אללע יארן זי געשפינען מיט גרויס מסירות נפש.

— * —

מצבת קודש

אב הרחמים שוכן בכרוכים
ברחביו העצומים הוא יפקוד
ברחמים. השרים והתנאים
החסידים והקדושים שנרגו
שנרצחו ושנשrapו על

קידוש השם

ע"י הרשעים האוראים הנאצים ימ"ש בימי הזעם
בשנות תש"ד-תש"ה

ה' ינקום דם

זכרון קדושים

חפִידִישָׁה אַידְעָן אֵין אַרְיֶשְׂוֹיָג, אֵין זַיִעַרְעָ אַיְגָעָן דַעֲרָקָעָנֶט מַעַן אַגְּרוֹזָעָן בְּרָעָן
פָּוּן מְבִירָה נְפָשָׁה אַוִיךְ קְלֹדוֹשׁ הַשָּׁם, אִם פָּוּן צָעָר אֵין וּוַיְמָאָג אַוִיכְפָּן אַידְעָן
כִּיטְעָרָעָן אַומְנָגָלָק.

בלאָסָע, מירדע און טיער אַיינגענְרוּבָּעָן אַוְונְגָּעָן,
מייט געלע „מִגְנָה דָּזְדָּה“ לאָטָעָס אַוְיף די פָּאָרוֹוִוִּיטִיגְּטָע
הערצעער, שטיויען די זקנִי תַּלְמָדִי חַכְמִים, ואָזֶן די
פְּזִיעָרָן פֿון אַוְישְׁוּוִיצְׁעָר גִּיהְנוּם.

אומעטיך און מרה שעורה/דיק שטייען די אלטער קלונג אידען,
די מהשבות פיעונגען און ט'פרענט זיך די שאלה "אייבָה"
ווע אווי? האט מעו זיך געלאות אובנארען, אינישלעפָען
אונ נישט אנטלאבען צייטליך זיך אויסבאהאלטען און די
טיעפָע וועלדעָר? ...

חצא

זכרוֹן קדוֹשים

אַקְהָן אַלְיָוּף דָּעַר אַוִישׂוֹוִצָּעֶר מֵרָאָה מִטְמַעַפְעַן פֿאַרְקְלָעַטְעַן אַוְיגְּטָן,

דרוי אלטערשעך קוקען אויף די גרויסע לאגערג, קילאמעטער
— שטאלל דחאתען, אומצעיילקע גרויע באראען, גרויסע
קיומען וועלכע שפייען פלאטען פייער.

זכרוֹן קדושים

מייט רציחה האבען די ס.ס. זיך אריינגעריםען אין די
וואגאנען, געשטוייסען מייט די שטירעל, געפאטשט און
געשלאגען מייט די שטעקענעס איבער די קעפה, געשריגען
וועדי חיות: „אללעס איבערלאזען אין וואגן“.

בֵּין דַי וּוְאָגָאנָעַן דַי בָּהָלָה אִיז זַעַהָר גְּרוּיסָס, מִשְׁפָּחוֹת וּוְעָרָעָן
צְוֹרִיסָעָן, קִינְדָּעָר פָּאָרְלִירָעָן דַי עַלְטָעָרָעָן, סְאִיז נִישְׁטָז
אֲפִילּוּ צִיִּיטָזִיךְ צָו גַּעֲזָעָנוּן אַיְינָעָרָפָוּנָם צְוֹיִיטָעָן.

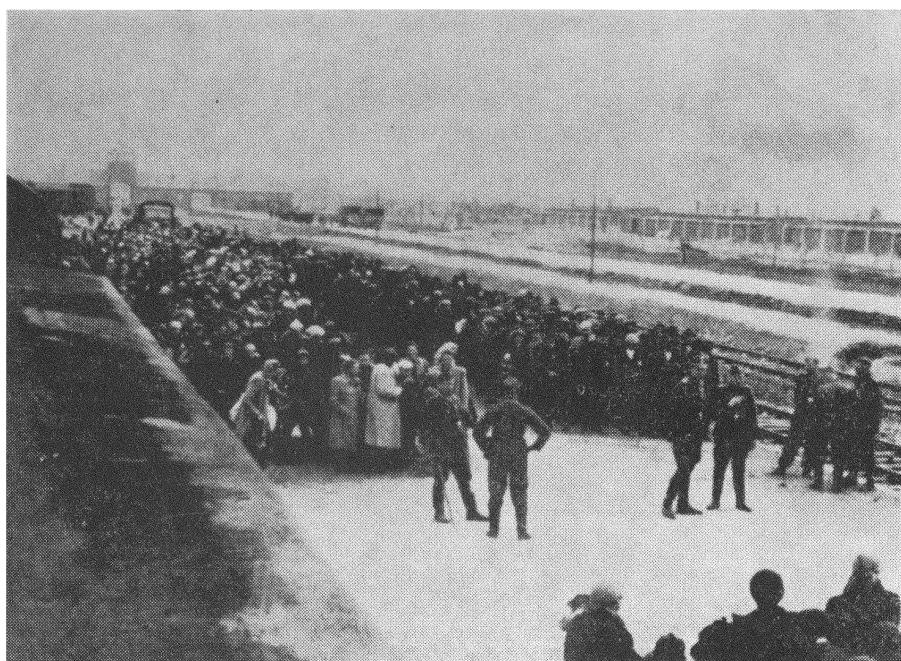
לאגער מענטשען פון אוישוויז, אונגעטען אין די
געשטרייפטע „העפטלינגן בגדים“ מזען העלפען פאר די
דייטשע רוחחים אויספיהרען די ברוטאלייש ארבײַט, און
דעראנאך זיינער פארמעגען צורייבען.

פֿון די וואגאנען שטוייסט מען אויף לאסט מאשינען, ס.ס.
רוצחים שייסען פֿון ריעוואלווערין, רייכ-הונט בילען, שטעהנעס
קנאקען! און די מאמעס מיט זיערע קינדערלעך שויעען די
לעכטע גסיטה קולות.

מייט גראיס אכזריות האבען די מרצחים ארויסגעטראיבען
די מענשען פון די וואגןען, מייט גראיס שטעהס האבען
זוי צובלוטיגט אונ צו ביילט, אוועקגעשטעלט עקסטער מענער,
עקסטער פרויינט מייט קינדרער, פאר דער סעלעקטיע „רעכטס
אבער לינקס“.

בֵּין דָּעַר אֹוישׂוֹויזֶעַר בְּאָן שְׁטָאצְיָאָן....

דָּעַר שְׁרָאָקָעָנָע, פָּאָרוּוִיטִיגֶטָע, אוֹן טְרוּיְעָרִיקָע בָּאָבָעָס, נָאָכָעָם
וְוי דֵי סָס. הָאָבָעָן זַיִ אָוֹעָךְ גָּרִיסָעָן פָּוָן זַיִעָרָע מְעַנְעָר,
זַהֲהָן, אַיִדָּעָמָס, טַעַכְתָּעָר אוֹן דֵי קְלִינָע אַיִינִיקְלָעָר.

אידישע מאמעס מיט די מהיירען קליגען קינדרלך שלעפנען זיך מיטין לעצטערן
געבליבענען פארמעגען זיין וויסען נאך אלץ ניט ווי מ'געפינט זיך.

אין וואלד פון „בושעוזשינקא“ — בירקאנוי פאר דיאויעונס 3 און⁴
אייז די לעצטעה שטאציאן פאר דיא פראאורתילטער טראנספארטען.

תكا

זכרון קדושים

די אידישע מאמעס גייען אויף קידוש השם

תקב

זכורו קדושים

חדר קינדער מיט זיין ערע מוטטערס
ביי די גאו קאמערען

קליענע קינדערלעך, מאמעס, באבעס,
שטייען אין שאטען פון די עקידה-פלאמען

אידישע טעכטער, כלה מיידלעך,
אויסגעקליבענע אלץ „נאך ארביזיטס פעהיגע“ אידער
די שליחי השטן, די ס.ס. באנדייטען, האבען זיין פאר-
שקלאפט, אוון געפיניגט אין די פרויען גהנום לאגערן.

פאר און נאך דער ארבײַט, קעגען דער ברענענדיגען זוֹן
אויף דעם גראָסטען פֿרָאָסְט זיך געפִּינִינְגֶט אוּפִּין אָפָּעָל-פְּלָאָץ

תקו

זכרון קדושים

העפטלינגן בעיימ ציל אפאעל.

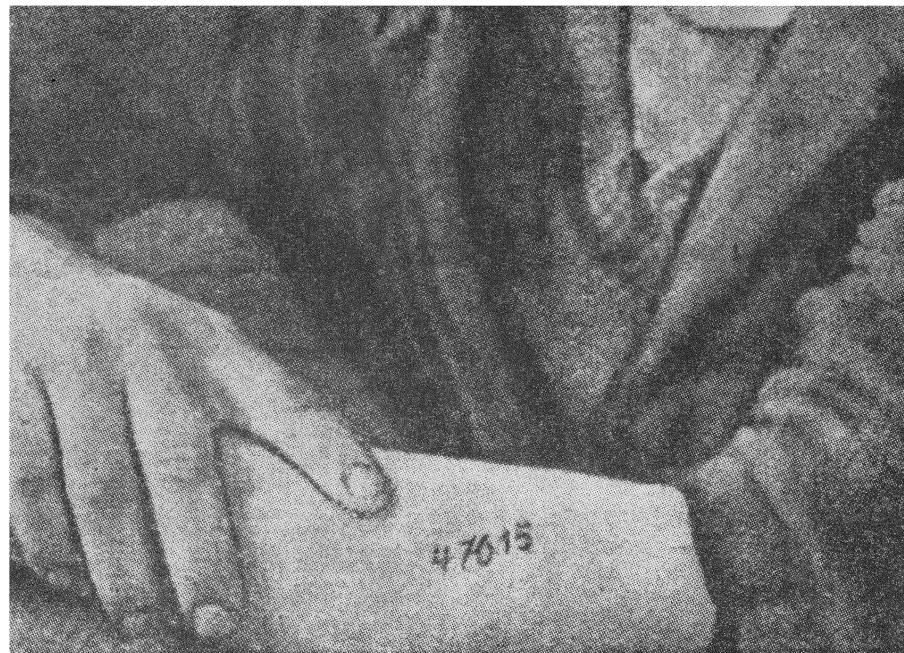

מיידלעך מיט די אונגעשויערענע קעפ מאדרשייען
צו דער ארבײיט דער ס.ס. מאן ציילט יעדע קאמאנדע

זכרון קדושים

די אינגעעריךטע נומער וואס א יעדער האט בעקומען
אין אוישווייך אויף דער לינקער האנט.

תקט

זכרון קדושים

Noch einsatzfähige Frauen

תקי

זכרון קדושים

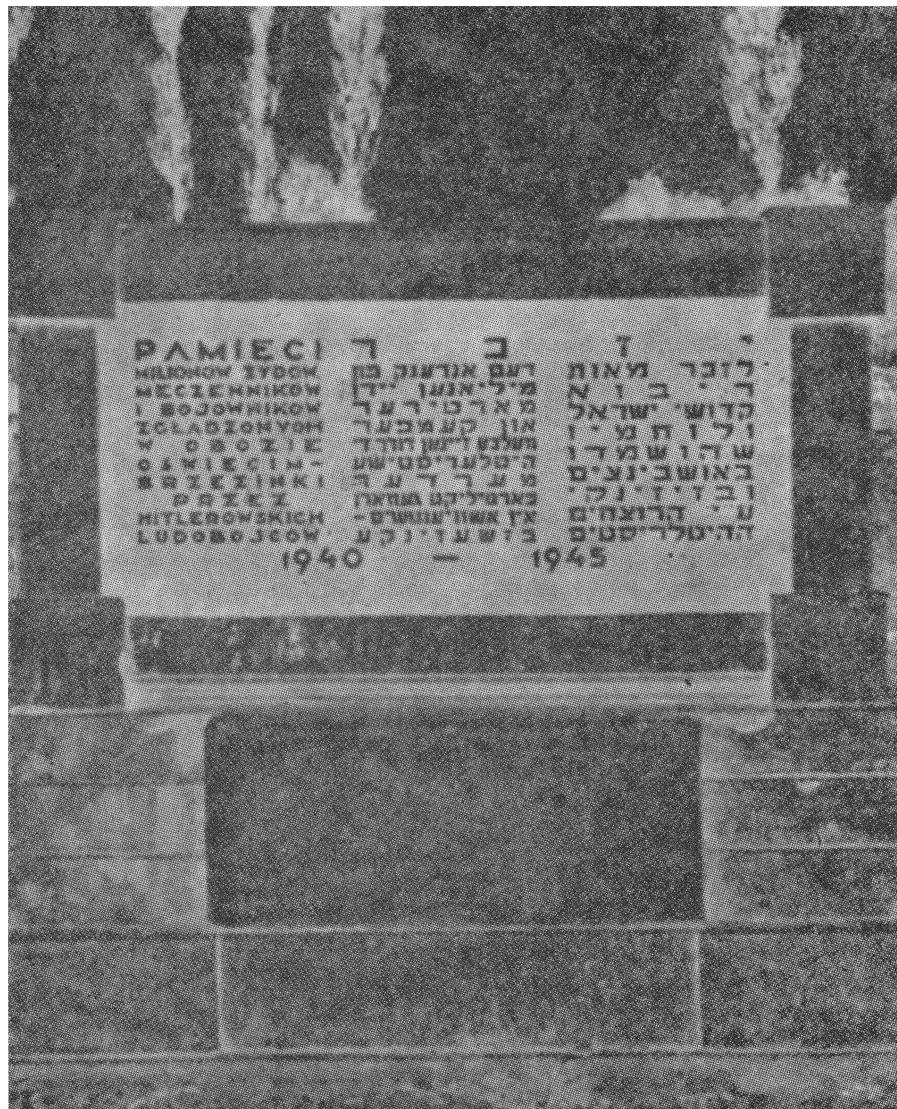
Frauen bei der Ankunft

תקיא

זכרוֹן קדושים

א „יזכור מצבאה“
אויף דער פלאז פון די קאלכ-אויעווענס אין אוושוויז.

אה"ר יזכור לטעובה את כל
הנשכחות החק' אשר בצעאו
לTeVח הובלו ומסרו נפשם
על קידוש השם, זכרם ה'
לטעובה עם שאר צדיקיהם
קדושים וטהורים ונקיים
לעינינו נקملת דם עבדיו
הקדושים".

מצבת קודש

א"א ה'ק' איש יקר הרוח, עמל כפיים, הרת"ת המופלא

מוח"ר אברהם צבי בן מוח'ה יהודה זל'

מק"ק ליפשא ע"י חוסט

נלקח לאושוויץ ממחנה בונא — נחרג ונשרף עקה"ש ביום כ"ה תשרי תש"ה

ואמי מורתி הצדקנית והצנעה

מרת גיצה בת שלמה ע"ה

נחרג ונשרף עקה"ש באושוויץ בערב שבועות ה' סיון תש"ד

בנם אחיו ה'ק' הב' המופלא יוסף יעקב זל'
שנהרג עקה"ש במחנה דורא — היאר-ציט ט"ו טבת.

בנם אחיו הילד מנחם מענדל זל'

נפטר בליפשא בשנת תש"א.

בתם אחותי הילדה שרה פיגגה ע"ה

שנהרגה עקה"ש באושוויץ ביום ה' סיון תש"ד

בנם אחיו ה'ק' הילד משה ע"ה

שנהרג עקה"ש ביום ה' סיון תש"ד — באושוויץ

אבי ז肯י וריה"ח מוה"ר יהודה בן אברהם ז"ל שנרגע עקה"ש באושוויז
ערב שבועות ד' סיון תש"ד.

امي זקנתי הצדנית והצנוועה מרת פרידה בת חיים ליבע ע"ה
שנהרגה עקה"ש באושוויז, ערב שבועות ד' סיון תש"ד.

דודי ר' זאב נפתלי בן שלמה מרדיי — דודתי אלטה בת יהודה ע"ה
בנם: אליעזר, שלמה מרדיי, אברהם צבי. — בנותיהם: גולדת, מלכה.
שנספו בגליציה ע"י המרצחים הגרמנים והאוקראינים בשנת תש"ב.

דודי ר' חיים בן אברהם ז"ל, דודתי מרים בת יהודה ע"ה. בנים: אברהם,
משה צבי. בתם: שרה פיגה, שנרגעו עקה"ש באושוויז

דודי נחמן. דודתי בתיה בת יהודה ע"ה ובנותיהם: חנה, שרה פיגה.
דודתי טויבה בת יהודה ע"ה. בנה: מרדיי אליעזר. בתה: רחל.
נרגעו עקה"ש באושוויז ד' סיון תש"ד.

דודתי רבקה בת יהודה ע"ה נהרג עקה"ש באושוויז ד' סיון תש"ד
דודי ה' אליעזר בן יהודה ז"ל נהרג עקה"ש באוקראינה תש"ג.

דודתי מלכה בת ר' אשר ע"ה. בניה: משה, ולמן, מרדיי.
בנותיהם: לאה, שרה פיגה. שנרגעו עקה"ש באושוויז תש"ד.

אבי ז肯י ריה"ח מוה"ר שלמה בן אריה ז"ל נפטר בק"ק איגלא ער"ח ניסן
امي זקנתי הצדנית והצנוועה מרת רבקה בת אברהם ע"ה
נפטרה בליפשא י"ח ניסן.

דודי ר' ישראל בן שלמה ז"ל נהרג עקה"ש באושוויז כ"ה תשרי תש"ה
דודתי פיגה בת אברהם ע"ה נהרג עקה"ש באושוויז, ד' סיון תש"ד.
דודי ליביש בן שלמה ע"ה נפטר כ"ה שבט

דודיעקב בן שלמה ע"ה נהרג במלחמת עולם ראשונה

דודו משה בן שלמה ז"ל נהרג עקה"ש בשנות השואה

דודו אנשל ודודתי פיגה בת שלמה ע"ה נהרגו עקה"ש בשנות השואה.

מגבת קודש

הרחה"ח מז"ח ה'ק' איש רם הרות, עמל כפיהם, מוה"ר אפרים פישל בן אלעוז יעקב ז"ל מק"ק אינטער-וישוויי—מרמורוש נהרג ונשרף עקה"ש באושוויז ביום ר'ח סיון תש"ד.

וחמותי הצדקנית והצנועה מרת רליזה בת בנימין ז"ל נפטרת ט"ז אב תש"ג
בתם שפירה בת אפרים פישל נהרגה עקה"ש באושוויז ר'ח סיון תש"ד
בנם ה'ב' המופלג בתוי"ש ה'ב' בנימין ב"ר אפרים פישל נשרף בבי"ה
דאראשיך, בשנות תש"ג. על אדמות אוקראינה ב„מנקה סאוז"

לmourת נצח

הרחה"ח איש יקר הרות, ר' יהושע ב"ר חיים לייב ז"ל, וריעתו החשובה מרת גיטעל ע"ה שנהרגו עקה"ש באושוויז בתקופת השואה — תש"ד.

הנצחה: משה רואמן — מרים זיגער — ליפשא — קליניווארדין

לזכרן נצח

דו"ז הרה"ח מז"ח אליעזר זאב בן אברהם ז"ל נהרג עקה"ש באוקראינה ע"י ה„דניעסטר" בשנות תש"ב

לזכר נשמת ר' דוד צבי מאראקאווייטש מק"ק אוז'האראד, עלה על המוקד באושוויזן כ"ז אייר תש"ד — חי"ד. — הנצחה: ר' שלמה זלמן מאראקאווייטש

לע"ג יצחק ראטמאן מק"ק אוז'האראד נ' עקה"ש בחודש אייר תש"ד באושוויזן
הנצחה: ט. זעלענדי — פאיירפילד

למוכרת נצח

חר"ר ישכר בעריש בר' שלמה ז"ל, מרת מחללה בת יחזקאל ושרה ע"ה
מרת אטיל בת ישכר בעריש ומחללה ע"ה
מרת שרה גולדה בת ישכר בעריש ומחללה ע"ה שנהרגו עקה"ש בתקופת
השואה ז' סיוון תש"ד — ר' חיים בר' צבי — יא"ץ ט"ז טבת תש"ג.
חיי שיבידל בת אהרון יא"ץ ז' סיוון תש"ד. ה' אלתר יעקב בן חיים תש"ג-תש"ד
שני עקה"ש בידי המרצחים ועוזריהם ימ"ש.
הנצחה: מר האפמאן מק"ק אוז'האראד ביסטרע.

למוכרת נצח

הר"ר צבי בן משה פליק ז"ל וו' מרת פיגעה בת שמעון ע"ה הבנים: שלמה,
משה, זיסה, יעקב, יצחק. הבנות: יהודית, פערלה, מלכה. שנהרגו עקה"ש
באושוויזן. תש"ד. — הנצחה: מר שמעון לאקס — ק"ק באגראווייז

למוכרת נצח

ר' זלמן לייב בר' שמואל משה ז"ל וווגטו מרת חנה בת ישראל ע"ה
שנהרגו עקה"ש באושוויזן ר' סיוון תש"ד.
הנצחה: מר אברהם שטיינפלד — בערענסאו

לע"ג ר' יוסף בר' בנימין ז"ל אללה נהרגו עקה"ש ביום ט"ז סיוון תש"ד.
הנצחה: אליעזר הערשקאוייטש — בערעזיוו

למורשת נצח

מו"ה יהושע ב"ר אפרים ז"ל. ז' חי רחל בת מרדכי ע"ה. ה' דוד ב"ר מאיר אפרים ז"ל. יונטי בת יהושע ואסתר ע"ה, בתיה בת יהושע ואסתר ע"ה אסתר ב"ר מאיר אפרים ע"ה. מו"ה יהודה ב"ר שמעון ע"ה. מרת אסתר בת חיים אריה ע"ה. נחרגו עקה"ש באושוויז סיוון שנות תש"ד.
הנצחה: מר מאיר אפרים פרומאואויטש מק'ק בערוצ'יוו

למורשת נצח

מו"ה אליעזר ב"ר יוסף וסובל כ"ב חשוון תש"ג. ז' חי בת יהושע ע"ה סובל בת אליעזר וחיה ע"ה דוד יהודה בן אליעזר וחיה ז"ל שנחרגו עקה"ש באושוויז י"ב סיוון תש"ז. — הנצחה: מר יוסף שניידער — בערוצ'יוו

למורשת נצח

ר' משה אהרן בערקאוויטש ז"ל ט' אב תש"ב. זו' שרה חנה ע"ה ה' כסלו מ'ו"ה אליו בערקאוויטש ז"ל בראנקע. מרת ברונה הייזלער ע"ה בערוצ'ניך מרת בלומה הערשקאוויטש ע"ה, בילקע. שנחרגו עקה"ש באושוויז תש"ז.
הנצחה: מר שמואל מאיר בערקאוויטש מק'ק בראנקי

למורשת נצח

מרת רבקה בת שבתאי והנניה ע"ה, בריינה, לאה, בת משה ורבקה ע"ה מו"ה שבתאי בן משה ורבקה ז"ל שנחרגו עקה"ש בתקופת השואה, ז' סיוון תש"ז
הנצחה: העלען שאפער — גאניטש.

למורשת נצח

מו"ה אהרן אנגערמאן ז"ל ורעיתו מרת רחל, סיינி מענדל, ואלייה ב"ר אהרן הי"ד שנחרגו עקה"ש באושוויז סיוון תש"ז. — הנצחה: א. אנגערמאן, דאליה

למופרת נצח

ר' אברהם ב"ר דוד זיל, ז' בלומה בת זאב ע"ה. בנותיהם: מניל ורבקה היי"ק
נהרגו עקה"ש באושוויז ב' שבועות תש"ד.

הנ贖ה: גב' עטי לעובערג — דאניליף

למופרת נצח

ר' שבתאי ב"ר מרדכי זיל, ז' בלומה בת חיים ע"ה ובנותם: יוסף, מרדכי,
חוודה, ברוך, שאול היי"ד. ולע"ג ר' אברהם הכהן ב"ר דוד זיל ומרת בלומה
בת זאב ע"ה נהרגו עקה"ש באושוויז תש"ד.

הנ贖ה: מר משה מאשקלאויטש — דאניליף

למופרת נצח

ר' משה הערשקאויטש בן אסתר זיל מק"ק הרעליביע נ' עקה"ש אייר תש"ד
ר' דוב שטארק בן בריניה זיל מק"ק לעלעס — נ' עקה"ש סיוון תש"ה.

הנ贖ה: אירווינג ואירין הערשקאויטש

למופרת נצח

ר' יהושע ב"ר יעקב ואייטה פיגה זיל נהרג עקה"ש במחנה נאורהוואן
אחרון של פסח תש"ה — ז' דברה בת משה ע"ה. בנותם: אהרן צבי דב,
דוד שלמה, מניל שלום, מאיר אלימלה. בנותיהם: גיטל, שרה לאה, חנה הצעי
נהרגו עקה"ש באושוויז סיוון שנת תש"ד הנ贖ה: מר משה נימאן ואלאוועז

למופרת נצח

ר' ישראל דב ב"ר אברהם זיל, ז' מרת אטי מלכה בת ישראל זיל ה' שלום ב"ר
ישראל דב זיל נהרגו עקה"ש באושוויז תש"ד.

הנ贖ה: מר מאיר בערקעאויטש ורעיתו — ואלאוועז

למועדרת נצח

ר' פנחס ב"ר ישראל ז"ל נפטר ו' סיון תש"ה. ז' מרת לאה בת ישראל יוסף ע"ה — ג' חשוון ובניהם משה, שמעון חיים הי"ד. ולע"ג מרדכי ב"ר וואלאה מרת ליבת בת וועלול שנחרגו עקה"ש בתקופת השואה — תש"ד.
הנצחה: מר שלום נימאן — ק"ק וואלאווע

למועדרת נצח

הרב בנימין זאב ב"ר שלום זצ"ל אב"ד לעגנון מיהלי. ז' הרבעית טוביה בת שלום ע"ה, נהרגו עקה"ש כ"ז איר תש"ד. ובניהם: ח"ה איתמר אפרים חיים שלום הי"ד. הנצחה: הרב נפתלי לנדיי — ק"ק וואלאווע

למועדרת נצח

ר' אברהם ב"ר שמואל יהודה מארטון ז"ל, ז' ביליה בת שמואל שמעلكי ע"ה ר' שמואל שמעלקי ב"ר מרדכי פוקס ז"ל. האשאה מרת אסתר גיטעלעס ע"ה ר' שמואל שמעלקי ב"ר משה שטינברג ז"ל, נהרגו עקה"ש באושוויז א' שבועות תש"ד. הנצחה: מר שמעון מרטין — מק"ק ווישק

למועדרת נצח

איש יקר רוח רודף צדקה וחסיד מוה"ר אשר ב"ר ראובן ז"ל וווגתו מרת ראליל בת משה ע"ה ובתם היה ע"ה שנחרגו עקה"ש בידי המרצחים באוקראינה בשנת תש"ב. ולע"ג מוה"ה ליב וו' לייפשא ז"ל שנספו בתקופת השואה.
הנצחה: מר דוד נץ — מק"ק חוסט.

למועדרת נצח

ר' נחמן חיים ב"ר יוסף ז"ל וו' פיגא בת משה ע"ה, בתם מינקא ע"ה שנחרגו עקה"ש באושוויז. סיון תש"ד. — הנצחה: ר' מרדכי היימפלד מק"ק חוסט ר' ישראל אלטיר סג"ל וווגתו מרת לאה ובני משפחתם שנספו על קדושת השם באושוויז בשנת תש"ד הי"ד. — * — הנצחה: ר' אוריה סגל מק"ק חוסט.
ר' שאול ב"ר יוסף שמחה ז"ל נפטר עקה"ש ד' סיון תש"ד, הי"ד.
הנצחה: מוה"ה שמואל דוד רפאפפורט

לМОוכרת נצח

ר' נחמייה ב"ר משה יהודה ז"ל, זוגתו מרת מלכה בת מרדכי ע"ה בנם אברהם, יונה, בתם רבקה הי"ד. נהרגו עקה"ש באושוויץ ד' סיוון תש"ה.
הנ齐יה: ר' ב"צ ליעבאויטש — חוסט.

לМОוכרת נצח

ר' ישראלי יעקב ב"ר משה ליב ז"ל נהרג עקה"ש כ"ה תשרי תש"ה.
זוגתו דבורה בת זאב ע"ה בעקה"ש הו"ר שנות תש"ה. בנויהם: זאב, משה-
לייב, זלמן, בתם רחל. שנ נהרגו עקה"ש בתקופת השואה תש"ה.
הנ齐יה: מר העرسل שטיין ורעיתו — חוסט

לМОוכרת נצח

מרת-רחל בת יצחק הכהן ע"ה, ה' ישראלי מנחם, ניטשא, ריאזול הי"ד נהרגו
עקה"ש באושוויץ ה' סיוון תש"ה. הנ齐יה: הרב ליפא פרידמן חוסט.

לМОוכרת נצח

הר"ר יצחק זוגתו מרת לאה ז"ל הבה' אריה ב"ר יצחק, פיגתא, איטה, נהרגו
עקה"ש באושוויץ סיוון תש"ה. הונ齐יה: מרת פרידלה מאשקלוביץ חוסט.

לМОוכרת נצח

ר' יעקב יהושע קאטינה בן שפרינצע ז"ל ר' אברהם בן פיגתא רוזשע ז"ל
געלבערמן, נ' עקה"ש ח' סיוון תש"ד באושוויץ. ר' דוד אדלער בן פיגתא לאה
נ' עקה"ש סיוון תש"ד באושוויץ. הונ齐יה: מר העرسل אדלער.

לМОוכרת נצח

העסקן הדגול הר"ר משה ב"ר נפתלי רוזענפאלד ז"ל נ' ב' חשוון תרצ"ט
וז' מלכה בת מרדכי שלמה ע"ה. הנ齐יה: ר' חיים שמואל רוזענפאלד חוסט.

זכרון קדושים**לМОיבורת נצח**

האשה מרת בראנה בת שלמה ע"ה, ובנותיה: שרה, טוביה, ביליה, פיגת, הינדה והאשת פיגת בת שמואל ובעל יהוס פבנימין. הילדים: אברהם, טוב ואסתר-רייזל, שנחרגו עקה"ש באושוויץ שנת תש"ד.
הנצחה מר העREL פרידמאן חוסט—נאנקעפ

לМОיבורת נצח

ר' אברהם יהודה בר שלמה ז"ל, ז' שרה בת הרב אברהם יעקב ז"ל. ובנם הר' יעקב חיים, בנותיהם: ביליה ואיטה הי"ד. שנחרגו עקה"ש באושוויץ ד' סיון תש"ד. הנצחה: אלטר שלמה ליסין-ליובביץ — חוסט.

לМОיבורת נצח

ר' אברהם בר דוד מאיר ז"ל והילדים: שמואל זיינובייל, ישראל יעקב שיינDEL ליבה, שרה גיטל, דבורה, בר' אברהם ותיה שנחרגו עקה"ש בתקופת השואה באושוויץ תש"ד. ולזר ר' דוד מאיר בר' יוסף ז"ל. ולע"ג אפרים פישל בר' אהרן, רבקה ומלכה הי"ד. שנחרגו עקה"ש בשנות השואה תש"ד.
הנצחה: הגבי' ווינגארטן חוסט-באגדאן.

לМОיבורת נצח

ר' משה בר נתנאל ז"ל ז' הענצץ בת מאיר ז"ל. פיגת לאה בת משה ע"ה. מק"ק טערנייע, ב' סיון. ר' משה בר' מאיר ד' אדר תש"ד ז' גולדזה בת משה אללי י"ח אב תש"ב. שנחרגו עקה"ש בשנות השואה ב' סיון תש"ד.
הנצחה: אפרים פישל פוקס טערנייע-זאדניע

לМОיבורת נצח

ר' בנימין בן עזריאל. שרה לאה בת דוד ז"ל מק"ק לניניץ גחרגו עקה"ש בתקופת השואה תש"ד —
הנצחה: מר העREL קליאן

למזרכת נצח

הרה"ח ר' אבשלום חיים ב"ר יצחק אייזיק גפטר בגיטו אייז איר תש"ד מרת פיגעה בת ר' אברהם חיים ע"ה, בניה: נחמן צבי, אשר זעליג, בנותיה: אסתר, רחל, רבקה, שנרגעו עקה"ש באושוויץ הי"ד סיוון תש"ד. הונצחה ע"י בעלה ואביהם ר' חיים ליב שאפאה, ובתו שורה — ליפשא.

למזרכת נצח

הרה"ח ר' אלעוזר ניסן הכהן ז"ל וו' מרת צביה מלכת בת אברהם ע"ה בנייהם: ליב, אברהם, בעREL, חנה פרידת, מרימי, מינדל. ב"ר אלעוזר ניסן יהודית — פיגעה, טומת, ישראאל ב"ר אברהם וצביה מלכת הבה בעREL. יהודית ב"ר אלעוזר ניסן וצביה מלכה שננספו על קה"ש בשנות השואה הי"ד. הונצחה ע"י ר' משה מאשקלאוויטש — ליפשא.

למזרכת נצח

הרה"ח המופלא איש יקר הרוח הר"ר ישראאל זאב ב"ר דוב ז"ל זוגתו האשת החשובה פיגעה לאה בת ר' מאיר ע"ה. בנייהם: אליעור, דוד. בנותיהם: חייה, רחל, ב"ר ישראאל זאב ופיגעה לאה שנרגעו עקה"ש באושוויץ ה' סיוון תש"ד הנצחה: מר מאיר בערךאוויטש — ליפשא.

למזרכת נצח

הרה"ח ר' שלום ב"ר בנימין ז"ל. זוגתו מרתה מינדל בת אהרן ע"ה ובנם אהרן, בתם רבקה הי"ה. שנרגעו עקה"ש באושוויץ ה' סיוון תש"ד הנצחה: מר צבי זיכרמן ומרים הערשקאוועיטה מק"ק ליפשא

לזכרון עולם

הרה"ח מוה"ר נתן נתע ב"ר צבי ז"ל. ז' מרת חנה בת שלמה ע"ה ובניהם ר' משה דוד, רחל, הודייע, פיגעה הי"ד נהרגו עקה"ש באושוויץ ט"ז סיוון תש"ד הנצחה: מר שלמה לעבאוועיטה — ליפשא

לזכורת נצח

ר' בן ציון בר מינדל משה ז"ל, ז' פרידה בת חיים דב ע"ה הבנים: יעקב געциיל, חיים דב, אייזיק והבת שרה הי"ד. נהרגו עkeh"ש ה' סיון תש"ד באושוויץ. הנצחה: לאה יעקובוביץ—מאירובייטש ליפשע

לזכרון עולם

מרת שרה בת יעקב ע"ה. בניה: וואלף בער, משה, אלתר אברהם ברוך, בנותיה: אסתר מלכה, חי' גיטל הי"ד, שנהרגו עkeh"ש בתקופת השואה תש"ד הנצחה: שלמה שטינינמעץ — ליפשא

לזכרון עולם

מרת עטיה פייגה בת אברהם זיסא ע"ה בנותיה: חיה, פעל, הי"ד שנהרגו באושוויץ ה' סיון תש"ד. הנצחה: בעלה ואביהם ר' משה מאירקאויטש

לזכרון עולם

מרת שרה מאירקאויטש וילדייה: חיים מענדיל, הינדה, שנהרגו עkeh"ש באושוויץ סיון תש"ד. הנצחה: מר אייזיק מאירקאויטש — ליפשע

לזכרון עולם

ר' שלמה לעבאוייטש ז' גיטל, בתם שרה נהרגו עkeh"ש באושוויץ סיון תש"ד הנצחה: לאה זאגער-לעבאוייטש — ליפשא

לזכרון עולם

ר' דוד בר אהרן ז"ל וווגטו פייגה בת חיים יהודה ע"ה בנים; יוסף, אברהם בנותיהם מינדל, חי' מרים, רחל לאה שנהרגו עkeh"ש באושוויץ סיון תש"ד הנצחה מר מיכאל הערשקאויטש — ליפשע

זכרון קדושים

לזכרוני שלום

מן"ה צבי בן ר' יוסף זוגתו וכל בני משפחתו שנהרגו עקה"ש באושוויז.
הניצחה רבקה הערשקאוויטש — ליפשע

לזכרוני שלום

האשה מרימ בת ר' ישראל יוסף ע"ה, ולע"ב הילדים הב' יעקב, מרדכי,
ובתה מלכה הי"ד שנהרגו עקה"ש באושוויז בשנת תש"ד
הניצחה מר אברהם שמואל ואידל בערקאוויטש ליפשע

לזכרוני שלום

מריה ר' משה ב"ר שמואל כ"ז שבט. מרת גולדת רחל בת דוד ל' תשרי.
ר' אליעזר ב"ר אפרים פישל ר' סיון תש"ד. חי' איידל בת דוד ע"ה ט' שבט
תש"ד שנהרגו עקה"ש בתקופת השואה בידי הגרורים
הניצחה ר' שמעון ומילכה בערנשטיין — מונקאטש

לזכרוני שלום

ר' אהרון זאב ב"ר משה משלום ז"ל, ז' רחל בת זלמן לייב ע"ה שנהרויגו עקה"ש
באושוויז סיון תש"ד. הניצחה: מר יצחק שיינקאפ — מונקאטש.

לזכרוני שלום

ר' פנהס ב"ר זאב ז"ל כ"ה תשרי תש"ה. ז' הינדה בת דן ע"ת ה' סיון תש"ד
הילדים יעקב, רבקה ינטה הי"ד ה' סיון תש"ד. ה' זלמן בן פנהס נ' במחנה
יבישובייך תש"ד. שנהרגו על קידוש השם באושוויז הי"ד.
הניצחה: מר הערשל שטיין מק"ק מידאן

לזכרוני שלום

ר' שלום בן נחום פרידמאן ז"ל ז' הנציה בת שמואל ע"ה. והילדים: מרדכי-צבי
בנימין זאב, שרה, רבקה שנהרגו עקה"ש בקמניץ פאדאלסק ד' אלול תש"א
הניצחה: מר ברוך אייזנער מק"ק מידאן

לזכרון שלום

ר' אליעזר בן דוד ז"ל וו' קיילה בת אפרים. הילדים: דוד, אברהם ולמן, היזדיה, מלכה. מעלן. דבורה בת דוד הי"ד. שנרגעו עקה"ש באוקראינה הנצחה: רחל פרימאוויטש — מידאן

לזכרון עולם

הר"ר צבי הריש סאבי זצ"ל תלמיד העצמי מסיגט. וו' מרת חנה עט"י ע"ה בנים הב' יהיאל מיכאל. בנותיהם: ריזל וסימה שנרגעו עקה"ש באושוויץ ב' סיון תש"ד. הנצחה: ר' שלמה חיים הייזלער — נאוואסעליך

לזכרון עולם

הר"ר שלמה בר יעקב שלום ז"ל, ז' ביליה בת אפרים ע"ה. בנים: נחמן-חיים, יהודה. בנותיהם: חי, מלכה, גיטל, פעסל. שנרגעו עקה"ש באושוויץ שנת תש"ד. הנצחה: מר יעקב גריינפלד — נאוואסעליך

לזכרון עילם

על"ג ר' אברהם אייזיק בר משה ז"ל נ' ה' תמו תש"ג מק"ק נאנקעף האשה מרתה סילקע בת אברהם ע"ה נ' ג' אלול תש"ד. בנם מוד'ה ישראל דב בן אברהם אייזיק, בנותיהם: רחל, היה הי"ד. שנרגעו עקה"ש בתקופת השואה ולע"ג ר' אברהם בר יוסף ז"ל. מוחה יוסף בר אברהם ז"ל. נ' עקה"ש באושוויץ סיון תש"ד. חיים ישראלי צבי בר אברהם ז"ל נ' ב' סיון תש"י הונצח: מר יוסף פירל ק"ק נאנקעף—ווארלאווע

לזכרון עולם

על"ג מוחה שלום וווג' מרים ז"ל מק"ק סאבאטענע ע"י אורשייעז שנרגעו על קידוש השם בשנות השואה באושוויץ שנת תש"ד. ולע"ג משה וווגטו שרה פייגה ז"ל נ' בראנקס נשו-יארך.

הונצח: ע"י: מר דוד ומרט. טיללי ראוונטאל

לזכרון עולם

ר' חיים זאב בן עטיה מאשכאויטש מק"ק סיקערניצע מוחה מאיר בן לאה מאשכאויטש — חוסט מוחה שבתאי מאשכאויטש מק"ק טערבייעז מוחה מאיר וויס בן מינקע — קאפייוואר שנרגעו עקה"ש בתקופת השואה שנת תש"ד הנצחה: מיכאל מאשכאויטש — ג. וויס

לזכרון שלם

ר' יצחק צבי בן שלמה זיל נ' י"ד חשוון. ר' יוסף ב"ר אברהם מנהם זיל ז' לאה בת יצחק צבי ורחל ע"ה. בנים אברהם מנהם, בנותיהם: רחל, שינDEL מרימים, בלומה מק"ק סלאטפינה שנהרגו עקה"ש באושוויץ ב' סיון תש"ד ולע"ג ר' משה דוד ב"ר ישראל זיל. ז' יהודית בת מאיר ע"ה ובנותיהם הודיעע, חייה, בילה הי"ד. שנהרגו עקה"ש ביום ט' ז' סיון תש"ד.

הנצחה: מר שלמה זרפאל דיקער — סלאטפינה בערעוויין

לזכרון שלום

האשה החשובה מרת באשה בת צבי וחיה ע"ה ובעהה ה' מנשה מייליק זיל שני הילדים ושתי הילדות שהובאו למחנה השמדה אושוויז ון' עקה"ש איר תש"ד.

הנצחה: האם מרת חי' לבית פרידמאן מק"ק סוחאליווע

לזכרון שלום

ר' ישראל צבי ב"ר דוד זיל ז' פרידיא ריזול בת אברהם ע"ה שנהרגו עקה"ש הנצחה: ב. יאקובאויטש — סטודנגו, סענווער

לזכרון שלום

לזכר נשמת מלכה בת צבי הירש פערל ע"ה מסיגעט, שנספהה עקה"ש בשואה.

לזכרון שלום

הרה"ח איש יקר הרוח ר' אהרן ב"ר יהודה אריה פרידמאן מיקורי ק"ק סעליש וווגטו האשה הצדקנית מרת הנה זיסל בת אפרים פישל, ובניהם: משה שלמה מרדכי, שלום יוסף, חנני יו"ט ליפא, חי' ריזול הי"ד. שנהרגו עקה"ש באושוויז כ"ט אידר תש"ד

הנצחה: ר' אפרים פישל פרידמאן — סעליש

לזכרון שלום

ר' נפתלי ב"ר נחום ופיגה גיטל זיל. ז' דובריש ע"ה מק"ק סעליש שנהרגו עקה"ש באושוויז ב' שבועות תש"ד

הנצחה הגב' פייגה גリンבערג—סעליש

לזברון עולם

ר' משה נתנאל ב"ר צבי ושנצה ליבערמאן מק"ק פאלאני קאבעלעツקי
נהרג-il קדוש השם באושוויץ — נ' שבועות תש"ד.

וז' מרת שרה מינדה בת יעקבCAF ואיתה ע"ה מק"ק קראטשניף
ני על קדוש השם נ' אב.

בנם ה'פ' צבי העריש ב"ר משה נתנאל ז"ל
בתם איטה בת משה נתנאל ז"ל
בתם שנצחה בת משה נתנאל ז"ל
בתם ניטל ביליה בת משה נתנאל ז"ל
בתם חנה גולדה בת משה נתנאל ז"ל

ולע"ג פרידיה בת חיים אליו
יעקבCAF ב"ר חיים אליו
דוב בעריש ב"ר חיים אליו
צבי העריש ב"ר חיים אליו
יצחק אריה ב"ר חיים אליו
ר' חיים אליו ב"ר גדליה

שנחרנו עkeh"ש בתקופת השואה באושוויץ הי"ד.

לזברון עולם

מו"ת אריה לייבиш ב"ר יואל וויסל — שנחרג במוניא סאוואד
מרת ויסל בת אריה לייבиш ושרה — נ' עkeh"ש ב' שבועות תש"ד
מרת חנה פינגה בת יואל וויסל — נ' עkeh"ש ב' שבועות תש"ד

ההנצחה: ע"י איש רם הרוח ונדייב הלב מר חנוך זינDEL ליבערמאן
שהנציח את קרוביו משפחתו מק"ק פאלאני קאבעלעツקי
ורעיתו החשובה מרת לילי ליבערמאן, שהנציחה את
קרובי משפחתה מק"ק ווישק.

לזכרון שלום

ר' חיים הכהן ב"ר משה יואל ושרה ז"ל וווגטו מרת חייה בת יוסף והנDEL לאה ע"ת, שנרגעו עקה"ש בתקופת השואה באושוויז ביום ד' סיוון תש"ד.
הנצחה: מר יוסף יאקובאוויטש — סענווער

לזכרון שלום

ר' משה ב"ר חיים ישראל ז"ל זוי פיגא רחל בת מאיר ע"ה. בן מוחה חיים ישראל, בתם דינה הי"ד, נ' עקה"ש באושוויז ה' סיוון תש"ד
הנצחה: חיים ליב מאשקבאוויטש — ליפשע פאלאני

לזכרון שלום

ר' מרדכי ב"ר אהרן דוד ז"ל זוי שרה בת שמואן ע"ה. בן אלתר חיים, בתם חייה הי"ד. שנרגעו עקה"ש באושוויז י"ב סיוון תש"ד
הנצחה: מר אברהם יעקב מרכוביץ — פאלאני ליפשע

לזכרון שלום

ר' יצחק אייזיק ב"ר טוביה ז"ל. ז' גולדה בת חיים לייזיר ע"ה מרת רבקה בת מרדכי ע"ה והילדים: גיטל, עטיה, חיים לייזר שנרגעו עקה"ש בתקופת השואה תש"ד. **הנצחה: הבעל וdataset משה טוביה גודמן ק"ק קאלאטשאועז**

לזכרון נצח

מו"ה יעקב ישראלי ב"ר מאיר ז"ל י"א"צ כ"ז אדר תר"ץ, ז' חי שרה בת יהודה וספרה ע"ה. בוניהם: אליעזר, מרדכי, ובנותיהם רחל, טובת, אלה הי"ה ולע"ג ר' בנימין צבי ב"ר בענדית ז"ל ז' צירל בת חיים משה ע"ה ובוניהם: ה' חיים משה, ואלתר בענדית הי"ד שנרגעו עקה"ש באושוויז שנות תש"ד
הנצחה: מאיר הארט — קאפאשנינו

לזכרון שלום

האשה מרת סימה בת שמואל הכהן ע"ה. האשה מרת אסתר בת יהודה, בלומה בת נחמן צבי הי"ד, שנרגעו עקה"ש באושוויז בשנות תש"ד.
הנצחה: מורה חיים ליב שאפאר ורעיתו מק' קאשעל

לזכרון נצח

ר' יעקב צבי בן מנשה ז"ל, מרת גיטל בת שמעון סנדר ע"ה בנהם: אהרן שלמה, יצחק אייזיק, ישראל יעקב. לאה. שנרגו עkeh"ש בתקופת השואה תש"ד.
הנצחה: גב' חנה אסתר — איליאן וולף ק"ק קאמליש

לזכרון נצח

האשה החשובה והצדקנית מרת הינדה בת ישראל משה מק"ק קיוויאשד. הייתה מפורסמת במדת הכנסת אורחים, עורת לחולים ותשושים, ביתה פתוחה לעניים, ובתה מרת חי' שרה שנרגו על ק"ה בתקופת השואה אוושוויץ תש"ד.
הונצחה ע"י מר עורייאל הערשקאווייטש ק"ק קיוויאשד

לזכרון נצח

מוח"ר שמואל מאיר בר' עורייאל צבי ז"ל. מרת הינדה בת ישראל משה. ובתם חי' שרה ע"ה. האשה פינגה ואربעה הילדים הי"ד. ולע"ג חיים משה והינדה שפיגל ובני משפחתם שנרגו עkeh"ש באושוויץ תש"ד
הנצחה: מר חיים דב ודבורה הערשקאווייטש מק"ק קיוויאשד

לזכרון נצח

מוח"ר ברוך בן מלכה והילדים אברהם, אליהו, צבי אלימלך, יצחק אייזיק, הי"ד. ולע"ג משה בן חי' געלב ז"ל שנרגו עkeh"ש באושוויץ שנות תש"ד.
הנצחה: מר מרדכי מערמעלשטיין — בערגנסאו קיוויאשד

לזכרון נצח

ר' יהודה בר' שמעון ז"ל. וווגטו אסתר בת שמואל ע"ה. ולע"ג בנהם, יצחק, יעקב, מרדכי, מאיר, זליג, חיים. והבנות: חנה והניה הי"ד מק"ק קרייטשעווע שנהרגו עkeh"ש באושוויץ ב' סיון תש"ד.
הנצחה: מר שמעון פיקסלער — טעתש

לזכרון נצח

ר' ברוך יונגער ז"ל. ובני משפחתו שפרינצקה, פיגה ע"ה שנחרגו עקה"ש באושוויץ כ"ט אייר תש"ד. הנצחה: מר דוד יונגער — קיראליהו

לזכרון נצח

ר' יוסף ב"ר אשר זעליג ז"ל וו' איטה בת דוד הלווי שני עקה"ש באושוויץ תש"ד הנצחה: ה' יונה פרידמאן — ראקאייז

לזכרון נצח

ר' יוסף יהודה ב"ר עורייל, ר' אברהם דוב בן יוסף ז"ל כ"ה אייר תש"ד. והילדים: יהושע העשל, אלilio, שמואל, רחל. רבקה. שנחרגו עקה"ש באושוויץ ז' סיון שנת תש"ד. ולע"ג ר' בנימין ב"ר אברהם דב ז"ל נפטר ב' חשוון תשכ"ה. הנצחה: מר דוב קלינינברג — ראקאשין

לזכרון נצח

ר' אברהם צבי ב"ר שמואל ז"ל וו' מרת רחל בת יוסף ומרם ע"ה. שנחרגו עקה"ש במחנות השמדה מק"ק בודאפעט הנצחה: ה' אליאש — פלאשינג

לזכרון נצח

מו"ה יעקב חיים ב"ר שמחה יוסף הלווי ז"ל. מרת טשרנга בת זאב הלווי ע"ה הבנים: ה' יהודה צבי, ואברהם אשר זעליג שנחרגו עקה"ש בתקופת השואה יא"ש ט' סיון תש"ד. הנצחה: הרב משה וואלף פאלאך אדמו"ר גראסורדין

לזכרון נצח

מו"ה חנינה, שלמה, מנדל, ב"ר מרדכי ז"ל ולע"ג ספרה, חייה בת מרדכי ז"ל ולז"ג אסתר בת שמואל, פרעל בת אברהם ע"ה. מו"ה פייבל בן מנדל ז"ל שנחרגו עקה"ש בתקופת השואה שנת תש"ד. הנצחה: טאbias בראנער

זכרון קדושים

לוח הזיכרון — יא"צ ק"ק קראטנרטס — מרמרוש

אפשר מיטל

אייגלא

יא"צ ב' סיוון

אפשריצא

אייזא

יא"צ ד' סיוון

אנעשט

אונגעוואר

יא"צ כ"ו איר

באגדאן

אורשוווע

יא"צ ד' סיוון

באמא

אויבר-ווייזניצה

יא"צ כ"ו איר

באטייזי

אייזקה

באראנאבעשט

אליגיצה

יא"צ כ"ה איר

ברוקיט

אפשר אויבער

יא"צ ד' סיוון

ברושא

אפשר אונטער

יא"צ ג' סיוון

תקלד

זכרון קדושים

לוח הזיכרון – יא"צ ק"ק קרפاطרים – מרמרוש

בירסאניג	בודעשט
בישטינא יא"צ ר"ח מ' אב	ביטשקייב
בעדעוולא יא"צ כ' סיוון	בילוואריך יא"צ כ' סיוון
בעוז	בילין יא"צ כ"ח אייר
בערג-ראקוש	בורונוב
בערג-סאו	ביסטרא יא"צ כ"ח, כ"ט אייר, ר"ח סיוון
בערזיזיו ^ו יא"צ ט"ז סיוון	ביסטרא-אויבער יא"צ ז' סיוון
בערבעשט	ביסטרא-אונטער
בערמוני יא"צ כ"ו אייר	בילקע יא"צ ז' סיוון
בערקע-אונטער	ביסטרא-וישא
ביסטרץ יא"צ י"ג, י"ז סיוון	בירטש

זכרון קדושים

לוח הזיכרון — יא"צ ק"ק קרפאתרים — ממרושט

דאלאה יא"צ ב"ו איר	בראנקי יא"צ כ"ו איר
ダンיליו יא"צ כ"ו איר	brisstrai יא"צ ב' סיון
דוברובראטובו יא"צ כ"ח איר	ברעב
דיביווע יא"צ כ' סיון	בענדיקובייטש
דיליליוו	ברלבש יא"צ כ"ח איר
דיפאליע	ביקוביץ
דיסעשט	באגראויז
דראגמערעשט יא"צ ב"ו איר	ביטשקלוועל
דראהיוו יא"צ ב' סיון	גאוויז יא"צ ד' סיון
הארב	GANITS יא"צ ב' סיון
הארניתשעסט	גלאד

זכרון קדושים

תקלו

לוח הזיכרון – יא"צ ק"ק קרפאטורים – מרמרוש

וינויף	הורישיב יא"צ ב' סיוון
וישוי-וילק	הארינטש יא"צ ט"ז סיוון
וישוי אוביעד יא"צ כ"ח, כ"ט אירר, ר"ח סיוון	הוולטין יא"צ כ"ו אירר
וישוי-אונטער יא"צ כ"ח, כ"ט אירר, ר"ח סיוון	הרובבה יא"צ כ"ו אירר
וישויי--מייטעל יא"צ כ"ח, כ"ט אירר, ר"ח סיוון	האטיען הרעלבייע
וישיק יא"צ ו'–ז' סיוון	וואאל וואלאווע יא"צ כ"ו אירר
וליטינה	וואאליען וואאנטישעשט
ווערמיסיך	וילכאויז יא"צ ב' סיוון
ווריtsזה יא"צ כ' סיוון	ווטשקי
וורצקי-גיזני	
וואאלוייז	

זכרון קדושים

לוח הזיכרון — יא"צ ק"ק קראפאנטום — מרמרוש

טערביווי

יא"צ כ' סיון

טקלוואי

טרעסיף

טרעסעל

טרעבישאן

יא"צ כ"ח אייר

טשפ

תשארדע

תשמאליוין

יאיד
יא"צ כ"ו אייריאסין
יא"צ כ"א איירלוהי
יא"צ כ"ח אייר

זאדניא

יא"צ כ"ז אייד

זאוויקא

זאפאני

זולעשט

זאבלאון

זאוואדקע

חוט
יא"צ ד'—ה'—ח' סיון

טורזן

טישקי

טיסה-אוליליך

טעטש

לוח הזכרון – יא"צ ק"ק קרפאתורות – מרמרוש

מאגראד	לופינשנע
מקרא יא"צ ב' סיון	לוזה
מקרא-דייטש	לוטשקה
מונקטש יא"צ ב', ג' סיון	לייזנסק
מידאן	לזיז-אמפשטט
מייקף	לייסיטשע יא"צ כ"ו איר
מיסטייטשווין יא"צ י' סיון	לייאחובייך
מניסטער	לייפשא יא"צ ה' סיון
מסיף יא"צ כ"ה איר	ליקעוווע יא"צ י' סיון
מעגעסטערץ	לעה יא"צ ב' סיון
משווי	לערדיינה יא"צ כ"ה, כ"ט איר, ר"ח סיון
נאגרעוווייך	לבניטץ

לוח הזיכרון — יא"צ ק"ק קרפاطרום — מרמרוש

סויימי	נאוסעליך
סוכה	יא"צ ב' סיון
סינועווער יא"צ ד' סיון	נאוקוב
סטודנטה יא"צ י"ב סיון	ניאגוף יא"צ ב' סיון
סינט	ניגעשט
סיטשעל יא"צ כ"ו איר	גריסניצא יא"צ ב' סיון
סטרימטערע יא"צ כ"ו איר	געגרובו יא"צ כ"ח איר
סלאטין	בליפנו
סלאטינה אקנא יא"צ כ"ו איר	סאניפאטק
סיגעט יא"צ כ"ד—כ"ט איר	סאריש
סלאטפינא יא"צ ב' סיון	סודען
	סואאליווע יא"צ כ"ט איר

לוח הזיכרון – יא"צ ק"ק רפואיים – מרמרוש

פאליען-קבלעcki יא"צ ז' סיוון	סאלדובוש
פאליען-קסאוויצקי	סעליש יא"צ כ"ט איר, ז'–י"ג סיוון
פאליען-ריסקיוי	סעלישט יא"צ כ"ז איר
פאפלעש יא"צ ב' סיוון	סערב
פודקובוביץ	ספינקא יא"צ ז' סיוון
פDSLשביץ יא"צ כ"ז איר	סערענדניע
פטאציני	סקערניצא
פיליפעץ	סאבאטענע
פירעשט	סעלש
פעטריווי יא"צ כ"ח איד	סטראבישוב
פערטשין	פאליען גלאד יא"צ כ"ז איר
פרדייל	פאליען- ליפשא יא"צ י"ב סיוון

זכרון קדושים

לוח הזיכרון — יא"צ ק"ק קראפטורות — ממרוץ'

 קופאניא קולודני יא"צ ב' סיוון קוסובוי קלניץ יא"צ ב"ג, כ"ה, כ"ט איר קיוויאשד יא"צ ד' סיוון קיראליהן יא"צ כ' סיוון קלצין קעכני יא"צ כ"ו איר קעניגספולד יא"צ ב' סיוון קערעツקי יא"צ כ"ו איר טש"ד קפאשנעוו	 פאקסיקעס פאראשקעוו פריסלאוו ציארנה יא"צ כ' סיוון קאליבועווע קאליטשאבע קאלין יא"צ ב' סיוון קאלינעשט יא"צ ב' סיוון קאשעלוי יא"צ ה' סיוון קביבצע קישבייך יא"צ כ"ז איר קוואסי יא"צ כ"ח איר
--	---

זכרון קדושים

תקמ"ב

לוח הזיכרון — יא"צ ק"ק רפואיים — מרמרוש

קריוווע (ע"י חוטט)	קראסגע יא"צ כ"ח אייר, ג"ה סיוון
ראכינו יא"צ כ"ח אייר	קריגנאג יא"צ ב' סיוון
ראקיסווע	קריוווע יא"צ כ"ה, כ"ט אייר, ד"ח סיוון
רייטשקע	קרסנווורה יא"צ ב' סיוון
רוזטוקה	קרעטשיניגו
ראדוואנקא	קרעטשעשט
ראסוויגיף	קריניקוב
רודביבץ	קאמליהיש
ראקובעץ יא"צ ו' סיוון תש"ד	קריטשעוו יא"צ ב' סיוון
רינה-אונטער	קלין ביטשקעו
רינה-אויבער	קלין טעתש
ריסקיומי יא"צ כ"ח, כ"ט אייר, ר"ח סיוון	

לוח הזיכרון — יא"ץ ק"ק קראפאתרים — מרמרוש

שאגאטאג-אָקְנָא	רִיפִּינְנָא
שאגאטאג-פָּאַלּוּ	רַעֲמִימִת יא"ץ ז' סִיוֹן
שָׁאנְדְּרִיךְ	רַעֲזָאוּלִי יא"ץ כ"ו אַיִיר
שְׂוּוֹאַרְצְטִיםָעּ	רַעֲשִׁיאָנְקִי
שָׁהֵי	רַצְקִי
שִׁיףּ יא"ץ כ"ו אַיִיר	רַאֲקָאַשִׁין יא"ץ כ"ה אַיִיר
שְׁצֻוּרִי	

